الإتقان في علوم القرآن

EL-İTKAN FÎ ULUMİ'L KUR'AN

KUR'AN İLİMLERİ ANSİKLOPEDİSİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Hikmet Neşriyat: 9

Dizgi: Letterphot Electronic
Baskı: ÜÇ-ER OFSET
İSTANBUL-1987

الإتقان في علوم القرآن

للحافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطي

EL-İTKAN FÎ ULÛMİ'L KUR'AN

KUR'AN İLİMLERİ ANSİKLOPEDİSİ 2.CİLT

İMAM CELALEDDİN ES-SUYUTİ

TERCÜME EDENLER:

Doç. Dr. Sâkıp YILDIZ
Bursa İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Dr. Hüseyin Avni ÇELİK
Erzurum İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

hikmet neşriyat a.ş.
Klodfarer Caddesi No: 16/4 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 526 49 56

Copyright: Bu eserin yayın hakkı HİKMET NEŞRİYAT A.Ş.'ye ait olup, kitaptan, mütercimler ve yayınevi adı anılmadan kısmen de olsa alıntı yapılamaz.

TAKDİM

Hamdin, şükrün ve minnetin her türlüsü, bizleri îman ve İslâmla müşerref kılıp Kur'an'ın hükümlerine boyun eğmemizi sağlayan Allah'adır.

Kur'an-ı Kerîm'i ve içindeki ilahî hükümleri beşeriyete tebliğ eden Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, âli'ne, ashabı'na ve onun nurlu izinden ayrılmayan müminlerin tümüne salât ve selâm olsun.

İnsanlık âlemine en doğru yolu gösteren Hak Kitap olması hasebiyle Kur'an ne kadar değerliyse, bu kitabın içerdiği ilimler de o nisbette değer taşımaktadır. "Kur'an İlimleri Ansiklopedisi" adını verdiğimiz "El-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an" adlı eserin ikinci cildini okuyucularımıza takdim ederken mutluluğumuzun sonsuz oluşu da buradan gelmektedir.

Bu mutluluğu bizden esirgemeyen Rabbımıza tekrar tekrar hamd ederiz.

Okuyucularımıza islâmî hizmetleri sunma yolundaki gayret ve çabalar bizden, muvaffakiyet ise sadece Yüce Rabbımızdandır.

Hikmet Neşriyat A.Ş.

KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH

هو الذى أنزل عليك الكتاب منه آيات محكمات هن أم الكتاب و اخر متشابهات **«Kitabı sana O indirdi. Onun bazı âyetleri muhkemdir; bunlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir (birbirine benzer).** (Âli İmrân, 7.) İbnu Habib en-Nisâburi, bu âyet hakkında muhkem müteşâbihlikle ilgili üç görüş ileri sürer:

a– كتاب أحكمت اياته **«..âyetleri kesin anlamlı Kitab..»** (Hûd, 1.) âyetine göre, Kur'an'ın tamamı muhkemdir.

b– كتابا متشابها مثانى **«...birbirine benzer, ikişerli bir kitap halinde..»** (Zümer, 23.) âyetine göre de, tamamı müteşâbihtir.

c– En doğrusu, Âli İmrân 7. âyetinde ifade edildiği gibi Kur'an'ın, muhkem ve müteşâbih olarak iki kısma ayrılmasıdır.

Kur'an'ın muhkem olduğunu belirten âyetten murad, mükemmelliği ve herhangi bir eksik yönünün bulunmamasıdır. Müteşâbih olduğunu belirten âyetten murad ise, Kur'an'ın Hak kelamı olması, içinde şüphe bulunmaması, i'cazı yönüyle âyetlerin birbirine benzemesidir.

Bazı ulema; yukırıki Âli İmrân âyetinin muhkem ve müteşâbihlik konusunda bir tahsis ifade etmediğini, âyette buna işaret eden bir yön bulunmadığını söyler. Çünkü Cenâbı Hak لتبين للناس مانزل اليهم **«kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye..»** (Nahl, 44.) buyurmuştur. Âyetin muhkem olması, herhangi bir izah ve tefsire muhtaç olmamasıdır. Müteşâbih olması ise, izah ve tefsirinin açıkça yapılmamasıdır. Bu yüzden, muhkem ve müteşabihin tayininde bazı görüşler ileri sürülmüştür:

Muhkem; ister tefsir, ister tevil yoluyla olsun, âyetteki mânanın kolayca anlaşılmasıdır. Müteşâbih; kıyametin vukuu, Ye'cuc Me'cuc, sûre başlarında bu-

lunan hurûfu mukattaa gibi konularda bilginin, ancak Allah'a ait olmasıdır.

Muhkem; mânası açık olan âyetler; müteşabih ise, mânası kapalı olan âyetlerdir.

Muhkem; ancak bir yönüyle tefsir edilebilen âyetlerdir; müteşabih ise, çeşitli yönleriyle tefsir edilebilen âyetlerdir.

Muhkem, mânası açıkça bilinen âyetlerdir; müteşâbih ise, namaz vakitleri, orucun Şaban ayına tahsis edilmeyip, Ramazan ayına tahsisi gibi, mânası akıl yoluyla bilinemeyen âyetlerdir. Bu tarif Mâverdi'nindir.

Muhkem; kendi başına anlaşılan âyetlerdir. Müteşâbih ise, doğrudan doğruya anlaşılamayıp başka bir âyetle tefsir edilen âyetlerdir.

Muhkem, âyetin bizzat nâzil olduğu şeklidir; mütaşabih ise, ancak tevil edilerek anlaşılan âyetlerdir. Muhkem, lafzı tekrar edilmeyen âyetlerdir. Müteşabih ise, lafzı tekrar edilen âyetlerdir. Muhkem, farzları, vaad ve vaidi; müteşâbih ise kıssa ve darbı meselleri ihtiva eden âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim. Ali b. Talha tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Muhkem âyetler; nâsihi, helalı, haramı belirten âyetlerdir. Müteşâbihler ise, âyetlerin mensuhu, önce ve sonra nâzil olanları, darb-ı meselleri, yeminleri gibi iman edilip ameli gerektirmeyen âyetlerdir.

Firyabi, Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Muhkem âyetler, helal ve haramı ihtiva eden âyetlerdir. Müteşâbih ise, bunların dışında birbirlerini tasdik eden âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim, Rabî'in şöyle dediğini rivayet eder: Muhkem âyetler, kesin emir ihtiva eden âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim, İshak b. Suveyd'in şöyle dediğini rivayet eder: Yahya b. Yamer ve Ebu Fâhite, Âli İmrân sûresinin 7. âyeti hakkında şöyle dediler: Ebu Fâhite, âyetteki müteşabih'in fevâtihi suvere; Yahya b. Yamer de muhkemin mânasını farzlar, emir, nehiy ve helallara hamletmiştir.

Hakim ve diğer ulema, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: قل تعالوا (En'am, 151.) âyeti ile kendinden sonraki iki âyet muhkem âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim, başka bir tarikle İbnu Abbas'ın منه آيات محكمات «..onun bazı âyetleri muhkemdir..» (Âli İmran, 7.), قل تعالوا kendinden sonraki üç âyetle birlikte, وقضى ربك الا تعبدوا الا اياه «Rabbin yalnız kendisine kulluk edilmesini emretmiştir..» (İsrâ, 23.) âyetlerinden itibaren üç âyet, muhkem âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim, Abd b. Humeyd tarikıyle Dahhak'ın şöyle dediğini rivayet eder: Muhkem âyetler, nesh edilmeyen, müteşabihler ise nesh edilen âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim, Mukatil b. Hayyan'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bildiğimiz kadarıyla müteşâbih âyetler المر ، المص ، الم ve الر dır.

İbnu Ebi Hâtim, İkrime ve Katade'den rivayetle, muhkemin amel edilen âyetler, müteşâbih'in ise iman edilip kendisiyle amel edilmeyen âyetler olduğunu söyler.

1– Müteşâbih Âyetlerin Mânası

Müteşâbih âyetin mânasını kavramak mümkün müdür, yoksa bunu ancak Allah mı bilir? konusunda iki görüş mevcuttur. Bu görüşlerin kaynağı, والراسخون في العلم **«..ilimde ileri gidenler..»** (Âl-i İmran, 7.) âyetine dayanmaktadır. Âyetin bu cümlesi matuf, يعولون cümlesi de hal, veya والراسخون cümlesi mübteda, يقولون de haberi; vav ise istinaf içindir. Birinci şıkkı destekleyenler azdır. Bunlar arasında, Mücahid bulunmaktadır. Bu görüş İbnu Abbas'dan rivayet olunmuştur. İbnu'l-Münzir, Mücahid tarikıyle İbnu Abbas'ın; وما يعلم تأويله الا الله والراسخون في العلم **«..onun tevilini Allah'tan başka kimse bilmez. İlimde ileri gidenler ise..»** âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Ben, bu tevili bilenlerdenim.

Abd b. Humeyd, Mücahid'in والراسخون في العلم âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet eder: İlim sahibi olanlar bu tevili bilir, ona inandık derler.

İbnu Ebi Hâtim, Dahhak'ın şöyle dediğini naklederler: İlim sahibi olanlar, müteşâbih âyetlerin tevilini bilenlerdir. Eğer bilmeselerdi, nâsih ve mensuhu, helal ve haramı, muhkem ve müteşâbihi bilmezlerdi. Nevevi bu görüşe katılarak «Müslim Şerhi»de şöyle diyor: En doğrusu budur. Çünkü kimsenin bilmeyeceği tarzda Allah'ın kullarını muhatap kılması düşünülemez.

Bu konuda İbnu Hâcib şöyle der: Zahir olan kavil budur. Fakat Sahabe, tâbiun, tebei tâbiun ve özellikle ehli sünnet uleması ikinci görüşü benimsemişlerdir. İbnu Abbas'dan gelen rivayetlerin en doğrusu da budur.

İbnu's-Semânî ise şöyle der: Birinci görüşü benimseyenler çok azdır. Utbî bu sözü tenkid ederek şöyle der: İbnu's-Samânî, Ehli sünnetten ise de bu konuda yanılıyor; zira her atın kendine has bir sürçmesi olduğu gibi, her âlimin de kendine has bir hatası olur.

Ben bu konuda şunu ilave etmek isterim: Ekseriyetin görüşünü destekleyen Abdurrazzak b. Hemmam'ın Tefsirinde Hâkim'in «Müstedrek»inde İbnu Abbas'dan yaptıkları şu nakildir: İbnu Abbas âyeti şöyle okurdu; وما يعلم تأويله الا الله ويقول الراسخون في العلم آمنا به **«..onun tevilini Allah' tan başka kimse bilmez; derinlemesine bilgisi olanlar ise, biz buna inandık, derler..»** Bu kıraata göre vav, istinaf vavıdır. Âyetin bu şekildeki kıraatı sâbit olmamakla beraber bu rivayet, en azından İbnu Abbas'a isnad edilen sahih bir rivayettir. Bu konuda İbnu Abbas'ın sözü, diğerlerine tercih edilir. Âyetin, müteşâbihlere uyanları zemmetmesi, onları kötülemesi, onları kötülükle ve fitneyi aramakla vasıflaması, Al-

lah'ın gayba inanları methetmesi, İbnu Abbas'ın sözünü doğrulamaktadır. Kurra, Ubeyy b. Ka'b'ın و يقول الراسخون şeklindeki kıraatı olduğunu nakleder.

İbnu Ebi Davud, «K i t a b u' l - M e s â h i f»inde yaptığı rivayete göre A'meş, İbnu Mesud'un şu kıraatını nakleder: و ان تأويله الا عند الله و الراسخون فى العلم يقولون آمنا به **«şüphesiz ki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde rüsûh sahibi olanlar ise, buna inandık, derler.»**

Buhari-Müslim ve diğer hadis uleması, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlullah (s.a.v.) هو الذى انزل عليك الكتاب **«Kitabı sana indiren..» âyetini** اولو الالباب'a kadar okur ve şöyle derdi: Müteşâbih âyetler üzerinde duranları gördüğünde onlardan sakın. Çünkü bunlar, Allah'ın zemmettiği kimselerdir.

Taberâni, «S ü n e n u' l - K e b i r»inde, Ebu Mâlik el-Eşari'nin Resûlullahtan (s.a.v.) şöyle duyduğunu rivayet eder: Ümmetimin şu üç hususta yapacağı hatadan korkarım. Çokça mala sahip olup hased ederek birbirini öldürmeleri, Kur'an açılıp okunduğunda , mânasını ancak Allah'ın bildiği âyetleri Mümminin tevile kalkışmasıdır...

İbnu Merdeveyh, Amr b. Şuayb'ın, babası tarikıyle dedesinden yaptığı rivayette Resûlullah şöyle buyurmuştur: Kur'an âyetleri, birbirini tekzib için inmemiştir. Öğrendiklerinizle amel edip müteşâbih olanlarına iman ediniz.

Hakim, İbnu Mesud tarikıyle gelen bir rivayette Resûlullah'ın şöyle dediğini nakleder: Allah katından inen ilk Kitap bir kapıdan, bir harf üzere inmiştir. Kur'an ise; yedi kapıdan yedi harf üzere inmiştir. Bunlar; zecr, emir, helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsal dir. Helâli helal, haramı haram olarak kabul ediniz. Emrolunduklarınızı yapınız, yasaklandıklarınızdan sakınınız. Emsalinden ibret alınız, muhkemiyle amel edip, müteşâbih olanlarına inanınız. Bunların hepsi Rabbimizdendir, ona inandık, deyiniz.

Beyhaki, «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde, benzer rivayeti Ebu Hureyre'den nakleder.

İbnu Cerir, İbnu Abbas'dan merfuan şöyle rivayet eder: Kur'anı Kerim dört harf üzere nâzil olmuştur. Bunlar; helal ve haramdır. Bunları bilmeyen kimsenin mazereti kabul değildir. Üçüncüsü, tefsirini ancak Arab'ın ve tefsir ulemasının bileceği âyetler. Dördüncüsü de, mânasını ancak Allah'ın bildiği müteşâbih âyetlerdir. Bunların mânasını bildiğini iddia edenler yalancının ta kendisidir. İbnu Cerir bunun benzerini, başka bir tarikle İbnu Abbas'dan mevkufen rivayet etmiştir.

İbnu Ebi Hâtim, Avfî tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Biz, muhkem âyetlere inanır, bunlarla amel ederiz. Müteşâbih âyetlere ise sadece inanır, bunlarla sorumlu tutulmayız. Bunların hepsi Allah katındadır deriz.

İbnu Ebi Hâtim, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet eder: İlimde rusuh sahibi olmaları,müteşâbih âyetleri bilmeleri değil, inanmalarıdır. Ebu'ş-Şa'sa ve Ebu Nâhik'in şöyle dediklerini de rivayet eder: Siz bu âyeti, (yani Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetini) birbirine vaslediyorsunuz; halbuki âyet, birbirine matuf değildir.

Dârimi «M u s n e d»inde Süleyman b. Yesar'dan şöyle rivayet eder: Sabig adlı biri Medine'ye gelir, müteşabih âyetler hakkında soru sormaya başlar. Hz. Ömer, adamı yanına çağırtır; onun için hurma dalından sopalar hazırlar. İbnu Sabig huzuruna çıkınca ; sen kimsin, diye sorar. Adam, Abdullah b. Sabigim diye cevap verir. Hz. Ömer, hazırladığı hurma dallarından birini alır, başından kanlar akıncaya kadar döver. Bir başka rivayette ise: Hz. Ömer, sırtını yara içinde bırakıncaya kadar, döver. Yine dövüp bırakır, sonra yine çağırır adam şöyle der: Beni öldürecekseniz, bari güzel bir şekilde öldürünüz. Bunun üzerine Hz. Ömer, adamın geldiği yere dönmesine izin verir, Ebu Musa'l-Eşariye de bir mektup yazarak, hiçbir Müslümanın bununla konuşmamasını ister.

Dârimi, Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini nakleder: Öyle bir zaman gelecek ki insanlar, Kur'an'ınmüteşabihleri hakkında sizinle münakaşa edeceklerdir. O zaman Resûlün sünnetiyle mukabelede bulunun. Zira Resûlün sünnetini nakledenler, Kur'an'ı en iyi bilenlerdir.

Bu ve benzeri hadisler gösteriyor ki, müteşâbih âyetlerin mânasını Allahtan başka kimse bilmiyor. Bu konuda fikir beyan etmek, çirkin sayılmıştır. Bu hususta daha etraflı bilgiyi, aşağıda sunacağız.

2- Kur'an'da Muhkem Âyetler

Muhkem ve müteşâbih hakkında et-Tibî şöyle der: Muhkem âyetten murad, mânası açık olan âyet demektir. Müteşâbih bunun aksidir. Bir kelime ya lafzıdır, ya da başka manası vardır. Lafzi olması, kelimenin asıl mânasıdır. Başka mânaya gelmesi ise, lafzın diğer mânasına delaletinin tercih edilip edilmeyeceğine bağlıdır. Doğru olan tercih edilmesidir. Tercih edilmediği takdirde lafız, ya mânaya müsavidir, ya da değildir. Mânaya müsavi olan mücmel, müsavi olmayan müevveldir. Lafızla zahiri mâna arasında müştereklik varsa muhkem, mücmel ile müevvel arasında müştereklik varsa müteşâbihtir. Cenabı Hak'kın, müteşâbihin yanı sıra muhkemi zikretmesi, yapılan bu taksimin doğruluğunu gösterir. Usul uleması, muhkemin mukabili ile tefsir edilmesi gerektiğini söyler. Şu âyette cem ve taksim şeklinde gelen uslup, bu görüşü desteklemektedir. Çünkü Cenabı Hak; منه ايات محكمات هن ام الكتاب واخر متشابهات demekle الكتاب kelimesinin mânasında cemettiği ifadeyi hemen ayırmıştır. Bununla, her ikisine dilediği mânayı izafe etmeyi murad etmiş, önce فأما الذين فى قلوبهم زيغ «..**kalplerinde eğrilik olanlar..**» demekle, kalplerinde kötülük olanların müteşabih âyetler üzerin-

de durduklarını, sonra da والراسخون في العلم يقولون آمنا به «..**ilimde rüsûh sahibi olanlar, bunlara inandık, derler..**» âyetiyle ilim erbabının bunlara doğrudan doğruya iman ettiklerini belirtmiştir. Kalplerinde kötülük olanlarla ilgili âyetin «kalplerinde doğruluk olanlar, muhkem âyetlere tabi olurlar» şeklinde ifadesi de mümkündü. Fakat Cenabı Hak bu ifade yerine الراسخ kelimesini kullanarak والراسخون في العلم buyurmuştur. Zira ilimde rusûh mertebesine ermek ancak geniş bir tetebbu ve azami bir gayretle mümkün olur. Bir kimse, aklı irşad yolunda kullanır, ilimde derinleşirse, daima hak sözü söyleme alışkanlığını kazanır. İlimde rusûh mertebesine erenlerin ربنا لا تزغ قلوبنا «**Rabbimiz, kalbimizi eğriltme..**» demeleri, Allah'ın والذين في قلوبهم زيغ «**..kalplerinde eğrilik olanlar..**» âyetine karşılık والراسخون في العلم demesi, buna yeterli bir delildir. Bu delil, âyetteki الا الله lafzında yapılan vakfın, vakfı tam, müteşâbih mânanın bilinmesinin Allah'a mahsus olduğunu; tevile yeltenenlerin ise, Buhâri ve Müslim'in Hz. Âişeden rivayet ettikleri hadisteki; 'Bunlardan sakının' ibaresine muhatab kişilerdir.

Bazıları meseleyi şöyle açıklar: Beden, ibadet yapmakla imtihan edildiği gibi, akıl da müteşâbihteki hakikata inanmakla imtihan edilir. Bu tıpkı, kuvvetli bir alimin yazdığı bir eserde, bazı konuları talebenin hocaya muhtaç kılacak şekilde mücmel bırakması; bir melikin, herhangi bir meselede sadece kendisinin bileceği bir sırrı başkalarına vermemesi gibidir. Bedenin en şerefli yeri olan akıl, imtihan edilmeyecek olsaydı, âlim kimse, sahip olduğu ilimle büyüklenmeye devam edecekti. Halbuki bu imtihan neticesinde kulluk şerefini takınarak boyun eğmeye alışacaktır. Bu açıdan bakılacak olursa müteşabih âyetleri anlamaya çalışmak, akıl sahiplerini, Yaratanına boyun eğdirmek, acizliğini itiraf ettirmek, demek olur. Âyetin وما يذكر الا اولوا الالباب «**..bunu, aklı selim sahiblerinden başkası düşünemez.**» şeklinde son bulması, kalplerinde kötülük olanların kınamaya mukabil, ilim sahibi olanların metholunduğunu gösterir. Yani Allah'ı hatırlamayan, kendini doğru yola sevketmeyen, arzularına karşı koyamayan kimse akıllı sayılamaz. Bu sebele akıl sahibi olanlar ربنا لا تزغ قلوبنا «**Ya Rabbi, kalplerimizi kaydırma..**» demişler, nefsani kötülüklerden Allah'a sığındıktan sonra, ledünni ilmin yüceliği karşısında Yaratanlarına boyun eğmişlerdir.

Hattabî, müteşâbihin iki kısma ayrıldığını söyler. Birisi, muhkem bir âyete müracaat edildiğinde mânası anlaşılan müteşâbihtir. İkincisi, kalplerinde kötülük olanların tabi olduğu, teviline gittiği, fakat gerçek mânasını kavrayamayıp fitneye sebeb olan şüpheye düştükleri müteşabih, bu kısımdaki müteşabihtir.

İbnu'l-Hassar şöyle der: Cenabı Hak, âyetleri, muhkem ve müteşâbih olarak ikiye ayırmış, muhkem âyetleri «ummu'l-Kitap» olarak vasıflandırmıştır. Çünkü müteşâbih âyetlerin mânası, muhkem âyetlerle izah edilir. Muhkem âyetler, kulların her türlü ibadetlerinde, Allah'ı tanımalarında, peygamberlerini

tasdikte, emirlerine uyup yasaklarından sakınmada, Allah'ın muradını anlamak üzere müracaat ettiklerli âyetlerdir. Bu yüzden muhkem âyetlere «ummuhat» âdı verilmiştir. Kalplerinde kötülük olanları zikretmekle, onların müteşâbih âyetlere uyduklarını belirtmiştir. Bu, muhkem âyetleri yakinen bilmeyen, kalbinde şek ve şüphe bulunan kimselerin, müteşâbih ve müşkil âyetlerin mânalarını araştırmada zevk duyan kalpler olduğu mânasındadır. Şâriin muradı, muhkem âyetlere öncelik tanıyıp mânasını kavramaktır. Böylece yakin hasıl olur, ilimde rusûh mertebesi gerçekleşir, müşkil olan hususlar ortadan kalkar. Kalbinde kötülük olanlar ise muhkem âyetlerin mânasını kavramadan önce, müşkil ve müteşâbih âyetlerin kavranmasına öncelik vermişlerdir. Bu davranış, makul, mutad, ve meşru olanın aksine bir davranıştır. Bu gibilerin durumu, kendilerine gönderilen âyetlerden başka âyetlerin gelmesini peygamberlerinden isteyen müşriklerin durumu gibidir. Bu anlayışsız adamlar sanki başka âyet gelse iman edecekmiş gibi konuşuyorlar. Halbuki imana ancak Allah'ın izniyle sahip olunur.

3- Müteşâbih Âyetlerin Kısımları

Ragıb Isfahani, «M ü f r e d â t u' l - K u r' a n» adlı eserinde, âyetleri üç kısma ayırır. Bir kısmı, mutlak mânada muhkem, bir kısmı mutlak mânada müteşâbih, bir kısmı da bir yönüyle muhkem, diğer yönüyle müteşâbih âyetlerdir. Müteşâbih âyetler, umumiyetle üç kısmdır. Bunlar; sadece lafız yönüyle müteşâbih, sadece mâna yönüyle müteşâbih, hem lafız, hem de mâna yönüyle müşâbih olan âyetlerdir. Sadece lafız yönüyle müteşâbih olanlar da iki kısımdır. Bunlardan biri, ya ابا ve يزفون kelimelerinde olduğu gibi garip, veya اليد ve اليمين kelimelerinde olduğu gibi lafızda ortaklığı bulunan müfred kelimelerdir. İkincisi; kelamın tamamına ait olan müteşâbihtir. Bu da üç kısımdır: Birincisi; وان خفتم الا تقسطوا فى اليتامى فانكحوا ما طاب لكم «**Şayet, öksüz (kadınlarla evlendiğiniz takdirde on)lar hakkında adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız, size helal olan (başka) kadınlardan.. nikahlayınız..**» (Nisâ, 3.) âyetinde olduğu gibi, sözü kısaltmak içindir. İkincisi; ليس كمثله شى. «**..zatına benzer hiçbir şey yoktur..**» (Şûra, 11.) âyetinde olduğu gibi sözü genişletmek içindir. Şayet ليس مثله شى. şeklinde buyrulsaydı, daha kolay anlaşılırdı. Üçüncüsü de; الحمد لله الذى أنزل على عبده الكتاب ولم يجعل له عوجا قيما «**O Allah'a hamdolsun ki, kuluna Kitabı indirdi ve ona hiçbir eğrilik koymadı. (Onu) dosdoğru (bir Kitap) olarak..**» (Kehf, 1-2.) âyetlerinde olduğu gibi cümlenin üslubuna uymak içindir. Bu âyetin takdiri: الحمد لله الذى أنزل على عبده الكتاب قيما ولم يجعل له عوجا «**O Allah'a hamdolsun ki kuluna dosdoğru olan ve hiç eğrilik olmayan kitabı indirdi.**» şeklindedir.

Mâna yönünden müteşâbihlik, Allah'ın ve kıyametin vasıflarındaki müte-

şâbihliktir. Bu vasıflar şeklen kendimizde bulunmadığı ve onları hissetmediğimiz veya hissedilir cinsten olmadıkları için, bizce tasavvuru mümkün olmayan vasıflardır.

Allah'ın ve kıyametin vasıflarıyla ilgili müteşâbihler beş kısımdır:

a- Umum ve hususlukta olduğu gibi, kemiyet yönüyle müteşâbihliktir. فاقتلوا المشركين **«..müşrikleri öldürün..»** (Tevbe, 5.) âyeti buna misaldir.

b- Vacip ve menduplukta olduğu gibi, keyfiyet yönüyle müteşâbihliktir. فانكحوا ما طاب لكم من النساء. **«..sizin için helal olan kadınlardan ..nikah edin..»** (Nisâ, 3.) âyeti buna misaldir.

c- Nâsih ve mensuhta olduğu gibi, zaman yönüyle müteşâbihliktir. و اتقوا ا [illegible] **«..Allah'tan, sakınılması gerektiği gibi sakının..»** (Âl-i İmrân, 102.) âyeti buna misaldir.

d- Âyetin nâzil olduğu gaye ve mekan yönüyle beliren müteşâbihliktir. ليس البر بان تأتوا البيوت من ظهورها **«Evlere arkasından girmek iyilik değildir.»** (Bakara, 189.) ve انما النسىء زيادة فى الكفر **«(haram ayını başka bir aya) Ertelemek küfürde daha ileri gitmektir..»** (Tevbe, 37.) âyetleri buna misaldir. Cahiliye devri Arab âdetlerini bilmeyenin, bu âyetleri tefsir etmesi zordur.

e- Namaz ve nikahın şartları gibi, yapılan fiilin doğru veya yanlışlığını gösteren şartlar yönüyle müteşâbihliktir. Râgıb Isfehâni şöyle der: Yukarıdan beri açıkladığımız hususlar gözönüne getirildiğinde, müfessirin müteşâbih âyetlerde zikrettiği, bu taksimin dışına çıkmadığı görülür.

Bütün bu müteşâbih çeşitleri, üç kısımda toplanır:

Birincisi; kıyametin vukuu, dâbbetu'l-ard'ın çıkışı ve benzeri hususlar gibi vukufu imkansız olan müteşâbihtir.

İkincisi; garip kelimeler ve kapalı hükümler gibi, insan tarafından öğrenilmesi mümkün olan müteşâbihtir.

Üçüncüsü; muhkem ve müteşâbih olma yönüyle, tereddüd edilen müteşâbihtir. Bu çeşit müteşâbihin mânasını, ancak ilimde râsih olanlar bilir. Bunların dışındakilere kapalı kalmıştır. Resûlullah'ın (s.a.v.) İbnu Abbas'a söylediği اللهم فقهه فى الدين و علمه التأويل **Allahım, bu genci dinde anlayış sahibi yap ve ona tevili öğret,** sözu buna işâret etmektedir.

Muhkem ve müteşâbihle ilgili bu bilgiler ışığında و ما يعلم تأويله الا الله âyetindeki vakf ile و الراسخون فى العلم âyetinin, bir öncekine vaslının câiz olduğunu ortaya çıkarır.

Fahruddin Râzi bu konuda şöyle der: Lafzın tercih edilen mânasının, tercih edilmeyen mânasında kullanılması için müstakil bir delilin bulunması gerekir. Bu delil, ya lafzidir, ya da aklidir.

Lafzi olursa, usulle ilgili meselelerde dikkate alınması mümkün değildir.

Zira bu delil kesin olamaz, bilinen on ihtimalin kalkmasına bağlıdır. Bu ihtimallerin kalkıp kalkmayacağı ise şüphelidir. Şüpheli olan bir şeye dayanmak, şüphede kalmaktır. Şüpheli deliller, usul ilminde yeterli değildir.

Akli olursa, kelimenin zahir mânası muhal olduğundan, başka mânaya hamledilir. Murad edilen mânayı bulmak, aklen mümkün değildir. Çünkü akıl, mecazi bir mânayı diğer mecazi mânaya, bir tevili diğer bir tevile tercih etme gücüne sahiptir. Aklın yaptığı bu tercih, mutlaka lafzi bir delile dayanmalıdır. Tercihte, lafzi delil olarak kullanmak zayıftır; ancak zan ifade eder. Zan ise kesinlik ifade eden usul meselelerinde kullanılamaz. Bu yüzden selef ve halef imamları, kesin delil bulunduktan sonra lafzı zahirine hamletmenin muhal olduğunu, tevile gidilemeyeceğini tercih etmişlerdir. Râzinin bu açıklaması, konuyu aydınlatması bakımından yeterli olacağı kanaatındayız.

4– Allah'ın Sıfatları Olan Müteşâbih Âyetler

Allah'ın sıfatlarıyla ilgili âyetler, müteşâbih âyetlerdendir. Bu konuda İbnu Lebban müstakil bir eser yazmıştır. الرحمن على العرش استوى **«O Rahman, Arşa istiva etmiştir.»** (Tâhâ, 5.) كل شيء هالك الا وجهه **«..O'nun yüzünden başka herşey yok olacaktır.»** (Kasas, 88.), ويبقى وجه ربك **«Ancak, yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir.»** (Rahmân, 27), ولتصنع على عيني **«..gözümün önünde yetişesin diye..»** (Tâhâ, 39.), يد الله فوق ايديهم **«..Allah'ın eli onların elinin üstündedir.»** (Fetih, 10.), والسموات مطويات بيمينه **«..gökler de sağ elinde dürülmüştür.»** (Zümer, 67.) gibi âyetler, Allah'ın sıfatıyla ilgili müteşâbih âyetlerden bazılarıdır.

Selef uleması ve ehli hadis dahil, ehli sünnetin cumhuru bu âyetere ıman eder, murad edilen mânalarını Allah'a bırakır, bunların zahiri mânalarından Allahı tenzih ederek tefsirinden kaçınır.

Ebu'l-Kasım el-Lalkâi, «K i t a b u' s - S u n e n»inde Kurratu'bnu Hâlid tarikıyle Hasenu'l-Basri'den, o da annesinden, o da Ummu Seleme'den yaptığı rivayette الرحمن على العرش استوى **«O Rahman Arşa istiva etti..»** âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: İstivanın keyfiyetini idrak etmek, mahiyetini bilmek imkansızdır. İstivanın olduğu gibi kabulü, iman gereğidir. İnkarı ise küfre götürür.

Aynı müellif, Rabia b. Abdirrahman'dan yaptığı rivayette, adı geçen âyet hakkında kendisine sorulan bir soruya şöyle cevap verdiğini nakleder: İstivaya iman; bilinen, keyfiyeti idrak edilemeyen husustur. Risalet, Allah tarafından verilmiştir. Resûlün vazifesi, bunu açıkça beyan etmektir. Bize düşen de buna iman etmektir.

Aynı müellif, Malik b. Enes'den yaptığı rivayette bu âyet hakkında kendisine sorulan bir soruya şöyle cevap verdiğini nakleder: İstivanın keyfiyetini idrak etmek, mahiyetini bilmek imkansızdır. Fakat buna inanmak vacip, bu hu-

susta soru sormak bidattir.

Beyhaki, Malik b. Enes'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Allah, kendisini vasfettiği gibidir. Nasıl olduğuna dair soru sorulmaz. Lâlkâî, Muhammed b. Hasan'ın şöyle dediğini nakleder: Bütün fukaha, tefsir ve teşbihe gitmeksizin, Allah'ın sıfatlarına imanda ittifak etmişlerdir.

Tirmizi, ruyet hadisini açıklarken şunu belirtir: Sufyan's-Sevrî, Malik b. Uyeyne, Vaki ve diğer ulemanın, Allah'ın sıfatları ile ilgili hadislere dair görüşlerini şöyle ifade ederler: Bu hadisleri olduğu gibi rivayet eder, onlara inanırız. Ne keyfiyetini sorar, ne de mânasını tefsir eder, ne de şüphe ederiz.

Ehli sünnet uleması, bu hadisleri Allah'ın celaline layık bir şekilde tevil edileceği görüşündedirler. Bu görüş, halef ulemasının görüşüdür. İmamu'l-Harameyn, önceleri bu görüşte iken, sonradan rucu etmiş, «e r - R i s a l e t u' n- N i z a m i y y e» adlı eserinde; dinen kabul ettiğimiz, Allah'a olan imanımızın gereği saydığımız husus, bu konuda selef ulemasına tabi olmaktır. Zira onlar, sıfatlarla ilgili müteşâbih âyetlerin mânasını vermeden kaçınmışlardır.

İbnu Salah bu hususta şunu söyler: Sahabei Kiram'ın ileri gelenleri bu yolu seçmiş, fukaha bunu tercih etmiş, muhaddisler bunu savunmuştur. Mezhebimize bağlı mütekelliminden hiçbiri bu yoldan sapmamıştır.

İbnu Berran, müteşâbih âyetleri tevil eden görüşü tercih ederek şöyle demiştir: İki görüş arasındaki ihtilaf, şuradan kaynaklanmaktadır. Kur'an'da mânasını bilmediğimiz âyetler var mıdır, yok mudur? varsa, bunları sadece ilimde râsih olanlar mı bilmektedir.

İbnu Dakik bu konuda orta yolu seçerek şöyle demiştir: Şayet tevil Arab diline uygun düşüyorsa caizdir. Şayet uygun değilse, tevile gitmeden Allah'ı tenzih kaydıyle murad edilen mânaya iman ederiz. Müteşâbih kelimelerin mânası konuşma dilinde zahiren biliniyorsa, يا حسرتى على ما فرطت فى جنب الله **«Allaha karşı aşırı gitmemden ötürü bana yazıklar olsun..»** (Zümer, 56.) âyetinde olduğu gibi, teviline gider, Allah'ın şanına uygun olan mânaya hamlederiz.

5- İstiva Kelimesi Hakkında Ehli Sünnet'in Görüşleri

İstiva kelimesinin vasfı hakkında tesbit ettiğim ifadeler şunlardır:

A- Mukatil ve Kelbi, İbnu Abbas'dan rivayetle bu kelimenin استقر mânasına geldiğini naklederler. Şayet bu mânaya geldiği doğru ise, tevili gerekir. Çünkü istikrar kelimesinde, tecsim mânası mevcuttur.

B- İstiva kelimesi, استوى mânasında kabul edilirse, iki yönden reddi gerekir.

a- Allah'u Taâlâ, dünya ve ahireti, cennet ve cehennemi ve bunlarda bulunanları hükmü altında tutmaktadır. Bu durumada istivayı arşa tahsis etme-

sinin gayesi ne olduğu sorusu akla gelir.

b– İstila etmek, zor kullanarak galip gelmektir. Fakat Allahu Taâlâ bundan münezzehtir.

Lâlkâi, «S u n e n»inde, İbnu'l-Arabi'ye istiva hakkında sorulan bir soruya şöyle cevap verdiğini nakleder: Cenabı Hak, kendini, arşında nasıl bildirmişse öyledir. Kendisine bu kelime istila mânasında mıdır? diye sorulunca, Ebu Abdillah b. A'rabi soru sahibine: Sus, diyerek cevap vermiş, Allah'ın karşısında bir gücün bulunması ve buna galip gelmesi gerekirdi, demiştir.

C– Ebu Ubeyd'in ifadesine göre istiva kelimesi, صعد mânasındadır. Allah bir yere suud etmekten münezzeh olduğundan, bu da reddedilmiştir.

D– İsmail ed-Darir, «T e f s i r»inde bu âyete الرحمن علا takdiriyle mâna vermiştir. Buna göre mâna; **Allah, arş seviyesine çıktı,** demek olur ki, bunun da iki yönden reddi gerekir:

a– Âyetteki على kelimesi, ittifaken harf olduğu halde, müfessir bunu fiil mânasında almıştır. Halbuki fiil mânasında olsaydı, ان فرعون علا في الارض **«Firavn, yeryüzünde büyüklük tasladı..»** (Kasas, 4.) âyetinde olduğu gibi, elif ile yazılırdı.

b– Müfessir, kurradan hiçbiri arş kelimesini merfu okumadığı halde, merfu okuyarak hataya düşmüştür.

E– Bir görüşe göre âyet, الرحمن على العرش cümlesiyle bitmekte, استوى له ما في السموات وما في الارض cümlesi, ayrı bir âyet olmaktadır. Bu durumda âyetin nazmı ve ifade ettiği mânası değiştiğinden, bu görüş de reddedilmiştir. ثم استوى على العرش **«..sonra arşa istiva etti..»** (A'raf, 54.) âyetinde استوى fiili, arş kelimesinden ayrılmamıştır. Bu âyetin de reddedilen görüşü desteklediğini belirtmek isterim.

F– ثم استوى الى السماء وهي دخان **«..sonra duman halinde olan göğe yöneldi.»** (Fussilet, 11.) âyetinde olduğu gibi istivanın mânası, arşı yaratmayı kastetti ve ona yöneldi, şeklindedir. Bunu, Ferra, Eşari ve ilmi maâni ulemasından bazıları söylemiştir. İsmail ed-Darir de bunu doğru kabul etmiştir.

استوى fiilinin على harfi cerri ile müteaddi oluşu, bu görüşün doğru olmadığını gösterir. Şayet mâna dedikleri gibi olsaydı, ثم استوى الى السماء. âyetinde olduğu gibi, استوى fiilinin الى harfi cerri ile müteaddi olması gerekirdi.

G– İbnu Lebban şöyle der: Allah'a nisbet edilen istiva kelimesi, قائما بالقسط **«..adaleti ayakta tutarak..»** (Âl-i İmrân, 18.) âyetinde olduğu gibi اعتدل adaletli oldu, mânasındadır. Allah'ın adli, istivasıdır. Bunun da mânası; ilahi hikmetin ölçüleri içinde, izzetinin gereği olarak, yarattığı her şeyde adaletle ihsanda bulunmuştur, demektir.

تعلم ما في نفسي ولا أعلم ما في نفسك **«..Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben**

Senin nefsinde olanı bilmem..» (Mâide, 116.) âyetindeki nefis kelimesi de, müteşâbih kelimelerdendir. Bu âyetteki ikinci nefis kelimesi ile gayb murad edilerek, birinci nefis kelimesiyle uygunluk sağlanmıştır. Çünkü gayb, nefis gibi mahiyeti bilinmeyen bir gerçektir. ويحذركم الله نفسه «..**Allah size kendisinden korkmanızı emrediyor..**» (Âl-i İmrân, 28.) âyetindeki nefisten murad, vereceği cezadır. Aynı zamanda «zatı ilahi»si mânasına geldiği de söylenir.

Süheyli şöyle der: Nefis, zaid mânası olmaksızın, varlığın hakikatından ibarettir. Bu lafız bazan nefis ve nefaset mânasında kullanılır. Bu yüzden Allahın zatı mânasını da ifade eder.

İbnu Lebban şöyle der: Ulema, bu kelimeyi birkaç şekilde tevil etmiştir. Bunlardan birisi, zat'tır. Bu mâna, lügat yönünden doğru olsa bile, zarfiyet ifade eden في harfi cerri ile müteaddi olduğundan, Allah'a göre muhaldir. **Bir diğeri de, gaybdir. Yani; Sendeki sırrı ve gaybi bilmem demektir.** Âyete verilen bu mâna, sonundaki انك أنت علام الغيوب «..**çünkü gaybleri yalnız sen bilirsin.**» (Mâide, 116.) ifadesine uygun düşmektedir.

6- Bazı Müteşâbih Kelimeler

الوجه kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. Zatı İlahî mânasında kullanılmaktadır. İbnu Lebban «..**sırf Onun Cemalini dileyerek..**» (En'am, 52.), انما نطعمكم لوجه الله «**Biz ancak Allah'ın yüzü (suyu) için yediriyoruz..**» (İnsan, 9.), الا ابتغاء وجه ربه الاعلى «**yalnız Rabbının rızasına ermek için verir.**» (Leyl, 20.) âyetlerindeki vech kelimesinden halis niyet murad edildiğini söyler.

العين kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. Bu kelime, **basar,** veya **idrak** kelimeleriyle tevil edilir. Bazı ulemanın bu kelimeyi mecazi mânada kabul etmelerine karşılık, bazıları hakiki mânasında kullanır. Bu kelimedeki mecazilik, insan uzvuna ad olarak verilişindendir.

İbnu Lebban şöyle der: Allah'a ayn kelimesinin nisbeti, gözle görülen âyetlerine verilen isimdir. Allahu Taâlâ bunlarla Müminlere, Müminler de zatına nazar ederler. فلما جاءتهم آياتنا مبصرة «**Onlara açıkça görünen âyetlerimiz gelince..**» (Neml, 13.) âyetindeki **basar** kelimesi, mecazi yolla âyetlerine nisbet edilmiştir. Çünkü Allah'a nisbet edilen **ayn** kelimesinin mânası da budur. قد جاءكم بصائر من ربكم فمن أبصر فلنفسه ومن عمي فعليها «**Doğrusu size Rabbinizden basiretler geldi. Artık kim (hakkı) görürse yararı kendisine, kim kör olursa zararı kendisinedir**» (Enam, 104.) âyeti buna misaldir. واصبر لحكم ربك فانك بأعيننا «**Rabbinin hükmüne sabret, çünkü sen gözlerimizin önündesin.**» (Tûr, 48.) âyetinin takdiri: **Sen âyetlerimizle bize, biz de sana onunla nazar ederiz.** demektir. Bu âyetteki ayn kelimesinden âyetler murad edilmesi انا نحن نزلنا عليك القرآن تنزيلا فاصبر لحكم ربك «**Muhakkak biziz, biz ki sana Kur'an'ı peyderpey indirdik. O**

halde Rabbinin hükmüne sabret.» ifadesi ile sebeb gösterilmesi hususu, bunu açıkça teyit eder.

Nuh'un (a.s) gemisi ile ilgili تجري باعيننا «..gözlerimizin önünde akıp gidiyordu.» (Kamer, 14.) âyetindeki اعيننا kelimesi, وقال اركبوا فيها بسم الله مجريها ومرسيها «Haydi (geminin) içine binin, dedi. Onun akıp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır..» (Hûd, 41.) âyetinin delaletiyle **âyetlerimiz** mânasındadır. ولتصنع على عيني «..gözümün önünde büyüyesin diye..» (Tâhâ, 39.) âyetindeki عيني kelimesi, أن أرضعيه فاذا خفت عليه فالقيه في اليم «..onu denize (Nile bir sandık içinde) bırak..» (Kasas, 7.) âyetinin delaletiyle; **annene vahyettiğim âyetlerimle,** mânasındadır. Bazı ulema da **âyetlerden** muradın, Allah'ın Musa'yı (a.s.) koruması olduğunu söylemişlerdir.

اليد kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. ما منعك ان تسجد لما خلقت بيدي «..iki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?..» (Sâd, 75.), يد الله فوق أيديهم «..Allah'ın eli onların elinin üstündedir..» (Fetih, 10.), مما عملت أيدينا «..ellerimizin yaptıklarından..» (Yâsîn, 71), وان الفضل بيد الله «..lütuf Allah'ın elindedir.» (Hadid, 29.) âyetlerindeki اليد kelimesi, Allah'ın kudreti şeklinde tevil edilmiştir.

Suheyli şöyle der: اليد kelimesi, aslında البصر kelimesi gibi, mevsufun sıfatıdır. Bu yüzden Allahu Taâlâ اولي الايدي والابصار «..kuvvetli ve basiretli kullarımız..» (Sâd, 45.) âyetinde olduğu gibi اليد kelimesini uzuvla değil البصر kelimesiyle birlikte methetmiştir. Çünkü âyetteki medih, kuvvet ve basirete işaret ettiği için cevhere değil, sıfata müteallaktır. Bu bakımdan Eş'ari; اليد kelimesi Kur'an'da mevcut olan bir sıfattır. Bu kelimenin sıfat mânasında olması, kudret ve kuvvet mânasında olduğunu gösterir. Ancak اليد kelimesi, irade ve meşiyyet kelimeleri karşılığında, muhabbet kelimesinde olduğu gibi tahsis, kudret kelimesi ise umum ifade eder. Zira اليد kelimesinde bir üstünlük mevcuttur, der.

Begavî, Sâd sûresinin 75. âyetindeki يد kelimesi; **kudret ve kuvvet ve nimet** mânası taşımadığına bir delil olarak tesniye şeklinde geldiğini, Allah'ın zati sıfatlarından iki sıfat olduğunu, söyler. Mücahid, bu âyetteki يد kelimesi, ويبقى وجه ربك «**Ancak, yüce Rabbinin varlığı bakidir.**» (Rahmân, 27.) âyetinde olduğu gibi sıla ve tekid ifade ettiğini söylediğinden Begavî, bu tefsirin zayıf olduğunu, يد kelimesinin sıla olması halilnde İblis'in **'Adem'i yarattığın gibi beni de yarattın'** diyebileceğini, aynı şekilde kudret ve nimet mânasına geldiği takdirde yaratılışta Hz. Adem'le İblis arasında bir üstünlük olamayacağını belirtir.

Bu konuda İbnu Lebban şunları söyler: Hz. Adem'in yaratılışında يد kelimesinin tesniye gelişindeki hikmeti ancak Allahu Taâlâ'nın bileceğini, fakat Kitabını iyice tetkik ettikten sonra vardığım kanaata göre, bu âyetteki tesniye olarak gelen يد kelimesinin, Allah'ın lütüf sıfatı ile adl sıfatı yerine kaim olan kud-

ret nurundan istiare olduğunu, Cebabı Hakk'ın Hz. Adem'i yaratırken lütuf ve adl sıfatlarını cemetmekle Adem'in değer ve üstünlüğünü belirttiğini anladım. Allah'ın fadl sıfatı; والسموات مطويات بيمينه «..gökler de sağ eline dürülmüştür..» (Zümer, 67.) âyetinde zikrettiği kuvvet ve kudretini temsil eden sağ el mânasındaki يمين kelimesidir.

الساق kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. يوم يكشف عن ساق «Baldırların açılacağı gün..» (Kalem, 42.) âyetinde ساق kelimesi, **harb bütün şiddetiyle başladı,** mânasına gelen قامت الحرب على ساق cümlesinde olduğu gibi, şiddet ve büyük sıkıntı mânasındadır.

Hakım «M ü s t e d r e k»inde, İkrime tarikıyle يوم يكشف عن ساق âyeti hakkında sorulan suale İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Kur'an'da mânası kapalı olan bir âyetle karşılaştığınızda bunu şiirde arayınız. Zira şiir, Arab'ın divanıdır. Şâirin şu beytini işitmedin mi?

[illegible]
وقامت الحرب بنا على ساق ....

Ey Anak, sabırlı ol; çünkü o, bitip tükenmeyen kötülüklerdir; bu boyunları vurma işinde bana yol gösterici senin kavmin olmuştur. (Yani bu çığın onlar açmıştır.)

Harp bütün şiddetiyle başımıza koptu...

İbnu Abbas, buradaki ساق kelimesini, harbin müsibet ve şiddeti olarak açıklar.

الجنب kelimesi de müteşâbihattandır. على ما فرطت في جنب الله «..Allah'a karşı kusur işlediğimden..» (Zümer, 56.) âyetindeki bu kelime Allah'a itaat ve kulluk mânasındadır. Zira tefrit, Allah'a itaat ve kullukta vaki olur, bilinen «yan» mânasına gelen kelimeyle kullanılmaz.

القرب kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. فإني قريب «..Ben yakınım.» (Bakara, 186), ونحن أقرب إليه من حبل الوريد «Biz ona şah damarından daha yakınız..» (Kâf, 16.) âyetlerindeki yakınlık, bir şeyi bilme yakınlığıdır.

فوق kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. وهو القاهر فوق عباده «O kullarının üstünde tam hakimdir..» (En'am, 18), يخافون ربهم من فوقهم «Fevklerinde olan Rablerinden korkarlar..» (Nahl, 50.) âyetlerindeki fevkaniyet, bir cihet ifade etmeksizin **yükseklik** mânasındadır. وإنا فوقهم قاهرون «..elbette biz onları ezecek güçteyiz..» (A'raf, 127.) âyetindeki Firavn'ın sözüyle, mekan yüksekliği kastetmediği açıkça ortadadır.

ذهب ve أتى ، جاء fiilleri de müteşâbihtendir. وجاء ربك «..Rabbin geldiği zaman..» (Fecr, 22), أو يأتي ربك «..yahut Rabbinin gelmesini..» (En'am, 158.) âyetlerindeki **gelme, ilahi emrin gelmesi** mânasındadır. Bu emri getiren de, melek demektir. Çünkü وهم بأمره يعملون «..onlar O'nun emriyle hareket ederler..»

(Enbiya, 27.) âyetinde buyurduğu gibi melek, Allah'ın emri ve izni ile amel eder. فاذهب انت وربك فقاتلا **«..Sen ve Rabbin gidin savaşın..»** (Mâide, 24.) âyetindeki اذهب fiili, **Rabbinin tevfiki ve kuvvetiyle git,** mânasındadır.

يحبهم ويحبونه **«..(O) onları sever, onlar da Onu severler..»** (Mâide, 54.), فاتبعونى يحببكم الله **«..Bana uyun ki Allah da sizi sevsin..»** (Âl-i İmrân, 31.) âyetlerindeki **sevgi,** وغضب الله عليهم **«..Allah onlara gazab etmiş.»** (Fetih, 6.) âyetindeki gazap, رضى الله عنهم **«..Allah onlardan razıdır..»** (Mâide, 119.) âyetindeki rıza, بل عجبت **«..hayran kaldın..»** (Sâffât, 12.) ve وان تعجب فعجب قولهم **«Eğer şaşacaksan onların şu sözüne şaşmak lazım..»** (Ra'd, 5.) âyetlerindeki taaccüb ve birçok âyette **rahmet** sıfatları da, müteşâbih kelimelerdendir. Ulema, lafız itibarıyla Allah'a isnadı mümkün olmayan her sıfatın, uygun mânaları ile tefsir edilmesi görüşündedir.

Fahreddin Razi bu konuda şöyle der: Rahmet, ferahlık, sürur, gadap, haya, hile ve istihza gibi nefsani arazlar, bir başlangıç ve gayeye dayanır. Mesela; gadabın başlangıcı, kan deveranının artması, gayesi, gadap edilene zararın ulaşmasıdır. Haya bu kabildendir. Başlangıcı, nefiste meydana gelen bir çöküş, gayesi de, fiilin terkidir. Bu mânada Allah hakkındaki haya, nefsin çöküşü değil fiilin terkidir.

Huseyn b . Fadl şöyle der: Allah'ın taaccübü, yapılan işin kötülüğü veya yüceliğini belirtmektir. Cüneyd'e: وان تعجب فعجب قولهم **«Eğer şaşacaksan onların şu sözüne şaşmak lazım..»** âyetinin mânası sorulduğunda; Allah bir şeye taaccüp etmez. Fakat bu âyette görüldüğü gibi Resûlünün taaccübünü uygun bulmuştur. Yani bu, aynen taaccüb gibidir, demiştir.

عند lafzı da müteşâbih kelimelerdendir. عند ربك **«Rabbinin indinde..»** (A'raf, 206.), من عنده **«..kendi katından..»** (Mâide, 52.) âyetlerindeki عند lafzının mânası, mümkün kılma, yükselme ve yaklaşmaya işaret etmektir. وهو معكم أينما كنتم **«..Nerede olursanız, o sizinle beraberdir..»** (Hadid, 4.) âyetindeki معكم lafzından, **ilmiyle beraberliği** kastedilmektedir.

وهو الله فى السموات وفى الارض يعلم سركم **«O, göklerde de, yerde de tek Allah'tır, gizlinizi de..bilir..»** (En'am, 3.) âyeti hakkında Beyhaki şöyle der: Âyetin doğru olan mânası وهو الذى فى السماء إله وفى الارض اله **«yer ve gök halkının idarecisi yalnız O'dur..»** (Zuhruf, 84.) âyetinde olduğu gibi, **yerde ve gökte sözü tutulacak olan yalnız O'dur,** mânasındadır. Eşari; bu âyetteki zarf, يعلم fiiline müteallıktır. Yani; **yerde ve göklerde olanı bilen,** mânasındadır, der.

سنفرغ لكم ايها الثقلان **«Ey iki toplum, sizin hesabınızı görmek için de boş zamanımız olacaktır..»** (Rahmân, 31.) âyetinin mânası, **cezanızı vereceğiz,** demektir.

İbnu Lebban şöyle der: ان بطش ربك لشديد **«Şübhesiz Rabbinin yakalayışı**

şiddetlidir.» (Burûc, 12.) âyetindeki بطش kelimesi, müteşâbih kelimelerden değildir. Zira kelimeyi Allah, انه هو يبدئ و يعيد âyeti ile tefsir etmiş, بطش kelimesiyle, yaratıklarını meydana getirme ve iade etme gibi hususlarda, her türlü tasarrufu elinde tuttuğuna işaret buyurmuştur.

7– Hurûfu Mukattaa Müteşâbih Âyetlerdendir

Muhtar olan kavle göre hurufu mukattaa, müteşâbih âyetlerdendir. Bunlar, mânasını ancak Allahu Taâlâ'nın bildiği sırlardır. İbnu Münzir ve diğer ulema, fevatihu suver hakkında sorulan bir suale, Şabi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Her Kitab'ın bir sırrı vardır, Kur'an'ın sırrı da fevatihi suverdir.

Bazı ulema, bu harflere mâna vermeğe çalışmışlardır. İbnu Ebi Hatim, Ebu'd-Duha tarikı ile İbnu Abbas'ın الر انا الله اعلم، المص انا الله افضل ، الر انا الله ارى şeklinde mâna verdiğini rivayet eder. İbnu Ebi Hatim, Said b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın, الم ، حم ، ن harflerinin, birer mukatta isim olduğuna dair sözünü rivayet eder. Yine İbnu Ebi Hâtim, İkrime tarikı ile İbnu Abbas'ın الر ، حم ve ن harflerinin الرحمن daki harflerinin dağınık şekli olduğuna dair sözünü rivayet eder.

Ebu'ş-Şeyh, Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazi'nin الر harflerinin الرحمن dan geldiğine dair sözünü rivayet eder. Ebu'ş-Şeyh gene aynı şahıstan المص daki elifin Allah, mim'in Rahman, sâd harfinin de Samed'den geldiğine dair sözünü rivayet eder. Dahhak'dan yaptığı bir rivayette ise, المص ın, انا الله اصدق mânasına geldiğini söyler. Bir rivayete göre المص el-Musavvir mânasına, الر، فع [illegible] mânasına geldiğini Kirmâni «e l - G a r i b» adlı eserinde nakleder.

Hâkim ve diğer hadis uleması كهيعص harfleri hakkında, Said b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Kef harfi كريم e, he harfi هاد ne, ye harfi حكيم e, ayn harfi عليم e, sad harfi صادق sıfatına delalet eder. Hakim, bir başka rivayetinde Said b. Cubeyr tarikı ile İbnu Abbas'ın كهيعص harflerine, كاف هاد امين عزيز صادق mânasını verdiğini nakleder.

İbnu Ebi Hatim, Suddi tarikı ile Ebu Mâlik ve Ebu Salih'in İbnu Abbas'dan, Murre'nin de İbnu Mesud ve bazı Sahabeden كهيعص harfleri hakkında şöyle dediklerini rivayet eder: Bu harfler, mukattaa harfleridir. Kef harfi الملك den, he harfi الله dan, ye ve ayn harfleri العزيز den alınmıştır. İbnu Ebi Hatim, benzer bir rivayeti, Muhammed b. Ka'b'dan yapmış, ancak Muhammed b. Ka'b, sad harfinin الصمد den alındığını söylemiştir.

Said b. Mansur ve İbnu Merdeveyh, başka bir tarikle Said b. Cubeyr, İbnu Abbas'ın كهيعص harfleri hakkında şöyle dediğini nakletmişlerdir: هاد امين [illegible]

İbnu Merdeveyh, Kelbi tarikıyle Ebu Salih'den İbnu Abbas'ın كهيعص harf-

leri hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Kef harfi الكافى , he harfi الهادى , ayn harfi العالم , sad harfi الصادقة mânasındadır. İbnu Merdeveyh, Yûsuf b. Atıyye'nin şoyle dediğini rivayet eder: Kelbi'ye كهيعص harflerinin mânası sorulduğunda Ebu Salih, Hz. Âişe ve Resûlullah'dan yaptığı rivayete dayanarak şöyle demiştir: كاف ، هاد ، امين ، عالم ، صادق mânasındadır.

İbnu Ebi Hâtim, İkrime'nin كهيعص hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Bunlar, الكافى الهادى على امين صادق mânasındadır.

İbnu Ebi Hatim, Muhammed b. Ka'b'ın طه harfleri hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Ta harfi, ذى الطول mânasındadır. İbnu Ebi Hatim, Muhammed b. Ka'b'ın طسم harfleri hakkında şöyle dediğini rivayet eder: ط harfi ذى الطول , س harfi القدوس , م harfi الرحمن mânasındadır. İbnu Ebi Hatim, Said b. Cubeyr'in حم hakkında şöyle dediğini rivayet eder: ح harfi الرحمن ، م harfi الرحيم den alınmıştır. Muhammed b. Ka'b'den yaptığı rivayette حمعسق hakkında şöyle dediğini nakleder: ح ve م harfleri الرحمن dan, ayn harfi العليم den, sin harfi القدوس den, kaf harfi القاهر den alınmıştır.

İbnu Ebi Hâtim, Mücahid'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Fevatihi suver'in hepsi kelimelerden alınmış heca harfleridir. Salim b. Abdillahdan yaptığı rivayette ise, الم ، حم ، ن ve benzeri harfler hakkında şöyle dediğini nakleder: Bunlar, ayrı ayrı harfler halinde Allah'ın ismidir. Suddi'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Fevatihi suver, Allah'ın isimlerinden, Kur'anda dağınık vaziyetteki harfler şeklinde birer isimdir.

Kirmâni; kaf harfinin Allah'ın Kadîr va Kâhir isminden alınmış bir harf olduğunu söyler. Nun harfi ise, Allah'ın Nur ve Nâsır isimlerinin ilk harfi olduğu söylenir.

Bu rivayetlerin hepsi hurufu mukatta olarak bir noktada toplanmaktadır. Bunların herbiri, Allah Taâlâ'nın isimlerinden alınmış birer harftir. Arabçada, kelimenin herhangi bir harfiyle tamamını ifade etmek, adet halini almıştır. Mesela şâirin:

قلت لهافقفى فقالت ق **O kadına dur, dedim. Kadın işte durdum, dedi.** sözündeki ق harfi وقفت yerinde kullanılmıştır.

[illegible]

İyiliğe iyilikle mukabele edilir; kötülüğe de kötülükle mukabele edilir. Ben kötülük yapmak istemem, sen istersen başka.. beytinde şâir, وان شرا فشر و الا ان تشا. demek istemiştir.

[illegible]

Onlara şöyle seslendi: Hayvanlarınızı eğerleyip binmez misiniz? Onlar da birbirlerine şöyle dediler: Evet binmez misiniz? beytinde ise, الا تركبون الا فاركبوا demek istemiştir.

Zeccac bu sözü tercih etmiş, şöyle demiştir: Araplar kelimenin bir harfini telaffuz ettiğinde, bununla kelimenin tamamını telaffuz etmiş olurlar. İbnu Atiyye'ye göre bu harfler, nasıl meydana geldiğini bilemediğimiz ismi âzamdır.

İbnu Cerir, sahih bir senedle İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Bu harfler, Allah'ın ismi âzamıdır. İbnu Ebi Hatim, Suddi tarikıyle kendisine İbnu Abbas'dan ulaşan rivayete göre, şöyle dediğini nakleder: الم , Allah'ın ismi azamından bir isimdir.

İbnu Cerir ve diğer ulema, Ali b. Ebi Talha tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: ص ، طسم ، الم ve benzeri harfler, Allah'ın kendileriyle yemin ettiği ve isimlerinden biri olan harflerdir. Bu sözün, üçüncü bir kavil olması uygundur. Yani bunların hepsi, Allah'a ait isimlerdir. Bu durumda, birinci ve ikinci kaviller de aynı mânadadır. İbnu Atıyye ve diğer ulema, İbnu Mesud'dan gelen kavli benimsemişlerdir. İbnu Mâce'nin, Nâfi b. Ebi Nuaym tarikı ile Hz. Ali'nin kızı Fâtıma'dan, o da, babası Ali'den naklen Hz. Ali'nin: كهيعص beni bağışla, şeklindeki sözü bunu teyit ettiği gibi, İbnu Ebi Hâtim'in Rabi b. Enes'den كهيعص hakkında söylediği: يامن يجير و لايجار عليه **Ey kendisi mükafaat verip başkası tarafından mükafatlandırılmayan Allahım,** sözü de bunu teyid etmektedir.

İbnu Ebi Hâtim, Eşheb'in şöyle dediğini rivayet eder: Mâlik . Enes'e, bir kimseye **Yâsin** adı verilmesi doğru mudur, diye sordum. O da يس والقرآن الحكيم âyetine göre doğru olacağını sanmıyorum, cevabını verdi. Sanki bu âyetle Allahu Taâlâ: Bu isim, zatıma ait bir isimdir, demiştir.

Abdurrazzak'ın Katade'den rivayet ettiğine göre bu harfler, el-Furkan ve ez-Zikr gibi Kur'an'ın isimlerindendir. İbnu Ebi Hâtim bunun: Kur'an'da mevcut her heca harfi, Kur'an'ın isimlerinden biridir, şeklinde rivayet etmiştir.

Maverdi'nin Zeyd b. Eslem'den naklettiğine göre bu harfler, sûrelerin adıdır. Zemahşeri bu rivayeti, daha çok kimselere nisbet etmiştir.

Araplar kasidelerinin başında بل veya بل ، لا dedikleri gibi, bu harflerin sûrelerin başlangıcı olduğu söylenir.

İbnu Cerir, Sevri tarikı ile İbnu Ebi Necih'den Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: ص ، المص ، حم ، الم ve benzeri harfler, Allah'ın sûrelere başlangıç yaptığı harflerdir.

Ebu'ş-Şeyh, İbnu Cureyc tarikı ile Mücahid'in : الر ، الر ، الم , gibi harfler hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Bunlar, Allah'ın sürelere başlangıç yaptığı harflerdir. Ebu'ş-Şeyh İbnu Cureyc'e; Mücahid bu harflerin bir isim olduğunu söylemiş miydi? diye sorunca, hayır söylememişti, cevabını vermiştir. Bu harflerin ümmeti Muhammed'in yeryüzünde kalacağı müddeti ifade eden **ebced** hesabı olduğu da söylenir.

İbnu İshak, Kelbi'den, o Ebu Salih'den, o da İbnu Abbas ve Câbir b. Abdullah'dan naklen Cabir'in şöyle dediğini rivayet eder: Yâsir b. Ahtab,, Resûlullah (s.a.v.) le birlikte, bir grup Yahudi cemaatı arasından geçerken Resûlullah, Bakara sûresinin الم ذلك الكتاب لاريب فيه **«Elif, Lâm, Mim işte o kitap, kendisinde hiç şüphe yoktur.»** âyetini okudu. Yâsir'in kardeşi Huyey b. Ahtab, Yahudi Cemaatına gelerek: Duydunuz mu? Yemin ederim ki Muhammed (s.a.v.) kendisine nâzil olan الم ذلك الكتاب âyetini okudu. Onlar: Gerçekten bu âyeti duydun mu deyince, evet duydum, cevabını verdi. Huyey, yanındaki Yahudilerle birlikte Resûlullah'a gelerek: Size الم ذلك الكتاب âyeti nâzil oldu mu, diye sordular. Bunun üzerine Resûlullah evet, nâzil oldu, deyince onlar: Allah sizden önce gönderdiği peygamberlere, peygamberlik müddeti ile ümmetinin müddetini belirttiğini duymadık. Âyetteki elif bir'e, lam otuza, mim de kırka tekabül ettiğinden bunların toplamı yetmiş bir sene yapar. Peygamberlik müddeti ve ümmetinin ömrü sadece 71 sene olan bir peygamberin dinini kabul edelim mi, yoksa, bir başka müddete işaret eden benzeri âyet var mıdır diye sordular. Resûlullah; evet, المص âyeti vardır. Onlar; bu öncekinden daha uzundur. Elif 1 e, lâm 30 a, mim 40 a, sad ise 90 a tekabül eder ki toplam 161 sene eder dediler. Daha başka var mıdır diye sorduklarında; evet الر vardır, cevabını verdiler. Onlar bu müddet öncekinden daha uzundur. Elif 1 e, lem 30 a, ra 200 e tekabül eder ki toplamı 231 sene yapar dediler. Daha başka var mı diye sorduklarında; evet المر vardır, cevabını verdi. Onlar; bu müddet, diğerlerinden daha uzundur. Elif 1 e, lam 30 a, mim 40 a, ra da 200 e tekabül eder ki toplamı 271 sene yapar, dediler. Deyecek bir şey bulamayınca; durumunuz bize biraz karışık geldi, size verilen müddetin az mı çok mu olduğunu bilemeyiz. Bu söz üzerine Huyey, haydi gidelim, deyince Yâsir, kardeşi ve yanındakilere: Durun bakalım, ne biliyorsunuz? Belki bu müddetin hepsi de Muhammed'e verilmiş olamaz mı? Ayrı ayrı hesap ettiğiniz bu müddetin tamamı 734 sene yapar, deyince onlar ; Muhammed'in peygamberilk müddeti bize pek açık görünmedi, dediler. Bunun üzerine Yahudiler: هو الذى انزل عليك الكتاب منه آيات محكمات هن ام الكتاب واخر متشابهات **«Kitab'ı sana o indirdi. Onun bazı âyetleri muhkemdir, bunlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir.»** (Âl-i İmrân, 7.) âyetinin tamamı kendi haklarında nâzil oldu zannettiler.

İbnu Cerir bu rivayeti, aynı tarikle nakletmiştir. İbnu Münzir de bunu, başka bir tarikle İbnu Cureyc'den **mu'dil** olarak rivayet etmiştir.

İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hâtim, الم hakkında Ebu'l-Âliyye'nin şöyle dediğini naklederler: 29 harften biri olan bu üç harf, Allahu Taâlâ'nın isimlerinin, nimet ve belalarının, milletlerin müddetini belirleyen kelimelerin ilk harfleridir. Elif harfi Allah isiminin, lem harfi latif sıfatının, mim harfi Mecid sıfatının ilk harfi olduğu

gibi, elif harfi الله kelimesinin, lem لطيف kelimesinin, mim de مجيد kelimesinin ilk harfleridir. Aynı şekilde elif bir sene, lem 30 sene, mim 40 seneye tekabül eder.

Huveyyi; bazı ulema الم • غلبت الروم «Elif, lam, mim, Rumlar yenildi.» âyetinden, Beyti Makdis'in 583 yılında Müslümanlar tarafından fethedileceğini söylemişler ve dedikleri gibi de olmuştur, der.

Suheyli; süre evvelinde bulunan harflerin mükerrer olanlarının hazfinden sonraki sayısı, bu ümmetin beka müddetine işaret ettiğini söyler.

İbnu Hacer şöyle der: Bu görüş batıldır. İtimada şayan değildir. İbnu Abbas'dan sahih olarak rivayet edildiğine göre, **ebced hesabını kesinlikle reddetmiş, bunun sihir kabilinden olduğuna işaret buyurmuştur. İbnu Abbas'ın bu sözü gerçekten doğrudur, çünkü İslamiyette bunun yeri yoktur.**

«F e v a i d u' r - R i h l e» adlı eserinde Kadı Ebu b. Arabi şöyle der: Sûre başlarındaki hurufu mukattaa'dan ebced hasabına göre mâna çıkarmak, batıldır. Bu harflerle ilgili 20 den fazla görüş tesbit ettim. Bu görüş sahiplerinin, hiçbirinin kesin bir ifade kullandığına, bunları tam mânası ile anlayana raslamadım. Bu hususta diyeceğim şudur ki; şayet Arablar bu harflerin, aralarında devamlı kullandıkları böyle bir özelliği olduğunu bilselerdi, Resûlullah'a ilk karşı gelen kendileri olurdu. Halbuki Rûsulullah onlara حم ve ص gibi harfleri okuduğunda, hiçbiri buna karşı çıkmadılar. Hz. Peygamberi zillete düşürme, risaletine karşı gelme gayreti içinde olmalarına rağmen, bu harflerin fesahat ve belagatini kabul edip, teslimiyetlerini ifade ettiler. Bu da gösteriyor ki hurufu mukattaanın ebced hesabını ifade etmediği kesinlikle biliniyordu.

Bu harflerin nida mânasında tenbih harfleri olduğu söylenmiştir. İbnu Atıyye bunun, sûre başlarında bulunan harfler olduğu kavline ters düştüğünü, ancak nida mânasında kullanılmalarının daha doğru olduğunu belirtir.

Ebu Ubeyde; الم in, söze başlama harfleri olduğunu söyler. Huvveyyi ise, bu harflerin tenbih harfleri olduğu görüşüne katılarak şöyle der: Kur'an, yüce bir kelamdır, faydaları da yücedir. Böyle bir kelamın son derece dikkatli olan bir kimseye okunması gerekir. Resûlullah'ın bazı hallerde beşeri meşguliyetlerini sırasında dalgın olduğunu bilen Allahu Taâlâ, Resûlünü uyarmak, Cebrail'in gelişini haber vermek için Cebrail'e الم ، الر ، حم gibi harflerle hitapda bulunmasını emreder. Böylece Resûl, vahyi ciddiyetle telakkiye hazırlanır. Tenbih maksadıyla, âyetlerin nüzulü sırasında ألا ve أما gibi kelimeler kullanmaz. Çünkü bunlar, insanlar arasında yaygın olan kelimelerdir. Halbuki Kur'an, beşer kelamına benzemeyen bir kelamdır. Bu yüzden Cenabı Hak, Resûlün dikkatini daha fazla çekmek için, insan kelamında meşhur olmayan tenbih kelimelerini kullanmayı uygun bulmuştur.

Araplar, Kur'an okunurken kulak vermek istemezlerdi. Cenabı Hak, bu bedi' kelamı indirerek onların dikkatini çekmiş, dinlemelerini sağlamıştır. Tenbih ifadesi taşıyan bu kelamı dinlemeleri, müteakip âyetleri dinlemeye, kalplerinin incelip yumuşamasına sebeb olmuştur.

Bazı ulema bu harfleri müstakil birer kelam saymışlarsa da, gerçek bunun aksinedir. Doğru olan bu harflerin, sözün tamamı değil, bir parçası olduğuğudur. Çünkü tam bir mâna ifade etmemektedirler.

Bu harfler Kur'an'ın; ث ، ت ، ب ، ا gibi harflerden teşekkül ettiğini gösterir. Kur'an'da bu harflerin bazıları kesik (mukattaa), bazıları da bir arada kullanılmıştır. Bu durum, Arapların, Kur'an'ı bildikleri harflerden müteşekkil bir dil ile nâzil olduğunu gösterir. Kur'an'ın bu özelliği kendilerini zor durumda bırakmış, benzerini getirmedeki acizliklerini göstermiştir. Bunu kavradıktan sonra Kur'an'ın bildikleri harflerle indiğini, konuştukları dilin bu harflerden meydana geldiğini anlamışlardır.

Bu harflerin Kur'an'da yer almasının ġayesi, kelamın bu harflerden meydana geldiğini göstermektedir. Mukattaa harfleri, Arap alfabesinin yarısı olan on dört harftir. Her harf grubunun da yarısıdır. Mesala; boğaz harflerinden ، ح ع ve ه , damak harflerinden ق ve ك , dudak harflerinden م , mehmuse harflerinden س ، ح ، ك ، ص ، ه , şiddet olan harflerden; ، ، ط ، ق ، ك , mutbaka harflerden ط ve ص , mechure harflerden; ، ، م ، ل ، ع ، ر ، ط ، ق ، ى ve ن, münfetiha harflerden; م ، د ، ك ، ه ، ع ، س ، ح ، ق ، ى ve ن , mustaliye harflerden; ق ، ص ve ط , munhafide harflerden; ، ، ل ، م ، د ، ح ، س ، ع ى ، ه ، ك ve ن, kalkale harflerinden ق ve ط harfleri bunlardandır. Allahu Taâlâ bu harfleri; birer, ikişer, üçer, dörder ve beşer harf olarak zikretmiştir. Kelamın terkibi de, beşden fazla olmamak üzere bu şekildedir.

Allahu Taâlâ bu harfleri ehli Kitaba bir delil yapmış, peygamberine, sûrelerin başında, hurufu mukatta bulunan bir Kitap indireceğini bildirmiştir.

Sûre başlarında bulunan hurufu mukattaa hakkında, bazı kaynaklardan topladığım kaviller bunlardır. Başka eserlerde, farklı kaviller mevcuttur.

Tâhâ ve Yâsin kelimelerinin, muarrab kelimeler bahsinde geçtiği gibi, يارحل ، يامحمد veya ياانسان mânasına geldiği söylenir. Bu iki kelimenin, Peygamberin isimlerinden olduğu söylenir. Kirmani, «e l - G a r i b» adlı eserinde bunu, nun'un fethiyle يسَن şeklindeki kıraat ile آل ياسين kavlinin de bunu takviye ettiğini söyler. Tâhâ kelimesinin طاالارض **ayağını yere bas,** veya اطمئن **mutmain ol** mânasına geldiği söylenir. Bu durum ط harfi emir fiili, ه harfi de meful, sekte veya hemzeden ibdal edilmiş bir harf olur.

Kirmani, «e l - G a r a i b» adlı eserinde şöyle der: İbnu Ebi Hâtim, Said b. Cubeyr tarikı ile İbnu Abbas'ın Tâhâ kelimesine افعل mânası veya ياطر mâ-

nası verdiğini rivayet eder. Tâ harfi 9, he harfi 5 e tekabül ettiğine göre, toplam 14 yapar ki bu da ayın on dördüncü gününe verilen bedr adına tekabül eder. Yâsin kelimesinin ياسيدالبشر sad harfi ise صدق الله veya ... mânasına geldiği söylenir.

Ayrıca sad harfi, صاديامحمدعملك بالقرآن **Ey Muhammed, işlerini Kur'an'a göre düzenle,** demektir. صاد kelimesi, المصاداة masdarından emirdir. el-Huseyn-den rivayet edildiğine göre صاد in mânası حادث القرآن **Kur'an'a bak** demektir. Sufyan b. Huseyn el-Hasen'in bunu, صادوالقرآن şeklinde okuduğunu عارض القرآن **Kur'an'la karşılaştır.** Mânasına geldiğini rivayet eder. Sad'ın, üzerinde Allah'ın arşı bulunan bir deniz veya ölüleri dirilttiği bir deniz adı olduğu söylenir. Bir rivayete göre de mânası; ey Muhammed, kulların kalplerine hitabet, demektir. Bunların hepsini Kirmâni rivayet etmiştir.

Abdurrazzak'ın Mücahid'den rivayet ettiğine göre المص ın mânası, ألم نشرح لك صدرك **«göğüsünü yarmadık mı?»** demektir. حم ise Nebi (s.a.v.)in adıdır. ماهو كائن **var olan herşey**, mânasında olduğu söylenir. حمعسق ın Kaf dağı olduğu, ق ın ise yeryüzünü kaplayan dağ olduğu rivayet edilir. Ayrıca Muhammed'in (s.a.v.) kalbinin kuvvetli olduğuna yemin ederim, mânasına da geldiği söylenir. قضي الامر âyetinin tamamını ifade eden ق harfidir. Dendi ki bunun mânası: **Ey Muhammed, risaletini ifada ve emrolunduğunu yerine getirmekte sabırlı ol,** demektir. Bunu Kirmani nakleder.

ن harfi, büyük balık demektir. Taberani, İbnu Abbas'dan merfuan rivayet ettiğine göre; Allahu Taâlâ ilk olarak kalem ile balığı yaratmış, ona **yaz** emrini vermiştir. Kalem, ne yazayım, deyince, kıyamete kadar kainatta olacak şeyleri yaz diye Allah'dan emir almıştır. İbnu Abbas, ن والقلم âyetini okumuş, ن nun büyük balık, kaf'ın da kalem olduğunu söylemiştir. Bunun, levhi mahfuz olduğu da söylenir. Bu rivayeti İbnu Cerir de, Mursel b. Kurra'dan merfu olarak nakletmiştir.

el-Hasen ve Katade'den rivayet edildiğine gore kalem, hokka mânasındadır. İbnu Kuteybe «G a r i b u' l - K u r' a n» adlı eserinde bunun, mürekkep mânasında olduğunu söyler. Kirmani, Cahiz'dan naklettiğine göre bu kelimenin kalem mânasına geldiğini belirtir. İbnu Asakir «M u b h e m a t» adlı eserinde bu kelimenin, Resûlün isimlerinden biri olduğunu söyler. İbnu Cinni «e l - M u h t e s e b» adlı eserinde İbnu Abbas'ın ayn harfini çıkararak حمسق şeklinde okuduğunu, sin harfinin, meydana gelen her fırka, kaf harfinin, meydana gelen her cemaat olduğunu söyler.

İbnu Cinni; İbnu Abbas'ın bu kıraatı, hurufu mukataa'nın sûreler arasında fasıla olduğuna bir delildir. Şayet Allah'ın isimlerinden biri olsaydı, bunlardan bir harfin tahrifi caiz olmazdı. Tahrif edildiği takdirde, alem isim olmaması gerekirdi.

Çünkü alem isimler olduğu gibi korunur, herhangi bir harfi değiştirilemez, der.

Kirmani «e l - G a r a i b» adlı eserinde الم أحسب الناس **«İnsanlar sanıyorlar mı..»** âyetini tefsir ederken şöyle der: Ayetteki istifham elifi, bu ve diğer sûrelerdeki hurufu mukattaa'nın, kendisinden sonra gelen âyetle ilgisi bulunmadığını gösterir, der.

8– Muhkem ve Müteşâbih'le İlgili Meseleler

Bazı ulema; muhkem'in müteşâbihe göre üstünlüğü olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Üstünlüğü olmadığı söylenecek olursa ulemanın icmaına ters düşer; üstün olduğu söylenecek olursa, Allah kelamının bir bütün olduğu, her âyetin bir hikmete göre indiği esasına ters düşer.

Ebu Abdillah el-Bekrabazi bu konuda şu cevabı verir: Muhkem, bir bakıma müteşâbihe benzer, bir bakıma da muhalif düşer. Her ikisinin de delil olarak kullanılması ancak Allah'ın bu âyeti indirmedeki hikmetinin bilinmesiyle mümkün olur. Çünkü Allahu Taâlâ, kabih olanı seçmez. Ayrıldıkları nokta, muhkemin lügat bakımından ancak bir mânaya gelmiş olmasıdır. Herkes muhkem ayetle, üzerinde düşünmeden istidlale gidilebilir. Fakat müteşâbih âyette, muhtemel mânalardan uygun olanı seçmek için tefekküre muhtaçtır. Muhkem âyetler, diğerine nazaran esası teşkil eder. Esası teşkil eden ilmin, bir önceliği vardır. Muhkem, tafsilatlı olarak bilinirken müteşâbih, mücmel olarak bilinir.

Bu konuda tevcih edilen diğer bir soru da şudur: Kullarına beyan ve hidayeti murad eden Allah'ın, müteşâbih âyetleri indirmedeki hikmeti nedir? sorusuna, hikmetini bilme imkanı olan müteşâbih âyetler şu faydaları sağlar, şeklinde cevap verilebilir:

Birincisi: Müteşâbihin kapalı yönlerini ortaya çıkaracak ulemayı tefekküre, inceliklerini araştırmaya teşviktir. Çünkü müteşâbih âyetlerin mânasını kavramaya çalışmak, ibadetin en yücesidir.

İkincisi: Ulema arasında ilmi üstünlük ve derece farkını ortaya çıkmasıdır. Şayet Kur'an'ın tamamı muhkem olsaydı, tefekkür ve tefsire ihtiyaç duyulmaz, herkes aynı seviyede olurdu. Alimin, alim olmayana üstünlüğü ortaya çıkmazdı.

Hikmetini bilme imkanı olmayan âyetlerin de bazı faydaları vardır. Bu faydalardan biri şudur: Bu âyetler üzerinde durmakla insan imtihan edilir, acizliği karşısında kavrayamadığı mânayı Allah'a bırakarak teslim olur, kendisiyle amel edilmeyen, delil olarak kullanılmayan mensuh âyetler gibi, tilavetiyle iştigal ederek ibadette bulunur. Konuştukları dille nâzil olan müteşâbih âyetlerin mânasını, fesahat ve belagat erbabı olmalarına rağmen anlamaktan aciz kalmaları, bu âyetlerin Allah katından indiğini, bu yüzden mânasını kavrayamadıklarını gösterir.

Fahruddin Razi bu konuda şöyle der: Kur'an-ı Kerimdeki müteşâbih âyetlerden dolayı bazı dinsizler Kur'an'a dil uzatmışlar ve şöyle demişlerdir: Diyorsunuz ki insanların kıyamete kadar yapmakla mükellef olduğu işler, bu Kur-an'a bağlıdır. Halbuki biz, her mezhebin kendine has bir itikadı olduğunu müşahede ediyoruz. Mesala, Cebriyye mezhebinden olanlar وجعلنا على قلوبهم اكنة ان يفقهوه وفى اذانهم وقرا **«..fakat biz onu anlamalarına engel olmak için kalblerin üstüne örtüler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk..»** (En am, 25.) âyetinde olduğu gibi cebir ifade eden âyetlere dayanırlar. Kaderiyye ise bunları küfürle itham ederek Allah'ın bu düşüncede olanları zemmettiği (Fussilet, 5.) âyet وقالوا قلوبنا فى اكنة مما تدعونا اليه وفى اذاننا وقر ومن بيننا وبينك حجاب **«Dediler ki: 'Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda ağırlık, bizimle senin aranda anlaşmamıza engel vardır..»** ile وقالوا قلوبنا غلف **kalplerimiz perdelidir..»** (Bakara, 88.) âyetlerini delil getirirler. Ru'yetullahı inkar edenler, لا تدركه الابصار **«..gözler Onu göremez..»** âyetini, Allah'a cihet izafe edenler يخافون ربهم من فوقهم **«..üstlerinde olan Rablerinden korkarlar..»** (Nahl, 50.), الرحمن على العرش استوى **«O Rahman, arşa itiva etmiştir.»** (Tâhâ, 5.) âyetlerini delil gösterirler. Bu mezheplerin herbiri, görüşlerine uygun düşen âyetlere muhkem, muhalif olan âyetlere de müteşâbih âyet adını verirler.

Âyetler arasında tercihte bulunanlar, zayıf ve kapalı ifadelere dayanırlar. Kıyamete kadar dini meselelerde müracaat kaynağı olan Kur'an'ı Kerim, Allah-ın böyle yapması nasıl izah edilir?

Ulema, Kur'an'da müteşâbih âyetlerin bulunmasında bir takım faydalar olduğunu belirtmişlerdir. Bunları şöyle sıralıyabiliriz:

a– Allah'ın murad ettiği mânayı kavramak, fazlasıyla meşakkati gerektirir. Buna karşılık sevap da artar.

b– Şayet Kur'an'ın tamamı muhkem olsaydı, ancak bir kelami mezhebin görüşüne uygun düşer, bu mezhebin dışındaki mezhepleri açıkça iptal etmiş olurdu. Bu durum, diğer kelami mezheb erbabını Kur'an'ı kabulden, Onu okumak ve O'ndan istifade etmekten alıkoyardı. Kur'an'da muhkem ve müteşâbih âyetler bulunmakla, her mezheb sahibi mezhebini tayin edecek, görüşlerini destekleyecek âyetleri bulma arzusuna kapılır. Bu yüzden, her mezheb erbabı Kur'an'ı okur, mânası üzerinde ciddiyetle düşünür. Bu şekildeki gayretleri artınca, muhkem âyetlerin müteşâbih âyetleri tefsir etmek üzere nâzil olduğu ortaya çıkar. Bu yolla, hatada olanlar hatadan kurtulacak, hakikatı anlayacaklardır.

c– Kur'an'da müteşâbih âyetlerin bulunması, ilmin tevile dayalı kalması ile âyetlerin birbirine tercih edilme mecburiyetini ortaya çıkarır. Bu tevil ve tercihler; lugat, nahiv, maâni, beyan ve usulu fıkıh gibi pek çok ilmin öğrenilmesini gerekitirir. Şayet müteşâbih âyetler olmasaydı; bu ilimlerin tahsiline ihtiyaç du-

yulmazdı. Kur'an'da müteşâbih âyetlerin bulunması, bu faydaları sağlamıştır.

d– Kur'an'da, avam ve havassı hidayete davet eden âyetler mevcuttur. Avamdan olanların tabiatında umumiyetle hakikatleri idrak etmekten kaçınma mevcuttur. Avamdan biri, cismi olmayan, bir yer işgal etmeyen ve gözle görülmeyen bir varlığın mevcudiyetini ilk defa işittiğinde bunun mevcut olmadığını zanneder, yanlış düşünceye kapılır. Doğru olan; bu gibi kimselere tahayyül ettikleri şeylere uygun bazı kelimelerle hitap edilmesidir. Bu şekilde hitap, avamın mânasını ilk bakışta kavrayamadığı âyetler müteşâbih, kendilerine bu mânayı açıklayan âyetler de muhkem âyetlerdir.

KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂYETLERDE TAKDİM-TEHİR

Bu konu, lafzan mânasını anlamakta zorluk çekilen ve çekilmeyen âyetler olmak üzere iki kısma ayrılır:

1– Mânasını Anlamakta Zorluk Çekilen Âyetler

Bu gibi âyetlerde takdim-tehir olduğu anlaşılınca, zorluk ortadan kalkar. Bu konu, başlı başına bir eser yazmaya değer bir konudur. Selef uleması bazı âyetlerde bu konuya temas etmiştir.

İbnu Ebi Hâtim; و لاتعجبك أموالهم واولادهم انمايريد الله ان يعذبهم بها فى الدنيا **«Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin. Allah onlara dünyada azabetmek istemiştir.»** (Tevbe, 85.) âyetinde Katade'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bu âyette takdim-tehir vardır. Âyette takdim-tehir olmasaydı: لا تعجبك اموالهم و لا اولادهم فى الحياة الدنيا انمايريد الله ليعذبهم بها فى الاخرة **«Onların bu dünya hayatındaki malları ve evlatları seni imrendirmesin. Allah onlara ahirette bununla azabetmek istiyor..»** şeklinde olurdu.

و لو لا كلمة سبقت من ربك لكان لزاما واجل مسمى **«Eğer Rabbın tarafından geçmiş bir söz ve belirtilmiş bir süre olmasaydı (bunların da mahvı) gerekli olurdu.»** (Tâhâ, 129.) âyetinde İbnu Ebi Hâtim, Katade'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Bu âyette takdim-tehir vardır. Âyette takdim-tehir olmasaydı لو لا كلمة واجل مسمى لكان لزاما **«Bir söz ve bir süre olmasaydı (bunların da mahvı) gerekli olurdu.** şeklinde olurdu.

انزل على عبده الكتاب و لم يجعل له عوجا قيما **«..kuluna Kitab'ı indirdi ve ona hiç bir eğrilik koymadı. (Onu) dosdoğru bir Kitap (olarak)..»** (Kehf, 1-2.) âyetinde Mücahid'den yaptığı rivayette Mücahid şöyle demiştir: Bu âyette takdim-tehir vardır. Eğer olmasaydı انزل على عبده الكتاب قيما و لم يجعل له عوجا **«Kitabı dosdoğru olarak indirdi ve ona hiçbir eğrilik katmadı.»** şeklinde olurdu.

انى متوفيك و رافعك الىّ **«..seni öldüreceğim ve bana yükselteceğim..»** (Âl-i İmrân, 55.) âyetinde Katade'den yaptığı rivayette, bu âyette takdim tehir olduğunu, eğer takdim-tehir olmasaydı âyetin, رافعك الىّ و متوفيك «bana yükselteceğim ve öldüreceğim.» şeklinde olacağını söyler.

لهم عذاب شديد بما نسوا يوم الحساب **«..hesap gününü unuttuklarından dolayı onlara çetin bir azap vardır.»** (Sâd, 26.) âyetinde İkrime'den yaptığı rivayette İkrime'nin şöyle dediğini nakleder: Bu âyette takdim-tehir vardır. Takdim-tehir olmasaydı âyet, لهم يوم الحساب عذاب شديد بما نسوا **«Onlara, unutmalarından dolayı hesap gününde çetin bir azap vardır.»** şeklinde olurdu.

İbnu Cerir ولو لا فضل الله عليكم ورحمته لاتبعتم الشيطان الا قليلا **«..Eğer size Allahın lütfu ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç şeytana uyardınız..»** (Nisâ, 83.) âyetinde İbnu Zeyd'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Bu âyette takdim-tehir vardır. Takdim-tehir olmasaydı âyet اذاعوا به الا قليلا منهم ولو لا فضل الله عليكم ورحمته لم ينج قليل ولا كثير **«..kendilerine güven veya korku hususunda bir haber geldiğinde pek azı hariç onu yayarlardı. Allahın lütfu olmasaydı ne azınız, ne de çoğunuz kurtulamazdı.»** şeklinde olurdu.

İbnu Cerir فقالوا ارنا الله جهرة **«..'Allah'ı bize açıkça göster' demişlerdi..»** (Nisâ, 153.) âyetinde İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Âyette takdim tehir var. Takdim tehir olmasaydı, قالوا اجهرة ارنا الله **«onlar açıkça Allah'ı görmek istediklerini söylediler.»** şeklinde olurdu.

واذ قتلتم نفسا فادارأتم فيها **«Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmıştınız..»** (Bakara, 72.) âyeti de bu kabildendir. Begavi, âyetin tefsirinde şöyle der: Bu âyet tilavette muahhar olmakla beraber kıssanın baslangıcıdır. Vahidi de şöyle der: Katilin kim olduğu hakkında ithilaf, sığırın kesilmesinden önce mevcuttu. Fakat âyetin bu kısmını tehir etmiştir. Allahu Taâlâ ان الله يأمركم ان تذبحوا ابقرة **«Allah size bir sığır boğazlamanızı emreder..»** (Bakara, 67.) buyurunca, âyete muhatap olanlar sığırın ancak kaybolan katili bulmak için kesildiğini anlamışlardır. Sığırın kesilmesindeki hikmeti öğrendiklerinde Allah, اذ قتلتم نفسا فادارأتم فيها **«Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmıştınız..»** kavmi Musa (a.s)a meseleyi sorduklarında ان الله يأمركم ان تذبحوا ابقرة **«..Allah size bir inek kesmeninizi emrediyor..»** (Bakara, 67.) şeklinde cevap vermiştir.

أرأيت من إتخذ إلهه هواه **«..Hevesini kendine tanrı edineni gördün mü?..»** (Furkan, 43.) âyeti de bu kabildendir. Âyette takdim-tehir olmasaydı هواه الهه şeklinde olurdu. Âyetin من اتخذ الهه هواه **arzusunu ilah edinen kimseyi..»** şekli mezmum değildir. Burada ikinci meful, önemine binaen tekaddüm etmiştir.

والذى أخرج المرعى فجعله غثاء احوى **«O (Rab) ki otlağı çıkardı. (Yeşillendirdikten) sonra da onu kupkuru, siyah bir çöpe çevirdi. (Petrole dönüştürdü.)»** (A'la, 4-5.) âyetleri de bu kabildendir. Âyetteki احوى kelimesi أخضر kelimesiyle tefsir edilmiş, الرعى kelimesine sıfat yapılmıştır. Bu durumda âyet اخرجه احوى فجعله غثاء. **«Allah onu yeşillendirdikten sonra kupkuru yaptı.»** şeklini almıştır. احوى kelimesini tehir etmesi, fasılaya riayettendir.

وغرابيب سود «..ve simsiyah (yollar yarattık)..» (Fatır, 27.) âyeti de bu kabildendir. Takdim-tehir olmasaydı سود غرابيب şeklinde olurdu. Çünkü الغريب kelimesi, koyu siyah mânasındadır.

فضحكت فبشرناها باسحاق «..güldü, biz de ona İshak'ı müjdeledik..» (Hûd, 71.) âyeti, takdim-tehir olmasayadı فبشرناها فضحكت «biz onu müjdeledik, o da güldü.» şeklinde olurdu.

ولقد همت به وهم بها لولا ان رأى برهان ربه «O, (kadın) andolsun ona niyeti kurmuştu. Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı, o da onu arzu etmişti.» (Yûsuf, 24.) âyeti, takdim-tehir olmasaydı لهم şeklinde olurdu. Böylece Yûsuf (a.s.)ın şehvetine kapılması önlenmiştir.

2– Mânasını Anlamakta Zorluk Çekilmeyen Âyetler

Bu konuda Şemsuddin b. Sâig «e l - M u k a d d i m e t u fî S ı r r ı e l f â z ı' l M u h k a d d i m e t i» adlı eseri kaleme almıştır. Müellif bu şekildeki takdim-tehirdeki hikmet, takdim edilenin önem kazanmasıdır. Araplar, açıklanması önemli olan ifadeyi takdim ederler, sözlerinde bunun ne ölçüde beyan edileceğini çok iyi bilirler, bundaki hikmeti anlarlar. Bu hikmet, icmali olan hikmettir. Takdimin sebep ve sırlarındaki tafsili hikmet, Kur'an-ı Kerim'de on şekilde tezahür eder:

a– Önemli konularda teberrüken Allah ismi takaddüm etmiştir. شهد الله انه لا اله الا هو والملائكة واولو العلم **«Allah, kendisinden başka (gerçek) tanrı bulunmadığına şahitlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de..»**(Âl-i İmrân, 18.) ile واعلموا انما غنمتم من شيء. فأن لله خمسه وللرسول **«Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Resûlünün...»** (Enfâl, 41.) âyetlerinde teberrük vardır.

b– ومن يطع الله والرسول **«Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse..»** (Nisâ, 69.), ان الله وملائكته يصلون على النبي **«Allah ve melekleri Peygamere salât etmekte..»** (Ahzâb, 56.) والله ورسوله أحق ان يرضوه **«..Allah'ı ve Resûlünü hoşnut etmeleri..»** (Tevbe, 62.) âyetlerinde Allah lafzının tekaddüm etmesi, tazim ifade eder.

c– ان المسلمين والمسلمات **«Müslüman erkek ve Müslüman kadınlar..»** (Ahzâb, 35.) âyetinde erkeğin kadına takdimi teşrif ifade eder. الحرّ بالحرّ والعبد بالعبد والانثى بالانثى **«..Hürre hür, köleye köle, kadına kadın..»** (Bakara, 178.) âyetinde الحرّ lafzı, يخرج الحيّ من الميت **«..ölüden diriyi çıkarır..»** (En'am, 95.), وما يستوى الاحياء ولا الأموات **«Dirilerle ölüler bir olmaz..»** (Fâtır, 22.) âyetlerinde الحيّ lafzı, والخيل والبغال والحمير لتركبوها **«Sizin için atları, katırları, merkebleri binek hayvanı..»** (Nahl, 8.) âyetinde الخيل lafzı, وعلى سمعهم وعلى ابصارهم **«..gözlerinde ve kulaklarında..»** (Bakara, 7.), ان السمع والبصر والفؤاد **«..çünkü kulak, göz, gönül..»**

(İsrâ, 36.) ve إن أخذ الله سمعكم وأبصاركم **«Allah işitmenizi ve gözlerinizi (elinizden) alsa..»** (En'am, 46.) âyetlerinde السمع kelimeleri de böyledir. İbnu Atiyye, Nakkaş'ın; bu âyetlerde işitmenin görmeden daha üstün olduğunu, Allah'ın sıfatlarından olan Semi' ve Basir terkibinde Semi' sıfatının bu yüzden takdim ettiğine dair sözünü nakleder.

وإذ أخذنا من النبيين ميثاقهم ومنك ومن نوح **«Peygamberlerden söz almıştık. Ey Muhammed, senden, Nuh'dan..»** (Ahzâb, 7.) âyetinde Resûlullah'ın Nuh (a.s)a, من رسول ولا نبي **«Resullerden ve nebilerden..»** (Hac, 52.) âyetinde resûlün nebiye, والسابقون الأولون من المهاجرين والأنصار **«Muhacir ve Ensar'dan (İslam'a girmekte) ilk öne geçenler ile..»** (Tevbe, 100.) âyetinde Muhacirun Ensar'a, bazı âyetlerde ins'in cin'ne, Nisâ sûresindeki âyette enbiyanın sıddık'a, sıddık'ın şehid'e, şehidin salih kullara, İsmâil (a.s)ın İshak'a, Allah'ın kelimi olması dolayısıyla Musa (a.s)ın Harun (a.s)a (Tâhâ sûresindeki fâsıladan dolayı Hz. Harun'un Hz. Musa'ya takaddümü hariç), Bakara sûresindeki âyette, efdaliyetinden dolayı Cebrail (a.s)ın Mikail (a.s)a, متاعا لكم ولأنعامكم **«Sizin ve hayvanlarınızın geçimi için.»** (Abese, 32.) ile يسبح له من في السموات والأرض والطير صافات **«..göklerde ve yerlerde olan kimseler, kanatlarını çırparak uçan kuşlar Allah'ı tesbih ederler..»** (Nur, 41.) âyetlerindek âkilin gayrı âkile takdimi de, teşrifinden dolayıdır.

فنخرج به زرعا تأكل منه أنعامهم وأنفسهم **«..ondan kendilerinin de hayvanlarının da yediği ekini çıkarıyoruz.»** (Secde, 27.) âyetinde أنعام kelimesinin أنفسهم den önce gelmesi الزرع kelimesinin daha önce cümlede geçmiş olmasındandır. Bu yüzden أنعام ın önce gelmesi, uygun olmuştur. Abese sûresinde ise durum bunun tersidir, فلينظر الإنسان إلى طعامه **«İnsan yediğine şöyle bir baksın..»** (Abese, 24.) çünkü burada önce الإنسان kelimesi geçtiği için âyet, متاعا لكم ولأنعامكم şeklinde siyaka uygun bir biçimde geliyor.

Pek çok âyette Mümin kelimesi, küffar kelimesine, ashabı yemin, ashabı şimale, sema kelimesi arza, güneş kelimesi خلق سبع سموات طباقا وجعل القمر فيهن نورا وجعل الشمس سراجا **«Allah yedi göğü birbiri üstünde tabaka tabaka yarattı. Ve ayı bunların içinde bir nur, güneşi de bir lamba yaptı.»** (Nuh, 15-16.) âyetleri hariç, ay'a takaddüm etmiştir. Buradaki tekaddüm, fasılaya riayet için olduğu kadar, âyetteki فيهن zamirinin kendilerine dönmesi hasebiyle, semavat ehlinin aydan daha çok faydalandığı için geldiği de söylenir.

İbnu'l-Enbari şöyle der: Denilir ki ayın yeryüzüne bakan kısmı yeryüzündekilere, diğer kısmı da sema ehline ışık saçar. Bu yüzden Cenab-ı Hak, ayın sema ehline daha çok ışık verdiğinden, Nuh sûresinin 16. âyetinde فيهن zamirini, sema ehline ait kılmıştır.

عالم الغيب والشهادة **«..görülmeyeni ve görüleni bilen..»** (Zümer, 46.) âyetinde olduğu gibi gayb kelimesi, şehadet kelimesinden önce gelmiştir. Çünkü

gaybı bilmenin derecesi daha üstündür. فإنه يعلم السرّ و أخفى «..O gizliyi de, ondan daha gizlisini de bilir..» (Tâhâ, 7.) âyetinde ise fasılaya riayet edilerek gayb daha sonraya bırakılmıştır.

d– Dördüncüsü, münasebet ifade etmesidir. Bu da iki şekilde olur. Ya, و لكم فيها جمال حين تريحون و حين تسرحون «**Akşamleyin meradan getirdiğiniz, sabahleyin de meraya saldığınız zaman onlardan zevk alırsınız..**» (Nahl, 6.) âyetinde olduğu gibi, siyakı kelamdan dolayı tekaddüm eden ifade ile münasebetin bulunmasındandır. Âyette hayvanların meraya gidiş-dönüşlerindeki güzellik, her iki durumun aynı güzellikte olmasından dolayı değil, siyakdan dolayıdır. Hayvanların tok karnına akşam vakti meradan dönüşlerindeki güzellik, aç karnına meraya gidişlerindeki güzellikten daha farklıdır. Buna benzer bir diğer âyet de: و الذين اذا انفقوا لم يسرفوا و لم يقتروا «**Onlar ki harcadıklarında, ne israf ederler, ne de cimrilik eder..**» (Furkan, 67.) âyetidir. Bu âyette israfın nefyi takdim edilmiştir. Çünkü şeref infaktadır.

يريكم البرق خوفا و طمعا «**..size korku ve umut veren şimşeği göstermesi.**» (Rûm, 24.) âyeti de bu kabildendir. Yıldırım; şimşeğin ilk çakmasıyla meydana gelir. Fakat yağmur, ardarda şimşek çakmasından sonra yağmağa başlar ki beklenen yağmur, korku veren şimşekten sonra gelir.

و التى احصنت فرجها فنفخنا فيها من روحنا و جعلناها و ابنها آية للعالمين «**Onu ve oğlunu âlemlere bir işaret yaptık.**» (Enbiya, 91.) âyetinde Hz. Meryem'in ismi oğlunun ismine tekaddüm etmesi, و التى أحصنت فرجها «**..O ki ırzını korudu..**» cümlesinde geçmesinden dolayıdır. و جعلنا ابن مريم و أمه آية «**Meryem oğlunu ve annesini bir işaret kıldık..**» (Müminûn, 50.) âyetinde, aynı sebebten dolayı Hz. İsa'nın ismi, annesinin isminden önce geçmiştir. Bir önceki 49. âyette Hz. Musa'nın isminin geçmesi bunu münasip kılmıştır. و كلا آتينا حكما و علما «**..onların hepsine hükümdarlık ve bilgi verdik..**» (Enbiya, 79.) âyetinde geçen حكما kelimesi, bir önceki âyette اذ يحكمان فى الحرث «**..hani onlar,..bir ekin hakkında hükmediyorlardı..**» şeklinde geçmesinden dolayı, علما kelimesinden önce gelmiştir.

Ya da takdim veya tehirden ibaret olan lafzın münasebetidir. الأوّل و الآخر (Hadid, 3.), و لقد علمنا المستقدمين منكم و لقد علمنا المستأخرين «**Andolsun sizden önce gelenleri de bildik, sonra gelenleri de bildik.**» (Hicr, 24.), لمن شاء منكم أن يتقدم او يتأخر «**Sizden (hayırda) ileri gitmek veya geri kalmak isteyen kimse için (uyarıcıdır).** (Müddessir, 37.), بما قدم و اخر «**..önde veya sonda ne yaptığı..**» (Kıyame, 13.), ثلة من الاولين و ثلة من الاخرين «**Bir çoğu önceki (ümmetlerdendir). Bir çoğu da sonrakilerden.**» (Vakıa, 39-40.), لله الأمر من قبل و من بعد «**iş eninde sonunda Allah'a aittir..**» (Rum, 4.), له الحمد فى الاولى و الاخرة «**..ilkte de sonda da hamd Allah'a mahsustur..**» (Kasas, 70.) âyetleri buna misaldir. فلله الآخرة و الاولى «**Son da ilk de Allah'ındır.**» (Necm, 25.) ve جمعناكم و الأولين «**..sizi**

ve önce gelenleri bir araya topladığımız..» (Mürselât, 38.) âyetlerinde ise, fasılaya riayet edilerek takdim-tehir, lafız münasebetine aykırı olarak gelmiştir.

e– Kelimeyi takdim etmek sûretiyle, kelimenin önemini belirtmektir. من بعد وصية يوصي بها او دين **«..yapacağı vasiyyetten, ya da borcundan sonradır.»** (Nisâ, 11.) âvetinde olduğu gibi vasiyyet kelimesi, borç kelimesine takdim edilmiştir. Halbuki borç, dini yönden vasiyetten daha önemlidir.

f– Takdimin, önceliğe sahip olmasındadır. Bu öncelik; ya gecenin gündüze, karanlığın aydınlığa, Hz. Adem'in Hz. Nuh'a, Hz. Nuh'un Hz. İbrahim'e, Hz. İbrahim'in Hz. Musa'ya, Hz. Musa'nın Hz. İsa'ya, Hz. Davud'un Hz. Süleyman'a, الله يصطفي من الملائكة رسلا ومن الناس **«Allah meleklerden de insanlardan da elçiler seçer..»** (Hac, 75.) âyetinde olduğu gibi melâikenin beşere, Ad kavminin Semud kavmine, قل لازواجك وبناتك **«..hanımlarına ve kızlarına söyle..»** (Ahzâb, 59.) âyetinde olduğu gibi kadınların çocuklara, لا تأخذه سنة ولا نوم **«..O'nu ne uyuklama, ne de uyku tutar..»** (Bakara, 255.) âyetinde olduğu gibi, uyuklamanın uykuya takdimi, var olma yönüyle zamana bağlıdır.

Ya, صحف ابراهيم وموسى **«İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde»** (A'la, 19.), وانزل التورية والانجيل من قبل هدى للناس وانزل الفرقان **«..Bundan önce de insanlara doğru yolu göstermek için Tevrat ve İncil'i indirmişti..»** (Al-i İmrân, 3.) âyetlerinde olduğu gibi nüzul sırasına bağlıdır. Ya da اركعوا واسجدوا **«..ruku ve secde edin..»** (Hac, 77.), فاغسلوا وجوهكم وايديكم **«..yüzünüzü ve ellerinizi yıkayınız..»** (Mâide, 6.), ان الصفا والمروة من شعائر الله **«..safa ile merve Allah'ın nişanelerindendir.»**(Bakara, 158.) âyetlerinde olduğu gibi, teklif ve vucubiyetindeki tertibe bağlıdır. Bu yüzden Resûlullah (s.a.v.): Allah nasıl başlamışsa biz de öyle başlarız, buyurmuştur. Ya da مثنى وثلاث ورباع **«..ikişer, üçer, dörder..»** (Nisâ, 3.), ما يكون من نجوى ثلاثة الا هو رابعهم ولا خمسة الا هو سادسهم **«..üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O'dur. Beş kişi konuşsa mutlaka altıncıları O'dur..»** (Mücâdele, 7.) âyetlerinde olduğu gibi, bizzat sayı ve tertibe bağlıdır. Bütün sayıların tertibi de böyledir. Bu tertibin, kendinden sonraki sayıya nazaran bir önceliği vardır. ان تقوموا لله مثنى وفرادى **«..Allah için ikişer ikişer ve tek tek kalkınız..»** (Sebe, 46.) âyetinde ise, cemaata ve hayırlı işlerde beraberliğe teşvik olduğundan, bu tertibe uyulmamıştır.

g– Takdimin, sebebe bağlı olmasıdır. Aziz kelimesinin Hakim kelimesine takdimi buna misaldir. Çünkü Allahu Taâlâ Aziz'dir, bundan dolayı da Hakim'dir. Alim sıfatı da Hakim sıfatına tekaddüm etmiştir. Çünkü Hakim olmak, ilme bağlıdır. En'am sûresinde Hakim sıfatının Alim sıfatına takdimi, teşri makamında olmasından dolayıdır. Fatiha sûresinde ibadetin, yardım dilemeye takdimi, yardımın gerçekleşmesine sebeb olmasındandır. يحب التوابين ويحب المتطهرين **«..Allah, tevbe edenleri ve temizlenmek isteyenleri sever..»** (Bakara, 222.) âyetinde

tevbe temizliğe sebeb olduğundan, لكل أفاك أثيم «..her günahkar iftiracıya..» (Câsiye, 7.) âyetinde iftira, günaha sebeb olduğundan, يغضوا من أبصارهم و يحفظوا فروجهم «..**Mümin erkekler gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler..**» (Nur, 30.) âyetinde bakmak, kadının fercine bakmağa yönelik olduğundan, tekaddüm etmiştir.

h- Takdimin, kesrete bağlı olmasıdır. فمنكم كافر و منكم مؤمن «..**sizin bir kısmınız kâfir, bir kısmınız da Mümin'dir..**» (Tegâbun, 2.) âyetinde, küfür ehlinin çokluğu sebebiyle kâfir kelimesi, Mümin kelimesinden önce gelmiştir. فمنهم ظالم لنفسه «..**onların bir kısmı kendine yazık eden..**» (Fâtır, 32.) âyetinde zalimler, muktesıd ve hayırda yarışanlara oranla çoğunlukta olduğundan tekaddüm etmiştir. Erkek hırsız coğunlukta olduğundan kadın hırsıza. zina eden kadın çoğunlukta olduğundan zina eden erkeğe tekaddüm etmiştir. Pek çok âyette görüldüğü üzere rahmet, azab kelimesinden önce gelmiştir. Rahmetim gadabımı geçti, hadisi kudsisi, buna işaret etmektedir.

İbnu'l-Hâcib, «e l - E m â l i» adlı eserinde ان من أزواجكم و أولادكم عدوا لكم فاحذروهم «..**eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Onlardan sakının..**» (Tegâbun, 14.) âyeti hakkında şöyle der: Bu âyette zevceler, tekaddüm etmiştir. Âyetteki gaye, aile fertleri arasında düşmanların var olduğunu haber vermektir. Düşmanlık, evlattan ziyade zevcelerden geldiği daha çok görüldüğünden, tekaddüm etmiştir. انما أموالكم و أولادكم فتنة «**Mallarınız ve evlatlarınız sizin için bir imtihan vesilesidir..**» (Tegâbun, 15.) âyetinde, malın evlada tekaddümü de bu kabildendir. Çünkü mal, fitnenin başlıca sebebidir. ان الانسان ليطغى ان رآه استغنى «**Hayır, (Rabbinin bu kadar iyiliğine rağmen yine) insan azar; kendini zengin (kendine yeterli) gördüğü için.**» (Alak, 6-7.) âyetleri bunun bir delilidir. Fitnenin meydana gelmesinde evladın rolü, mal gibi değildir. Bu yüzden mal, evlada takdim edilmiştir.

ı- Takdim, az önemliden çok önemliye doğru bir terakkiye göre yapılır. ألهم أرجل يمشون بها أم لهم أيد يبطشون بها «**Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacak elleri mi var?...**» (A'raf, 195.) âyetinde, değere göre terakki gayesı görülür. Çünkü el, ayaktan, göz elden, duyma görmeden üstündür. Daha değerli olanın tehir etmesi, bu nevidendir. Rahman ve Raûf sıfatlarının Rahim sıfatına, و كان رسولا نبيا «..**Resûl bir Nebi idi..**» (Meryem, 51.) âyetinde olduğu gibi Resûlün Nebiye takdimi, buna misaldir. Bu hususta bazı görüşler ileri sürülmüştür, bunların en meşhuru, fâsılaya riayet edilmesi görüşüdür.

i- Takdim, çok önemliden az önemliye doğru gerileme şeklinde yapılır لا تأخذه سنة و لا نوم «..**kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz..**» (Bakara, 255.), لا يغادر صغيرة و لا كبيرة الا أحصاها «..**ne küçük, ne de büyük hiçbir şey bırakmıyor herşeyi sayıp döküyor..**» (Kehf, 49.), لن يستنكف المسيح ان يكون عبدا لله و لا

ن ... **«Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de gözde melekler Allah'a kul olmaktan çekinmezler..»** (Nisâ, 172.) âyetleri buna misal getirilmiştir.

İbnu Sâig'in bu konuda ileri sürdüğü sebebler, bunlardan ibarettir. Bazı ulema, başka sebebler de ileri sürmüşlerdir.

Allah'ın kudretini en bâriz şekilde ifade eden (yılanın karnı üzerine yürümesi) kelimesinin tekaddümü, bunlardan biridir. فمنهم من يمشي على بطنه **«Onlardan kimisi karnı üzerinde yürür.»** (Nûr, 45.) âyeti ile وسخرنا مع داود الجبال يسبحن والطير **«..Dâvud'a dağları ve kuşları boyun eğdirdik..»** (Enbiya, 79.) âyeti buna misaldir. Zemahşeri, son âyetin tefsirinde şöyle der: Dağların zikri, kuşlara tekaddüm etmiştir. Çünkü dağların Hz. Dâvud'un emrine verilmesi ve Allah'ı tesbih etmeleri, Allah'ın kudretine delâlet bakımından gerçekten hayret vericidir. Bu yönüyle, Kur'an'ın icazını en mükemmel şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü cansız olan dağlar, bunu yapmaktadır. Oysa kuşlar, öten canlılardır.

Fâsılaya riayet de, bu sebebler arasında sayılmıştır. İleri de buna dair bolca misal verilecektir.

Elli Beşinci Bölümde görüleceği gibi, ihtisas için hasr ifade etmesi de bu sebeplerden biri sayılmıştır.

Bazan bir kelime, bir âyette takdim, diğer âyette tehir edilebilir. Bunun sebebi ya, daha önce görüldüğü gibi, kelimenin sıyaka uygun düşmesi bakımından takdim-tehir yapılmasıdır, ya da, kelimenin kendisine verilen önem bakımından, âyetin bu kelime ile başlayıp bitmesidir. يوم تبيض وجوه **«O gün bazı yüzler ağarır..»** (Âl-i İmrân, 106.) âyeti buna misaldir. Ya da وادخلوا الباب سجدا وقولوا حطة **«..secde ederek kapıdan girin ve 'hitta' (ya Rabbi bizi affet) deyin..»** (Bakara, 58.) , وقولوا حطة وادخلوا الباب سجدا **«..(Allah'a niyaz edip bizi) affet deyin ve secde ederek kapıdan girin..»** (A'raf, 161.), انا انزلنا التوراة فيها هدى ونور **«Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır...»** (Mâide, 44.), قل من انزل الكتاب الذي جاء به موسى نورا وهدى للناس **«..De ki: 'Öyleyse Musa' nın, insanlara nur ve yol gösterici olarak getirdiği..»** (En'am, 91.) âyetlerinde olduğu gibi, fesahat sanatını göstermek, sözü değişik üslupda kullanmak gayesi ile yapılan, takdim-tehirdir.

KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM

UMUM VE HUSUS İFADE EDEN ÂYETLER

Kelimede umumilik, tahsise gitmeksizin, uygun olan bütün mânayı ihtiva etmesidir. Umumiliği ifade eden çeşitli kelimeler vardır. Bunlardan biri كل kelimesidir. Bu kelime كل من عليها فان **«(Yer) üzerinde bulunan herşey yok olacaktır.»** (Rahmân, 26.) âyetinde görüldüğü gibi mübteda, veya فسجد الملائكة كلهم أجمعون **«Meleklerin hepsi topluca secde ettiler..»** (Hicr, 30.) âyetinde görüldüğü gibi, tâbi'dir.

Tesniye ve cemi sigalarıyla birlikte الذى ve التى kelimeleri de umum ifade eder. و الذى قال لوالديه أف لكما **«..fakat o kimse ki anasına babasına: 'Öf size' dedi..»** (Ahkâf, 17.) âyeti buna misaldir. Âyette ki ismi mevsul olan الذى den, kendinden sonra gelen اولئك الذين حق عليهم القول **«İşte bunlar da kendilerine (azab) sözü gerçek olmuş kimselerdir..»** (Ahkâf, 18.) âyetinin delâletiyle ebeveynine, bu sözü söyleyen herkes kastedilmiştir. و الذين آمنو او عملو االصالحات اولئك أصحاب الجنة **«İnanıp yararlı işier yapanlara gelince onlar da cennet halkıdır..»** (Bakara, 82.), للذين أحسنو االحسنى و زيادة **«Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var..»** (Yûnus, 26.), للذين اتقو اعند ربهم جنات **«..Allah'tan korkanlar için.. Rableri katında cennetler vardır..»** (Âl-i İmrân, 15.), و اللائى يئسن من المحيض **«..adetten kesilen kadınlar..»** (Talak, 4.), و اللاتى يأتين الفاحشة من نسائكم فاستشهدوا **«Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı..şahit getirin..»** (Nisâ, 15.), و اللذان يأتيانها منكم فآذوهما **«İçinizden iki kişi, fuhuş yaparsa, onlara eziyet edin..»** (Nisâ, 16.) âyetleri, bununla ilgili diğer misallerdir.

Şart, istifham ve ismi mevsul olarak kullanılan اى ، ما ve من kelimeleri, umum ifade eden kelimelerdendir. أياما تدعو افله الأسما الحسنى **«..hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler onundur..»** (İsrâ, 110.), إنكم وما تعبدون من دون الله حصب جهنم **«Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunusunuz..»** (Enbiya, 98.), من يعمل سوء يجز به **«..kötülüğü yapan cezasını çeker..»** (Nisâ, 123.) âyetleri bunlara misaldir.

Muzaf olan çoğul kelimelerle, ال ile muarraf olan çoğul kelimeler, umum ifade eden kelimelerdendir. يوصيكم الله فى أولادكم **«Allah size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında ...tavsiye eder..»** Nisâ, 11.), قد افلح المؤمنون **«Felaha ulaş-**

tı o Müminler.» (Müminûn, 1.), اقتلوا المشركين «..müşrikleri..öldürün..» (Tevbe, 5.) âyetleri bunlara misaldir.

Muzaf olan cins kelimelerle, ال ile muarraf olan cins kelimeler, umum ifade eden kelimelerdendir. Allah'ın bütün emirlerine فليحذر الذين يخالفون عن امره «..Allah'ın buvruklarına karşı gelenler..sakınsınlar..» (Nûr, 63.) âyeti, her türlü alış-veriş ifade eden واحل الله البيع «Allah alış verişi helal kıldı.» (Bakara, 275.) âyeti, الا الذين امنوا «..ancak iman edip..» âyetinin delâletiyle her insana şâmil olan ان الانسان لفي خسر «İnsan ziyan içindedir.» (Asr, 2-3.) âyetleri buna misaldir.

Nefiy ve nehiy ifade eden edatlardan sonra gelen nekre isimler, umum ifade eden kelimelerdendir. فلا تقل لهما اف «..sakın ana ve babana 'öf' bile deme..» (İsrâ, 23.), وان من شيء الا عندنا خزائنه «Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri bizim yanımızda olmasın.» (Hicr, 21.), ذلك الكتاب لاريب فيه «İşte o Kitap kendisinde hiç şüphe yoktur.» (Bakara, 2.), فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج «..bilsin ki hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak, kavga yoktur..» (Bakara, 197.) âyetleri buna misaldir.

Şarttan sonra gelen nekre isimler de umum ifade ederler. وان احد من المشركين استجارك ... «..müşriklerden biri sana sığınırsa, onu güvene al; ta ki Allah'ın sözünü dinlesin..» (Tevbe, 6.) âyeti buna misaldir.

Nimet ve ihsanı ifade eden kelimelerden sonra gelen nekre isimler de umum ifade ederler. وأنزلنا من السماء ماء طهورا «Gökten tertemiz bir su indirdik...» «Furkan, 48.) âyeti buna misaldir.

1– Umum İfade Eden Âyetler

Bunlar üçe ayrılır:

a– Umumiliği değişmeyenler. Kadı Celaleddin el-Bulkini buna dair misallerin ender olduğunu söyler. Her umumi kelimenin, muhakkak bir tahsis yonü vardır. ياأيها الناس اتقوا ربكم «Ey insanlar, Rabbinizden korkun..» (Lokman, 33.) âyetinde mükellef olmayanlar tahsis edilmiştir. حرمت عليكم الميتة «Leş..size..haram kılındı..» (Mâide, 3.) âyetinde ise, zaruret hali tahsis edilmiştir. balık ve çekirge ölüsünde zaruret hali, aynen böyledir. وحرم الربا «..fâizi haram kılmıştır..» (Bakara, 275.) âyetini, mahsulünden istifade etmek için verilen hurmalıkla ilgili hadis tahsis etmiştir.

Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında, Kur'an'da buna dair pek çok misal olduğunu zikrederek şu âyetleri misal getirir: ان الله بكل شيء عليم «..Allah herşeyi bilir..» (Mâide, 97.), ان الله لا يظلم الناس شيئا «Allah insanlara hiç zulmetmez..» (Yûnus, 44.), ولا يظلم ربك احدا «Rabbın kimseye zulmetmez..» (Kehf, 49.), والله خلقكم من تراب ثم من نطفة «Allah sizi topraktan, sonra nutfeden...yarattı.» (Fâtır, 11.), الله الذى جعل لكم الارض قرارا «Allah yeri size yerleşme yeri yaptı..» (Gâfir, 64.). Zer-

keşi'nin verdiği bu misaller hakkında şunu söylemek isterim: Bu âyetler, fer'i hükümler taşımayan âyetlerdir. Kur'an'da tahsis ifade etmeyen şu âyeti gördüm: حرمت عليكم امهاتكم **«Analarınız...size haram kılındı..»** Nisa 23.)

b– Kendisiyle husus murad edilen umumilik.

c– Hususilik ifade eden umumilik.

Ulema, bu ikisi arasında şu farkları tesbit etmiştir: Kendisiyle hususilik murad edilen umumi kelime, ne lafız, ne de hüküm bakımından bütün fertlere şamil değildir. Bu ancak, fertlerden biri hakkında geçerlidir. Husus ifade eden umumilikten ise, hüküm yönü hariç, lafız bakımından bütün fertleri içine alan umumilik anlaşılır. Bu husustan birincisi, ikincisinin hilafına, lafzın asıl mânası başka bir mânaya nakledildiğinden, tamamen mecazidir. Fakat bu konuda ulemanın farklı görüşleri vardır. Doğru olan, mecazi mâna değil, hakiki mânadır. İmamu'l-Haremeyn'in fukahadan naklettiğine göre Hanbelilerin tamamı Şafii ve Hanefiyye'nin ekserisi bu görüştedirler. Ebu Hâmid el-Gazali, bu görüşün şafii mezhebine ait olduğunu söyler. Subki de, bunu doğrular. Bir kelimede mevcut mânanın bir kısmı tahsis edildikten sonra, diğer kısmının umumi mânada kalması, hiç tahsis yapılmamış gibidir. Bu da ittifakla mecazi mânada umumilik değil, hakiki mânadaki umumiliktir.

Birincisinde yapılan tahsisin karinesi akli, ikincisinde ise lafzidir. Birincisinde yapılan tahsisin karinesi daimi, diğerinde ise daimi değildir. Birincisinde ittifakla bir kişi kastedilirken, ikicisinde ise ihtilaf vardır.

Kendisiyle hususilik murad edilen umumiliğe misal; الذين قال لهم الناس ان الناس قد جمعوا لكم فاخشوهم **«Onlar ki, halk kendilerine: 'İnsanlar size karşı ordu toplamışlar..»** (Âl-i İmrân, 173.) âyetidir. Âyette sözü edilen; ya Nuaym b. Mesud el-Eşcaî, veya Huzaa kabilesinden biridir. İbnu Merdeveyh bunu, Ebu Râfi'den rivayet etmiştir. Zira adı geçen bu iki kişiden biri, Müminleri Ebu Sufyan'la karşılaşmadan alıkoymada, çok sayıda kişiyi temsil etmektedir.

el-Fârisi; umumi lafızlardan bir kişinin murad edildiğini gösteren âyetin انما ذلكم الشيطان يخوف اولياءه **«O şeytan sizi kendi dostlarıyla korkutuyor..»** (Âl-i İmrân, 175.) âyeti olduğunu, âyetteki ذ ismi işareti ile bizatihi şeytan kastedildiğini, şayet mâna umumi olsaydı, âyet انما اولئكم الشيطان **«işte onlar şeytanlardır.»** şeklinde olacağını, bu bakımdan bu âyetin umumilikte, bir kişinin kastedildiğini gösteren açık bir delil olduğunu söyler.

Bu misallerden biri de ام يحسدون الناس **«..yoksa insanları kıskanıyorlar mı?..»** (Nisâ, 54.) âyetidir. Bu âyetteki الناس kelimesinden, bütün güzel huyları kendisinde topladığından, Resûlullah (s.a.v.) kastedilmektedir.

ثم افيضوا من حيث افاض الناس **«Sonra, insanların akın ettiği yerden siz de akın edin..»** (Bakara, 199.) âyetinde İbnu Cerir, Dahhak tarikıyle İbnu Abbas'dan

yaptığı rivayette, من حيث أفاض الناس «..insanların döndüğü yerden..» maksadın İbrahim (a.s.) olduğunu söyler.

İbnu Cinni «e l - M u h t e s e b» adlı eserinde Said b. Cubeyr'den gelen من حيث أفاض الناسي «**Unutkanın (Adem a.s) akın edip döndüğü yerden..**» şeklindeki garip kıraata göre bunun, فنسي ولم نجد له عزما (**bizim tavsiyemizi) unuttu. Biz onda bir azim (ve sebat) bulmadık.** (Tâhâ, 115.) âyetine dayanarak, Adem (a.s.) olduğunu söyler.

فناداه الملائكة وهو قائم يصلي في المحراب «**Zekeriyya Mabedde durmuş namaz kılarken melekler ona..diye seslendiler.**» (Âl-i İmrân, 39.) âyetinde, İbnu Mesud'un kıraatında olduğu gibi, الملائكة kelimesinden Cebrail kasdedilmiştir.

Hususilik ifade eden umumun, Kur'an'da pek çok misali vardır. Bu gibi âyetler, mensuh âyetlerden daha çoktur. Zira her umumi lafzın, bir tahsis yönü vardır. Umumi mânayı tahsis eden ifade ya muttasıldır, ya da munfasıldır.

Muttasıl olanlar, Kur'an'da beş ayrı şekilde bulunur:

a– İstisna şeklinde gelir. والذين يرمون المحصنات ثم لم يأتوا باربعة شهداء فاجلدوهم ثمانين جلدة ولا تقبلوا لهم شهادة أبدا وأولئك هم الفاسقون الا الذين تابوا «**Namuslu kadınlara (zina suçu) atıp da sonra (bu suçlamalarını ispat için) dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Ancak bundan sonra tevbe edip uslananlar hariç..**» (Nûr, 4-5.), والشعراء يتبعهم الغاوون...الا الذين آمنوا وعملوا الصالحات «**şairler(e gelince) onlara da azgınlar uyar..Ancak inananlar, yararlı işler yapanlar..**» (Şuara, 224-227.), ومن يفعل ذلك يلق اثاما.. الا من تاب «**..kim bunları yaparsa günahı(nın cezasını) bulur. Ancak tevbe edip..**» (Furkan, 68,70.), والمحصنات من النساء الا ما ملكت أيمانكم «**Ellerinize geçen (cariye)ler müstesna, evli kadınlar (la evlenmeniz) de (yasaklandı.)** (Nisâ, 24.), كل شيء هالك الا وجهه «**..Allah'tan başka herşey yok olacaktır..**» (Kasas, 88.) âyetleri buna misaldir.

b– Vasıf şeklinde gelir.

وربائبكم اللاتي في حجوركم من نسائكم اللاتي دخلتم بهن «**..kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızın yanınızda bulunan üvey kızlarınız..**» (Nisâ, 23.) âyeti buna misaldir.

c– Şart şeklinde gelir.

والذين يبتغون الكتاب مما ملكت أيمانكم فكاتبوهم ان علمتم فيهم خيرا «**Ellerinizin altında bulunan (köle ve cariye)lerden, mükatebe (akdi) yapmak isteyenlerle -eğer kendilerinde bir iyilik görürseniz- mükatebe yapın..**» (Nûr, 33.) ile كتب عليكم اذا حضر أحدكم الموت ان ترك خيرا الوصية «**Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir (mal) bırakacaksa..vasiyyet de bulunmak farz kılındı..**» (Bakara, 180.) âyetleri buna misaldir.

d– Gaye olarak gelir.

قاتلوا الذين لايؤمنون بالله ولا باليوم الاخر ولا يحرمون ماحرم الله ورسوله..حتى يعطوا الجزية **«Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün kanunlarını tanımayanlarla.. cizye verinceye kadar savaşın..»** (Tevbe, 29.), ولاتقربوهن حتى يطهرن **«temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın..»** (Bakara, 222.), ولاتحلقوا رؤسكم حتى يبلغ الهدى محله **«..Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin..»** (Bakara, 196.), وكلوا واشربوا حتى يتبين لكم الخيط الأبيض **«şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırdedilinceye kadar yeyin, için.»** (Bakara, 187.) âyetleri buna misaldir.

e- Bedelu'l-ba'z mine'l-kül şeklinde gelir.

ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا **«..oraya yol bulabilen insana, Allah için Kabe'yi haccetmesi gerekir..»** (Âl-i İmrân, 97.) âyeti buna misaldir.

Umum mânayı tahsis eden munfasıl âyetlere misal şunlardır: والمطلقات يتربصن بأنفسهن ثلاثة قروء. **«Boşanmış kadınlar üç kur' kendilerini gözetlerler..»** (Bakara, 228.) âyeti, اذا نكحتم المؤمنات ثم طلقتموهن من قبل ان تمسوهن **«..inanan kadınları nikahlayıp da, henüz onlara dokunmadan boşarsanız..»** (Ahzâb, 49.) âyeti ve واولات الأحمال أجلهن أن يضعن حملهن **«..Gebe olanların bekleme süresi, yüklerini bırakmalarına kadardır..»**(Talak, 4.) âyetiyle tahsis edilmiştir. حرمت عليكم الميتة والدم **«Leş, kan..size haram kılındı..»** (Mâide, 3.) âyeti, احل لكم صيد البحر وطعامه متاعا لكم وللسيارة **«Deniz avı ve onu yemek size de, yolculara da, geçimlik olarak helal kılınmıştır..»** (Mâide, 96.) âyetiyle ölüden balığın ölüsü, او دما مسفوحا **akıcı kan** (En'am, 145.) âyetiyle de pıhtılaşmış kan, tahsis edilmiştir. وآتيتم احداهن قنطارا فلا تأخذوا منه شيئا **«..onlardan birine milyonlarca lira (mehir) verseniz bile verdiğinizden hiçbir şeyi geri almayınız..»** (Nisâ, 20.) âyeti, فلا جناح عليهما فيما افتدت به **«..kadının hakkından vazgeçmesinde, karı kocaya bir günah yoktur..»** (Bakara, 229.) âyetiyle tahsis edilmiştir. الزانية والزانى فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة **«Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun..»** (Nûr, 2.) âyeti فعليهن نصف ما على المحصنات من العذاب **«..onlara hür kadınlara uygulananın yarısı (uygulanır).** (Nisâ, 25.) âyetiyle tahsis edilmiştir. فانكحوا ما طاب لكم من النساء. **«..size helal olan (başka) kadınlardan..alın..»** (Nisâ, 3.) âyeti, حرمت عليكم أمهاتكم.. **«Size (şunlarla evlenmeniz) haram kılındı: Analarınız..»** (Nisâ, 23.) âyetiyle tahsis edilmiştir.

Hadisle tahsis edilen âyetlere misal; احل الله البيع **«Allah alış verişi helal kıldı..»** (Bakara, 275.) âyetidir. Bu âyeti, gayrı meşru alış verişle ilgili pek çok hadis tahsis etmektedir. وحرم الربا **«..faizi haram kıldı..»** (Bakara, 275.) âyetini, mahsulünden istifade etmek için verilen hurmalıkla ilgili hadis, tahsis etmiştir.

Mirasla ilgili âyetleri, kâtil ile dinsiz vereseleri hariç tutan hadis tahsis etmiştir. ثلاثة قروء. **«..üç hayız müddeti..»** (Bakara, 228.) âyetini, cariyenin durumunu belirten hadisi nebevi tahsis etmiştir. ماء طهورا **«..tertemiz bir su..»** (Fur-

kan, 48.) âyetini, hadisi nebevi tayin ederek tahsis etmiştir. والسارق والسارقة فاقطعوا ايديهما **«Erkek hırsız ve kadın hırsızın..ellerini kesin..»** (Mâide, 38.) âyetini, çeyrek dinar çalanın hırsız olmayacağını belirten hadisi nebevi tahsis etmiştir.

İcma'ın tahsis ettiği âyetlere misal, miras âyetleridir. Mekki'nin zikrettiğine göre köle icmaen mirasa dahil olmaz.

Kıyasın tahsis ettiği âyetlere misal فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة **«..onlardan her birine yüzer değnek vurun..»** (Nûr, 2.) âyetidir. Bu âyeti فعليهن نصف ما على المحصنات من العذاب **«..onlara hür kadınlara edilen ezanın yarısı edilir..» (Nisâ, 25.) âyetindeki, cariyenin durumuna kıyasla, kölenin durumunu tayin eden kıyas, tahsis etmiştir. Bunu da Mekki zikretmiştir.**

3- Umum Mânadaki Hadislerin Âyetle Tahsisi

Umum nânadaki hadisleri tahsis eden âyetler çok azdır.

حتى يعطوا الجزية **«..cizye verene kadar..»** (Tevbe, 29.) âyeti bunlardandır. Bu âyet امرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله **«İnsanlar Allah'tan başka (gerçek) tanrı yoktur, deyinceye kadar, onlarla savaşmakla emrolundum.»** hadisini tahsis etmiştir.

حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطى **«Namazlara, özellikle orta namaza devam edin..»** (Bakara, 238.) âyeti, Resûlullah'ın mekruh vakitlerde namaz kılmayı yasaklamasındaki umumiliği, tahsis etmiştir.

ومن اصوافها واوبارها **«..yünlerinden, tüy ve kıllarından..»** (Nahl, 80.) âyeti, ماأبين من حي فهو ميت **Diriden ayrılan şey ölü hükmündedir.** hadisindeki umumiliği tahsis etmiştir.

والعاملين عليها والمؤلفة قلوبهم **«..zekat memurlarına ve müellefei kuluba..»** (Tevbe, 60.) âyeti, لاتحل الصدقة لغني ولا لذي مرة سوي **Sadakalar, zengine ve gücü kuvveti yerinde olanlara helal değildir.** Hadisinin umumiliğini tahsis etmiştir.

فقاتلوا التي تبغي **«..saldıranla savaşınız..»** (Hucurat, 9.) âyeti, اذا التقى المسلمان بسيفيهما فالقاتل والمقتول في النار **İki Müslüman kılıçlarıyla karşılaşırsa, katil de maktül de cehennemdedir,** hadisinin umumiliğini tahsis etmiştir.

4- Umum ve Hususla İlgili Bazı Meseleler

Umumilik, medih veya zemle ilgili olduğunda, devamlı olur mu? Bu hususta şu görüşler ileri sürülmüştür:

a- Evet, umumilik devamlıdır. Çünkü onu umumilikten ayıracak bir sebeb olmadığı gibi, umumilikle medih veya zem arasında ters düşen bir husus mevcut değildir.

b- Umumilik devamlı olmaz. Çünkü umumi mânada değil, medih veya

zem mânasında kullanılmıştır.

c- En doğrusu, bu iki şıkka açıklık getirmektir. Lafızdaki umumilik, umumilik mânası taşımayan diğer umumi bir lafızla nakzedilmedikçe umumi, nakzedilirse tahsis olur. Böylece her iki görüş, birleştirilmiştir. Umumiliği baki olana misal; ان الابرار لفى نعيم و ان الفجار لفى جحيم «..iyiler, şüphesiz nimet içindedirler. Allah'ın buyruğundan çıkanlar, cehennemdedirler.» (İnfitar, 13-14.) âyetleridir.

Umumiliği baki kalmayana misal; و الذين هم لفروجهم حافظون الا على ازواجهم او ما ملكت أيمانهم «Onlar, eşleri ve cariyeleri dışında, mahrem yerlerini herkesten korurlar..» (Müminûn, 5-6.) âyetlerdir. Âyetteki gaye medihtir. Halbuki âyetin zahiri, cariye iki kızkardeşi de müştereken içine almaktadır. و ان تجمعوا بين الأختين الا ما قد سلف «..geçenler müstesna iki kızkardeşi bir arada almak..» (Nisâ, 23.) âyeti, buradaki umumiliği nakzetmektedir. Çünkü medih mânası taşımayan bu âyetin hükmü, cariyeye de şamildir. Bu yüzden او ما ملكت أيمانهم «..cariyeleri dışında..» âyetindeki zahiri mâna, tahsis edilmiştir.

Zemme misal; و الذين يكنزون الذهب و الفضة «..altın ve gümüşü biriktirip..» (Tevbe, 34.) âyetidir. Âyetteki gaye, zemdir. Âyetin zahiri, mubah olan ziynet eşyasına şamildir. Cabir'in rivayet ettiği, ليس فى الحلى زكاة **Ziynet eşyasında zekat yoktur, hadisi, umumiliği nakzetmektedir. Bu yüzden âyetin mânası, hususiliğe hamledilir.**

ياأيها النبى **Ey Peygamber** , ياأيها الرسول **Ey Resul,** gibi ifadelerle Resûlullaha mahsus hitabın, ümmetine şamil olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu hitabın, ümmetine şamil olduğu söylenir. Çünkü bir büyüğe yapılan emir, örf ve adete göre, etbaına da emir sayılır. Usulde sahih olan hükme göre hitap hususi olduğundan, ümmetine şamil olmaması gerekir.

ياأيها الناس **Ey insanlar,** gibi hitapların Resûle şamil olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu husustaki görüşler şunlardır: Ekseriyetin de kabul ettiği en doğru görüş; hitabın umumiliğinden, Resûle de şamil olmasıdır. İbnu Ebi Hâtim, Zuhri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Allah'u Taâlâ; **ey İman edenler, şöyle şöyle yapın,** buyurduğu zaman Resûl de bu hitaba dahil olur. Bir diğer görüşe göre, dahil olmaz. Kendisindeki bazı hususiyetlerden dolayı, tebliğ etmekle vazifeli olduğundan, bu hitap kendisi tarafından yapılmaktadır. Eğer âyette قل kelimesi mevcutsa, bunu tebliğ etmekle vazifeli olduğundan, hitap Resûle şamil olmaz. قل kelimesi, kendisinin, muhataplar arasına girmediğine bir karinedir. . Şayet قل kelimesi mevcut değilse, yapılan hitaba kendileri de muhatap olur.

Usulde essah olan kavle göre, ياأيها الناس **Ey insanlar,** hitabı, lâfzı umumi olduğundan, kâfire ve köleye şamildir. Fer'i hükümlere muhatap olmadığından

dolayı kafire, şeran menfaatı efendisine ait olduğundan dolayı köleye şamil olmadığı söylenir.

Âyetlerde geçen مَن lafzının, kadını da içine alıp almadığı, ihtilaf konusu olmuştur. Doğru olan, bu lafza kadının dahil olmasıdır. Hanefiyye, bunun hilafınadır. ومن يعمل من الصالحات من ذكر او أنثى وهو مؤمن **«Erkek ve kadın, Mümin olarak, kim yararlı iş işlerse..»** (Nisâ, 124.) âyetindeki مَن lafzı, kadın ve erkeğe delalet ettiğini göstermektedir.

ومن يقنت منكن لله ورسوله **«Sizlerden kim, Allah'a ve Resûlüne boyun eğerse..»** (Ahzâb, 31.) âyeti de böyledir.

Cemi müzekker salim sigasına kadınların dahil olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Doğru olan, karine bulunmadıkça, dahil olmamasıdır. Fakat cemi mükesser sigasına, ihtilafsız dahil olur.

يااهل الكتاب **Ey Kitap ehli,** şeklindeki hitabın Müminlere şamil olup olmadığı konusunda da ihtilaf edilmiştir. Doğru olan, bu lafzın sadece ehli Kitab'a hitap ettiğinden, Müminlerin buna dahil olmamasıdır. Şayet Müminler âyetin mânasında ehli Kitap ortak olmuşlarsa, hitap kendilerine de şamildir. Aksi takdirde şamil olmazlar, denilmiştir.

ياأيها الذين امنوا **Ey Müminler,** hitabının, ehli Kitab'a şamil olup olmadığı konusunda da ihtilaf edilmiştir. Ehli Kitap, feri hükümlere muhatab olmadıklarından, hitaba dahil değillerdir, denildiği gibi, dahil oldukları da söylenir. İbnu's-Semanî bu görüşü benimsemiş, ياأيها الذين آمنوا **Ey Müminler,** hitabının tahsis için değil, Müminlerin şerefini belirtmek için geldiğini söylemiştir.

KIRK ALTINCI BÖLÜM

ÂYETLERDE MÜCMEL VE MÜBEYYEN

Mücmel; delalet ettiği mânası açık olmayan kelimelerdir. Mücmel kelimeler, Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur; ancak Davud ez-Zahiri buna katılmamaktadır. Mücmel kelimelerin daimi olarak mücmel kalıp kalmayacağı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bunların en doğrusu mükellefin, mücmel kelimelerle amel etme zorunda bulunmayışıdır.

Kelimenin mücmel olmasını gerektiren şu sebebler vardır:

a– Müşterek olması; والليل اذا عسعس **«Kararmaya başlayan geceye andolsun.»** (Tekvir, 17.) âyeti buna misaldir. Âyetteki عسعس kelimesi, müştereken gecenin başlaması ve bitişi mânasında kullanılır. ثلاثة قروء. **«..üç hayız müddeti..»** (Bakara, 228.) âyetinde القرء. kelimesi, hem hayız, hem temizlik mânasında kullanılır. أو يعفو الذى بيده عقدة النكاح **«..veya nikah akdi elinde olan erkeğin bağışlaması..»** (Bakara, 237.) âyetinde عقدة kelimesi, hem zevc, hem de veli'ye şamildir. Çünkü her ikisi de nikah akdine bulunmaya yetkilidir.

b– Hazif yapılması; و ترغبون أن تنكحوهن **«..kendileriyle evlenmeyi arzuladığınız..»** (Nisâ, 127.) âyetinde ترغبون fiili, فى ve عن harfleriyle kullanılır. Âyette bu harfler mahzuf olduğundan, iki türlü mâna takdirinde bulunmak mümkündür.

c– Zamirin merciinde farklılık olması; اليه يصعد الكلم الطيب **«..güzel sözler (لااله الاالله = Allah'dan başka gerçek ilah yoktur.) O sözleri (Kelimei tevhidi) de salih ameller Allah'a yükseltir..»** (Fâtır, 10.) âyetindeki يرفعه fiilinde mevcut zamirin, Allah'a ait olan اليه deki zamirin yerini tuttuğu kelimeye bağlanması mümkün olduğu gibi, âyetteki salih amele bağlanması da mümkündür. Bu durumda âyetin mânası şudur: Güzel sözü yükselten, salih ameldir. Ayrıca zamirin âyetteki الكلم kelimesine bağlı olması da mümkündür. Buna göre mâna; **kelimei tevhid, salih ameli yükseltir.** Çünkü iman olmadan salih amel makbul değildir.

d– Atıf veya istinaf ihtimalinin bulunması; و ما يعلم تأويله الا الله و الراسخون فى العلم يقولون **«..Oysa onların yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar..derler..»** (Âl-i İmrân, 7.) âyeti buna misaldir.

e– Kelimenin garip olması; فلا تعضلوهن **«..onlara engel olmayın..»** (Baka

ra, 232.) âyeti buna misaldir.

f- Kelimenin az kullanılır olması; يلقون السمع **«..kulak verirler..»** (Şuarâ, 223.) âyeti, يسمعون **dinlerler** mânasındadır. ثانى عطفه **«..büyüklük taslayarak..»** (Hac, 9.) âyeti, kibir mânasındadır. فأصبح يقلب كفيه **«..ellerini oğuşturuyordu..»** (Kehf, 42.) âyeti, pişmanlık mânasındadır.

h- Takdim veya tehir yapılması; و لولا كلمة سبقت من ربك لكان لزاما واجل مسمى **«Eğer Rabbinin verilmiş bir sözü ve tayin ettiği bir zaman olmasaydı, hemen azaba uğrarlardı.»** (Tâhâ,129.) âyetinde takdim-tehir olmasaydı, و لولا كلمة واجل مسمى لكان لزاما **Eğer bir söz ve tayin edilmiş bir süre olmasaydı hemen yakalanırlardı**, şeklinde olurdu. يسألونك كأنك حفى عنها **«..Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar..»** يسألونك عنها كأنك حفى **Sanki onu sen biliyormuşsun gibi**, şeklinde olurdu.

ı- Harfleri değişen kelimelerin, başka kelimeye kalbeldilmesi; و طور سينين (Tîn, 2.) âyetindeki kelimenin aslı, سيناء dir. على آل ياسين (Sâffât, 130.) âyetindeki kelimenin aslı على الياسين dir.

i- Sözü zahiren bir cümleye bağlamak için, tekrar etmek; للذين استضعفوا لمن آمن منهم **«..içlerinden imaneden, zayıf gördükleri Müminlere..»** (Araf, 75.) âyeti buna misaldir.

1- Mübeyyen Kelimenin Özellikleri

Mübeyyen kelimeler, muttasıl veya munfasıl olmak üzere iki kısımda mütalaa edilir. Mübeyyen olan الخيط الأبيض من الخيط الأسود **beyaz iplik siyah iplikten..»** (Bakara, 187.) âyeti, buna muttasıl olan من الفجر ibaresiyle beyan edilmiştir. Munfasıl ise, diğer bir âyetle beyan edilmesidir. فان طلقها فلا تحل له من بعد حتى تنكح زوجا غيره **«..Bundan sonra kadını boşarsa, kadın başka birisiyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz..»** (Bakara, 230.) âyeti الطلاق مرتان **«..boşanma iki defadadır..»** (Bakara, 229.) âyetiyle beyan edilmiştir. Âyetteki talaktan murad, ikinci talakdan sonraki talaktır. فان طلقها **«..eğer boşarsa..»** âyeti olmasaydı, talak sayısı ikide kalacaktı.

Ahmed b. Hanbel ve Ebu Davud, Said b. Mansur tarikı ile Ebu Razini'l-Esdi'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Ashabdan biri Resûlullah'a الطلاق مرتان âyetinde, talakın sayısı iki olarak ifade edilmektedir. Üçüncüsü nerededir? şeklinde sorunca Resûlullah; التسريح باحسان **«..güzellikle boşamak..»** cümlesiyle cevap verir.

İbnu Merdeveyh, Enes'den şöyle rivayet eder: Ashabdan biri Resûlullaha: 'Cenabı Hak talakın iki olduğunu zikretmiştir, üçüncüsü hangisidir, diye sorar. Resûlullah buna; فامساك بمعروف او تسريح باحسان **«..ya iyilikle tutma, ya da iyilik yaparak bırakma..»** (Bakara, 229.) âyetiyle cevap verir.

وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة «**O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır.**» (Kıyame, 22-23.) âyeti, لاتدركه الأبصار «**Gözler O'nu göremez.**» (Enam, 103.) âyetini açıklıyor. Buradaki görememenin, ihata edememek mânasında olduğunu açıklamış oluyor.

İbnu Cerir, Avfî tarikı ile İbnu Abbas'ın لاتدركه الأبصار «**Gözler O'nu göremez.**» âyetini, **gözler O'nu ihata edemez,** şeklinde tefsir ettiğini nakleder. Gene İbnu Cerir İkrime'den yaptığı rivayette, ruyetullahın zikri geçtiği yerde; Cenab: Hak لاتدركه الأبصار **gözler O'nu göremez,** buyurmamış mıydı? diye sorulur. İkrime buna cevap olarak; semaya bakınca tamamını görebiliyor musun? dediğini nakleder.

أحلت لكم بهيمة الأنعام الا مايتلى عليكم «**..size bildirilecek olanlar dışında, hayvanlar helal kılındı..**» (Mâide, 1.) âyetini حرمت عليكم الميتة «**..leş...size haram kılındı..**» (Mâide, 3.) âyeti, مالك يوم الدين «**Din gününün sahibi**» (Fatiha, 4.) âyetini, وما ادراك مايوم الدين ثم ما ادراك مايوم الدين «**Ceza gününün ne olduğunu sen nereden bilirsin? Evet, ceza gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin..**» (İnfitar, 17-18) âyetleri, فتلقى ادم من ربه كلمات «**Adem Rabbinden kelimeler aldı; onları yerine getirdi..**» (Bakara, 37.) âyetini قالا ربنا ظلمنا أنفسنا «**Her ikisi Rabbimiz, kendimize yazık ettik..dediler..**» (Araf, 23.) âyetiyle, واذا بشر احدهم بما ضرب للرحمن مثلا «**Ama Rahman olan Allah'a isnad ettikeleri kız kendilerinden birine müjdelenince..**» (Zuhruf, 17.) âyetini واذا بشر أحدهم بالأنثى «**Aralarından birine bir kızı olduğu müjdelenince..**» (Nahl, 58.) âyetiyle tefsir ve beyan etmiştir.

وأوفوا بعهدى أوف بعهدكم «**..ahdimi yerine getirin ki, ben de ahdimi yerine getireyim..**» (Bakara, 40.) âyetindeki ahdi ulema, لئن أقمتم الصلاة وآتيتم الزكاة وآمنتم برسلى «**..eğer namazı kılar, zekatı verir, peygamberlerime inanırsanız..**» **(Mâide, 12.) âyetinin tefsir ettiğini söylemiştir. Allah'ın onlara karşı ahdini** لأكفرن عنكم سيئاتكم «**..sizin günahlarınızı bağışlarım..**» (Mâide, 12.) cümlesi tefsir ve beyan etmiştir. صراط الذين أنعمت عليهم «**nimet verdiklerinin yoluna..**» (Fatiha, 3.) âyetini, فاولئك مع الذين أنعم الله عليهم من النبيين و الصديقين و الشهداء و الصالحين «**..işte onlar Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle beraberdir..**» (Nisâ, 69.) âyeti tefsir ve beyan etmiştir.

Âyeti bazen, sünnet de tefsir ve beyan etmiştir; وأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة «**Namazı kılın, zekatı verin..**» (Bakara, 43.) âyeti ile ولله على الناس حج البيت «**..insana Allah için Kabeyi haccetmesi gerekir..**» (Âli İmrân, 97.) âyeti gibi hükümler ihtiva eden diğer âyetleri, sünneti nebevi beyan ve tefsir etmiştir. Bunlar; namazın nasıl kılınacağı, haccın nasıl ifa edileceği, zekatın nevileri ve miktarı hakkında hüküm beyan eden hadislerdendir.

2- Âyetlerin mücmel olup olmaması

Bazı âyetlerin mücmel olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Hırsızlık hakkındaki âyet bunlardan biridir. Bazı ulema, mücmelliğin أيديهما kelimesiyle فاقطعوا fiilinde olduğunu söyler. Çünkü el denildiğinde; bilek, dirsek ve omuzu içine alan bir uzuv akla gelir. Kesmek ise, yaralamak veya koparıp ayırmak mânasındadır. Âyette, bu hususları açıklayan bir ifade mevcut değildir. Şâri'in kesme işini bileğe uygulaması, âyetteki kesmeden muradın bu olduğunu gösterir. Âyette, mücmellik olmadığı da söylenir. Çünkü kesmek, aynı zamanda iki şeyi koparıp birbirinden ayırmak demektir.

وامسحوا برءوسكم «..başınızı meshedin..» (Mâide, 6.) âyeti bu kabildendir. Bu âyetin, başın tamamı veya bir kısmının meshinde tereddüd edildiğinden mücmel olduğu, şâri'in meshi, başın ön kısmına uygulamasıyla, mesihteki mücmelliğin beyan edildiği söylenir. Bir başka görüşe göre, âyet mücmel değildir. Çünkü mesh kelimesi, meshe uygun az veya çok miktarı ifade eden mutlak bir mâna taşır.

حرّمت عليكم أمّهاتكم «Size analarınız...haram kılındı..» (Nisâ, 23.) âyeti de bunlardandır. Bir kavle göre âyet, mücmeldir. Çünkü haramın, annenin zatına isnadı doğru değildir. Haram kılınması, bir fiile bağlıdır. Bunun da takdiri gerekir. Bu takdir, çeşitli sebeblere bağlıdır ki bunların hesini sıralamak gerekmez. Aralarında hangisinin müraccah olduğu da bilinmemektedir. Bir görüşe göre, örf ve âdet tercih sebebi olduğundan, mücmel değildir. Örf ve âdete göre, annenin haram kılınması, onunla cinsi temas veya benzeri fiillerde bulunmak suretiyle, nefsani arzuların tatmini yasaklamaktadır. Kişilere isnad edilen bütün haram ve helallerin durumu da böyledir.

وأحلّ الله البيع وحرّم الربا «**Allah alış verişi helal, faizi haram kıldı..**» (Bakara, 275.) âyeti de bunlardandır. Bir görüşe göre âyet mücmeldir. Çünkü riba, bir ziyadeliktir. Yapılan her alış verişte mutlaka bir ziyadelik mevcuttur. Bu ziyadelikte neyin helal, neyin haram olduğunun açıklanması gerekir. Bir görüşe göre de âyet mücmel değildir. Özel bir durum olmadıkça alış veriş, meşru olan umum mânasına hamledilir.

Mâverdi, İmam Şâfii'nin bu âyetle ilgili dört ihtimal ileri sürdüğünü açıklar:

a- Âyet, umumi mânadadır. Alış veriş kelimesi, her türlü alış verişi içine alan umumi bir kelimedir. Başka bir delilin tahsis ettiği durum hariç, her türlü alış veriş mübahtır. İmam Şaffi ve ashabınca en sahih olan ifade budur. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) Ashabın âdet haline getirdiği alış-verişleri yasaklamış, bunlar arasında hangisinin caiz olduğunu beyan etmemiştir. Bu da gösterir ki âyet, yasak konanlar hariç, her türlü alış-verişin mübah olduğunu ifade eder. Resûlullah, yasaklanan alış-veriş nevilerini açıklamıştır.

Bu açıklamaya göre Mâverdi, âyetin umumiliğinde iki görüş olduğunu söyler. Birincisi; tahsis olsa bile, umum ifade eden umumiliktir. İkincisi; hususilik ifade eden umumiliktir. Aralarındaki fark, husus ifade eden umumilikteki beyanın lafzından önce gelmesi, umum ifade eden umumilikte ise, lafızdan sonra gelmesi ve lafza mukterin olmasıdır. Bu iki kavle göre, tahsis ifade eden bir delil bulunmadıkça, ihtilaf edilen meselelerde bu âyetle istidlalde bulunmak caizdir.

b- Âyet, mücmeldir.Alış-verişinhelal veya haram olanı, ancak Resûlullah (s.a.v.)in beyanıyla bilinir.

Mâverdi burada şu soruyu tevcih eder: Âyetin mücmelliği bizatihi midir? yoksa alış-verişi yasaklayan bir arız'ın bulunması mıdır? Âyetin mücmelliği lafzında değil, murad edilen mânada mıdır? Alış-veriş lafzı, lügatta mevcut olan mânayı ifade eder. Fakat karşısına, kendisine zıt olan bir mâna çıkınca, iki umumi kelime arasında tenakuz belirir. Bu durumda murad edilen mânayı ancak hadisi şerif açıklar. Buna göre âyetin lafzan değil, mânen mücmel olduğu veya lafzan mücmel olduğu anlaşılır. Böylece bu kelimeden, lugat mânası kastedilmediği, kendisine has, lügatta bulunmayan bazı şartlar taşıdığı anlaşılınca, bu kelime gene müşkil olarak kalır mı?

Bu iki duruma göre âyet, alış-verişin helal olduğuna delalet etse bile, âyetten hareket ederek alış-verişin helal veya haram olanını tayin etmek imkansızdır. İşte, mücmelle umum arasıdaki fark da böyledir. Umum zahiri ile istidlal caiz iken, mücmelin zahiri ile istidlal caiz değildir.

c- Âyet; hem umum, hem de mücmel mânadadır. Bu konuda şu noktalarda ihtilaf edilmiştir;

Birincisi: Umumilik âyetin lafzında, mücmellik de mânasındadır. Buna göre lafız, umum ve hususi, mâna da tefsire muhtaç olan mücmel olur.

İkincisi: Âyetin أحل الله البيع kısmı umum, وحرم الربا kısmı da mücmel olur.

Üçüncüsü: Âyet, aslında mücmel olduğu halde, Resûlullah'ın beyanıyla umumi olmuştur. Buna göre âyet, beyan edilmeden önce mücmel, beyan edildikten sonra umum mânaya dahil olmuştur. Bu durumda, ihtilaf edilen alış-verişlerde âyetin zahiri ile istidlalde bulunmak caiz olur.

d- Âyet, meşru alış-verişleri tayin eden âyettir. Resûlullah'ın helal ve haram olan alış-verişleri belirtmesinden sonra nâzil olmuştur. Bu bakımdan البيع kelimesindeki lam'ı tarif, ahd mânasındadır. Buna göre âyetin zahiri ile istidlalde bulunmak caiz değildir.

أقيموا الصلاة وآتوا الزكاة **«Namazı kılın, zekatı verin..»** (Bakara, 43.), فمن شهد منكم الشهر فليصمه **«..Ramazan ayına erişen oruç tutsun..»** (Bakara, 185.), ولله على الناس حج البيت **«..Kabeyi tavaf etmek...insanlara Allah'ın hakkıdır..»** (Âli

İmrân, 97.) âyetleri de, ihtiva ettikleri şeri kelimelerden dolayı, mücmel olup olmama yönünde ihtilaf edilen âyetlerdendir. Bir kavle göre bu âyetler mücmeldir. Çünkü salât kelimesi; her türlü duayı, savm kelimesi, her türlü imsakı, hac kelimesi, her türlü kasdı ifade etmektedirler. Bu yüzden murat edilen mânayı lügatta bulmak imkansız olduğundan, şeri mânalarının beyanı gerekir. Bir görüşe göre de mücmel değildir. Şeri bir delille tahsis edilenler hariç, herbiri zikredilen mânaları taşımaktadır.

İbnu'l-Hassar şöyle der: Bazı ulema, mücmel ile muhtemel mânadaki kelimeleri, aynı kelimeler saymıştır. Fakat aralarında fark vardır. Mücmel; mânasının anlaşılmadığı müphem kelimelerdir. Muhtemel ise; ister mecazi, ister hakiki olsun, kelimenin yapısında iki veya ikiden fazla mefhum ve mânası bulunan kelimelerdir. Bu tarife göre, ikisi arasında şu fark vardır: Muhtemel kelime; bilinen bazı mânalar taşır, kelime, bu mânalar arasında müştereken kullanılır. Mücmel kelime ise; belli bir mânası olmayan kelimedir. Şâri, muhtemel kelimelerin mânasını beyana izin verdiği halde, mücmel kelimelerin beyanına izin vermemiştir.

KIRK YEDİNCİ BÖLÜM

ÂYETLERDE NÂSİH MENSUH

Bu konuda pek çok kitap yazılmıştır. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Ebu Davud es-Sicistani, Ebu Cafer en-Nehhas, İbnu'l-Enbari, Mekkî, İbnu'l-Arabî ve diğer ulema, bu konuda eser yazanlar arasındadır.

Ulema; nasih ve mensuhu bilmedikçe, bir müfessirin Kur'an'ı tefsir etmesinin caiz olmadığını söyler. Hz. Ali bir kadıya: Nasih ve mensuhu bilir misin? diye sorduğunda kadı; hayır, cevabını verir. Bunun üzerine Hz. Ali; kendini de, başkalarını da helak ettin, şeklinde mukabelede bulunur.

1– Nesihle İlgili Meseleler

Kur'an'da nesih ile ilgili bir takım meseleler vardır:

a– Neshin lügat mânası

Nesih; فينسخ الله ما يلقى الشيطان ثم يحكم الله اياته **«..Allah şeytanın karıştırdığını giderir, sonra Allah kendi âyetlerini tahkim eder..»** (Hac, 52.) âyetinde olduğu gibi izale, و اذا بدلنا اية مكان اية **«..Bir âyetin yerini başka bir âyetle değiştirdiğimizde..»** (Nahl, 101.) âyetinde olduğu gibi tebdil mânasındadır. Mirasın, birinden diğerine intikalinde kullanılan «tenâsülü'l-mevaris» tabirinde olduğu gibi, tahvil veya intikal mânası da vardır. Bir yerden diğer bir yere nakil manasına da gelir. نسخت الكتاب **kitabı istinsah ettim,** ifadesinde olduğu gibi, bir kitapda bulunan yazıyı, bir başka yere nakletmek mânasını taşır.

Mekkî, neshin bu mânasının Kur'an için geçerli olamayacağını söyler. Kur'an'da nâsih, mensuhun lafzıyla değil, başka bir lafızla geldiğini ileri sürerek, en-Nahhas'ın bu konudaki cevazına karşı çıkar. Buna karşılık Saidî, en-Nahhas'ın bu görüşüne انا كنا نستنسخ ما كنتم تعملون **«..Biz yaptıklarınızı şüphesiz bir bir kaydediyorduk..»** (Câsiye, 29.), و انه فى ام الكتاب لدينا لعلى حكيم **«Şüphesiz o, bizim katımızda Ana kitapta mevcut, yüce ve hikmet dolu bir kitapdır..»** (Zuhruf, 4.) ayetlerinin delil olduğunu söyler. Bilindiği üzere, فى كتاب مكنون لا يمسه الا المطهرون **«..sadece arınmış olanların dokunabileceği saklı bir kitapta mevcutken..»** (Vâkıa, 78-79.) âyetlerinde görüldüğü gibi, levhi mahfuz'da bulunan bütün âyetler, bölüm bölüm nâzil olmuştur.

b- Neshin Faydaları

Allahu Taâlâ neshi, bazı hikmetlerinden ve sağladığı kolaylıklarından dolayı, bu ümmete bahşetmiştir. Bütün İslam uleması, neshin cevazını kabul ederken, Yahudiler neshin, beda mânasına geldiğini zannederek karşı çıkmışlardır.

Halbuki beda, önceden kararlaştırılan bir fikri bırakıp, akla gelen başka bir fikri kabul etmektir. Beda'nın Allah'a isnadı, muhaldir. Çünkü Yahudilerin «beda» kabul ettikleri şey; öldürdükten sonra diriltmek, dirilttikten sonra öldürmek, sıhhatlı iken hasta olmak, fakir iken zengin olmak gibi hususlarda verilen hükmun müddetini tayin etmek demek olur kı, bu hususlara beda denmez. Bütün emir ve nehiyler de böyledir.

Kur'an'ın neshi hususunda ulema, farklı görüşlere sahiptir. Bir kısmı ما ننسخ من اية أو ننسها نأت بخير منها او مثلها **«Herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır, veya unuttur ursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz.»** (Bakara, 106.) âyetine dayanarak Kur'an'ın ancak Kur'an'la neshedileceğini, Kur'an'ın misli ve Kur'an'dan daha hayırlı olanın gene Kur'an olacağını ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı da وما ينطق عن الهوى **«O, kendiliğinden konuşmaz.»** (Necm, 3.) âyetine dayanarak, sünnetin Allah katından geldiği gerçeğini düşünerek, Kur'an'ın sünnetle neshedileceğini kabul etmişlerdir. Vasiyet âyetinin neshi, bu kabildendir.

Bir kısım ulemanın görüşü de şu noktada toplanır.

Şayet sünnet, vahiy yoluyla gelmişse âyeti neshedebilir. Şayet bu, Resûlun içtihadı ise, neshedemez. Bunu İbnu Habib en-Nisaburi, «T e f s i r»inde zikretmıştir. Bu konuda İmam Şafii şöyle der: Kur'an'ı sünnet neshederken, mutlaka bu neshi destekleyen bir başka Kur'an âyeti mevcuttur. Sünneti Kur-an neshederken, Kur'an'ı destekleyen mutlaka bir sünnet mevcuttur. Bu durum Kur'an ve sünnet'in birbirine uygunluğunu gösterir. Bu konunun teferruatını, «C e m u' l - C e v a m i» adlı eserin şerhinde zikrettim.

c- Neshin Cari Olduğu Yerler

Nesih ancak; cümle haberi olsa bile, emir ve nehiylerde vaki olur. Talep ifade etmeyen cümlelere, nesih dahil olmaz. Vaad ve vaid ifade eden cümleler bu kabildendir. Bu gerçek kavranılınca, nesihle igili kitaplara çok sayıda vaad ve vaidle ilgili haberi âyetlerin alınmasındaki yanlışlık açıkça görülür.

d- Neshin Bazı Kısımları

1- Amel edilmeden önce neshedilen âyet; hakikatte nesih budur. (Mücadelele sûresinin 12. âyeti olan) necva âyeti, buna misaldir.

2- Önceki ümmetlerin şeriatında bulunan bazı ahkamın, bu ümmette neshedilmesidir. Kısas ve diyetle ilgili âyetler buna misaldir. Veya, bir süre uygulanması emredilmiş olan âyetlerdir. Kıblenin Beyti Makdis'den Kabe'ye, aşu-

re orucunun Ramazan ayına çevrilmesindeki nesih, buna misaldir. Bu yüzden bu nevi neshe, hafifletme neshi denilir.

3- Belli bir sebebe bağlı olarak emredilen, sebebin kalkması ile emrin kalkmasını gerektiren hükümler de, neshın kısımlarındandır. Zayıflık ve sayıca azlık durumunda sabır ve teenni ile davranma emri, buna misaldir. Bu durum, kıtalin farz kılınmasıyla neshedilmiştir. Böyle bir nesih, hakikatte nesih değildir. Bu, او ننسها (Bakara, 106.) âyetinde olduğu gibi, hükmün tehir edilen kısmıdır. Tehir edilen hüküm, Müslümanların kuvvetlendiği anda, savaşla emrolunmalarıdır. Zayıflık anında ise hüküm, eza karşısında sabredilmesidir. Bu bakımdan sabır hakkında inen âyetin seyf âyeti ile neshedildiğini kabul eden ulemanın görüşü zayıf düşmüştür. Halbuki gerçek, âyetin mensuh olmayıp, hükmü tehir edilen âyet olmasıdır. Şöyle ki, bu durumda varid olan her emrin, hükmünü gerektiren bazı sebeplerden dolayı muayyen bir zamanda uygulanması gerekir. Sonra hükmün sebebleri değişince, hüküm de değişir ki buna nesh denmez. Gerçek nesih, uygulanmamak üzere hükmün kalkmasıdır.

Mekkî şöyle der: Bazı ulema فاعفوا واصفحوا حتى يأتى الله **«Allah'ın emri gelene kadar onları affedin, geçin..»** (Bakara, 109.) âyetinde görüldüğü gibi, gaye ve zamana işaret eden bir emrin mensuh olmayıp muhkem olduğunu söyler. Çünkü bu emir belli bir zamana bağlıdır. Belli bir zamana bağlı olan emirde, nesih mümkün değildir.

e- Alimlerden bir grup, içinde nasih veya mensuh âyetler ihtiva eden sûreleri, şu kısımlara ayırırlar:

1- İçinde nasih veya mensuh âyet bulunmayan sûreler, 43 tanedir. Bunlar: Fatiha, Yûsuf, Yâsin, Hucurât, Rahmân, Hadid, Saff, Cuma, Tahrim, Mülk, Hâkka, Nuh, Cin, Mürselât, Nebe, Nâziat, İnfitar, Mutaffifîn, İnşikâk, Burûc, Fecr, Tîn, Asr ve Kâfirûn sûreleri hariç, Fecr'den sonra, Nas sûresine kadar olan bütün sûreler.

2- İçinde nâsih veya mensuh âyet bulunan sûreler, 25 tanedir. Bunlar: Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Hac, Nûr, Furkan, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokman, Ahzâb, Sebe, Mümin, Şûrâ, Zâriyat, Tûr, Vâkıa, Mücâdele, Müzzemmil, Müddessir, Tekvir ve Asr.

3- İçinde sadece nâsih âyetler bulunan sûreler 6 tanedir. Bunlar: Fetih, Haşr, Münafikûn, Tegâbûn, Talak ve A'lâ.

4- İçinde sadece mensuh âyetler bulunan sûreler de geriye kalan sûrelerdir.

Bu taksim, şüphelidir. Bu da, aşağıda verilecek bilgilerden anlaşılacaktır.

f- Mekkî, nâsihi şu kısımlara ayırır:

Birincisi; farzın farzı neshidir. Neshedilen âyetle amel caiz değildir. Had

cezası verilen zaninin hapsi, bu nevi neshe bir misaldir.

İkincisi; farzın farzı neshidir. Neshedilen âyetle amel caizdir. Müsabere âyeti buna misaldir.

Üçüncüsü; mendup olanı nesheden farzdır. Kıtal âyeti buna misaldir. Kıtal, önceleri mendup iken, sonradan farz kılınmıştır.

Dördüncüsü; farzın mendup ile neshedilmesidir. Gece namazının neshi buna misaldir. Bu namaz; فاقرؤا ما تيسر من القرآن **«..Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun..»** (Müzzemmil, 20.) âyetinde geçen kıraatla neshedilmiştir.

g- Kur'an'ı Kerim'de nesih üç kısımdır

A- Hükmü ve tilaveti mensuh olan âyetler. Hz. Âişe şöyle demiştir: Evliliği haram kılan on emzirme, beş emzirme ile neshedilmiştir. Resûlullah vefat ettiğinde bunlar, Kur'an'da okunan âyetlerdendi. Bu hadisi, Buhari ve Müslim rivayet etmiştir. Ulema, hadisde geçen «bunlar Kur'an'da okunan âyetlerdendi» sözünü şüphe ile karşılamıştır. Çünkü bu sözden, on emzirmenin tilaveti neshedilmediği anlaşılır ki, gerçek bu değildir.

Bu sözden anlaşılanı şöyle belirtmek isterim; Peygamberin vefatından murat, vefatına yakın bir zamana kadar demektir. Veya âyetin tilaveti de neshedilmişti. Fakat bu haber, ancak Resûlün vefatından sonra duyulmuştu. Bu yüzden Resûlün vefatı günlerinde bazı sahabe âyetin neshini duymadıklarından tilavetine devam etmekteydiler. Ebu Musa el-Eşari ise şöyle der: Âyet nâzil olur olmaz neshedilmiştir. Mekkî şöyle der: Hz. Âişe'den rivayet edilen bu hadis' de mensuh olan âyet de nâsih olan âyet de, tilavet edilmemiştir. Bunun dışında benzeri bir neshi bilmiyorum.

B- Hükmü mensuh, tilaveti baki olan âyetler.

Neshin bu kısmı ile ilgili bazı eserler mevcuttur. Bazı ulema bu nevi âyetlerin sayıca çokluğundan bahsetseler bile, hakikatte cidden azdır. Kadı Ebu Bekr b. Arabi gibi muhakkik ulema, bu hususu inceleyip vuzuha kavuşturmuşlardır.

Bu konuda şunu ilave etmek isterim: Bu nevi âyetlerin sayıca çokluğundan söz edenlerin ileri sürdükleri mensuh âyetler birkaç kısımdır.

Bunlardan biri; ne nesih, ne tahsis, ne de bunlarla ilgili bir yönü bulunmayan âyetlerdir. ومما رزقناهم ينفقون **«..kendilerine rızık olarak verdiğimizden yerli yerince sarfederler.»** (Enfal, 3.) ve أنفقوا مما رزقناكم **«..sizi rızıklandırdığımızdan hayra sarfedin.»** (Bakara, 254.) âyetleri buna misaldir.

Bu nevi âyetlerin sayısını çoğaltan ulema, bu iki âyetin zekat âyetiyle mensuh olduğunu söylerler. Fakat bu doğru değildir. Enfal sûresinin âyeti, infakta bulunanları öven bir haberdir. Bu infakı; zekat verme, aile efradına infakta bulunma ile tefsir etmek mümkündür. Halbuki bu âyette, zekatın dışında farz

nafakaya işaret bulunmamaktadır. Bakara sûresinin âyetinde ise, infakın zekata hamli mümkündür, tefsiri bu şekilde yapılmıştır.

أليس الله بأحكم الحاكمين **«Allah hükmedenlerin en iyi hükmedeni değil midir?»** (Tîn, 8.) âyeti de bu nevidendir. Bu âyetin Seyf âyetiyle mensuh olduğu söylenirse de bu doğru değildir. Çünkü Allah her zaman «ahkemu'l-hâkimindir», bu âyet cezalandırmayı terkedip neticeyi Allah'a bırakma mânasına gelse bile neshi kabul etmez.

Bazı ulema وقولوا للناس حسنا **«..insanlara güzel söz söyleyin..»** (Bakara, 83.) âyetinin seyf âyeti ile neshedildiğini kabul ederler. İbnu'l-Hassar; bu görüşün hatalı olduğunu, âyetin Beni İsrailden alınan misakı ifade eden bir haber olduğunu, böyle bir habere nesih giremeyeceğini söyler. Benzeri âyetlerde aynı şeyi söylemek mümkündür.

Diğer bir kısmı ise, mensuh değil, tahsis ifade eden kısımdır. İbnu Arabi bu nevi âyetleri mükemmel tesbit etmiştir.

ان الانسان لفي خسر الا الذين آمنوا **«İnsan hiç şüphesiz hüsran içindedir. Ancak inanıp..»** (Asr, 2-3), والشعراء يتبعهم الغاوون **«Şairlere ancak azgınlar uyar.»** (Şuarâ, 224.) الا الذين آمنوا **«Ancak inanıp..»** (Şuarâ, 227.), فاعفوا واصفحوا حتى يأتي الله بأمره **«Allah'ın emri gelinceye kadar onları affedin, geçin..»** (Bakara, 109.) âyetleri bu kabildendir. Bu ve benzeri âyetler, istisna ve gaye ifade eden edatlarla tahsis edilmiştir. Bunları mensuh saymak, hatadır.

ولا تنكحوا المشركات حتى يؤمن **«Müşrik kadınlar Mümin oluncaya kadar onlarla evlenmeyin..»** (Bakara, 221.) âyetinin والمحصنات من الذين أوتوا الكتاب **«..ehli Kitab'ın hür ve iffetli kadınlarını..»** (Mâide, 5.) âyeti ile mensuh olduğu söylenir Halbuki ikinci âyet, birincisini tahsis etmiştir.

Diğer bir kısmı da; câhiliye devrinde İslam'dan önceki dinlerde veya üvey anne ile nikahın iptali, kısasın ve diyetin meşruiyeti, talakın üç sayıda sınırlı kalması gibi hususlarla ilgili âyetlerin henüz nâzil olmadığı, İslam'ın ilk günlerindeki âdetlerin kaldırılması ile ilgilidir. Bunların nâsih kısmında mütalaa edilmesi, uygun ise de, edilmemesi daha uygundur. Bu görüşü, Mekkî ve diğer ulema tercih etmiş, şayet bunlar nâsihden sayılsa idi, Kur'an'ın tamamı nâsih olurdu. Halbuki Kur'an'ın tamamı veya tamamına yakın bir kısmı, küffar ve Ehl-i Kitab'ın durumunu neshetmektedir, şeklinde tevcihte bulunmuşlar, nâsih ve mensuhun hakkı, bir âyetin diğer bir âyeti neshetmesidir, demişlerdir.

Evet, İslam'ın ilk günlerinde yaşanan âdetlerin neshi olan bu son kısmın, neshe dahil olması, diğer iki kısmdan daha uygundur.

Bu konu aydınlığa kavuşmuşsa, nâsih-mensuh âyetlerin sayıca çokluğunu ileri sürenlerin misal olarak getirdikleri çok sayıdaki âyetler, nâsih-mensuh olmaktan çıkar. Hatta, affetme ve vazgeçme ile ilgili âyetlerin seyf âyeti ile

nesh edilmediğini söyleyecek olursak, geride nâsih mensuhla ilgili pek az âyet kalır. Bunları delilleriyle tesbit ettim, aşağıda ayrı ayrı gösteriyorum.

2- Sûrelerde Mensuh Âyetler

Bakara sûresinde bulunanlar

كتب عليكم اذا حضر احدكم الموت **«Birinize ölüm geldiği zaman...size farz kılındı..»** (Bakara, 180.) âyeti, İbnu Arabi'nin ifadesine göre, miras âyeti ile veya لا وصية لوارث **«varise vasiyyet yoktur.»** hadisi ile veya icma ile mensuhtur. وعلى الذين يطيقونه فدية **«Orucu güçlükle tutanlara bir fidye vardır..»** (Bakara, 184.) âyeti, فمن شهد منكم الشهر فليصمه **«Ramazan'a erişen orucunu tutsun..»** (Bakara, 185.) âyetiyle mensuh olduğu söylenir. احل لكم ليلة الصيام الرفث **«Oruç gecesi kadınlara yaklaşmak size helal kılındı..»** (Bakara, 187.) âyet, كما كتب على الذين من قبلكم **«..sizden öncekilere yazıldığı gibi..»** (Bakara, 183.) âyetini neshetmiştir. Zira bu son âyetin hükmü uyarınca, uyandıktan sonra cinsi temasda bulunmanın ve yeyip içmenin haram olduğuna inanıyorladı. Bunu İbnu Arabi zikretmiştir. Başka bir rivayette ise, bunun sünnet ile yapılan nesih olduğunu söylemiştir.

يسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه **«Sana haram ayından, onda savaştan soruyorlar..»** (Bakara, 217.) âyeti, وقاتلوا المشركين كافة كما يقاتلونكم كافة **«..müşrikler nasıl sizinle topyekün savşıyorlarsa, siz de onlarla topyekün savaşın..»** (Tevbe, 36.) âyetiyle neshedilmiştir. Bunu İbnu Cerir, Ata b. Meysere'den rivayet etmiştir. والذين يتوفون منكم ويذرون...متاعا الى الحول غير اخراج **«İçinizden ölüp, geriye eşler bırakanlar eşlerinin (evlerinden) çıkarılmadan bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyyet etsinler..»** (Bakara, 240.) âyeti, يتربصن بأنفسهن أربعة أشهر **«..dört ay on gün kendilerini beklerler..»** (Bakara, 234.) âyetiyle neshedilmiştir. Vasiyet âyeti, miras âyeti ile neshedilmiştir. Nisâ 15. âyetindeki sükna müsadesi bir kısım ulemaya göre mensuh değilken, diğer bir kısmına göre ولا سكنى hadisi ile mensuh sayılmıştır. وان تبدوا ما فى أنفسكم أو تخفوه يحاسبكم به الله **«..içlerinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker..»** (Bakara, 284.) âyeti, akabinde gelen لا يكلف الله نفسا الا وسعها **«Allah kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez..»**(286.) âyetiyle neshedilmiştir.

Âl-i İmrân sûresinde bulunanlar.

اتقوا الله حق تقاته **«..Allah'tan ona yakışır biçimde korkun..»** (102) âyeti فاتقوا الله ما استطعتم **«Gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun..»** (Tegâbun, 16.) âyetiyle neshedildiği söylenirse de, muhkem olduğundan neshedilmediği de söylenir. Bu sûrede, bu âyet dışında, neshi ileri sürülen başka bir âyet yoktur.

Nisâ süresinde bulunanlar

والذين عقدت أيمانكم فآتوهم نصيبهم **«..Yeminlerinizin bağladığı kimselere hisselerini verin..»** (33.) âyeti, وألوا الأرحام بعضهم اولى ببعض فى كتاب الله **«..Rahim sahipleri (akraba olanlar), Allah'ın Kitabına göre birbirlerine (vâris olmağa) daha yakındırlar..»** (Enfal, 75.) âyetiyle neshedilmiştir. واذا حضر القسمة (Nisâ, 8.) âyetinin mensuh olduğu söylendiği kadar, mensuh olmadığı da söylenir. Fakat bu âyetle fazla amel edilmemiştir. واللآتى يأتين الفاحشة **«..fuhuş yapanlara karşı.»** (Nisâ, 15.) âyeti, Nûr, 2. âyetiyle neshedilmiştir.

Mâide sûresinde bulunanlar:

ولا الشهر الحرام **«..ne haram aya..»** (2.) âyeti, aynı aydaki kıtali mübah kılan âyetle mensuhtur. فإن جاؤك فاحكم بينهم او أعرض عنهم **«..Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir..»** (42.) âyeti, aynı sûredeki وأن احكم بينهم بما أنزل الله **«Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet..»** (49.) âyetiyle neshedilmiştir. او آخران من غيركم **«..sizin dışınızdan iki kişi..»** (106.) âyeti, وأشهدوا ذوى عدل منكم **«..sizden adaletli iki kişiyi şahit tutun..»** (Talak, 2.) âyetiyle neshedilmiştir.

Enfal sûresinde bulunanlar:

ان يكن منكم عشرون صابرون **«..eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa..»** (65.) âyeti, kendinden sonraki 66. âyetle neshedilmiştir.

Tevbe sûresinde bulunanlar:

انفروا خفافا وثقالا **«Gerek hafif, gerek ağır olarak (isteyerek veya istemeyerek) savaşa çıkın..»** (41.) âyeti, ليس على الأعمى حرج **«Köre güçlük yoktur..»** (Nûr, 61.) âyetiyle, ليس على الضعفاء. **«Düşkünlere güçlük (günah) yoktur..»** (91.) âyeti, aynı sûredeki وماكان المؤمنون لينفروا كافة **«Bütün Müslümanların toptan harbe iştirakleri doğru değildir..»** (122.) âyetiyle neshedilmiştir.

Nûr sûresinde bulunanlar:

الزانى لاينكح الا زانية **«Zina eden erkek, zina eden kadından.. başkası ile evlenemez..»** (3.) âyeti, وأنكحوا الأيامى منكم **«İçinizden bekarları.. evlendirin..»** âyeti ile neshedilmiştir. ليستأذنكم الذين ملكت ايمانكم **«..köleleriniz.. sizden izin alsınlar..»** (58.) âyetini bazı ulema mensuh sayarken, bazıları da mensuh değildir, demişlerdir. Fakat fukaha, bununla fazla amel etmemiştir.

Ahzâb sûresinde bulunanlar:

لايحلّ لك النساء. **«..sana..kadınlar helal değildir..»** (52.) âyeti انا احللنالك أزواجك اللاتى آتيت اجورهن **«..biz ücretlerini verdiğin eşlerini.. sana helal kıldık.»** âyetiyle neshedilmiştir.

Mücadele süresinde bulunanlar:

اذا ناجيتم الرسول فقدموا **«..Peygamberle hususi olarak konuşacağınızda.. verin..»** (12.) âyeti, kendisinden sonraki 13. âyetle neshedilmiştir.

Mümtehine sûresinde bulunanlar:

فآتوا الذين ذهبت أزواجهم مثل ما أنفقوا **«..ganimetten, eşleri giden Mümin erkeklere harcadıklarının mislini verin..»** (Mümtehine, 11.) âyetinin seyf âyeti veya ganimet âyetiyle mensuh olduğu söylenirse de, bir görüşe göre mensuh değil, muhkem âyettir.

Müzzemmil sûresinde ise, قم الليل إلا قليلا **«Geceleyin kalk (namaz kıl); yalnız birazında (uyu)** âyeti, sûrenin son âyeti ile neshedilmiştir, denirken bu son âyetin de beş vakit namazla ilgili âyetle neshedildiği söylenir.

Bazılarında ihtilaf edilmekle beraber, yukarıda verdiğimiz mensuh âyetlerin sayısı 21 dir. Bunlar dışında mensuh âyetler bulunduğunu iddia etmek doğru değildir. İstizan ve ganimet taksimi ile ilgili âyetlerde nesih olmadığına dair sahih kavle bakılırsa, mensuh âyet sayısı 19 olur. İbnu Abbas'ın فأينما تولوا فثم وجه الله **«..Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır..»** (Bakara, 115.) âyetinin فول وجهك شطر المسجد الحرام **«..(Bundan böyle) yüzünü Mescidi Haram tarafına çevir..»** (Bakara, 144.) âyetiyle mensuh olduğuna dair rivayeti dikkate alınacak olursa, mensuh âyet sayısı 20 de kalmış olur.

Bunları beyitler halinde, aynen aşağıdaki gibi nazmettim:

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Tilâvetin bâki kalıp, hükmün kaldırılması iki şekilde açıklanabilir.

a- Kur'an-ı Kerîm, hükümleri öğrenip onlarla amel etmek için okunduğu gibi, Allah kelâmı olduğundan, sevaba nail olmak için de okunur. Bu yüzden, mensuh ayetin hükmü kaldırılmasına rağmen, tilaveti bâki kalmıştır.

b- Nesihde umumiyetle kullara kolaylık sağlama gayesi bulunduğundan, zor olan hükümler kaldırılmış, Allah'ın bu nimetini hatırlamak üzere, neshedilen ayetin tilâveti bâki kalmıştır.

Kur'an'da mevcut nâsih ayetler, cahiliye devrinde İslâm'dan önceki dinlerde veya İslâm'ın ilk günlerindeki bazı hükümlerle ilgilidir. Bu yüzden, nâsih ayetlerin sayısı da azdır. Bunlar; kıblenin değiştirilmesi, aşûra orucu yerine ramazan orucu tutulması gibi hususlardır. Bunları C e m' u l - C e v â m i' adlı esere yazdığım şerhde ayrı ayrı ele aldım.

3- NÂSİH-MENSUHLA İLGİLİ BAZI MESELELER

Bazı ulema; Kur'an'da mevcut nâsih ayetler tertipte, mensuh ayetlerden sonra nazil olduğunu, ancak Bakara suresindeki iddet ayeti ile, Ahzab suresi 52. ayetinin böyle olmadığını söyler. Bazıları buna üçüncü bir ayet ilave etmişlerdir. Bu ayet, Haşr suresinin 7. ayetidir. Bazı ulemaya göre Enfal suresinin 41. ayeti, bu ayeti neshetmiştir. Bazıları buna bir dördüncüsünü ilave etmişlerdir ki bu da "onların mallarından artanı al" mealindeki A'raf suresi 199. ayetidir. Bu ayetin, zekât ayeti ile neshedildiği söylenir.

İbnu'l-Arabî şöyle der: Kur'an-ı Kerîm'de, küffârdan sakınmayı, kaçmayı, uzaklaşmayı, onlarla münasebette bulunmayı emreden bütün ayetler, seyf ayetiyle neshedilmiştir. Bu ayet, Tevbe suresi 5. ayettir. Kur'an'ın 124 ayeti bu seyf ayetiyle neshedilmişse de, ayetin son kısmı ile, ilk kısmı da neshedilmiştir.

İbnu'l-Arabî, yukarıdaki sözüne şunu da ilave eder: A'raf Suresinin 199. ayeti, "Sen af yolunu tut." ile "Ve cahillere aldırış etme." kısmına nesh girdiği halde, ayetin ortasındaki "İyiliği emret." kısmının muhkem ayet hükmünde olması, neshin dikkate değer yönlerinden biridir. Dikkate değer yönlere bir başka misal de Maide Suresi 105. ayettir. Bu ayetin son kısmı nâsih, ilk kısmı da mensuhtur. Bunun bir benzeri, Kur'an'da mevcut değildir. Emri bi'l-ma'rûf, nehyi ani'l-münker mânasını taşıyan "Siz doğru yolda olursanız" kısmı, "Siz kendinizi koruyun" kısmını neshetmiştir.

Saîdî şöyle der: Ahkâf suresinin 9. ayeti nüzûlünden 16 sene sonra Hudeybiye Müsâlahası sırasında nazil olan Fetih suresinin ilk ayetiyle neshedilmiştir. Hiç

bir âyet, bu kadar uzun süreden sonra neshedilmemiştir.

Hibetullah b. Selâme ed-Darîr الطعام على حبه مسكينا ويتيما وأسيرا (İnsan, 8.) âyetinde şöyle der: 'Bu âyette neshedilen وأسيرا kelimesidir. Bununla, müşriklerden alınan esirler kasdedilmektedir. A'ma olan bu zat, وأسيرا kelimesinin «müşrikleri kapsamadığını yani, âyetin mensuh olduğunu» ifade edince kızı bu görüşün hatalı olduğunu söyledi. Babası neden yanlış, diye sorunca kızı Müslümanlar, kimseyi acından öldürmez, diye cevap verdi.

Şeyzele, «e l - B u r h a n» adlı eserinde şöyle der: Nâsih âyetin neshi caizdir. Bu durumda nâsih âyet mensuh olur. لكم دينكم ولي دين **«Sizin dininiz size, benim ki bana.»** (Kâfirûn, 6.) âyetini, فاقتلوا المشركين **«..müşrikleri öldürün..»** (Tevbe, 5.) âyetinin neshetmesi, bu âyeti de حتى يعطوا الجزية **«..kendi elleriyle cizye verene kadar..»** (Tevbe, 29.) âyetiyle neshedilmesi, buna misaldir.

Bu ifadeyi iki yönden değerlendirmemiz gerekir.

Birincisi; bu konuda önceden bilgi vermiştik.

İkincisi; حتى يعطوا الجزية âyeti, فاقتلوا المشركين âyetini tahsis etmiş mensuh kılmamıştır. Buna misal, Müzzemmil sûresinin son âyetidir. Bu âyet, sûrenin ilk kısmını neshetmiştir, kendisi de, namazların farziyetini belirten âyetle neshedilmiştir. Buna bir diğer misal de انفروا خفافا وثقالا (Tevbe, 41.) âyetidir. Bu âyet, müşriklerle münasebette bulunmayı yasaklayan âyetleri neshetmiş, özür ifade eden âyetlerle de neshedilmiştir.

Ebu Ubeyd, Hasanu'l-Basri ve Ebu Meysere'nin şöyle dediğini rivayet eder: Mâide sûresinde mensuh âyet yoktur. Buna rağmen «M u s t e d r e k» sahibinin İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette bir müşkil bulunmaktadır. İbnu Abbas'a göre فاحكم بينهم أو أعرض عنهم **«..ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüzçevir..»** (Mâide, 42.) âyeti, وأن احكم بينهم بما أنزل الله **«..aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet..»** (Mâide, 49.) âyeti ile neshedilmiştir.

Ebu Ubeyd ve diğer ulema, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da neshedilen ilk âyet, kıblenin tahvili âyetidir. Ebu Davud, başka bir tarik ile İbnu Abbas'dan şu rivayeti nakleder: Kur'an'da neshedilen ilk âyet, kıble âyetidir. Sonra da aşura orucudur.

el-Mekki ise şunları söyler: Bu durumda, Mekke'de nâzil olan âyetlerde nâsih vaki olmamıştır. Fakat bir rivayete göre, nâsih âyetler mevcuttur. Gâfir sûresinin الذين يحملون العرش ومن حوله يسبحون بحمد ربهم ويؤمنون به ويستغفرون للذين آمنوا **«Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbih ederler, O'na inanırlar ve Müminler için (şöyle) mağfiret dilerler: ..»**(Mümin, 7.) âyeti, والملائكة يسبحون بحمد ربهم ويستغفرون لمن في الأرض **«Melekler ise Rablerini överek tesbih eder ve yeryüzünde bulunanlar için O'ndan bağışlanma dilerler..»** (Şûrâ, 5.) âyetini neshetmiştir. Bu konuya en uygun olan ne-

sih, Müzzemmil sûresinin ilk âyetlerinin, son âyetleriyle, son âyetlerin de beş vakit namazın farziyetini getiren âyetle neshedilmesidir. Bu sûreler, ittifakla Mekke'de nâzil olan sûrelerdir.

4– Nasih-Mensuh'un şartları

İbnu'l-Hassar şöyle der: Neshin kabul edilebilmesi için ya Resûlün, ya da Sahabe'nin آية كذا نسخت كذا **bu âyet, şu âyeti neshetti,** şeklindeki açık ifadesi bulunmalıdır. Fakat bir âyetin nâsih-mensuh oluşunda ihtilaf mevcutsa, bu âyetin nüzul sırasına bakılır, buna göre hüküm verilir. **Nesih konusunda sahih bir nakil, iki âyet arasında açık bir zıtlık bulunmadıkça, ne müfessirlerin kavline, ne de müçtehidlerin içtihadına itimad edilir. Çünkü nesih, bir hükmün kalkması, yerine Resûlullah'ın zamanında takarrur eden bir hükmün gelmesi demektir. Bu da, rey ve içtihaddan ziyade, sahih nakil ve nüzul sırasına bağlıdır.** Ulema bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Bir kısmı, udul vasfını taşıyan birinin nesih konusunda verdiği haberi kabul etmezken, diğer bir kısmı, müfessir veya müçtehidin haberini yeterli görür. Fakat gerçek olan, her iki görüşün hilafıdır.

C– Neshin kısımlarından üçüncüsü; hükmü baki, tilaveti mensuh olan âyetlerdir. Bazı ulema, hükmün baki kalmasına karşılık, tilavetin kaldırılmasındaki hikmetin ne olduğu, âyetin hükmüyle amel edip tilavetinden hasıl olan sevabı birleştirmek gayesi ile, tilavetin baki kalmasının daha iyi olup olmayacağı konusunda bazı sorular yöneltmişlerdir.

«F u n u n u' l - E f n a n» müellifi İbnu'l-Cevzi, bunu şöyle cevaplandırır. Bundaki hikmet; Müslümanların kendilerine emredilen hususlarda herhangi araştırmaya gitmeksizin, zan yoluyla, hayırlı işlerde ne ölçüde yapışıp itaat edeceklerini ortaya çıkarmaktır. İbrahim (a.s)ın, vahyin en alt mertebesi olan, uykuda oğlunu kurban ettiğini görmesi üzerine, bunu derhal uygulamaya koyması gibi, Müslümanlar da emredildikleri şeyleri derhal uygularlar. Bu hikmeti gösteren misaller pek çoktur.

Ebu Ubeyd, İsmail b. İbrahim'den, o Eyyub'den, o Nafi'den, o da İbnu Ömer'den, şöyle dediğini rivayet eder: Sizden biriniz Kur'an'ı bütünüyle biliyorum demesin..Kur'an'ın bazı âyetleri neshedildiğinden, tamamını nasıl bilebilir? Bu yüzden, Kur'an'da mevcut olanın hepsini biliyorum demesi, daha uygundur.

Ebu Ubeyd; İbnu Ebi Meryem, o Ebu Lehia'dan o Ebu'l-Esved'den, o Urvetu'bnu'z-Zubeyr'den, o da Hz Âişe'den, şöyle dediğini rivayet eder: Ahzab sûresi nâzil olunca, Resûlün sağlığında 200 âyetten ibaretti. Bu sûreden pek çok âyetin neshedilmesi sonucu, Hz. Osman zamanındaki Kur'an'ın teksiri sırasında, bugün mevcut olan âyet sayısı kadarıyla yazılmıştır

Ebu Ubeyd; İsmail b. Cafer'den, o Mubarek b. Fudale'den, o Asım b. Ebi Necud'dan, o da Zerru'bnu Hubeyş'den, şöyle dediğini rivayet eder. Ubeyy b. Ka'b bana şöyle dedi; Ahzâb sûresi kaç âyettir? Ben de, 72 veya 73 âyettir, cevabını verdim. Ubeyy: Bu sûre, Bakara sûresine muadildi, recm âyetini bile bu sûrede okurduk, deyince, recm âyeti nedir, diye sordum. Ubeyy bu âyeti اذا زنا الشيخ والشيخة فارجموهما البتة نكالا من الله والله عزيز حكيم **Evli erkek ve evli kadın zina ederlerse, Allah'tan bir ceza olmak üzere onları recmedin. Allah aziz ve hakimdir,** şeklinde okudu.

Ebu Ubeyd; Abdullah b. Salih'den, o Leys'den, o Halid b. Yezid'den, o Said b. Ebi Hilal'den, o Mervan b. Osman'dan, o Ebu Umame b. Sehl'den, o da teyzesinden, şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah bize recm âyetini; الشيخ والشيخة فارجموهما البتة بما قضيا من اللذة **Yaşlı erkek ve kadını tattıkları lezzetten dolayı cezalandırın,** şeklinde okumuştu.

Ebu Ubeyd; Abdullah b. Salih'den, o Hişam b. Sa'd'dan o Zeyd b. Eslem' den, o Ata b. Yesar'dan, o da Ebu Vâkıd Leysi'den, şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah'a vahiy indiğinde kendisine uğrar, inen vahyi öğrenirdik. Bir gün aynı maksatla yanına uğradığımda bana: Allah şöyle buyuruyor diyerek: انا انزلنا المال لإقام الصلاة وايتاء الزكاة ولو أن لابن آدم واديا لأحب أن يكون اليه الثانى ، ولو كان له الثانى لأحب أن يكون اليهما الثالث ولا يملأ جوف ابن آدم الا التراب ، ويتوب الله على من تاب **Biz malı insanoğluna namazını kılması, zakatı vermesi için verdik; ama ademoğlunun bir dere dolusu malı (kasası kesesi dolu) olsa ikincisini ister, onu da elde etse üçüncüsünü elde etmeye bakar. Ademoğlunun (muhteris) gönlünü topraktan başka birşey doldurmaz. Şu kadar ki (ihtirastan nefret edip) tevbe eden kişinin tevbesini Allah kabul eder,** şeklinde okudu.

Hakim, Müstedrek'inde, Ubeyy b. Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah bana şöyle dedi: Allahu Taâlâ bana, Kur'an'ı sana okumamı emretti. Sonra لم يكن الذين كفروا من اهل الكتاب والمشركين **«Kitap ehlinden ve putperestlerden olan inkarcılar...vazgeçecek değillerdi.»** (Beyyine, 1.) ile başlayan sûreyi okuyarak şunları ilave etti: لو أن ابن آدم سأل واديا من مال فأعطيه سأل ثانيا وإن سأل ثانيا فأعطيه سأل ثالثا ولا يملأ جوف ابن آدم الا التراب ويتوب الله على من تاب وان ذات الدين عند الله الحنفية غير اليهودية ولا النصرانية ومن يعمل خيرا فلن يكفره **İnsanoğlu bir dere dolusu mal mülk isteyip bu isteğini elde etse, bir ikincisini ister, onu da elde etse, üçüncüsünü ister. İnsanoğlunun aç gözünü topraktan başka bir şey doyurmaz. Şu kadar ki (bu ihtirası bırakıp) tevbe eden kişinin tevbesini Allah kabul eder. Allah yanında değeri olan kişi, ne Yahudi, ne de Hiristiyan'dır; ancak muvahhid kişidir.**

Ebu Ubeyd, Haccac'dan, o Hammad b. Seleme'den, o Ali b. Zeyd' den, o Ebu Harb b. Ebi'l-Esved'den, o da Ebu Musa'l-Eşari'den rivayetle,

şöyle dediğini nakleder: Tevbe sûresi uzunluğunda bir sûre nazil olduysa da sonradan neshedildi. Ondan şu âyetler ezberlenmişti:

ان الله سيؤيد هذا الدين بأقوام لا خلاق لهم و لو أن لابن آدم من مال لتمنى و اديا ثالثا و لا يملأ جوف ابن آدم الا التراب و يتوب الله على من تاب

İbnu Ebi Hâtim, Ebu Musa'l-Eşari'nin şöyle dediğini nakleder: biz سبح ile başlayan sûrelerden birine benzer miktarda bir sûre okumuşsak da, bundan ancak şu âyet aklımızda kaldı:

يا أيها الذين آمنوا الاتقولوا ما لا تفعلون فتكتب شهادة فى أعناقكم فتسألون عنها يوم القيامة **Ey Müminler, yapmayacağınız şeyleri söylemeyin, bu tür işleriniz şahit olarak boynunuza (amel defterinize) yazılır da kıyamet gününde bundan dolayı hesap vermek zorunda kalırsınız.**

Ebu Ubeyd; Haccac'dan, o Said'den, o Hakem b. Uteybe'den, o da Adiy b. Adiy'den şöyle dediğini rivayet eder: Adiy, Hz. Ömer bize لاترغبوا عن آبائكم فانه كفر بكم **Babalarınıza özenti duymayın, onlara özenti duyarsanız kâfir olursunuz,** âyetini okumuştu. Bunu Zeyd b. Sâbite sordum. O da âyetin böyle olduğunu doğruladı.

Ebu Ubeyd, İbnu Meryem'den, o Nâfi b. Ömer el-Cumahi'den, o İbnu Ebi Muleyk'den, o Misver b. Mahreme'den rivayetle, şöyle dediğini nakleder: Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avfa; ان جاهدوا كما جاهدتم أول مرة **Önceki cihadınız gibi cihad edin,** âyetini biz duymadık, acaba sen duydun mu? diye sorar. O da; bu âyet, Kur'an'da neshedilen âyetlerden biriydi, cevabını verir.

Ebu Ubeyd; İbnu Ebi Meryem'den, o İbnu Lehia'dan, o Yezid b . Âmiri'l-Mugâferi'den, o Ebu Sufyani'l-Kelali'den rivayetle, Mesleme b. Mahled el-Ensari'nin şöyle dediğini nakleder: Bana, Mushaf'da yazılmayan iki âyeti söyler misiniz? diye sordu. Yanlarında Ebu Kennud Said b. Mâlik olduğu halde, buna cevap vermediler. Bunun üzerine Mesleme şunları okudu: ان الذين آمنوا و هاجروا و جاهدوا فى سبيل الله بأموالهم و أنفسهم الا ابشروا و انتم المفلحون و الذين آووهم و نصروهم و جادلوا عنهم القوم الذين غضب الله عليهم اولئك لاتعلم نفس ما أخفى لهم من قرة أعين جزاء بما كانوا يعملون **İman edip, hicret eden, mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimseleri; sizsiniz saadete, mutluluğa erecek olanlar, diye müjdeleyin. Hicret eden bu Müslümanları barındıran, onlara yardımcı olan, Allah'ın sevmediği bir topluluğa karşı onlarla beraber mücadele eden bu topluluğa, yaptıklarına karşılık olmak üzere saklanan (hazırlanan) müjdeyi hiç kimse bilemez.**

Taberani «e s - S ü n e n u' l - K e b i r»inde İbnu Ömer'den şöyle dediğini rivayet eder: Sahabe'den iki kişi Resûlullah'tan bir sûre ezberlemişlerdi. Aradan bir süre geçtikten sonra, bir gece namaz kılarken, bu sûreyi okumak istediler. Fakat sûreyi tam olarak okuyamadılar. Sabahleyin Resûl'e uğrayıp durumu anlatınca Resûlullah; bu sûre, neshedilen sûrelerdendir, üzerinde durma-

yınız buyurdu.

Buhari ve Müslim, Bi'ri Maune vak'ası ile ilgili Enes'den, bu vak'ada ölenlerin katillerine Resûlüllah'ın beddua etmesi ve buna dair bir rivayeti nakleder. Bu rivayete göre Enes; bunlar hakkında âyet nazil olmuş, biz de bunu neshedilinceye kadar okumuştuk, demiş, neshedilen âyetin şu şekilde olduğunu söylemiştir:

[illegible]

Kavmimize haber verin ki biz Rabbimize kavuştuk; O bizden razı oldu, ve bizi mükafaatlandırdı.

Hakim «M ü s t e d r e k»inde Huzeyfe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Okuduğunuz nedir? diye sorduğumda bana; Tevbe sûresinin dörtte birini okuyoruz, dediler.

Huseyn b. Munadi, «e n - N â s i h v e' l - M e n s u h» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'da metni neshedilip mânası hâlâ akıllarda kalan iki sûre vardır ki bunlar; vitr namazında okunan iki Kunut sûreleridir. Bu iki sûreye Hal' ve Hafd sûreleri denilir.

5– Yukarıda verilen Rivayetlerin Tenkidi

Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabi, «e l - İ n t i s a r» adlı eserinde, bu nevi neshe itiraz eden bazı ulemanın görüşlerini nakleder. Bu konuda rivayet edilen haberler, âhâdi haberlerdir, Kur'an'ın nüzulü veya neshinde kesin delil sayılamazlar.

Ebu Bekri'r-Razi meseleyi bir başka yönden alarak şunları söyler: Metnin ve tilavetin neshi, Allah'ın ancak, insanlara bunu unutturması, zihinlerden silinmesi, Mushafa yazılıp tilavetinden kaçınılmasını emretmesi ile mümkündür. Böylece; ان هذا لفي الصحف الاولى صحف ابراهيم وموسى «**Doğrusu bu hükümler ilk sahifelerde, İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde de vardır.**» (A la, 18-19.) âyetlerinde zikri geçen önceki semavi Kitaplarda olduğu gibi, metinle birlikte tilaveti de zamanla unutulur gider. Böyle bir nesih, ya Resûlullah zamanında zihinlerden silinmiş, ya da vefatlarından sonra kıraatı devam etmiş, zamanla Allahu Taâlâ insanlara bunu unutturmuştur. Resûlün vefatından sonra Kur'an'dan herhangi bir âyetin neshi, caiz değildir.

Zerkeşi «e l - B u r h â n» adlı eserinde Hz. Ömer'in: Eğer insanlar Ö, mer, Allah'ın Kitab'ına ilavede bulundu diye konuşmayacaklarını bilseydim, recm âyetini Kur'an'a yazardım, sözünü şöyle açıklar; recm âyetinin Kur'an'a yazılması caizdir, fakat dedi kodudan korkması bunu engellemiştir. Esasta caiz olan, bazı dış tesirlerden dolayı, caiz olmaktan çıkar. Kitabet caiz olsaydı, âyetin yazılması gerekirdi. Çünkü âyetler bu şekilde yazılırdı. Denilir ki; mensuh

olan bu âyetin tilaveti baki kalsaydı Hz. Ömer, insanların sözünü dikkate almaksızın bunu yazardı. Zira insanların sözü bir mani teşkil etmez. Kısacası bu husus, müşkil bir mesele olarak kalmıştır. Hz. Ömer bu haberin, âhadi haber olacağı inancındaydı. Bu nevi haberle hüküm sabit olsa bile, Kur'an metninin sabit olduğu söylenemez. Bu bakımdan İbnu Zafer «e l - Y e n b u' f i' t e f s i r» adlı esrinde böyle bir görüşü reddetmiş, bunu tilaveti neshedilen âyetlerden saymış, haberi vâhidle Kur'an'ın tesbit edilemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca bunun, nesih değil, münse (unutturulmuş âyet) olduğunu, her ikisinin aynı mânada zannedildiğini, halbuki aralarında fark olduğunu, hükmü bilinip tatbiki tehir edilen lafza münse dendiğini belirtir.

«Belki Hz. Ömer bu haberin âhadi olduğu inancındaydı» sözü, doğru değildir. Şurası kesin olarak bilinmektedir ki Hz. Ömer bunu Resûlullah'dan öğrenmiştir.

Hakim, Kesir b. Sâmid'den yaptığı rivayette, şöyle dediğini nakleder: Zeyd b. Sabit ve Said b. Âs, Mushaf'ın tertibi sırasında recm âyeti ile karşılaşınca Zeyd; Resûlullah'ın الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما البتة **Evli erkek ile evli kadın zina ederlerse, onları recmedin,** dediğini işittim cevabını verir. Hz. Ömer ise; bu âyet nâzil olunca Resûlullah'a geldim. Bunu âyet olarak yazayım mı deyince Resûlullah Ömer'in bu teklifini pek hoş karşılamadı. Bunun üzerine Ömer; yaşlı ve evli olmayan bir erkek zina ederse kırbaçlanır, genç ve evli olan bir erkek zina ederse recm edilir, demiştir.

İbnu Hacer «Ş e r h u' l - M i n h a c»ında şöyle der: Bu hadisden anlaşıldığına göre, âyetin tilavetindeki neshin sebebi, zahirine bakmaksızın umum mânasıyla amel edilmesidir.

Bu hususla ilgili şu açıklamada bulunmak isterim: Hatırıma güzel bir fikir geldi. Tilavetin neshindeki sebeb, neshedilen âyetin hükmü baki kalmakla beraber, Mushafta yer almayışı ve tilavetinin şöhret bulmayışı sebebiyle, Müslümanlara kolaylıktır. Çünkü neshedilen âyetin taşıdığı hüküm, Kur'an'da mevcut olan hükümlerin en zoru, en şiddetlisi ve cezaların en ağırıdır. Mensuh olan bu âyette, kusurları kapatmanın mendup olduğuna işaret edilmektedir.

Nesei'nin rivayet ettiğine göre Mervan b. Hakim, Zeyd b. Sabit'e şöyle demiştir: Bu âyeti Mushaf'a yazmadın mı? Bunun üzerine Zeyd; iki evli gencin recmedildiklerini duymadın mı? Biz önceden söylediğimizde Hz. Ömer; bu hususta gerçeği size bildiririm, demişti. Hz. Ömer meseleyi Resûlullah'a açıp, ya Resûlullah, recm âyetini yazabilir miyim? diye sordu. Resûlullah da, yazamazsın cevabını verdi. Hz. Ömer'in bu âyeti yazabilir miyim sözü, âyeti yazmama müsaade et, veya bu imkanı bana tanı, mânasındadır.

İbnu'd-Durays «F e d â i l u' l - K u r' a n adlı eserinde Ya'la b. Hakim ta-

rikıyla Zeyd b. Eslem'den yaptığı rivayette Hz. Ömer'in, bir hutbesinde şöyle dediğini nakleder: Recm hususunda şikayette bulunmayın. Çünku o bir gerçektir. Bu âyeti Mushaf'a yazmayı arzuladığımda Ubey b. Ka'b'a sordum ondan şu cevabı aldım; Resûlullah'dan bu âyeti okumasını istediğim zaman, sen bana geldin, göğüsümü iterek; bunlar merkepler gibi birleşirken Resûlullah'a recm âyetini mi okutacaksın, dememiş miydin!

Bu haberin şerhinde İbnu Hacer şöyle der: Burada üzerinde ihtilaf edilen tilavetin neshindeki sebebin izahına işaret vardır.

İbnu'l-Hassar, bu nevi nesih hakkında şöyle der: ماننسخ من آية أو ننسها نأت بخير [illegible] **«Herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır, veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını, veya onun benzerini getiririz.»** (Bakara, 106.) âyetine rağmen, mukabili olmaksızın nesih nasıl mümkün olur? Halbuki bu âyet, ihtilaf kabul etmeyen kesin bir haberdir, şeklinde sorulacak olursa, buna şu karşılık verilir; Kur'an'da mevcut olup neshedilmeyen her âyet, tilaveti neshedilen âyetlerin yerini tutmaktadır. Şu anda bilmediğimiz, Allah'ın neshettiği her âyet, bildiğimiz, lafzı ve mânasıyla bize mütevatiren ulaşan bir âyetle değiştirilmiştir.

KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM

İHTİLAF VE TENAKUZ VEHMİ VEREN MÜŞKİL ÂYETLER

Bu konuda Kutrup, müstakil eser yazmıştır.

İhtilaf ve tenakuz vehminden anlaşılan, âyetler arasında birbirine zıd mânalar olduğu vehmine kapılmaktır. Halbuki ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا **«..Eğer (o) Allah'dan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda biribirini tutmaz çok şeyler bulurlardı.»** (Nisâ, 82.) âyetinde görüldüğü gibi, Allah kelamı bundan münezzehtir. Hakikatte ihtilaf olmasa bile, Kur'an hakkında geniş bilgisi olmayanlar bu vehme kolayca kapılabileceklerinden, bu şüpheyi izale etmek gerekir. Bu konu aynen, hadis ilminde birbirine zıt görünen hadisleri telif eden muhtelefu'l-hadis ilmine benzer. İbnu Abbas bu konuya genişçe temas etmesine rağmen, bazılarını telif edemediği rivayet edilmiştir.

Abdurrazzak Tefsir'inde şöyle der: Mamer, bir kimseden, o Minhal b. Amr'dan, o da Said b. Cubeyr'den şöyle dediğini nakleder: Sahabe'den biri İbnu Abbas'a gelerek: Kur'an'da, bana ihtilaflı gibi görünen bazı âyetlerle karşılaştım, der. İbnu Abbas: Bunlar hangi âyetlerdir, yoksa şüpheye mi düştün deyince, Sahabi: Hayır, şüphe değil, fakat ihtilaf gibi görünmektedir, cevabını verir. Bunun üzerine İbnu Abbas: İhtilaflı gördüğün âyetleri söyler misin, deyince Sahabi âyetleri söyle sıralar: ثم لم تكن فتنتهم الا ان قالوا والله ربنا ما كنا مشركين **«Sonra onlar: 'Ey Rabbimiz, vallahi biz müşrik değildik' demelerinden başka çareleri kalmadığı gün.»** (Enam, 23.) ile, ولا يكتمون الله حديثا **«..Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler.»** (Nisâ, 42.) âyetlerine rağmen gene de sözlerini gizlemişlerdir. فلا انساب بينهم يومئذ ولا يتساءلون **«..artık o gün aralarında soylar yoktur ve insanlar (birbirini soylarını) soramazlar.»** (Müminun, 101.), وأقبل بعضهم على بعض يتساءلون **«Birbirine dönmüş soruyorlar.»** (Tûr, 25.), قل أئنكم لتكفرون بالذى خلق الأرض فى يومين... طائعين **«De ki: 'Siz mi arzı iki günde yaratanı tanımıyorsunuz?.. isteyerek geldiler.»** (Fussilet, 9-11.), أم السماء بناها **«..yoksa göğü mü (ki onu Allah) bina kılmıştır.» ile,** والأرض بعد ذلك دحاها **«Bundan sonra da yeri yuvarlattı.»** (Nâziât, 30.) âyeti.

İbnu Abbas, sorulan bu âyetleri Allah Allah! diyerek şöyle açıklar: ثم لم تكن فتنتهم الا ان قالوا والله ربنا ما كنا مشركين âyetinde sözü edilen müşrikler, kıyamet gü-

nünde, Müslümanların şirk dışındaki günahlarının bağışlandığını, Allah katında şirkin büyük bir suç olduğunu gördüklerinde, kendilerinin de bağışlanmasını dileyerek şirkte bulunduklarını inkar ederler ve ey Rabbimiz, yemin ederiz ki biz şirk koşanlardan değildik, derler. Bunun üzerine Allah ağızlarını mühürler, elleri ve ayakları, yaptıkları bütün işleri itiraf etmek zorunda kalırlar. Bu durumda küfre saplanıp Resûle karşı gelenler, o gün yerin dibine geçmeyi isterler ve Allah'dan hiçbir söz gizleyemezler.

فلاانساب بينهم يومئذ ولا يتساءلون **«Artık o gün aralarında soylar yoktur ve insanlar (birbirlerinin soylarını) soramazlar.»** (Müminûn, 101.) âyetindeki mâna şudur: İlk sûr üfrüldüğünde, Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yeryüzünde bulunan herkes korkudan düşüp bayılır. O günde aralarında soy-sop aranmaz, birbirlerinin hallerini de soramazlar. Sonra ikinci sur üfrülünce, kabirlerinden kalkıp birbirlerini görüp hallerini sorarlar.

خلق الارض فى يومين **«..yeri iki günde yaratan (mı?)** âyetindeki mâna şudur: Yeryüzü, gökyüzünden önce yaratılmıştır. Duman halinde olan yeryüzünün iki günde yaratılışından sonra yedi kat göğü de, iki günde meydana getirmiştir.

والأرض بعد ذلك دحاها **«Bundan sonra da yeri yuvarlattı.»** âyetindeki mâna şudur: Allahu Taâlâ yeryüzünde dağları, nehirleri, ağaçları ve denizleri yerleştirdi.

كان الله **Allah'ın varlığı bütün zamanları kaplar,** âyeti ise şu mânadadır: Allahu Taâlâ vardır, varlığı ezeli ve ebedidir. Aynı şekilde ezeli ve ebedi olarak Aziz, Hakim, Alim ve Kadîr'dir. Bu yüzden Kur'an'da ihtilaf gibi görünen hususlar, bu anlattıklarımın benzeridir. Cenabı Hak herşeyi, iradesine uygun şekilde meydana getirmiştir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.

Esas metni Buhari'de bulunan bu rivayeti Hakim, Müstedrek'inde uzunca nakletmiştir. Buhari Şerhinde İbnu Hacer, bu sorular, esasında şu dört noktada toplanmaktadır, der. Bunlar:

1- Kıyamet gününde insanların birbirleriyle konuşup konuşmayacakları,

2- Müşriklerin durumlarını gizlemek isteyecekleri, ancak Allah'ın onların durumlarını açığa çıkaracağı,

3- Gökyüzü veya yeryüzünden hangisinin önce yaratıldığı,

4- Allah'ın sıfatları ezeli ve ebedi olmakla beraber, geçmiş zaman mânasında olan kelimeyle, ifade edilip edilemiyeceği.

İbnu Abbas'ın bunlara verdiği cevap şöyle özetlenebilir:

1- İkinci nefhadan önce insanların biribirleriyle konuşmalarının mümkün olmadığı halde, ikinci nefhadan sonra bunun mümkün olması,

2- Müşrikler, gerçeği dilleriyle ifadeden kaçındıkları halde, elleri ve dil-

leriyle ifadeden kaçındıkları halde, elleri ve diğer azalarının bunu ifade etmesi,

3- Allahu Taâlâ yeryüzünü iki günde, döşeyip yaymaksızın halketti. Sonra gökleri yarattı ve iki günde katlara ayırarak düzene koydu. bundan sonra yeryüzünü yayıp döşedi, dağları ve diğer mevcudatı iki günde yerli yerince yerleştirdi. Böylece yeryüzünün yaratılışı, dört günde tamamlandı.

كان fiili, mazi sigasında olmasına rağmen, mânasında bir devamlılık vardır. bu yüzden Allaha isnad edildiğinde, devamlılık arzeder.

Birinci meselede, şu farklı tefsir mevcuttur; ilk sur üfrüldüğünde insanların birbirleriyle konuşmaması, sûrun tesiriyle bayılıp düşmeleri, hesaba çekilmeleri ve sıratdan geçme endişesiyle meşgul olmalarındandır. Bundan sonraki durumda, birbirleriyle konuşmalarının mümkün olmasıdır. Bu rivayet, Süddi'den nakledilmiştir. İbnu Cerir bunu, Ali b. Ebi Talha tarikıyle İbnu Abbas'dan rivayet etmiştir ki ilk nefha konuşmanın mümkün olmadığı, bunun ikinci nefhadan sonra gerçekleştiği anlaşılır.

İbnu Mesud, konuşmanın nefyini başka bir mânada birbirlerinden af talebinde bulunamazlar şeklinde tefsir eder. İbnu Cerir, Zâdân tarikıyle yaptığı bir rivayette, onun şöyle dediğini nakleder: İbnu Mesud'a gelerek bir soru sordum. bana şu cevabı verdi: Kıyamet günü kulun elinden tutulur, yüksek sesle bu falan kimsedir diye tanıtılır. Bunda alacağı olan gelsin alsın, denilir. Böyle bir günde bir kadın babasından, oğlundan, kardeşinden veya kocasından alabileceği bir hak olmasını ister. Fakat aralarında soy-sop yakınlığı olmadığı gibi, birbirleriyle bugün konuşmaları da imkansızdır.

Başka bir tarikle şöyle rivayet eder: O gün hiç kimse, neseble ilgili bir şeyden sual olunmadığı gibi, aralarında bu konuda bir konuşma da geçmez, akrabalık durumunda konuşulmaz.

İkinci meselede ise şu farklı görüş mevcuttur:

İbnu Cerir, daha geniş mânada, Dahhak b. Muzahim'den rivayetle Nâfi b. Ezrak'tan şunu nakleder: Nâfi, İbnu Abbas'a gelerek والله ربنا ما كنا مشركين **Allaha andolsun ki müşrik değildik,** ولا يكتمون الله حديثا «**..Allah'dan hiçbir söz gizleyemezler.**» âyetleri hakkında ne düşündüğünü sorar. İbnu Abbas bana şu cevabı verdi: Öyle zannediyorum ki, arkadaşların arasında bu hususu konuştunuz. Onalara, 'şimdi gider İbnu Abbas'a sorarım, onun bu hususta bilgisi vardır' deyip bana geldiniz. O halde arkadaşlarına şunu söyle: Allahu Taâlâ kıyamet gününde insanları bir arada topladığı zaman, müşrikler şöyle der: Allah ancak kendini tevhid edenin duasını kabul eder. Bunun üzerine Allah onlara kendisine iman edip etmediklerini sorar, onlar da Rabbimiz, Sana yemin ederiz ki bizler müşriklerden değildik, derler. Bu asılsız sözlerinden sonra Cenabı Hak, ağızlarını mühürler, sadece organları konuşur.

Bu hususu Müslim'in, Ebu Hüreyre'den rivayet ettiği hadis tekid eder. Hadisin bir yerinde; üçüncü soru sorulur, müşrik: Ya Rabbi, Sana Kitabına ve Resûlüne inandım, gücüm yettiği kadar senada bulundum, der. Müşriğin bu ifadesi üzerine Cenabı Hak: Şimdi, aleyhinde şahitlik yapacak olanı getireceğiz, deyince, müşrik kendi kendine 'aleyhimde kim şahitlik yapabilir' diye düşünürken Allahu Taâlâ ağızını mühürler, azaları konuşmaya başlar.

Üçüncü meselede ise şu farklı görüş mevcuttur:

Said b. Cübeyr'in ifadesinde geçen ثم kelimesi, atıf edatı olan vav mânasındadır, asıl manasında değildir. ثم كان من الذين آمنوا **«Sonra inanıp..olmak..»** (Beled, 17.) âyetinde olduğu gibi, asıl mânasında olduğu da söylenir. Ancak tertip, haber verilenle ilgili değil, haberin kendisindedir. Bir görüşe göre de asıl mânasındadır, ancak zaman bakımından, muhtelif için değil, iki grup insan arasındaki farktan dolayıdır. Ayette geçen خلق fiili, قدر mânasına gelmektedir.

Dördüncü meselede ise şu farklı görüş mevcuttur:

İbnu Abbas'ın buna verdiği cevapta, Allah'ın kendini Gafûr ve Rahim olarak isimlendirdiği ihtimali mevcuttur. Bu isimlendirme, geçmiş zamanla ilgilidir, tealluk ettiği mesele olup bitmiştir. Fakat Allah'ın bu iki sıfatı, ezeli ve ebedidir, zamana bağlı değildir. Zira Allah, halde ve istikbalde mağfiret ve rahmet dileyecek olursa, bu dileği mutlaka gerçekleşir. Bu söz, Şemsüddin Kirmani'ye aittir. Kirmani'ye göre İbnu Abbas'ın, iki şekilde cevap verme ihtimali de mevcuttur. Birincisi, Allah'ın kendini bu sıfatlarla tesmiyesidir. Bu itibarla geçmiş zamana bağlıdır. Fakat sıfatlar sonsuzdur. Diğeri ise كان fiilinin mânasındaki devamlılıktır. Çünkü Cenabı Hak, ilelebed Gafur ve Rahimdir.

Bu konuda, sualin iki şekle hamli ihtimal dahilinde olsa bile verilecek cevap her ikisinin kabul edilmemesi şeklindedir. Mesela كان lafzı bağışlanacak ve merhamet edilecek kimse yokken, Allah'ın geçmiş zamanda Gafûr ve Rahim olduğuna işaret etmekte ise de, hal'de كان fiili buna işaret etmediğinden, durum, böyle değildir. Birinci şıkka verilecek cevap, كان fiili mâzi sigasında, sıfatı adlandırmak üzere kullanılmıştır. İkinci şıkka verilecek cevap ise, كان fiili sıfatla birlikte devamlılık ifade ettiğidir. Nahiv uleması كان nin haberi, mâzi mânasındadır veya munkatıdır, demişlerdir.

İbnu Ebi Hatim bir başka tarikle İbnu Abbas'dan şöyle rivayette bulunmuştur: Bir Yahudi İbnu Abbas'a, Allah'ın Aziz ve Hakim olduğunu iddia ediyorsunuz, acaba bugün de aynı mıdır? diye sorunca İbnu Abbas: O bizatihi Aziz ve Hakim'dir, cevabını vermiştir.

İbnu Abbas'ın telifinde güçlük çektiği meselelerden birini de Ebu Ubeyd nakleder: Ebu Ubeyd; İsmail b. İbrahim'den, o Eyyub'dan, o da İbnu Ebi Müleyke'den, şöyle dediğini rivayet eder: Sahabeden biri İbnu Abbas'a في يوم كان

مقداره ألف سنة «..süresi bin yıl olan bir günde..» (Secde, 5.) ile في يوم كان مقداره خمسين ألف سنة «..Mikdarı elli bin yıl süren bir günde..» Meâric, 4.) âyetlerinin mânasını sorar. İbnu Abbas cevaben: Bunlar Allah'ın kitabında zikrettiği iki gündür, bunlarla ilgili gerçeği gene Allah bilir, demiştir.

Aynı tarikle İbnu Ebi Hatim benzer bir rivayette bulunmuş, İbnu Abbas'ın sözüne şunu ilave etmiştir: Bu iki günün, mahiyetini bilmiyorum. Bilmediğim bu iki gün hakkında bir şey söylemekten sakınırım. İbnu Muleyke şöyle der: Deveme binerek acele Said b. Museyyeb'e gittim. Yanında bulunanlardan biri bu konuda Said'e soru sordu, fakat sorusunu cevaplayamadı. Bunun üzerine İbnu Muleyke bu konuda İbnu Abbas'dan duyduğumu söyleyeyim mi? diye söze karıştı ve duyduğunu aynen anlattı. Said, soru sorana dönerek; benden daha bilgili olmasına rağmen İbnu Abbas, bu konuda fikir beyan etmekten kaçınmıştır, şeklinde hitapta bulundu.

Gene İbnu Abbas'dan rivayet edildiğine göre; bir işin Allah'a yöneliş ve yükseliş miktarıdır. Hac sûresinde geçen bin yıllık gün, Allah'ın gökleri yarattığı altı günden bir gündür. Elli bin yıllık gün ise kıyamet günüdür.

İbnu Ebi Hatim, Simak tarikıyle İkrime'den, o da İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur: Sahabeden biri İbnu Abbas'a şu âyetlerdeki günler nedir, diye sorar: في يوم كان مقداره خمسين ألف سنة «..süresi bin yıl olan bir günde..» (Meâric, 4.), يدبر الامر من السماء الى الأرض ثم يعرج اليه في يوم كان مقداره ألف سنة «**Gökten yere kadar her işi O, tedbir eder. Sonra sizin saydığınızdan bin yıl kadar süren bir günde O'na yükselir..**» (Secde, 5.), وان يوما عند ربك كألف سنة «**Rabbinin yanında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir.**» (Hac, 47.) İbnu Abbas bu soruyu şöyle cevaplar: Kıyamet gününün müddeti, elli bin senedir. Semavatın yaratılışı ise altı gündedir. Her gün, bin seneye tekabul etmektedir. Bu âyetteki bin sene meleklerin yeryüzündeki vazifelerini bitirip Allah katına yükseliş müddetini gösterir. Bazı ulema, bu iki âyette mevcut sene ile kıyamet günü kastedildiği, يوم عسير على الكافرين غير يسير «**..çetin bir gündür. Kâfirler için kolay değildir.**» (Müddessir, 9-10.) âyetinin delaletiyle bunun, Müminle kafirin kıyametteki hallerinin itibara alındığı görüşündedirler.

1– İhtilaf Vehmi Veren Müşkil Âyetler

Zerkeşi «e l - B u r h a n» adlı eserinde, âyetlerde ihtilaf gibi görünen sebepleri şöyle açıklar:

a– İhtilaf, âyette mevcut bir ifadenin muhtelif nevileri ve safhalarından ileri gelir. Mesela Âdem (a.s.)ın yaratılışı ile ilgili olarak bir âyette, من تراب **topraktan** (Âl-i İmrân, 59.), bir âyette, من حمإ مسنون **işlenebilen balçıktan** (Hicr, 26, 28,33.), bir âyette من طين لازب **yapışkan bir çamurdan** (Sâffât, 11.), bir âyette

من صلصال كالفخار **«..pişmiş gibi kuru çamurdan..»** (Rahman, 14.) şeklinde gelmektedir. Bunlar; muhtelif lafızlardır, her birinin durumlarına göre farklı mânaları mevcuttur. «Sâlsâl» kelimesi, «hame» kelimesinden, «hame» kelimesi «turab» kelimesinden farklı mânadadır. Ancak bunların aslı, topraktır. Bu değişik hallerden herbiri, toprağın özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Mesala, yılandan söz edilirken bir âyette فاذاهى ثعبان مبين **«..O apaçık bir ejderha!..»** (Şuarâ, 32.), diğer âyette ise تهتز كأنها جان **«..küçük bir yılan gibi titreşti..»** (Kasas, 31.) buyrulmaktadır. الجان kelimesi yılanın küçüğüne, الثعبان kelimesi ise yılanın büyüğüne verilen addır. Zira küçük yılanın yaratılışı, büyük yılanınkine benzer. Büyük yılanın kımıldanışı, hareketleri ve süratle yol alışı, aynen küçük yılanın hareketleri ve yol alışı gibidir.

b- İhtilaf, konunun değişikliğinden ileri gelir. Buna misal; وقفوهم انهم مسئولون **«Durdurun onları, çünkü sorguya çekileceklerdir!»** (Sâffât, 24.) ve فلنسئلن الذين ارسل اليهم ولنسئلن المرسلين **«Kendilerine elçi gönderilmiş olanlara soracağız ve elbette gönderilen elçilere de soracağız..»** (Araf, 6.) âyetleriyle فيومئذ لا يسئل عن ذنبه انس ولا جان **«O gün ne insana, ne de cinne günahından sorulmaz.»** (Rahmân, 39.) âyetleridir. Bu konuda Halimi şöyle der: Birinci âyet, tevhid ve peygamberlerin tasdiki ile ilgili soruya, ikinci âyet de nübüvvetin tasdik ve ikrarıyla, dinin usul ve furuuna ait soruya hamledilir.

Bazı ulema, ihtilafı, yer ihtilafına hamleder. Zira kıyamette, değişik mevkiler bulunmaktadır. Bunlardan bazılarında insanlar sorguya çekilirken, bazılarında sorguya çekilmezler. Kıyamette sorulan sorular, ağlatan ve kusurları ortaya çıkaran sorulardır. Sorulmayacak sorular ise âyette geçen mazeret ve huccetle ilgili sorulardır. اتقوا الله حق تقاته **«.Allah'tan O'na yaraşır biçimde korkun..»** (Âl-i İmrân, 102.) âyetiyle, فاتقوا الله ما استطعتم **«Gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun..»** (Tegâbun, 16.) âyeti buna misaldir. Şeyh Ebu'l-Hasen eş-Şazeli birinci âyeti, akabindeki ولا تموتن الا وانتم مسلمون **«..ancak Müslüman olarak can verin.»** âyetini delil getirerek tevhide, ikinci âyeti de amele hamleder. Bir rivayete göre, ikinci âyet, birinci âyeti neshetmiştir.

فان خفتم الا تعدلوا فواحدة **«..adalet yapamıyacağınızdan korkarsanız, bir tane alınız..»** (Nisâ, 3.) âyeti ile ولن تستطيعوا ان تعدلوا بين النساء ولو حرصتم **«..kadınlar arasında tam adalet yapmak elinizden gelemez..»** (Nisâ,129.) âyeti buna misaldir. Birinci âyette adaletin mümkün olacağı, ikincisinde ise mümkün olamıyacağı anlaşılır. Buna şöyle cevap verilebilir: Birinci âyet hukukun ifasıyle ilgilidir, ikinci âyette ise insan gücünü aşan kalbî meyille ilgilidir.

ان الله لا يامر بالفحشاء. **«..Allah kötülüğü emretmez..»** (Araf, 28.) âyeti ile أمرنا مترفيها ففسقوا فيها **«..şımarık varlıklarına yola gelmelerini emrederiz, ama onlar yoldan çıkarlar..»** (İsrâ, 16.) âyeti de buna bir misaldir. Birinci âyette şeri

meseleye, ikinci âyette ise kaza ve kader mânasına gelen kevni meseleye işaret vardır.

c– İhtilaf, fiilleri yönüyle kendisinden bahsedilen ile, bahse konu olan haberden gelen ihtilaftır.

فلم تقتلوهم ولكن الله قتلهم وما رميت اذ رميت **«Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmadın..»** (Enfal, 17.) âyeti buna misaldir. Bu âyette kesb ve faaliyete geçme bakımından öldürme işi Sahabeye, atma işi de Peygambere izafe edilmiştir; ancak tesiri her ikisinden de nefyedilmiştir.

d– İhtilaf, mecaz ve hakikat bakımından, kendisinden bahsedilen ile bahse konu olan haberden gelen ihtilaftır. و ترى الناس سكارى وما هم بسكارى **«..insanları sarhoş görürsün, oysa onlar sarhoş değildirler..»** (Hac, 2.) âyeti buna bir misaldir. Âyetteki sarhoşluk, kıyamet'in kopuşunda ortaya çıkan korkudan dolayı, mecazi sarhoşluktur. Yoksa, içki içmenin sonucu olan hakiki sarhoşluk değildir.

e– İhitilaf, kelimeye iki şekilde mâna verilmesinden ileri gelen ihtilaftır. فبصرك اليوم حديد **«Bugün artık gözün keskindir.»** (Kâf, 22.), خاشعين من الذل ينظرون من طرف خفي **«Aşağılıktan başları öne eğmiş vaziyette...göz ucuyla gizli gizli bakarlar..»** (Şûrâ, 45.) âyeti buna misaldir. Kutrub; âyetteki, بصرك kelimesinin mânasını, sahip olduğun ilim, görerek sağladığın bilgi, kuvvetli bir bilgidir, şeklinde açıklar. Arapların بصر بكذا sözü, bildi mânasındadır, yoksa gözle görmek mânasında değildir. Fârisi: فكشفنا عنك غطاءك âyetini, bu mânaya geldiğine delil gösterir.

الذين آمنوا و تطمئن قلوبهم بذكر الله **«Onar ki, inanmışlar, kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşmuştur..»** (Ra'd, 28.) âyeti ile انما المؤمنون الذين اذا ذكر الله **«Mü'minler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir..»** (Enfâl, 2.) âyeti, buna ayrı misaldir. İkinici âyetteki kalplerin titreyişi ile birinci âyetteki kalplerin mutmain olması, birbirinin hilafı sanılmaktadır. Bu söze verilecek cevap şudur: Mutmain olma, tevhidin kabuliyle kalbin inşirah bulmasıdır. Kalblerin titreyişi ise doğruluktan ayrılma ve hidayetten sapma korkusundandır.

تقشعر منه جلود الذين يخشون ربهم ثم تلين جلودهم و قلوبهم الى ذكر الله **«..Rablerinden korkanların, bu kitaptan tüyleri ürperir, sonra hem derileri, hem de kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar..»** (Zümer, 23.) âyetinde bu iki husus, bir arada zikredilmiştir.

Izahı guç olan âyetlerden biri de وما منع الناس ان يؤمنوا اذ جاءهم الهدى ويستغفروا ربهم الا ان تأتيهم سنة الأولين او يأتيهم العذاب قبلا **«Kendilerine hidayet geldiği zaman insanları inanmaktan ve Rablerine istiğfar etmekten alıkoyan şey, ancak evvelkilere (ait) âdetin kendilerine de gelmesini yahut azabın açıkça karşılarına gelmesidir.»** (Kehf, 55.) âyetidir. bu âyet, kendilerinden öncekilere gönderilen azapla gözleri

önündeki azapdan birinin iman etmelerine mani olduğuna delalet eder. Halbuki وما منع الناس ان يؤمنو «**Zaten kendilerine hidayet geldiği zaman insanları doğru yola gelmekten alıkoyan şey hep: 'Allah bir insanı elçi mi gönderdi?' demeleridir.**» (İsrâ, 94.) âyetinde ise, bu iki sebeb dışında başka bir mâni bulunmaktadır.

Bu hususu İbnu Abdisselam şöyle açıklamaktadır: Birinci âyet şu mânadadır: İnsanların iman etmelerine engel olan ancak, öncekilerin yere batırılmaları, veya benzeri şekillerde helak edilmeleri gibi azabı, şimdiden beklemeleridir. Allahu Taâlâ âyette onları, iki durumdan biriyle cezalandırmayı murad ettiğini bildirir. Şüphe yok ki Allah'ın iradesi, iradesine ters düşen şeyin vuku bulmasını engeller. İşte, imanlarına engel olan gerçek sebeb budur. Çünkü gerçek sebeb Allah'tır.

İkinci âyetin mânası şudur: İnsanları iman etmekten alıkoyan ancak Allahın, insanlar arsında bir resûl göndermesini garib karşılamalarıdır. Gerçekten söyledikleri söz, garip karşılamanın bir ifadesidir. Bu da, iman etmemelerine engel uygun bir sebeptir. Halbuki beşerden bir resûl gönderilmesini garip karşılamaları hakiki bir engel değil, basit bir engeldir. İkinci âyetteki bu durum basit bir engele munhasır olduğu halde birinci âyetteki engel, hakiki bir engeldir. Böylece iki âyet arasında bir ihtilaf mevcut değildir.

Mânasında zorluk hissedilen âyetlerden bazıları da şunlardır: ومن اظلم ممن افترى على الله كذبا او كذب بآياته «**Allah'a yalan uyduran, ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir..**» (Enam, 21.) ve فمن أظلم ممن كذب على الله «**Allah hakkında yalan uydurandan...daha zalim kim olabilir..**» (Zümer, 32.) âyetleriyle ومن اظلم ممن ذكر بآيات ربه فاعرض عنها ونسي ما قدمت يداه «**Rabbinin âyetleri kendisine hatırlatılmışken onlardan yüz çevirenden daha zalim kimdir..**» (Kehf, 57.) ve ومن أظلم ممن منع مساجد الله ان يذكر فيها اسمه «**Allah'ın mescidlerinde adının anılmasına engel olandan daha zalim kim olabilir..**» (Bakara, 114.) âyetleridir. Bu âyetlerde mevcut istifham edatı, nefiy mânasındadır. Şu halde mânası, «**daha zalim kimse yoktur**», demektir. Bu durumda cümle, inşai değil, haberi cümledir. Cümle haberi olur, âyetler de zahiri mânasında olursa, aralarında tenakuz olduğu anlaşılır.

c– İhtilaf, fiilleri yönüyle kendisinden bahsedilen ile, bahse konu olan haberden gelen ihtilaftır.

Buna şu şekilde cevap verilebilir:

a– Yukardaki âyetlerde ifade edilen herbir zulüm, kendisiyle ilgili hususu tahsis etmektedir. Yani Allah'ın emirlerini engelleyenler arasında, Allahın mescitlerine girmeyi engelleyenlerden, iftira edenler arasında, Allaha yalan iftira edenlerden daha zalim bir kimse yoktur, demektir. Bu durumda âyette ifade

edilen ilgili hususlar tahsis edildiğinde, tenakuz izale edilmiş olur.

b– Âyetlerde ifade edilen zulüm, bunu ilk önce yapanları tahsis eden bir zulümdür. Bu kimseler, kendilerinden sonra aynı yolda gidenlerden daha zâlimdirler. Şu halde daha zâlim olan, zulmü ilk önce işleyendir. Âyetlerde ifade edilen zulüm, engellemekte ve iftira etmede, öncelik taşıyan zulümdür.

c– Daha zalim olmamak, zalim olmamayı gerektirmez. Ebu Hayyan, bu cevabın daha doğru olduğuna inanır. Çünkü mukkayyed olanı nefyetmek, mutlak olanın nefyini gerektirmez. Mukayyed olan zulüm, mutlak olan zulmü nefyetmediğine göre, âyetler arasında tenakuz olduğu söylenemez. Çünkü yukardaki âyetlerde, daha zalim olanla vasfı eşit tutulmuştur. Daha zalim olmada eşitlik olduğuna göre, bu vasıfla vasfedilenler arasında, birinin diğerine nazaran, ziyade veya noksanlığı yoktur. Bunların herbiri daha zalim olmada eşittirler. bu açıklamanın ışığı altında mâna şu olur: **İftira edenlerle, menedenlerden daha zalim kimse yoktur.** Bu gibilerin zalim olmada eşit tutulmalarında, herhangi bir zorluk olmadığı gibi, bunlardan birinin diğerinden daha zalim olduğunu gösteren bir alamet de mevcut değildir. Bu tıpkı; onlardan daha bilgili kimse yoktur, sözü gibidir.

Bu cevaplar şöyle özetlenebilir: Zulümde aşırılığı nefyetmek, zulmetmedeki eşitliğin nefyini gerektirmez.

Muteahhirin ulemasından bazıları şöyle demiştir: Âyetlerdeki istifhamdan maksat, zikredilen hususlarda, gerçek mânada daha zalim olma değil, kalplere korku ve dehşet vermektir.

Hattabi şöyle der: İbnu Ebi Hureyre'den işittiğime göre Ebu'l-Abbas b. Sureyc'in şöyle dediğini nakletmiştir: Bir adam, ulemadan birine لاأقسم بهذا البلد **«Yoo, andiçerim bu şehre..»** (Beled, 1.) âyetinde Allahu Taâlâ burada adı geçen beldeye yemin etmediği halde وهذا البلد الأمين **«Bu güvenilir şehre andolsun ki.»** (Tin, 3.) âyetinde yemin etmektedir. Sizce, hangisi doğrudur? diye sorar. Bunun üzerine alim; önce sorunu cevaplayıp sonra mı döveyim, yoksa önce dövüp sonra mı cevaplıyayım, diye sorunca soru sahibi, önce dövün, sonra cevaplandırın şeklinde mukabelede bulunur. Bunun üzerine alim şöyle der: Şurasını iyi bil ki Kur'an'ı Kerim, Resûlullah'a, Sahabenin gözü önünde ve Kur'ana düşman insanlar arasında nâzil olmuştur. Bu zalim insanlar, Kur'an'ı tenkit etmek için fırsat kolluyorlardı; şayet böyle bir fırsat ellerine geçseydi, hemen ona sarılır tenkide yeltenirlerdi. Fakat onlar Kur'an'da böyle bir tenakuz göremediler. Ama sen bir Müslüman olarak bu durumu kavrayamadın!. Onların şüpheye düşmedikleri bir konuda sen şüpheye düştün. Şunu da iyi bil ki Araplar, konuşma esnasında لا harfini kullanırlar, fakat mânasını dikkate almazlar. deyip, delil sadedinde bazı beyitler gösterdi.

2– İhtilaf veya Tenakuzun Çözümü

Ustad Ebu ishak el-İsferayini şöyle der: Âyetler arasında tenakuz görüldüğünde, tertip ve telifinde güçlük ortaya çıktığında takip edilecek yol, âyetlerin nüzul sırasına bakmaktır. Sonradan nâzil olan âyetler, önceden nâzil olanlara tercih edilir ki buna nesih denilir. Şayet âyetlerin nüzul sırası bilinmez ve icma da bu iki âyetten biriyle amel edilme yolunda ise, ameli üzerinde ima edilen âyetin, nasih olduğu anlaşılır. Kur'an-ı Kerimde birbirine zıt görünen iki âyetin lafzı mutlaka bu iki yoldan biriyle olur.

Diğer ulema da şöyle der: İki kıraatın birbirine, zıtlığı iki âyetin biribirine zıtlığı gibidir. وأرجلكم (Mâide, 6.) âyetinde mansub ve mecrur kıraatın bulunması, buna misaldir. Bu bakımdan iki kıraatın cemi, mansub kıraatı ayakları yıkamaya, mecrur kıraatı da mesh üzerine meshetmeğe hamletmek suretiyle mümkün olur.

Sayrafi şöyle der: İhtilaf ve tenakuz, şöyle telif edilir: Bir cümle, ifade ettiği mânalardan birine izafe edilebiliyorsa, izafe edilen bu mânada tenakuz yoktur, tenakuz sadece birbirine zıd düşen kelimelerdedir. Kitap ve sünnette bu neviden bir tenakuz asla mevcut değildir. Kur'an'da ancak nesih mevcuttur.

Kadi Ebu Bekr şöyle der: Kur'an âyetleri ve hadislerde tenakuz aramak caiz değildir. Bunu, akıl da kabul etmez. Bu yüzden الله خالق كل شيء **«Allah her şeyin yaratıcısıdır.»** (Zümer, 62.) âyeti, وتخلقون إفكا **«..yalan uyduruyorsunuz.»** (Ankebut, 17.) âyeti ile وإذ تخلق من الطين **«..çamurdan yaratıyordun..»** (Mâide, 110.) âyetlerinde akli delilin mevcudiyetinden dolayı çelişki yoktur. Çünkü Allah'tan başka, yaratıcı yoktur. Bu bakımdan birbirine zıt görünen kelimelerin tevili gerekir. تخلقون fiili تكذبون ile, تخلق fiili de تصور fiiliyle tevil edilir.

Kirmani; ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا **«..Eğer (o), Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı..»** (Nisâ, 82.) âyetinin tefsirinde şu açıklamayı getirir: Âyette geçen ihtilaf, iki kısımdır. Birisi, tenakuz şeklindeki ihtilaftır. Bu ise, iki kelimeden birinin diğerine ters düşmesidir ki böyle bir ihtilaf, Kur'an'da mevcut değildir. Diğeri de lüzumlu ihtilaftır ki kelimenin her iki yönde değerlendirilmesi uygundur. Bu ihtilafa misal, kıraat vecihleri, âyet ve sûrelerin miktarı, nâsih ve mensuh âyetlerin hükmü, emir-nehiy, vaad ve vaid gibi konulardaki ihtilaftır.

KIRK DOKUNZUNCU BÖLÜM

MUTLAK VE MUKAYYED ÂYETLER

Mutlak; kayıtsız olarak kelimenin mahiyetini gösterir. Mukayyedle birlikte mutlak kelime, hususiyle birlikte umumi kelime gibidir.

Mutlak kelimenin mukayyed olmasına delil bulunursa mukayyed olur, aksi halde mutlak, mutlak olarak, mukayyed de mukayyed olarak kalır. Çünkü Cenabı Hak bize, Arap diliyle hitap etmiştir.

Mutlak ve mukayyed'in tayininde ölçü şudur: Allahu Taâlâ, belli bir durum veya şartla, bir konuda hüküm verir, sonra da aynı konuda mutlak olarak başka bir hüküm getirirse, bu iki durum ayrı ayrı incelenir. Şayet mutlak olan bu hükmü, mukayyed olan hükmün dışında başka bir temele dayamak mümkün değilse, bu hüküm mukayyed olur. Şayet dayandığı bir temel varsa ve yine bir başka temele dayanıyorsa, bu hükmün iki temelden birine dayatılmasında tercih yapılmaz.

Mutlak kelimenin delile dayanarak mukayyed olmasına misal; ricat, firak ve vasiyet konusunda şahidlerde adaletin şart olmasıdır. Şu âyetler bunun delilidir. وأشهدوا ذوى عدل منكم **«..içinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun..»** (Talâk, 2.), شهادة بينكم اذا حضر احدكم الموت حين الوصية اثنان ذوا عدل منكم **«..Herhangi birinize ölüm gelip çattığı zaman (edeceğiniz) vasiyyet vaktinde içinizden adalet sahibi iki kişi(yi) şahit (tutun).** (Mâide, 106.). Alış-veriş ve buna benzer hususlarda şahadet, mukayyed değil mutlaktır. Şu âyetler de bunun delilidir: وأشهدوا اذا تبايعتم **«..Alış-veriş yaptığınız zaman da şahid tutun..»** (Bakara, 282.), فاذا دفعتم اليهم أموالهم فأشهدوا عليهم **«..onlara mallarını geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun..»** (Nisâ, 6.) âyet. Şu halde adalet, her iki durumda da şarttır.

Hükmün takyidine misal, karı-kocanın mirasıdır. من بعد وصية يوصى بها او دين **«..yapacağı vasiyyetten ya da borcundan sonradır..»** (Nisâ, 11.) âyetindeki miras belli şartlara bağlanırken diğer miraslarda hüküm, mutlak olmakla beraber, vasiyyet ve borç ödeme şartına bağlanmıştır. Aynı şekilde katil keffaretinde Mümin bir kadın köle azat edilmesi şart koşulurken, zıhar ve yemin gibi hususlarda verilecek keffarette şart yoktur, mutlaktır. Bu mutlak keffaret, kadın

kölede olduğu gibi, mukayyed keffarettir.

Abdestte الى المرافق «..**dirseklere kadar..**» (Mâide,6.) âyetinde olduğu gibi, dirseklere kadar kolların yıkanması mukayyed iken, teyemmümde bu husun mutlak olması da bu kabildendir.

ومن يرتدد منكم عن دينه فيمت وهو كافر «..**sizden kim dininden dönüp kafir olarak ölürse..**» (Bakara, 217.) âyetinde, mürted olarak küfür üzere ölenin amelinin yok olması mukayyed iken, ومن يكفر بالايمان فقد حبط عمله «..**kim inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa çıkmıştır..**» (Mâide, 5.) âyetinde amelin yok olması mutlak gelmiştir.

Dört ayaklı hayvanlardan akan kanın haramlığı mukayyed olak gelmişken bunların dışındakilerde haramlılık, mutlak gelmiştir.

Şafii mezhebine göre, yukarıda geçen bütün âyetlerdeki mutlak, mukayyed üzerine hamledilir. Fakat bazı ulema, mutlağı mukayyede hamletmezler. Zıhar ve yemin keffaretinde, kafir kadın kölenin azad edilmesi ile teyemmümde kolların dirseklere kadar meshedilmesine cevaz verirler ve mürted olanın işlediği bütün amellerinin kayıtsız-şartsız yok olacağını belirtirler.

Tercih yapılmayan kısma misal ise, katil ve zıhar keffaretinde orucun aralıksız tutulması, temettu orucunun aralıklı tutulması mukayyed kılınmıştır. Yemin keffareti için tutulan, Ramazan için kaza edilen oruç, mutlaktır. Bu orucun aralıklı veya aralıksız tutulmasının cevazı da mutlak olarak kalır. Bu mutlak hükmü, birbirine ters düşen her iki kayda hamletmek mümkün olmadığı gibi, aralarında tercih bulunmadığından bunlardan birine de hamletmek mümkün değildir.

Mutlak-Mukayyed İle İlgili Açıklamalar

Mutlağın mukayyede hamli mümkündür, diyecek olursak bu, lügat bakımından mı, yoksa kıyasla mı sorusunu aklımıza getirir. Bunu iki şekilde izah etmek mümkündür:

a- Araplar, umumiyetle sözü kısa ve veciz söylemek istediklerinden, mukayyedle iktifa ederek mutlak sözü tercih ederler.

b- İki hüküm aynı mânada olur, fakat mutlak ve mukayyed olmasa da aralarında bir fark bulunursa hüküm, yukarıda geçtiği gibi verilir. Fakat bu konuda bazı hükümler bulunur, başka bir konuda bunların bir kısmı zikredilir, bir kısmı zikredilmezse, zikredilmeyenlerin diğerlerine ilhakı gerekmez. Mesela, abdestte dört azanın yıkanması emredilmişken teyemmümde bunlardan sadece ikisi zikredilmiştir. Bunu abdestte zikredilen azalara hamlederek teyemmümde de baş ve ayakların toprakla meshedilebileceği söylenemez. Keza, zıhar keffaretinde; fakirlere yemek yedirmek, oruç tutmak ve köle azad etme gibi şartlar zikredilirken, katil keffaretinde sadece ikisi zikredilmiş, fakirlere yemek yedir-

me şartı konulmamıştır. Bunu birincisine hamletmenin veya fakire yemek yedirme yerine oruç tutmanın mümkün olacağı mânasında almamak gerekir.

ELLİNCİ BÖLÜM

MANTUK VE MEFHUM ÂYETLER

1– mantuk âyetler:

Mantuk; konuşma sırasında, cümleden anlaşılan mânadır. Eğer cümle bir tek mâna ifade ederse, nas olur. Buna misal; فصيام ثلاثة ايام في الحج وسبعة اذا رجعتم تلك عشرة كاملة **«..üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman olmak üzere tam on gün oruç tutar..»** (Bakara, 196.) âyetidir. Bazı mütekellimin Kur'an ve Sünnet'te bu çeşit nassın pek nadir olduğunu söylemişlerdir. İmamu'l-Haremeyn ve müntesipleri bu görüşü reddederek, şöyle demişlerdir: Nasdan murad başka bir tevil ciheti bulunmaksızın, cümlenin müstakillen kesin bir mâna ifade etmesidir. Her ne kadar lügatlere bakmakla cümlede geçen kelimelerin mânasını bulmak zor olsa bile, siyak ve sibaktan hareket ederek, bunlara pek çok misal bulmak mümkündür.

Veya eğer cümle, tercih edilen başka bir mâna ifade ederse, zahir olur. Buna misal فمن اضطرّ غير باغ ولا عاد **«..Ama kim mecbur kalırsa saldırmadan ve sınırı aşmadan.»** (Bakara, 173.) âyetidir. Âyette geçen باغ kelimesi, hem cahil, hem de zalim mânasına gelmekle beraber zalim mânası daha açık ve daha uygun gelmektedir. Buna misal; ولا تقربوهن حتى يطهرن **«..temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın..»**(Bakara, 222.) âyetidir. Bu âyette geçen **tuhr** kelimesi hayzın kesilmesi sonucu meydana gelen temizlik mânasına geldiği gibi abdest ve gusül ile yapılan temizlik mânasına da gelmektedir. Fakat burada tercih edilen mâna, ikincisidir.

Bu durumda olan bir kelime, delile dayanarak, tercih edilmeyen mânaya hamledilirse, buna tevil denilir, kelime de müevvel olur. وهو معكم أينما كنتم **«..Nerede olursanız O sizinle beraberdir..»** (Hadid, 4.) âyeti buna misaldir. Bu âyetteki beraberliği, bizzat kurbiyet mânasındaki beraberliğe hamletmek imkansızdır. Âyetin bu mânadan uzak tutulması, Allah'ın kudretine, ilmine veya himayesine hamledilmesi gerekir. واخفض لهما جناح الذلّ من الرحمة **«..onlara acıyarak tevazu kanadını indir..»** (İsrâ, 24.) âyeti bunun bir misalidir. Bu âyetin mânasını, insanın kanadı olmadığından zahirine hamletmek imkansızdır. Ancak tevazu ve iyi muameleye hamledilir.

Mantuk kelimedeki mâna, ya iki hakiki mâna arasında veya biri hakiki, diğeri mecazi mânada müşterek olur. Kelimenin mânasının aynı zamanda müştereken her iki mânaya hamli de doğru olur. Kelimenin iki ayrı mânada kullanılması caizdir, veya değildir, desek bile, bu iki mânaya hamli mümkündür. Şöyle ki, iki mânası bulunan bu kelimenin bir kere bir mânada, bir kere de bir mânada, iki ayrı cümlede kullanılması mümkündür. لايضار كاتب ولاشهيد «..**yazana da, şahide de asla zarar verilmesin..**» (Bakara, 282.) âyeti buna misaldir. Bu âyetteki يضار fiili, malum sigasıyle okunursa, katiple şahidin, yazdığı senet ve yaptığı şahadette haddi aşarak hak sahibine zarar vermedikleri mânası anlaşılabileceği gibi, meçhul olmadıkları halde katipliğe ve şahidliğe zorlamakla kendilerine zarar vermediği mânası da anlaşılabilir.

Ayrıca, kelimenin delalet ettiği mâna, takdiri bir mânaya dayanırsa buna zaruri delalet denilir. واسأل القرية «..**şehirdekilere sor..**» (Yûsuf, 82.) âyeti buna misaldir. Yani o şehrin sakinlerine sor, demektir. Eğer kelimenin delalet ettiği mâna takdiri bir mânaya dayanmıyor ve kastedilmeyen bir mânaya delalet ediyorsa, buna işari delalet denilir. احل لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم. «**Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı..**» (Bakara, 187.) âyeti buna misaldir. Bu âyet, cünüb olarak sabahlayan bir kimsenin tuttuğu orucun sıhhatına delalet etmektedir. İmsak vaktine kadar cimaya müsaade edilmesi, orucun sıhhati bozulmaksızın imsakten sonra kısa bir müddet cünüp kalınabileceğine işarettir. Âyetten böyle bir hükmü, Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazi çıkarmıştır.

2- Mefhum Âyetler:

Mefhum; telaffuz durumu olmadan, kelimeden anlaşılan mânadır. Bu da, mânaya uygun düşen mefhum ve muhalif olan mefhum olmak üzere ikiye ayrılır.

Birincisi: Hükmü, mantuk lafza uygun olan mefhumdur. Bu mefhum mâna, mantuk mânadan üstün olursa buna, fehve'l-hitap adı verilir. فلاتقل لهما اف «..**sakın onlara 'öf!' bile deme..**» (İsrâ, 23.) âyeti buna misaldir. Bu âyet, ebeveyni dövmenin haram olduğuna işaret etmektedir. Çünkü dövmek, öf demekten daha şiddetlidir. Mefhum mâna, mantuk mâna ile müsavi olursa buna, lahnu'l-hitap adı verilir. ان الذين يأكلون أموال اليتامى ظلما انما يأكلون فى بطونهم نارا «..**yetim malını haksız olarak yiyenler karınlarına sadece ateş doldurmaktadırlar.**» (Nisâ, 10.) âyeti buna misaldir. Bu âyet, malı yakmanın haram olduğuna işaret etmektedir. Çünkü yakmak yetim malını telef etme bakımından, yemekle müsavidir.

Bu delaletin kıyasi mi, lafzi mi, mecazi mi, yoksa hakiki mi olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu husustaki görüşleri, usulle ilgili kitabımızda açıklamış

bulunuyoruz.

İkincisi; hükmü, mantuk lafza muhalif olan mefhumdur. Bu da çeşitli kısımlara ayrılmaktadır.

1- Naat, hal, zarf veya sayı durumunda olan sıfatın mefhumudur. ان جاءكم فاسق بنبا فتبينوا **«..size fasıkın biri bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın..»** (Hucurat, 6.) âyeti buna bir misaldir. Âyetin mefhumu, fasık olmayan kimseden duyulan haberin araştırılmaması, adil bir kimseden duyulan haberin kabul edilmesidir. و لاتباشروهن و انتم عاكفون فى المساجد **«..mescidlerde ibadete çekilmişken kadınlara yaklaşmayın..»** (Bakara, 187.) âyeti buna ayrı bir misaldir. الحج اشهر معلومات **«..hac ibadeti bilinen aylardadır..»** (Bakara, 197.) Bu son âyetin mefhumu, bu aylar dışında ihramın giyilmeyeceğidir. فاذكرو الله عند المشعر الحرام **«Meşari Haramda Allah'ı anın..»** (Bakara, 198.) âyetinin mefhumu, bu aylar dışında yapılan zikrin, matlup olan zikrin yerini tutmayacağına işarettir. فاجلدوهم ثمانين جلدة **«..onlara seksen değnek vurun..»** (Nûr, 4.) âyetinin mefhumu ise, bu sayıdan ne az ne de çok olmayacağıdır.

2- Şartın mefhumudur. و ان كنّ اولات حمل فأنفقوا عليهن **«..şayet hamile iseler, yüklerini bırakıncaya kadar onları besleyin..»** (Talak, 6.) âyeti buna misaldir. Âyetin mefhumu, hâmile olmayan kadınlara infakın gerekmediği mânasındadır.

3- Gayenin mefhumudur. فلاتحل له من بعد حتى تنكح زوجا غيره **«..artık bundan sonra kadın başka bir kocaya varmadan kendisine helal olmaz..»** (Bakara, 230.) âyeti buna misaldir. Âyetin mefhumu, kadının bir başka erkekle nikahlanmak kaydıyla ilk zevcesine yeniden nikah hakkına sahip olduğudur.

4- Hasr'ın mefhumudur. لااله الاالله **Allah'tan başka (gerçek) tanrı yoktur.»** (Sâffât, 35.) âyeti ile انما الهكم الله الذى لااله الاهو **«..tanrınız ancak kendisinden başka (gerçek) ilah olmayan Allah'tır..»** (Tâhâ, 98.) âyeti buna misaldir. Bunların mefhumu; Allah'ın dışında (gerçek) ilah olamayacağıdır. فالله هو الولى **«..veli yalnız Allah'tır..»** (Şûrâ, 9.) âyetinin mefhumu ise, Allah'tan başkasının veli olamayacağıdır. لالى الله تحشرون **«..Allah'ın huzuruna çıkarılacaksınız..»** (Âl-i İmrân, 158.) âyetinin mefhumu ise, Allah'dan başkasına değil, mânasınadır. اياك نعبد **«Ancak Sana kulluk ederiz..»** (Fatiha, 4.) âyetinin mefhumu, Senden başkasına değil, mânasındadır.

Bu mefhum mânaları delil olarak kullanma hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunların en doğrusu, aşağıda zikredilen şartlarla, hepsinin huccet olarak kullanılabilmesidir.

Birincisi; mefhum mânanın, galip mânayı aşmamasıdır. Bu yüzden çoğu ulema و ربائبكم اللاتى فى حجوركم **«..yanınızda kalan üvey kızlarınız..»** (Nisâ, 23.) âyetindeki mefhum mânaya itibar etmemişlerdir. Çünkü âyetin galip olan mâna-

sı, üvey kız çocuğunun zevcin odasında olmasıdır. Burada üvey kız çocuğunun zikredilmesi onun odada bulunmasının akla daha çok gelmesindendir.

Diğeri ise; mefhum mânanın gerçeğe uygun düşmemesidir. Bu yüzden ومن يدع مع الله الها آخر لا برهان له به **«Kim Allah ile beraber varlığını kanıtlayacak hiçbir delil bulunmayan bir tanrıya taparsa..»** (Müminûn, 117.), لايتخذ المؤمنون الكافرين اولياء من دون المؤمنين **«Müminler, Müslümanları bırakıp, kafirleri dost edinmesinler..»** (Âl-i İmrân, 28.), ولاتكرهوا فتياتكم على البغاء ان اردن تحصنا **«..iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın..»** (Nûr, 33.) âyetlerinin mefhum mânası olamaz.

Bu hususu daha iyi kavramak, esbabı nüzulü bilmekle sağlanır.

İbnu'l-Hassar'ın naklettiğine göre bazı ulema, kelimeler ya mantuk, ya mefhum, ya zaruret veya kendisinde bulunan makul bir mâna ifade eder, demişlerdir. İbnu'l-Hassar bu sözün doğruluğuna inanır.

ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HİTAP ŞEKİLLERİ

İbnu'l-Cevzi, «e n - N e f i s» adlı kitabında, Kur'an'da on beş hitap şeklinin mevcut olduğunu söyler. Bazı ulema da bu sayıyı 30 un üstüne çıkarırlar. Bu hitap şekilleri şunlardır:

1- Umumi hitaptır; الله الذى خلقكم من ضعف «**Allah'dır ki sizi zaaftan yarattı..**» (Rûm, 54.) âyetinde olduğu gibi hitap, bütün insanlaradır.

2- Hususi hitaptır; أكفرتم بعد ايمانكم «**..inanmanızdan sonra inkar mı edersiniz..**» (Âl-i İmrân, 106.) âyetiyle يا أيها الرسول بلغ ما أنزل اليك من ربك «**Ey Resûl, Rabbinden sana indirileni duyur..**» (Mâide, 67.) âyetinde olduğu gibi hitap, hususidir.

3- Hususilik ifade eden umumi hitabdır; ياايها الناس اتقوا ربكم «**Ey insanlar, Rabinizden korkun..**» (Hac, 1.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânasında çocuklara ve delilere hitap yoktur.

4- Umum ifade eden hususi hitaptır; يا أيها النبى اذا طلقتم النساء. «**Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman..**» (Talak, 1.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hitap, Resûlullah'a olmasına rağmen, talak hakkına sahip herkese şamildir. يا أيها النبى انا احللنا لك أزواجك «**Ey Peygamber, biz..zevcelerini sana helal kıldık..**» (Ahzâb, 50.) âyetinde Ebu Bekri's-Sayrafi şöyle der: Âyetin ibtidasındaki hitap Resûle ait olmasına rağmen, nefsini Resûle hibe eden kadınla ilgili aynı âyetin خالصة لك ifadesinden anlaşıldığına göre, âyetin bu hitaptan önceki kısmı, Resûlullah'a olduğu kadar başkalarıyla da ilgilidir.

5- Cinse hitaptır; يا أيها النبى âyeti buna misaldir.

6- Neve hitaptır; يا بنى اسرائيل âyeti buna misaldir.

7- Bizzat isim tasrih edilen hitaptır; وقلنا يا آدم اسكن «**Dedik ki ey Adem, oturun..**» (Bakara, 35.), يا نوح اهبط «**..Ya Nûh, in..**» (Hûd, 48.), يا ابراهيم قد صدقت «**Ey İbrahim,..sen doğruladın..**» (Sâffât, 104.), يا موسى لا تخف «**Ey Musa, korkma..**» (Neml, 10.), يا عيسى انى متوفيك «**Ya İsa, ben seni öldüreceğim..**» (Âl-i İmrân, 55.) âyetleri buna misaldir. Kur'an'ı Kerim'de Hz. Peygamber'e يا محمد şeklinde doğrudan hitap vaki olmamıştır. Bunun yerine يا أيها الرسول . يا أيها النبى şeklinde hitap edilmiştir. Bu hitapla Resûlullah tazim edilmekte, diğer peygamberler ara-

sındaki yüksek mevkii gösterilmekte, Müminlerin Peygamberlerine adıyla hitap etmemeleri öğretilmektedir.

8- Medih hitabıdır; ياايهاالذين آمنوا (Nisâ, 136.) âyeti buna misaldir. Bu yüzden Mekkelilere والذين امنوا وهاجروا «**Onlar ki inandılar, hicret ettiler..**» (Enfal, 74.) şeklinde hitab edilmiştir.

İbnu Ebi Hatim, Haysame'den şöyle dediğini rivayet etmiştir; Kur'an'da يا أيها الذين آمنوا şeklinde okuduğunuz her âyet, Tevrat'ta يا ايها المساكين şeklindedir.

Beyhaki, Ebu Ubeyd ve diğer hadis uleması İbnu Mesud'dan, şöyle dediğini rivayet ederler: يا ايها الذين آمنوا hitabıyla karşılaştığınızda, buna dikkatle kulak veriniz. Çünkü bu hitabın peşinde Allah'ın emrettiği bir hayır veya yasakladığı bir şey vardır.

9- Zem hitabıdır; ياايهاالذين كفروا لاتعتذروا اليوم «**Ey kafirler bugün özür dilemeyin..**» (Tahrim, 7.) âyeti ile قل ياايهاالكافرون «**De ki: 'Ey kafirler..**» (Kâfirun, 1.) âyeti buna misaldir. Bu çeşit hitab, ihanet mânasında olduğundan Kur'an'da sadece iki yerde mevcuttur. Müminlere hitap çoğunlukla ياايهاالذين آمنوا âyetinde olduğu gibi vicahiye yapılırken, kafirlere ise ان الذين كفروا «**..inkar edenlere gelince..**» (Bakara, 6.), قل للذين كفروا «**İnkar edenlere söyle:..**» (Enfal, 38.) âyetlerinde olduğu gibi, iltifat etmemek bakımından gaib sigasiyle yapılır.

10- Liyakat hitabıdır; ياايهاالنبي ve ياايهاالرسول gibi âyetler buna misaldir. Bir kısım ulema ise; Resûle uygun olmayan yerlerde «Ey Nebi», Resûle uygun olan yerlede ise, «Ey Resûl» diye hitabedildiğini görmekteyiz, demektedirler. Mesela; umumi bir teşri ifade eden âyetlerde ياأيهاالرسول بلغ ماانزل اليك من ربك «**Ey Resûl, Rabbinden sana indirileni duyur..**» (Mâide, 67.) şeklinde hususilik ifade eden âyetlerde ise, ياايهاالنبي لم تحرم ما احل الله لك «**Ey Nebi, Allah'ın helal kıldığını niçin haram ediyorsun..**» (Tahrim, 1.) şeklinde gelir, derler. Ancak ياايها النبي اذاطلقتم النساء. «**Ey Nebi, kadınları boşadığınız zaman..**» (Talak, 1.) âyetinde görüldüğü gibi karine olursa, hususi hitabdan umumi teşri mânası anlaşılabilir, çünkü طلق fiili, cemi şeklinde gelmiştir.

11- İhanet hitabıdır; فاخرج منها فانك رجيم «**Öyleyse çık oradan çünkü sen kovuldun..**» (Hicr, 34.), قال اخسئوا فيها ولاتكلمون «**Sinin orada! Benimle konuşmayın..**» (Müminun, 108.) âyetleri buna misaldir.

12- Gadab hitabıdır; ذق انك أنت العزيز الكريم «**..'Tad bakalım, hani sen şerefli olan, değerli olan yalnız sendin..**» (Duhan, 49.) âyeti buna misaldir.

13- Bir kelime ile umuma hitaptır; ياايهاالانسان ماغرك بربك الكريم «**Ey insan, seni engin kerem sahibi Rabbine karşı ne aldatıp isyana sürükledi?**» (İnfitar, 6.) âyeti buna misaldir.

14- Umumi bir kelime ile bir kişiye hitaptır; ياايهاالرسل كلوا من الطيبات «**Ey-**

elçiler, güzel şeylerden yiyin..» (Müminûn, 51.) âyetinden فذرهم فى غمرتهم حتى حين (Müminun, 54.) kadarki âyetler buna misaldir.

فذرهم deki hitap Peygamber (a.s.)dır; çünkü kendinden sonra peygamber gelmeyecektir.

وان عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به «**Eğer azab edecekseniz, size edilenin misliyle azabediniz..»** (Nahl, 126.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Bu âyetteki hitap, واصبر وما صبرك الا بالله «**Sabret, sabrın ancak Allah'ın yardımıyladır..»** (Nahl, 127.) âyetinin delaletiyle sadece Resûle yapılmaktadır. فان لم يستجيبوا لكم فاعلموا «**Eğer size cevap veremedilerse bilin ki..»** (Hûd, 14.) âyetindeki hitap, قل فأتوا «**De ki: 'Getirin..«** (Hûd, 13.) âyetinin delaletiyle sadece Resûle yapılmaktadır. Bazı ulema قال رب ارجعون «**..'Rabbim' der 'beni geri döndürünüz'..»** (Müminûn, 99.) âyetini de bu kabilden saymıştır. Yani ارجعنى beni geri döndür, demektir. Âyetteki رب kelimesinin Allah'a ارجعون kelimesinin de meleklere hitab olduğu söylenir.

Suheyli bu konuda şu açıklamada bulunur: Bu âyetteki söz, şeytana çarpılan, cehennem zebanilerinin eline düşenlerin söyleyecekleri sözdür. Bu gibiler şaşkına döner, ne söylediklerini bilmezler, dünyada iken mahlukata söylediklerini, cehennemde de ifade etmek isterler.

15- İki kişiye hitap eden kelimeyle bir kişiye hitaptır. القيا فى جهنم «**..atın cehenneme!..»** (Kâf, 24.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hitap, cehennemde vazifeli Malik adlı meleğedir. Veya cehennem bekçileri ile zebanilere hitap olduğu da söylenir. İki kişiye hitap, aynı zamanda umuma hitap da sayılabilir. وجاءت كل نفس معها سائق وشهيد «**Her can, yanında bir sürücü ve şahitle gelir.»** (Kâf, 21.) âyetinin delaletiyle bunun müvekkel iki melek olduğu da söylenir. Bu durumda hitap, lafza uygun bir hitap olur. Mehdevi, قال قد اجيبت دعوتكما «**(Allah): 'Duanız kabul olundu' dedi..»** (Yûnus, 89.) âyetindeki hitabı bu kabilden sayar. Bu hitabın davet eden kişi olması hasebiyle sadece Hz. Musa'ya ait olduğunu söyler. Âyetteki tesniye şeklindeki hitabın, Hz. Musa ile ağabeyi Harun'adır. Çünkü Harun, Hz. Musa'ya yardımcı olduğundan, davette müşterektirler.

16- Bir kişiye hitap eden kelimeyle, iki kişiye yapılan hitaptır. فمن ربكما يا موسى «**Rabbiniz kim ya Musa..»** (Tâhâ, 49.) âyeti buna misaldir. Âyetteki diğer şahıs Hz. Harun'dur. İbnu Atıyye âyetteki zamirin merciini, iki yönden izah eder;

a- Allahu Taâlâ'nın Hz. Musa'yı terbiye ettiğine delalet olmak üzere âyetteki nida, sadece Hz. Musa'yadır.

b- Risalet ve mucizelerin sahibi Musa'dır. Harun bu noktada Musa'ya tabi olmuştur. Zemahşeri, Keşşaf'ında şu görüşe yer verir: Hz. Harun ifadede Hz. Musa'dan daha fasih olduğundan, Firavn'la münakaşada galip gelmiştir.

فلا يخرجنكما من الجنة فتشقى «**..sakın sizi cennetten çıkarmasın sonra sı-**

kıntıya düşersiniz.» (Tâhâ, 117.) âyeti buna ayrı bir misaldir. İbnu Atıyye, âyete şu açıklamayı getirir: Cenabı Hak, Hz. Adem'i sıkıntıya düşen kişi olarak ferden hitap etmiştir. Çünkü âyette kastedilen ilk muhatap odur. Bir rivayete göre Cenabı Hak, dünyadaki geçim sıkıntısını erkelere yüklediğinden, hitap Hz. Ademe dir, denilir. Kadınların adını gizlemek fazilet sayıldığından, âyette Hz. Havva ismen zikredilmemiş, hitap Adem'e yapılmıştır, şeklinde bir başka açıklama getirilmiştir.

17- Umum ifade eden bir kelime ile, iki kişiye yapılan hitaptır. ان تبوّا لقومكما بمصر بيوتا واجعلوا بيوتكم قبلة «..Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi de namazgah edinin..» (Yûnus, 87.) âyeti buna misaldir.

18- İki kişiye hitap eden kelime ile, umuma yapılan hitaptır. Yukarıda geçen القيا في جهنم (Kâf, 24.) âyeti buna misaldir.

19- Bir kişiye yapılan hitaptan sonra umuma hitaptır; وما تكون في شأن وما تتلو منه من قرآن ولا تعملون من عمل «Ne işte bulunsan, Kur'an'dan ne okusan ve siz ne iş yapsanız..» (Yûnus, 61.) âyeti buna misaldir. İbnu'l-Enbari, âyeti şu şekilde açıklar: Âyetteki üçüncü fiilin cemi sıgasıyla gelmesi, Müslümanların Reûlullah'a yapılan hitaba dahil olduklarını ifade etmektedir. يا ايها النبي اذا طلقتم النساء «Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman..» (Talak, 1.) âyeti buna ayrı bir misaldir.

20- Umuma hitabdan sonra, bir kişiye yapılan hitabdır; و اقيموا الصلاة «Namazı kılın..» (Bakara, 43.) âyeti ile, و بشر المؤمنين «..Müminleri müjdele..» (Yûnus, 87.) âyetleri buna misaldir.

21- Bir kişiye yapılan hitaptan sonra, iki kişiye yapılan hitaptır. قالوا اجئتنا لتلفتنا عما وجدنا عليه آباءنا وتكون لكما الكبرياء في الأرض «Dediler ki: Sen bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz düzenden çevirsin de yeryüzünde büyüklük yalnız ikinize kalsın diye mi bize geldin?..» (Yûnus, 78.) âyeti buna misaldir.

22- Iki kişiye yapılan hitapdan sonra, bir kişiye yapılan hitaptır; فمن ربكما يا موسى (Tâhâ, 49.) âyeti buna misaldir.

23- Belirli birine yapılan hitaptan, bir başkasının murad edilmesidir; يا ايها النبي اتق الله ولا تطع الكافرين والمنافقين «Ey Peygamber, Allah'dan kork, kafirlere ve münafıklara itaat etme..» (Ahzab, 1.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hitap, Resûl'ün şahsına olmakla beraber, esasen ümmetine yapılan hitaptır. Resûlullah zaten müttaki olduğundan, küffara itaatı asla düşünülemez. فان كنت في شك مما انزلنا اليك فاسئل الذين يقرؤن الكتاب من قبلك «Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce Kitap okuyanlara sor..» (Yûnus, 94.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Resûlullah'a gelen vahiyde, kendisinin şüphe etmesi asla düşünülemez. Âyetteki hitap, küffara imadır.

İbnu Ebi Hatim bu âyet hakkında İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet

eder: Resûlullah hiçbir zaman şüphe etmemiş, teredüde düşerek soru sormamıştır.

واسئل من ارسلنا من قبلك من رسلنا **«Senden önce gönderdiğimiz elçilerimizden sor..»** (Zuhruf, 45.) âyeti ile فلاتكونن من الجاهلين **«.. o halde sakın cahillerden olma.»** (Enam, 35.) âyeti buna ayrı birer misaldir.

24– Bir başkasına yapılan hitabtan, belirli birinin murad edilmesidir. لقد انزلنا اليكم كتابا فيه ذكركم **«Andolsun ki, size şerefiniz bulunan bir kitap indirdik..»** (Enbiya, 10.) âyeti buna misaldir.

25– Belirli bir muhatap kastedilmeyen, umuma şamil hitaptır; الم تر ان الله يسجدله **«..görmedin mi hep Allah'a secde ediyorlar..»** (Hac, 18.), ولو ترى اذ وقفوا على النار **«Bir görsen onların ateşin başında durdurulmuş halini..»** (Enam, 27.), ولو ترى اذالمجرمون ناكسوا رؤسهم عند ربهم **«Rablerinin huzurunda başlarını öne eğmiş (olarak) suçluları bir görsen..»** (Secde, 12.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerde muayyen bir muhatap değil, muhatap olabilecek herkese yapılan bir hitap mevcuttur. Âyette umum mâna kastedildiğinden ifade hitap şeklinde gelmiştir. Cenabı Hak bununla, durumları açıkça belli olan, görme imkanı bulunan herkese hitabı kastetmiştir.

26– Önce şahsa hitap edip sonra da başkasına çevrilen hitaptır; فان لم يستجيبوالكم âyeti buna misaldir. Âyetteki hitap Resûlullah'adır. Sonra فهل أنتم مسلمون **«..Artık Müslüman oldunuz mu?.»** (Hûd, 14.) âyetinin delaletiyle فاعلموا انما انزل بعلم الله **«..bilin ki Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir.»** âyeti, kâfirlere hitap etmiştir. انا ارسلناك شاهدا **«..seni şahit olarak gönderdik..»** (Fetih, 8.), لتؤمنوا (Fetih, 9.) kıraatına göre, buna ayrı bir misaldir.

27– İltifat sanatıyla hitaptır;

28– Akıllara yapılan hitap gibi, cemadata yapılan hitaptır; فقال لها وللارض ائتيا طوعا أوكرها **«..göğe ve yere: 'İsteyerek veya istemeyerek gelin' dedi..»** (Fussilet, 11.) âyeti buna misaldir.

29– Teşvik ifade eden hitaptır; وعلى الله فتوكلوا ان كنتم مؤمنين **«haydi eğer Müminseniz Allah'a dayanın..»** (Mâide, 23.) âyeti buna misaldır.

30– Şefkat ve acıma hissiyle yapılan hitaptır; ياعبادى الذين اسرفوا على انفسهم **«..Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım..»** (Zümer, 53.) âyeti buna misaldir.

31– Sevgi ifade eden hitaptır; ياابت لم تعبدمالايسمع **«..Babacığım, niçin tapıyorsun işitmeyene..»** (Meryem, 42.), يابنى انها ان تك **«Ey oğulcuğum..»** (Lokman, 16.), يابن أمّ لاتأخذ بلحيتى ولا برأسى **«..Ey anamın oğlu, sakalımı, başımı tutma..»** (Tâhâ, 94.) âyetleri buna misaldir.

32– Acze düşüren hitaptır; فأتوا بسورة **«..bir sûre getirin..»** (Bakara, 23.) âyeti buna misaldir.

33– Şeref ifade eden hitaptır; Kur'an'ı Kerim'de قل lafzıyla hitap edilen

bütün âyetler buna misaldir. Bu âyetlerde Resülullah'ın ümmetine, vasıtasız olarak hitab etmekle üstün bir şeref bahşetmektedir.

34- Yok olan bir şeye hitaptır; bu hitap, mevcut olana tabi olarak yapılan hitabdır. يابنى ادم **Ey Adem oğulları!** buna misaldir. Bu hitab, zamanın insanlarına olduğu kadar, sonrakilere de şamil olan bir hitaptır.

Hitabın Kısımları

Bazı ulemaya göre Kur'an'daki hitaplar üç kısma ayrılır. Bunlar, sadece Resûle hitap, sadece Resûlün dışındakilere hitap, hem Resûle hem de diğerlerine hitaptır. (1)

1) Müellifimiz Suyuti burada, İbnu'l-Kayyim'den ve «faide» adı altında çeşitli eserlerden uzunca nakillerde bulunmuştur. Bu nakillerde konu ile ilgili kayda değer bir bilgi bulunmadığından, tercemesi yapılmamıştır. Tercemesi yapılmayan metin, 34-35. sahifelerdedir.

ELLİ İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ANDA HAKİKAT VE MECAZ

Kur'an'ın edebi üslubunda lafızlar, hakiki ve mecazi mânalarıyla değerlendirilir. Hakiki mânada kullanılan lafızların Kur'anda mevcudiyeti hakkında her hangi bir ihtilaf yoktur. Bunlar, asıl mânaları dışında mâna taşımayan, âyetteki yerlerinde takdim ve tehir olmayan lafızlardır. Kur'an'ın büyük kısmını bu lafızlar teşkil etmektedir.

Kur'an'da mecazi mânadaki lafızların mevcudiyetini ekseri ulema kabul ederken, zahiriye uleması, Şafii'den İbnu'l-Kass, Maliki'den İbnu Huveyz Mindad bu görüşe katılmamışlardır. Bunların şüpheleri, Mecazın, yalana yakın oluşundan gelmektedir. Halbuki Kur'an, yalandan münezzehtir. Kur'an lafızlarını inceleyen mecazi mânayı ancak, hakiki mânayı bulamadığı anda kabul eder ve lafzı istiare olarak kullanır. Bu durum, Allah'a nazaran muhaldir. İleri sürülen bu şüphe yersizdir. Çünkü Kur'anda mecazi mânadaki lafızlar olmasaydı edebi güzelliği ortadan kalkmış olacaktı. Belagat ulemasının ittifaken kabul ettiğine göre mecaz, hakikatten daha beliğdir. Eğer Kur'an'da mecaz bulunmasaydı hazif, tekid, kıssaların tekrarı gibi, diğer belagî özellikler olmazdı.

Bu mevzuda İzzeddin b. Abdisselam Müstakil bir eser yazmıştır. Bu eseri, bazı ilavelerde bulunarak özetledim buna «M e c a z u' l - F u r s a n i l â M e c a z i' l - K u r' a n» adını verdim.

Mecaz, iki kısma ayrılır:

1– Cümlede mecazdır. Buna, mecazu'l-isnad, mecazu'l-akli adı verilir. Mecazın bunlarla alakası, bunlara yakınlığından dolayıdır. Mecaz, bir fiil veya benzeri kelimenin, aralarında mâna yakınlığı bulunması sebebiyle, asıl olmayan mânasına hamledilmesidir. واذاتليت عليهم اياته زادتهم ايمانا «..**kendilerine Allahın âyetleri okunduğu zaman (o âyetler onların) imanlarını artırır..**» (Enfal, 2.) âyeti buna misaldir. Çünkü Allah'ın âyetleri, imanın artmasına sebeb olmuştur. يذبح ابناءهم «..**oğullarını kesiyor..**» (Kasas, 4.) ve ياهامان ابن لي صرحا «**Ey Haman, bana bir kule yap..**» (Gâfir, 36.) âyetleri de buna misaldir. Amir durumunda olmaları sebebiyle birinci âyetteki Firavn' ın yardımcıları tarafından gerçekleştirlen zebih işinin Firavn'a, ikinci âyetteki amele tarafından gerçekleştirilen

bina inşasının Haman'a nisbet edilmesi, mecazdır. وأحلوا قومهم دار البوار **«..kavimlerini de helâk yurduna kondurdular.»** (İbrahim, 28.) âyeti de bu kabildendir. Bu âyette Mekkelilerin cehenneme girmeleri, küfre sebep olduklarından dolayı Mekke müşriklerine nisbet·edilmiştir. يوما يجعل الولدان شيبا **«..çocukları ihtiyarlatan o günde..»** (Müzzemmil, 17.) âyeti de bu kabildendir. Çocukların ak saçlı duruma gelme işi, kıyamet azabının ortaya çıkmasıyla meydana geleceğinden, bu fiili, zaman zarfı olan kıyamet gününe nisbet edilmiştir. فهو في عيشة راضية **«Artık o memnun edici bir hayat içindedir.»** (Hâkka, 21.) âyetindeki راضية kelimesi, memnun kalan mânasında değil, memnun kalınan bir yaşayış demektir. فاذا عزم الأمر **«..iş ciddiye bindiği zaman..»** (Muhammed, 21.) âyeti, فإذا عزمت **«bir kere de azmettin mi..»** (Âl-i İmrân, 159.) âyetinin delaletiyle عزم عليه mânasınadır.

Bu kısım mecaz, kendi arasında dörde ayrılır;

a- Mecaz olan lafız ile, mecaza delalet eden lafzın hakiki olmasıdır. Yukarıda zikredilen Enfal sûresinin 2. âyeti ile وأخرجت الأرض أثقالها **«Yer ağırlıklarını çıkardığı zaman..»** (Zilzal, 2.) âyeti buna misaldir.

b- Bunların her ikisi de mecazi olur; فما ربحت تجارتهم **«..ticaretleri kar etmedi..»** (Bakara, 16.) âyeti buna misaldir. Yani, ticarette kazanç sağlayamadılar, demektir. Bu âyetteki kazanç ve ticaret kelimelerinin ikisi de, mecazi mânadadır.

c-ve d- İki taraftan birinin hakiki diğerinin mecaz, birinin mecaz diğerinin hakiki olmasıdır; أم أنزلنا عليهم سلطانا **«..yoksa onlara bir delil mi indirmişiz de?..»** (Rûm, 35.) âyeti buna misaldir. Âyetteki سلطانا kelimesi برهان mânasındadır. كلا إنها لظى نزاعة للشوى تدعو **«Hayır! O, alevlenen bir ateştir. Derileri soyar kavurur, (kendine) çağırır..»** (Meâric, 15-16-17.) âyetinde ateşin daveti, mecazi mânadadır. حتى تضع الحرب أوزارها **«..harp ağırlıklarını bırakıncaya kadar..»** (Muhammed, 4.), تؤتي أكلها كل حين بإذن ربها **«..Rabbinin izniyle her zaman meyve veren..»** (İbrahim, 25.), فأمه هاوية **«Onun anası haviyedir.»** (Kâria, 9.) âyetleri de bu kabildendir. Son âyetteki cehennemin **anası** kelimesi, mecazi mânadadır. Yani ana, çocuğuna kefil ve sığınak olduğu gibi, cehennem de kafirlere kefil ve sığınak demektir.

2- Kelimede mecazdır. Buna lugavi mecaz adı da verilir. Bu çeşit mecaz kelimenin asıl mânası dışında başka bir mânada kullanılmasıdır. Çeşitli şekilleri vardır;

a- Hazif yoluyla yapılan mecazdır. Mecaz bahsinde bu husus daha geniş olarak açıklanacaktır. Zaten bu nevi mecazın yeri, mecaz bahsidir.

b- Ziyade yoluyla yapılan mecazdır. Buna dair malumat, irabla ilgili bahisde verilmiştir.

c- Külli ismin cüzi isme itlakıdır; يجعلون اصابعهم فى اذانهم «..**parmaklarını kulaklarına tıkarlar..**» (Bakara, 19.) âyeti buna misaldir. Âyetteki parmaklardan maksat, parmak uçlarıdır. Bu âyetteki parmak uçları yerine parmakları zikretmekteki beliğ nükte, gerçeklerden kaçmadaki mübalağayı göstermek üzere parmakların mutat olmayan şekilde kulağa sokulmasıdır. واذا رأيتهم تعجبك اجسامهم «**Onları gördüğün zaman görünüşleri hoşuna gider..**» (Munafikûn, 4.) âyetindeki vücutlar kelimesinden, yüzleri kasdedilmektedir. Çünkü Resûlullah onları bütünüyle görmemişti.

فمن شهد منكم الشهر فليصمه «**..sizden kim hilali görürse oruç tutsun..**» (Bakara, 185.) âyetindeki الشهر kelimesi, otuz geceye verilen isimdir. Cenabı Hak burada, ayın bir cüzünü kastetmiştir. Fahruddin Razi; cümledeki ceza, şartın tamamlanmasından sonra gerçekleşir, şeklindeki kaideden doğan müşkili şöyle çözer: Âyetteki şart, ayın görülmesidir ki bu da otuz günlük tamamı demektir. Şayet ayın tamamı kabul edilecek olursa, Ramazan ayının geçmesinden sonra oruç emredilmiş demek olur ki bu da doğru olmaz. Hz. Ali, İbnu Abbas ve İbnu Ömer; sizden biriniz Ramazan ayının evvelini görürse, sefere çıkılsa bile, tamamını tutsun şeklinde mâna vermişlerdir. Bunu, İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hatim rivayet etmişlerdir. Bu husus, mecazın bu nevine misal olduğu gibi, hazif yoluyla yapılan mecaza da misal olabilir.

d- Cüzi ismin külli isme itlakıdır; ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام «**Yalnız Rabibinin celal ve ikram sahibi yüzü kalacaktır..**» (Rahman, 27.) âyeti buna misaldir. Âyetteki وجه kelimesi, Allah'ın zatı mânasındadır. فولوا وجوهكم شطره «**..yüzünüzü Mescidi Haram tarafına çevirin..**» (Bakara, 144.) âyeti, yönelmenin bütün vücutla yapılmasını gerektirdiğinden, yüzünüzü çevirin ifadesi, kendinizi çevirin mânasınadır. وجوه يومئذ ناعمة «**Yüzler var ki o gün mutlu..**» (Gâşiye, 2-8.) âyetlerindeki yüzden maksat, vücudun tamamıdır. Çünkü saadet ve yorgunluk sadece yüzde değil, bütün vücuda şamildir.

ذلك بما قدمت يداك «**(Ey insan,) işte bu senin ellerinin yapıp öne sürdüğü işler yüzündendir..**» (Hac, 10.), بما قدمت ايديكم «**Işte bu sizin ellerinizin yapıp öne sürdüğü işler yüzündendir.**» (Enfâl, 51.) âyetleri de bu kabildendir. قدم ve كسب fiillerinin ele nisbet edilmesi mecazidir. Çünkü yapılan şeylerin çoğu elle gerçekleşir. قم الليل «**Geceleyin kalk..**» (Müzzemmil, 2.), ان قرآن الفجر «**..Sabah'ın Kur'an'ını..**» (İsrâ, 78.), واركعوا مع الراكعين «**..rüku edenlerle beraber eğilin..**» (Bakara, 43.), ومن الليل فاسجد له «**Gecenin bir bölümünde O'na secde et..**» (İnsan, 26.) âyetlerindeki kıyam, kıraat, ruku ve sücud, namaza ıtlak olunmuştur ki bunların herbiri namazın cüzüdür. هديا بالغ الكعبة «**..Kabeye varacak bir kurban..**» (Mâide, 95.) âyetinde Kabeden, içinde kurban kesilemiyeceğinden dolayı, Haremi Şerif kasdedilmiştir.

Yukarıdaki son iki neve, iki husus daha ilave edilir;

Birincisi; bütünün sıfatıyla, kısmın vasıflanmasıdır. ناصية كاذبة خاطئة «**O yalancı günahkâr perçeminden..**» (Alak, 16.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hata bütün vücudun sıfatıdır, nasıyenin vasfı olarak kullanılmıştır. Bunun aksi, انا منكم وجلون «**..biz sizden korkuyoruz..**» (Hicr, 52.) âyetidir. Âyetteki endişe etme, kalbin sıfatıdır. ولملئت منهم رعبا «**..onlardan içine korku dolardı..**» (Kehf, 18.) âyetindeki korku da sadece kalbe ait bir sıfattır.

İkincisi; بعض kelimesini kullanarak bütünü murad etmektir. Bunu Ebu Ubeyd zikretmiş, misal olarak ولابين لكم بعض الذى تختلفون فيه «**..ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için (geldim)..**» (Zuhruf, 63.) âyetini getirmiştir. Âyetteki bazı kelimesinden murat, bütündür. وان يك صادقا يصبكم «**..ve eğer doğru söylüyorsa size vaad ettiklerinin bir kısmı başınıza gelir..**» (Mümin, 28.) âyeti de bu kabildendir. Kıyamet ve ruhun delaletiyle, hakkında ihtilaf edilen herşeyi Nebi'nin açıklaması gerekmez. Zira Hz. Musa onlara, dünya ve ahiret azabını haber vermiş, bu azap dünyada uğrayacağınız azaptır, demiştir. Hz. Musa'nın bu sözü, ahiret azabını nefyetmeden, karşılaşacakları azabın bir kısmını belirtmektedir. Bu açıklamayı Saleb yapmıştır.

Zerkeşi bu konuda şöyle der: Vaidin tamamını terketmek olduğuna göre, bir kısmını terketmek nasıl mümkün olmasın! Bunu Saleb'in delil olarak getirdiği şu âyet teyid eder: واما نرينك بعض الذى نعدهم او نتوفينك فالينا مرجعهم «**Onlara söylediğimizin bir kısmını sana göstersek de veya seni alsak da.. Nihayet bize dönecekler..**» Yûnus, 46.)

e- Hususi bir ismin umumi bir isme ıtlakıdır; انا رسول رب العالمين «**..biz alemlerin Rabbinin elçisiyiz..**» (Şuarâ, 16.) âyeti buna misaldir. Âyette hususi mânada olan رسول kelimesi, umumi mânada, رسله demektir.

f- Umumi bir ismin hususi bir isme ıtlakıdır; ويستغفرون لمن فى الأرض «**..yerdekiler için mağfiret dilerler..**» (Şûra, 5.) âyeti buna misaldir. Bu âyette, ويستغفرون للذين امنوا «**..Müminler için mağfiret dilerler..**» (Gâfir, 7.) âyetinin delaletiyle, Müminler kastedilmektedir.

g- Melzum ismin lazım isme ıtlakıdır;

h- Lazım ismin malzum isme ıtlakıdır; هل يستطيع ربك ان ينزل علينا مائدة من السماء «**..Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?..**» (Mâide, 112.) âyeti buna misaldir. Yani هل يفعل **yapar mı,** demektir. İstitaat fiile ıtlak olunur, çünkü fiilin lazimesidir.

ı- Müsebbebin sebebe ıtlakıdır; وينزل لكم من السماء رزقا «**..ve sizin için gökten rızık indiriyor..**» (Gâfir, 13.), قد انزلنا عليكم لباسا «**..size elbiseler gönderdik..**» (Araf, 26.) âyetleri buna misaldir. Birinci âyetteki رزقا kelimesi ile ikinci âyetteki لباسا kelimesi, yağmur sebebiyle bitkilerden elde edildiği için, مطر yerine

bu iki kelime kullanılmıştır. لايجدون نكاحا **«..evlenecek imkanı bulamayanlar..»** (Nûr, 33.) âyetinde ise, her evlenecek kimse için gerekli görülen mehir ve nafaka yükü yerine, نكاحا kelimesi kullanılmıştır.

i- sebebin müsebbebe ıtlakıdır; ماكانوا يستطيعون السمع **«..hakkı işitmeğe tahammül edemezlerdi..»** (Hûd, 20.) âyetindeki السمع kelimesi, bir şeyi kabul etme ve yapma mânasındadır. Çünkü bunlar, duymaya bağlı bir sebeptir. Sebebin sebebe nisbeti olan fiil de bu kabildendir. مماكانا فيه **«..içinde bulundukları nimet..»** (Bakara, 36.) ve كما أخرج أبويكم من الجنة **«..ana babanızı cennetten çıkardığı gibi..»** (Araf, 27.) âyetleri buna misaldir. Hakikatte cennetten çıkaran Cenabı Hak'dır. Cennetten çıkmaya sebep olan, yasak ağaçtan yemektir. Yemeğe sebep olan da şeytanın vesvesesidir.

j- Bir şeyi içinde bulunduğu duruma göre isim vermektir; و اتوا اليتامى اموالهم **«..öksüzlere mallarını verin..»** (Nisâ, 2.) âyetinde, bulûğdan sonra yetimlik durumu kalkacağından bu durumdan önceki yetimlik kasdedilmektedir. فلا تعضلوهن أن ينكحن أزواجهن **«..kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın..»** (Bakara, 232.) âyetinde, daha önce zevce durumunda olanlar kasdedilmektedir. من يأت ربه مجرما **«Kim Rabbine suçlu olarak gelirse..»** (Tâhâ, 74.) âyetinde Cenabı Hak, dünyada işledikleri cürümden dolayı ahirette bu durumda gelenlere, bu adı vermiştir.

k- Dönüşeceği yeni duruma göre bir şeye ad vermektir; اني أراني أعصر خمرا **«..ben şarap sıktığımı görüyorum..»** (Yûsuf, 36.) âyetindeki خمرا kelimesi, üzüm mânasındadır. Çünkü üzüm sıkılınca şaraba dönüşür. ولا يلدوا الا فاجرا كفارا **«..ve yalnız ahlaksız, nankör (insanlar) doğurmaktadırlar..»** (Nûh, 27.) âyetindeki mâna, facir ve kafir olacak çocuklar dünyaya getirirler demektir. حتى تنكح زوجا غيره **«..başka kocaya varmadan..»** (Bakara, 230.) âyetinde Cenabı Hak, nikah akdinin zevc olma durumunu sağlayacağından bunlara zevc adıyla hitab etmiştir. Çünkü kadın ancak, zevc durumunda olan erkekle nikahlanır. فبشرناه بغلام حليم **«Ona halim bir erkek çocuğu müjdeledik.»** (Sâffat, 101.) نبشرك بغلام عليم **«..biz sana bir çocuk müjdeleriz..»** (Hicr, 53.) âyetlerinde Cenabı Hak doğacak çocuğu müjdelerken, onu ilerde sahip olacağı ilim ve iyi huyu ile vasıflandırmıştır.

l- Hal durumunda olan bir mahal'le ıtlakıdır; ففي رحمة الله هم فيها خالدون **«..Allah'ın rahmeti içindedirler. Orada ebedi kalacaklardır.»** (Âl-i İmrân, 107.) âyetindeki رحمة, cennet mânasındadır. Çünkü cennet, rahmetin bol olduğu yerdir. بل مكر الليل **«..hayır, gece (gündüz) hile (kurar)..»** (Sebe, 33.) âyetindeki مكر kelimesinin mahalli, gecedir. اذ يريكهم الله في منامك قليلا **«Allah sana onları uykuda az gösteriyordu..»** (Enfal, 43.) âyetindeki منام hali, Hasanu'l-Basriye göre uyku mahalli olan gözdür.

m- Mahal durumunda olan bir hal'e ıtlakıdır; فليدع ناديه **«O zaman da meclisini çağırsın.»** (Alak, 17.) âyetindeki ناديه kelimesi, mecliste bulunanlar mânasındadır. بيده الملك **«Mülk (mutlak hükümdarlık) elinde bulunan..»** (Mülk, 1.) âyetindeki اليد kelimesinin kudret mânasında olması, لهم قلوب لا يفقهون بها **«..kalpleri var fakat fıkhetmezler..»** (Araf, 179.) âyetindeki kalbin akıl mânasında olması يقولون بافواههم ما ليس فى قلوبهم **«..ağızlariyle kalplerinde olmayanı söylüyorlar..»** (Âl-i İmrân 167.) âyetindeki ağzın dil mânasında olması, واسئل القرية **«..şehre sor..» (Yûsuf, 82.) âyetindeki karyenin, sakinleri mânasında olması buna ayrı bir misaldir.**

Bu ve bundan önceki nevilerin misalini خذوا زينتكم عند كل مسجد **«..mescidlere güzel elbiselerinizi giyinerek gidin..»** (Araf, 31.) âyetinde bir arada görmek mümkündür. Masdar olması bakımından ziynet kelimesini, gerçek mânada kabul etmek imkansızdır. Bundan, zinet mahalli kasdedilmektedir. Bu yüzden, zinet mahalline hâl ıtlak olunmuştur. Zinetin sadece mescide giderken takınılması gerekmez. Mescidden murad, aslında namazdır, namaz mahalli namaza ıtlak olunmuştur.

n- Bir şeyin aleti olduğu isımle adlandırılmasıdır; واجعل لى لسان صدق فى الاخرين **«(Benden) sonra gelenler arasında bana bir doğruluk dili nasip eyle.»** (Şuarâ, 84.) âyetindeki لسان صدق kelimesinin mânası, güzelce medih demektir. Çünkü dil, medih için bir alettir. وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومه **«Biz her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki..»** (İbrahim, 4.) âyetindeki lisan kavmin konuştuğu dil mânasındadır.

o- Bir şeyin zıddı olan isimle adlandırılmasıdır; فبشرهم بعذاب اليم **«..onları elim bir azap ile müjdele..»** (Âl-i İmrân, 21.) müjde, gerçek mânada sevindirici haberde kullanılan bir kelimedir; bu kelime aynı zamanda davetçiye müsbet cevap vermeyene de kullanılır. مامنعك الا تسجد **«seni secde etmekten alıkoyan nedir?..»** (Araf, 12.) âyeti buna misal getirilmiştir. Âyetin mânası, seni secde etmemeye sevkeden şey nedir, demektir. Bu mânaya göre âyetteki لا nın ziyade olma ihtimali ortadan kalkmıştır.

ö- Bir fiilin, isnadı sahih olmayan bir şeye teşbihen izafesidir; جدارا يريد ان ينقض فاقامه **«..yıkılmak üzere olan bir duvar buldular, hemen onu doğrulttu..»** (Kehf, 77.) âyeti buna misaldir. Cenabı Hak duvarı, kendi iradesiyle yıkılması mümkünmüş gibi bir teşbihde bulunarak, canlıların vasfı olan irade ile vasıflandırmıştır.

p- Vukuu yakın ve yapılması istenen bir işin, bir fiile ıtlakıdır; فبلغن اجلهن فامسكوهن بمعروف **«..bekleme süreleri bitince ya onları güzellikle tutun..»** (Bakara, 231.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası, iddetlerinin bitimine yaklaştıklarında, yani iddetlerinin bitiminde demektir; çünkü iddetin bitiminden sonra kadınlar tutulamazlar. Bu husus فبلغن اجلهن فلا تعضلوهن **«..Bekleme sürelerini bitir-**

diklerinde..» (Bakara, 232.) âyetinde açıkça ifade edilmiştir. فاذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون **«..süreleri gelince ne bir an geri kalırlar, ne de öne geçerler..»** (Araf, 34.) âyeti de bunun gibidir. Âyetin mânası, ecelin gelişi yaklaştığında, demektir. Böylece ecel geldiğinde, takdim veya tehir yapılmayacağı şeklindeki sorunun cevabı verilmiş olur.

وليخش الذين لو تركوا من خلفهم ذرية ضعافا.. **«Kendileri, geriye zayıf çocuk bıraktıkları takdirde (halleri nice olur) diye korkanlar..korksunlar..»** (Nisâ, 9.) âyeti de bu kabildendir. Âyetin mânası, geride bırakma zamanları yaklaştıkça, korkuya kapılırlar, demektir. Çünkü âyetteki hitap, yetim çocuklara bakma durumunda olan vasileridir. Bu hitap, kendilerine ölümlerinden önce yapılan hitaptır. اذا قمتم الى الصلاة فاغسلوا وجوهكم **«..namaz kılmayı murat ettiğiniz zaman yüzünüzü yıkayın..»** (Mâide, 6.) âyetindeki namazı kılmaktan maksat, namaz kılmayı murat ettiğiniz zaman demektir. فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله **«Kur'an okuyacağın zaman «euzu billah..» de..»** (Nahl, 98.) âyetinin mânası, istiaze kıraattan önce yapıldığından kıraatı murat ettiğinizde demektir. كم من قرية أهلكناها فجاءها بأسنا **«Nice kentler helak ettik.. azabımız geliverdi..»** (Araf, 4.) âyetinin mânası, karye sakinlerinin helakini murat ettiğimizde demektir. Aksi halde, fa ile atıf caiz olmaz.

Bazı ulema من يهد الله فهو المهتد **«..Allah kimi doğru yola iletirse o yolu bulmuştur..»** (Kehf, 17.) âyetini bu kabilden saymıştır. Âyetin mânası, Allah hidayeti istediği kimseye verir, demektir. Âyetteki şart ve cezanın birbirine karışmaması için verilen bu mâna, gerçekten yerinde bir mânadır.

r– Kelimenin cümlede yer değiştirmesidir. Bu değişiklik ya isnat yoluyla olur. Buna misal, ما ان مفاتحه لتنوء بالعصبة اولى القوة **«..onun anahtarlarını (taşımak) güçlü bir topluluğa ağır geliyordu..»** (Kasas, 76.) âyetidir. Yani لتنوء العصبة بها **topluluk anahtarları taşırken ağırlaşıyordu,** demektir. لكل أجل كتاب **«..her sürenin bir kitabı vardır..»** (Ra'd, 38.) âyetindeki değişiklik, لكل كتاب اجل **her kitabın bir süresi vardır,** şeklindedir. وحرمنا عليه المراضع **«..süt verenleri haram etmiştik..»** (Kasas, 12.) âyetindeki değişiklik حرمناه على المراضع **onu süt verenlere haram etmiştik,** şeklindedir. ويوم يعرض الذين كفروا على النار **«İnkar edenler ateşe sunuldukları gün..»** (Ahkaf, 20.) âyetindeki değişiklik, ويوم تعرض النار عليهم **kafirlere ateş sunulduğu gün,** şeklindedir. Bu âyetteki arz, seçim hakkı olanlara yapılır. وانه لحب الخير لشديد **«Doğrusu o, malı çok sever.»** (Âdiyât, 8.) âyetindeki takdim tehir, وان حبه للخير **onun sevgisi maladır,** şeklindedir. وان يردك بخير **«senin için hayır dilerse..»** (Yûnus, 107.) âyetindeki takdim tehir, يريدك الخير **sana hayır diler,** şeklindedir. فتلقى آدم من ربه كلمات **«Adem Rabbinden bir takım kelimeler aldı..»** (Bakara, 37.) âyetinin mânası, bu âyetteki آدم kelimesini meftuh okuyan kıraate göre, hakikatte telakki olunan Adem (a.s.) demektir.

Ya da atıf yoluyla yapılan değişikliktir; ثم تول عنهم فانظر «..sonra onlardan **çekil de bak, neye başvuruyorlar..»** (Neml, 28.) âyeti buna misaldir. Âyetteki değişiklik, فانظر ثم تول **bak, sonra çekil,** şeklindedir. ثم دنا فتدلى **«Sonra yaklaşıp sarktı.»** (Necm, 8.) âyetindeki değişiklik ise تدلى فدنا **sarktı ve yaklaştı,** şeklindedir. Çünkü yaklaşmak, sarkma sonucu gerçekleşir.

Veya teşbih yoluyla yapılan değişikliktir. Bu konu ileride ele alınacaktır.

s- Bir siganın bir başkası yerine kullanılmasıdır. Bunun çeşitli nevileri vardır.

ş- Masdarın ya faile ıtlakıdır; فانهم عدو لى **«onlar benim düşmanımdır..»** (Şuarâ, 77.) âyeti buna misaldir. Âyetteki عدو kelimesi, masdar olduğundan müfred sigasında kullanılmıştır. Ya mefula ıtlakıdır, ولا يحيطون بشيء من علمه الا بما شاء. **«..Onun ilminden ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar..»** (Bakara, 255.) âyeti buna misaldir. Ayetteki علمه kelimesi, معلومه mânasında ismi meful sigasındadır. وجاؤا على قميصه بدم كذب **«Üzerine başka bir kan bulaşmış gömleğini getirdiler..»** (Yûsuf, 18.) âyetindeki كذب masdarı, مكذوب mânasında ismi mefuldür. Çünkü yalan, cismin değil, konuşanın bir sıfatıdır.

2- Müjdenin müjdelenene, sevginin sevilene, sözün söylenene ıtlakıdır;

3- İsmi fail ve ismi mefulün, masdara ıtlakıdır; ليس لوقعتها كاذبة **«onun oluşunu yalanlayacak kimse çıkamaz.»** (Vakıa, 2.) âyeti buna misaldir. İsmi fail olan كاذبة kelimesi, تكذيب mânasındadır. بأيكم المفتون **«Hanginizin fitnelenmiş olduğunu..»** (Kalem, 6.) âyeti de buna misaldir. Âyetteki ب harfi cerri ziyade olmamak kaydiyle المفتون ismi mefulü, masdar sigasında الفتنة mânasındadır.

4- İsmi failin, ismi mefule ıtlakıdır; ماء دافق **«..atılan bir su..»** (Tarık, 6.) âyetteki ismi fail olan دافق kelimesi, ismi meful sigasındaki مدفوق mânasındadır. لا عاصم اليوم من امر الله الا من رحم **«..Bugün Allah'ın buyruğundan - Onun acıdıklarının dışında - kurtulacak yoktur..»** (Hûd, 43.) âyetindeki ismi fail sigasında olan عاصم kelimesi, ismi meful sigasındaki معصوم mânasındadır. جعلنا حرما آمنا **«..güvenli, dokunulmaz bir bölge yaptık..»** (Ankebut, 67.) âyetindeki ismi fail sigasındaki آمنا kelimesi, ismi meful sigasındaki مأمونا mânasındadır.

5- İsmi mefulün ismi faile ıtlakıdır; انه كان وعده مأتيا **«..şüphesiz onun vaadi yerine gelecektir.»** (Meryem, 61.) âyetindeki ismi meful olan مأتيا kelimesi, ismi fail sigasında olan آتيا mânasındadır. حجابا مستورا **«..kapalı perde..»** (İsrâ, 45.) âyetindeki مستورا kelimesi, ساترا mânasındadır. Bu kelime gerçek sigası olan, ismi meful sigasındadır. Hiç kimsenin hissedemediği ve gözle görmediği gizli şeyler mânasına geldiği söylenir.

6- فعيل vezninin مفعول veznine ıtlakıdır. وكان الكافر على ربه ظهيرا **«..kâfir, Rabbine karşı (gelen şeytana) yardımcıdır.»** (Furkan, 55.) âyeti buna misaldir.

7– Müfred, tesniye veya cemi kelimelerin, bir diğerine ıtlakıdır. Mürfredin tesniyeye ıtlakına misal و الله و رسوله احق ان يرضوه «..**Allah'ı ve Resûlünü hoşnut etmeleri daha uygundur.**» (Tevbe, 62.) âyetidir. Yani يرضوهما mânasındadır. Allah ve Resûlünün rızası birbirine bağlı olduğundan âyetteki zamir, müfret olarak gelmiştir. Müfredin cemi kelimeye itlakına misal, ان الانسان لفى خسر «**İnsan ziyan içindedir.**» (Asr, 2.) âyetidir. Bu âyetteki insan kelimesi, müteakip âyetle istisna edildiğinden insanlar mânasındadır. ان الانسان خلق هلوعا «**Doğrusu insan hırslı yaratılmıştır.**» (Meâric, 19.) âyetindeki insan kelimesi, الا المصلين «**Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır.**» (Meâric, 22.) âyetiyle istisna edildiğinden insanlar mânasındadır.

Tesniyenin müfrede itlakına misal القيا فى جهنم «**Haydi, atın cehenneme..**» (Kâf, 24.) âyetidir. Âyetteki tesniye sıgasından gelen القيا fiili, müfred sıgasındaki الق mânasındadır.

İki şeye nisbet olunan her fiil de bu kabildendir. Fiil, sadece bu iki şeyden birine nisbet edilmiştir. يخرج منهما اللؤلؤ و المرجان «**İkisinden de inci ve mercan çıkar.**» (Rahman, 22.) âyeti buna misaldir. Âyetteki inci ve mercan, ancak tuzlu denizlerden çıkarılır. Halbuki âyetteki zamir, hem tatlı hem tuzlu sulara racidir. Bunun bir benzeri و من كلّ تأكلون لحما طريّا و تستخرجون حلية تلبسونها «**..Hepsinden de taze et yersiniz; takındığınız süsler çıkarırsınız..**»(Fatır, 12.) âyetidir. Takınılan süs eşyası, sadece tuzlu sulardan çıkarılır.

و جعل القمر فيهن نورا «**ve ayı bunların içinde bir nur yaptı..**» (Nûh, 16.) âyetindeki ayın nuru, yedi kat gökten birinde parlar demektir. نسيا حوتهما «**..balıklarını unuttular..**» (Kehf, 61.) âyetindeki tesniye zamiri, فانى نسيت الحوت «**..balığı unuttum..**» (Kehf, 63.) âyetinin delaletiyle unutanın, yanlız Yûşa olduğunu gösterir. Unutmanın ikisine birden izafe edilmesi, Musa (a.s.)ın bu konuda susmasındandır. فمن تعجل فى يومين «**..kim hemen iki gün içinde Mekke'den Medine'ye dönerse..**» (Bakara, 203.) âyetindeki acele etme mânası, ikinci günde acele etme mânasındadır. على رجل من القريتين عظيم «**..iki kentin birinden büyük bir adama..**» (Zuhruf, 31.) âyetini Farisi, iki şehrin birinden mânasını vermiştir. و لمن خاف مقام ربه جنتان «**Rabbine karşı gelmekten korkan kimseye iki cennet vardır.**» (Rahman, 46.) âyeti, Ferra'nın görüşü hilafına, bu kabilden değildir. Âyetteki iki cennetten maksat, bir cennettir. İbnu'l-Cinni'nin «Z a' l - K a d d» adlı kitabında أأنت قلت للناس اتخذونى و امى الهين من دون الله «**..sen mi insalara Allah'ı bırakıp beni annemi ilah edinin, dedin..**» (Mâide, 116.) âyeti, buna misal getirilir. Ayette ilah ittihaz olunan, Hz. Meryem değil, Hz. İsa'dır.

Tesniyenin cemi kelimeye ıtlakına misal, ثم ارجع البصر كرتين «**Sonra gözü iki kere daha döndür..**» (Mülk, 4.) âyetidir. Âyetteki iki kere mânası, çok kere mânasındadır. Çünkü göz iki kere bakmakla değil, çokça bakmakla yorulur.

Bazı ulema الطلاق مرتان **«Boşanma iki defadadır..»** (Bakara, 229.) âyetini bu kabilden saymışlardır.

Cemi kelimenin müfrede ıtlakına misal, قال رب ارجعون **«..Rabbim, beni geri döndürünüz, der..»** (Müminun, 99.) âyetidir. Yani ارجعني mânasındadır. İbnu Faris فناظرة بم يرجع المرسلون **«..bakayım elçiler ne ile dönecekler..»** (Neml, 35.) âyetini bu kabilden saymıştır. ارجع اليهم **«Onlara dön..»** (Neml, 37.) âyetinin delaletiyle buradaki hitab, sadece bir tek elçiyedir. Bu görüş, tenkide açıktır. Zira, âyetteki hitap, elçilerin reislerinedir. Hükümdarlar arasında cari olan adet, bir elçi değil, bir kaç elçi göndermektir. فنادته الملائكة **«Melekler ona seslendiler..»** (Âl-i İmran, 37.), ينزل الملائكة بالروح **«Melekleri ruh ile indirir..»** (Nahl, 2.), و اذ قتلتم نفسا فادارأتم فيها **«Hani bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında biribirinizle atışmıştınız..»** (Bakara, 72.) âyetini buna misal getirmiştir. İlk iki âyetteki meleklerden Cebrail, son âyetteki öldürenlerin de, sadece bir kâtil mânası kastedilmektedir.

Cemi sigasının tesniyeye ıtlakına misal, قالتا اتينا طائعين **«..isteyerek geldik dediler..»** (Fussilet, 11.), قالوا لا تخف خصمان **«..korkma dediler, biz iki davacıyız..»** (Sâd, 22.), فان كان له اخوة فلامه السدس **«..Eğer kardeşleri varsa anasının payı altıda birdir..»** (Nisâ, 11.), فقد صغت قلوبكما **«..kalbiniz gerçekten yönelmişti..»**(Tahrim, 4.), و داود و سليمان اذ يحكمان فى الحرث **«Davut ile Süleyman'a da (lutfettik) hani onlar, toplumun davarlarının yayıldığı bir ekin hakkında hükmediyorlardı..»** (Enbiya, 78.) âyetidir.

Vukuu kesin olduğundan, mazi sıgasının istikbal sıgası yerine kullanılmasıdır. Buna misal, şu âyetlerdir; أتى امر الله **«Allah'ın emri geldi..»** (Nahl, 1.) cümlesi, aynı âyetteki فلا تستعجلوه **«..artık onu acele etmeyin..»** cümlesinin delaletiyle kıyamet günü mânasındadır. و نفخ فى الصور فصعق من فى السموات **«Sura üflendi, göklerde olanlar..(korkudan) düşüp bayıldılar..»** (Zumer, 68.), و اذ قال الله يا عيسى بن مريم أأنت قلت للناس.. **«Allah demişti ki: 'Ey Meryem oğlu İsa, sen mi insanlara dedin ki..»** (Mâide, 116.), و برزوا لله جميعا **«İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkarlar..»** (İbrahim, 21.), و نادى اصحاب الأعراف **«Araf ehli seslenirler..»** (Araf, 48.) âyetleri bu kabildendir.

Devamlılık ifade ettiğinden istikbal sıgasının mazi sıgası yerine kullanılmasıdır. Sanki bu vuku bulmuş ve devam etmektedir, demektir. Buna misal, أتأمرون الناس بالبر و تنسون أنفسكم **«İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?..»** (Bakara, 44.), و اتبعوا ما تتلوا الشياطين على ملك سليمان **«Süleymanın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları sözlere uydular..»** (Bakara, 102.) âyetleridir. تتلو fiili, تلت mânasındadır. و لقد نعلم **«Biz biliyoruz..»** (Nahl, 103.) âyetindeki fiil, علمنا mânasındadır. قد يعلم ما أنتم عليه (Nûr, 64.) âyetindeki fiil, علم mânasındadır. فريقا كذبتم و فريقا تقتلون (Bakara, 87.), و يقول الذين كفروا لست

مرسلا (Ra'd, 43.) âyetlerindeki fiiller, قتلتم ve قالوا mânasınadır.

İsmi fail ve ismi meful sigalarının istikbal mânasına gelmesi de bu nevidendir. Çünkü bu iki siga, istikbal mânasında değil, hal mânasındadır. وان الدين لواقع **«Hesap mutlaka sorulacaktır.»** (Zâriyât, 6.), ذلك يوم مجموع له الناس **«Bu, insanların toplanacağı gündür..»** (Hûd, 103.) âyetleri buna misaldir.

Haber cümlesinin emir, nehiy veya dua şeklinde teşvikte mübalağa yönüyle talep cümlesine ıtlakı da bu kabildendir. Şöyle ki bu talep, vuku bulan ve haber verilen bir talep olsun. Bu konuda Zemahşeri şöyle der: Cümlenin haber şeklinde gelmesi, bundan emir veya nehiy murat edilmesi, sarih olan emir veya nehiyden daha beliğdir. Bu durum talebi, süratle uygulamaya sevketmektedir. والوالدات يرضعن اولادهن حولين كاملين **«Anneler çocuklarını..tam iki yıl emzirirler..»** (Bakara, 233.), والمطلقات يتربصن **«..boşanmış kadınlar gözetlerler..»** (Bakara, 228.), merfu okunan kıraata göre فلا رفث ولا فسوق ولا جدال فى الحج **«Hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak, kavga etmek yoktur..»** (Bakara, 197.), وما تنفقون الا ابتغاء وجه الله **«..yalnız Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle verirseniz..»** (Bakara, 272.) âyetleri de bu kabildendir. Yani ancak Allah'ın rızasını talep ederek infak ediniz, demektir. لا يمسه الا المطهرون **«Ona temizlerden başkası el süremez.»** (Vakıa, 79.) yani Kur'an'a temiz olmadan el sürülmesin, demektir.

واذ اخذنا ميثاق بنى اسرائيل لا تعبدون الا الله **«Biz İsrail oğullarından söz almıştık: 'Allah'tan başkasına tapmayacaksınız..»** (Bakara, 83.) yani âyetteki وقولوا للناس حسنا **«cümlenin delaletiyle, Allah'tan başkasına ibadet etmeyin mânasındadır.** لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم **«Bugün size kınama yok, Allah sizi bağışlar..»** (Yûsuf, 92.) yani, Allah'ım onları bağışla, mânasındadır.

Cümlenin talep sigasında haberi cümle olarak gelmesi de bu kabildendir, buna misal şu âyetlerdir:

فليمدد له الرحمن مدا **«Rahman ona mühlet versin..»** (Meryem, 75.) âyetindeki fiil, يمد mânasındadır. اتبعوا سبيلنا ولنحمل خطاياكم **«..siz bizim yolumuza uyun, sizin hatalarınızı biz taşırız..»** (Ankebut, 12.) âyetindeki ولنحمل fiili, aynı âyetteki وانهم لكاذبون cümlesinin delaletiyle ihbaridir. Çünkü yalan, ancak haberi cümlede gelir. فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا **«Artık kazandıklan işlere karşılık az gülsünler çok ağlasınlar.»** (Tevbe, 82.) âyeti de bu kabildendir.

Bu konuda Kevaşi şöyle der: Birinci âyette haber mânasında olan emir, lüzumluluk ifade ettiğinden haberi cümleden daha beliğdir. ان زرتنا فلنكرمك **Bizi ziyaret edersen sana ikramda bulunuruz,** cümlesi buna misaldir. Bu ifadeden, ziyaret edenlere ikramın lüzumunu tekid anlaşılmaktadır. İbnu Abdisselam şunu ilave eder: Çünkü emir, icab ifade eder. Haber cümlesi icabda, talep cümlesi gibidir.

Nida ifade eden cümlenin, taaccub ifade eden cümle yerine kullanılması, bu kabildendir. يا حسرة على العباد **«Yazık şu kullara..»** (Yasin, 30.) âyeti buna misaldir. Ferra, bu âyete; **ey husrana uğrayanlar,** şeklinde mâna vermiştir. İbnu Hâlveyeh ise: Bu mesele, Kur'an'ın en zor meselelerinden biridir. Çünkü hasret kelimesine doğrudan hitab edilmez. Hitab ancak şahıslara yapılır, bundaki fayda tenbihtir. Fakat âyette taaccub mânası vardır, der.

Cemi kılletin, cemi kesret yerine kullanılması da bu kabildendir. وهم فى الغرفات آمنون **«..onlar odalarında güven içindedirler..»** (Sebe, 37.) âyeti buna misaldir. Halbuki cennetteki odalar sayılmayacak kadar çoktur. لهم درجات عند ربهم **«..onlara Rablerinin katında dereceler vardır..»** (Enfal, 4.) âyeti de böyledir. Allah katında insanların dereceleri, şüphesiz on sayısını aşmaktadır. الله يتوفى الأنفس حين موتها **«Allah öldükleri sırada canlarını alır..»** (Zümer, 42.) ve اياما معدودات **«..sayılı günler olarak..»** (Bakara, 184.) âyetleri de buna misaldir. Son âyetteki cemi kılletin hikmeti, mükelleflere sağlanan kolaylıktır.

Cemi kesretin, cemi kıllet yerine kullanılması da bu kabildendir. يتربصن بأنفسهن ثلاثة قروء **«..üç kur kendilerini gözetlerler..»** (Bakara, 228.) âyeti buna misaldir.

Tevil etmek suretiyle müennes bir kelimenin müzekker mânada kullanılması da bu kabildendir. فمن جاءه موعظة من ربه **«..kime Rabbinden bir öğüt gelir de..»** (Bakara, 275.) âyeti buna misaldir. Ayetteki موعظة kelimesi, وعظ öğüt mânasındadır. وأحيينا به بلدة ميتا **«..ölü bir memlekete can verdik..»** (Kâf, 11.) âyetindeki بلدة kelimesi, tevil suretiyle mekan olarak kullanılmıştır.

فلما رأى الشمس بازغة قال هذا ربى **«Güneşi doğarken görünce: 'Budur Rabbim..dedi..»** (Enam, 78.) âyetindeki بازغة kelimesi, طالعا mânasındadır. ان رحمة الله قريب من المحسنين **«..Muhakkak ki Allah'ın rahmeti iyilik edenlere yakındır..»** (Araf, 56.) âyetindeki رحمة kelimesini, Cevheri; ihsan mânasında kabul ederek müzekker olduğunu ifade eder.

Şerif el-Murteda ولا يزالون مختلفين الا من رحم ربك ولذلك خلقهم **«..Ama ihtilaf edip durmaktadırlar. Yalnız Rabbinin acıdıkları (bu ihtilafın dışındadır). Zaten onları (Allah) bunun için yaratmıştır..»** (Hûd, 118-119.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Ayetteki işaret zamiri, رحمة kelimesinin yerini almıştır. Cenabı Hak bu yüzden وتلك buyurmamıştır; zira رحمة kelimesinin müennesliği hakiki değildir, ان يرحم şeklinde tevili caizdir.

Müzekker bir kelimenin müennes olarak kullanılması da bu kabildendir. الذين يرثون الفردوس هم فيها خالدون **«Onlar Firdevs cennetine varis olacaklar, orda ebedi kalacaklardır.»** (Müminûn, 11.) âyeti buna misaldir. Ayette, cennet, müennes olarak kullanılmıştır. من جاء بالحسنة فله عشر امثالها **«Kim iyilik getirirse ona o getirdiğinin on katı vardır..»** (Enam, 160.) âyetindeki عشر kelimesi, aslı mü-

zekker olan أمثال kelimesine izafetinden dolayı sonundaki ها zamiri hazfedilmiştir. Bir görüşe göre de, أمثال kelimesi حسنات yerini tutan zamire izafetinden dolayı müennes olmuştur. Bir başka görüşe göre de, mânaya riayet edilerek müennes olmuştur. Çünkü أمثال kelimesi, حسنة kelimesinin benzeri gene حسنة olduğundan, mânaca müennestir. Bu duruma göre âyetin takdiri; فله عشر حسنات أمثالها ona on hesenenin benzeri vardır, şeklindedir. Müennes ve muzekkerle ilgili önemli kaideleri önceden zikretmiştik.

«Taglib» de bu kabildendir. Taglib, bir şeye başkasının hükmünü vermektir. Bir rivayete göre taglib, gelen iki hükümden birinin diğerine tercihidir. Taglib ifade eden kelimenin iki hükümden birinin yerine kullanılması, mânaca muhtelif iki kelimenin, aynı mânada kullanılmasıdır.

وكانت من القانتين **«..gönülden itaat edenlerden oldu..»** (Tahrim, 12.), الا امرأته كانت من الغابرين **«..yalnız karısı(nı kurtarmadık) çünkü o, geride kalanlardan oldu.»** (Araf, 83.) âyetleri buna mısaldır. Bu âyetlerdeki قانتين ve غابرين kelimelerinin aslı, القانتات ve الغابرات olarak gelmesiydi; ancak Taglib kaidesine göre müenneslik, muzekkerlik içinde mütalaa edilmiştir. بل انتم قوم تجهلون **«..siz, gerçekten cahil bir toplumsunuz.»** (Neml, 55.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki تجهلون fiili, انتم zamirinin قوم kelimesine taglibinden dolayı muhatab ت sı ile gelmiştir. Halbuki kaideye göre bu fiil, قوم un sıfatı olduğundan, قوم يجهلون şeklinde gelmesi gerekirdi. Fakat mevsufun انتم zamirine haber olması, gaib sıgasından muhatab sıgasına geçişi güzelleştirmiştir.

قال اذهب فمن تبعك منهم فان جهنم جزاؤكم **«(Allah) defol git, dedi; onlardan kim sana uyarsa cezanız cehennemdir..»** (İsrâ, 63.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki من تبعك ifadesi, gaib zamiri gerektirmesine rağmen muhatab zamiri ile taglib edilmiştir. Gaib mâna, masiyet ve ukubette muhataba tabi olmakla, lafızda da muhataba tabi olmuştur. Bu durum, lafzın mânaya irtibatını güzelleştiren bir husus olmaktadır.

ولله يسجد ما فى السموات وما فى الأرض **«Göklerde ve yerde olanların hepsi ister istemez Allaha secde ederler..»** (Ra'd, 15.) âyetinde, gayrı akil olanlar taglib edildiğinden ما ile gelmiştir. Bir başka âyette de, sahip olduğu şereften dolayı akılın taglibi sebebiyle من harfiyle gelmiştir. لنخرجنك يا شعيب والذين امنوا معك من قريتنا او لتعودن فى ملتنا **«..Ey Şuayb, ya mutlaka seni ve seninle beraber olanları kentimizden çıkaracağız, ya da dinimize döndüreceğiz..»** (Araf, 88.) âyetinde Şuayb (a.s.) taglib hükmüyle لتعودن fiiline dahil edilmiştir. ان عدنا فى ملتكم **«..eğer sizin dininize dönersek..»** (Araf, 89.), فسجد الملائكة كلهم اجمعون الا ابليس **«Meleklerin hepsi topluca secde ettiler; ancak iblis (etmedi).** (Hicr, 30-31.) âyetleri de bu kabildendir. Son âyette geçen İblis yaratıldığı sırada meleklerden biri olduğundan istisna edatıyla melaikeden sayılmıştır. Taglib yoluyla onlar

arasına girmiştir. يا ليت بيني وبينك بعد المشرقين «..**keşke benimle senin aranda iki doğu arası kadar uzaklık olsaydı..**» (Zuhruf, 38.) âyetindeki مشرقين kelimesi, meşrik ve magrib mânasındadır. Bu âyetin tefsirinde İbnu'ş-Şeceri, iki cihetten en meşhuru olduğundan meşrik kelimesinin taglib edildiğini söyler. مرج البحرين «**İki denizi salıverdi..**» (Rahmân, 19.) âyetinde iki denizden maksad, tatlı ve tuzlu iki denizdir. Halbuki deniz, tuzlu suya verilen addır. Tatlı suya nazaran tuzlu suya sahip denizlerin çokluğundan, âyette taglib edilmiştir. ولكل درجات مما عملوا «**Herbirinin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır..**» (Enam, 132.) âyetinde Mümin ve kafirin dereceleri söz konusudur. Dereceler ulvi makamları, derekat ise sufli makamı gösterir. Âyetteki derece, Müminin daha şerefli olmasından dolayı, taglib yoluyla her iki kısım için kullanılmıştır.

Zerkeşi, «B u r h a n»ında bu konuda şöyle der: Taglibin mecaz sanatından sayılması, kelimenin asıl mânasında kulanılmamasından ileri gelmektedir. Mesela, القانتين kelimesi, bu vasıfla vasıflandırılan cemi müzekker mânasındadır. Bu kelimenin, müzekker ve müennes olarak kullanılması, asıl mânasının dışındadır. Diğer kelimeler de bunun gibidir.

Kırkıncı bahiste geçtiği gibi, harfi cerlerin, kendi mânaları dışında kullanılması da bu kabildendir.

İlerde inşa kelimesinde görüleceği gibi emir sigası olan افعل, nehiy sigası olan لاتفعل sigası, tasdik ve tasavvur ifade eden istifham edatları, temenni, teracci ve nida edatlarının asıl mânalarının dışında kullanılışı, bu kabildendir.

Bir kelimenin başka bir kelime mânasında kullanılması demek olan takdim de, bu kabildendir. Takdim; harf, fiil ve isimlerde görülür. Harflerle ilgili husus, harfi cer bahsinde açıklanmıştır. Fiillerde ise durum şöyledir: Bir fiilin mânası, diğer bir fiilin mânasında kullanıldığında bu fiil, aynı anda iki fiil mânasına gelmiş olur. Buna göre harfi cerle müteaddi olmaması gereken bir fiil, harfi cerle müteaddi olur. Harfi cerle müteaddi olan fiilin mânası doğru olabilmesi için ya fiilin ya da harfin tevili gerekir. Bunlardan birincisi fiilin tazmini, ikincisi de harfin tazminidir.

Ulema, bunlardan hangisinin daha doğru olduğu hususunda ihtilaf etmiş, bu durumun fiillerde daha sık görüldüğünü belirtmiştir. Buna, عينا يشرب بها عباد الله «**Bir kaynak ki Allah'ın kulları ondan içerler..**» (İnsan, 6.) âyeti misaldir. Âyetteki يشرب fiili من harfi cerriyle müteaddi olması gerekirken ب harfi cerriyle müteaddi olmuştur. Bu durumda يشرب fiili, يروى ve يتلذ mânasında kullanılır, ya da ب harfi cerri, من harfi cerri mânasını alır. احل لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم «**Oruç gecesi kadınlara yaklaşmak size helal kılındı..**» (Bakara, 187.) âyeti buna misaldir. Bu âyetteki الرفث kelimesi, ancak cinsi münasebet mânasına geldiğinden الى harfi cerriyle müteaddi olur. هل لك الى ان تزكى «**..arınmağa gönlün var-**

mı?..» (Nâziat, 18.) âyeti de bu kabildendir. Âyetin aslı, ان فى şeklindedir, ادعوك mânası tazmin ettirilmiştir. وهو الذى يقبل التوبة عن عباده «O'dur kullarından tevbeyi kabul eden..» (Şûrâ, 25.) âyetindeki يقبل fiili, af mânasında kullanmak gayesiyle عن harfi cerriyle müeaddi olmuştur.

İsimlerde ise durum şöyledir: Bir ismin mânası, iki ismin mânasını birlikte ifade etmek için, diğer bir ismin mânasında kullanılmasıdır. حقيق على ان لا اقول على الله الا الحق «Bana Allah'a karşı ancak gerçeği söylemek yaraşır..» (Araf, 105.) âyetindeki حقيق kelimesi, söylenenin hak olduğu ve bu hususta haris davranıldığını ifade etmektedir. Tazminin mecazi olması, kelimenin ne hakiki ne de mecazi mânasında kullanılmasındadır. Buradaki mecazlık, her iki mânanın birleştirilmesindendir.

Mecaz Kabul Edilen Kelimelerin Nevileri

Bunlar altı kısımdır.

1- Hazif; meşhur kavle göre hazif, mecaz nevilerinden biridir. Bazı ulema bu görüşe katılmamışlardır; çünkü mecaz, bir kelimenin asıl mânası dışında bir mânada kullanılmasıdır, hazif ise böyle değildir. İbnu Atıyye: Muzafın hazfi, çoğunlukla mecazın kendisidir, fakat her hazif mecaz değildir, der.

Karafi, hazfi dört kısma ayırır;

a- İsnad bakımından kelimenin, sahip olduğu mânaya uygunluğudur. واسال القرية «..**şehre sor**..»(Yûsuf, 82.) âyeti buna misaldir. Karye kelimesinden murad, karye sakinleri demektir. Çünkü karyeye soru tevcih edilmez,

b- İsnad yapılmaksızın hazfin uygun olmasıdır. Fakat bu hazif, şeri bir delile dayanmalıdır.

فمن كان منكم مريضا أو على سفر فعدة من أيام أخر «..**sizden kim hasta veya seferde olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (tutar)...**» (Bakara, 184.) âyeti buna misaldir. Âyette فأفطر fiili hazfedilmiştir.

c- Hazfedilen kelimenin, şeri delilden ziyade örf ve âdete dayanmasıdır. ان اضرب بعصاك البحر فانفلق «..**Değneğinle denize vur (vurunca deniz) yarıldı..**» (Şuârâ, 63.) âyeti buna misaldir. Âyette فضرب بها فانفجرت **deyneğiyle denize vurunca deniz yarıldı,** ifadesi hazfedilmiştir.

d- Hazfedilen kelimenin ne şeri delile, ne de örf âdete dayanmamasıdır. فقبضت قبضة من اثر الرسول «..**elçinin ayak bastığı yerden bir avuç (taprak) aldım (attım)..**» Tâhâ, 96.) âyeti buna misaldir. Bu âyette, Musa (a.s.)ın bindiği atın ayak izinden bir avuç toprak alıp atmasının, şeri veya örfi bir delile dayanmadığı görülür. Bu dört kısımdan ancak birincisi mecazidir.

Zencanî «Miyar» adlı eserinde şöyle der: Bir kelimenin mecaz oluşu hükmün değişmesine bağlıdır. Fakat bir cümleye matuf olan müptedanın hazfedildiği

gibi, cümlede hüküm değişmezse bu hazif mecaz olmaz. Çünkü haziften sonra geri kalan ifadenin hükmü değişmemektedir.

Kazvini, «e l - İ z a h» adlı eserinde şöyle der: Hazif veya ziyade yoluyla kelimenin irabı değişirse, bu değişiklik mecaz olur. واسئل القرية **«..şehre sor..»** (Yûsuf, 82.), ليس كمثله شيء **«Zatına benzer hiçbir şey yoktur..»** (Şûrâ, 11.) âyetleri buna misaldir. Şayet bu hazif veya ziyadelik irabın değişmesini gerektirmiyorsa, kelimenin, mecazi kelime olduğu söylenemez. او كصيب من السماء **«ya da gökten boşanan yağmur gibi..»** (Bakara, 19), فبما رحمة من الله لنت لهم **«Allah'ın rahmetiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın..»** (Âl-i İmrân, 159.) âyetleri buna misaldir.

2- Tekiddir; bazı ulema, ikinci kelimenin mânası birincinin aynısını ifade ettiğinde, bunun mecaz olduğunu kabul ederler. Halbuki tekid mecaz değil, hakikattır.

Tarsusi, «e l - U m d e» adlı eserinde şöyle der: Tekid durumunda olan kelimeyi mecaz kabul edenlere şu cevabı veririz: عجل عجل **çabuk ol, çabuk ol!** sözünde olduğu gibi, tekid birincinin aynı, ikincinin de mecaz olması caiz olursa, birinci kelimenin de mecaz olması caiz olur. Çünkü her iki kelime, aynıdır. Birinci kelimenin mecaza hamli mümkün olduğuna göre, birincinin aynısı olacağından, ikicisinin de mecaza hamli mümkün değildir.

3- Teşbihtir; bazı ulema bunu mecaz kabul ederler. Fakat teşbih mecaz değil, hakikattir.

Zencani, «M i y a r» adlı eserinde şöyle der: Teşbih, belirli kelimelerle ifade edilen bir mânadır. Bu mânayı taşıyan bir kelime, başka bir mânaya nakledilmez.

Şeyh İzzüddin b. Abdisselam ise şöyle der: Eğer teşbih edatı zikredilmişse, bu hakiki teşbihtir. Eğer mahzuf ise, hazif mecaz sayıldığından, mecazi teşbihtir.

4- Kinayedir; kinayede dört farklı görüş vardır;

a- Hakiki kinayedir. İbnu Abdisselam'a göre doğru olan da budur, çünkü asıl mânasında kullanılmış, fakat bir başka mânaya delaleti murad edilmiştir.

b- Mecazi kinayedir;

c- Ne hakiki, ne de mecazi kinayedir. Bunu Kazvini, «T e l h i s» adlı eserinde ifade eder. Mecazda hakiki mâna ile mecazi mânanın bir arada olmasını kabul etmediğinden, kinayede, mecazın varlığını da kabul etmemiştir.

d- Takiyyuddin Subki'nin tercihine göre, hakikat ve mecaz olmak üzere ikiye ayrılır. Eğer kelime, kendi lazım mânası kasdedilerek ifade ettiği mânada kullanılırsa, bu kelime hakikidir. Eğer kelimenin mânası kasdedilmez, buna karşılık lazım mânadan melzum mâna kasdedilirse, kelime asıl mânası dışında kul-

lanılacağından mecaz olur. Kısacası kinayede hakikat, kelimenin, asıl mânası dışında bir mâna taşıması için gerçek mânasında kullanılmasıdır. Mecaz ise, ifade ve kullanış yönüyle kelimenin, asıl mânası dışında kullanılmasıdır.

5- Takdim-tehirdir; bazı ulema bunu da mecaz olarak kabul etmişlerdir. Cümlede mefulun yeri gibi sonradan gelmesi gereken kelimenin tekaddüm etmesi, fail gibi önce gelmesi gerekenin tehir etmesi, cümledeki gerçek yerinin değişmesidir. Zerkeşi, «B u r h a n»ında bunun mecazdan sayılmasının doğru olmadığını ifade ederek, mecaz, asıl mânasında kullanılan bir kelimenin, bu mâna dışındaki bir mânada kullanılmasıdır, der.

6- İltifattır; Bahauddin Subki, iltifatın, hakikat veya mecaz olduğunu söyleyeni görmedim. Bana göre bu, iltifat olmaktan çıkarılmadığı sürece, hakikidir, der.

Hakikat ve mecaz olarak vasıflandırılan kelimeler, iki yönden değerlendirilir. Namaz, zekat, oruç ve hac gibi dini konular, şeri açıdan hakiki mânasında, lugat açısından da mecazi mânasında değerlendirilir.

Hakikat ve mecaz arasındaki vasıtanın üç noktada toplandığı söylenir. Bunlar:

a- Cümlede kullanılmadan önce mücerred halde bulunan lafızdır. Bu kısma dair Kur'an'da bir misal yoktur. Ancak bunların, bir kavle göre, kelamı meydana getiren harflere işaret etmek üzere, hurufu mukattaa olmaları mümkündür.

b- İlamdır;

c- Şekil bakımından benzerlik sağlamada kullanılan kelimelerdir; ومكروا ومكر الله **«Tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarına karşılık verdi..»** Âl-i İmrân, 54.), وجزاء سيئة سيئة مثلها **«kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür..»** (Şûrâ, 40.) âyetleri buna misaldir. Bazı ulema bu kelimelerin hakikatle mecaz arasında vasıta olduklarını söyler. İbnu Cabir'in bir arkadaşına ithaf ettiği «Ş e r h u B e d i a» adlı risalesinde naklettiğine göre bunun, dilde kullanılış gayesine uymadığından hakiki, aralarında yakın bir mâna bağı bulunduğundan mecazi olmadığı söylenir. Buna göre, şekil bakımından benzerliği olan (müşakele) kelimeler mecazdır, aralarındaki alaka ise birbirine yakın olmalarıdır.

3- Mecazdan Yapılan Mecaz

Bu, kelimenin hakiki mânasından alınan mecazın, diğer bir mecaza nisbetle hakiki mânada kabul edilmesidir. Aralarındaki yakın alakadan dolayı, birinci mecaz dikkate alınmadan, ikinci mecazın kabul edilmesidir. ولكن لا تواعدوهن سرا **«..Sakın (meşru sözler dışında) onlarla sözleşmeyin..»** (Bakara, 235.) âyeti buna misaldir. Âyette mecazdan yapılan mecaz vardır. Cinsi münasebet, ço-

çoğunlukla gizli olarak yapıldığından mecazi mânada **sır** kelimesiyle ifade edilmiş, bu mâna hakiki kabul edilerek, nikah akdi mânasında ikinci mecaz olarak kullanılmıştır. Çünkü nikah, cinsi münasebetin meşruluğuna sebeptir. Birinci mecaz mülazemet, ikinci mecaz da sebebiyet ifade eder. Buna göre âyetin mânası: لاتعزموا عقدة النكاح **Nikah akdi yapmaya kalkışmayın,** şeklinde olur.

ومن يكفر بالايمان فقد حبط عمله «**..Kim inanmayı kabul etmezse, onun ameli boşa çıkmıştır..**» (Mâide, 5.) âyeti buna misaldir. Çünkü اذاقيل لهم لااله الا الله يستكبرون «**..onlara Allah'dan başka (gerçek) ilah yoktur, denince büyüklük taslarlardı.**» (Sâffât, 35.) âyeti, yukardaki âyetin delaletiyle kalben tasdikten mecazdır. Aralarındaki alaka, sebebiyettir. Lisanla tevhidde bulunmak, kalben tevhidin sebebidir. Vahdaniyet ifade eden لااله الا الله **Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur,** düsturu, lisanla yapılan tevhidden mecazdır.

İbnu's-Sîd وأنزلنا عليكم لباسا «**..Sizin için elbiseler indirdik..**» (Araf, 26.) âyetini bu kabilden saymıştır. İnsanlara indirilen libasın kendisi değil, kumaşın kumaş haline gelmesine sebeb olan yağmurdur.

ELLİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEŞBİH VE İSTİARE

Teşbih, belagat iliminin en önemli konularından biridir. Müberrid «e l K â m i l»inde: Şayet bir kimse; Araplar sözlerinde ekseriyetle teşbih kullanır derse, bu söz doğrudur, der. Teşbihatu'l-Kur'an mevzuunda çeşitli eserler yazılmıştır. Ebu'l-Kasım b. Bendar el-Bağdadî'nin «K i t a b u' l - C u m a n f i T e ş b i h a t u' l - K u r' a n» adlı eseri bunlardan biridir.

Sekkaki teşbihi şöyle tarif eder: İki ayrı kelimenin bir mânada müşterek olduğunu göstermektir.

İbnu Ebi'l-İsba ise; kapalı olan bir mânayı açık hale getirmektir, şeklinde tarif eder. Bir başka tarifte; bir şeyin, vasfı bulunan başka bir şeye ilhakı olduğu söylenir. Bazı ulema teşbihi; müşebbehe, müşebbehun bihe ait hükümlerin birini vermektir, şeklinde tarif ederler. Teşbihin gayesi, kapalı olan bir hususu açıklığa kavuşturmakla kişiyi aydınlatmak, ifadeyi vuzuha kavuşturmak üzere uzak mânayı yakın mânaya çekmektir. Bir başka tarife göre de; kastedilen mânayı kısaltarak açıklamaktır.

Teşbih edatları; harf, isim ve fiildir.

Harf olan teşbih edatları; كرماد deki ك ، كأنه رؤوس الشياطين «**Tomurcukları şeytanların başları gibidir.**» (Sâffât, 65.) âyetindeki كأن dir.

İsim olan teşbih edatları; مثل ve شبه kelimeleri ile teşbih ve benzerlik ifade eden diğer kelimelerdir.

Tîbî şöyle der: مثل kelimesi ancak, hal ve kendine has bir durum ifade eden sıfatta kullanılır. Fakat sıfat olarak kullanılması gariptir. مثل ما ينفقون في هذه الحياة الدنيا كمثل ريح فيها صر «**Bu dünya hayatında kazandıklarının durumu, şu dondurucu rüzgara benzer ki..**» (Âl-i İmrân, 117.) âyeti buna misaldir.

Fiilerden bazıları da şunlardır: يحسبه الظمآن ماء «**..susayan onu su sanır..**» (Nûr, 39), يخيل اليه من سحرهم أنها تسعى «**..değnekleri Musa'ya sanki yürüyorlarmış gibi geldi..**» (Tâhâ, 66.) âyetleri buna misaldir.

Sekkaki'nin görüşlerine uyarak Kazvini Telhis'inde şöyle der: Fiil bazen teşbih mânasında zikredilir, علمت زيدا أسدا **Zeyd'i aslana benzetiyorum,** cümlesinde olduğu gibi, zanna delalet ederek uzak teşbih olarak kullanılır.

Başta Tibi olmak üzere bazı ulema bu görüşe karşı çıkarak şu cevabı verirler: Bu fiillerin teşbih mânası taşımalarında kapalılık vardır. Doğru olan, fiilin yakınlık ve uzaklıkta teşbihin durumunu belirtmesidir. Teşbih edatını nazarı itibare almaksızın uygun mâna verilmeyeceğinden, bu edat, mahzuf ve mukadder olabilir.

1- Teşbihin Kısımları

Değişik yönleriyle teşbih, kısımlara ayrılır:

A- Müşebbeh ve müşebbehün bih yönüyledir. Bu da dört kısma ayrılır.

a- Müşebbeh ile müşebbehün bihin hissi olmasıdır.

b- Müşebbeh ile müşebbehün bihin akli olmasıdır.

c- Müşebbehün bih hissi, müşebbeh ise aklidir.

d- Müşebbehün bih akli, müşebbeh ise hissidir.

Müşebbeh ile müşebbehün bih'in hissi olduğuna misal; والقمر قدرناه منازل حتى عاد كالعرجون القديم **«Ayada konaklar tayin ettik. Nihayet o, eski urcun haline döndü.»** (Yâsin, 39.) ve كأنهم أعجاز نخل منقعر **«..insanları sanki koparılmış hurma kütükleri gibi..»** (Kamer, 20.) âyetleridir.

Müşebbeh ile müşebbehün bihin akli olduğuna misal, ثم قست قلوبكم من بعد ذلك فهي كالحجارة أو أشد قسوة **«..bundan sonra onlar taş gibi, hatta daha da katıdır..»** (Bakara, 74.) âyetidir. Zerkeşi'nin «B u r h a n»da getirdiği misal budur. Zerkeşi, teşbihi قسوة kelimesinde olduğunu zannederse de bu doğru değildir. Âyette teşbih قلوب kelimesi ile حجارة kelimesi arasındadır. Bu durumda âyetteki teşbih, hissi teşbihten sayılır.

Müşebbehün bih hissi, müşebbeh ise akli olduğuna misal; مثل الذين كفروا بربهم أعمالهم كرماد اشتدت به الريح **«Rablerini inkar edenlerin işleri, tıpkı fırtınalı bir günde rüzgarın savurduğu küle benzer.»** (İbrahim, 18.) âyetidir. Müşebbehün bih akli, müşebbehin hissi olduğuna dair misal, Kur'an'da mevcut değildir. Fahruddin Razi buna karşıdır. Çünkü akıl, hisse dayanır. Hissedilen şeyler, düşünülen şeylerin aslını teşkil eder. Hissin akla teşbihi, asıl olanın feri olmasını, ferı olanın da asıl olmasını gerektirdiğinden bu görüş doğru olmaz. هن لباس لكم وأنتم لباس لهن **«..onlar sizin elbisenizdir. Siz de onlara elbisesiniz..»** (Bakara, 187.) âyetinde bu tür teşbihin olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir.

2- Teşbih, müfred veya mürekkep olma yönüyle ikiye ayrılır. Mürekkep teşbih, bir çok yönlerin birleşmesiyle meydana gelen teşbihtir. كمثل الحمار يحمل أسفارا **«..kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir..»** (Cuma, 5.) âyeti buna misaldir. Âyetteki teşbih, merkebin kitapları yüklenip taşıma yorgunluğu karşılı-

ğında bu kitaplardan istifade edemeyişinden dolayı, mürekkep teşbih olur. انما مثل الحياة الدنيا كما ء انزلناه من السماء **«Dünya hayatı, tıpkı gökten indirdiğimiz bir suya benzer..»** (Yûnus, 24.) âyeti كأن لم تغن بالامس **«..sanki bir gün önce bir şey yokmuş gibi..»** cümlesine kadar olan kısmıyla buna bir misaldir. Bu âyette on cümle vardır. Terkip, bu cümlelerin tamamındadır. Bunlardan biri çıkarılacak olursa, teşbih bozulmuş olur. Âyetteki teşbihten maksad, dünya hayatının süratle geçişi, nimetlerinin yok oluşu, insanların buna aldanmaları, gökten inen yağmur sebebiyle, süslü elbiselerle donanmış bir gelin gibi, yeryüzünün çeşitli bitkilerle donanıp bütün güzelliği ile süslenmesi, bu güzelliğe bakanların sanki bunların ebediyyen kalacağını zannetmesi, bütün bu güzellikler, sanki dün yokmuş gibi bir duruma dönüşmüştür. Bu durum, mürekkep teşbihe misaldir.

Bir kısım ulema, dünya hayatının gökten inen yağmura benzetilişini, iki şekilde açıklar:

a- Eğer su ihtiyaç fazlası içilirse, zarar verir. Şayet ihtiyaç miktarı içilecek olursa faydalı olur; dünya hayatı da böyledir.

b- Eğer suya elini batırıp avuçlayacak olursan, avucunda bir şey kalmaz. Dünya hayatı da aynen böyledir.

مثل نوره كمشكاة فيها مصباح **«..O'nun nuru, içinde lamba bulunan penceresiz bir oyuğa benzer..»** (Nur, 35.) âyeti de bu kabildendir. Âyette, Allah'ın Müminin kalbine akıttığı nur, içinde aydınlatıcı sebeplerin toplandığı kandile benzetilmiştir. Durmadan yanan bu kandilde yanan maddenin bitmeyişi, gözün daima bu parlaklığı görebilmesini sağlar. Âyette kandilin fenere konuluşu, parıldayan yıldızlara benzetilmiştir. Lambadaki yağ ise, yağlar en safi, yakıcıklıkta en kuvvetli olanıdır. Çünkü kandildeki bu yağ, ne şarkta ne de garbda yetişen zeytin yağına benzer. Güneş ışıkları bu ağaca sadece, sabah-akşam değil, bütün gün isabet etmektedir. İşte bu Allah'ın, Müminlerin durumunu ortaya koymak için getirdiği bir meseldir. Kafire ise iki mesel getirmiştir. Bunlardan biri düz arazideki serab, diğeri de derin denizlerdeki karanlıklardır. Bu teşbih de, aynı şekilde mürekkep teşbihtir.

3- Müşebbeh ile müşebbehün bihden biri dikkate alınarak yapılan teşbih, kısımlara ayrılır:

a- Gözle görülen bir şeyin, karşıtı ve zıddının bilinmesiyle, akli olan teşbihtir. Karşıt ve zıddı kavramak, gözle görüleni kavramaktan daha beliğdir. طلعها كأنه رؤوس الشياطين **(Sâffât, 65.) âyeti buna misaldir. Âyette meyveler, müşahhas olarak görülmese bile, insanlara çirkin ve kötü bir şekilde tanıtılan, çirkinliği gözlerinde büyütülen şeytana benzetilmiştir.**

b- Gözle görülmeyen bir şeyin, gözle görülene teşbihidir. والذين كفروا أعمالهم كسراب بقيعة **«İnkar edenlere gelince: Onların işleri, düz arazideki serap**

gibidir..» (Nur, 39.) âyeti buna misaldir. Âyette, gözle görülmeyen iman, gözle görülen seraba benzetilmiştir. Müşebbeh ile müşebbehün bihin müşterek mânası, şiddetli ihityaç ve çaresizlik içinde iken vehme düşmenin yersizliğidir.

c- Mutad olmayan bir şeyin, mutad bir şekilde cereyanıdır. واذنتقناالجبل فوقهم كأنه ظلة **«..dağı bir gölge gibi kaldırmıştık..»** (Araf, 171.) âyeti buna misaldir. Müşebbeh ile müşebbehün bihin müşterek mânası, görünüşte yüksekliktir.

d- Kolaylıkla bilinmeyen bir şeyin, kolayca bilinmesidir; وجنةعرضها كعرض السماء والارض **«..gökle yerin genişliği gibi..»** (Hadid, 21.) âyeti buna misaldir. Benzeyenle benzetilenin müşterek mânası, üstünlüktür. Âyette, vasfının güzelliği, son derece geniş sathı ile cennete teşvik vardır.

e- Vasfında kuvvetli olmayanın, kuvvetli olana benzetilmesidir. وله الجوار المنشآت في البحر كالاعلام **«Denizde koca dağlar gibi akıp giden yüksek gemiler de O'nundur..»** (Rahman, 24.) âyeti buna misaldir. Âyette, benzeyenle benzetilenin müşterek mânası, üstünlüktür. Âyetin ifade ettiği mâna, suda yüzen, ağır yükleri taşıyan, uzun mesafeleri kısa zamanda katederek insanlara faydalı olan büyük gemilerin sağladığı hizmette, Allah'ın kudretini göstermektir. Bu kudret aynı zamanda rüzgarın insan emrine verilmesiyle kendini gösterir. Bu yönüyle âyet, nimetlerin çokluğu, Allah'ın kudretindeki üstünlüğü ihtiva etmektedir. Kur' an'ı Kerim'deki teşbihler, bu beş şekilde görülen teşbihlerdir.

f- Teşbih, müekked ve mürsel olmak üzere kısımlara ayrılır. Teşbih edatı hazfedilen teşbihe müekked teşbih denir. وهي تمر مر السحاب **«..onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedir..»** (Neml, 88.) âyeti مثل مر السحاب demektir. وازواجه امهاتهم **«..onun eşleri de onların anneleridir..»** (Ahzâb, 6), وجنةعرضها السموات والارض **«..genişliği yerle gök arası kadar olan cennetlere.»** (Âl-i İmran, 133.) âyetleri buna misaldir.

Teşbih edatı hazfedilmeyen teşbihe, mürsel teşbih denir. Buna dair misaller, yukarıdaki âyetlerde geçmiştir. Edatı hazfedilen teşbih, hazfedilmeyenden daha beliğdir. Çünkü teşbih edilen (müşebbeh), teşbih olunanın (müşebbehün bih) seviyesinde kullanılmıştır.

2- Teşbihde Kaide

Teşbihde asıl olan, teşbih edatının müşebbehün bihe dahil olmasıdır. Teşbih edatı bazan müşebbehe de dahil olabilir. Bunun üç gayesi vardır:

a- Ya mübalağa kasdedilir. Bu durumda teşbih kalbolunur, müşebbehün bih yerine müşebbeh esas olur. قالوا انما البيع مثل الربا **«..Alış-veriş de faiz gibidir demelerinden..»** (Bakara, 275.) âyeti buna misaldir. Âyette, sözü edilenin, انما الربا مثل البيع **faiz de alış veriş gibidir,** demeleri gerekirdi. Çünkü âyetteki ifade, alış-verişi değil, ribayı hedef almaktadır. Fakat sözü söyleyenler bu ifadeden

kaçmışlar, caiz olma yönüyle alış-verişi ribaya ilhak ederek ribayı esas almışlardır.

افمن يخلق كمن لا يخلق **«yaratan yaratmayan gibi midir?..»** (Nahl, 17.) âyeti de buna misaldir. Âyetteki teşbih, aksine olması gerekirdi. Çünkü hitap putlarını Allah'a benzeterek ilah adını veren putperestlerdir. Onlar yaratmayanı, yaratan yerine koymuşlardır. Âyette onların bu şekildeki hitaplarına muhalefet vardır. Zira putperestler putlara ibadet etmede aşırı gitmişlerdir, bunu ibadetlerine esas almışlardır. Âyet onların uygun gördüğü ibadet şekline cevap için gelmiştir.

b- Ya da durumu açıklığa kavuşturmak kasdedilir; وليس الذكر كالانثى **«..erkek kız gibi değildir..»** (Âl-i İmrân, 36.) âyeti buna misaldir. Halbuki âyetin aslı, وليس الانثى كالذكر **kız erkek gibi değildir,** şeklindedir. Fakat âyette, bu asıldan dönülmüştür. Çünkü mâna; **talep ettiğim erkek, hibe ettiğim kız gibi değildir,** şeklindedir. Âyetteki fasılaya uyarak, bu şekilde nâzil olduğu söylenir. Çünkü انى وضعتها انثى **«..onu kız doğurdum..»** ibaresi, âyette önce gelmiştir.

c- Teşbih edatı, muhatabın anlayışına dayanarak bu iki hususun dışında da gelebilir. يا أيها الذين آمنوا كونوا انصار الله كما قال عيسى بن مريم **«Ey Müminler, Allah'ın yadımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa dedi ki..»** (Saff, 14.) âyeti buna misaldir.

3- Teşbihte Diğer Bir Kaide de Şudur

Medih için yapılan teşbihteki esas, az değerde olanın değerli olana, zem yapılan teşbihte ise değerli olanın az değerde olana teşbihidir. Çünkü zem, değer derecesinin en düşüğüne, değerli olanın da az değerliye hamlidir. Medih için yapılan teşbihe misal; yakut gibi çakıl taşı, zem için yapılan teşbihe misal; cam gibi yakuttur.

Teşbih, menfi bir değer için de yapılır.

يا نساء النبى لستن كأحد من النساء. **«Ey peygamber hanımları, siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz..»** (Ahzab, 32.) âyeti buna misaldir. Âyetteki teşbih, peygamber zevcelerini övmede değil, onları diğer kadınların durumuna benzetmedir. ام نجعل المتقين كالفجار **«..yoksa muttekileri yoldan çıkanlar gibi mi tutacağız..»** (Sâd, 28.) âyeti de buna misaldir. Âyetin mânası, Müslümanlarla, kâfirlere eşit muamele etmeyiz, demektir. مثل نوره كمشكاة **«..O'nun nuru penceresiz oyuğa benzer..»** (Nur, 35.) âyetinde değerli olan, az değerli olana benzetilmiştir. Sebebi muhataplara meseleyi kolayca anlatmak içindir; yoksa Allah'ın nurundan daha üstün bir şey düşünülemez. İbnu Ebi'l-İsba; Kur'an'da ne iki şeyin, ne de daha çoğun, birbirine teşbihi mevcut değildir. Kur'an'da olan teşbihler, bir şeyin diğer birine teşbihi şeklindedir.

4- İstiare

Mecazın teşbihle karışmasından istiare meydana gelir. İstiare de mecaz nevindendir, aralarındaki yakınlık, mecazın istiareye benzeyişidir. İstiarenin asli mânasıyle teşbih olarak kullanılan kelime, şeklinde tarifi yapılır. Doğru olan, istiarenin lügavî mecaz olmasıdır. Çünkü istiare, müşebbeh, müşebbeh yerine değil, müşebbehün bih yerine kullanılır. Bunlardan daha umumi olan mânada kullanılmaz. Mesela رأيت أسدا يرمي **ok atan bir aslan gördüm,** ifadesinde burada yırtıcı hayvan mânasında değil, cesur bir insan mânasındadır.

İstiareye lügavî tasarruf değil, akli tasarruf mânası verildiğinden, mecazı akli de denilir. İstiare ancak, müşebbehün bih cinsine dahil olduğu iddiasından sonra, müşebbehe verilen addır. Gerçek mânada istiarenin kullanılışı, lügavidir. Burada sadece, ismin nakli yapılmıştır. Halbuki sadece ismin nakli ile istiare olmaz. Böyle bir nakilde belâgat olmaz. Özel isimlerin naklinde belâgatin olmayışı da, buna bir delildir. Bu yüzden istiare, mecazı akliden başka bir şey değildir.

Bir kısım ulemaya göre istiare, bilinen bir mânada kullanılan kelimeyi, bilinmeyen bir mânada kullanmaktır. Bunun gayesi, gizli olanı ortaya çıkarmaktır, açık olmayan zahiri mânayı açıklamak, mübalağa sağlamak veya hepsini bir arada düşünmektir. Gizli olanı ortaya çıkarmaya misal, وانه في ام الكتاب لدينا لعلي حكيم **«O, katımızda bulunan ana kitaptadır..»** (Zuhruf, 4.) âyetidir. Bu âyetin hakiki ifadesi, وانه في اصل الكتاب **O katımızda bulunan asıl kitaptadır,** şeklindedir. Âyetteki الأم kelimesi, الأصل kelimesinden istiaredir. Ferin aslından neşet ettiği gibi, evlad da anadan neşet etmiştir. İstiaredeki hikmet, meri olmayan bir şeyin, mer'iymiş gibi temsil edilmesidir. Böyle bir sözü işiten kimse, işitme durumundan kurtulur, görme durumuna geçer. Bu ifade tarzı, ilmi beyanda daha beliğ durumdadır.

Açık olmayan mânanın açıklığa kavuşturulmasına misal, واخفض لهما جناح الذل **«..onlara şefkat kanatlarını ger..»** (İsrâ, 24.) âyetidir. Âyetin mânası, evladın ana-babaya merhamet göstererek alçak gönüllü davranmasıdır. Âyetteki alçak gönüllülük, önce, **bir yöne meyletme** ile, sonra da **kanat** ile istiare yapılmıştır. Buradaki istiarenin takdiri, واخفض لهما جانب الذل **ana-babana merhamet duygusuyla (yönüyle) muamele et,** şeklindedir. Bu istiarenin hikmeti, daha iyi ifade edilerek görünmeyeni, görünür hale getirmektir. Âyette, evladın ebeveyne karşı son derece mütevazi davranması istenildiğinden, bu mânayı en beliğ bir şekilde ifade edebilmek için, istiareye ihtiyaç duyulmuştur. Bu yüzden bir yöne meyletme tabirinde bulunmayan mânayı ifade ettiği için, cenah kelimesi, istiare olarak kullanılmıştır. Yönünü aşağıya doğru birazcık eğen kimseye eğildi denilebilir. Halbuki âyetteki eğilmekten maksat, yere kapanırcasına eğil-

mektir. Bu durum ancak, kuşlardaki gibi kanatla hasıl olur.

Mübalağa için yapılan istiareye misal, وفجرنا الارض عيونا **«yeri kaynaklar halinde fışkırttık..»** (Kamer, 12.) âyetidir. Bu ifadenin aslı, وفجرنا عيون الارض **yerin kaynaklarını fışkırttık,** şeklindedir. Âyet bu şekilde ifade edilseydi, yeryüzünün her tarafında pınar fışkırır mânasına gelen âyetteki ifade kadar mübalağa olmazdı.

5- İstiarenin Unsurları

İstiarenin üç unsuru vardır. Bunlar; müşebbehün bih yerine müstear, müşebbeh yerine müstearun minh, vechu şebeh yerine müstearun leh'in kullanılmasıdır.

İstiarenin, değişik yönlerinden pek çok kısımları vardır.

Bu üç unsur da beş kısma ayrılır;

1- İstiarei mahsusadır. Bu istiarei mahsusa (gözle görülen, elle tutulan) bir şeyin mahsus olma yönüyle mahsus olana yapılan istiaredir. واشتعل الراس شيبا **«..saçlarım ağardı..»** (Meryem, 4.) âyeti buna misaldir. Âyetteki اشتعل kelimesinden anlaşılan alev, müstearun minh, saçların ağarması müstearun leh, beyazlığın yayılması, alevden çıkan ziyâ saçlarda görülen beyazlığa benzetilmesi de vechu şebehtir. Bunların hepsi gözle görülen ve elle tutulan mahsus şeylerdir. Âyetteki bu ifade, ağarma, saçların tamamını içine aldığından, اشتعل شيب الراس **saçlar beyazlanmaya başladı,** ifadesinden daha beliğdir. وتركنا بعضهم يومئذ يموج في بعض **«Biz o gün bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler..»** (Kehf, 99.) âyeti de bu kabildendir. Dalganın aslı, suyun hareketidir. Dalga, insanların hareketini göstermek üzere, istiare olarak kullanılmıştır. Vechu şebeh de, kıyamet gününde insanların karşılaşacağı devamlı sıkıntılardır. والصبح اذا تنفس **«nefes almaya başlayan sabaha..»** (Tekvir, 18.) âyeti de istiareye dair bir misaldir. Nefesin çıkışı, güneşin ufuktan yavaş yavaş doğuşu sırasında yaydığı ışığa istiare edilmiştir. Vechu şebeh de, aydınlanmanın tedrici olarak artmasıdır. Bunların hepsi, mahsus olan şeylerdir.

2- İstiarei mahsusadır. Bu istiare hissi olan bir şeye nazaran yapılan istiare şeklidir. İbnu Ebi'l-İsba, bu istiarenin öncekinden daha latif olduğunu söyler. وآية لهم الليل نسلخ منه النهار **«Gece de onlar için bir âyettir. Gündüzü ondan soyup alırız..»** (Yâsin, 37.) âyeti buna misaldir. Âyetteki müstearun minh, koyunun derisini yüzme mânasında olan سلخ kelimesi, müstearun leh ise gecenin içinden çıkışıdır. Bunlardan ikisi de hissidir. Vechu şebeh ise, etin deriden sıyrılıp çıkması gibi, gündüzün geceden muntazaman sıyrılıp çıkmasıdır. Bu durum, tasavvur etme bakımından aklidir. İstiaredeki bu tertip, aklidir. فجعلناها حصيدا **«..kökünden biçilmiş gibi yaptık..»** (Yûnus, 24.) âyeti de buna misaldir. حصيدا

kelimesi, aslında nebat için kullanılır. Vechu şebeh, bunların helak olmasıdır. Bu da, aklidir.

3- İstiarei makul, akli olan bir şeyin akli olma yönüyle akli olan lafza yapılan istiare şeklidir. İbnu Ebi'l-Isba bunun, diğer istiarelerden daha latif olduğunu söyler. من بعثنا من مرقدنا **«..Bizi yattığımız yerden kim kaldırdı..»** (Yâsin, 52.) âyeti buna misaldir. Âyette müstearun minh uyku, müstearun leh ölüm, vechu şebeh de hareketsizliktir. Bunların hepsi, aklidir. ولما سكت عن موسى الغضب **«..Musa'nın öfkesi dinince..»** (Araf, 154.) âyeti de bu kabildendir. Âyette müstear sessizlik, müstearun minh Hz. Musa, müstearun leh de gadabdır.

4- Akli mânada olan lafızla yapılan hissi istiaredir. مستهم البأساء و الضراء **«..Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dukunmuştu ki..»** (Bakara, 214.) âyeti buna misaldir. Cisimlerde hakikat olan المس kelimesi müstear, şiddetli sıkıntı müstearun leh, vechu şebeh de, akli olan البأساء ve الضراء kelimeleridir. Bunlar da aklidir. بل نقذف بالحق على الباطل فيدمغه **«Hayır, biz hakkı batılın üstüne atarız da onun beynini parçalar..»** (Enbiya, 18.) âyeti de bu kabildendir. Muhsus olana القذف ve الدمغ kelimeleri müstear, akli olan الحق ve الباطل kelimeleri müstearun lehdir.

ضربت عليهم الذلة أينما ثقفوا الا بحبل من الله و حبل من الناس **«Nerede olsalar, onlara alçaklık (damgası) vurulmuştur. (Ezilmeğe mahkumdurlar), meğer ki ahdime ve inananların ahdine sığınmış olsunlar.»** (Âl-i İmrân, 112.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Bu âyette mahsus olan الحبل kelimesi müsteardır, Allah'la kulları arasında mevcut olan ahid, müstearun lehdir; bu da aklidir.

فاصدع بما تؤمر **«Ey Peygamber sana buyrulanı açıkça ortaya koy..»** (Hicr, 94.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki mahsus olan, camın kırılması mânasında kullanılan الصدع kelimesi müstear, Allah'ın emirlerini tebliğ mânası da müstearun lehdir, bu da aklidir. Vechu şebeh ise, her ikisinde görülen tesirdir. Aynı mânaya gelmekle beraber, âyetteki فاصدع fiili, aynı mânadaki بلغ fiilinden daha beliğdir. İfade ettiği tesir, تبليغ kelimesinin ifade ettiği tesirden daha beliğdir. Tebliğ her zaman müessir olmayabilirse de, الصدع kelimesinin ifade ettiği mâna, kesinlikle müessir olur.

واخفض لهما جناح الذل (İsrâ, 24.) âyeti bu kabildendir. Ragıb, bu âyetin tefsirinde şöyle der: Zül kelimesinin, insanı hem yükselten, hem de alçaltan iki mânası vardır. Bu âyetteki mânası yüceltmedir. Bu bakımdan جناح kelimesi müsteardır. Âyetin mânası sanki; **Seni Allah katında yüceltecek zilleti seç,** demektir. يخوضون فى آياتنا **«Âyetlerimiz hakkında dalanları..»** (Enam, 68.), فنبذوه وراء ظهورهم **«..verdikleri sözü arkalarına attılar..»** (Âl-i İmrân, 187.), أفمن اسس بنيانه على تقوى **«Yapısını Allah'dan korku üzerine kuran mı?..»** (Tevbe, 109.), و يبغونها عوجا **«..onu eğriltmek isterler..»** (Araf, 45.), ليخرج الذين آمنوا و عملوا

الصالحات من الظلمات الى النور **«..inanıp faydalı iş yapanları karanlıktan aydınlığa çıkarır..»** (Talak, 11.), فجعلناه هباء منثورا **«..onu saçılmış toz zerreleri haline getirdik..»** (Furkân, 23.), فى كل واد يهيمون **«..her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar..»** (Şuarâ, 225.), و لاتجعل يدك مغلولة الى عنقك **«Ellerini boynuna bağlanmış yapma.»** (İsrâ, 29.) âyetleri de bu nevi istiareye misaldir.

5- Akli olan bir mânanın, akli yönden hissi mânada bir lafza yapılan istiaredir. انا لما طغى الماء. **«Hakikat su bastığı zaman..»** (Hakka, 11.) âyeti buna misaldir. Âyetteki akli olan, طغى fiilinin ifade ettiği tekebbür müstearun minh, mahsus olan suyun çokluğu da müstearun lehtir. Vechu şebeh ise, aynı şekilde akli olan isti'ladır. تكاد تميز من الغيظ **«Az daha öfkeden çatlayacak..»** (Mülk, 8.), و جعلنا آية النهار مبصرة **«..gündüzün âyetini aydınlatıcı yaptık..»** (İsrâ, 12.) âyetleri de buna misaldir.

6- Lafız Bakımından İstiare Çeşitleri

Bu nevi istiare, iki kısma ayrılır:

1- İstiarei asliyyedir. Bu da, müstear olan kelimenin cins isim olmasıdır. بحبل من الله (Âl-i İmrân, 103.), من الظلمات الى النور (Talak, 11.), فى كل واد (Şuarâ, 225.) âyetleri buna misaldir.

2- İstiarei tebeiyye'dir. Bu istiare, müstear olan kelime cins isim olmamalıdır. Geçen âyetlerde görüldüğü gibi, fiil veya müştak isimler ile فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا و حزنا **«Nihayet onu Firavn ailesi aldı ki kendilerine bir düşman ve başlarına derd olsun..»** (Kasas, 8.) âyetinde olduğu gibi harfler, cins isim değildirler. Kasas sûresindeki bu âyette düşmanlık ve hüzün, Musa (a.s.)ın sudan çıkarılmasına bağlanması, kendisinin evlad edinilme gayesine teşbih edilmiş, sonra da, müşebbehun bih yerine kullanılan lamı ta'lilden, müşebbeh mânasında istiare yapılmıştır.

7- İstiarenin Başka Yönlerden Çeşitleri

İstiare; muraşşaha, mücerrede ve mutlaka olmak üzere üçe ayrılır:

1- İstiarei muraşşaha, müstearun minhe en uygun ve en yakın olan kelime ile yapılan istiaredir. اولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى فما ربحت تجارتهم **«İşte onlar o kimselerdir ki, hidayet karşılığında sapıklığı satın aldılar da ticaretleri kâr etmedi..»** (Bakara, 16.) âyeti buna misaldir. Âyetteki اشتروا fiili, hidayet yerine dalaleti seçmeden dolayı istiare edilmiş, buna uygun olarak alış-veriş ve ticaret ifade eden kelimeler kullanılmıştır.

2- İstiarei mücerrede, müstearun lehe uygun olan kelime ile yapılan istiaredir. فأذاقها الله لباس الجوع و الخوف **«Allah ona açlık ve korku belasını tattırdı.»** (Nahl, 112.) âyeti buna misaldir. Âyetteki لباس kelimesi, açlık kelimesinden is-

tiaredir. Sonra tattırmak fiilinden müstearun lehe uygun bir kelime ile kullanılmıştır. Eğer Cenabı Hakk teşbihi murad etseydi, فكساها buyururdu. Fakat burada istiarenin mücerrede olarak gelmesi, tattırma ifadesinde ruhi sıkıntının mübalağa edilmesinden dolayı daha beliğdir.

3– İstiarei mutlaka, yukarıdaki iki istiare durumunda olmayan istiaredir.

b– Başka bir yönüyle istiare; tahkikiyye, tahyiliyye mekniyye ve tasrihiyye olmak üzere dörde ayrılır:

1– İstiarei tahkikiyye, ya mânası hissi olan istiaredir, فأذاقها الله «..**Allah onlara tattırdı..»** (Nahl, 112.) âyeti buna misaldir; ya akli olan istiaredir. وانزلنا اليكم نورا مبينا **«..size apaçık bir nur indirdik..»** (Nisa, 174.) âyeti buna misaldir. Âyetteki مبينا kelimesi, açık-seçik hüccet mânasındadır. اهدنا الصراط المستقيم **«Bizi doğru yola ilet.»** (Fatiha, 5.) âyeti de buna misaldir. Âyetteki الصراط المستقيم sıfat tamlaması, Hak Dini mânasındadır. Bu iki kelimenin ifade ettiği mâna da, aklidir.

2– İstiarei tahyiliyye, müşebbehin dışında, teşbihih rük ünlerinden biri zikredilmeksizin teşbihin nefiste gizlenmesidir. Gizli tutulan bu teşbih, müşebbehun bihe ait olan bir hususu, müşebbehe bağlamakla ifade edilir. Muzmer olan bu teşbihe, kinayeden istiare ve mekniyye adı verilir. Çünkü burada istiare açıklanmamış, ancak ona ait özelliklerden birinin zikredilmesiyle varlığına işaret edilmiştir.

Bunun mukabili, istiarei tasrihiyye'dir. Müşebbehun bihe ait olan bir özelliğin müşebbehe verilmesine, istiarei tahyiliyye adı verilir. Bu istiarede, müşebbehün bihe ait olan husus, müşebbeh için istiare edilmiştir. Böyle bir istiarede müşebbeh, müşebbehün bih cinsinden kabul edildiği için, müşebbehün bihin kemali, vechi şebehdeki sağlamlığı ortaya çıkarır. Şu âyetler buna misaldir: الذين ينقضون عهد الله من بعد ميثاقه **«Onlar ki, söz verip bağlandıktan sonra Allah'a verdikleri sözü bozarlar..»** (Bakara, 27.). Bu âyette العهد kelimesi, الحبل kelimesine teşbih edilmiş, müşebbeh olan العهد kelimesi dışında, teşbih rükünlerinden biri tercih edilmeksizin, gizli tutulmuştur. Buna, müşebbehün bihin özelliklerinden biri olan Allah'ın ahdini bozma durumu delalet eder. Bu da hablullahdır. واشتعل الرأس شيبا «..**saçlarım ağarmaya yüz tuttu..»** (Meryem, 4.) âyeti de buna bir misaldir. Bu âyette müşebbehün bih olan النار kelimesi zikredilmemiştir. Buna, ateşin gereği olan alevlenme durumu delalet etmektedir.

فأذاقها الله (Nahl, 112.) âyeti de bu kabildendir. Bu âyette ifade edilen zarar ve elem neticesinde idrak edilen, açlığı bizzat tadılana teşbih edilmiştir. Bu yüzden âyette, tatma ifadesi kullanılmıştır. ختم الله على قلوبهم **«Allah onların kalblerini mühürlemiştir..»** (Bakara, 7.) âyetindeki kalpler kelimesi, Hakkı kabul etmede, mühürlenmiş mevsuk bir şeye teşbih edilmiş, bu yüzden kalpler için mü-

hürleme ifadesi kullanılmıştır. جدارا يريد أن ينقض **«..yıkılmak üzere olan bir duvar..»** (Kehf, 77.) âyetinde duvarın yıkılacak dercede meyillenmesi, bu semtte yaşayanların doğru yoldan saptıklarına teşbih edilmiş, insanların özelliği olan irade, duvar için kullanılmıştır.

İstiarei tasrihiyyeye misal, مستهم البأساء. **«..onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu ki..»** (Bakara, 214.) ve من بعثنا من مرقدنا **«..bizi yattığımız yerden kim kaldırdı?..»** (Yâsin, 52.) âyetleridir.

Başka bir yönüyle istiare, vifakiyye ve inadiyye olmak üzere ikiye ayrılır:

a– İstiarei vifakiyye; müstear ile müstearun minhin mümkün olan bir hususda birleşmeleridir. أو من كان ميتا فأحييناه **«Ölü iken kendisini dirilttiğimiz..»** (Enam, 122.) âyeti buna misaldir, yani dalalette iken onu hidayete erdirdik, demektir. Âyetteki dirilme kelimesi, bir kimseyi canlı kılma bakımından hidayete istiare edilmiştir. Bu hidayet, istenilen şeye kavuşma mânasındadır. Diriltme ve hidayet, bir hususuta birleşmeleri mümkün olan kelimelerdir.

b– İstiarei inadiyye; müstear ile müstarun minhin bir hususta birleşmelerinin mümkün olmasıdır. Bu istiare şekli, faydası bulunmadığından, mevcut olmayanın mevcut olana istiaresi gibidir. Zira, mevcut olanla olmayanın, bir hususta, bir arada bulunması mümkün değildir.

Bu istiare şekli, tehekkumiyye ve temlihiyye olmak üzere ikiye ayrılır. İkisi de zıt mânada kullanılır.

فبشرهم بعذاب أليم **«..onları, acı bir azab ile müjdele..»** (Âl-i İmran, 21.) âyeti buna misaldir. Âyetteki **onları müjdele** sözü, onları korkut mânasındadır. Sevindirici bir haberde kullanılan müjdeleme kelimesi, istihza ve öfke ile kendi cinsinden bir kelimeye dahil edilerek bunun zıddı olan korkutma kelimesine istiare edilmiştir. انك لأنت الحليم الرشيد **«..çünkü sen, yumuşak huylu akıllısın.»** (Hûd, 87.) âyetinde Şuayb (a.s)ın kavmi, kendi peygamberlerini öfke içinde, sefih ve azgınlıkla itham etmiştir.

ذق انك انت العزيز الكريم **«..Tad, zira sen kendince üstündün, şerefliydin..»** (Duhan, 49.) âyeti de bu nevi istiareye misaldir.

İstiare, bir başka yönden de temsiliyye ve gayri temsiliyye şeklinde ikiye ayrılır: İsitiarei temsiliyye, vechu şebehin değişik yönlerden olmasıdır. واعتصموا بحبل الله جميعا **«..topluca Allah'ın ipine yapışın..»** (Âl-i İmrân, 103.) âyeti buna misaldir. Âyette kulun Allah'a teslimiyeti, himayesine güveni ve kötülüklerden kurtarışını izhar etmesi; uçuruma düşenin, kopma ihtimali olmayan yukarıdan sarkıtılan sağlam bir ipe yapışmasına istiare edilmiştir. (1)

(1) Metinde, İstiarei gayri temsiliyye şekli zikredilmemiştir.

8- İstiare ile ilgili Diğer Özellikler

İstiare bazan, iki kelime ile gelebilir; قوارير قوارير من فضة **«..kadehler, kadehler ki, gümüşten..»** (İnsan, 15-16.) âyeti buna misaldir. Yani bu kaplar, ne gümüşten, ne de camdandır, fakat cam gibi parlak, gümüş gibi beyaz mânasındadır. فصب عليهم ربك سوط عذاب **«Bu yüzden Rabbin onlara azab kırbacını çarptı.»** (Fecr, 13.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki صب kelimesi, daimi olmaktan, سوط kelimesi de elemden kinayedir. Buna göre âyetin mânası, Allah onları, daimi ve elemli bir azabla cezalandırır, demektir.

Kur'an'da mecazın varlığını kabul etmeyenler, istiarenin varlığını da kabul etmemişlerdir. Fakat bir kısım ulema Kur'an'da mevcudiyetini ifade etmişlerse de, ihtiyaç yönünden istiareyi şüpheyle karşılamışlardır. Zira bu konuda Dinin müsaadesi varid değıldır.

Kadı Abdulvehhab el-Mâliki, bu görüşte olanlardandır.

Tarsusi bu konuda şöyle der: İslam uleması istiarenin mevcudiyetini kabul ederlerse, biz de kabul ederiz. Eğer bundan imtina ederlerse, biz de imtina ederiz. Bu husus, ان الله عالم kabilinden bir şeydir. Burada **bilmek** kelimesi; anlamak, kavramak mânasındadır. Tevkifi bir durum bulunmadığından, bununla vasıflandırmamız mümkün değildir.

Yukarıda geçtiği gibi teşbih, belagat ilminin en önemli nevilerinden biridir. Belagat uleması, istiarenin teşbihten daha beliğ olduğunu, istiarenin mecaz, teşbihin ise hakikat olduğunu kabul ederler. Mecaz ise hakikate nazaran daha beliğdir. Bu durumda istiare, fesahatın en üst derecesi sayılır. Kinaye tasrihden ıstiare de kinayeden daha beliğdir. «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde Ahmed b. es-Subki'nin dediği gibi; doğru olan da budur, çünkü istiare, kesinlikle mecaz olduğundan kinaye ile aralarında toplayıcı bir özellik bulunmaktadır. Halbuki kinayede ihtilaf mevcuttur.

Keşşaf şarihi et-Tibi'nin ifade ettiğine göre; istiarenin en beliğ nevi, akli mecazı da ihtiva ettiğinden istiarei temsiliyyedir, bunu mekniyye takip eder. İstiarei terşihiyye ise, istiarei mücerrede ve mutlakadan, tahyiliyye ise, istiarei tahkikiyyeden daha beliğdir. Bu ifadelerde geçen **daha beliğ** olma durumu mânada ziyadelik değil, teşbihin kemalinde mübalağa ve tekidin ziyadeliğini göstermektedir.

Belağat ilmindeki önemli konulardan biri de istiare ile edatı muhzuf olan teşbih arasındaki farkı bilmektir. زيد اسد **Zeyd aslandır!** cümlesi buna misaldir..

Zemahşeri, صم بكم عمي **«sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler..»** (Bakara, 18.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Âyette istiare var mıdır, diye sorulacak olursa, bu konuda ihtilaf olduğunu söylerim, muhakkik belagat uleması, âyette istiare olmadığını, beliğ bir teşbihin bulunduğunu söylemiştir. Çünkü âyette müstearun

leh olan münafıkların adı geçmektedir. Halbuki istiarede, müstearun leh hazfedilir, cümlede müstearun leh bulunmaz, şayet hal veya cümlenin delaleti olmasaydı, müstearun anh ve müstearun lehin murad edilmesi uygun düşerdi. Bu yüzden sihırbazlara karşı çıkanlar, teşbihin varlığını unutup kabul etmezler.

Sekkaki bu görüşü tenkıd ederek şöyle der: İstiarenin bir şartı da, zahirde kelamı hakıkate hamletme ve teşbıhi unutma imkanının bulunmasıdır. Mesala, زيد أسد cümlesinin hakikat olması nasıl imkansızsa, istiare olması da mümkun değildır. «e l - İ z a h f i' l - m a â n i v e' l - B e y a n» müellifi Kazvini bu konuda Sekkaki'nin görüşüne katılır.

«A r u s u' l - E f r a h» müellifi ise şöyle der: Bu iki müellifin ifadeleri doğru değildir. Çünku, zahirde kelamın hakikate hamledilmesi, istiarenin şartlarından değildir. Bilakis bunun aksi düşünülecek olur ve kelamın hakikate hamli mümkün değildir, denilecek olursa, gerçeğe daha yakın düşer. Çünkü istiare bir mecazdır, bir karine bulunmalıdır. Şayet karine mevcut değilse, sözü istiareye hamletmek mümkün olmaz, hakikate hamledilmesi gerekir. Zira kelamı istiareye hamletmemiz, ancak lafzi veya mecazi karine ile mümkün olur. زيد أسد cümlesi mânada aslan olmadığını gösteren bir karinedir. Bu yüzden زيد أسد cümlesindeki tercihimiz, iki noktada toplanır. Bu ifade ile ya teşbih edatı mukadder olan bir teşbih kasdedilir, ya da teşbih edatı takdir edilmeyen istiare kasdedilir. Bu durumda aslan kelimesi hakiki mânada kullanılmış olur. Zeyd'in bizatihi kendisi, hakikatte kendisine uygun olmayan bir isme isnad edilmesi, istiareye yönelen bır karinedir. Şayet edatın hazfedildiğine dair bir karine varsa, teşbihe hamlederiz. Şayet karine yoksa, ikisi arasında muhayyer kalırız. Bu durumda, istarenin evla olması gerekir.

Abdullatif el-Bağdadi, «K a v a n i n u' l - B e l â g a» adlı eserinde bu farkı açıkça belirtir. «K i t a b u m i n h a c i' l - B e l â g a» müellifi Ebu'l- Hasan Hâzim de şöyle der: Teşbıhle istiare arasındaki fark şudur; kendisinde teşbih mânası bulunsa bile istiareye, teşbih harfinin takdiri caiz olmaz. Teşbih olmadan yapılan teşbih, bunun aksinedir. Çünkü, teşbih harfinin takdiri mecburidir.

ELLİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂYETLERDE KİNAYE VE TA'RİZ

Kinaye ve tariz, belagat ve fesahatın bir nevidir. Yukarıda ifade edildiği gibi kinaye, tasrih'den daha beliğdir. Beyan ulemasının tarifine göre kinaye, kelimenin ifade ettiği lüzumlu mânanın kasdedilmesidir.

et-Tibi şöyle der: Kinaye, kelimenin kendi mânasına eşit bir başka mânada kullanılması, bunun melzum mânaya intikal ettirilmesidir. Kur'an'da mecazın varlığını kabul etmeyenler, kinayenin de mecaz sayılmasından dolayı, Kur-an'da varlığını kabul etmemişlerdir. Bu konudaki ihtilaf önceki bahiste ele alınmıştı.

Kinayenin Kullanıldığı Yerler

a- Kudretin yüceliğini göstermek üzere kullanılır. هو الذی خلقكم من نفس واحده **«Odur ki sizi bir tek nefisten yarattı..»** (Araf, 189.) âyetinde **bir nefisten Hz. Adem (a.s.) kinaye edilmiştir.**

b- Bir kelimeyi, daha güzeliyle ifade etmek üzere kullanılır; ان هذا اخی له تسع وتسعون نعجة ولی نعجة واحدة **«Şu benim biraderimdir. Onun doksan dokuz dişi koyunu var benimse bir tek dişi konunum var..»** (Sâd, 23.) âyetinde, Araplarda âdet olduğu üzere, النعجة kelimesiyle, kadın kinaye edilmiştir. Çünkü kadının adını açıkça zikretmemek, onu açıkça zikretmekten daha güzeldir. Bu yüzden Hz. Meryem hariç, Kur'an'da hiçbir kadın, adıyla zikredilmemiştir. Suheyli, fesahat ulemasının âdeti hilafına, Kur'an'da Hz. Meryem'in adıyla zikredilmesinin özel bir sebebi olduğunu söyler. Sultanlar ve yüksek mevkide bulunanlar eşlerini, topluluk içinde adlarıyla çağırmazlar. Bunun yerine العروس ve العال kelimelerini kullanırlar. Cariyelerini çağıracakları zaman, bu yola başvurmadan, doğrudan doğruya adlarıyla çağırırlar. Nasraniler Hz. Meryem hakkında kötü sözler söylediklerinden, Cenabı Hak Kur'an'da isimini açıkça zikretmiştir. Hz. Meryem'in ismen zikredilmesi, kendisine sıfat olan ubudiyeti tekid değil, Hz. İsa'nın babasız dünyaya geldiğini göstermek içindir. Yoksa Hz. İsa'ya da bir baba nisbet edilirdi.

c- Açıkça ifadesi kabih olan kelimeyi, başka bir kelime ile kullanmaktır.

Bu bakımdan Cenabı Hak, cima kelimesi yerine, mülamese, mübaşeret, ifşa, rafes, duhul, ولكن لا تواعدوهن سرا **«..onlarla bir gizliye sözleşmeyin..»** (Bakara, 235.) âyetindeki sirr, فلما تغشاها **«..eşine yaklaşınca..»** (Araf, 189.) âyetindeki gişyan kelimelerini, kinaye olarak kullanmıştır. Gene İbnu abbas'dan rivayetinde şöyle der: Allahu Taâlâ Kerimdir, istediği ismi kinaye olarak kullanır. Refes kelimesi, cimadan kinayedir.

Allahu Taâlâ, Yûsuf (a.s.)a karşı, kadının talebini وراودته التي هو في بيتها عن نفسه **«(Yûsuf'un) evinde kaldığı kadın, onun nefsinden murat almak istedi..»** (Yûsuf, 23.) âyetinde muravede, هن لباس لكم وانتم لباس لهن **«..onlar sizin elbisenizdir, siz de onların elbisesiniz..»** (Bakara, 187.) âyetinde cima veya kucaklaşmadan kinaye olarak libas, نساؤكم حرث لكم **«Kadınlar sizin, tarlanızdır..»** (Bakara, 223.) âyetinde cimadan kinaye olarak hars, أو جاء أحد منكم من الغائط **«..yahut biriniz tuvaletten gelmişse..»** (Mâide, 6.) âyetinde bevlden kinaye olarak gâit kelimelerini kullanmıştır. Gâit kelimesi aslında, güven duyulan yer mânasınadır.

كانا يأكلان الطعام **«..ikisi de yemek yerlerdi..»** (Mâide, 75.) âyetinde, Hz. Meryem ve oğlunun kazai hacetinden kinaye olarak, yemek yeme ile, يضربون وجوههم وادبارهم **«..yüzlerini ve sırtlarını dövmeğe başladıkları zaman nasıl!.»** (Muhammed, 27.) âyetinde, makad kelimesinden kinaye olarak dübür kelimesini kullanmıştır. İbnu Ebi Hatim, bu âyetin tefsirinde Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Âyetteki dübür, makad demektir, Cenabı Hak bunu kinaye olarak kullanmıştır.

Bunun yanında, التي أحصنت فرجها **«O ki ırzını korudu..»** (Tahrim, 12.) âyetinde ise, ferci açıkça zikretmiştir. Bunun izahı şöyle yapılır: Âyette ferc, gömlek yırtığı mânasındadır. Bu ifade, kinayenin en latif ve en güzelidir. Âyetin mânası; Hz. Meryem'in elbisesine bir şüphe bulaşmadı, çünkü o, elbisesi temiz olan bir kadındı, demektir. Nitekim, iffetten kinaye olarak elbisesi temiz, eteği iffetli tabirleri, Araplar arasında kullanılan meşhur tabirlerdir. وثيابك فطهر **«Elbiseni temizle.»** (Müddessir, 4.) âyeti, bu kabildendir. Cebrail (a.s.)ın, Hz. Meryem'in fercine üflemesi nasıl vaki olabilir? Aslında bu üfürme, elbisenin cebine yapılan üfürmedir.

ولا يأتين ببهتان يفترينه بين أيديهن وأرجلهن **«..elleriyle ayak ları arasında bir iftira uydurup getirmemeleri..»** (Mümtehine, 12.) âyeti de bunun bir benzeridir. Bu durumda âyette, kinaye üstüne kinaye vardır. Benzeri durum, mecazın mecazında geçmiştir.

d- Belâgat ve mübalağa kastının bulunmasıdır.

أو من ينشؤ في الحلية وهو في الخصام غير مبين **«Süs içinde yetiştirilip de çekişmeyi beceremiyecek olanı mı?..»** (Zuhruf, 18.) âyetinde ciddi meseleleri düşünme, ince mânaları kavramadan uzak kalarak süslü ve zarif bir hayat içinde

buyuyenler, kadın kelımesiyle kınaye edilmiştir. Şayet ayette kadın kelımesı kullanılsaydı, aynı mânayı kavramak mumkun olmazdı. Ayette murad edılen, meleklerın bu durumdan uzak tutulmasıdır.

بل يداه مبسوطتان «..**Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir..**» (Mâide, 64.) ayetı, Cenabı Hakkın comertlıgının genişlıgı, kereminın çokluğundan kinayedir.

e– Kısıltma kasdının bulunmasıdır. Bırkaç kelime yerine, فعل kelimesıyle yapılan kınayeler bu kabıldendır. لبئس ما كانوا يفعلون «..**Ne kötü şey yapıyorlardı!**» (Mâide, 79), فإن لم تفعلوا ولن تفعلوا «**Yok eğer yapamadınızsa ki asla yapamıyacaksınız..**» (Bakara, 24.) âyetlerı buna mısaldır. Son âyetın manası, **benzeri sûreyi getiremezsiniz,** demektir

f– Ugrayacağı akıbetı bıldırmektir. تبت يدا أبي لهب «**Ebu Leheb'in iki eli kurusun (yokolsun)**» (Tebbet, 1.) âyetının mânası, cehennemlık olan Ebu Leheb'ın gıdeceği yer, cehennem ateşıdır. حمالة الحطب في جيدها حبل من مسد «**boynunda hurma lifinden bir ip olarak.**» (Tebbet, 5.) âyetinin manası ise, **nemime yapan Ebu Leheb'in karısının akibeti, boynuna zincir vurulmuş vaziyette, cehennemde yakılacak,** demek olur

Bedruddın b. Malık, «e l - M ı s b a h f ı T e l h ı s i' l - M ı f t a h» adlı eserınde şöyle der: Tasrıh'den kınayeye donuş; ızah, mevsuf kelımenin durumu veya mıkdarını beyan, medıh veya zemme kasıt, ihtısar, sert, siyanet, tamıye ve elgaz, zor olanı kolayla, çırkın bır manayı guzel olanla ıfade etme gıbı maksatlarla yapılır.

Zemahşerı, kınayenın garıb bır nevını ortaya çıkarmıştır. Bu da, cumlenın zahır manası dışında ayrı bır manaya gelmesı, kelimenın hakıkat ve mecaz yönü aranmaksızın, maksadın kısaca ıfade edılmesidır. الرحمن على العرش استوى «**O Rahman, arşa istiva etmiştir.**» (Taha, 5.) ayeti bu kabıldendır. Ayetteki arş kelımesi, mulkden kınayedır.

Bır şeye ıstıva ancak o şeye sahıp olmakla gerçekleşır. Bu yuzden arş, mülkden kinaye olarak gelmiştir. والأرض جميعا قبضته يوم القيامة والسموات مطويات بيمينه «..**Halbuki kıyamet günü yer, tamamen avucunun içindedir, gökler de sağ eline durülmüştur..**» (Zumer, 67.) ayetı de bu kabıldendır. Ayetteki **kabza** ve **yemin** kelımelerınde, hakıkat veya mecaz aranmaksızın Allah'ın azametı ve Celali kinaye edılmıştır.

Kinayeye Benzeyen Müradif Kelimeler

Kinayeye benzeyen muradif kelımeler, bedi' ılminin bir nevidir. Konuşan, bununla bir mâna murad eder. Bu mânayı ışaretle bıle olsa, aynı mânadaki kelımeyle degil, müradifi olan başka bır kelımeyle ıfade eder. وقضي الأمر «**İş biti-**

rildi..» (Hûd, 44.) âyeti, bu kabildendir. Âyetin asıl mânası; **Allah'ın, helakini emrettiği kimseler helak oldu, kurtuluşunu emrettikleri de kurtuldu,** şeklindedir. Âyetin mânasında mevcut bu uzun ifade daha veciz olan, müradif kelime kullanılmıştır. Bu da, helak olacak olanın helaki, kurtulacak olanın kurtuluşu, kendisine itaat edilen amirin emriyle, hükmün mecburen icra edildiğini gösterir. Zira emir verebilmek için bir amir gerekir. Amirin cezalandırmasından korkmak, mükafatına ümit bağlamak, amire itaatı teşvik eder. Bütün bunlar, ancak müradif kelimelerle ifade edilir.

واستوت على الجودى **«Nihayet gemi Cudiye oturdu..»** (Hûd, 44.) âyetindeki استوت kelimesi, gerçekte جلست mânasınadır. Özel mânası olan bu kelime yerine müradifi bir kelimenin kullanılması, istivada sağa sola kımıldamadan oturma mânasının bulunmasındadır. Bu da, جلس fiili ile ifade edilmez.

فيهن قاصرات الطرف **«Onlarda bakışlarını (yalnız eşlerine) diken (başka kimseye bakmayan öyle dilber)ler de vardır ki..»** (Rahmân, 56.) âyetindeki ب ـوـ kelimesi, aslında عفيفات **iffetli kadınlar** mânasındadır. Cennette, iffetlerinden dolayı gözlerini kocalarının dışında başka erkeklere çevirmeyen, an- ... ...ara bağlı kalan kadınlara delalet etmek üzere müradifi قاصرات kelimesi kullanılmıştır.

Ulemadan bir kısmı şöyle der: Kinaye ile müradif arasındaki fark şudur; Kinaye, lazım mânadan melzum mânaya intikaldir. Müradif ise, mezkur mânadan metruk mânaya intikaldir. ليجزى الذين أساؤا بما عملوا ويجزى الذين أحسنوا بالحسنى **«..ki kötülük edenleri, yaptıklarıyla cezalandırsın, güzel davrananları da güzellikle mükafatlandırsın.»** (Necm, 31.) âyeti müradif mânaya bir misaldir. Âyetin, ikinci cümlesinde yer alan احسنوا fiili ile بالحسنى arasında mutabakat gibi, birinci cümlede aynı mutabakat bulunduğu halde, Allahu Taâlâ edebi bakımdan uygun olmayan بالسوء kelimesinin yerine onun müradifi olan بما عملوا kelimesini kullanmıştır.

Kinaye ve Tariz Arasındaki Fark

Belâgat ulemasına göre, kinaye ile tariz arasındaki farkı göstermek üzere, birbirine yakın bazı tarifler yapılmıştır.

Zemahşeri bunları şöyle tarif eder: Kinaye, bir kelimeyi, esas mânası dışındaki bir kelime ile ifade etmektir. Tariz ise, kelimenin zikredilen mâna dışında, zikredilmeyen bir mânada kullanılmasıdır.

İbnu'l-Esir de şöyle der: Kinaye, aralarında birleştirici bir vasıf olma kaydıyla, hakiki veya mecazi bir mânaya hamli mümkün bulunmayan, mutlak bir mânaya delalet eden kelimedir. Yardım bekleyen bir kimesenin والله انى محتاج **Vallahi, ben muhtacım,** demesi, buna misaldir. Bu ifade, hakiki veya mecazi

olarak bu mânada kullanılmadığı halde, yardım talebini ortaya koymaktadır. Bu cümledeki yardım talebi, ifadenin dolaylı mânasından anlaşılmaktadır.

Subki, **«Kitabu'l-İgrid fi'l-Farkı Beyne'l-Kinayeti ve't-Tariz»** adlı esirinde şöyle der: Kinaye, luzumlu mânası kasdedilerek, kelimenin kendi mânasında kullanılmasıdır. Kinaye, kelimenin kendi mânasında kullanılması yönüyle hakikattir; bu mânayı aşarak, başka bir mâna kastetme de tarizdir. Kinayeden başka bir mâna kasdedilmeden, melzum mâna ile lazım mâna ifade edildiği takdirde kinaye, mecaz olur. قل نار جهنم أشد حرا **«De ki: 'Cehennem ateşi daha sıcaktır..»** (Tevbe, 81.) âyeti buna misaldir. Âyette, cehennemin şiddetli sıcağı kasdedilmemektedir. Çünkü bu husus bilinen bir gerçektir. Aksine âyette ifade edilen, cehenneme girecek olanlardır. Dünyada Allah'ın emirlerini yerine getirmek için gayret göstermeyenler, cehenneme girecekler, şiddetli sıcağıyla karşılaşacaklardır. Tariz ise, başkasına ima etmek üzere, kelimenin kendi mânasında kullanılmasıdır. قال بل فعله كبيرهم هذا **«Hayır, dedi, işte şu büyükleri yapmış..»** (Enbiya, 63.) âyeti buna misaldir. Âyetteki fiil, ilah ittihaz edilen putların büyüğüne isnad edilmiştir. Güya büyük put, küçük putların kendisiyle birlikte ibadet edildiğine kızmış görünmektedir. Bu âyette, putların, ilah olarak kendilerine ibadet edilmesinin doğru olmayacağına dair putperestlere ima vardır. Bu yüzden onlar, büyük putun bu fiili yapamıyacağını, gerçek ilahın asla aciz kalamıyağını bizzat görerek anlamışlardır.

Sekkaki de şöyle der: Tariz; sözü edilmeyen bir kimse için kullanılan kelimedir. Bir kimseye söylenen sözle, bir başkasının kasdedilmesi, bu kabildendir. Buna tariz adı verilmesi, sözün bir başkasına söylendiğini göstermek üzere dolaylı ifadesidir. Arapların kullandığı نظر اليه بعرض وجهه **ona göz ucuyla baktı,** mânasındadır.

et-Tibi ise tarizi aşağıdaki şıklarda görüldüğü gibi tarif eder:

a– Tariz; sözü edileni bir yönüyle yüceltmek için kullanılır. ورفع بعضهم درجات **«..kimini de derecelerle yükseltti..»** (Bakara, 253.) âyeti buna misaldir. Âyette, kadrini yüceltmek için Resûlullah (s.a.v.) kasdedilmiştir. Çünkü o, şüphe götürmeyen bir şahsiyettir.

Ya, sertlikten kaçıp yumuşak davranmak için kullanılır. ومالى لاأعبد الذى فطرنى **«Ben niçin beni yaratana kulluk etmeyeyim?..»** (Yâsin, 22.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası, sonundaki واليه ترجعون ifadesinin delaletiyle, **Size ne oluyor da Allaha ibadet etmiyorsunuz?** demektir. أأتخذ من دونه آلهة **«Ondan başka tanrılar edinir miyim hiç?..»** (Yâsin, 23.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki hitabın güzelliği, hitap edilen kimseye, öfkelenmesini engellemek üzere hakkı duyurmaktır. Şöyle ki hitap eden, muhatabın batıla saplandığını açıkça belirtmemiş, bunu kabulde yardımcı olmadığını ifade ederek kendi iradesine bı-

rakmıştır.

b- Hasmı, tedrici bir şekilde kendi anlayış ve teslimiyetine bırakmak için kullanılır. لئن اشركت ليحبطن عملك «..eğer şirke düşersen amelin boşa gider..» (Zümer, 65.) âyeti buna misaldir. Âyette muhatap Resûlullah (s.a.v.) olduğu halde, başkaları kasdedilmiştir. Çünkü Resûlullah'ın şirkte olması, dinen mümkün değildir.

c- Zemmetmek için kullanılır. انما يتذكر اولو الالباب «..Ancak sağduyu sahipleri öğüt alır.» (Ra'd, 19.) âyeti buna misaldir. Bu âyette kâfirleri zemmetmek üzere tariz vardır. Çünkü onlar, düşünemeyen hayvanlar gibidir.

d- Kötülemek ve azarlamak için kullanılır; واذا الموؤدة سئلت باى ذنب قتلت «Kız çocuğunun hangi suçtan ötürü öldürüldüğü kendisine sorulduğu zaman.» (Tekvir, 9-10.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerde, diri diri gömülen kız çocuklarına soru tevcih edilmesi, bunları diri diri gömenlerin kötülenmesi ve azarlanmasını gösterir.

Subki tarizi iki kısma ayırır:

a- Hakiki mânası murad edilerek, yukarıda geçtiği gibi kastedilen başka bir mânaya işaret etmektedir.

b- Hakiki mânası murad edilmeksizin, tarizden kastedilen mânayı darb-ı mesel şekline getirmektir. قال بل فعله كبيرهم هذا «**Hayır dedi, işte şu büyükleri yapmış..**» (Enbiya, 63.) âyetindeki Hz. İbrahim'in sözü buna misaldir.

ELLİ BEŞİNCİ BÖLÜM

ÂYETLERDE HASR VE İHTİSAR

Kasr adı da verilen hasr, hususi bir şekilde, bir şeyin diğerine tahsisisidir. Ayrıca, bir hükmü zikredilen bir şey için sabit kılıp, bunun dışındakilerden nefyetmek şeklinde tarifi yapılmıştır.

Hasr; mevsufun sıfata, sıfatın mevsufa kasrı olmak üzere ikiye ayrılır:

a- Kasrı hakiki; misal, مازيدالاكاتب **Zeyd sadece katiptir,** cümlesidir. Yani; Zeyd'in bu sıfatı dışında başka bir özelliği yoktur, mânasındadır. Böyle bir hasr çeşitine ender rastlanır. Bir şeyin bütün sıfatlarını ihata etmek, hemen hemen mümkün olmadığından, bunlardan birini sıfat kılıp diğerini tamamen nefyetmek de mümkün değildir. İhata imkânının bulunmayışı, bir kimsenin sadece bir sıfatı olduğu, bunun dışında başka sıfatları bulunmadığı ihtimalini ortadan kaldırır. Bu yüzden Kur'an-ı Kerim'de, bu nevi kasr mevcut değildir.

b- Mevsufun sıfata kasredildiğinin mecazi örneği, ومامحمدالارسول **«Muhammed, sadece bir elçidir..»** (Âl-i İmrân, 144.) âyetidir. Yani; Hz. Muhammed sadece risaletle görevlendirilmiştir. Onun risalet sahibi olması, Sahabenin gözünde büyüttüğü, ölümsüzlüğü mânasına gelmez. Ölümsüzlük, sadece Allah'a muhsustur.

Sıfatın mevsufa hakiki olarak kasredildiğine misal, فاعلم انه لا اله الا الله **«İyi bil ki; Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur..»** (Muhammed, 19.) âyetidir.

Sıfatın mevsufa kasrediliğinin mecazi örneği, قل لا أجد فيما أوحي الى محرما على طاعم يطعمه الا ان يكون ميتة **«De ki: Bana vahyolunanda (bu haram dediklerinizi) yiyen kimse için haram edilmiş birşey bulamıyorum. Ancak leş..»** (Enam, 145.) âyetidir. Önceki bahislerde geçtiği üzere İmam Şafii bu âyetin sebebi nüzulünde şöyle demiştir: Kafirler bir taraftan; ölü eti, kan, domuz eti ve üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanları helal sayarken, diğer taraftan helal olan pekçok şeyleri de, haram saymışlardır. Bu tutumları, dini esaslara ters düştüğünden, kulağı yarılıp salıverilen, putlara adak yapılan develer, putlar adına kesilen erkek koyunlar, yük sarılmayan develerin kesilmesi hakkındaki şüphelerini izale etmek üzere bu âyet nazil olmuştur. Âyet, kafirlerin yalanını açığa çıkarmak gayesiyle inmiştir. Cenabı Hak bu âyetle, kafirelere hitabederek; si-

zin helal saydığınız şeyler haramdır, demek istemiştir. Bu durumda âyetin gayesi, hakiki hasr değil, Allah'ın emrine zıd davranışlarını reddetmektedir. Bu âyetle ilgili geniş bilgi, önceki bahislerde geçmişti.

Kasr, başka bir değerlendirmeye göre üçe ayrılır:

1- Kasrı ifrad, şirk koşanlara yapılan hitaptır; انما هو اله واحد «..O, ancak **tek tanrıdır..»** (Nahl, 51.) âyeti buna misaldir. Bu âyetle, putlarla Allah'ın uluhiyette müşterek olduğuna inananlara hitap edilmiştir.

2- Söz söyleyenin isbata çalıştığı hükmün dışında, başka hükme inanan kimseye yapılan hitaptır. ربى الذى يحيى ويميت «..**Benim Rabbim yaşatır, diriltir..»** (Bakara, 258.) âyeti buna misaldir. Âyetle, Allah'ın dışında, dirilten ve öldürenin kendisi olduğuna inan Nemrud'a hitabedilmiştir. ألا انهم هم السفهاء. «..**iyi bilin ki asıl beyinsiz olan kendileridir..»** (Bakara, 13.) Müminlerin sefih olduğuna inanan bazı münafıklara hitap edilmiştir.

وأرسلناك للناس رسولا «..**seni insanlara elçi gönderdik..»** (Nisâ, 79.) âyetiyle Muhammed (a.s.)ın peygamberliğinin Araplara ait olduğuna inan Yahudilere hitabedilmiştir.

3- İki ayrı hususu müsavi gören kimseye yapılan hitaptır. Bu kimse, müsavi saydığı bu sıfatlardan birini, belirli bir kimseye vermediği gibi, bu iki sıfattan birini, aynen bir başkasına da veremez.

1- Hasr'ın Çeşitleri

Hasr sanatı, çeşitli şekillerde yapılır:

a- Nefiy ve istisna edatı ile yapılan hasrdır. Bu hasr nevinde لا ve ما veya başka edatlar kullanılır. İstisnada ise, الا veya başka edatlar kullanılır. لا اله الا الله «..**Allah'tan başka (gerçek) tanrı yoktur..»** (Sâffât, 35.), وما من اله الا الله «..**Allah'tan başka hiçbir (gerçek) tanrı yoktur..»** (Âl-i İmrân, 62.), ما قلت لهم الا ما أمرتنى به «..**bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim..»** (Mâide, 117.) âyetleri buna misaldir.

Nefy ile istisnanın hasr ifade etmesi, müferrag istisnanın, müstesna minh durumunda olan mukadder kelimeye, nefiy edatının getirilmesiyle olur. Çünkü istisna, bir şeyi hariç tutmak demektir. Bu durumda, kendisinden hariç tutulan şeye ihtiyaç duyulur. Bu ihtiyacın takdiri, sinai değil, mânevi bir takdirle olur. Bu da, hariç tulan şeyin umum mânasından alınması gerektiğinden, mutlaka umum mânada olmalıdır.

ما قام الا زيد **Zeyd'den başka kimse ayağa kalkmadı,** misalinde olduğu gibi müstesna, müstesna minh cinsinden olmalıdır. ما اكلت الا تمرا **Hurmadan başka bir şey yemedim,** cümlesi bu kabildendir. Birinci cümlenin mânası; Zeyd dışında, hiç kimse kalkmadı, ikinci cümlenin ise, hurma dışında, hiçbir şey yeme-

medim, demektir. Buna ilave olarak müstesna, müstesna minhin irabına uyma zorundadır. Bütün bunlar yerine getirildikten sonra, kasr gerçekleşir. إلا ile yapılan müstesna zaruri olarak müstesna olduğundan, müstesna minh de menfilik vasfını korumuş olur.

Bu yolla yapılan kasr, aslında, meselenin gerçek yönünden haberi olmayan bir muhataba yapılan kasrdır. Kasr bazan, haberi olan bir muhataba yapılır. Bu durumda, aralarındaki bir münasebetten dolayı, malum olan bir şey, meçhul gibi kabul edilir. وما محمد إلا رسول **«Muhammed ancak bir elçidir..»** (Âl-i İmrân, 144.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hitab, Resulullah'ın risaletini yakından bilen, Sahabei Kiramadır. Resûlullah'ın irtihalini kabul etmemek, risaletini bilmemek durumuna düşmek demektir. Halbuki her resûlün irtihali, mukadderdir. İrtihaline inanmayan, risaletine de inanmamış, demektir.

b– إنما ile yapılan kasrdır. Cumhur, bu kelimenin kasr için değil, hasr için kullanıldığı görüşündedir. Bu edatla yapılan, lafızla olduğu kadar, mefhumu ile de yapıldığı söylenir. Aralarında Ebu Hayyan'ın da bulunduğu bazı ulema, bu edatın kasr ifade ettiğini kabul etmemişlerdi. Kabul edenler, şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

aa– الميتة kelimesini mensub okuyan kıraata göre إنما حرم عليكم الميتة **«..size leşi...haram kıldı..»** (Bakara, 173.) âyeti, bunlardan biridir. Âyetin mânası; Allah size ancak ölü etini haram kıldı, demektir. Âyetin kasr ifade edecek mânasına uygun düşen, الميتة kelimesinin merfu okunuşudur. Keza mensub kıraata da uygun düşer. Aslında her iki kıraata göre mâna, aynıdır.

bb– إنما edatındaki إن müsbet, ما da menfi mânaya delalet eder. Müsbet mâna ile menfi mânanın ceminden, zaruri olarak kasr meydana gelir. Fakat, إنما edatındaki ما , ziyade harf kabul edilirse, menfi mânaya gelmeksizin amel etme durumu ortadan kalmış olur.

cc– إنما edatındaki إن ve ما harfleri, müştereken tekid ifade ederler. Böylece Sekkaki'ye göre iki tekid bir araya gelerek, hasr ifade ederler. Eğer tekid'in bir araya gelmesi hasr ifade etseydi, إن زيدا لقائم cümlesi de, hasr ifade ederdi, şeklinde itiraz edilmiştir. Buna, şu cevabı veririm: Sekkaki'nin bundan kasdı, ardarda gelen iki tekid harfi, ancak kasr ifade eder, şeklindedir.

dd– قل إنما العلم عند الله **«De ki: Bilgi, ancak Allah katındadır..»** (Ahkaf, 23), قل إنما يأتيكم به الله إن شاء. **«De ki: Onu, ancak Allah dilerse size getirir..»** (Hûd, 33.), قل إنما علمها عند ربي **«De ki: Onun bilgisi, ancak Rabbimin yanındadır..»** (Araf, 187.) âyetleri de, ileri sürülen delillerdendir. Bu âyetlerde mâna; azabı ben değil, ancak Allah getirir, kıyametin ne zaman kopacağını ben değil, ancak Allah bilir, şeklinde olması ve cevaba uygun düşmesi için, إنما edatının ancak kasr ifade etmesi gerekir.

ولمن انتصر بعد ظلمه فأولئك ما عليهم من سبيل ، انما السبيل على الذين يظلمون الناس «Kim zulme uğradıktan, sonra kendini savunursa böyle hareket edenlerin aleyhine yol yoktur..» (Şûra, 41-42.), ما على المحسنين من سبيل... انما السبيل على الذين يستأذنونك وهم أغنياء. «Ancak şu kimselerin kınanmasına yol vardır ki, zengin oldukları halde senden izin isterler.» (Tevbe, 91-93.), واذا لم تأتهم بآية قالوا لولا اجتبيتها قل انما اتبع ما يوحى الىّ من ربى «Onlara bir âyet getirmediğin zaman, "sen bir tane yapsaydın ya" deler. De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyolunan uyuyorum..» (Araf, 203.), وان تولوا فانما عليك البلاغ «..yok eğer aldırış etmezlerse sana düşen yalnız duyurmaktır..» (Âl-i İmrân, 20.) âyetleri de bu kabiledendir. Bu ve benzeri âyetlerin mânası, ancak kasr ifade etmekle doğru olarak anlaşılabilir.

انما يتذكر اولو الالباب (..ancak sağduyu sahipleri öğüt alır..» (Ra'd, 19.) âyetinde olduğu gibi, انما edatının kullanıldığı mâna, tariz ifade etmesidir.

c- Hemzenin fethası ile okunan أنما edatı, Zemahşeri ve Beyzavi'ye göre hasr edatıdır. قل انما يوحى الىّ أنما الهكم اله واحد «De ki: İlahınızın tek tanrı olduğu bana vahyediliyor..» (Enbiya, 108.) âyetinde bu iki müfessir, şu tefsirde bulunurlar: انما edatı, ya bir hükmün bir şeye kasrı, ya da bir şeyin bir hükme kasrı için kullanılır. انما زيد قائم Ancak Zeyd ayaktadır ve انما يقوم زيد Ayağa kalkacak olan ancak Zeyd'dir, cümleleri buna misaldir.

Yukarıdaki âyette bu iki kasr şekli, bir arada bulunmaktadır. Çünkü âyetin انما يوحى الىّ cümlesi, انما يقوم زيد cümlesine, أنما الهكم cümlesi de انما زيد قائم cümlesine denk düşmektedir. Âyette her iki edatın birlikte bulunması, Resûlullah'a gelen vahyin, vahdaniyetin sadece Allah'a aid olduğunu göstermek içindir.

et-Tennuhi, «e l - A k s a' l - K a r i b» adlı eserinde انما edatının hasr ifade ettiğini belirterek şöyle der:

Hemzenin kesri ile okunan انما edatı, hasr ifade ettiği gibi, hemzenin fethi ile okunan انما edatı da gene hasr ifade eder. Çünkü fetha ile okunan bu edat, kesre ile okunanın benzeridir. Aslında sabit olan durum buna mani olan bir sebep olmadıkça benzeri için de sabit olur. Fakat, benzeri için ileri sürülen durum aslında mevcut değildir.

Ebu Hayyan, Zemahşerinin, vahyin vahdaniyete inhisar ettiği şeklindeki görüşünü reddetmiştir. Ben buna, vahyin vahdaniyete hasrı, makam itibariyle mecazi hasr olduğu şeklinde cevap vermek isterim.

d-İlmi beyan ulemasının ittifaken zikrettiğine göre لا veya بل edatı ile yapılan atf da, kasr ifade eder. Fakat Şeyh Behauddin, «A r u s u' l , E f r a h» adlı eserinde bu görüşü kabul etmeyerek şöyle demiştir: لا edatı ile yapılan atıftaki kasr, nefiy ve isbatı gösterir. زيد شاعر لا كاتب Zeyd şairdir, katip değildir.

cümlesinde, Zeyd'e ait olan üçüncü bir sıfatın nefyi cihetine gidilmemiştir. Halbuki kasr, hakiki veya mecazi olarak, müsbet mâna dışındaki bütün sıfatları nefyederek yapılır. Bu durumda kasr, muhatabın kabul ettiği mânadaki sıfatın nefyine mahsus değildir. بل edatı ile yapılan atıf ise, لا edatı ile yapılan atıftaki kasr'dan daha zayıftır. Çünkü لا edatındaki menfilik ve müsbetlik, sürekli değildir.

e– Mamulun, amiline tekaddümü de kasr ifade eder; إياك نعبد **«Yalnız Sana kulluk eder..»** (Fatiha, 4.), لإلى الله تحشرون **«..elbette Allah'ın (huzuruna) çıkarılacaksınız..»** (Âl-i İmran, 158.) âyetleri buna misaldir. Aşağıda genişçe ele alınacağı üzere, bazı beyan uleması, buna muhaliftir.

f– Fasıl zamiri de kasr ifade eder. Veli ancak Allah'tır, mânasındaki فالله هو الولي **«..işte Allah (asıl) dost O'dur.»** (Şûrâ, 9), أولئك هم المفلحون **«..umduklarına erenler işte onlardır..»** (Bakara, 5.), إن هذا لهو القصص الحق **«İşte (İsa hakkındaki) gerçek kıssa budur..»** (Âl-i İmrân, 62), إن شانئك هو الأبتر **«Sana buğzeden, zürriyetsiz olan (asıl) odur.»** (Kevser, 3.) âyetleri bu kabildendir. Beyan uleması bunun hasr ifade ettiğini, müsnedü ileyh bahsinde zikretmişlerdir. Suheyli fasıl zamirinin, uluhiyetin Allah'dan başkasına nisbet edildiği durumlarda getirildiği, nisbet edilmediği durumlarda getirilmediğine delil olarak ileri sürer. وأنه هو أضحك وأبكى **«Güldüren de Odur, ağlatan da odur.»** (Necm, 43.), وأنه أهلك عادا الأولى **«O helak etti önce gelen Âd'ı.»** (Necm, 50.) âyetlerinin ise, nisbet edilmediği durumlarda getirilmediğine nisbettir. Çünkü bu âyetlerde helak etme işini Allah'tan gayrisine nisbet iddiası mevcut değildir. Bunlar dışındaki âyetlerde ise Allah'ın gayrisine nisbet iddiası mevcut olduğundan, fasıl zamiri getirilmiştir.

Şey Behauddin, «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde şöyle der: Fasl zamirinin hasr ifade ettiğini, فلما توفيتني كنت أنت الرقيب عليهم **«..Sen beni vefat ettirince onları gözetleyen Sen oldun..»** (Mâide, 117.) âyetinden çıkardım. Şayet âyette hasr olmasaydı, mâna doğru olmazdı. Çünkü Allah'ın kulları üzerindeki murakabesi, daimidir. Allah'ın Hz. İsa'yı katına çekmesinden sonra, Allah'dan başka kulları murakabe edecek kimse kalmaz.

لا يستوي أصحاب النار وأصحاب الجنة أصحاب الجنة هم الفائزون **«Ateş halkıyla cennet halkı bir olmaz. Kurtulanlar, ancak cennet halkıdır.»** (Haşr, 20.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki fasıl zamiri, cennet ehli ile cehennem ehlinin eşit olmadığını beyan etmek için zikredilmiştir. Bu husus, fasıl zamirinin, ancak cennet ehlinin kurtulanlardan olduğunu tahsis etmesiyle, âyete uygun bir mâna kazandırır.

g– Şeyh Abdulkahir Cürcani'nin ifadesine göre, müsnedü ileyhin takdimi de kasr ifade eder. Fiili haberin tahsisini göstermek için, müsnedü ilehy tekaddüm eder. Şeyh Abdulkahir, müsnedü ileyh'in takdimindeki esasları şu şekilde açıklar:

aa- Müsnedü ileyh marife, müsned de müsbet mânada olur. انا قمت **Ben kalktım,** انا سعيت في حاجتك **Senin ihtiyaçlarını ben gördüm!,** cümlesinde görüldüğü gibi, tahsis ifade eder. Müsnedü ileyh'in takdiminden kasrı ifrad kasdedilirse, وحدي kelimesiyle, şayet kasrı kalb kastedilirse لا غيري kelimesiyle tekid edilir.

بل انتم بهديتكم تفرحون «..**Hediyelerinizle siz sevinirsiniz..**» (Neml, 36.) âyeti bu kabildendir. Âyetin başında bulunan أتمدونني بمال «..**Beni mal ile mi kandırmak istiyorsunuz..**» cümlesi ile, âyette idrab mânası taşıyan بل lafzından بل انتم لا غيركم **sadece siz, başkası değil,** şeklindeki ifadenin murad edildiği anlaşılır. Bu âyette kasdedilen mâna, hediye getirenlerin, getirdikleri hediyelerden dolayı sevindiklerini göstermek değil, Süleyman (a.s.)ın, getirilen hediyelerden sevinmediğini ifade etmektir. Bu görüşü «A r u s u' l - E f r a h» müellifi ileri sürmüş, لا تعلمهم نحن نعلمهم «..**sen onları bilmezsin, onları biz biliriz..**» (Tevbe, 101.) âyetini buna ayrı bir misal getirmiş, âyetin: Onları siz değil, ancak biz biliriz, mânasında olduğunu söylemiştir.

Bazı hallerde müsnedü ileyh tahsis değil, tekid ve takviye mânsında kullanılır. Şeyh Behauddin'e göre bu durum ancak, ifade şekli ve sözün gelişinden çıkarılır.

bb- Müsnedü ileyh marife, müsnedin menfi olmasıdır. أنت لا تكذب **Sen yalan söyleme!** cümlesi buna misaldir. Bu ifade yalanı nefyetmede, لا تكذب **yalan söyleme,** ve لا تكذب انت **yalan söyleme sen!** ifadelerinden daha beliğdir. فهم لا يتسائلون «..**onlar birbirlerine de soramazlar.**» (Kasas, 66.) âyetinde olduğu gibi, bazan da tahsis ifade eder.

cc- Müsnedü ileyhin müsbet nekre olmasıdır. رجل جائني **Bir adam geldi bana,** cümlesi buna misaldir. Müsnedü ileyh'in tekaddümü ya cins, ya da sayı kasdedilerek, tahsis ifade eder. Buna göre cümle, **gelen kadın değil erkek, veya iki kişi değil sadece bir kişi,** mânasındadır.

dd- Müsnedü ileyh'in önüne nefiy edatının gelmesi de tahsis ifade eder. ما انا قلت هذا **Ben söylemedim bunu,** cümlesi buna misaldir. Yani; bir başkası söylemiş olabilir, ancak ben söylemedim, demektir. وما أنت علينا بعزيز «..**Senin bize karşı bir üstünlüğün yoktur..**» (Hûd, 91.) âyeti, bize aziz olan sen değil, kavmindir, mânasındadır. Bu yüzden müteakip âyet ارهطي اعز عليكم من الله «..**Size göre kabilem Allah'tan daha mı üstün ki?..**» (Hûd, 92.) şeklindedir.

Bunlar, Şeyh Abdulkahir'in özetle sunduğumuz görüşleridir. Sekkaki bu görüşe katılmıştır. «Ş e r h u E l f i y e t i' l - M e a n i» adlı eserimizde, ilave ettiğimiz bazı şartlarla geniş bir biçimde anlattık.»

h- Müsned'in takdimi kasr ifade eder. İbnu'l-Esir, İbnu'n-Nefis gibi bazı ulemaya göre haberin mübtedaya takdimi tahsis ifade eder. İzziddün Abdulha-

mıd, «e l - F e l e k u' d - D a i r» adlı eserinde bu görüşü reddederek; beyan ulemasından hiçbiri söylememiştir, der. Sekkakı'ye göre, cumlede sonradan gelmesi gereken kelimenin öne geçmesi kasr ifade eder. تميمي انا **Temimliyim ben,** cumlesi buna misaldır.

ı– Musnedi ileyh'ın zıkri, hasr ifade eder. Sekaki ise bunun tahsis ifade ettiği goruşündedir. «e l - İ z a h» muellifi Ebu Ali el-Farisi Sekkaki'ye bu husus ta katılmıştır. Zemahşeri ise: الله يبسط الرزق **«Allah dilediğine rızkı açar..»** (Ra'd, 26.), الله نزل احسن الحديث **«Allah sözün en güzelini indirdi..»** (Zumer, 23.), والله يقول الحق وهو يهدى السبيل **«Allah, gerçeği söyler ve O, doğru yola iletir.»** (Ahzab, 4.) ayetinde olduğu gibi musnedin zikri tahsis ifade ettiğini açıklar. Zamahşeri bu sözuyle musnedin takdimini murad etmış olabilir. Bu durumda yukardakı âyetler bu kısma degıl, musnedu ıleyhın takdımıne aıt mısaller olur.

k– Hem musned, hem de musnedun ıleyh'in marıfe olması, hasr ifade eder. Fahruddin Razi «N ı h a y e t u' l - İ c a z» adlı eserınde, musned ve musnedün ileyh'in marıfe olması, hakıkat veya mubalağa yonüyle hasr ifade ettıgini söyler. المنطلق زيد **giden Zeyd'dir,** cümlesını buna misal getirir. Zemlekani, «E s r a r u' t - T e n z ı l» adlı eserınde الحمد لله **hamd Allah'adır,** (Fatiha, 1-4.) äyetleri buna mısal gostererek اياك نعبد **Ancak Sana kulluk ederiz,** cumlesınde olduğu gibi, bu âyet de hasr ifade eder, demiştir. Yani âyetın manası, hamd başkasına degıl, sadece Allah'a mahsustur, demektır.

l– Bazı «e t - T e l h i s» şarıhleri arasında yapılan nakillerden anlaşıldıgına göre جاء زيد نفسه **Zeyd'in kendisi geldi,** cumlesindeki tekidı manevı olan نفسه kelimesi hasr ifade eder.

m– Aynı şarıhlerın naklettıgıne gore ان زيدا لقائم **emin ol ki Zeyd ayaktadır,** cumlesinde hasr vardır.

n– et-Tibi, «e t - T i b y a n f i M e a n i v e' l - B e y a n» adlı eserinde zikrettiğine göre, Zeyd ayakta mı, yoksa oturuyor mu? sorusuna cevap olarak verilen **ayaktadır** sozü, hasr ifade eden sozdür.

o– Kelimenın bazı harflerindeki yer degışikligı, hasr ifade eder. Keşşaf'ın ifadesine göre والذين اجتنبوا الطاغوت أن يعبدوها **«Tâguta tapmaktan tevbe edenler..»** (Zümer, 17.) âyetinde, hasr mevcuttur. Âyette ihtisas ifade eden yer değişikliği, طاغوت kelimesine nisbetledir. Çünkü bu kelimenin vezni, ملكوت ve رحموت gibi, tugyanı gösteren فعلوت veznidir. Bu vezinde ل harfi ع harfiyle yer değiştirmişse de, veznin aslı فعلوت şeklindedir. فعلت vezninde masdarla tesmiye edilmesinde mübalağa olduğu gibi, sıgasında da mübalağa vardır. الطاغوت kelimesindeki harflerin yer değiştirmesi, Tağut'un (insan ve cin şeytanlarından) başka bir şey olmadığından, ihtisas içindir.

2- Hasr ve İhtisasa Ait Bazı Özellikler

Beyan uleması mamulün takdiminin hasr ifade ettiğini neredeyse bir kaide haline getireceklerdi. Takdim edilen mamul, meful, zarf veya mecrur olabilir. Bu bakımdan اياك نعبدو اياك نستعين âyetine, **Senden başkasına kullukta bulunmayız ve yine Senden başkasından yardım talebinde bulunmayız,** لالى الله تحشرون **«Allah'ın huzuruna çıkarılacaksınız.»** (Al-i İmran, 158.) âyetine, **ancak Sana, Senden başkasına değil,** şeklinde mâna verildiği söylenmiştir.

لتكونوا شهداء على الناس و يكون الرسول عليكم شهيدا **«..insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun diye..»** (Bakara, 143.) âyetinde birinci şehadet kelimesindeki sıla (على الناس) tehir etmiş, ikincisinde ise, (عليكم) tekaddüm etmiştir. Bunun hikmeti, birincisinde Muslumanların bütün insanlara şehadeti, ikincisinde ise Resûlullah'ın sadece Muslumanlara şahid olduğu ifade edilmektedir.

İbnu'l-Hacip bu goruşe muhalefet ederek «Ş e r h u' l - M u f a s s a l» adlı eserinde şöyle der: Mamulün tekaddümuyle ihtisas meydana geleceğine inanan ulemanın görüşü, bir vehimden ibarettir.

Bu goruşunu فاعبد الله مخلصا له الدين **«..öyleyse sen de dini yalnız kendisine halis kılarak Allaha kulluk et.»** (Zumer, 2.) âyetinden sonra aynı sûrede bulunan بل الله فاعبد **«Hayır, yalnız Allah'a kulluk et..»** (Zümer, 66.) âyetiyle delillendirir. Onun bu deliline şu cevap verilmiştir.

مخلصا له الدين **«..dini yalnız kendisine halis kılarak..»** âyetinde hasr edatı bulunmakla beraber, hasrın mevcudiyetine bir mâni yoktur. Nitekim و اعبدوا ربكم **«Rabbinize kulluk edin!.»** (Hac, 77.) âyetinde hasr'ın mevcut olduğu görülür. Oysa بل الله فاعبد **«Hayır, yalnız Allah'a kulluk et.»** âyetinin لئن اشركت ليحبطن عملك **«Ortak koşarsan amelin boşa çıkar.»** (Zumer, 65.) âyetinden sonra hasr edatı ile gelmesi, ihtisasın mevcudiyetini gösteren en kuvvetli delildir. Şayet âyet ihtisas ifade etmeseydi, اعبدوا الله **Allah'a kulluk et,** mânasında bulunsaydı, بل الله فاعبد âyetine, idrab ifade eden بل edatı gelmezdi.

Ebu Hayyan افغير الله تأمرونى اعبد **«..Allah'tan başkasına kulluk etmemi istiyorsunuz?..»** (Zümer, 64.) âyeti gibi âyetlerde ihtisas olduğu iddiasında bulunanlara karşı çıkar. Ebu Hayyan'ın bu görüşüne şu cevap verilmiştir: Allaha şirk koşan Allah'a ibadet etmemiş olacağından, şirk koşma durumu, ibadeti Allah'ın dışındakilere tahsis etme durumuna düşmuş olacaktır.

«e l - F e l e k u' d - D â i r» müellifi, mamulün tekaddümünden dolayı meydana gelen ihtisası كلا هدينا و نوحا هدينا من قبل **«Hepsine yol gösterdik. Nitekim daha önce Nuh'a da yol göstermiştik..»** (Enam, 84.) âyetini misal göstererek reddeder. İleri sürülen bu görüş, bu konuda en kuvvetli delildir. «e l - F e l e k u' d - D â i r» müellifi, mamulün tekakddümü ile ihtisas'ın lüzumunu iddia-

dan zıyade, çogunlukla boyle olabılecegını ıfade etse bıle, olmaması da muhtemeldır

Şeyh Behauddın şoyle der: «اغير الله تدعون ان كنتم صادقين بل اياه تدعون»..**Allahdan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru iseniz söyleyin.. Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız..»** (Enam, 40-41.) âyetlerınde ıhtısas ın mevcudıyetı ıle ademı mevcudiyeti bir arada bulunmaktadır. Birıncı âyette ıhtısas mevcut değilken, ıkincisinde ıse kesin olarak bulunmaktadır

Behauddın'in babası Takiyyuddin, «K ı t a b u' l - I k t ı n a s f ı' f a r k ı b e y n e' l - H a s r ı v e' l - İ h t i s a s» adlı esrınde şoyle der. Ulema arasında şohret bulan goruşe gore mamulun tekaddumu ıhtısas ıfade ederken, bazı ulema bunu kabul etmeyerek bu tekaddumun oneme bınaen yapıldıgını soylemişlerdir. Sıbeveyh «e l - K ı t a b» ında nahıv uleması, onemlı gordukleri mamullerı, onemine bınaen tekaddum ettırırken beyan uleması bu tekaddumun ıhtısas ıfade ettigi goruşundedır. Ekserı ulema ıhtısas ın, hasr ıle aynı değerde oldugunu kabul eder. Halbukı bu doğru degıldır. Çunku ıhtısas ve hasr, bırıbırinden farklıdır. Beyan uleması dışındakıler hasrı, ıhtısasla ıfade etmışlerdır Hasr'la ıhtısas arasındakı fark şudur: Hasr, mezkur olmayanı nefy, olanı da ısbat eder. İhtısas ise, bır şeyın ozellıgınden dolayı, bunu tahsıs etmektır. Şoyle kı ıhtısas, mahsusunu ıftıal babında kullanılışıdır. Mahsus ıse, ıkı ayrı şeyden murekkepdır. Bırıncisi; iki veya ıkiden fazla şeyın umumılıkte muştereklıgını ıfade ederken ıkıncısi; birını dıgerınden ayıran bır mananın dıgerıne ızafe edılmesıdır. ضرب زيد terkibı buna mısaldır. Bu terkıpde dovme fılı, mutlak manadakı dovmeden daha hususıdır. ضربت زيدا cumlesınde ıse durum farklıdır. Bu cumledekı dovme fıili, bellı bır şahsa ait olduğundan, umumı manada dovme fiilını gerçekleştirdıgı anlaşılır. Bu durumda gerçekleşen dovme fılı, doven ıle dovulenın bırbirıne ızafesınden dolayı, hususıdır. Dovmenın mutlak oluşu, dovenın fıılı, dovulene vakı olmasından meydana gelen bu uç mana, mutekellım tarafından aynı manada kullanılabılecegı gıbı, bırının dıgerıne tercıhı şeklınde de kullanılabılır. Bu durum mutekellımın soze başladıgı kelımeyle anlaşılır. Çunku mutekellımın onceden kullandıgı kelıme, sonradan kullandıgı kelımeye nazaran onem taşıdıgını ve tercıhının bu oldugunu gosterır. Ifade زيدا ضربت **Sadece Zeyd'i dövdüm,** şeklınde olursa, dovmenın ozellıkle Zeyd'e tahsıs edıldıgı bılınır. Şuphe yok kı, hususılık ve umumılıkten meydana gelen her terkıbın ıkı yonu vardır. Bırınde umumi yon kasdedilırken, dıgerınde hususı yon kastedılır. İşte bu ikıncisı, ıhtısastır. Mutekellime gore onemlı olan da budur. Bu durumda mutekellim, musbet veya menfilikte bir başkasını kastetmeden, herhangı bır tarizde bulunmadan muhataba meramını anlatmış olur. Hasr'da, ıhtısasa nazaran zıyade bir mana mevcuttur. Bu mana, hasredılenın dışında kalanı nefyeder. Bu

durum, إياك نعبد **«ancak Sana kulluk ederiz.»** âyetinde açıkça görülür. Bu âyeti okuyanın, Allah'ın gayrısına ibadet etmeyen bir kimse olduğu bir gerçektir. Bu bakımdan diğer âyetlerde kasrın bulunması zaruri değildir. Zira أفغير دين الله يبغون **«Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?..»** (Âl-i İmrân, 83.) âyetinin mânası, ما يبغون الاغير دين الله **Ancak Allah'ın dininden başkasını arıyorlar, şeklinde olsaydı, önünde hemzei inkariyye bulunsaydı, hasr sadece Allah'ın dini dışındaki arzularına bağlı kalmaz, inkar edilene de şamil olurdu. Fakat âyetten murad edilen mâna bu değildir.** أئفكا آلهة دون الله تريدون **«Allah'tan başka uydurma tanrılar mı istiyorsunuz?.»** (Sâffât, 86.) âyeti de bu kabildendir. Âyette kasr olmaksızın müşriklerin Allah'ın dışında ilah edinme istekleridir.

Zemahşeri وبالآخرة هم يوقنون **«..Ahirete de kesinlikle iman ederler..»** (Bakara, 4.) âyetinin tefsirinde ahiret kelimesinin tekaddüm etmesi, يوقنون kelimesinin de هم zamirine bina edilmesi, ehli kitaba ve ahiretle ilgili hakikat dışı görüşlerine tarizdir. Onların bu sözleri, inanarak sadır olmuş değildir. Bu konudaki yakini inanç, sana ve senden önceki peygamberlere indirilen ilahi emirlere inananların inancıdır. Zemahşeri'nin bu sözü, son derece makuldür. Buna rağmen bir kısım ulema, bu görüşüne karşı çıkarak şöyle demişlerdir: Ahiret kelimesinin tekaddüm etmesi, Ehli Kitab'ın ahiret hakkındaki inançlarının yanlışlarla dolu olmasındandır. Zemahşeri'nin bu görüşüne itirazda bulunanlar mamulün takdiminin kasr ifade etmesine bağlarlar; halbuki gerçek böyle değildir. Zemahşeri'ye karşı çıkanlar, هم zamirinin tekaddümü, Ehli Kitab'a mahsus kasr ifade ettiği görüşündedirler. Ehli Kitabın ahiret inancı, وقالوا لن تمسنا النار **«..Dediler ki bize asla ateş dokunmaz..»** (Bakara, 80.) âyetinde ifade ettikleri gibi, ahiret inancını tahrif etmeleridir. İtirazcının bu şekildeki düşüncesi, hasırda ısrarla durduğunu gösterir. Bu anlayışın sebebi de, Müslümanlar sadece ahirete inanır, Ehli kitap ise hem ahirete inanırlar, hem de bu inançlarına bir takım yanlış şeyler katarlar. Muterizin tekaddümün mutlaka hasr ifade ettiği kabul etmesi onu bu olumsuz görüşe sevketmiştir. Bu görüşün doğruluğu kabul edilmez; doğru görüş şöyle olmalıdır:

a– ما قام الا زيد **Sadece Zeyd kalktı,** cümlesinde olduğu gibi, ما ve الا ile yapılan hasr'dır. Bu cümlede Zeyd dışındakilerin ayağa kalkması açıkça nefyedilirken, Zeyd'in ayağa kalkması gerekli olmaktadır. Bunu; mantuk kadar, mefhum mânanın da ifade ettiği söylenir. Bu görüş doğrudur, ancak mantuk mâna, mefhum mânadan daha kuvvetlidir. Çünkü, ihraç mânasında olan الا edatı, istisna için kullanılır. Bu edatın ihraç mânasına gelmesi, mefhum mâna ile değil, mantuk mâna iledir. Fakat ayağa kalkmayı, kalkmamaktan hariç tutmak aynı şey değildir bilakis ifadenin gereğidir. Bu yüzden hasrın mefhum mânada olduğunu tercih ettik. Bazı ulema bu iki manayı birbirine karıştırmış, hasr'ın mantuk

mânada olduğu söylenmiştir.

b– انما ile yapılan hasr'dır. Bu ikincisi, müsbet olma yönü daha açık olmakla beraber, yukarıda açıkladığımız birinci şıkka yakın mânadadır. انما قام زيد **Sadece Zeyd kalktı,** denildiğinde Zeyd'in ayağa kalkması, mantuk mânada müsbet olurken, Zeyd dışındakilerin ayağa kalkmaması, mefhum mânada olur.

c– Mamul'un tekaddüm etmesiyle ifade edilen kasr'dır. Bu kasr yukarıda geçen iki kasr nevinde takdir edilen mânaların doğruluğu kabul edilse bile, bunlara benzemez. Bilakis bu nevi kasr, iki ayrı cümle kuvvetindedir. Bu cümlelerden birisi, müsbet veya menfi hükmünde olsun, mantuk'dur. Diğer cümle ise, tekaddümden anlaşılan hükümdür. Hasr, mefhum mânanın delaleti olmaksızın, sadece mantuk mânanın nefyini gerektirir. Çünkü mefhum mânanın, ikinci bir mefhum mânası yoktur.

أنالاأكرم الاايانك **Senden başkasına ikram etmem,** cümlesi tariz ifade eder. Yani, senin dışındakiler başkalarına yardım ederler, ama senin başkalarına yardım etmen gerekmez!, demektir. الزانى لاينكح الازانية أو مشركة «**Zina eden erkek, zina eden kadından başkasıyla evlenemez.**» (Nur, 3.) âyeti bu kabildendir. Bu âyet, iffetli bir erkeğin ancak, zina etmemiş olan bir kadınla evleneceğini ifade eder. Âyet, iffetli bir erkeğin, zâniye ile nikahlanacağından söz etmemiştir. Allahu Taâlâ aynı âyette; والزانية لاينكحها الازان أو مشرك «**Zina eden kadın da zina eden veya puta tapan adamdan başkasıyla evlenemez.**» buyurmuştur. Bu âyette ise, âyetin birinci kısmında sukut edilen hususu beyan etmiştir.

وبالآخرة هم يقنون «**..Müminler ahirete kesinlikle inanırlar..**» (Bakara, 4.) âyeti, بالآخرة يوقنون **ahirete inanırlar,** şeklinde olsaydı, Ehli Kitab'ın ahirete imanını, âyetin mantuk mânasıyla ifade ederdi. Oysa Ehli Kitab'ın, ahiretten başka şeye inanmadıklarını iddia edenlere göre inançları, mânaya bağlı kalmış olurdu. Halbuki âyetin maksudu aslında bu değildir. Asıl gaye, onların âhirete kuvvetle inandıklarıdır. Şöyleki onlara göre âhiretin dışında birşeye inanmak, batıla inanmak gibidir. Bu mâna, mecâzi bir kasr'dır. Bu mecazi kasr, **âhirete inananlar, başkasına inanmazlar** şeklindeki ifade derecesinde değildir. Bunu iyice kavramak **onlar, ancak âhirete inanırlar** şeklindeki takdirden sakınmak gerekir. Bu durum anlaşılınca, âyetteki هم zamirinin tekaddümüyle Ehl-i Kitab dışındakilerin bu inançta olmadığı anlaşılmış olur. Şayet **Ehl-i Kitap ancak âhirete inanırlar** şeklinde bir takdir yapılırsa, âyetin üzerinde önemle durulan mânası, menfi mâna olurdu. Bu da, âyetin mefhum mânasına bağlı kalındığını göstererdi. Bu mâna, itiraz edenin iddiasında olduğu gibi, Ehl-i Kitap dışındakilerin, âhiretten başka bir şeye inandığını ifade ederdi. Neticede, Ehl-i Kitap dışındakilerin âhirete inanmadıkları anlaşılırdı. Şüphesiz âyetten murad edilen mâna bu değildir. Âyetin asıl muradı, Ehl-i Kitap dışındakilerin, âhirete inanmadıklarını

belirtmektir. Bu yüzden mefhum mânayı korumak üzere âyetteki asıl gayenin, âhirete inanç olduğunu, mefhum mânanın hasr ifade etmeyeceğini göstermeye çalıştık. Esasen mutlak mânadaki hasr, ما ، ألا ve انما gibi edatlarla yapılan, hasr gibi olamaz. Bu hasr ancak, mantuk mânadan istifade ile yapılan, mefhum mânadaki hasr'a delalet eder. Mantuk ve mefhum mâna, birbirine bağlı değildir ki mefhum mâna, âhirete imanın nefyini ifade etmiş olsun. Bilakis bu, Ehl-i Kitap dışındakilerden, mutlak imanın nefyini ifade eder. Bütün bu izahat, hasr'ın varlığına karşı çıkarak, bunun bir ihtisas olduğunu, aralarında bir fark bulunduğunu söylemek isteriz. Subki'den yaptığımız nakil budur.

ELLİ ALTINCI BÖLÜM

İCAZ VE İTNAB

İcaz ve itnab, belâgat ilminin en önemli nevilerindendir. «S ı r r u' l- F e- s â h a» adlı eserin müellifi Hafaci'nin bazı ulemadan yaptığı nakle göre belâgat, icaz ve itnap demektir. Keşşaf müellifi Zemahşeri, belâgat yapan bir kimsenin sözü, yerine göre kısaltması, yerine göre de uzatması gerekir, der. Cahiz bu konuda şu beyti söylemiştir:

[illegible]

Kabile hatipleri, bazen uzunca hitabeleriyle açıktan açığa karşı tarafa saldırırlarken, bazen de rakiplerinden korkup, saldırılarını gizliden gizliye yaparlardı.

İcaz ile itnab arasında bir vasıta olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu vasıta, belagat ilminde, icaza dahil olan «müsavattır.» Sekkakî ve bir kısım belâgat uleması müsavatın varlığını kabul ederlerse de, makbul saymamışlardır. Bunlar müsavat'ı, belâgat ilmini bilmeyenlerin sözlerinden alınan ifadeler olduğu, şeklinde belirtmişlerdir **icaz ise; maksudu en az kelime ile ifade etme sanatıdır. İtnab ise; kastedilen mânayı daha çok kelime ile ifade etmektir.** İbnu'l-Esir ve bazı ulema da, müsavatın icaz ve itnab arasında bir vasıta olmadığı görüşündedirler. Bunlara göre icaz, ifade edilmek istenen mânanın fazla kelime kullanmadan verilmesi, intab ise fazla kelime kullanarak ifade edilmesidir.

Kazvini şöyle der: Bu konuda en uygun olan şudur; kastedilen mânayı ifade etmenin başlıca yolu, ya mâna ile lafzın müsavi olması, ya lafzın mânadan az, fakat yeterli olması, ya da duyulan ihtivaçtan dolayı, lafzın mânadan çok olmasıdır. Bunlardan birincisi müsavat, ikincisi icaz, ücünçüsü de itnabdır. Bu tarifteki «yeterlilik» ifadesi mânayı bozmadan, «duyulan ihtiyaç» ifadesi de lüzumsuz yere uzatmadan kaçınmak için kullanılmıştır.

Kazvini'ye göre müsavat, bir vasıtadır. Belâgat ilminde makbul olan bir nevidir. «e l - İ z a h» adlı eserinde: Kazvini'ye neden müsavatı zikretmedin? Bu müsavatın mevcut olmadığını gösteren bir tercih midir, yoksa kabul edilmediği veya bir başka sebeple midir? diye sorulunca şu cevabı vermiştir; müsavat, Kur'an'da hemen hemen yok gibidir. Ancak Kazvini müsavat'a «e t - T e l-

h i s» adlı eserinde; ولا يحيق المكر السيء الا باهله «..kötü tuzak ancak sahibine dolanır..» (Fatır, 43.) âyetiyle, «e l - İ z a h» adlı eserinde; واذا رايت الذين يخوضون فى آياتنا فاعرض عنهم حتى يخوضوا فى حديث غيره «Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir.» (Enam, 68.) âyetiyle misal vermiş, ikinci âyetteki الذين nin mevsufu hazfedildiğini, birinci âyette ise السيء kelimesinde itnab olduğunu söylemiştir. Çünkü hile'nin kötülükten başka bir şey olmadığını, âyetteki istisna gayri müferrag veya istisnada kasr olduğu takdirde احد kelimesinin hazfiyle müstesnada icaz olduğunu belirtmiştir. Âyet; bütün insanları ezadan koruma gayesi güttüğünden, insana eza veren bütün kötülüklerden onu korumaktır. Âyette; يضر بصاحبه مضرة بليغة **Arkadaşına en kötü zararı verir,** şeklinde takdir yapılırsa, ifade temsil yoluyla meydana gelen istiareyi tebeiyye şekline girmiş olur. Zira âyetteki يحيق fiili, يحيط mânasındadır. Bu da ancak cisimlerde kullanılır.

Sekkaki, «e l - M i f t a h» adlı eserinde belirttiğine göre, belagat ilminde icaz ve ihtisar, aynı mânadadır. et-Tibî de bunu aynen benimsemiştir. Bazı ulemaya göre ihtisar, icazın hilafına, sadece cümlelerin hazfedilmesiyle yapılır. Şeyh Bahauddin, ihtisar'ın itnab'la hiçbir ilgisi olmadığını söyler. İtnab'ın ishab (çok söyleme) mânasına geldiği de söylenir. Tennuhi ve diğer belagat ulemasının zikrettiğine göre itnab, ishab'dan daha hususidir. İshab, bir fayda sağlasın veya sağlamasın, sözü uzatmaktır.

İcaz'ın Kısımları

İcaz; icazı kısar ve icazı hazif olmak üzere ikiye ayrılır. İcazı kısar, lafzı veciz olan icazdır.

A- İcazı Kısar

Şeyh Bahauddin; az söz, eğer uzun sözün bir parçası ise buna icazı hazf, az söz eğer daha geniş bir mâna ifade ederse, buna icazı kısar adı verilir, der. Bir kısım ulema; icazı kısar'ın, az kelime ile çok mâna ifade etmek olduğunu söyler. Diğerleri ise, mânaya nazaran, kelimenin herkesce bilinen şeklinden daha az olmasıdır, derler. İcazı kısar'ın belagat sanatındaki güzelliğinin sebebi, fesahattaki üstünlüğüdür. Bu sebeble Resûlullah (s.a.v.); kelimelerin en güzeli bana verildi, buyurmuştur.

et-Tibi, «e t - T i b y a n» adlı eserinde hazifsiz yapılan icazı üç kısma ayırır. Bunlar; icazı kısar, icazı takdir ve icazı câmi'dir:

a- İcaz'ı kısar, lafzın mânaya göre kısalmasıdır; انه من سليمان... وأتونى (Neml, 30-31.) âyetleri buna misaldir. Bu âyette Cenabı Hak, mektubun başlı-

ğını, muhtevasını ve gayesini, birkaç kelime ile ifade etmiştir. Bir rivayete göre; kelimeleri, mânaya denk bir şekilde beliğ bir vasıfla getirdiği söylenir.

Bu görüş, müsavatı icaz'a dahil edenlerin görüşü olduğunu söylemek isterim.

b– İcaz-ı takdir, söylenen söze, ziyade mâna takdir edilmesidir. Bedruddin b. Malik «e l - M i s b a h» adlı eserinde bu nevi icaza, icazı tadyik adını vermiştir. Bu nevi icaz, lafzı mânadan daha az olduğundan, ifadede bir eksikliktir. فمن جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف «**Kime Rabbinden bir öğüt gelir de (faizcilikten) vazgeçerse, geçmişi kendisinedir..**» (Bakara, 275.) âyeti buna misaldir. Âyetteki فله ما سلف cümlesi; hataları affolunmuş, bu hatalar aleyhine değil, lehine dönmüştür. هدى للمتقين «**..muttekilere yol göstericidir..**» (Bakara, 2.) âyeti de buna misaldir. Âyet, dalaletten sonra takvaya yönelen kimseler için, mânasındadır.

c– İcazı câmi, bir kelimenin çeşitli mânalar ihtiva etmesidir. ان الله يأمر بالعدل والاحسان «**Allah adaleti ve ihsanı emreder..**» (Nahl, 90.) âyeti buna misaldir. Âyetteki العدل kelimesi; itikad, ahlak ve ubudiyette bütün vecibelere işaret eden ifrat ve tefrit arasında bulunan, mutavassıt olan, doğru yol mânasındadır. الاحسان kelimesi ise, Allah'a kulluk vecibelerindeki ihlas mânasındadır. Resûlullah (s.a.v.) أن تعبد الله كأنك تراه «**Allah'ı görür gibi O'na kulluk etmendir,** hadisi, kelimenin bu mânaya geldiğine bir delildir. Hadis'in mânası; Allah'a halisane niyetle, huzu ve huşu ile her an korku içinde ibadet etme ve yakınlara yardımda bulunma şeklindedir. İşte bu mâna, nâfile ibadetlerdeki ziyadeliktir. Bunlar, Allah'ın emirleri ile ilgili olanlarıdır. Nehiylerle ilgili olanlar, şehevani kuvvetlere işaret eden kötülükler, الفحشاء kelimesi, öfkeden veya dinen haram olan şeylerden hasıl olan ifratlardır. المنكر kelimesi, vehimden doğan taşkınlıklar, البغي kelimesiyle ifade edilmiştir.

Bu konuda yapılan bazı rivayetleri nakletmek isterim.

Hakim, «M ü s t e d r e k»inde rivayet ettiğine göre, İbnu Mesud şöyle demiştir: Kur'an'da bu âyetten başka hayır ile şerri bir arada toplayan başka bir âyet yoktur. Beyhaki «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde Haseni Basri'nin, bu âyeti okuduktan sonra şöyle dediğini nakleder: Allah size, hayrın ve şerrin tamamını, bu âyette toplamıştır. Yemin ederim ki Allah adl ve ihsan kelimeleriyle hiçbir şeyi terketmeden kendisine itaatı bir arada toplamıştır. Fahşa, münker ve bagy kelimeleriyle de, kendisine karşı isyanın her nevisini ifade etmiştir.

Beyhaki, İbnu Şihab'dan rivayetle Buhari ve Müslim'de mevcut: **Kelimelerin en güzeli ile gönderildim,** hadisinin mânası hakkında şöyle dediğini nakleder: Bildiğim kadarı ile **kelimelerin en güzeli** sözündeki mâna şudur; Allah,

Resûlüne, bir veya birkaç konuda, önceki Kitaplarda farz kılınan pek çok hususları bir arada toplamıştır.

خذالعفو **«Affetme yolunu tut..»** (Araf, 199.» âyeti de bu kabildendir. Çünkü bu âyet, güzel ahlakın her türlüsünü bir arada toplamıştır. Affetme, insanlar arasındaki karşılıklı haklarda kolaylık ve müsamaha göstermek, dine davette yumuşak ve merhametli davranmak, emri maruf ise, ezadan, harama bakmaktan ve benzeri yasaklardan kaçınmak; sakınmak ise, sabırlı olmak, iyi huy ve sevgi ile muamele etmektir.

İcazın bedii değerine misal, ihlas sûresidir. Bu sûre, Allah'a şirk koşmayı tenzih eden en kuvvetli sûredir. Sûre, ehli küfürden kırk kadar fırkanın iddialarını reddetmektedir. Bahauddin b. Şeddad, bu konuda müstakil bir eser yazmıştır.

اخرج منهاماءهاومرعاها **«Ondan suyunu ve otlağını çıkardı.»** (Nâziât, 31.) âyeti de buna misaldir. Âyetteki iki kelime, Allah'ın yeryüzünde kulları için yiyecek olarak bitirdiği bütün şeylere delalet etmektedir. Bunlar; ot, ağaç, hububat, meyve, ekin, odun, elbise, ateş ve tuzdur. Ateş, odun parçalarından, tuz da sudan elde edilir.

Aynı konuda misal olan لايصدعون عنهاولاينزفون **«Orada ne başları ağrıtılır, ne de akılları giderilir.»** (Vâkıa, 19.) âyeti; başağrısı, akli dengenin kaybolması, mal-mülkün elden gitmesi, içilecek şeylerin tükenmesi ve içkinin meydana getiridiği bütün ayıpları bir arada toplamaktadır.

وقيل ياأرض ابلعي ماءك **«Ey arz, suyunu yut, dendi..»** (Hûd, 44.) âyetinde Cenabı Hak; emrediyor, yasaklıyor, haber veriyor, sesleniyor, vasfediyor, ad veriyor, helak ediyor, hayat veriyor, cennet ve cehennemle müjdeliyor ve önceki kavim lerin halini anlatıyor. Şayet bu âyetin ihtiva ettiği kelimelerdeki güzellik, belagat, icaz ve beyan hakkıyla şerhedilecek olsaydı, kalemlerin mürekkebi tükenirdi. Bu âyetteki belagatı açıklamak üzere müstakil eserler yazılmıştır. Kir mani «e l - A c â i b» adlı eserinde, bu âyet hakkında şunları söyler: İslama karşı olanlar, bu âyetin benzerini getirmenin insan gücünü aştığını ittifakla kabul etmişlerdir. Bunlar, beşer sözünü incelemişler, icazla birlikte ifadeyi bozmadan, âyetteki mevcud olan tasvirin lafzındaki yüceliği, nazmındaki güzelliği, mânasındaki sağlamlığı ile, bu âyetin mislini getirememişlerdir.

ياايها النمل ادخلوا مساكنكم لايحطمنكم سليمان وجنوده وهم لايشعرون **«"Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman'ın ordusu farkına varmadan sizi çiğnemesin..»** (Neml, 18.) âyetinde Cenabı Hak on bir çeşit sözü bir arada toplamıştır. Bunlar; nida, kinaye, uyarmak, ad verme, emretme, anlatmak, sakındırmak, tahsis etmek, umumileştirmek, işaret etmek, özür beyan etmek, şeklinde sıralanmıştır. Âyetteki nida يا harfi, kinaye أي kelimesi, uyarma ها kelimesi, ad verme النمل

kelimesi emretme, ادخلوا fiili anlatma, مساكنكم kelimesi sakındırma, لايحطمنّ fiili tahsis etme, سليمان kelimesi umumileştirme, جنوده kelimesi işaret etme, özür beyan etme وهم لايشعرون kelimesiyle ifade edilmiştir. Âyet, beş ayrı hukuku da göstermiştir. Bunlar; Allah'ın hukuku, Resûlü'nün hukuku, karıncanın hukuku, raiyyetin hukuku ile Hz. Süleyman'ın ordusunun hukukudur.

يابني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد «**Ey Adem oğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin..**» (Araf, 31.) âyetinde Allah, sözün ana unsurlarını bir arada toplamıştır. Bunlar; nida, umum, husus, emir, nehiy, mübah ve haberdir. Bazı ulema, âyetin devamı olan وكلوا واشربوا ولاتسرفوا «**..yiyin için fakat israf etmeyin..**» kısmında, Allah'ın bazı hikmetleri bir araya getirdiğini söyler.

واوحينا الى ام موسى ان ارضعيه «**Musa'nın annesine bildirdik ki O'nu emzir..**» (Kasas, 7.) âyetinde İbnu'l-Arabi şöyle der: Bu âyet, fesahat yönünden Kur'an âyetlerinin en güzelidir. Âyette; iki emir, iki nehiy, iki haber ve iki müjde vardır.

فاصدع بما تؤمر واعرض عن المشركين «**O halde sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle ve müşriklere aldırma.**» (Hicr, 94.) âyetinde İbnu Ebi İsba şöyle der: Âyetin işaret ettiği mâna; sana vahyedilenin tamamını açıkla, bir kısmı bazılarına ağır gelse bile, beyanı ile emrolunduğun âyetleri tebliğ et, şeklindedir. فاصدع ile صرّح arasındaki benzerlik, tasrihin kalplerdeki tesirinde görülür. Tıpkı parçalanan camda olduğu gibi, âyetlerin tasrihi neticesinde, insan yüzünde burukluk ve sevinç, inkar ve memnuniyet alametleri belirir. Âyetteki bu istiare'nin güzelliğine, icazın büyüklüğüne, ihtiva ettiği zengin mânaya bakın... Rivayet edildiğine göre bazı Bedeviler bu âyeti işittiklerinde secde etmişlerdi. Niçin secde ettikleri sorulduğunda: 'Bu sözün fesahatından dolayı secde ettik' cevabını vermişlerdi.

وفيها ماتشتهيه الانفس وتلذ الاعين «**..orada canlarının çektiği, gözlerinin hoşlandığı her şey var..**» (Zuhruf, 71.) âyetinin tefsirinde bazı ulema şöyle demiştir: Bu iki lafızda büyük hikmetler toplanmıştır. Şayet, bütün insanlar bir araya gelerek âyette vasfedilen hususları açıklamağa çalışsalar, bundan daha iyisini bulamazlardı.

ولكم في القصاص حياة «**..sizin için kısasta hayat vardır..**» (Bakara, 179.) âyetindeki kelimeler az olmakla beraber, mânası oldukça geniştir. İnsan bir başkasını öldürdüğünde, kendisinin de buna karşılık öldürüleceğini bilirse, başkasını öldürmeğe teşebbüs edemez. Kısasın uygulanması ile, insanların birbirini öldürmesi kalkmış olur. Öldürmenin ortadan kalkması ile, insanlara hayat sağlanmış olur. Bu âyet, veciz olma bakımından, aynı mânada Arabların kullandığı القتل أنفى للقتل **Ölüm, öldürmeyi önler,** sözünden yirmi kat üstünlüğe sahiptir. İbnu'l-Esir, bu iki söz arasındaki üstünlük mukayesesini reddederek şöyle der:

Allah kelamı ile, kul kelamı arasında bir benzerlik olamaz. Bununla beraber ulema, düşünebildikleri mânalar üzerinde zihinlerini yormuşlardır. Âyetteki ifade ile, Arapların ifadesi arasındaki farkları şöyle sıralamışlardır:

1- Arapların sözüne karşılık olan القصاص حياة **kısas hayattır,** âyeti, harf sayısı bakımından daha azdır. Âyette on harf olmasına karşılık, القتل أنفى للقتل **ölüm öldürmeyi önler,** sözünde on dört harf bulunmaktadır.

2- Öldürmenin yasaklanması, hayatı getirmeyebilir. Halbuki âyet, hayat sağlamaktadır. İstenilen de budur.

3- Âyetteki حياة nekre olarak gelişi, tazim ifade eder. Kısasda ولتجدنهم أحرص الناس على حياة **«Onları, insanların hayata en düşkünü bulacaksın..»** (Bakara, 96.) âyetinde olduğu gibi, yaşanmak istenen hayat vardır. Halbuki Arapların sözünde, bu mâna mevcut değildir. القتل kelimesindeki ال harfi, cins içindir. Bu yüzden hayatı ebedilikle tefsir etmişlerdir.

4- Âyette, Arapların sözü hilafına hayatın sağlanması vardır. Her öldürülen, başka birinin öldürülmesini engellemez. Aksine, daha çok teşvik eder. Böyle öldürme işi zulümdür. Katli önleyecek tek yol, kısastır. Çünkü kısasda, daimi bir hayat vardır.

5- Arapların sözünde mevcut olan القتل kelimesi tekrar ettiği halde, âyette böyle bir tekrar mevcut değildir. Tekrarın olmayışı, fesahatı ihlal etmezse tekrar edilenden daha üstündür.

6- Âyette, Arapların sözü hilafına mahzuf bir takdire ihtiyaç yoktur. Halbuki Arapların sözünde ismi tafdil ve ondan sonra gelen kelimeyi takip eden من harfi cerri, birinci القتل kelimesinden sonra قصاصا, ikinci القتل kelimesinden sonra da ظلما kelimesi hazfedilmiştir. Böylece sözün takdiri şekli şöyledir: القتل قصاصا أنفى للقتل ظلما من تركه **Kısası infaz etmek, haksızlık ederek terketmekten daha iyidir.**

7- Âyette tıbak sanatı vardır. Çünkü kısas'dan hayatın zıddı anlaşılır. Arapların sözünde bu sanat mevcut değildir.

8- Âyette bedi sanatı vardır. Bu sanat, iki zıddan biri olan ölümün, buna zıd olan hayata mahal ve mekan yapılmasıdır. Hayatın, kısas yoluyla yapılan ölümde istikrar bulması, sözün en mübalağalı şekilde ifade edilmesidir. Bu görüşü, Zemahşeri zikretmiştir. «e l - İ z a h» adlı eserin müellifi Kazvini, Zemahşeri' nin Keşşaf'daki bu sözünü; kısas kelimesinden önce zarfiyet ifade eden في harfinin gelmesi, kısası sanki bu sözün menbaı yapmıştır, şeklinde açıklamıştır.

9- Arapların sözünde, harekeden sonra sukûn gelmesi gibi, hoş olmayan bir takım hafiflikler mevcuttur. Halbuki harekesi kesintisiz olarak gelen kelimelerin telaffuzu kolay oluduğundan, ifadede her harekeden sonra sükun gelen kelimelerin aksine, fesahat hissedilir. Bu aynen, hareket halinde olan bir

şeyin durmasiyle, hareketinin kesilmesine benzer. Mesela, bir hayvan bir an kımıldar, hemen durdurulur, tekrar kımıldar tekrar durdurulursa, ne hareket etmiş ne de durmuş sayılır. Bu durumda, devamlı bağlı gibidir.

10–Arapların sözü, görünürde çelişkili gibidir. Çünkü bir şey, kendi kendini nefyetmez.

11– Âyette, dile zorluk ve ağırlık veren kaf harfinin tekrarı ve nun'un gunnesi yoktur.

12– Âyet, kaf harfinden sad'a geçişi sağlayan, telaffuz bakımından birbirine uygun harfler ihtiva eder. Âyetteki kaf harfi isti'la, sad da isti'la ve itbak harfleridir. Halbuki kaf harfinden, dil ucu ve boğazın son tarafına nazaran uzaklığından dolayı, lam'dan hemzeye geçişten daha rahattır.

13– Sad, ha ve ta harfleri ile telaffuzda ses güzelliği varken, kaf ve tanın tekrarında bu güzellik yoktur.

14– Âyette, hayat kelimesinin zıddı olan, vahşet ifadesi taşıyan katl kelimesi yoktur. İnsan tabiatı, katl kelimesinden çok, hayat kelimesine mütemayildir.

15– Kısas kelimesi, katl kelimesi hilafına, adaletin gereği olan eşitlik ifade eder.

16– Âyet, hayatın devamlılığına, Arapların sözü ise, hayatın yokluğuna dayanır. Hayatta kalmak, öldürülmekten daha şereflidir. Çünkü hayatın, ölüme nazaran önceliği vardır.

17– Arabın sözündeki hayat mânası, kısastaki hayat mânası anlaşıldıktan sonra ortaya çıkar. Halbuki **«Kısasta hayat vardır»** âyetinin mânası hemen anlaşılmaktadır.

18– Arapların sözünde ismi tafdil sigasında müteaddi bir fiilden alınmışken, âyette böyle bir durum yoktur.

19– İsmi tafdil sigası, umumiyetle müştereklik ifade eder; bu yüzden kısasın terki, katlin terki demek olur. Fakat aslında kısas, katlin tamamen nefyidir. Halbuki Arapların sözünde durum böyle değildir.

20– Âyet, kısasın şumulüne girdiğinden, öldürme ve yaralamayı şiddetle engellemektedir. Hayat, aynı zamanda bazı azanın kısasına bağlıdır. Çünkü bir uzvun kesilmesi, hayatın normal seyrini azaltır; hatta insanın ölümüne sebeb olur. Arapların sözünde bu incelik yoktur. Âyetin ولكم lafzıyla başlamasında, özellikle Müminlerin korunduğuna işaret eden bir letafet mevcuttur. Âyette ifade edilen hayattan murat, sadece Müslümanların hayatıdır. Çünkü kendilerinin dışında kalan insanlar olmasına rağmen hitap, kendilerine tahsis edilmiştir.

2- İcaz'ın Nevileri Hakkında Bazı Görüşler

1- İbnu Kudame, ismi işaretleri, bedi sanatı içinde mütalaa ederek bunları, az kelime ile çok mâna ifade eden lafızlar şeklinde tefsir eder. Bu tarif, icaz-ı kısar'ın tarifinden başka bir şey değildir. Fakat İbnu Ebi'l-İsba, bununla icaz arasında fark olduğunu belirterek, icazın delaleti mutabakat, işaretin delaleti ise, tazammun veya iltizam olduğunu söyler. Bundan anlaşılır ki, işaretten murat, Ellinci Bahiste izah edilen Mantuk başlığındaki bilgilerdir.

2- Kadı Ebu Bekr, «İ c a z u' l - K u r' a n» adlı eserinde, icaz nevilerinden birine tadmin adı verildiğini zikreder. Tadmin; isim zikredilmeksizin, bir kelimede meydana gelen mânadır. İki kısma ayrılır. Birincisi, malum kelimesinde görüldüğü gibi, kelimenin yapısından anlaşılır. Çünkü her malum'un mutlaka bir alimi bulunur. İkincisi, Besmele'de oluduğu gibi, ibareden anlaşılır. Çünkü Besmele, tazim ve teberrük kasdiyle, her işe Allah'ın adı ile başlamayı öğreten bir ifadedir.

3- İbnu'l-Esir ve «A r u s u' l - E f r a h» müellifi Bahauddun Subki ile diğer ulemaya göre hasr, gerek الا, gerek انما veya benzeri edatlarla olsun, icazı kasr'ın bir nevidir. Bu edatlarla yapılan cümle, iki cümlenin yerini tutmaktadır. Aşağıdaki hususlar da aynen böyledir;

Atıf harfleri, amil'in yerini, aslında meful olan naibi fail, failin yerini, zamir de, kısaltmak maksadiyle ismin yerini tutar. Muttasıl zamiri kullanma imkanı varken, munfasıl zamirin kullanılmaması da bu kabildendir.

علمت انك قائم **Biliyorum ki sen ayaktasın,** misalinde olduğu gibi, علم babı aynen böyledir. Bu misalde bir isim, hazif olmaksızın iki meful yerine geçmektedir.

Ferra'nın görüşüne göre, takdir yapılmayan tenazu konusu, ileride anlatılacağı üzere, kısaltmak gayesi ile, müteaddi fiilin lazım fiil gibi kullanılarak mefulün kaldırılması, **Malın yirmi mi, yoksa otuz mudur?,** sorusuna mahal bırakmayan كم مالك istifham cümlesinde olduğu gibi, istifham ve şart edatları, احد kelimesi gibi umum ifade eden kelimeler, müfredin tekrarını gerektirmeyen, kısaltma gayesi ile yerine bir harf getirilen tesniye ve cemi isimler, bu kabildendir. Bedi sanatının nevilerinden olduğu söylenebilecek diğer neviler de bu kabildendir. Bu, fevatihi's-Suver'de olduğu gibi, bir kelimenin birkaç mânaya gelmesiyle tevil imkanı bulunan kelimelerde görülür. Yukarıdan beri verilen bilgiler, İbnu Ebi'l-İsba'dan alınmıştır.

3- İcaz'ı Hazif

İcaz nevilerinden ikincisi olan icaz'ı hazf'in zikre değer bazı faydaları vardır. Bunlar:

a– Mânası açıkça bilindiğinden, abes şeylere mahal bırakmamak veya sözü kısaltmaktır.

b– Mahzuf kelimeyi zikretmeğe zaman kalmadığına, zikredildiği takdirde, mühim olanın yapılmayacağına tenbihtir. Bu aynen, tahzir ve igradaki faydaya benzer. Her ikisi, ناقةالله وسقياها «..**Allah'ın devesine ve onun su içme hakkına dokunmayın.**» (Şems, 13.) âyetinde mevcuttur. Âyetteki ناقةالله ifadesi, ذروا fiilinin takdiriyle tahzir, سقياها terkibi de الزموا fiilinin takdiriyle igradır.

c– Haziften dolayı müphemlik görüldüğünden, tazim ve tefhim ifade eder.

«M i n h a c u' l - B u l e g a» adlı eserinde Hazim şöyle der: Hazif ancak, mahzufu gösteren kuvvetli bir delil bulunduğunda veya sayımı, uzun ve sıkıcı olan bazı şeyler sayılmak istendiğinde yapılırsa, yerinde olur. Bu gaye ile hazif yapılır, mevcut karine ile iktifa edilir. Karineye dayanarak terkedilen şeylerin düşünülmesi, insana bırakılır. Bu maksatladır ki, hayret ve korku veren hususlar insanı tesir altında bulun durur

Cennet ehlinin durumuna işaret eden حتى اذاجاءوها وفتحت ابوابها «..**oraya varıp da kapıları açıldığında..**» (Zümer, 73.) âyeti buna misaldir. Âyette cevap mahzuftur. Çünkü cennet ehli, karşılaştığı bolca nimetleri sayamamış, bunları vasfetmekten aciz kalmışlardır. Bu durumda cennet nimetlerinin takdiri kendilerine bırakılmış, buna rağmen herbirine erişememişlerdir. ولو ترى اذوقفوا على النار «..**Bir görsen ateşin başında duruşlarını..**» (Enam, 27.) âyeti de bu kabildendir. Âyette takdir edilen cevap, **ifadeye sığmayacak şekilde feci bir durumla karşılaşırsın,** şeklindedir.

d– Nida harfinin hazfinde olduğu gibi, konuşmada sık sık tekrarından dolayı yapılan tahfiftir. يوسف أعرض «**Yûsuf, vazgeç..**» (Yûsuf, 29.) âyeti buna misaldir. لم يك deki nun ile, cemi salimdeki nun'un hazfi, bu kabildendir. Bir kıraata göre والمقيمى الصلاة (Hac, 35.) âyetindeki nun'un hazfi, والليل اذايسر «**Yürüyüp gitmeye yüz tutan geceye..**» (Fecr, 4.) âyetindeki ya'nın hazfi, aynen böyledir. Bu âyet hakkında Sedusi,*Ahfeş'e sorduğu soruya şu cevabı almıştır: Araplarda âdet olduğu üzere mânasında değişiklik yapmak istedikleri kelimenin harflerini azaltırlar. Gece, bizatihi yürümez; fakat geceleyin yürünülür. Bu yüzden, fiildeki ya harfi hazfedilmiştir. Nitekim وماكانت أمك بغيا «**Annen de fahişe değildi..**» (Meryem, 28.) âyeti de böyledir. Âyetteki بغيا kelimesi, aslında بغية şeklindedir. Taşkınlıkta bulunan, gerçek fail olmadığından, bu kelimenin son harfi hazfedilmiştir.

e– Hazfedilen kelime ile, ancak Allah kastedilmektedir. عالم الغيب والشهادة «..**gizliyi ve açığı bilendir..**» (Enam, 73.) ve فعال لما يريد «**Her dilediğini mutlaka yapandır.**» (Burûc, 16.) âyetleri buna misaldir.

f- Zikredilsin veya edilmesin, herhâl ü kârda hazfedilen kelimenin, bilinen bir kelime olmasıdır. Zemahşeri bunun açıkça ifade edilen kelimeden daha iyi anlaşılan karinenin bir nevi olduğunu söyler. Hamza'nın kıraatına göre: تساءلون به والارحام **«..adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz ..»** (Nisâ, 1.) âyeti buna misaldir. Bu âyette, harfi cerrin tekrarı gerekirken, şöhretinden dolayı zikredilmemiş, şöhret zikrin yerine geçmiştir.

g- Saygıdan dolayı, hazfedileni korumaktır. قال فرعون وما رب العالمين ... رب السموات **«Firavn dedi ki: Âlemlerin Rabbi de kim oluyor?»** (Şuarâ, 23-24.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerde mübteda, Rab kelimesinden önce hazfedilmiştir. Bunlar; ربكم ، الله ، رب ، هو ، رب المشرق ، الله şeklindeki haziflerdir.

Musa (a.s.), Firavn'ın davranışını, Allah hakkında soru sorma cüretini yadırgadığından, tazim ve tefhim ifadesi olarak, Allah kelimesini gizlemiştir. «Arusu'l-Efrah» adlı eserde; رب ارني انظر اليك **«Rabbim, bana kendini göster, Sana bakayım..»** (Araf, 143.) âyeti, buna misal getirilmiştir. Âyetteki اليك kelimesi, ذاتك mânasındadır.

h- Hakaret mânası taşıması için, dile getirmekten sakınılmasıdır. صم بكم **«sağırdırlar, dilsizdirler...»** (Bakara, 18.) âyeti buna misaldir. Âyette mahzuf olan هم zamiri ile المنافقون kelimesidir.

ı- Umum mâna kastedilmesidir. واياك نستعين **«Yalnız Senden yardım dileriz.»** (Fatiha, 4.) âyeti buna misaldir. Yani; ibadette ve yaşayışımızda, demektir. والله يدعو الى دار السلام **«Allah esenlik evine çağırır..»** (Yûnus, 25.) âyetindeki mahzuf, كل واحد herkesi, terkibidir.

k- Fâsılaya riayetten dolayı hazfedilmesidir. ما ودعك ربك.. **«Rabbın seni bırakmadı.....»** (Duha, 3.) âyeti buna misaldir. Mahzuf olan zamir ك dır.

l- Dilemek mânasındaki شاء fiilinde olduğu gibi, müphem bir kelimeden sonra, beyan kastedilmesidir. ولو شاء لهديكم اجمعين **«Allah dileseydi hepinizi doğru yola getirirdi.»** (Nahl, 9.) âyeti buna misaldir. Yani; hidayetinizi dileseydi, size hidayet, verirdi, demektir. Zira; **eğer dileseydi** sözünü işiten, Allah'ın ne dilediğini bilemediğinden, haklarında Allah'ın dileyeceği şeyi merak ederler. Âyetteki şartın cevabı zikredilince, Allah'ın dilemesi ortaya çıkar. Bu durum, ekseriyetle şart edatından sonra görülür. Çünkü meşietin mefulu, cevabında mezkurdur.

m- Dilemek kelimesi, şart edatı olmadan, istidlal yoluyla cevabsız da gelebilir. ولا يحيطون بشىء من علمه الا بما شاء **«Onun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar..»** (Bakara, 255.) âyeti buna misaldir. Beyan uleması, meşiet ve irade kelimelerinin mefulü, ancak garip veya büyüklük ifade ettiğinde zikredileceğini beyan ederler. لمن شاء منكم أن يستقيم **«Aranızdan doğru hareket etmek isteyenler için..»** (Tekvir, 28.) ve لو اردنا ان نتخذ لهوا **«Eğer bir eğlence edinmek isteseydik..»** (Enbiya, 17.) âyetleri

buna misaldir. Diğer fiiller dışında, meşiet fiilindeki mefulün mecburen veya çoğu kez hazfedılmesi, meşiet'in varlığı istenenin varlığını gerekli kılmasındandır. Cevabın mazmunu gerektiren meşiet ancak, meşiet fiilinin cevabı olmakla mümkündür. Bu yüzden meşiete benzeyen irade fiilinin mefulü de mecburen hazfedilerek, şöyle demişlerdir: لو edatından sonra meşiet fiilinin mefulü hazfedildiğinde bu meful, şartın cevabında mutlaka zikredilir. Bahauddin b. Subki «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde buna şu âyeti misal getirir: قالو لو شاء ربنا لانزل ملائكة «Rabbimiz dileseydi melekler indirirdi.»(Fussilet, 14.) âyetindeki meşiet fiilinin mahzuf mefulü, ارسال الرسل peygamberleri göndermeyi, terkibidir. Buna göre âyetin mânası: Eğer Rabbımız elçiler göndermeyi dileseydi, melaıkeyi gönderirdi, şeklinde olur. Zaten âyetin mânası da bunu gerektirmektedir.

Şeyh Abdulkahir, hazfin faydaları arasında şunu da zikreder; hazfi gerekli olan hallerde bir ismin hazfedilmesi, zikredilmesinden daha güzeldir. İbnu Cinni, böyle bir hazfe, Arap dilinin kuvveti adını vermiştir. Zira hazif, dile kuvvet kazandırır.

4– İhtisar Gayesiyle Mefulün Hazfi

İbnu Hişam eserinde; nahiv ulemasınca âdet olduğu üzere, mefulün ihtisar ve iktisaren hazfini kabul ederek, ihtisarın bir delille, iktisarın da delilsiz hazfedildiğini söyler. Buna; كلو او اشربوا (Tür, 19.) âyetini delil gösterir. Âyetin mânası; her iki fiili yerine getiriniz, şeklindedir. Beyan ulemasının dediği gibi, bu konudaki hakikat şudur: Hazfin gayesi bazen, bir işi yapanla yaptıranı tayin etmeksizin, sadece o işin vukuunu bildirmektedir. Bu durumda fiilin masdarı, umumi mâna ifade eden bir fiile isnad edilir. حصل حريق أو نهب **Yangın çıktı, veya yağma edildi,** cümlesi buna misaldir.

Bazan da fiilin sadece fail tarafından işlendiğini bildirmeğe bağlıdır. Bu durumda meful zikredilmediği gibi, varlığı da aranmaz. Failin işlediği fiille iktifa edilir. Şayet hazfedilen mefulu var kabul edilecek olunursa buna mahzuf meful denmez. Bu durumda fiil, hazif maksadıyla meful almayan fiil kabul edilmiş olur. Şu âyetler buna misaldir. ربى الذى يحيي و يميت **«Benim Rabbim Odur ki öldürür, diriltir..»** (Bakara, 258), هل يستوى الذين يعلمون و الذين لا يعلمون **«..Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?..»** (Zümer, 9), كلو او اشربو ولا تسرفوا **«..yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz..»** (Araf, 31.), و اذا رأيت ثم رأيت نعيما وملكا كبيرا **«Nereye baksan, bir nimet ve büyük bir mülk görürsün!»** (İnsan, 20.) Âyetlerin sırası ile mânası; Öldüren ve dirilten Rabbimdir!, ilim sahipleriyle ilimden nasibi olmayanlar eşit olabilir mi?, yiyiniz, içiniz, ancak israfı terkediniz, nereye baksan!..

و لما ورد ماء مدين **«Medyen suyuna varınca..»** (Kasas, 23.) âyeti buna misaldir. Musa (a.s.) hayvanlarını sularken, kavminin erkekleri arasına girmek is-

temeyen iki kıza acıdığından, yardıma koşmuştur. Yoksa onların, erkekler develerini sularken koyunlarını sulamaları mümkün olmadığından değildir. Âyetteki لانسقى den murad, sulamaktır, sulananlar değildir. Bunu iyice kavrayamayanlar, âyetin mânasına **develerini sularlar, koyunlarını tutarlar, koyunlarını sulamıyoruz,** gibi takdirler yaparlar.

Hazfin gayesi bazan da, fiili failine isnad etmek, mefulüne bağlamaktır. Bu yüzden her ikisi de zikredilir. لاتاكلوا الربا **«..faiz yemeyin..»** (Âl-i İmrân, 130.), ولاتقربوا الزنا **«..Zinaya yaklaşmayın..»** (İsrâ, 32.) âyetleri buna misaldir. Buna, mahzufu zikredilmeyen hazif nevi de denilir.

Bazan da lafzın hazfi gerekir. Bu durumda takdirin bulunması kesinlik kazanır. اهذاالذىبعثاللهرسولا **«..Allah bunu Peygamber mi göndermiş?..»** (Furkan, 41.), وكلاوعداللهالحسنى **«..gerçi Allah hepsine de güzellik vaadetmiştir.»** (Nisâ, 95.) âyetleri buna misaldir. Bazan da hazif olup olmadığı şüphe edilir. قل ادعوا اللهاوادعوا الرحمن **«De ki: 'İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye, çağırın..»** (İsrâ, 110.) âyetindeki durum böyledir. Âyetteki ادعوا fiilinin mânası نادوا şeklinde düşünülürse, hazif yoktur. سموا şeklinde düşünülürse, hazif mevcuttur.

5- Hazfin Şartları

Hazfin şartları sekizdir:

a- Mahzufu gösteren bir delil bulunduğunda yapılan haziftir. Bu da قالوا سلاما **«..selam dediler..»** (Hûd, 69.) âyetinde olduğu gibi, ya sözün gelişinden anlaşılır, bu durumda âyetin mânası سلمناسلاما şeklinde olur; ya da kavl kelimesinin delaletiyle anlaşılır. وقيل للذينٍاتقوا ماذاانزل ربكمقالواخيرا **«Sakınan kimselere: 'Rabbiniz ne indirdi' denince, 'iyilik' derler..»** (Nahl, 30.), قالسلامقوممنكرون **«'Selam' dedi, 'siz tanınmamış bir topluluksunuz..»** (Zâriyat, 25.) âyetleri buna misaldir. Son âyetin mânası, أنتمقوممنكرون şeklindedir.

Bir sözün aklen doğruluğu ancak mahzufun takdiriyle mümkün olduğundan, bu takdir aklidir.

Bazan mahzuf kelime, akli delille değil, başka bir delilden istifade edilerek tayin edilir. حرمتعليكمالميتة **«Size leş...haram edildi..»** (Mâide, 3.) âyetindeki durum böyledir. Akıl, ölü etinin haram olmadığını kabul eder. Bir şeyin haram oması, her ölüyle ilgili değildir. Haram ve helal, işlenen fiillere bağlıdır. Bu durumda bir şeyin hazfedildiği aklen anlaşılır. Hangi ölü etinin yeneceğini tayin, şeri delille bilinir. Bu delil, Resûlullah'ın şu hadisidir: انماحرماكلها **Leşi yemek haramdır.** Akıl burada neyin helal, neyin haram olduğunu idrak edemez. «T e l h i s» adlı eserin müellifi, bu hususun akılla bilindiğini kabul eder. Sekkaki de bu kaidenin Mutezile'ye ait olduğunu düşünmeksizin, «T e l h i s» müellifine tabi olur.

Mahzuf kelimeyi, bazan akıl tayin eder; وجاء ربك **«Rabbinin emri geldiği zaman..»** (Fecr, 22.) âyetinde durum böyledir. Âyette Allah'ın gelişi değil, azap emrinin gelişi anlaşılır. Çünkü akıl gelme işini, mahlukatın bir vasfı olarak bildiğinden, Allah'ın gelişini, mümkün bir iş gibi kabul edemez. Bu bakımdan gelen, Allah'ın kendisi değil, emridir.

أوفوا بالعقود **«..akitleri yerine getirin..»** (Mâide, 1.), وأوفوا بعهد الله اذا عاهدتم **«Anlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin..»** (Nahl 91.) âyetleri de buna misaldir. Mânası; verilen söz gereği, Allah'ın ahdi gereği, demektir. Zira verilen söz ve ahid, insanın yerine getirdiği veya bozduğu, iki kelimedir. Vefa ile adem-i vefa, bu iki kelimede tasavvur edilmez. Vefa ile adem-i vefa, ancak bunların gereği ve kendileriyle ilgili olan hükümlerle gerçekleşir.

Mahzuf kelimenin tayini bazan, örf ve âdetle bilinir; فذلكن الذى لمتننى فيه **«..İşte siz beni bunun için kınamıştınız.»** (Yûsuf, 32.) âyetinde durum böyledir. Akıl, âyette bir hazif olduğunu kabul eder. Çünkü Yûsuf (a.s.), kınama fiiline hedef değildir. Âyetin, قد شغفها حبّا **«Sevda onun bağrını yakmış..»** (Yûsuf, 30.) âyetine dayanarak لمتننى فى حبّه **Siz beni onun sevgisinden ötürü kınamıştınız,** şeklinde takdir edilmesi mümkündür. تراود فتاها عن نفسه **«uşağından murat almak istemiş.»** (Yûsuf, 30.) âyetine dayanarak kadın, Yûsuf (a.s.)ın sevgisi ile dolup taşmıştır. Âdet olduğu üzere, gerçek budur. Aşırı sevgiden dolayı, kimse kınanmaz. Çünkü sevgi, engellenmesi mümkün olmayan bir duygudur.

Hazfin bazan, mahzuf kelimenin bir başka yerde açıkça zikredilmesi ile tayin edilir. Böyle bir tayin şekli, hazfin şartlarından en kuvvetlisidir. هل ينظرون الا ان يأتيهم الله **«Onlar Allah'ın gelmesini mi bekliyorlar?»** (Bakara, 210.) âyeti buna misaldir. او يأتى امر ربك **«Yoksa Rabinin azap emrinin gelmesini?..»** (Nahl, 33.) âyetinin delaletiyle mânası, bizatihi Allah'ın değil, emrinin geldiği şeklindedir. وجنة عرضها الأرض **«ve genişliği göklerle yer arası kadar olan cennete..»** (Âl-i İmrân, 133.) âyeti, Hadid sûresindeki 21. âyetinin delaletiyle عرضها كعرض السماء والأرض **«..genişliği gökle yerin genişliği gibi olup..»** mânasındadır. رسول من الله **«Allah tarafından bir elçidir.»** (Beyyine, 2.) âyeti ولمّا جاءهم رسول من عند الله **«Allah tarafından kendilerine bir elçi gelince..»** (Bakara, 101.) âyetinin delaletiyle من عند الله **Allah tarafından,** mânasındadır.

Hazfedilen kelimenin aslına delalet eden şartlardan biri, hazif yapılmadan önce, kelimenin cümledeki zahiri mânasına, akli delil mâni olmaksızın âdete dayanmasıdır. لو نعلم قتالا لاتبعناكم **«..eğer savaş...bilseydik, sizinle gelirdik..»** Âl-i İmrân, 167.)âyetinde bu durum görülmektedir. Âyette hazfedilen kelime, savaş yeri mânasında olan **mekan** kelimesidir. Bundan da, savaşa elverişli mekan kastedilmektedir. Âyetin bu şekilde tefsir edilmesi, münafıkların savaşı herkesden iyi bilmelerindendir. Aksi takdirde, savaşmayı bilmiyoruz, demeleri kendileri

için bir utanç vesilesi olurdu. Fakat örf ve âdet, **savaşın hakikatını bilseydik** şeklindeki sözlerine meydan bırakmazdı. Bu yüzden Mücahid, âyete مكان قتال takdirinde bulunmuştur. Mücahid'in böyle bir takdirde bulunması, münafıkların Medine'den çıkmak istemediklerini Resûlullah'a bildirmelerine işarettir.

Diğer bir şartı da, bir işe başlamayı ifade etmesidir. Besmele, buna misaldir. Yapılacak takdir, Besmele ile başlanacak işe göre yapılır. Başlanacak iş şayet Kur'an kıraatı ise اقرأ, yemeğe başlama arzusu ise آكل fiileri takdir edilir. Beyan ulemasının ittifak ettikleri görüş budur. Nahiv uleması bu görüşe katılmamışlardır. Beyan ulemasının görüşünü, وقال اركبوا فيها باسم الله مجريها ومرسيها «Haydi (geminin) içine binin, dedi. Onun akıp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır..» (Hûd, 41.) âyeti ile باسمك ربي وضعت جنبي **Rabbim, Senin adınla yatıyorum,** hadisi doğrulamaktadır.

Diğer bir şartı da nahiv kaideleridir. لا اقسم (Kıyame, 1.) âyetinin takdiri لانا اقسم şeklindedir. Çünkü şimdiki zamanı bildiren fiille yemin edilmez. تالله تفتأ (Yûsuf, 85.) âyetinin takdiri ise لا تفتأ şeklindedir. Eğer fiilin cevabı müsbet olsaydı تالله لاكيدن اصنامكم **«Vallahi tuzak kuracağım putlarınıza..»** (Enbiya, 57.) âyetinde olduğu gibi, fiile lam ve nun harfleri dahil olurdu. Eğer mânada ittifak mevcut değilse, nahiv kaidesine göre bir takdir gerekir, لا اله الا الله **Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur,** cümlesinde haber, mahzuftur. Bu da, **mevcudun** kelimesidir. Fahruddin Razi bu görüşü reddederek şöyle der: Bu sözde, takdire ihtiyaç yoktur. Nahiv ulemasının böyle bir takdirde bulunması yanlıştır. Çünkü, mutlak olarak hakikatın nefyi, mukayyed nefyinden daha umumidir. Uluhiyet, mutlak olarak bir başkasından nefyedildiği zaman, mukayyed olarak mâhiyetin selbini gösterir. Hususi bir kayıdla mukayyed olan nefyedildiği zaman, başka bir kayıtla nefyi gerekmez. Nahiv ulemasının **mevcud'un** şeklindeki takdiri, Allah'tan başka her ilah'ın kesinlikle nefyini gerektirir. Halbuki, yok olan bır şey hakkında söz söylenmez. Hakikatta yokluk, mukayyed olarak değil, mutlak surette nefyedilir. Zahiri veya takdiri haberi bulunmayan mübteda düşünülemeyeceğinden, mutlaka bir haber takdiri gerekir. Mâna anlaşılsa bile, nahiv uleması nahvin hakkını vermek için takdirde bulunur.

İbnu Hişam şöyle der: Mahzuf olan ibare, tam cümle veya cümleyi tamamlayan unsurlardan biri olduğu veya cümleye bağlı bir mâna ifade ettiği zaman, delilin şart koşulması gerekir. تالله تفتأ تذكر يوسف **«Vallahi, Yûsufu anıp durman..»** (Yûsuf, 85.) âyeti bunun misalidir. Bunlar dışında olanların hazfi için, delil aranmaz. Bilakis, mânevi kaidelere zarar vermemesi istenir. İbnu Hişam, lafzi delilin, mahzufa aynen uyması şartını ileri süer. Ferra'nın أيحسب الانسان أن لن نجمع عظامه بلى قادرين على نسوى بنانه **«İnsan, bizim kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor? Evet, toplarız, onun parmak uçlarını bi-**

le..» (Kıyame, 3-4) âyetlerinde بلى ليحسبنا Hayır, o bizim gücümüzün yeteceğini sanıyor, şeklindeki takdirini reddeder. Çünkü âyetteki يحسب fiili zan, takdir edilen ibarede ise ilim mânasındadır. Tekrar dirilme konusundaki tereddüd küfürdür. İnsan böyle bir tereddüdle emredilmemiştir. İbnu Hişam bu konuda Sibeveyh'in şu sözünü tercih eder: Âyetteki قادرين kelimesi, hal makamındadır. Mânası; **kemikleri mutlak olarak toplamaya kadiriz,** şeklindedir. Çünkü bir arada toplama işi, bunun böyle olacağını sanmaya nazaran, akla daha yakındır. Âyetteki بلى harfi, menfi cümlenin cevabında geldiğinden, âyetin cevabına نجمع fiili takdir edilmiştir.

b– Hazfin şartlarından ikincisi, hazfedilen kelimenin, cümlenin bir cüzü olmamasıdır. Bundan dolayı fail, naibi fail, kâne ve benzerlerinin ismi hazfedilemez. İbnu Hişam بئس مثل القوم الذين كذبوا بآيات الله «..**Allah'ın âyetlerini yalanlayanların durumu ne kötüdür!..**» (Cuma, 5.) âyetinde İbnu Atıyye'nin بئس المثل مثل القوم **Kavmin örneği, ne kötü örnektir,** şeklindeki takdirini ele alarak şöyle der: İbnu Atıyye bununla irabi tefsiri kastetmişse fail, mahzuf olan المثل kelimesidir. Bu ise merduddur. Şayet mâna tefsiri kastetmişse بئس fiilindeki المثل kelimesine ait olan zamir, müstetir sayılır. O zaman, bu takdir doğru olur.

c– Hazfin şartlarından üçüncüsü, mahzufun tekid edilmemesidir. Hazif aslında, tekide ters düşer. Çünkü hazif, cümlede ihtisar gayesiyle yapılır. Tekid ise, cümleyi uzatır. Bu yüzden el-Farisi ان هذان لساحران «..**bunlar iki büyücü..**» (Tâhâ, 63.) âyetinde Zeccac'ın ان هذان لهما ساحران **Bu ikisi, sihirbazdan başka bir şey değildir,** şeklindeki takdirini reddederek şöyle der: Lam harfi ile hazif ve tekid, birbirine zıd şeylerdir. Fakat, delile dayalı hazif ve bunun tekidi meselesinde bir tezat yoktur. Çünkü delile dayalı olan mahzuf, zahir kelime gibidir.

d– Dördüncü şart, mahzuf kelimenin ifadeyi kısaltmamasıdır. Bu bakımdan isim fiil, fiilin ihtisarı olduğundan hazfedilemez.

e– Beşinci şart, mahzuf kelimenin, zayıf bir amil olmamasıdır. Harfi cer ile fiili nasb ve cezmeden edatlar hazfedilemez. Bunlar ancak, hazfedildiğini gösteren kuvvetli delil bulunduğunda veya çokça kullanıldığı yerlerde hazfedilir.

f– Altıncı şart, mahzuf kelimenin bir başka kelime yerine kullanılmamasıdır. Bu konuda İbnu Malik şöyle demiştir: Araplar, nida harfini أدعو fiilinden ivaz olarak kabul etmezler, çünkü nida harfinin hazfine cevaz verirler. Bu sebebledir ki, اقامة ve استقامة masdarlarından ة lar hazfedilmez çünkü bu ة lar kelimenin aslında mevcut و harflerinin yerine gelmiştir; bu sebeble de hazfedilemezler. Ancak واقام الصلاة «..**namaz kılmayı..**» (Enbiya, 73.) âyeti bununla kıyaslanamaz. كان fiilinin haberi de hazfedilemez. Çünkü haber, fiilin masdarı yerine geçmiştir.

g– Yedinci şart, hazfedilen kelimenin, kuvvetli bir amilin mevcudiyetine meydan vermemelidir. Bu yüzden وكلا وعد الله الحسنى «**Allah hepsine de güzel**

sonucu vaadetmiştir..» (Hadid, 10.) âyetindeki kıraat, bununla kıyas edilmemelidir.

6- Hazifle İlgili Diğer Hususlar

Ahfeş, mümkün olduğu takdirde, hazifte tedricilik olduğunu dikkate alarak واتقوا يوما لا تجزى نفس عن نفس شيئا **«ve öyle bir günden korkun ki hiç kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez..»** (Bakara, 48.) âyetinde şöyle demiştir; لا تجزى nin aslı, لا تجزى فيه dir. Önce harfi cerrin hazfiyle fiil تجزى به olmuş, zamir de hazfedilince تجزى şekline girmiştir. Böyle bir kaide, nahiv ilminin latif bir yönüdür. Sibeveyh'e göre, her iki hazif aynı anda yapılmıştır. İbnu Cinni, Ahfeşin görüşünü makbul sayarak, aynı anda iki harfin hazfi yerine, ayrı haziflerin uygunluğunu kabul etmiştir.

Hazifde asıl olan, kelimenin cümle içindeki yerinde takdir edilmesidir. Hem hazif yapılıp, hem de hazfedilen kelimenin cümledeki yeri dışında bir yerde takdir edilmesi, aslına muhalif olmamasıdır. Bu yüzden زيدا رأيته **Sadece Zeyd'i gördüm,** cümlesinde olduğu gibi, tekaddüm eden müfesser bir kelime takdir edilir. Beyan uleması, ihtisas ifade etmesi için, müfesser kelimenin muahhar olarak takdirine cevaz vermişlerdir. Nahiv uleması da, aynı görüştedir. Bu durum ancak وأما ثمود فهديناهم **«Semud (kavmine) gelince, onlara yol gösterdik.»** (Fussilet, 17.) âyetinde olduğu gibi, müfesser kelimenin öne geçmesine engel olduğunda mümkün olur. Âyetteki bu engel, أما dan sonra fiilin gelmeyişidir.

Asla muhalefeti azaltmak için, mümkün mertebe az sayıda hazif yapılması gerekir. Bu esasa göre واللائى لم يحضن **«..henüz âdet görmeyenler de böyledir..»** (Talak, 4.) âyetinde el-Farisi'nin فعدتهن ثلاثة أشهر **Bekleme süresi üç aydır,** şeklindeki takdiri zayıf kabul edilmiştir. Buna كذلك kelimesinin takdir edilmesi daha uygundur. Şeyh İzzeddin şöyle demiştir: Hazfedilen kelimeler, gayeye en uygun ve en fasih kelimelerle takdir edilmelidir. Esasen Araplar konuştukları dilde, nasıl en uygun ve en güzel kelimeleri seçerek telaffuz etmişlerse, takdirde kullandıkları kelimeleri de aynı nitelikte seçerek takdir etmişlerdir. جعل الله الكعبة البيت الحرام قياما للناس **«Allah Kabeyi insanlar için kıyam yeri yaptı..»** (Mâide, 97.) âyetinde Ebu Ali el-Farisi; جعل الله نصب الكعبة **Allah Kabe'yi mevki yaptı,** takdirinde bulunurken, başkaları حرمة الكعبة **hürmet yeri** takdirinde bulunmuşlardır. İkinci takdir, âyetin mânasına daha uygundur. Çünkü bu kelimenin takdiri, âyetteki الهدى ، القلائد ve الشهر الحرام kelimelerine fesahat bakımından daha uygundur. Âyete نصب kelimesinin takdiri ise, fesahattan uzaktır. İzzeddin b. Abdisselam; mahzuf kelimenin tadirinde güzel ile, en güzeli seçme konusunda tereddüd edildiğinde, en güzelin seçilmesi gerektiğini söyler. Çünkü Cenabı

Hak kur'an'ı en **güzel söz** ifadesiyle vasıflandırmıştır. Kur'an'ın telaffuz edilen kelimeleri nasıl en güzeli ise, mahzufunun da en güzel olması gerekir. Aynı şekilde, mücmel ile mübeyyen arasında tereddüd edildiğinde, mübeyyenin takdir edilmesi daha uygundur. وداود وسليمان اذ يحكمان فى الحرث **«Davud ve Süleyman'a da (lütfettik). Hani onlar bir ekin hakkında hükmediyorlardı..»** (Enbiya, 78.) âyetinde أمر الحرث فى veya تضمين الحرث فى şeklinde iki türlü takdir yapılabilir. İkinci takdir mübeyyen olduğundan, birinciye nazaran daha uygundur.

Bir cümlede fiil mahzuf, fail baki veya mübteda mahzuf haberi baki ise, bu durumda ikinci şık tercih edilir. Çünkü mübteda, haberin aynıdır. Mahzuf kelime de, sabit kalan kelimenin aynıdır. Bu şekilde yapılan hazif, hazfedilmemiş gibidir. Fiilin durumu, mübtedaya göre farklıdır. Bu yüzden failin aynı sayılamaz Ancak fiil hazfedildiği yerde veya benzeri başka bir yerde, ayrı bir rivayet kendisini kuvvetlendiriyorsa, fiil hazfedilebilir. Birinci şıkka misal, ba harfinin fethi ile okunan kıraata göre يسبّح له فيها **«O evlerde O'nu tesbih ederler..»** (Nür, 36.) he harfinin fethi ile okunan kıraata göre de كذلك يوحى اليك والى الذين من قبلك **«..sana da, senden öncekilere de şöylece vahyolunur..»** (Şûrâ, 3.) âyetleridir. Birinci âyetteki takdir يسبّحه رجال, ikinci âyette ise يوحيه الله şeklindedir. Bu iki âyetteki fiilleri meçhul okuyan kıraata göre, takdir edilen isimler, fail durumunda olduğundan, haberi mahzuf birer mübteda olarak takdir edilemez. İkinci şıkka misal, ولئن سألتهم من خلقهم ليقولنّ الله **«Onlara: 'Kendilerini kimin yarattığını?' sorsan, 'Allahtır' derler,** (Zuhruf, 87.) cümlesinde خلقهم الله takdiri, الله خلقهم takdirinden daha uygundur.

Bir kelimede mahzuf, birinci veya ikinci harfler arasında olursa, ikincinin tercihi daha uygun olur. Bu yüzden أتحاجونى **«..benimle tartışıyor musunuz?.»** (Enam, 80.) âyetinde mahzuf, nunu vikayedir, merfu alameti olan nun değildir. نارا تلظى **«..alev saçan bir ateşe..»** (Leyl, 14.) âyetinde mahzuf olan müzariat ta'sı değil, bu harften sonraki ta'dır. والله ورسوله أحق أن يرضوه **«..Allah ve Resûlünü hoşnut etmeleri daha uygundu..»** (Tevbe, 62.) âyetinde mahzuf, birinci haber değil, ikinci haberdir. الحج أشهر معلومات **«..Hac bilinen aylardadır..»** (Bakara, 197.) âyetindeki mahzuf, birinci kelimeye değil, ikinciye muzaf olandır. Yani; أشهر الحج değil, حج أشهر şeklindekidir. Bazen mahzufun, birinci kelimenin haberi şeklinde gelmesi gerekir. ملائكته kelimesini merfu okuyan kıraata göre ان الله وملائكته يصلون على النبى **«Allah ve melekleri Peygambere salat etmektedirler..»** (Ahzab, 56.) âyeti buna misaldir. Bu âyette haber, cemi sigası ile geldiğinden, melaike, kelimesine tahsis edilmiştir. Bazan da mahzufun, ikinci kelimenin haberi şeklinde gelmesi vaciptir. ان الله برئ من المشركين ورسوله **«Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır..»** (Tevbe, 3.) âyeti buna misaldir. Bu âyette haber, ikinci kelimeye tekaddüm ettiğinden, ikinci kelimenin haberi de aynen, birincisindeki

gibi olur. Yani ورسوله بريئ ايضا demektir.

7- Hazfin Nevileri

Hazfin nevileri dörttür:

a- Hazfu'l-iktita' adı verilen haziftir, kelimenin bazı harflerini hazfetmekle yapılır. İbnu'l-Esir, Kur'an'da bu nevi hazfin bulunduğunu kabul etmez. Bazı ulema, hurufu mukattaayı buna misal kabul ettiğinden, İbnu'l-Esir'in bu görüşünü, hurufu mukattaa'dan her harfin, Kur'an'ın isimlerinden biri olduğu görüşüne dayandığından, reddedilmiştir. Bazı ulema وامسحوا برؤسكم **«..başınızı meshedin.»** (Mâide, 6.) âyetinde ba harfinin بعض kelimesinin ilk harfi olduğunu, diğer iki harfin hazfedildiğini iddia etmişlerdir. Bir kısım ulema da ونادوا يامالك **«Ey Malik, diye seslendiler..»** (Zuhruf, 77.) âyetini ونادوا يامال şeklinde okumuşlar, bunu işiten bir kısım selef, terhim yapmak cehennem ehline ne sağlayacak, demiştir. Buna bazıları şöyle cevap vermişlerdir; cehennem ehli mecalsizlikten dolayı kelimeyi tamamlayamamışladır.

انا kelimesindeki hemzenin hazfi, bu neve dahil olan haziftir; لكنّاهو الله ربي **«Fakat O Allah benim Rabbim'dir..»** (Kehf, 38.) âyeti buna misaldir. Âyetteki لكنا kelimesinin aslı, لكن أنا dir. أنا nin hemzesi, tahfif için hazfedilmiş, nun nun'a idgam edilmiştir. Bazı kıraatlara, şu âyetler misal teşkil ederler.

ويمسك السماء ان تقع على الارض **«..yer üzerine düşmesin diye göğü tutuyor..»** (Hac, 65.), بما انزل اليك **«..sana indirilene..»** (Bakara, 4.), فمن تعجل فلا اثم عليه **«Kim hemen iki gün içinde dönerse ona günah yoktur..»** (Bakara, 203.), انها لاحدى الكبر **«O (cehennem) büyük (belalar)dan biridir.»** (Müddessir, 35.) âyet.

b- Hazfu'l-İktifa adı verilen haziftir. Bu nevi hazif, cümlenin mânasına göre aralarında telazüm ve irtibat bulunan iki kelimenin beraberce zikri gerekirken, bir nükteden dolayı, birinin zikriyle yetinilmesidir. Mahzuf kelime çoğunlukla, atıfla irtibat kurularak tahsis edilir. سرابيل تقيكم الحر **«..sıcaktan sizi koruyacak elbiseler..»** (Nahl, 81.) âyeti buna misaldir. Mahzuf olan البرد kelimesidir. Âyette الحر kelimesi zikredilmiştir. Çünkü hitab, ülkeleri sıcak olan Araplaradır. Onlara göre sıcaktan korunmak, soğuktan korunmaktan daha önemlidir. Bir kavle göre şöyle denilmiştir: Soğuktan korunmak ومن أصوافها وأوبارها واشعارها اثاثا **«..yün, tüy ve kıllarından bir süre kullanacağınız giyimlikler..»** (Nahl, 80.), وجعل لكم من الجبال اكنانا **«..sığınacağınız barınaklar varetmiş..»** (Nahl, 81.), والأنعام خلقها لكم فيها دفء **«Hayvanları da yaratmıştır. Onlarda sizi ısıtacak bir çok faydalar vardır..»** (Nahl, 5.) âyetlerinde önceden zikredilmiştir. Bu sebeple burada tekrar edilmemiştir.

بيدك الخير **«..iyilik Senin elindedir..»** (Âl-i İmrân, 26.) âyeti de bu kabildendir. Burada mahzuf kelime, الشر kelimesidir. Hayır kelimesinin sarahaten zikre-

dilmesi, kulların buna talep ve rağbette bulunmasındandır. Veya dünyada hayrın daha çok bulunması veyahut şerrin Allah'a izafesi edebe mugayir olmasındandır. Nitekim Resulüllah والشر ليس اليك **Ya Rabbi, şer Seden sadır olmaz,** buyurmuşlardır.

وله ماسكن فى الليل والنهار **«Gece ve gündüzde barınan herşey O'nundur..»** (Enam, 13.) âyeti de bu neve bir misaldir. Âyette mahzuf olan, وماتحرك **ibaresidir. Canlı ve cansız varlıkların iki halinden en çoğu, sükûn hali olduğundan, âyette özellikle sükûn zikredilmiştir. Çünkü her hareket halinde olan, mutlaka sükûn bulur.**

والذين يؤمنون بالغيب **«Onlar ki gaybe inanırlar..»** (Bakara, 3.) âyeti de bu neve bir misaldir. Âyette والشهادة kelimesi mahzuftur. Çünkü bunların her ikisine iman, vaciptir. Âyette gaybın zikredilmesi, övgüye daha layık olduğundan, gaybe imanın, şuhudi imanı gerektirdiğindendir.

ورب المشارق (Sâffât, 5.) âyetindeki mahzuf, والمغارب kelimesidir. هدى للمتقين (Bakara, 2.) âyetindeki mahzuf kelime, وللكافرين kelimesidir. Bunu İbnu'l-Enbari söylemiştir. هدى للناس (Bakara, 185.) âyeti bunu teyid etmektedir.

ان امرؤ هلك ليس له ولد **«..çocuğu olmayan bir kimse ölürse..»** (Nisâ, 176.) âyetindeki mahzuf, ولاوالد kelimesidir. Bunun delili, kız kardeşe, mirasın yarısının vacib olmasıdır. Kız kardeşe düşen miras, babanın önceden vefat etmiş olmasıdır. Aksi takdirde, kıza miras düşmezdi.

c– Hazfu'l-İhtibak adı verilen haziftir. Bu hazif, belagat ilminin en latif ve en bedii bir nevidir. Belagat uleması içinde, bu nevi hazfi bilen veya başkasına öğreten, yok denecek kadar azdır. Ahmed b. Yûsuf er-Ruayni el-Endelusi, «Ş e r h u' l - B e d i i y y e» adlı eserinde buna yer vermediğini, böyle bir ismi bile kullanmadan Hazfu'l-Makali diye bahsettiğini, Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında zikreder. Bu konuda ilk eseri yazan, zamanımız ulemasından Burhanuddin el-Bikai'dir. «Ş e r h u' l - B e d i i y y e» adlı eserinde Ruayni şöyle der: İhtibak, Bedi' iliminin çok önemli bir nevidir.

İhtibak, cümlenin ilk kısmından, benzeri diğer kısımında bulunan kelimeler ile, ikinci kısmında bulunandan, benzeri birinci kısmında bulunan kelimelerin hazfedilmesine denir. Bunun misali; ومثل الذين كفروا كمثل الذى ينعق بمالايسمع الا دعاء. **«İnkar edenler (i çağıran)ın durumu tıpkı bağırıp çağırmadan başka birşey işitmeyene haykıranın durumu gibidir..»** (Bakara, 171.) âyetidir. Bu âyette takdir; ومثل الأنبياء والكفار كمثل الذى ينعق والذى ينعق به **kafirleri hakka çağıran peygamberlerin durumu tıpkı hayvanlara seslenen kimsenin durumu gibidir.** Burada mahzuf olan الأنبياء. kelimesine, الذى ينعق cümlesi, والذى ينعق به ye de الذين كفروا cümlesi delalet etmektedir.

وادخل يدك فى جيبك تخرج بيضاء. **«Elini koynuna sok, kusursuz olarak**

bembeyaz çıksın.» (Neml, 12.) âyetinde takdir, تدخل غير بيضاء. **elini beyaz olmayarak sok,** ile وأخرجها تخرج بيضاء. **beyaz olarak çıkar,** ifadeleridir. Âyetin birinci kısmından غير بيضاء, ikinci kısmından ise وأخرجها kelimeleri hazfedilmiştir.

Zerkeşi, ihtibak'ı şöyle tarif eder: İhtibak, bir cümlede birbirine benzer iki ifadenin beraberce gelmesidir. Bu iki ifadeden biri, diğerinin delaletiyle hazfedilir. أم يقولون افتراه قل ان افتريته فعلىّ اجرامى وأنا برئ ممّا تجرمون **«Yoksa 'Kur'an'ı uydurdu mu, diyorlar? De ki: 'Eğer O'nu uydurmuşsam, suçum banadır. Ama ben sizin işlediğiniz suçlardan uzağım.'»** (Hûd, 35.) âyetinde ihtibak'dan dolayı takdir; ان افتريته فعلىّ اجرامى وأنتم برآء منه وعليكم اجرامكم وأنا برئ ممّا تجرمون **Eğer onu uydurmuşsam günahı bana ait, siz bundan sorumlu değilsiniz, sizin vebaliniz de size, ben de sizin işlediklerinizden sorumlu değilim,** şeklindedir.

ويعذب المنافقين ان شاء أو يتوب عليهم **«..iki yüzlülere de dilerse azab etsin, yahut tevbelerini kabul buyursun..»** (Ahzab, 24.) âyetindeki takdir; ويعذب المنافقين إن شاء فلا يتوب عليهم ، او يتوب عليهم فلا يعذبهم **O dilerse münafıklara tevbe nasib etmeyip, onlara azab eder; dilerse de onalara tevbe nasib edip azabetmez,** şeklindedir.

ولا تقربوهن حتى يطهرن فاذا تطهرن فأتوهن **«..temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlenince de onlara Allah'ın emrettiği yerden varın..»** (Bakara, 222.) âyetindeki takdir; حتى يطهرن من الدم ويطهرن بالما. فاذا طهرن وتطهرن فأتوهن **Hayızdan kesilip gusledinceye kadar, onara yaklaşmayın. Hayızdan kesilip yıkandıklarında onlara varın,** şeklindedir.

خلطوا اعملا صالحا وآخر سيّئا **«..iyi işle kötü işi biribirine karıştırdılar..»** (Tevbe, 102.) âyetindeki takdir; خلطوا اعملا صالحا بسيّئ ، وآخر سيّئا بصالح **iyi işlerini kötü işlerine, kötü işlerini de iyi işlerine karıştırdılar,** şeklindedir.

فئة تقاتل فى سبيل الله واخرى كافرة **«Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu. Öteki de inkarcı..»** (Âl-i İmrân, 13.) âyetindeki takdir; فئة مؤمنة تقاتل فى سبيل الله واخرى كافرة تقاتل فى سبيل الطاغوت **Mümin bir topluluk Allah yolunda çarpışır, kafir bir toplum ise Tagût'un yolunda çarpışır,** şeklindedir.

Kirmânî «e l - G a r a i b» adlı eserinde, birinci âyetin takdirini şöyle yapar; مثل الذين كفروا يا محمد كمثل الناعق مع الغنم **Ya Muhammed! kafirler çobanın güttüğü davara benzer.** Âyetin her iki kısmından, diğerine delalet eden kısım hazfedilmiştir. Bunların Kur'an'da benzerleri pek çoktur. Cümlenin en beliğ şekli, ihtibak bulunan cümledir.

İhtibak kelimesi, الحبك kelimesinden türemiştir. Bu da; bir şeyi kuvvetlice sıkıp sağlamlaştırmak, elbiseyi en iyi şekilde dikmektir. Elbisenin en iyi şekilde dikilmesi, ipliği sıkıca çekip, herhangi bir iz bırakmadan sağlam bir hale getir-

mekle mümkündür.

İhtibak'ın حبك kelimesinden alınması, şöyle açıklanabilir: Cümledeki hazif yerleri, atılan dikişler arasındaki boşluğa benzetilmiştir. Cümleyi büyük bir ustalıkla kurmasını bilen kudretli kalem sahibi müellif, cümledeki her inceliği bildiğinden, hazfedilen kelimelerin yerine, ifadeyi bozmadan, cümlenin güzelliği ve akıcılığını değiştirmeden, uygun kelimeler kullanır.

d- Hazf'l-İhtizal adı verilen haziftir. Bu hazif, önceki hazif nevilerinden farklıdır, kendi arasında kısımlara ayrılır; bunlar: Bir ismin hazfi, fiilin hazfi, harfin hazfi veya birden fazla kelimenin hazfidir.

İsmin Hazfediliği Yerler:

1- Muzaf'ın hazfi; Kur'an'da bunun misali cidden fazladır. Hatta İbnu Cinni, bunun bin kadar âyette olduğunu söyler. Şeyh İzzeddin, «K i t a b u' l - M e c a z» adlı eserinde, muzaf'ın hazfedildiği sûre ve âyetleri sırasına göre tertib etmiştir. Bazıları şunlardır: الحج أشهر (Bakara, 197.) âyetinde hazfedilen muzaf حج أشهر veya أشهر الحج şeklindedir.

لكنّ البر من آمن بالله واليوم الآخر «..**Asıl iyilik, Allah'a ve ahiret gününe iman..**» (Bakara, 177.) âyetinde hazfedilen muzaf, ذاالبر veya بر من şeklindedir. حرّمت عليكم أمّهاتكم «**Size haram kılındı: Analarınız..**» (Nisâ, 23.) âyetinde hazfedilen muzaf, نكاح امهاتكم **analarınızın nihakı,** şeklindedir. لأذقناك ضعف الحياة وضعف الممات «**..sana hayatın da, ölümün de kat kat azabını tattırırdık..**» (İsrâ, 75.) âyetindeki hazfedilen muzaf, ضعف عذاب **kat kat azabı,** şeklindedir. وفى الرقاب **kölelere,** (Bakara, 177.) âyetindeki hazif ise, وفى تحرير الرقاب **köleleri hürriyete kavuşturma,** şeklindedir.

2- Muzafun İleyh'in hazfi; bu hazif, رب اغفرلى «**Rabbim beni bağışla!..**» (Araf, 151.) âyetinde oluduğu gibi, mütekellim «ya»sında, لله الأمر من قبل ومن بعد «**Bundan önce de, bundan sonra da iş tamamen Allah'a aittir.**» (Rum, 4.) âyetinde olduğu gibi, gaye bildiren yerlerde, çokça kullanılır. Son âyetteki mahzuf cümle من قبل الغلب ومن بعده **Galibiyetten önce de, ondan sonra da,** şeklindedir. Ayrıca; كل ، اىّ ، بعض kelimeleri de çokça kullanılır. فلاخوف عليهم «**..onlara korku yoktur..**» (Bakara, 38.) âyetinde خوف kelimesi, bir kıraata göre tenvinsiz zamme ile okunmuştur. Bu âyette mahzuf ibare فلاخوف شئ عليهم **onlara herhangi bir şeyin korkusu yok (onlar herhangi bir şeyden korkmazlar),** şeklindedir.

3- Müptedanın hazfi; bu hazif, istifham'ın cevabında olur:

وما أدراك ماهيه نار حامية «**Onun ne olduğunu sen nereden bileceksin, (o) kızgın bir ateştir.**» (Kâria, 10-11.) âyetleri buna misaldir. Âyetteki mahzuf mübteda, هى نار şeklindedir. Fa harfinin cevabından sonra da mübteda hazfedilir. من عمل صالحا فلنفسه «**Kim iyi bir iş yaparsa faydası kendisinedir..**» (Câsiye, 15.)

âyeti buna misaldir. Âyetteki mahzuf müpteda فعمله لنفسه **onun yaptığı kendisinedir,** şeklindedir. ومن أساء فعليها «..**ve kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir..**» (Câsiye, 15.) âyetindeki mahzuf müpteda da فإساءته عليها **yaptığı kötülük kendisine aittir,** şeklindedir. Makûl-i kavl'den sonra da müpteda hazfedilir. وقالوا أساطير الأولين «..**(bu Kur'an) öncekilerin masalları derler..**» (Furkân, 5.), قالوا أضغاث أحلام «..**(Bu), karışık hayallerden ibarettir..**» (Yûsuf, 44.) âyetleri buna misaldir.

4- Haberi, mânaca sıfatı olan müptedanın hazfi; bu nevi hazfe misal: التائبون العابدون «**Tevbe eden, ibadet eden..**» (Tevbe, 112.) ve صم بكم عمي «**sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler..**» (Bakara, 18.) âyetleridir.

Bunların dışında da müpteda hazfedilir. Buna misal; لايغرنك تقلب الذين كفروا في البلاد متاع قليل «**İnkar edenlerin, öyle (bolluk içinde) şehirlerde dolaşması seni aldatmasın.**» (Âl-i İmrân, 196.) ile لم يلبثوا الا ساعة من نهار «..**sanki sadece gündüzün bir saati gibi kalmış olurlar..**» (Ahkâf, 35.) âyetlerinde mahzuf müpteda هذا, (Nur, 1.) سورة انزلناها âyette ise هذه kelimesidir.

Merfu na't'ın haberi, hazfedilir; أكلها دائم وظلها «..**yemişi de süreklidir, gölgesi de..**» (Ra'd, 35.) âyeti buna misaldir. Hazfedilen haber, دائم kelimesidir. Haber hazfedildiği gibi, müptedanın da hazfi yapılabilir.

فصبر جميل «..**güzelce sabretmektir..**» (Yûsuf, 18.) âyetindeki takdir; أجمل veya فأمري صبر **yapacağım iş sabretmektir,** şeklindedir. فتحرير رقبة (Nisâ, 92.) âyetindeki takdir, عليه veya فالواجب şeklindedir.

5- Mevsuf'un hazfi; buna misal: وعندهم قاصرات الطرف عين «**yanlarında da yalnız kendilerine göz dikmiş güzel gözlü eşler vardır.**» (Sâffât, 48.) âyetidir. Hazfedilen mevsuf حور قاصرات şeklindedir. أن اعمل سابغات «**Geniş zırhlar yap..**» (Sebe, 11.) âyetindeki mahzuf دروعا سابغات şeklindedir. أيها المؤمنون (Nur, 31.) âyetindeki mahzuf da القوم المؤمنون şeklindedir.

6- Sıfatın hazfi; buna misal: يأخذ كل سفينة غصبا «..**her gemiyi zorla alırdı.**» (Kehf, 79.) âyetidir. Âyette mahzuf olan sıfat صالحة kelimesidir. Bu kelime, bir kıraata göre sıfat olarak okunmuştur. الآن جئت بالحق «..**işte şimdi gerçeği getirdin..**» (Bakara, 71.) âyetinde mahzuf olan sıfat الواضح kelimesidir. Kur'an, vazıh bir Kitap olmasaydı, mânasını inkar ederlerdi. فلا نقيم لهم يوم القيامة وزنا «..**kıyamet günü onlar için bir terazi kurmayız.**» (Kehf, 105.) âyetinde mahzuf sıfat, نافعا kelimesidir.

7- Matufun aleyh'in hazfi; buna misal: أن اضرب بعصاك «..**değneğinle denize vur.. deniz yarıldı.**»(Şuarâ, 63.) âyetidir. Hazfedilen kelime فضرب **vurunca,** kelimesidir. Atıf vavı, talil «lam»ından önce geldiğinde, iki durum ortaya çıkar; birincisi: Mualleli mahzuf olan talil'dir. وليبلي المؤمنين منه بلاء حسنا «**Müminleri güzel bir imtihandan geçirmek için..**» (Enfâl, 17.) âyeti buna misaldir. Âyette mahzuf

olan muallel وللاحسان الى المؤمنين فعل ذلك **Müminlere ihsanda bulunmak için bunu böyle yaptı,** ibaresidir. İkincisi: Atfın sıhhatı açıkça görünmesi için talilin, muzmer olan başka bir illete atfedilmesidir. Buna göre âyetin takdiri; فعل ذلك ليذيق الكافرين بأسه و ليبلى **Kafirlere azabını tattırmak, Müminlere de ihsanda bulunmak için bunu böyle yaptı,** şeklinde olur.

8- Atıf harfleriyle birlikte matufun hazfi; buna misal: لايستوى منكم من أنفق من قبل الفتح و قاتل **«Elbette içinizden fetihden önce harcayan ve savaşanlar bir olmaz..»** (Hadid, 10.) âyetidir. Mahzuf olan da و من أنفق بعده **sonradan savaşan ve harcayanla,** ibaresidir. بيدك الخير **«.iyilik senin elindedir..»** (Âl-i İmrân, 26.) âyetindeki mahzuf ise و الشر kelimesidir.

9- Mübdel-i minh'in hazfi; buna misal: لما تصف ألسنتكم الكذب **«..dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü..»** (Nahl, 116.) âyetidir. Yani; لما تصفه demektir. Âyetteki الكذب kelimesi, mahzuf olan ha harfinden bedeldir.

10- Failin hazfi; bu hazif, masdarın faili olması halinde caiz olur. لايسأم الإنسان من دعاء الخير **«İnsan hayır istemekten usanmaz..»** (Fussilet, 49.) âyetinde mahzuf fail دعائه الخير ibaresidir. Kisai buna, bir delil bulunduğunda, mütlak olarak cevaz vermiş, اذا بلغت الحلقوم **«..can boğaza dayandığı zaman?.»** (Vakıa, 83.) ve حتى توارت بالحجاب **«..nihayet bu atlar gözden kaybolduğu zaman..»** (Sâd, 32.) âyetlerini buna misal getirmiştir. Birinci âyetteki الروح, ikinci âyette ise الشمس kelimeleridir.

11- Mefulün hazfi; Daha önce ifade ettiğimiz gibi, meşiet ve irade fiillerinin hazfedilen mefullerine dair pek çok misal vardır. Bu iki fiil dışındaki fiillerde de mefulün hazfi mevcuttur. ان الذين اتخذوا العجل سينالهم غضب من ربهم **«..Buzağıyı (tanrı diye) benimseyenlere muhakkak Rablerinden bir öfke erişecektir..»** (Araf, 152.) âyetinde mahzuf الها kelimesi, كلا سوف تعلمون **«Hayır (olmaz bu) yakında bileceksiniz.»** âyetinde ise mahzuf, عاقبة أمرهم **yaptıklarının sonucunu,** kelimesidir.

12- Hal'in hazfi; eğer hal, kavil olarak gelmişse, Kur'an'da pek çok misali mevcuttur. و الملائكة يدخلون عليهم من كل باب سلام عليكم **«..Melekler de her kapıdan yanlarına varırlar: Selam size,(derler)»** (Ra'd, 23-24.) âyetleri buna misaldir. Mahzuf olan hal bu âyette قائلين kelimesidir.

13- Münada'nın hazfi; bir kıraata göre okunan; الا يا اسجدوا **«(Ey millet,) secde etmeniz gerekmez miydi?»** (Neml, 25.) âyetinde يا هؤلاء. ibaresi mahzuftur. ياليت (Kasas, 79.) âyetinde ise ياقوم ibaresi hazfedilmiştir.

14- Âid'in hazfi; bu hazif dört yerde yapılır:

a- Sıla cümlesinde yapılana misal: أهذا الذى بعث الله رسولا **«Allah bunu mu peygamber göndermiş!?..»** (Furkan, 41.) âyetidir. Âyette mahzuf kelime بعثه deki he zamiridir.

b- Sıfatta yapılana misal: و اتقوا يوما لاتجزى نفس عن نفس شيأ **«Öyle bir gün-**

den korkun ki, o gün hiç kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez..» (Bakara, 48.) âyetidir. Âyette hazfedilen فيه kelimesidir.

c- Haber'de yapılana misal: وكلاوعداللّٰه الحسنى «**..Gerçi Allah hepsine de güzellik vadetmiştir..»** (Hadid, 10.) âyetidir. Âyetteki mahzuf وعده kelimesidir.

d- Hal'de yapılan hazif.

15- Nime fiilindeki mahsusun hazfi; bu nevi hazfe misal: اناوجدناهصابرا نعمالعبد «**Gerçekten biz onu sabreden (bir kul) bulmuştuk. Ne güzel kuldu o»** (Sâd, 44.) âyetidir. Âyette mahzuf kelime Eyyub kelimesidir. فقدرنافنعمالقادرون «**Ölçtük, biçtik.. Ne güzel ölçüp biçenleriz biz.»** (Mürselât, 23.) âyetindeki mahzuf kelime نحن kelimesidir. ولنعمدارالمتقين «**..Takva sahiplerinin yurdu ne güzeldir.»** (Nahl, 30.) âyetinde mahzuf kelime, الجنة kelimesidir.

16- Mevsul'ün hazfi; buna misal: آمنابالذىانزلالينا وانزلاليكم «**..Bize indirilene de, size idirilene de inandık..»** (Ankebut, 46.) âyetidir. Buradaki hazif ikinci انزل den önceki الذى ismi mevsulüdür. Çünkü bize inen kitab, bizden öncekilere inen kitabın aynısı değildir. Bu sebeple mâ-i mevsul آمناباللّٰه وماانزلالينا وماانزلالىابراهيم «**..Allah'a bize indirilene, İbrahim'e indirilene inanırız.»** (Bakara, 136.) âyetinde ما tekrar etmiştir.

8- Fiilin Hazfedildiği Yerler

Fiil müfesser olursa, hazfi mecburidir; وانأحدمنالمشركيناستجارك «**Eğer müşriklerden biri eman dileyip yanınıza gelmek isterse..»** (Tevbe, 6.) اذاالسماء انشقت «**Gök yarıldığı zaman..» (İnşikak, 1.)**, قللوأنتمتملكون «**De ki: Eğer sahip olsaydınız..»** (İsrâ, 100.) âyetlerinde müfesser fiiller hazfedilmiştir.

İstifham cevabında fiilin hazfi çokça yapılır; وقيللِلذيناتقواماذاانزلربكمقالوا خيرا «**(Allah'ın azabından) korunanlara da Rabbınız ne indirdi. denildiğinde 'Hayır' dediler.»** (Nahl, 30.) âyetinde خير kelimesinden önceki müfesser أنزل fiili, hazfedilmiştir.

Kavil'de fiilin hazfi de çokça yapılır; واذيرفعابراهيمالقواعدمنالبيتواسمعيل ربنا «**İbrahim, İsmail'le beraber evin temellerini yükseltiyor. 'Rabbimiz,..»** (Bakara, 127.) âyetinde يقولان ibaresi hazfedilmiştir.

Bunların dışındaki durumlarda da fiil hazfedilir. انتهواخيرالكم «**Kendi yararınıza olarak buna son veriniz..»** (Nisâ, 171.) âyetinde خيرا kelimesinden önce وأتوا fiili hazfedilmiştir.

والذينتبوؤالداروالإيمانمنقبلهم «**Onlardan önce o yurda yerleşen, imana ısınanlar..»** (Haşr, 9.) âyetinde الإيمان dan önce الفوا veya اعتقدوا fiili hazfedilmiştir. أسكنأنتوزوجكالجنة «**..sen ve zevcen cennette oturun..»** (Bakara, 35.) âyetinde زوجك kelimesinden önce وليسكن fiili hazfedilmiştir. وامرأتهحمّالةالحطب «**Karısı da odun hammalı olarak.»** (Tebbet, 5.) âyetinde حمّالة kelimesinden

önce أذمّ fiili hazfedilmiştir. والمقيمين الصلاة «**O namazı kılanlar..**» (Nisâ, 162.) âyetinde المقيمين kelimesinden önce أمدح fiili hazfedilmiştir. ولكن رسول الله «**..fakat Allah'ın Resûlüdür..**» (Ahzab, 40.) âyetinde رسول kelimesinden önce كان fiili hazfedilmiştir. وان كلا لما ليوفينهم ربك اعمالهم «**Şüphesiz Rabbin, hepsinin işlerinin karşılığını verecektir..**» (Hûd, 111.) âyetinde اعمالهم kelimesinden önce يوفوا fiili hazfedilmiştir.

9- Harfin Hazfedildiği Yerler

İbnu Cinni «e l - M u h t e s e b» adlı eserinde şöyle der: Bize Ebu Ali nakledererek Ebu Bekr'in şöyle dediğini rivayet etti: Harfin hazfi, kıyasi değildir. Çünkü harfler, bir bakıma ihtisar gayesi ile kelimelere dahil olmuştur. Eğer harfler, kelimeden çıkarılacak olursa, ikinci bir ihtisar yapılmış olur ki, muhtasarın ihtisarı, hiçbir mâna ifade etmez.

İstifham hemzesinin hazfi, harfin hazfindendir.

İbnu Muhaysın; سواء عليهم أأنذرتهم «**..onları uyarsan da.. birdir..**» (Bakara, 6.) âyetini, hemzenin hazfi ile okumuştur. Üç ayrı âyette geçen هذا ربّى «**..budur Rabbim..**» (Enam, 76, 77, 78.) âyetlerinde istifham hemzelerinin hazfini, buna misal kabul etmiştir. وتلك نعمة تمنها «**O başıma kaktığın nimet de..**» (Şuarâ, 22.) âyetinde أوتلك ibaresindeki hemze hazfedilmiştir.

Harfi mevsufun hazfi, harfin hazfindendir. İbnu Malik, bunun ancak ان ile caiz olduğunu söyler. ومن آياته يريكم البرق خوفا وطمعا «**Onun âyetlerinden biri de, size korku ve ümit vermek için şimşeği göstermesi..**» (Rûm, 24.) âyetinde ان harfi hazfedilmiştir.

Harf-i cerr'in hazfi de bu kabildendir. Bu hazif, أن veya انّ ile yapılır. يمنون عليك أن أسلموا قل لا تمنوا علىّ اسلامكم بل الله يمن عليكم ان هداكم «**Ey Muhammed! . Müslüman oldular diye seni minnet altında bırakmak isterler; de ki: Müslüman olmanızla beni minnet altında tutmayın, hayır;...sizi imana eriştirmekle Allah sizi minnet altında bırakır.**» (Hucurat, 17.), أطمع أن يغفر لى «**..bağışlayacağını umduğum..**» (Şuarâ, 82.), أيعدكم أنكم اذا متم «**Siz öldüğünüz zaman...size vaadediyor..**» (Müminûn, 35.) âyetlerindeki harfi cerler, hazfedilmiştir.

Harfin hazfi, bunların dışındaki harflerle de yapılır. قدرناه منازل «**..konaklar tayin ettik..**» (Yâsin, 39.) âyetinde قدرنا له takdiri, ويبغونها عوجا «**..onu eğriltmek isterler..**» (Araf, 45.) âyetinde ويبغون لها takdiri, يخوف أولياءه «**..dostlarından korkutuyor.**» (Âl-i İmrân, 175.) âyetinde يخوفكم بأوليائه **Sizi dostlarıyla korkutuyor.** واختار موسى قومه «**Musa kavminden seçti..**» (Araf, 155.) âyetinde من قومه kavminden, ولا تعزموا عقدة النكاح «**(İddet süresi dolmadan) nikah bağını bağlamağa kalkışmayın..**» **(Bakara, 235.) âyetinde** على عقدة النكاح şeklinde, harflerin hazfi yapılmıştır.

Atıf Harfinin hazfi, bu kabildendir. Ebu Ali el-Farisi, şu âyetleri buna misal göstermiştir. ولا على الذين اذا ما أتوك لتحملهم قلت لا اجد ما احملكم عليه تولوا وأعينهم تفيض الدمع حزنا **«Binek vermen için sana geldiklerinde, 'Size binek bulamıyorum' dediğin zaman...üzüntüden göz yaşı dökerek geri dönenlere de bir şey yok.»** (Tevbe, 92.) âyetinde قلت fiilinden önce vav harfi hazfedilmiştir. وجوه يومئذ ناعمة **«İnanmış olanların yüzleri, o gün, pırıl pırıldır.»** (Gâşiye, 8.) âyeti, وجوه يومئذ خاشعة **«O gün bir takım yüzler zillete bürünmüştür.»** (Gâşiye, 2.) âyetine atfen وجوه kelimesinden önceki vav harfi hazfedilmiştir.

Cevap durumunda olan fa harfinin hazfi, bu kabildendir. Ahfeş buna ان ترك خيرا الوصية للوالدين والأقربين بالمعروف **«..eğer bir hayır bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyyet etmek..»** (Bakara, 180.) âyetini misal göstermiştir.

Nida edatının hazfi, bu kabildendir. Bu harfin misali Kur'an'da çoktur. ها انتم اولاء **«İşte siz öyle kimselersiniz ki.»** (Âl-i imrân, 119.), يوسف أعرض **«Yusuf, sen bundan vazgeç..»** (Yûsuf, 29.), قال رب انى وهن العظم منى **«Şöyle demişti: Rabbim, kemiklerim zayıfladı..»** (Meryem, 4.), فاطر السموات والأرض **«..Ey göklerin ve yerin yaratanı!.»** (Yûsuf, 101.) âyetleri buna misaldir. Kirmâni «e l - A c a i b» adlı eserinde; Kur'an'da mevcut رب kelimesinden önce, nida harfi olan يا edatı, tazim ve tenzih gayesi ile çokça hazfedilmiştir. Çünkü nida'da bir bakıma emretme ifadesi vardır, der.

Hal durumunda olan mazi fiilin önündeki قد harfinin hazfi de, bu kabildendir. او جاؤكم حصرت صدورهم **«..yahut göğüsleri daralıp size gelenler..»** (Nisâ, 90.), أنؤمن لك واتبعك الأرذلون **«..sana bir sürü bayağı kimseler uymuşken biz sana inanır mıyız?..»** (Şuarâ, 111.) âyetleri buna misaldir.

لا i nafiyenin hazfi, bu kabildendir. Bu hazif, nefyedilen kelime muzari ise, kasemin cevabında zaruri olarak hazfedilir. تالله تفتؤا تذكر **«Allah'a yemin ederiz ki, anıp durman..»** (Yûsuf, 85.) âyeti buna misaldir. Bundan başka durumlarda da hazfedilir. وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين **«..Oruca dayanamayanlar, bir düşkünü doyuracak kadar fidye verir..»** (Bakara, 184.) âyetindeki hazif, لا يطيقونه şeklindedir.

والقى فى الأرض رواسى أن تميد بكم **«Sizi sarsar diye arza ağır baskılar attı..»** (Nahl, 15.) âyetindeki hazif لئلا تميد ibaresidir.

Tevtıe lam'ının hazfi de bundandır. وان لم ينتهوا عما يقولون ليمسن **«..Bu dediklerinden vazgeçmezlerse..uğrayacaklardır.»** (Mâide, 73.), و ان أطعتموهم انكم لمشركون **«..Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz müşrik olursunuz.»** (Enam, 121.) âyetleri buna misaldir.

Emir "lam"ı da bunlardandır. Buna قل لعبادى الذين آمنوا يقيموا الصلاة **«İnan kullarıma söyle namazlarını kılsınlar..»** (İbrahim, 31.) âyeti misal getirilmiştir. Â-

yetteki hazif, ليقيموا şeklindedir.

لقد kelimesindeki lam'ın hazfi, uzun cümlede hafiflik getirir. قدأفلح من زكاها **«Nefsini temizleyen iflah olmuştur.»** (Şems, 9.) âyetindeki hazif buna misaldir

Tevkidnun'unun hazfi de bu kabildendir. Ha harfini mensub okuyan kıraata göre ألم نشرح لك صدرك **«Biz senin göğüsünü açmadık mı?»** (İnşirah, 1.) âyeti buna misaldir.

Cemi nun'unun hazfi de bu kabildendir. Bir kıraata göre وما هم بضارين به من أحد **«..Ama onlar büyü ile hiç kimseye zarar veremezler..»** (Bakara, 102. âyeti buna misaldir.

Tenvin'in hazfi de bu kabildendir. Bir kıraata göre قل هو الله أحد الله الصمد **«De ki: O Allah birdir. Allah Sameddir.»** (İhlâs, 1-2.) âyetinde أحد kelimesindeki tenvin ile, النهار kelimesini mensub okuyan kıraata göre de ولا الليل سابق النهار **«..ne de gece, gündüzün önüne geçebilir..»** (Yâsin, 40.) âyeti buna misal getirilmiştir.

Murab ve mebni kelimelerdeki harekenin hazfi, bu kabildendir. Farklı kıraatlara göre aşağıdaki âyetler buna misal getirilmiştir: فتوبوا الى بارئكم **«..yaratıcınıza tevbe ediniz..»** (Bakara, 54.), يامركم (Bakara, 67.), وبعولتهن أحق **«..kocaları daha çok hak sahibidirler..»** (Bakara, 228.), أو يعفو الذى بيده عقدة النكاح **«..yahut nikah bağı elinde bulunan erkek vazgeçerse..»** (Bakara, 237.), فأوارى سوءة أخى **«..kardeşimin cesetini gömmekten aciz miyim?.»** (Mâide, 31.)

10- Birden Fazla Kelimenin Hazfi

Bir cümlede iki muzaf, beraberce hazfedilir. فانها من تقوى القلوب **«Şüphesiz bu kalplerin takvasındandır..»** (Hac, 32.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hazif فان تعظيمها من أفعال ذوى تقوى القلوب **«Allah'ın nişanelerine saygı göstermek, saygılı kalp sahiplerinin işidir,** şeklindedir. فقبضت قبضة من أثر الرسول **«..elçinin âyak bastığı yerden bir avuç toprak aldım..»** (Tâhâ, 96.) âyeti de mahzuf muzaf من أثر حافر فرس الرسول **Elçinin atının ayağını bastığı yerden,** şeklindedir. تدور أعينهم كالذى يغشى عليه الموت **«..ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün..»** (Ahzab, 19.) âyetinde mahzuf muzaf, كدوران عين الذى يغشى عليه الموت **üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimsenin gözünün dönmesi gibi,** şeklindedir.

فكان قاب قوسين أو ادنى **«Onunla arasındaki mesafe iki yay kadar.»** (Necm, 9.) âyetinde كان fiilinin üç ismi ile, bir haberi hazfedilmiştir. Âyetin takdiri; فكان مقدار مسافة قربه مثل قاب قوسين **Yakınlık mesafesinin miktarı iki yay kadardır,** şeklindedir.

ظن babındaki fiillerin aldığı iki mefulün hazfi, bu kabildendir. اين شركائكم الذين كنتم تزعمون **«..Hani aklınız sıra bana koştuğunuz ortaklarınız nerede?.»** (Enam,

22.) âyetindeki hazif تزعمونهم شركائى **Onları bana ortak kabul ediyordunuz,** şeklindedir. Harfi cer'le birlikte mecrur kelimenin hazfi, bu kąbildendir. خلطوا عملاصالحاواخرسيئا «..**iyi işle kötü işi biribirine karıştırdılar..**» (Tevbe, 102.) âyetinde صالحا kelimesinden sonra بسيئ ، آخر kelimesinden sonra da بصالح **kelimeleri hazfedilmiştir. Atıf'la birlikte (atıf harfi) atfedilen kelimenin hazfi, daha önce geçmişti.**

Şart edatı ile fiilin hazfi, talep ifade eden fiillerden sonra mecburidir. فاتبعونى يحببكم الله «..**bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin..**» (Âl-i İmrân, 31.) âyeti buna misaldir. Bu âyette hazif ان اتبعونى **eğer bana uyarsanız,** şeklindedir. قل لعبادى الذين آمنوا يقيموا الصلاة «**İnanan kullarıma söyle: Namazı kılsınlar..**» (İbrahim, 31.) âyetindeki hazif ان قلت لهم يقيموا **eğer sen söylersen onlara kılarlar,** şeklindedir. Zemahşeri; فلن يخلف الله عهده «..**öyleyse Allah verdiği sözden dönmez..**» (Bakara, 80.) âyetini bu kabilden saymıştır. Ayetteki hazif, ان اتخذتم عندالله عهدافلن يخلف الله **eğer siz Allah ile bir sözleşmeye girerseniz, Allah sözünden caymaz,** şeklindedir. Ebu Hayyan; قل فلم تقتلون أنبياء الله من قبل «**De ki: Neden daha önce peygamberleri öldürüyordunuz?..**» (Bakara, 91.) âyetinde, şart edatı ile fiilin hazfini, bu kabilden saymıştır. Âyetteki hazif ان كنتم آمنتم بما انزل فلم تقتلون **Eğer size indirilene inanıyor idiyseniz, niçin öldürüyordunuz.**şeklindedir.

Şart edatındaki cevabın hazfi, bu kısımdandır; فان استطعت ان تبتغى نفقا فى الأرض أو سلّما فى السماء. «..**haydi yapabilirsen yerin içine (inebileceğin) bir delik, ya da göğe (çıkabileceğin) bir merdiven ara ki..**» (Enam, 35.) âyeti bu kabildendir. Âyetteki mahzuf cevap فافعل şeklindedir. واذاقيل لهم اتقوا مابين أيديكم وما خلفكم لعلكم ترحمون «**Onlara: 'Önünüzdeki ve arkanızdaki (geçmiş ve gelecek) olaylardan sakının ki esirgenesiniz' dendiği zaman (yüz çevirirler).** (Yâsin, 45.) âyetindeki mahzuf cevap kendinden sonra gelen âyetteki معرضين kelimesinindelaletiyle,أعرضوا şeklindedir. ولو جئنا بمثله مددا «..**yardım için bir o kadarını daha getirsek (yine yetmez).**» (Kehf, 109.) âyetindeki mahzuf cevap; لنفد fiilidir. ولو ترى اذالمجرمون ناكسوارؤسهم «**Suçluları bir görsen; Rablerinin huzurunda (utançtan) başlarını öne eğmiş..**» (Secde, 12.) âyetinde mahzuf cevap; لرأيت أمرا افظيعا **Çok feci bir manzara görürdün,** şeklindedir. ولولافضل الله عليكم ورحمته وأن الله رؤف رحيم «**Eğer size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı..**» (Nur, 20.) âyetindeki mahzuf cevap لعذبكم fiilidir. لولاان ربطناعلى قلبها «..**Eğer biz onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık..**» (Kasas, 10.) âyetindeki mahzuf cevap لأبدت به şeklindedir.

ولولا رجال مؤمنون ونساء مؤمنات لم تعلموهم أن تطئوهم «..**eğer, oradaki henüz kendilerini tanımadığınız Mümin erkek ve kadınları bilmeyerek ezmek suretiyle üzüntüye kapılmanız ihtimali olmasaydı..**» (Feth, 25.) âyetindeki mahzuf

cevap لسلطكم على أهل مكة **Ehli Mekke'yi size kırdırırdı,** şeklindedir.

Kasem cümlesinin hazfi de bu kabildendir. لأعذبنه عذابا شديدا **«Ona çetin bir azap edeceğim..»** (Neml, 21.) âyetideki mahzuf kasem cümlesi و الله kelimesidir. Kasem cümlesi hazfedildiği gibi, cevabı da hazfedilir. والنازعات غرقا **«Andolsun söküp çıkaranlara..»** (Nâziât, 1.) âyetindeki kasemin mahzuf cevabı لتبعثن şeklindedir. ص والقرآن ذى الذكر **«Sâd. Şerefli Kur'an'a Andolsun ki..»** (Sâd, 1.) âyetinde انه لمعجز **O Kur'an mutlaka mucizedir,** kelimesi, ق و القران المجيد **«Kâf. Şerefli Kur'an'a andolsun ki..»** (Kâf, 1.) âyetinde ise ما الأمر كما زعموا **İş onların sandığı gibi değil,** cümlesi, kasemin mahzuf cevabıdır.

Zikredilen bir şeye, sebeb olan cümlenin hazfedilmesi, bu kabildendir. ليحق الحق و يبطل الباطل **«..hakkı gerçekleştirsin, batılı da ortadan kaldırsın diye..»** (Enfâl, 8.) âyetinde hazfedilen cümle; فعل ما فعل cümlesidir.

birçok cümlenin hazfi de bu kabildendir. فأرسلون يوسف ايها الصديق **«..Hemen beni gönderin. Yusuf! Ey doğru sözlü..»** (Yûsuf, 45-46.) âyetlerinde hazfedilen فأرسلونى الى يوسف لأستعبره الرؤيا **Beni Yûsuf'a gönderin, ona rüyayı yorumlattırayım, (dedi).** ففعلوا فأتاه فقال له يا يوسف **onun dediğini yapıp gönderdiler, elçi ona gelince ey Yûsuf, dedi,** cümleleridir.

Yukarıda misalleri görüldüğü gibi, mahzuf cümle yerine, bazen bir başka cümle takdir edilmez, bazen de buna delalet eden bir cümle takdir edilir. فان تولوا فقد أبلغتكم ما أرسلت به اليكم **«Eğer yüz çevirirseniz, artık ben, size gönderildiğim şeyi duyurdum..»** (Hûd, 57.) âyetinde olduğu gibi, ancak bu âyette şartın cevabı إبلاغ fiili değildir; çünkü tebliğ işi, tebliği kabul etmeden öncedir. Âyetin takdiri şöyledir: فان تولوا فلا لوم علىّ **Eğer siz Allah'ın emirlerine kulak asmazsanız, bundan sorumlu olacak olan ben değilim,** veya فلا عذر لكم لأنى أبلغتكم **Boşuna mazeret beyan etmeyin, çünkü ben risalet görevimi yerine getirdim,** şeklindedir. و ان يكذبوك فقد كذبت رسل من قبلك **«Eğer seni yalanlıyorlarsa, senden öncekileri de yalanlamışlardı..»** (Fâtır, 4.) âyetinde mahzufa delalet eden cümle فلا تحزن واصبر **Üzülme, sabret,** cümlesidir. و ان يعودوا فقد مضت سنة الأولين **«..tekrar başlarlarsa evvelkilerin hükmünün uygulanacağını..»** (Enfâl, 38.) âyetinde mahzufa delalet eden cümle de يصيبهم مثل ما أصابهم **Onlara isabet eden kendilerine de isabet eder,** cümlesidir.

10- İtnabın Nevileri

İcaz; icazı kasr ve icazı hazif şeklinde ikiye ayrıldığı gibi, itnab da bast ve ziyade olmak üzere ikiye ayrılır.

A- Bu nevi itnab, cümleleri çoğaltmak suretiyle yapılır.

ان فى خلق السموات و الأرض **«Şübhesiz göklerin ve yerin yaratılışında..»** (Bakara, 164.) âyetinde; her asır ve zamanda insan ve cinlerin alimi ve cahili-

ne, iman edeni veya etmeyenine hitap edildiğinden itnab, en beliğ bir şekilde yapılmıştır. الذين يحملون العرش ومن حوله يسبحون بحمد ربهم ويؤمنون به **«Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbih ederler, O'na inanırlar..»** (Gâfir, 7.) âyetinde itnab, ويؤمنون به cümlesidir, çünkü hamele-i arşın imanı malumdur. Âyetteki itnab, imanın değeri gösterilerek, daima teşvik edilmesindendir. ويل للمشركين الذين لايؤتون الزكاة **«..müşriklerin vay haline, onlar ki zekatı vermezler..»** (Fussilet, 6-7.) âyetlerinde itnab vardır. Çünkü müşriklerin zekat vermeleri düşünülemez. Âyetteki nükte Müminleri zekat vermeğe teşvik, vermemekten sakındırmaktır. Yüce Allah zekat vermemeyi müşriklerin vasıflarından biri olarak göstermiştir.

B– İtnabı Ziyade

Bu nevi itnabın da çeşitleri vardır:

a– Cümleye Bazı Harfler ve Edatların Dahil Olması.

Bunlar; أنّ ، إنّ lamu'l-ibtida, lamu'l-kasem, istiftah edatı ألا ، أما , tenbih ha'sı teşbihin tekidinde kullanılan كأن , istidrakin tekidinde kullanılan لكنّ , temenni'yi tekidde kullanılan ليت , terecciyi tekidde kullanılan لعل , şan ve fasl zamirleri, şartı tekid için kullanılan اما ، قد , istikbale delalet eden سين ve سوف harfleri, fiili tekid eden nun'lar, lamu't-tebriye, nefyi tekid için kullanılan لن ve لمّا harfleridir. Bu harflere sözün tekid edilmesi, muhatabın münkir veya mütereddit olması halinde, ayrı bir değer kazanır.

Tekid, muhatabın inkar derecesine göre değişir. Bunun misali; Hz. İsa tarafından gönderilen elçilerin yalanlanmalarıdır. Elçiler ilk yalanlandıklarında انا اليكم مرسلون **«..Biz size gönderilen elçileriz.»** (Yâsin, 14.) şeklinde ifade kullanmışlardır. Bu âyette cümle, tekid ifade إنّ ile isim cümlesi şeklinde gelmiştir. Elçiler ikinci sefer aynı durumla karşılaşınca قالوا ربنا يعلم انا اليكم لمرسلون **«Dediler ki: Rabbimiz bilir ki biz size gönderilmiş elçileriz..»** (Yâsin, 16.) şeklinde ifade kullanmışlardır. Elçilere muhatap olanlar; قالوا ما انتم الابشر مثلنا وما انزل الرحمن من شيء، ان انتم الاتكذبون **«Dediler ki: "Siz de bizim gibi insandan başka bir şey değilsiniz. Rahman bir şey indirmemiştir. Siz sadece yalan söylüyorsunuz".»** (Yâsin, 15.) sözleriyle, inkarda son derece aşırı gittikleri için âyet; kasem, ان , lam'ı tekid ve isim cümlesiyle tekid edilmiştir.

Bazen cümle, muhatap münkir olsa bile, ikrar ettiği gibi amelde bulunmadığından, inkar edenin durumuna düştüğü için bu harflerle tekid edilir. Bazen de muhatap münkir olmasına rağmen, düşündüğü takdirde, inkardan dönebileceğine dair elinde açık deliller bulunduğundan, cümlede tekid yapılmaz. Buna ثم انكم بعد ذلك لميتون ثم انكم يوم القيامة تبعثون **«Sonra siz, bunun ardından öleceksiniz. Sonra siz kıyamet günü muhakkak dilirtileceksiniz.»** (Müminun, 15-16.) âyetleri delil getirilmiştir. Âyetin muhatabı olanlar, ölümü inkar etmedikleri halde

gafletlerinden dolayı, inkar edenler durumuna düştüklerinden, âyetteki ميتون kelimesi iki, şiddetli inkara rağmen, baas kelimesi de, bir tekid harfi olmuştur. Kıyamette tekrar dirilme ile ilgili açık delillerin bulunması, inkara mahal bırakmamasına rağmen, muhatapların bu delilleri dikkate almalarını teşvik için, kendileri inkar etmeyenler durumunda kabul edilmiştir. لاريب فيه (Bakara, 2.) âyeti de bu kabildendir. Kur'an hakkında şüpheye düşenler olmamasına rağmen şüphe, umumi mânada la (لا) harfi ile nefyedilmiştir. Fakat Kur'an hakkında şüpheyi izale eden açık deliller bulunduğundan şüphe, yokmuş gibi kabul edilir. Bu aynen, inkar edenlerin, etmeyenler durumuna düşmelerine benzer.

Zemahşeri şöyle der: Müminûn sûresi 15. âyetinde sözü edilen ölümün şiddetle tekidi, insanın bunu daima göz önünde bulundurması, hiçbir zaman aklından çıkarmamasını tenbih gayesiyle yapılmıştır. İnsan, er-geç ölümü tadacaktır. Bu mânayı sağlamak üzere âyette, üç ayrı tekid mevcuttur. Dünya hayatında insan, güya baki kalacakmış gibi, bütün gücü ile dünyaya sarılır. Aynı sûrenin 16. âyetinde baas, sadece inne harfi ile tekid edilmiştir. Çünkü bunun, münakaşa ve inkarı yapılmayacak şekilde açık delilleri bulunmaktadır.

et-Tac b. Firkah şöyle der: Âyette geçen ölüm kelimesi, insan nevi'nin halef-selef olarak baki kalacağını iddia eden Dehriyye'yi red etmek için tekid edilmiştir. قل بلى وربى لتبعثن **«De ki: 'Rabbim hakkı için mutlaka diriltiliceksiniz..»** (Tegâbun, 7.) âyetinde oluduğu gibi, Kur'an'ın bazı âyetlerinde baası inkar edenlere cevap verilerek tekidde bulunulduğu için, bu âyette tekide lüzum görülmemiştir.

Başkaları da şöyle demiştir: Atıf harfi, matuf ile matufun aleyh arasında müşterekliğinden, tekid lamı bu âyette tekrar zikredilmemiştir.

Lam'ı tekid bazan, kendisine bir şey anlatılan kimseye merakını gidermek üzere söylenen sözde kullanılır. ولاتخاطبنى فى الذين ظلموا **«..zulmedenler hakkında bana söz söyleme..»** (Hûd, 37.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası: **Ey Nuh, bana kavminin durumundan söz etme,** şeklindedir. Bu mâna, Nuh kavminin azaba layık olduğuna işaret eder. Bu durumda muhatap, onların gerçekten azaba mahkum olup olmadıkları hususunda tereddüd eden kımse durumuna düşer. Bu tereddüd, âyetin sonunda mevcut انهم مغرقون cümlesindeki tekidle giderilmiştir.

ياايها الناس اتقوا ربكم **«Ey insanlar, Rabbinizden korkun.»** (Hac, 1.) âyeti, bu konuda ayrı bir misaldir. Bu âyette Allahu Taâlâ insanlara, semeresi ahirette görülecek olan takvayı emrettiğinden onlar, kıyametin vasfını merakla öğrenmek istediler. Bu merakı ان زلزلة الساعة شى عظيم **«çünkü saatin depremi cidden korkunç bir şeydir.»** (Hac, 1.) âyeti tekid ile gelerek şüphe giderilmiş, takvanın lüzumuna işaret edilmiştir.

وماأبرئ نفسى **«Ben kendimi temize çıkarmıyorum..»** (Yûsuf, 53.) âyeti

de buna ayrı bir misaldir. Âyette, muhatabı hayrette bırakan, masum ve suçsuz olduğu halde, nefsini tebriye edemeyen Yûsuf (a.s.) sözü hakkında tereddüde sevkeden bir durum mevcuttur. Bu yüzden âyetin devamı olan ان النفس لامارة بالسوء «..çünkü nefis, daima kötülüğü emredicidir..» (Yûsuf, 53.) cümlesiyle tekid edilmiştir.

Cümle bazan, tergib maksadıyla tekid edilir. فتاب عليه انه هو التواب الرحيم «..onun tevbesini kabul etti. O, tevbeyi çok kabul edendir..» (Bakara, 37.) âyetinde bu durum mevcuttur. Allahu Taâlâ bu âyette, kulları tevbeye ragbet ettirmek için dört ayrı tekidde bulunmuştur.

Bahiste geçen edatların mânası ve kullandığı yerler hakkında geniş bilgi, Kırkıncı Bölümde verilmiştir.

Yukarıda ifade edilen tekid edatları ile ilgili bilgilere, şunları da ilave etmek isterım. İnne ve lam'ı tekid, cümlede beraberce bulunursa bu cümle, üç kez tekrar edilen cümle gibi olur. Çünkü inne kelimesi, cümlede iki kez tekrar gücünü taşır, buna lamı tekid de ilave edilince, üçüncü tekrar sağlanmış olur. Bu konuda Kisai'nin şöyle dediği rivayet edilir: Lam, haberi tekid eder, inne ise, ismi tekid eder. Bu sözde gerçek payı yoktur. Çünkü tekid edilen, inne'nin ısmi ve haberinden ziyade, cümlenin taşıdığı hükmüdür. Fiillerin sonuna gelen muşedded tekid nun'u, fiilin üç kez tekrarını, nun-u muhaffefe de iki kez tekrarını göseterir. Sibeveyh: يا ايها ifadesindeki elif ve ha, tekid ifade etmek üzere eyyu kelimesine ilave edilmiştir. Böylece ya edatı iki kez tekrar edilmiş, ismi de tenbih durumuna girmiştir, der. Sibeveyh'in bu görüşüne, Zemahşeri de katılmıştır.

ويقول الانسان ءاذا ما مت لسوف اخرج حيا «**İnsan: 'Öldüğüm zaman mı diri olarak çıkarılacağım, diyor.**» (Meryem, 66.) âyetinin tefsirinde Curcâni, «N a z m u' l - K u r' a n»nında şunları söyler: Sevfe kelimesine bitişen lam, tekid lam'ı değildir. Âyetteki ifadeyi kullanan insan, münkirdir, inkar, ettiği şeyi nasıl doğrular? Münkir bunu ancak, ifadeyi tekid edatı ile söyleyen Resûlullah-ın sözünü aktararak söylemiş, âyet de aynı ifade ile nâzil olmuştur.

12- Cümleye Bazı Ziyade Harflerin Dahil Olması İle Yapılan İtnap

İbnu Cinni; Arapça'da ziyade olarak kullanılan her harf, o cümleyi iki kere tekrarlanan cümle durumuna getirir, der.

Zemahşeri, «K e ş ş a f»ında şöyle der: Lam harfi müsbet cümlede tekid ifade ettiği gibi, ma ve leyse'nin haberine dahil olan ba harfi de, menfi cümlede tekid ifade eder.

Bir grup ulemaya, ıskatı halinde mânası bozulmadığı halde, harf ile yapı-

lan tekid'in faydası nedir? diye sorulduğunda, şu cevabı vermişlerdir: Bunu, edebi zevki olanlar bilir. Bunlar, harf ilavesiyle cümlenin bir mâna kazandığını, ıskatı halinde ise, bu mânanın kaybolduğunu kolayca anlarlar. Bu durum aynen tabiatında şairlik ruhu bulunanın, karşılaştığı beytte bir değişiklik hissettiğinde, vezinden hareket ederek eksikliğini bulup çıkarması gibidir. Ziyade harflerin durumu da böyledir. Arapça cümlenin her türlü inceliğini bilen, bir harfin eksikliği ile cümlenin değiştiğini anlar, bir harf eksikliği ile mâna nasıl değişirse, ilavesiyle ayrı bir mâna kazandığını farkeder.

Harf ve fiille yapılan ziyadelik az olduğu gibi, isimlerde yapılan ziyadelik ise daha azdır. Ziyade olarak kullanılan harfler şunlardır: أن ، ان ، اذ ، اذا ، الى ، أم ، با ، فا ، فى ، كاف ، لام ، ما ، من ve و dır. Bunlarla igili açıklama, Kırkıncı Bahis'de geçmiştir.

Ziyade olarak kullanılan fiiller; كان ve أصبح fiilleridir.

كيف نكلم من كان فى المهد صبيّا **«..Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz?..»** (Meryem, 29.) âyeti كان ye, فأصبحوا خاسرين **«..kaybedenlerden olmuşlardır.»** (Mâide, 53.) âyeti de أصبح fiiline misaldir. Rummani bu âyette أصبح fiilinin kullanılışına dair şu açıklamada bulunur: Hasta olanın hastalığı daha ziyade geceleyin arttığından, bir an evvel sabah olmasını diler. Bu yüzden أصبح fiili kullanılmıştır. Âyette hüsrana uğrayanlar, kurtulmayı umdukları bir sırada hüsrana duçar olmuşlardır ki, âyetteki اصبح fiili, ziyade fiil sayılmaz.

Nahiv ulemasının çoğu, isimlerin ziyade olarak kullanılmadığı görüşündedirler. Müfessirler ise, فإن آمنوا بمثل ما آمنتم به **«Eğer sizin inandığınız gibi inanırlarsa..»** (Bakara, 137.) âyetindeki مثل kelimesinin بما mânasında ziyade olarak geldiğini misal göstererek, isimlerin nadiren ziyadeliğini kabul etmişlerdir.

13- Sınai Tekid'le Yapılan İtnab

Bu da dört kısma ayrılır:

a- Tekidi mânevidir, Bu tekid; كل ، أجمع ، كلا ve كلتا kelimeleri ile yapılır. فسجد الملائكة كلهم أجمعون **«Meleklerin hepsi topluca secde ettiler..»** (Hicr, 30.) âyeti buna misaldir. Âyetteki tekid'in faydası, mecaz olma tevehhümünü gidermek, secde etmenin, hepsine şamil olduğunu göstermektir. Ferra; âyetteki كلهم kelimesinin, vehmi tamamen kaldırdığını, أجمعون lafzının ise, meleklerin ayrı ayrı değil, birlikte secde ettiklerini gösterir, der.

b- Tekidi lafzidir; bu kısım, ya birinci kelimenin müradifinin tekrarı ile yapılır; misali şunlardır: Ra'nın kesri ile okunan ضيّقا حرجا **«..dar ve tıkanık..»** (Enam, 125.) âyeti, غرابيب سود **«..simsiyah yollar..»** (Fâtır, 27.) âyeti ve فيما ان مكنا كم فيه **«..size vermediğimiz servet ve kuvveti..»** (Ahkaf, 26.) âyetindeki ما ve ان kelimelerini Saffar; nefiy kabul eder, Ahkaf, âyetini buna misal getirir. قيل

ارجعوا وراءكم فالتمسوا نورا **«..onlara arkanıza dönün de nur arayın, denilir..»** (Hadid, 13.) âyetinde bazı ulema, وراء kelimesinin zarf olmadığını, ارجعوا fiilinde aynı mânanın bulunduğunu, bilakis وراء kelimesinin ارجعوا mânasında isim-fiil olduğunu kabul ederek âyeti, bu kabilden saymıştır. Buna göre âyet, ارجعوا ارجعوا mânasındadır. Ya da, lafzının tekrarıyla yapılır. Bu tekrar; isim, fiil, harf ve cümlede bulunur. İsmin tekrarı ile yapılan tekidi lafzıye misal: قواريرا . قوارير **«..gümüşten kaplar; gümüş kaplar ki..»** (İnsan, 15-16.), دكادكا **«çarpılıp parçalandığı..»** (Fecr, 21.) âyetleridir. Fiilin tekrarı ile yapılana misal: فمهل الكافرين أمهلهم رويدا **«Hele sen o kafirlere mühlet ver, biraz bırak onları.»** (Târık, 17.) âyeti, isim-fiille yapılana misal: هيهات هيهات لما توعدون **«Heyhat, o size vaadolunan şey ne kadar uzak..»** (Müminûn, 36.) âyeti; harfle yapılana misal: أيعدكم انكم اذا متم وكنتم ترابا وعظاما انكم مخرجون **«Siz öldüğünüz, toprak ve kemik haline geldiğiniz zaman size, mutlaka çıkarılacağınızı mı vaadediyor.»** (Müminun, 35.) âyetleridir. Cümlenin tekrarı ile yapılan tekidde, tekid eden cümlenin ثم ile başlaması daha uygundur. Buna misal وما أدراك مايوم الدين ثم ما أدراك مايوم الدين **«Ceza günün ne olduğunu sen nereden bileceksin.. yine ceza gününün ne oluduğunu sen nereden bileceksin.»** (İnfitar, 17-18.), كلا سوف تعلمون ثم كلا سوف تعلمون **«Hayır, yakında bileceksiniz (hatanızı). Yine bileceksiniz (hatanızı)!»** (Tekâsür, 3-4.) âyetleridir.

Muttasıl zamirin munfasıl zamirle tekid edilmesi, bu nevi tekidden sayılır. اسكن أنت وزوجك الجنة **«..sen ve eşin cennette oturun..»** (Bakara, 35.), فاذهب أنت وربك **«..sen ve Rabbin gidin..»** (Mâide, 24.), وإمّا أن نكون نحن الملقين **«..yoksa önce atanlar biz mi olalım?.»** (Araf, 115.) âyetleri buna misaldir. Munfasıl zamirin diğer munfasıl zamirle tekidi de bu kabildendir. وهم بالآخرة هم كافرون **«..onlardır ahireti inkar edenler.»** (Yûsuf, 37.) âyeti buna misaldir.

c- Fiilin Masdarıyla Yapılan Tekiddir.

Fiilin masdarıyla tekidi, bu fiilin iki kere tekrarı yerine geçer. Böyle bir tekrarın faydası, yukarıda ikinci nevide geçen fiilin tekidi hilafına, fiildeki mecaz tevehhümünü ortadan kaldırır. Halbuki ikinci nevide geçen tekid, fiildeki mecazı değil, failindeki mecaz tevehhümünü kaldırmıştır. İbnu Usfur ile bazı ulema, aynı farka işaret etmişlerdir. Buna dayanarak bazı Ehli Sünnet uleması, Mutezilenin وكلم الله موسى تكليما **«Allah, Musa ile konuştu.»** (Nisâ, 164.) âyetinden hareket ederek Allah'ın Hz. Musa ile, hakikaten tekellüm etmediği iddiasını reddetmişlerdir. Zira âyetteki tekid, fiildeki mecaziliği kaldırmıştır. وسلموا تسليما **«..içtenlikle selam edin.»** (Ahzâb, 56.), يوم تمور السماء مورا وتسير الجبال سيرا **«O gün dağlar bir çalkanış çalkalanır; dağlar bir yürüyüş yürür.»** (Tûr, 9-10.), فان جهنم جزاءكم جزاء موفورا **«cezanız cehennemdir, mükemmel bir ceza..»** (İsrâ, 63.) âyetleri de buna ayrı mısaldir. Yalnız وتظنون بالله الظنونا **«..Allah hakkında türlü zanlarda bulu-**

nuyordunuz..» (Ahzâb, 10.) âyeti, bunun dışındadır. Çünkü ظنون kelimesi, değişik nevileri bulunan «zan» kelimesinin çoğuludur. Fakat الا ان يشاء ربى شيئا **«..Rabbim ne dilerse o olur..»** (Enam, 80.) âyeti, fiilin masdarıyla tekid edildiğine misal olma ihtimalini taşıdığı gibi, âyetteki شيئا kelimesi **hal veya durum** mânasına geldiğinden, fiilin masdarıyla tekid edilmeme ihtimalini taşımaktadır.

Bu nevi tekidde esas olan, masdarın murad edilen vasfı olmasıdır. اذكروا الله ذكرا كثيرا **«..Allah'ı çok anın..»** (Ahzâb, 41.), و سرحوهن سراحا جميلا **«..ve onları güzellikle serbest bırakın.»** (Ahzâb, 49.) âyetleri buna misaldir. Bazen de, murad edilen vasıf, masdarın muzafı olur. اتقوا الله حق تقاته **«..(inanç konusunda) Allah'tan gereği gibi korkun..»** (Âl-i İmrân, 102.) âyeti bu kabildendir. Bazen de başka bir fiilin masdarıyla veya masdarın yerini tutan muayyen bir isimle tekidi yapılır. Birinciye misal: و تبتل اليه تبتيلا **«..yalnız Ona yönel.»** (Müzzemmil, 8.) âyetidir. Âyetteki تبتل fiilinin masdarı تبتلا dir. Oysa تبتيلا kelimesi, بتل fiilinin masdarıdır. İkinciye misal: و الله أنبتكم من الأرض نباتا **«Allah sizi yerden bitirir gibi bitirmiştir.»** (Nuh, 17.) âyetidir. Âyetteki نباتا kelimesi, muayyen bir isimdir. انبت fiilinin masdarı olan انباتا nin yerine kullanılmıştır.

d- Hal'in Tekididir

و يوم أبعث حيا **«..diri olarak kaldırılacağım gün de..»** (Meryem, 33.), و لا تعثوا فى الأرض مفسدين **«..yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın..»** (Bakara, 60.), و ارسلناك للناس رسولا **«..seni insanlara elçi gönderdik.»** (Nisâ, 79.), ثم توليتم الا قليلا منكم و أنتم معرضون **«..Sonra siz pek azınız hariç döndünüz; hâlâ da yüz çevirip duruyorsunuz.»** (Bakara, 83.), و أزلفت الجنة للمتقين غير بعيد **«Cennet müttekilere yaklaştırılmıştır. Uzak değildir.»** (Kâf, 31.) âyetlerinde hâl makamında olan kelimeler, tekid edilmiştir.

و ولّى مدبرا **«..arkasını dönerek kaçtı..»** (Neml, 10.) âyeti, bu kabilden değildir. Çünkü âyetteki tevelli, فولّ وجهك شطر المسجد الحرام **«..yüzünü Mescidi Haram tarafına çevir..»** (Bakara, 144.) âyetinin delaletiyle her zaman geri dönerek gitmek mânasını taşımaz. فتبسم ضاحكا من قولها **«Onun sözüne gülümseyerek..»** (Neml, 19.) âyeti de bu neviden değildir. Çünkü tebessüm, her zaman gülerek yapılmaz. و هو الحق مصدقا لما معهم **«..kendi yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir gerçektir.»** (Bakara, 91.) âyeti de bu neviden değildir. Âyet, Kur'an'ın kendinden önceki Kitap'ları tasdik etmesiyle hak olması değil, bizatihi hak olması gibi muhtelif iki mâna taşımaktadır.

14- Sözün Tekrarı İle Yapılan İtnab

Tekrar, tekidden daha beliğdir. Bazı yanlış anlayanların hilafına tekrar, fesahatın en yüksek derecesidir. Tekrarın pek çok faydaları vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Tekrar'ın faydası, kesinlik bildirmesidir. Nitekim, söz ne kadar tekrar ederse, o kadar kesinlik kazanır. Allahu Taâlâ وصرفنا فيه من الوعيد لعلهم يتقون أو يحدث لهم ذكرا **«..Ona tehditleri türlü biçimlere çevirip açıkladık ki (günahlarından) korunsunlar. Yahut (Kur'an) onlara bir hatırlatma yaptırsın.»** (Tâhâ, 113.) âyetiyle Kur'an'da geçen kıssalar ve inzarın tekrar ediliş sebebine dikkati çekmektedir.

Tekrar'ın faydası, tekid bildirmesidir. Sözün daha kolay kabul edilmesi için, töhmeti ortadan kaldıracak hususa, daha çok dikkati çekmedir. Buna misal: وقال الذى آمن ياقوم اتبعون أهدكم سبيل الرشاد ياقوم انما هذه الحياة الدنيا متاع **«İnanan dedi ki: 'Ey kavmim, bana uyun, sizi doğru yola götüreyim. Ey kavmim, dünya hayatı geçicidir..»** (Mümin, 38-39.) âyetidir. Bu maksatla iman eden kimsenin ياقوم şeklindeki nidası, âyette tekrar edilerek, ziyadesi ile dikkat çekilmiştir.

Tekrar'ın faydası, söz uzadığında, ilk söylenenin unutulma korkusu olduğunda, bu sözün bir kere daha tekrar edilmesidir. Şu âyetler buna misaldir: ثم ان ربك للذين عملوا السوء بجهالة ثم تابوا من بعد ذلك واصلحوا ان ربك من بعدها **«Sonra doğrusu Rabbin, bilmeyerek kötülük işleyip ardından tevbe eden ve ıslah olanlardan yanadır. Rabbin bundan sonra da bağışlar ve merhamet eder.»** (Nahl, 119.), ثم ان ربك للذين هاجروا من بعد ما فتنوا ثم جاهدوا وصبروا ان ربك من بعدها لغفور رحيم **«Rabbin, türlü işkenceye uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah uğrunda savaşan ve sabreden kimselerden yanadır. Rabbin şüphesiz bundan sonra da bağışlar ve merhamet eder.»** (Nahl, 110.), ولما جاءهم كتاب من عند الله مصدق لما معهم **«Ne zaman ki, onlara Allah katından, yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir kitap geldi..»** âyetinin فلما جاءهم ما عرفوا كفروا به **«..O bildikleri (Kur'an) kendilerine gelince Onu inkar ettiler.»** âyetine kadar olan (Bakara, 89.) âyeti buna misaldir; ولا تحسبن الذين يفرحون بما أتوا ويحبون أن يحمدوا بما لم يفعلوا فلا تحسبنهم بمفازة من العذاب **«Ettiklerine sevinen, yapmadıklarıyle övülmekten hoşlananların, sakın sakın onların azabdan kurtulacaklarını sanma!..»** (Âl-i İmrân, 188.), انى رأيت أحد عشر كوكبا والشمس والقمر رأيتهم لى ساجدين **«..ben rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayı gördüm, bunların bana secde ettiklerini gördüm.»** (Yûsuf, 4.) âyetleridir.

Tekrar'ın faydası, tazim ve korku ifade etmesidir. الحاقة ما الحاقة **«Gerçekleşen! Nedir o gerçekleşen?.»** (Hâkka, 1-2.), القارعة ما القارعة **«Gürültü koparacak olan, nedir o gürültü koparacak olan?.»** (Kâria, 1-2.), واصحاب اليمين ما اصحاب اليمين **«Sağın adamları, kimdir o sağın adamları?.»** (Vâkıa, 27.) âyetleri bu kabildendir.

Sözün tekrarı, kelimenin tekrarı ile tekid edilen, tekidi sınai nevinin kısımlarından biridir. Bunu, müstakil bir nevi şeklinde kabul etmek yersizdir, denilecek olursa, şu cevap verilebilir: Bu nevinin diğerine nazaran, benzer veya farklı

yönleri kadar, eksik veya fazla yönleri mevcuttur. Bu yüzden, başlıbaşına bir nevi yapılmıştır. Tekid, daha önceki misallerde görüldüğü üzere, sözün tekrarı nevinden sayıldığı gibi, sayılmayabilir de; çünkü tekrar, mâna bakımından tekid ifade etse bile, tekidi sınai olmayabilir.

Mükerrer iki lafzın arası ayrılırsa, bu durum tekidi değil, tekrarı gösterir. Çünkü tekid eden kelime ile, tekid edilen kelimenin arası fasl olunmaz. Aşağıdaki iki âyet, tekidi lafzi değil, sözün tekrarıdır: واتقوا الله ولتنظر نفس ما قدمت لغد **«..Allah'tan korkun ve kişi, yarın için ne gönderdiğine baksın. Allah'tan korkun..»** (Haşr, 18.), ان الله اصطفاك و طهرك و اصطفاك على نساء العالمين **«..Allah seni seçti, temizledi ve seni dünyaların kadınlarına üstün kıldı.»** (Âl-i İmran, 42.). Söz uzadığında yapılan tekrarla ilgili, yukarıda geçen âyetler de, bu nevidendir.

Tekrar edilen ikinci lafzın müteallakı başka, birinci lafzın müteallakı da başka olması halinde, müteallakı'ın farklılığı, tekidi gerektirmez. Bu nevi tekrara, terdid adı verilir. الله نور السموات والأرض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجة كأنها كوكب درى **«Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru, içinde lamba bulunan, penceresiz bir oyuğa benzer. Lamba cam içindedir. Cam sanki inciden bir yıldız..»** (Nur, 35.) âyeti buna misaldir. Bu âyette dört ayrı tekrar mevcuttur.

İbnu Abdisselam ve diğer ulema فبأى آلاء ربكما تكذبان **«Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz.»** (Rahman, 13, 16, 18...) âyetlerini bu kabilden saymışlar ve şöyle demişlerdir: Bu âyet, sûrede otuzdan fazla tekerrür etse bile, her biri mâkabline bağlıdır. Bu bakımdan âyet, üçten fazla tekrar edilmiştir. Şayet, tekrar eden bu âyet, bir müteallaka bağlı olsaydı, üçden fazla tekrar edilmezdi. Çünkü tekid, üç tekrardan fazla olmaz.

Bu âyetin müteallakı, bir nimet olsa bile, nimeti inkardan dolayı uyarmak da bir nimet sayılır. كل من عليها فان **«Yer üzerinde bulunan her şey yok olacaktır.»** (Rahmân, 26.) âyetinde hangi nimet vardır diye sorulduğunda, muhtelif cevaplar verilebilir. Bunların en güzeli, gam ve kederle dolu bu dünyadan, saadet kaynağı olan ahirete intikal, Mümin'in facirden kurtulmasıdır.

Mürselat sûresindeki ويل يومئذ للمكذبين **«(Hakkı) yalanlayanların vay haline o gün.»** (Mürselât, 19, 24.) âyeti de bu kabildendir. Allahu Taâlâ bu sûrede, muhtelif kıssaları zikretmiştir, her kıssanın akabinde, bu âyeti tekrarlamıştır. Her birinde: **O gün bu kıssayı yalanlayanların vay haline..** demek istemiştir.

Şuarâ sûresindeki ان فى ذلك لآية وما كان أكثرهم مؤمنين وان ربك لهو العزيز الرحيم **«Şüphesiz bunda bir işaret vardır. Ama çokları inanmazlar. Ve şüphesiz Rabbin, işte üstün Odur, merhamet eden Odur.»** (8, 9; 67, 68; 103, 104..) âyeti de bu kabildendir. Âyet, bu sûrede, her kıssanın sonunda, sekiz kere tekrar

etmiştir. Bu âyetin tekrarıyla, zikredilen Nebi'nin kıssasına, bu kıssada ibret ve delillerin bulunduğuna işaret edilmektedir.

وماكان أكثرهم مؤمنين **«Ama çokları inanmazlar.»** (Şuarâ, 8, 67, 103,..) âyeti, her nebinin kavmine mahsus bir ifadedir. Bu âyetin mefhumunda, her kavim içinde iman edenlerin sayıca azlığı mânası mevcut olduğundan, **izzeti,** içlerinden iman etmeyenlere, **rahmeti** de iman edenlere işaret olmak üzere, müteakip âyette العزيز ve الرحيم gibi iki sıfatla zikredilmiştir.

Kamer sûresindeki ولقد يسرنا القرآن للذكر فهل من مدكر **«Andolsun biz Kur'anı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?»** (17, 22, 32, 40.) âyetleri de bunun gibidir. Zemahşeri, âyetin tefsirinde şöyle der: Bu âyet, her kavme ait kıssayı duyanların, ibret almaları ve dikkatli olmaları için tekrar edilmiştir. Çünkü bu kıssaların her biri, kendine mahsus bir değer taşımakta, sevinç ve gafletlerine mağlup olmamaları için, uyanık bulunmalarına işaret etmektedir.

Bahauddin Subki, «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde şöyle der: Kur' an'da tekrar edilen âyet ile, makablindeki âyet murat ediliyorsa bu, itnab değil, ayrı gayelere bağlı olan lafızlar olmaz mı? diye sorulursa, şöyle cevap verilir: Eğer muteber olan lafzın umumiliği ise, tekrar eden bu âyetlerin her biri, aynı gayeye bağlı âyetlerdir. Fakat bu tekrar, kendinden sonraki âyete nass olduğu kadar, önceki âyetlerle de vuzuh kazanarak nass olur. Bu durumda, âyetin tekid ifade etmesi gerekmez mi? denilirse, şu cevap verilir: Gerçek olan, tekid ifade etmesidir. Fakat, tekidin üçten fazla âyetin tekrarıyla yapılmayacağı hususu da bir gerçektir. Bu durum, tabi şeklinde gelen tekidde söz konusudur. Ama bir âyetin değişik sûrelerde, üçten fazla tekrarlanması, buna mani teşkil etmez.

İbnu Cerir'in: ولله ما في السموات وما في الارض لقد وصينا..وكان الله غنيا حميدا **«Göklerde olanların hepsi Allah'ındır...Allah, zengindir, övgüye layıktır.»** (Nisâ, 131.) âyetiyle, ولله ما في السموات وما في الارض وكفى بالله وكيلا **«Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.»** (Nisâ, 132.) âyetinin tefsirinde zikrettiği hususlar, buna yakındır. İbnu Cerir şöyle demiştir: ولله ما في السموات âyetinin, her iki âyette ardarda tekrar etmesinin hikmeti nedir? diye sorulsa. Şu cevabı veririz: Bu durum, gökler ve yerle ilgili bilgilerin, değişik mânada olmasındandır. Bu da şuna dayanmaktadır: Birinci âyet; kul Allah'a muhtaç olduğu halde, Allah'ın kula muhtaç olmadığını gösterirken ikinci âyet, Allah-ın kulunu koruduğu, yaptığı her işi eksiksiz bildiğini gösterir. وكان الله غنيا حميدا **«Allah, zengindir, övülmeye layıktır. Vekil olarak Allah yeter.»** şeklinde dense, daha iyi olmaz mıydı? diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir: Birinci âyette, Allah'ın kulunu koruyup gözetmesi gibi bir vasıf mevcut değildir.

Ragıb el-Isfahani; و ان منهم لفريقا يلوون السنتهم بالكتاب لتحسبوه من الكتاب وما هو من... **«Onlardan bir grup var ki, Kitapta olmayan bir şeyi, siz kitaptan sanasınız diye dillerini eğip bükerler.»** (Âl-i İmrân, 78.) âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: Âyetteki birinci Kitap فويل للذين يكتبون الكتاب بأيديهم **«Vay haline o kimselerin ki, Kitab'ı elleriyle yazıp..»** (Bakara, 79.) âyetinde zikredilen, kendilerinin yazdığı kitabı, ikincisi Tevrat, üçüncüsü de Allah'ın indirdiği bütün semavi Kitap'lardır. Allah kelamını tahrif edenlerin söylediği sözler, Allah'ın Kitab'ı ve kelamından olmayan sözlerdir.

Tekrar gibi zannedilen, fakat aslında tekrar olmayan âyetlere misal, Kâfirun süresidir. Bu sûrenin لا اعبد ما تعبدون **«Ben sizin taptıklarınıza tapmam.»** âyeti istikbale, و لا أنتم عابدون **«Siz de tapmıyorsunuz..»** âyeti hale, ما اعبد **«taptığıma»** âyeti istikbale, و لا أنا عابد **«Ben asla tapacak değilim..»** âyeti hâl'e ما عبدتم **«sizin taptığınıza»** âyeti mâziye, و لا أنتم عابدون **«Siz de tapacak değilsiniz.»** âyeti istikbale, ما أعبد **«benim tapmakta olduğuma»** âyeti hale delalet etmektedir. Neticede sûre, her üç zamanda da kafirlerin ilah kabul ettikleri putlara ibadeti nefyetmektedir.

فاذا افضتم من عرفات فاذكروا الله عند المشعر الحرام واذكروه كما هداكم **«..Meşari Harama akın ettiğinizde Allah'ı anın, Onun size gösterdiği biçimde Onu anın..»** (Bakara, 200.) ve فاذكروا الله فى أيام معدودات **«Sayılı günlerde Allah'ı anın..»** (Bakara, 203.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerde geçen her zikir, diğerinden farklıdır. Birinci âyetteki zikr, şeytan taşlama yeri olan Müzdelife'deki vakfe sırasında yapılan zikirdir. و اذكروه كما هداكم âyeti, zikrin ikinci ve üçüncü defa tekrarlandığına işarettir. فاذا قضيتم **«Hac ibadetini bitirince»** âyetinin delaleti ile Arafat dönüşünde yapılan tavafın, bu âyetle de murad edilmesi muhtemeldir. Üçüncü zikir, Akabe'de yapılan taşlamaya işarettir. Âyetlerde geçen son zikir ise teşrik günlerinde, şeytan taşlama esnasında geçen zikirdir.

İdrab harfi olan بل kelimesinin tekrarı, yukarıdaki tekrara benzer. بل قالوا أضغاث أحلام بل افتراه بل هو شاعر **«Hayır, dediler, karmakarışık rüyalar; hayır, onu uydurmuş; hayır, o şairdir..»** (Enbiya, 5.), بل ادارك علمهم فى الآخرة بل هم **«Doğrusu onların ahiret hakkındaki bilgileri, ardarda gelip bir araya toplandı. Fakat onlar ondan bir kuşku içindedirler; hayır onlar ondan yana kördürler.»** (Neml, 66.) âyetleri buna misaldir. و متعوهن على موسع قدره و على مقتر قدره متاعا بالمعروف حقا على المحسنين **«..Onları faydalandırın. Eli gehiş olan da kendi gücü nisbetinde, eli dar olan da kendi kaderince güzel bir sekilde faydalandırmalıdır. Bu, iyilik edenlerin üzerine bir borçtur.** (Bakara, 236.) âyetinden sonra و للمطلقات متاع بالمعروف حقا على المتقين **«Boşanmış olan kadınların uygun olan geçimlerini sağlamak korunanlar üzerine bir borçtur.»** (Bakara, 241.) âyetinin gelmesi de, bu kabildendir. Bu âyetlerdeki ikinci tekrar, boşanan her kadına

şamil olan tekrarlardır. Birinci âyetteki boşanma, özellikle mehir takdirinden ve cinsi temastan önceki boşanmadır. Bir rivayete göre birinci âyet, vucubiyete işaret etmemektedir. Bu yüzden âyetin nüzulünden sonra bazı Sahabe: İstersen iyilikte bulunursun, istersen bulunmazsın, demişlerdir. İkinci âyet, Sahabenin bu sözü üzerine nâzil olmuştur. Bunları, İbnu Cerir rivayet etmiştir.

Kur'an'daki darbı mesellerin tekrarı da bu nevidendir. وما يستوى الاعمى والبصير ولا الظلمات ولا النور ولا الظل ولا الحرور وما يستوى الاحياء ولا الاموات **«Kör ile gören, karanlıklar ile ışık ve gölgelikle sıcaklık bir değildir.»** (Fâtır, 19-22.) âyetleri buna misaldir. Bakara sûresi 17. âyetinde münakfıkların durumu, ateşi yakıp çevresini aydınlatan kimsenin durumu, gökten boşanan yağmura tutulmuşların durumuna benzetilmesi, bu kabildendir. Zemahşeri, âyetin tefsirinde şöyle demiştir: İkinci teşbih; aşırı hayret, şiddetli sıkıntı ve korkunç duruma delalet etmesiyle, birincisinden daha beliğdir. Bu yüzden ikinci teşbih, birinciden sonra gelmiş, münafıkların durumu da tedrici olarak, ehvenden başlayıp daha şiddetli hallerle anlatılmıştır.

15- Kur'an'daki Kıssaların Tekrarı

Kıssaların tekrarı da bu nevidendir. Adem, Nuh, Musa, (a.s.) gibi bazı peygamberlerin kıssası buna misaldir. Bazı ulema, Allah'ın Musa'yı Kur'an'da yüz yirmi yerde zikrettiğini, İbnu'l-Arabi de «e l - K a v a s ı m» adlı eserinde; Allah'ın Nuh (a.s) kıssasını yirmi beş âyette, Musa (a.s.) kıssasını da doksan âyette zikrettiğini söyler.

Bedr b. Cemaa, «e l - M u k t e n ı s f i F e v a i d i T e k r a r' l - K ı s a s» adında müstakil bir eser telif etmiştir. Bu eserde müellif, kıssaların tekrarındaki faydaları zikretmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Önceki kıssada zikredilmeyen bir kelimenin, sonraki kıssada ziyade olarak gelmesi veya kelimenin, bir nükteden dolayı başka bir kelime ile yer değiştirmesi, kıssanın tekrarı sayılmaz. Belagat uleması, Kur'an'ın bu uslubunu çokça kullanır.

Bir kimse, Kur'an'dan bir kıssa duyar, evine dönerek duyduğunu anlatır, sonra da bir yere gidip, gittiği yerlerde bunu tekrar eder, bir başkası da önceki kavimlerin kıssalarını ayrıca tekrar ederse, bu anlatılanlar, fazla tekrar sayılmaz. Şayet kıssalar Kur'an'da tekrar etmemiş olsaydı, Musa (a.s.) kıssası bir başka kavimde, İsa (a.s.) kıssası da diğer bir kavimde kalırdı. Kur'an'daki bütün kıssalar da aynen böyledir. Halbuki Allahu Taâlâ her kavmin, bu kıssalarda iştirakini murad etmiştir. Bu sayede kıssalar, duymayanlara duyrulmuş, duyanlara ise tekid edilmiş olur.

Bir sözün, değişik edebi sanat ve uslubda kullanılması da, tekrardan sa-

yılmaz. Bunun fesahattaki değeri açıkça ortadadır.

Kıssaların naklindeki sebepler, hükümlerin naklindeki sebeplerden az olduğundan, kıssaların tekrarı, ahkam âyetlerinin tekrarından daha çoktur. Allahu Taâlâ Kur'an'ı inzal buyurduğunda, buna karşı gelenler, nazmın hangi şeklinde olursa olsun, benzerini getirmede aciz kalmışlardır. Bunun üzerine Allahu Taâlâ, kıssaları değişik sûrelerde tekrar etmekle, karşı gelenlerin acizliklerini açıkça ortaya koymuştur. Allahu Taâlâ onlara: فأتوا بسورة من مثله **«Haydi bir sûrenin benzerini getirin..»** (Bakara, 23.) âyetiyle mislini getirmeğe davet etmiştir. Eğer Kur'an'daki bir kıssa, sadece bir sûrede zikredilseydi Araplar; sûrenin benzerini siz getirin derlerdi. Bu yüzden Cenabı Hak, iddialarını her yönden çürütmek için aynı kıssayı, değişik sûrelerde tekrarlamıştır.

Bir kıssa, değişik sûrelerde tekrar edildiğinden, kelimelerindeki zıyadelik-noksanlık, takdim-tehir olmuş, her biri, bir başka üslupla ifade edilmiştir. Bu ifade şekli, nazmındaki değişiklikten, aynı mânayı çıkarmadaki fevkaladeliği ortaya koyduğu gibi, insan tabiatında yeniliklere karşı meyletme zevki ve sevgisi bulunduğundan, kalplerin bu kıssaları dinleme arzusunu da ortaya koyar. Ayrıca tekrarlanması ile, lafızdaki bir bozukluk dinlenilmesi halinde bir bıkkınlık husule getirmeyecek şekilde, Kur'an'ın ayrı bir özelliği ortaya çıkar. Böylece Kur'an, insan kelamından tamamen ayrılmış olur.

Yûsuf (a.s.) kıssasının, diğer kıssalardan farklı olarak sadece bir sûrede zikredilmesindeki hikmet, nedir? şeklindeki soruya şu cevaplar verilebilir:

1- Bu sûrede yer alan kıssada, kadınların Hz. Yûsuf'a karşı aşırı sevgiye kapılmaları, erkeklerin en güzeline meftun olan kadın ile, diğer kadınların durumları yer almaktadır. Gözü haramdan sakındırmak ve işlenen kusurları örtmek bakımından, kıssanın bir başka sûrede tekrar edilmeyişi buna uygun düşmüştür. Hakim, «M ü s t e d r e k»inde sahih olarak rivayet ettiğine göre Resûlullah kadınları, Yûsuf sûresini öğretmekten menetmiştir.

2- Bu kıssa, diğer kıssaların hilafına, büyük bir sıkıntı sonunda feraha kavuşmayı ihtiva etmektedir. Çünkü; İblis, Nuh kavmi, Hud kavmi, Salih (a.s)ın kavmi ile diğer kavimlerin kıssaları, neticede helake dayanmaktadır. Yûsuf kıssasında feraha kavuşma özelliği olduğundan, naklindeki sebepler, onun diğer kıssalardan ayrılmasında ittifak etmiştir.

3- Ebu Ishak el-İsferayini şöyle der: Allahu Taâlâ, Kur'an'ı Kerim'de Yûsuf kıssasını bir kere, diğer peygamber kıssalarını da çeşitli sûrelerde birden fazla tekrar etmesi, sanki Resûlullah'ın Araplara; şayet Kur'an benim sözüm ise, diğer kıssaların tekrarlandığı gibi, siz de Yûsuf kıssasında aynı tekrarı yapınız, demesi gibi, onların benzerini getirmedeki aczine işaret etmektedir.

4- Suyuti, burada şunu ilave etmek isterim der: Bu sûre ile ilgili dördün-

cü cevap, bana göre şu olabilir: Yûsuf sûresi, Hakim'in «M ü s t e d r e k»inde zikrettiği gibi, mahiyetini öğrenmek isteyen Sahabenin talebi üzerine nâzil olmuştur. Bu yüzden sûre, Sahabe'nin arzusuna uygun, kıssanın maksudunu ortaya koyacak şekilde, nefsi rahatlatıcı, bütün teferruatı ihtiva eden bir özellikle, tam ve geniş olarak nâzil olmuştur.

5- Verilen cevapların en kuvvetlisi bence, bu beşinci cevaptır. Yûsuf (a.s.) kıssası dışında, diğer peygamber kıssalarının tekrarlanmasındaki gaye, peygamberlerini yalanlayan kavimlerin halakini ifade etmektir. Kıssaların tekrarındaki ihtiyaç, küffarın Resûlullah'ı tekzib etmesinin sürekli olarak tekrarına bağlıdır. Küffarın Resûlullah'ı her yalanlayışında, önceki peygamberleri yalanlayanların karşılaştığı azap gibi, azabın geleceğini haber veren bir kıssa nâzil olmuştur. Bu yüzden Allahu Taâlâ: فقد مضت سنة الأولين **«..öncekilerin kanunu geçmiştir.»** (Enfâl, 38.), الم يروا كم اهلكنا من قبلهم من قرن **«Görmediler mi onlardan önce nice nesiller yok ettik..»** (Enam, 6.) âyetleri inzâl buyurmuştur. Halbuki, Yûsuf (a.s.) kıssasında bu durum mevcut değildir.

Yûsuf kıssasıyla ilgili bu cevaplar, Ashabı Kehf, Zülkarneyn, Musa (a.s)la Hızır (a.s) ve Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi kıssalarının tekrar etmeyişindeki hikmet için de geçerlidir.

Tekrarı yapılan kıssalardan olmadığı halde, Yahya ve İsa (a.s)ın doğumları Kur'an'da niye iki kere zikredilmiştir? diye sorulacak olursa, buna şu cevap verilir: Bu iki peygamber önce Mekki olan Meryem suresinde zikredilmiştir. Bu sûre, Mekke ehline hitaben nâzil olmuştur. Sonra da Medeni olan Âl-i imrân sûresinde zikredilmiştir. Bu sûre Yahudiler ve Hiristiyanlara hitaben nâzil olmuştur. Bu yüzden Yahudi ve Hiristiyanların karşı koymaları ve yalanlamaları, bu kıssayı takiben gelmiştir.

16- Sıfatla Yapılan İtnab

Sıfat, cümlede çeşitli sebeplerle kullanılır:

a- Nekre kelimeyi tahsis eder; فتحرير رقبة مؤمنة **«..Mümin bir köle azat etmesi..»** (Nisâ, 92.) âyeti buna misaldir.

b- Marife kelimeyi açıklar; ورسوله النبي الأمي **«..Onun ümmi peygamberi olan elçisine..»** (Araf, 158.) âyeti buna misaldir.

c- Medih ve sena gayesi ile kullanılır. Allah'ın sıfatları bu kabildendir; بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم مالك يوم الدين **«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Âlemlerin Rabbı Allah'a hamdolsun. O Rahman ve Rahimdir, din günün sahibidir.»** (Fatiha, 1-4.) ve هو الله الخالق البارئ المصور **«O yaratan, var eden, şekil veren Allahtır.»** (Haşr, 24.) âyetleri buna misaldir. يحكم بها النبيون الذين أسلموا **«Allah'a teslim olmuş peygamberler, onunla hükmederlerdi,**

(Mâide, 44.) âyeti de bu kabildendir. Zemahşeri'nin ifadesine göre âyetteki bu vasıf medih bildirmek, İslam'ın şerefini göstermek, Yahudilere tarizde bulunmak için gelmiştir. Çünkü onlar, bütün peygamberlerin dini olan islamiyetten uzaklaşmışlardır.

d- Zemmetmek gayesiyle gelir, فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم «..**kovulmuş şeytandan Allah'a sığın..»** (Nahl, 98.) âyeti buna misaldir.

e- Vehmi kaldıran tekid olarak gelir; لاتتخذوا الهين اثنين **«..iki ilah edinmeyin..»** (Nahl, 51.) âyeti buna misaldir. Âyetteki الهين kelimesi, tesniye ifade eder. Bundan sonraki اثنين kelimesi, şirki nefyetmek üzere tekid eden bir sıfat olarak gelmiştir. Ayrıca bu, acizlik veya başka bir mânaya gelmeksizin, sadece uluhiyetteki ikiliğin nefyini ifade için gelmiştir. Birlik ifadesinden Resûlullah'ın: **Biz ve Benu Muttalip, aynı kabileyiz,** sözünde görüleceği üzere, neviyet anlaşıldığı gibi, bazen de sayının nefyi anlaşılır. Tesniye de bunu ifade eder. Âyette sadece لاتتخذوا الهين dense idi, bir neviden birçok ilah ittihazı ihtimal dahilinde olsa bile, iki ilah cinsinin nefyedildiği vehmi ortaya çıkardı. Bu yüzden انما هو اله واحد **«..O ancak tek bir ilahtır..»** (Nahl, 51.) âyetinde ilah kelimesi, vahid sıfatıyla tekid edilmiştir.

كل kelimesini tenvinli okuyan kıraata göre فاسلك فيها من كل زوجين اثنين **«her cinsten ikişer çift...alıp..»** (Müminun, 27.) âyeti ile فاذا نفخ فى الصور نفخة واحدة **«Sûra birinci defa üflendiği zaman..»** (Hâkka, 13.) âyeti, bu kabildendir. İkinci âyetteki واحدة kelimesi, nefha sayısındaki tevehhümü kaldırmak üzere gelen tekittir. Çünkü bu siga, وان تعدوا نعمت الله لاتحصوها **«..Eğer Allah'ın nimetini saymağa kalkışsanız sayamazsınız..»** (İbrahim, 34.) âyetinin delaleti ile kesret ifade eder.

فان كانتا اثنتين **«..eğer iki kız kardeşi varsa..»** (Nisâ, 176.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki كانتا lafzı, tesniye ifade eder. Böylece اثنتين lafzıyla tefsiri, كانتا kelimesi üzerine ziyadelik ifade etmez.

Ahfeş ve el-Farisi, bu hususu şöyle açıklarlar: اثنتين kelimesi sıfat olmaktan ziyade, başlıbaşına sayı ifade eder. Eğer اثنتين kelimesi sıfat olsaydı, bu durumda فان كانتا صغيرتين veya كبيرتين veya صالحتين veyahut diğer sıfatlardan herhangi birini getirmek mümkün olurdu. Âyette اثنتين gelince, bunun sadece iki sayısına taalluk ettiği anlatılmak istenmiştir. Bu kelimenin sağladığı fayda, tesniye zamirinde mevcut değildir. Bu âyette Cenab-ı Hakkın فان كانتا اثنتين فصاعدا **Eğer iki veya ikiden fazlaysa..** şeklinde murat ettiği söylenir. Bununla, iki veya ikiden çok olanı اثنتين ile ifade ederek yetinmiştir. Bunun benzeri, فان لم يكونا رجلين **«..eğer iki erkek yoksa..»** (Bakara, 282.) âyetidir. Âyetteki tesniye zamirinin mutlaka iki şahide ait olması daha uygundur.

ولا طائر يطير بجناحيه **«..iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki..»** (Enam.

38.) âyeti, tekid ifade eden sıfata ait misallerdendir. Âyetteki يطير kelimesi, طائر kelimesinden kuşun kendisi murad edildiğini tekid etmektedir. طائر kelimesi, bazan mecazi olarak başka mânaya da gelir. Âyetteki بجناحيه kelimesi, gerçek mânada uçmayı tekid için gelmiştir. Kelime, bazan mecazi olarak; hızlı adımlarla koşmak mânasına da gelir.

يقولون بألسنتهم ماليس فى قلوبهم «**Onlar kalplerinde olmayan şeyi söylüyorlar..**» (Fetih, 11.) âyeti de bu kabildendir. Söylemek, و يقولون فى أنفسهم «**..kendi içlerinde de...diyorlar..**» (Mücadele, 8.) âyetinin delaletiyle mecazi olarak dille söyleme dışındaki ifadelerde de kullanılır. و لكن تعمى القلوب التى فى الصدور «**..fakat göğüslerdeki kalbler kör olur.**» (Hac, 46.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki kalp kelimesi mecazi olarak göz yerine kullanıldığı gibi, الذين كانت أعينهم فى غطاء عن ذكرى «**Onlar ki beni anmağa karşı gözleri perde içinde idi..**» (Kehf, 101.) âyetinde görüldüğü üzere göz kelimesi, mecazi olarak, kalp yerine de kullanılmıştır.

Sıfatla ilgili önemli kaidelerden bazıları şunlardır:

Umumi mânadaki sıfat, hususi mânadaki sıfattan sonra gelmez. رجل فصيح متكلم **düzgün konuşan adam,** yerine رجل متكلم فصيح denilir. Bu kaideye göre, Musa (a.s)la ilgili و كان رسولا نبيا «**..ve gönderilmiş bir peygamberdi..**» (Meryem, 51.) âyetinde, çözülmesi müşkil bir husus vardır. Bu müşkil, nebi kelimesinin sıfat olmayıp, hal olduğu şeklinde izah edilmiştir. Buna âyetin mânası: Nebi durumunda iken resûl olarak gönderildi, şeklindedir. Takdim-tehir bahsinde bununla ilgili misaller verilmiştir.

Eğer sıfat, isim tamlamasından sonra gelir, muzaf sayı olursa, bu sıfatın muzafa veya muzafun ileyh üzerine icrası caiz olur. Birinciye misal: سبع سموات طباقا «**..yedi göğü tabaka tabaka..**» (Mülk, 3.) âyeti, ikinciye misal de: سبع بقرات سمان «**..yedi semiz inek..**» (Yûsuf, 43.) âyetidir.

Bir isim, birden fazla sıfat alırsa, en doğru olan, mânaları birbirinden farklı olan sıfatların atıf edatıyla birbirine bağlanmasıdır. هو الأول و الآخر و الظاهر و الباطن «**O ilktir, sondur, zahirdir, batındır..**» (Hadid, 3.) âyeti buna misaldir. Aksi halde atıf edatının terki gerekir. و لا تطع كل حلاف مهين همّاز مشاء بنميم مناع للخير معتد أثيم «**Şunların hiçbirine itaat etme: Yemin edip duran, aşağılık, kınayan, söz götürüp getiren, hayra engel olan, saldırgan, günahkâr, kaba, sonra da kötükle damgalı..**» (Kalem, 10-13.) âyetleri buna misaldir.

Sıfatların medih ve zem makamında irapdan kesilmesi, icrasından daha beliğdir. el-Farisi bu konuda şöyle der: Sıfatlar medih veya zem makamında zikredildiğinde doğru olan, irabında mevsufuna muhalefet etmesidir. Cümledeki yeri, itnabı gerektirir. İrabında muhalefet edilirse, sıfattan beklenen gaye daha mükemmel olur. Çünkü ihtilaf durumunda, mânalar çeşitli ve değişik, ittihat du-

rumunda ise, sadece bir nevi olur. Sıfatlardaki medihe misal: والمؤمنون يؤمنون بما أنزل اليك وما أنزل من قبلك والمقيمين الصلاة والمؤتون الزكاة «..ve **Müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. O namazı kılanlar, zekatı verenler..»** (Nisâ, 162.) ile ولكن البر من آمن بالله....والموفون بعهدهم اذا عاهدوا والصابرين «**Asıl iyilik odur ki, Allah'a inandı...Anlaşma yaptıkları zaman anlaşmalarını yerine getirenler, sabredenler..»** (Bakara, 177.) âyetleridir.

رب kelimesinin raf'ı ve nasbı ile okunan şaz kıraata göre الحمد لله رب العالمين «**Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.»** (Fatiha, 2.) âyeti buna misaldir. Zemme misal ise; وامرأته حمالة الحطب «**Karısı da odun hammalı olarak..»** (Leheb, 4.) âyetidir.

17- Bedelle Yapılan İtnab

Bu itnabın gayesi, müphemi izah etmektir. Faydası ise, beyan ve tekiddir. Beyan'ın faydası; رأيت زيدا اخاك **Kardeşin Zeyd'i gördüm,** cümlesinde açıkça görülmektedir. Bu cümlede Zeyd'den, sadece kardeşi olan Zeyd anlaşılır. Tekidin faydası, amilin tekrarı niyetiyle yapılmasıdır. Bu tekid, görünürde iki cümle gücündedir, birinci cümlenin ifade ettiği mânayı ihtiva eder. Bu tekid; ya mutabakat sağlamakla bedeli küll mine'l-küll, ya da iltizam yolu ile bedeli iştimal şeklinde olur.

Bedeli kül'e misal: اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم «**..Bizi doğru yola ilet. Nimet verdiğin kimselerin yoluna; gazab edilmiş olanların yoluna değil.»** (Fatiha, 6-7.), لتهدى الى صراط مستقيم صراط الله «**doğru yola götürüyorsun, Allah'ın yoluna..»** (Şûrâ, 52, 53.), لنسفعا بالناصية ناصية كاذبة «**..onu perçeminden yakalarız. O yalancı, günahkar perçeminden..»** (Alak, 15, 16.) âyetleridir.

Bedeli ba'z mine'l-küll'e misal: ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا «**..yoluna gücü yeten herkesin o eve (gidip) haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır..»** (Âl-i İmrân, 97.), ولولا دفع الله الناس بعضهم ببعض «**..Eğer Allah, insanların bir kısmıyla diğerini savmasaydı..»** (Bakara, 251.) âyetleridir.

Bedeli iştimal'e misal: وما أنسانيه الا الشيطان أن اذكره «**..Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu..»** (Kehf, 63.), يسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه قل قتال فيه كبير **Sana haram ayından, onda savaştan soruyorlar. De ki: Onda savaş büyük bir günahtır..»** (Bakara, 217.), قتل أصحاب الأخدود النار «**Öldürüldü hendeğin adamları...ateş..»** (Burûc, 4-5.) ve لجعلنا لمن يكفر بالرحمن لبيوتهم سقفا من فضة ومعارج «**..Rahman'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve binip çıkacakrı merdivenler yapardık..»** (Zuhruf, 33.) âyetleridir.

Bazı ulema, bu üç bedele; bedel-i kül mine'l-ba'zı da ilave ederler. Buna misal olarak, Kur'an'da şu âyete rastladım. يدخلون الجنة ولا يظلمون شيئا جنات عدن

«..Cennete girecekler ve hiç haksızlığa uğratılmayacaklar. Adn cennetleri..» (Meryem, 60, 61.). Âyetteki جنات عدن kelimesi, cennet kelimesinden bedel'dir. Bu nevi bedel'in faydası, cennetin bir olduğunu değil, çokluğunu belirtmesidir. İbnu Sîd bu konuda şöyle der: Her bedel, mübdel-i minh,'de görülen müşkili kaldırma gayesini gütmez. Belki, mübdeli minh'in bedele ihtiyacı olmasa bile, bedel'le tekid edildiğini gösterir. وانك لتهدى الى صراط مستقيم . صراط الله **«..ve şüphesiz sen, doğru yola götürüyorsun. Allah'ın yoluna..»** (Şûrâ, 52, 53.) âyetinde ikinci sırat kelimesi zikredilmeseydi, sıratı müstakim'den, sıratullah anlaşıldığını herkes kabul ederdi. Buna rağmen Sibeveyh, bedelden tekit yapılamayacağını savunmuştur.

İbnu Abdisselam; واذ قال ابراهيم لابيه آزر **«İbrahim babası Âzer'e demişti ki..»** (Enam, 74.) âyetinde bedelin sadece tekit için gelmediğini ifade ederek şöyle der: Âyetteki bedel, beyan ifade etmez. Çünkü bir babanın, başka bir baba ile karıştırılmasına imkan yoktur. Fakat bu görüş; dedeye, baba da denildiğinden reddedilmiş, âyette hakiki babanın kastedildiğini belirtmek için, bedel yapılmıştır.

18– Atf-ı Beyan'la Yapılan İtnab

Atf-ı Beyan, izah bakımından aynen sıfat gibidir. Fakat, bedel'le aralarında bazı farklar mevcuttur. Bedel, bağlı olduğu mübdel-i minh'i izah ederken atfı beyan, bağlı olduğu ifadedeki mânayı izah eder.

İbnu Keysan; atf-ı Beyan'la bedel arasındaki farkı şöyle açıklar: Bedel cümlede, mübdelün minh'in bir tekrarı kabul edildiğinden, müstakil bir değere sahip iken atf-ı beyan, matufun aleyh'le birlikte, aynı değere sahiptir.

İbnu Malik, «Ş e r h u' l - K i f a y e» adlı eserinde, bu konuda şu açıklamada bulunur: Atf-ı beyan, metbuunu tamamlama bakımından sıfata benzer. Yalnız atf-ı beyan, şerh ve beyan etmek suretiyle metbuunu tamamlarken, sıfat metbuunda mevcut olan mânanın veya sebebin delaletiyle mevsufunu tamamlar. Ayrıca atfı beyan, delalet ettiği mânayı takviye etmede, tekide benzer. Aralarındaki fark, tekidin, mecaz olma tevehhümünü kaldırmasıdır. Atfı beyan ayrıca, müstakil bir değere sahip olma bakımından bedele benzer. Fakat aralarındaki fark, bedel'deki tekrarın, niyete bağlı olmasıdır. فيه آيات بينات مقام ابراهيم **«Onda açık deliller, İbrahim'in makamı vardır.»** (Âl-i İmrân, 97.), من شجرة مباركة زيتونة **«..mübarek bir zeytin ağacından..»** (Nur, 35.) âyetleri buna misaldir. Atfı beyan bazan, izah yönü olmaksızın, yalnız medih için gelir. جعل الله الكعبة البيت الحرام **«Allah, Kabe'yi, o saygı değer evi..»** (Mâide, 97.) âyeti buna misaldir. Âyetteki beytu'l-Haram, Kabeyi izah için değil, medih için gelen atfı beyandır.

19- İki Müteradif Kelimeden Birinin Diğerine Atfı İle Yapılan İtnab

Bu itnabın gayesi, tekid'dir. انما أشكو بثى و حزنى الى الله **«Ben üzüntümü ve tasamı yalnız Allah'a şikayet ederim..»** (Yûsuf, 86.), فما وهنوا لما أصابهم فى سبيل الله **«..Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zayıflık da göstermediler.»** (Âl-i İmrân, 146.), فلا يخاف ظلما و لا هضما **«ne zulümden, ne de hakkının çiğnenmesinden korkmaz..»** (Tâhâ, 112.), لاتخاف دركا و لا تخشى **«..yetişilmekten korkma, (boğulmaktan) endişelenme..»** (Tâhâ, 77.), لاترى فيها عوجا و لا امتا **«Orada ne bir eğrilik, ne de bir tümsek göremiyeceksin..»** (Tâhâ, 107.). el-Halil b. Ahmed; عوج ve أمت kelimelerinin aynı mânada olduğunu söyler. سرهم و نجواهم **«onların sırlarını ve gizli konuşmalarını..»** (Tevbe, 78.), شرعة و منهاجا **«..bir şeriat ve yol..»** (Mâide, 48.), لاتبقى و لاتذر **«(Geride bir şey) komaz, bırakmaz (her şeyi yakıp yok eder).»** (Müddessir, 28.), الا دعاء و نداء **«..bağırıp çağırmadan başka..»** (Bakara, 171.), انا أطعنا سادتنا و كبراءنا **«..biz beylerimize büyüklerimize uyduk..»** (Ahzab, 67.), لايمسنا فيها نصب و لايمسنا فيها لغوب **«..orada bize ne bir yorgunluk, ne de bir usanç dokunur..»** (Fatır, 35.) âyetteki نصب kelimesi, لغب kelimesinin vezin ve mânasındadır. اولئك عليهم صلوات من ربهم و رحمة **«..Rablerinden bağışlanmalar ve rahmet hep onlaradır..»** (Bakara, 157.), عذرا او نذرا **«Özür yahut uyarmak için.»** (Mürselât, 6.) âyetleri buna misaldir. Sa'leb; son âyetteki iki kelimenin aynı mânada olduğunu söyler.

el-Müberrid, Kur'an'da bu nevi atfın mevcut olmadığını söyleyerek yukarıda zikredilen âyetlerdeki müteradif kelimelerin aynı mânada olmadığı şeklinde tevilde bulunmuştur. Diğer ulema da şöyle der: Bu hususta doğru olan, müteradif kelimelerin bir arada bulunmasıyla hasıl olan mânanın, münferid halde iken bu mânayı taşımadığıdır. Ziyade harf, kelimeye ziyade mâna kazandırdığından, ziyade kelime de, cümeleye ziyade mâna kazandırır.

20- Hususi Mânanın Umumi Mânaya Atfı İle Yapılan İtnap

Bu nevi atfın faydası, hususi mânadaki kelimenin faziletini gösterir. Hatta bu kelime, vasfındaki değişiklik zatındaki değişikliği meydana getirdiğinden, umumi mânadaki kelime cinsinden sayılmamıştır.

Ebu Hayyan, hocası Ebu Cafer b. Zubeyr'in şöyle dediğini nakleder: Bu nevi atfa, tecrid adı da verilir. Güya bu atıf, cümleden tecrid edilmiş faziletinden dolayı, münferiden zikredilmiş bir atıftır. حافظوا على الصلوات و الصلاة الوسطى **«Namazları ve orta namazı koruyun..»** (Bakara, 238.), من كان عدوا لله و ملائكته و رسله و جبريل و ميكال **«..Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebraile ve Mikaile düşman olursa.»** (Bakara, 98), و لتكن منكم أمة يدعون الى الخير و يأمرون **«İçinizden hayra çağıran, iyiliği buyurup, kötülükten men eden bir topluluk olsun..»** (Âl-i İmrân, 104.), و الذين يمسكون بالكتاب و أقاموا الصلاة **«Onlar ki Kitab'a**

sımsıkı sarılırlar ve namazı dosdoğru kılarlar..» (Araf, 170.) âyetleri buna misaldir. Namazı dosdoğru kılmak, Kur'an'a temessük cümlesindendir. Namazın ayrıca zikri, dinin direği olması bakımından, önemini göstermektedir. Cebrail ve Mikail (a.s.)ın ayrıca zikri, bunlara karşı düşmanlık iddiasında bulunan Yahudilerin sözüne cevap vermektedir. Mikail'in Cebrail ile birlikte zikredilmesi, Cebrail-in, kalplere ve ruhlara hayat veren vahiy meleği, Mikail'in de insana hayat veren, rızık meleği olmasından dolayıdır. Kirmani, «e l - A c a i b» adlı eserinde ifade ettiği gibi; Cebrail ve Mikail, meleklerin emiridir. Emir nasıl orduya dahil değilse, Cebrail ve Mikail, başlangıçta melaikeye dahil değillerdi.

ومن يعمل سوءا أو يظلم نفسه **«Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de»** (Nisa, 110.) ، ومن أظلم ممن افترى على الله كذبا او قال أوحى الي ولم يوح اليه شيء **«Allah'a karşı yalan uydurandan, ya da kendisine bir şey vahyedilmemişken 'Bana da vahyolunuyordu' diyenden daha zalim kim olur?..»** (Enam, 93.) âyetleri de bu neve misaldir. İbnu Malik'in, bu ve bundan önceki âyetlerdeki görüşüne göre atıf, vav harfine tahsis edilmemiştir. Âyetlerin ikinci kısmında matufun bizzat zikri, söylenen ve yapılana işin son derece çirkin olduğuna işaret etmektedir. Bu nevi atıfta, sözü edilen hususilik ve umumilik, usul ıstılahının aksine, umumi mânanın hususi mânaya şamil olduğunu gösterir.

21- Umumi Mânanın Hususi Mânaya Atfı İle Yapılan İtnab

Bazı ulema, bu nevi atfın Kur'an'da mevcut olmadığını söylemekle hataya düşmüşlerdir. Faydası açıkça görüldüğü üzere, mânayı umumileştirmektedir. Önemini göstermek üzere, birinci kelimesi münferid zikredilene misal ان صلاتي ونسكي **«..benim namazım, ibadetim..»** (Enam, 162.) âyetidir. Âyetteki nusuk kelimesi, umumi mânada, ibadet demektir. ولقد آتيناك سبعا من المثاني والقرآن **«Andolsun, sana ikişerlerden yedi ve bu büyük Kur'an'ı verdik.»** (Hicr, 87.), رب اغفر لي ولوالدي ولمن دخل بيتي مؤمنا وللمؤمنين والمؤمنات **«Rabbim, beni, anamı-babamı, inanarak evime gireni, inanan erkek ve kadınları bağışla..»** (Nuh, 28.), فان الله هو مولاه وجبريل وصالح المؤمنين والملائكة بعد ذلك ظهير **«..Onun dostu ve yardımcısı Allah, Cibril ve Müminlerin iyileridir. Bunun ardından melekler de ona arkadır.»** (Tahrim, 4.) âyetleri bu neve dair misallerdir.

Zemahşeri; قل من يرزقكم **«De ki: 'Sizi kim rızıklandırıyor?'»** (Yûnus, 31.) âyetine ومن يدبر الأمر **«..ve düzenleyip yönetiyor..»** âyetinin atfını, bu neviye misal olarak göstermiştir.

22- Mübhemlikten Sonra İzah Edilen İtnab

Beyan uleması şöyle der: Bir kelimeyi önce müphem mânada kullanıp sonra izahını getirmek, itnabdır. Bu nevi itnab'ın faydası, ya mânayı müphem

veya izah gibi iki ayrı şekilde anlamak ya da üzerinde iyice düşündükten sonra talep edilen mânanın akla gelmesini sağlamaktır. Mânayı bu şekilde kavramak, zihni yormadan kavranılan mânadan daha değerlidir. Veyahut, müphemi düşünerek, izahını öğrenme zevkine ermektir. Çünkü bir şey, bir yönüyle bilindiğinden nefis, diğer yönlerini öğrenme şevkine kapılır, kendini düşünceye sevkeder. Bunların da bilinmesi, düşünülen bu şeyin, birden bilinmesinden daha zevklidir.

رب اشرح لى صدرى **«Dedi ki: 'Rabbim benim göğüsümü aç'.»** (Tâhâ, 25.) âyeti bu nevi itnaba misaldir. Âyetteki اشرح fiili, herhangi bir şeyin şerhini talep ifade eder. صدرى kelimesi de, talep edilen şeyin tefsir ve beyanını ifade eder. ويسر لى أمرى **«Bana işimi kolaylaştır.»** âyeti de bu kabildendir. Âyetin mânası, tekid ifade eder. Çünkü gönderilen her peygamber, bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. ألم نشرح لك صدرك **«Biz senin göğüsünü açmadık mı?»** (İnşirah, 1.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Bu âyet, Resûlullah'ın içinde bulunduğu nimet ve mevkii ifade ettiğinden, tekid mânası taşır.

İcmalden sonra tafsil de bu nevidendir.

ان عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا... منها أربعة حرم **«..Allah katında ayların sayısı on ikidir...Bunlardan dördü haram aylardır..»** (Tevbe, 36.) âyeti buna misaldir. Tafsilden sonra icmale misal de: ثلاثة أيام فى الحج وسبعة اذا رجعتم تلك عشرة كاملة **«..üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman olmak üzere tam on gün oruç tutar..»** (Bakara, 196.) âyetidir. Bu âyette عشرة kelimesi وسبعة kelimesindeki vav harfinin أو mânasında olma tevehhümünü kaldırmak için, yeniden zikredilmiş, ثلاثة kelimesi de عشرة kelimesindeki icmali mânaya dahil olmuştur. خلق الأرض فى يومين... وجعل فيها رواسى من فوقها وبارك فيها وقدر فيها أقواتها فى أربعة أيام **«..arzı iki günde yaratanı...Onun üstünden ağır baskılar yaptı. Onda bereketler yarattı ve onda gıdalarını tam dört günde takdir etti..»** (Fussilet, 9-10.) âyetleri de buna misaldir. Bu âyette zikredilen **iki gün,** sonradan gelen **dört günün** dışında değildir. Zemahşeri'nin, Tefsirinde işaret ettiği, İbnu Abdisselam'ın da tercihe şayan bulduğu görüşe göre, âyetin en güzel tefsiri budur.

Zemlekani, «E s r a r u' t - T e n z i l»inde Zemahşeri'nin bu görüşünü kabul ederek, şunu ilave eder: وواعدنا موسى ثلاثين ليلة وأتممناها بعشر **«Musa ile otuz gece sözleştik ve buna on gece daha kattık..»** (Araf, 142.) âyeti bunun benzeridir. Âyet, on gecenin, vaadedilen otuz gecenin dışında olma ihtimalini kaldırmaktadır.

İbnu Asker şöyle der: Âyette; önce otuz, sonra on gecenin zikrindeki fayda, Hz. Musa'nın zihnen ve bedenen hazır bulunması için, vaadedilen gecelerin sonuna yaklaştığını hatırlatmaktır. Şayet Hz. Musa, başlangıçta kırk gün ile vaad edilseydi, vaadedilen günler arasında bir fark olmayacaktı. Bu müddet iki-

ye bölününce, Hz. Musa vaadedilen günlerin sonuna yaklaşıldığını hissetmiş, azmi daha da artmıştır.

Kirmani, «e l - A c a i b» adlı eserinde تلك عشرة كاملة «tam on gün» (Bakara, 196.) âyetiyle ilgili sekiz husus tesbit ettim, der. Bunlardan ikisi tefsir, biri fıkıh, biri nahiv, biri mâna, ikisi de hesapla ilgilidir. Ben bunları, «E s r a r u' t - T e n z i l» adlı eserime dercettim.

23- Tefsir Yoluyla Yapılan İtnab

Beyan uleması şöyle der: Bu nevi itnab, bir cümledeki gizlilik veya karışıklığı izale ve tefsir etmek için yapılır. ان الانسان خلق هلوعا اذا مسه الشر جزوعا واذا مسه الخير منوعا **«Doğrusu insan hırslı yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundumu sızlanır. Kendisine hayır dokundu mu vermez.»** (Meâric, 19-21.) âyetleri buna misaldir. Ebu'l-Âliye ve diğer müfessirlerin dediği gibi, âyetteki اذا مسه ile devam eden cümle, هلوعا kelimesini tefsir etmektedir.

Beyhaki, «Ş e r h u E s m a i' l - H u s n a» adlı eserinde الحىّ القيوم لا تأخذه سنة ولا نوم **«..Diri, yaratıkların koruyup yönetici. Kendini ne bir uyku, ne bir uyuklama tutmaz..»** (Bakara, 255.) âyetine لا تأخذه سنة cümlesi, القيوم kelimesini, يسومونكم سوء العذاب يذبحون ابناءكم **«Size azabın en kötüsünü reva görüp, oğullarınızı boğazlayan..»** (Bakara, 49.) âyetinde يذبحون cümlesinin يسومون cümlesini, ان مثل عيسى عند الله كمثل آدم خلقه من تراب **«..Allah katında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı..»** (Âl-i İmran, 59.) âyetinde خلقه من تراب cümlesinin مثل kelimesini, لا تتخذوا عدوى وعدوكم أولياء تلقون اليهم بالمودة **«..benim de sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin..»** (Mümtehine, 1.) âyetinde تلقون cümlesinin لا تتخذوا cümlesini tefsir ettiğini söyler.

Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazi الصمد لم يلد ولم يولد **«..Sameddir. Kendisi doğurmamış ve doğmamıştır..»** (İhlas, 2-3.) âyetinde لم يلد cümlesinin الصمد kelimesini tefsir ettiğini söyler.

Kur'an'da bu neve dair misaller pek çoktur.

İbnu Cinni ise şunları zikreder: Cümle ne zaman tefsiri olarak gelirse, müfesser cümlenin parçası, mütemmimi ve cümlenin bir kısmı gibidir.

24- Zahiri Bir İsmin Zamir Yerine Getirilmesi İle Yapılan İtnap

Bu konuda sadece İbnu Saig'ın bir eserini gördüm. Bu çeşit itnabın sağladığı bir takım faydalar vardır. Bunlar, sırası ile şöyledir:

1- Beyan ve kudrette ziyadelik ifade eder; قل هو الله احد الله الصمد **«De ki: Allah birdir. Allah Sameddir.»** (İhlas, 1-2.), وبالحق أنزلناه وبالحق نزل **«Biz onu hak olarak indirdik, o da hak olarak inmiştir..»** (İsrâ, 105.), ان الله لذو فضل على الناس ولكن اكثر الناس لا يشكرون **«..Şüphesiz Allah insanlara lütufkârdır. Fakat in-**

sanların çoğu şükretmezler..» (Mümin, 61.), لتحسبوه من الكتاب وما هو من الكتاب و يقولون هو من عند الله وما هو من عند الله «..Kitabta olmadığı halde Kitaptan zannedesiniz diye dillerini eğip bükerler. O, Allah katından olmadığı halde: 'Allah katındadır' derler..» (Âl-i İmrân, 78.) âyetleri buna misaldir.

2- Tazim ifade eder: واتقوا الله ويعلمكم الله والله بكل شيء عليم «Allah'tan korkun Allah, size öğretiyor. Allah herşeyi bilir.» (Bakara, 282.), اولئك حزب الله ألا ان حزب الله هم المفلحون «İşte onlar Allah'ın grubudur. İyi bilin ki kurtuluşa ulaşacak olanlar Allah'ın taraftarlarıdır.» (Mücadele, 22.), وقرآن الفجر ان قرآن الفجر كان مشهودا «..sabahın Kur'an'ını da. Çünkü sahah namazı görülür.» (İsrâ, 78.), ولباس التقوى ذلك خير «..Takva elbisesi daha hayırlıdır.» (Araf, 26.) âyetleri buna misaldir.

3- İhanet ve tahkir ifade eder; اولئك حزب الشيطان ألا ان حزب الشيطان هم الخاسرون «..Onlar şeytanın grubudur. İyi bilin ki şeytanın taraftarları kaybedecektir.» (Mücadele, 19.), ان الشيطان ينزغ بينهم «Çünkü şeytan aralarına girer..» (İsrâ, 53.) âyetleri buna misaldir.

4- Zamirin mercii olan birinci ismin dışında, başka bir isme raci olma vehminden dolayı beliren karışıklığı izale etmesidir. İbnu'l-Haşşab'ın ifadesine göre: قل اللهم مالك الملك تؤتى الملك من تشاء. «De ki: 'Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, Sen mülkü dilediğine verirsin..» (Âl-i İmrân, 26.) âyetinde تؤتيه denilse idi, zamirin birinci isme ait olduğu vehmi ortaya çıkardı. والمشركات الظانين بالله ظن السوء. عليهم دائرة السوء. «..Allah'a kötü zanda bulunan müşriklerin...kötü hezimetleri başlarına gelsin..» (Fetih, 6.) âyetinde Cenab-ı Hak عليهم دائرته buyursa idi, zamirin Allah'a ait olduğu vehmi ortaya çıkardı. فبدأ باوعيتهم قبل وعاء اخيه ثم استخرجها من وعاء اخيه «Bunun üzerine kardeşinin kabından önce onların kaplarını aramağa başladı. Sonra tası kardeşinin kabından çıkardı..» (Yûsuf, 76.) âyetinde Cenab-ı Hak, Zamirin kardeş kelimesine avdet vehmini kaldırmak için, منه şeklinde buyurmadı. Zamir kardeşe avdet etseydi, su kabının kardeşinde çıkmasını arzular duruma düşerdi. Böyle bir davranış, iyi niyetli kimseleri ezaya sevkedeceğinden meydana gelmemiştir. Bu yüzden zahiri isim, zamir yerine kullanılmıştır. Yüce Allah âyette, zamirin Yûsuf (a.s)'a raci olma vehmini kaldırmak için من وعائه şeklinde buyurmamıştır. Çünkü Yûsuf (a.s)a ait zamir, استخرج fiilinde müstetirdir.

5- Hürmeti gerektiren bir ismin zikriyle, dinleyenin kalbinde korku hissi uyandırmayı ifade der. الخليفة أمير المؤمنين يأمرك بكذا Halife hazretleri size şöyle emrediyor.. şeklindeki söz, buna misaldir. ان الله يأمركم أن تؤدوا الأمانات الى اهلها «Allah size emanetleri ehline vermenizi emrediyor..» (Nisâ, 58.), ان الله يأمر بالعدل «Allah, adaleti emreder..» (Nahl, 90.) âyetleri bu kabildendir.

6- Yapılması istenen bazı şeylerin takviyesini ifade eder. فاذا عزمت

فتوكل على الله ان الله يحب المتوكلين «**Bir kere azmettin mi artık Allah'a dayan. Çünkü Allah kendine güvenip.... sever.**» (Al-i İmrân, 159.) âyeti bu kabildendır.

7- Bir işin yüceliğini ifade eder; أولم يروا كيف يبدئ الله الخلق ثم يعيده ان ذلك على الله يسير «**Görmedin mi Allah nasıl yaratmayı başlatıyor, sonra onu iade ediyor, dönüp yeniden yaratıyor; bu Allah'a göre kolaydır.**» (Ankebut, 19.), فانظروا كيف بدأ الخلق «**..bakın yaratmaya nasıl başladı..**» (Ankebût, 20.), هل اتى على الإنسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكورا انا خلقنا الانسان من نطفة امشاج نبتليه «**İnsanoğlu, var edilip bahse değer bir şey olana kadar, şüphesiz, uzun bir zaman geçmemiş midir?. Doğrusu biz insanı halden hale geçirdiğimiz karışık bir nutfeden yarattık..**» (İnsan, 1-2.) âyetleri buna misaldir.

8- Bir şeyin zikriyle hoşlanmayı ifade eder; واورثنا الأرض نتبوأ من الجنة حيث نشاء. «**bizi dilediğimiz yerde oturacağımız bu cennet yurduna varis kılan**» (Zümer, 74.) âyeti buna misaldir. Yüce Allah âyette, منها buyurmadı. Bu yüzden zamir yerine, lezzet kaynağı olan cennet kelimesini ifade buyurdu.

9- Zahir bir isim kullanarak, vasfedilene ulaşmayı ifade eder. إني رسول الله «**Allah'ın elçisiyim.**» (Araf, 158.) cümlesinden sonra gelen فآمنوا بالله ورسوله النبي الأمي الذي يؤمن بالله «**Gelin, Allah'a ve Onun ümmi peygemberi olan elçisine inanın..**» (Araf, 158.) âyeti, buna misaldir. Yüce Allah âyette فآمنوا بالله وبي **Allaha ve bana inanın..** buyurmamıştır. Çünkü Resûlüne verdiği sıfatları yerleştirmek, bu sıfatlarla vasıflanmış olan Resûl'e, iman ve ittibanın vacip olduğunu bildirmek istemiştir. Şayet, âyette zamir gelmemiş olsaydı, zamir bu vasıfları alamayacağından, bu mâna mümkün olmazdı.

10- Hükmün sebebine dikkati çekmektir; فبدل الذين ظلموا قولا غير الذى قيل لهم فأنزلنا على الذين ظلموا رجزا من السماء بما كانوا يفسقون «**Derken o zalimler, onu kendilerine söylenenden başka bir sözle değiştirdiler. Biz de yaptıkları kötülükleden dolayı o zulmedenlerin üzerine gökten bir azap indirdik.**» (Bakara, 59.), فان الله عدو للكافرين «**..Allah da o inkar edenlerin düşmanıdır.**» (Bakara, 98.) âyetleri buna misaldir. Bu son âyette Yüce Allah, عدو لهم buyurmadı. Çünkü; Allah'a meleklere, resûllerine, Cebrail ve Mikail'e düşman olanlar da kafir oldugundan, Allah da kafire, küfründen dolayı düşmanlığını bildirmiştir. فمن اظلم ممن افترى على الله كذبا او كذب بآياته انه لا يفلح الكافرون «**Allah'a yalan uydurup atan, yahut Onun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Şüphesiz suçlular asla felah bulmazlar.**» (Yûnus, 17.), والذين يمسكون بالكتاب واقاموا الصلاة انا لا نضيع أجر المصلحين «**Onlar ki Kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar, elbette biz iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz..**» (Araf, 170.), ان الذين آمنوا وعملوا الصالحات انا لا نضيع أجر من أحسن عملا «**Onlar ki inandılar ve iyi işler yaptılar; elbette biz işi güzel yapanın ecrini zayi etmeyiz.**» (Kehf, 30.) âyetleri de bu neve misaldir.

11- Umumilik gayesi ile kullanılmasıdır; وما أبرئ نفسي ان النفس لأمارة «**Ben**

nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis daima kötülüğü emredicidir..» (Yûsuf, 53.) âyeti bu kabildendir. Bu âyette Yüce Allah, Yûsuf (a.s)ın bizzat tahsis edildiği anlaşılmaması için, انها şeklinde buyurmamıştır. اولئك هم الكافرون حقا **«İşte onlar gerçek kafirlerdir..»** (Nisâ, 151.), واعتدنا للكافرين عذابا مهينا **«..o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.»** (Nisâ, 37.) âyetleri de bu kabildendir.

12- Hususilik gayesiyle kullanılmasıdır; وامرأة مؤمنة ان وهبت نفسها للنبى **«Bir de kendisini Peygambere hibe eden kadını..»** (Ahzâb, 50.) âyetinde Yüce Allah nefsini hibe etme işinin sadece Nebi'ye ait olduğunu açıklamak için لك buyurmamıştır.

13- İkinci cümlenin, birinci cümle hükmüne dahil olmadığına işaret etmesidir; فان يشا الله يختم على قلبك ويمح الله الباطل **«..Allah dilerse senin kalbine mühür basar, batılı mahvveder..»** (Şûrâ, 24.) âyeti buna misladir. Âyetteki ويمح الله cümlesi, istinaf cümlesidir, birinci cümledeki şartın hükmüne dahil değildir.

14- Cinasa riayet etmektir. Şeyh İzzeddin b. Abdisselam'ın zikrettiğine göre, nas sûresi buna misaldir. İbnu Saig da, خلق الانسان من علق.. علّم الانسان مالم يعلم كلا ان الانسان ليطغى **«O, insanı alaktan yarattı. İnsana bilmediğini öğretti. Hayır, (Rabbının Kitabını okumayan) insan azar..»** (Alak, 2, 5 ve 6.) âyetlerini buna misal getirerek, âyetteki birinci insan kelimesinden insan cinsi, ikincisinden Adem (a.s) veya okuma-yazma öğretenler veya İdris (a.s), üçüncüsünden de Ebu Cehil murad edildiğini söyler.

15- Cümle kuruluşunda, kelimelerın uygun ve güzel bir şekilde, yerinde kullanılmasıdır. Bazı belagat uleması; ان تضل احداهما فتذكر احداهما الاخرى **«..ta ki kadınlardan biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatsın..»** (Bakara, 282.) âyetini buna misal getirmişlerdir.

16- Cümlenin, zaruri olan zamiri bulundurmasıdır; أتيا أهل قرية استطعما أهلها **«..nihayet bir köye varıp, köyün halkından yemek istediler..»** (Kehf, 77.) âyeti buna misaldir. Şayet Yüce Allah استطعمها buyursaydı, doğru olmazdı. Çünkü Musa ve Hızır (a.s) yiyeceklerini, köyün kendisinden istemediler; şayet استطعماهم buyursaydı, yine doğru olmazdı. Çünkü استطعما cümlesi, köy halkının değil, nekre olan karye kelimesinin sıfatıdır. Bu yüzden **karye** kelimesine avdet eden, bir zamir gereklidir. Bu zamir ancak, zahir ismin açıkça zikredilmesi ile mümkündür.

Salahu's-Safedi'nin bu konuda sorduğu bir soruya Subki, şu beyitle cevap vermiştir:

أسيّدنا قاضى القضاة ومن اذا — بدا وجهه استحيا له القمران
ومن كفه يوم الندى ويراعه — على طرسه بحران يلتقيان
ومن ان دجت فى المشكلات مسائل — جلاها بفكر دائم اللمعان

رأيت كتاب الله أكبر معجز لأفضل من يهدى بهالثقلان
ومنجملةالإعجاز كوناختصاره بايجازألفاظ وبسط معان
ولكننى فىالكهف أبصرت آية بهاالكفرفىطولالزمانعيان
وماهىالا «استطعمااهلها» فقد نرىاستطعماهم مثله ببيان
فماالحكمةالغراء فىوضعظاهر مكان ضمير ان ذاك لشان
فارشدعلىعاداتفضلكحيرتى فمالى بها عند البيان يدان

Bu konuda ayrıca şu açıklamayı ilave etmek gerekir:

Zahir kelimeyi lafzıyla iade etmek, mânası ile iade etmekten daha güzeldir. Şu âyetler buna misaldir: انالانضيعأجرالمصلحين **«..elbette biz iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz.»** (Araf, 170.), انالانضيعأجرمنأحسنعملا **«..ellbette biz işi güzel yapanın ecrini zayi etmeyiz.»** (Kehf, 30.), مايوداالذينكفرواوامناهل الكتابولاالمشركينأنينزلعليكممنخيرمنربكم **«Ehli Kitaptan olan kafirler de, puta tapanlar da size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler..»** (Bakara, 105.). Bu âyette hayr'ın indirilişi, Rububiyete uygundur. Bu bakımdan âyette, منربكم kelimesinden sonra الله lafzı gelmiştir. Hayrın sadece insanlara tahsisi, uluhiyete uygundur. Çünkü rububiyetin sınırı, uluhiyete nazaran daha geniştir. الحمدللهالذىخلقالسمواتوالأرض ... ثمالذينكفروابربهميعدلون **«Gökleri ve yeri yaratan Allah'a hamdolsun.. Yine de kafirler Rablerine (başkalarını) denk tutuyorlar.»** (Enam, 1.) âyeti de bu kabildendir.

Zahir ismin, aralarında fasıla bulunduğundan bir başka cümlede iadesi, aynı cümlede iadesinden daha güzel olduğu gibi, uzun cümlede, zamirin ait olduğu mercii bulma zorluğu karşısında zihni yormamak için, zamir yerine zahir ismin gelmesi de güzel olur. واذقالابراهيملأبيهآزر ...وتلكحجتناآتيناهاابراهيمعلى قومه **"İbrahim babası Âzere demişti ki...İşte bunlar, kavmine karşı İbrahime verdiğimiz hüccetlerdendir..»** (Enam, 74-83.) âyetleri buna misaldir.

25- İgal İle Yapılan İtnab

İgal; Sözü nükte ifade eden bir cümle ile bitirmektir; ama mâna nüktesiz de tamam oluyor. Bazı belagat uleması, igal'in sadece şiirde kullanıldığı kanaatındadırlar. Bu görüş, Kur'an'da misalleri bulunduğundan, reddedilmiştir. ياقوماتبعواالمرسليناتبعوامنلايسألكماجراوهممهتدون **«..'Ey kavmim, elçilere uyun' dedi. Sizden bir ücret istemeyenlere uyun. Onlar doğru yoldadırlar.»** (Yâsin, 20-21.) âyetleri buna misaldir. Âyetteki وهممهتدون cümlesi, igaldir. Çünkü her resûl, şüphesiz hidayet üzere olduğundan, igal cümlesi gelmese bile, âyetin mânası tamamlanmaktadır. Fakat âyetteki bu igal'de, resûllere iman ve ittibaya fazlasıyla teşvik söz konusudur.

İbnu Ebi'l-İsba انكلاتسمعالموتىولاتسمعالصمالدعاءاذا... **«arkalarını dönmüş ka-**

çarlarken sağırlara da çağrıyı işittiremezsin.» (Neml, 80.) âyetinde igal olduğunu söyleyerek إذا ولوا مدبرين cümlesi, Resûlün avdetinden istifade etmemeleri bakımından, âyetin mânasını takviye eden bir ziyadelik olduğunu belirtir. ومن أحسن من الله حكما لقوم يوقنون **«..iyice bilen bir toplum için Allah'dan daha güzel hüküm veren kim olabilir?»** (Mâide, 50.) âyetinde لقوم يوقنون **düşünen bir millet için,** cümlesi, Müminleri methedip, anlayış göstermekten uzak olan Yahudileri zemmeden mânaya, ziyade olarak gelmiştir. انه لحق مثل ما أنكم تنطقون **«..bu iş, sizin konuştuğunuz gibi bir gerçektir.»** (Zâriyat, 23.) âyetinde مثل ما cümlesi, bu vaadi gerçekleştirmek için, âyetin mânasına ziyade olarak gelen igal'dir. Çünkü vaadedilen şey, üzerinde kimsenin şüphe edemiyeceği, zaruri olarak bilinen bir olaydır.

26- Tezyil İle Yapılan İtnab

Tezyil; iki cümleyi ardarda getirmektir. Bu maksatla getirilen ikinci cümle mantuk veya mefhumunu tekid için, birinci cümlenin mânasını taşır. Bu durum, birinci cümleyi anlamayana anlamasını, anlayanın da bilgisini pekiştirmesini sağlar. ذلك جزيناهم بما كفروا وهل نجازي إلا الكفور **«Nankörlük ettiklerinden ötürü onları böyle cezalandırdık, biz nankörden başkasını cezalandırmayız.»** (Sebe, 17), وقل جاء الحق وزهق الباطل إن الباطل كان زهوقا **«De ki: 'Hak geldi, batıl yıkılıp gitti; zaten batıl yok olmaya mahkumdur.»** (İsrâ, 81), وما جعلنا لبشر من قبلك الخلد أفإن مت فهم الخالدون **«Senden önce hiç bir insana ebedi yaşama vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar?»** (Enbiya, 34), كل نفس ذائقة الموت **«Her can ölümü tadacaktır..»** (Enbiya, 35), ويوم القيامة يكفرون بشرككم ولا ينبئك مثل خبير **«..Kıyamet günü de sizin (onları Allah'a) ortak koşmanızı inkar ederler. (Bu gerçeği) sana herşeyden haberi olan (Allah) gibi hiçbir kimse haber veremez.»** (Fâtır, 14.) âyetleri buna misaldir.

27- Tard ve Aksi İle Yapılan İtnab

et-Tibi şöyle der: Tard; iki cümlenin birlikte gelmesi, birinci cümledeki mefhumu kuvvetlendirmesidir. Aksi ise, ikinci cümledeki mantukun, birinci cümledeki mefhumu kuvvetlendirmesidir. ليستأذنكم الذين ملكت أيمانكم والذين لم يبلغوا الحلم ... ثلاث مرات ... ليس عليكم ولا عليهم جناح بعدهن **«..elleriniz altında bulunanlar ve sizden henüz erginliğe ermemişler üç vakitte izin istesinler.. bunların dışında ne size ne onlara bir günah yoktur..»** (Nur, 58.) âyeti buna misaldir. Âyette, özellikle belli vakitlerde izin istemenin mantuku, bu vakitler dışında günahı kaldıran mefhum mânayı kuvvetlendirmiştir. Âyette, bu hükmün aksi de mevcuttur. لا يعصون الله ما أمرهم ويفعلون ما يؤمرون **«..Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.»** (Tahrim, 6.) âyeti

de bu kabildendir.

Şunu belirtmek isterim ki bu nevi, icazın ihtibak nevinin aynıdır.

28- Tekmil İle Yapılan İtnab

Buna ihtiras adı da verilir. Tekmil; istenilen mânanın aksi anlaşılma ihtimali olan bir cümlede, bu ihtimali kaldıran bir ifadenin ilave edilmesidir. أذلة على المؤمنين أعزة على الكافرين **«..Müminlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler..»** (Mâide, 54.) âyeti buna misaldir. Şayet âyette sadece أذلة kelimesi mevcut olsaydı, Müminlerin zilleti, zaaflarından geldiği ihtimali belirirdi. Fakat أعزة kelimesiyle bu ihtimal ortadan kalkmıştır. أشداء على الكفار رحماء بينهم **«..kafirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler..»** (Fetih, 29.) âyeti de bu kabildendir. Âyette sadece أشداء kelimesine bağlı kalınsaydı, Müminlerin şiddeti, kabalıklarından ileri geldiği ihtimali belirirdi. تخرج بيضاء من غير سوء **«..kusursuz olarak bembeyaz çıksın..»** (Neml, 12.) âyeti de bu kabildendir. لا يحطمنكم سليمان وجنوده وهم لا يشعرون **«..Süleyman ve orduları, farkında olmayarak sizi ezmesinler.»** (Neml, 18.) âyetinde Hz. Süleyman'a zulüm nisbet edilme ihtimalini kaldırmak için, ihtiras sanatı mevcuttur. فتصيبكم منهم معرة بغير علم **«..bilmeyerek ezmek suretiyle üzüntüye kapılmanız..»** (Fetih, 25.), قالوا نشهد انك لرسول الله والله يعلم انك لرسوله والله يشهد ان المنافقين لكاذبون **«..Derler ki: 'Şahitlik ederiz ki sen muhakkak Allah'ın elçisisin.' Senin mutlaka kendisinin elçisi olduğunu Allah bilir ve Allah, münafıkların yalancı olduklarına şahitlik eder.»** (Munafikûn, 1.) âyetleri buna ayrı misallerdir. Bu âyetin orta cümlesi, ihtiras ifade eder. Çünkü tekzibin de aynı şey olduğu ihtimalini kaldırmaktadır.

«A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde müellif şöyle der: Bu nevilerden her biri, yeni bir mâna ifade ediyorsa, itnabdan sayılmaz, şeklindeki bir görüşe, şu cevabı veririz: Bütün bu neviler, müstakil mâna taşısalar bile, önceki cumlede mevcut vehmi kaldırdığından, itnab sayılırlar.

29- Tetmim İle Yapılan İtnab

Tetmim; murad edilen mâna dışında başka bir mâna ihtimali bulunmayan cümleye, mübalağa gibi bir nükte getiren fazlalıktır.

و يطعمون الطعام على حبه مسكينا و يتيما و أسيرا **«Onlar kendi içleri çektiği halde yemeklerini yoksula, yetime ve esire yedirirler.»** (İnsan, 8.) âyeti buna misaldir. Âyetteki على حبه kelimesi, tetmim ifade eder. Çünkü insanın yemeği sevmesi, iştahının olmasına rağmen yedirmesi, sevabını daha da artırır. و آتى المال على حبه **«..(Allah rızası için) malını veren..»** (Bakara, 177.), و من يعمل من الصالحات و هو مؤمن فلا يخاف ظلما و لا هضما **«Kim inanarak iyi olan işlerden yaparsa artık o, ne zulümden ne de hakkının çiğnenmesinden korkmaz.»** (Tâhâ, 112.) âyet-

leri buna misaldir. Son âyetteki وهو مؤمن cümlesi, en güzel şekliyle tetmim ifade eder.

30- İstiksa İle Yapılan İtnab

İstiksa; hitabda bulunanın bir mânayı bütün yönleriyle düşünmesi, başkasına söz hakkı bırakmaksızın düşündüğü şeyin bütün ana vasıflarını iyice tetkik ettikten sonra bu şeyin, arizi veya lüzumlu diğer yönlerini ortaya koymasıdır. أيود أحدكم أن تكون له جنة **«Biriniz ister mi ki (şöylece) bir bahçesi olsun..»** (Bakara, 266.) âyeti buna misaldir. Bu âyette Yüce Allah şayet جنة kelimesinin zikri ile yetinse idi, âyetin mânası tam olurdu. Fakat bununla kalmamış, من نخيل وأعناب kelimeleri ile bahçede bulunan nimetleri açıklamıştır. Bahçe sahibinin kavuştuğu bu nimetler, gerçekte çok büyük nimetlerdir. Âyete تجري من تحتها الأنهار cümlesini ilave etmekle, bahçenin vasıflarını göstermiş, bu vasfı له فيها من كل الثمرات **orada kendisine her çeşit meyveleri bulunsun** âyetiyle tamamlamış, bahçenin bahçe özelliğini kaybetmesi ile ortaya çıkan üzüntüyü artırmak için, bahçedeki bütün nimetleri zikretmiştir. وأصابه الكبر **ona ihtiyarlık çöksün,** âyetiyle de, bahçe sahibinin durumunu dile getirmiş, ihtiyarlığın verdiği büyük sıkıntıdan dolayı وله ذرية ضعفاء **aciz ve küçük çocukları olsun,** cümlesiyle, mânayı derinleştirmiştir. Âyet ayrıca zürriyyetini hiçbir şeye gücü yetmeyen zayıflıkla vasıflandırmış, sonra da elindeki tek varlığı olan bahçenin ansızın helakini zikrederek فأصابها إعصار **bir bora isabet etsin,** buyurmuştur. Bununla da kalmayıp فيه نار **içinde ateş bulunan,** demek suretiyle, bahçeyi alevler sardığını belirtmiştir. Alevlerin zayıflığı, bahçede bulunan suyun ve ağaçların verdiği rutubetin varlığı, bahçenin yanmasına yeterli olmama ihtimalini kaldırmak için فاحترقت cümlesini getirmiştir. Âyetteki bu istiksa, bir cümlede bulunabilecek istiksanın en güzeli ve en mükemmelidir.

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: İstiksa ile, tetmim ve teklil arasındaki fark şudur; tetmim, cümlede eksik mânayı tamamlamak, tekmil; cümlede mevcut mânanın vasıflanmasını mükemmelleştirmek, istiksa ise; tam ve kamil mânayı kavramada kimseye bir ihtimal bırakmamak, hatıra gelecek bütün yönleri içine alacak şekilde, bu mânayı teferruatıyla tetkik etmektir.

31- İtiraz İle Yapılan İtnab

Kudame b. Cafer; itiraz'a, iltifat adını verir. İtiraz; bir veya birkaç cümleden meydana gelen, arasında irabdan mahalli olmayan bir veya birkaç cümle giren, müphemliği kaldırmaktan ziyade, bir nükteden dolayı mâna yakınlığı taşıyan cümledir. ويجعلون لله البنات سبحانه ولهم ما يشتهون **« şanı yüce Allah'a kızlar mal ediyorlar da kendilerine hoşlandıklarını..»** (Nahl, 57.) âyetindeki سبحانه cüm-

lesi, Allahu Taâlâ'yı kız evlad edinmekten tenzih, bu sözü söyleyenleri de takbih için itirazi cümle olarak gelmiştir. لتدخلن المسجد الحرام ان شاء الله امنين **«Allah dilerse güven içinde Mescidi Harama gireceksiniz..»** (Fetih, 27.) âyetinde teberrük bildiren ان شاء الله cümlesi, itirazi cümledir.

Birden fazla itirazi cümle ihtiva eden âyetler şunlardır: فاتوهن من حيث أمركم الله ان الله يحب التوابين ويحب المتطهرين **«..Allah'ın emrettiği yerden onlara varın. Allah tevbe edenleri sever.»** (Bakara, 222.) Âyetteki نساؤكم kelimesi, فاتوهن cümlesini beyan ettiği için, mânaca birbirine bağlıdır. Temizliğe teşvik, arkadan yaklaşmaktan tahzir için, bu iki kelime arasına giren cümleler, itirazi olur. يا ارض ابلعي ماءك وغيض **«Ey arz, suyunu yut... yok olsun denildi..»** (Hûd, 44.) âyeti de bu kabildendir. Âyette üç ayrı itirazi cümle mevcuttur. Bu cümleler; وغيض الماء وقضي الأمر واستوت على الجودي **«..su azaldı. İş bitirildi. (Gemi) Cudiye oturdu..»** âyetleridir.

Tennuhi, «A k s a' l - K a r i b» adlı eserinde, bu âyetle ilgili şu açıklamada bulunur: Âyetin taşıdığı nükte, baş ve son kısmı arasında ifade edilen cümlelerdir. Bu cümleler âyetin sonunda gelmiş olsaydı, vuku bulması gerekli olan durumların, tehiri gerekecekti. Bunların cümle arasına gelmesi, tehir etmediklerini gösterir. Bu âyette ayrıca, itiraz içinde itiraz vardır. Çünkü وقضي الأمر cümlesi, وغيض ile واستوت cümleleri arasında, muteriza cümlesidir. Âyette; geminin dağa oturması, suların çekilmesinden sonra gerçekleşmiştir.

ولمن خاف مقام ربه جنتان.. متكئين على فرش **«Rabbinin makamından korkan kimseye iki cennet vardır.»** (Rahmân, 46-54.) âyetleri de buna ayrı bir misaldir. Bu âyetler arasında متكئين على فرش cümlesinin hâl olması durumunda, yedi âyet, itirazi cümle durumunda bulunur.

فلا اقسم بمواقع النجوم - وانه لقسم (لو تعلمون) عظيم - انه لقرآن كريم **«Yoo, yıldızların yerine yemin ederim. Bilesiniz, bu büyük bir yemindir. O, elbette şerefli bir Kur'an'dır.»** (Vakıa, 75-77.) âyetlerinde, itiraz içinde itiraz cümlesi mevcuttur.

Birincisi; فلا أقسم بمواقع النجوم kasem cümlesiyle, kasemin cevabı olan انه لقرآن كريم cümlesi arasındaki وانه لقسم لو تعلمون عظيم cümlesidir. İkincisi ise; وانه لقسم عظيم cümlesi arasındaki لو تعلمون itiraz cümlesidir. Kasem ile sıfat arasındaki bu itiraz, muksemin bih'in yüceliğini gösterir, Kur'an'ın azametini bilmediklerini öğretir. et-Tibi, «e t - T i b y a n» adlı eserinde şöyle der: İtirazi cümlenin güzelliği, beklenmedik bir anda gelmesinden dolayı ifadede güzellik sağlamasıdır. Muteriza cümle, aynen, beklenmedik bir anda gelen iyilik gibidir.

32- Ta'lil İle Yapılan İtnab

Ta'lilin faydası; takrir ve belâgat ifade etmesidir. Çünkü insanın meyli,

illeti bilinmeyen hükümlerden çok, illeti bilinen hükümleri kabule daha yatkındır. Kur'an'da mevcut olan illetlerin çoğu, birinci cümlenin gerektirdiği sorunun cevabındadır.

Talil ifade eden harfler şunlardır: كي ، من ، لام ، إنّ ، ان ، اذ ، با ve لعل. bunlara ait misaller, Edevat Bölümünde geçmişti.

Talili gerektiren kelimelerden biri de الحكمة kelimesidir. حكمة بالغة **«Bunlar üstün bir hikmettir..»** (Kamer, 5.) âyeti buna misaldir. Allah'ın, mahlukatı yaratışındaki gayeyi zikretmesi de, bu kabildendir. الذى جعل لكم الارض فراشا والسماء بناء **«O, (Rab) ki yeri sizin için döşek, göğü de bina yaptı..»** (Bakara, 22.), الم نجعل الارض مهادا والجبال أوتادا **«Biz yeryüzünü bir beşik, dağları da onun için birer direk yapmadık mı?.»** (Nebe, 6-7.) âyetleri buna misaldir.

ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HABER VE İNŞA CÜMLESİ

Nahiv ulemasının ileri gelenleri ile beyan ulemasının tamamı, cümlenin bu iki şekle inhisar ettiği, üçüncü bir şekli olmadığı görüşündedirler.

Bazı ulema da cümlenin; nida, mesele, emr, teşeffu, taacüb, kasem, şart, vaad, şek ve istifham olmak üzere, on kısma ayrıldığı görüşündedirler.

Sual nevine dahil olduğundan istifham'ın düşmesi ile cümle çeşitlerindeki sayının dokuz, suale dahil olduğu için istifhamın düşmesi ile sekiz, habere dahil olduğundan şek'kin düşmesi ile de, yedi kısım olduğu söylenir. Ahfeş bunları; haber, istihbar, emir ve nehiy, nida ve temenni olmak üzere altı kısımda toplar. Bir görüşe göre; haber, emir, tasrih, taleb ve nida olmak üzere beş, diğer bir görüşe göre de; haber, istihbar, taleb ve nida olmak üzere dört, ekseri ulemaya göre de; haber, taleb ve inşa olmak üzere üç kısma ayrılır.

Bunlar cümlenin; ya tasdik ve tekzib, ya da hiçbirini ifade etmediğini, birinciye **haberi cümle,** ikinciye de mânası kelimeye yakın olmasından dolayı **inşaî cümle,** eğer mânası kelimeye yakın olmayıp tehir ediyorsa, talep cümlesi olduğunu söylerler. İleri gelen ulema; talep cümlesinin, inşai cümleye dahil olduğu görüşündedirler. Mesela; اضرب fiilinin mânasında dövme talebi bulunduğundan, lafzına yakındır. Bu talepden sonra gelen dövme işi, lafzın kendisine değil, taleb'e aittir.

Bazı ulema, haber cümlesinin tarifinde ihtilaf etmiştir. Bunlardan bir kısmı, zorluğundan dolayı tarif edilemez, derken; bir kısmı da tarifin zaruri olduğu görüşündedir. Çünkü, inşai cümle ile haberi cümle arasındaki farkı herkes bilir. Fahruddin Razi, «e l - M a h s u l» adlı eserinde bunu tercih eder. Fakat ulemanın çoğu, haberi cümlenin tarif edilebileceği görüşündedir.

Kadı Ebu Bekr ve mutezile uleması, haberi cümleyi şöyle tarif ederler: Sıdk ve kizb ihtimali taşıyan her cümleye, haberi cümle adı verilir. Allah kelamı, buna dahil edilmemiştir; çünkü içinde asla kizb mevcut değildir. Kadı Ebu Bekr buna, Allah kelamı yönüyle değil, dil yönüyle kizb dahil olabileceği şeklinde cevap verir.

Tasdik ve tekzib ihtimali taşıyan her cümle, haberi cümledir. Yalnız Allah

kelamı bundan beridir, diye tarifi yapılır.

Ebu'l-Hasani'l Basri şu tarifi verir: Haberi cümle, başlıbaşına bir hüküm ifade eden cümledir. Bu tarife dahil olduğundan قم fiilinin buna misal getirerek, fiildeki ayağa kalkma bir hüküm, ayağa kalkma talebinde bulunma da ayrı bir hüküm ifade ettiğini söyler.

Bir tarife göre haberi cümle; müsbet olsun, menfi olsun, bir işin diğer bir işe izafesi ile, başlıbaşına bir mâna ifade eden cümledir. Bir başka tarif de şöyledir: Müsbet olsun, menfi olsun, bilinen bir şeyin, diğer bilinene açıkça nisbet edilmesidir.

Muteahhirun uleması inşayı şöyle tarif ederler: İnşa, bir cümlede ifade edilen mânanın, cümlenin teleffuzundan sonra meydana gelmesidir. Haber ise, bunun aksinedir.

Cümleyi üçe ayıran ulemanın bir kısmı şöyle der: İnşai cümle, ya mahiyeti, ya mahiyetin meydana gelmesini, ya da mahiyetin nefyini talep etmekle olur. Bunlardan birincisi istifham, ikincisi emir, üçüncüsü de nehiydir. Şayet inşai cümle aslında talep ifade etmiyor, sıdk ve kizb ihtimalini taşımıyorsa buna, tenbih ve inşa adı da verilir. Zira, istenilen bir şeye tenbihde bulunmak, onu inşa etmektir. Yani; lüzumlu bir talep ifade etsin veya etmesin, kastedilen şeyin, hariçte mevcut olmaksızın, süratle yapılmasıdır. Lüzumlu bir talep ifade eden kelimeler; temenni, terecci, nida ve kasem kelimeleridir. Lüzumlu bir talep ifade etmeyen cümle, انت طالق cümlesinde olduğu gibi sıdk ve kizb ihtimalini taşıyorsa, haber cümlesidir.

1- Haber Cümlesinin Kullanılışı

Haber cümlesinin gayesi, muhataba bir haberi duyurmaktır. Bu haber; bazen emir mânası taşır والوالدات يرضعن **«Anneler emzirirler..»** (Bakara, 233.), والمطلقات يتربصن **«Boşanmış kadınlar gözetlerler..»** (Bakara, 228.) âyetleri buna misaldir. Bazan nehiy mânası taşır; لايمسه الا المطهرون **«Ona temiz olan (melek)lardan başkası dokunamaz.»** (Vakıa, 79.) âyeti buna misaldir. Bazan da dua mânası taşır; واياك نستعين **«..ancak senden yardım dileriz.»** (Fatiha, 5.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası; bize yardım et demektir. تبت يدا ابى لهب وتب **«Ebu Leheb'in iki eli kurusun; kurudu.»** (Leheb, 1.) âyeti de bu kabildendir. Bu âyette Ebu Leheb aleyhinde dua mevcuttur.. غلت ايديهم ولعنوا بما قالوا **«..kendi elleri bağlandı ve söylediklerinden ötürü lanetlendiler..»** (Mâide, 64.) âyeti bu kabildendir. Bazı ulema حصرت صدورهم **«..yürekleri sıkılarak..»** (Nisâ, 90.) âyetini bu kabilden saymışlar, Uhud muharebesinde kafirlerin içinde bulunduğu sıkıntıyı ifade ettiğini söylemişlerdir.

Ebu Bekr b. Arabi, haber cümlesinin emir veya nehiy mânası taşıdığına

karşı çıkarak فلا رفث «..kadına yaklaşmak yoktur..» (Bakara, 197.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Âyetteki menfilik, cinsi temasın yapılmasını değil, Hac esnasında bunun meşru olmadığını göstermektir. Çünkü bazı kimseler, böyle bir temasda bulunmuş olabilirler. Allah'ın kelamı, emredilenin dışında tahakkuk etmesi caiz değildir. Âyetteki nefiy, cinsi temasın hissen varlığını değil, şeri yönden varlığını nefyeder. والمطلقات يتربصن (Bakara, 228.) âyetinde de durum böyledir. Boşanan kadınların, iddeti beklemediklerine de şahit oluruz. Bu durumda menfilik, hissi varlığa değil, şeri bir hükme bağlı kalır. لا يمسه الا المطهرون (Vakıa, 79.) âyeti de bu kabildendir. Âyetin mânası; abdestsiz olarak Kur'an'a hiçbir kimse dokunamaz, demektir. Şayet dokunulmuşsa, şeri hüküm hilafına hareket edilmiş olur. Bütün bunlar, ulemanın gözünden kaçan hususlardır. Ulema, haber cümlesinin, nehiy mânasında olduğunu söylemişlerdir. Oysa böyle şey asla mevcut olmadığı gibi, mevcut olması da mümkün değildir. Çünkü haberi cümle ile inşai cümle, esas itibari ile birbirinden farklı cümlelerdir.

2- Haber Cümlesinden Sayılan Taaccüb

Sahih kavle göre taaccüb, haber cümlesinin kısımlarındandır. İbnu Faris taaccüb'ü şöyle tarif eder: Taaccüb; bir şeyin benzerlerine nazaran üstünlüğüdür. İbnu Saig de: Beğenilen bir şeyin benzerleri arasında temayüz ettiği vasfıyla büyüklüğünü göstermektir, şeklinde tarif eder.

Zemahşeri ise şöyle der: Taaccüb bir şeyin büyüklüğünü dinleyenlere göstermektir. Bu ancak, bir şeyin benzerlerinden farklı bir vasıfla meydana gelir.

Rummani şöyle der: Taaccübde matlup olan müphemliktir. İnsanın bir özelliği, sebebini bilmediği şeylere karşı taaccüb etmesidir. Sebeb ne kadar müphem olursa, taaccüp de o derece fazla olur. Taaccübün aslı, sebebi gizli olan mânadır. Buna delalet eden sigaya, mecazi taaccüb adı verilir. Taaccübde müphemlik olduğundan, نعم fiilinin tefhim ifade etmesi için, cins isimlerde amel eder. Fiilden sonraki övülen kelimenin önünde, gizli bir zamir takdiri yapılır.

Arap dili uleması, taaccüp ifade eden ماأفعل ve أفعل به kendi lafzından sigalar yanında, كبر gibi, bu iki sigaya benzemeyen, ayrı sigalar vazetmişlerdir. كبرت كلمة تخرج من أفواههم **«..Ağızlarından ne büyük söz çıkıyor!..»** (Kehf, 5.), كبر مقتا عند الله **«Allah indinde en sevilmeyen şey..»** (Saff, 3.), كيف تكفرون بالله **«Allah'ı nasıl inkar edersiniz ki..»** (Bakara, 28.) âyetleri buna misaldir.

İleri gelen ulema, taaccübde kaide olarak şunu vazetmişlerdir: Taaccüb ifadesi Allah tarafından kullanılmışsa bu taaccüb muhataba mal edilir. فما أصبرهم على النار **«Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar(!).»** (Bakara, 175.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası; taaccüb edilmesi gereken kimseler bunlar-

dır, şeklindedir. Zira Allahu Taâlâ, taaccüble vasıflandırılamaz. Taaccüb, cehaletle birlikte büyüksemek ifade eder ki Allah bundan münezzehtir. Bu yüzden bazı ulema, bu kelime yerine, ta'cib kelimesini kullanır. Yani; Allah'ın muhatabı acaib karşılamasıdır. Allah'ın dua ve temenniyi kullanması, bunun benzeridir. Bu gibi ifadeler, Arapların anlayışına uygun biçimde kullanıldığından, Allah kelamında da yer almıştır. Yani Araplara, ifade şekliniz işte budur, denilmek istenmiştir. Sibeveyh bu kaideye bağlı kalarak لعله يتذكر او يخشى **«..belki öğüt alır veya korkar.»** (Tâhâ, 44.) âyetinde: İkiniz de içinizdeki istek ve arzuya uyarak gidiniz, mânasını vermiştir. ويل للمطففين **«Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline!»** (Mutaffifîn, 1.), ويل يومئذ للمكذبين **«(Hakkı) yalanlayanların vay haline!»** (Mutaffifîn, 10.) âyetlerinde Sibeveyh: Bu kelimelere dua demeyiz, cümlede bunları kullanmak kabalıktır. Fakat Araplar kullandığından Kur'an-ı Kerim de onların dili ve kastettikleri mânaya göre nazil olmuştur. ويل للمطففين denildiğinde sanki onlar bu söze layıktırlar mânası anlaşılır. Bu gibi ifadeler, kötülükleri bilinen, helak olması istenen kimseler için kullanılır. Bu kimseler, zaten helake uğramış kimselerdir, der.

Vaad ve vaid ifade eden âyetler, haber cümlesinden sayılır. سنريهم اياتنا فى الآفاق و فى انفسهم **«Biz onlara ufuklarda ve kendi canlarında âyetlerimizi göstereceğiz ki..»** (Fussilet, 53.), وسيعلم الذين ظلموا اى منقلب ينقلبون **«Zulmedenler, yakında nasıl bir inkilaba uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir..»** (Şuarâ, 227.) âyetleri buna misaldir. İbnu Kuteybe, vaad ve vaid ifade eden âyetlerin, inşai cümle olabileceğini söylemiştir.

3- Haber Cümlesinde Menfilik

İfadenin bir yönü olan menfilik de, haber cümlesinin kısımlarındandır. Nefiy ile inkar arasındaki fark şudur: Nefyeden kimse sözünde sadık ise sözü inkar değil, menfi kabul edilir. Eğer yalan söylemişse sözü, hem inkar, hem de menfi sayılır. Zira her inkar menfi, fakat her menfi, inkar değildir. Ebu Cafer en-Nahhas, İbnu'ş-Şeceri ve diğer ulema, bu görüştedirler.

Menfi olan söze misal, ماكان محمد ابا احد من رجالكم **«Muhammed sizin erkeklerinizden birinin babası değil..»** (Ahzâb, 40.) âyetidir. İnkar'a misal, Firavn ve kavminin, Hz. Musa'nın getirdiği delilleri reddetmeleridir. فلما جاءتهم آياتنا مبصرة قالوا هذا سحر مبين و جحدوا بها و استيقنتها انفسهم ظلما و علوا **«Onlara açıkça görünen âyetlerimiz gelince: 'Bu, apaçık bir büyüdür' dediler. Gönülleri onların doğruluğuna kesin olarak kanaat getirmelerine rağmen, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkar ettiler..»** (Neml, 13-14.) âyetleri buna misaldir.

Nefiy edatları şunlardır: لم ، ان ، ليس ، ما ، لات ، لا ve لما. Bunların

mânaları ve aralarındaki farklar, Edevat Bahsinde verilmiştir.

Burada, nefiy edatları ile ilgili şu ilavede bulunmak isteriz. Asıl nefiy edatları; لا ve ما dır. Menfilik; ya mazi veya istikbal sigasında bulunur. Fakat istikbal sigasında kullanılışı, maziye nazaran daha çoktur. La-i nafiye, ma-i nafiyeden hafif olduğu için, hafif olan daha çok kullanılır. Mazi sigasındaki menfilik, ya devamlı bir menfiyi, ya da müteaddid hükümlerin menfiliğini gösterir. İstikbal sigasındaki menfilik de aynen böyledir. Bu yüzden menfilik dört kısma ayrılır. Ulema; ما ، لم ، لن ve لا edatlarını, nefiy edatı olarak seçmişlerdir. ان ve لمّا edatları, aslında nefiy edatları değildir. ما ve لا edatları, mazi ve istikbalde, müşterek kullanılırlar. لم edatı, aslında, ما ve لا dan alınmıştır. لم edatı, lafzan istikbal, mânen de maziyi nefyeder. Bu edattaki ل harfi, istikbali nefyeden لا harfinden, م harfi de maziyi nefyeden ما dan alınmıştır. Araları cemedilmek suretiyle meydana gelen لم , hem maziyi, hem de müstakbeli nefyeden edat olmuştur. ل harfinin م harfine tekaddüm etmesi, لا nın nefilikte esas olduğunu gösterir. Bu yüzden sadece mazi ve müstakbelde değil, şimdiki zamanda da menfilik ifade eder. لم يفعل زيد ولا عمرو **Ne Zeyd yaptı, ne de Amr,** cümlesi, buna misaldir. لمّا edatındaki terkip daha başkadır. Bu harfin terkibinde bulunan لم ve ما harfleri, mazi sigasında nefiy mânasını tekid ettiği gibi, istikbalde de nefiy mânası ifade eder. Bu yüzden لمّا da, devamlılık mânası bulunmaktadır.

4- Menfi Cümlenin Özellikleri

a- Bazı ulema, bir şeyi sahih olarak nefyetmenin şartı, o şeyin menfiliği kabul etmesidir, der. Bu görüş وما ربك بغافل عما يعملون **«Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.»** (Enam, 132.), وماكان ربك نسيًا **«..Rabbin asla unutkan değildir.»** (Meryem, 64.), لاتأخذه سنة ولانوم **«..kendisini ne bir uyuklama, ne bir uyku tutmaz..»** (Bakara, 255.) âyetleri gibi, benzeri âyetlerle reddedilmiştir. Bu konuda doğru olan, bir şeyden diğer bir şeyin nefyedilmesi aklen mümkün olmadığı gibi, nefiy imkanı bulunduğu halde, nefyin yapılmamasıdır.

b- Vasfedilen bir kimsenin, nefyini ifade eder. Bu nefiy, zatın dışında, bazan sıfatı nefyeder, bazan da hem zatı, hem de sıfatı nefyeder. Birinciye misal: وما جعلناهم جسدا لايأكلون الطعام **«Biz onları yemek yemeyen ceset yapmadık..»** (Enbiya, 8.) âyetidir. Âyetin mânası; **bilakis onlar, yemek yiyen bir cesettir,** şeklindedir. ماللظالمين من حميم ولاشفيع يطاع **«Zalimlerin ne bir dostu, ne de bir sözü tutulur bir aracıları yoktur.»** (Mümin, 18.) âyeti; onlara asla şefaat eden yoktur, manasındadır. فماتنفعهم شفاعة الشافعين **«Artık onlara şefaatçıların şefaatları fayda vermez.»** (Müddessir, 48.) âyeti ise فمالنا من شافعين **«Şimdi artık bizim ne şefaatçımız var.»** (Şuarâ, 100.) âyetinin delaletiyle; kendilerine fayda veren şefaatçıları yoktur, mânasındadır. İlmi beyan uleması bu nevi nefye, bir

şeyin mucibi ile nefyi, adını vermişlerdir.

İbnu Raşik, Tefsirin'de şu ibareyi kullanır: Bir sözün zahiri icab, batını da nefiydir. Bu nefiy, vasfı gibi nefyine sebeb olan şeyle yapılır, bu da batıni menfiliktir.

Bir başka müfessire göre, ibare şu şekildedir: Bir sözün mukayyed olarak nefyinden murad, o sözün mutlak ve müekked olarak nefyidir. ومن يدع مع الله الها آخر لا برهان له **«Kim Allah ile beraber, varlığını isbat edecek hiçbir delil bulunmayan bir tanrıya taparsa..»** (Muminûn, 117.) âyeti bu kabildendir. Çünkü **Allah'la birlikte bir ilah** sözü, delili olmayan bir sözdür. يقتلون النبيين بغير الحق **''haksız yere peygamberleri öldürüvorlardı** (Bakara, 61.) âyeti, onların katli, haksız olarak yapılan katilden başka bır şey değildir, mânasındadır. رفع السموات بغير عمد ترونها **«..gökleri, görebileceğiniz bir direk olmadan yükseltti..»** (Ra'd, 2.) âyeti ise, gök lerin asla direği yoktur, mânasındadır.

c– Bir şeyin tam olarak vasfedilmeyişi kesin sonuç alınamayışı sebebi ile bu şey, doğrudan doğruya nefiy sayılır. ثم لا يموت فيها ولا يحيى **«Sonra onun içinde ne ölür, ne de yaşar.»** (A'la, 13.) âyeti, cehennemliklerin vasfını göstermektedir. Cehennem ehlinden ölüm nefyedilmiştir. Zira bu ölüm bilinen ölüm değildir. Hayat da nefyedilmiştir; zira bu hayat da yaşanılacak faydalı bir hayat değildir. وتريهم ينظرون اليك وهم لا يبصرون **«..Onların sana baktıklarını sanırsın, oysa onlar göremezler.»** (Araf, 198.) âyetini Mutezile, ruyetullah'ın nefyine delil olarak kullanmışlardır. الى ربها ناظرة **«Rablerine bakıyorlar.»** (Kıyame, 23.) âyetindeki bakış, gözle görmeyi gerektiren bir bakış değildir. Mutezilenin bu görüşü; gözlerin hiçbir şeyi görmeden, Allah'a yönelerek Zatına bakmaları, şeklindeki cevapla reddedilmiştir.

[illegible]

«..Andolsun onu sat(ıp onunla çıkar sağlay)anın ahirette bir nasibi olmadığını gayet iyi biliyorlardı..» (Bakara, 102.) âyeti de bu çeşit nefye misaldir. Âyetin tefsirinde Sekkaki şöyle der: Allahu Taâlâ kafirleri önce tekidi bir kasemle, ahirette karşılaşacakları durumu bildiklerini ifade etti, sonra bildikleri şeylere göre amel etmediklerinden, onları cehaletle vasıflandırdı.

d– Beyan uleması, hakikatın hilafına, mecazın nefyi sahihtir, demişlerdir. Buna göre, وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى **«..attığın zaman sen atmadın. Fakat Allah attı..»** (Enfâl, 17.) âyetinde, atma işindeki menfilik hakikidir, şeklinde bir müşkil bulunmaktadır. Bu müşkile şu cevap verilir: Âyetteki, küffara ulaşan atma işi, Resûlullah'a ait olan bir iş tir. Resûlullah'dan sadır olan atma işi, burada hakiki değil, mecazidir. Buna göre takdiri mâna şöyle olur: Sen attığını kendi gücünle hedefe ulaştırmadın; ancak başlatma işini sen yaptın.

e– istitaatın nefyidir. Bu nevi nefiyle, kudret ve imkanın nefyi, imkansız

olanın nefyi veya meşakkat ve külfetle vukubulan şeyin nefyi murad edilir. Birinciye misal فلا يستطيعون توصية «**Artık ne bir tavsiye yapabilirler..**» (Yâsin, 50.) فلا يستطيعون ردها «**..ne onu reddebilecekler..**» (Enbiya, 40), فما اسطاعوا ان يظهروه «**Artık onu ne aşabilirler, ne de delebilirler.**» (Kehf, 97.) âyetleridir. İkinciye misal: هل يستطيع ربك ان ينزل علينا مائدة من السماء «**Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?..**» (Mâide, 112.) âyetidir. Âyetteki fiilin müzariat harflerini muhatap veya gaip sigası ile okuyanlara göre mânası şöyle olur: Allah bunu yapar mı? veya bu isteğimizi Rabbine ulaştırır mısın? Bu soruyu soranlar, Allah'ın gökten sofra indirmeğe kâdir olduğunu, Hz. İsa'nın da bunu Allah'tan isteyeceğini biliyorlardı. Uçüncüye misal: انك لن تستطيع معي صبرا «**Sen benimle sabredemezsin.**» (Kehf, 67.) âyetidir.

Nefiyle ilgili bir başka kaide de şudur: Umumi mânanın nefyi, hususi mânanın nefyine delalet ederken, umumi mânanın sübutu, hususi mânanın sübutuna delalet etmez. Halbuki hususi mânanın sübutu, umumi mânanın sübutuna delalet eder. Hususi mânanın nefyi, umumi mânanın nefyine delalet etmez. Şüphe yok ki lafzın mefhumundaki ziyadelik, letafetini artırır. Bu bakımdan umumi mânadaki bir lafzın nefyi, hususi mânanınkinden, hususi mânadaki bir lafzın sübutu, umumi mânadakinden daha güzeldir.

Birinciye misal, فلما اضاءت ما حوله ذهب الله بنورهم «**..Çevresini aydınlatır aydınlatmaz, Allah onların (gözlerinin) nurunu giderdi..**» (Bakara, 17.) âyetidir. Bu âyette Allahu Taâlâ اضاءت fiilinden sonra بضوئها buyurmadı. Çünkü, nur kemesinin mânası, ziya kelimesindeki mânadan daha umumidir. Nur kelimesi, ziyanın az veya çoğunu ifade ederken, ziya kelimesi, nurun çokluğunu ifade eder. Bu yüzden Allahu Taâla, هو الذى جعل الشمس ضياء والقمر نورا «**Güneşi ışık, ayı nur yapan O'dur..**» (Yûnus, 5.) buyurmuştur. Âyetteki ziyada, ay'ın nuruna delalet vardır. Ziya, nurdan daha hususidir. Nur'un yokluğu, ziyanın yokluğunu gerektirirken, bunun aksi olan ziyanın yokluğu, nur'un yokluğunu gerektirmez. Buna göre Bakara, 17. âyetinin gayesi, onların üzerinden nuru tamamen kaldırmaktır ki, âyetin devamında وتركهم فى ظلمات «**..onları karanlıklar içinde bıraktı..**» buyurmuştur.

ليس بى ضلالة «**..bende bir sapıklık yoktur..**» (Araf, 61.) âyeti de bu nevi nefye misaldir. ... انا لنراك فى ضلال «**seni bir sapıklık içinde görüyoruz.**» (Araf, 60.) âyetinde kavminin, cins olan ضلال sözünü, Hud (a.s.) bu âyette ضلال olarak kullanmayıp, müfred mânadaki ضلالة kelimesiyle menfi olarak cevaplamıştır. Çünkü ضلالة kelimesinin menfiliği, ضلال kelimesinin menfiliğinden daha beliğdir. Bu yüzden bir sayısını nefyetmek, kesinlikle sayı cinsini nefyetmeyi, en azı nefyetmek de, en çoğunu nefyetmeyi gerektirir.

Hususi mânadaki bir lafzın sübutu, umumi mânadakinden daha güzel ol-

duğuna misal, وجنة عرضها السموات والأرض «..genişliği göklerle yer arası olan cennete..» (Âl-i İmrân, 133.) âyetidir. Bu âyette Yüce Allah طولها buyurmadı. Çünkü arz kelimesi daha hususidir. Her genişliği olanın, uzunluğu vardır. Bunun aksi mümkün değildir. Bu kaidenin benzeri, fiilde yapılan mübalağanın nefyi, fiilin aslının nefyini gerektirmez, kaidesidir. Buna göre, şu iki âyetin mânasında zorluk çekilmiştir: وما ربك بظلام للعبيد «..Rabbin kullarına asla zulmetmez.» (Fussilet, 46.), وما كان ربك نسيا «..Rabbin asla unutkan değildir..» (Meryem, 64.)

Birinci âyetin tefsirinde şu mânalar verilmiştir:

a– ظلام kelimesi, kesret ifade etse bile, bu siga ile gelmesinin sebebi mukabilindeki العبيد kelimesinin çoğul olmasıdır. علام الغيوب «..gizlileri bilen..» (Mâide, 109.) âyetini de, عالم الغيب «..görülmeyeni bilen..» (Zumer, 46.) âyeti açıklıyor. Bu âyette, fiilin aslını gösteren فاعل sigasını, müfred olan الغيب mukabilinde getirmiştir.

b– Allah, zulmün çokluğunu nefyettiğinden, zaruri olarak azını da nefyet, miştir. Çünkü, zulmeden kimse, zulmünden menfaat beklediği için zulmeder. Faydanın çokluğuna rağmen, çoğu terkeden, kolaylıkla azını da terkeder.

c– İbnu Malik'in bazı ulemadan naklettiğine göre, âyetteki mübalağa sıgasından, nisbet anlaşılır. Yani; Allah zulüm sahibi değil, demektir. (Doğru olan görüş de budur.)

d– Âyetteki mübalaga sigası, kesret ifade etmekten ziyade, mübalagasız ismi fâil mânasındadır.

e– Allah'tan azın azı varid olması, çokluk mânasındadır. Alimin en küçük hatası büyüktür, sözü bu mânadadır.

f– Allah bu âyette, nefyi tekid ederek ليس بظالم ifadesini üç kere tekrarlamayı murad etmiştir ki, bu da ليس بظلام cümlesinin karşılığıdır.

g– Allah'a ظلام diyene karşı, cevap olarak gelmiştir. Tekrar, hususi bir lafza cevap olarak gelirse, bu lafzın ifade ettiği mâna kalkmış olur.

h– Allah'ın sıfatları hakkında kullanılan mübalaga sigası, bu sıfatların isbatında eşit olduğu gibi, nefyinde de eşittir.

k– Allah bu âyetle, kölesine zulmeden zalim hükümdarın zulmüne tarizde bulunmuştur.

İkinci âyete de aynı cevaplar verilebilir. Bu cevaplara, iki âyetteki ilk kelimelerin birine benzemesinden dolayı, onuncu bir cevap ilave edilebilir.

Ebu Hafs en-Nesefi, «e l - Y a k u t a» adlı eserinde, Saleb ve Müberred'in şöyle dediğini nakleder: Arabça'da iki cümle arasında iki inkar gelirse, bu cümle haber cümlesi olur; وما جعلناهم جسدا لا يأكلون الطعام «**Biz onları yemek yemeyen cesetler yapmadık..**» (Enbiya, 8.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası; biz onları yemek yiyen cesetler yaptık, demektir. Eğer inkar ilk cümlede o-

lursa buna, hakiki inkar denilir. ما زيد بخارج **Zeyd asla çıkmadı,** cümlesi buna misaldir. Cümlede iki inkar bulunursa, bunlardan biri ziyadedir. Bir kavle göre فيما ان مكناكم فيه **«..onlara size vermediğimiz servet ve nimeti vermiştik..»** (Ahkaf, 26.) âyeti buna misaldir.

5- İnşai Cümlenin Kısımları

istifham, inşai cümlenin kısımlarından biridir. **İstifham; bir şeyi öğrenme isteğinde bulunmaktır.** İstifham aynı zamanda istihbar mânasındadır. İbnu Faris «F ı k h u' l - L u g a» adlı eserinde belirttiğine göre istihbar, mânası hakkıyla bilnmeyen, önceden geçen bir mevzuda bilgi toplamaktır. İstifhamda anlaşılmayan hususu, tekrar sormaktır.

İstifham için kullanılan edatlar şunlardır: أ ، أين ، انّى ، متى ، من ، أيّ كم ، كيف ، هل ، ما ve أيّان. Bunlara ait bilgi Edevat Bölümünde geçmiştir.

İbnu Malik, «e l - M i s b a h» adlı eserinde şöyle der: Hemze dışındaki istifham edatları, hemze yerine kullanılır. Çünkü istifham, bilinmeyen bir şeyin zihinde cevabı arandığından, samimi olarak şüphe edenlerden sadır olursa, hakiki istifham olur. Şüphe etmeyenden sadır olursa, bildiğini sormuş olacağından, hakiki istifham değildir. Sorduğunu öğrenme imkanı bulunduğu halde, verilen cevabı tasdik etmezse, istifhamın faydası ortadan kalkar.

Bazı ulema şöyle demiştir: Kur'an'da istifham şeklinde gelen âyetlerdeki mânayı Allah müsbet olsun, menfi olsun bilmektedir.

İstifham edatları, istifham dışında mecazi olarak kullanılır. Bu konuda Şemseddin b. Saig, yazdığı «R a v d u' l - E f h a m f i A h k a m i' l - İ s t i f h a m» adlı eserinde şöyle demiştir: Araplar, istifham mevzuunu geniş tutmuşlar, hakiki mânasından çıkararak bir takım mânalar vermişlerdir. Seffar'ın sözü hilafına, bu husus sadece hemzeye tahsis edilmiştir.

İstifham edatının mecazi olarak kullanıldığı yerler şunlardır:

a- İnkar için kullanılır. Bu durumda menfi mânadadır, önünde bulunduğu cümle de menfi olur, الاّ edatı ile beraber gelir. فهل يهلك الا القوم الفاسقون **«..yoldan çıkmış topluluktan başkası cezalandırılır mı?.»** (Ahkaf, 35.), وهل نجازى الا الكفور **«..biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?.»** (Sebe, 17.) âyetleri buna misaldir. فمن يهدى من أضل الله وما لهم من ناصرين **«Allah'ın saptırdığını kim yola getirebilir? Onların hiçbir yardımcıları yoktur.»** (Rum, 29.) âyetinde istifham edatına menfi olan; وما لهم من ناصرين **onların hiç yardımcıları yoktur,** cümlesi atfedilmiştir. Âyetin mânası; لايهدى şeklindedir. أنؤمن لك واتبعك الأرذلون **«..Sana bir sürü bayağı kimseler uymuşken biz sana inanır mıyız?.»** (Şuarâ, 111.), أنؤمن لبشرين مثلنا و قومهما لنا عابدون **«Milleti bizim kölelerimiz olan, bizim gibi iki insana mı inanacağız?»** (Müminûn, 47.) Yani; inanmayız, أم له البنات و لكم

ن ـ **«Yoksa kızlar O'na, oğullar size mi?»** (Tûr, 39), الكم الذكر وله الأنثى **«Demek erkek size, kadın Allah'a mı?»** (Necm, 21.) Yani; mümkün değildir. شهدوا خلقهم **«..yaratılışlarına mı şahit oldular ki?»** (Zuhruf, 19.) Yani; buna şahid olmadılar, mealindeki âyetler buna misaldir. İnkar ifade eden istifham, çoğu zaman tekzib ifade eder. Bu ise, mazi fiillerde لم يكن mânasına, istikbal sigasında ise لا يكون mânasına gelir. أفأصفاكم ربكم بالبنين **«Rabbınız oğulları size seçti de..»** (İsrâ, 40.) âyeti buna misaldir, bunu yapmadı mânasındadır. أنلزمكموها وأنتم لها كارهون **«..biz sizi O(Allah'ın rahmeti)ne zorla mı sokacağız?.»** (Hûd, 28.) âyeti de ayrı bir misaldir, böyle bir zorlama olmadı, manasındadır.

b– Tevbih için kullanılır. Bazı ulema, tevbihi inkar'dan sayar. Ancak yukarıda geçen inkar, batıl olan bir şeyin inkarıdır. Buradaki inkar ise, tevbih mânasına gelen inkardır. Tevbihin ifade ettiği mâna, istifham edatından sonraki fiilin ifade ettiği şeyin yapılmasıdır. Halbuki layık olan, yapılmaması idi. Bu yüzden, tevbih'de kullanılan istifham cümlesinin mânası menfi değil müsbettir. Tevbih ifade eden istifham'ın aksi, inkari istifhamdır. Tevbih'e takri' adı da verilir. أفعصيت امري **«..emrime karşı geldin?..»** (Tâhâ, 93), أتعبدون ما تنحتون **«..yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?.»** (Sâffât, 95), أتدعون بعلا وتذرون أحسن الخالقين **«Ba'l'e yalvarıp, yaratıcıların en güzelini bırakıyor musunuz?»** (Sâffât, 125.) âyetleri buna misaldir.

Tevbih ekseriyetle olup biten işlerde yapılır; bu yüzden de kınanır. Bazan yapılması gereken bir fiilin terkinden dolayı tevbih yapılır. أولم نعمركم ما يتذكر فيه من تذكر **«'Öğüt alacak olanın öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı sizi?..»** (Fâtır, 37), ألم تكن أرض الله واسعة فتهاجروا فيها **«..Peki, Allah'ın yeri geniş değil miydi ki onda göç ed(ip İslamı yaşayabileceğiniz bir yere gid)eydiniz.»** (Nisâ, 97.) âyetleri buna misaldir.

c– Takrir için kullanılır. Takrir; bildiği bir konuda muhatabı, ikrar ve itirafa çekmektir. İbnu Cinni şöyle der: هل edatı, diğerleri gibi, takrirde kullanılmaz. el-Kindi şöyle der: Çoğu ulema, هل يسمعونكم إذ تدعون أو ينفعونكم **«..Siz dua ettiğiniz zaman onlar işitiyorlar mı? Yahut size faydaları varmı?..»** (Şuarâ, 72-73.) âyetlerindeki هل edatını; takrir veya tevbih ifade eden hemzeye benzetir. Ancak Ebu Ali'nin bunu kabul etmediğini gördüm. Bence, görüşünde haklıdır. Çünkü هل edatı, inkari istifham mânasındadır.

Ebu Hayyan, Sibeveyh'den şu nakilde bulunur: Takriri istifham هل edatı ile değil, sadece hemze ile yapılır. Diğer ulemadan yaptığı nakle göre, هل edatı, هل في ذلك قسم لذي حجر **«Bunda akıl sahibi için bir yemin var değil mi?»** (Fecr, 5.) âyetinde görüldüğü gibi, takrir mânasındadır.

Takrir mânası ile birlikte söz, mûcebdir yani müsbet mânadadır. Bu yüzden edata müsbet bir cümle atfedildiği gibi, edat da müsbet olan başka bir

cümle atfedildiği gibi, edat da müsbet olan başka bir cümleye atfedilir. Birinciye misal: ألم نشرح لك صدرك ووضعنا عنك وزرك **«Biz senin göğsünü açmadık mı? Belini büken yükünü üzerinden almadık mı?»** (İnşirah, 1-2.), ألم يجدك يتيما فآوى ووجدك ضالا فهدى **«Seni şaşırmış bulup, doğru yola eriştirmedi mi?»** (Duha, 7), ألم يجعل كيدهم في تضليل وارسل عليهم طيرا أبابيل **«Onların tuzaklarını boşa çıkarıp üzerlerine Ebabil kuşlarını göndermedi mi?»** (Fîl, 2-3.) âyetleridir. İkinciye misal ise: أكذبتم بآياتي ولم تحيطوا بها علما **«..Âyetleri mi anlamadığınız halde yalanladınız mı?»** (Neml, 84.) âyetidir. Curcani'nin tesbitine göre وجحدوا بها واستيقنتها انفسهم ظلما وعلوا **«Vicdanları, onların doğruluğuna kanaat getirdikleri halde, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkar ettiler.»** (Neml, 14.) âyeti de buna misaldir.

Takriri istifham aslında, inkari istifhamdır. İnkar ise, nefiy mânasındadır. Bu durumda nefyeden şey nefye dahil olmuştur. Nefyin nefye dahil olması, müsbet mânayı verir. أليس الله بكاف عبده **«Allah kuluna kafi değil mi?»** Zümer, 36.), ألست بربكم **«..Rabbiniz deği miyim?»** (Araf, 172.) âyetleri buna misaldir. Zemahşeri ألم تعلم ان الله على كل شيئ قدير **«..Allah'ın herşeye gücü yeter olduğunu bilmedin mi?»** (Bakara, 106.) âyetini de bu kabilden sayar.

c– Taaccüb bildirmek için kullanılır. كيف تكفرون بالله **«Allah'ı nasıl inkar edersiniz..»** (Bakara, 28.), مالي لا أرى الهدهد **«Neden Hüdhüd'ü göremiyorum?»** âyetleri buna misaldir. Bu ve bundan önceki 2. ve 3. kısımlar, أتأمرون الناس بالبر وتنسون انفسكم **«..insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?»** (Bakara, 44.) âyetinde birleşmiş, bu üç mânayı da ifade etmiştir. Zemahşeri bu âyetin tefsirinde şöyle der: Hemze, emredenlerin halini, tevbih de taaccüple birlikte takrir ifade eder. ما ولاهم عن قبلتهم **«..Onları üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?..»** (Bakara,142.) âyeti, taaccüb ve istifhamı hakikiyi ifade eder.

d– itab bildirmek için kullanılır. ألم يأن للذين آمنوا ان تخشع قلوبهم لذكر الله وما نزل من الحق **«inananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun..»** (Hadid, 16.) âyeti buna misaldir. Hakim'in rivayetine göre İbnu Mesud, âyetin tefsirinde şöyle demiştir:Bu âyette kınananlar sadece dört senelik Müslüman olanlardı. İtab'ın en güzel misali, Allah'ın Resûlüne: لم أذنت لهم **«..niçin onlara izin verdin..»** (Tevbe, 43.) âyetiyle yaptığı hitabdır. Zemahşeri adeti üzere, bu âyetin tefsirinde edep dışı ifadeler kullanmış, âyete mâna verirken, Allah'ın edebi ile edeplenmemiştir.

e– İhtisar mânasında da gelen, tezkir için kullanılır. ألم أعهد اليكم يا بني آدم الا تعبدوا الشيطان **«Ey Ademoğulları, ben size and vermedim mi: Şeytana tapmayın..»** (Yâsin, 60.), ألم أقل لكم اني اعلم غيب السموات **«..Ben size 'ben göklerin ve yerin gayblerini bilirim' dememiş miydim?.»** (Bakara, 33), هل علمتم ما فعلتم بيوسف وأخيه **«..Yûsuf'a ve kardeşine yaptığınızı bildiniz mi?»** (Yûsuf, 89.) âyetleri

tezkire misaldir.

f- İftihar bildirmek için kullanılır. أليس لي ملك مصر «..**Mısır mülkü benim değil mi?**» (Zuhruf, 51.) âyeti buna misaldir.

g- Tefhim için kullanılır. مال هذا الكتاب لا يغادر صغيرة ولا كبيرة «..**bu kitaba ne oluyor, ne küçük ne büyük hiçbir şey bırakmıyor..**» (Kehf, 49.) âyeti buna misaldir.

ğ- Korkutmak maksadıyla kullanılır. القارعة ما القارعة «**Çarpan hadise; nedir o çarpan hadise?**» (Kâria, 1-2.) ve الحاقة ما الحاقة «**Gerçekleşen nedir o gerçekleşen?**» (Hâkka, 1-2.) âyetleri buna misaldir.

h- Kolaylık maksadıyla kullanılır. وماذا عليهم لو آمنوا «**Onlara ne olurdu sanki Allah'a inansalardı.**» (Nisâ, 39.) âyeti buna misaldir.

ı- Tehdid ve vaid gayesiyle kullanılır. ألم نهلك الاولين «**Biz öncekileri helak etmedik mi?**» (Mürselât, 16.) âyeti buna misaldir.

i- Çokluk maksadıyla kullanılır. وكم من قرية أهلكناها «**Nice kentleri helak ettik..**» (Araf, 4.) âyeti buna misaldir.

j- Eşitlik maksadıyla kullanılır. Bu istifham, masdarın yerini tutabileceği bir cümleye dahil olan istifham'dır. سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم لا يؤمنون «..**uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir; onlar inanmazlar.**» (Bakara, 6.) âyeti bu kabildendir.

k- Emir ifade etme maksadıyla kullanılır. اسلموا mânasında أأسلمتم (Âl-i İmrân, 20.), انتهوا mânasında فهل انتم منتهون «..**Artık vazgeçtiniz değilmi?**» (Mâide, 91.), اصبروا mânasında أتصبرون (Furkân, 20.) âyetleri buna misaldir.

l- Emir sigasının kısımlarından olan, tenbih maksadıyla kullanılır. انظر mânasına gelen, ألم تر الى ربك كيف مد الظل «**Görmedin mi Rabbin gölgeyi nasıl uzattı..**» (Furkân, 45.) âyeti buna misaldir. Zemahşeri, Sibevey'den naklen, ألم تر أن الله أنزل من السماء ماء فتصبح الأرض مخضرة «**Görmedin mi Allah gökten bir su indirdi de arz yeşeriyor..**» (Hac, 63.) âyetini buna misal getirmiş, istifhama cevap olarak gelen fiili, merfu okumuştur. فأين تذهبون «**O halde nereye gidiyorsunuz?**» (Tekvir, 26.) âyetini, delalete işaret için misal getirmiştir. ومن يرغب عن ملة ابراهيم الا من سفه نفسه «**Nefsini aşağılık yapandan başka kim İbrahim'in dininden yüzçevirir?.**» (Bakara, 130.) âyeti de buna ayrı bir misaldir.

m- Tergib için kullanılır; من ذا الذي يقرض الله قرضا حسنا «**Kimdir o adam ki, Allah'a güzel bir borç versin de..**» (Bakara, 245.), هل أدلكم على تجارة تنجيكم من عذاب أليم «..**sizi acı azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi?..**»(Saf, 10.) âyetleri buna bir misaldir.

n- Nehiy için kullanılır; فلا تخشوا الناس واخشون «..**insanlardan korkmayın benden korkun..**» (Mâide, 44.) âyetinin delaletiyle أتخشونهم فالله أحق أن تخشوه «..**Yoksa onlardan korkuyor musunuz, kendisinden korkmanıza en layık Al-**

lah'tır..» (Tevbe, 13.) ve لاتغتّر mânasında ماغرّك بربك الكريم **«..Seni engin ke - rem sahibi Rabbine karşı ne aldatıp isyana sürükledi?»** (İnfitar, 6.) âyetleri buna misaldir.

o– Dua gayesiyle kullanılır. Bu istifham, nehiy gibidir. Ancak dua derece bakımından, küçükten büyüğe doğru yapılır. لاتهلكنا mânasında أتهلكنابمافعل السفهاءمنا **«..içimizden bazı beyinsizlerin yaptıklarından ötürü bizi helak mı edeceksin?.»** (Araf, 155.) âyeti buna misaldir.

ö– İstirşad gayesiyle kullanılır; أتجعل فيهامن يفسد فيها **«..Orada bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacaksın?.»** (Bakara, 30.) âyeti buna misaldir.

p– Temenni gayesi ile kullanılır; فهل لنامن شفعاء **«..Şimdi bizim şefaatçılarımız var mı ki?»** (Araf, 53.) âyeti buna misaldir.

r– İstibta' (beklemek) gayesiyle kullanılır; متى نصر الله **«Allah'ın yardımı ne zaman?..»** (Bakara, 214.) âyeti buna misaldir.

s– Arz gayesiyle kullanılır; ألاتحبون ان يغفر الله لكم **«..Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?..»** (Nur, 22.) âyeti buna misaldir.

ş– Tahsis gayesiyle kullanılır; ألاتقاتلون قوما نكثوا أيمانهم **«..Andlarını bozan bir kavimle savaşmayacak mısınız?.»** (Tevbe, 13.) âyeti buna misaldir.

t– Tecahül gayesiyle kullanılır; أأنزل عليه الذكر من بيننا **«O ihtar (Kur'an) aramızdan ona mı indirildi?»** (Sâd, 8.) âyeti buna misaldir.

u– Tazim gayesiyle kullanılır; أهذا الذى يذكر آلهتكم **«..Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?..»** (Enbıya, 36.), أهذا الذى بعث الله رسو لا **«Allah bunu mu peygamber göndermiş?..»** (Furkan, 41.) âyetleri buna misaldır. من فرعون şeklinde okuyan kıraata göre, bu ve bundan öncekine misal teşkil eder.

v– İktifa gayesiyle kullanılır; أليس فى جهنم مثوى للمتكبرين **«..kibirlenenler için cehennemde yer yok mu?.»** (Zümer, 60.) âyeti buna misaldir.

y–İstib'ad gayesiyle kullanılır; وانى له الذكرى **«..artık anlamanın kendisine ne faydası var?»** (Fecr, 23.) âyeti buna misaldir.

z– Ünsiyet gayesiyle kullanılır; وماتلك بيمينك ياموسى **«Sağ elindeki nedir ey Musa?»** (Tâhâ, 17.) âyeti buna misaldir.

aa– istihza gayesiyle kullanılır; أصلوتك تأمرك **«..namazın mı emrediyor?»** (Hûd, 87.), ألاتأكلون مالكم لاتنطقون **«...yemez misiniz. Neyiniz var ki konuşmuyor musunuz?»** (Sâffât, 91-92.) âyetleri buna misaldir.

bb– Kendinden önceki istifham edatının mânasını tekid gayesi ile kullanılır; أفمن حق عليه كلمة العذاب أفأنت تنقذ من فى النار **«Üzerine azap kelimesi hak olanı mı, sen ateşte bulunanı mı kurtaracaksın?.»** (Zümer, 19.) âyetinin tefsirinde Muvaffak Abdullatif el-Bağdadi şöyle der: Azabı hak edeni, çekeceği azaptan kurtaramazsın. Âyetteki من şart edatı, فاء ise şartın cevabıdır. أفأنت kelimesindeki ifade tarzı uzadığından, tekrarlanmıştır. İstifham hemzesinin mecazi mânala-

rından biri de budur. Âyetin tefsirinde Zemahşeri, şöyle der: İkinci hemze, birincinin aynıdır. İnkar ve istib'ad mânasını tekid için tekrarlanmıştır.

cc- İhbar gayesiyle kullanılır; أفي قلوبهم مرض ام ارتابوا «**Kalplerinde bir hastalık mı var? yoksa şüphe mi ettiler?.**» (Nur, 50.), هل اتى على الانسان حين من الدهر «**İnsanın üzerinden uzun bir süre geçmedi mi?..**» (İnsan, 1.) âyetleri buna misaldir.

6- İstifham Edatının Mecazi Mânada Kullanılmasına Dair Bazı Açıklamalar.

a- Yukarıda, otuz iki kısımda zikredilen hususlarda: İstifham mânası mevcut mudur? İstifham dışında başka mânaları olabilir mi? Yoksa, istifhamdan tamamen farklı mânalar mıdır? şeklinde soru sorulabilir. Bahauddin Subki, «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde bunu şöyle cevaplandırır. Bu konu, üzerinde durmağa değer bir konudur. Bana göre doğrusu, sorunun birinci şıkkıdır.

Tennuhi'nin «A k s a' l - K a r i b» adlı eserinde belirttiği şu sözü, bunu doğrulamaktadır; لعل edatı, teracci mânasını muhafaza etmek suretiyle, istifham ifade eder. İstibta' ifade eden كم أدعوك **Seni ne kadar çağırdım,** sözü, bu görüşü kuvvetlendirir. Mânası; seni o kadar davet ettim ki, sayısını bilemiyorum, bunu gerçekten öğrenmek istiyorum, şeklindedir. Bir kimse, kendinden sâdır olan bir işin çokluğu yüzünden sayısını bilemiyorsa, o kimsenin bu sayıyı sorması âdettendir. Bu âdeti öğrenme arzusunda bulunması, istibtâ'ı andırır.

Taaccübde, istifhamın devamlılığı vardır. Bir şeye taaccüb eden kimse, haliyle o şeyin sebebini soracaktır. Neml sûresnin 20. âyetinde Hz. Süleyman sanki: Bana ne oldu da Hüdhüd kuşunu göremiyorum, demişti. Keşşaf, bu âyetin tefsirinde; taaccübdeki istifhamın devamlı olduğuna işaret etmiştir. Dalaleti haber veren Tekvir sûresinin 26. âyetindeki istifham ise, hakiki istifhamdır. Çünkü âyetin mânası; nereye gittiğini söyle, bunu bilmiyorum, şeklindedir. Zira dalaletin hangi ölçülere varacağı bilinmez.

Tahkir için yapılan istifhamdan hükmün varlığı murat ediliyorsa bu cümle, haber cümlesidir. Çünkü hüküm, istifham edatından sonra gelmiştir. Soruyu soran gerçeği bildiği halde, muhatabın ikrarını talep ediyorsa, takrir için yapılan istifham, ikrarı talep eden bir istifham olur. Belâgat ulemasına göre her iki ihtimal de muteberdir, fakat ikincisi tercihe şayandır. Kazvini, «e l - İ z a h» adlı eserinde, ikinci görüşü tercih eder. Soruyu bilenin soru sorması, mümkün değildir; çünkü öğrenme arzusu mevcuttur. Fakat sorulan sorunun bilinmesi veya anlaşılması, kim olursa olsun, bilmeyene aittir. Bu açıklama sayesinde, istifhamla ilgili bazı problemler çözülmüş, yukarıda zikredilen mecazi anlamlarla birlikte, istifham mânasının da mevcut olduğu açıkça görülmektedir. Kazvini'nin

sözleri, özetle bundan ibarettir.

b– İnkar edilen söz, istifham edatı hemzeden hemen sonra gelir kaidesi, أفأصفاكم ربكم بالبنين «**Rabbiniz oğulları size mi seçti?.**» (İsrâ, 40.) âyetinde bazı zorluklar çıkarır. Âyette, hemzeden sonra gelen cümlenin mânası; Allah erkek evladı sizlere mi bıraktı? şeklindedir. Âyette inkar edilen husus, bu mâna değil, **Allah kendine melaikeden kız evladı edinmiştir,** sözüdür. Bu müşkile şu cevap verilir: Evlad edinme kelimesi, kanaatlarınca kız evladının başkalarına veya kız ile erkeğin Allah'a ait olduğuna işaret etmektedir. Bu iki mâna, bir söz hükmündedir. Bu durumda âyetin takdiri; Allah erkek evladla kız evladı kendisine mi cemetti? şeklinde olur. أتأمرون الناس بالبر وتنسون أنفسكم «**..insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?**» (Bakara, 44.) âyetinde de bir müşkil mevcuttur. Yukarıdaki kaideye göre, âyette ortaya çıkan müşkil şöyle çözülür: İnkar edilen husus, insanlara sadece iyiliği emretmek veya kendini unutmak değildir. İyiliği emretmek, inkarı gereken şeylerden az olamaz. Kendini unutmak da, başlıbaşına inkar sayılamaz. İnsana iyiliğin emredilmesi, inkar olamayacağı gibi, başkasına iyiliği emredip kendini unutmak da inkar sayılmaz. Bu iki husus, inkar sayılsaydı, ibadet de inkarın bir cüzü olması gerekirdi. İnsanın kendini unutması, başkasına iyiliği emretmesine bağlı değildir. Çünkü unutmak, mutlak inkardır. Başkasına iyiliği emrederken insanın kendini unutması, iyiliği emretmeme halinden daha kötü değildir. Günahın ağırlığı, itaata teşvik etmekle artmaz. Ulemanın çoğu, iyiliği emretmenin vacip olduğu, şayet insan kendini unutup başkasına iyiliği emrederse, kendini unutmadaki günahın artmayacağı görüşündedirler.

«A r u s u' l - E f r a h» müellifi bu konuda şöyle der: Kendisi günah işlerken, başkasını bundan alıkoymak, günahtır. Çünkü günah, insanı tenakuza götürür, söylediği söz ile, yaptığı birbirine ters düşer; bu yüzden bilerek masiyette bulunmak, bilmeden masiyette bulunmaktan daha kötüdür. Fakat, sadece itaate davet, nasıl olur da itaatla birlikte gelen masiyeti artırır, şeklindeki cevapta, bir incelik mevcuttur.

7– İnşai Cümlenin Kısımlarından Olan Emir Sigası

Emir, bir işin yapılmasını istemektir. افعل ve ليفعل şeklinde, vucubiyet ifade eden iki sigası vardır. أقيموا الصلاة «**Namazı kılın..**» (Bakara, 43.), فليصلوا معك «**Seninle beraber namazı kılsınlar..**» (Nisâ, 102.) âyetleri buna misaldir. Bu sigalar, mecazi olarak farklı mânalar alır. Bunlar sırası ile şöyledir:

a– Mendub bir emri ifade eder. وإذا قرئ القرآن فاستمعوا له وأنصتوا «**Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki..**» (Araf, 204.) âyeti buna misaldir.

b– Mübah bir emri ifade eder. فكاتبوهم «**..mükatebe akdi yapın..**» (Nur

33.) âyeti buna misaldir. İmam Şâfiî, âyetteki emir sigasının mübahlık ifade ettiğini söylemiştir. وإذا حللتم فاصطادوا **«..ihramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz..»** (Mâide, 2.) âyeti de bu kabildendir.

c– Alt mertebede olanın, üst mertebede olandan duada bulunmasıdır. رب اغفرلي **«..Rabbim beni bağışla..»** (Araf, 151.) âyeti buna misaldir.

d– Tehdid mânası ifade eder. اعملوا ما شئتم **«..dilediğinizi yapın..»** (Fussilet, 40.) âyeti buna misaldir. Âyette, istedikleri her şeyi yapmaları emredilmemiştir.

e– İhanet mânası ifade eder. ذق إنك أنت العزيز الكريم **«Tad, zira sen üstündün, şerefliydin.»** (Duhan, 49.) âyeti buna misaldir.

f– Zillet mânası ifade eder. كونوا قردة خاسئين **«..aşağılık maymunlar olun.»** (Bakara, 65.) âyeti buna misaldir. Bu âyette Yahudilerin, bir durumdan diğer duruma, son derece zelil bir şekilde girdikleri ifade edilmiştir. Bu mâna, ihanet mânasından daha hususidir.

g– Aciz bırakma mânası ifade eder. فأتوا بسورة من مثله **«..haydi onun gibi bir sûre getirin..»** (Bakara, 23.) âyeti buna misaldir. Âyette, onlardan istenen bu değil, bilakis bu noktada acizliklerini göstermektir.

h– İhsanda bulunmak mânası ifade eder. كلوا من ثمره إذا أثمر وآتوا **«..meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin.»** (Enam, 141.) âyeti buna misaldir.

ı– Hayret mânası ifade eder. انظر كيف ضربوا لك الأمثال **«Bak sana nasıl misaller verdiler..»** (İsrâ, 48.) âyeti buna misaldir.

k– Eşitlik mânası ifade eder. فاصبروا أو لا تصبروا **«..ister dayanın, ister dayanmayın..»** (Tûr, 16.) âyeti buna misaldir.

l– İrşad mânası ifade eder. وأشهدوا إذا تبايعتم **«..Alış-veriş yaptığınız zaman da şahit tutun..»** (Bakara, 282.) âyeti buna misaldir.

m– Tahkir mânası ifade eder. ألقوا ما أنتم ملقون **«..atacağınızı atın..»** (Yûnus, 80.) âyeti buna misaldir.

n– Korkutma mânası ifade eder. قل تمتعوا **«De ki: 'Eğlenin..»** (İbrahim, 30.) âyeti buna misaldir.

o– İkram mânası ifade eder. ادخلوها بسلام **«..oraya esenlikle girin..»** (Hicr, 46.) âyeti buna misaldir.

p– Meydana getirme mânasına gelir. كن فيكون **«..'ol' der, o da hemen oluverir..»** (Bakara, 117.) âyeti buna misaldir. Âyetin bu mânası, emre âmade kılmak, mânasından daha umumidir.

r– Nimet mânası ifade eder. كلوا مما رزقكم الله حلالا **«Allah'ın size verdiği rızıklardan helal olarak yiyin..»** (Maide, 88.) âyeti buna misaldir.

s– Tekzib mânası ifade eder. قل فأتوا بالتوراة فاتلوها **«De ki: 'Doğru iseniz Tevrat'ı getirip okuyun..»** (Âl-i İmrân, 93.), قل هلم شهداءكم الذين يشهدون أن الله حرم هذا

De ki: **'Haydi, Allah bunu yasak etti diye, şahitlik edecek şahitlerinizi getirin..»** (Enam, 150.) âyetleri buna misaldir.

t- İstişarede bulunma mânası ifade eder. فانظر ماذا ترى **«..bak ne dersin?.»** (Sâffât, 102.) âyeti buna misaldir.

u- İbret alma mânası ifade eder. انظروا الى ثمره اذا أثمر **«..meyve verirken herbirinin meyvesine bakın...»** (Enam, 99.) âyeti buna misaldir.

v- Taaccüp mânası ifade eder. اسمع بهم وأبصر **«..ne güzel işitir, ne güzel görürler..»** (Meryem, 38.) âyeti buna misaldir. Sekkaki bu âyeti, inşai cümlenin haber cümlesi mânasında kullanıldığına misal getirmiştir.

8- İnşai Cümlenin Kısımlarından Olan Nehiy Sigası

Nehiy, bir işin yapılmamasını istemektir. لاتفعل sigasında gelir, bir şeyin yasaklanmasında kullanılır. Mecazi olarak şu farklı mânalara gelir:

a- Kerahet mânası ifade eder. ولاتمش فى الأرض مرحا **«yeryüzünde kabara kabara yürüme..»** (İsrâ, 37.) âyeti buna misaldir.

b- Dua mânası ifade eder. ربنالاتزغ قلوبنا **«..Rabbimiz kalplerimizi eğriltme..»** (Âl-i İmrân, 8.) âyeti buna misaldir.

c- İrşad mânası ifade eder. لاتسألوا عن أشياء ان تبدلكم تسؤكم **«..açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın..»** (Mâide, 101.) âyeti buna misaldir.

d- Eşitlik mânası ifade eder. اولاتصبروا (Tûr, 16.) âyeti buna misaldir.

e- Hakir görme ve küçüklük mânası ifade eder. لاتمدن عينيك **«..gözlerini dikme..»** (Hicr, 88.) âyeti buna misaldir. Yani; kafirlere verilenler, az ve hakir şeylerdir.

f- Akibet mânası ifade eder. ولاتحسبن الذين قتلوا فى سبيل الله أموا تابل أحيا. **«Allah yolunda öldürülenleri ölü sanma; hayır, (onlar) diridirler..»** (Âl-i İmrân, 169.) âyeti buna misaldir. Yani cihadın sonu ölüm değil, hayattır.

g- Yeis mânası ifade eder. لاتعتذروا **«Hiç özür dilemeyin..»** (Tevbe, 66.) âyeti buna misal dir.

h- İhanet mânası ifade eder. اخسئوا فيها ولاتكلمون **«..sinin orada benimle konuşmayın..»** (Müminun, 108.) âyeti buna misaldir.

9- İnşai Cümlenin Kısımlarından Olan Temenni

Temenni; severek arzu edilen bir şeyin yapılmasını istemektir. Teraccinin aksine, temennide arzu edilen şeyin gerçekleşme imkanı şart koşulmamıştır. Fakat, muhal olan bir şeyi temenniye, talep adının verilmesi konusunda görüş ayrılığı mevcuttur. Çünkü, gerçekleşme imkanı olmayan bir şey nasıl talep edilir? «A r u s u' l - E f r a h» müellifi şöyle der: Bu konuda en güzel cevabı

Fahruddin Razi ve görüşünde olanlar vermiştir. Temenni; terecci, nida ve kasemde, talebden ziyade tenbih mevcuttur. Bunlara inşai cümle adı verilmesi, yanlış değildir. Bazı ulema bu konuda daha ileri giderek, temenniyi nefiy mânasında, haber cümlesinden saymışlardır. Zemahşeri ise bunların, haber cümlesi olmayacağı görüşündedir. يالیتنا نرد ولانكذب بآيات ربنا.. وانهم لكاذبون «**Ah ne olurdu keşke biz (dünyaya) geri çevrilseydik de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasaydık...çünkü onlar yalancıdırlar.**» (Enam, 27-28.) âyetinde, temenni edatından sonra tekzib'in cevap olarak gelmesinden bir müşkil bulunmaktadır. Zemehşeri bunu, vaad mânasına geldiğinden tekzibe bağlamıştır, şeklinde cevaplandırır. Bir kısım ulema da şöyle açıklar: Temenni'de yalan bulunmaz. Yalan, temennide bulunanın gerçekleşmesini tercih ettiği şeyde varid olur. Bu durumda yalan, zanna bağlı olarak gelmiştir ki bu da, haberi sahihtir.

Zemahşeri şöyle der: وانهم لكاذبون âyetinin mânası; temenni ettikleri şeylerin gerçekleşmiyeceği mânasındadır. Âyetteki hitap, onları zemmetme gayesini taşımaktadır. Temenni edilen husus, zemmi değil bilakis onların yalan söylemiyceklerini ve iman edeceklerini ifade eden sözlerinin, yalan olduğunu göstermektedir.

Temenni ifade eden edat ليت edatıdır. يالیتنا نرد «**Ah ne olurdu keşke çevrilseydik..**» (Enam, 27), ياليت قومى يعلمون «**..Ne olurdu kavmim bilseydi..**» (Yâsin, 26), ياليتنى كنت معهم فافوز «**..keşke ben de onlarla beraber olsaydım da başarsaydım.**» (Nisâ, 73.) âyetleri buna misaldir.

Ümit bulunmadığı bilinen cümlelerde هل edatı, temenni maksadıyla kullanılır. فهل لنا من شفعاء فيشفعوا لنا «**..Şimdi bizim şefaatçilerimiz var mı ki bize şefaat etsinler..**» (Araf, 53.) âyeti buna misaldir. لو edatı da aynı maksatla kullanılır. فلو ان لنا كرة فنكون «**Ah! Keşke bir daha (dünyaya dönüşümüz) olsa da..**» (Şuara, 102.) âyeti buna misaldir. Âyette لو edatının cevabı olarak gelen fiilin mensub olması da bu yüzdendir. Gerçekleşmesi uzak olan temenni, لعل edatıyla yapılılr, cevabın mensub olmasında ليت edatının hükmü uygulanır. لعلى أبلغ الاسباب أسباب السموات فأطلع « .**o sebeplere erişeyim. (Yani) göklerin yoluna..**» (Mümin, 36-37.) âyetleri buna misaldir.

10– İnşai Cümlenin Kısımlarından Olan Teracci

Karafi «e l - F u r u k» adlı eserinde teraccinin, inşai cümleden olduğuna dair bir icmaı naklederek, teracci ile temenni arasındaki farkı belirtir. Bu fark, teraccinin sadece vukuu mümkün olan cümlelerde kullanılması; temenninin ise vukuu mümkün olan ve olmayan cümlelerde kullanlmasında görülür. Ayraca teracci yakın geleceği, temennni ise ileride gerçekleşecek olanı; teracci vukuu muhtemel olanı; temenni vukuu muhtemel olanı ve olmayanı; teracci ise bunun

dışındaki duyguları ifade etmekle, birbirinden farklıdırlar.

Şeyhim Kâfiyeci'den bu konuda şunları duydum: Temenni ile arz arasındaki fark, teracci ile temenni arasındaki fark gibidir.

Teracci ifade eden لعل ve عسى edatları, vukuundan sakınılması gereken durumlarda mecazi olarak kullanılır, buna işfak adı verilir. لعل الساعة قريب **«..belki (kıyamet) saati yakındır.»** (Şûrâ, 17.) âyeti buna misaldir.

11– İnşai Cümlenin Kısımlarından Olan Nida

Nida, أدعو fiilinin yerini tutan bir edatla, çağrılanın çağırana doğru yönelmesinin istenmesidir.Nidaedatı çoğunlukla emir ve nehiy sigaları ile birlikte gelir ve bunlara tekaddüm eder. ياأيها الناس اعبدوا ربكم **«Ey insanlar, Rabbinize ibadet edin..»** (Bakara, 21.), ياعبادفاتقون **«..ey kullarım benden korkun.»** (Zümer, 16.), ياأيها المزمل قم الليل **«Ey örtüsüne bürünen, geceleyin kalk..»** (Müzzemmil, 1.), يا قوم استغفروا ربكم **«Ey kavmim Rabbinizden magfiret dileyin..»** (Hûd, 52.), ياايها الذين امنوا لاتقدموا **«Ey iman edenler, öne geçmeyin..»** (Hucurât, 1.) âyetleri buna misaldir.

Edat, bazan da bu sigalardan sonra gelir. وتوبوا الى الله جميعا ايه المؤمنون **«Ey Müminler, topluca Allah'a tevbe edin..»** (Nur, 31.) âyeti buna misaldir. Bazen haber cümlesiyle birlikte gelir, bunu emir cümlesi takip eder. ياايها الناس ضرب مثل فاستمعوا له **«Ey insanlar, dinleyin, Allah size bir misal veriyor..»** (Hac, 73.), ويا قوم هذه ناقة الله لكم اية فذروها تأكل **«Ey kavmim, işte şu Allah'ın devesi size bir mucize (olarak gelmiş) tir. Bırakın onu.»** (Hûd, 64.) âyetleri buna misaldir. Bazen de emir cümlesi takip etmez. ياعبادلاخوف عليكم اليوم **«Ey kullarım, bugün size korku yoktur..»** (Zuhruf, 68.), ياأيها الناس أنتم الفقراء الى الله **«Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız..»** (Fâtır, 15.), ياأبت هذاتأويل رؤياى من قبل **«Babacığım, bu önceki rüyanın yorumudur..»** (Yûsuf, 100.) âyetleri buna misaldir. Nida cümlesi bazen, istifham cümlesiyle birlikte gelir. ياأبت لم تعبد مالايسمع ولايبصر **«Babacığım, işitmeyen ve görmeyene niçin tapıyorsun.»** (Meryem, 42.), ياأيها النبى لم تحرم **«Ey peygamber, niçin haram ediyorsun?»** (Tahrim, 1.) ويا قوم مالى أدعوكم الى النجاة **«Ey kavmim, neden kurtuluşa çağırdığım halde..»** (Mümin, 41.) âyetleri buna misaldir. Nida bazen, igra ve tahzir gibi hususlarda mecazi olarak, bir başka cümleye nida şeklinde gelir. ناقة الله وسقياها **«..Allah'ın devesine ve su içme hakkına dokunmayın..»** (Şems, 13.) âyetinde bunlar bir arada görülmektedir. Nida cümlesi bazen, ihtisas mânası ifade eder. رحمة الله وبركاته عليكم أهل البيت **«Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinize ey ev halkı,...»** (Hûd, 73.) âyeti buna misaldir. Bazen de tenbih mânası ifade eder. ألا يسجدوا **«..secde etmeleri gerekmez miydi?»** (Neml, 25.), bazen de taaccüb mânasına gelir. ياحسرة على العباد **«Yazık şu kullara..»** (Yâsin, 30.) âyetleri buna misaldir. Tehassür mânasına gel-

diğine misal de ياليتني كنت ترابا «..**Keşke ben toprak olsaydım.**» (Nebe, 40.) âyetidir.

12- Nidanın Kullanılışında Bazı Kaideler

يا edatı ile nidada asıl olan, hakikaten veya hükmen, uzakta olan şeylere seslenmede kullanılmasıdır. Bazen bir takım nüktelerden dolayı yakında olan şeylere seslenmede kullanılır. Bunlar sırası ile şunlardır:

a- Davet edilenin gelmesini ciddiyetle istemektir; ياموسى أقبل «**Ey Musa, dön..**» (Kasas, 31.) âyeti buna misaldir.

b- Nidayı takip eden hitabın önemine binaen yapılmasıdır; ياأيها الناس اعبدوا «**Ey insanlar, Rabbinize ibadet edin..**» (Bakara, 21.) âyeti buna misaldir.

c- Davet edilenin durumunu yüceltmek gayesiyle kullanılır; يارب **Ey Rabbim,** ifadesi buna misaldir. Çünkü Allah فانى قريب «**Elbette ben yakınım..**» (Bakara, 186.) buyurmuştur.

d- Firavn'ın sözü olan وانى لأظنك ياموسى مسحورا «..**Ey Musa, ben seni büyülenmiş görüyorum..**» (İsrâ, 101.) âyetinde nida, küçük görme kasdiyle kullanılmıştır.

Zemahşeri ile bazı ulema diğer nida edatlarına nazaran Kur'an'ı Kerim'de ياأيها nidasının daha çok kullanıldığını, bu şekildeki nidada, tekid ve mübalağa ifade eden yönler bulunduğunu söyler. Bu nida terkibindeki يا da tekid ve tenbih, ها da tenbih, أيّ de ibham'dan tedricen izaha geçiş mânaları mevcuttur. Bu yüzden söz konusu terkibde, mübalağa ve tekid bulunmaktadır. Bunlar, Kur'an' da Allah'ın dile getirdiği, kulların müteyakkız davranmalarını istediği, kalplerini ve gözlerini bunlara çevirip, gafil olmamalarını tenbih ettiği önemli işler ve mânalardır. Nidanın bu şekilde kullanılışı, en beliğ bir tekidle hitap etme durumunu göstermesidir.

Kasem cümlesi de inşai cümlenin kısımlarındandır. Karafi «e l - F u r u k» adlı eserinde kasemin, inşai cümleden olduğuna dair bir icmaı nakleder. Faydası, haber cümlesini tekid etmesi ve dinleyeni kesinliğe kavuşturmasıdır. Bu konuda daha geniş bilgi, Altmış Yedinci Bölümde verilecektir.

Şart cümlesi de, inşai cümlenin kısımlarından biridir.

ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

BEDÂYİU'L-KUR'AN

Bu mevzuda İbnu Ebi'l-İsba müstakil bir eser yazmış, bu eserde Bedâyiu'l-Kur'an'ın yüze yakın çeşidini sıralamıştır. Bunlar; mecaz, istiare, kinaye, irdaf, temsil, teşbih, icaz, ittisa', işâre, musavat, bast, igal, teşri, tetmim, tekmil, ihtiras, istiksa, tezyil, ziyade, terdid, tekrar, tefsir, izah, bir şeyi mucebiyle nefiy, mezhebu'l-kelami, el-kavlu bi'l-muceb, münakada, intikal, iscal teslim, temkin, teşvih, teshin, reddu'l-ucûz ale's-sadr, teşabuhu'l-etraf, lüzumu mâ lâ yelzem, tahyir, iham (tevriye), istihdam, iltıfat, ittirad, insicam, idmac, iftinan, iktidar, lafzın lafızla i'tilafı, mânanın lafızla i'tilafı, istidrak, istisna, iktinas, ibdal, tekidu'l-medh bima yüşbihu'z-zem, tehvif, tegayur, taksim, tedbic, tenkid, tecrid, ta'did, tertib, terakki, tedelli, tadmin, cinas, cem'u'l-muhtelif ve'l-muhtelef, husnu'n-nesak, kişinin kendini kınaması, akis unvan, feraid, kasem, leff ve neşr, mübalaga, mutabaka, mukabele, muvarabe, muracaa, nezahe, ibda, mukarene, husnu'l-ibtida, husnu'l-hitam, husnu't-tahallus ve istidrad'dır.

Bu tasnifte yer alan mecaz ile, izaha kadar sayılan belagi sanatların bir kısmı, müstakil neviler halinde, bir kısmı da tariz, ihtibak, iktifa, tard ve akis gibi diğer bazı nevilerle birlikte, icaz ve itnab bahsinde ele alınmıştır.

Bir hükmün mucebiyle nefyi, bundan önceki bahiste geçmiştir. Mezhebu'l-kelami ilemüteakipbeş nevi, başka ilavelerle Cedel bahsinde ele alınacaktır. Temkin ile müteakip sekiz nevi, Fevasıl bahsinde işlenecektir. Tasnifin sonunda yer alan husnu't-tehallus ve istitrad, Münasebat Bölümünde, husnu'l-ibtida ve husnu'l-hitam Fevatih ve Havatim Bölümünde ele alınacaktır. Ben burada, İbnu ebi'l-İsba'ın, kitabından başka yerde, toplu olarak bulunmayan diğer nevileri, bazı ilaveler ve değerli bilgilerle vermeğe çalışacağım.

1- İham (الإيهام)

Bu neve, tevriye adı verilir. Tevriye; iki ayrı mânaya gelen kelimedir. Bu mâna; ya müşterek, ya benzer, ya hakikat veya mecaz olur, kelime de biri yakın, diğeri uzak iki mâna taşır, kastedilen ikincisi olur, yakın mâna ile tevriye yapılır. Böylece işiten, kelimenin ilk anda yakın mânaya geldiği vehmine kapılır.

Bu konuda Zemahşeri şöyle der: Allah ve Resûlü'nün kelamında mevcut müteşabih kelimelerin tevilini yapmada, tevriye sanatı kadar ince ve latif, faydalı ve yardımcı bir san'at yoktur. Buna; الرحمن على العرش استوى «**Rahman Arş'a istiva etti**» (Tâhâ, 5.) âyeti misaldir. Âyette geçen istiva kelimesinin iki ayrı mânası vardır. Birincisi, bir mekanda yerleşmek manasınadır. Bu, kelimenin tevriye edilen yakın mânasıdır. Allahu Taâlâ bir mekana yerleşmekten münezzeh olduğundan, kelimenin kastedilen mânası bu değildir. İkincisi ise; kuşatmak ve mülk edinmek mânasındadır. Bu ise, kelimenin uzak mânasıdır ki, zikredilen yakın mâna ile tevriye edilmiştir.

Tevriye; mücerrede ve muraşşaha olmak üzere ikiye ayrılır. Mücerrede olan tevriye; ne yakın, ne de uzak mânası ile ilgili kelimelerin (levazım) zikredilmemesidir. Muraşşaha olan tevriye ise; yakın veya uzak mânası ile ilgili bir kelimenin zikredilmesidir. والسماء بنيناها بأيد «**Göğü kendi ellerimizle yaptık..**» (Zâriyat, 47.) âyeti buna misadir. Âyetteki **yed** kelimesinin yakın mânası, uzuvdur. Âyette terşih olmak üzere, yed kelimesiyle ilgisi olan bina etme fiili zikredilmiştir. Kelimenin uzak ve kastedilen mânası ise, kuvvet ve kudrettir.

İbnu Ebi İsba, «İ' c a z u' l - K u r' a n» adlı eserinde; قالوا تالله انك لفى ضلالك القديم «**"Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığın içindesin" dediler.**» (Yûsuf, 95.) âyetini, muraşşaha'ya misal getirerek şöyle der: Âyetteki dalal kelimesi, sevgi mânasına geldiği gibi, hidayatin zıddı mânasına da gelir. Yakub (a.s.)ın oğulları, sevgi mânasından tevriye olarak hidayetin zıddı mânasını kullanmışlardır. فاليوم ننجيك ببدنك «**Bugün senin bedenini kurtaracağız..**» (Yunus, 92.) âyetinde beden kelimesi, zırh mânasına alındığı takdirde, tevriye vardır. Çünkü bu kelime, aynı zamanda ceset mânasını da taşır ki, kastedilen uzak mâna budur.

Ehl-i Kitap'tan olan Yahudi ve Hıristiyanları zikreden âyetten sonraki ولئن أتيت الذين اوتوا الكتاب بكل آية ماتبعوا قبلتك وما انت بتابع قبلتهم «**Sen Ehl-i Kitab'a her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine onlar senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin..**» (Bakara, 145.) âyeti de, muraşşaha'ya misaldir. Hz. Musa'ya batı yönden ilahi hitap gelince, Yahudiler batıya, Hıristiyanlar da doğuya yöneldiler. Müslümanların kıblesi de, doğu batı arasında kalan, mutavassıt bir yer olmuştur. Bu sebeple Allahu Taâlâ Müslüman ümmetine وكذلك جعلناكم أمة وسطا «**Böylece sizi orta bir ümmet yaptık..**» (Bakara, 143.) buyurmuştur. Âyetteki vasat kelimesi, hayırlı demektir. Bu kelime ayrıca, hayırlı ve mutavassıt şeklinde iki ayrı mânaya gelmektedir. Âyette murad edilen uzak mâna, hayırlı mânası olduğundan, bu kelimenin tevriye olması uygun düşmüştür.

Bu açıklamaya şunu ilave etmek isterim: Âyetteki tevriye, muraşşaha nevindendir. Çünkü لتكونوا شهداء على الناس «**İnsanlara şahit olasınız..**» (Bakara, 143.) âyeti, kelimenin uzak mânasıyla ilgilidir. Bu âyetin, yukarıdaki 145. âyet-

ten önce gelmesi, tevriyenin mücerrede kısmındandır.

والنجم والشجر يسجدان **«Bitkiler ve ağaçlar Onun buyruğuna boyun eğerler.»** (Rahman,6.) âyeti de muraşşahaya misaldir. Âyetteki النجم kelimesi, yıldız mânasındadır. Güneş ve ayın zikredilmesi, bu mânayı teşrih etmektedir. Kelime aynı zamanda, gövdesi olmayan bitki mânası ile, âyette maksud olan uzak mânayı ifade etmektedir.

Şeyhulislam İbnu Hacer'in kendi hattı ile yazılmış bir eserinde, tervriyeye misal olarak getirdiği وما ارسلناك الا كافة للناس **«Biz seni ancak bütün insanlara göderdik ki..»** (Sebe, 28.) âyetini, burada nakletmek isterim. Âyetteki كافة kelimesi, مانع mânasındadır. Yani; insanları küfr ve günahtan sakındırır, demektir. Kelime sonundaki tenvinli yuvarlak ta harfi mubalağa ifade eder. Bu ise, kelimenin uzak mânasıdır. Akla gelen yakın mânası, جامعة şeklinde **bütün, hepsi** mânasına gelmesidir. Fakat kelimenin bu mânaya hamli mümkün değildir. Çünkü tekid eden kelimenin tekid edilen kelimeden sonra gelmesi gerekir. Mesela; رأيت جميع الناس **insanların tamamını gördüm,** denilmiyeceği gibi, رأيت كافة الناس **insanların tümünü gördüm, de denilmez.**

2- İstihdam (الاستخدام)

İstihdam ve tevriye, bedi ilminin en önemli nevilerindendir. İkisi de aynı değerdedir. Fakat bazı ulema, istihdamı tevriyeden daha üstün kabul etmiş, bu konuda iki ayrı görüş ileri sürmüşlerdir:

a- İki veya ikiden fazla mânası olan, bunlardan biri murad edilen, zamiri ile de başka bir mâna kastedilen bir kelimenin kullanılmasıdır. Bu görüşü Sekkaki ve ona tabi olanlar ileri sürmüştür.

b- Müşterek mânalı bir kelimeden sonra, iki kelimenin gelmesidir. Bu kelimelerden biri ile müşterek mânalı kelimeden bir mâna, diğeri ile de diğer mâna anlaşılır. Bunu «e l - M i s b a h» adlı eserinde Bedruddin b. Malik ile, aynı görüşte olan İbnu Ebi'l-İsba ileri sürmüşlerdir. Bedruddin b. Malik buna لكل أجل كتاب **«..Her sürenin (yazıldığı) bir kitabı vardır.»** (Ra'd, 38.) âyetini misal getirmiştir. Âyetteki أجل kelimesi, belli bir süre mânası taşıdığı gibi, kitab mânasını da taşır. كتاب kelimesi ise, kitab kelimesinin birinci mânası ile, mütâkip âyette gelen يمحو fiili de ikinci mânasıyla, istihdam ifade etmektedir.

لاتقربوا الصلاة وأنتم سكارى **«..sarhoşken namaza yaklaşmayın..»** (Nisâ, 43.) âyeti de bu sanata ayrı bir misal olarak getirilmiştir. Âyetteki الصلاة kelimesi bizzat namaz ile, namaz kılınan yer mânasındadır. Âyetin devamı olan حتى تعلموا ما تقولون **«..ne dediğinizi bilene kadar..»** cümlesi الصلاة kelimesinin birinci mânasıyla, الا عابرى سبيل **«..yoldan geçip gitme dışında..»** cümlesi de ikinci mânasıyla istihdam ifade etmektedir. Sekkaki'ye göre bu, ikinci kısımla il-

gili âyet değildir.

Sekkaki'nin görüşüne uygun, Kur'an'da şu âyetleri buldum: اتى أمر الله «Allah'ın emri geldi..» (Nahl, 1.) âyet. Bu âyette **Allah'ın emri** sözü ile kıyamet günü, azab ve Resûlullah'ın bi'seti akla gelir. Fakat burada, son mâna kastedilmiştir. Bu mânayı İbnu Merdeveyh, Dahhak tarikı ile İbnu Abbas'dan şöyle rivayet etmiştir: Allah'ın emri geldi sözünden, Muhammed (a.s) geldi anlaşılır. Âyetteki فلا تستعجلوه **«..artık onu acele istemeyin.»** cümlesine dahil olan zamirin, emir kelimesi yerine gelmesiyle kıyamet günü ve azab murad edilir.

لقد خلقنا الانسان من سلالة من طين **«Andolsun ki, insanı süzme çamurdan yarattık.»** (Müminun, 12.) âyeti, istihdam'ın en bariz örneğidir. Âyetteki **insan** kelimesinden murad, Âdem (a.s)dır. ثم جعلناه نطفة في قرار مكين **«Sonra onu nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik.»** (Müminun, 13.) âyetinde gelen zamirle, insan cinsi murad edilmiştir.

لا تسألوا عن أشياء إن تبد لكم تسؤكم .... قد سألها قوم من قبلكم **«..Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın...sizden önce gelen bir toplum onları sormuştu da..»** (Mâide, 101-102.) âyeti, istihdam'a başka bir misaldir. Âyetteki عن أشياء kelimesinden murad, Sahabe'den önceki ümmetlerin sorduğu bir takım sorulara aittir. Çünkü bunlar, Sahabe'nin sorularından farklı sorular sormuşlardı. Bu yüzden Sahabe, bu kabil sorulardan nehyolunmuşlardı.

3- İltifat (الالتفات)

Bir cümleyi, bir uslubdan diğer bir usluba nakletmeye, iltifat sanatı denir. Yani; bir sigayı kullandıktan sonra, cümledeki fiili; mütekellim, hitap veya gayb sigalarının birinden diğerine nakletmektir. Belagat ulemasına göre en meşhur tarif budur. Sekkaki şöyle der: İltifat sanatında cümle, ya bu sigalarla veya bunlardan biri ile ifade edilmesi gerekirken, bir başka siga ile ifade edilmesidir.

İltifat sanatının şu faydaları vardır:

Farklı sözleri dinlemekten hoşlanan kimselerin tabiatlarına uygun ifadeler kullanmak, aynı minval üzere devam eden sıkıcı sözlerden alıkoymak için sözü yumuşatmak, kulağa hoş gelmeyen kelimelerden korumak, bıkkınlıktan kurtarmak gibi hususlar, iltifatın sağladığı umumi faydalardır. Bunlardan her birinin kendine has incelikleri mevcuttur.

Mesala; mütekellim sigasından hitap sigasına geçişteki incelik, konuşanla karşı karşıya kalındığında, dinleyeni dinlemeğe teşvik etmek, doğrudan hitap ederek, kendisine verdiği değeri göstermektir. وما لى لا اعبد الذى فطرنى واليه ترجعون **«Ben niçin beni yaratana kulluk etmeyeyim? Oysa hep ona döndürüleceksiniz.»** (Yâsin, 22.) âyeti buna misaldir. واليه ترجعون cümlesinin aslı, ارجع dur. Âyetteki iltifat, mütekellim sigasından muhatap sigasına geçilmesidir.

Buradaki incelik, ifadeyi kullanan nasihatı kendine yapmaktan ziyade kavmine yapması, kendi için istediğini kavmi için de istemesidir. Bu bakımdan kavmini korkutmak, onları Allah'ın dinine davet etmek üzere, hitabı kavmine çevirmiştir.

Bir kısım ulema bu âyette mutlak bir iltifat sanatı olduğunu söylemişlerse de, üzerinde düşünmek gerekir. Şayet; âyetteki hitabı kullanan, her iki cümlede kendini kastetmişse, iltifat sanatı vardır. Fakat, âyette böyle bir iltifat mevcut değildir. Çünkü âyetteki ترجعون fiili, sözü söyleyene değil, muhataba hitap eden bir fiildir.

Bu görüşe, şu cevabı vermek isterim: Şayet âyette iltifat sanatı olmasaydı, istifham-ı inkarinin gelmesi de sahih olmazdı. Bilindiği üzere kul, sonunda Rabbına döner. Buna göre âyetin mânası; dönüşüm ancak kendisine olan Allah'a, nasıl kulluk etmeyeyim? şeklindedir. Bu mânaya göre واليه ارجع **kendisine döneceğim,** ifadesi yerine, âyette واليه ترجعون **kendisine döndürüleceksiniz,** ifadesi kullanılmıştır. Çünkü sözü söyleyen de kavminden biridir. Âyetteki iltifatın faydası, kavminin Allah'a ibadette kendisi gibi yükümlü olduğunu bildirmesidir. وامرنا لنسلم لرب العالمين **«..Bize Âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredildi..»** (Enam, 71.), وأن أقيموا الصلاة **«Namazı kılın..»** (Enam, 72.) âyetleri de bu mânayı doğrulamaktadır.

Mütekellim sigasından gayba geçiş, iltifat şekillerinden biridir. Bu geçişte önemli olan; dinleyenin, konuşanın bu uslubda konuştuğunu, karşısında bulunsun bulunmasın, gayesinin bu olduğunu anlamasıdır.

انا فتحنا لك فتحا مبينا ليغفر لك الله **«Biz sana apaçık bir fetih verdik. Allah bağışlasın..»** (Fetih, 1-2.) âyeti bu nevi iltifata misaldir. Çünkü âyetteki ليغفر لك fiili, aslında لنغفر لك şeklindedir.

انا اعطيناك الكوثر فصل لربك **«Biz sana Kevseri verdik. Öyle ise Rabbin için namaz kıl..»** (Kevser, 1-2.) âyetinde لربك aslında لنا şeklindedir. امرا من عندنا انا كنا مرسلين رحمة من ربك **«..katımızdan bir emir. Çünkü biz elçiyi göndericiyiz.»** (Duhan, 5-6.) âyetinde من ربك aslında منا şeklindedir. ....اني رسول الله اليكم جميعا ..... فامنوا بالله ورسوله **«..ben sizin hepinize Allah'ın elçisiyim.. O halde Allah'a ve Onun elçisine inanın..»** (Araf, 158.) âyetinde ورسوله aslında, وبي şeklindedir. Âyette, mütekellim sigasından gaibe dönüşte iki nükte mevcuttur. Birincisi: Resûlullah kendini, kavmiyetçilik yaptığı töhmetinden uzaklaştırmıştır. İkincisi de; sahip oluduğu sıfat ve nübüvvet özelliklerinden dolayı kendisine uyulmaya layık oluduğunu bildirmesidir.

Hitaptan mütekellime geçiş, iltifat'ın diğer bir özelliğidir. Bu şekilde bir iltifat, Kur'an'da mevcut değildir. Bir kısım ulema; فاقض ما أنت قاض... انا آمنا بربنا **«Sen yapacağını yap..»** (Tâhâ, 72-73.) âyetini buna misal göstermişlerse de, doğru değildir. Çünkü iltifatın şartı, murad edilenin aynı kişi olmasıdır.

Hitap'dan gayba geçiş, iltifat'ın bir diğer özelliğidir. حتى اذا كنتم فى الفلك و جرين بهم «..Gemide olduğunuz zamanı (düşünün) onları alıp götürürken..» (Yûnus, 22.) âyetinde, بهم zamiri aslında بكم şeklindedir. Hitab'dan gayba geçişteki incelik, kendi durumlarını başkalarına anlatarak, küfür ve amellerinden taaccüb etmeleridir. Eğer hitap, aynı şekilde devam etseydi, bu fayda sağlanmazdı.

Denilir ki; هو الذى يسيركم فى البرّ و البحر «Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur..» (Yûnus, 22.) âyetinin delaleti ile ilk hitap, Mümin olsun kafir olsun, herkese şamil olurdu. Bu yüzden zemmin, âyetin sonunda sözü edilenlere ait olduğunu göstermek üzere, hitabdan gayba geçiş yapılmıştır. Bu da, umumi hitaptan, hususi hitaba geçiştir.

Burada şunu ilave etmek isterim: Bazı selef uleması, bunun aksi bir tevcihde bulunmuştur. Bu tevcihe göre, birinci hitap cümlesi hususi, ikincisi ise umumidir. İbnu Ebi Hatim, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in حتى اذا كنتم فى الفلك و جرين بهم «..Gemide olduğunuz zamanı (düşünün) onları alıp götürürken..» (Yûnus, 22.) âyetinde şöyle dediğini rivayet eder: Allahu Taâlâ âyette önce Sahabeyi, sonra da başkalarını zikrettiği halde, و جرين şeklinde hitap etmemiştir. Çünkü Allah, Sahabe ile diğerlerini beraberce mütalaa etmiş, gemide olanlarla olmayanların birlikte gittiklerini kastetmiştir. Zeyd b. Eslem'in sözü budur. Halef ulemasının üzerinde uzun zaman düşünüp ömürlerini harcadığı, neticede şüpheye düştükleri hususlarda selef uleması, âyetlere ne ince mânalar vermişlerdir. Âyetin bu mânaya gelişinde, şu husus da zikredilebilir: Gemiye binecekler, geminin hareketi sırasında çıkan fırtınanın şiddetinden helak olma korkusuna kapıldıklarından, Allah'a yakınlık duydular. Bu yüzden âyette, onlara binmeye hazır olanlar şeklinde hitap edildi. Gemiye binenlerin arzuladıkları gibi fırtına çekilip helak olma korkusu kalkınca, Allah'a hissettikleri yakınlık duygusu kayboldu. Nitekim insan, emniyette olduğunu hissedince, kalbindeki Allah korkusu kalkar. Bu duyguda olan kimseler Allah'ı unuttuğundan, Allah da onlara gaib sigası ile hitapta bulunmuştur. Böye bir tefsir işari mânadır.

Şu âyetler de iltifata misaldir: و ما آتيتم من زكاة تريدون وجه الله فاولئك هم المضعفون «..Ama Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekat böyle değildir. İşte onlar sevablarını kat kat artıranlardır.» (Rûm, 39), و كرّه اليكم الكفر و الفسوق و العصيان اولئك هم الراشدون «..size küfrü, fıskı ve isyanı çirkin gösterdi. İşte doğru yolda olanlar bunlardır.» (Hucurât, 7.), ادخلوا الجنة أنتم و أزواجكم تحبرون يطاف عليهم «Haydi siz ve eşleriniz, ağırlanmış olarak cennete girin. Onların çevresinde dolaştırılır..» (Zuhruf, 69-70.) âyetinde عليهم aslında عليكم dur. Âyetin devamı و أنتم فيها خالدون «Siz orada ebedi kalacaksınız.» cümlesi, iltifat sanatının tekrar edildiğini gösterir.

Gaib sigasından mütekellime geçiş de, iltifatın, diğer özelliklerindendir. الله الذى يرسل الرياح فتثير سحابا فيبسطه فى السماء. **«Rüzgarları gönderip bulutları yürüten, onları gökte dilediği gibi yayan...Allah'tır...»** (Rûm, 48.), واوحى فى كل سماء امرها وزينا السماء الدنيا بمصابيح **«..her göğün işini kendisine bildirdi. Yakın göğü ışıklarla donattık..»** (Fussilet, 12.), سبحان الذى اسرى بعبده.....باركنا حوله لنريه من آياتنا **«Kulunu geceleyin yürüten Allah'ı eksiklikten tenzih ederim..kendisine bir kısım âyetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız...»** (İsrâ, 1.) âyetleri buna misaldir. Bu son âyetin devamı olan انه هو السميع البصير âyetinde mütekellimden gaybe geçilerek, ayrı bir iltifat yapılmıştır. Hasan el-Basri'nin ليريه şeklindeki kıraatına göre باركنا fiilinden, gaib sigasıyla ikinci bir iltifat, آياتنا kelimesinde üçüncü iltifat, انه da ise dördüncü bir iltifat mevcuttur. Zemahşeri; bu ve benzeri âyetlerde iltifatın faydası, kudretin Allah'a mahsus olduğu, Allah-ın hiç kimsenin kudreti altına girmediğine işarettir, der.

Gâib sigasından muhataba geçişe misal, وقالوا اتخذ الرحمن ولدا لقد جئتم شيئا اذا **«Rahman çocuk edindi, dediler. Andolsun ki, siz pek kötü bir cürette bulundunuz.»** (Meryem, 89.), ألم يروا كم أهلكنا من قبلهم من قرن مكناهم فى الأرض مالم نمكن لكم **«Görmediler mi, onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Biz onlara yeryüzünde size vermediğimiz imkanları onlara verdik..»** (Enam, 6.), وسقاهم ربهم شرابا طهورا ان هذا كان لكم جزاء. **«..Rableri onlara tertemiz şarap içirmiştir. Bu sizin mükafatınızdır..»** (İnsan, 21-22.), ان اراد النبى ان يستنكحها خالصة لك **«..Peygambere bağışlayıp da eğer Peygamber de onu nikahlamak isterse..sırf sana mahsus olmak üzere..»** (Ahzab, 50.) âyetleridir.

Bu nevi iltifatın güzelliği, Fatiha sûresinde görülmektedir. Sûrede, önce Allah'ın adı anılmış, sonra O'na tam mânasıyla yönelmeyi teşvik eden sıfatları zikredilmiş, daha sonra da, kıyamet gününün sahibi olduğunu beyan eden مالك يوم الدين âyeti ile bu sıfatların sonuncusu getirilmiştir. Böylece kul, bu sıfatlarla vasıflanan Allah'a, kimsenin içinden söküp atamayacağı duygularla bağlanmış, her şeyde O'na sığınmış, yalnız Ondan yardım talebinde bulunmuş olur.

Denilir ki; Allah'a hamdin gaib sigası, ibadetin de muhatap sigası ile gelmesi, ibadetin hamd'den daha değerli olduğuna işarettir. Çünkü hamd, bir nimet karşılığında yapılırken, ibadette bu karşılık yoktur. Bu yüzden Allah'a hamd gaib sigasıyla, ibadet de muhatap sigasıyla gelmiştir. Böylece kul, rütbelerin en yücesi olan ibadetini, hitab ve teveccüh halinde nisbet etmiştir. Bu durum, kulda bulunması gereken terbiyeyi gösterir. Bu şekilde devam eden sûrenin son âyetlerinde, nimeti veren açıkça zikredilmiş, bu nimet bizzat Allah'a isnad edilerek الذين أنعمت عليهم **«nimet verdiğin kimselerin..»** (Fatiha, 7.) buyrulmuş, صراط المنعم عليهم **kendilerine nimet verilenlerin yoluna,** şeklinde ifade edilme-

miştir. Gazab'ın zikrine sıra gelince, bu kelime Allah'a lafzan nisbet edilmemiş, gazab eden açıkça ifade edilmeden, magdub şeklinde kullanılmış, Allah'a doğrudan hitap halinde, gazabın Allah'a lafzan nisbet edilmemesi için غير الذين غضبت عليهم **«Gazab ettiklerinin yoluna değil,** şeklinde buyrulmamıştır.

Denilir ki; bu sûrede hamd'e hakkıyla layık olan, Rabbul'l-Âlemin, Rahim ve kıyamet gününün Sahibi olma gıbı büyük sıfatları bulunan, şanı yüce Allah'ın varlığı bilinmiş olur. Ayrıca, ibadetin ancak Kendisine yapılacağı, ancak Kendisinden yardım istenileceği anlaşılır. Bu yüzden, şanına uygun bir tazimde bulunmak üzere, Allah'a bu şekilde hitap edilir. Sûredeki bu hitaba göre kul; **ey bu sıfatların sahibi olan Allah'ım, biz ibadeti ancak Sana eder, ancak Senden yardım isteriz,** şeklinde niyazda bulunmuş olur.

Denilir ki; bu sûrede mevcut olan iltifat sanatının bir diğer güzelliği, şu noktada kendini gösterir; insan yaratıldığında, Allah'ı ve sıfatlarını bilmiyor, O-na doğrudan hitap edeceğini anlamada güçlük çekiyor, azametini kavrayamıyordu. İnsan, Allah'ı sıfatlarıyla tanıyınca, O'na hamd ve sena ile yaklaşmaya çalışmış, hamd'in sadece Allah'a ait olduğunu kabul etmiş, kulluğuna layık bir şekilde ibadette bulunmuştur. Bu sayede, Allah'a hitap etmeyi ve münacaatta bulunmayı öğrenmiş, اياك نعبد و اياك نستعين **«Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden yardım dileriz.»** diyerek, kulluğunu göstermiştir.

4- İltifat Sanatında Aranan Bazı Şartlar

A- Bir cümlede zamir, muhatab sigasından mütekellim sigasına geçecek olursa, her iki sigadaki zamir, aynı kişiye ait olmalıdır. Bu yüzden أنت صديقي **sen dostumsun,** cümlesinde, iltifat sanatı mevcut değildir.

B- İltifat, Zemahşeri ve diğer ulemanın ifadesine göre, iki cümleden müteşekkil bir cümle olmalıdır. Aksi halde, garib bir iltifat nevi ortaya çıkar.

C- Tennuhi ve İbnu'l-Esir; faile hitabda bulunduktan sonra, fiili meçhul sigasıyla gelen, garib bir iltifat nevini zikretmişlerdir. Bu iltifat انعمت عليهم âyetinden sonra, غير المغضوب عليهم in gelmesinde görülür. Âyetin mânası; غير الذين غضبت عليهم şeklindedir. Böyle bir iltifat, Bahauddin b. Subki «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde kabul etmemiş, tenkidde bulunmuştur.

D- İbnu Ebi'l-İsba' şöyle der: Kur'an'da, gerçekten garip iltifat nevileri mevcuttur. Şiirde, bu nevi iltifata bir misal bulamadım. Bu garip iltifat; bir cümlede mütekellimin, iki mânayı birlikte ifade etmesi, sonra birincisi üzerinde durması, birinciden ayrılıp ikinciye geçmesi, sonra yeniden birinciye dönmesidir. Bu şekildeki iltifata, ان الانسان لربه لكنود وانه على ذلك لشهيد **«İnsan gerçekten Rabbine karşı nankördür. Rabbi de buna şahittir.»** (Âdiyât, 6-7.) âyetleri misaldir. Birinci âyette zamir insana, ikincisinde ise Rabbe raci iken, وانه لحب الخير لشديد

«Doğrusu o malı çok sever..» (Âdiyât, 8.) âyetiyle tekrar insana rucu etmiştir. Buna, zamirlerle yapılan iltifat adını vermek daha uygun olur.

E- Tennuhi ve İbnu'l-Esir'in belirttiklerine göre; bir, iki veya daha fazla kişiye yapılan hitaptan, bir başkasına geçmek, iltifat'a yakın bir sanattır. Bu da, altı kısma ayrılır:

a- Bir kişiden iki kişiye yapılan hitaba misal: قالوا اجئتنا لتلفتنا عمّا وجدنا عليه آباءنا و تكون لكما الكبرياء فى الأرض و ما نحن لكما بمؤمنين **«Dediler ki: Sen bizi, babalarımızı üzerinde bulduğumuz düzenden çeviresin de yeryüzünde büyüklük yalnız ikiniz de kalsın diye mi bize geldin? Biz asla sana inanacak değiliz.»** (Yûnus, 78.) âyetidir.

b- Bir kişiden daha çok kişiye yapılan hitaba misal: يا أيّها النبى اذا طلقتم النساء **«Ey Nebi, kadınları boşadığınız zaman..»** (Talak, 1.) âyetidir.

c- İki kişiden, bir kişiye yapılan hitaba misal: فمن ربكما يا موسى **«Rabbiniz kim ey Musa?..»** (Tâhâ, 49.), فلا يخرجنكما من الجنة فتشقى **«..sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra yorulursun.»** (Tâhâ, 117.) âyetleridir.

d- İki kişiden daha çok kişiye yapılan hitaba misal: و أوحينا الى موسى و اخيه ان تبوّآ لقومكما بمصر بيوتا و اجعلوا بيوتكم قبلة **«Biz Musa ve kardeşine: 'Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi karşı karşıya kurun..»** (Yûnus, 87.) âyetidir.

e- Çok kişiden, bir kişiye yapılan hitaba misal: و أقيموا الصلاة و بشر المؤمنين **«..namazı kılın ve Müminleri müjdele.»** (Yûnus, 87.) âyetidir.

f- Çok kişiden, iki kişiye yapılan hitaba misal: يا معشر الجن و الانس إن استطعتم ... فبأىّ آلاء ربكما تكذبان **«Ey cinler ve insanlar topluluğu, gücünüz yeterse.. Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?»** (Rahmân, 33-34.) âyetleridir.

Mazi, muzari veya emir sigasından, bir başka sigaya geçerek yapılan iltifat, iltifata yakın olan nevidendir. Mazi'den muzariye yapılan iltifata misal: أرسل الرياح فتثير سحابا **«..gönderdiği rüzgarla bir bulut kaldırır..»** (Fâtır, 9.), و من يشرك بالله فكأنما خرّ من السماء فتخطفه الطير **«..Kim Allah'a (ortak tanrılar) koşarsa sanki o, gökten düşüp de kuşların kapıştığı..»** (Hac, 31.), ان الذين كفروا و يصدون عن سبيل الله **«İnkar edenler ve Allah'ın yolundan geri çevirenler..»** (Hac, 25.) âyetleridir. Mazi'den emir sigasına geçerek yapılan iltifata misal: قل أمر ربى بالقسط و أقيموا وجوهكم **«De ki: 'Rabbim bana adaleti emretti. Yüzlerinizi Ona doğrultun..»** (Araf, 29.), و احلّت لكم الانعام الا ما يتلى عليكم فاجتنبوا **«..size okunanlar dışındaki hayvanlar sizin için helal kılınmıştır..»** (Hac, 30.) âyetleridir. Muzariden maziye geçerek yapılan iltifata misal: و يوم ينفخ فى الصور ففزع من فى السموات و من فى الارض الا من شاء الله **«Sura üfrüldüğü gün, Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde olanlar korku içindedirler..»** (Neml, 87.), و يوم نسير الجبال و ترى الارض بارزة و حشرناهم **«O gün, ki dağları yürütürüz; yeri dümdüz görürsün, onları toplamışız..»**

(Kehf, 47.) âyetleridir. Muzariden emir sigasına geçerek yapılan iltifata misal: قال انى أشهد الله و أشهدوا انى برئ مما تشركون **«Dedi ki: 'Ben Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahit olun ki ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım.»** (Hûd, 54.) âyetidir. Emir sigasından maziye geçerek yapılan iltifata misal: و اتخذوا من مقام ابراهيم مصلى و عهدنا الى ابراهيم و اسمعيل **«..siz de İbrahim'in makamından bir namazgah yeri edinin..İbrahim'e ve İsmail'e emretmiştik..»** (Bakara, 125.) âyetidir. Emir sigasından muzari'ye geçerek yapılan iltifata misal: و أن أقيموا الصلاة و اتقوه و هو الذى اليه تحشرون **«Namazı kılın ve O'ndan korkun? Varıp huzuruna varacağınız O'dur.»** (Enam, 72.) âyetidir.

5- İttirad (الاطراد)

Kelime mânasıyla ittirad; hitab eden kimsenin, ecdadı ile ilgili isimleri, doğum sırasına göre vermesidir. İbnu Ebi'l-İsba buna misal olarak, Yûsuf (a.s)la ilgili şu âyeti zikreder: و اتبعت ملة آبائى ابراهيم و اسحاق و يعقوب **«Atalarım ibrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum..»** (Yûsuf, 38.). Âyette bu sıra, alışılan tertib üzere gelmemiştir. Alışılan âdete göre; önce baba, sonra dede, sonra da büyük dedenin zikredilmesi gerekirdi. Fakat âyette sadece ecdadın zikri değil, kendilerine tabi olan kavimler de zikredilmektedir. Bu sebeble âyet, İbrahim (a.s)la başlamış, arkadan İshak ve Yakub (a.s) zikredilmiştir. Yakub evladlarının lisanıyla nâzil olan نعبد الهك و اله آبائك ابراهيم و اسماعيل **«..senin ilahına, atalarını, İbrahim, İsmail'in ilahına taparız..»** (Bakara, 132.) âyeti de, buna misaldir.

6- İnsicam (الانسجام)

Irmak suyunun sessizce akışı gibi, cümlenin akıcı bir üslûbla ifade edilmesine insicam denilir. İnsicamlı cümle; terkibinde kolaylık, kelimelerinde akıcılığı olan cümledir. Kur'an'ın bütününde, bu insicamı görmek mümkündür. Bedi uleması şöyle demiştir: Nesirde insicam kuvvetli olursa, cümlenin telaffuzu, kendiliğinden düzgün ve ölçülü olur. Kur'an'da bu ölçüye uyan âyetler şunlardır:

Bahr-i tavil'e uyan: فمن شاء فليؤمن و من شاء فليكفر

«..dileyen inansın, dileyen inkar etsin..» (Kehf, 29.)

Bahr-i medid' » و اصنع الفلك بأعيننا

«Gözlerimizin önünde gemiyi yap..» (Hûd, 37.)

Bahr-i basit'e » فأصبحوا لا يرى الا مساكنهم

«..evlerinden başka bir şey görülmez oldu..» (Ahkâf, 25.)

Bahr-i vâfire » و يخزهم و ينصركم عليهم و يشف صدور قوم مؤمنين

«..onları rezil etsin, sizi onlara üstün getirsin ve Müminlerin göğüslerini ferahlandırsın..» (Tevbe, 14.)

Bahr-i kâmile » واللهيهدى من يشاء الى صراط مستقيم
«..Allah dilediğini doğru yola iletir.» (Bakara, 213.)
Bahr-i hecez » فألقوه على وجه ابى يأت بصيرا
«..Onu babamın yüzüne koyun da görmeye başlasın..» (Yûsuf, 93.)
Bahr-i recez » ودانية عليهم ظلالها وذللت قطوفها تذليلا
«Cennetin gölgeleri üzerlerine yaklaşmış, devşirmeleri aşağı doğru eğdirildikçe eğdirilmiştir.» (İnsan, 14.)
Bahr-i remel'e » وجفان كالجواب وقدور راسيات
«..havuzlar kadar (geniş) leğenler, sabit kazanlar..» (Sebe, 13.)
Bahr-i seri'e » أو كالذى مرّ على قرية
«Yahut şu ıssız bir kasabaya..» (Bakara, 259.)
Bahr-i munserih'e » انا خلقنا الانسان من نطفة
«Doğrusu biz insanı bir nutfeden yarattık..» (İnsan, 2.)
Bahr-i hafif'e » لايكادون يفقهون حديثا
«..hemen hiç söz anlamıyorlar.» (Nisâ, 78.)
Bahr-i muzari'e » يوم التناديوم تولون مدبرين
«..o çağrışma gününden, o gün arkanızı dönüp kaçarsınız..» (Mümin, 32-33.)
Bahr-i muktedab'a » فى قلوبهم مرض
«..onların kalplerinde hastalık var..» (Bakara, 10.)
Bahr-i muctess'e » نبّئ عبادى انى انا الغفور الرحيم
«Kullarıma söyle: İşte ben öyle bağışlayan, öyle esirgeyenim.» (Hicr, 49.)
Bahr'i mutekarib'e » و أملى لهم ان كيدى متين
«Onlara mühlet veriyorum. Çünkü benim tuzağım çetindir.» (Araf, 183.)

7- İdmac (الادماج)

İbnu Ebi'l-İsba idmac'ı şöyle tarif eder: **İdmac; mütekellimin, bir gayeden diğerine, bir bedi'den diğer bir bedie veya bu iki gaye ile, iki bedi'den birini açığa vurmayacak şekilde, sözün gizlenmesidir.** له الحمد فى الاولى و الاخرة **«..ilkte de sonda da hamd Ona mahsustur..»** (Kasas, 70.) âyeti buna misaldir. Âyetteki mübalağa, mâna uygunluğunda gizlenmiştir. Çünkü Allah'dan başkasınahamdin olmadığı ahirette, hamde layık olan Allah, münferiden layık olmakla da mübalağa ifade etmektedır. Hamd etmedeki mubalağa mânası, her ne kadar âyetin zahirinde mevcut değilse de, batınında hakiki olarak mevcuttur. Çünkü Allah, dünya ve âhirette hamd edilmesi gereken yegane varlıktır.

Bu açıklamaya, şunu ilave etmek isterim: Bu âyette en uygun idmac, gayenin gayeye olan idmacıdır. Çünkü âyetin gayesi, hamd'in sadece Allah'a mahsus olduğunu göstermektir. Âyetteki idmac, tekrar dirilme ve kıyamet gününe işaret etmesindendir.

8- İftinan (الافتنان)

Bir cümlede, iftihar ve teselli gibi iki ayrı hususun bulunmasına, iftinan denir. كل من عليها فان و يبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام «**Yeryüzünde bulunan her şey fânidir. Ancak, Yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir.**» (Rahmân, 26-27.) âyeti buna misaldir. Allahu Taâlâ bu âyette, hayat sahibi olan; insan, cin melaike ve diğer canlıların, teker teker öleceğini hatırlatmış, yaratılan her şeyin yok olmasından sonra, on ayrı kelimede, Celal ve İkram sıfatlarıyla baki kalacağını, iftiharla bildirmiştir. ثم ننجى الذين اتقوا «**Sonra korunanları kurtarırız..**» (Meryem, 72.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Âyette, teselli ile iftihar bir arada zikredilmiştir.

9- İktidar (الاقتدار)

Edebi gücüne dayanarak, kullanacağı mâna ve gayeyi belirtmek üzere mütekellimin cümleyi farklı şekillerde ifade etmesine, iktidar denilir. İktidar; bazen istiare, bazan müteradif kelimeler, bazen icaz, bazen de hakiki mânayı kullanmakla yapılır. İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Kur'an'daki kıssaların hepsi bu üslupla gelmiş, mânası farklı olmayan bir kıssa, diğer bir sûrede, değişik şekil ve kelimelerle ifade edilmiştir. Öyle ki; her iki sûrede mânası birbirinden farklı olmasa bile, aralarında mutlaka şekli bir fark bulunur.

10- Lafzın Lafızla, Lafzın Mâna ile İ'tilafı

([illegible])

Kelimelerin biribirine uygunluğu ve kullanılışına riayet edip, az kullanılanla az kullanılanı, çok kullanılanla çok kullanılan kelimeleri bir araya getirerek cümlede uygunluk sağlamaya, lafzın lafızla itilafı adı verilir.

Lafzın mâna ile itilafı; cümlede kullanılan kelimelerin, murad edilen mâna ile uygunluk sağlamasıdır. Eğer mânanın zenginliği, fesahatı az veya çok kullanılması gibi özellikleri varsa, kelime bunlara uygun şekilde seçilir.

Lafzın lafızla itilafına misal: تالله تفتؤ تذكر يوسف حتى تكون حرضا «**Allah'a yemin ederiz ki, Yusuf'u anıp durman seni bitkin düşürecek..**» (Yûsuf, 85.) âyetidir. Âyette, kasem ifade eden harflerin en az kullanılanları mevcuttur. Bu harf, ba ve vav kasem harflerine nazaran, mânası halk arasında daha az bilinen bir harftir.

İsmini raf, haberini nasb eden تفتؤ fiili de, çok az kullanılan fiillerden biridir. Aynı cinsten olan تزال fiili, تفتؤ fiiline nazaran anlaşılması daha kolay ve daha çok kullanılan fiildir. Ayrıca, helak mânasına gelen حرض kelimesi de, nadir kullanılan kelimelerdendir. Bu özelliklerinden dolayı âyette her kelime, birbirine uygun şekilde sıralanmıştır. Allah, bunun dışında bir üslup murad ettiğinde;

وأقسموا بالله جهد أيمانهم **«..olanca güçleriyle Allah'a yemin ettiler..»** (Enam, 109.) âyetinde görulen kelimeleri kullanmıştır. Âyetteki her kelime, çok kullanılan kelimelerdendir.

Lafzın mâna ile itilafına misal: ولا تركنوا الى الذين ظلموا فتمسكم النار **«Sakın zulmedenlere en ufak bir meyil duymayın, sonra size ateş dokunur..»** (Hûd, 113.) âyetidir. Zalimin zulmüne iştirak etmeksizin, ona meylederek destek olmak, zulmüne iştirakten daha az cezayı gerektirir. Bu yüzden âyette, dokunmak mânasına gelen مس fiili kullanılmıştır. لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت **«Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır»** (Bakara, 286.) âyetinde, günahın ağırlığı yanında, külfeti çok olan fiillere işaret etmek üzere اكتسب fiili kullanılmıştır. فكبكبوا فيها **«..oraya tepetaklak atılırlar.»** (Şuarâ, 94.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki كبكبوا fiili, كبوا fiilinden daha beliğdir. Çünkü bu fiilde, zorla ve şiddetle itilme mânası mevcuttur. وهم يصطرخون فيها **«Onlar orada feryad ederler.»** (Fâtır, 37.) âyetindeki fiil يصرخون fiilinden daha beliğdir. Çünkü bu fiil, mutat olan çığlığın üstünde bir çığlık ifade eder. أخذ عزيز مقتدر **«..galib ve güçlü bir padişahın yakalaması gibi.»** (Kamer, 42.) âyetindeki muktedir kelimesi, kâdir kelimesinden daha beliğdir. Çünkü muktedir kelimesi, kudreti bütünüyle elinde tutan, onu engelleyen veya cezalandıran bir gücün bulunmadığına işaret vardır. واصطبر لعبادته **«ona kullukta sabret»** (Meryem, 65.) fiili lutuf ve rifkati ifade etmesi bakımından اصبر fiilinden, الرحمن kelimesi azamet ifade etmesi bakımından الرحيم kelimesinden daha beliğdir.

سقى fiili ile اسقى fiili arasındaki fark da böyledir. سقى fiili, sulamada zorluk olmayan işlerde kullanılır. Bu yüzden Allahu Taâlâ, cennetteki içeceklerden söz ederken وسقاهم ربهم شرابا طهورا **«..Rableri onlara tertemiz bir içki içirmiştir.»** (İnsan, 21.) âyetini, dünyadaki içeceklerden söz ederken de, içinde zorluk mânası bulunan اسقى fiilini kullanarak واسقيناكم ماء فراتا **«..ve size tatlı su içirmedik mi?»** (Mürselat, 27.), لاسقيناهم ماء غدقا **«..onlara bol su verirdik.»** (Cin, 16.) buyurmuştur. Çünkü dünyadaki sulama işi, daima zordur.

11- İstidrak ve İstisna (الاستدراك والاستثناء)

Bu iki edebi sanatın bedi ilminden sayılma şartı; kelimenin lügat mânası dışında, bazı ifade güzelliklerine sahip olmasıdır. İstidrak'e misal: قالت الاعراب امنا قل لم تؤمنوا ولكن قولوا اسلمنا **«Köylüler "inandık" dediler. De ki: "Siz inanmadınız. Fakat İslam olduk deyin.»** (Hucurat 14) âyetidir. Âyette sadece لم تؤمنوا ifadesi bulunsaydı, bu ifade Bedevi Arapları nefrete sürüklerdi. Çünkü bunlar, kelime-i şehadeti ikrar etmekle, iman etmiş olacaklarını zannederlerdi. Âyetteki belağat, imanın dil ile ikrar, kalp ile tasdik olduğunu bildirmek için, istidrak'in zikrini gerekli kılmıştır. Kelime-i şehadeti dil ile söylemek, gerçek mânada iman

etmeyi değil, sadece Müslüman olmayı gösterir. و لمّا يدخل الايمان فى قلوبكم «..fakat henüz iman kalplerinize girmedi..» (Hucurât, 14.) âyeti, buna açıklık getirir. İstidrak; cümledeki müşkili açık bir kelime ile izah ettiğinden, cümleye güzellik kazandırır.

İstisnaya misal, فلبث فيهم الف سنة الا خمسين عاما «..onların arasında bin seneden elli yıl eksik kaldı..» (Ankebût, 14.) âyetidir. Âyette ifade edilen müddetin istisna ile bildirilmesi, kavminin tamamen helakine sebeb olan Nuh (a.s)ın bedduasındaki özrü hafifletmiş. Şayet âyette; **aralarında dokuz yüz elli sene kaldı,** ifadesi yer alsaydı, ilk bakışta, helak olma korkusuna kapılmazlardı. Âyetteki **bin** sayısı duyulunca, cümlenin gerisi merakla beklenmeye başlanmış, araya istisna girince, bin sayısından doğan merak ortadan kalkmıştır.

12- İktisas (الاقتصاص)

Bu sanatı, «F ı k h u' l - L u g a» sahibi İnu Fâris kullanmıştır. **İktisas; bir sûredeki âyetin, aynı veya bir başka sûredeki âyetten alınmasına denir.** و اتيناه اجره فى الدنيا وانه فى الاخرة لمن الصالحين «..**Ona dünyada (yaptığı güzel işin) karşılığını verdik. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.**» (Ankebût, 27.) âyeti buna misaldir. Ahiret, amel yeri değil, mücazat yeridir. Âyetteki bu mâna; و من يأته مؤمنا قد عمل الصالحات فاولئك لهم الدرجات العلى «**Kim de ona iyi işler yapmış bir Mümin olarak gelirse, işte onlar için yüksek dereceler vardır.**» (Tâhâ, 75.) âyetinden alınmıştır. و لولا نعمة ربى لكنت من المحضرين «**Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı, şimdi ben de oraya götürülenlerden olurdum.**» (Sâffât, 57.) âyetindeki mâna, اولئك فى العذاب محضرون «**..onlar da azabın içine getirilmişlerdir..**» (Sebe, 38.) âyetinden alınmıştır. يوم يقوم الاشهاد «**..hem de şahitlerin (sahitliğe) duracağı günde..**»(Mümin, 51.) âyetindeki mâna, dört şahidi ifade eden şu dört âyetten alınmıştır. Bunlar: و جاءت كل نفس معها سائق و شهيد «**Her can yanında bir sürücü ve bir şahidle gelir.**» (Kâf, 21.) âyetinden alınan melekler, فكيف اذا جئنا من كل امة بشهيد و جئنا بك على هؤلاء شهيدا «**Her ümmetten bir şahit, seni de bunlara şahit getirdiğimiz zaman..» (Nisâ, 41.) âyetinden alınan enbiya,** لتكونوا شهداء على الناس «**insanlara şahit olasınız diye..**» (Bakara, 143.) âyetinden alınan Hz. Muhammed'in ümmeti, يوم تشهد عليهم السنتهم «**O gün ki dilleri şahitlik edecektir..**» (Nur, 24.) âyetinden alınan vücut azaları gibi şahitlerdir.

يوم التناد «**..o çağrışma gününde..**» (Mümin, 32.) âyetindeki تناد kelimesi, şeddeli veya şeddesiz okunmuştur. Şeddesiz okunuşu و نادى أصحاب الجنة أصحاب النار «**cennet halkı, ateş halkına seslendi..**» (Araf, 44.) âyetinden, şeddeli okunuşu da ندّ fiilinden hareketle يوم يفر المرء من أخيه «**İşte o gün kişi kaçar: Kardeşinden..**» (Abese, 34.) âyetinden alınmıştır.

13- İbdal (الابدال)

Kelimedeki bir harfin diğer bir harfle yer değiştirmesine, ibdal denilir. İbnu Fâris فانفلق (Şuarâ, 63.) kelimesini buna misal vermiş, فكان كل فرق **«..her bölüm öyle oldu ki..»** (Şuarâ, 63.) âyetine dayanarak kelimenin انفرق aslından olduğunu söylemiştir. Burada **ra** ve **lam harfleri yer değiştirmiştir. el-Halil,** فحاسوا خلال الديار **«..evlerin arasına girip (sizi) araştırdılar..»** (İsrâ, 5.) âyetindeki حاسوا fiilinin, aslında جاسوا olduğunu, cim harfinin ha harfiyle yer değiştirdiğini söyler. Âyetin ayrıca, ha harfi ile de kıraatı mevcuttur. Ebu Ali el-Fârisi أحببت حب الخير **«..Ben, mal sevgisini tercih ettim ki..»** (Sâd, 32.) âyetini bu kabilden saymıştır. Âyetteki الخير kelimesi, aslında الخيل şeklindedir. Ebu Ubeyde ise الا مكاء وتصدية **«..ıslık çalmadan ve el çırpmaktan başka.»** (Enfâl, 35.) âyetindeki تصدية kelimesinin aslı, تصددة dir, demiştir.

14- Tekidu'l-Medh bima Yuşbihu'z-Zem
(Zemmeder Görünüp Medhi Kuvvetlendirmek)

(تأكيد المدح بما يشبه الذم)

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Kur'an'da bu sanata dair misaller çok az olduğundan, ancak şu âyeti misal gösterebilirim: قل يا أهل الكتاب هل تنقمون منا الا أن آمنا بالله **«Allah'a inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz.»** (Mâide, 59.) İman etmelerinden dolayı Müminleri ayıplayanları azarlamak üzere gelen istifhamdan sonra istisna'nın bulunması, zemmedilmesi gereken hususun yer alacağı vehmini uyandırmaktadır. Fakat istisnadan sonra Müminleri metheden ifadenin gelmesiyle âyette, medhin tekidi yapılmıştır.

Bu konuda şunu ilave etmek isterim: Bu sanata ayrı bir misal: وما نقموا الا أن أغناهم الله ورسوله من فضله **«..sırf Allah ve Resûlü, kendilerini bol nimetinden zenginleştirdi diye oc almaya kalkıştılar..»** (Tevbe, 74), الذين اخرجوا من ديارهم بغير حق الا أن يقولوا ربنا الله **«Onlar sırf Rabbimiz Allah'tır, dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar.»** (Hac, 40.) âyetleridir. Son âyetteki istisnanın zahiri mânası, yurtlarından kovulmayı bir hak gibi göstermektedir. Halbuki âyette, yurtlarından kovulmaktan ziyade, Allah'a imanlarından dolayı ikramı gerektiren medih olduğundan, istisna ile medihin tekidi yapılmıştır.

Tennuhi «e l - A k s a' l - K a r i b» adlı eserinde لا يسمعون فيها لغوا ولا تاثيما الا قيلا سلاما سلاما **«orada ne bir boş söz ve ne de günaha sokan bir laf işitmezler. Duydukları söz yalnız selam, selam dır.»** (Vâkıa, 25-26.) âyetini buna misal getirir. Âyette, günah ve boş lafın zıddı olan selam sözü ile istisna yapılması, günah ve boş lafın nehyini tekid etmiştir.

15- Tefvif (التفويف)

Mütekellimin, medih ve tavsif gibi hususlarda, biribirine eşit, ayrı cümlelerle değişik mâna ifade eden cümleler kullanmasına, tefvif denilir. Bu cümleler; uzun, orta veya kısa olabilir.

Uzun cümleye misal; الذى خلقنى فهو يهدين و الذى هو يطعمنى و يسقين و اذا مرضت فهو يشفين و الذى يميتنى ثم يحيين **«Beni yaratan ve bana yol gösteren Odur. Beni yediren ve içiren Odur. Beni öldürecek sonra diriltecek Odur.»** (Şuarâ, 78-79, 80, 81.) âyetleridir.

Orta cümleye misal: تولج الليل فى النهار و تولج النهار فى الليل و تخرج الحىّ من الميت و تخرج الميت من الحىّ **«Geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirirsin; ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın..»** (Âl-i İmran, 27.) âyetidir.

İbnu Ebi'l-İsba Kur'an'da, terkip halinde bu sanata uygun kısa cümlelerin bulunmadığını söyler.

16- Taksim (التقسيم)

Bir şeyin, aklen mümkün olanı değil, fiilen mevcut olan kısımlarını sıralamaya, taksim adı verilir. هو الذى يريكم البرق خوفا و طمعا **«Odur ki size korku ve ümid içinde şimşeği gösterir..»** (Ra'd, 12.) âyeti buna misaldir. Âyette şimşeğin görültüsünden korkma ve yağmur bekleme mânası anlaşılır. Burada, bir üçüncü mâna mevcut değildir. فمنهم ظالم لنفسه و منهم مقتصد و منهم سابق بالخيرات باذن الله **«..Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de hayırlarda Allah'ın izniyle öne geçendir.» (Fâtır, 32.) âyeti buna misaldir. İnsanda, şu üç vasıftan başka bir vasıf yoktur. İnsan ya isyan ederek nefsine zulmeder, ya hayırlı işlerde bulunur, ya da şer ile hayır arasında orta bir yol tutar.** و كنتم ازواجا ثلاثة فأصحاب الميمنة ما أصحاب الميمنة و أصحاب المشئمة ما اصحاب المشئمة و السابقون السابقون **«ve sizler üç sınıf olduğunuz zaman; sağın adamları, ne uğurludur onlar; solun adamları, ne uğursuzlardır onlar; ve o sabıklar, ileri geçenler..»** (Vakıa, 7-10.) âyetleri de bu kabildendir.

له ما بين أيدينا و ما خلفنا و ما بين ذلك **«..geçmişimizi, geleceğimizi ve ikisinin arasındakini bilmek O'na mahsustur..»** (Meryem, 64.) âyeti de buna misaldir. Zamanın kısımları bunlardır, bir dördüncüsü yoktur. و الله خلق كل دابة من ماء فمنهم من يمشى على بطنه و منهم من يمشى على رجلين و منهم من يمشى على أربع **«Allah, her canlıyı sudan yarattı: Onlardan kimi karnı üzerinde yürür, kimi iki ayak üstünde yürür, kimi dört ayak üstünde yürür..»** (Nur, 45.) âyeti de buna misaldir. Bu âyette yürüyen bütün mahlukatın kısımları zikredilmiştir. الذين يذكرون الله قياما و قعودا و على جنوبهم **«Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerinde yatarken Allah'ı anarlar.»** (Âl-i İmrân, 191.) âyetinde, zikirde bulunan kimselerin bütün halleri belirtilmiştir. يهب لمن يشاء اناثا و يهب لمن يشاء الذكور أو يزوّجهم ذكرانا و اناثا و يجعل من يشاء عقيما **«Dilediğine di-**

şiler bahşeder, dilediğine de erkekler bahşeder. Yahut onları çift yapar: Hem dişi, hem erkek. Dilediğini de kısır yapar..» (Şuarâ, 49-50.) âyeti de bu kabildendir. Âyette, evliliğin dört durumu zikredilmiştir, bunların bir beşincisi yoktur.

17- Tedbic (التدبيج)

Tevriye veya kinaye maksadıyla mütekellimin, değişik kelimeler kullanarak cümleyi süslemesine, tedbic denilir. İbnu Ebi'l-İsba; ومن الجبال جدد بيض وحمر مختلف الوانها وغرابيب سود **«..Dağlardan (geçen) beyaz, kırmızı, değişik renklerde ve siyah yollar (yarattık).** (Fâtır, 27.) âyetini buna misal getirerek şöyle der: Dağlardaki yol renkleri, âyette kinaye olarak gelmiştir. Beyaz yol; devamlı işlek, herkesce bilinen yol demektir. Bunun dışında az bilinen yol kırmızı, bundan daha az bilinen yol da siyah renkle tanıtılmıştır. kırmızı ve siyah renkteki iki yol sanki, az bilinen ve çarpaşık olması bakımından, beyaz yolun zıddı gibidir. Âyette sözü edilen üç rengin ikisi, âyetin baş ve sonunda, üçüncüsü de ortasında zikredildiğinden, âyetin başındaki beyaz renk bilinen yola, sonundaki siyah renk az bilinen yola, ortasındaki kırmızı da, bu ikisi arası bir yoldan kinaye olarak gelmiştir. Dağların rengi, bu üç renkten ibarettir, yol bulmak için dikilen işaretler de bu üç renktedir. Âyette bu şekilde taksimat yapılarak tedbic sanatı meydana gelmiş, taksimin doğruluğu meydana çıkmıştır.

18- Tenkit (التنكيت)

Mütekellimin, kastettiği mânanın yerini tutacak kelimeler varken. cümlenin bir özelliğinden dolayı bir başka kelimeyi tercih etmesine tenkit, denir. وأنه هو رب الشعرى **«Şi'ra (yıldızının) Rabbi Odur.»**(Necm, 49.) âyeti buna misaldir. Âyette, Allahu Taâlâ her şeyin Rabbi olmasına rağmen, diğer yıldızların adı anılmadan, sadece Şira yıldızının adı tahsis edilmiştir. Bu ad, Arap kabileleri arasında, Şira yıldızına tapan, İbnu Ebi Kebşe adıyla bilinen bir kimse tarafından ortaya atılmış, halkı bu yıldıza ibadete çağırmıştır. Bunun üzerine; **Allah Şira yıldızının da Rabbidir,** âyeti nâzil olmuştur.

19- Tecrid (التجريد)

Belli bir üstünlük vasfı olan kimseden, bu vasfı taşıyan diğer bir kimseyi tayin etmek üzere yapılan ayırıma, tecrid denir. لى من فلان صديق حميم **falanca ile samimi bir dostluğum var** cümlesi buna misaldir. Sadık bir kimse, aynı vasıfta olan bir diğer kimseden tecrid edilmiştir. مررت بالرجل الكريم النسمة المباركة **Soyu sopu temiz, cömert adamla karşılaştım,** cümlesi de buna misaldir. Kerim olma vasfıyla bilinen bir kimseden, bereket vasfıyla bilinen bir başkası

tecrid edilmiş, aslında aynı kişi kastedildiği halde, bir başkasıymış gibi atıfta bulunulmuştur.

Kur'an'da buna misal; لهم فيها دار الخلد **«..Orada onlara ebedi kalma yurdu vardır.»** (Fussilet, 28.) âyetidir. Âyetin mânası; cennette onlara, dâru'l-huld olan veya olmayan bir yer vardır, şeklinde değildir. Bilakis cennetin kendisi dâru'l-huld'dur. Birbirinin aynı olan iki cennet, sanki birbirinden farklıymış gibi tecrid edilmiştir. Bunu, «e l - M u h t e s e b» adlı eserinde İbnu Cinni zikretmiş, يخرج الحي من الميت ومخرج الميت من الحي **«ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarır..»** (Enam, 95.) âyetini de ayrı bir misal getirmiştir. Âyetteki ölüden murad, nutfedir. Zemahşeri, Ubeyd b. Umeyr'in merfu kıraatına göre فكانت وردة كالدهان **«..gök yağ gibi eriyip, bir gül gibi kıpkırmızı kesildiği zaman..»** (Rahmân, 37.) âyetini buna misal göstermiş, semadan bir gül hasıl oldu, şeklinde âyete mâna vermiş, bunun bir tecrid sanatı olduğunu söylemiştir. İbnu Cinni يرثني وارث من آل يعقوب **«Ki Yakup oğullarından bana mirasçı olsun.»** (Meryem, 6.) şeklinde okunan âyeti, ayrı bir misal getirerek: Bu âyette tecrid mevcuttur, demiştir.

Zekeriyya (a.s), bu kıraata göre هب لي من لدنك وليا يرثني منه وارث من آل يعقوب **«..Katından bana bir oğul bağışla ki, bana Yakup oğullarından bir mirasçı olsun.»** demek istemiştir. Halbuki varis, bizzat kendisidir. Bu ifade ile kendisini, başka bir varis gibi göstermiştir.

20- Ta'did (التعديد)

Kelimeyi aynı tarzda kullanma şekline, ta'did adı verilir. Bu sanat ekseriya sıfatlarla yapılır. هو الله الذي لا اله الا هو الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر **«O, öyle Allah'tır ki Ondan başka (gerçek) tanrı olmayan, yegane hakim, çok kutsal, esenlik veren, güvenlik veren, görüp gözeten, güçlü, buyruğunu herşeye geçirendir..»** (Haşr, 23.), التائبون العابدون الحامدون **«Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler..»** (Tevbe, 112.), مسلمات مؤمنات **«..kendisini Allah'a teslim eden, inanan..»** (Tahrim, 5.) âyetleri buna misaldir.

21- Tertib (الترتيب)

Vasfedilen bir şeyin sıfatlarını başka sıfatlar ilave etmeden, yaratılıştaki sıraya göre getirilmesine, tertib adı verilir. Abdulbaki el-Yemeni هو الذي خلقكم من تراب ثم من نطفة ثم من علقة ثم يخرجكم طفلا ثم لتبلغوا أشدكم ثم لتكونوا شيوخا **«Sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra kan pıhtısından yaratan; sonra erginlik çağına ulaşmanız, sonra da yaşlanmanız için sizi bebek olarak dünyaya çıkaran Odur..»** (Mümin, 67.) âyeti ile, فكذبوه فعقروها **«Onu yalanlayıp deveyi kestiler..»** (Şems, 14.) âyetini tertibe misal göstermiştir.

22- Terakki ve Tedelli

(الترقى و التدلى)

Bu iki sanat nevinin izahı, Takdim-Tehir nevinde geçmişti.

23- Tadmin (التضمين)

Bu edebi sanatın birkaç şekli vardır:

a- **Aynı mânayı taşıdığından, bir kelimeyi başka bir kelime yerine kullanmaktır.** Önceden geçtiği gibi bu, mecazın bir nevidir.

b- **Bir ismi zikretmeden, mânasının dikkate alınmasıdır.** Bu da icazın bir nevidir.

c- **Fasıladan sonra gelen kelimenin, bir önceki kelimeyle olan yakınlığıdır.** Bu da Fevasıl Bölümünde geçmiştir.

d- **Kelimenin mânasını tekid veya cümledeki tertibine riayet etmek maksadıyla, söz arasına bir başkasının sözünü katmaktır.** Bu da bedi ilminin bir nevidir.

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Kur'an'da bu sanata misal olacak şu iki âyeti bulabildim. Bunlar; Tevrat ve İncil'in iki faslını ihtiva eden وكتبنا عليهم فيها ان النفس بالنفس **«Orada (Tevratta) onlara cana can...yazdık..»** (Mâide, 45.) âyeti ile, محمد رسول الله **«Muhammed Allah'ın elçisidir..»** (Feth, 29.) âyetleridir.

İbnu'n-Nakip ve diğer ulema, Kur'an'da bazı mahlukatın sözlerini ihtiva eden şu âyetleri tadmine misal getirmiştir. Meleklerin sözü olarak أتجعل فيها من يفسد فيها **«..Orada bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacaksın?»** (Bakara, 30.) âyetinde, münafıkların sözü olarak أنؤمن كما آمن السفهاء. **«..Yani beyinsizlerin inandığı gibi inanacağız..»** (Bakara, 13.) âyetinde, وقالت اليهود ve وقالت النصارى şeklinde başlayan âyetlerde, Yahudi ve Hiristiyanların sözleri zikredilmektedir. İbnu'n-Nakib, Kur'an'da mevcut yabancı kelimeleri ihtiva eden âyetler de tadmin kabilinden âyetlerdir, der.

24- Cinas (الجناس)

Mânaları ayrı olan iki kelimenin, telaffuz ve yazılışlarında biribirine benzemesidir. İbnu'l-Esir «K e n z u' l - B e r â' a» adlı eserinde şöyle der: Cinasın faydası, konuşulanın, dikkatle dinlenilmesini sağlamaktır. Kelimeler arasındaki telaffuz yakınlığı, insanın dinlenme meylini ve dikkatini artırır. Müşterek telaffuzda olan bir kelimenin, bunlardan birine hamledilerek başka birmâna murad edilmesi, kişinin bu mânaya dikkat etme şevkini artırır.

Cinasın çeşitli nevileri vardır. Bunlardan biri, cinası tamdır. **Cinası tam; kelimedeki harflerin cins, sayı ve şekilde, birbirine benzemesidir.** ويوم تقوم الساعة يقسم المجرمون مالبثوا غير ساعة **«(Kıyamet) saati koptuğu gün suçlular, (dünya**

da) bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler..» (Rûm, 55.) âyeti buna misaldir. Kur'an'da bu âyetten başka, bu cinasa misal olmadığı söylenir. Şeyhu'l-İslam İbnu Hacer buna يكاد سنا برقه يذهب بالأبصار **«..şimşeğin parıltısı neredeyse gözleri alır.»** (Nur, 43.) âyeti ile, يقلب الله الليل والنهار ان فى ذلك لعبرة لاولى الأبصار **«Allah gece ile gündüzü evirip çeviriyor. Şüphesiz gözleri olanlar için bunda bir ibret vardır.»** (Nur, 44) âyetinin ayrı bir misal olduğunu ileri sürmüştür.

Bir kısım ulema, birinci âyette cinas olduğunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: Âyette tekrarlanan saat kelimesi, her iki yerde aynı mânadadır. Cinas; kelimenin yazılışı bir olmakla birlikte, mânasının farklı olmasıdır. Bu yüzden iki **saat** kelimesinden biri hakiki, diğeri mecazi olmaz, her ikisi de hakikidir. Saatın kıyamete ıtlakı mecazi, ahirete ıtlakı ise hakikidir. Bu yüzden âyette cinas mevcut değildir. Bu durum tıpkı, bir serseriyi kastederek: Eşeğe bindim eşekle karşılaştım, cümlesine benzer.

Bir diğer nevi, cinası musahhaf'dır. Buna aynı zamanda cinasu'l-hatt adı da verilir. Bu cinas, harflerdeki noktaların farklı olmasıyla yapılır. و الذى هو يطعمنى ويسقين . و اذا مرضت فهو يشفين **«Beni yediren ve içiren Odur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur.»** (Şuarâ, 79-80.) âyetlerindeki يسقين ve يشفين kelimeleri buna misaldir.

Diğer bir nevi de, cinası muharref'dir. Bu cinas, kelimedeki harekelerin farklı olmasıyle yapılır. و لقد أرسلنا فيهم منذرين فانظر كيف كان عاقبة المنذرين **«Biz onlar için uyarıcılar gönderdik. Bak o uyarılanların sonu nice oldu.»** (Sâffât, 72.) âyeti buna misaldir. و هم يحسبون أنهم يحسنون صنعا **«..Halbuki onlar kendilerinin iyi iş işlediklerini sanıyorlardı.»** (Kehf, 104.) âyetinde cinası musahhaf ve muharraf, birlikte gelmiştir.

Cinas nevilerinden bir diğeri, cinası nakısdır. Bu cinas, ziyade harfin ister kelimenin başında, ortasında veya sonunda olsun, harf adedindeki farkla yapılır. والتفت الساق بالساق الى ربك يومئذ المساق **«Bacakların birbirine dolaştığı gün, sevk Rabbinedir.»** (Kıyame, 29-30.), ثم كلى من كل الثمرات **«Sonra her çeşit meyvelerdan ye..»** (Nahl, 69.) âyetleri buna misaldir.

Diğer cinas nevi de, cinası muzeyyel'dir. Bu cinas, **kelimedeki harflerden birinin sonunda veya başında, bir veya birden fazla harfin gelmesi ile yapılır. İkinci harfe bazı ulema, mutevvec adını vermiştir.** وانظر الى الهك **«..ve durup tanrına bak..»** (Tâhâ, 97.), ولكنا كنا مرسلين **«Fakat (onları sana) gönderen biziz.»** (Kasas, 45.), من آمن بالله **«..Allah'a inanan..»** (Bakara, 62.), ان ربهم بهم يومئذ لخبير **«O gün Rabbleri onların her halini haber almıştır.»** (Âdiyat, 11.), مذبذبين بين ذلك **«..orada yalpalayıp dururlar..»**(Nisâ, 143.)âyetleri bu nevi cinasa misaldir.

Cinası mudari de, başka bir nevidir. Bu cinas; başta, ortada veya sonda

olsun, mahrecleri yakın olan bir harfin, farklı şekilde gelmesidir. وهم ينهون عنه وينأون عنه **«Hem insanları ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar..»** (Enam, 26.) âyeti buna misaldir.

Cinası lahik de, bir diğer nevidir. Bu cinas, mahreçleri biribirine yakın olmayan, farklı harflerle yapılan cinastır. ويل لكل همزة لمزة **«Diliyle (insanları) çekiştiren, kaş ve göziyle işaretler yapıp alay eden her fesat kişinin vay haline!»** (Hümeze, 1.), وانه على ذلك لشهيد وانه لحب الخير لشديد **«kendisi de buna şahittir. Doğrusu o, malı çok sever.»** (Âdiyat, 7-8.), ذلكم بما كنتم تفرحون فى الأرض بغير الحق وبما كنتم تمرحون **«Bu durum, sizin yeryüzünde haksız olarak şımarmanızdan ve aşırı derecedesevinip böbürlenmenizden ötürüdür.»** (Mümin, 75.), واذا جاءهم امر من الأمن او الخوف اذاعوا به **«Onlar güven veya korkuya dair bir haber gelse onu yayarlar..»** (Nisâ, 83.) âyetleri buna misaldir.

Cinası merfuvv, cinasın bir başka çeşididir. Bu cinas, bir kelimenin tamamına, diğer kelimeden bazı harflerin ilave edilmesidir. على شفا جرف هار فانهار به فى نار جهنم **«..kayacak bir yar kıyısına ...onunla beraber cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi?..»** (Tevbe, 109.) âyeti buna misaldir.

Cinası lafzi de, bunun nevilerindendir. Bu cinas, ضاد ve ظاء harfleri gibi teleffuz bakımından birbirine uygun iki harften biriyle yapılan cinastır. وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة **«Yüzler varki o gün ışıl ışıl parlar. Rablerine bakar.»** (Kıyame, 22-23.) âyetleri buna misaldir.

Harflerin farklı tertibi ile yapılan cinası kalbi de bu nevidendir. فرقت بين بنى اسرائيل **«İsrail oğulları arasında ayrılık çıkardın.»** (Tâhâ, 94.) âyeti buna misaldir.

Aynı kökten gelen iki kelimenin yan yana gelmesi, cinası iştikaktır. Buna; cinası muktedap adı da verilir. فروح وريحان **«Ona rahatlık, güzel rızık var.»** فاقم وجهك للدين القيم **«..yüzünü dosdoğru dine doğrult.»** (Rûm, 43.), وجهت وجهى **«Doğrusu ben yüzümü...çevirdim..»** (Enam, 79.) âyetleri buna misaldir.

Sadece şekil itibariyle birbirine benzeyen iki kelimenin bir araya gelmesine, cinası itlak adı verilir. جنى الجنتين **«İki cennetin devşirmesi yakındır.»** (Rahmân, 54.), قال انى لعملكم من القالين **«Dedi ki: 'Ben sizin işinize kızanlardanım..»** (Şuarâ, 168.), ليريه كيف يوارى سوءة أخيه **«..kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için..»** (Mâide, 31.), وان يردك بخير فلا راد لفضله **«..sana bir hayır dilerse çevirecek yoktur..»** (Yûnus, 107.), إثاقلتم الى الأرض أرضيتم **«..yere çöküp kaldınız...dünya hayatına mı razı oldunuz..»** (Tevbe, 38.), واذا أنعمنا على الانسان أعرض ..فذو دعاء عريض **«İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirerek yan çizer; ...uzun uzun yalvarır.»** (Fussilet, 51.) âyetleri buna misaldir.

25- Cinasın Bazı Özellikleri

Cinas, cümleye mâna özelliğinden ziyade, lafzi güzellik kazandırdığı için, mânası kuvvetli olan cümlelerde terkedilir. وماأنت بمؤمن لنا ولو كنا صادقين «**Ama biz doğru söylesek de sen bize inanmazsın.**» (Yûsuf, 17.) âyeti buna misaldir. وماأنت بمصدق **Sen bizi tasdik etmezsin,** denmemesindeki hikmet nedir? Halbuki bu şekle uyulsaydı, hem cinas olur, hem de aynı mâna ifade edilirdi, şeklindeki soruya şöyle cevap verilir: مؤمن لنا cümlesinde olan mâna, وماأنت بمصدق cümlesinde yoktur. Mesela; فلان مصدقلي **falanca beni tasdik ediyor, demek** قال لي صدقت **Bana: doğru konuşuyorsun, dedi** mânasındadır. Fakat **inandım** demesi, guvenerek tasdik ettim mânasındadır. Ayette, Yûsuf (a.s)ın kardeşlerinin gayesi, babalarının kendilerine güvenip tasdik etmesidir. Bu yüzden, âyette bu şekilde ifade edilmiştir.

Bazı edipler, أتدعون بعلا وتذرون احسن الخالقين «**Bal'e yalvarıp yaratıcıların en güzelini bırakıyor musunuz?**» (Sâffât, 125.) âyetinde Cenabı Hak تدعون buyursaydı, cinasa riayet edilirdi, şeklindeki sözleri ile hataya düşmüşlerdir. Fahruddin Razi bunu şu şekilde cevaplamıştır: Kur'an'ın fesahatı, bu gibi sanatlara riayet etmekte değil, kuvvetli mâna ve fasih kelimeler kullanmada kendini gösterir. Bir kısım ulema da şu cevabı vermişlerdir: Mânaya riayet etmek, lafza riayetten daha üstündür. Şayet Allahu Taâlâ أتدعون بعلا وتدعون احسن الخالقين şeklinde ifade buyursaydı, okuyan kimse, bu kelimeleri birbirine karıştırır, yanlışlıkla her ikisine aynı mânayı verirdi. Bu cevap, yeterli bir cevap değildir. İbnu Zemlekani ise şöyle der: Cinas, ifadeyi güzelleştirme sanatıdır. Korku ifade eden cümlelerde değil, vaad ve ihsan ifade eden cümlelerde kullanılır. el-Huveyyi buna şu cevabı verir: Âyetteki يدع fiili, يذر fiilinden daha hususi mânadadır. يدع fiili, iştikakından da anlaşıldığı gibi, itina ile bir şeyi birinin emanetine terketme mânasındadır. Mesala; الايداع kelimesi; bir emaneti, olduğu gibi, itina göstererek birine terketmek demektir. Bu yüzden verilecek emanete, emin bir kişi seçilir. Rahat mânasında الدعة kelimesi de bu fiilden gelen kelimedir. Fakat يذر fiili, mutlak surette terke veya tamamen reddedip terketmek mânasındadır.

Ragıb şöyle der: فلان يذر الشيء. cümlesi, fazla değer vermediğinden terketti, mânasındadır. Değeri az olan et parçasına الوذر adı verilmiştir. Şüphe yok ki âyetin siyakı, يدع fiilinin değil, يذر fiilini gerektirmektedir. Âyette kastedilen mâna, Rabbinden yüz çevirenleri, ağır bir şekilde kınamak, bu konuda ne derece ileri gittiklerini göstermektedir.

26- Cem' (الجمع)

Bir hükümde, değişik mânada iki veya daha fazla kelimeyi bir arada toplamaya, cem' adı verilir. المال والبنون زينة الحياة الدنيا «**Mal ve oğullar dünya**

hayatının süsüdür..» (Kehf, 46.) âyeti buna misaldir. Âyette; mal ve evlad, ziynet olma hükmünde bir arada zikredilmiştir. الشمس والقمر بحسبان والنجم والشجر يسجدان **«Güneş de ay da bir hesap iledir. Otlar ve ağaçlar (Allah'a) secde etmektedirler.»** (Rahmân, 5-6.) âyetleri de bu kabildendir.

27- Cem' ve Tefrik (الجمع والتفريق)

Değişik mânadaki iki kelimeyi bir mânada toplamak, bu mânaya dahil olan yönleri tefrik etmeğe, cem ve tefrik adı verilir. et-Tibi buna: الله يتوفى الانفس حين موتها **«Allah öldükleri sırada canlarını alır..»** (Zümer, 42.) âyetini misal getirmiştir. Âyet, iki nefsi ölümde bir araya toplamış, sonra da birini ölüm, diğerini hayat hükmüyle tefrik etmiştir. Yani Allah; ruhunu kabzettiği ve etmediği nefisten canı alır, ruhunu kabzettiğini öldürür, uyku halinde kabzetmediği ruhu, hayatta bırakır.

28- Cem' ve Taksim (الجمع والتقسيم)

Değişik mânadaki kelimeleri bir hükümde toplayıp, sonra da taksim etmeğe cem' ve taksim adı verilir. ثم أورثنا الكتاب الذين اصطفينا من عبادنا فمنهم ظالم لنفسه ومنهم مقتصد ومنهم سابق بالخيرات باذن الله **«Sonra kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırda öne geçendir..»** (Fâtır, 32.) âyeti buna misaldir.

29- Tefrik ve Taksimle Yapılan Cem'
(الجمع مع التفريق والتقسيم)

يوم يأت لا تكلم نفس الا باذنه **«O gün geldiği zaman hiç kimse Onun izni olmadan konuşamaz.»** (Hûd, 105.) âyeti buna misaldir. Ayetin لا تكلم نفس الا باذنه kısmında müteaddid mânalar bulunduğundan cem' vardır. Çünkü nefiyden sonra nekre kelime, umumilik ifade eder. فمنهم شقيّ وسعيد **«..onların kimi şaki kimi said..»** âyetinde tefrik, فأما الذين شقوا ve وأما الذين سعدوا âyetlerinde taksim mevcuttur.

30- Cem'u Mu'telif ve'l-Muhtelif
(جمع المؤتلف والمختلف)

Methedilen iki kişiyi eşit tutmak, bunların medhinde ülfet ifade eden mânalar kullanmak, sonra da birinin değerini eksilmeden, diğerine fazilet vermek suretiyle, birini diğerine tercih etmektir. Bu yüzden eşitlik mânası dışında, bir takım mânalar ortaya çıkar. وداود وسليمان اذ... **«Davud ile Süleyman hükmediyorlardı..»** (Enbiya, 78.) âyeti buna misaldir. Âyette Hz. Davud ve Süleyman,

ilim ve hüküm vermede eşit tutulmuştur, Hz. Süleyman, iyi kavrayış gibi bir faziletle Davud'dan ayrılmıştır.

31– Husn-i Nesek (حسن النسق)

Husn-i nesak, mütekellimin uygun bir uslûp dahilinde atıflarla birbirini takip eden, birbirine lafız ve mâna yönünden yakın olan kelimeleri, ayrı cümlelerde başlıbaşına bir mâna teşkil edecek, mânası lafzıyla müstakil olacak şekilde kullanmasına denir. وقيل يا ارض ابلعي ماءك **«..ey yer suyunu yut denildi..»** (Hûd, 44.) âyeti buna misaldir. Âyetin cümleleri, belagat kaidesine uygun bir tertib üzere, atıf harfi olan vav ile birbirine atfedilmiş, gemidekilerin arzularına uygun bir şekilde kurtulabilmeleri için, suyun çekilmesini ifade eden bir sözle başlamış, yağmurun dinmesi ve suların yeryüzünden çekilmesiyle Allah'ın takdiri üzerine, helak olacaklar helak olmuş, kurtulucaklar kurtulmuştur. Gemide olanlar bunu, yeryüzüne çıktıktan sonra öğrenmişlerdir. Çünkü kurtuluşları; suyun çekilmesi ile yağmurun dinmesine bağlıydı. Âyette bundan sonra, gemidekilerin korkularını gideren, onlara güven sağlayan geminin dağa oturduğu haberi verilmiştir. Âyet, suların yeryüzünü kaplamış olmasına rağmen, boğularak azab görenlerin sadece zalimler olduğunu ifade etmek üzere, zalimlere beddua ile sona ermiştir.

32– Kişinin Kendini Kınaması

ويوم يعض الظالم على يديه يقول يا ليتني **«O gün zalim ellerini ısırıp: 'Ne olaydı ... der»** (Furkan, 27.), ان تقول نفس يا حسرتى على ما فرطت فى جنب الله **«Nefsin (O gün) şöyle demesinden sakının: Allah'ın yanında kusur edişimden dolayı vah! (bana).** (Zümer, 56.) âyeti buna misaldir.

33– Akis (العكس)

Cümlenin bir kısmının takdim, diğer kısmının tehir edilmesi, sonra da tehir edilen cümlenin takdim, takdim edilen cümlenin tehir edilmesine, akis adı verilir. ما عليك من حسابهم من شىء وما من حسابك عليهم من شىء **«..onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumululuk yoktur..»** (Enam, 52.), يولج الليل فى النهار ويولج النهار فى الليل **«..geceyi gündüzün içine sokar..»**(Hac, 61.), ومن يخرج الحىّ من الميت ويخرج الميت من الحىّ **«..ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor..»** (Yûnus, 31.), هن لباس لكم وانتم لباس لهن **«..onlar sizin elbiseniz, siz de onların elbisesisiniz..»** (Bakara, 187.), لا هن حلّ لهم ولا هم يحلون لهن **«..Ne bunlar onlara helaldir; ne onlar bunlara helal olurlar..»** (Mumtehine, 10.) âyetleri buna misaldir.

Son âyetteki mevcut akisdeki hikmet nedir? sorusuna, İbnu Muneyyir şu cevabı verir: Âyetteki akis'in faydası, kafirlerin de dinin feri hükümlerine muhatap olduğuna işaret etmesidir.

Şeyh Bedruddin İbnu's-Sahib şöyle der: Gerçek şu ki; Mümin kadın ile kâfir erkeğin evlenmesi helal değildir. Çünkü dini hükümlere muhatap olan kadının bu evliliği, haram kılınmıştır. Zira kâfir, dini hükümlere muhatap değildir. Dini hükümleri icra edenler, bu hükümlere muhatap olan kimselerdir. Çünkü din, fesadı ortadan kaldırmayı emreder. Bu izahtan anlaşıldığı üzere, bir yönüyle Mümin kadın, kâfir erkekle, Mümin erkeğin de kâfir kadınla evlenmesi yasaklanmıştır.

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Bu nevi icazın garip bir misali de şu âyettir: ومن يعمل من الصالحات من ذكر أو انثى وهو مؤمن فاولئك يدخلون الجنة ولا يظلمون نقيرا ومن احسن دينا ممن أسلم وجهه لله وهو محسن **«Erkek ve kadın her kim inanarak iyi işlerden bir iş yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar. İyilik yaparak kendini Allah'a teslim edenden daha güzel kimin dini olabilir?..»** (Nisâ, 124-125.). İkinci âyetin nazmı, birinci âyetteki nazmın aksidir. Çünkü, birinci âyette amel kelimesi, iman kelimesine tekaddüm etmiş, ikincisinde ise İslam kelimesinden sonra gelmiştir.

Akis'in; kalb, maklubu'l-mustevi ve aksi mümkün olan kalb adında, nevileri de mevcuttur. Bu nevi akis ile kelime, baştan sona doğru okunduğu gibi sondan başa doğru da okunur. كل فى فلك **«..hepsi bir yörüngede..»** (Enbiya, 33.), وربك فكبر **«Rabbini tekbir et.»** (Müddessir, 3.) âyetleri buna misaldir. Kuran'da bunlara uygun bir üçüncü misal yoktur.

34- Unvan (العنوان)

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: **Mütekellimin bir meseleyi sunarken o meseleyi tamamlamak ve kuvvetlendirmek maksadıyla, geçmiş kıssa ve haberlere unvan olacak şekilde kelimeler kullanmasına unvan adı verilir.** Bu nevin önemli bir kısmını, ilimlere verilen unvanlar teşkil eder. Her ilim, kendisine unvan olabilecek kelimelerle zikredilir.

Birinciye misal: واتل عليهم نبأ الذى آتيناه آياتنا فانسلخ منها **«Onlara şu adamın haberini oku: O şeytanın peşine takıldı ve kendisine verdiğimiz âyetlerimizden sıyrılıp çıkmıştı..»** (Araf, 175.) âyetidir. Bu âyet, Bel'am kıssasına unvan olmuştur.

İkinciye misal: انطلقوا الى ظل ذى ثلاث شعب **«Bir gölgeye gidin ki üç dallıdır.»** (Mürselât, 30.) âyetidir. Bu âyette; geometri ilmine unvan olacak lafızlar mevcuttur. Çünkü, üçgen şekillerin ilkidir. Bu şekil, hangi köşesinden olursa olsun güneşe tutulduğunda, açı uçları tahdid edildiğinden, gölge meydana getir-

mez. Bu yüzden Allahu Taâlâ, cehennem ehliyle alay ederek bu şeklin gölgesine gitmelerini emretmiştir. وكذلك نري ابراهيم ملكوت السموات والأرض «**Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekutunu gösteriyorduk ki..**» (Enam, 75.) âyetleri buna ayrı bir misaldir. Bu âyetlerde; ilmi kelam, ilmi cedel ve ilmi heyetin unvanı mevcuttur.

35- **Feraid** (الفرائد)

Feraid; belâgata değil, fesahata mahsus bir nevidir. **Feraid, gerdanlıkta dizili inciler arasında benzeri olmayan değerli bir inci gibi, cümlede fesahahatın büyüklüğünü, Arapça'daki asaletini gösteren, şeyet cümleden çıkarılacak olursa fusahanın eksikliğini hissedeceği bir kelimenin kullanılmasıdır.** الآن حصحص الحق «**..İşte şimdi hak yerini buldu..**» (Yûsuf, 51.) âyetlerindeki حصحص kelimesi, احل لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم «**..oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı.**» (Bakara, 187.) âyetindeki الرفث kelimesi, حتى اذا فزع عن قلوبهم «**..Nihayet onların kalplerinden korku giderilince..**» (Sebe, 23.) âyetinde فزع kelimesi, يعلم خائنة الأعين «**gözlerin hain bakışını ve göğüslerin gizlediğini bilir.**» (Mümin, 19.) âyetinde خائنة الأعين terkibini, فلما استيئسوا منه خلصوا نجيا «**Ondan umutlarını kesince aralarında konuşmak üzere çekildiler.**» (Yûsuf, 80.) ve فاذا نزل بساحتهم فساء صباح المنذرين «**Fakat o (azap) yurtlarına indiği zaman uyarılanların sabahı ne kötü olur?.**» (Sâffât, 177.) âyetlerindeki kelimeler buna misaldir.

36- **Kasem** (القسم)

Kasem; mütekellimin bir şeye yemin etmek istemesidir. Bu yemini, kendisine bir iftihar vesilesi olan, mevkiini yücelten, değerini gösteren veya başkasını zemmeden, dostluk maksadını güden, öğüt veya zühd yerini tutan kelimelerle yapar. فورب السماء والأرض انه لحق مثل ما انكم تنطقون «**Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki bu iş, sizin konuşmalarınız gibi bir gerçektir.**» (Zâriyat, 23.) âyeti bu kabildendir. Allahu Taâlâ bu âyette, kudretinin büyüklüğünü göstermek için iftiharı gerektiren bir yeminle, yemin etmiştir. لعمرك انهم لفي سكرتهم يعمهون «**Emin ol ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı.**» (Hicr, 72.) âyetinde Allahu Taâlâ, Nebi'nin şanını yüceltmek ve kadrini göstermek için, hayatına yemin etmiştir. İlerde, Aksamu'l-Kur'an Bahsinde bu konuda daha geniş bilgi verilecektir.

37- **Leff ve Neşr** (اللفّ و النشر)

Bu nevi icaz, iki veya daha fazla kelimenin, ya her birini bizzat tafsilen veya değişik mânaları içine alan bir lafızla icmalen zikredilmesi, sonra

da, önceden zikredilen kelimelerin her birine raci olan, aynı sayıdaki kelimelerin kullanılmasıdır. Bu kelimelerden her birinin uygun olması, dinleyenin anlayışına bırakılır. Leffü icmaliye misal: قالوا لن يدخل الجنة الا من كان هودا او نصارى **«'Yahudi ve Hiristiyan olandan başkası cennete giremeyecek' dediler..»** (Bakara, 111.) âyetidir. Bu âyette Yuhudiler; cennete Yahudilerden başkası giremeyecek, Hiristiyanlar da Hiristiyanlardan başkası giremeyecek, şeklinde iddiada bulunmuşlardır. Leff sanatında icmali mümkün kılan, Yahudi ve Hiristiyanlar arasında, inadın bulunmasıdır. Bu iki fırkadan birinin, diğeri cennete girecek demesi mümkün değildir. Bu durumda akıl, her iki fırkanın sözünü kendine bırakarak, karışıklığı ortadan kaldırır. Âyette sözü edilen Yahudiler Medine, Hiristiyanlar da Necran ehlindendir.

«E s r a r u' t - T e n z i l» adlı eserimde zikrettiğim gibi icmal, leff'de değil, neşr'de olur. Bu icmal, önce müteaddid kelimeler, sonra da leff ve neşre uygun düşen müteaddid kelimelere şamil olan bir kelime kullanmak suretiyle yapılır. حتى يتبين لكم الخيط الابيض من الخيط الاسود من الفجر **«..şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırdedilinceye kadar..»** (Bakara, 187.) âyeti buna misaldir. Ebu Ubeyde'ye göre, siyah iplikten maksat gece değil, fecri kazibdir.

Leff-i tafsili, iki kısma ayrılır:

a– Leff'in tertibine göre yapılır. جعل لكم الليل والنهار لتسكنوا فيه ولتبتغوا من فضله **«..sizin için geceyi ve gündüzü varetti, geceleyin dinlenesiniz ve Allah'ın lutfunu arayasınız diye..»** (Kasas, 73.) âyeti buna misaldir. Âyetteki sükunet geceye, rızık talebi de gündüze aittir. ولا تجعل يدك مغلولة الى عنقك ولا تبسطها كل البسط فتقعد ملوما محسورا **«Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma; yoksa pişman olup açıkta kalırsın.»** (İsrâ, 29.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki kınanma cimriliğe, eli açık olma da israfa aittir. Çünkü eli açık olmanın mânası, elde avuçta bir şeyin kalmamasıdır.

ألم يجدك يتيما **«seni yetim bulup...»** (Duha, 6-11.) âyetleri bu kabildendir. Bu sûrede yer alan فأما اليتيم فلا تقهر **«öyle ise sakın öksüzü ezme»** âyeti, ألم يجدك يتيما فآوى âyetine, وأما السائل فلا تنهر **«Dilenciyi azarlama.»** âyeti ووجدك ضالا **«Seni şaşırmış bulup..»** âyetine, وأما بنعمة ربك فحدث **«ve Rabbinin nimetini anlat.»** âyeti ووجدك عائلا فأغنى **«Seni fakir bulup zengin etmedi mi?»** âyetine racidir. Âyette geçen **sail,** Mücahid ve diğer müfessirlere göre, ilim talebinde bulunan kimse demektir. Bu misali «e t - T e n k i h» adındaki Nevevi'nin «Ş e r h u' l - V a s i t»inde gördüm.

b– Leff'deki tertibin aksine göre yapılır. يوم تبيض وجوه وتسود وجوه فأما الذين اسودت وجوههم **«O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara..»** (Âl-i İmrân, 106.) âyeti buna misaldir. Bazı ulema; حتى يقول الرسول والذين آمنوا معه متى نصر الله **«..nihayet Peygamber ve onunla bera-**

ber inananlar: 'Allah'ın yardımı ne zaman, diyecek duruma gelmişlerdi. İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.» (Bakara, 214.) âyetini buna misal getirmişler, متى نصر الله sözünü Müminler, ألا إن نصر الله قريب sözünü de Resülullah'ın sözü olduğunu söylemişlerdir.

Zemahşeri, bu iki kısmın dışında bir başka kısmı olduğunu söylemiş, و من آياته منامكم بالليل و النهار و ابتغاؤكم من فضله **«Onun âyetlerinden biri de geceleyin ve gündüzün uyumanız ve lütfundan aramanızdır.»** (Rûm, 23.) âyetini buna misal getirerek, âyette leff sanatı olduğunu söylemiş, şu açıklamada bulunmuştur: Âyetin takdiri: و من آياته منامكم و ابتغاؤكم من فضله بالليل و النهار **Gece ve gündüz Onun lütfundan (bir şeyler) aramanız ve uyumanız Onun âyetleri cümlesindendir,** şeklindedir. Ancak منامكم ile و ابتغاؤكم kelimelerinin arası, gece ve gündüz kelimeleriyle ayrılmıştır. Çünkü her ikisi de ayrı zamanları ifade eder. Belli bir zaman içinde meydana gelen bir şeyin bir arada toplanması, tek bir şey gibidir.

38- Müşakele (المشاكلة)

Müşakele; konuşulan bir mevzuda, yakınlığı dolayısıyla bir sözü başka bir kelime ile zikretmektir. Bu da; tahkiki veya takdiri olur. Tahkiki müşakeleye misal: تعلم ما في نفسي و لا أعلم ما في نفسك **«..Sen bende olanı bilirsin, ben Sende olanı bilmem..»**(Mâide, 116.), و مكروا و مكر الله **«Tuzak kurdular. Allah da tuzaklarına karşılık verdi..»** (Âl-i İmrân, 54.) âyetleridir. Bu âyetlerdeki nefis ve mekr kelimelerinin Allahu Taâlâ'ya isnadı, benzeri kelimeye müşakele olmasındadır. و جزاء سيئة سيئة مثلها **«Kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür..»** (Şûrâ, 40.) âyeti de müşakeleye misaldir. Âyetteki ceza, işlenen günah veya suç karşılığında verilen haklı bir ceza olduğundan, günah şeklinde vasıflanmaz. فمن اعتدى عليكم فاعتدوا عليه بمثل ما اعتدى عليكم **«..Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın..»** (Bakara, 194.), اليوم ننساكم كما نسيتم لقاء يومكم هذا **«..siz bu gününüzü unuttuğunuz gibi, bugün de biz sizi unuturuz..»** (Câsiye, 34.), فيسخرون منهم سخر الله منهم **«..Alay edenler yok mu Allah onları maskaraya çevirmiştir..»** (Tevbe, 79.), انما نحن مستهزئون الله يستهزئ بهم **«..biz sadece alay ediyoruz...Allah da kendileriyle alay eder.»** (Bakara, 14-15.) âyetleri de muşakeleye misaldir.

Takdiri müşakeleye misal: صبغة الله **«..Allah'ın boyası ile..»** (Bakara, 138.) âyetidir. Âyetin mânası: Allah'ın temizlemesidir. Çünkü iman, nefsi temizler. Aslında âyet, Hiristiyanlara hitap etmektedir. Hiristiyanlar çocuklarını vaftiz adını verdikleri sarı suya batırır, bu su onları temizler, derler. Bu yüzden iman, bu karineden dolayı müşakele olarak صبغة الله kelimesiyle ifade edilmiştir.

39- Muzâvece (المزاوجة)

Şart ve ceza ile, benzeri cümlelerde iki mânayı uzlaştırmaya, muzâvece denilir. Buhturi'nin şu bevti buna misaldir:

Engel olmak isteyen engel oldukça arzum kamçılanıyor; ancak sevgilim jurnalcının sözlerine kulak astıkça ayrılık da uzuyor.

اتيناه آياتنا فانسلخ منها فاتبعه الشيطان فكان من الغاوين «..**ona âyetlerimizi verdik de ondan sıyrıldı, çıktı, şeytan onu peşine taktı, böylece azgınlardan oldu.**» (Araf, 175.) âyeti de muzâveceye misaldir.

40- Mübalağa (المبالغة)

Mubalağa; mütekellimin, kastettiği mânadan daha beliğ olacak şekilde, bir sıfatla mübalağada bulunmasına, denir. Mübalağa, sıfat ve siga olmak üzere iki kısma ayrılır.

Sıfatla mübalağa; cümlede gerçekleşmesi mümkün olmayan bir vasfın kullanmasıyla yapılır. يكاد زيتها يضيئ ولو لم تمسسه نار «..**neredeyse ateş değmese de yağı ışık verir.**» (Nur, 35.), ولا يدخلون الجنة حتى يلج الجمل فى سم الخياط «..**halat iğnenin deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremeyeceklerdir..**» (Araf, 40.) âyetleri buna misaldir.

Siga ile yapılan mübalağa, şu vezinlerde bulunur: Rahman kelimesi فعلان Rahim kelimesi فعيل, Tevvab, Gaffar ve Kahhar kelimeleri فعّال, Gafûr, Şekûr ve Vedûd kelimeleri فعول ، حذر ، فرح ، اشر kelimeleri de فعل ، عجاب kelimesi فعال ، كبّار kelimesi فعّال ، لد ve كبر kelimeleri فعل ، سوى ، الحسنى ، علا ve السوءى kelimeleri فعلى vezninde gelen, mübalağa vasfı olan kelimelerdir.

41- Mübalağa'nın Bazı Özellikleri

Çoğu belâgat uleması, فعلان vezninin فعيل vezninden daha beliğ olduğu görüşündedir. Bu yüzden الرحمن kelimesinin الرحيم den daha beliğ olduğu söylenir. Süheyli bu görüşü destekleyerek فعلان vezninin tesniye sigasında olduğu, bu siganın mânayı iki kat artırdığı, sıfatın mânasında da bu artışın bulunduğunu söyler. İbnu'l-Enbari ise الرحيم sıfatından daha beliğ olduğu görüşündedir. İbnu Asker, الرحمن sıfatını diğer sıfata takdim ederek bu görüşü benimsemiş, الرحيم sıfatının عبيد kelimesi gibi cemi sigasında olduğunu, tesniyeden daha beliğ bir mâna ifade ettiğini söylemiştir. Kutrub da: Bu iki sıfatın, aynı mübalağayı ifade ettiğini belirtmiştir.

Burhanu'r-Râşidi şöyle der: Mübalağa gayesiyle vazedilmiştir, fakat Allah'ın sıfatlarına nazaran mübalağa ifade etmezler. Çünkü mübalağa bir şeyi daha fazlasıyla vasıflandırmaktadır. Allah'ın sıfatları ise kemalde sonsuzdur.

mübalağa olması mümkün değildir. Mübalağa ayrıca, ziyade ve noksanlığı kabul eden sıfatlarla yapılır. Allah'ın sıfatları ise bundan münezzehtir. Takıyyüddin Subki, bu görüşü benimsemiştir.

Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Mübalağa sigası iki kısımdır.

a- Fiilde ziyadelik olunca, mübalağa da ziyadelik olur.

b- Yapılan işlerin sayısında artma olunca, mübalağada da artma olur. Yapılan işlerin artması, fiilin artmasını gerektirmez. Çünkü bir fiil, pek çok kimse tarafından yapılabilir. Allah'ın sıfatları, bu ikinci kısma girdiğinden, müşkil durum ortadan kalkar. Bu yüzden bazı ulema, حكيم sıfatının mübalağa mânasında olduğunu, bu mânada dini esaslara nisbetle Allah'ın hikmetlerinde bu tekrar bulunduğunu söylemişlerdir.

Zemahşeri «K e ş ş a f»ında şöyle der: Allah'ın sıfatlarından olan تواب kelimesindeki mübalağa, kulların Allah'a açıkça tevbe ettiği veya Allah'ın tevbeyi çokça kabul ettiği veya kereminin son derece geniş olmasından dolayı, tevbe edenin hiç günah işlememiş bir kimse durumuna gelmiş olmasındandır.

والله على كل شيء قدير. **«Allah herşeye kadirdir.»** (Bakara, 284.) âyetinde bazı ulema şu soruyu sormuşlardır: قدير sıfatı, mübalağa sigasındadır. قادر kelimesindeki mânaya nazaran ziyade olması gerekir. Halbuki قدير kelimesinin, قادر kelimesindeki mânaya ziyade olması imkansızdır. Çünkü tek Allah'dan vücuda gelmede, her ferdin fert olması itibarıyla üstünlüğü mümkün değildir, bu nasıl olur? Bu soruya şu şekilde cevap verilir: Mübalağanın her ferde hamli mümkün olmayınca, siyakın delalet ettiği bütün fertlere hamledilmesi gerekir. Bu mübalağa, vasfa göre değil, bağlı oldukları zümrenin çokluğuna göre yapılır.

42- Mutabakat (المطابقة)

Bu sanata, tıbak adı da verilir. **Mutabakat, bir cümlede iki zıt kelimeyi bir arada kullanmaktır.** Mutabakat, hakiki ve mecazi olamak üzere ikiye ayrılır. Mecazi mutabakata, tekafu' adı verilir. Bu iki kısım mutabakattan her biri, ya lafzi veya mânevi, ya da tıbakı icap veya tıbakı selb'dir.

Hakiki mutabakata misal: فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا **«..az gülsünler çok ağlasınlar»** (Tevbe, 82.), وانه هو أضحك وأبكى وأنه هو أمات وأحيا **«Güldüren de Odur, ağlatan da Odur. Öldüren de Odur, yaşatan da Odur.»** (Necm, 43), لكيلا تأسوا على ما فاتكم ولا تفرحوا بما آتاكم **«..elinizden çıkana üzülmeyin; verdiğinizle sevinip şımarmayasınız.»** (Hadid, 23), وتحسبهم أيقاظا وهم رقود **«Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırsın..»** (Kehf, 18.) âyetleridir.

Mecazi mutabakata misal: أو من كان ميتا فأحييناه **«Ölü iken kendisini dirilttiğimiz..»** (Enam, 122.) âyetidir. Âyetin mânası: İnsan dalalette iken biz onu hi-

dayete erdirdik, şeklindedir.

Tıbak-ı selbe misal: تعلم ما في نفسي ولا أعلم ما في نفسك «..**Sen benim nefsimde olanı biliyorsun, ben senin nefsinde olanı bilmem.**» (Mâide, 116.) âyeti ile فلا تخشوا الناس واخشون «..**insanlardan korkmayın, benden korkun..**» (Mâide, 44.) âyetidir.

Tıbak-ı manevi'ye misal: إن أنتم إلا تكذبون قالوا ربنا يعلم إنا إليكم لمرسلون «..**'Siz sadece yalan söylüyorsunuz' (Elçiler) dediler ki: Rabbimiz bilir ki biz size gönderilmiş elçileriz.**» (Yâsin, 15-16.) âyetleridir. Âyetin mânası şöyledir: Ya Rabbi, sadık olduğumuzu bilirsin demektir. Ebu Ali el-Fârisi: جعل لكم الأرض فراشا والسماء بناء «**O (Rab) ki yeri sizin için döşek, göğü de bina yaptı..**» (Bakara, 22.) âyetin tefsirinde şöyle der: Sema, bina olarak yükseltilince, bunun zıddı olan yeryüzünün döşenmesi de, buna mukabil olarak söylenmiştir.

Tıbak'ın nevilerinden biri de, tıbak-ı hafiydir. مما خطيئاتهم أغرقوا فأدخلوا نارا «**Hatalarından dolayı boğuldular, ateşe sokuldular..**» (Nûh, 25.) âyeti buna misaldir. Âyetteki boğulma, suda mevcut vasıflardandır. Bu kelime, su ile ateş arasını, sanki cemetmiş mânasındadır. İbnu Munkiz «K i t a b u' l - B e d i» adlı eserinde şöyle der: Bu nevi mutabakat, Kur'an'da mevcut mutabakatın en zor anlaşılanıdır. İbnu Mutezz ise; ولكم في القصاص حياة «..**kısasta sizin için hayat vardır..**» (Bakara, 179.) âyetinde, Kur'an'ın en tatlı ve en gizli tıbak sanatının bulunduğunu belirterek, kısas'ın öldürme mânasına geldiğini, öldürmenin de bir başkasının hayatta kalmasına sebeb olduğunu söyler.

Tıbak'ın bir diğer nevi de, tersiu'l-kelam'dır. Bu nevi tıbak, bir kelimenin, müşterek değerde olan bir başka kelime ile birleşerek beraberce gelmesidir. إن لك ألا تجوع فيها ولا تعرى وأنك لا تظمأ فيها ولا تضحى «'**Şimdi burada acıkmayacaksın, çıplak kalmıyacaksın; ne susarsın, ne de güneşin sıcağında kalırsın' dedik.**» (Tâhâ, 118-119.) âyeti buna misaldir. Âyette; açlıkla çıplaklık beraberce zikredilmiştir. Halbuki açlık yanında susuzluğun zikredilmesi gerekirdi. Güneşin yakması ile susuzluk beraberce zikredilmiş; halbuki güneşin yakması, çıplaklıkla birlikte zikredilmesi gerekirdi. Fakat; açlık ve çıplaklık, içecek ve giyeceğin olmayışında müşterektir. Açlık, midede yiyecek bir şeyin bulunmayışıdır. Çıplaklık ise, sırtında bir giyecek olmamasıdır. Susuzluk ve güneşin sıcaklığı ise, yanıp kavrulmada müşterektir. Susuzluk, vücudun hararetten yanması, güneşin yakıcılığı da, sıcaktan tenin yanmasıdır.

Tıbak'ın bir diğer nevi, mukabele'dir. **Mukabele, cümlede iki veya daha çok kelimenin, zıtlarıyla birlikte tertip üzere zikredilmesidir.**

İbnu Ebi'l-isba; tıbak ile mukabele arasında, iki yönden fark bulunduğunu söyler: Birincisi; Tıbak ile mukabele arasında iki zıt mânalı kelime ile yapılırken, mukabele, zıt mânalı kelimeler kadar, zıt olmayan kelimelerle de yapılır.

Sekkaki şöyle der: Birinci cümlede şart koşulması, mukabele sanatının özelliklerinden biridir. فأما من أعطى واتقى وصدق بالحسنى **«Bundan dolayı kim verir, korunursa ve en güzeli doğrularsa..»** (Leyl, 5-10.) âyetleri buna misaldir. Allahu Taâlâ bu âyetlerde, sadaka vermekle cimrilik etmek, Allah'tan korkmakla Allah'a ihtiyaç duymamak, tasdik etmekle inkarda bulunmak, kolaylıkla zorluk arasında mukabelede bulunmuştur. Allah, önce kolaylığı; sadaka vermek, korkmak ve tasdik etmekle müştereken zikretmiş, bunun zıddı olan zorluğu, bu üç kelimenin zıdlarıyla birlikte getirmiştir.

Bazı ulema; mukabelenin, cümlede değişik sayıda zıd kelimelerle yapıldığını ileri sürer. Bunlar:

a- Bir kelimeye karşı, bir zıdla mukabele. Bunun örneği Kur'an'da çok azdır. لا تأخذه سنة ولا نوم **«..kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz»** (Bakara, 255.) âyeti buna misaldir.

b- İki kelimeye karşı, iki zıdla mukabele. Bunun misali: فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا **«..az gülsünler, çok ağlasınlar..»** (Tevbe, 82.) âyetidir.

c- Üç kelimeye karşı, üç zıdla mukabele. Bunun misali: يأمرهم بالمعروف وينهاهم عن المنكر ويحل لهم الطيبات ويحرم عليهم الخبائث **«..o Peygamber kendilerini Allah düzenine (yoluna) çağırır, başka düzenlerden sakındırır; kendilerine güzel şeyleri helal, çirkin şeyleri haram kılar.»** (Araf, 157.) âyetiyle, واشكروا لي ولا تكفرون **«..bana şükredin, nankörlük etmeyin.»** (Bakara, 152.) âyetidir.

ç- Dört kelimeye karşı, dört zıdla mukabele. Bunun misali: فأما من أعطى واتقى وصدق بالحسنى فسنيسره لليسرى وأما من بخل واستغنى وكذب بالحسنى **«Bundan dolayı kim verip korunursa; en güzel (sözü) doğrularsa, ona en kolayı kolaylaştırırız. Fakat kim cimrilik eder, kendini zengin görüp (Allah'a) tenezzül etmez, en güzel sözü yalanlarsa...»** (Leyl, 5-9.) âyetleridir.

d- Beşe karşı, beş zıdla mukabele. Bunun misali: ان الله لا يستحيي أن يضرب مثلا **«Allah misal vermekten çekinmez..»** (Bakara, 26-27.) âyetleridir. Bu iki âyette بعوضة فما فوقها **«..sivri sineği hatta onun üstünde olanı..»** arasında, فأما الذين آمنوا ile وأما الذين كفروا arasında, يضل ile يهدى arasında mukabele mevcuttur.

e- Altıya karşı, altı zıdla mukabele. Bunun misali: زين للناس حب الشهوات من النساء والبنين والقناطير المقنطرة من الذهب والفضة والخيل المسومة والأنعام والحرث **«Kadınlara, oğullara, milyarlarca değerdeki altın ve gümüşe, nişanlı atlara ve develere, karşı aşırı sevgi göstermek, insanlara süslü gösterildi..»** (Âl-i İmrân, 14-15.) âyetleridir. Bu iki âyette; الانعام، النساء ، البنين ، الذهب الفضة ، الخيل المسومة ve الحرث mukabilinde التطهير ، الأزواج ، الخلد ، الانهار ، الجنات ve الرّضوان kelimeleri gelmiştir.

Bazı ulema da mukabele'yi; **naziri, nakizi ve hilafı olmak üzere,** üç kısma ayırmışlardır.

a- Bakara 255. âyetindeki السنة kelimesine mukabil, النوم kelimesinin gelmesidir.

b- وتحسبهم أيقاظا وهم رقود **«Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırsın..»** (Kehf, 18.) âyetidir. Bu âyette biribirinin zıddı olan uyku ve uyanıklık hali mukabele olarak zikredilmiştir.

c- وأنا لا ندرى أشر أريد بمن فى الارض أم أراد بهم ربهم رشدا **«Bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü (yapılmak) istendi, yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi.»** (Cin, 10.) âyetidir. Bu âyette şer ve rüşd kelimeleri birbirine zıt değil, muhalif olarak gelmiştir. Çünkü şerrin zıddı hayır, rüşd'ün zıddı azgınlıktır.

43- Muvarebe (الموارية)

Mütekellimin hoş karşılanmayan bir kelime kullanarak hitapta bulunmasına muvarebe denilir. Böyle bir durum ortaya çıkınca mütekellim, zekasını kullanarak ya kelimeyi tahrif etmek, ya hatalı göstermek, ya da ziyadeleştirip veya noksanlaştırmak suretiyle kendini kurtaracak bir yön seçer.

İbnu Ebi'l-Isba şöyle der: Yakup (a.s.)ın büyük oğlundan bahseden ارجعوا الى أبيكم فقولوا يا ابانا إن ابنك سرق **«Babanıza dönün deyin ki: 'Babamız, oğlun hırsızlık etti..»** (Yûsuf, 81.) âyeti buna misaldir. Bir kıraata göre âyet, إن ابنك سرّق ولم يسرّق **Oğlun çalmadığı halde hırsızlıkla itham olundu,** şeklinde okunmuştur. Buna göre, büyük oğlu سرّق fiilini سُرِّق şeklinde söyleyerek kendini kurtarmıştır.

44- Müracaat (المراجعة)

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: **Mütekellimin, kendisiyle yanında bulunan bir kimse arasında cereyan eden konuşmadaki sözleri kullanarak, sözünü en veciz, en doğru ve en uygun kelimelerle ifade etmesine müracaat adı verilir.** قال انى جاعلك للناس اماما قال ومن ذريتى قال لا ينال عهدى الظالمين **«..'Ben seni insanlara önder yapacağım' demişti. 'Soyumdan da (önder yap) dedi. (Rabbi): 'Zalimlere ahdim ulaşmaz' buyurdu.»** (Bakara, 124.) âyeti buna misaldir. Âyetin bu kısmında, mantuk ve mefhum mânasıyla haber ve istihbar, emir ve nehiy, vaad ve vaid gibi mânalar taşıyan üç ayrı müracaat vardır. Bence; âyetteki müracaatın, haber ve talep, ispat ve nefiy, tekid ve hazif, tebşir ve korkutma, vaad ve vaid şeklinde sıralanması daha uygun olur.

45- Nezâhet (النزاهة)

Hicivde kullanılan kelimeleri, edep dışı olmaktan kurtarmaya nezâhet denir. Ebu Amr b. Alâ'ya hicvin en güzeli sorulduğunda, şu cevabı verir: Bakire bir kız, peçesi altında bir hiciv söylediğinde kınanmamalıdır. واذا دعوا الى الله

وإذا دعوا إلى الله ورسوله ليحكم بينهم إذا فريق منهم معرضون... أفي قلوبهم مرض أم ارتابوا أم يخافون أن يحيف الله عليهم ورسوله بل أولئك هم الظالمون **«Onlar, aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Resûlüne çağrıldığında hemen onlardan bir grup yüz çevirirler..kendilerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ettiler? Yoksa Allah'ın ve Resûlünün kendilerine haksızlık yapacağından mı korkuyorlar? Hayır, onlar zalimlerdir.»** (Nur, 48-50.) âyetleri nezahete misaldir. Âyette, bahsedilen kimseleri zem için kullanılan kelimeler, hicivde kullanılan edep dışı kelimelerden arınmış olarak gelmiştir. Kur'an'ın diğer hicivleri de böyledir.

46- İbda (الابداع)

Bedi sanatının çeşitli şekillerini ihtiva eden cümleye, ibda' adı verilir. İbnu Ebi'l-Isba; يا أرض ابلعي ماءك **«Ey yer suyunu yut..»** (Hud, 44.) âyetinde olduğu gibi, hiçbir sözde böyle bir ibda sanatı görmediğini söyleyerek şunu ifade eder: On yedi kelimeden ibaret olan âyette, yirmi çeşit bedi sanatı bulunmaktadır. Bu sanatlar şunlardır: ابلعي ve اقلعي fiillerinde münasebeti tamme ve istiare, arz ve sema kelimeleri arasında mecaz vardır. وغيض الماء ibaresiyle bir çok mânaya işaret edilmektedir. Yağmur dinmedikçe, su yerden çekilmez. Toprak, içinden çıkan kaynakların suyunu çekmekle, yerde mevcut olan suyu azaltır. Âyette mevcut diğer sanatlar; واستوت fiilinde irdaf, وقضي الامر temsil, suyun çekilerek geminin dağa oturmasında talil ve taksim vardır. Suyun azalması, yağmur suyunun, kaynak suyunu ve yerde bulunan suların çekilmesiyle olur. بعدا للقوم الظالمين **«..yazıklar olsun o zalim kavme!.»** bedduasında, ihtiras sanatı vardır. Bu âyet helake müstehak olmayanların, boğulanlar arasında bulunmayacağına işaret etmektedir. Çünkü Allah'ın adaleti, helake müstehak olmayanların cezalandırılmasına manidir. Âyette ayrıca, hüsn-i nesak, mâna ile birlikte lafzi i'tilaf ve icaz vardır. Çünkü Allah Taâlâ âyetteki mânayı en kısa ibarelerle ifade etmiştir. Âyetin evveli sonuna işaret ettiğinden, **teshim sanatı** vardır. Kelimeleri güzel sıfatlarla vasıflandırdığından, üzerinde fesahat güzelliği görünen her kelimenin telaffuzu kolay olduğundan, terkibinde bir zorluk bulunmadığından, tehzib sanatı mevcuttur. Dinleyen, bir müşkille karşılaşmadan âyeti kolayca anladığından **hüsn-i beyan,** fasılaların yerli yerince olmasından dolayı **temkin,** kelimelerin düzgün bir şekilde sıralanmasından dolayı da **insicam** sanatları mevcuttur. Bu bilgileri İbnu Ebi'l-Isba zikretmiştir. Bunlara, **itiraz sanatını da** ilave edebilirim.

ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM

ÂYETLERDEKİ FASILALAR

Fasıla, şiirdeki kafiye, secideki karine gibi, âyetin son kelimesine verilen isimdir. ed-Dâni: Cümlenin sonundaki kelimeye fasıla adı verildiğini söyler.

Ca'beri şöyle der: Bu tarif, ıstılaha uymayan bir tariftir. Sibeveyh'in يوم يأت **«O gün geldiği zaman..»** (Hûd, 105.), ماكنانبغ **«..aradığımız o idi..»** âyetlerini misal vermesi, buna delil olmaz. Çünkü bu ibareler, âyet başı değildir. Sibeveyh'in bundan kastı, ıstılahi değil, lügavi fasılalardır.

Kadı Ebu Bekr şöyle der: **Fasıla, cümlede mânanın tamamlandığını gösteren durak işaretlerindeki, birbirine uygun harflerdir.**

ed-Dânî, fasıla ile âyetin başlangıç kelimelerini birbirinden ayırarak şöyle der: **Fasıla, kendinden sonraki cümleden ayrılan kelimedir. · Bu kelime âyet başlangıcı olduğu gibi, olmayabilir de.** Buna göre fasıla kelimeleri, âyetin başlangıcında geldiği gibi, gelmeyebilir. Her âyetin başlangıcı fasıladır fakat her fasıla, âyet başlangıcı değildir. Fasılanın bu mânasından dolayı Sibeveyh, kafiyeye misal olmak üzere يوم يأت ve ماكنانبغ âyetlerini zikretmiştir. Bu iki cümle, icmaen âyet başı değildir, fakat اذا يسر **«Yürüyüp gitmeğe yüz tutan.»** (Fecr, 4.) âyeti, ittifaken âyet başıdır.

Caberi; fasıla, tevkifi ve kıyasi olmak üzere iki şekilde bilinir diyerek şöyle tarif eder: Tevkifi fasıla; Resûlullah'ın âyeti okurken üzerinde durduğunu bildiğimiz her kelime fasıla, üzerinde durmadığı kelimeler de fasıla değildir. Şayet bir kelime üzerinde bazen durur, bazen geçerse bunu ya vakfı, ya fasılayı, ya vakf-ı tam'ı bildirmek, ya da nefes almak için yapmıştır. Âyeti vaslederek okursa, ya fasıla olmadığından veya fasıla olup da tarifi önceden geçtiğinden, vasleder. Kıyasi fasıla; nass'a bağlı olma ihtimali bulunmayan bir kelimenin, aralarındaki uygunluktan dolayı, nass'a bağlı bir kelime ile kıyaslanmasıdır. Bu kıyasda, ziyade ve noksanlık olmadığından, bir mahzur yoktur. Gayesi, fasl veya vasl kelimelerini tesbit etmektir. Her kelimede vakf caiz olduğu gibi, Kur'an-ın bütününde vasl da caiz olur. Bu yüzden vakf ile vasl'ın yerlerini tayinde, kıyasa ihtiyaç duyulmuştur. Mesela; âyetin fasılası, nesirde seciin karinesi, şiirde beytin kafiyesi gibidir. Tevcih, işba ve hareke ihtilafı, kafiyede kusur sayılırken,

fasılada kusur sayılmaz.Kafiyenin aksine fasıladan, karineden, bilmece tarzında yazılan şiirlerdeki kafiyeden bir diğerine intikal caizdir. Bu yüzden Âl-i İmrân, 72. âyetinin sonunda yer alan ب حمون fasılasından, müteakip 73. âyetin sonundaki علـم fasılasına, معاد dan بواب a; طارق dan ثاقب fasılasına intikal yapılır.

Fasıla ve karinede esas olan, âyetlerde fasıla kelimelerinin birbirinden farklı mesafede, secide ise eşit mesafede gelmesidir. Fasılada intikali kabul edenler; وبأتبآخرين **«başkalarını getirir»** (Nisâ, 133.) ile ولاالملائكةالمقربون **«..ne de mukarreb melekler..»** (Nisâ, 172), انكذببهاالاولون **«..evvelkilerin yalanlamış olmasıdır..»** (İsrâ, 59.) ile لتبشربهالمتقين **«..korunanları müjdeleyesin..»** (Meryem, 97.), لعلهمبتقون **«..onlar korunsunlar..»** (Tâhâ, 113.) ile منالظلماتالى النور **«..karanlıklardan aydınlığa..»** (Talak, 11.) ve انالله على كل شى.قدير **«..Allah-ın herşeye kadir olduğunu..»** (Talak, 12.) âyetlerinde fasıla kelimelerinin birbirine uymamasından dolayı, intikalin terkinde ittifak etmişlerdir.

Ayrıca أفغيـر دين الله يبغون **«Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?..»** (Âl-i İmrân, 83.) ile أفحكم الجاهلية يبغون **«..yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar?»** (Mâide, 50.) âyetlerinde intikal yapmamışlardır. Buna benzer âyetlerde, münasebetten dolayı intikali terketmemişlerdir. Buna misal, لاولى الالباب **«..aklı selim sahipleri için..»** (Âl-i İmrân, 190.) على الله كذبا **«..Allah'a karşı yalan uyduran..»**, السلوى **«..bıldırcın..»** (Tâhâ, 80.) âyetlerdir.

Bazı ulema şöyle der: Fâsıla, konuşurken, nefes alma sırasında sözü güzelleştirmek gayesiyle yapılır. Kur'an'ın bu şekilde okunuşu, beşer kelamına nazaran farklılık gösterir. Bu farklılığa كتابفصلتاياته **«..âyetleri açıklanmış bir kitaptır.»** (Fussilet, 3.) âyetinden istifade edilerek fasıla adı verilir. Çünkü fasıla yapılınca cümle ikiye ayrılır. Bu ayrılma, âyetin sonu ile müteakip âyetin başlangıcı arasında yer alan fasıla ile olur. Fasılaya kafiye denilmesi, icmaen caiz değildir. Allahu Taâlâ, Kur'an'ın şiir olmadığını açıkça beyan ettiğinden, ıstılahda şiire mahsus olan kafiyenin Kur'an'da varlığı söz konusu olamaz. Bu bakımdan Kur'an'da kafiyenin varlığı nasıl mümkün değilse, şiirde de fasılanın varlığı mümkün değildir. Fasıla, Allah'ın Kitabına mahsus bir sıfat olduğundan, Kur'andan başka bir yerde kullanılmaz.

1- Seci Sanatı

Kur'an'da seci sanatının mevcut olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Cümhuru ulema, olmadığı görüşündedir. Çünkü kelimenin aslı, aynı nağme ile öten kuşun sesinden gelmiştir. Kur'an'ın şerefi, aslı değersiz olan bir kelimenin istiaresinden daha büyüktür. Kur'an'ın bu şerefi, insan kelamına benzeyen bir sıfatla vasıflanmasına manidir. Çünkü Kur'an Allah'ın sıfatlarından biridir, izin verilmeyen bir sıfatla vasıflanması caiz olamaz.

Rummani, «İ c a z u' l - K u r' a n» adlı eserinde şöyle der: Eşari uleması Kur'an'da seci sanatının olmadığı görüşündedir. Bunlar, seci ile fasılayı ayırarak seciin, önce sanat sonra mâna olduğunu, fasılanın ise, sanattan ziyade mâna bütünlüğü taşıdığını söylerler. Bu yüzden fasılayı belağat, secii de bir kusur kabul etmişlerdir. Ebu Bekri'l-Bakillani, bu konuda Rummani'ye tabi olmuş, görüşünü Ebu'l-Haseni'l-Eşari ve ashabımızdan bazıları nakletmiştir.

Eşari uleması dışındakiler, Kur'an'da seci sanatının varlığını kabul etmiş, kelamın bununla değer kazandığını, cinas, iltifat ve diğer sanat çeşitleri gibi, beyan ve fesahat dalında mümtaz bir yeri olan edebi nevilerden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunların en kuvvetli delili, Musa (a.s.)ın Harun (a.s.)dan üstünlüğü konusunda mevcut olan ittifaktır. هارون وموسى (Tâhâ, 70.) âyetinde seci bulunduğundan, Harun önce zikredilmiş, موسى وهارون (Şuarâ, 48.) âyetinde vav ve nun harfleriyle fasıla meydana geldiğinden, Musa (a.s.)ın adı öne geçmiştir. Âyette görülen bu husus, şiirdekinden farklıdır. Çünkü hitapta ancak, kastedilen şey söylenir. Kastedilmeyen söz söylendiğinde, bu söz şiir seviyesine düşer. Şiirin değeri, şairin değeriyle ölçüldüğü gibi, hitabın değeri de konuşanın değeriyle ölçülür. Kur'an'da seci olarak gelen pek çok âyet vardır. Bunların gayesiz kullanıldığını söylemek, doğru değildir.

Eşari uleması dışındakilerin görüşleri, seci mânasının sınırlı olduğu kanaatına dayanmaktadır. Lügatçılar da seciin, aynı şekilde ardarda dizilmiş kelimelerden ibaret olduğunu söylerler.

İbnu Dureyd; güvercinin öterken secide bulunmasını, aynı sesin tekrar ettiği mânasında kabul eder. Bakillani ise şöyle der: Bu doğru değildir. Şayet Kur'an'da seci bulunsaydı, insan kelamındaki üslubdan farksız olurdu. Kur'an bu üsluba dahil olsaydı, muciz bir şiir sözü demek caiz olurdu. Seci, Arap kahinlerin kullandığı bir sanattır. Seciin Kur'andan nefyi, şiirin nefiynden evladır. Zira kehanet, şiirin aksine nübüvvetin karşısındadır. Resûlullah bir sözünde secii zemmederek: **Kur'an, kahinin secii gibi bir seci midir?** buyurmuştur.

İbnu Dureyd, şöyle devam eder: Kur'an'da seci tevehhümünde bulunanların vehmi batıldır. Çünkü Kur'an'ın seci şeklinde gelmesi, kendisinin seci olduğunu gerektirmez. Seci'de mâna, seci ifade eden lafza bağlı olur. Kur'an'da seci şeklinde gelen kelimelerin mânası ise böyle değildir, mâna kelimeye değil, kelimeler mânaya tabi olur. Kastedilen mânayı veren kelimelerle kurulan cümle arasında fark vardır. Cümlenin mânası secie bağlı kalırsa, seciin ifade ettiği mâna, secisiz kelimenin mânası gibi olur. Seci olmadan cümle bizatihi mâna ifade ederse, bu cümle mânayı tashih değil, ifadeyi güzelleştirmek için kurulur.

İbnu Dureyd devamla şöyle der: Seci yapmanın belli bir yolu ve üslubu

vardır. Belli bir vezne uymadan şiir yazan şair hataya düştüğü gibi, bunlara uymadan seci yapanın cümlesi de bozuk olur, fasih olmaktan çıkar. Kur'an'daki fasılalar, birbirinden farklıdır. Bazılarının durma yerleri biribirine yakındır, bazıları da oldukça uzun mesafede gelir. Aralarında mesafe bulunan fasılanın ilk vezni, araya giren cümlelerden sonra tekrar eder. Bu ise, secide makbul değildir.

İbnu Dureyd şunu da ilave eder: Bir âyette, Musa (a.s.)ın Harun'a takdim ettiği, diğer bir âyette ise, seci ve durak yerlerinden dolayı tehir ettiğini söyleyenlerin sözü, doğru değildir. Bilakis bundaki fayda; bir kıssanın, aynı mânada olan değişik kelimelerle tekrar edilmesidir. Bu, belagatı gösteren zor bir sanattır. Bu yüzden Kur'an'daki pek çok kıssa, değişik ifadelerle tekrar etmiş, muarızların aynı ifade ve tekrarları taşıyan cümlelerle benzerini getiremeyeceklerine işaret etmiştir. Eğer Kur'an'ın benzerini getirebilecek güçte olsalardı, böyle bir kıssa yazmağa teşbbüs eder, kendi kelimeleriyle aynı mânayı ifade etmeğe çalışırlardı. Halbuki Kur'an'da bazı kelimelerin takdim-tehir ederek gelmesi, seciden ziyade, icazı göstermesini güder. Açıkça görülüyor ki, fasılada bulunan harflerin, secide bulunan benzeri harflerle mütenasip düşmesi, fasılayı fasıla olmaktan çıkarmadığı gibi, fasılanın seci olduğunu da göstermez. Önceden ifade ettiğimiz gibi, bazı mısraları iki, bazıları da dört kelimeden meydana gelen, seci olma şartlarından uzaklaşan secii zemmedenler, böyle bir secide fesahat değil, bilakis acizlik görüldüğünü söylerler. Bunlar Kur'an'da seciin bulunduğuna inansalardı, Kur'an'ın üslubu üzere fesahatı artıran mutedil seci ile karşı gelirdik derlerdi. Bakillani'nin «İ c a z u' l - K u r' a n»ından nakledilen bilgiler bunlardır.

«A r u s u' l - E f r a h» müellifi, Bakillani'nin «e l - İ n t i s a r» adlı eserinde, fasılaya seci adı vermenin caiz olduğu görüşünü nakletmiştir.

Hafaci «S ı r r u' l - F e s â h a» adlı eserinde şöyle der: Rummani'nin, seci bir kusur, fasıla belagattır, sözü yanlıştır. Şayet Rummani, seciden mânaya bağlı kalmayı kastediyorsa, seci bu değildir. Mânaya bağlı kalmak belagattır, fasıla da aynen böyledir. Şayet mânanın seci yapılan kelimeye bağlı olduğunu kastediyorsa, secide makbul olan budur. Bu da kusur sayılır. Fasıla da aynen böyledir. Zannediyorum ki onları, Kur'an'da bulunan her durak yerine fasıla adı vermeğe, harfleri birbirine benzeyen kelimelere seci dememeye sevkeden sebeb, kahinlerin sözlerinde bulunan vasıftan Kur'an'ı uzak tutmaktır. Bu ifadedeki gayeleri, yakın bir gayedir. Fakat hakikat, bizim söylediğimizdir. Gerçek şudur ki seci, fasılada bulunan maktaın birbirine benzeyen harflerdir.

Hafaci eserinde şöyle der: Size göre seci sanatı makbul bir sanatsa, Kur'an'ın bütünüyle secili gelmesi gerekmez miydi? Neden bazı âyetleri secili, bazıları da secisiz gelmiştir? sorusuna şu cevabı veririz: Kur'an, Arap dili, örfü

ve âdeti üzere nâzil olmuştur. Araplardan fasih olanların sözleri, özellikle uzun cümlelerde külfet ve bıkkınlık izleri taşıyacağından dolayı, bütünüyle secili değildir. Bu yüzden cümle kuruluşundaki âdetleri gereği, seciden bütünüyle uzak kalmamakla beraber, her cümlede seci kullanmamışlardır. Esasen seci, taşıdığı özelliklerinden dolayı, cümlenin tamamına değil, bir kısmına uygun düşer.

İbnu'n-Nefis «T a r i k u' l - F e s a h a» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'ın secili olması, seciin güzelliğini isbata kafidir. Bazı âyetlerde seci bulunmadığından kınanmamalıdır. Çünkü güzel olan bir şey, yeri geldiğinde daha güzele dönebilir.

Hazim, «M i n h a c u' l - B u l e g a» adlı eserinde şöyle der: Bazı kimseler, uzunluk ve kısalıkta birbirine uymayan cümlelerin eşit miktarlara bölünmesinde bir külfetle karşılaşılacağından hoş görmezler. Bu bölünme, cümlede mâna bütünlüğü sağlanmışsa, nadiren yapılır. Bazı kimseler, cümlenin belli bir kifayede bitmesindeki uygunluk ile, durak yerlerinin uygunluğundan meydana gelen güzelliği gerçekten yerinde bulurlar. Bir diğer kısmı ise - ki bunlar mutavassıt görüşte olanlardır - secide cümlenin süsü olsa bile, külfet olduğunu, cümlenin tamamında kullanılmasa bile, cümlenin tamamen secisiz kalamayacağını kabul ederler. Herhal ü kârda seci, bir zorlama olmadan, münasebet geldikçe yapılmalıdır.

Hazim, devamla şöyle der: Bu durumda seci, mutlak olarak nasıl ayıplanabilir? Halbuki Kur'an, Arap kelamının en fasih üslubuyla nâzil olmuş, fasılalan, Arapların seci mukabilinde gelmiş, değişik üsluplarla inmemiştir. Ortaya çıkacak külfet, getireceği bıkkınlıktan dolayı cümlelerin bütünüyle aynı üslupta devam etmesi, güzel bir ifade şekli sayılmaz. Ayrıca, fesahatın değişik sanatlannı kullanmak, bir tek sanata bağlı kalmaktan daha iyidir. İşte bu yüzden, Kur'an'ın bazı âyetleri birbirine benzer, bazıları ise birbirinden farklı fasılalara sahiptir.

2– Fasıla Âyetlerindeki Münasebet Özellikleri

Şeyh Şemsuddin b. Sâig, «İ h k a m u' r- R a' y f î A h k â m i'l - Â y i» adlı eserinde şöyle der: Arap dilinde münasebet, önemli bir konudur. Bu yüzden kaide dışı bazı hatalar yapılır. Münasebete riayet ederek âyet sonlarında mevcut hükümleri araştırdım, kırktan fazla hüküm olduğunu tesbit ettim. Bunlar, şöyle sıralanabilir:

a– Mamulun takdimidir. Bu; ya âmile tekaddümüyle olur; أهؤلاء اياكم كانوا يعبدون «..'Bunlar mı size tapıyorlardı..'» (Sebe, 40.) âyeti buna misaldir. ايّاك نستعين «..yalnız Senden yardım dileriz.» (Fatiha, 5.) âyetinin de buna misal olduğu söylenir. Veya aslında tekaddüm etmesi gereken diğer mamule tekaddüm eder. لنريك من آياتنا الكبرى «**Ki sana en büyük mucizelerimizden bazılannı**

göstermiş olalım.» (Tâhâ, 23.) âyeti buna misaldir. Âyetteki الكبرى kelimesi نرى fiilinin mefuludür. Veya, faile tekaddüm eder. ولقدجاءآل فرعون النذر **«Firavnın kavmine de uyarıcılar gelmişti.»** (Kamer, 41.) âyeti buna misaldir. Nakıs fiillerden olan كان haberi, ismine tekaddüm etmesi de bu kabildendir. ولم يكن له كفوا احد **«Hiçbir şey Onun dengi olmamıştır.»** (İhlas, 4.) âyeti buna misaldir.

b- Zaman bakımından müteahhir olanın takdimidir. فلله الآخرة والأولى **«Son da ilk de Allah'ındır..»** (Necm, 25.) âyeti buna misaldir. Âyette fasılalara riayet olmasaydı, له الحمد فى الأولى والآخرة **«Evvelde de sonda da hamd kendinedir.»** (Kasas, 70.) âyetinde olduğu gibi الاولى kelimesi tekaddüm ederdi.

c- Üstün olanın daha üstün olana takdimidir; برب هارون وموسى (Tâhâ, 70.) âyeti buna misaldir. Bu âyetle ilgili açıklama, önceki sayfalarda geçmişti.

d- Zamirin, yerini tuttuğu kelimeye takdimidir; فأوجس فى نفسه خيفة موسى **«Bu yüzden Musa, içinde bir korku duydu.»** (Tâhâ, 67.) âyeti buna misaldir.

e- Cümle halindeki sıfatın münferid sıfata takdimidir; ونخرج له يوم القيامة كتابا يلقاه منشورا **«..kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız..»** (İsrâ, 13.) âyeti buna misaldir.

f- Meczum olmayan müzari fiildeki يا. nın hazfedilmesidir. والليل اذا يسر **«Yürüyüp gitmeye yüz tutan geceye»** (Fecr, 4.) âyeti buna misaldir.

g- İzafet **ya** sının hazfedilmesidir; فكيف كان عذابى ونذر **«Benim azabım ve uyarılarım nasılmış?»** (Kamer, 16.), فكيف كان عقاب **«(Bak işte) cezam nasıl oldu..»** (Rad, 32.) âyetleri buna misaldir.

h- Med harfinin ziyade gelmesidir; الرسولا ، الظنونا ve السبيلا kelimeleri buna misaldir. Med harfinin cezm edatı olmasına rağmen baki kalması da bu kabildendir. لاتخاف دركا ولاتخشى **«..yetişmesinden korkma, endişe etme.»** (Tâhâ, 77.) âyeti ile nehiy edatı olduğu görüşüne göre سنقرئك فلاتنسى **«Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın.»** (A'la, 6.) âyeti buna misaldir.

ı- Gayrı munsarıf kelimenin, munsarıf kabul edilmesidir. قواريرا . قوارير (İnsan, 15-16.) âyetleri buna misaldir.

k- Cins isimlerde müzekkerliğin tercih edilmesidir. أعجاز نخل منقعر **«Köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi..»** (Kamer, 20.) âyeti buna misaldir.

l- Cins isimlerde müennesliğin tercih edilmesidir; أعجاز نخل خاوية **«..içi boş hurma kütükleri gibi..»** (Hâkka, 7.) âyeti buna misaldir. Bu iki kısmın benzeri وكل صغير وكبير مستطر **«küçük büyük hepsi satır satır yazılmıştır.»** (Kamer, 53.) âyeti ile لايغادر صغيرة ولاكبيرة الااحصاها **«..ne küçük ne de büyük hiçbir şey bırakmıyor, herşeyi sayıp döküyor..»** (Kehf, 49.) âyetidir.

m- Yedi Kıraata göre okunan iki caiz vecihten biriyle yetinmektir. فاولئك تحروا رشدا **«..İşte onlar doğru yolu aramışlardır.»** (Cin, 14.) âyeti buna misaldir. Yedi Kıraata رشدا şeklinde okunmamıştır. وهيئ لنا من امرنا رشدا **«..Şu işimizden bir**

kurtuluş yolu hazırla..» (Kehf, 10.) âyeti buna misaldir. Bu iki âyetin bulunduğu sûrelerdeki fasılaların orta harfleri harekelidir. Buna rağmen وان يروا سبيل الرشد **«..doğru yolu görseler..»** (Araf, 146.) âyetinde fasılanın orta harfi sükun ile okunmuştur. Bu yüzden Ebu Ali el-Farisi'nin tercihi olan harekeli kıraat, ittifakla geçersiz sayılmıştır. Buna benzer kıraat, hahın fethi ve sükunu ile تبت يدا أبى لهب **«Ebu Leheb'in iki eli kurusun..»** (Tebbet, 1.) âyetidir. Fakat سيصلى نارا ذات لهب **«Alevli bir ateşe girecektir (o)»** (Tebbet, 3.) âyetinde leheb kelimesinin orta harfi fasılaya riayet edilerek sadece fetha ile okunmuştur.

n- Bir önceki cümleye cevap olarak gelen cümlenin, isim veya fiil cümlesi olma yönüyle mutabakatın bulunmasıdır. ومن الناس من يقول آمنا بالله وباليوم الآخر وماهم بمؤمنين **«İnsanlardan kimi de vardır ki, 'Allah'a ve ahiret gününe inandık derler, oysa inanmamışlardır.»** (Bakara, 8.) âyeti bu kabildendir. Âyette münafıkların آمنا sözü ile, Allahu Taâlâ'nın reddetiği وماهم بمؤمنين **«..oysa onlar inanmamışlardır.»** sözü arasında mutabakat yoktur. Çünkü âyet لم يؤمنوا veya آمنا şeklinde değildir.

o- Cümlenin bir kısmının diğer kısmıyle mutabık olarak gelmemesidir. فليعلمن الله الذين صدقوا وليعلمن الكاذبين **«..Elbette Allah doğruları bilecek, yalancıları da bilecektir.»** (Ankebut, 3.) âyeti buna misaldir. Âyetin ikinci kısmı الذين كذبوا şeklinde gelmemiştir.

p- İki cümledeki kelimelerden biri, diğer cümledeki benzerlerinden farklı olarak gelmesidir. اولئك الذين صدقوا واولئك هم المتقون **«..İşte doğru yolda olanlar onlardır, korunanlar da onlardır.»** (Bakara, 177.) âyeti buna misaldir.

r- Garip iki kelimenin, en garibini tercih etmektir. قسمة ضيزا **«..insafsızca bir taksim.»** (Necm, 22.) âyetinde جائرة, لينبذن فى الحطمة **«Andolsun ki o Hutameye atılacaktır.»** (Hümeze, 4.) âyetinde جهنم veya سأصليه سقر **«Onu sekara sokacağım.»** (Müddessir, 26.), انها لظى **«..O alevlenen ateştir.»** (Meâric, 15.), فأمه هاوية **«Onun anası haviyedir.»** âyetlerinde جهنم veya النار kelimeleri, fasılaya riayet yüzünden gelmemiştir.

s- Aynı vasıfta olanlardan her birinin bir kelime ile tahsis edilmesidir. وليذكر اولو الألباب **«..sağduyu sahipleri öğüt alsınlar diye.»** (İbrahim, 52.), ان فى ذلك لآيات لاولى النهى **«..Elbette bunda akıl sahipleri için ibretler vardır.»** (Tâhâ, 128.) âyetleri buna misaldir.

t- Mefulün hazfedilmesidir; فأمّا من اعطى واتقى **«Bundan dolayı kim verir, korunursa,»** (Leyl, 5.), ماودعك ربك وماقلى **«Rabbın seni bırakmadı ve sana darılmadı.»** (Duha, 3.) âyetleri buna misaldir. İsmi tafdilin muteallakının hazfi de bu kabildendir. يعلم السر واخفى **«O, gizliyi de, ondan daha gizlisini de bilir.»** (Tâhâ, 7.), خير وابقى **«..daha iyi ve daha süreklidir.»** (Tâhâ, 17.) âyetleri buna misaldir.

t- Tesniye yerine müfred kelime kullanmaktır; فلا يخرجنكما من الجنة فتشقى **«..sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra yorulursunuz.»** (Tâhâ, 117.) âyeti buna misaldir.

u- Cemi kelime yerine, müfred kelime kullanmaktır; واجعلنا للمتقين اماما **«..korunanlara önder yap.»** (Furkan, 74.) âyeti buna misaldir. وجعلناهم ائمة يهدون بامرنا **«Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık..»** (Enbiya, 73.) âyetinde olduğu gibi, ائمة şeklinde gelmemiştir. ان المتقين في جنات ونهر **«Takva sahipleri cennetlerde, ırmakların kenarındadırlar.»** (Kamer, 54.) âyeti bu kabildendir. Âyetteki نهر kelimesi انهار mânasındadır.

v- Müfred kelime yerine, tesniye kelime kullanmaktır; ولمن خاف مقام ربه جنتان **«Rabbinin makamından korkan kimseye iki cennet vardır.»** (Rahman, 46.) âyeti buna misaldir. Ferra'nın ifadesine göre فان الجنة هي المأوى **«(Onun için) gidilecek yer cennettir.»** (Nâziat, 41.) âyetinde olduğu gibi tesniyeden murad, müfred mânadır. Âyette, fasıladan dolayı tesniye gelmiştir. Ferra, şunu ilave eder: Kafiyede, nesirde görülmeyen ziyade veya noksanlık yapılır. اذا انبعث اشقاها **«En bahtsızları ayaklandığı zaman»** (Şems, 12.) âyeti buna misaldir. Âyette zikri geçen iki kişi, Kudar ve yanında olan iki kişidir. Âyetteki fasıladan dolayı bu iki kelime, أشقاها şeklinde gelmemiştir. İbnu Kuteybe, Ferra'nın bu görüşünü şiddetle reddederek şöyle demiştir: Âyet başlarındaki sekte ha'sı, elif, hemze veya harfin hazfi caizdir. Fakat Allahu Taâlâ'nın vaaddettiği iki cenneti, âyet başlarına riayetten dolayı bir cennet kabul etmemiz, maâzallah büyük bir suçtur. Halbuki Cenab-ı Hak cenneti, ذواتا أفنان **«Çeşitli meyveleri ağaçları var ikisinin de.»** (Rahmân, 48-50.) âyetinde olduğu gibi iki cennet olarak vasıflandırmış, ذواتا أفنان âyetinden sonra فيهما zamirini kullanmıştır.

y- Cemi kelime yerine, tesniye kelime kullanmaktır. İbnu's-Saig: Ferra'dan naklen şöyle der: Rahmân sûresi 46. âyetteki جنتان kelimesinden murad, جنات mânasıdır. Fasıladan dolayı kelime, cemi yerine tesniye olarak gelmiştir. Bu ihtimal, uzak bir ihtimal sayılmaz. جنات kelimesinden sonra zamirin tesniye gelmesi, lafza riayetten dolayıdır.

z- Müfred kelime yerine, cemi kelime kullanmaktır; لا بيع فيه ولا خلال **«..ne alışverişin, ne dostluğun olmadığı..»** (İbrahim, 31.) âyeti buna misaldir. Âyetteki خلال kelimesi, bir başka âyette olduğu gibi ولا خلة mânasındadır. خلال kelimesi âyetteki fasıladan dolayı, cemi sigasında kullanılmıştır.

aa- Gayri âkil olanın, âkil olan yerinde kullanılmasıdır. رأيتهم لي ساجدين **«..bunların bana secde ettiklerini gördüm.»** (Yûsuf, 4.), كل في فلك يسبحون **«..her biri bir yörüngede yüzmektedirler.»** (Enbiya, 33.) âyetleri buna misaldir.

bb- İmale edilmeyen kelimenin, imale edilmesidir; طه ve والنجم اذا هوى âyetleri buna misaldir.

cc– Kelimenin, mübalağa sigasıyle gelmesidir; قادر ve عالم الغيب gibi kelimelerde mübalağa sigası kullanılmazken, قدير ve عليم gibi kelimelerde kul lanılmıştır. وماكان ربك نسيا **«Rabbin seni unutmadı.»** (Meryem, 64.) âyeti buna misaldir.

dd– Bazı mübalağa sıfatlarının, diğer bazılarına tercih edilmesidir; ان هذا لشئ عجاب **«..bu cidden** tuhaf **bir şeydir.»** (Sâd, 5.) âyetindeki عجاب sıfatı, عجيب sıfatına tercih edilmiştir.

ee– Matuf kelime ile, matufun aleyh arasında fasıla bulunmasıdır; ولولا كلمة سبقت من ربك لكان لزاما وأجل مسمى **«Eğer Rabbin tarafından geçmiş (söylenmiş) bir söz olmasay dı (bunların mahvedilmesi) gerekli olurdu.»** (Tâhâ, 129.) âyeti buna misaldir.

ff– Zahir kelimenin, muzmer kelime yerine kullanılmasıdır; والذين يمسكون بالكتاب وأقاموا الصلاة انا لانضيع أجر المصلحين **«Onlar ki Kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar; elbette biz iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz.»** (Araf, 170.) âyeti buna misaldir. Kehf sûresinin 30. âyeti de bu kabildendir.

gg– İsmi mefulün, ismi fail yerine kullanılmasıdır; حجابا مستورا **«..kapalı bir perde..»** (İsrâ, 45.) âyeti ile كان وعده مأتيا **«..şüphesiz Onun vadi yerine gelecektir.»** (Meryem, 61.) âyeti buna misaldir. Bu iki âyetteki مستور ve مأتى kelimeleri, ساترا ve آتيا yerine kullanılmıştır.

hh– İsmi failin, ismi meful yerine kullanılmasıdır; فى عيشة راضية **«..memnun edici bir hayat içinde..»** (Hâkka, 21.), من ماء دافق **«Atılan bir sudan..»** (Târık, 6.) âyetleri buna misaldir.

kk– Mevsuf ile sıfat arasını bir kelime ile ayırmaktır; أخرج المرعى فجعله غثاء أحوى **«Sonra da onu kupkuru bir ota (Petrole) çevirir.»** (Ala, 4-5.) âyetleri, hal durumunda olan أحوى kelimesi, المرعى kelimesine sıfat olma kaydıyla, buna misaldir.

ll– Bir harfin, başka bir harf yerine gelmesidir; بان ربك أوحى لها **«Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir.»** (Zilzal, 5.) âyeti buna misaldir. Âyette لها nın aslı, اليها'dır.

mm– Beliğ olmayan sıfatın, sıfattan sonra gelmesidir; الرحمن الرحيم. رؤف رحيم (Tevbe, 128.) âyetleri buna misaldir. Âyetteki رأفة kelimesi, رحمة kelimesinden beliğdir.

nn– Failin hazfedilip yerine mefulün getirilmesidir; وما لأحد عنده من نعمة تجزى **«Onda hiç kimsenin karşılık verecek bir nimeti yoktur.»**(Leyl, 19.) âyeti buna misaldir.

oo– Sekte ha'sının okunmasıdır; ما أغنى عنى مالية **«Malım bana hiç fayda vermedi.»** (Hâkka, 28.), هلك عنى سلطانيه **«Gücüm benden yok olup gitti.»** (Hâkka, 29.), ماهيه (Kâria, 10.) âyetlerindeki kelime buna misaldir.

öö- Mecruratı bir arada toplamaktır. ثم لا تجدوا لكم علينا به تبيعا «..**sonra kendiniz için bize karşı peşinizi takip eden birini bulamazdınız.»** (İsrâ, 69.) âyeti buna misaldir. Harfi cer'de uygun olan, mecrur isimlerin ardarda gelmemesidir. Bu âyette fasıladan dolayı ardarda gelmiş, تبيعا kelimesi tehir etmiştir.

pp- Mazi sigasından, müzari sigasına geçmektir; ففريقا كذبتم وفريقا تقتلون «..**kimini yalanlıyor, kimini de öldürüyordunuz.»** (Bakara, 87.) âyeti buna misaldir. Âyetteki تقتلون fiili, aslında قتلتم şeklindedir.

rr- Kelimenin yapısını değiştirmektir; وطور سينين «**Sina dağına andolsun.»** (Tin, 2.) âyetindeki سينين kelimesi aslında سيناdir.

İbnu Sâig şöyle der: Yukarıda zikredilen âyetlerde, aralarında bir münasebet yönü olmakla beraber, kelimeyi asıl mânası dışında tevcihde bir mahzur yoktur. Bir rivayete göre, Kur'an'ı Kerim'ın insanı hayrette bırakan bitmek tükenmek bilmeyen yönleri vardır.

3- Fasılanın Kısımları

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Kur'an'daki fasılalar, şu dört kısımdan ibarettir: Temkin, Tasdir, Tevşih ve İgal.

4- Temkin (التمكين)

Kafiyeler arasındaki yakınlık adı da verilen temkin, nesir yazanın karineyi, şairin kafiyeyi belirleyen ifadeler kullanmasıdır. Kafiye ve karinenin yerleri, cümlede iyice tesbit edilmeli, cümlenin mânası ile sıkı bir bağ içinde bulunmalıdır. Şayet cümleden çıkarılacak olursa, mâna bütünlüğü bozulur, anlaşılması güçleşir. Şayet söylenmezse, dinleyen bunları kendiliğinden tamamlayabilir. Bunun misali; يا شعيب أصلوتك تأمرك أن نترك «..**Ey Şuayb senin namazın mı ..terketmemizi sana emrediyor?..»** (Hûd, 87.) âyetidir. Âyette önce ibadet, sonra malda tasarruf zikredilince, bunun gereği olarak hilm ve rüşd, sıra ile zikredilmiştir. Çünkü hilm ibadet, rüşd de mal tasarrufuyla yakından ilgilidir. أو لم يهد لهم كم أهلكنا من قبلهم من القرون يمشون فى مساكنهم ان فى ذلك لايات افلا يسمعون «**Kendilerinden önce nice nesilleri helak edişimiz, hâlâ onları yola getirme di mi? ki onların yurtlarında gezip dolaşıyorlar. Şüphesiz bunda ibretler vardır. İşitmiyorlar mı?»** (Secde, 26.), أو لم يروا انا نسوق الماء......أفلا يبصرون «**Görmüyorlar mı biz suyu nasıl sürüyoruz..görmüyorlar mı?»** (Secde, 27.) âyetleri buna misaldir. Birinci âyet أو لم يهد لهم ile başlamış, يسمعون ile bitmiştir. Bu âyetteki öğüt, önceki milletlerin karşılaştığı olayları duyurmaktır. İkinci âyet ise يروا fiili ile başlamış, يبصرون fiili ile bitmiştir. Çünkü bunlar, görünen şeylerdir. لا تدركه الابصار وهو يدرك الابصار وهو اللطيف الخبير «**Gözler Onu göremez, O gözleri görür. O latif, her şeyi haber alandır.»** (Enam, 103.) âyeti de bu kabildendir. Al-

lah'ın **latif** sıfatı gözle görülmeyenlere, **habir** sıfatı da gözle görülenlere uygun düşer. ولقد خلقنا الانسان من سلالة من طين... فتبارك الله أحسن الخالقين **«Andolsun biz insanı çamurdan, bir süzmeden yarattık.. Yaratanların en güzeli Allah ne yücedir..»** (Müminün, 12-14.) âyetindeki fasılada, makabliyle uygun düşen temkini tam vardır. Sahabeden bir kısmı, âyetin ilk kısmı nâzil olduğunda, sonunu duymadan ifadeyi tamamlamışlardır.

İbnu Ebi Hatim, Şabi tarikıyle Zeyd b. Sabit'in şöyle dediğini rivayet eder: Resülullah bana لقد خلقنا الانسان من سلالة من طين... خلقا آخر yetini yazdırıyordu. Muaz b. Cebel; فتبارك الله احسن الخالقين deyince, Resülullah tebessüm etmiş, Muaz: Niçin tebessüm ettiniz deyince: Âyet böyle son buluyor da ondan tebessüm ettim, cevabını vermiştir.

Rivayet edildiğine göre bir köylü, فان زللتم من بعد ما جائتكم البينات **«Size açık deliller geldikten sonra yine kayarsanız..»** (Bakara, 209.) âyetini okuyan, kimsenin âyetin sonunu فاعلموا ان الله غفور رحيم **«..Bilin ki Allah daima affedici ve merhametlidir.»** şeklinde okuyunca, köylü eğer bu, Allah kelamı olsaydı Allah böyle buyurmazdı, deyince onları dinleyen biri peki nasıl olurdu, dedi. Arabi, فاعلموا ان الله عزيز حكيم **Bilin ki Allah aziz ve hakim'dir.** şeklinde olurdu, dedi. Çünkü hakim olan zat emirlerini hiçe sayanlara bağışlayıcı olduğunu söylemez eğer öyle olsaydı, kullar kötülüğe teşvik edilmiş olurdu, şeklinde cevap vermiştir.

5- Temkin'de Yapılan Fasıla Hakkında Bazı Bilgiler

a- Fasıla, bazan bir âyette bir arada toplanabilir. Fakat Nahl sûresinin ilk âyetlerinde görüldüğü gibi, birbirinden farklı olarak da gelir. Allahu Taâlâ خلق السموات والارض بالحق **«..gökleri ve yeri hak ile yarattı..»** (Nahl, 3.) buyurarak söze gök âlemi ile başlamış, insanın nutfeden yaratıldığını söylemiş, hayvanların yaratılışını zikrettikten sonra, bitkilerle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: هو الذي انزل من السماء ماء لكم منه شراب ومنه شجر فيه تسيمون ينبت لكم به الزرع والزيتون والنخيل والاعناب ومن كل الثمرات ان في ذلك لآية لقوم يتفكرون **«Yukarıdan size su indiren Odur. Ondan içersiniz; hayvanları otlattığınız bitkiler de onunla biter.»** (Nahl, 10-11.). Bu âyetin sonu, tefekkürle bitmiştir. Bitkilerin çeşitli olması, Kadir ve Mutlak olan Allah'ın varlığına bir delildir. Burada; bitkilerin yetişmesinde, güneş ve ay'ın hareketleri ile dört mevsim neden müessir olmasın? şeklinde sorulacak bir sorunun cevabı verilmedikçe, delil eksik kalacağından, bütün mesele; tefekkür, nazar ve teemmüle bağlı olacaktır. Bu bakımdan yukardaki âyetlerle ilgili böyle bir soruya iki ayrı cevap vermek mümkündür:

a- Diyelim ki; yeryüzünde görülen değişiklikler, gökteki cisimlerin hareketlerine bağlıdır. Bu hareketler nasıl meydana gelmiştir? Eğer bunlar başka bir

semanın tesiriyle meydana geliyorsa, aralarında yakın bağlar olması gerekir. Eğer bu hareketler, Hâlık ve Hakîm olan Allah'dan geldiği söylenirse, Allah'ın ilah olarak varlığı kabul edilmiş olur. وسخّر لكم الليل والنهار والشمس والقمر والنجوم مسخرات بأمره ان فى ذلك لآيات لقوم يعقلون **«Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da Onun emrine boyun eğmiştir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için işaretler vardır.»** (Nahl, 12.) âyetinde kastedilen mâna, işte budur. Allah âyeti, aklı kullanmakla bitirmiş ve şöyle demek istemiştir: Ey kulum, biraz aklın varsa, teselsülün batıl olduğunu anlarsın. Âlemde mevcut bütün hareketler, bir tek harekette toplanır. Bu hareketin Yaratıcısı, başkalarının hareket ettirmesine ihtiyacı olmayan Kâdir ve Muhtar, Allahu Taâladır.

b- Yıldızların ve tabiatın; bir yaprağın, bir tanenin parçalarına nisbet edilmesi, aynı şeydir. Gülün bir yönünü tamamen kırmızı görürken, diğer yönünü gölgeli görürsün. Bu renkleri veren tabiat olsaydı, bu farklılık meydana gelmezdi. Buradan anlıyoruz ki müessir, Kâdir ve Muhtar olan Allah'tır. وما ذرأ لكم فى الأرض مختلفا ألوانه ان فى ذلك لآيات لقوم.. **«Yeryüzünde yarattığı muhtelif renklerdeki (hayvanları, bitkileri de) sizin hizmetinize verdi. Şüphesiz bunda öğüt alan bir toplum için ibret vardır.»** (Nahl, 13.) âyetinde kastedilen mâna budur. Yüce Allah sanki şöyle buyurmuştur: Aklını iyi kullan bir kimse için, eşya ve tabiatın tesiri birbirinden farklı olamaz. Meydana gelen farklılığa dikkat edersen, müessirin tabiat değil, faili muhtar olan Allah'ın kendisi olduğunu anlarsın. Bu yüzden âyetin sonu, tezekkür ile bitmiştir.

قل تعالوا أتل ما حرّم ربكم عليكم الا تشركوا **«De ki: 'Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın.»** (Enam, 151-153.) âyetleri de bu kabildendir. Birinci âyet لعلكم تعقلون ifadesiyle bitmiştir. Birinci âyetteki tavsiyelerin yerine getirilmemesi, nefsani arzulara uyan aklın eksikliğine hamledilir. Allah'a şirk koşmak, Allah'ın birliğine ve azametine delalet eden aklın kemale ermemesindendir. Ana-babaya isyan da böyledir. Bu isyan, ana-babanın her vesile ile evladına yaptığı iyiliklerden dolayı, aklın kabul edebileceği bir isyan olamaz. Rızık veren Allah'ın varlığına rağmen, açlık korkusuyla kız evladını diri diri gömerek öldürmek de böyledir. Aynı şekilde fuhşiyatta bulunmak, kin ve öfkeden dolayı adam öldürmek de aklın gereği değildir. Âyette zikredilen bu gibi tavsiyelerden sonra تعقلون ile bitmesi gayet yerindedir.

İkinci âyet, mali ve kavli hukukla ilgilidir. Ölümden sonra yetim bırakacağını düşünen bir kimse, kendi yetimlerine yapılmasını istediği bir muameleyi, başkalarının yetimlerine de aynen tatbik etmelidir. Kendisiyle ilgili tartı, ölçü ve şahidlikte nasıl hile ve hıyanetliği sevmezse, başkasına ait tartı, ölçü ve şahitlikte de, hile ve hıyanetliği sevmemelidir. Bir şeyi vaadeden kendisine bir şey

vaad edildiğinde, nasıl vaadden dönülmeyi sevmezse, kendisinin de vaadden dönmemesi gerekir. Başkalarına bunu yapmayı hoş gören kimse, kendisine de aynı şey yapılır. Bütün bunların yapılması, gaflet ve düşüncesizlikten ileri gelir. Bu yüzden âyetin sonu, لعلكم تذكرون ifadesiyle bitmiştir.

Üçüncü âyet, Allah'ın dinine uymayı terkedip, gazap ve ikabına uğrayanlarla ilgili olduğundan, لعلكم تتقون ile son bulmuştur.

وهو الذى جعل لكم النجوم **«Yıldızları sizin....yaratan Odur..»** (Enam, 97-99.) âyetleri de bu kabildendir. Birinci âyet لقوم يعلمون ile, ikinci âyet لقوم يفقهون ile, üçüncü âyet de لقوم يؤمنون ifadeleriyle son bulmuştur. Görüldüğü üzere, yıldızlarla ilgili hesaplar ve geceleyin yol tayini işi, bu sahada çalışan ilim adamlarını ilgilendirdiğinden âyetin, يعلمون ile bitmesi uygun düşmüştür. insanın bir nefisten yaratılması, rahimlere intikali, dünyaya gelip yaşayış ve ölüşü, inceden inceye düşünmeyi gerektirdiğinden âyetin, يفقهون ile bitmesi uygun düşmüştür. Âyetteki يفقهون kelimesi, eşyanın inceliğini iyiden iyiye düşünüp kavramak mânasındadır. Kullarına bol bol yiyecek-içecek ve çeşitli meyvelerle rızık verdiğini belirttiğinden, bu nimetlere şükür, ifdesi olarak üçüncü âyetin iman kelimesi ile bitmesi, uygun düşmüştür.

وما هو بقول شاعر قليلا ما تؤمنون . ولا بقول كاهن قليلا ما تذكرون **«O, bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin de sözü değildir. Ne az düşünüyorsunuz!»** (Hâkka, 41-42.) âyetleri de buna misaldir. Birinci âyetin يؤمنون, ikinci âyetin تذكرون ile son buluşundaki hikmet şudur: Âyetlerin şiirden değişik olması, herkesce bilinen bir husustur. Kur'an'a şiir diyenin sözü, küfür olduğu kadar tam mânasıyla inad olduğundan âyetin, قليلا ما تؤمنون **Ne de inancı kıt insanlarsınız!**, ifadesiyle bitmesi uygun düşmüştür. Kur'an'ın, kâhinlerin nazmı ve secili kelimelerine muhalif olması, tezekkür ve tedebbüre muhtaç bir meseledir. Bunlardan biri nesirdir, Kur'an'ın bunlara muhalefeti, şiire olan muhalefeti gibi değildir. Bu muhalefet ancak; Kur'an'ın fesahatı, bedi sanatı ve ince mânaları dikkatle ele alındığında ortaya çıkacağından âyetin, قليلا ما تذكرون **«Ne de kıt düşüncelisiniz!»** ile bitmesi uygun düşmüştür.

Bu nevi, bedi sanatından sayılması, sözkonusu durumla aynı olduğu halde, latif bir nükteden dolayı, iki âyette değişik fasılalarla gelmesindendir. وان تعدوا نعمة الله لا تحصوها ان الانسان لظلوم كفار **«Eğer Allah'ın nimetini saymak isterseniz sayamazsınız. Yine de insan çok haksızlık edendir, nankördür..»** (İbrahim, 34.) âyeti ve وان تعدوا نعمة الله لا تحصوها ان الله لغفور رحيم **«Eğer Allah'ın nimetini saysanız sayamazsınız. Doğrusu Allah çok bağışlayıcı çok esirgeyicidir.»** (Nahl, 18.) âyeti buna misaldir. İbnu Muneyyir bu konuda şöyle der: Yüce Allah sanki şöyle demek istemiştir: Çok sayıda nimet husule geldiğinde, sen alıcı ben vericiyim. Bu kadar nimeti ele geçirdiğinde, nimetime karşı zulüm ve nan-

körlük gibi iki vasfın olur. Bu nimetleri verişimde benim; Gafûr ve Rahim gibi iki sıfatım vardır. Zulmünü gufranımla, nankörlüğünü de rahmetimle karşılarım. Taksiratına ancak ikramımla mukabelede bulunur, cefanı ancak vefa ile mükafatlandırırım.

Diğer ulema şöyle der: Yukarıda geçen İbrahim sûresindeki âyetle nimet verilen, Nahl sûresindeki âyetle de nimet verenin vasfı tahsis edilmiştir. Çünkü İbrahim sûresinde insanın vasfı, Nahl sûresinde ise Allah'ın ve uluhiyetin isbatı yapılmaktadır.

من عمل صالحا فلنفسه ومن اساء فعليها ثم الى ربكم ترجعون **«Kim iyi bir iş yaparsa faydası kendisine, kim de kötülük yaparsa zararı kendisinedir. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.»** (Câsiye, 15.) âyeti ile benzeri وما ربك بظلام للعبيد **«Rabbın kullarına zulmetmez.»** (Fussilet, 46.) âyeti bu kabildendir. Bu benzerlikteki nükte, birinci âyetten önce قل للذين امنوا يغفروا للذين لا يرجون ايام الله **«İnananlara de ki: Allah'ın bir milletin yaptıklarına karşılık cezalandıracağı günlerin geleceğini ummayanları şimdilik bağışlasınlar.»** (Câsiye, 14.) âyetinin gelmesidir. Böylece âyetin, birinci âyette Allah'a dönüşü ifade eden fasıla ile bitmesi uygun düşmüştür. Çünkü bu âyetten önce, onların yeniden dirilmeyi inkar etmeleri mevcuttu. İkinci âyetin sonu da, âyetin mânasına uygundur. Çünkü Allah, iyi amelleri zayi etmez, kötü amellere de ilavede bulunmaz. Allahu Taâlâ: ان الله لا يغفر ان يشرك به ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء ومن يشرك بالله فقد افترى اثما عظيما **«Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan gerçekten büyük bir günah işlemiştir.»** (Nisâ, 48.) âyetini aynen tekrarlayarak ومن يشرك بالله فقد ضل ضلالا بعيدا **«Allah'a ortak koşan da büyük bir sapıklığa düşmüştür.»** (Nisâ, 116.) âyetiyle tamamlamıştır. Buradaki nükte birinci âyetin, Allah'ın Kitabında olmayanları, Allah'a iftira eden Yahudiler hakkında, ikincisi de şiddetli dalâlet içinde bulunan kitapsız muşrikler hakkında nâzil olmuştur.

Allahu Taâlâ: ومن لم يحكم بما انزل الله فاولئك هم الكافرون **«..Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte kafirler onlardır.»** (Mâide, 44.) âyetini aynen tekrarlayarak فاولئك هم الظالمون **«..İşte zalimler onlardır.»** (Mâide, 45.), فاولئك هم الفاسقون **«..İşte onlardır yoldan çıkanlar.»** (Mâide, 47.) buyurmuştur. Bu benzerlikteki nükte, birinci âyette Müslümanlarla ilgili hükümler, ikincisinde Yahudiler, üçüncüsünde ise Hiristiyanlarla ilgili hükümler nâzil olmasındandır. Bir rivayete göre, birinci âyette, Allah'ın indirdiği âyetleri inkar edenler, ikincisinde inkar etmeden bildiği halde muhalefet edenler, üçüncüsünde bilmeden muhalefet edenler hakkında nâzil olmuştur. Başka bir rivayete göre; kafir, zalim ve fasık kelimeleri küfürle aynı mânayı taşımaktadırlar. Küfrün farklı kelimelerle ifade edilmesi, âyette mevcut mânayı artırmak, aynı kelimelerin tekrarından kaçınmaktır.

Bunun aksi, sözü edilen hususun muhtelif iki fasılasının da birbirine uygun olmasıdır. ... الذين ملكت أيمانكم .... كذلك يبين الله لكم الآيات «Ey inananlar, elinizin altında bulunanlar sizden izin istesinler..Allah âyetlerini size böyle açıklar.» (Nur, 58.) âyetiyle, وإذا بلغ الأطفال منكم الحلم فليستأذنوا كما استأذن الذين من قبلهم كذلك يبين الله لكم آياته والله عليم حكيم «Çocuklarınız erginlik çağına gelince büyüklerinin izin istediği gibi, onlar da her defasında izin istesinler. Allah size âyetlerini böylece açıklar. Allah bilendir, hikmet sahibidir.» (Nur, 59.) âyeti buna misaldir.

b– Fasıladaki müşkillere misal; إن تعذبهم فإنهم عبادك وإن تغفر لهم فإنك أنت العزيز الحكيم «Eğer onlara azap edersen, onlar senin kullarındır, eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen daima üstünsün, hikmet sahibisin.» (Mâide, 118.) âyetidir. Âyetteki وإن تغفر لهم ibaresi, الغفور الرحيم ibaresinin fasılası olması gerekir. Bu kıraat, Ubeyy b. Ka'b'ın Mushaf'ından nakledilmiştir. İbnu Şenbuz da âyeti bu şekilde okumuş, bundaki hikmeti şöyle açıklamıştır: Kulun müstehak olduğu azabı bağışlamak ancak, hükmü elinde tutan, her varlığın üstünde olan Allah'a aittir. Allah, Aziz'dir, yani her şeye galiptir. Hakim'dir, yani her şeyi yerli yerinde yapandır. Bazı fiillerdeki hikmet, bazı zayıf yaratılıştaki kimselere gizli kalmıştır. Bunlar, bu gibi fiillerde hikmet olmadığı vehmine kapılırlar. Fakat, gerçek bu değildir. Allah'ın Hakim sıfatıyla vasıflanmasında, güzel bir ihtiras sanatı vardır. Bu âyetin mânası; şayet Sen kullarını, azaba müstehak oldukları halde bağışlarsan, bu hususta kimse Sana itirazda bulunamaz. Halbuki hikmet, takdirin olan efalindedir.

Bunun diğer benzerleri; أولئك سيرحمهم الله إن الله عزيز حكيم «..İşte Allah onlara rahmet edecektir. Allah daima üstündür, hikmet sahibidir.» (Tevbe, 71.), واغفر لنا ربنا إنك أنت العزيز الحكيم «..Rabbimiz, bizi bağışla, doğrusu Sen güçlü olan, Hakimsin.» (Mumtehine, 5.), ربنا وأدخلهم جنات عدن إنك أنت العزيز الحكيم «Rabbımız, onları Adn cennetine sok....şüphesiz Sen Aziz ve Hakimsin.» (Mümin, 8.) ve ولولا فضل الله عليكم ورحمته وأن الله تواب حكيم «Ya Allah'ın size lütfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah tevbeleri çok kabul eden bir hikmet sahibi olmasaydı.» (Nur, 10.) âyetleridir. Bu âyetlerin sonu, ilk bakışta تواب رحيم olması gerekir. Çünkü merhametin, tevbe ile yakın münasebeti vardır. Fakat âyetlerin bu şekilde ifade edilmesi, azabın meşruiyetindeki fayda ve hikmetine işaretten dolayıdır. Bu hikmet, azabı gerektiren büyük suçu örtmektir.

Hikmeti gizli olan fasılaya misal, هو الذي خلق لكم ما في الأرض جميعا «Yeryüzünde olan her şeyi sizin için yaratan Odur.» (Bakara, 29.), قل إن تخفوا ما في صدوركم أو تبدوه يعلمه الله ويعلم ما في السموات وما في الأرض «De ki: 'Göğüslerinizde olanı gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir; göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah herşeye kadirdir.» (Âl-i İmrân, 29.) âyetleridir. Bakara sûresindeki âyette

ılk akla gelen kudret sıfatı ile, Âl-i İmrândakinde ise ilim sıfatıyla bitmesiydi. Bu durum şöyle açıklanır: Bakara âyeti, yeryüzünün yaratılışı ve burada bulunanların ihtiyaçları, menfeat ve maslahatları ile, gökyüzünün düzenli, muhkem bir şekilde yaratıldığına dair bilgiler ihtiva ettiğinden, bu vasıflarda olan Hâlik'ın fiillerini; külli, cüzi, mücmel ve mufassal olarak bilmesi gerektiğinden âyetin ilim sıfatıyla bitmesi uygun düşmüştür. Âl-i imrân âyeti ise, kendinden önceki âyette kafirlerle dost olanlara vaid ihtiva ettiğinden ilimle ifade edilmesi, ikab veya sevabla cezalandırmaktan kinaye olduğundan, âyetin kudret sıfatıyla bitmesi uygun düşmüştür.

وان من شيء يسبح بحمده ولكن لا تفقهون تسبيحهم إنه كان حليما غفورا «..**Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O halimdir, çok bağışlayıcıdır.**» (İsrâ, 44.) âyeti de bu kabildendir. Tesbih ifadesinin akabinde âyetin hilm ve mağfiret sıfatıyla bitmesi, ilk bakışta açıkça anlaşılmamaktadır. Bundaki hikmet şöyle açıklanabilir: Varlıkların hepsi tesbihatta bulunduğundan, haklarında bir isyan sözkonusu değildir. Halbuki, isyan eden sizlersiniz. Bu yüzden âyet, **otlayan hayvanlar, beli bükük ihtiyarlar, memede olan çocuklar olmasaydı, üzerinize Allah'ın azabı yağardı,** hadisinde ifade edildiği gibi, mukadder isyan kelimesine riayet edildiğinden, hilm ve mağfiret sıfatlarıyla bitmiştir. Bır rivayete göre âyetin takdiri: Tesbih edenlerin ihmalinden dolayı Halim, günahlarının bağışlanmasından dolayı Gafurdur, şeklindedir. Bir başka rivayete göre: Âyetlere ibret nazarıyla bakmayı ihmalden dolayı tesbihin gayesini anlamayan, Allah'ı tenzih etmeyi gerektiren, mahlukatta mevcut bazı üstün vasıfları iyiden iyiye düşünerek, Allah'a olan kulluklarını bilmede ihmali bulunan muhatablarına karşı Halim'dir şeklindedir.

c– Fasılalar arasında, Kur'an'da benzeri bulunmayan fasılalar vardır. Gözü haramdan alıkoyma emrinin akabinde gelen; ان الله خبير بما يصنعون «..**Şüphesiz Allah, onların her yaptıklarını haber almaktadır.**» (Nur, 30.) âyeti ile, dua ve icabet emrinin akabinde gelen لعلهم يرشدون (Bakara, 186.) âyeti buna misaldir. Denildiğine göre âyetin, Ramazan ayı zikredildikten sonra gelmesi, Kadir gecesine ima etmektedir. Yani; belki onlar Kadir gecesini idrak ederler, demektir.

6– Tasdir (التصدير)

Tasdir; âyet başında olan kelimenin, âyet sonunda da gelmesine denir. Buna aynı zamanda **Reddu'l-acuz ale's-sadr** (sonda olanın başa getirilmesi) adı da verilir.

İbnu'l-Mutez, tasdirin üç kısma ayrıldığını söyler:

a– Fasılanın son kelimesi, baştaki âyetin son kelimesine uygun gelmesidir. انزله بعلمه والملائكة يشهدون وكفى بالله شهيدا «**ilmiyle indirmiş olduğuna Melekler**

de şahitlik ederler. Allah'ın şahitliği de...» (Nisâ, 166.) âyeti buna misaldir.

b– Fasılanın son kelimesi, baştaki âyetin ilk kelimesine uygun gelmesidir. وهب لنا من لدنك رحمة انك انت الوهاب **«..bize katından rahmet ver, şüphesiz Sen en çok bağış yapansın»** (Âl-i İmrân, 8.) âyeti ile قال انى لعملكم من القالين **«(Lut) dedi ki: 'Ben sizin bu işinize kızanlardanım.»** (Şuarâ, 168.) âyeti buna misaldir.

c– Fasılanın son kelimesi ile, âyetteki ilk kelimelerden bazılarının uygun düşmesidir. ولقد استهزئ برسل من قبلك فحاق بالذين سخروا منهم ماكانوا به يستهزئون **«Senden önce de peygamberlerle alay edilmişti. Fakat onlardan alay edenleri, alay ettikleri gerçek kuşatıverdi.»** (Enam, 10.), انظر كيف فضلنا بعضهم على بعض وللآخرة أكبر درجات وأكبر تفضيلا **«Bak nasıl onların kimini kiminden üstün yaptık. Elbette âhiret, dereceler bakımından daha büyüktür. Onun nimet ve ikramı daha büyüktür.»** (İsrâ, 21.), قال لهم موسى ويلكم لاتفتروا على الله كذبا... وقد خاب من افترى **«Musa onlara: 'Yazık size dedi. Allah'a yalan uydurmayın..iftira eden perişan olmuştur.»** (Tâhâ, 61.) ve فقلت استغفروا ربكم انه كان غفارا **«Rabbinizden mağfiret dileyin, çünkü O çok bağışlayandır, dedim.»** (Nuh, 10.) âyetleri buna misaldir.

7– Tevşih (التوشيح)

Tevşih; cümlenin başında bulunan kelimenin, kafiyeye uygun bir şekilde gelmesidir. Tasdir ile tevşih arasındaki fark, tevşih'in delaleti mânevi, tasdir'inki ise lafzi olmasıdır. ان الله اصطفى آدم **«Allah Ademi...seçip üstün kıldı.»** (Âl-i İmrân, 33.) âyeti buna misaldir. Âyetteki اصطفى fiili, العالمين kelimesinde lafzan fasıla bulunduğuna delalet etmez. Çünkü العالمين kelimesi, اصطفى fiilinden farklıdır. Fakat اصطفى kelimesinin delaleti, mâna yönündendir. Buradan anlaşıldığına göre, اصطفا. kelimesinin lüzumlu mânalarından biri, aynı cinsten olanlar arasından seçilmesidir. Seçilenin cinsi ise, aynı soydan gelmiş olmalarıdır.

وآية لهم الليل نسلخ منه النهار **«Gece de onlar için bir âyettir. Gündüzü ondan soyup çıkarırız..»** (Yâsin, 37.) âyeti, buna misaldir. İbnu Ebi'l-İsba âyet hakkında şöyle der: Bu sûreyi dikkat ederek ezberleyen kimse, âyetlerindeki son kelimelerin nun harfi ile bittiğini görür. Âyetin başında, gündüzün geceden sıyrılıp ayrıldığını duyunca, fasılanın مظلمون kelimesinde olduğunu anlar. Gündüzü geceye bürünen kimse karanlıktadır, yani karanlığa girer. İşte buna tevşih adı verilir. Cümlenin evveli sonuna delalet ettiğinden mâna, her ikisi arasında bağ vazifesi görürür.

8– İgal (الإيغال)

Buna dair bilgi, itnab'ın nevileri arasında önceden verilmişti.

Fasılanın Kısımları

Seci ile benzeri olan fasılayı, bedi uleması şu kısımlara ayırır: Mutarraf, Mütevazi, Murassa, Mütevazin ve Mütemasil.

Mutarraf; iki fasılanın vezinde muhtelif, seci harflerinde müttefik olmalarına denir. مالكم لا ترجون لله وقارا وقد خلقكم اطوارا **«Ne oluyor sunuz ki Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz. Oysa sizi merhalelerden geçirerek yaratmıştır.»** (Nuh, 13-14.) âyetleri buna misaldir.

Mütevazi; iki fasılanın, vezin ve kafiye yönüyle ittifak etmeleridir. Fakat birinci fasıladaki vezin ve kafiyenin, ikinci fasılada mukabili bulunması gerekir. فيها سرر مرفوعة واكواب موضوعة **«Orada yükseltilmiş tahtlar. konulmuş kadehler var.»** (Gâşiye, 13-14.) âyetleri buna misaldir.

Mütevazin; iki fasılanın, kafiye dışında, vezinde ittifak etmeleridir. ونمارق مصفوفة وزرابي مبثوثة **«Dizilmiş yastıklar, serilmiş halılar (vardır).»** (Gâşiye, 15-16.) âyetleri buna misaldir.

Murassa; iki fasılanın, vezin ve kafiyede ittifak etmeleridir. Fakat, vezin ve kafiyede birincisi ikincinin mukabili olur. ان الينا ايابهم ثم ان علينا حسابهم **«Muhakkak dönüşleri bizedir. Sonra onların hesabını görmek bize düşer.»** (Gâşiye, 25-26.), ان الابرار لفي نعيم وان الفجار لفي جحيم **«İyiler mutlaka nimet içindedirler; kötüler de yakıcı ateş içindedirler.»** (İnfitar, 13-14.) âyetleri buna misaldir.

Mütemasil; iki fasılanın, kafiye dışında vezinde müsavi olmasıdır. Birinci fasılanın kelimeleri de ikinci fasıladakilerin mukabilidir. Murassa'a nisbetle mütemasil, mütevazin'in mütevazi'ye nisbeti gibidir. وآتيناهما الكتاب المستبين وهديناهما الصراط المستقيم **«Onlara açık ifadeli kitabı verdik, onları doğru yola ilettik.»** (Sâffât, 117-118.) âyeti buna misaldir. Âyetteki kitab ve Sırat kelimeleri ile, Mustebin ve Mustekim kelimeleri, aynı vezindedirler. Fakat son harfleri değişiktir.

Fasılanın kısımlarına ayrıca, teşri ve iltizam gibi şu iki nevi de ilave edilir.

Teşri; İbnu Ebi'l-İsba bu kelimeye, et-tevem (ikiz) adını da vermiştir. Bu kelime aslında, şairin beytini aruz vezinlerinden iki vezin ile söylemesidir. Bu beytten bir iki kelime düşerse, geri kalan kelimelerle başka bir vezin ortaya çıkar. Bazı bedi uleması, bunun sadece şiire ait olduğunu söylerken, diğer bir kısmı da iki secili nesre ait olduğu görüşündedir. Bu iki seciden birisiyle yetinildiğinde, cümlenin mânası tam olur. Buna ikinci bir seci ilave edilirse, ilave edilen lafızla mânası artsa bile, ifade aynen kalır.

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Rahmân sûresinin büyük bir kısmı böyledir. Sûrenin âyetlerinde فبأى آلاء ربكما تكذبان **«Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?»** dışında, iki fasıladan biri siyle yetinilseydi, cümlenin mânası tam

olur ve birinci fasıla ikincisiyle birlikte kuvvet kazanırdı. Bu yüzden cümlenin mânası, takdir ve tevbih'le ziyade olurdu.

Burada şunu ilave etmek isterim: Yukarıdaki misal, uygun bir misal değildir. Doğru olan, içinde fasıla bulunan: لتعلموا ان الله على كل شيء قدير و ان الله قد احاط بكل شيء علما «..Allah'ın herşeye kâdir oluduğunu ve Allah'ın bilgisinin herşeyi kuşattığını bilesiniz.» (Talak, 12.) âyeti gibi âyetlerin, benzeri âyetlerle gelmesidir.

İltizam; buna **«lüzumu mâ lâ yelzem»** adı da verilir. **Şiirde veya nesirde, bir veya birden fazla harfin külfet olmaksızın, kafiye harfinden önce gelmesine, iltizam adı verilir.** Bir harfle iltizama misal; فأما اليتيم فلا تقهر و أما السائل فلا تنهر **«Öyle ise öksüzü ezme. Dilenciyi azarlama.»** (Duhâ, 9-10.) âyetleridir. Bu misalde ha harfi, râ harfinden önce iltizam olarak gelmiştir. ألم نشرح لك صدرك **«Biz senin göğüsünü açmadık mı?»** (İnşirah, 1-4.) âyetlerinde kef'den önce râ harfi, فلا أقسم بالخنس الجوار الكنس **«Gündüz sinip geceleri gözüken gezegenlere andolsun.»** (Tekvir, 15-16.) âyetlerinde sin harfinden önce şeddeli nun harfi, و الليل و ما وسق و القمر اذا اتسق **«..gecenin içinde olan şeylere, dolunay hâlindeki aya andolsun.»** (İnşikak, 17-18.) âyetlerinde kaf harfinden önce sin harfi iltizam olarak gelmiştir.

İki harfle iltizam'a misal; و الطور و كتاب مسطور **«Andolsun Tur'a. Satır satır yazılmış kitaba.»** (Tûr, 1-2.) âyeti ile ما أنت بنعمة ربك بمجنون و ان لك لأجرا غير ممنون **«Sen Rabbinin nimetine kavuşmuş bir kimsesin; cinlerin hücumuna uğramış bir kimse değilsin. Doğrusu sana sonsuz bir ecir vardır.»** (Kalem, 2-3.), كلا اذا بلغت التراقى . و قيل من راق . و ظن انه الفراق **«Dikkat edin; can boğaza gelip köprücük kemiklerine dayandığı zaman: Çare bulan yok mudur? denir. Artık ayrılık vaktinin geldiğini sanır.»** (Kıyâme, 26-28.) âyetleridir.

Üç harfle iltizam'a misal; تذكروا فاذا هم مبصرون و اخوانهم يمدونهم فى الغى ثم لا يقصرون **«(Hududullahı) hatırlar, hemen (gerçeği) görürler. (Şeytanların) kardeşlerine gelince (şeytanlar) onları azgınlığa sürükler, sonra yakalarını bırakmazlar.»** (Araf, 201-202.) âyetlerdir.

9- Seci ve Fasıla İle İlgili Bazı Bilgiler

a- Bedi uleması şöyle der: Seci ve benzerlerinde en uygun olan, her iki seci'deki kelimelerin eşit olmasıdır. فى سدر مخضود و طلح منضود و ظل ممدود **«Dikensiz kirazlar; salkım saçak muzlar, uzanmış gölgeler.»** (Vâkıa, 28-30.) âyetleri buna misaldir. Ya da üçüncü secideki kelimelerin uzun olmasıdır. خذوه فغلوه ثم الجحيم صلوه ثم فى سلسلة **«Tutup bağlayın onu; sonra cehenneme sallayın onu. Sonra uzunluğu..»** (Hâkka, 30-32.) âyetleri buna misaldir.

İbnu'l-Esir şöyle der: İkinci secide en uygun olan, her iki secinin eşit ol-

masıdır. Eşit değilse, biraz uzun olabilir. Üçüncü secide en uygun olan öncekilerden uzun olmasıdır. Hafaci ise; ikinci secinin, birinciden kısa olması gerektiği görüşündedir.

b- Secide en uygun olan, seci yapanın gücüne delalet etmesi bakımından kısa olmasıdır. Bunun en azı iki kelimeden müteşekkil secilerdir. يا ايها المدثر قم فأنذر **«Ey elbisesine bürünen, kalk uyar.»** (Müddessir, 1-2.), والمرسلات عرفا **«Andolsun birbiri ardınca gönderilenlere.»** (Mürselât, 1), والذاريات ذروا **«Savurup kaldıranlara..»** (Zâriyât, 1.), والعاديات ضبحا فالموريات قدحا **«Andolsun son sürat, kıvılcımlar saçarak koşanlara.»** (Âdiyât, 1-2.) âyetleri buna misaldir. Uzun seciler, pek çok âyette olduğu gibi, on kelimeden fazla olan secilerdir. Bu ikisi arasında, Kamer sûresinin âyetleri gibi, mutavassıt seciler bulunmaktadır.

c- Zemahşeri Keşşaf'ında şöyle der: Fasıladaki güzelliğin korunması, cümledeki kelimelerin yerli yerine konulup mânasını aynen taşımasıyla mümkündür. Şayet mâna ihmal edilecek, sade lafzi güzelliğe önem verilecek olursa, bu cümlede belagi yön aranmaz. Bu yüzden; وبالاخرة هم يوقنون **«Onlardır âhirete kesinlikle iman edenler..»** (Bakara, 4.) âyetinde âhiret kelimesinin takdimi, sadece fasıladan dolayı değil, ihtisasa riayetten dolayı takdim etmiştir.

d- Fasıla aslında, vakf üzere bina edilir. Bu yüzden fasıla, merfu kelime mukabilinde mecrur, mecrur mukabilinde merfu olarak gelir. عذاب واصب **sürekli bir azab,** شهاب ثاقب **Delici bir alev,** âyetleri, انا خلقناهم من طين لازب **«..biz kendilerini yapışkan bir çamurdan yarattık.»** (Sâffât, 9-11.) âyetleri buna misaldir. قد قدر.... و.... منهمر.... مستمر âyetleriyle, بماء منهمر (Kamer, 11-12-13 ve 19.), وينشئ السحاب الثقال **«..yağmur yüklü bulutarı meydana getiren Odur.»** (Ra'd, 12.) âyetiyle وما لهم من دونه من وال **«..zaten onların Ondan başka koruyup kollayanı yoktur.»** (Ra'd, 11.) âyeti buna misaldir.

e- Kur'an'daki fasılaların sonu, çoğunlukla; harfi med, harfi lin ve nun'un ilhakı ile biter. Bunun sebebi; Sibeveyh'in dediği gibi, bir ses güzelliği vücuda getirmesidir. Araplar, konuşurken sesi uzatmak gayesiyle; elif, ya ve nün harflerini bitiştirirler, şayet terennümde bulunmazlarsa, bunları kullanmazlar. Bu harfler, Kur'an'da en kolay ve tatlı bir durak işareti ile gelmiştir.

f- Fasıla harfleri, ya birbirine benzer, ya da birbirine yakın olarak gelirler. Birinciye misal: والطور وكتاب مسطور فى رق منشور والبيت المعمور **«Tûra, yayılmış ince deri üzerine satır satır dizilmiş Kitab'a, ma'mur bir ev olan kabe'ye..»** (Tûr, 1-4.) âyetleridir. İkinciye misal: الرحمن الرحيم مالك يوم الدين **«O Rahmandır, Rahimdir, Din günün Sahibidir.»** (Fatiha, 3-4), ق والقرآن المجيد بل عجبوا ان جاءهم منذر منهم فقال الكافرون هذا شئ عجيب **«Kâf, şerefli Kur'an'a andolsun. İçlerinden bir uyarıcı gelmesine şaştılar da, o kafirler 'Bu ne kabul edilmez bir şeydir' dediler.»** (Kâf, 1-2.) âyetleridir.

Fahruddin Razi ve diğer bazı müfessirler şöyle der: Kur'an'ın fasılaları, bu iki kısmın dışında değil, bilâkis bunlardan ibarettir. Bu yüzden, Besmele ile beraber Fatiha sûresinin ayet sayısı hakkında Şafii mezhebinin görüşleri, Hanefi mezhebininkine tercih edilir. Şafii uleması sûredeki صراط الذين âyetini, sonuna kadar bir âyet sayarlar. Altıncı âyetin sonunu, أنعمت عليهم kabul edenlerin görüşü doğru değildir. Çünkü bu fasıla, sûrenin diğer âyetlerine benzemediği gibi, mümasele ve murakabe bakımından da benzememektedir. Halbuki fasılada benzerliğe riayet edilmesi gerekir.

g- Fasılada; tadmin ve ibda çokça görülür. Çünkü bunlar, nazımda olsa bile, nesirde bir kusur sayılmazlar. Tadmin, fasıladan sonra gelen kelimeye bağlı olarak gelen kelimedir. وانكم لتمرون عليهم مصبحين وبالليل **«Siz onların yanından geçip gidiyorsunuz; sabahleyin ve geceleyin..»** (Sâffât, 137-138.) âyeti buna misaldir. İbda; fasılanın aynen tekrarıdır. هل كنت الا بشرا رسولا **«..Ben sadece elçi olarak gönderilen bir isan değil miyim?»** (İsrâ, 93.) âyeti bunun misalidir 94 ve 95. âyetler de aynı şekilde bitmiştir.

ALTMIŞINCI BÖLÜM
FEVATİHU'S-SUVER (SÛRE BAŞLARI)

Bu konuda İbnu Ebi'l-İsba «e l - H a v a t ı r u' s - S e v a n i h fî E s r â r i' l - F e v a t i h» adlı müstakil bir eser yazmıştır. Bu eserden bir kısmını, bazı ilaveler yaparak özetle vermeğe çalışacağım.

Allahu Taâlâ, sûrelere şu on çeşit kelamla başlamıştır.

1- Zatı'na sena ile başlamıştır. Sena; Allah'ın medih sıfatlarını kabul, noksan sıfatlardan tenzihi olmak üzere, iki kısma ayrılır.

a- Hamd ile başlayan beş sûre, Tebareke ile başlayan iki sûredir.

b- Tesbih ile başlayan yedi sûredir.

Kirmani, «M ü t e ş a b i h u' l - K u r' a n» adlı eserinde şöyle der: Tesbih, Allah'ın kendine has kıldığı kelimelerdir. İsra sûresinin ilk kelimesi olan Subhane, iştikakda asıl olan bu fiilin masdariyle, Hadid ve Haşr sûrelerinin ilk kelimeleri bu fiilin geçmiş zamanı ile, Cumua ve Tegabun sûrelerinin ilk kelimele ri bu fiilin gelecek zamanı ile, A'la sûresinin ilk kelimesi, emir sigası ile gelmiştir. Böylece Tesbih kelimesi, bütün sigaları ile başlarında yer almıştır.

2- Yirmi dokuz sûrede, huruf-i mukatta bulunmaktadır. Huruf-i mukatta, Müteşabih Bölümünde genişçe ele alınmıştır. Bu harflerle ilgili münasebet, Münasebat Bölümünde ele alınacaktır.

3- On sûre, nida ile başlamıştır. Ahzâb, Talak, Tahrim, Müzzemmil, Müddessir sûrelerinde Resûle nida, Nisa, Mâide, Hacc, Hucurât, ve Mümtehine sûrelerinde ise, ümmetine nida vardır.

4- Haber cümlesi ile başlamıştır. Bu şekilde başlayan ilk âyetler şunlardır: قدأفلح المؤمنون **«Müminler saadete ermişlerdir.»**, إقترب للناس حسابهم **«İnsanların hesabı yaklaştı.»**, أتى أمر الله **«Allah'ın emri geldi..»**, براءة من الله **«Allahtan ...ihtardır..»**, يسألونك عن الأنفال **«Sana savaş ganimetlerinden sorarlar..»**, الرحمن علم القرآن **«Rahman Kur'an'ı öğretti.»**, إقتربت الساعة **«Saat yaklaştı..»**, انا فتحنا لك **«Bir fetih verdik..»**, الذين كفروا **«Onlar ki inkar ediyorlar..»**, تنزيل الكتاب **«kitabı indiriyor..»**, سورة أنزلناها **«İndirdiğimiz bir sûredir..»**, انا أرسلنا نوحا **«Biz Nuh'u gönderdik..»**, سأل سائل **«Bir isteyen istedi..»**, الحاقة **«Gerçekleşen..»**, قد سمع الله **«Allah işitti..»**, لا أقسم **«Yo yemin olsun»** (iki sûrede; Kıyame ve Beled sûreleri),

عبس وتولى **«Surat astı ve döndü.»**, الهاكم التكاثر **«Övünmek sizi oyaladı..»**, القارعة **«Dehşetli hadise.»**, لم يكن الذين كفروا **«Kâfirler ayrılacak değillerdi.»**, انا انزلناه **«Biz onu indirdik.»**, ve انا اعطيناك الكوثر **«Biz sana Kevseri verdik.»** âyetleridir. Bu â-yetler, yirmi üç sûrede yer almıştır.

5- On beş sûre, kasem ile başlamıştır. Bunlar; Sâffât sûresinde meleklere, Burûc ve Târık sûreleri ile, altı sûrede semadaki varlıklara, felekle ilgili olan Necm sûresinde Süreyya yıldızlarına, Fecr sûresinde günün başlangıcına, Leyl sûresinde zamanın bir kısmına veya tamamına, Zâriât ve Mürselât sûrelerinde anâsır-ı hamse'den biri olan havaya, Tûr sûresinde gene bunlardan biri olan toprağa, Tin'de bitkilere, Nâziat'ta insanlara, Âdiyatta ise hayvanlara yemin ile başlamıştır.

6- Yedi sûrede, şart edatı ile başlamıştır. Bunlar; Vâkıa, Munâfikûn, Tekvir, İnfitar, İnşikâk, Zilzal ve Nasr sûreleridir.

7- Altı sûrede, emir sigasıyla, başlamıştır. Bunlar; اقرا ، قل اوحي ، قل يا أيها الكافرون ، قل هو الله أحد ، قل أعوذ برب الفلق ، قل اعوذ برب الناس sûreleridir.

8- Altı sûrede, istifham ile başlamıştır. Bunlar; كيف ، الم تر ، - هل اتاك حديث الغاشية ، هل أتى ve ارايت الذى يكذب ile başlayan sûrelerdir.

9- Üç sûre de beddua ile başlamıştır. Bunlar; ويل لكل همزة ، ويل للمطففين ve تبت يدا ile başlayan sûrelerdir.

10- Bir sûre de talil ile başlamıştır. Bu da Kurayş sûresidir.

Ebu Şame, bunları bir arada toplamış ve şöyle demiştir: Beddua şeklinde zikrettiğimiz kısımdaki sûreler, haber cümlesiyle başlayan sûreler arasında zikredilmesi gerekir. Aynı şekilde Allah'a sena ile başlayan sûrelerin hepsi, haber cümlesidir. Ancak سبح şeklinde emir sigası ile başlayan sûre, bunun dışında kalır. Çünkü bu sigada, kasem vardır. Subhane kelimesiyle başlayan âyetin, dua ve haber cümlesi olma ihtimali mevcuttur. Sonra bunları, şu iki beytte toplamış, şöyle demiştir:

[illegible]

والأمر شرط النداء والتعليل والقسم الدعاء حروف التهجي استفهم الخبر

Beyan uleması şöyle der: Husnu'l-ibtida, belağatın bir nevidir. Husnu'l-ibtida; **söze güzel bir cümle ile başlamaktır.** Çünkü, kulağa ilk gelen söz, bu cümledir. Eğer cümlede husnu'l-ibtida mevcutsa, dinleyen bu söze kulak verir, anlamağa çalışır. Eğer değilse, diğer cümleler güzel olsa bile, fazla önem verip dinlemez. Bu bakımdan ilk cümlenin kelimeleri, lafız ve mâna yönüyle ayrı özelliklerde olmalıdır. Kur'an'da mevcut Fevatihu's-suver'in hepsi, en güzel, en beliğ ve en mükemmel şekilde gelmiştir.

Husnu'l-ibtida'nın bir nevi de, daha hususi mânada olan beraatu'l-istihlal-

dir. Bu sanat, ilk cümlenin ifade ettiği mevzu ile yakın bir münasebeti olduğuna işaret etmektedir. Bunun en bariz misali, Kur'an'ın ilk sûresi olan Fatiha'da görulür.

Beyhaki, «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde ifade ettiği gibi bu sûre, Kur'an'ın gayesini bütünüyle ihtiva etmektedir. Bu görüşünü, şu senedle nakleder: Bize, Ebu'l-Kasım b. Habib, o Muhammed b. Salih b. Hâni'den, o Huseyn b. Fadl'dan, o Affan b. Müslim'den, o da Rabi b. Subeyh'den rivayet ederek, Hasenu'l-Basri'nin şöyle dediğini nakleder: Allahu Taâlâ 104 Kitap indirmiş, bunlarda mevcut olan ilmi; Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan gibi dört Kitab'da toplamıştır. Sonra Furkan'da (Kur'an'da) mevcut ilimleri mufassal sûrelerde, mufassal sûrelerdekini de Fatiha'da toplamıştır. Fatiha sûresinin tefsirini bilen, indirilmiş bütün Kitapların tefsirini bilmiş sayılır.

Bu da gösterir ki, Kur'an'ın ihtiva ettiği ve dinlerin kendisiyle kaim olduğu ilimler, dörttür.

1– Usul ilmi; bu ilmin konusu, Marifetullah ve Sıfatullah'dır. رب العالمين الرحمن الرحيم âyeti buna işaret etmektedir. Marifetu'n-nübüvve de bu ilimdedir. الذين أنعمت عليهم âyeti buna işaret etmektedir. Marifetu'l-mead da bu ilimdendir. مالك يوم الدين âyeti buna işaret etmektedir.

2– İlmu'l-ibadât; اياك نعبد âyeti buna işaret etmektedir.

3– İlmu's-süluk; bu ilim nefsi, dinin adabına ve Allah'a bağlanmaya sevkeder. Buna اياك نستعين اهدنا الصراط المستقيم âyeti işaret etmektedir.

4– İlmu'l-kasas; bu ilim, geçmiş ümmet ve milletlerin haberini öğrenip, Allah'a itaat edenlerin saadetini, isyan edenlerin şekavetini bildirir. صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين âyeti buna işarettir.

Böylece Allahu Taâlâ, Kur'an'ın bütün maksadını Fatiha'da toplamıştır. Fatiha'da en güzel kelimeler, makta ve belağat nevileri bulunduğundan, beraatu'l-istihlal'deki gayenin, bunlar olduğu anlaşılır.

Alak sûresi de bu kabildendir. Bu sûre, Fatiha sûresindeki ilimlerin benzerini ihtiva etmektedir. Alak sûresinde, beraatu'l-istihlal'i gösteren hususlar; nâzil olan ilk sûre olması, kıraat ve Besmele ile başlamayı emretmesi, ilm-i ahkama işarette bulunması, tevhidi, zat-ı ilahi'nin isbatı, zati ve fiili sıfatlarıyla ilgili bilgiler ihtiva etmesi, bütün bunlarla, usul-i din'e işarette bulunması, علم الانسان ما لم يعلم **«İnsana bilmediklerini öğretti.»** âyetiyle, insana lazım olan bilgileri öğretip vermesidir. Bu bakımdan Fatiha sûresine, Kur'an'ın başlığı denilmesinin yerinde bir ünvan olduğu söylenir. Çünkü bir kitabın başlığı, o kitabın evvelinde veciz ibarelerle maksadının bir arada toplandığını gösterir.

ALTMIŞ BİRİNCİ BÖLÜM

HAVATİMU'S-SUVER (SÛRE SONLARI)

İfadedeki güzellik bakımından bu bölüm de, Fevatihu's-suver gibidir. **Havatimu's-suver; sûre sonunun, kulağa hoş gelen kelimelerle bitmesidir.** Bu yüzden sûrelerin son cümlelerinde, bedi mânaları olan kelimeler mevcuttur. Bu kelimeleri duyan, kelamın sona erdiğini anlamış, bundan sonra dikkate değer bir şey kalmadığını öğrenmiş olur. Zira, sûre sonlarındaki âyetler dua, tavsiye, farz, hamd, tekbir, meviza, vaad ve vaid gibi hususlarla biter. Mesela; Fatiha sûresinin hatimesinde matlup olan gaye, Allah'ın gazabına ve dalalete sebebiyet veren masiyyetten, imanı korumaktır. Bütün bunlar; الذين انعمت عليهم âyetinde toplanmıştır. Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimselerden murad, Müminlerdir. Bu yüzden Allah, bütün nimetleri ihtiva etmek üzere, inamı mutlak olarak zikretmiştir. Allahın kendisine iman nimeti verdiği kimse, her türlü nimete sahip olan kimsedir. Çünkü iman nimeti, bütün nimetleri içine almaktadır. Bu nimetin zikrinden sonra Müminleri غير المضوب عليهم ولا الضالين âyetiyle vasfetmiştir. Yani onlar; iman nimeti olan mutlak nimetle, Allah'ın emirlerine uymak, günah işlememekle, Allah'ın gazabı ve dalaletten kurtulmayı bir arada toplamışlardır.

Bakara sûresinin son iki âyetinde mevcut duada Âl-i İmran sûresinin son âyetinde mevcut tavsiyelerde, Nisa sûresinin son âyetinde mevcut feraizde (ki bu âyet, her canlının sonu olan ölümle ilgili hükümleri ihtiva eden âyetlerin sonuncusudur) hüsnü'l-hitam sanatı bulunmakta, Mâide sûresinin son âyetinde Allahu Taâlâ'yı tebcil ve tazim, Enam sûresinin sonunda vaad ve vaid, A'raf sûresinin sonunda meleklerin durumunu vasfederek ibadete davet, Enfâl sûresinin son âyetinde cihad ve sıla-i rahm'e teşvik, Tevbe sûresinin son âyetlerinde Resûlullah'ın vasfı ve medhi ile tekbirler, Yûnus ve Hûd sûrelerinin sonunda yer alan âyetlerde Resûlullah'ı teselli, Yûsuf sûresinin sonunda yer alan âyetlerde Kur'an'ın vasfı ve medhi, Ra'd sûresinin sonundaki âyetlerde Resûlü yalanlayanlara red ve vaid yer almaktadır. İbrahim sûresinin son âyeti olan هذا بلاغ للناس âyeti, sûrenin bittiğini açık bir şekilde gösteren âyettir. Ahkaf sûresinin son âyeti de böyledir. واعبد ربك حتى يأتيك اليقين **«Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk et.»** âyetiyle biten Hicr sûresi de böyledir. Âyetteki yakin

kelimesi, ölümle tefsir edilmiştir. Bu âyet, sûrenin en güzel ifade ile bittiğini gösteren canlı bir misaldir.

Zilzal sûresine bir bakın! Kıyamet ahvali nasıl başlamış, فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره **«Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür.»** âyetiyle nasıl sona ermiştir.. Kur'an'da en son nâzil olan واتقوا يوما ترجعون فيه الى الله **«Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının.»** (Bakara, 281.) âyetindeki fesahat ve belağat güzelliğine bakın.. Bu âyette, ölümden sonraki âhiret hayatına işaret vardır.

Son nâzil olan sûrelerden, Nasr sûresi de böyledir. Bu sûrede, Resûlüllah'ın ölümüne işaret edilmektedir. Buhari, Said b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbasdan şu rivayette bulunur: Hz. Ömer, Ashaba اذا جاء نصر الله والفتح **«Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde..»** âyetinin mânasını sormuştu. Onlar âyetin, şehir ve sarayların fethi mânasına geldiğini söylemişlerdi. Sonra İbnu Abbas'a: Sen ne dersin? dediğinde İbnu Abbas: **Muhammed'in ecelinin yaklaştığını kendisine bildirmektedir,** cevabını vermiştir.

Buhari, aynı tarikle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer beni, Bedir savaşına katılanlar arasında sayıyordu. Bazı yaşlı Sahabiler bundan alındılar. İbnu Abbas'ı neden bize emsal tutuyorsun, halbuki bizim, onun yaşında çocuklarımız var dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer: Onu hepiniz tanırsınız, diye mukabelede bulundu. Bir gün Bedir'e katılan yaşlı Sahabeyi davet eden Hz. Ömer, اذا جاء نصر الله âyeti hakkında ne dersiniz, diye sordu. aralarından bir kısmı bu soruya: Allah tarafından yardım edilip, fethe nail olduğumuzda, Allah'a hamd ve istigfarla emrolunduk, şeklinde cevaplandırırken, bir kısmı da, hiçbir şey söylemediler. Bunun üzerine Ömer bana: Sen de mi aynı şeyi söylersin Abbas oğlu, diye sordu. Ben: Hayır, bu sûre Resûlullahın ecelini bildirmektedir. اذا جاء نصر الله والفتح âyeti, Resûlün eceline işarettir, dedim ve فسبح بحمد ربك واستغفره انه كان توابا **«Rabbini överek tesbih et. Ondan mağfiret dile çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.»** âyetini okudum. Bunun üzerine Hz. Ömer: Ben de âyeti, aynen senin gibi anlıyorum, dedi.

ALTMIŞ İKİNCİ BÖLÜM

ÂYET VE SÛRELER ARASINDAKİ MÜNASEBET

Bu konuda, Ebu Hayyan'ın hocası Ebu Cafer b. Zübeyr, müstakil bir eser yazmış, «e l - B u r h a n f î M ü n a s e b e t i T e r t i b i S u v e r i' l - K u r' a n» adını vermiştir. Asrımız ulemasından Burhanuddin el-Bikai «N a z m u' d - D u r e r f i T e n a s u b i' l - Â y i v e' s - S u v e r» adında bir eser telif etmiştir. «E s r a r u' t - T e n z i l» adlı eserim, icaz ve belagatı ihtiva etmekle beraber, sûre ve âyetler arasındaki münasebeti de işlediğinden, bu sahada yazılan bir eserdir. Bu eserimden, sûreler arasındaki münasebete ait olan bölümü ayrı bir kitap halinde özetleyip «T e n a s u k u' d - D u r e r f i T e n a s u b i' s - S u v e r» adını verdim.

Münasebet ilmi, şerefli bir ilimdir. Zorluğundan dolayı müfessirler, bu mevzuya fazla girmemişlerdir. Tefsirinde buna en çok yer veren, Fahruddin Razi olmuş; âyetlerdeki letafetin büyük bir kısmı, tertib ve münsebette görülür, demiştir.

İbnu'l-Arabi, «S i r a c u' l - M u r i d i n» adlı eserinde şöyle der: Âyetlerin birbiriyle irtibatı, mânalarının birbirini tamamlaması, cümlelerin muntazamlığı bakımından âyetlerin tek kelime halinde girdiği bu ilim, değerli bir ilimdir. Bu sahada bir tek âlim çıktı, sadece Bakara sûresinin münasebeti ile ilgili eser meydana getirdi. Sonra Allah, bizim bu konuya eğilmemizi nasib etti. Fakat ilgi göstereni bulamadık, halkın yanlış değerlendirmesi ile karşı karşıya kaldık. Bunun üzerine telifi bırakıp, neticeyi Allah'a havale ettik.

Bir kısım ulema da şöyle demiştir: Münasebet ilmini ilk defa ortaya koyan, dini ve edebi ilimlerde mahir, Şeyh Ebu Bekr en-Nisaburi'dir. Kendisine; bu âyet şu âyetle niçin geldi? Bu sûrenin şu sûre akabinde gelmesindeki hikmet nedir? diye sorulmuş, o da münasebet ilmini Bilmediklerinden Bağdat ulemasını kınamıştır.

Şeyh İzzeddin b. Abdisselam şöyle demiştir: Münasebet ilmi, değerli bir ilimdir. Cümlelerin güzel bir şekilde birbirine bağlanması için, cümlenin başı ile sonu arasındaki bağın aynı şekilde olma şartı aranır. Şayet bu bağ, çeşitli sebeplerle kurulamıyorsa, o cümlede bir münasebet sağlanamaz. Bu münasebeti

sağlamağa çalışan kimse gücünü aşarak kendini zorladığından, zayıf bir münasebet kurmuş olur. Bu durum, sözün en güzelinde şöyle dursun, güzelinde dahi kurulması zayıf olan bir münasebet olur. Kur'an-ı Kerim, yirmi küsur senede, muhtelif sebeblere dayanan, muhtelif hükümlerle nâzil olmuştur. Kur'an'ın bu şekilde nâzil olması, âyetlerin birbirine irtibatını mümkün kılmamaktadır.

Şeyh Veliyyuddin el-Mellevi şöyle der: Âyetler farklı olaylara göre nâzil olduğundan, aralarında irtibat bulunmaz diyenin sözü, vehimden ibarettir. Bu konuda doğru olan; âyetlerin nüzul bakımından çeşitli olaylara, tertib bakımından da bir hikmete bağlı olarak nâzil olmasıdır. Mushaf, Beytu'l-İzze'den indiği şekliyle, Levh-i Mahfuz'daki şekline uygun biçimde, sûre ve âyetleri, tevkifi olarak tertip edilmiştir. Kur'an'ın üslubu ve mükemmel nazmı, apaçık bir mucizedir. Herşeyden önce; bir âyetin, önceki âyeti tamamlayıp tamamlamadığı veya müstakil olup olmadığı, şayet müstakilse, önceki âyetle olan münasebetinin ne olduğu araştırılmalıdır. Böyle bir araştırma, değişik ilimler hakkında geniş bilgi ister. Sûreler arasındaki münsabeti bulmak, geniş bir bilgiye dayanır. Her sûrenin, önceki sûre ile olan münasebet yönü ve hangi maksatla nâzil olduğu araştırılmalıdır.

Fahruddin Razi, Bakara sûresinin tefsiri sırasında, şu izahda bulunur: Bu sûrenin lafzındaki letafeti, tertibindeki güzelliği düşünen kimse, Kur'an'ın lafzındaki fesahat, mânasındaki mükemmelliği ile muciz olduğu gibi, âyetlerinin tanzim ve tertibindeki mükemmelliği ile de muciz olduğunu anlar. Kur'an'ın üslubu ile muciz olduğunu söyleyenler, belki bunu murad etmişlerdir. Ancak ben, Kur' an'daki bu esrarı anlayamayan çoğu müfessirlerin bu letafetten uzak kaldıklarını gördüm. Bu konudaki gerçek, şu beytte ifade edildiği gibidir:

و النجم تستصغر الأبصار صورته   و الذنب للطرف لا للنجم فى الصغر

Beytin mânası şudur: Göz, yıldızı sureten küçük görüyorsa suç, yıldızın küçüklüğünde değil, gözbebeğinin küçüklüğündedir.

1– Âyetler Arasındaki Münasebetin Şartları

Lügatta münasebet; **birbirine benzer ve yakın mânalar bulunmaktadır.** Âyet ve sûrelerdeki münasebetin aslı; aralarında mâna irtibatı sağlayan umumilik-hususilik, aklilik-hissilik, hayali olmayan çeşitli alakalar ilê, sebeb veya müsebbeb, illet veya malul, benzerlik veya zıdlık gibi zihni bağların bulunmasıdır.

Münasebtin faydası; cümleler arasında sıkı bir bağ kurmak, aralarındaki bu bağı kuvvetendirmektir. Kurulan bu münasebetle cümlelerin durumu, kısımları arasında uygunluk bulunan sağlam bir binaya benzer.

Bu izahattan sonra diyebiliriz ki; ardarda gelen iki âyetteki münasebet

ya kelimelerin birbirine bağlı oluşu, ya birinci âyetle mânanın tamamlanmayışı, ya ikinci âyetin birinci âyeti tekid veya tefsir edişi, itiraz veya bedel olması yönüyle irtibat aranır ki bu, kabul edilen bir irtibattır. Ya da aralarında irtibat bulunmaz, herbiri birbirinden farklı müstakil birer cümle olur. Bu iki cümleden biri diğerine, ya hükümde ortak olan atıf edatıyla atfedilir, ya da edilmez. Eğer atfedilirse, aralarında ortak bir yön bulunması gerekir. Mesela: يعلم مايلج فى الأرض وما يخرج منها وما ينزل من السماء وما يعرج فيها «..**yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilen Odur..**» (Hadid, 4.) âyeti ile الله يقبض ويبصط واليه ترجعون «**Allah (rızkı) kısar da, açar da. Hep Ona döndürüleceksiniz.**» (Bakara, 245.) âyeti buna misaldir. Bu âyetlerde, kabz ile bast, vulûc ile hurûc, nüzûl ile urûc arasında bir zıdlık olduğu gibi, sema ile arz arasında şibih tezad vardır. Ayrıca, azabdan sonra rahmetin, korkudan sonra isteğin zikredilmesi de tezattır. Ahkamla ilgili âyetlerin ardından, amelini sağlamak üzere vaad ve vaid âyetlerinin gelmesi, emir ve nehiy ifade eden âyetlerin ardından, tevhid ve tenzih ifade eden âyetlerin zikredilmesi, Kur'an'ın cari olan âdetidir. Bakara, Nisâ ve Mâide sûreleri incelendiğinde, Kur'an'ın bu âdetini açıkça görmek mümkündür.

Şayet, atıf edatıyla atfedilmemişse, her iki âyeti birbirine bağlayan bir münasebet bağının bulunması gerekir. Bu bağ, mânevi bir karine olabilir. Bu karinenin çeşitli sebebleri vardır:

1– Âyetler arasındaki benzerlik olmasıdır. Benzeri bir âyeti, diğer benzerine ilhak etmek, bilgi sahibi olanların işidir. اولئك هم المؤمنون حقا «..**işte gerçek Müminler onlardır.**» (Enfâl, 4.) âyetinden sonra كما أخرجك ربك من بيتك بالحق «**Nitekim hak uğruna Rabbin seni evinden çıkardığı zaman.**» (Enfâl, 5.) âyetinin gelmesi, buna misaldir. Bu âyette, Ashab'dan bazılarının sefer veya savaşa katılmama isteklerine rağmen, Allah'ın savaşmak üzere Mekke'den çıkma emrini Resûlullah yerine getirdiği gibi, Ashab'dan bazılarının itirazına rağmen, ganimetlerin taksimi konusunda Allah'ın tayin ettiği esasların yerine getirilmesini Resûlüne emretmiştir. Âyetin gayesi; savaşa çıkmalarındaki isteksizlikleri gibi ganimetlerin taksiminde Rûsullaha karşı çıktıklarını belirtmektir. Savaşmakla kazanılan zafer, nusret, ganimet ve İslamın güçlenmesi nasıl hayırlı neticeler sağlamışsa, ganimetin taksimindeki esaslara uyma da, aynı hayırlı neticeyi sağlayacaktır. Bu yüzden Ashab, nefislerine uymayı bıraksınlar, emrolundukları şeylere itaat etsinler şeklindedir.

2– Âyetlerin içinde, mânaca birbirine zıd kelimelerin birlikte kullanılmasıdır ان الذين كفروا سواء عليهم أنذرتهم أم لم تنذرهم «**İnkar edenleri ha uyarmışsın, ha da uyarmamışsın birdir..**» (Bakara, 6.) âyeti buna misaldir. Bu sûrenin ilk âyetleri, Müminleri hidayete erdiren Kur'an'dan bahsetmekte, bunların vasıflarını anlat-

tıktan sonra, kafirlere geçmektedir. İtikat yönünden birbirine zıd olan Mümin-den kafire geçmedeki münasebet şekli, bir tezattır. Bundaki hikmet: **'Herşey, zıddıyla bilinir'** kaidesinden hareketle, hidayeti teşvik ve imanda sebat etmektir.

Bunun uzak bir münasebet olduğu, sürenin ilk âyetlerinde Müminlerden açıkça söz edilmediği, gayenin Kur'an'ın tavsifi olduğu sorusuna şöyle cevap verilir: Âyetler arasındaki münasebette, bütün şartların bulunması zaruri değildir. Bilakis, herhangi bir bağın bulunması yeterlidir. Buna göre sûrenin ilk âyetlerindeki gaye, Kur'an'ı tekid, kulları amel ve imana teşviktir. Bu yüzden, Mümin ve kafirlerin tavsifi bittikten sonra; وان كنتم فى ريب مما نزلنا على عبدنا **«Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphede iseniz..»** (Bakara, 23.) âyetiyle, tekrar başa dönülmüştür.

3- Mânevi karinelerden biri de istitrattır; يابنى آدم قد انزلنا عليكم لباسا يوارى سوآتكم وريشا ولباس التقوى ذلك خير **«Ey ademoğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik. Takva elbisesi daha iyidir.»** (Araf, 26.) âyeti buna misaldir. Zemahşeri bu âyetin tefsirinde şöyle der: Bu âyet, sûrenin 19-22. âyetlerinde yer alan Hz. Adem ve Havva'nın avret yerlerinin açılması, bunları yaprakla örttükleri zikredildikten sonra, istitrat olarak gelmiştir. Bu istitrat; Allah'ın indirdiği elbiseden dolayı şükranda bulunmak, avret mahallinin açık kalmasındaki çirkinlik ve rezaleti göstermek, bu yerleri örtmenin takvanın derecelerinden büyük bir derece olduğunu bildirmek üzere gelmiştir.

لن يستنكف المسيح أن يكون عبدالله ولا الملائكة المقربون **«Mesih de, gözde melekler de Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler..»** (Nisâ, 172.) âyeti de istitrada ayrı bir misaldir. Önceki âyette Mesih'in, Allah'ın oğlu olduğunu iddia eden Nasraniler reddedildiği gibi, meleklerin de Allah'ın çocukları olduğunu iddia eden Arapların sözü de istitrat olarak reddedilmiştir.

Hüsnu't-tehallus ile istitrat, birbirine çok yakın iki belagi sanattır. Bu sanat, dinleyenin farkedemiyeceği bir şekilde, birinci mânadan maksud olan ikinci mânaya büyük bir ustalık ve incelikle sözü intikal ettirmektir.

Ebu'l-Ala Muhammed b. Gânim şöyle der: Zorlama olduğu için, Kur'anda hüsnü't-tehallus sanatı mevcut değildir. Çünkü Kur'an, iktidap sanatı üzerinde nâzil olmuştur. Bu sanat Arapların, sözü uygun olmayan bir mânaya intikalde kullandıkları bir sanattır. Ebu'l-Ala'nın bu sözü doğru değildir. Çünkü; Kur'an'da akıllara hayret verecek şekilde, pek çok hüsnü tehallus sanatı vardır.

Araf sûresine bakın.. Allahu Taâlâ bu sûrede önce; enbiyayı, geçmiş asırları ve milletleri, sonra Hz. Musa'yı kendisine iman eden yetmiş kişinin hikayesini, onlara ve ümmetinden diğerlerine duasını واكتب لنا فى هذه الدنيا حسنة وفى الآخرة **«Biz bu dünyada da iyilik yaz, âhirette de..»** âyetiyle ifade etmiştir. Hz.

Musa'nın menkıbeleri ardından Hz. Peygamberin menkıbelerini sıralamış, sonra da قال عذابى أصيب به من أشاء ورحمتى وسعت كل شيء فسأكتبها للذين يتقون «..**Azabıma dilediğimi uğratırım rahmetim ise herşeyi kaplamıştır. Onu korunanlara..yazacağım..»** (Araf, 156.) âyetiyle, hüsn-i tehallus'da bulunmuştur. Muhammed ümmetinin ümmi bir resûle uymaları gibi bazı sıfatlarını saymış, sonra da Hz. Muhammed'in (s.a.v.) güzel sıfat ve faziletlerine yer vermiştir.

Şuarâ sûresinde Hz. İbrahim'in ولا تخزنى يوم يبعثون يوم لا ينفع مال ولا بنون **«(Kulların) dirilecekleri gün beni utandırma. O gün ki, ne mal ne de oğullar fayda vermez.»** (Şuarâ, 87-88.) âyetleriyle, kıyamet gününün vasfına geçerek, hüsn-i tahallus'da bulunmuştur.

Kehf sûresinde, Zülkarneyn'in sed hakkındaki sözüne yer vermiş, kıyamet gününde bu seddin yıkılacağını bildirmiş, sûra üfrüleceğini, kıyametin başlayacağını bildirmiş, sonra da kafir ve Müminlerin gideceği yeri anlatmıştır.

Bir kısım ulema şöyle der: Tehallus ile istitrat arasındaki fark şudur: **Tehallus, sözü edilen mevzuyu tamamen değiştirip başka bir mevzuya geçmektir. İstitrat; söz arasında aniden başka bir mevzuya geçmek, bu mevzuyu bırakıp, sanki bunu kastetmiyormuş gibi önceki mevzua dönmektir.**

Denilir ki; Araf ve Şuara sûrelerinde bu yüzden, tehallus değil, istitrat sanatı vardır. Çünkü Araf sûresinde ومن قوم موسى أمة يهدون بالحق وبه يعدلون **«Musa kavminden bir topluluk da var ki gerçeğe götürürler ve onunla adalet yaparlar.»** (Araf, 159.) âyetiyle Hz. Musa kıssasına, Şuarâ sûresinde, enbiya ve ümmetlerinin zikrine dönülmüştür.

Hüsnü tahallus'un faydası; dinleyicinin ilgisini devam ettirmek için, bir sözden diğer bir söze geçmektir. Enbiyanın zikrinden sonra Sâd sûresindeki هذا ذكر وان للمتقين لحسن مآب **«Bu bir hatırlatmadır. Korunanlar için güzel bir gelecek vardır.»** 49. âyeti buna misaldir. Çünkü Kur'an, Allah'a yapılan zikrin bir nevidir. Sûrede, Kur'an'ın bir mevzuu olan enbiya'nın zikri bitince, cennet ve ehli gibi, bir başka mevzuya geçilmiştir. Sonra da هذا وان للطاغين لشر مآب **«Bu böyledir. Fakat azgınlara en kötü bir gelecek vardır.»** (Sâd, 55.) âyetiyle cehennem ve ehlinin zikri ele alınmıştır.

İbnu'l-Esir şöyle der: Bir sözden diğerine geçiş durumunda هذا ism-i işaretinin fasl kelimesi yerinde kullanılması, vasl'dan daha güzeldir. Bu ismi işaret, bir sözden diğerine geçiş arasında mevcut, kesin bir bağdır.

Hüsn-i tehallus'a yakın olan bir sanat da, hüsnü'l-matlabdır. Zencani ve Tibi bunun, bir mukaddime yaptıktan sonra, asıl gayeyi belirtmekolduğunu söyler. اياك نعبد واياك نستعين âyetı buna misaldir.

Tibi; İbrahim (a.s.)ın lisanıyle gelen فانهم عدو لى الا رب العالمين الذى خلقنى فهو يهدين ... رب هب لى حكما والحقنى بالصالحين **«Onlar benim düşmanımdır. Yalnız â-**

lemlerin Rabbi (benim dostumdur.) Beni yaratan ve bana yol gösteren O-dur. Rabbim bana hüküm ver ve beni salihlere kat.» (Şuarâ, 77,78-83.) â-yetlerinde, hüsn-i tehallus ve hüsn-i matlap, bir arada bulunur, der.

2- Münasebetle İlgili Bazı Kaideler

Bazı müteahhirun uleması şöyle der: Kur'an'da, âyetler arasındaki münasebeti gösteren umumi esaslar şunlardır: Sûrenin hangi gaye ile indiğini bilmek bu gayeye götüren sebepleri araştırmak, bu sebeplerin birbirine yakınlık ve uzaklık durumunu incelemek, âyetlerin birbirini takibinde, dinleyenin merakını dikkate almak, belagatın gerektirdiği hususlara önem vermektir. Âyetler arasındaki münasebeti kolaylaştıran umumi kaide, işte bunlardır. Bu kaide uygulandığında, her sûre ve âyet arasında mevcut münasebet, açıkça ortaya çıkar.

Makabli ile olan münasebeti bulmada zorluk çekilen âyetler şunlardır: لاتحرك به لسانك لتعجل به **«Onu tekrarlamak için dilini depretme.»** (Kıyame, 16.) âyeti, bunlardan biridir. Bu sûrenin evveli ve ahirindeki âyetler arasında münasebet kurmak güçtür. Bütünüyle sûre, kıyamet ahvalinden bahsetmektedir. Bu yüzden, Rafiza'dan bazıları, bazı âyetlerin sûreden sakıt olduğu görüşündedirler.

Kaffal; sûrenin.. ينبأ الانسان يومئذ بما قدم وأخر **«(O zaman) insanın yapıp öne sürdüğü (yapmayıp) geri bıraktığı herşey kendisine haber verilir.»** (Kıyame, 13.) âyetinde zikri geçen **insan** hakkında nâzil olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: Bu insan'a kitabı verilir. Okumağa başlayınca korkudan titreyerek, okumasını hızlandırır. Bu sırada ona: Acele edip dilini kımıldatma. Amelini cem edip sana söylemek bize aittir. Amelini söylediğimizde yaptığını ikrar ederek onu kabul et. Bundan sonra, insanın durumunu ve işlediklerini açıklamak bize aittir, denilir.

Kaffal'ın bu şekildeki tefsiri, Buhari'de mevcut hadise muhaliftir. Hadise göre, vahyin nüzulü sırasında Resûlullah'ın lisanını kımıldatması hakkında nâzil olmuştur.

Bazı ulema, bu âyetlerde çeşitli münasebet yönleri olduğunu zikretmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Âyette, kıyametten söz edilince, amelinde kusurlu olan kimse, kendiliğinden aceleye kapılacaktır. Aslında hayırlı işlerde acele etmek, dinen matlup olan bir iştir. Bu bakımdan âyet, hayra koşmaktan daha önemli olan vahye kulak vermeyi, muteriza bir cümle ile tenbihde bulunmuş, vahyi iyice dinleyip, mânasını kavramayı emretmiştir. Vahyi ezberlemeğe çalışmak, mânasını anlamağa mâni olduğundan Cenab-ı Hak, Resûlün'den ezberlemede acele etmemesini istemiştir. Resûlullah'ın inen vahyi sonuna kadar iyice dinlemesi, muhte-

vasını kavraması için, Allahu Taâlâ ezberletme işini üzerine almıştır. Muteriza şeklindeki âyet bitince, Hz. Adem ve nesliyle ilgili âyetlere dönülmüş, insanın acele etmemesini isteyen كلا edatı kullanılmıştır. Bu âyetle Cenab-ı Hak sanki: Ey ademoğlu, aceleci olarak yaratıldığından, herşeyede acele eder ve aceleyi seversin demek istemiştir.

Kur'an'ın âdeti; kulun ahirette sunacağı ameli ihtiva eden Kitab'dan söz ettiğinde, dünyada iken yapıp yapmadığına dair hükümleri ihtiva eden amel defterini zikretmesidir. ووضع الكتاب فترى المجرمين ...... ولقد صرفنا ... أن من كل مثل **«Kitap ortaya konulmuştur. Suçlular, onun içindekilerden korkarak:.... Andolsun biz bu Kur'an'da insanlara herçeşit misali türlü biçimlerde anlattık..»** (Kehf, 49-54.), ... كتابه بيمينه فاو ... ولقد صرفنا للناس في هذا القرآن **«..kimlerin kitabı sağından verilirse işte onlar, kitaplarını okurlar..Andolsun biz Kur'an'da insanlara herçeşit misali türlü biçimlerde anlattık..»** (İsrâ, 71, 89.), ... نحشر المجرمين يومئذ زرقا.. فتعالى الله الملك الحق ولا تعجل بالقرآن من قبل ان يقضى اليك وحيه **«O gün sura üflenir ve o gün suçluları gömgök toplarız...Gerçek hükümdar olan Allah, yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan Kur'an'ı acele ile okumağa kalkma.»** (Tâhâ, 102, 114.) âyetleri buna misaldir.

Sürenin ولو القى معاذيره **«Birtakım özürler ortaya atsa da.»** (Kıyame, 15.) âyetinden önceki âyetleri indiğinde Resûlullah, bu halet-i ruhiye içinde iken nâzil olan âyetleri ezberlemeğe çalışıyor, unutma korkusundan acele ederek, dilini kımıldatıyordu. Bunun üzerine لا تحرك به لسانك لتعجل به.. ثم ان علينا بيانه **«Onu tekrarlamak için dilini depretme...Sonra onu açıklamak bize düşer.»** âyetleri nâzil oldu. Bundan sonra, önceki âyetleri tamamlamak üzere söze devam etti.

Fahruddin Razi, şöyle der: Buna benzer bir durum şudur; hoca talebeye bir konuyu anlatırken, talebenin zihni başka bir şeyle meşgul olsa, hocası da talebeye: 'Aklını derse ver, söylediklerimi iyi dinle' dese, hoca ile talebe arasındaki duruma vakıf olmayan kimse: Bunun anlatılan dersle ne alakası var diye düşünse bile, meseleye vakıf olan aynı şekilde düşünmez.

Cenabı Hak Kıyame sûresinin ilk âyetlerindeki umumi mânada olan **nefis** kelimesinden, hususi mânada Resûlullah'ın nefs'ine geçmiştir. Bununla şöyle demek istemiştir: Her nefis böyledir. Ya Muhammed, senin nefsin, nefislerin en şereflisi kılınmıştır. Bu bakımdan nefsin, en mükemmel vasıflarda kalsın.

يسألونك عن الاهلة **«Sana hilalden soruyorlar..»** (Bakara, 189.) âyeti de bu kabildendir. Evlere, kapılarından girme hükmü ile, yeni doğan ayın hükmü ne olduğu? sorusuna şu cevap verilir: Âyette istitrat sanatı mevcuttur. Yeni doğan ay, haccın vaktini gösterir. Âyetin sebeb-i nüzulünden anlaşıldığına göre, evlere kapıdan girme işi, hac mevsiminde uygulanan bir âdetti. Evlere giriş, âyet-

teki hilal hakkındaki sorunun cevabı dışında, ziyade cevap olarak zikredilmiştir. Bu husus aynen, Resûlullah'a deniz suyundan sorulduğunda: **'Suyu temiz, içinde yaşayanların ölüsü** helâldir' şeklinde verdiği cevaba benzer.

ولله المشرق والمغرب **«Doğu da batı da Allah'ındır.»** (Bakara, 115.) âyeti de bu kabildendir. Bu âyetin, ومن أظلم ممن منع مساجد الله أن يذكر فيها اسمه **«Allah'ın mescidlerinde Allah'ın adının anılmasına engel olandan daha zalim kim vardır»** (Bakara, 114.) âyetiyle olan münasebeti nedir? şeklindeki soruya Şeyh Ebu Muhammed el-Cuveyni, «T e f s i r»inde şöyle cevap vermiştir: Ebu'l-Hasen ed-Dahhan'ın şöyle dediğini işittim: İki âyet arasındaki münasebet; Beyt-i Makdisin tahribi, önceki âyette zikredilmiş olmasındandır. Âyetin mânası; bu tahrib, sizi ona yönelmekten alıkoymasın. Çünkü meşrık da magrib de Allah'ındır' şeklindedir.

3- Sûrelerin Başı ve Sonuyla Olan Münasebetleri

Sûrelerin baş ve sonları arasındaki münasebet, bu nevidendir. Bu konuda «M e r a s ı d u' l - M a t a l i' f î T e n a s u b i' l - M a k a t ı' v e' l - M e t a l i'» adlı, küçük bir eser telif ettim.

Kasas sûresine bakalım...Sûre Musa (a.s.)la başlamış فلن أكون ظهيرا للمجرمين **«..artık bir daha suçlularla arkadaş olmayacağım.»** (Kasas, 17.) âyetindeki sözüyle devam etmiş, vatanından çıkışı ele alınmış, sonra Resûlullah-ın kafirlere hiçbir zaman yardımcı olmayacağına dair Allah'ın emriyle Mekke-den çıkışı teselli edilerek, tekrar Mekke'ye döneceğine dair vaadi ile son bulmuştur. Böylece, sûrenin başında olan رادوه اليك **«..biz onu tekrar sana geri vereceğiz..»** (Kasas, 7.) âyetiyle, Resûlullah'ın Mekke'ye dönüşü arasında münasebet mevcuttur.

Zemahşeri şöyle der: Allahu Taâlâ, Müminun sûresinde قد أفلح المؤمنون **«Müminler saadete ulaştılar.»** âyetiyle başlamış, انه لا يفلح الكافرون **«Kafirler saadete ulaşacak değillerdir.»** âyetiyle bitmiştir. Sûrenin başı ile sonu arasında, ne büyük bir değişiklik vardır, değil mi?

Kirmani, «e l - A c a i b» adlı eserinde, bunun benzerini zikrederek şöyle der: Sâd sûresi Allah'a zikr ile başlamış, ان هو الا ذكر للعالمين **«O (Kur'an) bütün âlemlere bir öğütten ibarettir.»** 87. âyetinde gene zikr ile bitmiştir. Nun sûresi ما أنت بنعمة ربك بمجنون **«Sen, Rabinin nimetine kavuşmuş bir kimsesin, aklını yitirmiş biri değilsin.»** âyetiyle başlamış, ويقولون انه لمجنون **«'O aklını yitirmiş diyorlardı.»** 51. âyetiyle son bulmuştur.

Bir sûrenin başı ile, önceki sûrenin sonu arasındaki münasebet de bu kabildendir. لايلاف قريش **«Bari Kureyşin güvenini sağladığı için.»**, فجعلهم كعصف **«Nihayet onları (kurt tarafından) yenilmiş ekin yaprağı gibi yaptı.»** âyetlerin-

de olduğu gibi, bu münasebet, فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا وحزنا **«Nihayet onu Firavn ailesi aldı ki kendilerine bir düşman ve başlarına derd olsun.»** (Kasas, 8.) âyetinde görülen münasebet gibidir. Bunu Ahfeş söylemiştir.

Kevâşi, Mâide sûresinin tefsirinde şöyle der: Nisâ sûresinin sonu, kullar arasında tevhid ve adalet emriyle bittiğinden, Mâide sûresi, ياأيها الذين آمنوا أوفوا بالعقود **«Ey inananlar, akitleri yerine getirin.»** âyetiyle başlamıştır.

Ulemadan bir kısmı şöyle der: Her sûrenin başlangıcına bakılırsa, bir önceki sûrenin sonu ile aralarında büyük bir münasebet olduğu görülür. Bu münasebet bazen açık, bazen kapalıdır. Enam sûresinin Hamd ile başlaması, Mâide sûresinin, وقضى بينهم بالحق وقيل الحمد لله رب العالمين **«..Aralarında hak ile hükmedilmiş ve: 'Hamd âlemlerin Rabbine mahsustur' denilmiştir.»** (Zümer, 75.) âyetinde olduğu gibi bir hükümle bitmesi, aralarındaki münasebeti gösterir. Gene Fâtır sûresinin Hamd ile başlaması, bir önceki sûrenin sonu olan; وحيل بينهم وبين مايشتهون كما فعل بأشياعهم من قبل **«Artık kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir. Tıpkı bundan önce benzerlerine yapıldığı gibi..»** (Sebe, 54.) âyetiyle, münasip düşmüştür. Nitekim; فقطع دابر القوم الذين ظلموا والحمد لله رب العالمين **«Böylece zulmeden milletin ardı kesildi. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.»** (Enam, 45.) âyetinde bu münasebet açıkça görülmektedir. Hadid sûresinin Tesbih'le başlaması, Vakıa sûresinin Tesbih fiilinin emir sigasıyla bitmesi, birbirine uygun düşmüştür. Bakara sûresinin الم ذلك الكتاب ile başlaması, Fatiha sûresinin اهدنا الصراط المستقيم âyetinde geçen **sırat** kelimesine işaret etmektedir. Hidayet isteyenlere sanki, hidayetini istediğiniz doğru yol, bu Kitab'ın kendisidir, denilmek istenmiştir. Gerçekten bu mâna, Fatiha sûresiyle Bakara sûresindeki münasebeti gösteren en uygun mânadır.

Kevser sûresinin letafeti, önceki sûrenin mukabilinde gelmesindendir. Maun sûresinde Cenab-ı Hak, münafıkları; cimrilik, namazı terketmek, namazı riya ile kılmak ve zekat vermemek gibi dört sıfatla vasfetmiştir. Kevser sûresinde ise; cimriliğin mukabili olan, çok hayır mânasında انا اعطيناك الكوثر âyetiyle namazı terketmenin mukabilinde, namaza devam et mânasında olan فصلّ ile, riyanın mukabilinde, insanlara değil Rabbın rızası için namaz kıl mânasında لربك ile, zekat vermeme mukabilinde, kestiğin kurban etini tasadduk et şeklinde وانحر âyetiyle mukabil olarak getirilmiştir.

Bir kısım ulema şöyle der: Sûrelerdeki tertibin tevkifi olarak Allah'dan sâdır olduğunu gösteren sebepler vardır: Bunlardan birincisi; Hâ Mim'lerde olduğu gibi harfler arasındaki münasebettir. İkincisi; Fatiha sûresinin sonunun, mâna bakımından Bakara sûresinin ilk âyeti ile olan münasebetinde görüldüğü gibi, sûrenin başı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münasebettir. Üçüncüsü; Tebbet sûresinin sonu ile, İhlâs sûresinin evveli arasında olduğu gibi, iki

sûrenin lafzan aynı vezinde olmasıdır. Dördüncüsü; Duhâ ve İnşirah sûrelerinde olduğu gibi, bir sûredeki cümlelerin, çoğunlukla diğer sûredeki cümlelere benzemesidir.

Bir kısım ulema da şöyle der: Fatiha sûresi; rububiyeti ikrar, Allah'a iltica, Yahudi ve Hıristiyanlıktan uzaklaşmayı ihtiva eden bir sûredir. Bakara sûresi dinin esaslarını ihtiva eden, Âl-i İmrân da bu esasları tamamlayan bir sûredir. Bakara sûresi; dinî hükümlere delil getiren, Âl-i İmran da, dine husumet besleyenlerin şüphelerine cevap veren bir sûredir. Bu yüzden sûrede, Hıristiyanların üzerinde durdukları müteşabih âyetler zikredilmiştir. Haccın farziyeti de bu sûrede yer almıştır. Fakat Bakara sûresinde haccın meşru kılındığı zikredilmiş, tamamlanması emrolunmuştur. Âl-i İmrân'da, Nasranilere hitap daha çok yer alırken, Yahudiler Bakara sûresinde çok zikredilmiştir. Bunun sebebi, Tevrat'ın asıl, İncil'in fer'i olmasıdır. Resûlullah Medine'ye hicret ettiğinde, Yahudileri İslama davet etmiş, onlarla mücadelede bulunmuştur. Nasranilerle mücadelesi, daha sonraları olmuştur. Müşrikleri İslama davet etmesi ise, ehl-i kitaptan öncedir. Bu bakımdan, Mekki sûrelerde enbiyanın tabi olduğu din yer almış, bununla bütün insanlara hitap edilmiştir. Medeni sûrelerde ise, ehli kitap'tan ve müşriklerden peygamberleri tasdik edenlere hitap edildiğinden, Ey Ehl-i Kitap, Ey İsrailoğulları, Ey İman Edenler, şeklinde hitapta bulunulmuştur. Nisâ sûresinde, insanlar arasında cari olan hükümler yer almıştır. Bu hükümler; Allah'ın halkettiği, sıhriyyet ve neseb gibi, kullarına takdir ettiği hükümler olarak ikiye ayrılır. Bu yüzden sûre; «اتقوا ربكم الذى خلقكم من نفس واحدة وخلق منها زوجها..**sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp...Rabbinizden korkun..»** âyetiyle başlamış, aynı âyetin devamında «واتقوا الله الذى تسائلون به والأرحام..**adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmaktan) sakının.»** buyurmuştur. Sûre başındaki bu fevkalâde münasebet ile berâetu'l-istihlale bakalım.. Sûre başında yer alan bu âyet, kadınlarda nikahı helal ve haram olanları, akrabalar arasındaki mirası ihtiva etmektedir. Hz. Adem'in, sonra da Havva'nın yaratılışı ile nikah başlamış, bu ikisinin evlenmesinden pek çok erkek-kadın meydana gelmiştir.

Mâide sûresi, bazı akidelerin yer aldığı sûredir. Bu sûre, dini hükümlerin tamamını, dinin çeşitli yönlerini, resûllerin verdikleri söz ile, ümmetlerinden aldıkları sözün yerine getirilmesini ihtiva etmektedir. Din, bu sûredeki âyetle tamamlanmış, dini tamamlayan sûre de, bu sûre olmuştur. Sûrede ayrıca, ihramlı iken avın yasaklanması, can ve malı korumak üzere haddi aşarak savaşan ve hırsızlık yapanların cezalandırılması, Allah'a ibadette esas olan temiz şeylerin helal kılınması gibi hususlar mevcuttur. Bu bakımdan; abdest, teyemmüm, her Mümin'in Kur'an'la hükmetmesi gibi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatı ile ilgili hu-

suslar, bu sûrede zikredilmiştir. Bu yüzden sûrede yerine getirmek ve tamamlamak gibi kelimeler çokça yinelenmiştir. Sûrede ayrıca, dinden dönenlerin yerine, daha hayırlıların geleceği, dinin tamamıyla kemale erdiği, ifade edilmiştir. Bu yönleriyle Mâide sûresi, en son tamamlanan sûrelerden olmuştur. Medine' de nâzil olan bu dört sûre arasındaki tertib, en mükemmel bir tertiptir.

Ebu Cafer b. Zübeyr şöyle der: Hattabi'nin ifadesine göre; Sahabe-i Kiram'dan Kur'an'ı cem edenler, Kadir sûresine Alak sûresinden sonra yer vermişler, sebebini de şöyle açıklamışlardır: انا انزلناه فى ليلة القدر âyetindeki zamirin, kinaye olarak إقرأ fiiline bağlı olması, okunması emredilen Kitab'a işarettir. Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabi; bu durumu, gerçek bir bedi sanatı olarak vasıflandırmıştır.

4– Huruf-i Mukattaa Arasındaki Münasebet

Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Huruf-i mukattaa ile başlayan sûreler de, münasebet ilminin bir nevidir. Bu harflerden her biri başladığı sureye tahsis edilmiş, الم ، الر yerine, حم de طس harfleri yerine gelmemiştir. Her sûrenin bu harflerden biriyle başlaması, sûredeki harf ve kelimelerden çoğunun bu harflere mümasil olmasındandır. Bu sûrelerden herbirinin kendisinde mevcut olan kelime ve harflere uygun düşmeyen huruf-i mukatta ile başlaması, doğru değildir. Şayet Nûn sûresi Kâf, Kâf sûresi de Nûn ile başlasaydı, Allah kelamında riayet edilen münasebet ortadan kalkmış olurdu. Bu yüzden sûrede kaf harfi çokça tekrar ettiğinden, Kâf sûresi bu harfle başlamıştır. Bu sûrede; Kur'an, halk, kavl, kurb, telakki, rakib, sâik, ilka, tekaddüm, müttekin, kalb, kurûn, nakib, teşakkuk ve hukuk gibi kelimelerin hepsinde, kaf harfi bulunmaktadır.

Yûnus sûresindeki iki yüzden fazla kelimede, ra harfi tekrar etmiştir. Bu yüzden sûre الر ile başlamıştır. Sâd sûresi, içinde sad harfi bulunan bazı husumet nevilerini ihtiva etmektedir. İlk husumet أجعل الالهة الها واحدا **«Tanrıları bire mi indirdi..»** 5. âyetinde görüldüğü gibi, Resûlullah (s.a.v.) ile kafirler arasındaki husumettir. Sıra ile; Davud (a.s.)ın huzuruna gelen iki hasmın husumeti, cehennem ehlinin husumeti, meleklerin Hz. Adem'in yaratılma kararına karşı husumeti, şeytanın Hz. Adem'e secde etmeme konusundaki husumeti ile ademoğlunu yanıltmadaki husumeti yer almıştır.

الم harflerinde, üç mahreç bir arada bulunmaktadır. Bunlar sıra ile; boğaz, dil ve dudak harfleridir. Bu tertib; yaratmanın başlangıcı olan bidayeti, ahiretin başlangıcı olan nihayete, emir ve nehiylere uyarak şeriata uygun yaşayış olan vasata, işaret etmektedir. Bu harflerle başlayan her sûre, yukarıda söylenen üç hususu içine alır.

Araf sûresindeki sad harfi, Adem (a.s.) ve diger peygember kıssalarının şerhi ile, فلايكن فى صدرك حرج «..**göğüsünde bir sıkıntı olmasın..**» âyetinin mevcudiyetinden dolayı الم harflerine ilave edilmiştir. Bazı ulema المص harflerinin mânası; الم نشرح لك صدرك «**göğüsünü açmadık mı?**» âyetinin mânasını taşımaktadır, derler. Ra'd sûresinde mevcut رفع السموات âyeti ile; ra'd, berk ve benzeri kelimelerin mevcudiyetinden dolayı الم harflerine, ra harfi ilave edilmiştir.

Huruf-i mukattaa ile başlayan sûrelerde, ekseriyetle bu harflerden sonra gelen, Kur'an ve Kitab gibi, Kur'anla ilgili kelimeler mevcuttur. المص كتاب أنزل اليك

[illegible]

[illegible]

ص والقر gibi âyetler buna misaldir. Ancak; Ankebût, Rûm ve Nûn sûrelerinde, bu harflerden sonra Kur'an'la ilgili kelimeler zikredilmemiştir. Bunların hikmetini, «E s r a r u' t - T e n z i l» adlı eserimde açıkladım.

Harâllî: Kur'an; zecr, emr, helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsal şeklinde yedi harf üzere nâzil olmuştur, hadisinin mânası hakkında şöyle der: Kur'an, ahlakın ve herşeyin en mükemmelini kendinde topladığından, Hatemu'l-Enbiyanın Kitab'ı da, en son Kitap olmuş; güzel ahlaka dönüş Onun zuhuruyla başlamıştır. Daha önceki peygamberlerde bulunmayan bu üç esasın ıslahı: **'Güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim'** hadisinden de anlaşılacağı üzere, Onunla son noktasına ulaşmıştır. Resûlullah'ın şu hadisinde bir arada bulunan; dünya, din ve ahiretin ıslahı, bu üç esası meydana getirmektedir: **'Ya Rabbi, Risaletimin ismeti olan dinimi ıslah et. Geçimimi sağladığım dünyamı ıslah et. Döneceğim yer olan ahiretimi ıslah et.** Her ıslahda, ilerleme ve gerileme bulunduğundan mevcut olan üç esas altıya baliğ olur. Bunlar da Kur'an'ın altı harfidir. Bu altı harfe, bir eşi olmayan yedinci bir harf ilave edilerek tamamı yedıye ulaşmıştır. Bu harflerin en değersiz olanı, dünya hayatının ıslahı olan ifadesidir. Bu da, haram ve helal olmak üzere iki kelimeden ibarettir. Birincisi haram dır; nefis ve beden, haramdan temizlenmek ve uzak tutulmakla ıslah edilir. İkincisi ise helaldır; nefis ve beden, buna uymakla düzelir, ıslah edilir. Tevratda, helal ve haramın aslı mevcutsa da, tamamı Kur'an'dadır.

Bundan sonra, ahiret hayatının ıslahı olan iki harf gelmektedir. Birincisi zecr ve nehiydir. Ahiret hayatındaki güzelliklerden uzaklaştırdığı için, nefis ve beden, nehiylerden kaçınmakla ıslah edilir. İkincisi emirdir; ahiret hayatındaki güzellikleri sağladığı için nefis, Allah'ın emirlerini yerine getirmekle ıslah edilir. İncil'de bu iki hususun aslı mevcutsa da, tamamı Kur'an'dadır.

Bundan sonra da dinin ıslahı olan iki harf gelmektedir. Birincisi, Allah'ın hitabını, kulun kolayca anladığı muhkemlerdir. İkincisi de, aklın yetersizliğinden,

Allah'ın hitabını kulun anlamaktan aciz kaldığı müteşabihlerdir.

Bu yedi harften beşi, amel içindir. Altıncısı ise, kulun aczini itiraf edip haddini bilmesidir. Bu iki harf, bütün semavi kitaplarda mevcut ise de tamamı Kur'an'dadır. Hepsini cami olan yedinci harf, sadece Kur'an'a mahsustur. Bu da Allah'ın yüce sıfatlarından biri olan Hamd'dır. Son harf Hamd olduğuna göre, Allahu Taâlâ Kur'an'a Hamd ile başlamıştır. Allah, Kur'anın her yerine yayılan yedi harfi Fatiha sûresinde toplamıştır. Fatiha'nın birinci âyeti; yedinci harf olan Hamd'e, ikinci âyeti; dünyada Rahman, ahirette Rahim olduğunu gösteren helal ve harama, üçüncü âyeti; dini meselelerle iligili emir ve nehye dayanan mülk sahibi olmasına; dördüncü âyetteki, اياك نعبد muhkeme, اياك نستعين müteşabihe şamildir. Kur'an, bütün özellikleri kendinde toplayan yedinci harfle başladığından, Bakara sûresi de insanın, idrakinden aciz kaldığı altıncı harf olan müteşabihle başlamıştır. Harâllî'nin sözü burada bitmiştir.

Bu açıklamanın kabul edilebilecek yönü, son ifadesidir. Bunun dışındakiler; kulağa çirkin gelen, kalbi nefrete sürükleyen, insanın iştahını kaçıran sözlerdir. Bunları nakletmiş olmaktan Allah'a sığınırım. Bana göre, Fatiha'dan sonra Bakara, sûresinin الم ile başlamasındaki en güzel münasebet, Fatiha sûresinin, herkesin kolaylıkla anlayacağı muhkemle, Bakara sûresinin de, mukabili olan tevilden uzak müteşabihle başlamış olmasıdır.

5- Sûrenin İsmiyle Olan Münasebeti

Sûrelerin ismi, o sûrede geçen önemli bir konu ile münasip olması, münasebetten sayılır. Bu konuda On yedinci Bölümde bilgi verilmişti. Kirmani «e l-A c a i b» adlı eserinde şunu ifade eder: Ha Mim ile başlayan yedi sûreye müştereken aynı ismin verilmesi, aralarında her birini tansis eden benzerlikler bulunmasındandır. Ha Mım ile başlayan sûrelerde bu benzerlik; sûrenin uzunluk veya kısalığındaki miktarın yakınlığı, âyetlerin tertibindeki benzerliği yanında, sûrenin Kitap veya Kitabın bir sıfatıyla başlamasıdır.

6- Âyetler Arasındaki Münasebetin Sağladığı Faydalar

Tacuddin es-Subki'nin yazma halindeki «e t - T e z k i r a» adlı eserinden şunları naklediyorum: İsrâ sûresinin tesbih, Kehf sûresinin de hamd ile başlamasındaki hikmet nedir? sorusuna Subki, şu cevabı vermiştir: Tesbih; فسبح بحمد ربك âyeti ile سبحان الله والحمد لله şeklindeki duada görüldüğü gibi, hamd' den önce gelmiştir. İbnu Zemlekani bunu şu şekilde cevaplandırır: İsrâ sûresi, müşriklerin isrâ hadisesinden dolayı Resûlullah'ı tekzib etmişlerdi. Bu tekzib aynı zamanda Allah'ı tekzib sayıldığından, Allah ve Resûlünü bundan tenzih etmek üzere, Subhane lafzıyle başlamıştır. Kehf sûresi, müşriklerin Ashab-ı Kehfi

sormalarından sonra nâzil olduğundan, İsrâ sûresine nazaran nüzûlü tehir et, miş, Allah'ın Resûlüne ve Müminlere verdiği nimeti kesmeyip, Kitab'ını indirmekle bu nimeti tamamladığını açıklamak üzere indirmiştir. Bundan dolayı sûre; Allah'a hamd ile başlamıştır.

Huveyyi, Tefsirinde şöyle der: Fatiha sûresinin الحمد لله رب العالمين âyeti ile başlaması Allah'ın bütün mahlukatın maliki olduğunu bildirmek içindir. Fakat; Enam, Kehf, Sebe ve Fâtır sûrelerinde bunun yerine, sıfatlarından biri gelmiştir. Enam sûresinde sadece yeri-göğü, karanlık ve aydınlığı yaratma sıfatı, Kehf sûresinde Kitab'ı inzali, Sebe sûresinde yer ve göklerde olanlara malik olması, Fâtır sûresinde ise yer ve gökleri yaratma sıfatı mevcuttur. Fatiha, Kur'an'ın ilk sûresi ve Ummu'l-Kitap olduğundan sıfatların en beliğ, umumi ve şumüllü olanıyla başlamıştır.

Kirmani «e l - A c a i b» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'da dört yerde; يسألونك عن الأهلة (Bakara, 189.), يسألونك ماذا ينفقون **«Sana ne harcayacaklarını soruyorlar..»** (Bakara, 215.), يسألونك عن الشهر الحرام **«Sana haram aylardan soruyorlar..»** (Bakara, 217.) ve يسألونك عن الخمر **«Sana içkiden soruyorlar..»** (Bakara, 219.) âyetlerindeki fiil atıf harfi olan vavsız gelirken, üç yerde ise ويسألونك ماذا ينفقون **«Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar.»** (Bakara, 219.), ويسألونك عن اليتامى **«Sana yetimlerdan soruyorlar..»** (Bakara, 220.), ويسألونك عن المحيض **«Sana âdet görmeden soruyorlar..»** (Bakara, 222.) âyetlerindeki fiil, vav harfi ile gelmiştir. Bundaki hikmet nedir? sorusuna şu cevabı veririz: İlk dört âyetteki sorular; değişik zamanlarda, diğer üç âyetteki sorular ise aynı zamanda sorulmuştur. Bu yüzden üç âyetteki fiil, atıf harfiyle gelmiştir.

ويسألونك عن الجبال فقل **«Sana dağlardan soruyorlar. De ki:..»** (Tâhâ, 105.) âyetinde, cevap makamında olan قل kelimesi fa harfi almıştır. Halbuki Kur'anda cevap durumunda olan قل emri, fa harfi almaz, şeklindeki söze Kirmani şu cevabı vermiştir: Âyette لو سئلت عنها فقل **Eğer sana sorarlarsa de ki:..** şeklinde bir takdir mevcuttur. واذا سألك عبادي عني فاني قريب **«Kullarım sana benden sorarlarsa (söyle) ben onlara yakınım..»** (Bakara, 186.) âyetinde, Kur'an'ın âdetine göre şartın cevabı قل şeklinde gelmesi gerekirken böyle olmamıştır, sözüne şu cevabı veririz: Kul dua sırasında, en şerefli bir makamda olduğundan, Allah'la arasında, herhangi bir vasıta bulunmadığına işaret olmak üzere قل fiili hazfedilmiştir.

Kur'an'da ياأيها الناس nidasıyla başlayan iki sûre, Nisa ve Hac sûreleridir. Birinci sûrenin yarısı dünya hayatını, ikinci yarısı da ahiret hayatının izahını yapmaktadır.

ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BENZER ÂYETLER

Bu konuda bazı ulema müstakil eser telif etmiştir. Hatırladığıma göre bunların ilki, Kisai'nin eseridir. Sehavi bu eseri nazma çevirmiştir. Kirmani, aynı sahada eser yazarak «e l - B u r h a n f î T e v c i h i M ü t e ş a b i h i' l - K u r' a n» adını vermiştir. Ebu Abdillah er-Razi, aynı konuda daha mükemmel bir eser vucuda getirerek «D u r r e t u' t - T e n z i l v e G u r r e t t u' t - T e v i l» adını vermiştir. Ebu Cafer b. Zübeyr de «M i l a k u' t - T e v i l» adında, göremediğim bir eser vücuda getirmiştir. Kadı Burhaneddin b. Cemaa «K e ş f u' l - M a â n i a n M ü t e ş a b i h i' l - M e s a n i» adında latif bir eser yazmıştır.

«E s r a r u' t - T e n z i l» adlı kitabımdan bir bölüm, «K a t f u' l - E z h a r f î K e ş f i' l - E s r a r» adıyla bu mevzuya tahsis edilmiştir. Bu sahada yazılmış, daha pek çok eser bulunmaktadır.

Âyetler arasındaki benzerlikten maksat;

a– Âyetin muhtelif şekil ve fasıla ile bir sûrede mukaddem, diğer sûrede muahhar olarak gelmesidir. الباب سجدا وقولوا حطة «..Secde ederek kapıdan girin ve 'ya Rabbi bizi affet' deyin..» (Bakara, 58.), وقولوا حطة وادخلوا «..affet deyin ve secde ederek kapıdan girin.» (Araf, 161.), وما أهل به لغير «..Allah'dan başkası adına kesilen.» (Bakara, 173), أهل لغير الله به «Allah'dan başkası adına kesilen..» (Enam, 145.) âyetleri buna misaldir.

b– Bir sûrede bir harf ziyadesiyle gelirken, diğer sûrede ziyade olmadan gelmesidir. سواء عليهم أأنذرتهم «..onları uyarmanla..» (Bakara, 6.), سواء عليهم أأنذرتهم «Onları uyarsan da..» (Yâsin, 10.), ويكون الدين لله «..Kanunlar yalnız Allah'ın kanunu olsun..» (Bakara, 193), ويكون الدين كله لله «Dın tamamen Allah'ın oluncaya kadar..» (Enfâl, 39.) âyetleri buna misaldir.

c– Bir sûrede marife, diğerinde nekre veya bir sûrede müfred, diğerinde cemi veya bir sûrede bir harf, diğerinde iki harf veya bir sûrede idgamlı, diğerinde ise idgamsız olarak gelir. Bu bahis, Münasebet Bölümüyle birbirine yakındır.

Benzer âyetlerin tevcihi ile birlikte misalleri şunlardır: Bakara sûresindeki

هدى للمتقين **«muttakiler için yol göstericidir.»** (Bakara, 2.) âyeti, Lokman sûresinde هدى ورحمة للمحسنين **«(Bunlar) güzel davrananlara yol gösterici ve rahmet olarak (indirilmiştir).»** âyet, 3. şeklinde gelmiştir. Bakara sûresinde Allah, imanı bir bütün olarak zikrettiğinden âyetin للمتقين kelimesiyle bitmesi uygün düşerken, Lokman sûresindeki âyette imanla birlikte **rahmet** kelimesi bulunduğundan âyetin المحسنين kelimesiyle bitmesi uygun düşmüştür.

Bakara sûresindeki وقلنا يا آدم اسكن انت وزوجك الجنة وكلا **«Dedik ki: 'Ey Adem, sen ve eşin cennette oturun. Yeyin..»** 35. âyetinde كلا kelimesi vav harfi ile gelmişken, Araf sûresinde bu kelime فكلا (âyet 19.) şeklinde gelmiştir. Bakara sûresindeki اسكن fiili, **ikamet** mânasına gelirken, Araf sûresinde bu fiil, **mesken edinme** mânasındadır. وقلنا يا ادم sözü Allah'a nisbet edilince, yiyip-içme ile oturmanın aynı anda olduğuna işaret eden vav harfiyle ikramın ziyadeliği, uygun düşmüştür. Bu yüzden Bakara âyeti, Araf âyetinden daha umumi olduğu için رغدا حيث شئتما **«dilediğiniz yerde bol bol..»** şeklinde gelmiştir. ويا آدم ile başlayan Araf sûresindeki âyette, yiyip-içme işinin mesken edinme işinden sonra geldiğine işaret etmek üzere فكلا şeklinde ifade edilmiştir. Çünkü yiyip içme, mesken edinmeden sonra gelir. Araf sûresindeki من حيث ifadesinde Bakara sûresindeki حيث شئتما ifadesinin taşıdığı umumi mâna yoktur.

Bakara sûresindeki; واتقوا يوما لاتجزى نفس عن نفس شيئا ولا يقبل منها شفاعة ولا يؤخذ منها عدل **«Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez. Kimseden şefaat da kabul edilmiyeceği gibi, fidye de alınmaz..»** 48. âyet ile aynı sûredeki واتقوا يوما لاتجزى نفس عن نفس شيئا ولا يقبل منها عدل و لا تنفعها شفاعة **«..şu günden sakının ki, kimse kimseden yana bir şey ödeyemez, kimseden bir fidye kabul edilmez..»** 123. âyeti buna misaldir. Bu iki âyette **adl** kelimesi, önce takdim sanra tehir etmiş, **şefaat** kelimesi birinci âyette **kabul kelimesiyle, ikincisinde ise menfeat kelimesiyle ifade edilmiştir. Bundaki hikmet, şöyle açıklanabilir: Birinci âyetteki** منها da bulunan zamir, birinci nefis kelimesine, ikinci âyetteki aynı zamir, ikinci nefis kelimesine racidir. Birinci âyette açıklandığı üzere, başkasına şefaat eden ve mükafaat veren nefsin şefaatı kabul olunmayacak, ondan bir bağış alınmayacaktır. Bu âyetteki şefaat kelimesi öne geçmiştir. Çünkü şefaat edenin şefaatı, bağışlamadan öncedir. İkinci âyette beyan edildiği üzere nefis, nefis olarak kendi kendine bağışlamada bulunamadığı gibi, başkasının şefaatı da kendisine fayda vermez. Bu ikinci âyette bağışlama, şefaattan önce gelmiştir. Çünkü şefaata ihtiyaç, bağışlama reddedildiğinde duyulur. Bu yüzden birinci âyette; şefaatın kabul edilmeyeceği, ikinci âyette ise şefaatın fayda vermeyeceği ifade edilmiştir. Şefaat ancak, şefaatçıdan kabul edilir, fayda ise ancak şefaat edilene dokunur.

Bakara sûresindeki, واذ نجيناكم من آل فرعون يسومونكم سوء العذاب يذبحون ابنائكم

«Sizi Firavun ailesinden de kurtarmıştık ki (onlar), size azabın en kötüsünü reva görüyor, oğullarınızı boğazlıyor..» 49. âyeti ile İbrahim sûresinde ويذبحون (âyet, 6.) şeklinde vav ile gelen âyet, benzer âyetlere ayrı bir misaldir. Birinci âyetteki hitap Yahudileredir. Bu âyetle Allah ikramda bulunarak, karşılaştıkları sıkıntıları kendilerine sayıp dökmemiştir. İkinci âyetteki hitap, Musa (a.s.)ın sözü olduğundan, kavminin karşılaştığı bütün mihnetleri sıralamıştır. Bu âyetin benzeri, Araf sûresinde يقتلون (âyet, 141.) fiili ile gelmiştir. Âyetin bu şekli, tefennün adı verilen değişik kelimeler kullanarak yapılan bir sanat nevidir.

Bakara sûresindeki واذقلنا ادخلوا هذه القرية **«Onlara: 'Şu şehre girin..' dedik.»** (58.) âyeti, Araf sûresinde değişik lafızla واذقيل لهم اسكنوا هذه القرية **«Onlara: 'Şu şehirde oturun...' denildi.»** (âyet, 161.) şeklinde gelmiştir. bu benzerlikteki incelik, Bakara âyetinin Yahudilere يابنى اسرائيل اذكروا نعمتى **«Ey İsrailoğulları, nimetimi hatırlayın..»** (47.) âyetinde olduğu gibi, verilen nimetleri hatırlatma kabilinden, söz Allah'a nisbet edilmiş, nimetin tamamı verildiğinden رغدا kelimesinin zikri, ادخلوا الباب âyetinin takdim etmesiyle cemi kesret olan خطاياكم kelimesinin zikri, şehre girmeleri ile iyilikte bulunmanın bir arada olduğunu gösteren vav harfinin وسنزيد şeklinde fiilden önce gelmesi, yeme işinin şehre girişten hemen sonra olacağından كلوا fiiline fa harfinin dahil olması uygun düşmüştür. Araf sûresinde Yahudilerin sözü olan اجعل لنا الها كما لهم الهة **«..Bunların nasıl tanrıları varsa bize de öyle bir tanrı yap..»** (138.) âyeti, buzağıyı ilah edinme istekleri yüzünden tevbihle başlamış, bu bakımdan âyetin واذقيل لهم şeklinde gelmesi رغدا kelimesinin âyette yer almasıyla uygun düşmüştür. Şehre girip iskan etmek, yiyip-içmeyi de içine aldığından âyetin وكلوا şeklinde vav harfi ile gelmesi, hatalarını bağışlamanın öne geçmesi ve سنزيد fiilinin Araf 161. âyette vavsız gelmesiyle uygun düşmüştür.

Araf sûresindeki ومن قوم موسى أمة يهدون بالحق **«..Musa kavminden bir topluluk da var ki gerçeğe götürürler..»** âyetinde Yahudilerden hidayete eren bazı kimselerin bulunması, aynı sûredeki الذين ظلموا منهم (162.) âyetinde işaret edilen bazı kimselerin zulümde bulunması ile uygun düşmüştür. Bakara sûresindeki âyette aynı durum bulunmadığından, Araf sûresinde yer alan ifadeler terkedilmiştir. Bakara sûresindeki âyette zulümle vasıflananlara musibet indirildiği, musibetin gönderilişi, tesir bakımından indirilişinden daha şiddetli olduğu tasrih edildiğinden, zulümde bulunmayanların selamete ulaşacaklarına işaret vardır. Bu yüzden Bakara 47. âyetindeki nimetin yanında, selamete erenlerin de zikredilmesi, Bakara 59. âyetin يفسقون ile bitmesi, birbirine uygun düşmüştür. Âyette geçen fasık, zalim olmayabilir, fakat her zalim fasıktır. bu bakımdan her iki kelime, âyetin siyakına uygun gelmiştir.

Bakara sûresindeki فانفجرت (60.) âyeti ile Araf sûresindeki فانبجست 160. âyeti de bu kabildendir. Suyun fışkırması, çokluğunu göstermesi bakımından daha beliğdir. Bu yüzden, verilen nimetlerin zikri suyun bolca fışkırması tabiri uygun düşmüştür.

Bakara sûresindeki وقالوا لن تمسنا النار الا اياما معدودة **«Bir de dediler ki: 'Sayılı bir kaç gün dışında bize asla ateş dokunmaz :.**(80.) ayeti Ali İmrân, suresindeki اياما معدودات **«..sayılı birkaç günden başka..»** (24.) âyeti de bu kabildendir. Bu iki âyet hakkında İbnu Cemaa şöyle der: Âyette bu sözü söyleyenler, Yahudilerden iki ayrı gruptur. Bir grup: **'Biz dünya günleri sayısı olan yedi gün cehennemde kalacağız'** derken, diğer grup da: **'Atalarımızın buzağıya taptığı günler sayısı olan kırk gün azab göreceğiz,** demişlerdir. Bakara süresindeki âyet, ikinci gruptakilerin kastettiği mânayı taşıdığından cemi kesret sigasıyle, Âl-i İmrân sûresindeki âyet ise, birinci gruptakilerin kastettiği mânayı taşıdığından cemi kıllet sigasıyle gelmesi uygun düşmüştür.

Fahruddin Razi şöyle der: Şu âyetlerdeki benzerlik, tefennünden sayılır: ان هدى الله هو الهدى **«..Asıl doğru yol Allah'ın yoludur..»** (Bakara, 120.), ان الهدى هدى الله **«hidayet Allah'ın hidayetidir»** (Âl-i İmrân, 73.) Bakara sûresindeki hidayet kelimesinden murad, kıblenin tahvili, Âl-i İmrân'dakinde ise لمن تبع دينكم ile başladığından, İslam dini murad edilmiştir. Bunun mânası; Allah katında makbul olan din, İslam dinidir demektir.

رب اجعل هذا بلدا آمنا **«'Rabbim, burasını güvenli bir şehir yap'.»** (Bakara, 126.) âyeti ile رب اجعل هذا البلد آمنا **«'Rabbim. bu şehri güvenli kıl'.»** (İbrahim 35.) âyetinde de tefennün vardır. Birinci âyette Hz. İbrahim, karısı Hacer oğlu İsmail'i henüz şehir haline gelmeyen vadide bıraktığı sırada buranın şehir olmasını dua etmiştir. İkinci âyette ise, çıktığı seferden döndükten sonra, vadinin bir şehir haline geldiğini gördüğünden, buranın emin bir belde olmasını dilemiştir.

قولوا آمنا بالله وما انزل الينا **«'Allah'a, bize indirilene inanırız' deyin..»** (Bakara, 136.) âyeti ile قل آمنا بالله وما انزل علينا **«De ki: 'Allah'a, bize indirilene...inandık.»** (Âl-i İmrân, 84.) âyetinde de tefennün vardır. Birinci âyet, Müslümanlara, ikinci âyette de Nebi'ye hitap etmektedir. الى harfi cerri, bir şeyin her yönden son bulmasını, على ise sadece bir yönden son bulmasını gösterir. Bu, mâna bakımından bir ulviyettir. Kur'an ve Onu tebliğ eden Resûl, Müslümanların her işinde rehber olmuştur. Fakat Kur'an, özellikle Nebi (s.a.v.)e ulvi bir cihetten rehber olmuştur. Bu yüzden Resûl'e hitap ederken âyetin علينا ile gelmesi uygun düşmüştür. Resûlullah'a gelen hitapta ekseriya على, Müslümanlara ise الى harfi cerri kullanılmıştır.

تلك حدود الله فلا تقربوها **«..Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Bunlara yaklaşmayın..»** (Bakara, 187.) âyeti ile فلا تعتدوها (Bakara, 229.) âyeti de bu kabildendir.

Birinci âyet, bazı nehiyler akabinde geldiğinden, bu nehiylere yaklaşmanın yasaklanması uygun düşmüştür. İkinci âyet ise, bazı emirlerden sonra geldiğinden, bunlara uymak şartıyla yerine getirilmesi uygun düşmüştür.

نزّل عليك الكتاب **«Sana kitabı indirdi..»** (Âl-i İmrân, 3.) âyeti ile, aynı âyetin devamı olan وأنزل التوراة والانجيل **«..Tevrat ve İncil'i indirmişti..»** âyeti, buna ayrı bir misaldir. Birinci âyette Kur'an, âyet âyet nâzil olduğundan, Tevrat ve İncil'in aksine, tekrarı ifade eden نزل fiiliyle gelmesi uygun düşmüştür. Tevrat ve İncil, Kur'an'a nazaran bir defada toptan nâzil olan Kitaplardır.

ولاتقتلوا اولادكم من املاق **«..Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.»** (Enam, 151.) âyeti ile خشية املاق **açlık korkusuyla** (İsrâ, 31.) âyeti bu kabildendir. Birinci âyette hitap, gerçek fakirleredir. Fakirliğinizden dolayı onları öldürmeyiniz, mânasındadır. Âyetin akabinde نحن نرزقكم (sizi biz rızıklandırırız), yani fakirliğinizi giderecek miktarda rızkı biz veririz ifadesi ile واياهم yani, hepinizi biz rızıklandırırız, ifadesi uygun düşmüştür. İkinci âyetteki hitap; çocuklar yüzünden hasıl olacak fakirlik korkusundan dolayı, zenginleredir. Bu mânadan dolayı âyetin نحن نرزقهم واياكم **«Onları da sizi de biz besliyoruz.»** (İsrâ, 31.) şeklinde gelmesi uygun düşmüştür.

فاستعذ بالله انه سميع عليم **«..Allah'a sığın çünkü O işitendir, bilendir.»** (Araf, 200.) âyeti ile فاستعذ بالله انه هو السميع العليم **«Allah'a sığın çünkü O, işitendir, bilendir.»** (Fussilet, 36.) âyetinde benzerlik vardır. İbnu Cemaa bu konuda şöyle der: Araf âyeti önce, Fussilet âyeti sonra nâzil olmuştur. Sonradan nâzil olanın harfi tarif ile gelmesi uygun düşmüştür. Buna göre âyetin mânası; şeytanın aldatması sırasında, işiten ve herşeyi bilen Allah'ın, ikinci âyettekinin aynısı olduğu şeklindedir.

المنافقون والمنافقات بعضهم من بعض **«Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerinin dostlarıdır..»** (Tevbe, 67.) âyeti ile Müminler hakkında بعضهم اولياء بعض **«..birbirinin dostudurlar..»** (Tevbe, 71.) âyeti, kafirler hakkında da والذين كفروا بعضهم أولياء بعض **«Kafirler birbirinin dostudur..»** âyeti buna ayrı bir misaldir. Çünkü münafıklar, belirli bir din ve şeriat üzere birbirlerine yardımcı olmazlar. Bunların bazıları Yahudi, bazıları da müşriktir. Âyetteki من بعض sözü, şüphe ve nifakta onlara işaret eder. Müminler ise İslam dini üzere aralarında yardımlaşırken, münafıkların hilafına küfrünü ilan eden kafirler de birbirlerine destek olur ve yardım ederler. Onların bu yönü تحسبهم جميعا وقلوبهم شتى **«Sen onları toplu sanırsın, oysa onların kalpleri dağınıktır..»** (Haşr, 14.) âyetinde ifade edilmiştir.

Yukarıdanberi verilen misaller, bu mevzuu aydınlatan misallerdir. Bunların bir kısmı Takdim-Tehir, bir kısmı Fevasıl, bir kısmı da diğer bölümlerde geçmiştir.

ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İCAZU'L-KUR'AN

Bazı ulema, bu konuda müstakil eser yazmıştır. Hattabi, Rummani, Zemlekani, Fahruddin Razi, İbnu Suraka, Kadı Ebubekr el-Bakıllani bunlardandır. İbnu Arabi; bu sahada Bakillani'nin eserine benzer bir eser yazılmamıştır, der.

Mucize; meydan okuma mânasına gelen, muarazadan uzak, harikulâde bir iştir. Hissi ve akli olmak üzere ikiye ayrılır. İsrailoğullarına gelen mucizelerin çoğu hissidir. İslam ümmetine gelen mucizelerin çoğu, üstün zekaları ve anlayıştaki olgunluklarından dolayı, akli mucizelerdir. İslam dini kıyamete kadar baki kalacağından, her akıl sahibinin anlaması için, akli mucizelerle gelen bir dindir.

Buharinin rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurur: Her nebiye, ümmetinin imanı derecesinde mucizeler verilir; bana verilen mucize, Allah'ın vahyidir. Diğer nebilerden daha çok inanana sahip olmayı dilerim.

Hadisin mânası şudur: Peygamberlerin mucizleri, risaletlerinin bitimiyle son bulur; bunlara ancak, o sırada yaşayanlar şahid olur. Kur'an'ın mucizeleri ise, kıyamete kadar bakidir. Hârikulâdeliği; üslubunda, belağatında, gaybi haberlerindedir. Asırlar geçtikçe, olacağını haber verdiği her şeyin meydana gelmesi, verdiği haberlerin doğruluğunu gösterir.

Hadisin bir başka mânası da şudur: Geçmiş ümmetlere gelen mucizeler; Salih'in devesi, Musa'nın asası gibi gözle görülen hissi mucizlerdir. Kur'an'ın mucizesi ise akılla idrak edilen mucizelerdir. Bu yüzden Kur'an'a tabi olanların sayısı daha çoktur. Mucizeyi gözle gören, mucizenin bitmesiyle gördüğü mucizeyi unutabilir. Mucizeyi akılla idrak edende ise, mucize unutulmadan kalır. Her gelen nesil, devamlı olarak bu mucizeyi yaşar.

1- Kur'an'a Tehaddi

İbnu Hacer, «F e t h u' l - B a r i» adlı Buhari şerhinde şöyle der: Mucizenin hissi ve akli olması şeklindeki iki kavlin birleştirilmesi mümkündür; neticede birbirine ters değildir, Allah'ın muciz bir Kitabı olan Kur'an'a meydan okuma gayretlerine rağmen, hiçbir kimsenin karşı koyamayacağını, her akıl sahibi ittifaken kabul eder. Bunu; وان أحدمن المشركين استجارك فأجره حتى يسمع كلام الله «Eğer

ortak koşanlardan biri eman dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki, Allah sözünü, işitsin;...» (Tevbe, 6.) âyeti teyid etmektedir. Müşriklerin Kur-an'ı dinlemeleri, aleyhlerinde bir hüccet olsaydı, Allahu Taâlâ Kur'an'ı dinlemeleri üzerinde durmazdı. Kur'an'ın onlara karşı hüccet olması, mucize olduğunu gösterir. Bu sebeple Allahu Taâlâ; و قالو الو لا انزل عليه آيات من ربه قل انما الآيات عند الله و انما انا نذير مبين أو لم يكفهم انا انزلنا عليك الكتاب يتلى عليهم **«Dediler ki: 'Ona Rabbinden âyetler indirilmeli değil miydi?' De ki: 'Âyetler (mucizeler) Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan kitabı sana indirmemiz, onlara yetmedi mi?..'»** (Ankebut, 50-51.) buyurmuştur. Bu âyetler şunu bildirmektedir: Kur'an, Resûlullah'ın mucizelerinden biri, buna delalette yeterli, diğer peygamberlerin mucizeleri yerine kaim bir Kitap'tır. Resûlullah, Araplara vahiyle geldiği sırada, çok fasih dile ve hitaba sahip olduklarından, Kur' an'ın benzerini getirmek üzere kendilerine uzun bir zaman tanındı, fakat buna ragmen, bir benzerini getiremediler. Nitekim; فليأتوا بحديث مثله ان كانوا صادقين **«Doğru iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler.»** (Tûr, 34.) âyeti buna delildir. Sonra, Kur'an'ın benzerini getirmede aciz kalanlara; أم يقولون افتراه قل فأتوا بعشر سور مثله . . . . من استطعتم من دون الله ان كنتم صادقين فان لم يستجيبوا لكم فاعلموا انما انزل بعلم الله **«Yoksa 'Onu uydurdu mu' diyorlar ? De ki: 'Öyle ise siz de onun benzeri on uydurulmuş sûre getirin; eğer doğru iseniz. Şayet size cevap veremezlerse bilin ki (o) Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir.»** (Hûd, 13.) âyetiyle on sûre getirmelerini أم يقولون افتراه قل فأتوا بسورة مثله **«Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? De ki: 'Onun benzeri bir sûre getirin.»** (Yûnus, 38.) âyetiyle de benzeri bir âyet getirilmesi istendi.

Daha sonra da و ان كنتم فى ريب مما نزلنا على عبدنا فأتوا بسورة من مثله **«Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe içinde iseniz haydi onun gibi bir sûre getirin..»** (Bakara, 23.) âyetiyle bu teklif gene tekrarlandı. Aralarında fesahat ve belağat sahibi kimselerin çokluğuna rağmen, Kur'an'ın bir sûresinin benzerini getirme de aciz kalınca, Allah Kur'an'ın muciz olduğunu, قل لئن اجتمعت الانس و الجن على أن يأتوا بمثل هذا القران لا يأتون بمثله و لو كان بعضهم لبعض ظهيرا **«De ki: 'Andolsun, eğer insan ve cin şu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, yine onun benzerini getiremezler; birbirlerine arka olup yardım etseler de.»** (İsrâ, 88.) âyetiyle açıkça belirtti. İşte Kur'an, işte düşmanlık besleyen fasihler... Onlar, Kur'an'ın nurunu söndürmeğe ve gerçeklerini gizlemeye çalışan haris kimselerdi. Kendilerinden, Kur'an'a karşı koyma gücünü bulsalardı, ellerine bir hüccet geçirmek üzere, çekinmeden yaparlardı. Halbuki hiçbirinden, bunu başarırım şeklinde bir ifade gelmemiştir. Aksine; bazan inada, bazen alaya başvurmuşlar, bazen bu sihir, bazen bir şiir, bazen de eskilerin efsanesidir, demekten öteye geçememişlerdir. Bütün bunlar, şaşkınlıktan ve ümitsizlikten başka bir

şey değildir. Sonunda, kılıca boyun eğmeye, çoluk çocuğunun esir olmasına, mallarının ganimet olarak paylaşılmasına razı olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Halbuki onlar, gururlu ve hamiyet göstermede aşırı idiler. Kur'an'ın benzerini getireceklerini anlasalardı, hemen yapmağa kalkarlardı. Çünkü bu, onlara daha kolay gelirdi.

Hakim «M ü s t e d r e k»inde, bununla ilgili bir meseleyi İbnu Abbas'dan şöyle nakleder: Velid b. Mugire, bir gün Resûlullah'a gelmişti; Resûlullah ona, Kur'an'dan bazı âyetler okudu, kalbi yumuşar gibi oldu. Bu haber Ebu Cehl'e ulaşır ulaşmaz, hemen yanına giderek şöyle dedi: Amca, bak dinle! Muhammed'e gitmeyesin, dediklerini dinlemeyesin diye kavmin, aralarında para toplayıp sana vermek isterler, ne dersin? Bunun üzerine Velid: Kureyş halkı iyi bilir ki ben, hepsinden zenginim, şeklinde cevap verdi. Ebu Cehil: Muhammed hakkında hiç değilse bir şey söyle ki, kavmin bunu duyunca O'nu sevmediğini anlasınlar, dedi. Mugire de: Ne diyebilirim? Vallahi içinizde benden daha iyi şiiri, recezi, kasideyi ve cin kelamını bileniniz yoktur. Yemin ederim ki Muhammed'in söyledikleri, asla bunlara benzemiyor. Sözlerinde ayrı bir tatlılık, ayrı bir berraklık var. Onun sözü, sözlerin en güzeli, en şifalısıdır. Onun üstünde başka bir söz olamaz. Her söz, onun yanında sönük kalır, şeklinde cevap verince Ebu Cehil: Öyle zannediyorum ki aleyhinde bir söz söylemedikçe, kavmin senden memmun olmayacaktır, dedi. Bunun üzerine Mugire: Beni yalnız bırak, biraz düşüneyim, deyip mühlet istedi. Düşündükten sonra da: Kur'an, insanı tesir altında bırakan, ardından sürükleyen bir sihirdir, diyerek Ebu Cehil ve benzerlerinin düşüncelerine boyun eğdi.

Cahiz şöyle der: Allah, Muhammed'i Arapların şiirde, hitabette, lügatte ve hatta sayıca çok oldukları bir sırada gönderdi. Muhammed (s.a.v.) onların âlimini, cahilini, bir takım delillerle tevhide ve risaletini tasdike davet etti. Resûlullah, İslam'ı kabul etmemelerindeki özrü kaldırdığı, şüphelerini izale ettiği halde, nefsani arzuları ve cahiliyet duygularını engelleyemediğinden, son çareyi savaşta buldu. Resûlullah onlara, kendileri de Resûlullah'a savaş ilan ettiler. Resûl-i zişan Kur'an'dan deliller getirerek, bir yandan fakiri, zengini, amcaları, amca çocuklarıyla savaşırken, bir yandan da durmadan muarazaya davet etti, eğer kendisi yalancı ise, bir sûre veya benzeri bir âyet getirmelerini isterdi.
Onlara meydan okuyuşu, acizliklerini yüzlerine vuruşu arttıkça, bütün gizli yönleri ortaya çıktı. Bu durumda, ne hile, ne de bir hüccet bulabildiler, Resûlullah'a şöyle demek zorunda kaldılar: Sen, geçmiş milletler hakkında daha çok bilgiye sahipsin. Senin imkanların bizde yoktur. Bu sözlerine karşılık Resûlullah: Haydi, buna benzer uydurma sözler getirin, şeklinde mukabelede bulundu. Bunu başarmadaki zorluktan dolayı, hiçbir hatip bir şey uyduramadı, hiçbir şairin böyle

bir işi başarmak elinde olmadığından buna heveslenemedi. Şayet bu yükün altına girselerdi, yapamıyacaklarını göreceklerdi. Birinin acizliği ortaya çıkınca, bir başkası daha iyisini yaparım ümidiyle, kendini üstün görüp âyetlerin benzerini getirmeğe çalışacak.. Güya bu duyguyla, benzerini getirebileceğine, Kur' an'ı nakzedeceğine inanacak.. Fakat, kendini akıllı zanneden bu kimse, aynı iddiada bulunan kimselerin pek çok kelime ve lügat bilmesi, her sahada isteğini kolaylıkla ifade etmesi, içlerinde şairlerin ve hicvedenlerin bulunması, hatiplerin ve şairlerin birbirini tenkid etme gücüne sahip olmasına rağmen, kavminin Kur' an'a karşı koymadaki aczini görecektir. Çünkü bir tek sûre veya birkaç sûre veya birkaç âyet, söyledikleri her sözü nakzedecek, iddialarını çürütecek, kendilerini yalancı çıkaracak, bu yüzden aralarında büyük bir tefrika başlayacak, yurtlarından uzaklaşmağa kadar götürecek, malından mülkünden vazgeçirecektir. Onları bu hale düşüren, Kur'an'ın yüce bir makam'dan geldiği, Kureyş dışından herkesin malumudur. Çünkü Araplar, düşünce ve akıl yapılarıyla birbirinden farklı seviyede idiler. Aralarında çok değerli kasideler, edebiyatın şahikası olan recezler söyleyen kısa, uzun veya veciz hitap şekillerine sahip olan secili sözler, nazım ve nesirde eserleri bulunanlar vardır. Cahil olanlarının aczi ortaya çıkmasına rağmen âlimleri, Kur'an'a karşı koymağa devam ettiler. Acz içinde kalmaları, eksiklerini bilmelerine rağmen, Kur'an'ın bu açık mucizesi karşısında hatada ısrar etmeleri imkansızdır. Bunun sebebi, inatçı olmaları, aşırı şekilde övünmeleridir. Boş sözlerle oyalanmayı yegâne meşguliyetleri sayıp, buna şiddetle ihtiyaç duyarlardı. Bu alışkanlıkları, aslını kavrayamadıkları meselelerde, onları yanlış yollara sevketti. Göz göre göre, bu açık hatalarında nasıl devam ettiler? Dünyevî ve uhrevî menfaatler sağlayan yüce bir vahiy karşısında, yirmi üç sene boyunca hatada kalmalarına akıl erdirmek, imkansızdır. Aynı şekilde vahyi anladıkları, muhtevasını kavrama imkanı buldukları halde, buna kulak tıkamaları da imkansızdır.

2- Tehaddide Bulunma Şekli

Kur'an'ın, Peygamberin gerçek bir mucizesi olduğu kesinleşince, icaz yönünü dikkatle incelemek gerekir. Ulema bu konuya fazlaca eğilmiş, isabetli görüş ileri sürenler kadar, hataya düşenler de olmuştur. Bazı ulema; tehaddi, Allah'ın zati sıfatlarından Kelam-ı Kadim ile yapıldığından Araplar güçlerini aşan bir işe sürüklenmiş, aciz kaldıklarının ortaya çıktığı görüşündedirler. Bu görüş, doğru değildir. Çünkü, aslına vakıf olunamayan Kelam-ı Kadim ile tehaddi, tasavvur edilemez. Bu konuda doğru olan, cumhurun şu görüşüdür: Tehaddi, Kelam-ı Kadim'in kendisiyle değil, bu kelama delalet eden lafızlarla yapılır.

3- Sarfe Mezhebinin Tehaddi Görüşü

Nazzam; Kur'an'daki icazın sarfeye dayandığı görüşündedir. Yani; Allah Arapları Kur'an'a karşı gelmekten alıkoymuş, akıllarını çelmiştir. Halbuki Kur'anın mislini getirmek, onların kudreti dahilindeydi. Fakat harici bir engel, onları benzerini getirmekten alıkoymuştur. Bu bakımdan Kur'an'ın, diğer mucizelerden farkı yoktur.

قل لئن اجتمعت الانس والجن **«De ki: 'İnsanlar ve cinler bir araya gelseler..»** (İsrâ, 88.) âyeti Nazzam'ın bu kavlini çürütmektedir. Zira bu âyet, kudretleri olduğu halde, aciz kalacaklarına delalet eder. Şayet Allah, kudretlerini ellerinden alsaydı, bir araya gelmeleri, ölülerin bir araya gelmesine benzeyeceğinden, kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktı, çünkü ölülerin aczi, zikre değer bir acizlik olamaz. İcazın Kur'an'a izafeti icmaen sabit olmasına rağmen, Kur'an'ın Kitap olarak muciz olması, nasıl mümkün olur? Kitap olarak, Kur'an'ın aciz bırakma vasfı yoktur. Esasen acze düşüren Kur'an değil Allahu Taâlâ'dır. Bu durumda Allah, Kur'an'ın mislini getirmede kudreti ellerinden almak suretiyle bizzat aciz bırakan Kudret durumundadır.

Aynı şekilde Nazzam'ın sarfe sözü, tehaddi zamanının ortadan kalkması ile icazın ortadan kalkması, Kur'an'ın icazdan hali olmasını gerektirir ki bu da icma-ı ümmete ters düşer. Çünkü Resûlün en büyük mucizesi, baki olan mucizedir. Kur'an'dan başka O'nun baki olan bir mucizesi yoktur.

Kadı Ebubekr şöyle der: Sarfe iddiasını çürüten bir diğer delil de şudur: Şayet, Kur'an'a muaraza imkanı olsa, bu imkan sarfe görüşünde olanlardan alınsaydı, Kur'an muciz bir kelam olmaz, aksine muarazayı menetmekle acizliğe düşerdi. Böylece, diğer kelamlar karşısında fazileti kalmazdı. Bu şekilde bir görüş, sarfe dışındaki diğer görüşlerden daha garip değildir. Bunlara göre herkes, Kur'an'ın benzerini getirmeğe muktedirdir. Getiremeyişlerinin sebebi, Kuranın tertibini bilmemeleridir. Şayet bunu öğrenselerdi, muvaffak olurlardı. Nazzam'ın bu görüşü, diğerlerinden daha acaib değildir. Diğer görüş sahiplerine göre acizlik, Kur'an'ın nüzûlü sırasında yaşayan kimselerde vardı. Fakat sonrakiler, Kur'an'ın mislini getirmeğe muktedirdirler. Bu gibi sözler, hiçbir değer taşımayan, boş sözlerdir.

4- Kur'an'ın İcaz Yönleri

Bir kısım ulema şöyle demiştir: Kur'an'ın icazı, geleceğe ait gaybi haberleri vermesinde görülür. Bunlar, Arapların bilemeyeceği haberlerdir. Bazıları da şöyle der: Kur'an'ın icazı, geçmiş peygamber ve milletlerin kıssalarını, bizzat görmüş ve yaşamış gibi hikaye eden haberlerdir. Diğer bazıları da şöyle der: Kur'an'ın icazı, insanların kavli ve fiili, gizli bazı düşüncelerini bildiren haberler-

dedir. اذهمت طائفتان منكم أن تفشلا **«Sizden bir grup, korkup bozulmağa yüz tutmuştu..»** Âl-i İmrân, 122.) ve ويقولون فى انفسهم لولا يعذبنا الله بما نقول **«..'Bu dediğimizden dolayı Allah bize azab etse ya' diyorlar..»** (Mücadele, 8.) âyetleri buna misaldir.

Kadı Ebubekr şöyle der: Kur'an'ın icazı; nazmı, telifi ve tertibindedir. Kur-an'ın bu özelliği, Arap dilinde bilinen nazım şekillerinin hepsinden farklı, hitabetteki usluplarından tamamen değişiktir. Bu sebeple Kur'ana karşı koymaları, mümkün olmamıştır. Bakillani bu sözlerine şunu da ilave eder: Kur'an'ın icazı, Arapların şiirde tesbit ettikleri bedii sanaatlarla bilinmez. Çünkü şiir, harikulade bir sanaat değildir. Bilakis öğrenme, alıştırma yapma ve sanat melekesi kazanmakla mümkündür. Bu meleke; şiir söylemek, hitabette düzgün konuşmak, yazı sanatına sahip olmak, belagatı iyice bilmekle gelişir. Şiirin kendine has bir üslübu vardır. Kur'an nazmının herşeyden üstün olması; örnek alacağı bir misal, uyacağı bir kitabın bulunmamasındadır. Benzerinin bulunması da, ittifaken doğru değildir. Şuna inanıyoruz ki, Kur'an'ın bazı âyetlerindeki icazı gayet açık, bazılarında ise kapalıdır.

Fahruddin Razi şöyle der: Kur'an'ın icazı; fesahatı, garip üslubu ve bütün kusurlardan uzak oluşundadır.

Zemlekani ise şöyle der: Kur'an'ın icazı, diğer eserlerdekinden farklı olarak, kendine özgü telifindendir. Bu telif, müfred kelimelerin terkip ve veznindeki düzgünlüğü, mürekkeb kelimelerin mâna bakımından üstünlüğü, Kur'an'da bulunan her edebi sanatın ulvi mertebesinde görülür.

İbnu Atıyye şöyle der: Kur'an'ın icazı konusunda cumhurun ve ileri gelen ulemanın sahih olan görüşü şudur: Kur'an; nazmı, mâna zenginliği ve kelimelerindeki fesahatın bir nizam içinde gelmesiyle mucizdir. Bu da, Allah'ın herşeyi ilmiyle kuşatması, hertürlü kelamı ilmiyle bilmesinden ileri gelmektedir. Şu halde Kur'an'daki her kelimenin tertibi, Allah'ın bir kelimeden sonra hangi kelimenin uygun düşeceğini, cümledeki mânanın hangi mâna ile vuzuha kavuşacağını bilmesiyle gerçekleşmiştir. Kur'an'ın tamamındaki tertib, bu şekildedir. Halbuki insan; cehalet, nisyan ve zühülle karşı karşıyadır. Şurası kesinlikle bilinmelidir ki kulun ilmi, herşeyi ihata edecek güçte değildir. Kur'an'ın nazmı, fesahatının en üst seviyesindedir. Buna rağmen Araplar, Kur'anın benzerini getirme gücüne sahiptir, fakat bundan alıkonmuştur, diyenlerin sözü batıl bir sözdür. Gerçek şu ki, kimse, Kur'an'ın mislini getirme gücüne sahip değildir. Mesela bir kimse, belağat yönü kuvvetli olan bir kasideyi veya bir yazıyı, bir sene boyunca durmadan değiştirir, ilavelerle düzeltir durur; fakat Allah'ın Kitab'ından bir kelime çıkarılsa, bundan daha güzelini bulmak üzere bütün lügatler karıştırılsa, yerini tutacak bir kelime bulmak imkansızdır. Kur'an'ın icazını pek çok âyette açıkça

görürken bazı âyetlerde kapalı kaldığını görmekteyiz. Bu da, Kur'an'ın nüzulü sırasında yaşamış Arapların üstün lisan bilgisi ve anlayış kabiliyeti seviyesinde olmayışımızdandır. Hz. Musa'nın mucizesi sihirbazlara, Hz. İsa'nınki tabiblere bir hüccet olduğu gibi, muaraza ile tanınmış fasih bir Arap âlimine de Kur'an aynı şekilde bir hüccettir. Allahu Taâlâ Peygamberlerine verdiği mucizeleri, o peygamberin devrinde herkesçe bilinen bir mevzuda, en üstünüyle vermiştir. Mesela Hz. Musa zamanında sihir, Hz. İsa zamanında tıp, Peygamber aleyhisselam zamanında da fesahat en üst noktasına ulaşmıştı.

Hazim, «M i n h a c u' l - B u l e g a» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'ın icazı; fesahat ve belagat nevilerinin eksiksiz olarak bulunmasındandır. Araplar ve dillerini konuşanlardan hiçbiri, böyle bir icazda bulunamaz. Onların fesahat ve belagatı, konuştukları ve yazdıklarının çok az bir kısmında görülür. İnsani zayıflıklar araya girdiğinden, sözlerindeki güzellik ve revnak kaybolur, ifadenin tamamında fesahat sağlanamaz.

Merakeşi, «Ş e r h u' l - M i s b a h» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'ın icazı, ilm-i beyanı iyi bilmekle anlaşılır. Nitekim bazı ulema ilm-i beyan'ı; **mâna vermede hatadan, karışıklıktan sakınmaktır,** şeklinde tarif etmiştir. Bu ilim yardımıyla, kelimelerin cümle içindeki yerlerini dikkate almak suretiyle, ifadenin güzelliği anlaşılır. Kur'an'ın icaz yönü, kelimelerinde aranmalıdır. Yoksa, nüzulünden önce her kelime muciz olurdu. İrabında da aranmalıdır. Yoksa iraba uygun olan her kelam muciz olurdu. Ayrıca üslubunda da aranmalıdır. Yoksa, şiir üslubu ile başlayan her söz muciz olurdu. Halbuki üslub, herkese göre değişen bir yoldur. Şayet Kur'an şiir üslubunda olsaydı, Müseyleme'nin hezeyanları da muciz olurdu. İcaz, şiirin dışında çeşitli üsluplarla yapılır. فلمااستأسوامنه خلصوا نجيا **«Ondan umudu kesince aralarında konuşmak üzere (bir kenara) çekildiler..»** (Yûsuf, 80.), فاصدع بما تؤمر **«O halde sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle..»** (Hicr, 94.) âyetleri buna misaldir. Kur'an'ın icazı, O'na karşı koymaktan uzak tutulmalarında da değildir. Çünkü kendilerini hayrette bırakan, fesahat yönüydü. Müseyleme, İbnu'l-Mukaffa, Maarri ve benzerleri, birbirlerine destek oldukları halde, kulağı tırmalayan, nefret ettiren, Kur'an'ın terkibi karşısında gülünç duruma düşen sözlerden başka bir şey meydana getiremediler. Kur'an bu terkibiyle, belagat erbabını acze düşürmüş, fusehayı da dilsiz hâle getirmiştir.

Bütün bunlar, Kur'an'ın icazına delalet eden icmali delillerdir. Kendi dilleri olduğu halde Araplar, Kur'anın benzerini getirmede aciz kaldıklarına göre, başkalarının aciz kalması daha tabiidir.

Tafsili delillerin en önemlisi, terkibindeki özellikleri düşünmek, sonra da Kur'an'ın, ilmiyle herşeyi kuşatan Allah tarafından indirildiğini bilmektir.

Isfehani, Tefsirinde şöyle der: Kur'an icazı, iki yöndedir. Birincisi; Allah

kelamı olarak Kur'an'ın bizzat kendisi, diğeri de; insanların benzerini getirmede âciz bırakmasıdır.

Kur'an'ın bizzat kendisindeki icazı; fesahatı, belâgatı veya mânasındadır. Fesahatı ve belâgatında olan icazı, lafzı ve mânasına bağlı bir icaz değildir. Çünkü قرانا عربيا **«Arapça bir Kur'an olarak..»** (Yûsuf, 2.), بلسان عربى مبين **«Apaçık Arapça bir dille..»** (Şuarâ, 195.) âyetlerinde görüldüğü gibi kelimeler, Arapların kullandığı kelimelerdir. Ayrıca kelimelerin taşıdığı mânalarda da değildir. Çünkü bunların pek çoğu وانه لفى زبر الاولين **«O(nun zikri) evvelkilerin Kitaplarında da vardır.»** (Şuarâ, 196.) âyetinde ifade buyrulduğu gibi, önceki, semavi kitaplarda da mevcuttu. Kur'an'daki ilahi bilgiler, mebde ve mead ile, gaybi haberlerden de değildir. Kur'an'ın icazı, Kur'an olma yönüyle, Kur'an'a da bağlı değildir. Bilakis bütün bunların, önceden bilinen ve öğretilen bilgiler dışında husule gelmiş olmasıdır. Gaybden haber vermek; ister Kur'an nazmıyla, ister başkasıyla, ister Arapça, ister başka bir dille, ister bir ibare ile, ister bir işaretle olsun gaybi haberdir. Şu halde, hususi bir nazımla inen, Kur'an'ın Kur'an olma şeklidir. Lafız ve mânası ise, O'nun bir parçasıdır. Şekillerin değişmesiyle, o şeyin yapısı ve ismi değişebilir; fakat, onu meydana getiren unsurları değişmez. Mesela; yüzük, küpe ve gerdanlık buna misaldir. Bunların şekilleri değişmekle; altın, gümüş, demir gibi unsurları değil, sadece isimleri değişmiş olur. Zira; muhtelif unsurlardan olsa bile altından, gümüşten demirden yapılan yüzüğe, gene yüzük adı verilir. Şayet yüzük, küpe ve gerdanlık altından yapılmışsa, uynı unsurdan olmakla beraber şekilleri değişik olduğu için, isimleri değişir.

Bundan da anlaşılıyor ki; Kur'an'a ait olan icaz, Kur'an'ın kendi nazmına bağlı olan icazdır. Nazmın muciz olması, ilahi kelamın nazmına dayanır. Ayrıca Kur'an'ın bu nazmı, kendi dışındaki nazma muhaliftir.

Buradan şu sonuca varabiliriz: Bir cümle, şu beş esasa uyularak kurulur:

a– İsim, fiil ve harf gibi kelimelerin meydana gelmesi için, dağınık harflerin bir arada toplanması gerekir.

b– Bir mâna ifade eden cümlenin meydana gelmesi için, kelimelerin yanyana dizilmesi gerekir. Bu, hitabette bütün insanların kullandığı, ihtiyaçlarını giderdikleri bir nevidir. Buna nesir adı verilir.

c– Kelimeler, mebde, makta, medhal ve mahrec olacak şekilde yanyana getirilmesi gerekir. Buna, manzum adı verilir.

d– Bu kelimelerle cümle sonunda seci yapılır. Buna, müsecca adı verilir.

e– Bu kelimelerle cümle vezinli hâle getirilir. Buna, şiir adı verilir. Manzum ifade, ya karşılıklı konuşma şeklinde olur, buna hitabet denir. Ya da, karşılıklı yazışma şeklinde olur, buna risale adı verilir.

Cümle çeşitleri, bu kısımlardan ibarettir. Bunların herbiri için özel bir na-

zım şekli vardır. Kur'an-ı Kerim, bu nazım şekilleri dışında, nazmın bütün güzelliklerini bir arada toplayan Kitaptır. Bu yüzden Kur'an'a, kelam denmesi doğru olduğu halde risale, hitabet, şiir veya seci denmesi doğru değildir. Belâgatta mahir olan Kur'an'ı dinlediğinde, Kur'an'ın dışındaki nazımla, Kur'an arasındaki farkı kolayca görebilir. Bu yüzden Allahu Taâlâ, Kur'an'daki telifin, insanların yardımlaşarak meydana getirdikleri nazım şeklinde olmadığını göstermek üzere; وانه لكتاب عزيز لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه **«Halbuki o, öyle eşsiz bir Kitaptır ki ne önünden, ne de ardından ona batıl karışmaz..»** (Fussilet, 41-42.) buyurmuştur. Kur'an dışındaki nazım şekillerinin, diğer semavi kitaplarda görüldüğü gibi ilave ve noksanlıklarla, değiştirilmesi mümkündür.

Kur'an'ın benzeri getirilmekten uzak olmasındaki icazı da, açıkça görülmektedir. İster beğenilsin, ister beğenilmesin, her sanatın kendisiyle, uygulayanları arasında, yakın bir münasebet, kuvvetli bir bağı vardır. Bunun delili; herkesin ayrı bir sanat dalı seçmesi, bununla olması, bu sırada içinde bir rahatlık hissetmesi kendisinde bir kuvvet, bu sanata karşı bir sevgi, kalbinde büyük bir huzur meydana gelmesiyle mümkün olur. Allahu Taâlâ, lisana hakimiyetleri sebebiyle her türlü mânayı, her sanat dalında başarmasını bilen hitabet ve belagat ehlini, Kur'an'a muarazaya davet edip, onları mislini getirmede aciz bırakınca, bu muarazadan vazgeçmek zorunda kaldılar. Böylece gerçek ilim sahipleri, onları bu muarazadan alıkoyan ilahi bir kuvvet olduğunu anladılar. Şu halde hangi icaz, bütün belâgat ehlini, zahirde muarazada aciz bırakıp, batında bundan vazgeçirebilecek bir güce sahip olabilir?

Sekkaki, «M i f t a h» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'ın icazı anlaşılır, fakat tavsifi mümkün olmayan icazdır. Bu aynen, veznin anlaşılması, fakat tavsifinin mümkün olmaması gibidir. Güzel sesli kimsenin durumu da böyledir. Sesindeki nağmeler anlaşılır, fakat tavsifini yapmak mümkün olmaz. Kur'an'ın icazını, ancak ilm-i maâni ve beyanı iyice bilen, muhtevasını kavrayan, akl-ı selim sahibi kimseler idrak edebilir.

Ebu Hayyan et-Tevhidi şöyle der: Bundaru'l-Farisi'ye, icazın Kur'an'daki yeri sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: Bu, mânası olmayan, saçma bir sorudur. Bu soru tıpkı, insanda insanın yeri nedir, sorusuna benzer. Halbuki, insanın insanda bir yeri olmaz. Fakat soru insanın tamamı üzerinde olsaydı, tarifi mümkün olurdu. Sahip olduğu şerefinden dolayı, Kur'an da böyledir. O'nda mevcut olan her mâna, başlı başına bir delil, muarızlara karşı bir mucize, okuyana bir hidayettir. Allah kelamındaki gayeyi, Kitab'ındaki sırları bütünüyle kavramak, beşerin gücü dışındadır. Bu sebeple, insan aklı hayret içinde kalmış, basireti O'nun yanında kaybolmuştur.

Hattabi ise şöyle der: Maâni ulemasının çoğu, Kur'an'daki icazın belâga-

tında olduğu görüşündedir. Fakat bunu açıklamak onlara zor gelmiş, belagatındaki zevke meyletmişlerdir.

Gerçek şu ki; kelamın çeşitli yönleri vardır. Beyan ilmi açısından, mertebeleri farklıdır. Bu mertebelerin bir kısmı, belağat yönününden oldukça kuvvetli, bir kısmı fesahat yönünden kolay, bir kısmı da ifadede mutlak yumuşaklığı olan mertebelerdir. Birincisi, mertebelerin en yükseği, ikincisi ortası, üçüncüsü de en basit olanıdır. Kur'an'ın belağatında bu üç mertebeden birer hisse bulunmaktadır. Her birinden birer örnek alınmış, bu örneklere uygun bir şekilde cümleler tanzim edilmiş, ilahi kelamın azameti ve akıcılığı içinde, bir arada toplanmıştır. Bu iki vasıf ayrı ayrı kalırsa, iki zıd gibi olur. Kelamındaki akıcılık, ibaresindeki kolaylığın neticesi olduğu gibi, kuvveti de kıraatındaki heybetin neticesidir. Bu iki husus birbirinden farklı olmakla beraber, Kur'an'ın nazmında birleşince, Kur'an'a mahsus bir fazilet meydana getirir, Resûl-i Ekrem'e açık bir delil olur.

İnsanın, Kur'an'ın benzerini getirmedeki aczi, şu noktalarda toplanır:

İnsanın, Arap dilinde mevcut bütün kelimeleri bilmesi; bu kelimelerle ifade edilen eşyanın mânasını bütünüyle kavraması; yanyana dizilişiyle meydana gelen nazım şekillerini öğrenmesi mümkün değildir. Böyle olunca, nazım şekillerinin en güzelinden, ilahi kelamın benzerini getirmek üzere en faziletlisini seçmeye güçleri yetmeyecektir. İlahi kelam; vazedilen kelime, kelimeyle tamamlanan mâna, her ikisini bir arada toplayan bir nazım gibi, üç unsuru ihtiva eder. Kur'an, iyice tetkik edilince, bu unsurların çok mükemmel bir şekilde birbirine kaynaştığı görülür. Öyle ki Kur'an'ın kelimelerinden daha fasih, daha kuvvetli ve daha akıcı bir kelime, nazım yönüyle de daha kuvvetli bir telif, bir uygunluk ve benzerlik görülemez. Mânasında ise, benzerleri arasında O'na tekaddüm edecek, Onun fevkalade yüksek derecesine ulaşacak bir kelamın bulunmadığına her akıl sahibi şahid olur.

Bu üç unsur, dağınık bir şekilde her kelamda bulunabilir. Bunların müştereken bir kitapta toplanması, ancak Allah kelamında mümkün olmuştur. Bundan da anlaşılır ki Kur'an, muciz bir Kitab'dır; en fasih kelimeler, en güzel nazımla gelmiştir. Bu nazım; Allah'ın tevhidini, kötü sıfatlardan tenzihini, itaata daveti, ibadetine devamı, helal, haram ve mübahı tayini, insana nasihatla yol gösterişi, iyiliği emredip kötülükten alıkoyuşu, güzel ahlaka irşadı, kötü ahlakı yasaklayışı, herşeyi yerli-yerince yaratıp, daha güzelinin görülemeyişi ile, en sahih mânaları ihtiva etmektedir. Ayrıca; önceki milletlerin haberleri, karşılaştıkları felaketleri anlatan, gelecekte vuku bulacak olaylardan haber veren, lehte ve aleyhte her türlü delil ve hucceti bir arada toplayan bir nazım tahayyül etmek de imkansızdır. Bütün bunlar, Allah'ın davet ettiği hidayet yolunun lüzumunu te-

kit etmekte, emir ve yasaklarına uymanın vucubiyetini göstermektedir.

Şurası bilinen bir gerçektir ki, bunların bir benzerini getirmek, dağınık halde bulunanları tanzim edip bir arada toplamak, beşer gücünü aşan bir kuvvettir. Bu yüzden insan, Kur'an'ın çok ötesinde kalmış, benzerini getirmede veya şeklini tenkid etmede, acz içine düşmüştür. Kur'an'a karşı koyanlar, manzum zannederek, O'na bazen şiir, güçleri yetmeyip aciz kaldıklarını görünce de sihirdir, demişlerdir. Haddi zatında onlar, Kur'an'ın icazını kalben kabulleniyor, içlerinde bir kamçı gibi ağırlığını hissediyor, korku ve hayrete kapılıyorlardı. Kısmen de olsa, bunu itiraftan kendilerini alamıyorlardı. Bu yüzden onlar; Kur'an'ın ayrı bir tatlılığı, ayrı bir berraklığı vardır, demek zorunda kalmışlardı. Bazen de cehalete düşmüşler, Hz. Peygaberin ümmi olduğunu, yanında Kur'anı imla ettiren veya yazdıran birinin bulunmadığını bildikleri halde, inat, cehalet ve acizliklerini görmemezlikten gelerek Kur'an'a: اساطير الاولين اكتتبها فهي تملى عليه بكرة واصيلا **«Evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onlar kendisine okunuyor.»** (Furkan, 5.) diyecek kadar ileri gidip O'na dil uzatmışlardır.

Ebu Hayyan et-Tevhidi sözlerine devamla şöyle der: Kur'an'ın icazı konusunda, ulemanın temas etmediği bir yönü dile getirmiştim. Bu yön Kur'anın düşünceye ve kalbe yaptığı tesiridir. Manzum olsun, mensur olsun, bazen lezzet ve halaveti, bazen de meydana gitirdiği korku ile, Kur'an kadar kulağa hoş gelen, kalbe nüfuz eden hiçbir söz yoktur. Kur'an buna işaret ederek şöyle buyurur: لو انزلنا هذا القرآن على جبل لرأيته خاشعا متصدعا من خشية الله **«Biz bu Kur'anı bir dağa indirseydik, Allah'ın korkusundan onu başeğmiş, paramparça olmuş görürdün.»** (Haşr, 21.), الله نزل احسن الحديث كتابا متشابها مثاني تقشعر منه جلود الذين يخشون ربهم **«Allah sözün en güzelini, birbirine benzer, ikişerli bir kitap halinde indirdi. Rablerinden korkanların, ondan derileri ürperir.»** (Zümer, 23.)

Aynı konuda İbnu Suraka şöyle der: Belagat uleması, Kur'an'ın icaz yönleri konusunda farklı görüşlere sahiptir. İleri sürdükleri görüşlerin çoğunda, bir hikmet ve doğruluk mevcuttur. Fakat tesbit ettikleri icaz vecihleri, tamamına nazaran çok cüzi bir miktardadır. Bazıları icazı, belağatla birlikte muciz, bazıları beyan ve fesahatla muciz, bazıları ise, tertib ve nazmı ile muciz olduğunu söyler. Bazıları da Kur'anın hitap tarzı; Arabın şiir, hitabet, nesir, nazım tarzından başkadır. Bununla beraber Kur'an'ın harfleri onların kullandıkları harfler, kelimeleri konuştukları kelimelerdir. Böylece Kur'an'ın üstünlüğü kendini gösterir. Kur'an âyetlerindeki insicam kısaltılsa, âyetlerin harfleri değişse, akıcılığı kaybolur. İşte Kur'anın en açık icaz yönü buradadır.

Bazıları ise Kur'anın icazını, okuyanın bıkmaması, tilaveti tekrarlansa bile dinleyenin usanmamasında, bazıları ise önceki milletlerden haber vermesinde, bazıları çeşitli meselelerde gaybi ve hikemi bilgileri kesinlikle vermesinde, ba-

zıları da izahı uzun süren, kısaltılması zor olan bilgileri, bir arada toplamasında arar.

Zerkeşi, «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Bu ilimle uğraşan ulema, Kur-andaki icazı, yukarıda zikredilen ifadelerden her birinin ayrı ayrı değil, hepsinin bir arada bulunduğu görüşündedir. Gerçekten Kur'an, bunların hepsine şamildir. Buna göre, sadece birine nisbet edilmesinin mânası yoktur.

Şu hususlar da Kur'anın icazındandır: İster ikrar eden, ister inkar eden olsun, dinleyenin kalbine korku vermesi, kıraatında daimi bir tazelik ve yumuşaklık bulunması, insan kelamında umumiyetle görülmeyen, kolaylık ve zorluk gibi birbirine zıd iki ayrı özellik taşıyan ibareyi bir arada toplaması, başkasına ihtiyaç duyulmayan en son Kitap olması, önceki semavi kitapların izahında Kur' ana ihtiyaç duyulmasıdır. ان هذا القرآن يقص على بنى اسرائيل أكثر الذى هم فيه يختلفون «**Bu Kur'an İsrail oğullarına kendilerinin ayrılığa düştükleri şeylerin bir çoğunu anlatıyor..**» (Neml, 76.) âyeti buna delildir.

Rummani, eserinde şöyle der: Kur'anın icaz yönü muarazayı terketmekle ortaya çıkar. Bu da, muaraza sebeplerinin bulunması, buna şiddetle ihtiyaç duyulması, herkese karşı koyma, karşı koymanın engellenmesi, beliğ olma, geleceğe ait hususlardan haber verme, adet olanı nakzetme, her mucize ile kıyas edilerek yapılır.

Bu ifadede geçen **âdet olanın nakzı** şu mânadadır. Âdet olan, Araplar arasında bilinen kelam nevilerinin çeşitlerinde cari olan şiir, seci, hitap, risale, insanların sohbet esnasında kullandıkları mensur ifadelerdir. Kur'an, bu âdetin dışında, kendine has üslubu ile nâzil olmuştur. Bu üslubun, diğer üslupları aşan bir özelliği, sözün en güzeli olan şiirin de üstünde bir yeri vardır. Kur'anın **her mucize ile kıyaslanması,** icazının mucize olma yönüyle ortaya çıkmasıdır. Denizin yarılması, asanın yılana dönüşmesi ve buna benzer diğer mucizeler, icaz için tevessül edilen tek yoldur. Şu halde Kur'an, alışılmış olan üslubun dışındadır, insanlarda muarazaya güç bırakmamıştır.

Kadı lyad, «e ş - Ş i f a» adlı eserinde şöyle der: Kur'anın çok değişik icaz vecihleri vardır. Bu vecihler, şu dört nevide toplanır:

a– Dizilişindeki (tertib) güzellik, kelimelerindeki uyum ve fesahat, icaz vecihleri, kelamda mahir olan Arapların âdetini aşan belagata sahip olması.

b– Fevkalade nazmı, Arap kelamının üslubu dışında, kendine has üslubu, nazım ve nesir şekli, âyetlerinde maktaın bulunuşu, kelimelerin fasılalarla bitişi, kendinden önce ve sonra, benzerinin bulunmayışı.

Kadı lyad, bu arada şunu da ilave eder: Bu iki neviden her biri, icazdır. Araplar, bunlardan hiçbirine muktedir olmadılar. Şu halde bu iki nevi icaz, onların kudreti dışında, sözlerindeki fesahattan farklı bir icazdır. Bu husus, icazın,

belağat ve üslupta olduğu iddiasında bulunanların görüşüne muhaliftir.

c- Vuku bulmayan, fakat vukuu daha sonra aynen gerçekleşen gaybi heberleri ihtiva etmesidir.

d- Geçmiş asır ve milletlerin, birbirine intikal eden şeriatlarına dair haberleri bildirmesidir. Bunlardan bir tek kıssayı, ömrünü bu uğurda harcayan Ehli Kitap'tan pek az kimse bilirdi. Oysa Resûlullah bu kıssaları, okuma-yazma bilmeyen bir ümmi olduğu halde, gerçek yönleri ile olduğu gibi anlatırdı.

Kur'anın icazından olan bu dört vecih, şüpheye meydan bırakmayacak şekilde açıktır. Bunların dışında, icaz vecihlerinden biri de, Allah'ın yapmamalarını emrettiği, yapacak olurlarsa buna kadir olmayacaklarını bildirdiği konularda, aciz kaldıklarını gösteren âyetlerdir. Aralarından hiçbiri, bunu temenni etmediği halde, Yahudiler hakkında nâzil olan فتمنوا الموت ان كنتم صادقين ولن يتمنوه ابدا **«..Doğru iseniz, haydi ölümü isteyin..Fakat ölümü asla istemezler.»** (Bakara, 94-95.) âyetleri buna misaldir. Bu icaz şekli, üçüncü nevi icaza dahil olabilir. Bir diğer vechi de, dinleyenin kalbinde hasıl olan korku, okuyanda beliren heybettir. Cubeyr b. Mutim'in, akşam namazı vaktinde, Resûlullah'dan Tûr sûresini işitip Müslüman olduğu gibi, bazı âyetleri işiterek Müslüman olanların durumu da, bu icazın tesiri iledir. Cubeyr b. Mutim, olayı şöyle anlatır: Resûlullah ام خلقوا من غير شيء ام هم الخالقون ... ام هم المصيطرون **«Yoksa kendileri, hiçbir şey olmadan (yaratıcısız) mı yaratıldılar. Yoksa yaratanlar kendileri midir?..yoksa hakim (yönetici) olan kendileri midir?»** (Tûr, 35-37.) âyetlerini okuduğun - da, korkudan kalbimin yerinden kopacağını hissettim. O an, İslamın kalbime yerleştiği ilk andır.

Âyetleri dinlemekle Müslüman olarak ölenler hakkında müstakil eserler telif edilmiştir.

Kadı Iyad, şunu da ilave eder: Kur'an'ın icaz yönü, Allah'ın hıfzını üzerine almasıyla, dünya baki kaldıkça var olacak ebedi bir mucize olmasıdır.

Bir başka yönü de, okuyanı usandırmaması, dinleyeni dinlemekten bıktırmamasıdır. Okuyan ve dinleyen bilakis tılavetine kapılır, zevkı ve muhabbetti çoğalır. Halbuki, Kur'an dışındaki kelamın okunup dinlenmesi, sıkıcı ve usandırıcı olur. Bu yüzden Resûlullah Kur'anı: **Ne kadar çok okunursa okunsun, tazeliğini kaybetmez,** şeklinde vasıflandırmıştır.

Bir diğer yönü de, hiçbir kitapta bulunmayan ilim ve bilgileri kendinde toplaması, az sayıdaki kelime ve harflerde mevcut olan ilim ve bilgileri kimsenin kavrayamamasıdır.

Kadı, sözünü şöyle tamamlar: Kur'an'ın bu yönleri, belağatına dahildir. Bunun icazda ayrı bir yön sayılmaması gerekir. Yukarıda zikredilen vecihler, Kur'an'ın icazından değil, hususiyet ve faziletindendir. Kur'an'ın gerçek icazı ilk

dört vecihde zikredilen hususlardır. Ancak, bunlara bütünüyle itimad edilmemelidir.

5- Kur'an'daki İcazın Miktarı

a- Kur'an'daki icazın miktarı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısım Mutezile uleması, Kur'an'ın bütünüyle muciz olduğu görüşündedir. Ancak Tûr sûresinin 35-37. âyetleri bunu reddetmektedir.

Kadı Iyad şöyle der: Kur'an'ın icazı; ister uzun, ister kısa olsun, bir sûreye bağlıdır. Bu da, Bakara sûresindeki 23. âyette geçen فأتوا بسورة من مثله ifadesine dayanmaktadır.

Kadı Iyad bir başka yerde şöyle der: İcaz; bir sûre veya sûre miktarı bir âyette olmalıdır. Burada kuvvetli belağat üstünlüğü hissedilmelidir. Kevser sûresi kadar harfi olan âyet muciz sayılır. Bundan daha az miktarında icaz olmaz.

Bazıları da yalnız bir âyette icaz olmaz; ancak âyetler grubunda olur, dediler.

فلياتوا بحديث مثله ان كانوا صادقين **«Doğru iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler.»** (Tûr, 34.) âyetine dayanarak bazı ulema; Kur'an, azıyla da, çoğuyla da mucizdir, demişlerdir. Kadı Iyad ise; âyet, buna delalet etmemektedir. Bir ifadenin tamam olması, kısa sûrenin kelimelerinden daha az kelime ile ifade edilmemesidir, der.

b- Kur'anın icazı, kendiliğinden bilinip bilinmiyeceği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kadı, bu konuda şöyle der: Ebu'l-Haseni'l-Eşari; icaz, Nebi'ye kendiliğinden zuhur etmiştir, der. Kur'an'ın muciz olması, ise, istidlale dayanır. Demek istediğimiz şudur: Araplar dışında bir kimsenin Kur'an'daki icazı bilmesi, istidlale dayanır. Araplardan belağatı bilmeyenlerin durumu da aynen böyledir. Arap dilinin bütün yönleri ve edebi sanatlarındaki inceliği bilen kimse, Kur'anın benzerini getirmede, hem kendisi, hem de başkalarının acze düştüğünü kendiliğinden anlar.

c- Ulema, Kur'an'ın terkiplerinden, daha kuvvetli bir tenasüp, ifade ettiği mânadan daha kuvvetli bir düzgünlüğü olan bir kitap bulunmadığı için, en üst mertebede beliğ olduğunda ittifak ettikten sonra, fesahatında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Kadı, fesahatında farklılık olduğunu reddeder. Bazı ulema, Kur'an'ın kelimeleri, fesahatın en yüksek noktasındadır. Ebu Nasri'l-Kuşeyri, bu farkı kabul ederek şöyle der: Kur'an'daki her kelimenin, fesahat bakımından en üst derecede olduğunu iddia edemeyiz. Diğer ulema da; Kur'an'da hem fasih, hem de en fasih kelimelerin bulunduğu görüşündedir.

Şeyh İzzeddin b. Abdisselam, bu görüşü benimsemekle beraber, şöyle bir soru yöneltir: Kur'an'ın tamamı, niye en fasih kelimelerle nâzil olmadı?

es-Sadr Mevhubu'l-Cezeri, bu soruya şöyle cevap vermiştir: Şayet Kur'an en fasih kelimelerle nâzil olsaydı, fasih ile en fasih arasını cemeden Arap dilindeki mutat usulün dışında nâzil olur, icazındaki hüccet eksik kalırdı. Kur'an Arapların mutad lisanı üzere nâzil olmakla muarazadaki acizliklerini ortaya koymuş; **«Bize gücümüz yetmeyen bir kelam getirdin»** demelerini engellemiştir. Muarızların bu sözü, gören bir kimsenin âma olana: **Gözümle sana üstün geldim,** demesine benzer. Âma olan ise kendisine: **Ben de görebilseydim, yendiğini kabul ederdim,** fakat sen görüyorsun, ben ise görmüyorum. Bu durumda sana karşı koymam nasıl mümkün olur? şeklinde verdiği cevapla göstermiş olur.

d– Şiir, mevzun bir kelam olduğu gibi, derecesi diğer kelam nevilerinden üstün olduğu halde, Kur'an'ın şiire benzemeyişindeki hikmet, hakikat ve doğruluk kaynağı olmasıdır. Şairin yapacağı tek şey, batılı hak şeklinde düşünmesi, hakikatı ve doğruyu gizlemesi, başkalarını kötüleme ve eziyet vermede mübalağa yolunu seçerek ifrata gitmesidir. Bu yüzden Allahu Taâlâ Resûlü' nü şair olmaktan tenzih etmiştir. Şiirde daha çok yalan görüldüğü için, kıyasta bulunan ilim ehli, batıl ve yalanla sonuçlanan kıyaslara, çoğu kez, şiir adını vermiştir. Bazı hikmet erbabı şöyle demiştir: Lisanı düzgün olan mütedeyyin bir şairin şiirinde garip (anlaşılması güç) kelime kullandığı görülmemiştir.

Kur'an'da şiire benzer bir yön olduğu iddiasına, şu cevap verilmiştir: Kur' an'ın şiire benzer olmasına, şiir denilemez. Şiirin ilk şartı, gayesi; şiir olarak yazılmasıdır. Şayet Kur'an şiir olsaydı, vezinli söz söyleyen herkesin şair olması gerekir, herkese şair denirdi. Herkes, az-çok vezinli konuşabilir. Fasih kimselerin konuşmasında bu husus, daha çok görülür. Eğer Araplar, bu gibi vezinli sözlerin şiir olduğuna inansalardı, buna karşı koyar, derhal kınarlardı. Çünkü bu konuda, oldukça hassas ve titizlerdi. Sözlerindeki insicamın en üst noktaya ulaşması için bu durumu mutlaka dikkate alırlardı.

Bir beyitlik söze, şiir denilmediği söylenir. Şiir en az, iki veya daha çok beytten meydana gelir. Receze de şiir denilmemiştir. Recezin şiir olabilmesi için, en az dört beytten ibaret olması gerekir. Bu hal, Kur'an'da kesinlikle mevcut değildir.

e– Bazı ulema şöyle der: Kur'an'ın tehaddide bulunması cinlere değil insanlaradır. Çünkü cinler, Arap diliyle nâzil olan Kur'an'ı bilmezler. قل لئن اجتمعت الانس والجن **«De ki: 'Eğer insanlar ve cinler toplansalar..»** (İsrâ, 88.) âyetinde cinlerin zikredilmesi, Kur'an'ın icazını tazim içindir. İnsanların ve cinlerin birleşerek meydana getireceği kuvvet, her birinin ayrı ayrı göstereceği kuvveten daha tesirlidir. Bu iki grubun tehaddide bir araya geldiği, birbirlerine yardım ettiği farzedilse bile, Kur'an'a muarazada gene aciz kalırlar. Her ikisi aciz kaldığına göre, birinin daha aciz kalacağı ortadadır. Bazı ulema da şöyle demiştir:

Cinlere de tehaddi yapılmıştır. Melekler de, Kur'an'ın mislini getirmekten aciz oldukları için, âyetin mânasına dahildir. Kirmani, «G a r a i b u' t - T e f s i r» adlı eserinde şöyle der: Âyette sadece ins ve cinnin zikredilmesi, Resûlullahın meleklere değil, ins ve cinne peygamber olarak gönderilmesindendir.

f– Gazzali'ye: ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا «**Eğer (o) Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler** bulurlardı.» (Nisa, 82.) ayetinin manası sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: Âyetteki **ihtilaf** kelimesi, çeşitli mânaları olan müşterek anlamlı bir kelimedir. Âyette murad edilen mâna, insanların Kur'an hakkındaki ihtilafı değil, Kur'an'ın bizzat kendisinden ihtilafın nefyedilmesidir. **Bu sözde ihtilaf vardır,** cümlesi; o sözün bir yönü dine, bir yönü de dünyaya aittir, demektir. Şu halde bu söz, nazmı muhtelif olan sözdür. Bunun bir kısmı şiir vezninde, bir kısmı şiirin tagyir edilmiş şeklinde, bazısı akıcı bir üslupta, bazısı da bunun aksi bir üslupta gelir. Halbuki Allah kelamı bu gibi ihtilaflardan münezzehtir. Çünkü O, nazımda aynı usluba, sûre ve âyetlerdeki tenasübe, fesahatta da birbirinden farksız dereceye sahiptir. Kur'an'da, zayıf veya kuvvetli yoktur. Bütün kelimeler aynı manaya yönelmiştir. O da, insanları Allah'ın vahdaniyetine davet, dünya hayatından ahiret hayatına çekmektir. İnsan sözünde bu gibi ihtilaflar bulunur. Şair ve ediplerin sözü Kur'an'la kıyas edildiğinde, nazmındaki üslup yönüyle farklı olduğu kadar, fesahatın bizzat kendisi ve derecesiyle de farklı olduğu görülür. Hatta bunlar, zayıf veya kuvvetli ibarelere de sahiptir. Bu yüzden iki risale, iki kaside ve şiir, değişik gayelerle yazılmıştır. Şairler ve fesahat ehli, her konuda yazarlar. Bazen dünyayı methederler. Bazen zemmederler, bazen korkakları överek cesur olduklarını söylerler, bazen de zemmederek zayıflıklarını belirtirler. Bazen kahramanlığı methederler, ona cesaret adını verirler, bazen de zemmederek korkaklığa çevirirler. İnsan sözü, bu gibi ihtilaflardan kurtulamaz. Çünkü sözleri, yaşayışlarındaki gaye ve değişikliğe dayanır. İnsan, içinde bulunduğu duruma göre değişebilir. Neşeli anında fesahatı artar, üzüntülü anında ise aynı fesahatı bulamaz. Bu yüzden, gayeleri de değişiktir. Bazen bir şeye meyleder, bazen de uzaklaşır. Bu gibi halleri, zaruri olarak konuşmalarında farklılık meydana getirir. Bir insanın yirmi üç sene boyunca (ki bu müddet, Kur'anın nüzul müddetidir) aynı gaye ve aynı üslupta konuştuğuna tesadüf edilmemiştir. Halbuki Resûllah da bir insandı, değişik halleri vardı. Şayet Kur'an Resûlün veya bir başkasının sözü olsaydı, içinde çokça ihtilaf bulunurdu.

g– Kadı İyad, şöyle der: Kur'an'nın dışında, Tevrat ve incil gibi, Allah kelamından muciz olan bir kitap var mıdır? şeklinde bir soru sorulsa, buna şu cevabı veririz: Gaybi haberleri ihtiva etmede, Kur'an gibi muciz olsa bile, nazmında ve telifinde muciz olan bir başka kitap mevcut değildir. Kur'an dışındaki kitap-

larda yoktur. Şurasını kesin olarak biliyoruz ki, Kur'an dışındaki semavi kitaplarda tehaddi vaki olmadığından kullanılan dilin, icaz derecesine varacak şekilde fazileti ve fesahat yönleri mevcut değildir.

İbnu Cinni, «M e s a i l u' l - H a t ı r i y y a t» adlı esrinde: قالوا ياموسى اما أن تلقي و اما أن نكون أول من ألقى «**Dediler ki: 'Ey Musa, ya sen at, yahut önce atan biz olalım.»** (Tâhâ, 65.) âyetinin tefsiri sırasında şunu zikrder: اما أن تلقى ifadesinden dönüş, iki gaye ile olmuştur. Biri; âyetlerin birbirine yakın kelimelerle başlamasından dolayı lafzi, diğeri de mânevidir. Mânevi olması; Allahu Taâlânın sihirbazlardaki kuvveti, bununla Musa'ya karşı koyma güçlerini bildirmek istediği için bu lafzı kullanmasıdır.

Sonra şöyle bir sual ortaya attı: Sihirbazların fesahat ehli olmadıklarını biliyoruz. Bu bakımdan, onların fesahat ehlinden oldukaları görüşüne nasıl gideriz? Bu husus şöyle cevaplandırılmıştır: Kur'and'a, fasih olmayan insanlardan hikaye edilerek verilen sözlerin bulunduğu âyetler, gerçekte onların sözleriyle değil, mânaları Arapça olarak gelmiştir. Bu sebeble: قالوا ان هذان لساحران يريدان أن يخرجاكم من أرضكم بسحرهما و يذهبا بطريقتكم المثلى «**Dediler ki: 'Bunlar iki büyücüden başka bir şey değil, istiyorlar ki büyüleriyle sizi yurdunuzdan çıkarsınlar ve sizin örnek yolunuzu (en güzel dininizi) yok etsinler.»** (Tâhâ, 63.) âyetınde görülen fesahatin, Arap olmayanın lisanı uzere gelmedıgı açıkça ortadadır.

h– Barizi, «E n v a r u' t - T a h s i l f i E s r a r i' t - T e n z i l» adlı kitabının mukaddemesinde şöyle der: Bir cümlenin mânası; birbirinden güzel, değişik kelimelerle ifade edilebilir. Aynı şekilde cümlenin bir kısmı, diğer kısmına uygun, daha fasih kelimelerle ifade edilebilir. Bu bakımdan, cümledeki mânayı daima gözününde bulundurmak veya mânaya uyacak bütün kelimeleri düşünmek, sonra da bunların en uygun ve en fasihini kullanmak gerekir. Bunların hepsini, beşer kelamında bir arada görmek imkansızdır. Halbuki Allah'ın ilminde bunlar, kendiliğinden hasıl olan hazır bilgilerdir. Bu yüzden Kur'an-ı Kerim, tatlı veya daha tatlı, fasih veya daha fasih kelimeleri ihtiva etse bile, sözün en güzeli ve en fasihiyle nâzil olmuştur. Kur'an'da buna misal teşkil eden âyetler şunlardır: و جنى الجنتين دان «**İki cennetin meyvelerini de kolayca toplarlar.»** (Rahman, 54.) Allahu Taâlâ bu âyetin yerine و ثمر الجنتين قريب **İki cennetin de meyveleri yakındır,** buyursaydı; جنى ile جنتين kelimeleri arasındaki cinası vermemesi, ثمر kelimesinin de cenneteki meyvelerin olgunlaştığına işaret etmemesi, fasıladaki yakınlığı belirtmemesi yönüyle, âyetteki metnin yerini tutmazdı.

و ما كنت تتلو من قبله من كتاب «**Sen bundan önce bir kitap okumuyordun.»** (Ankebut, 48.) âyeti de bu kabildendir. Âyette, hemzedeki ağırlıktan dolayı تقرا fiili yerine تتلو fiili, لاريب فيه (Bakara, 2.) âyetinde, idgamın ağırlığı sebebiyle

لاشك فيه yerine Kur'an'da daha çok kullanılan لاريب فيه ifadesi, ولاتهنوا (Âl-i İmrân, 139.) kelimesinin telaffuzundaki hafiflikten dolayı ولاتضعفوا yerine kullanılması, وهن العظم منى «..**kemiklerim gevşedi..**» (Meryem, 4.) âyetindeki kelimenin, fethanın zammeden daha hafif olması bakımından ضعف yerine gelmesi, أمن (Bakara, 62.) âyetindeki kelimenin, aynı mânadaki صدّق fiilinden hafif olmasından dolayı أمن fiilinin gelmesi, (çünkü آمن fiili, Kur'an'da تصديق den daha çok kullanılmıştır.), آثرك الله «**Allah seni üstün kıldı..**» (Yûsuf, 91.) âyetindeki kelimenin, telaffuzundaki hafiflikten dolayı فضلك yerine gelmesi, وآتى المال (Bakara, 177.) âyetindeki fiilin telaffuzundaki hafiflikten dolayı, أعطى المال yerine gelmesi, انذر (Ahkaf, 21.) âyetindeki fiilin telaffuzundaki hafiflikten dolayı خوّف yerine gelmesi, خير لكم (Bakara, 184.) âyetindeki kelimenin, hafiflikten dolayı أفضل لكم yerine gelmesi daha güzeldir. هذا خلق الله «**İşte Alah'ın yarattıkları..**» (Lokman, 11.), يؤمنون بالغيب (Bakara, 3.) âyetlerindeki kelimelerin masdar halinde gelmesi مخلوق ve غائب şeklinde gelmesinden daha hafiftir. تنكح fiili (Bakara, 230.), تتزوج fiilinden hafiftir. Çünkü فعل babı, تفعّل babından daha hafiftir. Bu sebeple Kur'an'da نكح fiili daha çok kullanılmıştır.

Tahfif ve ihtisardan dolayı hakiki mânasıyla vasfedilmese bile, Allahu Teâlânın sıfatlarından olan; Rahmet, Gazap, Rıda, Hubb ve Makt, gibi kelimelerin kullanılışı da bu kabildendir. Şayet bu kelimeler yerine, hakiki mânasındaki kelimeler kullanılsaydı, sözde artış olur, يعامله معاملة المحب والماقت **Ona sevgili muamelesi veya düşman muamelesi yapar** denilirdi. Hafifliği ve kısalığından dolayı bu kelimelerin, mecaz veya teşbih olarak gelişi, hakiki mânalarıyla gelişinden daha güzeldir. Çünkü, فلمّا آسفونا انتقمنا منهم «**Ne zaman ki bizi kızdırdılar, onlardan öç aldık..**» (Zuhruf, 55.) âyeti, فلمّا عاملونا معاملة المغضب **Bize karşı düşmanca tavır takınınca,** ile فلمّا أتونا إلينا بما يأتيه المغضب **Bize düşmanca tavır takınanların gelişi gibi gelince,** demekten daha güzeldir.

i- Rummani şöyle der: Kısa sûrelerde muarazanın mümkün olması düşünülebilir mi? şeklinde bir soru sorulsa, buna şu cevap verilir: Kısa sûrelerde, muaraza caiz değildir. Bu sûrelerle tehaddi yapıldığını kabul eden, فأتوا بسورة Yûnus, 38.) âyetinde ifade edildiği üzere, aciz kalacağı açıkça görülür. Zira muaraza, sûrenin kısa veya uzun olmasıyla belirlenmemiştir.

Kısa sûrelerde fasılanın yerine geçecek bir kelime bulunarak, fasılayı değiştirmek mümkündür. Bu husus, muaraza olur mu? şeklinde bir soru sorulsa, buna şu cevap verilir: Mümkün değildir. Kuvvetli şiir yazma gücü olan bir kimsenin, bir beyitlik şiir yazmasının mümkün olduğunu kabul eden kimse, onun vezinli mi, vezinsiz mi yazdığını ayırt edemez. Bu kimse, Rube'nin:

وقاتم الأعماق خاوى المخترق مشتبه الأعلام لماع الخفق
بكل وفد الريح من حيث انخرق

beytindeki kafiyeleri değiştirmek istese, المخترق yerine الممزق ، الخمق yerine الشفق ، انخرق yerine انطلق kelimelerini getirse, bunu yapabilir. Şiirde en az bilgisi olan bile, bu kasidede Rube'ye muarazada bulunduğu, şiir yazma kabiliyeti olduğu söylenemez. Fasılaları değiştirenin durumu da aynen böyledir.

ALTMIŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DAN İSTİNBAT EDİLEN İLİMLER

Allahu Taâlâ: ،مافرطنافى الكتاب من شى «..**Biz bu Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır..»** (Enam, 38.), وهدى ورحمة وبشرى [illegible] للمسلمين **«Sana bu kitabı, herşeyi açıklayan·ve Müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjdeci olarak indirdik!»** (Nahl, 89.) buyurmuştur.

Resûlüllah (s.a.v.) bir hadisinde: 'İlerde birtakım fitneler doğacaktır' demesi üzerine bazı sahabe: 'Bundan nasıl kurtulunur?' şeklinde sordukları soruya, Tirmizi ve diğer muhaddislerin rivayet ettiği, şu cevabı vermiştir: Allah'ın Kitabına sarılın. Çünkü Onda, sizden önceki ve sonrakilerin karşılaştığı veya karşılaşacağı haberler ile, yaşadığınız zamandakilerin haberlerini bulursunuz.»

Said b. Mansur, Ibnu Mesud'un şöyle dedığini nakleder: Ilim' öğrenmek isteyen Kur'an'a sarılsın. Çunku Kur'an'da, geçmiş ve gelecek milletlere ait bilgiler mevcuttur. Beyhaki bu bilgileri, **ilimlerin asılları vardır,** şeklinde açıklamıştır.

Beyhaki; Hasenu'l-Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Allahu Taâlâ, yüz dört kitap indirmiştir. Bunlardaki ilmi; Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an'da toplamıştır. Sonra da bu üç Kitap'taki ilmi, Kur'an'a yerleştirmiştir.

İmam Şafii hazretleri şöyle buyurur: Ulemanın söylediği her söz, Sünnet-in şerhi, Sünnet de Kur'an'ın şerhidir. Reşûlullah'ın hüküm ifade eden her sözü, Kur'an'dan aldığı mânadır.

Burada derim ki; İmam Şafii'nin bu sözünü, «e l - U m m» adlı eserinde rivayet ettiği: Ben ancak, Allah'ın Kitab'ında helal kıldığını helal, haram kıldığını haram kılarım, hadisi teyid etmektedir.

Said b. Cubeyr: Resûlullah'ın hadisi olarak duyduğum her sözü doğrulayan bir âyeti, Allah'ın Kitab'ında mutlaka bulmuşumdur. İbnu Mesud da şöyle der: Size bir hadis naklettiğimde, Kur'an'dan bunu doğrulayan bir âyeti de gösterebilirim. Bu iki sözü, İbnu Ebi Hatim rivayet etmiştir.

İmam Şafii, aynı eserinde şöyle der: Din mevzuunda, birinize isabet eden bir musibetten kurtuluş yolunu gösteren delil, ancak Allah'ın Kitab'ında bulunur. Bazı hükümler, sadece Sünnette mevcuttur, denilse şöyle cevaplarız:

Hakikatte Kur'an'dan alınmıştır. Çünkü Kur'an, Resûle uymamızı ve O'nun sözleriyle amel etmemizi farz kılmıştır.

Şafii hazretleri, bir defasında Mekke'de şöyle buyurdu: Bana istediğinizi sorun, Kur'an'dan size cevap vereyim. Kendisine: İhramlı olan bir kimse, eşek arısını öldürse, ne dersiniz? diye sorulduğunda Besmele okuyarak وماآتاكم الرسول فخذوه ومانهاكم عنه فانتهوا **«Peygamber size ne verdiyse onu alın neyi yasakladıysa ondan sakının..»** (Haşr, 7.) âyetiyle cevap verdi.

Bize Sufyan, o Misar b. Kidam, o Kays b. Müslim, o da Tarık b. Şihabdan, Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Ömer, ihramlı olan bir kimseye eşek arısını öldürmesini emretmiştir.

Buhari, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Allahu Taâlâ, güzel görünmek için, Allah'ın hilkatını değiştirerek dövme yapan ve yaptıran, yüzündeki kılları söken ve göğüsünü açan kadınlara lanet olsun! şeklindeki sözünü duyan Benu Esed kabilesinden bir kadın, İbnu Mesud'a gelerek: Duyduğuma göre siz; şu ve şu gibi işleri yapanları lanetlemişsiniz, bu doğru mudur? diye sorar. İbnu Mesud kadına: Resûlullah'ın lanetlediği kimseyi ben niye lanetlemeyeyim? Bu lanet, Allah'ın Kitabında mevcuttur, şeklinde cevap verir. Bunun üzerine kadın; Kur'an'ı ben de okudum, senin dediklerine rastlamadım, der. Bunun üzerine İbnu Mesud: Eğer dikkatle okusaydın, mutlaka bulurdun. Sen Kur'an'da وماآتاكم الرسول فخذوه ومانهاكم عنه فانتهوا **«Feygamber size neyi verdiyse alın, neyi yasakladıysa ondan sakının..»** âyetini hiç duymadın mı? deyince kadın: Evet duydum, şeklinde mukabelede bulununca İbnu Mesud; şu halde Resûlullah, bunu kesinlikle yasaklamıştır, der.

İbnu Suraka, «K i t a b u' l - İ c a z» adlı eserinde, Ebubekr b. Mücahidin şöyle dediğini nakleder: Âlemde ne varsa, hepsi de Allah'ın Kitabında mevcuttur. Kendisine; hanların zikri hangi âyettedir? diye sorulduğunda: ليس عليكم جناح أن تدخلوا بيوتا غير مسكونة فيها متاع لكم **«Oturulmayan ve içinde eşyanız bulunan evlere girmenizden dolayı size bir günah yoktur..»** (Nur, 29.) âyetini okumuş, iskan edilmeyen evlerin hanlara işaret olduğunu söylemiştir.

İbnu Berracan şöyle demiştir: Resûlullah'dan sadır olan her sözün, uzak veya yakın, kendisi veya aslı, Kur'an'da mevcuttur. Bunu, anlayabilen anlar, göremeyen de göremez. Verdiği her hüküm ve karar böyledir. Bunu herkes içtihadı, ilmi derecesi ve anlayış kabiliyeti ölçüsünde kavrar.

İbnu Ebi'l-Fadl el-Mursi, «T e f s i r»inde şöyle der: Kur'an, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini sinesinde toplamıştır. Öyle ki, bu ilimlerin hakikatını ancak Allah bilebilir. Allah'ın nezdinde olıkoydukları hariç, Resûlullah da bilebilir. Kur'an'ın lügatı, kelimelerin yazılışı, harflerin mahreci ve adedi, kelimelerin, âyetlerin, sûrelerin, hiziblerin, nısıfların, rubuların, secdelerin sayısını, her on âyette

bir talimi, mânalarına inmeden mümasil âyetleri ve müteşabih kelimelerin tesbiti gibi hususlarla, Kurra adı verilen kimseler uğraşmıştır.

Nahiv uleması; isim, fiil ve harflerin murab ve mebnisini, bunlardan amel eden veya etmeyen üzerinde durmuş, isimler ve ona bağlı mevzularda, fiillerin lazım ve müteaddi gibi çeşitleri, kelimelerin yazılışları gibi meseleleri genişçe ele almışlardır. Hatta bunlardan bazıları, müşkilini irab etmiş, bazıları da Kur'an-ın kelime kelime irabını yapmışlardır.

Bazı müfessirler, kelimeleriyle meşgul olmuş, bir mânaya, iki veya daha çok mânaya gelenlerini tesbit etmiş, bir mânası olan kelimeleri, kendi mânasıyla değerlendirip gizli mânalarını açıklığa kavuşturmuş, iki veya daha çok mânaya muhtemel olanlardan birini tercih etmiş, herbiri bu konuda görüş ileri sürmüş kendi görüşüne göre mâna vermişlerdir.

Usul uleması, akli deliller, asli ve nazari şahidlerle meşgul olmuşlar, لو كان فيهما آلهة الا الله لفسدتا **«Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de (yer ve gök) bozulup gitmişti..»** (Enbiya, 22.) âyeti gibi pek çok âyetler üzerinde düşünüp, Allah'ın vahdaniyeti, mevcudıyeti, bekası, kıdemi, kudreti, ilmi, ve zatına layık olmayan sıfatlardan tenzihine işaret eden deliller çıkarmış, buna usuluddin ilmi adını vermişlerdir.

Bir kısım ulema Kur'an'daki hitaplar üzerinde durmuş, bunların umum veya hususi mânaya geldiklerini görmüş, hakikat ve mecaz gibi kelimelerde mevcut dil ile ilgili hükümler çıkarmış; tahsis, ihbar, nass, zahir, mucmel muhkem, müteşabih, emir, nehiy nesih ile kıyas, istishab ve istikra gibi konularda fikir beyan etmişler, buna usul-i fıkh adını vermişlerdir.

Bir kısım ulema, inceden inceye tetkik edip düşünerek, âyetlerde mevcut helal, haram gibi çeşitli hükümleri tesbit etmişler, bunlara dair usulü, furuu tesis edip, üzerinde geniş bir şekilde durmuşlar, buna ilmi furu veya fıkıh adını vermişlerdir.

Bir kısım ulema; önceki asır ve milletlerin kıssalarını araştırmış, onlarla ilgili haberleri nakletmiş, bıraktıkları eserleri ve başlarından geçen olayları derlemiş, dünyanın yaratılışı ve akabinde mevcut olan eşyayı zikretmiş, buna tarih veya kısas adını vermişlerdir.

Diğer bazıları da; kalpleri titreten, dağları yerinden oynatan hikmet, emsal ve mevize gibi mevzular üzerinde durmuşlar, Kur'an'da mevcut vaad, vaid, tahzir, tebşir, mevt mead, neşr haşr, hisab ikab, cennet, cehennem gibi mevize çeşitlerini, ceza esaslarını istinbat etmişler, buna, hitabet veya vaaz adını vermişlerdir

Diğer bazıları ise; Yusuf (a.s.)a anlatılan yedi semiz inek kıssası, hapiste karşılaştıgı ıki kişinin rüyası, güneş, ay ve yıldızların kendisine secde eder gö-

görünüşü gibi tabir usulünü istinbat etmişler, buna rüya tabiri adını vermişlerdir. Her rüyanın tabirini Kur'an'dan çıkarmağa çalışmışlar, eğer bunda bulamadıkları olursa, Kur'an'ın şarihi olan Sünnete müracaat etmişler, Sünnette de bulamadıklarını, hikem ve emsal kitaplarında aramışlar, bunlarda da bulamadıklarını, halkın ıstılahında ve ف بالعر امر • (Araf, 199.) âyetinin işaret ettiği örf ve adetlerine müracaat etmişlerdir.

Bir kısmı, miras âyetlerindeki hisseyi ve ilm-i feraiz'in ele aldığı diğer hususları incelemiş, yarım, üçtebir, dörttebir, altıdabir, sekizdebir gibi feraiz hesaplarını, avle ait (varislere ait terekenin taksiminde artakalan mala) meseleleri istinbat etmişler, bundan vasiyet hükumlerini çıkarmışlardır.

Bir kısım ulema da, gece ve gündüzün meydana gelişindeki hikmetlere delalet eden âyetler üzerinde düşünmüş, güneş ve ayın menzilleri ile yıldızlar ve burçlara ait esasları tesbit etmişler, buna mevakıt ilmi (vakıt tayini) adını vermişlerdir.

Şair ve edipler, Kur'an'daki kelimelerin fesahatı, nazmındaki bedi ve belağatı, mebde ve maktaı, hüsn-i tehallus'u, hitap çeşitlerini, ıtnab, icaz ve benzeri hususları dikkatle incelemiş, buradan, maânı, beyan ve bedi ilmini meydana getirmişlerdir.

Kur'an'daki işari mânalarla uğraşan hakıkat erbabı, lafzındaki mâna ve inceliklere dalmış, bunlara ait fena, beka, huzur, havf, heybet, üns, vahşet, kabz, bast ve benzeri tabirler kullanmışlardır.

Kur'an, bu ilimler dışında; tıp, cedel, heyet, hendese, cebir ve mukabele, müneccimlik (istikbale ait bilgiler) ve diğer konuları ihtiva etmektedir. Tıp ilminin gayesi, sağlığın korunması, kuvvetin sağlanmasıdır. Bu durum birbirine zıt olan azaların işleyişindeki uyumu sağlamakla mümkün olur. Allahu Taâlâ: وكان بين ذلك قواما **«..bu ikisinin arasında dengeli olur..»** (Furkan, 67.) âyetinde bunları bir arada toplamıştır. Biliyoruz ki Kur'an'da, hastalıktan sonra sıhhata kavuşmayı, bedendeki bir rahatsızlıktan sonra şifa bulmayı ifade eden شراب مختلف الوانه فيه شفاء للناس **«Renkleri çeşit çeşit bir içecek çıkar ki, onda insanlara şifa vardır..»** (Nahl, 69.) âyeti bulunmakta, buna ilaveten kalbi hastalıkların şifasını sağlayan âyetler de yer almaktadır.

Pek çok sûrede yer alan heyet ilmi ile ilgili âyetlerde, yer ve göklerin yaratılışı, tedbir ve tasarrufu zikredilmekte, ulvi süfli mahlukat âlemi, bütün genişliği ile anlatılmaktadır.

Hendese ilmine, انطلقوا الى ظل ذى ثلاث شعب **«Bir gölgeye gidin ki üç dallıdır..»** (Mürselat, 30.) âyetinde işaret vardır.

Cedel ilmi, âyetlerin ihtiva ettiği deliller, mukaddime ve neticeler, tasdik ve tekzip gibi diğer hususlarla uğraşır. Hz. İbrahim'in Nemrud ve kavmi ile mü-

nazarası bu ilimde önemli bir yer işgal etmektedir.

Cebir ve mukabele ilmi, zayıf bir ihtimalle denildiğine göre, bazı sûre başlarında bulunan harflerden hareketle, önceki milletlerin beka müddeti, yıllar ve günleri, İslam ümmetinin beka müddeti, dünyanın geçmiş ve gelecekteki ömrü ile meşgul olan ilimdir.

Kur'an'da, günlük hayatta zaruri olan bazı sanatların aslı ve âyetlerin isimleri mevcuttur. Mesela; وطفقا يخصفان عليهما من ورق الجنة **«Ağaç yapraklarıyla vücutlarını örtmeye başladılar..»** (Araf, 22.) âyetinde terzilik, اتونی زبر الحديد **«Bana demir kütükleri getirin..»** (Kehf, 96.) ve والناله الحديد **«Ona demiri yumuşattık..»** (Sebe, 10.) âyetlerinde demircilik, واصنع الفلك باعيننا **«Gözetimimizde gemiyi yap..»** (Hûd, 37.) âyetinde marangozluk, نقضت غزلها **«..ipliğini çözen kadın..»** (Nahl, 92.) âyetinde ipekçilik, كمثل العنكبوت اتخذت بيتا **«..bir ev edinen örümceğe benzer»** (Ankebut, 41.) âyetinde dokumacılık, افرايتم ما تحرثون **«Ektiğinizi gördünüz mü?»** (Vakıa, 63.) âyetinde çiftçilik, كل بناء وغواص **«Her bina ustasını ve dalgıcı.»** (Sad, 37.), وتستخرجوا منه حلية تلبسونها **«..giyeceğiniz süsler çıkarırsınız..»** (Nahl, 14.) âyetlerinde dalgıçlık, واتخذ قوم موسى من بعده من حليهم عجلا **«Musa kavmi, kendisinden sonra ziynet takımlarından yapılmış bir buzağı heykelini...»** (Araf, 148.) âyetinde kuyumculuk, صرح ممرد من قوارير **«o, sırçadan yapılmış cilalı şeffaf bir..»** (Neml, 44.), المصباح فی زجاجة **«..lamba cam içindedir..»** (Nur, 35.) âyetinde züccaciyecilik, فاوقد لی یا هامان علی الطین **«..Ey Haman, haydi benim için çamurun üzerinde ateş yak..»** (Kasas, 38.) âyetinde çömlekçilik, اما السفينة **«Ama o gemi de..»** (Kehf, 79.) âyetinde denizcilik, علم بالقلم **«Kalem ile öğretti..»** (Alak, 4.) âyetinde kitabet, احمل فوق رأسى خبزا **«Başımın üstünde ekmek taşıyorum..»** (Yûsuf, 36.) âyetinde fırıncılık, بعجل حنيذ **«Kızarmış buzağı..»** (Hûd, 69.) âyetinde aşçılık, وثيابك فطهر **«Elbiseni temizle..»** (Müddessir, 4.) âyetinde temizleyicilik, الا ما ذكيتم **«..henüz canları çıkmadan kesmeniz hariç..»** (Mâide, 3.) âyetinde kasaplık, صبغة الله **«Allah'ın boyası..»** (Bakara, 138.) âyeti ile جدد بيض وحمر **«..beyaz ve kırmızı yollar..»** (Fâtır, 27.) âyetinde boyacılık, وتنحتون من الجبال بيوتا فارهين **«Dağlardan ustalıkla evler yontuyorsunuz.»** (Şuarâ, 149.) âyetinde taşçılık, وما رميت اذ رميت **«Attığın zaman sen atmadın..»** (Enfâl, 17.) âyeti ile واعدوا لهم ما استطعتم من قوة **«Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın..»** (Enfâl, 60.) âyetinde atıcılıkla ilgili işaretler bulunmaktadır. Kur'an'da ayrıca; âlet isimleri, yiyecek içecek ve nikah çeşitleri, kâinatta olmuş-olacak bütün şeylerin tahakkuku, ما فرطنا فی الكتاب من شیء **«Bu kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır..»** (Enam, 38.) âyetinde ifade edilmiştir. Mürsî'nin sözleri, özetle bu kadardır.

İbnu Suraka şöyle der: Kur'an'da Allah'ın zikrettiği icaz vecihlerinden bazısı da; sayıların hesabı, toplanması, bölmesi, çarpması, muvafakat, telif, müna-

sebet, tansif ve mudaafe'dir. Hesap ilmiyle uğraşanlar, Resûlullah'ın sözünde sadık olduğunu, Kur'an'ı kendisinin uydurmadığını, bunlarla anlarlar. Zira Resûl-i Ekrem, ne felsefeciler arasına girmiş, ne hesap, ne de hendese bilenlerle karşılaşmıştır.

Ragıb Isfahani şöyle der: Allahu Taâlâ, bütün peygamberlerin nübüvvetini, Peygamberimizin nübüvvetiyle hitama erdirdiği, şeriatlarını Peygamberimizin şeriatıyla kısmen nesh, kısmen de tamamladığı gibi, önceki kitapların muhassalası olan Kur'an'ı da Resûlüne indirmiştir. Allahu Taâlâ يتلو صحفا مطهرة فيها كتب قيمة **«..tertemiz sayfalar okuyan bir elçidir. O sahifelerde doğru yazılmış hükümler vardır.»** (Beyyine, 2-3.) âyetiyle haber vermiştir. Hacminin küçüklüğüne rağmen, ihtiva ettiği çok geniş mânalarla bu Kitab'ı bir mucize olarak indirmiş, bunları kavramaktan aciz kalmıştır. Nitekim; و لو أن ما في الأرض من شجرة أقلام و البحر يمده من بعده سبعة أبحر ما نفدت كلمات الله **«Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, denizler de (mürekkep olsa) arkasından yedi deniz de ona yardım etse, Allah'ın kelimeleri tükenmez..»** (Lokman, 27.) âyeti bunu ifade etmektedir. Beşer aklı bunları kavramaktan aciz olmakla beraber, Kur'an'ın nurundan ve işaret ettiği şeylerden faydalanacak güçtedir. Bu husus, aşağıdaki şiirde şöyle dile getirilmiştir:

كالبدر من حيث التفت رأيته يهدي الى عينيك نورا ثاقبا
كالشمس في كبد السماء وضوءها يغشى البلاد مشارقا ومغاربا

Kur'an ay gibidir, onu açıp baktığında (okuyup anladığında), gözlerine doğruyu gösteren bir nur bahşettiğini, görürsün; Kur'an göğün ortasındaki güneş gibidir, ışığıyle yeryüzünün doğusunu ve batısını aydınlatır.

Ebu Nuaym ve bazı ulema, Abdurrahman b. Ziyad b. Enam'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Hz. Musa'ya bir gün şöyle denilmiştir: Semavi kitaplar içinde Ahmed'in (s.a.v.) Kitab'ı, dövüldükçe yağı çıkan bir kabtaki süde benzer.

Kadı Ebubekr b. Arabi, «K a n u n u ' t - T e v i l» adlı kitabında şöyle der: Kur'an'daki ilimler elli, dört yüz, yedi bin ve yetmiş bin ilimdir. Bunlar, Kur'an'daki kelime sayısına göre, her kelimenin zahir, batın, hadd ve matla' gibi dört ile çarpılması sonucu elde edilen sayıdır. Bu sayıya, terkip halindeki kelimelerle atıflar, dahil değildir. Kur'an'daki ilimler, sayılamayacak kadar çoktur, gerçek sayılarını ancak Allah bilir.

Kur'an ilimleri üç ana konuda toplanır. Bunlar; Tevhid, Tezkir, Ahkamdır.

Mahlukata ait bilgliler, Allah'ın isim, sıfat ve efali ile ilgili bilgiler, Tevhid'e dahil olan bilgilerdir.

Vaad ve vaid, cennet ve cehennem, zahir ve batının temizlenmesi, Tezkirin konularındandır.

Bütün mükellefiyetler, faydalı ve zararlı şeylerin beyanı, emir, nehiy ve

menduplar, Ahkam'ın konularındandır. Fatiha sûresinde her üç ilim toplandığından, Ummu'l-Kur'an adını almıştır. İhlas sûresine de, bu üç ilimden biri olan Tevhid'i ihtiva ettiğinden, Kur'an'ın üçte biri denilmiştir.

İbnu Cerir şöyle der: Kur'an, şu üç ilmi ihtiva eder; bunlar: Tevhid, Ahbar ve Dini bilgilerdir. Tevhid'in tamamını ihtiva ettiğinden İhlas sûresine, Kur'an'ın üçtebiri denilmiştir.

Şeyzele şöyle der: Gerçek şudur ki; İbnu Cerir'in bu üç husus, sadece bunları değil, bunların daha fazlasını ihtiva etmektedir. Çünkü Kur'an'ın ilimleri, idrak edilemeyecek ve sayılamayacak kadar çoktur.

Ali b. İsa şöyle der: Kur'an, şu otuz mevzuu ihtiva eder; bunlar ilam, teşbih, emir, nehiy, vaad, vaid, cennet, cehennemin vasfı, Allah'ın isim ve sıfatları, nimetlerine şükrü, muhaliflere delil getirmeyi, mülhidlere cevap vermeyi öğretmek, rağbet, korku, hayır, şer, güzel, çirkin hikmetin vasfı ve marifetin faziletini beyan etmek, iyileri övmek, kötüleri zemmetmektir.

Bu konuda şunu ilave etmek isterim: Kur'an, her şeyi ihtiva eden bir Kitap'tır. Çeşitli ilimlerin aslı olan her bab ve her meseleye, Kur'an'da işaret eden deliller vardır. Kur'an'da ayrıca; canlı-cansız bütün mahlukatın çeşitli yönleri, yer ve göklerin melekutu, arş-ı âlâ ve yerin dibinde olanlar, kâinatın yaratılışı, meşhur peygamber ve meleklerin isimleri, geçmiş milletlerle ilgili haberler arasında, Hz. Adem'in cennetten çıkarılışı sırasında İblis'le olan kıssası, Abdulharis adını verdiği oğlu, Hz. İdris'in yüce bir mevkiye yükseltilmesi, Nuh tufanı, Ad kavminin iki kıssası, Semud kavmi ve deve kıssası, Hz. Yûnus kıssası, Eyke ve Medyen halkının Hz. Şuayb'le olan kıssası, Hz. Lut kavmi, Tubba'ın kavmi, Ress halkı, Hz. İbrahim kavmi ve Nemrud'la mücadelesi, oğlu İsmail'i annesiyle birlikte Mekke'de bırakması, Kabe'nin inşası, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi, Hz. Yusuf ve kardeşlerinin kıssası, Hz. Musa'nın doğumu, nehre atılışı, Kıbtı'yi öldürüşü, Medyen'e gidişi, Hz. Şuayb'ın kızıyla evlenişi, Tur'da Allah'la konuşması, Firavn'a gelişi, Mısır'dan çıkışı, düşmanı boğuşu, kavminin buzağıya tapması, Bakara ve Hızır'la olan kıssası, Hz. Musa'nın zalimlere savaşı, Çin'e kaçan kavmin, Talut'un, Hz. Davud'un Calut'la olan kıssası, Hz. Süleyman ve Saba melikesinin kıssası, Taun'dan kaçanların, öldükten sonra tekrar dirilenlerin kıssası, Zülkarneyn kıssası, Doğuya ve Batıya gidişi, Seddi bina edişi, Hz. Eyyub kıssası, Zülkifl kıssası, Hz. İlyas kıssası, Hz. Meryem ve doğum kıssası, Hz. İsa'nın risaleti ve göğe çekiliş kıssası, Hz. Zekeriyya ve oğlu Yahya'nın kıssası, Ashab-ı Kehf kıssası, Ashab-ı Rakim kıssası, Buht-ı Nasr kıssası, biri cennetlik olan iki kişinin kıssası, cennet ehlinin kıssası, Âl-i Yasin'den inananın kıssası, Ashab-ı Fil kıssası, gibi kıssalar mevcuttur.

Kur'an'da ayrıca; Hz. İbrahim'in Resûlullah'a (s.a.v.) duası, Hz. İsa'nın

müjdesi, Resûlüllah'ın biset ve hicreti, gazvelerinden olan Bakara sûresindeki Benu Hadrami seriyyesi, Enfal sûresinde Bedr gazvesi, Âl-i İmran sûresinde Uhud gazvesi ve Küçük Bedr savaşı, Ahzab sûresinde Hendek muharebesi, Fetih sûresinde Hudeybiye barışı, Haşr sûresinde Benu Nadir gazvesi, Tevbe sûresinde Huneyn ve Tebük gazveleri, Mâide sûresinde.Haccetu'l-Veda, Zeyneb binti Cahş'ın nikahı, Resulün seriyyeden alıkonuşu, ezvac-ı mutahharanın Resulüllah'a karşı müşterek tavır almaları, İfk kıssası, İsra kıssası inşikak-ı kamer olayı, Yahudilerin Resule sihir yapmaları gibi, Resulüllah'la ilgili haberler mevcuttur.

Kur'an'da ayrıca; insanın yaratılışından ölümüne kadarki safhalar, ölümün keyfiyeti, ruhun kabzı ve semaya yükselişi, Mümin kadına cennet kapısının açılıp kafir kadına kapanması, kabir suali ve azabı, ruhların karar kıldığı yer, büyük kıyamet alametlerinden olan Hz. İsa'nın inişi, Yecüc ve Mecüc'ün, Dâbbenin ve dumanın çıkışı, Kur'an'ın yükselişi, yeryüzünün yok oluşu, güneşin batıdan doğuşu, tevbe kapısının kapanışı, üç nefha sonunda yeniden diriliş, haşr ve neşir, kıyametin korkunç halleri, güneşin şiddetli sıcaklığı, arşın gölgesi, mizan, havz-ı kevser, sırat, hesap günü ve kurtulanlar, uzuvların şehadeti, amel defterinin sağ ve sol ele verilişi veya arkadan verilişi, şefaat, makam-ı mahmud, cennet ve kapıları, içindeki nehirler, ağaçlar, meyveler, ziynet eşyaları, kaplar, cennetteki dereceler, Allahın ruyeti, cehennem kapıları, içindeki vadiler, azab ve işkence çeşitleri, zakkum ve irinli suların zikri de yer almaktadır.

Kur'anda; hadisde varid olan Allah'ın esma-i hüsnası, mutlak isimlerden bin ismin zikri, Resûlullah'ın bütün isimlerinin zikri yer almaktadır. Ayrıca; imanın yetmiş küsur şubesi ile üç yüz on beş kadar İslami hükümler mevcuttur. Küçük ve büyük günah nevileri, Resûlullah'dan varid olan her hadisi tasdik eden âyetler ile, şerhi ciltler dolusu olacak bilgiler de Kur'an'da yer almaktadır.

Bir kısım ulema, Ahkamu'l-Kur'an'la ilgili müstakil eser telif etmiştir. Kadı İsmail, Ebu Bekr b. Ala, Ebu Bekr'r-Razi, Keyelhirasi, Ebu Bekr b. Arabi, Abdulmunim b. Furs, İbnu Nuveyz Mendad, bunlardandır.

Bazı ulema, tasavvufla ilgili eserler yazmıştır.

İbnu Berracan, hadislerle takviye ederek bu mevzuyu içine alan müstakil bir eser yazmıştır.

Bu sahada ben de bir kitap yazdım, «el-İklil fi İstinbati't-Tenzil» adını verdim. Kitabımda; fıkhi, usuli, itikadi ve bunlar dışında bazı meseleleri ele aldım. Kitabım bu sahada, oldukça faydalı bilgiler ihtiva etmektedir. Bunlara vakıf olmak isteyen, müracaat edebilir.

Kur'an'da Ahkam Âyetleri

Gazzali ve diğer bazı ulema şöyle der: Kur'an'daki ahkam âyetlerinin sa-

yısı, beş yüzdür. Bazıları bu sayıyı, yüz elli olarak gösterirler. Bu rakamı verenlerin gayesi, Kur'an'da açıkça zikredilen âyetler olsa gerektir. Çünkü kıssa, emsal ve benzeri âyetlerden hüküm istinbat etmek de mümkündür.

İzzeddin b. Abdisselam, «e l - İ m a m f i E d i l l e t i' l - A h k a m» adlı eserinde şöyle der: Âyetlerin büyük bir kısmı, güzel ahlak ve âdabı ihtiva eden hükümler taşımaktadır. Bir kısmında bu hükümler açıkça belirtilmiştir. Bunların bir kısmı istinbat yoluyla çıkarılır. İstinbat; ya bir başka âyete müracaat etmeksizin yapılır, وامرأته حمالة الحطب «**Karısı da odun hammalı.**.» (Tebbet, 3.) âyetinden kafirlerin nikahındaki sıhhatın istinbatı, فالآن باشروهن.... حتى يتبين لكم الخيط «**Artık şimdi yaklaşın... beyaz iplikten ayrılıncaya kadar.**» (Bakara, 187.) âyetinden, cünüb bir kimsenin tuttuğu orucun sıhhatının istinbatı buna misaldir. Ya da; bir başka âyete müracaat edilerek yapılır. وفصاله في عامين «**Onun ayrılması da iki yıl içinde olmuştur.**» (Lokman, 14.) âyetinden hamilelik müddetinin en az altı ay olduğunun isbatı buna misaldir. Müellif şunları da ilave eder: Ahkam âyetleri bazen fiilin inşai (emir) sigasından anlaşılır ki, bu açık olarak anlaşılanıdır. اقيموا الصلاة «**Namazı kılın** (Bakara 43.) âyet. Bazen de أحل لكم «**Size helal kılındı.**.» (Bakara, 187), حرمت عليكم الميتة «**Leş..size haram edildi.**» (Mâide, 3.), كتب عليكم الصيام «**Size oruç farz kılındı.**.» (Bakara, 183.) âyetlerinde olduğu gibi, haber cümlesinden anlaşılır. Bazen de Şariin bir işi beğenmesi; veyahut onu yapandan razı olması; ayrıca bir işi sevmemesi veyahut yapanı sevmemesi tarzındaki açıklama; emir veya yasaklama mânasına gelir.

Allah'ın terkini emrettiği, zemmettiği, failini zemmettiği veya azarladığı, lanetlediği, sevmediği fiil, failini sevmediği, razı olmadığı, failini bundan alıkoyduğu, failini hayvana veya şeytanlara benzettiği, hidayetten veya kabulden men edici bulduğu, kötülük veya kerahetle vasfettiği, enbiyanın sakındığı veya bugzettiği, felahın nefyine sebeb olan her fiil, (...) Allah'ın yapılmasını menettiği fiillere delildir. Bunlar, kerahetten ziyade tahrimi gerektiren fiillerdir.

Mubah olan fiiller, âyette helal kılındı şeklindeki lafızlardan, gunah, beis, sıkıntı, muahezenin nefyi şeklindeki lafızlardan, mal-mülkle ilgili olan izin, bağış ve memnuniyeti tasvip şeklindeki lafızlardan, haramlığı süküt edilen lafızlardan, Allah'ın kulları için yarattığı şeyleri haram kılanı reddeden lafızlardan, önceki milletlerin zemmedilmeyen fiillerini reddeden lafızlardan çıkarılır. Şayet bu fiiller, medih şeklinde ise, vücup veya mübahlığı gösterir. Şeyh İzzeddin'in sözü burada bitmiştir. Bazı ulema şöyle der: Sükut ifade eden âyetlerden de deliller çıkarılır. Diğer bir kısım ulema ise; Allah insanı on sekiz âyette zikrederek mahluk olduğunu soylemiş, fakat Kur'a'nı elli dort âyette zikrettiği halde, mahluk olduğunu söylememiştir. الرحمن علم القرآن خلق الانسان âyetinde insanın mahluk olduğu belirtildiği halde Kur'an için böyle bir ifade kullanılmamıştır.

ALTMIŞ ALTINCI BÖLÜM

EMSALÜ'L-KUR'AN

Şafii ulemasının ileri gelenlerinden Ebu'l-Hasen el-Maverdi bu sahada bir eser telif etmiştir.

و لقدضربناللناس فى هذاالقران من كل مثل **«Andolsun biz. Kur'an'da insanlara her çeşit misali getirip anlattık..»** (Rum, 58.) ile و تلك الأمثال نضربها للناس و مايعقلها الا العالمون **«Biz bu misalleri insanlara anlatıyoruz, ama onları, bilenlerden başkası düşünüp anlamaz.»** (Ankebut, 43.) âyetleri Kur'an'da emsalin bulunduğuna işaret eden âyetlerdir.

Beyhaki, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.), Kur'an şu beş vecih (esas) üzerine nâzil olmuştur; Helal Haram, muhkem müt-şabih ve Emsal. Helalı işleyiniz, haramdan sakınınız, muhkeme uyunuz, müteşabihe inanıp emsal'den ibret alınız, buyurmuştur.

Maverdi şöyle der: Kur'an'ın önemli bir ilmi de, emsal ilmidir. Ulema, emsalle meşgul oldukları halde temsil edileni bilmediklerinden, bu konuda bir gaflet içindedirler. Çünkü temsil edilen olmaksızın, tek başına emsal, gemsiz at, yularsız deveye benzer. Bir kısım ulema da şöyle der: İmam Şafii, emsali, müçtehidin bilmesi gereken Kur'an ilimleri arasında sayar. Müçtehid ayrıca, Allah'a itaate, masiyetten sakınmaya delalet eden emsalin, hangi gaye ile söylendiğini bilmek zorundadır.

Şeyh İzzeddin şöyle der: Allahu Taâlâ Kur'an'daki emsali, ibret ve nasihat almak üzere zikretmiştir. Kur'an'daki emsallerin sevabdaki farklılığı, amelin zayi olması, medih, zem veya benzeri hususları ihtiva etmesi, ahkama delalet eden emsallerdir. Bazı ulema da şöyle der: Kur'an'daki darbı meselden; tezkir, nasihat, teşvik, yasaklama, ibret alma, kabullenme, murad edilen mânayı anlama, tasvir edileni gözle görülür hale getirme gibi, çeşitli faydalar sağlanır. Darb-ı mesel, mânayı müşahhas hâle getirir. Bu bakımdan mâna zihinde, beş duyunun yardımı ile daha iyi yerleşir. Bu sebeble emsalin gayesi, bilinmiyeni bilinene, görülmeyeni görülene teşbih etmektir. Kur'an'daki emsaller, mükafat, medih, zem, sevab, bir şeyin tazim veya tahkiri, bir şeyin kabulü veya ibtali gibi birbirinden farklı gayeler taşır. Allahu Taâlâ وضربنالكم الأمثال **«..size benzetmeler**

de yapıp anlatmıştık..» (İbrahim, 45.) âyetleriyle bize, emsalin sağladığı faydalardan dolayı lütufda bulunmuştur.

Zerkeşi, «e l - B u r h a n»da şöyle der: Kur'an'daki emsalin hikmeti, İslamın temel kaynağı olan, Kur'a'nı öğretmektir.

Zemahşeri ise şöyle der: Emsal, gizli mânayı keşfetmek, tasarlanan mânayı müşahhas hâle getirmek için yapılır. Temsil edilen önemli ise, temsil olunan da önemli, temsil edilen önemsiz ise, temsil olunan da önemsizdir.

İsbahani şöyle der: Arapların darb-ı mesel kullanması, ulemanın nazirede bulunması, bir takım gizli mânaları ortaya çıkarmada, gerçekleri göstermede kullandıkları, herkesçe bilinen bir husustur. Bunlar; tahayyül edileni gerçekleşmiş şeklinde, tasarlananı anlaşılır şeklinde, gaibi de müşahhas şeklinde gösterir. Darb-ı meselde, husumeti şiddetli olan hasma galip gelmek, kibirlenenin şiddetli tavrını sindirmek özelliği vardır. Darb-ı mesel, bir şeyi bizatihi vasfetmekle mümkün olmayan tesiri, kalbe yerleştirir. Bu yüzden Allahu Taâlâ Kur' an'da olsun, diğer semavi kitaplarda olsun, emsal-i çokça zikretmiştir. İncil'de, emsal sûresi vardır. Emsal ayrıca; Resûlün, enbiya ve hükemanın sözlerinde de çokça görülür.

Emsal'in Kısımları

Emsalu'l-Kur'an:

a– Darb-ı mesel yönü açıkça zikredilen,

b– Darb-ı mesel yönü kapalı olan şeklinde, ikiye ayrılır.

Birinciye misal: مثلهم كمثل الذى استوقد نارا **«Onların durumu, tıpkı şuna benzer ki (aydınlanmak için) bir ateş yakmak istedi..»** (Bakara, 17.) âyetidir. Allah bu âyette münafıklara, ateş ve yağmur gibi iki mesel getirmiştir.

İbnu Ebi Hâtim ve diğer muhaddisler, Ali b. Ebi Talha tariki ile İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Yukarıdaki âyette Allah, münafıklara darb-ı mesel getirmiştir. Onlar İslam'a değer verir görünürlerdi. Bu sebeple Müslümanlar, kendilerinden kız alıp verirler, mirasa ortak tutarlar, ganimeti beraberce paylaşırlardı. Işık tutanın elinden ışık alındığı gibi, Allah, onları öldükleri zaman üzerlerindeki şerefi alarak وتركهم فى ظلمات **«Onları karanlıklar içinde bıraktı..»** âyetiyle karanlıkta kalanlara benzetmiş, karşılaşacakları azabı او كصيب âyetiyle dile getirmiş, hallerini yağmura tutulmuşların haline benzetmiş, فيه ظلمات âyetiyle, içinde kaldıkları karanlığı dile getirmiş, ورعد وبرق âyetiyle başlarına gelen musibetleri belirtmiş, يكاد البرق يخطف أبصارهم **«Şimşek neredeyse gözlerini kapıverecek..»** âyetiyle münafıkların gizli yönlerine işarette bulunmuş, كلما أضاء لهم مشوا فيه **«önlerini aydınlattı mı onda yürürler..»** âyetiyle de, İslam'da gördükleri izzeti, bunun sonucunda duydukları güveni belirtmiştir. İslam'da bir zayıflama o-

lunca, bunu fırsat bilip karşı koymuşlar, hemen küfre dönmüşlerdir. ومن الناس من يعبد الله على حرف **«İnsanlar içinde Allah'a bir yar kenarındaymış gibi kulluk eden vardır..»** (Hac, 11.) âyeti, onların bu durumuna işaret etmektedir.

أنزل من السماء ماء فسالت أودية بقدرها **«Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce çağlayıp aktı..»** (Rad, 17.) âyeti de birinci kısma ayrı bir misaldir. İbnu Ebi Hatim, Ali b. Talib tarikıyle bu âyet hakkında İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bu âyette Allah, kalplerde bulunan imanın, yakin veya şek miktarına, darb-ı mesel getirmiştir. فأما الزبد فيذهب جفاء **«..köpük yok olup gider..»** âyeti şekki, وأما ما ينفع الناس فيمكث فى الأرض **«..insanlara yararlı olan ise yer yüzünde kalır..»** âyeti de yakini ifade eder. Altın ateşte eritildiğinde nasıl işe yarayan kısmı alınıp, geri kalan kısmı ateşte bırakılıyorsa, aynı şekilde Allah, yakini kabul edip, şekki terkeder. İbnu Ebi Hatim, Ata'dan yaptığı rivayette şöyle demiştir: Allah bu âyetle, Mümin ve kafire, darb-ı meselde bulunmuştur.

Katade'nin şöyle dediği rivayet olunuyor: Bu üç darb-ı meseli, Allah bir meselde toplamıştır. Bir fayda sağlamayan, bereketi bulunmayan köpük, nasıl yok olup giderse, batıl da aynı şekilde yok olup gider. Selden sonra yeryüzünde kalan su, nasıl meraları yeşertip, bereketi artırır ve nebatatı bitirirse, hak da böyledir. Ateşte eritilen altın ve gümüşün posası atılıp, nasıl özü kalıyorsa, hak da böyledir. Ateşe atılan altının posası, nasıl kaybolup gidiyorsa, aynı şekilde, batıl da kaybolup gider.

والبلد الطيب يخرج نباته باذن ربه **«Güzel olan memleketin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar..»** (Araf, 58.) âyeti de bu kısma ayrı bir misaldir. İbnu Ebi Hatim, Hz. Ali tarikıyle İbnu Abbas'ın bu âyet hakkında şöyle dediğini nakleder: Bu, Allah'ın Mümin için getirdiği meseldir. Mümin, güzel beldenin meyvesi güzel olduğu gibi kendisi güzel, ameli güzel olan kimsedir. Çirkin olan da toprağı çorak ve tuzlu olan belde gibi, kafire misal olarak getirilmiştir. Kafir, kendisi habis, ameli habis olandır.

أيود أحدكم أن تكون له جنة **«Biriniz ister mi bir bahçesi olsun ki..»** (Bakara, 266.) âyeti de bu kabildendir. Buhari, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer bir gün Ashab'a şöyle seslenir: أيود أحدكم أن تكون له جنة من نخيل وأعناب **«Biriniz ister mi bir bahçesi olsun ki (içinde) hurma ve üzümler..»** âyeti kimin hakkında nâzil oldu, biliyor musunuz? Onlar; Allah bilir deyince Hz. Ömer kızdı; ya biliyoruz veya bilmiyoruz deyin, şeklinde konuştu. Bu söz üzerine İbnu Abbas; aklımda, bundan biraz bilgi var diye söz alınca Hz. Ömer; kendini küçük görme, bildiğini söyle dedi. İbnu Abbas: Bir amel için mesel getirildi dedi. Ömer: Bu hangi amel diye sordu: İbnu Abbas; Allah'a itaat eden bir zenginin amelidir. Sonra Allah bu kimseye şeytanı musallat etti. Bütün malı yok o-

luncaya kadar masiyette kaldı, şeklinde cevap verdi.

İkinci kısım; kapalı olan darb-ı mesel.

Maverdi şöyle der: Bir gün Ebu İshak İbrahim b. Madarib b. İbrahim'in şöyle dediğini işittim: Babamdan duyduğuma göre şöyle demiştir: Huseyn b. Fadl'a şunu sordum: Sen Kur'an'da Arap ve Acemle ilgili meseller buluyorsun Allah'ın Kitabında, خير الامور اوساطها **Amellerin hayırlısı, orta olanıdır** hadisiyle ilgili âyetler biliyor musun? deyince evet biliyorum, bu mânada Kur'an'da şu dört âyet vardır, dedi: لافارض ولابكر عوان بين ذلك **«ne yaşlı, ne körpe ikisinin arasında..»** (Bakara, 68.), والذين اذاانفقوالم يسرفوا ولم يقتروا وكان بين ذلك قواما **«Onlar ki harcadıklan zaman ne israf ederler, ne de cimrilik ederler. Bu ikisinin arasında dengeli olurlar.»** (Furkan, 67), ولاتجعل يدك مغلولة الى عنقك ولاتبسطها كل البسط **«Ellerini boynuna bağlamış gibi yapma, tamamen de açma..»** (İsrâ, 29), ولاتجهر بصلاتك ولاتخافت بها وابتغ بين ذلك سبيلا **«Namazda pek bağırma, pek de (sesini) gizleme, bu ikisinin arasında bir yol tut.»** (İsrâ, 110.) âyetlerini okudu.

Kur'an'da, من جهل شيأ عاداه **Kişi bilmediğinin düşmanıdır,** sözüne uygun âyetler biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, şu iki âyet vardır, cevabını verdi: بل كذبوا بمالم يحيطوا بعلمه **«Hayır, bilgisini kavrayamadıkları, bir şeyi yalanladılar..»** (Yunus, 39), واذلم يهتدوا به فسيقولون هذا افك قديم **«Fakat onlar onunla hidayete erişemediklerinden: 'Bu, eski bir yalandır' diyecekler..»** (Ahkaf, 11.)

Kur'an'da, احذر شر من احسنت اليه **İyilik yaptığın kimsenin şerrinden sakın** sözünü doğrulayan âyetler biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, şu âyet bu darb-ı meseli doğrular, dedi: وما نقموا الا ان اغناهم الله ورسوله من فضله **«..Sırf Allah ve Resûlü, Allah'ın lütfuyla kendilerini zengin etti diye öç almaya kalkıştılar..»** (Tevbe, 74).

Kur'an'da, ليس الخبر كالعيان **Duyulan, görülen gibi değildir,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, şu âyet, bu darb-ı meseli doğrular, dedi: قال اولم تؤمن قال بلى ولكن ليطمئن قلبى **«..'İnanmadın mı' dedi. (İbrahim): 'Hayır, (inandım), fakat kalbim kuvvet bulsun diye'...dedi..»** (Bakara, 260).

Kur'an'da, فى الحركات بركات **Harekette bereket vardır,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, şu âyet bu meseli doğrular, dedi: ومن يهاجر فى سبيل الله يجد فى الارض مراغما كثيرا وسعة **«Allah yolunda göç eden kimse, yeryüzünde gidecek çok yer ve bolluk bulur..»** (Nisâ, 100).

Kur'an'da كما تدين تدان **Ne ekersen onu biçersin** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, من يعمل سوءا يجز به **«Kötülük yapan cezasını çeker»** (Nisâ, 123.) âyeti bunu doğrulayan âyettir.

Kur'an'da, حين تقلى تدرى **Canın yanınca anlarsın,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, و سوف يعلمون حين يرون العذاب من أضل سبيلا **«..Azabı gördükleri zaman kimin yolunun çarpık olduğunu bileceklerdir.»** (Furkan, 42.) âyeti bunu doğrulayan âyettir, dedi.

Kur'an'da, لايلدغ المومن من حجر مرتين **Mümin iki kere aldatılamaz** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, هل آمنكم عليه الاكما امنتكم على أخيه من قبل **«(Yakup) dedi ki: 'Daha önce kardeşini size inandığım gibi onu da, size güveneyim mi?..»** (Yûsuf, 64.) âyeti, bu meseli doğrular, dedi.

Kur'an'da, من اعان ظالما سلط عليه **Zalime yardım eden, zulme uğrar,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun diye sordum.

Evet bilyorum, كتب عليه أنه من تولاه فانه يضله و يهديه الى عذاب السعير **«Onun hakkında şöyle yazılmıştır: O kendisini dost edinen kimseyi saptırır ve alevli azaba götürür.»** (Hac, 4.) âyeti bu meseli doğrular, dedi.

Kur'an'da, لاتلد الحية الاحية **Yılandan ancak yılan doğar,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, و لايلدوا الافاجرا كفارا **«..yalnız ahlaksız, nankör (insanlar) doğururlar..»** (Nuh, 27.) âyeti bu meseli doğrular, dedi.

Kur'an'da, للحيطان آذان **Yerin kulağı var,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, و فيكم سمّاعون لهم **«..içinizde onlara kulak verenler vardır..»** (Tevbe, 47.) âyeti, bu meseli doğrulayan âyettir, dedi.

Kur'an'da, الجاهل مرزوق و العالم محروم **Cahil nimette, âlim sefalettedir,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, من كان فى الضلالة فليمدد له الرحمن مدا **«..Kim sapıklık içinde ise Rahman ona mühlet versin..»** (Meryem, 75.) âyeti, bu meseli doğrular, dedi.

Kur'an'da, الحلال لايأتيك الاقوتا و الحرام لايأتيك الا جزافا **Helal azı, haram çoğu getirir,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, اذ تأتيهم حيطانهم يوم سبتهم شرعا و يوم لايسبتون لاتأتيهم **«..Çünkü cumaertesi (tatil) yaptıkları gün balıklar onlara akın akın gelirdi. Cumaertesi yapmadıkları gün balıklar gelmezdi..»** (Araf, 163.) âyeti, bu meseli doğrular, dedi.

Cafer b. Şemsi'l-Hilafe «K i t a b u'l - Â d a b» adlı eserinde, Kur'an'da

darb-ı mesel durumunda olan kelimeleri bir babda toplamıştır. Bedi ilminin bir nevi olan bu çeşit darb-ı mesele, irsalu'l-mesel adı verilir. Bu konuda şu âyetleri misal olarak vermiştir:

لن تنالو البر حتى تنفقو امما تحبو ن (Âl-i İmrân, 92.) âyeti,

«Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça asla iyiliğe eremezsiniz..»

ليس لها من دو ن الله كاشفة (Necm, 58.) âyeti,

«Onu Allah'dan başka açacak kimse yoktur.»

الآن حصحص الحق (Yûsuf, 51.) âyeti,

«..İşte şimdi hak yerini buldu..»

و ضرب لنا مثلا و نسى خلقه (Yâsin, 78.) âyeti,

«Kendi yaratılışını unutarak bize mesel verdi..»

ذلك بما قدمت يداك (Hac, 10.) âyeti,

«(Ey insan) İşte bu senin ellerinin yapıp öne sürdüğü işler yüzündendir.»

قضى الأمر الذى فيه تستفتيان (Yûsuf, 41.) âyeti,

«..Sorduğunuz iş (bu şekilde) kesinleşmiştir.»

أليس الصبح بقر يب (Hûd, 81.) âyeti,

«..Sabah da yakın değil mi?»

و حيل بينهم و بينما يشتهو ن (Sebe, 54.) âyeti,

«Artık kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir..»

لكل نبأ مستقر (Enam, 67.) âyeti,

«..Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır..»

و لا يحيق المكر السيّء الا بأهله (Fâtır, 43.) âyeti,

«..Kötü tuzak ancak sahibine dolanır..»

قل كل يعمل على شاكلته (İsrâ, 84.) âyeti,

«De ki: 'Herkes kendi (haline) uygun yolda hareket eder'»

و عسى أن تكر هو اشينا و هو خير لكم (Bakara, 216.) âyeti,

«..Bazen hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda iyi olabilir..»

كل نفس بما كسبت ر هينة (Müddessir, 38.) âyeti,

«Her can kazandığıyle rehin alınmıştır.»

ما على الر سو ل الا البلا غ (Mâide, 99.) âyeti,

«Resûle düşen, sadece duyurmadır..»

ما على المحسنين من سبيل (Tevbe, 91.) âyeti,

«..iyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur..»

هل جز اء الاحسان الا الاحسان (Rahmân, 60.) âyeti,

«İyiliğin karşılığı, yalnız iyilik değil midir?»

كم من فئة قليلة غلبت فئة كثير ة (Bakara, 249.) âyeti,

«..Nice az bir topluluk var ki, Allah'ın izniyle çok tcpluluğa galip gelmiştir.»

آلآن وقد عصيت قبل (Yûnus, 91.) âyet,

«Şimdi mi? Oysa daha önce isyan etmiştin..»

تحسبهم جميعا وقلوبهم شتى (Haşr, 14.) âyeti,

«..Sen onları toplu sanırsın, oysa onların kalpleri dağınıktır..»

ولا ينبئك مثل خبير (Fâtır, 14.) âyeti,

«Sana her şeyden haberi olan (Allah) gibi hiç kimse haber veremez.»

كل حزب بما لديهم فرحون (Rûm, 32.) âyeti,

«Her grup kendi yanındakiyle sevin (ip övün) mektedir.»

ولو علم الله فيهم خيرا لأسمعهم (Enfâl, 23.) âyeti,

«Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi..»

وقليل من عبادى الشكور (Sebe, 13.) âyeti,

«..kullarımdan şükreden azdır.»

لا يكلف الله نفسا الا وسعها (Bakara, 286.) âyeti,

«Allah kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez.»

قل لا يستوى الخبيث والطيب (Mâide, 100.) âyeti,

«De ki: 'Murdarla temiz bir olmaz..»

ظهر الفساد فى البر والبحر (Rûm, 41.) âyeti,

«Karada ve denizde fesat çıktı..»

ضعف الطالب والمطلوب (Hac, 73.) âyeti,

«..isteyen de aciz, istenen de..»

لمثل هذا فليعمل العاملون (Sâffât, 61.) âyeti,

«Çalışanlar bunun için çalışsınlar..»

وقليل ماهم (Sâd, 24.) âyeti,

«..onlar da ne kadar azdır.»

فاعتبروا ياأولى الأبصار (Haşr, 2.) âyeti,

«..Ey akıl sahipleri ibret alın.»

ALTMIŞ YEDİNCİ BÖLÜM

AKSÂMU'L-KUR'AN

İbnu Kayyim Cevziye bu sahada müstakil bir eser yazmış «e t - T i b y a n f i A k s â m i' l - K u r' a n» adını vermiştir.

Kur'an'daki yeminin mânası; söylenen sözün tahkik ve tekid edilmesidir. والله يشهد ان المنافقين لكاذبون «..**Allah, münafıkların yalancı olduklarına şahitlik eder..**» (Münafikün, 1.) âyeti, haber cümlesi olmakla beraber, tekid ifade ettiğinden, kasem cümlesi olarak kabul edilmiştir.

Allah'ın yemin etmesi ne demektir? Yemin, şayet Mümini inandırmak için yapılmışsa, Mümin zaten yemine ihtiyaç duymaksızın, Allah kelamını doğrudan doğruya tasdik eder, kâfiri inandırmak için yapılmışsa, bu yeminin kâfire bir faydası olmaz, şeklinde bir soru şöyle cevaplandırılır: Kur'an-ı Kerim, Arap diliyle nâzil olmuştur. Araplar bir sözün tekidini istediklerinde, âdet üzere, yemin ederler.

Ebu'l-Kasım el-Kuşeyri, bu soruya şu cevabı verir: Allah'ın yemin etmesi, hüccetin kemalini ve tekidini gösterir. Hüccetteki hüküm, ya şahadetle, ya da yemin ifadesiyle belirtilir. Allah Kur'an'da, kâfirlere hüccet bırakmayacak şekilde bu iki nevi yemini zikretmiştir, شهد الله انه لا اله الا هو والملائكة واولو العلم «**Allah, kendinden başka (gerçek) tanrı olmadığına şahitlik eder, melekler ve ilim sahipleri de..**» (Âl-i İmrân, 18.) , قل اي وربي انه لحق «**De ki: 'Evet, Rabb'im hakkı için o bir gerçektir..**» (Yûnus, 53.) âyetleri buna misaldir. Araplardan biri وفي السماء رزقكم وما توعدون فورب السماء والأرض انه لحق مثل ما انكم تنطقون «**Rızkınız da, size söz verilen azab da yukarıdan gelir. Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki bu, sizin konuşmanız kadar kesin ve gerçektir**» (Zâriyât, 22-23.) âyetlerini işitince bağırarak; Celil olan Allah'ı kim kızdırdı ki, O'nu yemine mecbur ettiler, demiştir.

Yemin ancak tazime layık olan bir isimle yapılır. Allahu Taâlâ Kur'an'da, yedi ayrı âyette, kendi nefsine yemin etmiştir. Bunlar şu âyetlerdir: قل اي وربي «**De ki: 'Rabb'im hakkı için..**» (Yûnus, 53.), قل بلى وربي لتبعثن «**..De ki: 'Rabb'im hakkı için dirileceksiniz..**» (Tegâbun, 7.), فوربك لنحشرنهم والشياطين «**Rabb'ine andolsun ki onları ve şeytanları mutlaka toplayacağız**» (Meryem, 68.), فوربك لنسئلنهم أجمعين «**Rabbin hakkı için biz onların hepsine mutlaka soracağız.**»

(Hicr, 92.), فلا أقسم برب المشارق والمغارب **«Hayır hayır, doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim ki..»** (Meâric, 40.), فلا وربك لا يؤمنون **«Hayır, Rabbin hakkı için inanmış olamazlar..»** (Nisâ, 65.), فورب السماء والأرض إنه لحق **«Göğün Rabbine andolsun ki bu iş gerçektir..»** (Zâriyât, 23.).

Bunlar dışındaki diğer yeminler: والتين والزيتون ، والصافات ، والشمس ، والليل ، والضحى ، فلا أقسم بالخنس âyetlerinde görüldüğü üzere, mahlukata yapılan yeminlerdir.

Allah'tan başkasına yemin etme, nehyedildiği halde, mahlukata nasıl yemin edilir? şeklindeki soruya şu cevaplar verilir:

a- Mahlukata yapılan yeminlerde, muzaf hazfedilmiştir. Bunlar aslında, ورب التين ve ورب الشمس şeklindedir.

b- Araplar bu isimlere değer verirler, bunlarla yemin ederlerdi. Kur'an da onlarca yemin olarak kullanılan kelimelerle nâzil olmuştur.

c- Yeminler, yemin edenin değer verdiği şeyler üzerine yapılır. Bu durumda değer verilen, değer verenin fevkinde olması icabeder. Halbuki Allah'ın fevkinde değer verilecek hiçbir şey mevcut değildir. Bu sebeple Allah, bazen nefsine, bazen de mahlukata yemin etmiştir. Esasen mahlukatın varlığı, Allah'ın yoktan ver eden ve yaratan olduğuna delalet eder.

İbnu Ebi'l-İsba, Fevâhitu's-suverin sırlarını anlatırken şöyle der: Mahlukat üzerine yapılan yemin, Allah'a yapılan yemini gösterir. Çünkü mefulün varlığı, failin de varlığını gösterir. Zira, failsiz mefulün varlığı mümkün değildir.

İbnu Ebi Hâtim, Hasenu'l-Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Allahu Taâlâ mahlukattan, istediğine yemin etmiştir. Fakat hiç kimse, Allah'tan başkasına yemin edemez.

Bazı ulema ise şöyle der: Allahu Taâlâ لعمرك (Hicr, 72.) âyeti ile Allah katındaki üstün değer ve yerini insanlara bildirmek için Resûlüne yemin etmiştir.

İbnu Merdeveyh, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Allahu Taâlâ Resûlullah'tan daha mükerrem bir kimse yaratıp dünyaya getirmemiştir. Allahın, Resûlünden başka hiçbir kimsenin hayatına yemin ettiğini görmedim. Allah ancak لعمرك إنهم لفي سكرتهم يعمهون **«Senin ömrüne yemin olsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlar.»** (Hicr, 72.) âyetiyle Resûlün nefsine yemin etmiştir.

Ebu'l-Kasım el-Kuşeyri şöyle der: Bir şeye yemin, ya faziletinden, ya da faydasından dolayı yapılır. Faziletinden dolayı yapılan yemine misal وطور سينين وهذا البلد الأمين **«Sina dağına andolsun ve bu güvenilir şehre andolsun ki..»** âyetidir. Faydasından dolayı yapılan yemine misal ise والتين والزيتون **«Tine ve Zeytune andolsun ki..»** âyetleridir.

Bazı ulema da şöyle der: Allahu Taâlâ'nın yemini şu üç neve münhasırdır. Yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi Zatına, والسماء وما بناها والأرض وما طحاها ونفس

وما سواها «**Göğe ve onu yapana andolsun, yere ve onu döşeyene andolsun. Nefse ve onu şekillendirene.**» (Şems, 5-7.) âyetlerinde olduğu gibi fiiline, والنجم إذا هوى (Necm, 1.) ve والطور وكتاب مسطور «**Andolsun Tura ve satır satır yazılmış Kitaba.**» (Tûr, 1-2.) âyetlerinde olduğu gibi, mahlukatına yemin etmiştir.

Yemin, yukarıdaki âyetlerde görüldüğü gibi ya zahirdir, ya da muzmerdir. muzmer olan iki kısma ayrılır. Birincisi, kasem lamından anlaşılır. لتبلون في أموالكم «**Mallarınızla deneneceksiniz..**» (Âl-i İmrân, 186.) âyeti buna misaldir. İkincisi ise, mânadan anlaşılan kasemdir. وإن منكم إلا واردها «**İçinizde oraya uğramıyacak kimse yoktur.**» (Meryem, 71.) âyeti buna misaldir. Âyette mukadder والله lafzı vardır.

Ebu Ali el-Farisi, bu konuda şunları söyler: Kasem yerini tutan kelimeler iki kısma ayrılır:

a- Yemin ifade eden kelimeler dışında, yemin ifade etmeyen, şartına cevab bulunmayan haberi cümlelerdir. وقد أخذ ميثاقكم إن كنتم مؤمنين «**..Sizin de sözünüzü almıştı. Eğer inanacaksanız.**» (Hadid, 8.), ورفعنا فوقكم الطور خذوا ما آتيناكم «**..Üzerinize dağı kaldırmıştık. 'Size verdiğimizi tutun..**» (Bakara, 63.), فيحلفون له كما يحلفون لكم «**..Ona da size yemin ettikleri gibi yemin edecekler..**» (Mücadele, 18.). Bu ve benzeri âyetlerde cevabı olmadığından kasem caiz olduğu gibi hal olması da caizdir.

b- Kasemin cevabına bağlı olan kelimelerle yapılır. وإذ أخذ الله ميثاق الذين أوتوا الكتاب لتبيننه للناس «**Allah, kendilerine Kitap verilenlerden: 'Onu mutlaka insanlara açıklıyacaksınız..**» (Âl-i İmrân, 187.) âyeti ile وأقسموا بالله جهد أيمانهم لئن أمرتهم ليخرجن «**..Bütün güçleriyle Allah'a yemin ettiler: Eğer sen onlara emredersen çıkacaklardır..**» (Nur, 53.) âyeti buna misaldir.

Bazı ulema, kasemle ilgili şu bilgiyi verir: Kur'an'da fiili mahzuf olan kasem fiili zikredilen fiillerde ise, ba harfi cerri ile gelir. وأقسموا بالله «**Allah'a yemin ettiler..**» (Nur, 53.), يحلفون بالله (Tevbe, 62.) âyetleri buna misaldir. Bu harf, fiilin hazfi durumunda kullanılmaz. Bu yüzden لا تشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم «**Allah'a ortak koşma, çünkü ortak koşmak büyük bir zulümdür.**» (Lokman, 13.), بما عهد عندك «**..Sana verdiği ahde göre..**» (Zuhruf, 49.), بحق إن كنت قلته فقد علمته «**..gerçek olmayan şeyi demiş olsam sen bunu bilirsin..**» (Mâide, 116.) âyetlerinde harfi cerri kasem kabul edenler, hataya düşmüşlerdir.

İbnu Kayyim de şöyle der: Allahu Taâlâ, sıfatlarıyla mevsuf olan mukaddes Zatına, Zat ve sıfatlarının gereği olan âyetlerine veya âyetlerinin azametini gösteren bazı mahlukata, yemin etmiştir.

Kasem, çoğunlukla göründüğü gibi ya haber cümlesiyle yapılır, فورب السماء والارض إنه لحق «**Göğün ve yerin Rabbine andolsun bu iş gerçektir ki..**»

(Zâriyât, 23.) âyeti buna misaldir. Ya da inşai cümle ile yapılır. فوربك لنسئلنهم اجمعين عما كانوا يعملون **«Rabbın hakkı için biz onların hepsine yaptıklarını soracağız.»** (Hıcr, 92.) âyeti buna misaldir. Âyetteki bu kasemle, kendisine yemin edilenin tahkiki murad edilmesi halinde âyet, haberi cümle olur. Bizzat kasemin tahkiki murad edilirse, kasemin tekid ve tahkiki ile kendisine yemin edilenin, gaybi ve hafi mânalara uygun düşmesi gerekir. Bu da gaybi ve hafi mânaların subutuna yemin edildiğinde gerçekleşir. Güneş-ay, gece-gündüz, semâ arz gibi görülen şeylere yemin edilmesi, bizzat bunlara değil, bunların varlığına yemin edilmiş olur. Allah'ın yarattığı şeyler üzerine yemin etmesi, onları yaratmış olmasından dolayıdır. Bunların varlıklarına yemin edilmesi caizdir, kendilerine yemin edilmesi caiz değildir. Allahu Taâlâ yaptığı kasemlerde cevabı çoğunlukla zikretmiştir. Cevabı bilindiğinden لو edatındaki cevabın hazfi gibi, cevabını zikretmediği âyetler de görülür.

Cümlelerde yemin çok kullanıldığından kısaltma gayesiyle kasem fiili hazfedilir, ba harfi cerri ile yetinilir. Zahiri mânadaki isimlerde ba harfi vav'a, lafzi Celalde ise ta'ya çevrililir. وتالله لاكيدن اصنامكم **«Allah'a and içerim ki putlarınıza bir tuzak kuracağım.»** (Enbiya, 57.) âyeti buna misaldir.

İbnu Kayyim şunu da ilave eder: Allah, mahlukatın bilme zorunda olduğu iman esaslarından tevhide, Kur'an'ın hak olduğuna, Resûlün hak olduğuna, kıyamet gününe, vaad ve vaide yemin ettiği gibi, insanın haline de yemin etmiştir.

Tevhide yaptığı yemine misal, والصافات صفا... ان الهكم لواحد **«Andolsun o sıra sıra dizilenlere...ki tanrınız birdir.»** (Sâffât, 1-4.) âyetleridir. Kur'an'ın hak olduğuna misal, فلا اقسم بمواقع النجوم وانه لقسم لو تعلمون عظيم انه لقران كريم **«Yo, yıldızların yerine yemin ederim. Bilirseniz bu ne büyük bir yemindir. O, elbette şerefli bir Kur'an'dır.»** (vakıa, 75-77.) âyetleridir. Resûlüllah'ın hak olduğuna misal, يس والقران الحكيم انك لمن المرسلين **«Yasin. Hikmetli Kur'an'a andolsun. Sen elbette gönderilmiş elçisin.»** (Yâsin, 1-3.), والنجم اذا هوى ما ضل صاحبكم وما غوى **inmekte olan yıldıza andolsun ki, arkadaşınız sapmadı, azmadı.»** (Necm, 1-2.) âyetleridir. Kıyamet gününe yaptığı yemine misal, والذاريات ذروا فالحاملات وقرا فالجاريات يسرا انما توعدون لصادق **«Savurup kaldıranlara, yağmur yüklü bulutlara andolsun ki...Size vaadolunan mutlaka haktır.»** (Zâriyât, 1-5.) âyetleridir. Vaad ve vaide misal, والليل اذا يغشى... ان سعيكم لشتى **«Örttüğü zaman geceye andolsun ki..sizin çalışmanız çeşit çeşittir.»** (Leyl, 1-4.), والعاديات... ان الانسان لربه لكنود **«Andolsun Allah yolunda koştukça koşanlara..ki insan Rabbine karşı çok nankördür.»** (Âdiyât, 1-6.), والعصر ان الانسان لفى خسر **«Asra yemin olsun ki mutlaka insan ziyandadır.»** (Asr, 1-2.), والتين.... لقد خلقنا الانسان فى احسن تقويم **«Tine andolsun.. Biz insanı en güzel biçimde yarattık.»** (Tin, 1-4.), لا اقسم بهذا

البلد... لقد خلقنا الانسان لفي خسر **«Yoo, and içerim bu şehre...İnsanoğlunu zorluklara katlanacak şekilde yarattık.»** (Beled, 1-4.) âyetleridir.

İbnu Kayyim eserinde şunu da belirtir: Cevabı hazfedilen kasem, çoğunlukla, kendisiyle kasem edilenin, kendisine kasem edilene delalet ettiği zaman yapılır. Çünkü gaye bununla gerçekleşir. Kendisiyle kasem edilen kelimenin lafzı daha beliğ, daha vecizdir. ص والقرآن ذي الذكر **«Sâd. Şerefli Kur'an'a andolsun ki..»** (Sâd, 1.) âyeti buna misaldir. Âyette kendisiyle kasem edilen, Kur'an-ın tazimidir. Kur'an'ın Zikir olarak vasfedilmesi ve kulların muhtaç olduğu zikri, şeref ve kadri ihtiva etmesi, kendisıyle kasem edilene delalet eder. Bu da, kafirlerin dediği gibi uydurma bir kitap değil, Allah tarafından indirilen hak bir kitap olduğunu göterir. Bu bakımdan ulemanın çoğu, kasemin cevabını ان القران لحق şeklinde takdir etmişlerdir. Böyle bir takdir, ق والقران المجيد (Kâf, 1.), لا اقسم بيوم القيامة (Kıyame, 1.) âyetlerinde olduğu gibi benzeri her yeminde kıyametin isbatına delildir. والفجر ile başlayan âyetler de bu kabildendir. Bu âyetler, haccın menasik ve şeairi gibi büyük ibadetleri ihtiva eden zamanları gösterir. Bu ibadetler, bizzat Allah'a kulluk, azameti karşısında duyulan huzu ve huşudur. Hac ibadetinde, Hz. Peygamber ve Hz. İbrahim (a.s.)ın getirdiği esaslara tazim vardır.

İbnu Kayyim, eserinde şunları da kaydetmiştir: Kasemin latif yönlerinden biri, والضحى والليل اذا سجى **«Kuşluk vaktine andolsun. Durgunlaştığı zaman geceye andolsun.»** (Duhâ, 1-2.) âyetleridir. Bu âyette Allah, Resûlüne verdiği nimet ve ikrama yemin etmiştir. Bu yemin, Resûlüllah'ın nübüvveti ile, kıyamet gününün tasdikini ihtiva etmektedir. Duhâ süresinin ilk iki âyetiyle Allah âyetlerin den olan kuşluk vakti ve geceye yemin etmiştir. Bu kasemdeki mutabakatı bir düşünelim.. Bu uygunluk, kendisiyle yemin edilen gece karanlığından sonra kuşluk vaktinin aydınlığı, bir müddet kesildikten sonra devam eden vahyin aydınlığına işarettir. Öyle ki vahye karşı gelenler, **Muhammed'in Rabbi kendisini terketti,** diyecek kadar ileri gittiler. Ayrıca bu âyette, gece karanlığından sonra vahyin aydınlığı arasında, bir uygunluk bulunmaktadır.

ALTMIŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM

CEDELU'L-KUR'AN

Bu sahada Necmeddin et-Tûfi, müstakil bir eser yazmıştır.

Ulema şöyle der: Kur'an-ı Kerim, her türlü bürhan ve delili ihtiva eden bir kitaptır. Akli ve nakli bilgiler üzerinde kurulan her bürhan, her delil, her taksim ve her tahzir, mutlaka Kur'an'da mevcuttur. Fakat bunlar iki sebepten dolayı kelam ulemasının usulüyle değil, Arapların âdetine göre gelmiştir:

a– Birinci sebeb; [illegible] سلنامن رسول الابلسان قومه ليبين لهم «**Biz her peygamberi yalnız kendi milletinin diliyle gönderdik ki onlara (emredildikleri şeyleri) açıklasın..**» (İbrahim, 4.) âyetinin mânasına dayanmaktadır.

b– İkincisi de; mücadele yolunu seçmenin, yüce bir kelamla hüccet getirmekten aciz kalmasıdır. Ekseriyetin anladığı gayet vazıh bir ifadeyi anlayabilen, pek az ulemanın anlayacağı kapalı bir ifadeye tevessül etmez ve ifadesini kapalı bırakmaz. Allahu Taâlâ ise kullarına karşı kullandığı hüccetleri, herkesin anlaması için gayet açık bir şekilde getirmiştir. Bu açık hüccetler muhataplarını ikna etmiş, acze düşürmüştür. Havas ise, hatiplere nazaran, âyetlerden daha çok mânalar anlamışlardır.

İbnu Ebi'l-İsba şunları söyler: Cahiz, kelam ulemasının üslubu üzere Kur'an'da bir huccet olmadığı görüşündedir. Halbuki Kur'an'da bu gibi hüccetler pek çoktur. Cahiz görüşünü şöyle açıklar: Kelam uleması muhatabını susturmak için isbat etmek istediği meseleyi, gene kelam ulemasının üslubuyla isbata çalışır. Kur'an'da mevcut hüccet nevilerinden biri de, mantıki hüccettir. Bu yolla, doğru mukaddimelerden, sahih neticeler çıkarılır. Müslüman mantıkçılar hac sûresinin başından, ان الله يبعث من فى القبور «**..Allah, kabirlerde olanı diriltecektir.**» 7. âyetine kadar, on mukaddimeden, beş netice çıkarmışlardır. [illegible] الحق «**Bu böyledir. Çünkü Allah, tek gerçektir..**» (Hac, 6.) âyetinde şöyle demiştir: Mütevatir haberlerle sabit olduğuna göre Allahu Taâlâ, kıyametin kopacağı andaki zelzeleyi, korkunç bir olay olarak haber vermiştir. Bu haber sıhhatı kesin olan, kudreti ve doğruluğu sabit olan, hak olduğu tevatüren nakledilen, Allah'ın verdiği bir haberdir. İlerde olacak şeylerden doğru olarak haber veren, ancak Hak'dır o da Allahu Taâlâ'dır. Allah kıyametin korkunç hallerini bildirdiği

için ölüleri dirilteceğini haber vermiştir. Bu haberin sağladığı fayda, bu korkunç hali görebilmek için ölülerin dirilmesidir. Allah'ın herşeye kadir olduğu, sabit olan bir gerçektir. Ölüleri diriltmek, Allah'ın muktedir olduğu şeylerden biridir. Şu halde ölüleri dirilten Allah'tır, Allah her şeye kadir olduğunu bildirmiştir. Şeytana uyanın, sağlam bir ilim olmadan Allah'a karşı mücadele edenin, şiddetli azabı tadacağını da bildirmiştir. Bunu ancak her şeye gücü yeten yapabilir. Şu halde, Allah'ın her şeye gücü yetmektedir. Allah kıyametin kopacağında şüphe olmadığını da bildirmiştir. Doğru bir haberle bildirmiştir ki, insanı topraktan yaratmıştır. انا خلقناكم من تراب .... لكيلا يعلم من بعد علم شيئا «..**Biz sizi topraktan yarattık...bilirken bir şey bilmez olur..**» (Hac, 5.) âyeti buna delildir. Bunun için Allah, ölü toprakla bir mesel getirmiş, gökten indirdiği yağmurla toprak canlanıp kabarmış, her nebattan güzel çiftler bitirmiştir. Allah'ın bildirdiği şekilde, insanın yaratılması da böyle olmuştur. O'nu yaratarak vücud vermiş, ölümle yok etmiştir. Sonra tekrar dirilterek, varlığını iade etmiş, ona hayat vermiş, sonra kuraklıkla öldürmüş, sonra da yeşerterek canlandırmıştır. Allah'ın bildirdiği şeylerin hepsi, gaybi haberin gözle görülecek şekilde vuku bulacağına delalet ettiği doğru ise, kıyametin kopacağına dair haberi de, o derece doğrudur. Kıyamet ancak, kabirlerde bulunanların tekrar dirilmesiyle kopacaktır. Vukuunda şüphe olmayan kıyamet, ölülerin hesaba çekilmek üzere dirileceği bir müddettir. O sırada Allahu Taâlâ, kabirlerde olanlara yeniden hayat verip diriltecektir.

Bazı ulema şöyle demiştir: Allah, cismani dirilmeye bir kaç şekilde delil getirmiştir:

a- İlk yaratılışa kıyasla delil getirmiştir. كما بدأكم تعودون «..**İlkin sizi yarattığı gibi yine O'na döndürüleceksiniz.**» (Araf, 29.), كما بدأنا أول خلق نعيده «..**İlk yaratmaya nasıl başladıysak, onu yine öyle çevirir (yok ederiz)..**» (Enbiya, 104), أفعيينا بالخلق الأول «**İlk yaratma ile yorulup aciz mi kaldık.**» (Kâf, 15.) âyetleri buna misaldir.

b- Tekrar dirilmeyi, yer ve göklerin yaratılması ile kıyaslayarak, daha layık bir yolla delil getirmiştir. أو ليس الذي خلق السموات والارض بقادر على أن يخلق مثلهم «**Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmağa kadir değil mi?..**» (Yâsin, 81.) âyeti buna misaldir.

c- Yeryüzünün kurumasından sonra, yağmur ve bitkilerle canlanmasına kıyasta bulunarak delil getirmiştir.

d- Yeşil ağaçtan ateş çıkarmaya kıyasla delil getirmiştir. Hakim ve diğer hadis ulemasının rivayetine göre Ubeyy b. Halef, elinde ufalanmış kemikle gelerek: Parçalanmış ve ufalanmış bu kemiği Allah, tekrar nasıl diriltecek diye sorması üzerinde Allah, قل يحييها الذي أنشأها أول مرة «**De ki: 'Onları ilk defa yaratan diriltecek.**» (Yâsin, 79.) âyetini indirmiştir. Allah bu âyetle, ikinci dirilişi, bi-

rinci dirilişe atfederek delil getirmiştir. İkisi arasındaki benzerlik, her iki halin, sonradan meydana gelmiş olmasındandır. Bu âyetin akabinde delili artırarak, الذى جعل لكم من الشجر الأخضر نارا **«O ki size yeşil ağaçtan ateş yaptı..»** (Yâsin, 80.) buyurmuştur. Bu şekilde bir delil, bir şeyi benzeriyle kıyaslamak, yaş ağaçla ateşi bir arada zikretmek suretiyle, arazların birbirine tebdilini gösteren gayet açık bir delildir.

e- .. و أقسموا بالله جهد أيمانهم لا يبعث الله من يموت بلى **«Onlar bütün güçleriyle: 'Allah ölen kimseyi diriltmez, diye yemin ettiler. Hayır, diriltecektir.»** (Nahl, 38.) âyetinin ifade ettiği mâna şudur: Hak olan bir mevzuda birbirinden farklı şeyler arasındaki ihtilaf, hak'kın bizatihi değişmesini gerektirmez. Âyette, mevcut olan bir hakikat sabit olunca, dünya hayatında, ihtilafı kaldıracak, birliği sağlayacak şekilde bu hakikatı öğrenmemiz mümkün değildir. Çünkü bu ihtilaf, insan fıtratında mevcuttur. Bunun kaldırılması veya yok edilmesi, fıtratın insandan kaldırılması veya başka bir şekle nakliyle mümkündür. Şurası bir gerçektir ki, bu hayatın dışında bize, inad ve ihtilaf'ın bilinmediği başka bir hayat gereklidir. Allah'ın, kavuşacağımızı vadettiği hayat şekli budur. ونزعنا ما فى صدورهم من غل **«Göğüslerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atmışızdır.»** (Araf, 43.) âyeti buna delildir. Dünya hayatında mevcut olan bu farklılık, münkirlerin inkar ettiği yeniden dirilmeye, gayet açık bir delildir. İbnu Sid, âyeti bu şekilde mânalandırmıştır.

Âlemi yaratanın bir olduğuna işaret eden delil de bu kabildendir. لو كان فيهما آلهة الا الله لفسدتا **«Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar bulunsaydı, her ikisinin de düzeni bozulurdu....»** (Enbiya, 22.) âyeti de buna delalet etmektedir: Âlemde iki ayrı yaratıcı olsaydı, her ikisinin, nizamı yürütüşünde birlik olmadığı gibi, hükmün icrasında da birlik sağlanamaz, birinin veya ikisinin de, acizlik içinde kalmaları gerekirdi. Bu ayrılık; biri diriltmek isterken, ötekinin öldürmek istemesinden ileri gelecektir. Ya, her ikisinin isteği beraberce gerçekleşecek, ittifak etmeleri farzedilse bile, bir fiilin aynı anda iki şekilde yapılması mümkün olmadığından veya ihtilaf etmeleri farz edilse, iki zıddın bir araya gelmesi mümkün olmadığından, tenakuz ortaya çıkacaktır. Ya da, her ikisinin isteği gerçekleşemeyeceğinden acze düşmüş olacaktır. Halbuki ilah, hiçbir şeyde acizlik gösteremez.

Cedel İlminde Istılah Çeşitleri

Sebr ve Taksim, cedel ilminde kullanılan iki ıstılahtır. ثمانية أزواج من الضأن اثنين **«Sekiz çift; koyun iki..»** (Enam, 143.) âyeti buna misaldir. Kafirler, hayvanların bazen erkeğini, bazen dişisini haram kılınca, Allah sebr ve taksim yoluyla bu davranışlarını şöyle reddetmiştir; yaratmak, sadece Allah'a mahsustur.

O, erkek ve dişi olarak, istediği şekilde yaratır. Kendi kendinize haram kılmanızın aslı nedir, sebebi nedir? Böyle bir hükmün sebebi; ya erkeklik, ya rahimde her ikisinin müştereken bulunmasına, ya da haramlığını gösteren sebebin bilinmesine dayanır. Bu ise, Allah'a mahsus bir ilim olduğundan taabbudidir, insana verilmiş bir ilim değildir. Bu ilmin öğrenilmesi; ya vahiyle, ya resûl göndermekle, ya Allah kelamını işitmekle, ya da vahyin Allah'dan geldiğini müşahede etmekle mümkün olur. أم كنتم شهداء اذ وصاكم الله بهذا «..**yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahitler mi oldunuz?..**» (Enam, 144.) âyetinin mânası buna işaret etmektedir.

Bu haram kılınış şekilleri, şu üç sebepten birine bağlıdır:

a- Bütün erkek hayvanların haram olması,

b- Bütün dişi hayvanların haram olması,

c- Her iki cinsin de müştereken haram kılınmasıdır. Bu yüzden, bazen birini, bazen diğerini haram veya helal kılma gayretleri. İleri sürülen sebep, mutlak tahrimi gerektirir. Müşrikler, vasıtasız olarak veya bir elçi vasıtasıyla Allah'tan vahiy almanın batıl olduğunu iddia etmediler. Çünkü Resûlullah'tan önce kendilerine, bir peygamber gelmemiştir. Bunlar, bütünüyle batıl olunca, iddia edilen haram veya helal olma durumu, kendiliğinden batıl olur. Böylece sözleri, sapıklıktan ve Allah'a iftiradan başka bir şey değildir.

Cedel ilminde kullanılan ıstılahdan biri de, el-Kavlu bil-muceb'dir. İbnu Ebi'l-İsba bunun, hasmın sözünü aynı mânada bir sözle karşılık vermek olduğunu söyler.

Bir kısım ulemaya göre de ikiye ayrılır:

a- Bir başkasının sözünde, hükmü sabit olan bir şeyden kinaye olarak, sıfat şeklinde gelmesi, bu sıfatın başkası için kullanılmasıdır.. يقولون لئن رجعنا الى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل ولله العزة «**Diyorlar ki: 'Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, daha üstün olan, daha alçak olanı oradan çıkaracaktır. Üstünlük ancak Allah'a...**» (Münafikûn, 8.) âyeti buna misaldir. Âyetteki الأعز kelimesi münafıklardan bir gruba, الأذل kelimesi de Müminlerden bir gruba, kinaye olarak gelmiştir. Münafıklar kendi gruplarının, Müminleri Medine'den çıkaracaklarını söylerken, Allah da izzetin kendilerine değil, Allah'a, Resûlüne ve Müminlere ait olduğunu söyleyerek, bu sözlerini reddetmiştir. Âyette sanki şöyle denilmek istenmiştir: Bu söz doğrudur. İzzetli olanlar, zelil olanları Medine'den çıkaracaklardır. Fakat aslında, çıkarılacak olan zeliller, kendileridir. Onları çıkaracak olan izzet sahibi ise, Allah ve Resûlüdür.

b- Başkasına ait bir sözdeki kelimenin, murad ettiği mânanın hilafına, cümledeki bir başka mânaya hamledilmesidir. Buna dair Kur'an'dan bir misal vereni görmedim. ومنهم الذين يؤذون النبي ويقولون هو أذن قل أذن خير لكم «**İçlerinden bazı-**

lan da Peygamber'e eziyet ederler: **'O, (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır.' derler. De ki: 'O sizin için bir hayır kulağıdır..»** (Tevbe, 61.) âyetinin buna misal olacağı inancındayım.

Cedel ilmindeki diğer ıstılahdan biri de, teslimdir. Teslim, imkansız olanı, mümkün kabul etmektir. Bu ise ya menfi olur, ya da bir şart edatıyla şarta bağlanır. Şartın hükmü yerine gelmedikçe, zikredilen hükmün yerine gelmesi de mümkün olmaz. Bu hükmün vukuu, tamamıyle cedele bırakılır. Vuku bulacağı ihtimaline karşılık, cedelin faydasız olacağı görülür. مااتخذالله من ولد وما كان معه من اله اذالذهب كل اله بما خلق ولعلا بعضهم على بعض **«Allah çocuk edinmemiştir. Onunla beraber hiçbir tanrı yoktur (olsaydı) o takdirde her tanrı kendi yarattığını götürürdü; onlardan her biri diğerine üstün gelmeye çalışırdı..»** (Müminun, 91.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası; Allah'la birlikte başka bir ilah yoktur. Onunla birlikte, ayrı bir ilah'ın varlığı kabul edilecek olursa, her ilah'ın kendi yarattığını idare edeceği, birinin diğerine üstün geleceği kabul edilirdi. Bu takdirde, âlemde hiçbir şey tamamlanamaz, hiçbir hüküm icra edilemez, nizamı da sağlanamazdı. Halbuki, gerçek bunun aksinedir. Şu halde; âlemde iki ilah'ın varlığını farzetmek, imkansız bir şeyi ifade etmek olacağından, muhaldir.

Diğer bir ıstılah da, **İscal'dir.** İscal, hitap edilen şeyin vukuunu muhataba, tescil etmek üzere, kullanılan kelimelerdir. ربنا وآتنا ما وعدتنا على رسلك... **«Rabbimiz bize elçilerine vadettiklerini ver..»** (Âl-i İmrân, 194), ربنا وأدخلهم جنات عدن التي وعدتهم **«Rabbimiz, onları söz verdiğin Adn Cennetine sok..»** (Mümin, 8.) âyetleri buna misaldir. Bu iki âyette vermek ve dahil etmek kelimelerinde iscal mevcuttur. Çünkü, bu iki kelime, verdiği sözden dönmeyen Allah'ın vaadi ile vasıflanmıştır.

Bir diğer ıstılah da intikaldir. İntikal, bir konuda delil getiren hasmın birinci delili anlamaması üzerine, ikinci bir delile geçmesidir. Hz. İbrahim ile Nemrud arasında geçen münazara, buna bir misaldir. Hz. İbrahim, ربي الذي يحيي ويميت **«Benim Rabbim O'dur ki yaşatır, öldürür..»** (Bakara, 258.) demesi üzerine Nemrud أنا أحيي وأميت **«Ben de yaşatır ve öldürürüm.»** karşılığını vermiştir. Nemrud bu sözü üzerine, ölüme mahkum birini çağırarak azad etmiş, suçsuz birini de öldürmüştür. Hz. İbrahim onun bu davranışı karşısında, öldürmek ve diriltmenin mânasını anlamadığını veya anladığı halde öyle göründüğünü farkederek Nemrud'u acze düşürecek, başka bir delile geçmiş, ان الله يأتي بالشمس من المشرق فأت بها من المغرب **«..Allah güneşi doğudan batıya getirir, sen de onu batıdan getir..»** (Bakara, 258.) âyetiyle ikinci bir delil getirmiştir. Bunun üzerine Nemrud şaşırarak, susmak zorunda kalmış, güneşi ben de batıdan doğdurabilirim diyememiştir. Çünkü, bu durumda etrafındakilerden aklı başında olanların bunu kabul etmeyecekleri besbelli idi.

Münakaşa da, cedel ilminde kullanılan bir ıstılahtır. Bu kelime, **vukuu mümkün olmayana işaret etmek üzere birşeyı; mümkün olmayan bir şeye bağlamaktır.** ولايدخلون الجنة حتى يلج الجمل فى سم الخياط **«..halat, iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremiyeceklerdir..»** (Araf, 40.) âyeti buna misaldir.

Mücaratu'l-hasm (hasma yakın gözükmek) **de cedel ıstılahından biridir. Hasmı yenmek ve teslime mecbur etmek gayesiyle, sözlerinden bir kısmını kabul etmiş gözükerek, istediğini elde etmeğe, mücaratu'l-hasm denilir.** قالوا ان انتم الا بشر مثلنا تريدون أن تصدونا عمّا كان يعبد آباؤنا فأتونا بسلطان مبين قالت لهم رسلهم ان نحن الا بشر مثلكم **«..siz, bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz. Bizi babalarımızın taptığından çevirmek istiyorsunuz. O halde bize açık bir delil getirin' dediler. Peygamberleri onlara dediler ki: 'Biz de sizin gibi insandan başka bir şey değiliz..»** (İbrahim, 10-11.) âyetleri buna misaldir. 'Biz de sizin gibi insanız' şeklindeki sözlerinde, peygamberlerin beşer olduğunu itiraf ettikleri görülür. Bu sözleriyle onlar, sanki risaleti de kendilerinden nefyeder gözüktüler. Halbuki âyette murad edilen mâna, bu değildir. Bilakis bu, hasmı yenmek için uygulanan bir usüldür. Onlar bu sözleriyle şunu demek istemişlerdir. Beşer olduğumuza dair iddanız doğrudur, bunu inkar etmiyoruz. Fakat bu durumumuz, Allah'ın bize risalet bahşetmesine mâni değildir.

ALTMIŞ DOKUZUNCU BÖLÜM

KUR'AN'DA MEVCUT İSİM, KÜNYE VE LAKABLAR

Kur'an'da nebi ve resûllerden meşhur olanlarına ait yirmi beş isim vardır:

1- Hz. Adem (a.s.)

İnsanlığın babası Hz. Adem (a.s.)dır.

Bir kısım ulema kelimenin, أفعل vezninde أدمة kelimesinden türemiş bir sıfat olduğunu, bu yüzden gayrı munsarif kelime sayıldığını söylemiştir.

Cevaliki şöyle der: Dördü hariç, bütün peygamber isimleri, aslen Arapça değildir. Arapça olanlar; **Adem, Salih, Şuayb ve Muhammed'dir.**

İbnu Ebi Hatim, Ebu'd-Derda tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Adem'e topraktan yaratıldığı için bu ad verilmiştir.

Bazı ulema bu ismin خاتام vezninde, aslı آدام olan Süryani dilinde bir kelime olduğunu, ikinci elif'in hazfiyle muarrab olduğunu (Arapçalaştığını) söyler.

Salebi ise, İbrani dilinde toprağa آدام denildiği, bu yüzden Hz. Adem'e bu ad verildiğini söyler.

İbnu Ebi Hayseme, Hz. Adem'in 960 sene yaşadığını, «Tehzibu'l-Esma ve'l-Lügat» adlı eserinde belirtir.

Nevevi Tehzib adlı eserinde; tarih kitaplarının ifadesine göre Hz. Adem-in 1000 sene yaşadığını söyler.

2. Hz. Nuh (a.s.)

Cevaliki, bu kelimenin muarrab bir isim olduğunu, Kirmani de, sakin mânasında Süryani bir isim olduğunu söyler. Hakim «Müstedrek»inde, Hz. Nuh nefsi için çokça ağladığından kendisine bu ad verildiğini, aynı zamanda Abdulgaffar da denildiğini söyler. Sahabenin çoğuna göre, Hz. İdris'den önce yaşamıştır.

Bir kısım ulema da künyesinin, Nuh b. Lemk b. Mettuşelah b. Enhuh olduğunu, sonradan Araplaştığını, bir rivayete göre de Hz. İdris'in kendisi olduğunu söyler.

Taberani, Ebu Zerr'in şöyle dediğini nakleder: Ya Resûlallah, peygamberlerin ilki kimdir? Resûlüllah; Adem (a.s.)dır. Sonra kimdir? Resûlullah; Nuh (a.s.)dır. Bu iki peygamer arasında 20 asır vardır, buyururlar.

Müstedrek sahibi, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Hz. Adem ile Hz. Nuh arasında 20 asır vardır. Müstedrek sahibi İbnu Abbas'dan merfuan şu-

nu da nakleder: 'Allahu Taâlâ, Nuh (a.s.)ı 40 yaşında iken peygamber yaptı. Nuh (a.s.) 950 sene yaşayarak insanları vahdaniyeti ilahiye'ye davet etti. Tufan'dan sonra da, insanlar çoğalıp yeryüzüne yayılıncaya kadar, 60 sene daha yaşadı.

İbnu Cerir; Nuh (a.s)ın, Hz. Adem'in vefatından 126 sene sonra dünyaya geldiğini söyler.

Nevevi «T e h z i b» adlı eserinde; en uzun ömürlü peygamberin Hz. Nuh olduğunu belirtir.

3- Hz. İdris (a.s.)

Hz. Nuh'dan önce yaşadığı söylenir. İbnu İshak'a göre, insanlar arasında nübüvvet verilen ilk peygamber olduğunu, Ahnuh b. Bedr b. Muhlail b. Enuş b. Kanan b. Şis b. Adem künyesiyle tanındığını söyler.

Vehb b. Münebbih'e göre, Hz. İdris, Nuh'un dedesidir. Süryani bir isim o lan Hanuh adıyla tanınmıştır. Bir rivayete göre, çok okuduğunudan dolayı dirase kelimesinden müştak olarak idris şeklinde Arapça bir isim olduğu söylenir.

«M ü s t e d r e k»de, zayıf bir senedle, Hasenu'l-Basri tarikıyle Semurenin şöyle dediği rivayet edilir: Hz. İdris; beyaz tenli, uzun boylu, iri göbekli, geniş omuzlu, vücudunda kılı az, gür saçlı, bir gözü diğerinden büyük, göğüsünde lekesi olmayan bir ben bulunan peygamberdir. Allahu Taâlâ insanların ona karşı düşmanlıklarını, kötülüklerini görünce onu altıncı kat göğe çıkarmıştır. ورفعناه مكانا عليا **«Onu yüce bir yere yükseltmiştik.»** (Meryem, 57.) âyeti, buna işaret etmektedir.

İbnu Kuteybe, Hz. İdiris'in 350 yaşında iken göğe çekildiğini zikreder.

İbnu Hibban «S a h i h»inde şöyle der: Hz. İdris, hem nebi, hem de resûl idi. Kalemi ilk kullanan O olmuştur.

«M ü s t e d r e k»de, İbnu Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: Hz. İdris'le Nuh arasında 100 sene geçmiştir.

4- İbrahim (a.s.)

Cevaliki şöyle der: İbrahim, Arapça olmayan eski bir isimdir. Araplar bu kelimeyi çeşitli şekillerde telaffuz etmişlerdir. Bunların en meşhuru İbrahim'dir. İbraham şeklinde de telaffuz edilir. Kıraat-ı Sebada, İbrahim ve İbrahem şeklinde okunur. Bu kelime, merhametli baba mânasında Süryani dilinde bir isimdir. Kirmani «A c a i b» adlı eserinde belirttiğine göre, keskin bakışlı mânasında, Berheme kelimesinden türemiştir. Tam ismi; Tarah b. Âzar b. Nâhur b. Şâruh b. Râgû b. Fâleh b. Âber b. Şâlah b. Erfahşez b. Sam b. Nûh'dur.

Vakidi, Hz. Adem'in yaratılışından 2000 sene sonra dünyaya geldiğini söyler.

«M ü s t e d r e k»de, İbnu'l-Museyyeb tarikıyle Ebu Hüreyre'nin şöyle

dediği rivayet edilir: Hz. İbrahim 120 yaşında sünnet edilmiş, 200 yaşında iken vefat etmiştir.

Nevevi ve diğer ulema; Hz. İbrahim'in 175 sene yaşadığına dair rivayette bulunmuşlardır.

5- İsmail (a.s.)

Cevaliki, İsmain şeklinde okunduğunu söyler. Nevevi ve diğer ulama, Hz. İbrahim'in büyük oğlu olduğunu belirtirler.

6- İshak (a.s.)

Kardeşi İsmail'den 14 sene sonra doğmuş ve 180 sene yaşamıştır. Ebu Ali b. Miskeveyh «N e d i m u' l - F e r i d» adlı eserinde, İshak'ın İbrani dilinde çok gülen mânasına geldiğini belirtir.

7- Yakub (a.s.)

Bu peygamber 147 sene yaşamıştır.

8- Yûsuf (a.s.)

İbnu Hibban «S a h i h»inde, Ebu Hüreyre'den yaptığı rivayette tam adını şöyle verir: Kerim b. Kerim b. Kerim, Yûsuf b. ishak b. İbrahim'dir.

«M ü s t e d r e k» sahibi, Hasenu'l-Basri'den şunu nakleder: Hz. Yûsuf, kuyuya 12 yaşında iken atılmış, babasına 80 yaşından sonra kavuşmuş, 120 yaşında vefat etmiştir.

Buhari'nin rivayetine göre kendisine, güzelliğin yarısı verilmiştir. Bazı ulema ولقد جائكم يوسف من قبل بالبينات **«Daha önce Yûsuf da size açık mucizeler getirmişti..»** (Mümin, 34.) âyetine dayanarak Resûl olduğunu söyler. Bir rivayete göre âyette geçen Yûsuf, Hz. Yakup'un oğlu Yûsuf değil, Yûsuf b. İfraim b. Yûsuf b. Yakub'dur. Kirmani «A c a i b» adlı eserinde, ويرث من آل يعقوب **«Ki (o) bana ve Yakup oğullarına mirascı olsun.»** (Meryem, 6.) âyetinden hareketle, benzeri bir isim yanlışlığını zikrederek şöyle der: Cumhur'a göre âyetteki Yakup, Yakup b. Mâsân'dır. Hz. Zekeriyya'nın karısı, İmran b. Mâsân'ın kızı, Meryem'in kızkardeşidir. Yakub'un, Yakub b. İshak b. İbrahim olduğunu söylemek garibdir.

Kirmani'nin garib olarak vasıflandırdığı bu söz, aslında meşhurdur. Garib olan, Yakub'un ilk künyesidir. Nevf b. Bikali'nin rivayetine göre, bunun gariblikte bir benzeri şudur: Kehf sûresindeki Hızır (a.s.) kıssasında zikredilen Musa, israil oğullarının peygamberi değil, Musa b. Menşa b. Yusuf'tur. bir rivayete göre İbnu İfraim b. Yûsuf'tur. İbnu Abbas bunu yalanlamıştır. Bundan daha garib olanını Nakkaş ve Maverdi rivayet etmişlerdir: Mümin sûresinde (34. âyet) zikredilen Yûsuf, cinlerden biridir. Allah onu bir resûl olarak göndermiştir. İbnu Asker'in rivayetine göre Âl-i İmrân sûresinde zikredilen İmrân, Hz. Meryem'in babası değil, Hz. Musa'nın babasıdır.

Yûsuf kelimesinin altı çeşit telaffuzu vardır. Sin harfi, ya hemze ve terkile beraber, üç hareke ile okunur. Doğru olan görüş, bu kelimenin Arab asıllı olmadığı ve herhangi bir kelimeden türemediğidir.

9- Lût (a.s.)

İbnu İshak şöyle der: Adı; Lût b. Hâran b. Âzer'dir. «M ü s t e d r e k»de ise İbnu Abbas'ın rivayetine göre Lût, Hz. İbrahim'in kardeşinin oğludur.

10- Hûd (a.s.)

Kâb'a göre, insanlardan Hz. Adem'e en çok benzeyendir. İbnu Mesûd ise, Onun güçlü-kuvvetli olduğunu söylemiştir. Bu iki söz, «M ü s t e d r e k»de mevcuttur. İbnu Hişam, isminin Âber b. Erfahşez b. Sâm b. Nuh olduğunu söyler. Bir kısım ulemaya göre tercih edilen ismi şöyledir: Hûd b. Abdillah b. Rabah b. Havez b. Us b. İram b. Sâm b. Nuh.

11- Salih (a.s.)

Vehb'e göre adı; Salih b. Ubeyd b. Hâyir b. Semud b. Hâyir b. Sâm b. Nuh'dur. Henüz akıl baliğ olduğu sırada peygamber olmuştur. Hz. Salih, hafif penbe tenli, düz saçlı idi. Kırk sene ömür sürdü. Şamlı Nevfu'l-Bilkali şöyle der: Hz. Salih, Arap asıllı idi. Allah Taâlâ Ad kavmini helak edince, arkadan Semud kavmi yaşadı. Allah onlara genç yaşta Hz. Salih'i peygamber olarak gönderdi. Saçı ağarıp ihtiyarlayıncaya kadar kavmini Allah'a imana davet etti. «M ü s t e d r e k»de rivayet edildiğine göre Hz. Nuh ile Hz. İbrahim arasında peygamber olarak sadece Hûd ile Salih (a.s.) vardır.

İbnu Hacer ve diğer ulema şöyle der: Kur'an'ın ifadesine göre Ad kavmi, Nuh (a.s.)ın kavminden sonra yaşadığı gibi, Semmud kavmi de Ad'dan sonra yaşamıştır.

Nevevi «T e h z i b» adlı eserinde Salebe'nin şöyle dediğini nakleder: Bu peygamberin tam ismi: Salih b. Ubeyd b. Useyf b. Mâşic b. Ubeyd b. Hazer b. Semud b. Ad b. Us b. İram b. Sam b. Nuh'dur. Allah Hz. Salih'i genç yaşta kavmine peygamber olarak göndermiştir. Kavmi, Hicaz'la Şam arasında yaşayan Araplardandı. Aralarında 20 sene yaşadıktan sonra 58. yaşında iken Mekke'de Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.

12- Şuayb (a.s.)

İbnu İshak şöyle der: Adı; İbnu Mikabil'dir. Bunu «İ h t i s a r u' l - M ü s t e d r e k»inde Zehebi kendi hattıyla ifade etmiştir. Bazıları da adının İbnu Milkayin olduğunu söyler. Bir rivayete göre İbnu Mikyel b. Yeşcen b. Lavi b. Yakup adını taşıdığı da söylenir. Nevevi'nin, kendi elyazısı ile yazdığı «T e h z i b» inde şunu gördüm: Şuayb b. Mikyel b. Yeşcen b. Medyen b. İbrahim el-Halil, Hz. Şuayb'e enbiyanın hatibi adı verilir. Medyen ve Eyke kavimlerine resûl olarak gönderilmiştir; çok namaz kılardı. Ömrünün son günlerinde gözlerini kay-

betmiştir. Bazı ulema, Medyen ve Eyke halkının ayrı ümmet olduğu görüşündedir. İbnu Kesir şöyle der: Bu iki kavme, ölçü ve tartıyı hakkıyle ifa etmeleri için Şuayb'ın vaaz etmesi, her ikisinin de aynı milletten olduklarını gösterir. İbnu Kesir, Süddi ve İkrime'den şöyle dediklerini rivayet ederek Medyen'le ilgili şu delili ileri sürer: Allah, Şuayb (a.s.)dan başka hiçbir nebiyi, iki kavme göndermemiştir. Bir kere Medyen'e göndermiş, onları korkunç bir sayha yok etmişti. Bir kere de Eyke'ye göndermiş, bulutun altına sığındıkları sıcak bir günde Allahu Taâlâ azabıyla onları helak etmiştir.

İbnu Ebi Asakir, Tarih'inde, Abdullah b. Amr'dan merfuan şu haberi rivayet etmiştir: Medyen ve Eyke halkı, iki ayrı ümmettir. Cenabı Hak onlara Şuayb (a.s.)ı göndermiştir. İbnu Kesir, bu rivayetin garip olduğunu söyler, merfu olması zayıftır. Bazıları Hz. Şuayb'ın üç ayrı ümmete gönderildiği, üçüncüsünün Ashabı Ress olduğu görüşündedirler.

13- Musa (a.s.)

Adı; Musa b. İmrân b. Yaşkur b. Fâhes b. Lâvi b. Yakub'dur. Bu nesebde ihtilaf yoktur. Musa, Süryani dilinde bir isimdir.

Ebu'ş-Şehy, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Musa adıyla adlandırılması, ağaçla su arasına atılmasındandır. Kıpti dilinde su مو ile, ağaç da سا ile söylenir. Buhari'de Hz. Musa'nın, uzun boylu, kıvırcık saçlı, öfkeli bir kimse olduğu söylenir. Salebi, Onun 120 sene yaşadığını kaydeder.

14- Harun (a.s.)

Hz. Musa'nın öz kardeşidir. Sadece ana tarafından veya sadece baba tarafından kardeş olduğu da söylenir. Bunu «A c a i b» adlı eserinde Kirmanı rivayet etmiştir. Hz. Musa'dan daha boylu idi, geçekten fasih konuşurdu, Hz. Musa'dan önce vefat etmiş, kendisinden bir sene önce dünyaya gelmiştir.

İsra hadis'inde şöyle denir: Beşinci semaya çıkarıldım. Orada, Harun'la karşılaştım. Sakalının yarısı beyaz, yarısı da siyahdı. Sakalı öyle uzundu ki göbeğine kadar iniyordu. Resûlüllah Cabrail'e: Bu kimdir diye sordu. Kavmi arasında sevilen Harun b. İmran'dır cevabını verdi.

İbnu Miskeveyh, Harun'un İbrani dilinde sevilen kimse mânasında olduğunu söyler.

15- Davud (a.s.)

İsmi, Davud b. İsa b. Avbed b. Baar b. Selmun b. Yahşun b. Uma b. Yarab b. Râm b. Hadran b. Fâris b. Yehuze b. Yakub'dur.

Tirmizi; Hz. Davud'un insanlar arasında en çok ibadet eden bir peygamber olduğunu, Kab ise Onun; kırmızı yüzlü, düz saçlı, beyaz tenli, kıvırcık uzun sakallı, güzel ses ve ahlaklı olduğunu, nübüvvet ve mülkün idaresini elinde tuttuğunu söyler.

Nevevi'nin ifadesine göre yüz sene yaşamış, kırk sene hükümdarlık etmiş, on iki evlat bırakmıştır.

16- Davud (a.s.)ın oğlu Hz. Süleyman

Ka'b; Hz. Süleyman'ın beyaz tenli, cüsseli, güler yüzlü, güzel görünüşlü, huşu ve tevazu sahibi olduğunu söyler. Babası, yaşının küçüklüğüne rağmen, üstün zekası ve ilminden dolayı, birçok işlerinde kendisine danışırdı. İbnu Cubeyr, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: İki Mümin dünyaya hakim oldu; bunlar: Süleyman ile Zülkarneyn'dir. Dünayaya hakim olan iki kafir de Nemrud ile Buhtu-Nasr'dır. Tarihçiler, onun 13 yaşında iken hükümdar olduğunu, Beyt-i Makdis'i hükümdarlığının dördüncü senesinde yaptırmağa başladığını, 53 yaşında iken vefat ettiğini söyler.

17- Eyyub (a.s.)

İbnu İshak, Beni İsrail'den olduğu sahih olsa da, nesebinde doğru olarak babasının Ebyad adında olduğu bilinmektedir, der. İbnu Cerir adının; Eyyub b. Mûs b. Ravh b. İs b. İshak olduğunu söyler. İbnu Asakir, annesinin, Lut (a.s.)ın kızı, babasının da Hz. İbrahim'e iman edenlerden biri olduğunu söyler. Bu izaha göre, Hz. Musa'dan önce yaşaması gerekir. İbnu Cerir ise, Hz. Şuayb'den sonra yaşadığını, İbnu Ebi Hayseme de, Süleyman (a.s.)dan sonra yaşadığını, yetmiş yaşında iken, yedi sene süren bir hastalığa tutulduğunu söyler. Bazı rivayetlere göre bu hastalık üç veya on üç sene sürmüştür. Taberani'nin rivayetine göre, 93 sene yaşamıştır.

18- Zülkifl (a.s.)

Bir rivayete göre Hz. Eyyub'un oğludur. «M ü s t e d r e k»de Vehb'in şöyle dediği rivayet edilir: Allah, Eyyub (a.s.)den sonra oğlu Bişr b. Eyyubu nebi olarak gönderdi ve adını Zülkifl koydu. Kendisine Tevhid'e daveti emretti. 75 yaşında iken öldü. Ömrünü tamamiyle Şam'da geçirdi.

Kirmani'nin rivayetine göre; İlyas veya Yuşa b. Nun veya peygamber olarak adı Zülkifl, veya verdiği sözü yerine getiren salih bir kul veya وكفلها زكريا (Âl-i İmrân, 37.) âyetinde geçen Zekeriyya (a.s.) olduğu söylenir.

İbnu Asker de şu rivayetlerde bulunur: Allah'ın enbiyadan diğerlerine verdiği amelin iki katını tekeffül ettiği bir nebidir veya O, nebi değildir, el-Yesa onu kendine vekil yapmıştır. Gündüzleri oruç, gecelerini namazla ihya etmiştir, veya gündüzleri yüz rekat namazla geçirmiştir, veya adı el-Yesa'dır, diğer adı da Zülkifl'dir.

19- Yûnus (a.s.)

Metta'nın oğludur. Abdurrazzak «T e f s i r»inde, annesinin Metta adını taşıdığını söyler. İbnu Hacer; «B u h a r i»deki İbnu Abbas hadisine dayanarak, bu adın doğru olmadığını, annesine değil, babasına nisbet edilmesi gerektiğini

söyler, bunu da sahih kabul eder. İbnu Hacer ayrıca, nesebi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadığını, İran meliklerinden biri zamanında yaşadığını ilave eder. İbnu Ebi Hatim, Ebu Melike'den yaptığı rivayete göre balığın karnında kırk gün yaşamıştır. Caferi Sadık'a göre yedi, Katade'ye göre üç gün kalmıştır. Şabi'den yapılan rivayete göre balık, Hz. Yunus'u kuşluk vakti yutmuş, yatsı vaktinde ağzından bırakmıştır.

Yunus kelimesinde altı telaffuz şekli mevcuttur. Nun harfinin vav ve hemze ile okunan üç telaffuzu vardır. Bunlann en meşhuru, vav ile birlikte nunun zammiyle okunan şeklidir. Ebu Hayyan, Talha b. Musarrif'in, Yûnis, ve Yûsif şeklinde okuduğunu, bunlann أنس ve أسف fiillerinden türeyen iki Arapça isim olduğunu söylemiştir. Bu şekildeki kıraat, şaz'dır.

20- İlyas (a.s.)

İbnu İshak, adının İlyas b. Yâsin b. Fenhas b. Ayzar b. Harun'un kardeşi Musa b. İmrân olduğunu, İbnu Asker de, Kutebi'den rivayetle Onun, Yûşa'ın torunu olduğunu söyler. Vehb'e göre; Hızır (a.s.) kadar uzun ömürlü olmuş, kıyamete kadar yaşayacağını söylemiştir.

İbnu Mesud'dan yapılan bir rivayete göre, İlyas (a.s.), İdris (a.s.)ın kendisidir. İlyas'daki hemze, hemze-i katidir. Bu isim, İbrani dilinde mevcut bir isimdir. سلام على الياسين (Sâffât, 130.) âyetinde olduğu gibi sonuna ya ve nun harfleri ilave edılmiştır. Idris de ادراسين şeklinde okunmuştur. Ilyas'ı اليسين şeklinde okuyan kıraata göre murad, âl-i Muhammed'dir.

21- el-Yese'

İbnu Cubeyr, adının el-Yesa' b. Ehtub b. Acuz olduğunu, ekseriyetin lamı şeddesiz okuduğunu, bazılannın da Ve'l-Liyesa' şeklinde telaffuz ettiklerini, bu durumda acem bir isim olduğunu söyler. Bir rivayete göre de يسع . وسع fiilinden alınmış Arapça bir isim olduğu söylenir.

22- Zekeriyya (a.s.)

Süleyman b. Davud'un zürriyetindendir. Oğlunun öldürülmesinden sonra şehid edilmiştir. Oğlu dünyaya geldiğinde 92 yaşında idi. 99 yaşında, 120 yaşında olduğuna dair rivayetler de vardır. Zekeriyya ismi, acem bir isimdir. Beş ayrı telaffuzu vardır. Bunların en meşhuru, med ile okunan şeklidir, kasr ile de okunur. Her iki rivayet şekli, kıraatı seba'da vardır, yanın şeddesi ve tahfifi ile telaffuz edilebilir.

23- Yahya (a.s.)

Hz. Zekeriyya'nın oğludur. Kur'an'ın ifadesine göre ilk defa Yahya adını alan kimse Yahya (a.s.)dır. Hz. İsa'dan altı ay önce dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta iken nübüvvetle müjdelenmiştir. Hz. Yahya işkence ile şehid edilmiştir. Allah kâtiline Buhtu-Nasr ve ordusunu musallat ederek cezalandırmıştır. Yahya

ismi, hakkında Arapça olduğu kadar, Arapça değildir, diyenler de vardır. Vahidi her iki kavle göre bu isim, gayri munsarifdir der.

Kirmani şöyle der: Yahya Arapça bir isimdir. Bu adı, Allah'ın kendisini imanla ihya ettiği veya annesinin hayatta kalan ilk çocuğu olması sebebiyle, veya şehid edildiğinden dolayı, şühedanın ise diri olması sebebiyle bu adın verilmiş olduğudur. Ayrıca يحي kelimesinin يموت **ölür** mânasına gelmesidir; nitekim, المفازة **çöl** kelimesinin المهلكة **helak olma yeri** mânasına geldiği gibi.

24- Hz. İsa b. Meryem binti İmrân

Allahu Taâlâ onu, babasız dünyaya getirmiştir. Hz. Meryem on veya on beş yaşında iken oğlu İsa'ya bir saat, üç saat, altı ay, sekiz ay veya dokuz ay hamile kaldığı söylenir. İsa (a.s.) 33 yaşında iken Allah katına çekilmiştir. Bazı hadislere göre Hz. İsa, tekrar yeryüzüne inecek, Deccalı öldürecek, evlenerek çocuğu olacak, hac farizasını ifa edecek, yeryüzünde yedi sene yaşadıktan sonra Resûlullah'ın yanına defnedilecektir. Buhari'nin rivayetine göre, güvercin yavrusu gibi kırmızı tenli, orta boyludur. İsmi, İbrani veya Süryanidir.

İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Peygamberlerden iki ismi olan, Hz. İsa ile Hz. Muhammed (a.s.)dır.

25- Muhammed (a.s.)

Muhammed (a.s.)ın adları çoktur; Muhammed ve Ahmed, Kur'an'da geçmektedir.

İbnu Ebi Hatim, Amr b. Mürre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Beş peygamberin, henüz doğmadan isimleri konmuştur. Bunlar: ومبشرا برسول يأتي من بعدي اسمه احمد **«..Benden sonra gelecek AHMED adında bir peygamberi müjdelemeye geldim..»** (Saff, 6.) âyetinde Muhammed, انا نبشرك بغلام اسمه يحيى **«..Biz sana bir oğul müjdeleriz. Adı Yahya'dır..»** (Meryem, 7.) âyetinde Yahya, مصدقا بكلمة من الله **«Allah'dan bir kelimeyi doğrulayıcı..»** (Âl-i İmrân, 39.) âyetinde İsa, فبشرناها باسحاق ومن وراء اسحاق يعقوب **«..Biz de İshak'ı müjdeledik, İshak'ın ardından da (torunu) Yakub'u..»** (Hûd, 71.) âyetinde de, İshak ve Yakub (a.s.)dır.

Rağıb şöyle der: Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'i Ahmed adıyla müjdelemesi, O'nun kendisinden ve daha önceki peygamberlerden, daha çok hamdettiğine işarettir.

Melek İsimleri

Kur'an'da geçen melek isimleri şunlardır:

1-2) Cibril ve Mikail; bu iki kelimenin bazı telaffuz şekilleri vardır: Cibril, Cebril, Cebrail, Cebrayil, Cebrail, Cebreille, telaffuzları bunlardan bazılarıdır. İbnu Cinni bu kelimenin aslında Kivriyal olduğunu, çokça kullanıldığından Arapçaya çevrildiğini söyler.

Mikail, Mikayil, Mikeil ve Mikal şeklinde okunur. İbnu Cerir, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Cibril Abdullah, Mikail ise Ubeydullah demektir. Çünkü, sonu **il** ile biten her kelime, Allah'a kulluk eden mânasındadır. İbnu Cerir, Abdullah b. Haris'den yaptığı rivayete göre, **il** kelimesi İbrani dilinde Allah demektir. İbnu Ebi Hatim, Abdulaziz b. Umeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: Melekler de Cibril adı, Allah'ın hadimi demektir.

Ebu Hayve فارسلنااليهاروحنا **«..Biz de ruhumuzu (Cebraili) Ona gönderdik.»** (Meryem, 17.) âyetindeki روحنا kelimesini nun'un şeddesiyle okumuştur. İbnu Mihran bunu, Cebrail'in adı şeklinde tefsir etmiştir. Bu rivayeti Kirmani nakletmiştir.

3-4) Harut ve Marut

İbnu Ebi Hatim, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Harut ve Marut, semadaki meleklerden ikisidir. Bu iki melek hakkında, müstakil bir risale yazmıştım.

5) Rad

Tirmizi, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette Yahudiler Resûlullah'a Ra'd'ın ne olduğunu bize söyler misin şeklindeki soruları üzerine Resûlullah: Bulutları yönetmekle vazifelendirilen meleklerden bir melektir, demiştir. İbnu Ebi Hatim, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ra'd, Allah'ı tesbih eden bir melektir. Mücahid'e ra'd sorulduğunda şu cevabı verir: O, bir melektir. ويسبح الرعد بحمده **«..Gök gürültüsü övgüsüyle..»** âyetinde bu mâna ifade edilmektedir.

6) Berk

İbnu Ebi Hatim, Muhammed b. Müslim'in şöyle dediğini rivayet eder: Öğrendiğimize göre berk; biri insan, biri öküz, biri kartal, biri de aslan yüzü olmak üzere dört ayrı yüzü olan bir melektir. Kuyruğunu salladığında şimşek meydana gelir.

7) Malik; cehennemin bir bekçisidir.

8- Sicili; İbnu Ebi Hatim, Ebu Cafer-i Bâkır'ın şöyle dediğini nakleder: Sicill, Harut ve Marut'un yardım ettiği bir melektir. İbnu Ömer'den rivayet ettiğine göre Sicili, melektir. Süddi'nin rivayetine göre de, Suhuf emanet edilen bir melektir.

9) Kaid; Mücahid'in ifadesine göre, günahları yazan bir meleğin adıdır. Bunu Ebu Naim «H i l y e» adlı eserinde zikretmiştir. Bu meleklerin sayısı dokuzdur.

10) Zülkarneyn; İbnu Ebi Hatim'in merfu, mevkuf ve maktu olarak çeşitli tarikle yaptığı rivayetlere göre bu, meleklerden biridir. Şayet bu rivayet sahih kabul edilecek olursa, sayıları on olur.

11) İbnu Ebi Hatim, Ali b. Ebi Talha tarikıyle İbnu Abbas يوم يقوم الروح

(Nebe, 38.) âyetinde şöyle demiştir: Ruh kelimesi, meleklerin en büyüğüne verilen addır. Bununla sayıları on bir olur.

12) Rağıb «M ü f r e d a t»ında هو الذى أنزل السكينة فى قلوب المؤمنين «**O, Müminlerin kalblerine huzur indirdi ki..**» (Feth, 4.) âyeti hakkında şöyle dediğini gördüm: Sekine, Müminlere sükunet getiren ve kalbine güven veren bir melektir. Sekine aynı zamanda, Hz. Ömer'in lisanıyle konuşan bir melektir.

Sahabe İsimleri

Kur'an'da Sahabe'den sadece Zeyd b. Haris'in ismi zikredilmiştir.

Ebu Davud ve Nesei'nin Ebu'l-Cevza tarikıyle İbnu Abbas'dan yaptıkları bir rivayete göre Sicill, Resûlullah'ın katiplerinden biridir ve Kur'an'da adı geçmektedir.

Enbiya ve Resuller Dışındaki İsimler

Kur'an'da enbiya ve resûller dışında önceki kavimlerde yaşayanların isimleri mevcuttur.

İmrân bunlardan biridir. Hz. Meryem'in babasıdır. Hz. Musa'nın babası veya Meryem'in kardeşi Harun olduğu da söylenir. Müslim'in rivayet ettiği hadiste görüldüğü gibi, Hz. Musa'nın kardeşi değildir. Buna dair, kitabın sonunda bilgi verilecektir.

Üzeyr ve Tubba' kelimeleri de Kur'an'da yer almıştır. Uzeyr, Hakim'in rivayetine göre salih bir kuldu. Kirmani'nin rivayetine göre de nebidir.

Lokman; nebi olduğu söylenmişse de, ulemanın çoğu bunun aksi görüştedir. İbnu Ebi Hatim ve diğer muhaddisler, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Lokman, marangozlukla uğraşan Habeşli bir köledir.

Mümin sûresinde zikredilen Yûsuf ile Meryem sûresinin ilk âyetlerinde zikredilen Yakub, Kur'an'da mevcut isimlerdendir.

انى أعوذ بالرحمن منك إن كنت تقيا «..**Ben senden, çok esirgeyici Allah'a (sığınırım). Eğer (Allah'tan) korkuyorsan, (bana dokunma).** (Meryem, 18.) âyetinde geçen Takiyy kelimesi de, bu isimlerden biridir. Salebi'nin rivayetine göre Takiyy, Allah'ın emirlerine herkesten daha çok uyan bir kimseydi. اى ان كنت فى الصلاح مثل تقى «**Takiyy gibi salih bir kimse isen** sözü, bunu gösterir. Bir rivayete göre, kadınlara sarkıntılık yapan bir kimsedir. Bir rivayete göre de Hz. Meryem'in amca oğludur. Cebrail, bu kimsenin sûretine girerek Hz. Meryem'e gelmiştir. Bu rivayeti «A c a i b» sahibi Kirmani nakletmiştir.

Bazı Kadın İsimleri

Kur'an'da Hz. Meryem'den başka kadın adı zikredilmemiştir. Bu ismin Kur'an'da zikredilmesindeki hikmet, kinaye bahsinde anlatılmıştır. Meryem, İb-

rani dilinde hizmetçi demektir.

Bir rivayete göre أتدعون بعلا (**Ba'l'e mi yalvarıyorsunuz..**» (Sâffât, 125.) âyetinde geçen Ba'l kelimesi, insanların ibadet ettikleri bir kadın adıdır. Bunu İbnu Asker hikaye etmiştir.

Kâfir İsimleri

Kur'an'da kafir isimleri mevcuttur.

Karun, bunlardan biridir. İbnu Ebi Hatim'in İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göre adı; Karun b. Yahserdir. Yahser, Hz. Musa'nın amca oğludur.

Calut, Hâman ve Yûsuf sûresinde يابشرى (Yûsuf, 19.) kavlinde geçen Buşra da bunlardan biridir. Bunu, Süddi'den İbnu Ebi Hatim rivayet etmiştir.

Âzer, Hz. İbrahim'in babasıdır. İsmi Tarıh, lakabı da Âzer olduğu söylenir. İbnu Ebi Hatim, Dahhak tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. İbrahim'in babasının adı Âzer değil, Tarıh'tır. Âzer, bir putun adıdır. Süddi'den yaptığı rivayette ise, babasının adı Tarıh'tır. Âzer ise bir put adıdır. Mücahid ise Hz. İbrahim'in babası, Âzer değildir, der.

Nesî de bu isimlerden biridir. İbnu Ebi Hatim, Ebu Vail'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Nesî, Benu Kinane'den bir erkeğin adıdır. Muharrem ayını Safer ayı göstererek, ganimetleri helal sayan bir kimsedir.

Cin İsimleri

Kur'an'da, bazı cin isimleri mevcuttur.

Cinlerin babası olan İblis, bunlardan biridir. Önceleri ismi Âzazil idi. İbnu Ebi Hatim Said b. Cübeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: İblis'in ilk adı Azazil'dir.

İbnu Cerir, Süddi'nin şöyle dediğini nakleder: İblis'in ilk adı Harisdi. Bazıları ise Haris'in Azazil mânasına geldiğini söylerler.

İbnu Cerir, Dahhak tarikıyle İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: İblise İblis adı verilmesi, Allah'ın hayrı tamamiyle ondan çekip alması ve yeisde bırakmasındandır.

İbnu Asker, Hattabi'nin rivayetine göre adının Katra olduğu, künyesinin de Ebu Kurdevs olduğunu nakleder. Ebu Kıtra veya Ebu Murra veya Ebu Lebini künyelerini de Süheyli, «R a v d u' l - E n f» adlı eserinde rivayet eder.

Kabile İsimleri

Bunlar: Yecuc, Mecuc, Ad, Semud, Medyen, Kurayş ve Rum İsimleridir.

Kavim isimleri

Bunlar: Nuh, Lût, Tubba, İbrahim, Eyke, Medyen, Ress kavimleridir. Bun, lar, izafet şeklinde zikredilen kavimlerdir. İbnu Abbas'a göre Ress kavmi, Semud kavminin devamıdır. İkrime'ye göre Ress kavmi, Yâsin kavmidir. Katade'ye göre bunlar, Şuayb'in kavmidir. Bir rivayete göre, Uhdud Ashabı oldukları söylenir. İbnu Cerir bu görüştedir.

Put İsimleri

Kur'an'da, insan adını taşıyan put isimleri şunlardır: Vedd, Suva', Yegus, Yaûk, Nesr, Bunlar Nuh kavminin putlarıdır. Lât, Uzza ve Menat, Kureyş kabilesinin putlarıdır. Rucz da bir put adıdır. Ahfeş, «K i t a b u' l - V a h i d v e' l - C e m» adlı eserinde bunun bir put adı olduğunu kaydeder.

Cibt ve Tagut da, put adıdır. İbnu Cerir'in rivayetine göre bazı ulema bunların, müşriklerin taptıkları iki put olduğu görüşündedir. İkrime'den yaptığı rivayete göre Cibt ve Tagut, birer put adıdır. وما أهديكم الا سبيل الرشاد **«Sizi ancak doğru yola götürüyorum..»** (Mümin, 29.) âyetindeki reşad kelimesini Kirmani, Firavn'ın putlarından biri olduğunu söyler.

Ba'l kelimesi de İlyas kavminin taptığı bir put adıdır. Âzer de bir put adıdır.

Buhari, İbnu Abbas'dan şöyle rivayet etmiştir: Vedd, Suva', Yaûk ve Nesr, Nuh kavminden bazı salih kimselerin adıdır. Bunlar helak olunca şeytan, bazı kimselere vesvese vererek toplantılarında bu adları taşıyan putlar bulundurmaları tavsiyesinde bulunmuş, bu vesveseye uyarak putları yapmışlardır. Bu salih kimseler, ölümlerinden sonra putlaştırılmışlar, cehaletten dolayı halk bunlara tapmağa başlamışlardır. İbnu Ebi Hatim, bunların; Adem'in sulbünden gelen evlatları olduğunu, Urve'den nakleder.

Buhari, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Lât, hacılara çorba hazırlayan bir kimsedir. İbnu Cinni'nin naklettiğine göre Lâtte kıraatı, bu mânaya gelmektedir. Aynı ifadeyi İbnu Ebi Hatim, Mücahid'den nakletmiştir.

Belde ve Mekan İsimleri

Kur'an'da, şehir, köy, mekan ve dağ isimleri vardır.

Bekke, Mekke'nin bir diğer adıdır. Bekke kelimesindeki ba harfinin, mim yerinde kullanıldığı söylenir. Bunun aslı تبككت العظم **iliği kemikten çektim,** kelimesinden gelmiştir. تبكك الفصيل مافي ضرع الناقة **Deve yavrusu, anasının sütünü tamamen emdi,** cümlesi de bu mânadadır. Bu kelime, memleketteki bütün yiyecekleri kendisine çeken mânasındadır. Bir rivayete göre de günahları söküp attığından Mekke adını almıştır. Bir başka rivayete göre suyu az olduğundan

veya bir vadinin ortasında bulunduğu için dağlara yağan suları kendisine çektiğinden, bu ad verilmiştir.

Bir kavle göre Bekke kelimesinde ba harfi, kelimenin aslındandır. بك kelimesinden alınmıştır. Bunun mânası, zalimin boynunu kırmaktır. Buna göre Bekke, zalimlerin korktuğu ve zillete uğradığı bir şehir mânasını taşır.

Bir kavle göre de Tebakke kelimesinden alınmıştır. Bu kelime izdiham mânasındadır. Çünkü insanlar tavaf için burada toplanırlar.

Bir rivayete göre Mekke, Harem-i Şerif, Bekke de, Mescid-i Haram mânasındadır. Ayrıca Mekke, şehrin adı, Bekke de, Kabe'nin adıdır. Veya sadece Kabe'nin adıdır.

Medine adı Ahzab sûresinde, münafıklardan söz ederken Yesrib olarak geçer. Yesrib, cahiliye devrinde Medine yerine kullanılırdı. Bir rivayete göre Medine civarında bir yer adıdır veya bunu İrem b. Sam b. Nuh kabilesinden Yesrib b. Vail'in adından alınmıştır. Çünkü Yesrib'e gelen ilk kimse bu kişi olmuştur. Medine'ye Yesrib denmesi nehyedilmiştir. Çünkü Resûlullah, fesad mânasına gelen bu isimden nefret ederdi. Yesrib kelimesi, kınama mânasına gelen تثريب kelimesinden alınmıştır.

Bedir, Medine yakınında bir köy adıdır. İbnu Cerir, Şabi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bedir, Cuheyne kabilesinden, Bedir adında birinin sahip olduğu yerin adıdır. Vakidi bu konuda şunu söyler: Bu adın verilişini, Abdullah b. Cafer ile Muhammed b. Salih'e söylediğimde reddederek şöyle dediler: Neden buraya mânası olmayan böyle bir ad verilsin! Burası sadece bir yer adıdır. Dahhak; Bedir, Mekke ile Medine arasındadır, demiştir.

Uhud, bu kelime اذتصعدون ولاتلون على احد **«O vakit siz (harp meydanından) boyuna uzaklaşıyor, bir kimseye dönüp bakmıyordunuz..»** (Âl-i İmrân, 153.) âyetindeki أحد kelimesinden şaz olarak alınmıştır.

Huneyn, Taif'e yakın bir köy adıdır.

Cem', Müzdelife'nin adıdır.

Meşari'l-Haram, Harem-i Şerif'deki bir dağın adıdır.

Naka', Kirmani'ye göre Arafatla Müzdelife arasında uzanan yerin adıdır.

Mısır ve Babil, Irak çevresinde yer alan bir kale adıdır.

Eyke ve Leyke, Şuayb kavminin birer şehridir. Leyke, bir belde adı olduğu gibi, Eyke de bir belde adıdır.

Hicr, Vadilkura'da şam civarında bulunan Semud kavminin yaşadığı bir yer adıdır.

Ahkaf, Umman ile Hadramevt arasında bulunan, kum tepelerinin adıdır. İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette buranın, Şam'da bir yer olduğunu söyler.

Tûr-i Sina, Allah'ın, Hz. Musa'ya nidada bulunduğu yerin adıdır.

Cûdi, el-Cezire havalisinde bir dağ adıdır.

Tuvâ, bir vadinin adıdır. Bunu İbnu Ebi Hatim İbnu Abbas'tan naklen rivayet etmiştir. Aynı rivayete göre, Hz. Musa bu vadiyi geceleyin geçtiğinden Tuvâ adı verilmiştir. Hasen'den yaptığı bir başka rivayette ise, Filistin'deki bir vadi adıdır, iki kere mukaddes kılındığı için bu adı almıştır. Bişr b. Ubeyd'den yaptığı rivayete göre Eyle'de bir vadi adıdır. İki kere bereketlendiğinden, vadiye bu ad verilmiştir.

Kehf, dağda oyulmuş bir mağara adıdır.

Rakim; İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Ka'b; Rakim'i Yahudilerin terkettikleri bir köy adı olduğunu sanar. Atıyye ve Said b. Cubeyr bunun bir vadi adı olduğunu söyler. Avfi tarikıyle İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göre, Rakim, Filistin dışında Ukban ile Eyle arasında bir vadi adıdır. Katade Rakim'i, kehf'in bulunduğu bir vadi adı olduğunu, Enes b. Malik ise rakim'in köpek olduğunu söylemiştir.

Arim; İbnu Ebi Hatim'in Ata'dan yaptığı rivayete göre bir vadi adıdır.

Sarim, İbnu Cerir'in Said b. Cubeyr'den yaptığı rivayete göre Yemende bir yer adıdır.

Kaf, yeryüzünü çevreleyen bir dağ adıdır.

Curuz, bir yerin adıdır.

Tâgiye, Semud kavminin helak olduğu yerin adıdır. Her iki rivayeti, Kirmani yapmıştır.

Âhiretle İlgili Yer Adları

Firdevs; cennette en yüksek yerin adıdır.

İlliyyûn; cennette en yüksek yerin adı olduğu veya ins ve cinden salih amelde bulunanların, amellerinin toplandığı bir yer adı olduğu söylenir.

Kevser, mütevatir hadis'de ifade edildiği üzere, cennette bir nehir adıdır.

Selsebil ve Tesnim; cennetteki iki pınarın adıdır.

Siccin; kafirlerin ruhlarının toplandığı yer adıdır.

Saûd; Tirmizi'nin Ebu Said'den merfuan rivayetine göre cehennemde bir dağ adıdır.

Gayy, Esâm, Mevbik, Sair, Sâil, Veyl, Suhk; cehennemde bulunan vadilerin adıdır. İbnu Ebi Hatim, Enes b. Mâlik'in وجعلنا بينهم موبقا **«biz onların arasına tehlikeli bir uçurum koyduk..»** (Kehf, 52.) âyetindeki **Mevbik** kelimesi, cehennemde mevcut irin vadisidir, sözünü nakleder. İkrime'den yaptığı rivayette ise bu kelimenin, cehennemde bir nehir adı olduğunu söyler.

Hakim, «M ü s t e d r e k»inde İbnu Mesud'un فسوف يلقون غيا **«..Bunlar**

azgınlıklarının cezasına uğrayacaklardır.» (Meryem, 59.) âyetindeki Gayy kelimesinin, cehennemde bir vadi adı olduğunu nakleder.

Tirmizi ve diğer hadis uleması, Ebu Said Hudri'den Resûlullah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Veyl, cehennemde kafirin kırk yılda ancak dibine varacağı bir vadi adıdır.

İbnu Münzir, İbnu Mesud'un şöyle dediğini nakleder: Veyl, cehennemde bir irin vadisidir. İbnu Ebi Hatim, Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet eder: Cehennemde galiz, mevbik, esâm ve gayy adında dört vadi vardır. Allah, cehennem ehline buralarda azabeder. Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini nakleder: Sair, cehennem'de bir irin vadisidir. Suhk da cehennem vadilerinden biridir. Ebu Zeyd' in سأل سائل **«..Bir isteyen istedi..»** (Meâric, 1.) âyetinde şöyle dediğini rivayet eder: Âyetteki Sâil, cehennem vadilerinden bir vadidir. Felak, İbnu Cerir'in rivayet ettiği merfu bir hadise göre, cehennemde bir kuyunun adıdır.

Yahmum, Hakim'in İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göre bir dumandır.

Kur'an'da ayrıca, bir yere nisbet edilen isimler mevcuttur.

Ummiy, bir rivayete göre bu isim, ummu'l-kura olan Mekke'ye nisbet edilen isimdir.

Abkari, bir rivayete göre, nadir olan her şeyin nisbet edildiği cinlere ait bir yer olan Abkar'a nisbettir.

Sâmiri, bir rivayete göre, Sâmirun denilen yere nisbet edildiği gibi Sâmire'ye nisbet edildiği de söylenir.

Arbî, Hz. İsmail'in evinin bulunduğu sahanın adı olan Arbe'ye nisbet edilen isimdir. Bu yeri belirtmek üzere şu beyit söylenmiştir:

وعربة أرض ما يحل حرامها من الناس الا اللوذعيّ الحلاحل

Bir yer ki, oranın haramlarını (yasaklarını) oranın yöneticisinden başkası helale (yasal hâle) çeviremez, ifadesinde kastedilen zat Muhammed (a.s.)dır.

Kur'an'da, güneş, ay, tarık ve şi'ra gibi yıldızların isimleri mevcuttur.

Uçan Mahlukat İsimleri

Bazı ulema şöyle der: Allahu Taâlâ Kur'an-ı Kerimde uçan mahlukat nevinden on tanesinin adını zikreder. Bunlar; bıldırcın, sivri sinek, arı, örümcek, çekirge, hüdhüd, karga, ebabil ve karıncadır. علمنا منطق الطير **«Bize kuş dili öğretildi..»** (Neml, 16.) âyetindeki **kuş** kelimesi, Hz. Süleyman'ın dilini anladığı karıncadır. İbnu Ebi Hatim, Şa'bi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Süleyman'ın dilini anladığı karınca, uçan kanatlı karınca idi.

Kur'an'da Mevcut Künye ve Lakaplar

Kur'an'da, sadece Ebu Leheb künyesi mevcuttur. Adı, Abduluzza olduğundan, ismiyle zikredilmemiştir. Çünkü bu isim, dinen haramdır. Bir rivayete göre cehennemlik olduğundan bu künye ile zikredilmiştir.

Kur'an'da mevcut lakablar şunlardır:

İsrail; Hz. Yakub'un lakabıdır. Mânası, Abdullah'dır. Bir rivayete göre Safvetullah, bir rivayete göre de Seyrullah mânasındadır. Çünkü Hz. Yakub, hicreti sırasında geceleyin yürümüştür. İbnu Cerir, Umeyr tarikıyle İbnu Abbas'dan yaptığı rivayete göre İsrail, Abdullah mânasındadır.

Abd b. Humeyd «T e f s i r»inde Ebu Meclez'in şöyle dediğini zikreder: Hz. Yakub, güçlü-kuvvetli bir kimseydi. Bir gün bir melekle karşılaştı. Onunla mücadeleye girişti. Melek onu yenerek iki yanına vurdu; Yakup, kendine yapılanı görünce meleğe sımsıkı sarılıp: Bana bir isim vermedikçe seni bırakmam dedi. Bunun üzerine melek kendisine İsrail adını verdi. Ebu Meclez, bu ismin, melek isimlerinden biri olduğunu söyler. Bu kelimenin değişik telaffuzları vardır. En meşhuru İsrail'dir. İsrayil şeklinde de telaffuz edilir.

Bazı ulema şöyle der: Yahudilere Kur'an'da, Beni Yakup dışında Beni İsrail lakabıyle hitap edilmiştir. Bu da şuna dayanmaktadır. Onlar, Allah'a ibadetle emrolunmuşlar, kendilerine bir öğüt ve gafletten uyanmak üzere ecdadının dinine sarılmaları istenmiş, bu yüzden Allah'a ibadet mânasını taşıyan bir isimle isimlendirilmişlerdir. Çünkü İsrail kelimesindeki **il,** Allah mânasındadır, isra buna muzaf olmuştur. Cenabı Hak, Hz. İbrahim'e ihsan ve müjdede bulunurken, Yakup ismini zikretmiştir. Yakub'un zikri İsrail'den evladır. Çünkü Yakup babasından sonra Allah'ın ihsan ettiği bir peygamberidir. Bu yüzden Yakub adıyle tanınması uygun düşmüştür.

Mesih; Hz. İsa'nın lakabıdır. Mânası, sıddik demektir. Bir rivayete göre, düztaban olmadığından veya hastalıklı bir kimseye dokunduğunda iyileştirdiğinden veya güzel olduğundan veya yeryüzünü dolaştığından, Mesih adı verilmiştir.

İlyas; bir rivayete göre İdris (a.s.)ın lakabıdır. İbnu Ebi Hatim, hasen bir senedle İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: İlyas, Hz. İdris, İsrail de Hz. Yakub'dur. İbnu Mesud وان الياس لمن المرسلين **«İlyas da peygamberlerdendi.»** (Sâffât, 123.) âyetini وان ادارس لمن المرسلين **«İdris de peygamberlerdendi.»** şeklinde, سلام على ال ياسين **«İlyas'a selam olsun.»** (Sâffât, 130.) âyetini de سلام على ادراسين şeklinde okumuştur. Ubeyy b. Ka'b âynı âyetleri وان ايليسين ile سلام على ايليسين şeklinde okumuştur.

Zülkifl; bir rivayete göre İlyas'ın, bir rivayete göre de Elyasain, bir rivayete göre Yûşa'ın, bir rivayete göre de Zekeriyya'nın lakabı olduğu söylenir.

Nuh'un ismi Abdulgaffar, lakabı da Allah'a itaatte kendini çok zorladığından bu mânaya gelen Nuh olmuştur. Bunu İbnu Ebi Hatim, Yezidu'r-Rukaşi'den rivayet etmiştir.

Zülkameyn'in ismi, İskenderdir. İbnu Asker'in rivayetine göre, Abdullah b. Dahhak b. Sa'd veya Münzir b. Mâissema veya Sa'b b. Karin b. Hammâl'dir. Kendisine Zülkameyn lakabı verilmesi, arzın iki yönü olan doğu ve batıyı dolaşmasından gelmektedir. Bir rivayete göre, Fars ve Bizans imparatorluklarının hükümdarı olmasından, başında iki perçemi bulunduğundan, tacında altından iki boynuz olduğundan, başındaki tacın iki yanında bakır bulunduğundan, başındaki sarığın gizlediği iki küçük boynuzdan, başının bir tarafına vurulup öldüğü; Allah onu takrar dirilttikten sonra diğer tarafına vurulup takraröldüğünden, sağ ve sol elinin cömert olmasından, iki asır yaşadığından, zahiri ve batıni sancak verildiğinden, hidayet ve dalalet olan iki asırda yaşadığından dolayı, yukarıda sayılan sebeblerden biri sebebiyle kendine bu ad verilmiştir.

Firavn'ın adı Velid b. Musab, künyesi Ebu'l-Abbas'dır. Ebu Velid veya Ebu Mürre olduğu da söylenir. Bir rivayete göre Firavn; Mısırda hükümdarlık yapan her hükümdarın lakabıdır. İbnu Ebi Hatim, Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Firavn, İstahr halkından Furslu biriydi.

Tubba'ın ismi Esad b. Melki-Kerib'dir. Tubba' adını alması, kendisine tabi olanların çokluğundandır. Bir rivayete göre, her yemen kralına verilen lakaptır. Bunların her birine, hilafetle olduğu gibi biribiri ardına krallık yaptıklarından Tubba adı verilmiştir.

YETMİŞİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ MÜPHEM ÂYETLER

Bu konuda Süheyli, İbnu Asakir, Kadı Bedruddin b. Cemaa müstakil eser yazmışlardır. Hacmi küçük olmasına rağmen bu kitapların önemli mevzularını toplayarak bazı ilavelerle, bir kitap telif ettim. Selef uleması, müphemata büyük bir önem vermiştir. İkrime şöyle der: (Nisâ, 100. âyetinde ifade edilen) Allah ve Resûlü yolunda hicret gayesiyle yurdundan çıkıp da ölenin kim olduğunu, on dört sene araştırdım.

1- Âyetlerdeki Müphemlik Sebepleri

Âyetlerin müphem olarak gelmesinde çeşitli sebepler vardır:

1- Başka bir âyette açıklandığı için beyanına gidilmemiştir; صراط الذين أنعمت عليهم **«Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna..»** (Fâtiha, 6.) âyetindeki müphemiyet, مع الذين انعم الله عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين **«..işte onlar Allah'ın nimet verdiği, peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle beraberdir..»** (Nisâ, 69.) âyetiyle kaldırılmıştır.

2- Şöhretinden dolayı belli olmasıdır; وقلنا يا آدم اسكن أنت وزوجك الجنة **«Dedik ki: 'Ey Adem, sen ve zevcen cennette oturun..»** (Bakara, 35.) âyeti buna misaldir. Allahu Taâlâ زوجك yerine Havva kelimesini kullanmamıştır. Çünkü Hz. Adem'in, Havva'dan başka zevcesi yoktur. ألم تر الى الذى حاج ابراهيم فى ربه **«Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi?..»** (Bakara, 258.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki الذى حاجّ (mücadele eden kimse) şöhretinden dolayı bilinen Nemrud'dur. Çünkü Hz. İbrahim, Nemrud ve kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Bir rivayete göre: Allah Firavun'u, Kur'an'da kendi ismiyle Firavn olarak zikretmiş; fakat Nemrud'u kendi ismiyle anmamıştır. Çünkü Hz. Musa'ya verdiği cevaptan anlaşıldığı üzere Firavn, Nemrud'dan daha zekidir. Nemrud ise أنا أحيي وأميت **«..Ben de yaşatır, öldürürüm..»** (Bakara, 258.) âyetinde ifade edilen sözüyle aptal olduğunu ortaya koymuş, ölüme mahkum birini bağışlayıp, suçsuz birini öldürmüştür. Bu ise aptallığına açık bir delildir.

3- Kişiyi kazanmada daha müessir olduğundan isim gizli tutulmuştur.. ومن الناس من يعجبك قوله فى الحياة الدنيا **«İnsanlardan öylesi var ki, dünya hayatına

«dair sözü hoşuna gider..» (Bakara, 204.) âyeti buna misaldir. Âyette من ile ifade edilen kimse, Ahnes b. Şerık'tir, âyetin nüzulünden bir müddet sonra Müslüman olmuş, Müslümanlığı mükemmel bir şekilde devam etmiştir.

4- İsmen belirtilmesinde bir fayda bulunmamasıdır; او كالذى مرّ على قرية **«Yahut şu kimse gibisin ki bir kasabaya uğramıştı..»** (Bakara, 259), واسألهم عن القرية **«Onlara şehrin durumunu sor ki..»** (Araf, 163.) âyetleri buna misaldir.

5- Tayin edilenin hilafına, hususi bir mâna taşımamakla birlikte umum mânaya işaret etmesidir; ومن يخرج من بيته مهاجرا **«..kim göç etmek amacıyla evinden çıkar da..»** (Nisâ, 100.) âyeti buna misaldir.

6- İsmini zikretmeksizin tazim ifade eden bir vasfını belirtmektir; ولا يأتل اولوا الفضل **«Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler..»** (Nur, 22), والذى جاء بالصدق وصدق به **«Doğruyu getirene ve onu doğrulayana gelince,»** (Zümer, 33.) اذ يقول لصاحبه **«..arkadaşına diyordu..»** (Tevbe, 40.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerin hepsinde Hz. Ebubekr murad edilmiştir.

7- Bir noksanlık sıfatıyla tahkir etmektir; ان شانئك هو الابتر **«Asıl sonu kesik olan, sana buğzeden kimsedir.»** (Kevser, 3.) âyeti buna misaldir.

Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Allah'ın ilmini Zatına alıkoyduğu müphemden söz etmek, kula düşen bir vazife değildir. وآخرين من دونهم لاتعلمونهم الله يعلمهم **«Onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği»** (Enfâl, 60.) âyeti buna misaldir. Zerkeşi şunu ilave eder: منهم deki müphemiyeti Benu Kurayza veya cinler olduğunu söyleme cüretini gösterenleri hayretle karşılarım..

Bu mevzuda şunu ilave etmek isterim: Âyette, onların kimler olduğunun bilinmediğine, bir delil yoktur. Bilinmeyen husus, bunların bizatihi kimler olduğudur. Mesela, bunların Benu Kurayza'dan ve cinlerden olup olmadığı meselesi değildir. Bunun benzeri münafıklar hakkında nâzil olan وممن حولكم من الاعراب منافقون ومن اهل المدينة مردوا على النفاق لاتعلمهم نحن نعلمهم **«Çevrenizde bedevi Araplardan ve Medine halkından iki yüzlülüğe iyice alışmış kimseler vardır. Sen onları bilemezsin biz biliriz.»** (Tevbe, 101.) âyetidir. Bilinmiyen husus, bunların kimler olduğudur. Bunların Benu Kurayza'dan olduğu sözü, İbnu Ebi Hatim'in Mücahid'den, cinlerden olduğu sözü de, Abdullah b. Garib'in, o da babasının Resûlullah'dan merfuan rivayet ettiği hadise dayanmaktadır. Şu halde, Zerkeşi' nin hayretle karşılamasına lüzum yoktur.

2- Müphem Âyetlerin Hususiyetleri

Müphem âyetlerin bilinmesi, sadece nakle dayanır. Bu konuda reye yer verilmez. Bu mevzuda yazılan kitaplar ve bazı tefsirlerde müphem kelimeler zikredilmiş, bununla ilgili sağlam bir delil olmadan, itimad edilecek bir örf bulunmadan, mevcut ihtilaflara yer verilmiştir. Bu yüzden müphemler hakkındaki ki-

tabımı yazdım. Burada rivayetleri senedleriyle birlikte nakledenlerin kitablarına dayanarak, senedi sahih veya zayıf olanları beyan ederek her rivayeti, ait olduğu sahabeye veya tabiuna isnad ederek zikrettim. Bu yüzden kitabım, sahasında naziri olmayan değerli bir kitab özelliğini taşır. Tertibini, Kur'an'ın tertibine uyarak yaptım. Mühim olanlarını veciz bir ibare ile özetledim, çoğunlukla senedleri vermedim. Kısalttığım yerlerde istifade ettiğim kaynağı belirttim. Kitabımı iki ana kısımda topladım:

Birinci kısımda: İsimleri bilinen erkek, kadın, melek, cin, tesniye veya cemi kelimelerden, mâna murad edilmeyen من ve الذى gibi ismi mevsulden müphem olanları inceledim.

انى جاعل فى الأرض خليفة **«Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım..»** (Bakara, 30.) âyetindeki müphem Hz. Adem ve zevcesi Havva'dır.

و اذ قتلتم نفسا **«Hani siz bir adam öldürmüştünüz..»** (Bakara, 72.) âyetindeki müphem, Âmil adında bir kimsedir.

و ابعث فيهم رسولا منهم **«..onlara kendi içlerinden bir elçi gönder ki..»** (Bakara, 129.) âyetindeki müphem, Resûlüllah (s.a.v.)dır.

و وصى بها ابراهيم بنيه **«İbrahim de bunu kendi oğullarına vasiyyet etti..»** (Bakara, 132.) âyetindeki müphem, Hz. İbrahim'in oğulları İsmail, İshak, Medyen, Zemran, Şerh, Nefş, Nefşan, Emim, Keysan, Sürah, Lutan ve Nâfeştir.

و الأسباط **«..torunlarına..»** (Bakara, 136.) âyetinde müphem, Hz. Yakub'un on iki evladı olan: Yûsuf, Rubil Şemun, Lâbi, Yehûza, Dâni, Nefetali, Câd, Eşir, Yeşcer, Riyâlun ve Bunyâmin'dir.

و من الناس من يعجبك قوله (Bakara, 204.) âyetindeki müphem kelime, Ahnes b. Şerik'tir.

و من الناس من يشرى نفسه ابتغاء مرضات الله **«İnsanlardan öylesi var ki, canını, Allahın rızasını kazanmaya satar..»** (Bakara, 207.) âyetindeki müphem kelime, Süheyl' dir.

اذ قالوا لنبى لهم **«..peygamberlerine demişlerdi ki..»** (Bakara, 246.) âyetindeki müphem olan nebi kelimesi, Şemüyil, Şemun veya Yuşa'dır.

منهم من كلم الله **«..Allah onlardan kimi ile konuştu..»** (Bakara, 253.) âyetindeki müphem kelime, Mücahid'e göre Hz. Musa, و رفع بعضهم درجات **«..kimini değerleriyle yükseltti..»** âyetindeki müphem kelime, Mücahid'e göre, Resûlullah'dır. الذى حاج ابراهيم فى ربه **«Bakara, 258.) âyetindeki müphem, Nemrud b. Kenan'dır.**

أو كالذى مرّ على قرية **«..Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı..»** (Bakara, 259.) âyetindeki müphem, Üzyer, Ermiya veya Hazakildir.

امرأة عمران **«..İmrân'ın karısı..»** (Âl-i İmrân, 35.) âyetindeki müphem, Hanne binti Fâkûz'dür.

و امرأتى عاقر **«..karım da kısırken..»** (Âl-i İmrân, 40.) âyetindeki müphem, Eşya veya Eşyi binti Fâkuz'dur.

منادياينادي للايمان **«..imana çağıran bir davetçi işittik..»** (Âl-i İmrân, 193.) âyetindeki müphem, Hz. Muhammed (s.a.v.)dir.

يريدون ان يتحاكموا الى الطاغوت **«..hakem olarak Tagûta başvurmak istiyorlar..»** (Nisâ, 60.) âyetindeki müphem kelime, Ahmed b. Hanbel'in İbnu Abbas'dan rivayetine göre Ka'b b. Eşref'tir.

و ان منكم لمن ليبطئن **«İçinizden bir kısmı var ki, pek ağır davranır..»** (Nisâ, 72.) âyetindeki müphem, Abdullah b. Ubeyy'dir.

و لا تقولوا لمن القى اليكم السلام لست مؤمنا **«..Size selam verene: 'Sen Mümin değilsin' demeyin..»** (Nisâ, 94.) âyetindeki müphem, Âmir b. Edbati'l-Eşcei'dir. Bunun Mirdas olduğu da söylenir. Âyetteki bu söz, Müslümanlardan Ebu Kata' de ve Muhallim b. Cessame'nin sözüdür. Bir rivayete göre bu söz, Muhallim'in sözüdür veya bizzat o kişiyi öldüren Mikdad b. Esved veya Usame b. Zeyd'in sözüdür.

و من يخرج من بيته مهاجرا الى الله و رسوله ثم يدركه الموت **«..kim Allah ve Resûlü için göç etmek amacıyla evinden dışarı çıkar da kendisine ölüm yetişirse..»** (Nisâ, 100.) âyetindeki müphem, Damara b. Cudeb'dir. Bir rivayete göre Huzaa kabilesinden İbnu'l-İsdir veya Ebu Damra b. el-İs'dir veya Sabra adlı biridir veya Halid b. Hazzam'dır. Bu isim gerçekten asılsızdır.

و بعثنا منهم اثنى عشر نقيبا **«..içlerinden on iki başkan göndermiştik..»** (Mâide, 12.) âyetindeki müphem olan on iki kişi şunlardır: Rubil'in torunu Şemun b. Zekûr, Şemun'un torunu Sûkat b. Hûri, Yehûza'ın torunu Kâlip b. Yûfenna, İşâcer'in torunu Beûrak b. Yûsuf, İfrasim b. Yûsuf'un torunu Yûşa' b. Nûh, Bunyamin'in torunu Belti b. Rûfu, Reyâlû'nun torunu Kerabil b. Sûdi, Mişat b. Eşir'in torunu Setûr b. Mihail, Nefetali'nin torunu Yûhanna b. Vekkusi ve Kâzelû'nun torunu İlle b. Müha'dır.

قال رجلان **«..iki adam dedi ki:..»** (Mâide, 23.) âyetindeki müphem kelime, Yûşa' ve Kalip'tir.

نبأ ابنى ادم **«..Adem'in iki oğlunu..»** (Mâide, 27.) âyetindeki müphem kelime Kâbil ve Hâbil'dir.

الذى آتيناه اياتنا فانسلخ منها **«..ona âyetlerimizi verdik de ondan sıyrıldı çıktı..»** (Araf, 175.) âyetindeki müphem kelime, Bel'am'dır. Adına Bel'am b. Âyer denilir. Buna; Bâ'ar, Bâur da denilir. Bir rivayete göre Umeyye b. Ebi Salt'dır veya Sayfi b. Rahib'dir veya Firavn'dır. Bu sonuncusu en yanlış olanıdır.

و انى جار لكم **«..ben sizin yanınızdayım..»** (Enfâl, 48.) âyetindeki müphem, Suraka b. Cuşem'dir.

فقاتلوا ائمة الكفر **«..O küfür önderleriyle hemen savaşın..»** (Tevbe, 12.) âyetindeki müphem, Katade'ye göre: Ebu Sufyan, Ebu Leheb, Umeyye b. Halef. Suheyl b. Amr ve Utbe b. Rabia'dır.

اذ يقول لصاحبه **«..arkadaşına diyordu ki..»** (Tevbe, 40.) âyetindeki müphem, Ebubekr Sıddık'tır.

وفيكم سمّاعون لهم **«..içinizden onlara kulak kabartanlar vardır..»** (Tevbe, 47.) âyetindeki müphem, Mücahid'e göre Abdullah b. Ubeyy b. Selul, Rufaa b. Tâbût ve Evs b. Kayzi'dir.

ومنهم من يقول ائذن لى **«İçlerinde öylesi var ki: 'Bana izin ver' der..»** (Tevbe, 49.) âyetindeki müphem, Cedd b. Kays'dır.

ومنهم من يلمزك فى الصدقات **«..onlardan kimi de sana, sadakalar hakkında dil uzatır..»** (Tevbe, 58.) âyetindeki müphem, Zû'l-Huveysira'dır.

ان نعف عن طائفة منكم **«..sizden bir kısmını affetsek bile..»** (Tevbe, 66.) âyetindeki müphem, Mahşi b. Humeyyir'dir.

ومنهم من عاهد الله **«Onlardan kimi de Allah'a and içtiler ki..»** (Tevbe, 75.) âyetindeki müphem, Sa'lebe b. Hâtıp'tır.

وآخرون اعترفوا بذنوبهم **«Başka bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler..»** (Tevbe, 102.) âyetindeki müphem İbnu Abbas'a göre, Ebu Lubabe ve arkadaşlarıyla birlikte yedi kişidir. Katade'ye göre Ensar'dan olan yedi kişiden Ebu Lubabe, Cedd b. Kays, Hazam, Evs, Kerdem ve Merdas'ı sayar.

وآخرون مرجون لامر الله **«Başka bir takımları da varki Allah'ın emrine bırakılmışlardır..»** (Tevbe, 106.) âyetindeki müphem olanlar Hilal b. Umeyye, Mirara b. Rabia ve Ka'b b. Malik'tir. Tevbe, 118. âyetinde sözü edilen üç kişi de bunlardır.

والذين اتخذوا مسجدا ضرارا **«Zarar vermek için mescid yapanlar da var ki»** (Tevbe, 107.) âyetindeki müphem İbnu İshak'a göre Ensar'dan şu on iki kişidir: Hazam b. Halid, Benu Umeyye'den Salebe b. Hatıp, Muattıp b. Kusayr, Ebu Habibe b. Ezar, Abbad b. Huneyf, Cariye b. Âmir ve oğulları Mucemmi ve Zeyd, Nebtel b. Haris, Bahzac, Becad b. Osman ve Vedia b. Sabit.

لمن حارب الله و رسوله **«..Allah ve Resûlüyle savaşmış olanı..»** (Tevbe, 107.) âyetindeki müphem, Ebu Âmir b. Râhib'dir.

أفمن كان على بينة من ربه **«Rabbinden bir delil üzerinde olan kimse gibi olur mu ki..»** (Hûd, 17.) âyetindeki müphem isim, Resûlullah'dır. ويتلوه شاهد منه **«(ayrıca) Allah'tan bir şahit onu takip ediyor..»** âyetindeki müphemin Cebrail, Kuran, Ebubekr ve Hz. Ali olduğu söylenir.

ونادى نوح ابنه **«..Nuh oğluna seslendi:..»** (Hûd, 42.) âyetindeki müphem, Kenan'dır. Yâm olduğu da söylenir.

وامرأته قائمة **«..karısı ayakta duruyordu..»** (Hûd, 71.) âyetindeki müphem, Sâra'dır.

هؤلاء بناتى **«..İşte kızlarım..»** (Hûd, 78.) âyetindeki müphem, Reysa ve Ragûsa'dır.

ليوسف واخوه «..**Yusuf ve kardeşi..**» (Yûsuf, 8.) âyetinde müphem olan, öz kardeşi Bünyamin'dir.

قال قائل منهم «**İçlerinden bir sözcü dedi ki..**» (Yûsuf, 10.) âyetinde müphem olan, Rûbil'dir. Yehûza veya Şemun olduğu da söylenir.

فارسلوا واردهم «..**sucularını gönderdiler..**» (Yûsuf, 19.) âyetinde müphem olan, Malik b. Da'r'dır.

وقال الذى اشتراه «..**Onu Mısır'da satın alan..**» (Yûsuf, 21.) âyetinde müphem olan, Kutayfir veya Utayfir'dir. لامرأته kelimesi ise, Râil veya Züleyha'dır.

ودخل معه السجن فتيان «**Onunla beraber iki delikanlı daha zindana girdi..**» (Yûsuf, 36.) âyetinde müphem olan, şahitlik yapan Mecles ve oğullarıdır. Bir rivayete göre Râsan ve Mertaş'dır. Şerhum ve Sehum olduğu da rivayet edilir.

للذى ظن أنه ناج «..**kurtulacağını sandığı kimseye..**» (Yûsuf, 42.) âyetinde müphem olan, sakilik yapan Mecles'tir.

عند ربك (Yûsuf, 42.) âyetinde müphem olan, Kral Reyyan b. Velid'dir.

قال ائتونى باخ لكم من ابيكم «..**Babadan bir kardeşinizi bana getirin, dedi..**» (Yûsuf, 59.) âyetinde müphem olan, sûrede birkaç kere tekrarlanan Bünyamin-dir.

فقد سرق أخ له من قبل «..**önce kardeşi de çalmıştı..**» (Yûsuf, 77.) âyetinde müphem olan, Hz. Yûsuftur.

قال كبيرهم «...**büyükleri dedi ki..**» (Yûsuf, 80.) âyetinde müphem, Şemun-dur. Rubil olduğu da söylenir.

اوى اليه ابويه «..**ana-babasını kendine çekip kucakladı..**» (Yûsuf, 99.) âyetinde müphem olan iki kişi babası ile teyzesi Leyya'dır. Bir rivayete göre annesi Rahil'dir.

و من عنده علم الكتاب «..**kitabın bilgisi yanında bulunanların..**» (Ra'd, 43.) âyetinde müphem olan, Abdullah b. Selam'dır. Bir rivayete göre Cebrail olduğu da söylenir.

من ذريتى «..**çocuklarımdan bazısını yerleştirdim..**» (İbrahim, 37.) âyetinde müphem olan, Hz. İsmail'dir.

ولوالدى (İbrahim, 41.) âyetinde müphem olan, babası Târıh'tır. Bir rivayete göre annesinin adı Nufa veya Luyusa'dır.

انا كفيناك المستهزءين «**O alay edenlere karşı biz sana yeteriz.**» (Hicr, 95.) âyetinde müphem olan, Said b. Cübeyr'e göre şu beş kişidir; Velid b. Mugira, Âs b. Vâil Ebu Zem'a, Haris b. Kays ve Esved b. Abdi Yegus.

رجلين أحدهما ابكم «..**iki adamdan biri dilsizdir..**» (Nahl, 76.) âyetinde müphem olan, Esid b. Ebi'l-İs'dir.

و من يأمر بالعدل «..**adaleti emreden kimse..**» (Nahl, 76.) âyetinde müphem olan, Osman b. Affan'dır

كالتى نقضت غزلها «..ipliğini büken kadın gibi..» (Nahl, 92.) âyetinde müphem olan, Rayta binti Said b. Zeyd Menat b. Temim'dir.

انما يعلمه بشر «..onu bir beşer öğretiyor..» (Nahl, 103.) âyetinde müphem olan, İbnu Hadrami'nin kölesi Mikyas'dır. Bir rivayete göre İbnu Hadrami'nin Yesar ve Cebr adında iki kölesi vardır. Bir rivayete göre de Mekke'de demirci olan Bel'am isimli biridir. Başka bir rivayette ise Selmani Farisi'dir.

اصحاب الكهف «..kehf sahiplerinin..» (Kehf, 9.) âyetinde müphem olan, **Mağaraya girin** (Kehf, 16.) ve **Rabbiniz ne kadar kaldığınızı daha iyi bilir** (Kehf, 19.) diyen reisleri Temliha; **ne kadar kaldınız** (Kehf, 19.) diyen Tekselmina, Martuş, Berâşek, Ayvanus, Eristânus ve Şeltayus'tur.

فابعثوا احدكم بورقكم هذه الى المدينة «..**birinizi şu gümüş (para) ile şehre gönderin..**» (Kehf, 19.) âyetinde müphem olan, Temliha'dır.

من أغفلنا قلبه عن ذكرنا «..**kalbini bizi anmaktan alıkoyup..**» (Kehf, 28.) âyetinde müphem olan, Uyeyne b. Hısın'dır.

واضرب لهم مثلا رجلين «**Onlara şu iki adamı misal olarak anlat..**» (Kehf, 32.) âyetinde müphem olan, hayırlı kimse Temliha, diğeri de Fatrus'dur. Her ikisi Sâffât sûresinde zikredilmiştir.

قال موسى لفتاه «**Musa uşağına demişti ki..**» (Kehf, 60.) âyetinde müphem olan, Yuşa b. Nun'dur. Bir rivayete göre kardeşi Yesribi'dir.

فوجدا عبدا من عبادنا «**Kullarımızdan bir kul buldular..**» (Kehf, 65.) âyetinde müphem olan, Belya ismini taşıyan Hızır'dır.

لقيا غلاما (Kehf, 74.) âyetinde müphem olan, Ceysur veya Haysur'dur.

وكان وراءهم ملك «..**ilerisinde bir kral vardı..**» (Kehf, 79.) âyetinde müphem olan, Huded b. Buded'dir.

و اما الغلام فكان أبواه مؤمنين «**Çocuğa gelince, onun anası-babası Mümin insanlardı..**» (Kehf, 80.) âyetinde müphem olan, babanın adı Kâzira, annenin ki de Sehva'dır.

لغلامين يتيمين «..**iki yetim çocuğun idi..**» (Kehf, 82.) âyetinde müphem olan, Asram ve Suryam'dır.

فناداها من تحتها «**Karnından ona şöyle seslendi..**» (Meryem, 24.) âyetinde müphem olan, Hz. İsa veya Cibril olduğu söylenir.

ويقول الانسان (Meryem, 66.) âyetinde müphem olan, Ubeyy b. Halef'tir. Bir rivayete göre Ubeyy b. Halef veya Velid b. Mugira'dır.

أفرأيت الذى كفر باياتنا «**Âyetlerimizi inkar edeni gördün mü..**» (Meryem, 77.) âyetinde müphem olan, Âs b. Vâil'dir.

و قتلت نفسا «..**bir de adam öldürmüştün..**» (Tâhâ, 40.) âyetinde müphem olan, ismi Fâkûn olan Kıbti'dir.

واضلهم السامري «..**Samiri onları saptırdı..**» (Tâhâ, 85.) âyetinde müphem

olanın ismi, Musa b. Zafer'dir.

من اثر الرسول (Tâhâ, 96.) âyetinde müphem olan, Cibril (a.s.)'dır.

و من الناس من يجادل **«İnsanlardan kimi tartışır..»** (Hac, 3.) âyetinde müphem olan, Nadr b. Haris'dir.

هذان خصمان **«Şunlar iki hasım taraf..»** (Hac, 19.) âyetinde müphem olan, Buhari ve Müslim'in Ebu Zer'den rivayetlerine göre âyet; Hamza, Ubeyde b. Haris, Ali b. Ebi Talip, Utbe, Şeybe ve Velid b. Utbe hakkında nâzil olmuştur.

و من يرد فيه بالحاد بظلم **«..kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse..»** (Hac, 25.) âyetinde müphem olan, İbnu Abbas'a göre , Abdullah b. Uneys hakkında nâzil olmuştur.

الذين جاؤ بالافك **«O yalan haberi getirenler..»** (Nur, 11.) âyetinde müphem olan kişiler, Hassan b. Sabit, Mıstah b. Usase, Himmet binti Cahş ve günahın büyüğünü yüklenen Abdullah b. Ubeyy'dir.

و يوم يعض الظالم على يديه **«O gün zalim ellerini ısırıp..»** (Furkan, 27.) âyetinde müphem olan, Ukbe b. Ebi Muyat'tır.

لم أتخذ فلانا **«..ben falanı dost tutmayaydım.»** (Furkan, 28.) âyetinde müphem olan, Umeyye b. Halef'tir. Bir rivayete göre Ubey b. Halef'tir.

و كان الكافر على ربه ظهيرا **«..Kafir, Rabbine karşı (duran şeytana) yardımcıdır.»** (Furkan, 55.) âyetinde müphem olan, Şabi'ye göre Ebu Cehl'dir.

وجدت امرأة (Neml, 23.) âyetinde müphem olan, Şurahil'in kızı Belkis'dir.

فلما جاء سليمان **«..Süleyman'a gelince..»** (Neml, 36.) âyetinde müphem olan, Münzir'dir.

قال عفريت من الجن **«Cinlerden bir ifrit dedi ki..»** (Neml, 39.) âyetinde müphem olan, Kevzen'dir.

الذى عنده علم (Neml, 40.) âyetinde müphem olan, katibi Âsaf b. Burahiye'dir. Bir rivayete göre Zunnun veya Estum Mulayha veya Belh veya kabile reisi Dabbe veya Cibril veya başka bir melek veya Hızır'dır.

و كان فى المدينة تسعة رهط يفسدون **«Şehirde bulunan dokuz kişi bozgunculuk yapıyorlar..»** (Neml, 48.) âyetinde müphem olanlar, Ruma, Ruaym, Herma, Huraym, De'b, Savab, Ruab, Musta ve deveyi kesen Kurdar b. Salif'tir.

فالتقطه آل فرعون **«Nihayet onu Firavun ailesi aldı..»** (Kasas, 8.) âyetinde müphem olan, sudan çıkaran kimse, Tabus'dur.

امرأت فرعون **«Firavn'ın karısı..»** (Kasas, 9.) âyetinde müphem olan, Âsiye binti Muzahim'dir.

أم موسى (Kasas, 10.) âyetinde müphem olan, Yuhnez binti Yeshur b. Lavi'dir. Bir rivayete göre Yauha veya Ebazaht'dır.

وقالت لاخته (Kasas, 11.) âyetinde müphem olanın ismi Meryem'dir veya Kelsum'dur.

هذا من شيعته **«..biri kendi taraftarlarından ..»** (Kasas, 15.) âyetinde müphem olan, Samir'dir. وهذا من عدوه **«..öbürü de düşmanından biri..»** (Kasas, 15.) deki müphem de Fâtûn'dur.

وجاء رجل من أقصى المدينة يسعى **«Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi..»** (Kasas, 20.) âyetinde müphem olan, Firavn milletinden iman eden, Şeman adlı birisidir. Bir rivayete göre Şemun veya Cebr veya Habib veya Hazkil'dir.

ووجد من دونهم امرأتين تذودان **«..onların gerisinde de (sürülerini) alıkoyan iki kadın gördü..»** (Kasas, 23.) âyetinde müphem olan iki kişi, Şuayb (a.s.)ın kızları Leyya ile Hz. Musa ile evlendirdiği Safûriya'dır. Bir rivayete göre de kızların babası; Şuayb'ın kardeşinin oğlu Yesrun'dur.

واذ قال لقمان لابنه **«Lokman oğluna demişti ki..»** (Lokman, 13.) âyetinde müphem olan, Lokman'ın ismi Bârân'dır. Bir rivayete göre Dârân veya Enam veya Mişkem'dir.

أفمن كان مؤمنا كمن كان فاسقا **«Hiç inanan kimse fasık gibi olur mu?...»** (Secde, 18.) âyeti Ali b. Talib ile Velid b. Ukbe hakkında nâzil olmuştur.

ويستأذن فريق منهم النبى **«Onlardan bir topluluk da peygamberden izin istiyordu..»** (Ahzab, 13.) Süddiye göre âyette müphem olan, Benu Harise'den Ebu Urabe b. Evs ve Evs b. Kayzi'dir.

قل لأزواجك وبناتك **«De ki zevcelerine ve kızlarına..»** (Ahzâb, 59.) âyetinde İkrime'nin şöyle dediği rivayet edilir: Bu sırada Resûlullah'ın nikahı altında: Aişe, Hafsa, Ümmü Habibe, Sevde, Ümmü Seleme, Safiyye, Meymune, Zeyneb binti Cahş, Cuveyriye bulunmaktadır. Kızları ise; Fatma, Zeyneb, Rukiyye ve Ümmü Gülsüm'dür.

أهل البيت **«..ev halkı..»** (Ahzâb, 33.) Resûlullah bunları şöyle açıklar: Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin.

للذى أنعم الله عليه وانعمت عليه **«Allah'ın nimet verdiği, Senin de nimet verdiğin kimseye...»** (Ahzâb, 37.) âyetindeki müphem kelime, Zeyd b. Harise'dir. امسك عليك زوجك **«...eşini yanında tut...›** (Ahzâb, 37.) âyetindeki ise Zeyneb binti Cahş'dır.

وحملها الانسان **«...onu insan yüklendi.»** (Ahzâb, 72.) İbnu Abbas'a göre müphem olan Âdem'dir.

اذ ارسلنا اليهم اثنين **«Biz onlara iki elçi gönderdik...»** (Yasin, 14.) âyetinde müphem olan iki kişi, Şem'ûn ve Yuhannâ'dır. Üçüncüsü de Bûles'dir. Bir rivayete göre bunlar: Sâdık, Sadûk ve Şelûm'dur. وجاء من اقصى المدينة رجل يسعى **«Şehrin en uzak yerinden bir adam koşarak geldi...»** (Yâsin, 20.) âyetteki müphem olan kişi, Habibu'n-Neccar'dır. اولم ير الانسان انا خلقناه من نطفة **«İnsan, bizim kendisini nasıl bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki...»** (Yâsin, 77.)

âyetteki müphem kişi, Âs. b. Vâil'dir. Bir rivayete göre Ubeyy b. Halef veya Umeyye b. Halef'dir.

فبشرناه بغلام حليم **«Ona halim bir erkek çocuk müjdeledik.»** (Saffât, 101.) âyetindeki müphem kişi, İsmail ve İshak'dır. Her ikisi hakkında meşhur rivayetler vardır.

و هل اتيك نبأ الخصم **«Sana davacıların haberi geldi mi?...»** (Sâd, 21.) âyetindeki müphem kişi melektir. Bir rivayete göre bunlar Cebrail ve Mikaildir.

و القينا على كرسيه جسدا **«tahtının üstüne bir ceset bıraktık...»** (Sâd, 34.) âyetindeki müphem, Esid adı verilen şeytandır. Bir rivayete göre Sehr veya Habkîk'dir. مسني الشيطان **«...Şeytan bana dokundurdu...»** (Sâd, 41.) âyetinde Nevf, Hz. Eyyûb'a çarpan şeytana, Mis'at adı verilir, der.

و الذى جاء بالصدق **«Doğruyu getirene gelince...»** (Zümer, 33.) âyetindeki müphem isim, Hz. Muhammed'dir. Cibrîl olduğu da söylenir. Aynı âyetin devamı و صدق به **«...Onu doğrulayana...»** de murad edilen Hz. Muhammed'dir. Hz. Ebubekir olduğu da söylenir.

ربنا ارنا الذين اضلانا من الجن و الانس **«...Rabbimiz, cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster...»** (Fussilet, 29.) âyetindeki müphem iki isim, İblis ve Kabil'dir. رجل من القريتين عظيم **«...iki kentten büyük bir adama...»** (Zuhruf, 31.) âyetindeki müphem, Mekke'den Velid b. Muğire ve Mes'ud b. Amr es-Sakafi'dir. Bir rivayete göre Taif'den Urve b. Mes'ud'dur.

و لما ضرب ابن مريم مثلا **«Meryem oğlu, bir misal olarak anlatılınca...»** (Zuhruf, 57.) âyetinde darbı mesel getiren müphem, Abdullah b. Ziberâ'dır. طعام الاثيم **«Günahkarların yemeğidir.»** (Duhan, 44.) âyetindeki müphemin İbnu Cubeyr, Ebu Cehil olduğunu söyler. و شهد شاهد من بنى اسرائيل **«..İsrailoğullarından bir şahit de bunun benzerini görüp inandığı halde..»** (Ahkâf, 10.) âyetindeki müphem, Abdullah b. Selâm'dır. فاصبر كما صبر أولوا العزم من الرسل **«..Peygamberlerden azim sahiplerinin sabrettikleri gibi sabret..»** (Ahkâf, 35.) âyetinde sahih kavle göre müphem; Hz. Nuh, İbrahim, Musa, İsa (a.s.) ve Hz. Muhammed (s.a.v.)dir.

و استمع يوم ينادى المناد من مكان قريب **«Dinle o gün o ünleyici yakın bir yerden çağırır.»** (Kâf, 41.) âyetindeki müphemin, Osman b. Muhsan şu dört melaike olduğunu söyler: Cibril, Mikail, İsrafil ve Refail.

و بشروه بغلام **«...bir oğlan çocuk müjdelediler.»** (Zariyat, 28.) âyetindeki müphem hakkında Kirmani şöyle der: Mucahid hariç bütün tabiun müfessirlerine göre bu İshak (a.s.)dır. Mucahid ise bunun Hz. İsmail olduğunu söyler.

علمه شديد القوى **«Onu müthiş kuvvetleri olan biri öğretti...»** (Necm, 5.) âyetindeki müphem Cibril'dir.

افرأيت الذى تولى **«Gördün mü şu adamı ki arkasını döndü.»** âyetindeki müphem, Âs. b. Vail'dir, Velid b. Muğire olduğu da söylenir.

يوم يدع الداع الى شئ نكر «...O çağıncının görülmemiş, tanınmamış bir şeye çağırdığı gün...» (Kamer, 6.) âyetindeki müphem, İsrafil'dir.

قول التى تجادلك «...Seninle tartışanın sözünü...» (Mücadele, 1.) âyetindeki müphem, Havle binti Sa'lebe'dir. فى زوجها «...**zevci hakkında...» âyetindeki ise Evs b. Samit'dir.**

لم تحرّم ما احل الله لك «**Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin sen kendine haram edersin...»** (Tahrim, 1.) âyetindeki müphem, Resûlullah'ın cariyesi, Mâriye-dir. أسرّ النبىّ الى بعض أزواجه حديثا «**Peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti..»** (Tahrim, 3.) âyetindeki müphem, Hafsa'dır. نبّأت به âyetindeki müphem, haber veren Hz. Aişe'dir. ان تتوبا الى الله فقد صغت.. وان تظاهرا عليه «**Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz..kalbiniz gerçekten yönelmişti..Eğer Peygambere karşı birbirinize arka olursanız..»** (Tahrim, 4.) âyetindeki müphem iki ifade, Hz. Aişe ve Hafsa'dır. وصالح المؤمنين «**..Müminlerin iyileridir...»** âyetindeki iki müphem, Taberani'nin «e l - E v s a t »da rivayet ettiğine göre, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'dir.

وامرأة نوح «**..Nuh'un karısı..»** (Tahrim, 10.) âyetindeki müphem, Valia'dır. وامرأة لوط «**..Lut'un karısı..»** âyetindeki müphem, Vâlihe'dir, bir rivayete göre Vaile'dir.

ولا تطع كل حلاف مهين «**Şunların hiçbirine itaat etme, yemin edip duran, aşağılık.»** (Kalem, 10.) âyeti, Esved b. Abdi Yeğus hakkında nazil olmuştur. Ahnes b. Şurayk veya Velid b. Muğire hakkında nazil olduğu da söylenir.

سأل سائل «**..Bir isteyen istedi.»** (Mearic, 1.) âyetindeki müphem, Nadr b. Haris'dir. ربّ اغفر لى ولوالدىّ «**Rabbim, beni anamı babamı bağışla...»** (Nuh, 28.) âyetinde babanın ismi Lemek b. Mattûşaluh, annenin ismi de Şemhâ binti Enişdir. سفيهنا «**...bizim beyinsiz..»** (Cin, 4.) âyetindeki müphem İblis'dir. ذرنى ومن خلقت وحيدا «**Benimle şu adamı yalnız bırak ki ben onu tek olarak yarattım.»** (Müddessir, 11.) âyetindeki müphem, Velid b. Muğire'dir.

فلا صدّق ولا صلّى ... «**Ne doğruladı ne de namaz kıldı.»** (Kıyame, 31.) âyetleri, Ebu Cehil hakkında nazil olmuştur.

هل أتى على الانسان حين من الدهر «**İnsan üzerinden uzun bir süre geçmedi mi?..»** (İnsan, 1.) âyetindeki müphem, Hz. Âdem'dir. ويقول الكافر ياليتنى كنت ترابا «**...ve kafir: Keşke ben, (daha önce) toprak olsaydım, der.»** (Nebe, 40.) âyetindeki müphemin İblis olduğu söylenir.

أن جاءه الأعمى «**Kör geldi diye.»** (Abese, 2-5.) âyetlerindeki müphem, Abdullah b. Ummi Mektum'dur. أمّا من استغنى «**Kendisini zengin görüp tenezzül etmeyene gelince.»** (Abese, 5.) âyetindeki müphem, Umeyye b. Halef'tir. Bunun Utbe b. Rabia olduğu söylenir. انه لقول رسول كريم «**Ki o, şerefli bir elçinin sözüdür.»** (Tekvir, 19.) âyetindeki müphem, bir rivayete göre Cibril veya Hz. Muhammed (s.a.v.)dir. فأمّا الانسان اذا ما ابتلاه ربّه فاكرمه «**Fakat insan böyledir, Rabbi ne za-**

man kendisini imtihan edip ona ikramda bulunur...» (Fecr, 15.) âyetleri, Umeyye b. Halef hakkında nazil olmuştur. ووالدوماولد **«Babaya ve ondan meydana gelen çocuğa (and içerim) ki:»** (Beled, 3.) âyetindeki müphem Hz. Âdem aleyhiselâm'dır. فقال لهم رسول الله **«Allah'ın elçisi onlara:..»** (Şems, 13.) âyetindeki müphem, Salih (a.s.) dır. لايصليها الا الاشقى **«Ona ancak bedbaht kimse girer.»** (Leyl, 15.) âyetindeki müphem Umeyye b. Halef'tir. الاتقى (Leyl, 17.) âyetindeki müphem, Ebubekir Sıddık'dır. ارايت الذى ينهى عبدا اذا صلى **«Gördün mü şu men edeni: Namaz kılarken bir kulu.»** (Alak, 9-10.) âyetlerindeki müphem Ebu Cehil, kul ise Hz. Muhammed' (s.a.v.)dir. ان شانئك هو الابتر **«Sana buğz edendir asıl sonu kesik olan.»** (Kevser, 3.) âyetindeki müphem, Âs b. Vâil'dir Ebu Cehil, Ukbe b. Muayt, Ebu Leheb veya Ka'b b. Eşref olduğu da söylenir امرأته **«..karısı da»** (Tebbet, 4.) âyetindeki müphem, Ebu Leheb'in karısıdır. Adı Ummu Cemil el-Avra binti Harb b. Umeyye'dir.

Kitabın ikinci kısmında, içlerinden bazılarının isimleri bilinen çoğul müphemleri inceledim.

وقال الذين لايعلمون لولا يكلمنا الله **«Bilmeyenler dediler ki: Allah bizimle konuşmalı değil miydi?»** (Bakara, 118.) âyetindeki müphemlerden biri, Rafi' b. Harmele'dir.

سيقول السفهاء من الناس **«İnsanlardan bazı beyinsizler diyecekler ki:...»** (Bakara, 142.) âyetindeki müphemlerden bazıları: Rufâ'a b. Kays, Kerdem b. Ömer Ka'b b. Eşref, Râfi b. Harmele, Haccac b. Amr ve Rabi' b. Hakîk'dir.

واذا قيل لهم اتبعوا ما انزل الله **«Onlara: Allah'ın indirdiğine uyun, dense...»** (Bakara, 170.) âyetindeki muphemlerden ismi bilinenler: Râfi ve Mâlik b. Avf'dır.

يسئلونك عن الاهلة **«Sana dogan aylardan soruyorlar...»** (Bakara, 189.) âyetindeki müphemlerden bazıları: Muaz b. Cebel ve Sa'lebe b. Ganem'dir.

يسئلونك ماذا ينفقون **«Sana ne harcıyacaklarını soruyorlar...»** (Bakara, 215.) âyetindeki müphemlerden biri, Amr b. Cemûh'dur.

يسئلونك عن الخمر والميسر **«Sana şaraptan ve kumardan soruyorlar...»** (Bakara, 219.) âyetindeki müphemlerden bazıları: Omer, Muaz ve Hamza'dır.

ويسئلونك عن اليتامى **«..Sana oksüzlerden soruyorlar...»** (Bakara, 220.) âyetindeki müphemlerden biri, Abdullah b. Ravaha'dır.

ويسئلونك عن المحيض **«Sana âdet görmeden soruyorlar.»** (Bakara, 222.) âyetindeki müphemlerden bazıları: Sabit b. Dahhak, Abbad b. Bişr ve Useyyid b. Hudayr'dır.

الم تر الى الذين اوتوا نصيبا من الكتاب **«Baksana, Kitapdan kendilerine bir pay verilmiş olanlar...»** (Al-i İmrân, 23.) ayetindeki müphemler, Numan b. Amr ve Haris b. Zeyd'dir.

الحواريون **«Havariler...»** (Al-i İmrân, 52.) ayetindeki müphemlerden bazıları; Fatras, Yakubes, Yuhannes, Enderâyes, Files, Dernayuta ve Hz. İsa'ya benzetilen Serces'tir.

وقالت طائفة من أهل الكتاب آمنوا بالذى أنزل **«Kitap ehlinden bir grup dedi ki: İnananlara indirilmiş olan...»** (Âl-i İmrân, 72.) âyetindeki müphem, Yahudilerden on iki kişidir. Abdullah b. Dayf, Adiyy b. Zeyd ve Haris b. Amr, bunlardan bazılarıdır. كيف يهدى الله قوما كفروا بعد ايمانهم **«İman ettikten sonra inkâr eden bir kavme Allah nasıl yol gösterir ki...»** (Âl-i İmrân, 86.) İkrime bu âyetin, on iki kişi hakkında nazil olduğunu söyleyerek bilinenlerden şu isimleri vermiştir; Ebû Âmir er-Rahib, Haris b. Suveyd b. Samit, Vuhûh b. Eslet. İbnu Asker bunlara Tuayme b. Ubeyrik'i de ilave etmiştir.

يقولون لو كان لنا من الأمر شيئ ما قتلنا ههنا **«...Diyorlar ki: Bu işten bize bir fayda olsaydı, burada öldürülmezdik...»** (Âl-i İmrân, 154.) âyetinde, sözü söyleyen müphemlerden bilinenler, Abdullah b. Ubeyy ve Muatteb b. Kuşeyr'dir.

وقيل لهم تعالوا قاتلوا فى سبيل الله او ادفعوا **«...Onlara: Allah yolunda savaşın veya savunun, dendiği halde...»** (Âl-i İmrân, 167.) âyetindeki sözü söyleyenler, Cabir'in babası Abdullah el-Ensâri'dir. Kendilerine söz söylenenler, Abdullah b. Ubeyy ve arkadaşlarıdır.

الذين استجابوا لله والرسول **«..Yine Allah'ın ve Resûlün çağrısına uydular...»** (Âl-i İmrân, 172.) âyetinde müphem kimseler, yetmiş kişidir. Bunlardan bazıları; Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ile Zubeyr, Sa'd, Talha, İbnu Avf, İbnu Mesud, Huzeyfe b. Yemân ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'dır.

الذين قال لهم الناس ان الناس قد جمعوا لكم فاخشوهم **«Onlar ki, halk kendilerine: Düşmanlarınız olan insanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun, deyince..»** (Âl-i İmrân, 173.) âyetinde sözü söyleyen müphemlerden bilinen, Nuaym b. Mesud el-Eşcai'dir.

الذين قالوا ان الله فقير ونحن أغنياء **«..Allah fakirdir, biz zenginiz, diyenlerin..»** (Âl-i İmrân, 181.) âyetinde sözü söyleyen müphemlerden biri, Fınhas'dır. Huyeyy b. Ahtab veya Ka'b b. Eşref olduğu da rivayet edilir.

وان من اهل الكتاب لمن يؤمن بالله **«Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a inanırlar»** (Âl-i İmrân, 199.) âyeti Necâşi hakkında nazil olmuştur. Bir rivayete göre Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur.

وبث منهما رجالا كثيرا ونساء **«..İkisinden bir çok erkekler ve kadınlar üreten...»** (Nisa, 1.) âyetinde İbnu İshak şöyle der: Hz. Âdem'in sulbünden gelen evlatlarıdır. Yirmi batında kız ve erkek olmak üzere kırk evladı dünyaya gelmiştir. İsimleri bilinen erkek çocukları şunlardır; Kâbil, Hâbil, lyâd, Şebûne, Hind, Sarâbîs, Muhûr, Sind, Bârik, Şis, Abdulharis, Vedd, Suvâ', Yeğûs, Ye'ûk, ve Nesr. İsimleri bilinen kız çocukları şunlardır; Eklîme, Eşvef, Cezûze, Azûre, E-metulmuğîs.

ألم تر الى الذين أتوا نصيبا من الكتاب يشترون الضلالة **«Baksana şu kendilerine kitapdan bir pay verilenlere: Sapıklığı satın alıyorlar,...»** (Nisa, 44.) İkrime'ye

babasız ve çocuksuz kişi hakkında...» (Nisa, 176.) âyetinde müphem olanlardan Cabir b. Abdillah zikredilir.

ولا آمين البيت الحرام **«Beyt-i Harama gelene saygısızlık etmeyin.»** (Maide, 2.) âyetinde müphem olanlardan Hutam b. Hindi'l-Bekrî zikredilmiştir.

يسألونك ماذا احل لهم **«Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar...»** (Maide, 4.) âyetinde müphem olanlardan Tâî kabilesinden Adiyy b. Ebî Hatim ve Zeyd b. Muhelhel adlı iki kişi ve Âsım b. Adiyy, Sa'd b. Haysem ve Uveymir b. Sâ'ide zikredilmiştir.

اذ همّ قوم أن يبسطوا اليكم ايديهم **«...Hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti...»** (Maide, 11.) âyetindeki müphem isimlerden Ka'b b. Eşref ve Huyeyy b. Ahtab zikredilmiştir.

ولتجدن اقربهم مودة للذين آمنوا الذين قالوا انّا نصارى **«...İnananlara sevgice en yakınları da, biz Hiristiyanız, diyenleri bulursun...»** (Maide, 82.) ve müteakip âyetler, Necâşî tarafından gönderilen on iki kişilik heyet hakkında nazil olmuştur. Bunların; otuz veya yetmiş kişi olduğu söylenir. İsimleri bilinenler şunlardır: İdris, İbrahim, Eşraf, Temîm, Temmâm ve Dureyd.

وقالوا لولا أنزل عليه ملك **«O'na melek indirmeli değil miydi dediler.»** (Enâm, 8.) âyetinde müphem isimlerden Zem'a b. Esved, Nadr b. Haris b. Kelede, Ubeyy b. Halef ve Âs b. Vâil zikredilmiştir.

ولا تطرد الذين يدعون ربهم بالغدوة والعشى يريدون وجهه **«Sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek, O'na yalvaranları kovma...»** (En'âm, 52.) âyetinde müphem isimlerden; Suhayb, Bilâl, Ammâr, Habbâb, Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbnu Mesud ve Selmâni Farisi zikredilmiştir.

اذ قالوا ما انزل الله على بشر من شيئ **«..Zira Allah insana bir şey indirmedi, dediler.»** (En'âm, 91.) âyetinde müphem isimlerden; Finhâs, Malik b. Dayf zikredilmiştir.

قالوا لن نؤمن حتّى نؤتى مثل ما أوتى رسل الله **«..Allah'ın elçilerine verilenin aynı bize verilmedikçe katiyyen inanmayız, dediler.»** (En'âm, 124.) âyetinde müphem isimlerden; Ebu Cehil ve Velid b. Muğire zikredilmiştir.

يسألونك عن الساعة **«Sana -kıyamet- saatinden soruyorlar..»** (A'raf, 187.) âyetinde müphem isimlerden Haml b. Kuşeyr ve Şemûyel b. Zeyd zikredilmiştir.

يسألونك عن الأنفال **«Sana savaş ganimetlerinden sorarlar...»** (Enfâl, 1.) âyetinde müphem isimlerden Sa'd b. Ebi Vakkâs zikredilmiştir.

وان فريقا من المؤمنين لكارهون **«..Müminlerden bir takımı bundan hoşlanmıyorlardı...»** (Enfâl, 5.) âyetinde müphem isimlerden kerih gören Ebû Eyyub el-Ensârî, kerih görmeyenlerden de Mikdâd zikredilmiştir.

ان تستفتحوا **«Eğer fetih istiyorsanız..»** (Enfâl, 19.) âyetinde müphem isim-

lerden, Ebu Cehil zikredilmiştir.

و اذيمكر بك الذين كفروا **«İnkâr edenler sana tuzak kuruyorlardı..»** (Enfâl, 30.) âyetinde müphem olanlar, Daru'n-nedve'den; Rabia'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, Ebû Süfyan, Ebu Cehil, Cubeyr b. Mut'im, Tu'ayme b. Adiyy, Haris b. Amir, Nadr b. Haris, Zem'a b. Esved, Hakim b. Hazzâm ve Umeyye b. Halef zikredilmiştir.

و اذقالو اللهم ان كان هذا هو الحق **«Ve Allah'ım, eğer bu senin yanından gelmiş gerçekse...»** (Enfâl, 32.) âyetinde müphem isimlerden; Ebu Cehil ve Nadr b. Haris zikredilmiştir.

اذيقول المنافقون و الذين فى قلوبهم مرض غرّ هؤلاء دينهم **«Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar sizin için: Bunları dinleri aldatmış, diyorlardı..»** (Enfâl, 49.) âyetinde müphem olanlardan; Utbe b. Rabi'a, Kays b. Velid, Ebu Kays b. Fakih, Haris Zem'a, As b. Munebbih zikredilmiştir.

قل لمن فى أيديكم من الاسرى **«..ellerinizde bulunan esirlere söyle...»** (Enfâl, 70.) âyetinde müphem isimler yetmiş kişidir. Bunlardan; Abbas, 'Akil, Nevfel b. Hâris ve Suheyl b. Beydâ' zikredilmiştir.

و قالت اليهود عزير ابن الله **«Yahudiler: Uzeyir Allah'ın oğludur, dediler.»** (Tevbe, 30.) âyetinde müphem isimlerden: Selâm b. Mişkem, Numan b. Evfâ, Muhammed b. Dahiyye, Şe's b. Kays ve Mâlik b. Dayf zikredilmiştir.

الذين يلمزون المطّوّعين من المؤمنين فى الصدقات **«Sadakalar hususunda gönülden veren Müminleri çekiştiren...»** (Tevbe, 79.) âyetinde müphem isimlerden bağışta bulunanlar; Abdurrahman b. Avf ve Asım b. Adiyy, والذين لايجدون الا جهدهم **«..ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamıyanlara...»** âyetinde ise, ancak güçlerinin yettiğini bulup verenlerden, Ebû Ukayl ve Rufâ'a b. Sa'din adı zikredilmiştir.

و لا على الذين اذا ما أتوك لتحملهم **«Kendilerini (binek sağlayıp) bindirmen için sana geldiklerinde...»** (Tevbe, 92.) âyetinde müphem isimlerden; 'Irbâd b. Sâriye, Abdullah b. Muğaffel el Merzenî, Amru'l-Merzenî, Abdullah b. Ezrak el-Ensârî ve Ebû Leylâ el-Ensârî zikredilmiştir.

فيه رجال يحبّون أن يتطهّروا **«...Onda temizlenmeyi seven erkekler vardır...»** (Tevbe, 108.) âyetinde müphem isimlerden Uveym b. Sa'ide zikredilmiştir.

الا من أكره و قلبه مطمئنّ بالايمان **«..kalbi imanla yatışmış olduğu halde (inkara) zorlanan değil..»** (Nahl, 106.) âyeti bazı Sahabe hakkında nazil olmuştur. Bunlardan ismi bilinenler; Ammâr b. Yâsir ve Ayyâş b. Ebî Rabiâ'dır.

بعثنا عليكم عبادا لنا **«...üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik...»** (İsrâ, 5.) âyetinde müphem isimlerden Tâlut ve arkadaşları zikredilmiştir.

و ان كادوا ليفتنونك عن الذى اوحينا اليك **«Az daha onlar seni, sana vahyettiğimizden ayırarak...»** (İsrâ, 73.) âyetinde İbnu Abbâs şöyle der: Bu âyet Kureyş-

lilerden bazıları hakkında nazil olmuştur. Bunlardan ismi bilinenler Ebu Cehil ve Umeyye b. Halef'dir.

و قالوا لن نؤمن لك حتى تفجر لنا من الارض ينبوعا **«Dediler ki: Yerden bize bir göze fışkırmadıkça sana inanmayız!»** (İsra, 90.) âyetinde İbnu Abbâs, iman etmeyenlerden Abdullah b. Ebu Umeyye ve zürriyetini zikretmiştir.

و قالوا ان نتبع الهدى معك **«Dediler ki: Biz seninle beraber doğru yola gelirsek!..»** (Kasas, 57.) âyetinde müphem isimlerden Haris b. Âmir b. Nevfel zikredilmiştir.

احسب الناس أن يتركوا ان يقولوا امنّا **«İnsanlar yalnız 'inandık' demekle bırakılacaklarını mı sandılar..»** (Ankebût, 1.) âyetinde müphem isimlerden, Mekkede Müslüman olanlardan eziyet görenler arasında Ammâr b. Yâsir'in adı zikredilmiştir.

و قال الذين كفروا للذين آمنوا اتبعوا سبيلنا **«İnkâr edenler, inananlara: Bizim yolumuza uyun.. dediler...»** (Ankebût, 12.) âyetinde müphem isimlerden Velid b. Muğîre zikredilmiştir

و من الناس من يشترى لهو الحديث ليضل عن سبيل الله بغير علم **«İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce (insanları) Allah'ın yolundun saptırmak için eğlence sözleri satın alır..»** (Lukmân, 6.) âyetinde müphem isimlerden Nadr b. Haris zikredilmiştir.

فمنهم من قضى نحبه **«...Onlardan kimi adağını yerine getirir..»** (Ahzab, 23.) âyetinde müphem isimlerden Enes b. Nadr zikredilmiştir.

قالوا الحق **«...'Hakkı (buyurdu)' dediler..»** (Sebe', 23.) âyetinde, bunu ilk söyleyecek olan Cebrail ile ona tabi olarak aynı sözü tekrarlayacak olanlardır.

و انطلق الملأ منهم **«Onlardan bir grup fırladı..»** (Sâd, 6.) âyetinde müphem isimlerden Ukbe b. Mua'yt, Ebû Cehil, Âs b. Vâil ve Esved b. Muttalib, Esved b. Yâgûs zikredilmiştir.

قالوا ما لنا لا نرى رجالا كنا نعدهم من الاشرار **«'Bize ne oldu ki (dünyada) kötülerden saydığımız adamları göremiyoruz' dediler.»** (Sâd, 62.) âyetinde müphem isimlerden bu sözü söyleyen Ebu Cehil, âyetteki rical'dan da Ammâr ve Bilâl zikredilmiştir.

نفرا من الجن **«..cinlerden bir grup..»** (Ahkâf, 29.) âyetinde müphem isimlerden, Zevbe'a, Hassa, Messa, Sâhir, Mâsır, Erd, İnniyân, Ahkam ve Surrak zikredilmiştir.

انّ الذين ينادونك من وراء الحجرات اكثرهم لا يعقلون **«Odalarının arkasında sana bağıranların çokları, düşüncesiz kimselerdir..»** (Hucurat, 4.) âyetinde müphem isimlerden; Akra' b. Habis, Zeberkân b. Bedr, Uyeyne b. Hısn ve Amr b. Ehtem zikredilmiştir.

الم تر الى الذين تولوا قوما غضب الله عليهم **«Allah'ın kendilerine gazab ettiği bir topluluğu dost edinenlere bakmadın mı?..»** (Mücadele, 14.) âyetinde Suddı

şöyle der: Âyet münafıklardan Abdullah b. Nufeyr hakkında nazil olmuştur.

لاينهاكم الله عن الذين لم يقاتلوكم في الدين **«Allah, sizinle din hususunda savaşmayan ..menetmez..»** (Mümtehine, 8.) âyeti, Hz. Ebuber'in kızı Ummu Esma'yı öldüren kadın hakkında nazil olmuştur.

اذا جاءكم المومنات مهاجرات **«..Mümin kadınlar göç ederek size geldikleri zaman..»** (Mümtehine, 10.) âyetinde müphem isimlerden; Ummu Kulsum bintu Ukbe b. Ebî Muayt ve Umeyye binti Bişr zikredilmiştir.

يقولون لاتنفقوا، يقولون لئن رجعنا **«Diyorlar ki: 'Eğer Medine'ye dönersek.. Diyorlar ki: vermeyin..»** (Münafikun, 8,7.) âyetlerinde müphem isimlerden; Abdullah b. Ubeyy zikredilmiştir.

ويحمل عرش ربك **«..Rabbinin arşını taşımaktadır...»** (Hakkâ, 17.) âyette arşı yüklenenlerden: İsrâfil, Lebnân ve Rûfil'dir.

قتل أصحاب الاخدود **«Öldürüldü; hendeğin (içine atılan) adamları..»** (Buruc, 4.) âyetinde müphem isimlerden Zû Nuvâs, Zur'a b. Esedi'l-Himyerî ve arkadaşları zikredilmiştir.

أصحاب الفيل **«..Fil sahipleri..»** (Fil, 1.) âyetinde fil sahipleri Habeşlilerdir. Bunlardan; Kumandanları Ebrehetu'l-Eşram, öncülerinden Ebû Rigâl'in isimlen zikredilmiştir.

قل ياأيها الكافرون **«De ki: Ey kâfirler..»** Kâfirun, 1.) âyeti, Velid b. Muğire, As b. Vâil, Esved b. Muttalib ve Umeyye b. Halef hakkında nazil olmuştur.

النفاثات **«..büyücü kadınların..»** (Felak, 3.) âyetindeki müphem isimler; Lebîd b. A'sam'ın kızlarıdır.

Kavim, hayvan, yer ve zamanlar gibi müphem isimleri yukarıda işaret ettiğim kitabımda genişçe anlattım.

YETMİŞ BİRİNCİ BÖLÜM

HAKLARINDA ÂYET NAZİL OLAN KİMSELER

Sahabe'den bu kimseler hakkında, önceki ulemadan bazılarının müstakil eser yazdığını gördüm. Fakat bunlar, müsvedde halinde idi. Esbâbu'n-Nüzûl ve Müphemât kitapları, bu mevzuda yeterli bilgiyi vermektedir.

İbnu Ebî Hâtim şöyle der: Huseyn b. Zeyd Tahhân'dan şu rivayet zikredilmiştir. Bize İshâk b. Mansûr, ona Kays, O A'meş'den, O Minhal'den, o da Abbâd b. Abdillah'dan Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakleder: Kureyş'den herkes hakkında mutlaka bir âyet nâzil olmuştur. Kendisine: Senin hakkında, nâzil olan hangisidir? diye sorulduğunda ويتلوه شاهدمنه **«..bir şahit onu takip ediyor...»** (Hûd, 17.) âyetidir, buyurmuştur.

Buna bir misal; İmam Ahmed ve Buhari'nin, Edeb bahsinde, Sa'd b. Ebî Vakkas'dan yaptıkları şu rivayettir: Vakkas; şu âyetler hakkımda nâzil olan âyetlerdir, demiştir: يسألونك عن الأنفال **«Sana savaş ganimetlerinden sorarlar..»** (Enfal, 1.), ووصينا الانسان بوالديه حسنا **«Biz insana, ana-babasına iyilik etmeyi tavsiye ettik.»** (Ankebût, 8.) şarabı tahrim eden âyet ile miras âyetidir.

İbnu Ebî Hâtim, Ruf'atu'l-Kurazî'nin şöyle dediğini rivayet eder: ولقد وصّلنا لهم القول لعلّهم يتذكرون **«Andolsun biz, düşünsünler diye onlar için, sözümüzü birbirine bitiştirdik.»** (Kasas, 51.) âyeti, on kişi hakkında nâzil olmuştur. Onlardan biri de benim.

Taberâni, Ebû Cumu'a Cuneyd b. Seb' (bir rivayete göre Habib b. Sibâ') dan şöyle dediğini nakleder: لولا رجال مؤمنون ونساء مؤمنات **«..inanmış erkekler ve inanmış kadınlar olmasaydı...»** (Fetih, 25.) âyeti, bizden dokuz kişi hakkında nazil olmuştur. Bunların yedisi erkek, ikisi kadındır.

YETMİŞ İKİNCİ BÖLÜM

FEDÂİLU'L-KUR'AN

Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, Nesâî, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm ve İbnu Daris ve diğer ulemâ, bu sahada eser telif etmişlerdir. Kur'an'ın bütününü ilgilendiren hadislerle, bazı sureler hakkında fezâil hadisleri bulunduğu bir gerçektir. Fakat, Fedâil'l-Kur'an'la ilgili pek çok, mevzû hadis de bulunmaktadır. Bu yüzden «Hamâilu'z-Zuher fî Fedâili's-Suver» adlı bir eser telif ettim, bunda, mevzû olmayan hadisleri topladım. Bu bahsi, iki fasıl halinde incelemek istiyorum.

Birinci Fasıl

1- Kur'an'ın Bütününü İlgilendiren Hadisler

Tirmizi, Dârimi ve diğer muhaddisler, Harisu'l-A'var tarikıyle, Hz. Ali'den şu rivayette bulunmuşlardır: Resulullahın şöyle buyurduğunu işittim; İlerde bir takım fitneler doğacaktır. Ya Resulallah; Bunlardan nasıl kurtuluruz? diye sorduğumda şöyle buyurdu: «Kurtuluş, Allah'ın Kitabındadır. Kur'an, hak ile batıl arasını ayıran kesin bir hükümdür, bir eğlence değildir. Kur'an'ı terkeden asiyi, Allah helâk eder, O'nun dışında hidayet arayanı dalalete sevkeder. O, tutunacak sağlam bir Kitab, hikmetli bir zikir, dosdoğru bir yoldur. Kur'an, heva ve hevesi yanlış yola çekmeyen, dile kötü söz söyletmeyen, ulemayı hiç bıktırmayan, ne kadar okunursa okunsun değerini kaybetmeyen, hikmetleri tükenmek bilmeyen bir kitaptır. O'nu okuyan, dogru kimselerden olur. O'nunla amel eden mükafatını görür. O'nunla hukmeden âdil olur. O'na davet eten, doğru yola erdirilmiş olur.

Dârimi, Abdullah b. Amr'dan merfuan şu rivayette bulunur: Kur'an Allah'a semavât ve arz ile, ikisi arasında bulunanlardan daha sevimlidir.

İmam Ahmed ve Tirmizi, Şeddâd b. Evs'in şu hadisini rivayet ederler: Her müslüman yatağına yatarken Kur'an'dan bir sûre okursa, Allah ona koruyucu melek gönderir. Uyanıncaya kadar ona hiçbir kötülük dokunmaz.

Hâkim ve diğer muhaddisler, Abdullah b. Amr'ın şu hadisini rivayet ederler: Kur'an okuyan herkes, tedricen peygamberlik vasfını kendinde toplar. An-

cak ona vahiy gelmez. Devamlı Kur'an okuyanın kalbinde Allah kelâmı bulunduğundan, kibirlenenle birlikte kibirlenmesi, cahille birlikte cahil olması yakışmaz.

Bezzâr, Enes'in şu hadisini rivayet eder: İçinde Kur'an okunan evde hayır artar, okunmayan yerde ise azalır.

Taberâni, İbnu Ömer'in şu hadisini rivayet eder: Üç kimse vardır ki; kıyamette en büyük korku kendilerini korkutmaz, hesaba çekilmez, hesabın sonuna kadar bir misk deryası içinde kalırlar. Bunlar: Allah'ın rızasına kavuşmak için Kur'an okuyanlar, kendisinden razı olan bir cemaata imamlık eden ... kimselerdir.

Ebû Ya'lâ ve Taberâni, Ebu Hureyre'nin şu hadisini rivayet ederler: Kur'an bir zenginliktir. Kur'an'a sarılan fakr u zarurete düşmez, Kur'an'sız zenginlik olmaz.

İmam Ahmed ve diğer muhaddisler, Ukbe b. Âmir'in şu hadisini naklederler: Kur'an, ham deri üzerine yazılmış olsa bile, ateşin yakmadığı bir kitaptır. Ebu ubeyd, Ukbe'nin bu sözünü şöyle açıklar: Ham deriden kastı, Müminin kalbi ve Kur'an'ı muhafaza eden sinesidir. Başkaları da şöyle der: Bu sözün mânası şudur: Kur'an'ı ezberleyen cehenneme girse, domuzdan daha kötü duruma düşer. İbnu'l-Enbari bunu şöyle açıklar: Ateş onu yok edemez, işiten kulaklardan, mânasını anlayan zihinlerden Kur'an'ı silip atamaz. Bu aynen: 'Sana suyun izini kaybettiremediği bir kitab indirildi' hadisine benzer. Bunun mânası, su onu yok edemez, kelimeleri ve yerlerini silip atamaz, demektir. Gerçek su onu ıslatıp yıkasa bile, kalpteki izlerini silip yok edemez.

Taberânî, İsmet b. Mâlik'in şu sözünü nakleder: Kur'an, ham bir deri üzerine yazılsa bile, ateş onu yakamaz.

Taberânî, Sehl b. Sa'dı'ın şu sözünü nakleder: Kur'an, ham deri üzerine yazılsa bile, ateş ona dokunmaz.

Taberânî, «M u' c e m u' s - S a ğ i r»inde Enes'in şu sözünü nakleder: Kur'an'ı gece-gündüz okuyan ve onunla amel eden, helâlını helâl, haramını haram kabul eden kimseyi Allah cehennemde yakmaz. Onu kirâmen kâtibin melekleriyle birlikte kılar. Öyle ki kıyamet gününde Kur'an, onun hucceti olur.

Ebu Ubeyd, Enes'den merfûân şu rivayette bulunur: Kur'an; hem şefaat eder, hem şefaat ettirir, hem şânı yüceltir, hem de tasdik eder. Onunla amel edeni cennete, ondan uzaklaşanı cehenneme götürür.

Tâberânî, Enes'in şu hadisini rivayet eder: Kur'an'ı ezberleyenler cennet ehli arasında en çok tanınan kimselerdir.

Nesâî, İbnu Mâce ve Hâkim, Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Kur'an ehli, Allah'ın sevdiği has kullarıdır.

Müslim ve diğer muhaddisler, Ebu Hureyre'den rivayetle Resulullah'ın şöyle dediğini naklederler: Sizden biriniz evine döndüğünde, büyük semiz, yüklü üç deveye sahip olmak istemez mi? diye sorduğunda; Evet isteriz cevabını verdiler. Bunun üzerine Resulullah: Namazda üç âyet okumanız, bu semiz, yüklü üç deveye sahip olmanızdan daha hayırlıdır, buyurdu.

Müslim, Cabir b. Abdillah'ın şu sözünü rivayet eder: Sözlerin en hayırlısı, Allah'ın kitabıdır.

İmam Ahmed, Muaz b. Enes'in şu sözünü rivayet eder: Kur'an'ı Allah rızası için okuyan, sadık, şehid ve salih kullarla birlikte haşrolunur. Bu, ne güzel bir dostluktur!

Taberânî «M u' c e m u' l - E v s a t»ında, Ebu Hureyre'den şu rivayette bulunur: Evlâdına Kur'an okumasını öğreten kimseye, kıyamet günü, cennet taçlarından bir taç giydirilir.

Ebu Davud, İmam Ahmed ve Hâtim, Muaz b. Enes'in şu sözünü naklederler: Kur'an'ı tamamıyle okuyan ve onunla amel eden kimsenin babasına kıyamet günü, parlaklığı dünyadaki güneşin parlaklığından daha kuvvetli olan bir taç giydirilir. Kur'an'la amel edenin giyeceği tacı siz düşünün!

Tirmizî, İbnu Mâce ve İmam Ahmed, Hz. Ali'nin şu hadisini rivayet ederler: Kur'an'ı okuyan ve ezberleyen, helâlını helâl, haramını haram kabul edeni, Allah cennete dahil eder.

Taberânî, Ebu Ümâme'nin şu sözünü rivayet eder: Kur'an'dan bir âyet öğrenenin yüzü kıyamet gününde bu âyetle gülecektir.

Buhari ve Müslim, Hz. Aişe'den şu hadisi rivayet ederler: Kur'an'ı kolaylıkla okuyan, kıyamette meleklerle beraber olur. Zorla, kekeleyerek okuyana da, iki kat sevap verilir.

Taberânî «M u' c e m u' l - E v s a t»ında, Cabir'in şu hadisini rivayet eder: Kur'an'ı hıfzedenin Allah katında müstecâb bir duası vardır. Bunu, isterse dünyada kullanır, isterse ahirete saklar.

Buharı ve Müslim, Ebu Musa'nın şu hadisini rivayet ederler: Kur'an okuyan Müminin durumu, tadı ve kokusu güzel olan bir turunca benzer: Okumayan Müminin durumu, tadı olup kokusu bulunmayan hurmaya benzer. Kur'an okuyan facir'in durumu, kokusu güzel, tadı acı olan fesleğene benzer. Kur'an'ı okumayan facir'in durumu ise, tadı acı, kokusu olmayan ebucehil karpuzuna benzer.

Buhari ve Müslim, Hz. Osman'ın şu hadisini rivayet ederler: **Sizin en hayırlınız, veya en faziletli olanınız, Kur'an'ı öğrenip, başkasına öğretenizdir.** Beyhaki; «e l - e s m a v e s' S i f a t» adlı eserinde Hz. Osman'ın bu sözü:

ne: Kur'an'ın diğer kelâma nazaran üstünlüğü, Allah'ın kullarına üstünlüğü gibidir, cümlesini ilave eder.

Tirmizi ve Hâkim, İbnu Abbas'ın şu hadisini rivayet ederler: Kur'an'dan bir ezberi olmayanın kalbi, harap bir ev gibidir.

İbnu Mâce, Ebu Zerr'in şu hadisini rivayet eder: Oturup Allah'ın kitabından bir âyeti anlaman, yüz rekat namaz kılmandan daha hayırlıdır.

Taberâni, İbnu Abbas'ın şu hadisini nakleder: Allah'ın kitabını anlayan, sonra da içindekilerle amel edeni Allah, dalâletten hidayete erdirir, kıymette kötü akıbetlerden korur.

İbnu Ebi Şeybe, Ebu Şurayh el-Huzelî'nin şu sözünü rivayet eder: Bu Kur'an, bir ucu Allah'a dayanan, diğer ucu da elinizde bulunan bir sebebdir. Ona sımsıkı sarılınız. Ona sarılmakla, asla dalâlete düşmez, helâk olmaktan kurtulursunuz.

Deylemî, Hz. Ali'den şu hadisi rivayet eder: Kur'an'ı ezberleyenler, Allah-ın gölgesinden başka gölge bulunmayan bir günde, gölgelendirileceklerdir.

Hâkim, Ebu Hüreyre'den şu hadisi rivayet eder: Kur'an'ı anlayan kimse, kıyamet günü hesaba çağrıldığında Kur'an şöyle der: Ya Rabbi bu kulunu bağışla. Bunun üzerine kula, keramet tacı giydirilir. Sonra şöyle devam eder: Ya Rabbi, ecrini daha da artır, ondan razı ol. Allah da rızasını gösterir. O kula bir sayfa oku denilir. Okuduğu her âyete karşılık bir sevap fazla verilir.

Hâkim, Abdullah b. Ömer'in şu hadisini rivayet eder: Oruç ve Kur'an, kula şefaatçı olacaktır.

Ebu Zerr'in şu hadisini de nakleder: Siz Allah'a Kur'an'ından daha faziletli bir amelle dönemezsiniz.

İkinci Fasıl

2-Bazı Sûreler Hakkında Varid Olan Hadisler

Fatiha Sûresi:

Tirmizi, Nesâî ve Hâkim, Ubeyy b. Ka'b'dan merfuân şu hadisi rivayet ederler: Allah ne Tevrat'da, ne İncil'de, Ummu'l-Kur'an gibi bir sure indirmemiştir. Bu sûre, seb'ul-mesânî'dir.

Beyhaki «Ş u 'a b u' l - İ m â n»ında, Hâkim «M u s t e d r e k»inde Enes'den şu hadisi rivayet ederler: Kur'an'ın en faziletli suresi, Fatiha sûresidir.

Abdullah (Dârımî) «M u s n e d»inde İbnu Abbas'dan şu hadisi rivayet eder: Fatiha sûresi, Kur'an'ın üçte ikisine eşit bir sûredir.

Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri

Ebu Ubeyd, Enes'in şu hadisini rivayet eder: Şeytan, içinde Bakara sû-

resi okunan evden uzaklaşır. Aynı hadis, İbnu Mes'ud, Ebu Hureyre ve Abdullah b. Mugaffel'den de rivayet edilmiştir.

Müslim ve Tirmizi, Nuvas b. Sem'an'ın şu hadisini rivayet ederler: Kıyamet günü, Kur'an ve onunla amel edenler getirilir. Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri, onlara öncülük eder. Resulüllah'ın bu iki sûreyi üç meselle açıkladığını, hâlâ unutmadım. Resulüllah şöyle buyurmuştu: Bu iki sûre sanki iki bulut veya iki gölgelik veya aralarında bir duvar bulunan iki saçak veya arkadaşlarını korumak üzere saf halinde uçan iki kuş gibidir.

İmam Ahmed, Buhari'nin şu hadisini rivayet eder: Bakara sûresini öğreniniz. Öğrenilmesi bereket, terki ise hasrettir. Ona bâtıl giremez. Bakara ve Âl-i İmrânı öğreniniz, çünkü bunlar iki nurdur, sahibini kıyamet gününde gölgelendirirler. Sanki onlar iki bulut, iki gölgelik veya saf halinde uçan iki kuş grubu gibidir.

İbnu Hıbbân ve diğer muhaddisler, Sehl b. Sa'd'ın şu hadisini rivayet ederler: Her şeyin zirvesi vardır. Kur'an'ın zirvesi de Bakara sûresidir. Bu sûreyi gündüz okuyan kimsenin evine üç gün şeytan giremez. Geceleyin okuyanın evine de üç gece giremez.

Beyhaki «Ş u 'a b u' l - İ m a n» adlı eserinde, Sasâl tarikiyle şu hadisi rivayet eder: Bakara sûresini okuyana, cennetten bir taç giydirilir.

Ebu Ubeyd, Hz. Ömer'den merfuân şu hadisi rivayet eder: Bir gecede Bakara ile Âl-i İmrân sûresini okuyan, ibadet edenler zümresinden sayılır.

Beyhaki, mürsel olarak Mekhûl'den şu rivayette bulunur: Cuma günü Âl-i İmrân sûresini okuyana melekler, akşama kadar dua ederler.

Âyetel Kürsî Hakkında Varid Olan Hadisler

Müslim, Ubeyy b. Ka'b'ın şu hadisini rivayet eder: Allah'ın kitabında en değerli âyet, Âyet'el-kursîdir.

Tirmizi ve Hakim, Ebu Hüreyre'nin su hadisini rivayet ederler: Her şeyin bir zirvesi vardır, Kur'an'ın zirvesi Bakara sûresidir. Bu sûrede ayetlerin en değerlisi olan, Âyet'el-Kursî bulunmaktadır.

Haris b. Ebî Usame, Hasanu'l-Basrî'den mursel olarak şu hadisi rivayet eder: Kur'an'ın en faziletli sûresi, Bakara sûresidir. Bu sûrenin en değerli âyeti, Âyet'el-Kürsî'dir.

İbnu Hibban ve Nesâî, Ebu Ümâme'nin su hadisini rivayet ederler: Farz namazların sonunda Âyet'el-Kursî'yi okuyan kimsenin cennete girmesine, hayatta olmasından başka hiçbir engeli yoktur.

İmam Ahmed, Enes'in şu hadisini rivayet eder: Âyet'el-Kürsî, Kur'an'ın dörtte biridir.

Bakara Sûresinin Son Âyetleri

Kütüb-i Sitte İmamları, İbnu Mes'ud'un şu hadisini rivayet ederler: Bakara sûresinin sonundaki iki âyet geceleri okuyana, sevabı yeter.

Hâkim, Nu'man b. Beşir'in şu sözünü rivayet eder: Allah, semavâtı ve arzı yaratmadan iki bin sene önce bir kitap yazdı. Bu kitap'ta, Bakara sûresinin sonunda bulunan iki âyet indirdi. Bu âyetleri evinde okumayana, ardarda üç gece şeytan musallat olur.

Âl-i İmrân Sûresinin Sonundaki Âyetler

Beyhaki, Osman b. Affân'ın şu sözünü rivayet eder: Âl-i İmrân sonunu her gece okuyan, bütün geceyi ihya etmiş olur.

En'âm Sûresi

Dârimî ve diğer muhaddisler, Ömer b. Hattab'dan merfuân şu sözünü rivayet ederler: En'âm sûresi, Kur'an'ın en güzide sûrelerinden biridir.

Seb'u Tıvâl (Yedi Uzun Sûre) Hakkında Varid Olan Hadis

Hâkim ve İmam Ahmed, Hz. Aişe'den şu hadisi rivayet ederler: Seb'u tıvâli öğrenen, hayırlı bir kimsedir.

Hûd Sûresi

Taberânî «M u c e m u' l - E v s a t»ında, zayıf bir senedle Hz. Ali'den şu rivayeti nakleder: Münafık olan bir kimse; Tevbe, Hûd, Yâsin, Duhân ve Nebe' sûrelerini ezberlemesin.

İsrâ Sûresinin Son Âyetleri

İmam Ahmed, Muaz b. Enes'in şu sözünü rivayet eder: وقل الحمد لله الذى لم يتخذ ولدا ولم يكن له شريك فى الملك «**Çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, acizlikten dolayı bir yardımcısı bulunmayan Allah'a hamdolsun, de...**» (İsrâ, 111.) âyeti, izzet âyetidir.

Kehf Sûresi

Hâkim, Ebu Said'in şu sözünü rivayet eder: Cuma günü Kehf sûresini okuyan kimsenin Allah, iki cuma arasındaki günlerini nurlandırır.

Müslim, Ebu'd-Derdâ'nın şu sözünü rivayet eder: Kehf sûresinin ilk on âyetini ezberleyen, Deccâl'ın fitnesinden korunur.

İmam Ahmed, Muaz b. Enes'in şu sözünü rivayet eder: Kehf sûresinin ilk ve son âyetlerini okuyanın, vücudunu nur kaplar. Sûrenin tamamını okuyanın,

yerle gök arasını dolduran nuru olur.

Bezzâr, Hz. Ömer'in şu sözünü rivayet eder: Her gece فمن كان يرجو لقاء ربه «..**Kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa..**» (Kehf, 110.) âyetini okuyanın Aden'den Mekke'ye kadar nuru yayılır, çevresini melekler sarar.

Secde Süresi

Ebu Ubeyd, Müseyyib b. Râfi'den mürsel olarak şu hadisi rivayet eder: Secde sûresi kıyamet gününde iki kanadını gererek, okuyanı gölgelendirir ve şöyle der: Korkma, güneş seni yakmayacak, güneş seni yakmayacak.

İbnu Ömer'den merfuân yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Secde sûresi ile Mülk sûresinin fazileti, diğer sûrelerden altmış derece daha üstündür.

Yâsîn Sûresi

Ebu Davud, Nesâî ve İbnu Hibbân, Ma'kil b. Yesâr'ın şu sözünü rivayet ederler: **Yâsîn, Kur'an'ın kalbidir. Bir kimse, Allah'a ve ahiret gününe inanarak bu sûreyi okursa, bütün günahları bağışlanır. Bu sûreyi, ölülerinize mutlaka okuyunuz.**

Tirmizi ve Dârimî, Enes'in şu sözünü naklederler: Her şeyin bir kalbi vardır, Kur'an'ın kalbi de Yâsîn'dir. Kim bu sûreyi okursa, Kur'an'ı on kere hatmetmiş kadar sevap kazanır.

Dârimî ve Taberâni, Ebu Hureyre'nin şu sözünü rivayet ederler: Her gece Yâsîni Allah rızası için okuyanın, bütün günahları bağışlanır.

Taberâni, Enes'in şu sözünü rivayet eder: Her gece Yâsîn sûresinin kıraatına devam eden kimse, şehid olarak ölür.

Hâ Mîm'le Başlayan Sûreler

Ebu Ubeyd, İbnu Abbas'dan merfuân şu hadisini rivayet eder: Her şeyin bir özü vardır, Kur'an'ın özü de Hâ Mîm'le başlayan sûrelerdir.

Hâkim, İbnu Mesud'dan merfuân şu rivayette bulunur: Hâ Mîm'ler Kur'an'ın süsüdür.

Duhân Sûresi

Tirmizi ve diğer muhaddisler, Ebu Hüreyre'nin şu sözünü rivayet ederler: Her gece Duhân sûresini okuyana yetmiş bin melek, sabaha kadar duada bulunur.

Mufassal Sûreler

Dârimî, İbnu Mes'ud'dan merfuân şu rivayette bulunur: Her şeyin bir özü

vardır, Kur'an'ın özü de mufassal sûrelerdir.

Rahmân Sûresi

Beyhâki, Hz. Ali'den merfuân şu rivayette bulunur: Her şeyin bir güzeli vardır, Kur'an'ın güzeli de Rahmân sûresidir.

Sebbeha İle Başlayan Sûreler

İmam Ahmed, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesâi, İrbâd b. Sâriye'den şu rivayette bulunurlar: Nebi (s.a.v.) her gece yatmadan önce musebbihatı okur, şöyle derdi: Bu sûrelerde bir âyet vardır ki bin âyetten hayırlıdır. İbnu Kesir «T e f s i r»inde bu âyetin هو الاول والاخر والظاهر والباطن وهو بكل شيء عليم «**O, ilktir, sondur, zahirdir, batındır. O, her şeyi bilendir.**» (Hadid, 3.) âyeti olduğunu söyler.

İbnu Sunnî, Enes'den şu rivayette bulunur: Nebi (s.a.v.) bir kimseye yatarken, Haşr sûresini okumasını tavsiye etti. Ölecek olursan, şehid olarak ölürsün, buyurdu.

Tirmizi, Ma'kil b. Yesâr'dan şu rivayette bulundu: Sabah vakti, Haşr sûresinin son üç ayetini okuyana Allah, yetmiş bin melek gönderir, akşama kadar ona dua ederler. O gün ölürse şehidlerden olur. Bunu akşam vakti okuyan da aynı derecededir.

Beyhaki, Ebu Umâme'den şu rivayette bulunur: Haşr sûresinin son âyetlerini gece veya gündüz okuyan, o gün veya gece ölecek olursa, Allah ona cennetini bahşeder.

Mülk Sûresi

Kütüb-ü Sitte'den dört imam, İbnu Hibbân ve Hâkim, Ebu Hüreyre'nin şu hadisini rivayet ederler: Kur'an'da otuz âyetlik bir sûre vardır. Bağışlanıncaya kadar şefaat eder. Bu da Mülk sûresidir.

Tirmizi, İbnu Abbas'ın şu hadisini rivayet eder: Mülk sûresi kabir azabına mani olan ve ondan kurtaran bir sûredir.

Hâkim, İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: Mülk sûresini her Müminin ezberlemesini arzularım.

Nesâî, İbnu Mes'ud'un şu sözünü rivayet eder: Her gece Mülk sûresini okuyanı Allah, kabir azabından korur.

A'lâ Sûresi

Ebu Ubeyd, Ebu Temîm'den yaptığı rivayette Resulüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Sebbeha ile başlayan sûrelerin hangisinin efdal olduğunu unuttum, demesi üzerine Ubeyy b. Ka'b: Yanılmıyorsam A'lâ sûresi olacaktır, dedi. Re-

sulüllah da bunu, evet diyerek tasdik etti.

Beyyine Sûresi

Ebu Nu'aym, İsmail b. Ebi Hakim Müzenî'den merfuân şu rivayette bulunur: Allah, Beyyine sûresini okuyanı muhakkak işitir ve o kuluma müjdeler olsun, izzetim hakkı için, sana cennetten istediğin yerde mekân vereceğim, buyurur.

Zilzâl Sûresi

Tirmizi, Enes'in şu sözünü rivayet eder: Kim Zilzâl sûresini okursa, Kuranın yarısını okumuş sayılır.

Âdiyât Sûresi

Ebu Ubeyd, mürsel olarak Hasan'dan şu rivayette bulunur: Zilzâl sûresi Kur'an'ın yarısına, Âdiyât sûresi de diğer yarısına muâdildir.

Tekâsür Sûresi

Hâkim, İbnu Ömer'den şu hadisi rivayet eder: Sizden biriniz, her gün bin âyet okuyabilir mi? diye sorunca, Sahabe: Günde bin âyeti kim okuyabilir! şeklinde cevap verdi. Resulullah bunun üzerine; Hiçbiriniz, Tekâsür sûresini okuyamaz mı? buyurdu.

Kâfirûn Sûresi

Tirmizi, Enes'in şu sözünü rivayet eder: Kâfirûn sûresi, Kur'an'ın dörtte biridir. Ebu Ubeyd, İbnu Abbas'ın şu sözünü rivayet eder: Kâfirûn sûresi, Kur'anın dörtte biridir. İmam Ahmed ve Hâkim, Nevfel b. Muaviye'nin şu sözünü rivayet ederler: **Uyumadan önce Kâfirûn sûresini oku, sonra uyu. Bu sûre, seni şirkten korur.**

Ebu Ya'lâ, İbnu Abbas'ın şu sözünü rivayet eder: Sizi şirkten kurtaracak bir teklifte bulunayım mı? yatarken Kâfirûn sûresini okuyunuz.

Nasr Sûresi

Tirmizi, Enes'in şu sözünü rivayet eder: Nasr sûresi, Kur'an'ın dörtte birinin faziletine tekabül eden bir sûredir.

İhlâs Sûresi

Müslim ve diğer muhaddisler, Ebu Hüreyre'nin şu sözünü rivayet ederler: İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birinin faziletine tekabül eden bir sûredir. Bu sû-

re hakkında bazı Sahabeden rivayetler de mevcuttur.

Taberâni, «M u' c e m u' l - E v s a t»ında, Abdullah b. Şihhîr'den şu rivayette bulunmuştur: Ölüm anında İhlâs sûresini okuyan bir kimse, kabirdeki sualden kolay kurtulur, darlık içinde kalmaz, kıyamet günü melekler onu, sırat köprüsünden geçirerek cennete ulaştırır.

Tirmizi, Enes'den şu rivayette bulunur: Günde iki yüz kere ihlas sûresini okuyan kimse, şayet borçlu değilse, elli senelik günahları bağışlanır. Yatağa girdiği sırada uyumadan önce sağ tarafına dönerek ihlâs sûresini yüz kere okusun. Kıyamet gününde Allah ona: Ey kulum, cennete sağ tarafından gir, buyurur. Taberânî, İbnu Deylemî'nin şu sözünü rivayet eder: Namazda veya namaz dışında İhlâs sûresini yüz kere okuyanı, Allah cehennemden uzak tutar. «E v s a t»ında, Ebu Hüreyre'den şu rivayeti nakleder: İhlâs sûresini günde on bir kere okuyana cennette bir saray, yirmi kere okuyana iki saray, otuz kere okuyana da üç saray verilir. «M u' c e m u' s - S a g i r»inde ise, Ebu Hüreyreden şu rivayeti nakleder: Sabah namazından sonra on iki kere İhlâs sûresini okuyan, Kur'an'ı dört kere hatmetmiş sevabını alır. Takvâ üzerinde bulunduğu takdirde o gün, yeryüzünün en faziletli insanı olur.

Muavvizeteyn Sûreleri

İmam Ahmed, Ukbe'den rivayetle Resulüllah'ın kendisine şöyle dediğini nakleder: Sana; Zebur'da, İncil'de ve Kur'an'da misli bulunmayan sûreler nedir söyliyeyim mi? Ukbe; Evet söyle, Ya Resulallah deyince: Bunlar İhlâs ve Muavvizeteyn sûreleridir, buyurur.

İmam Ahmed, Resulullah (s.a.v.) ın İbnu Abbas'a şöyle dediğini nakleder: Allah'a sığınanların okuduğu en faziletli sûreleri söyleyeyim mi? Evet söyle, Ya Resulallah. Bunlar, Muavvizeteyn sûreleridir.

Ebu Davud ve Tirmizi, Abdullah b. Hubeyb'den Resulullah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Sabah-akşam İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerini üç defa oku, her şeyinde sana yardımcı olur.

İbnu Sinni, Hz. Aişe'den şu rivayeti nakleder: Cuma namazından sonra İhlâs sûresi ile Muavvizeteyn sûrelerini yedi kere okuyanı Allah, öbür cumaya kadar karşılaşacağı bütün kötülüklerden korur.

Faziletle ilgili hadislerden bir kısmını, Havassu'l-Kur'an bahsine bıraktım.

3- Fedâilu'l-Kur'an'la İlgili Mevzu Hadislerin Gayesi

Hakim «M e d h a l» adlı eserinde, Ebu Ammâr Mervezî'den yaptığı rivayette şöyle der: Her sûrede Kur'an'ın fazileti hakkında verilen hadislerin çoğu

mevzu hadislerdir.

Ebu İsmet el-Câmi'e şu soru soruldu: Her sûrede, Kur'an'ın fazileti hakkında, İbnu Abbas ve İkrime'dan rivayet edilen hadisleri nereden buluyorsun? Halbuki İbnu Abbas ve İkrime'nin talebelerinden böyle bir rivayet gelmemiştir. Ebu İsmet bu soruya şu cevabı verir: İlim erbabının Kur'an'dan uzaklaşıp Ebu Hanife'nin fıkhı, İbnu İshak'ın Meğazi'si ile uğraştıklarını gördüm. Bu yüzden Allah rızası için, Fedâil ile ilgili hadisler uydurdum.

İbnu Hibban «T a r i h u' d - D u a f â» adlı eserinin mukaddimesinde, İbnu Mehdevî'nin şöyle dediğini nakleder: Meysere b. Abdirrabih'e şöyle dedim: Kim şu sûre veya âyeti şu kadar okursa, şu kadar sevap kazanır şeklindeki hadisleri nereden çıkardın? Bu soruya Meysere şu cevabı verir: Kur'an'ın faziletine karşı rağbeti artırmak için, bu sözleri kendim uydurdum.

Biz, Muevvel b. İsmail'den rivayet ettik. O şöyle dedi: Bana bir Şeyh, Kur'an'daki sûrelerin fazileti hakkında, Ubeyy b. Ka'b'ın hadislerini rivayet etti. Ayrıca henüz hayatta olan Medâin'li bir kimse de bana bu gibi hadisler riavayet etti. Bir gün kendisini arayıp buldum ve: Bu hadisleri sana kim nakletti dedim. Bana; Vâsit şehrinde, henüz hayatta olan falanca şeyh nakletti deyince, onu arayıp buldum. Kendisine: Bu hadisleri kimden rivayet ediyorsun, diye sordum. Bana; Basra'da oturan bir şeyh rivayet etti, cevabını verdi. Bu sefer Basra'ya da gittim. Bu şeyhi buldum. Ona da aynı şeyi sordum. Bana; Bu rivayetleri Abadan'lı bir şeyhden duyduğunu söyledi. Onu da arayıp buldum. Elimden tutup, beni bir eve götürdü. İçeri girdiğimde bir grup tasavvuf ehli, bir şeyhin etrafında toplanmış oturuyordu. Beni içeriye alan kişi; Sorduğum hadisleri bana bu şeyh rivayet etti, diyerek şeyhi gösterdi. Kendilerine: Şeyhim, bu hadisleri kimden rivayet ediyorsunuz, diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Bunları bana hiç kimse rivayet etmedi. Fakat bizler, insanların Kur'an'dan uzaklaştıklarını gördüğümüzden, kalplerini Kur'an'a ısındırmak için, bu hadisleri uydurduk.

İbnu Salâh şöyle demiştir: Müfessir Vahidi ve tefsirlerinde bu gibi hadisleri nakleden müfessirler, büyük hata işlemişlerdir.

YETMİŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA FADIL VE EFDÂL ÂYETLER

Ulema; Kur'an'da bir âyet veya sûrenin, diğerinden daha faziletli olup olmadığı konusunda ihtilâf etmiştir. Ebu Hasan el-Eş'arî, Kâdî Ebu Bekir el-Bakıllâni ve İbnu Hibban, böyle bir fazilet farkının olmadığı görüşündedirler. Çünkü Kur'an'ın tamamı, Allah kelâmıdır. Bir sûrenin veya âyetin efdal olması, diğerlerinin efdaliyette olduğu vehmini uyandırır. Bu söz, İmam Malik'in sözüdür. Yahya b. Yahya ise şöyle der: Kur'an'ın bazı âyet ve sûrelerini diğerlerinden üstün tutmak, hatadır. Bu yüzden İmam Mâlik, bir sûreyi birkaç kere okumayı veya diğerlerini bırakıp, devamlı aynı sûre ile meşgul olmayı kerih görmüştür.

İbnu Hibban, Ubeyy b. Ka'b'dan şu rıvayetı nakleder: Allahu Tealâ Tevrat'ta ve İncil'de, Fatiha'nın bir benzerini indirmemiştir. Allah, Fatihayı okuyana verdiği sevabın benzerini, Tevrat ve İncil okuyana vermez. Çünkü Allahu Tealâ bu ümmeti, diğer ümmetlerden faziletli kılmış, Kur'an'ı okumakla kazandıkları fazilet, başka bir kitabını okuyanın faziletinden üstün tutmuştur.

İbnu Hibban şu ilavede bulunur: Ubeyy b. Ka'b'ın sûre ve âyetler hakkında ifade ettiği üstünlük, sadece sevap yönünden olan üstünlüktür. Yoksa, Kur'an'ın bir sûre veya âyetinin, diğerlerinden üstün olmasında değildir.

İshak b. Rahaveyh, Ebu Bekir b. Arabî ve Gazzâlî; sûre ve âyetlerdeki fazileti bildiren hadislerin zahiri mânalarına bakarak, birbirlerine olan üstünlüğünü kabul etmişlerdir.

Kurtubî; muhaddis ve mütekellimin görüşünü naklederek, tafdilin doğru olduğunu söyler.

Gazzâlî «Cevahiru'l-Kur'ân» adlı eserinde şöyle der: Kur'andaki bazı âyetlerin diğerlerine nazaran üsütünlüğü bulunduğunu söylediniz. Halbuki kelâm, Allah'ın kelâmıdır. Nasıl olur da âyetler veya sûreler birbirlerinden faziletli, birbirlerinden şerefli olabilir? şeklinde soracak olursan, bunu şöyle açıklarız.

Şayet basiret nuru Âyet'el-Kürsi ile borç âyeti (Bakara, 282.)ni İhlâs sûresi ile Tebbet sûresi arasındaki farkı gösteremiyor, taklide gömülmüş nefsin bu farkı inanmaya götürmüyorsa sahibi risâlet olan Resulullah (s.a.) in sözlerine

uy. Resulüllah şöyle buyurmuş: «Yâsîn sûresi, Kur'an'ın kalbidir. Fâtiha sûresi, Kur an sûrelerinin en faziletlisidir. Âyet'el-Kürsi, Kur'an âyetlerinin en üstünüdür. İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine tekabül eden bir sûredir. Fedâilu'l-Kur'an ile bazı sûre ve âyetlerin faziletini tahsis ve tilavetindeki sevabın çokluğu hakkında vârid olan haberler, sayılamayacak kadar boldur.

İbnu'l-Hassar; ayet ve sûrelerin fazileti hakkında vârid olan haberlere rağmen, bu mevzuda ihtilaf olduğunu söylemek gerçekten şaşılacak şeydir, der.

Şeyh İzeddîn b. Abdisselam ise; Allah hakkında Allah'ın sözü, bir başkası hakkındaki Allah'ın sözünden daha faziletlidir. Haliyle İhlâs sûresi, Tebbet sûresinden faziletlidir, der.

Huveyyî şoyle der: Allah kelâmı, insan kelamından daha beliğdir. Acaba; Allah kelâmının bir kısmı, diğerinden daha beligdir demek, dogru olur mu? şeklindeki soruyu bazı ulemâ, görüşlerindeki kusura rağmen cevaz vermişlerdir. şurası iyi bilinmelidir ki: Şu soz şundan daha beligdir demenin manası: şu söz şundan daha güzel ve daha latif, bu söz burada daha güzel ve daha latif, şuradaki sözün güzelliği, buradaki sözün guzelliğinden daha mükemmeldir demektir. İhlâs sûresi, Tebbet sûresinden daha beliğdir sözü de aynen böyledir. Bu sozü söyleyen sanki Allah adının zikri ile Ebu Leheb'in adının zikrini, tevhid ile kafir aleyhindeki dua arasında kıyaslama yapmış gibidir. Böyle bir kıyaslama, doğru olamaz. Bilakis şöyle demelidir: Tebbet sûresi, kâfir olan Ebu Leheb'in husranını ifade eden bedduadır. Hüsranı ifade eden bu bedduanın, daha güzelini ifade eden bir ibare var mıdır? İhlâs sûresi de böyledir, Allah'ın birliğine işaret eden bu sûrenin daha beliğini bulmak mümkün değildir. Tebbet sûresini, hüsranla sonuçlanan dua açısından, İhlas sûresini, tevhid açısından inceleyen âlimin, bunlardan biri diğerinden daha beliğdir demesi mümkün değildir.

Bazı ulema da şöyle der: Ayet ve süreler arasındaki fazileti savunanların bir kısmı şöyle demiştir: Fazilet, âyetleri okuyanın mânâ üstunlüğü karşısında duyduğu infiâli, haşyeti, düşünüş ve davranışına, kazanacağı sevabın büyüklüğüne veya artışına bağlıdır.

Bir rivayete göre de bu fazilet, lafzın kendisine bağlıdır. ...الهكم اله احد • (Bakara, 163.) âyeti, Ayet'el-Kürsî, Haşr sûresinin son âyeti ile İhlâs suresinin ihtiva ettiği Allah'ın vahdaniyeti ve sıfatları, Tebbet ve benzeri sûrelerde mevcut değildir. Şu halde üstünlük, âyetlerdeki manâ zenginliğindedir.

Âyet ve Sûreler Arasındaki Faziletin Sebepleri

Halîmi, Beyhaki'den naklen şöyle der: Ayet ve sûreler arasındaki fazilet, bazı sebeplere dayanır.

1– Bir âyetle amel etmek, diğer bir âyetle amel etmekten daha hayırlı, daha faziletlidir. Buna göre; emir, nehiy, va'd ve vaîd ifade eden âyetler, kısas âyetlerinden daha hayırlıdır. Çünkü bu gibi âyetlerle; emir, nehiy, inzâr ve tebşirin te'kidi murad edilir. İnsanlar, bunların hiç birinden uzak kalmaz. Fakat kıssalarda durum böyle değildir. Dinî esasları yerine getirmede faydalı olan âyetler, bu faydayı sağlamayanlardan daha hayırlıdır.

2– Allah'ın isimlerini, sıfatlarını ve azametini ihtiva eden âyetler daha faziletlidir denildiğinde, bundan, bu gibi âyetlerin senâya daha lâyık, kadr ü kıymeti daha büyük mânasına geldiği anlaşılır.

3– Bu sûre, diğer sûreden, bu âyet, diğer âyetten daha hayırlıdır demenin mânası; okuyanın, bu sûre veya âyetin kırâatından hasıl olacak sevabın dışında, âcilen bir fayda beklemesi, bunları ibadet maksadiyle okumasıdır. Meselâ, Âyet'el-Kürsî, İhlâs ve muavvizeteyn sûrelerini okuyan korktuğu bir şeyden sakınmak, Allah'ın emirlerine sımsıkı sarılmak gibi faydalar umar. Bunları okumakla Allah'a ibadet vazifesini yerine getirir. Çünkü bu âyetlerde, imân esaslarından olan Allah'ın yüce sıfatlarının zikri, bu zikrin fazilet ve bereketinden dolayı nefsin huzura kavuşmasının alâmetleri bulunmaktadır. Fakat hikmet ihtiva eden âyetlerin okunması, dinî bir hükmün yerine getirilmesinden ziyade, bu âyetler hakkında bilgi elde etmektir.

Bu mevzu bütünüyle özetlenecek olursa, şöyle denilir: Kur'an, Tevrat, İncil ve Zebur'dan daha hayırlıdır sözünden, tilâveti ve ameli diğerlerinden farklı olarak ibadet sayılacağı, diğer semavî kitaplarla değil, Kur'an'ın kıraâtiyle sevap kazanılacağı, diğer kitaplar mucize olmadığı halde i'cazı ile Resulüllah'ın risâletine hüccet olacağı anlaşılır. Ayrıca Kur'an dışındaki semavî kitaplar, gönderildiği peygamberlerin mucizesi olmaktan çok, insanları Allah yoluna davet ettikleri kitaplardır. Şu halde Kur'an'ın diğer kitaplardan hayırlı kılınması, Hz. Peygamberin mucizesi olmasındandır.

Bir sûre, diğer sûreden efdaldir denilebilir. Çünkü Cenab-ı Hak bize vereceği sevabın miktarını bilmesek bile o sûrenin kırâatını, diğer sûrelerin kırâatından kat kat üstün kılmış, sevabını, diğerlerinden fazla vermiş olabilir.

Bu aynen şu söze benzer: Bir gün diğer bir günden, bir ay, diğer bir aydan daha hayırlıdır. Bunun mânâsı şudur: Bu günde yapılan ibadet, başka bir günde yapılan ibadetten daha hayırlıdır, bu günde işlenen günah, başka bir günde işlenen günahtan daha büyüktür. Harem-i Şerif'in, başka yerlerden daha faziletli olduğu söylenir. Çünkü hac farizası, Harem-i Şerif'de eda edilir, başka bir yerde eda edilemez. Başka bir yerde kılınan namazın sevabı burada kılınan namazın sevabı gibi kat kat üstün olamaz.

2- Fatiha Sûresinin Faziletleri

İbnu Tin, Buhari'nin rivayet ettiği, Resulüllah'ın Fatiha sûresi hakkında: «Sana, sûrelerin en değerlisi olan bir sûre öğreteceğim» sözünü şöyle açıklar: Bu sûrenin sevabı, diğer sûrelerin sevabından daha büyüktür. Bazıları da şöyle der: Bu sûre, sûrelerin en büyüğüdür. Çünkü, Kur'an'ın bütün gayesini, kendisinde toplamıştır. Bu yüzden adına, Ummu'l-Kur'an denilmiştir.

Buhari'nin rivayetine göre Hasanu'l-Basrî şöyle der: Allah bütün semâvî kitapların ilmini Kur'an'da, Kur'an'da mevcut olan ilimleri de Fatiha sûresinde toplamıştır. Fatiha'nın tefsirini öğrenen, bütün semavî kitapların tefsirini öğrenmiş gibi olur.

Zemahşerî, Fatihanın Kur'anî ilimlere şâmil olmasını, Allah'a lâyıkiyle senâyı, emir ve nehiylere uyarak kulluğu yerine getirmeyi, Va'd ve vaîdi ihtiva etmesiyle açıklar. Kur'an'ın diğer âyetleri, bu hususlardan biriyle ilgilidir.

Fahruddîn Râzî şöyle der: Kur'an'ın bütününde, şu dört husus mevcuttur: İlâhî bilgiler, âhiretle ilgili bilgiler, nübüvvetle ilgili bilgiler, kaza ve kader. الحمد لله رب العالمين âyeti ilâhi bilgilere işaret eden âyetlerdendir. مالك يوم الدين âyeti, âhiretle ilgili bilgilere işaret eden âyetlerdendir. اياك نعبد واياك نستعين âyeti, cebr'in nefyine, Allah'ın kaza ve kaderinin isbatına işaret eden âyetleridir. اهدنا الصراط المستقيم âyeti ile sûrenin sonuna kadar devam eden âyetler, nübüvvetle ilgili bilgilere işaret eder. Kur'an'ın dört büyük gayesi bunlar olduğundan Fatiha sûresi de bunları ihtiva ettiğinden, bu sûreye Ummu'l-Kur'an adı verilmiştir.

Beyzâvî şöyle der: Fatiha sûresi; doğru yolda oluşu, cennetlik olanların mertebeleri ile cehennemliklerin derecelerini gösteren, amelî hükümler ve nazarî hikmetleri ihtiva eden bir sûredir.

et-Tîbi şöyle der: Fatiha sûresi, dinin temelini teşkil eden ilim nevilerinden şu dördünü ihtiva eder:

a- Usûl-id-Dîn'dir. Bununla, Allah'ın zâtı ve sıfatları bilinir. الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم ... âyetleri buna işarettir. Nübüvvetin esasları bilinir. أنعمت عليهم âyeti buna işaret etmektedir. Âhiretin durumu bilinir. مالك يوم الدين âyeti buna işaret etmektedir.

b- İlm-i Fürû'dur. Bunun esası ibadetlere dayanır. اياك نعبد âyetinden bu anlaşılmaktadır.

c- İnsanı kemâle eriştiren ilimdir. Buna İlm-i Ahlâk da denilir. Bu ilmin en önemli mevzuları; Allah'a vuslat, iltica, sülûk ve istikamettir. واياك نستعين. اهدنا الصراط المستقيم âyeti buna işarettir.

ç- Önceki ümmetlerin, geçmiş asırların haber ve kıssaları ile ilgilenen ilimdir. Bu ilim, saadet ve şekâvet ehli, iyilik yapanların mükâfatı, kötülük yapanların cezaları ile ilgili bilgiler ihtiva eden bir ilimdir. أنعمت عليهم غير المغضوب..

âyetiyle murad edilen de budur.

Gazzâlî şöyle der: Kur'an'ın altı gayesi vardır. Bunlardan üçü mühim olanlar, üçü de mütemmim olanlardır. Fatiha sûresinin ilk âyetlerinde işaret edildiği gibi Allah'ın vasfı ile sıratı müstakîm'ın vasfı, مالك يوم الدين âyetinde işaret edildiği gibi ahiretin vasfı, الذى انعمت عليهم âyetinde işaret edildiği gibi itâat eden kulların vasfı, المغضوب عليهم ولا الضّالين âyetinde işaret edildiği gibi inkâr edenlerin vasfı, اياك نعبدو اياك نستعين âyetinde işaret edildiği gibi hidayet yolunun mertebeleri anlatılmaktadır.

Fatiha sûresinin «Kur'an'ın üçte ikisi» olduğuna işaret eden hadis, buraya kadar anlatılanlara ters değildir. Zerkeşi «Ş e r h u' t - T e n b i h»inde ayrıca Nasıruddîn Meylak'ın zikrettiği gibi, bazı ulema, bu hadise şu mânayı vermişlerdir. Kur'an'ın delâlet ettiği hususlar, ya mutabakat, ya tazammun veya iltizamdır. Fatiha sûresi, mutabakat dışında, iltizam ve tazammun ile, Kur'an'ın bütün gayelerine işaret eder. Bu sûrede iltizam ve tazammun gibi iki hususun bulunması, Kur'an'ın üçte ikisi olduğunu gösterir.

Zerkeşî, gene aynı eserinde şöyle der: Hukuk da üçe ayrılır: Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kulların Allah üzerindeki hakkı, kulların birbirlerine olan hakkıdır. Fatiha Sûresinde ilk iki hak, açıkça görülmektedir. Buna göre, Kur'anın üçte ikisi olduğuna dair hadise uygun düşmüştür. "Namazı, Benimle kulum arasında ikiye böldüm" hadisi de buna delildir.

3- Bakara, Âyet'el-Kürsî, Yâsîn ve İhlâs Sûrelerinin Faziletleri

Bu söze, şunu ilâve etmek isterim: Fatiha sûresinin, Kur'an'ın en değerli sûresi olduğuna işaret eden hadis ile, Bakara sûresinin, Kur'an'ın en büyük sûresi olduğuna işaret eden hadisler arasında, bir zıtlık mevcut değildir. Bakara sûresinin faziletini gösteren bu hadisden murad, Fatiha dışında, ahkâmı açıklayan, darb-ı meselleri getiren, deliller serdeden bir sûre olmasıdır. Şu halde hiçbir sûre, Bakara sûresinin ihtiva ettiği hususlara sâhip değildir. Bu yüzden Bakara sûresine, Fustâtu'l-Kur'ân denilmiştir.

İbnu'l-Arabî «A h k â m u' l - K u r' a n» adlı eserinde şöyle der: Hocalarımdan bazılarının şöyle dediğini duydum: Bakara sûresinde bin emir, bin nehiy bin hüküm, bin haber vardır. İbnu Ömer, bu sûrenin fıkhî âyetleri üzerinde sekiz sene tedrisde bulunmuştur. Bu rivayeti, İmam Mâlik «M u v a t t a»ında zikretmiştir.

İbnu'l-Arabî gene aynı eserinde şunu söyler: Âyet'el-Kürsî'nin, en değerli âyetlerden olması, mânâsının ve hikmetlerinin büyüklüğünden ileri gelmektedir. Bir şey, kendi zatı, muktezası ve taallukatı ile değer kazanır. Kur'an âyetleri ârasında Âyet'el-Kürsî, sûreler arasında İhlâs sûresi gibidir. Ancak İhlâs sûresi,

Âyet'el-Kürsî'ye nazaran iki yönden faziletçe üstündür:

a– İhlâs sûresi, bir sûredir, öteki ise âyettir. Sûre, âyetten daha faziletlidir. Çünkü İhlâs sûresinde, muarızlara karşı tehaddi vardır. Şu halde bu sûre, içinde tehaddi bulunmayan âyetten daha faziletlidir.

b– İhlâs sûresi on beş kelime ile Âyet'el-Kürsi ise elli kelime ile tevhidi ifade etmektedir. Böylece elli kelime ile ifade edilen mânâdaki i'câz kudreti, on beş kelime ile ifade edilen mânâdaki i'câz kudreti kadar olamaz. Bu da, Allah-ın vahdaniyeti ile kudretinin büyüklüğünü gösterir.

İbnu'l-Muneyyir ise şöyle der: Âyet'el-Kürsî, içinde Allah'ın isimleri bulunmayan bir âyete nazaran, bu isimleri ihtiva eden bir sûredir. Zira bu âyette; bazıları açık bazıları müstetir olmak üzere, on yedi kelimede Allah'ın isimleri geçmektedir. Bunlar: الله. هو. الحيّ. القيوم. kelimeleri ile, لاتأخذه. له. عنده. باذنه. يعلم. علمه. شاء. كرسيه deki zamirler, حفظهما daki masdarın faili olan müstetir zamir, هو. العلي ve العظيم. kelimeleridir. Şayet; الحيّ. القيوم. العلي. العظيم deki zamirlerle, yapılan bir i'raba göre الحيّ kelimesinden önce takdir edilen zamirler de sayılacak olursa, bu sayı yirmi ikiye ulaşır.

Gazzâlî şöyle der: Âyet'el-Kürsî'nin, âyetlerin en değerlisi olması, Allah-ın zât, sıfat ve efâlini ihtiva etmesindedir. Âyette bunlardan başka bir şey mevcut değildir. Allah'ın zât, sıfat ve efâlinin bilinmesi, ilmin en yüksek gayesidir. Bunların dışında kalanların hepsi, bu üç esasa tabidir. Âyetteki الله lâfzı zâtına, لااله الاهو tevhıdine, الحيّ القيوم zâtî sıfatlarına ve azametine işaret etmektedir. Kendi zâtıyle kâim ve başkaları da O'nun zâtiyle kâim mânasında olan القيوم kelimesi Celâl ve azametinin derecesini gösterir. لاتأخذه سنة ولانوم âyeti ise, Allah'ın, mahlukatın sıfatları olan sıfatlardan tenzih ve takdisini gösterir. له ما في السموات وما في الارض âyeti, bütün fiillere işaret etmektedir. Çünkü bütün fiiller, Allah'tandır ve O'na dönülecektir. من ذالذي يشفع عنده الا باذنه âyeti, Allah'ın mülkünde, hükmünde ve emrinde tek olduğuna işarettir. Şefaat sahibi, Allah'ın şeref ve izin verdiği kimsedir. Bu da, hüküm ve emirde, kendisine ortak olmayı nefyetmektedir. يعلم ما بين ايديهم ... الا بما شاء. âyeti, ilim sıfatına, bazı bilgilerin üstünlüğüne, her şeyi sadece Allah'ın bildiğine işarettir. Kulların ilmi ancak, Allah'ın iradesine bağlı olarak kendilerine verdiği bilgilerden ibarettir. وسع كرسيه السموات والارض ... âyeti, mülkünün genişliğine, kudretinin sonsuzluğuna işarettir. ولا يؤده حفظهما âyeti, kudret sıfatına, kemâline, zayıflık ve noksanlıktan tenzihine işarettir. وهو العلي العظيم âyeti ise, sıfatlarındaki iki büyük asla işaret bulunmaktadır.

Bu mânalar düşünülerek, bütün âyetler okunacak olursa, hiçbir âyette bu mânaların bir arada olduğu görülmez. Meselâ; شهد الله ile başlayan âyet ile, İhlâs sûresinde tevhîd ve takdîs bulunmaktadır. قل اللهم مالك الملك âyetinde Allah-

ın efâline işaret edilmektedir. Fatiha sûresinde ise bu üç husus bir arada bulunmaktadır. Fakat bunlar açıkça görülmekten ziyade, birer işaret halinde mevcuttur. Allah'ın tevhîd, takdis ve efâli, Âyete'l-Kürsî'de tafsilâtlı olarak zikredilmiştir. Âyete'l-Kürsî'de mevcut olan bu üç esas, Haşr sûresinin sonu ile Hadîd sûresinin ilk âyetlerinde de yer almıştır. Ancak bunlar bir âyette değil, birkaç âyettedir. Âyete'l-Kürsî'yi bu âyetlerden biriyle karşılaştıracak olursak, Kur'an'ın âyetlerini bir arada topladığını görürüz. Bu yüzden Âyete'l-Kürsî'nin diğer âyetlere nazaran ayrı bir fazilete sahip olduğu görülür. Çünkü bu âyette, hadisde varid olduğu üzere Hayy ve Kayyûm gibi Allah'ın iki ismi bulunmaktadır.

Gazzâli şunları da ilave der: Resulullah (s.a.v.) Fatiha sûresini «efdal», Âyete'l-Kürsî'yi de «seyyide» gibi bir fazilet ile tanıtmıştır. Bundaki incelik; faziletin dereceleri ve çok sayıdaki nevilerini bir arada toplamış olmasındadır. Çünkü fadl kelimesi, ziyadelik, efdal ise çok ziyadelik ifade eder. Seyyidlik, bir başkasına tabi olmayı kabul etmeyen, mutlak bir teslimiyeti gerektiren şerefe sahip olmaktır. Fatiha sûresi, birçok mâna ve muhtelif bilgileri ihtiva eden bir sûredir. Bu yüzden, Kur'an'ın efdal sûrelerindendir. Âyete'l-Kürsî ise, maksud olan diğer bilgilerin kendisine bağlandığı en büyük marifeti ihtiva etmektedir. Bu yüzden seyyid ismi, bu âyete en uygun isim olmuştur.

«Yâsîn, Kur'an'ın kalbidir» hadisi hakkında Gazzâli şöyle demiştir: İmanın sıhhatı, haşr ve neşri kabul etmeye bağlıdır. Bu iki husus, Yâsîn sûresinde en beliğ bir şekilde işlendiğinden, Kur'an'ın kalbi olmuştur. Fahruddîn Râzî, Gazzâli'nin bu görüşünü benimsemiştir.

Nesefî, bu sûre hakkında şöyle der: Yâsîn sûresinde, vahdaniyet, risalet ve haşr gibi üç esasın bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu esaslar, doğrudan doğruya kalbi ilgilendiren hususlardır. Dil ve diğer uzuvları ilgilendiren hususlar ise Yâsîn dışındaki sûrelerdir. Bu sûrede sadece ölüm anında, sûrenin kırâatı emredilmiştir. Zira ölüm ânında, lisan zayıflar ve kuvvetini kaybeder, diğer uzuvlar da hareketsiz kalır. Fakat kalp, mâsivayı terkeder, sadece Allah'a yönelir. Bu sırada kalbe kuvvet verecek, bu üç esasın tasdikini sağlayacak olan Yâsîn sûresi okunur.

Bazı ulema: İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine mukabil olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir rivayete göre; güya Resulullah (s.a.) Kur'an'ın üçte birinin okunabileceği bir zamanda İhlâs sûresini tekrar edip duran bir şahsı dinledi. Bundan, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine eşit olduğu hükmü çıkarılmıştır. Bu izah, hadisin zahiri mânasından çok uzaktır. Hadisin diğer tarikleri de bunu reddetmektedir. Bir rivayete göre de şöyle denmiştir, Kur'an; kıssaları, şer'î hükümleri ve sıfatları ihtiva eder. İhlâs sûresinin tamamı ise, sıfatlardan ibarettir. Bu itibarla, Kur'an'ın üçte biri kabul edilmiştir.

Gazzâli «C e v a h i r u' l - K u r' a n» adlı eserinde şunları söyler: Kur'a-nın verdiği mühim bilgiler; tevhid, sırat-ı müstakim ve ahiret hakkındaki bilgilerdir. Bunların herbiri tevhide dayanır. Bu yüzden İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte biridir.

Râzî, Gazzâli'den yaptığı rivayette şöyle der: Kur'an, Allah'ın verdiği, vahdaniyeti ve sıfatları hakkında kesin delilller ihtiva eder. Allah'ın sıfatları; ya hakiki, ya fiilî, ya da hükmî sıfatlardır. İhlâs sûresi bu üç sıfattan, hakîki sıfatları ihtiva etmektedir, bu da üçte bir demektir.

Huveyyî şöyle der: Kur'an'ın gayesi, İslâm'ın sağlam bir din oluşu, imanın husûle gelmesini sağlayan üç esasa dayanmaktadır. Bunlar: Mârifetullah, Resulünün sıdkını itiraf ve tekrar dirilmenin Allah'ın elinde olduğuna inanmaktır. Kim Allah'ın birliğine inanır, Resulün sadık olduğunu ve dinin varlığını kabul ederse, hakiki Mümin olur. Bunlardan birini inkâr ederse, kâfir olur. İhlâs sûresi, birinci esası ihtiva ettiğinden, Kur'an'ın üçte biri denilmiştir.

Bazı ulema da şöyle der: Kur'an: haber ve inşa olmak üzere iki kısımdır. Haber de, Hâlik ve mahlukun haberi olmak üzere iki kısımdır. Bunlar; üç tane üçte birdir. İhlâs sûresi sadece Allah'dan haber vermiştir. Bu itibarla sûre, Kur-an'ın üçte biri kabul edilmiştir. Denildiğine göre bu sûre, sevap bakımından Kur'an'ın üçte birine mukabildir. Hadisin zahir bir mânası da buna işaret etmektedir. Zilzâl, Nasr ve Kâfirûn sûreleri hakkında varid olan hadisler de böyledir. Fakat İbnu Ukayl, bu hadisleri zayıf bulmuş, şöyle demiştir. «Kur'an okuyana, her harf karşılığında on sevap yazılır» hadisinden dolayı, bu sûreleri okuyana Kur'an'ın üçte biri sevap verilir mânasında anlamak, doğru değildir.

İbnu Abdi'l-Berr şöyle der: Bu meselede sükut etmek, konuşmaktan daha hayırlı ve daha doğrudur. İshak b. Mansur'dan şu rivayette bulunmuştur: İshak b. Mansur, Ahmed b. Hanbel'e: «İhlâs sûresi Kur'an'ın üçte birine mukabildir» sözünden ne anlarsın diye sormuş, Ahmed b. Hanbel de bana bir açıklamada bulunmadı demiştir. İshak b. Rahaveyh'e aynı soruyu sorduğumda bana şöyle dedi: Allahu Tealâ Kur'an'ını, diğerlerinden üstün tuttuğundan, Kur'an okuyanın sevabını da, öğrenmeye teşvik olmak üzere, birbirinden farklı tutmuştur. Yoksa, İhlâs sûresini üç kere okuyan Kur'an'ın tamamını okumuş demek değildir. Bu sûreyi iki yüz kere okusa bile, bu hükmü çıkarmak imkânsızdır. İbnu Abdi'l-Berr; Bu meselede Ahmed b. Hanbel ve İbnu Rahaveyh gibi iki muhaddis, görüş beyan etmekten kaçındılar demiştir.

İbnu Meylak, «Zilzâl sûresi, Kur'an'ın yarısıdır» hadisi hakkında şöyle der: Kur'an hükümleri, dünyevî ve uhrevî olmak üzere ikiye ayrılır. Zilzâl sûresi, icmâli olarak, ahiretle ilgili bilgileri ihtiva eden bir sûredir. Zilzâl sûresi, Kâria sûresinden fazla olarak, arzın (yerin) içindekileri dışarı çıkarması, üzerinde işle-

nen bütün haberleri bildirmesidir. Bir başka hadise göre, Kur'an'ın dörtte biri olması, tekrar dirilmeye iman etmenin, imanın dörtte biri olmasından dolayıdır. Tirmizi'nin rivayet ettiği bir hadisde: Kul, şu dört şeye inanmadıkça, iman etmiş sayılmaz, denilmektedir. Bunlar: Allah'tan başka ilah·olmadığına, Benim Hak olarak gönderilmiş bir Resûl olduğuma, ölüme ve öldükten sonra tekrar dirilmeye ve kadere imandır. Bu hadis'in mânası, Zilzâl sûresinde mevcut olan ba'se (öldükden sonra dirilmeye) imanın, Kur'an'ın ifade ettiği imân-ı kâmilin dörtte biri olmasıdır.

4- Zilzâl, Tekâsür ve Kâfirûn Sûrelerinin Faziletleri

İbnu Meylak, Tekâsür sûresinin bin âyete muadil olmasındaki sırrı şöyle açıklar: Kur'an-ı Kerîm 6200 küsûr âyetten müteşekkildir. Küsûru saymayacak olursak, bin âyet, Kur'an'ın dörtte biri olur. Bu sûre, Kur'an'ın altıda bir gayesini ihtiva eder. İmam Gazzâlî'nin zikrettiği bu gayeler, üçü mühim, üçü mütemmim olmak üzere altıdır. Bunlardan biri, sûrenin ihtiva ettiği âhiretle ilgili bilgilerdir. Bu mânayı bin âyetle ifade etmek, altıda biri ile ifade etmekten daha kuvvetlidir.

Gene İbnu Meylak şunları söyler: Kâfirûn sûresinin Kur'an'ın dörtte biri, İhlâs'ın üçte biri -ki bu iki sûreye müştereken İhlâs adı verilir- olmasındaki sırrı şöyle açıklar: İhlâs sûresi, Kâfirûn sûresinde bulunmayan sıfatı ilâhiyeye şâmildir. Ayrıca tevhîd; Allah'ın uluhiyyet ve kudsiyyetini isbat, Allah'ın dışındaki ilâhları nefyetmektir. İhlâs sûresi, uluhiyeti ve kudsiyeti açıkça ifade eden, Allah'dan başkasına ibadet edilemeyeceğini bildiren bir sûredir. Kâfirûn sûresi ise, Allah'dan başkasına ibadeti nefyeder, uluhiyet ve kudsiyeti bildiren bir sûredir. Bu iki özellik arasındaki fark, üçte bir ile, dörtte bir arasındaki fark kadardır.

Fahruddîn Râzî ve İbnu Nakîb'in Tefsir'lerinde zikrettiklerine göre; bazı rivayetlerde ulema şöyle demiştir: Allah önceki ve sonraki ümmetlere ait bilgileri dört kitapda, bunlarınkini de Kur'an'da, Kur'an'dakileri ise Fatiha'da toplamıştır. Buna, Fatihanın ilmini Besmelede, Besmeleninkini, bâ harfinde topladığını ilave etmişlerdir. Bu husus, şöyle açıklanabilir: Bütün ilimlerin gayesi, kulun Allah'a kavuşmasıdır. Besmeledeki bâ harfi de ilsak ifade eder. Bu bakımdan bâ harfi kulu, Allah katına ulaştırır. Esas gaye de budur.

YETMİŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA MÜFRED MÂNÂDA OLAN ÂYETLER

es-Silefî «e l - M u h t a r M i n e' t - T u y u r i y y â t» adlı eserinde, Şa'bi'nin şöyle dediğini nakleder: Ömer b. Hattab, aralarında İbnu Mesud'un da bulunduğu, develerin üzerinde yolculuk eden bir kafileye rastladı. Adamlarından birine: Bu kafilenin nereden geldiğini sormasını emretti. Onlar da mutlaka bir âlim olmalı diyerek, adamına şunu sormasını istedi: Kur'an'ın en değerli âyeti hangisidir? İbnu Mesud bu soruya, الله لا اله الا هو الحىّ القيوم **«Allah ki O'ndan başka tanrı yoktur, daima diri, yaratıklarını koruyup yönetendir.»** (Bakara, 255.) âyetidir, şeklinde cevap verdi. Hz. Ömer: Kur'an'ın en muhkem âyeti hangisidir? sor bakalım dedi. İbnu Mesud buna da ان الله يأمر بالعدل والاحسان وايتاء ذى القربى **«Allah, adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder..»** (Nahl, 90.) âyetidir, şeklinde cevapladı. Hz. Ömer: Kur'an'ın en geniş mânalı âyeti hangisidir? sor bakalım, dedi. İbnu Mesud buna da, فمن يعمل مثقال ذرّة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرّة شرّا يره **«Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim de zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür.»** (Zilzâl, 7-8.) âyetleridir, şeklinde cevapladı. Hz. Ömer Kur'an'da en çok ümit veren âyet hangisidir? sor dedi, İbnu Mesud: قل يا عبادى الذين اسرفوا على أنفسهم **«De ki: Ey nefislerine karşı aşın giden kullarım...»** (Zümer, 53.) âyetidir, şeklinde cevaplayınca Hz. Ömer: Aranızda İbnu Mesud var mı? diye sordu. Onlar da: Evet vardır cevabını verdiler. Bu rivayetin bir benzerini, Abdurrezzâk «T e f s i r»inde nakletmiştir.

Abdurrezzâk «T e f s i r»inde, İbnu Mesud'dan şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da adaleti en güzel şekilde ifade eden âyet, ان الله يأمر بالعدل والاحسان (Nahl, 90.) âyeti, Kur'an'ın en muhkem âyeti, فمن يعمل مثقال ذرّة خيرا يره... (Zilzâl, 7-8.) âyetidir.

Hâkim, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Hayır ve şerri ifade eden Kur'an'ın en geniş mânalı âyeti, .. ان الله يأمر بالعدل والاحسان (Nahl, 90.) âyetidir.

Gene İbnu Mesud'dan yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Kur'anda sevinç ifade eden en değerli âyet, قل يا عبادى الذين أسرفوا على أنفسهم... **«De ki: Ey nefsine karşı aşırı giden kullarım...»** Zümer, 53.) âyetidir. Kur'an'da tevek-

külü en güzel ifade eden âyet, ومن يتوكل على الله فهو حسبه... «Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter..» (Talak, 3.) âyetidir.

Ebu Zerri'il-Haravî «F e d â i l u' l - K u r' a n» adlı eserinde, Yahya b. Ya'mer tarikıyle İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Resulüllah (s.a.v.) ın şöyle dediğini işittim: Kur'an'da en değerli âyet, الله لا اله الا هو الحى القيوم âyeti, âdaleti en güzel ifade eden âyet, ان الله يأمر بالعدل والاحسان âyeti, korkuyu en çok ifade eden âyet فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره... (Zilzâl, 7-8.) âyetleri, en çok ümit veren âyet de, ... قل يا عبادى الذين اسرفوا على انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله «De ki: 'Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin.» (Zümer, 53.) âyetidir.

Kur'an'da en çok ümit veren âyetin hangisi olduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürulmüştür. Bunlar, sırasiyle şunlardır:

1- Zümer sûresinin yukarıda zikredilen 53. âyetidir.

2- اولم تؤمن قال بلى «..'İnanmadın mı' dedi, 'Hayır'...» (Bakara, 260.) âyetidir. Bunu Hâkim «M ü s t e d r e k» inde, Ebu Ubeyd de Safvân b. Selim'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbnu Abbâs, bir gün İbnu Ömer'le karşılaştığında şunu sordu: Kur'an'da en ümit verici âyet hangisidir? Bu soruya İbnu Ömer: ... قل يا عبادى الذين اسرفوا على انفسهم (Zümer, 53.) âyetidir. şeklinde cevaplandırınca İbnu Abbâs: Lakin, bu mânada bir âyet, واذ قال ابراهيم رب ارنى كيف تحيى الموتى قال اولم تؤمن قال بلى ولكن ليطمئن قلبى «İbrahim de bir zaman: 'Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster' demişti. 'İnanmadın mı' dedi. 'Hayır İnandım, fakat kalbim kuvvet bulsun diye...» (Bakara, 260.) âyetidir, diyerek, Cenab-ı Hak, Hz. İbrahim'den بلى sözüyle razı olmuştur, buyurdu. İbnu Ömer bu söz üzerine: Hz. İbrahim'in bu şekildeki ifadesi, şeytanın vermiş olduğu vesveseden dolayı kalbde ârız olan endişeden ibarettir, dedi.

3- Ebu Nu'aym, «H i l y e» adlı eserinde, Ali b. Ebi Tâlib'in şöyle dediğini rivayet eder: Ey Irak uleması, siz Kur'an'da en ümit verici âyetin, قل يا عبادى الذين اسرفوا (Zümer, 53.) âyeti olduğunu söylersiniz. Fakat biz Mekke'liler, Kur-an'da en ümit verici âyetin, şefaat ifade eden, ولسوف يعطيك ربك فترضى «Rabbin sana verecek ve sen de razı olacaksın...» (Duhâ, 5.) âyeti olduğu inancındayız.

4- Vâhidî, Ali b. Hüseyn'in şöyle dediğini rivayet eder: Cehennem ehline en ağır âyet, فذوقوا فلن نزيدكم الا عذابا «Şimdi tadın, artık size azabdan başka bir şey tattırmayacağız..» (Nebe', 30.) âyeti, tevhid ehline en çokça ümit vaad eden âyet, ... ان الله لا يغفر ان يشرك به «Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz..» (Nisa, 48.) âyetidir.

Tirmizi, hasen bir senedle Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an-da en sevdiğim âyet, .. ان الله لا يغفر ان يشرك به (Nisa, 48.) âyetidir.

5- Müslim «S a h i h»inde İbnu'l-Mübarek'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da en sevdiğim âyet, ولا يأتل اولو الفضل منكم و السعة ... الا تحبون أن يغفر الله لكم **«Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler ... Allah'ın bağışlamasını sevmezmisiniz?..»** (Nûr, 22.) âyetidir.

6- İbnu Ebi'd-Dünya, Kitabu't-Tevbe bahsinde Ebu Osman Nehdî'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bana göre bu ümmete en ümit verici âyet, و آخرون اعترفوا بذنوبهم خلطوا عملا صالحا و آخر سيئا **«Başka bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. İyi işle kötü işi birbirine karıştırdılar.»** (Tevbe, 102.) âyetidir.

7-8- Ebu Cafer en-Nahhâs şöyle der: فهل يهلك الا القوم الفاسقون **«Yoldan çıkmış kavimden başkası helâk edilir mi?»** (Ahkâf, 35.) âyeti, bana göre Kur-an'ın en ümit verici âyetidir. Ancak İbnu Abbas, bu nevi âyetin ان ربك لذو مغفرة للناس على ظلمهم **«...Şüphesiz Rabbin onların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir...»** (Ra'd, 6.) âyeti olduğunu söyler. Aynı ibareyi Mekkî, İbnu Abbas'dan rivayet ederek, Cenab-ı Hak, Ra'd âyetinde على احسانهم **«..onların ihsanlarına karşı..»** buyurmamıştır, demiştir.

9- Heravî «M e n â k i b u' ş - Ş a f i' î» adlı eserinde, İbnu Abdi'l-Hakem'in şöyle dediğini rivayet eder: Şafiî'ye hangi âyet, ümit vericidir diye sordum. Cevabında: يتيما ذا مقربة او مسكينا ذا متربة **Akraba olan yetimi, yahut hiç bir şeyi olmayan yoksulu..»** (Beled, 15-16.) âyetleri olduğunu söylemiştir. Kendisine, Mümin'e ümit veren hangisidir, diye sorduğumda: **«Kıyamet gününde her Müslüman'a kâfirlerden birini fidye etmesi hakkı verilir»** şeklindeki hadistir, cevabını vermiştir.

10- قل كل يعمل على شاكلته **«De ki: Herkes kendi haline uygun yolda hareket eder..»** (İsrâ, 84.) âyetidir.

11- و هل نجازى الا الكفور **«..biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?** (Sebe', 17.) âyetidir.

12- انا قد اوحى الينا ان العذاب على من كذب و تولى **«Bize -Allah-ı yalanlayıp O'n, dan yüz çevirenin azaba uğrayacağı vahyolundu...»** (Tâhâ, 48.) âyetidir. Bunu Kirmânî nakletmiştir.

13- و ما أصابكم من مصيبة فبما كسبت أيديكم و يعفوا عن كثير **«Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizin yaptığı yüzündendir. -Allah- bir çoğunu da affeder..»** (Şûrâ, 30.) âyetidir.

Bu dört âyeti Nevevî, «R u û s u' l - M e s â i l» adlı eserinde nakletmiştir. Son âyet, Hz. Ali'den rivayet edilmiştir. İmam Ahmed «M u s n e d»inde Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Size Resulüllah'ın bildirdiği Kur'an'ın en faziletli âyetini söyleyeyim mi? Bu âyet, و ما أصابكم من مصيبة فبما كسبت ايديكم و يعفو عن كثير (Şûrâ, 30.) âyeti hakkında Şiblî şöyle der: Allah, kendisini birleyen, şahadet getiren bir kâfire cennete girme iznini verirse, kelime-i şahadette devamlı

bulunanı hiç cennetten çıkarır mı?

13- Borç âyetidir. Bunun izahı şudur: Bu âyetle Allah kullarına dünyevî menfaatlerinde yol göstermiş, az olsun çok olsun, borçlarını yazma hususuna önem vermelerini istemiştir. Bu âyetle Allah Kullarını bağışlayacağı ümidini vermektedir.

Burada, şunu ilave etmek isterim: Buna, İbnu Munzir'in İbnu Mesud'dan-yaptığı şu rivayet ilave edilebilir. İbnu Mesud'un bulunduğu bir mecliste Allah'ın İsrail oğullarını faziletli kılmasından söz edilince İbnu Mesud şunları söyledi: Benû İsrailden biri, günah işlediğinde, sabahleyin kapısına şu bırakılırdı; «İşlediğiniz günahın kefâreti olarak Allah'tan bağışlanmanızı dileyin ki günahlarınız bağışlansın.» Allah'a yemin ederim ki şu âyet bana, dünya ve dünyada olanlardan daha sevimlidir. Bu âyet, الذين اذا فعلوا فاحشة او ظلموا انفسهم ذكروا الله **«Ve onlar bir kötülük yaptıkları ya da nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayarak»** (Âl-i İmrân, 135.) âyetidir.

İbnu Ebi'd-Dünya, Kitabu't-Tevbe bahsinde, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Nisa sûresinde sekiz âyet vardır ki Müslümanlara, bütün dünya malından daha hayırlıdır. Bunlar:

1- (Nisa, 26 يريد الله ليبين لكم سنن الذين من قبلكم و يتوب عليكم

«Allah size -helâl ve haram olanı- açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek ve sizin günahlarınızı bağışlamak istiyor...»

2- (Nisa, 27.) و الله يريد ان يتوب عليكم و يريد الذين يتبعون الشهوات ان تميلوا ميلا...

«Allah, sizin tevbenizi kabul etmek istiyor, şehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi istiyorlar.»

3- (Nisa, 28.) يريد الله أن يخفف عنكم ...

«Allah sizden ağır teklifleri hafifletmek istiyor...»

4- (Nisa, 31.) ان تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه ...

«Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız...»

5- (Nisa, 40.) ان الله لا يظلم مثقال ذرة ...

«Allah zerre kadar haksızlık etmez...»

6- (Nisa, 110.) و من يعمل سوءا أو يظلم نفسه ثم يستغفر الله ..

«Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan magfiret dilerse...»

7- (Nisa, 48.) ان الله لا يغفر ان يشرك به شيئا ...

«Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz..»

8- (Nisa, 152.) و الذين آمنوا بالله و رسله و لم يفرقوا بين احد منهم

«Ve onlar ki, Allah'a ve elçilerine inandılar, onlardan hiç biri arasında ayırım yapmadılar...» âyetleridir.

İbnu Ebi Hatim, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: İbnu Abbas'a: Kur'

an'da, Müslümana en kolay gelen âyet hangisidir, diye sorulduğunda, ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا **«Rabbimiz, Allah'tır deyip sonra..»** (Fussilet, 30.) âyetidir, cevabını vermiştir.

İbnu Râhaveyh, «M u s n e d»inde şöyle rivayet etmiştir: Bize Ebu Ömer 'Akadî, o da, bize Abdullah b. Atıyye, o da Muhammed b. Munteşir'in şöyle dediğini nakleder: Bir kimse Ömer b. Hattab'a, Kur'an'da en çok korku veren âyeti biliyorum dedi. Hz. Ömer bu sözüne kızarak elindeki sopayla vurdu: Niye bu âyeti arayıp buldun? Peki, o hangi âyettir diye sordu. O kimse, من يعمل سوءا يجز به **«Kötülük yapan cezasını çeker»** (Nisa, 123.) âyetidir cevabını verdi. Ve şunu ilave etti: Bizden kim olursa olsun, kötülük yaptığında mutlaka cezasını görür. Bunun üzerine Hz. Ömer: Bu âyet nâzil olduğunda, yiyip içmez durumdaydık. Sonra bunu hafifleten, و من يعمل سوءا او يظلم نفسه ثم يستغفر الله يجد الله غفورا رحيما **«kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'dan mağfiret dilerse, Allah'ı bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.»** (Nisa, 110.) âyeti nâzil olunca rahatladık, buyurdu.

İbnu Ebi Hatim, Hasan-i Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ebu Berze Eslemi'ye, cehennem ehline işaret eden en şiddetli âyet hangisidir diye sordum. Bana: فلن نزيدكم الا عذابا **«..artık size azabdan başka bir şey artırmayacağız...»** (Nebe', 30.) âyetidir, cevabını verdi.

«S a h i h u' l - B u h a r i»de Süfyân'ın şöyle dediği rivayet edilir: Kur-an'da bana en şıddetli gelen âyet, لستم على شيئ حتى تقيموا التوراة والانجيل وما انزل اليكم من ربكم **«..siz Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz.»** (Maide, 68.) âyetidir demiştir.

İbnu Cerîr, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da şu âyetten daha azarlayıcı bir âyet görmedim. لولا ينهاهم الربانيون والاحبار عن قولهم الاثم و اكلهم السحت **«Rabbanîler ve hahamların onları günah söz söylemekten, haram yemekten men etmeleri gerekmez miydi?..»** (Maide, 63.)

İbnu Mübarek «K i t a b u' z - Z ü h d»ünde, Dahhâk b. Müzahim'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da bana göre, Maide, 63. (yukarıda geçen) âyeti, korku veren âyetlerin en şiddetlisidir.

İbnu Ebi Hatim, Hasani Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah'a و تخفى فى نفسك ما الله مبديه و تخشى الناس **«..Fakat Allah'ın açığa vuracağı şeyi için-de gizliyordun, insanlardan çekiniyordun..»** (Ahzab, 37.) âyetinden daha ağır gelen bir âyet nâzil olmamıştır.

İbnu Munzir, İbnu Sirin'den şu rivayette bulunmuştur: Münafıklara, şu âyetten daha çok korku veren bir âyet nâzil olmamıştır. و من الناس من يقول امنا بالله و باليوم الآخر و ماهم بمؤمنين **«İnsanlardan kimi de vardır ki, 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' derler, oysa inanmamışlardır.»** (Bakara, 8.) âyet.

İbnu Munzir, Ebu Hanife'den şunu rivayet eder: Kur'an'da en çok korku veren âyet, واتقوا النار التى اعدت للكافرين «**Kafirler için hazırlanmış ateşten sakının..**» (Al-i İmrân, 131.) âyetidir.

Bazıları da en çok korku veren âyetin, سنفرغ لكم ايه الثقلان «**Ey iki sekal (bir ağırlığı, şerefi olan iki toplum) sizin için de (hesabınızı görecek) boş vaktimiz olacak.**» (Rahman, 31.) âyeti olduğunu söylemiş, bu yüzden bazı ulema bu âyetı gece bekçisinden işitseydim, sabaha kadar uyumazdım demiştir.

Ebu Zeyd «N e v a d i r» adlı eserinde, İmam Malik'in şu sözünü nakleder: Nefsine uyanlara dehşet veren âyet, يوم تبيض وجوه وتسود وجوه «**O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır..**» (Âl-i İmrân, 106.) âyetidir.

İbnu Ebi Hatim, Ebu'l-Âliye'nin şu sözünü nakleder: Kur'an'da iki âyet vardır ki, Kur'an'la mücadele edene, çok ağır gelir. Bunlar, مايجادل فى آيات الله الا الذين كفروا «**İnkâr edenlerden başkası, Allah'ın âyetleri hakkında mücadele etmez..**» (Mu'min, 4.) âyeti ile, ان الذين اختلفوا فى الكتاب لفى شقاق بعيد «**Kitapta ayrılığa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlık içindedirler.**» (Bakara, 176.) âyetidir.

Saidi şöyle der: Hacc sûresi; içinde Mekki-Medenî, hazarî-seferî, leylî-neharî, harb ve sulh hâli, nasih-mensuh gibi âyetleri ihtiva eden bir sûredir. Mekki âyetler, otuzuncu âyetten sûrenin sonuna kadar devam eden âyetlerdir. Medenî âyetler, on beşinci âyetten otuzuncu âyete kadardır. Leylî âyetler, sûrenin başından itibaren beş âyettir. Neharî âyetler, dokuzuncu âyetten on ikinci âyete kadar olan âyetlerdir. Hadarî âyetler, yirminci âyete kadar devam eden âyetlerdir.

Suyuti şunu ilave eder: Seferî âyet, sûrenin ilk âyetidir. Nasih âyeti اذن للذين يقاتلون «**Kendileriyle savaşılan Müminlere savaşma izni verildi..**» (Hac, 39.), mensûh, الله يحكم بينكم «**Allah aranızda hükmedecektir..**» (Hac, 69.) âyetidir ki bunu seyf âyeti neshetmiştir. وما ارسلنا من قبلك «**Senden önce hiç bir resül göndermemiştik ki...**» (Hac, 52.) âyetini ise سنقرئك فلا تنسى «**Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın.**» (Â'lâ, 6.) âyeti neshetmiştir.

Kirmâni şöyle der: Müfessirler, ياايها الذين امنوا شهادة بينكم «**Ey inananlar, aranızda şahitlik etsin..**» (Maide, 106.) âyetini, hüküm, mânâ ve irâb bakımından Kur'an'ın müşkil âyetlerinden olduğunu zikrederler.

Bir başka müellif şöyle der: يابنى آدم خذوا زينتكم «**Ey Ademoğulları, süslerinizi alın.**» (A'raf, 31.) âyeti, emir, nehiy, mübah ve haram bakımından, dînî hükümlerin esaslarını toplayan bir âyettir.

Kirmânî «A c a i b» adlı eserinde: نحن نقص عليك احسن القصص «**Size en güzel kıssayı anlatıyoruz.**» (Yûsuf, 3.) âyeti hakkında şunu söyler: Âyetteki kıssa sözü, Yusuf kıssasına işaret eder. Hased edenle edileni, efendi ile kölesi,

şahidlik edenle edileni, âşık ile mâşuku, hapsedilenle serbest bırakılanı, tutuklananla tutuklanmayanı, bollukla kıtlığı ve insan için izahı güç olan şeyleri ihtiva ettiğinden, bu kıssaya «ahsenu'l-Kasas» adı verilmiştir.

Ebu Ubeyde'nin Ru'be'den şu rivayetini de nakleder: Kur'an'da en mânalı âyet, فاصدع بما تؤمر **«O halde sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle..»** (Hicr, 94.) âyetidir.

İbnu Hâleveyh, «K i t a b u L e y s e» adlı eserinde şöyle der: Arapçada mâ-i nâfiyeyi üç lügatta toplayan âyet, ما هن أمهاتهم **«O kadınlar onların anaları değildir.»** (Mücadele, 2.) âyetidir. Cumhur, أمهاتهم kelimesindeki **tâ**'yı mansûb, bazı ulema merfû, İbnu Mesud da harfi cer ilavesiyle mecrur okumuştur. İbnu Hâleveyh, Kur'an'da افعوعل vezninde, İbnu Abbas'ın kıraâtına göre ألا انهم يثنونى صدورهم ليستخفوا منه **«İyi bilin ki onlar O'ndan gizlenmek için göğüslerini büzerler..»** (Hûd, 5.) âyetinden başka bir âyet yoktur.

Bazı müellifler şöyle der: **Kur'an'ın en uzun sûresi Bakara, en kısa sûresi Kevser sûresi, en uzun âyet borç âyeti, en kısa âyet,** والضحى ile والفجر **âyetidir. En uzun kelime ise,** فأسقيناكموه «..**Onunla sizi suladık..**» (Hicr, 22.) âyetindeki kelimedir.

Kur'an'da mevcut şu iki âyet, mu'cem harflerden meydana gelmiştir. Bunlardan biri, ثم انزل عليكم من بعد الغم امنة **«Sonra o üzüntünün ardından (Allah) size bir güven indirdi ki..»** (Âl-i İmrân, 154.) âyet, diğeri de, محمد رسول الله **«Muhammed Allah'ın Resulüdür..»** (Fetih, 29.) âyetidir.

Kur'an'da ardarda حا harfinin geldiği iki âyet vardır. Bunlar: عقدة النكاح حتى (Bakara, 235.) âyeti ile, لا ابرح حتى (Kehf, 60.) âyetidir. İki كاف harfinin bulunduğu âyet, sadece مناسككم (Bakara, 200.) âyeti ile ما سلككم (Müddessir, 42.) âyetidir. İki غين harfinin ardarda geldiği âyet, ومن يبتغ غير الاسلام (Âl-i İmrân, 85.) âyetidir. Kur'an'da yirmi üç kef harfinin bulunduğu âyet sadece borç (Bakara, 282.) âyetidir. İçinde on üç vakf (duruş) bulunan âyet, iki miras (Nisa, 11-12.) âyetidir. İçinde on tane vâv harfi bulunan üç âyetlik sûre, Asr sûresidir. İçinde elli iki vakf bulunan, elli bir âyetlik sûre, Rahmân sûresdir. Bu sözlerin çoğunu İbnu Hâleveyh nakletmiştir.

Ebu Abdillah Habbâzî şöyle der: Sultan Mahmud b. Melikşah'ın huzuruna çıktığımda bana ilk sorusu, Kur'an'da gayın ile başlayan âyetler hangisi , olmuştur. Kendilerine bunun غافر الذنب (Gâfir, 3.) غلبت الروم (Rûm, 2.) ve غير المغضوب عليهم (Fatiha, 7.) âyetleri olduğunu söyledim.

Şeyhulislam İbnu Hacer'in kendi hattıyla yazılmış bir eserinden şunları naklettim: Kur'an da ardarda gelen dört şeddeli âyetler şunlardır: ربك نسيا رب السموات **«..Rabbın asla unutkan değildir. O, göklerin...Rabbidir.»** (Meryem, 64, 65.), فى بحر لجى يغشاه موج (Nur, 40.), قولا من رب الرحيم (Yâsin, 58.), ولقد زينا السما

YETMİŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

HAVÂSSU'L-KUR'ÂN

Bu sahada, mütekaddimîn'den Temîmî ve Huccetu'l-İslâm Gazzâlî ile, müteahhirîn'den Yâfi'î müstakil eser telif etmişlerdir. Havass hakkında söylenenlerin çoğu, salih kimselerin tecrübelerine dayanır. Önce, bu hususta varid olan hadisleri zikredecek, sonra da selef-i salihinin sözlerini nakledeceğiz.

İbnu Mâce ve diğer muhaddisler, İbnu Mesud'un şu sözünü naklederler: Size, bal ve Kur'an gibi iki şifa verilmiştir. İbnu Mâce, Hz. Ali'nin şu sözünü nakleder: En hayırlı şifa, Kur'an'dır. Ebu Ubeyd, Talha b. Musarrif'in şöyle dediğini nakleder: Hastanın yanında Kur'an okunduğunda, bir rahatlık hissettiği söylenir. Beyhaki «Ş u' â b»ında, Vâsile b. Eska'dan şu rivayeti nakleder. Bir Sahabi Resulüllah'a boğaz ağrısından şikayeti olduğunu söyler. Resulüllah kendisine: Kur'an oku, buyurur. İbnu Merdeveyh, Ebu Sa'idi'l-Hudrî'nin şöyle dediğini rivayet eder: Sahabeden biri Resulüllah'a gelerek; göğsüm ağrıyor diye şikayette bulunur. Resulüllah bu sözüne karşılık kendisine: Kur'an oku Cenab-ı Hak, Kur'an hakkında, وشفاء لما في الصدور «**.göğüslerde olana bir şifa...**» (Yûnus, 57.) buyurmuştur. Beyhaki ve diğer ulema Abdullah b. Cabir'den şu rivayeti nakletmişlerdir: Fatiha sûresinde, her derde deva olacak şifa vardır. Hale'î, «F e v â i d» adlı eserinde, Cabir b. Abdullah'ın şu sözünü nakleder: Fatiha sûresi, ölüm dışında her derde şifadır. Sa'id b. Mansur, Beyhaki ve diğer ulema, Ebu Sa'idi'l-Hudrî'nin şu sözünü rivayet ederler: Fatiha sûresi, zehirlenmeye karşı şifadır. Buharî, Ebu Sa'idi'l-Hudrî'nin şu sözünü nakleder: Bir gün sefere çıkmıştık, bir yere konakladığımızda, bize bir cariye geldi ve şöyle dedi: Bu semtin reisi hastadır. İçinizde hastalıktan anlayan var mıdır? Aramızdan biri kalkarak cariye ile birlikte hastanın yanına gitti. Hastaya, Fatiha sûresini okudu. Bir süre sonra hasta iyileşti. Bu hadise, Resulüllah'a aktarılınca şöyle buyurdu: Bu sûrenin, şifa verdiğini nereden biliyordun?

Taberânî «M u' c e m u' l - E v s a t»ında, Saib b. Zeyd'in şöyle dediğini rivayet eder: Resulüllah bana Fatiha sûresini okuyarak, vücudumdaki kötü kokudan kurtardı.

Bezzâr, Enes'in şu sözünü rivayet eder: Başını yastığa koyduğunda, Fa-

tiha ve İhlâs sûrelerini okursan, ölümden başka herşeyden kurtulursun. Müslim Ebu Hüreyre'nin şu sözünü nakleder: Bakara sûresi okunan bir eve şeytan giremez.

Abdullah b. Ahmed, «Z e v a i d' u l - M ü s n e d» adlı eserinde, Ubeyy b. Ka'b'ın şu sözünü rivayet eder: Bir gün Resulüllah'ın yanında idim. Bir Arabî gelerek şöyle dedi: Kardeşim ağrılar içinde kıvranıyor. Resulüllah: Ağrısı nedir diye sordu. O da şiddetli sıkıntısı var cevabını verdi. Resulüllah, kendisini getirmesini söyledi. Hastayı getirerek Resulüllah'ın önüne oturttu. Resulüllah hastaya sıra ile Fatiha, Bakara sûresinin ilk dört âyeti, والهكم اله واحد (Bakara, 163.) âyet ile Âyet'el-Kürsi, Âmenerresûlü, شهد الله أنه لا اله الا هو (Âl-i İmrân, 18.) âyeti, ان ربكم الله (A'raf, 54.) âyetı, فتعالى الله الملك الحق (Mü'minun, 116.) âyeti, وانه تعالى جد ربنا (Cin, 3.) âyeti, Sâffât sûresinin ilk on âyeti, Haşr sûresinin son üç âyeti, İhlâs ve muavvizeteyn sûrelerini okudu. Bu kıraattan sonra hasta, hiç ağrı-sıkıntı çekmemiş gibi kurtulup iyileşti.

Dârimî, İbnu Mesud'dan merfuan şu rivayette bulunmuştur: Bakara suresinin ilk dört âyetini, âyetelkürsiyi, ondan sonraki iki âyeti, Bakara sûresinin son üç âyetini okuyan kimsenin kendisine ve aile efradına, o gün ne şeytan yanaşabilir, ne de bir kötülük arız olur, bir deliye okunsa, hemen kurtulur.

Buharî, Ebu Hüreyre'den, şunu rivayet eder: Cinlerden biri Ebu Hüreyreye şöyle dedi: Yatağa girdiğinde Âyet'el-Kürsî'yi okursan, sabaha kadar Allah başına bir koruyucu melek diker, şeytanı senden uzak tutar. Ebu Hüreyre bu kıssayı Resulüllah'a aktardığında şöyle buyurdu: O yalancı, seni inandırdı mı?

Mehâmilî, «F e v a i d» adlı eserinde İbnu Mesud'un şu sözünü nakleder: Sahabeden biri Resulullah'a gelerek: Allah katında bana faydalı olacak bir şey öğret dedi. Resulüllah kendisine: Âyet'el-Kürsî'yi oku; bu sûre seni ve zürriyetini koruduğu gibi, evini ve çevresindeki bütün evleri, her türlü felâketten korur, buyurdu.

Dîneverî «e l - M u c â l e s e» adlı eserinde, Hasan-i Basrî'den şu rivayette bulunur: Resulüllah şöyle buyurmuştur: Cebrail bana gelerek şunu söyledi: Cinlerden biri seni tuzağa düşürmek istiyor, yatağına girdiğinde, Âyet'el-Kürsî'yi oku.

«F i r d e v s» adlı eserde, Ebu Katade'nin şu sözü nakledilir: Bir sıkıntı ânında Âyet'el-Kürsî'yi okuyanı, Allah o sıkıntıdan kurtarır.

Dârimî, İbnu Mesud'un talebelerinden olan Mugîre b. Sebî'den şöyle dediğini rivayet eder: Bir kimse yatarken, Bakara sûresinden şu on âyeti okursa, Kur'an'ı unutmaz. Bu âyetler; ilk dört âyet, Âyet'el-Kürsî ile müteakip iki âyet ve sonundaki üç âyettir.

Deylemî, Ebu Hüreyre'den merfuan şu hadisi rivayet eder: Kur'an'da şifa

veren, Allah'a en sevimli olan iki âyet vardır. Bunlar, Bakara sûresinin son iki âyetidir.

Taberânî, Muaz b. Cebel'den, Resulüllah'ın kendisine şöyle dediğini nakleder: Sana, yapacağın en hayırlı bir dua öğreteyim mi? Dağlar kadar borcun olsa, Allah bu borcunu ödemeyi nasip eder. Bu dua: قل اللهمّ مالك الملك تؤتى الملك من تشاء. **«De ki: 'Allahım, (ey) mülkün sahibi, Sen dilediğine mülkü verirsin,..»** (Âl-i İmran, 26.) âyet.

Beyhaki De'avât babında, İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur: Size bir hayvan zorluk çıkarır veya sırtına bindirmezse, kulağına şu âyeti okuyun: افغير دين الله يبغون وله أسلم من فى السموات والأرض طوعا وكرها واليه ترجعون **«Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa gökler de ve yerde olanların hepsi ister istemez ona teslim olmuştur. Ve ona döndürülüp götürüleceklerdir.»** (Âli İmrân, 83.)

Beyhakî «Ş u' a b u' l - İ m a n»ında tanınmayan ravilerin bulunduğu bir senedle, Hz. Ali'den, merfuan şu rivayette bulunur: En'âm sûresi her hangi bir hastaya okunduğunda, Allah ona şifa verir.

İbnu Sunnî, Hz. Fatıma'dan şu rivayette bulunur: Resûlüllah, Hz. Fatıma' nın doğum sancıları arttığında, zevcelerinden Ümmü Seleme ve Zeyneb binti Cahş'ı çağırarak, yanında Âyetelkürsi ile ان ربكم الله **«Elbette Rabbiniz Allahtır..»** (Araf, 44.) âyetini ve muavvizeteyn sûrelerini okumalarını emretti.

İbnu Sünni ayrıca Hüseyin b. Ali'den şu rivayeti nakletmiştir: Ümmetim deniz yolculuğuna çıktıklarında boğulmaktan emin olmaları için بسم الله مجراها ومرساها ان ربى لغفور رحيم **«..Onun akıp gitmesi de durması da Rabbinin adıyladır; Rabbin çok esirgeyen ve bağışlayandır.»** (Hud, 41.) âyetini okusunlar, buyurdu.

İbnu Ebi Hatim, Leys b. Sabit'ten, şöyle dediğini rivayet eder: Şu üç âyet, içinde su bulunan bir kaba okunarak sihir yapılanların başına dökülürse, sihrden şifa bulur. Bu âyetler; فلما القوا قال موسى ما جئتم به السحر.... المجرمون (Yûnus, 81-82.), فوقع الحقو بطل ماكانوا يعملون (Araf, 118.) ve müteakip dört âyet ile انما صنعوا كيد ساحر (Tâhâ, 69.) âyetleridir.

Hakim ve diğer muhaddisler, Ebu Hüreyre'nin şu sözünü rivayet ederler: Her sıkıntıya düştüğümde Cibril bana görünür ve ya Muhammed: توكلت على الحىّ الذى لايموت **Ölümsüz olan Allah'a dayanıp güvendim,** de ve وقل الحمد لله الذى لم يتخذ ولدا ولم يكن له شريك فى الملك ولم يكن له ولىّ من الذلّ وكبره تكبيرا **«"Çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, acizlikten ötürü bir yardımcısı da bulunmayan Allah'a hamdolsun" de ve O'na yaraşır biçimde Onu yücelt.»** (İsrâ, 111.) âyetini oku, buyurdu.

Sâbûni, «M i e t â n» adlı eserinde İbnu Abbas'dan merfuan şu rivayette bulunur. İsrâ suresinin son iki âyetini okuyan, hırsızlıktan emin olur.

Beyhaki deavât babında, Enes'in şu sözünü nakleder: Allah kuluna, mal mülk ve evlat nimeti verdiğinde ماشاءالله لاقوة الابالله **Allah'ın dediği olur, Allah'ın yardımı olmadan hiçbirşey olmaz,** desin. Ölüm dışında, Allah onu afetlerden korur.

Dârimi ve diğer muhaddisler, Abdetu b. Ebi Lubabe tarikıyle, Zerr b. Hubeyş'in şöyle dediğini nakleder: Bir kimse, Kehf sûresinin son âyetini, gecenin belli bir saatinde uyanmak için okursa, o saatte uyanır. Zerr'in kölesi; biz bunu tecrübe ettik, aynen gerçekleştiğini gördük, der.

Tirmizi ve Hakim, Said b. Ebi Vakkas'dan şu rivayette bulunur: bir kimse, Zennun (Yûnus) (a.s.)ın, balığın karnında iken okuduğu, لاالهالاانتسبحانك اني كنت من الظالمين (Enbiya, 87.) âyetini okursa, Allah her dileğini kabul eder.

İbnu Sünni, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: Öyle bir dua biliyorum ki, her sıkıntıya düşen okusa, sıkıntısından kurtulur. Bu da, kardeşim Yûnus'un; فنادى فى الظلمات أن لا اله الا أنت سبحانك انى كنت من الظالمين «..**fakat sonunda karanlıklar içinde: 'Senden başka (gerçek) tanrı yoktur, Sen münezzehsin, doğrusu ben haksızlık edenlerdenim' diye seslenmişti.**» (Enbiya, 87.) âyetindeki duasıdır.

Beyhaki, İbnu Sünni ve Ebu Ubeyd, İbnu Mesud'dan şu rivayette bulunmuşlardır: İbnu Mesud, felakete uğrayan bir kimseyi okuyarak onu bu durumundan Allah'ın izniyle kurtarmıştı. Resûlüllah kendisine: Hangi âyeti okudun? diye sorduğunda İbnu Mesud, أفحسبتم انما خلقناكم عبثا «**Sizi boşuna yarattığımızı mı sanıyorsunuz...**» (Müminun, 115.) âyetinden sûrenin sonuna kadar olan âyetleri okudum, der. Resûlüllah bunun üzerine: Bir Mümin bu âyetleri bir dağa okusa, o dağ zeval bulup yok olur, buyurdu.

Deylemi ile, «F e d a i l» adlı eserinde İbnu Hibban, Ebu Zerr'in şu sözünü rivayet ederler: Bir Mümine ölüm sırasında Yâsin sûresi okunsa, Allah ona son nefesinde kolaylık verir.

Mehamili «E m â l i» adlı eserinde, Abdullah b. Zübeyr'in şöyle dediğini nakleder: Bir kimse, bir ihtiyacı karşısında Yâsin sûresini okusa, ihtiyacı görülür. Bu hadis mursel olarak Dârimi tarafından da rivayet edilmiştir.

Hakim «M ü s t e d r e k»inde, Ebu Cafer Muhammed b. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kalbinde bir kasavet bulunan kimse, gül ve zaferan suyu bulunan bir kaba Yâsin sûresini yazıp koysun, sonra bu suyu içsin.

İbnu Darıs, Said b. Cübeyr'den şu rivayeti nakleder: Deli bir kimseye Yâsin sûresi okunsa, o kimse bu dertten kurtulur. Yahya b. Ebi Kesir'in şöyle dediğini de nakleder: Sabahleyin bir kimse Yâsin sûresini okusa, akşama kadar sevinç içinde kalır. Akşamları okusa, sabaha kadar kederden uzak kalır. Bunu bize, tecrube edenler haber verdi

Tirmizi, Ebu Hüreyre'nin şu sözünü nakleder: Duhan sûresinin tamamını, Mümin sûresinin ilk üç âyetini, akşamları da Âyete'l-Kürsi'yi okusa, sabaha kadar muhafaza edilir. Bunları sabahleyin okusa, akşama kadar muhafaza edilir. Bu rivayeti Darimi; kendisini üzecek bir şeyle karşılaşmaz, cümlesiyle nakletmiştir.

Beyhaki, Haris b. Ebi Üsame ve Ebu Ubeyd, İbnu Mesud'dan şu rivayette bulunmuştur: Vâkıa sûresini her gece okuyan, asla fakirlik görmez. İbnu Abbas'dan zor durumla karşılaşan kadın hakkında merfuan şu rivayeti naklederler: Bir kağıda; بسم الله لا اله الا هو الحليم الكريم سبحان الله وتعالى رب العرش العظيم الحمد لله رب العالمين ibaresi ile, كأنهم يوم يرونها لم يلبثوا الا عشية أو ضحاها (Nâziât, 46.), كأنهم يوم يرون ما يوعدون لم يلبثوا الا ساعة من نهار بلاغ فهل يهلك الا القوم الفاسقون (Ahkâf, 35.) âyetleri yazılıp bir su içine atılsın, sonra da içirilsin.

Ebu davud, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: İçinde bir şüphe veya vesvese hasıl olan kimse, هو الاول والآخر والظاهر والباطن وهو بكل شيء عليم (Hadid, 3.) âyetini okusun.

Taberani, Hz. Ali'nin şu sözünü rivayet eder: Resûlüllah'ı akrep soktuğunda, su ve tuz istedi, böcek sokan yeri bunlarla ovarak Kâfirûn, Felak ve Nisâ sûrelerini okudu.

Ebu Davud, Nesei, İbnu Hibban ve Hakim, İbnu Mesud'dan şu sözü nakletmişlerdir: Resûlüllah bir hastaya, muavvizeteyn sûrelerinden başka bir şey okumazdı. Tirmizi ve Nesei, Ebu Said'den şu rivayeti nakletmiştir: Resûlüllah cin çarpması ve nazardan, muavvizeteyn sûreleri nâzil oluncaya kadar duadan geri kalmazdı. Bu sûrelerin nüzûlünden sonra, diğerlerini bırakıp, bu sûrelere devam etti.

Buraya kadar Havassu'l-Kur'an'la ilgili mevzu hadis derecesine varmayan Sahabe ve tabiun'dan, merfuan rivayet edilen, sözlerden tesbit ettiklerim bunlardır. Sağlam rivayetlere dayanmayan pek çok sözler nakledilmiştir. Bunların sahih olup olmadığını ancak Allah bilir.

İbnu Cevzi, şu latif hikayeyi nakleder: İbnu Nâsır'ın hocaları Meymune binti Sâkûl Bağdadi'nin şöyle dediğini söylemiştir: Bir komşumuz bize eziyette bulundu. Bunun üzerine iki rekat namaz kılarak, her sûrenin ilk âyetini okumak suretiyle Kur'an'ı hatmettim ve şu duada bulundum: Allahım, komşumun şerrinden bizi koru. Sonra uyudum; gözümü açtığımda seher vakti idi. Komşumuz bu sırada merdivenden inerken ayağı kaydı, düşüp öldü.

Havassu'l-Kur'an'la İlgili Bilgiler

İbnu't-Tin şöyle der: İçinde Allah'ın isimleri bulunan âyetlerle tedavide bulunmak, ruhani tedavi şeklidir. Şayet dualar, salih kimselerin ağzından oku-

nursa, Allah'ın izniyle şifa hasıl olur. Cemiyette bu gibi kimseler azalınca insanlar, cismani tıbba ve tedaviye önem vermeğe başladılar.

Şunu ilave etmek isterim: Resûlüllah'ın; gerçek Mümin, âyetleri bir dağ üzerine okusa, o dağ zeval bulup yok olur hadisi, buna işaret etmektedir.

Kurtubi şöyle der: Ruhani tedavinin Allah kelamı ve isimleriyle yapılması caizdir. Şayet bunlar kelam-ı kibar bile olsa, yapılan dua, müstecaptır.

Rabi şöyle der: Şafii hazretlerine, ruhani tedaviden sordum: İster âyetlerle, ister Allah'ın bilinen isimleriyle yapılmasında beis yoktur, demiştir.

İbnu Battal ise şöyle der: Allah'a sığınmayı ifade eden âyetlerdeki sır, Kur'an'ın diğer âyetlerinde mevcut değildir. Bu âyetler; sihir haset, şeytanın şerri ve vesvesesi gibi mekruh şeyleri ihtiva eden dualar olduğundan Resulüllah, bunlarla duada bulunurdu.

İbnu Kayyim el-Cevziyye, Fatiha sûresiyle şifa dileme hakkında şunları söyler: Bazı ulemanın duasında, bereket ve faydalar olduğu bilinirken, Allah kelamında niye fayda umulmasın? Fatiha sûresinin benzeri, ne Kur'an'da ne de diğer semavi kitaplarda mevcuttur. Bu sûre, Kur'an'ın bütün mânalarını cemeden bir sûredir. Bu sûrede; Allah'ın isimleri, âhiret günü, tevhid, yardım dileme ve hidayet konusunda Allah'a muhtaç olma gibi duaların en güzeli zikredilmiştir. Fatiha'daki dua, sırat-ı müstekim'de olmayı ifade eden bir duadır. Bu dua, Allah'ın kemal sıfatları, tevhidi ve ibadeti mevcuttur. Bunlar; Allah'ın emrettiklerini yapmak, nehyettıklerinden kaçınmak ve doğru yolda gitmekle sağlanır. bu sûre ayrıca âlemleri teşkil eden varlıkların zikri, Allah'a iman edip bununla amel edenlerin nimete kavuşacakları, Allah'a iman ettikten sonra, bu imandan dönüp Allah'ın gazabına uğrayanları, Allah'a ibadetten sapanları da ihtiva etmektedir. Bunlara ilaveten sûrede, kader, dinin esası, Allah'ın isimleri, kıyamet, tevbe, nefsi terbiye, kalbi ıslah ve bidat ehlini toptan red mevcuttur. Bu kadar geniş mânalar taşıyan sûre ile, her nevi hastalığa şifa talebinde bulunmak, elbette yerinde bir dua olur.

Nevevi, «Ş e r h u' l - M u h e z z e b» adlı eserinde şöyle der: Kur'an âyetleri yazılıp su dolu bir kaba konulsa, bu su hastaya içirilse, Hasan-i Basri, Mücahid, Ebu Kilabe ve Evzai'ye göre, bunda beis yoktur. Nehaî bunu kerih görmekle beraber: Mezhebimize göre bunda bir beis yoktur, demiştir.

Kadı Hüseyin, Begavi ve diğer ulema, helva ve yemek üzerine Kur'an âyetleri yazılıp yenmesinde bir beis görmemişlerdir. Zerkeşi şöyle der: Su dolu kaba Kur'an âyetleri yazılıp içilmesi meselesine cevaz verenlerden İmad en-Nîhî, âyetin bir kağıda yazılarak yutulmasına cevaz vermemiştir. Fakat İbnu Abdisselam, suyun içilmesini de kabul etmemiştir. Çünkü ona göre içilen bu su, bağırsaklardaki artıklara karışır. Bu meselede farklı görüşler olabilir.

YETMİŞ ALTINCI BÖLÜM

KUR'AN'IN YAZI ŞEKLİ VE YAZMA ÂDABI

Bu sahada mütekaddimin ve müteahhirin ulemasından bazıları, münferid eser telif etmişlerdir. Ebu Amri'd-Dâni bunlardan biridir. Ebu'l-Abbas Merakeşi, Kur'an'da yazı kaidesine muhalif olan yönlere dair «U n v a n u' d - D e l i l f i m e r s û m i H a t t i' t - T e n z i l» adlı bir kitap telif etmiştir. Müellif bu eserinde, bazı harflerin kelimedeki mânasına bağlı olarak, yazı şeklinin değiştiğini açıklamıştır. Ben burada, bu değişikliği izaha çalışacağım.

İbnu Eşte, «K i t a b u' l - M e s a h i f» adlı eserinde Kabu'l-Ahbar'a dayanan bir senedle şöyle dediğini rivayet eder: Arap, Süryani ve diğer dillerde ilk yazıyı, ölümünden üç sene önce Adem (a.s.) yazmıştır. Hz. Adem bunu çamura yazmış, sonra pişirerek muhafaza etmiştir. Yeryüzü tufana uğrayınca her kavim, kendine ait bir yazı şekli bulmuş, bu yazıyı kullanmışlardır. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail (a.s.) da Arapça yazıyı ilk yazanlardandır.

İbnu Eşte, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: İlk Arap yazısını bulan, İsmail (a.s.) dır. Bu yazıyı, kelimesi ve okunuşuyla tesbit eden Hz. İsmail'dir. O, önce kelimeleri birbiriyle bitişik şekilde yazmıştır. Mesela Besmeleyi, بسمللهرّحمنرّحيم şeklinde kaleme almıştır. Arkadan oğulları Humeysa Kayzer, kelimeleri birbirinden ayırarak bugünkü şekline koymuşlardır.

İbnu Eşte, Said b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'tan şu rivayette bulunmuştur: Allah'ın indirdiği ilk yazı şekli, Ebucâd yazısıdır.

İbnu Faris şöyle der: Yazının علمّ بالقلم علم الانسان مالم يعلم **«İnsana bilmediğini kalemle öğretti.»** (Alak, 4-5), ن والقلم وما يسطرون **«Kaleme ve yazdıklarına andolsun..»** (Kalem, 1.) âyetlerine dayanarak tevkifi olduğunu söyleyebiliriz. Allah'ın Hz. Adem'e öğrettiği isimlerde bütün kelimeler mevcuttu. İlk alfabe ve yazı şekli hakkında değişik rivayetler mevcuttur. Bunları burada açıklamaya lüzum görmediğimden, ayrı bir eserde genişçe ele aldım.

1- Arapça Yazı Kaideleri

Arapça yazı kaidesine göre kelimeler ilk ve son harfleri dikkate alınarak, alfabedeki harflerle yazılır. Nahiv uleması, bu yazı şekline bazı usul ve kaideler

getirmiştir. Buna göre bazı kelimeler, İmam Mushaftaki kelimelerin yazılışına uymamaktadır.

Dâni, «e l - M u k n i» adlı eserinde Eşheb'den rivayetine göre, İmam Malik'e şu soru sorulmuştur: Mushaf, Arapların sonradan tesbit ettikleri alfabeye göre mi yazılmıştır? Malik buna: Hayır cevabını vermiş, mushaf yazısının, eski Arap hattına göre yazıldığını söylemiş, ulemadan bu görüşe muhalefet eden olmadı, demiştir. Dâni, eserinin bir başka yerinde şöyle der: İmam Malik'e Kur'an'daki vav ve elif harflerinin yazılışı ile ilgili şu soru tevcih edildi: Mushafta aynı harfleri görsen değiştirir misin? Mâlik; hayır değiştirmem, aynen kabul ederim, cevabını verdi. Ebu Amr Dâni bu sözünü şöyle açıklar: اولوا kelimesindeki vav ve elif harfleri gibi yazılırlar, fakat okunmayan ziyade harfleri kastetmiştir. İmam Ahmed, İmam mushafda mevcut; vav, ya, elif veya diğer harflerin olduğu gibi korunması gerektiğini söyler.

Beyhaki, «Ş u a b»ında şöyle der: Mushafı istinsah eden kimse, mushafların yazısını aynen korumalı, herhangi bir değişikliğe gitmemelidir. Mushafları ilk yazanlar, bu ilmi daha iyi biliyor, kalben ve lisanen buna bağlanıyor, bu emanetin değerini bizden daha çok takdir ediyorlardı. Kendimizi, onların seviyesinde olduğumuzu sanmamız doğru değildir.

Aşağıda, Kur'an'ın yazı şekline dair kaideleri, Hazif, Ziyade, Hemze, Bedel, Vasl ve Fasl olmak üzere altı şekilde sunmağa çalışacak, bir kelimede iki kıraat varsa, bunlardan birini yazacağız.

Birinci Kaide: Hazif

Nida **ya** sından elif hazfedilir; يأيها الناس ، يآدم ، يرب ، يعبادى kelimeleri buna misaldir. Tenbih ha'sından da hazfedilir. هؤلاء ، هأنتم kelimeleri buna misaldir. Zamirle birlikte elif hazfedilir. أنجينكم ، آتينه kelimeleri buna misaldir. اولئك ، لكن ، تبرك kelimeleri de bu kabildendir. Ayrıca الله ، إله ile الرحمن ve سبحن kelimeleri elifin hazfiyle yazılır. قل سبحان ربى (İsrâ, 93.) سبحان kelimesinde hazfedilmemiştir.

Lâmelif'teki elifin hazfine misal: الئف ، بلغوا ، خلئف ، خلف رسول الله ، غلم kelimeleridir.

İki lâm arasındaki elifin hazfine misal: للدار ، الكلله ، الضلله ، خلل ve للذى ببكة (Âl-i İmrân, 96.) kelimeleridir.

Özel isimlerden üç harfi aşan kelimelerdeki elifler hazfedilir. Bunlar: ابرهيم ، إسمعيل ، إسحق dir. Ancak جالوت ، طالوت ، هامان ، ياجوج kelimeleri müstesnadır. داود kelimesindeki vav, اسرائيل kelimesinde yâ harfi hazfedildiğinden elifler hazfedilmemiştir.

قارون ve هاروت ، ماروت kelimelerinde ihtilaf edilmiştir.

kelimenin son harfi değilse, isim veya fiillerdeki tesniye elifleri de hazfedilir. رجلن ، يعلمن ، أصلنا ، انهذن kelimeleri buna misaldir. بماقدمت يداك âyetindeki يداك bundan müstesnadır.

Cemi müzekker veya müennes salimlerdeki elifler hazfedilir. اللعنون ملعو kelimeleri buna misaldir. Zariyat ve Tur sûrelerindeki طاغون kelimesi, İnfitar sûresindeki كراماكاتبين , Şûrâ sûresindeki روضات kelimesi, Yûsuf sûresindeki ايات للسائلين , Yûnus suresindeki مكر في اياتنا ile آيت بينات kelimeleri, bundan müstesnadır. الصائمين ve الصائمات kelimelerinde hemze, الضالّين ve الصّافات kelimelerinde şeddeden dolayı, elif hazfedilmemiştir.

Eğer kelimede ikinci bir elif bulunursa, Fussilet sûresindeki سبع سموات âyeti hariç, bu elif de hazfedilir.

مفاعل (Mefâil) veya benzeri vezinde gelen bütün cemi kelimelerdeki elif de hazfedilir. المسجد ، مسجد ، اليتمى ، النصرى ، المسكين ، الخبث ، الملٰئكة kelimeleri buna misaldir. حطنا kelimesindeki ikinci elif te hazfedilmiştir.

ثلث ve ثلث gibi aded bildiren, سحر kelimelerindeki elif de hazfedilir. Ancak Zâriyat sûresi sonundaki ساحر kelimesi hariç; eğer bu kelime tesniye yapılırsa elif geri gelir. سحر ve الاصحاب، بقدر ، اللى ، حلق ، اللتى ، تعلى ، سلطن ، القيمة ، الشيطن kelimeleri buna misaldir. Ancak Kehf sûresinin, كتاب معلوم ، كتاب ربك ، لكل اجل كتاب ve Neml sûresindeki كتاب مبين âyetlerindeki kitap kelimesi, bundan müstesnadır. بسم الله مجريها daki ve سال fiilinin emir sigasındaki elif hazfedilir.

Kelimede bulunan iki veya üç elif de hazfedilir. ادم ، اخر ، اتخذتم ، ءرتم ، ءءء kelimeleri buna misaldir. Ancak Necm sûresindeki ماراى ve ولقدراى kelimeleri bundan müstesnadır. نأى ve النن kelimelerinde elif hazfedilmiştir. Ancak فمن يستمع الان âyetinde hazfedilmemiştir.

Hicr ve Kehf sûrelerindeki hariç, لٰكنّة kelimesindeki iki elif hazfedilmiştir.

Mankus ve tenvinli isimler, ister merfu, ister mecrur olsun, sonundaki ya harfi hazfedilir. عاد ve باغ kelimeleri buna misaldir. Mankus ismin başına nida geldiğinde ya harfi hazfedilir. Ancak يعبادى الذين أسرفوا (Zümer, 53.) ile يعبادى الذين آمنوا (Ankebut, 56.) âyetindekiler, bundan müstesnadır; veya nida olmadığı zaman hazfedilir. Ancak وقل لعبادى (İsrâ, 53.), اسر بعبادى (Duhan, 23.), فادخلى فى عبادى ، وادخلى جنتى (Fecr, 29.) âyetlerindeki kelimeler bundan müstesnadır.

السيه ، افعسنا ، ولى ، الحواريون ، متكئين kelimeleri de bunun gibidir. Ancak سحر ve علّيين ، بهى ، هنى ، مكر السئ ، سنة kelimeleri bundan müstesnadır.

أطيعون ، اتقون ، خافون ، ارهبون ، فأرسلون ، أعبدون kelimelerinde mütekellim ya'sı hazfedilmiştir. Ancak Yâsin sûresindeki ان اعبدونى, Bakara sûresindeki واخشونى bundan müstesnadır. فكيدونى جميعا hariç, يكيدون. Âl-i İmrân ve Tâhâ'dakiler hariç, لاتنظرون ، اتبعون ، كذبون ، سيهدين ، يهدين لاتفضحون

يقتلون . ان يكذبون . وعيد . الجوار . بالواد . لاتستعجلون . لاتكفرون . لاتقربون
Araf'takı müstesna المهتد kelimeleri buna misaldir.

Diğerleriyle birlikte vav da hazfedilir. لايستوون . فأوو . واذالموءدة kelimeleri buna misaldir.

Misline idgam edilen لا da hazfedilir; اليل . الذى . الاالله . اللهم . اللعنة . اللهو . اللغو . اللؤلؤ . اللات . اللمم . اللهب . اللطيف . اللوامة kelimeleri buna misaldir.

Bu Kaideye Dahil Olmayan Hazifler

Şu kelimelerde, kaide harici, elifler hazfedilir; الميعد . ذرية ضعفا . مرغما . أيه الثقلان . خدعهم . أكلون للسحت . بلغ . ليجدلكم . وبطل ماكانوا يعملون . الميعد ثربا . جذذا . يسرعون . أيه المؤمنون . أيه الثقلان . أم موسى فرغا . وهل يجزى من هو كذب . للقسية . اثرة . عهد عليه الله . ولا كذب kelimeleri buna misaldir.

Şu kelimelerde, kaide dışı, elifler hazfedilir:

ابرهم . الداع اذا دعان . من اتبعن . سوف يأت الله . قد هدان . ننج المؤمنين . فلا تسألن ماليس . يوم يأت لاتكلم . حتى تؤتون موثقا . تفندون . المتعال . متاب . متاب عقاب . فيها عذاب . أشركتمون من قبل . تقبل دعا . لئن أخرتن . ان يهدين . إن ترن ان يؤتين . أن تعلمن . نبغ . الآتبعن . والباد . ان الله لهاد . ان يحضرون . رب ارجعون لاتكلمون . يسقين . يشفين . يحيين . واد النمل . اتمدونن . فما أتان . تشهدون . بهاد العمى كالجواب . ان يردن الرحمن . لاينقذون . واسمعون . لتردين . صال الجحيم . التلاق التناد . ترجمون . فاعتزلون . ينادالمناد . ليعبدون . تطعمون . يدع الداع . يسر اكرمن . أهنن . ولى دين

Kaide dışı olarak şu kelimelerde vav hazfedilir: سندع الزبانية . ويدع الانسان . ويمح الله الباطل . يوم يدع الداع

Merrakeşi şöyle der: Yukarıdaki dört kelimede mevcut vavın hazfi, fiilin vukuundaki sürate, faildeki suhulete, meydana gelen işin ortaya çıkardığı şiddetli infiale tenbih içindir.

ويدع الانسان âyetindeki vavın hazfi, faile kolaylığı, hayır işlerinde koştuğu gibi, şerde de koşabileceğine işaret etmekten ziyade, şerrin kendisine, hayırlı işlerden daha yakın olduğuna delalet etmesindendir.

ويمح الله الباطل âyetindeki vavın hazfi, batılın süratle gidip ortadan kaybolacağına delalet etmesindendir.

يوم يدع الداع âyetindeki vavın hazfi, duanın sürati ile dua edene icabetteki sürate delalet etmesindendir.

سندع الزبانية âyetindeki vavın hazfi ise, emredilen işin süratle yapılmasına ve Zebanilerin emre icabet etmesindeki sürate delalet etmesindendir.

İkinci Kaide: Ziyade

Cemi isimlerin sonunda vavdan sonra elif getirilir; بنوا اسرائيل اولوا الألباب

ملاقوا buna misaldir. الربوا kelimesi ile امرؤا هلك hariç, müfred isimlerde elif gelmez. لذو علم gibi, merfu olsun, mensub olsun müfred veya cemi olsun şu fiillerin sonundaki vav'a elif ilave edilemez. عسى الله أن يعفو عنهم . سعو في آياتنا . هاو . عتوعتوا . باو . الاحاو kelimeleri buna misaldir.

Vav üzerine yazılan hemzeden sonra ziyade elif getirilir. تفتؤا buna misaldir. Ayrıca مائة . مائتين . الظنونا . الرسولا . السبيلا . ولاتقولن لشائ . لاأذبحنه . لاأوضعوا . لاالى الله . لاالى الجحيم . لاتايئسوا . انه لاييئس . أفلم يايئس kelimelerine de elif ilave edilmiştir.

Yâ ile Cim harfi arasında elif ziyade edilir. Zümer ve Fecr sûrelerindeki وجايء gibi, ابن kelimesindeki hemze, mutlaka yazılır. Şu kelimelere ى harfi ilave edilir; أفائن مات ، أفائن مت ، من آناى الليل ، من تلقائ نفسى ، من وراى حجاب ، لقائ الاخرة ، بايكم المفتون ، نبائ المرسلين ، ملائيه ، ملائهم ، اتائ ذى القربى ، بنيناها بأييد kelimeleri buna misaldir.

اولوا kelimesi ve benzerleri ile سأوريكم kelimesine vav ilave edilir.

Merakeşi şöyle der: جائ ve نائ gibi kelimelerde bu harflerin ziyade edilmesi korku, azamet, tehdid ve vaid ifade etmesinden dolayıdır. Aynı şekilde بأييد kelimesindeki ziyade harfler, benzeri hiçbir kuvvette bulunmayan sema'nın bina edilişindeki Allah'ın kuvvetini, tazim için kullanılmıştır.

Kirmani, «e l - A c a i b» adlı eserinde şöyle der: Arap yazısından önceki yazılarda fetha elif, zamme vav, kesre de yâ ile gösterilmiştir. Bu yüzden لاأوضعوا ve benzeri kelimeler elif'le, اتائ ذى القربى da olduğu gibi kesre yerine yâ ile, اولئك ve benzeri kelimelerde olduğu gibi zamme yerine vav yazılmıştır. Bu husus, ilk Arap yazısından henüz kurtulamadıklarındandır.

Üçüncü Kaide: Hemze

Sakin hemze; başta, ortada veya sonda olsun, kendinden önceki harfin harekesine uygun bir şekilde yazılır; تسوؤهم . ائذن . اؤتمن . البأساء . اقرأ . المؤتون . هيئ . جئناك kelimeleri buna misaldir. Ancak رءيا . الرءيا . فادارءتم ve شطئه kelimelerinde harekenin cinsi olan harf hazfedilmiştir. فأتوا kelimesinde olduğu gibi, başına fâ harfi gelen emir fiilleri, واتمروا kelimesinde olduğu gibi başına vav harfi gelen emir fiilleri aynen böyledir.

Hemze harekeli olur, kelimenin başına veya kendisine ziyade bir harf ilave edilirse fetha, zamme veya kesre durumunda olsun, elifle yazılır. سأنزل . فأى . سأصرف . اولوا . اذ . اذا . ايوب kelimeleri buna misaldir. أئن ذكرتم . ائذامتنا . لئلا . لئن . يومئذ . حينئذ . ائنكم لتكفرون . أئنا لمخرجون . أئنا لتاركوا . أئفكا kelimeleri bundan müstesnadır. Bazen de yâ ile yazılır. Ancak قل أؤنبئكم ve هؤلاء kelimeleri bundan müstesnadır.

Şayet hemze ortada ise, harekesi cinsinden olan harfin üzerine yazılır.

ـه ، سال ve ءوه بعد kelimeleri buna misaldir. Ancak امتلئت ، لأملئن ، اشمئزت kelimeleri müstesnadır. Şayet mâkabli fetha, kesre veya zamme olursa, hemze hazfedilmez, harfin harekesi gibi yazılır. الخاطئة ، فوادك ، سنقرئك kelimeleri buna misaldir. Şayet mâkabli sakin olursa, üzerine yazıldığı harf hazfedilir; سئل ، لاتحئروا kelimeleri buna misaldir. Ancak النشاة ، موئلا kelimeleri müstesnadır. Şayet makabli elif, kendisi meftuh ise, daha önce geçtiği gibi, iki elif yanyana geldiğinden hazfedilir. Bu durumda hemze, kendi şekliyle kalır. أنبانا kelimesi buna misaldir. رءا kelimesinde de elif hazfedilir. Şayet hemze, zamme veya kesre ise, ابائهم ، اباءكم kelimelerinde olduğu gibi, hazfedilir. Ancak قال أولياؤهم ، الى اوليائهم ، ان أولياؤه ، نحن اولياؤكم kelimeleri bundan müstesnadır.

Şayet kendisinden sonra aynı cinsten bir harf gelirse, yukarıda geçtiği gibi, hazfedilir. شنئان ، خاسئين ، مستهزءون kelimeleri buna misaldir. Şayet hemze, kelimenin sonunda ise, mâkablindeki harfin harekesiyle okunur. شاطئ ، الؤلؤ kelimeleri buna misaldir. Ancak, سوا ، يذرؤا ، نبؤا ، قال الملؤا ، جزاؤ ، تفتؤا

[illegible]

اتؤكؤا ، يتفيؤا ، تبؤا ، جزؤا ، تلؤا ، لؤلؤا ، ان هذا لهو البلؤا ، يدعوا ، شفعوا ، امنكم ، براؤا ، شركؤا ، يأتهم نبؤا kelimeleri bundan müstesnadır, hemzeler vav üzerine yazılır. Şayet mâkabli sakin olursa, harfsiz yazılır. ملء الارض ، دفء ، الخبء ، ماء kelimeleri buna misaldir. Ancak لتنوا ، وأن تبوا ، السوای kelimeleri bundan müstesnadır. Ferra da bunları istisna kabul etmiştir. Fakat bana göre son üç kelime istisna edilmemelidir; Çünkü vav'dan sonra gelen elif, hemze suretinde gelmemiş; fiilin vav'ından sonra ziyade olmuştur.

Dördüncü Kaide: Bedel

Muzaf olmaksızın, نجوة ، الصلوة ، الزكوة ، الحيوة ، الربوا ، الغدوة ، مشكوة ، موة kelimeleri, tefhim gayesiyle elif'ten bedel olarak vav ile yazılır. Ya'dan kalbedilmiş olan bütün elifler, isim olsun, fiil olsun, zamire bitişsin bitişmesin sakin kelimeye mülaki olsun olmasın, yâ ile yazılır. يتوفيكم kelimesi buna misaldir. ياحسرتى ، ياأسفى kelimeleri de buna ayrı bir misaldir. Ancak, الاقصا ، عصانى أقصا المدينة ، ومن تولاه ، طغا الماء ، سماهم ، ـــا ، كلتا ، هدانى kelimeleri bundan müstesnadır. Mâkabli yâ olanlar da böyledir. الحوايا ، الدنيا kelimeleri buna misaldir. İsim olsun, fiil olsun يحيى kelimesi bundan müstesnadır.

على ، انى keyfe mânasında olan انى ve متى ، بلى ، حتى kelimeleri yâ ile yazılır. Ancak لدا الباب kelimesi bundan müstesnadır. İsim olsun fiil olsun, vavi olan sülasi kelimeler, elifle yazılır. الصفا ، شفا ، عفا kelimeleri buna misaldir. Ancak, تلها ، دحها ، ومازكى منكم ، ضحى ve سجى kelimeleri bundan müstesnadır.

Nûn-i tekid-i muhaffefe'den bedel olarak, elifle yazılır. لنسفعا . اذا . يكونا kelimeleri buna misaldir. كأين kelimesi ise, nun'la yazılır. Müenneslik hâ'sı ه ile yazılır. Bakara, Araf, Hûd, Rûm ve Zuhruf sûrelerindeki رحمت, Bakara, Âl-i İmrân, Mâide, İbrahim, Nahl, Lokman, Fâtır, Tûr sûrelerindeki نعمت, Enfâl, Fâtır, Mümin sûrelerindeki سنت، امرأت kelimeleri ile تمت كلمت ربك الحسنى فنجعل لعنت الله ابنت . فطرت ، الخامسة أن لعنت الله ، معصيت ، ان شجرت الزقوم ، قرت عين ، جنت نعيم بقيت الله ، ياأبت ، اللات ، مرضات ، هيهات ، ذات kelimeleri bu kaideden müstesnadır.

Beşinci Kaide: Vasıl ve Fasl

ألا kelimesi, vasl edilerek bitişik yazılır. Şu son kelime bundan müstesnadır. ان لا أقول, Araf sûresinde ان لا تقولوا, Tevbe sûresinde ان لا ملجأ, Hud sûresinde أن لا اله، أن لا تعبدوا الا الله Hac sûresinde ان لا تشرك, Yâsın sûresinde ان لا تعبدوا, Mümtehine sûresinde ان لا يشركن, Nûn (Kalem) sûresinde أن لا يدخلنها.

مما kelimesi de vasledilmiştir. Ancak Nisâ ve Rûm sûrelerindeki من ما ملكت Münafikûn sûresindeki من ما رزقناكم âyetleri bundan müstesnadır.

ممن daima vasledilerek yazılır. عما daima vasledilerek yazılır. Ancak عن ما نهوا bundan müstesnadır. إما daima kesre ile vasıl halinde yazılır. Ancak Ra'd sûresindeki وان ما نرينك bundan müstesnadır. أما kelimesi daima fetha ile yazılır. عمن kelimesi de mutlak olarak vasl halinde yazılır. Ancak Nur sûresındeki يصرفه عن من kelimesi, Necm sûresindeki عن من تولى kelimesi ayrı olarak yazılır. أمن kelimesi de vasl edilerek yazılır. Ancak Nisâ sûresindeki أم من يكون ile Tevbe sûresindeki أم من أسس, Sâffât suresinde أم من خلقنا ile Fussılet suresinde أم من يأتي أمنا kelimeleri ayrı olarak yazılmıştır.

ألم kelimesi de mutlak olarak vasl ile yazılır. Ancak Kasas sûresindeki فان لم يستجيبوا لك ayrı yazılmıştır.

فيما kelimesi de mutlak olarak vasl ile yazılır. Ancak on bir sûrede ayrı yazılır. Bunlar: Bakara sûresindeki ikinci في ما فعلن, Mâide ve Enam suresindeki ليبلوكم في ما . قل لا أجد في ما . Enbiya sûresindeki في ما اشتهت, Nur sûresindeki في ما أفضتم, Rûm sûresindeki في ما رزقناكم, Zümer sûresindeki في ما كانوا فيه, في ما هم فيه, Vâkıa sûresindeki وننشئكم في ما لا تعلمون âyetleridir.

انما kelimesi daima vasl halinde yazılır. Ancak Enam sûresindeki ان ما توعدون لآت (Enam, 134.) kelimesi ayrı olarak yazılır.

أنما kelimesi fetha ile daima vasl halinde yazılır. Ancak Hac ve Lokman sûrelerinde أن ما يدعون (Hac, 62, Lokman, 30.) kelimesi ayrı olarak yazılır. Ancak كل ما ردوا الى الفتنة (Nisâ, 91.), من كل ما سألتموه (İbrahim, 34.) âyetlerinde ayrı olarak yazılır.

بئسما kelimesi daima vasl halinde yazılır. Ancak لام ile gelince ayrı yazılır.

نعمّا ، مهما ، ربما ، كأنما ، ويكأن kelimeleri daima vasl halinde yazılır. ان لن ، حيث ما ، ان لم kelimeleri ayrı yazılır. Ancak Kehf ve Kıyame sûrelerindekiler vasl halinde yazılır. اين ما kelimesi, ayrı yazılır. Ancak فاينما تولوا ، أينما يوجهه âyetlerinde bitişik yazılır. Nisâ sûresindeki أينما تكونوا يدرككم Şuarâ suresinde أينما كنتم تعبدون, Ahzâb sûresindeki أينما ثقفوا âyetlerinde ihtilaf edilmiştir. لكيلا kelimesi ayrı yazılır. Ancak Âl-i İmran, Hac, Hadid ve Ahzab surelerindeki ikinci kelime bitişik olarak yazılır.

لات حين، يوم هم ve ابن أم kelimeleri ayrı yazılır. Ancak Tâhâ sûresindeki ابن أم kelimesi bitişik yazılır. Bu durumda hemze, vav üzerinde gelir, ابن nun hemzesi hazfedilir, kelime يبنؤم şekline girer.

Altıncı Kaide: İki kıraatı olup da, birine göre yazılan kelimeler.

Bundan muradımız, şaz olmayanlardır; ملك يوم الدين ، يخدعون الله ، وعدنا ، لاتقتلوهم ، لولادفع ، فرهن ، طئر ، مضعفة ، عقدت ايمانكم ، الصعقة ، الريح قسية ، قيما ، للنس ، خطيئتكم ، طئف ، حشرلله ، وسيعلم الكفار ، تفدوهم ، تظهرون تزور ، زكية ، مهد ، حرم على قرية ، ان الله يدفع ، سكرى وماهم بسكرى الأولين ، لمستم النطفة عظاما فكسونا العظم ، سرجا ، بل ادرك ، لاتصعر ، ربنابعد ، أسور kelimeleri buna misaldir. أسور kelimesi her yerde elifsiz gelir. Elifle okunduğu kadar, hazfiyle de okunur. وهم في الغرفت آمنون ، غيبت الجب ، انزل عليه ايت ، ثمرت من أكمامها ، جملت ، فهم على بينت Bu âyetlerdeki elifsiz yazılan kelimeler, cemi okunduğu gibi, müfred de okunmuştur.

تقية kelimesi yâ ile, لأهب kelimesi elif ile, يقض الحق kelimesi yâ'sız, أتوني زبر الحديد kelimesi sadece elif, ننج المؤمنين kelimesi tek nun'la okunur.

صراط, Araf sûresindeki بصطة, المصيطرون ve مصيطر kelimeleri sadece sâd harfi ile yazılır.

Bazı kelimeler her iki kıraata uygun bir şekilde yazılır. فكهون kelimesi buna misaldir. Bir kıraata göre bu kelime, cemi müzekker salim olduğundan, elif hazfedilerek yazılmıştır.

Şaz Kıraata Uygun Olarak Yazılan Âyetler

Buna misal; فلقتلوكم. مابقي الربو. أو كلما عهدوا. ان البقر تشبه علينا ، ختمه مسك ، انما طئر ، طئره في عنقه ، فادخلي في عبدي ، تسقط عليك ، و فصله في عامين ، عليهم âyetleridir.

Kelimenin yazılışında olmayan, ziyade olarak muhtelif meşhur kıraatlara misal; أوصى ، وصّى ، يجري تحتها ، من تحتها ، ولله ، سيقولون الله ، وماعملت أيديهم kelimeleri okundukları gibi yazılırlar. Bu kelimeler, İmam Mushaflarda bulunan kelimelerdir.

Fevatihu's-suver, telaffuz şekliyle değil, harflerin meşhur olan kendi şekilleri ile yazılır. حم عسق ayrı yazılırken, المص ve كهيعص bitişik yazılırlar.

Kur'an'ın Yazılış Âdabı

Kur'an'ın güzel, açık ve okunaklı bir şekilde yazılması müstehaptır. Kelimelerine talik yapmak ve küçük çapta bir yere yazmak mekruhtur.

Ebu Ubeyd «Fedailu'l-Kur'an» adlı eserinde, Hz. Ömer'den şu rivayette bulunmuştur: Hz. Ömer bir gün, ince bir kalemle mushaf yazan birine rastlar. Yaptığı bu işi hoş görmeyerek adamı sorguya çeker ve Allah'ın kitabına tazimde bulunun, der. Hz. Ömer, büyük harflerle yazılan mushaf gördüğünde sevinirdi.

Abdurrazzak, Hz. Ali'nin mushafların küçük ebatta olmasını kerih gördüğünü nakleder. Ebu Ubeyd, Hz. Ali'nin Kur'an'ın küçük ebatta yazılmasını hoş karşılamadığını nakleder. Ebu Ubeyd ve Beyhaki, Ebu Hakim Abdi'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Bir gün mushaf yazarken, Hz. Ali yanıma geldi. Bana: Kalemin düzgün olsun, dedi. Kalemi güzelce açtım, yazmağa başladım. Bana: İşte böyle olacak, Allah Kur'an-ı nurlandırdığı gibi, sen de nurlandır, dedi.

Beyhaki, Hz. Ali'den merfuan şöyle dediğini nakleder: Bir kimse Besmeleyi çok güzel yazdı da, Allah günahlarını bağışladı.

Ebu Nuaym «Tarihu İsbahan»da, İbnu Eşte «Kitabu'l-Mesahif»inde Eban tarikıyle, Enes'den merfuan şu rivayeti yapmışlardır: Besmeleyi güzelce yazanın günahlarını Allah bağışlar. İbnu Eşte, Ömer b. Abdulaziz'den yaptığı rivayette onun, valilerine yazdığı bir yazıda, Besmeleyi yazan, Rahman kelimesini uzatarak yazsın, dediğini nakleder. İbnu Eşte, Zeyd b. Sabitten şu rivayette bulunur: Besmelede sin harfini uzatmadan yazanı, kerih görürdü. Yezid b. Elbi Habib'den yaptığı rivayet de şudur: Amr b. Âsım'ın katibi, Hz. Ömer'e yazdığı mektupta, Besmele'deki sin'i uzatmadan yazmıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer adamı dövdü. Kendisine Hz. Ömer seni niye dövdü, diye sorulduğunda: Besmeledeki sini uzatmadığımdan, cevabını verdi. İbnu Sirin'den yaptığı rivayet de şöyledir: Besmeledeki sin harfini uzatmayanı, hoş karşılamazdı.

İbnu Ebi Davud «Kitabu'l-Mesahif»inde, İbnu Sirin'in mushafı süslü yazanı kerih gördüğünü nakleder. Neden kerih gördüğü sorulunca, bir eksiklik olduğunu söyledi. Necis bir şeyle Kur'an'ın yazılması haramdır, altın suyu ile yazılırsa güzel olur, dedi. Gazâli de bunu rivayet etmiştir. Ebu Ubeyd, İbnu Abbas, Ebu Zerr ve Ebu'd-Derda'nın, altın suyuyla yazılmasını kerih gördüklerini nakleder. Ebu Ubeyd, İbnu Mesud'dan şu rivayette bulunmuştur: İbnu Mesud bir gün mushafı altın suyuyla süsleyen bir kimseyi görünce; ona: Kur'an'ın en güzel süsü, onu hakkıyla tilavet etmektir, dedi.

Şafii uleması şöyle der: Kur'an'ın, duvara ve tavana yazılması şiddetle mekruhtur.

Kur'an'ın Arapça dışında bir dilde yazılması meselesinde Zerkeşi şöyle

der: Bu hususta hiçbir alimin görüşünü beyan ettiğini görmedim. Belki de caiz olabilir. Şu kadar var ki Arapça bilenin, Kur'an'ı Arapça olarak okuması daha iyidir. Fakat akla en yakın olan, Arapça dışında bir dille yazılmamalıdır. Bu aynen, Arapça dışında başka bir dille okunması gibidir. Ulemanın; 'kalem, iki dilden biridir' sözü de bunu ifade eder. Halbuki Araplar, Arapça dışında bir başka dili bilmiyorladı. Allahu Taâlâ da Kur'an'ı tanıtırken «Âpaçık bir Arapça ile nâzil olduğunu» söylemiştir.

İbnu Ebi Davud, İbrahim et-Temimi'nin şöyle dediğini nakleder: Mushaflar ancak Mısır hattıyla yazılmalıdır. İbnu Ebi Davud, Kur'an'ın Mısır hattıyla yazılmasının Arapça'nın en önemli özelliği olduğunu söyler.

2- Mushaf'ın Noktalanması ve Harekelenmesi

Bu konuda farklı görüşler vardır Bir rivayete göre mushafa ilk noktalama işaretleri yapan Abdulmelik b. Mervan'ın emriyle Ebu'l-Esved ed-Dueli'dir. Bir rivayete göre; Hasen-i Basri veya Yahya b. Yamer veya Nasr b. Asım el-Leysi'dir.

Kur'an'a ilk hemze, şedde, revm ve işmam'ı koyan el-Halil'dir.

Katade: Kur'an önce noktalandı, sonra da hizip ve cüzlere ayrıldı, der.

Kur'an'da yapılan ilk çalışma, âyet sonlarına nokta koymak oldu. Sonra âyetlerin baş ve sonları belirlendi. İbnu Ebi Davud, Yahya b. Ebi Kesir'in şöyle dediğini rivayet eder: Sahabe, âyet başlarına konan üç noktadan başka, Kur-an'a bir ilavede bulunmamışlardır.

Ebu Ubeyd, İbnu Mesud'un: Kur'an'a, Kur'an dışında bir şey ilave etmeyın. dediğini nakletmiştir. Nehai'den yaptığı rivayette ise, mushaftaki noktaları hoş görmediğini nakleder. İbnu Sirin de: Kur'an'daki noktaları, fevatih ve havatimleri hoş karşılamamıştır. İbnu Mesud ve Mücahid de, Kur'an'ın aşirlere bölünmesini kerih görmüşlerdir.

İbnu Ebi Davud, Nehai'den yaptığı rivayette aşirleri, fevatihi, mushafın ebadını küçültmeyi, sûre adlarının yazılmasını kerih gördüğünü nakleder. Ayrıca, içinde sûre veya âyet adı yazılı bir mushaf getirildiğinde Nehai, bunları silin; çünkü İbnu Mesud, mushafa bunların yazılmasını kerih görmüştür, dediğini nakleder. Ebu'l-Âliye'den yaptığı rivayette ise, mushafta sûrenin başı şöyle, sonu şöyledir, şeklinde yazılan yazıları, kerih gördüğünü nakleder.

Malik b. Enes şöyle der: Resûlüllah'ın 'Kur'an'ı Kur'an dışındaki kelimelerden tecrid ediniz' sözüne uyarak Kur'an'a, aşir ve humus işaretlerinin konulması, sûre isimleri, âyet sayılarının yazılması mekruhtur. Nokta konulması ise, caizdir. Çünkü nokta bir şekil değildir. Noktaların Kur'an'dan olduğunun önemi yoktur. Bunlar, okunan kelimelerin durumunu göstermekten başka bir şey de-

ğildir. Buna ihtiyaç duyanlar için, konulmasında bir sakınca yoktur.

Beyhaki şöyle der: Kur'an'a karşı saygı göstermek, en güzel bir hatla, okunaklı yazmak, harfleri küçültmemek ve sık yazmamak, âyet, secde, aşir, vakf sayıları, kıraat ihtilafı ve âyetlerin mânaları gibi hususları âyetlere karıştırmamak, Kur'an'ın adabındandır. İbnu Ebi Davud, Hasan-i Basri ve İbnu Sirin'in mushafı noktalamada beis görmediklerini nakleder. Rabi'a b. Ebi Abdirrahmandan da harekelenmesinde beis olmadığını nakleder.

Nevevi şöyle der: Mushaf'a nokta ve hareke koymak, hata ve tahriften koruduğu için müstehabdır. İbnu Mücahid, mushafta ancak müşkil kelimeler harekelenmelidir, der. Dâni ise şöyle der: Mushafta, harflerin şeklini değiştireceğinden siyah nokta konulmasına; muhtelif kıraatların, büyük ölçüde karışıklık ve değişikliğe yol açacağından değişik renkli yazı ile bir mushafta toplanmasına cevaz verilmemiştir. Bana göre; hareke, tenvin, şedde, sükun ve med işaretleri kırmızı, hemzeler ise sarı renkle yazılmalıdır.

Cürcani, «e ş - Ş â f î» adlı eserinde, Şafii ulemasından yaptığı nakle dayanarak şöyle der: Kur'an'daki kelimelerin tefsirini satır aralarına yazmak, çirkindir.

3- Kur'an'ın Harekelenmesi

İslamın ilk günlerinde Kur'an'ın harekelenmesi, nokta şeklinde olurdu. Fetha, harfin önüne bir nokta, zamme harfin sonuna, kesre ise altına konulurdu. Dâni bu usulü uygulamıştır. Günümüzde meşhur olan hareke şekli, harflerden alınan harekelerdir. En çok kullanılan ve daha açık olan bu harekelemeyi, ilk defa el-Halil ortaya çıkarmıştır. Fetha harfin üstünde uzunca bir çizgi, kesre harfin altında bir çizgi, zamme ise harfin üstünde küçük vav şeklinde bir işaret, tenvin aynı harfin tekrarıyle, şayet harf **halk** harflerinden önce ve muzher bir harf ise, o harfin üstüne yazılır. Aksi takdirde iki harf arasında kalır. Mahzuf elif ve ondan bedel olan harf yerine, kırmızı işaret konur. Mahzuf olan hemze, harfsiz olarak kırmızı hemze ile yazılır. Yâ harfinden önceki nun ve tenvine iklab alameti olarak, kırmızı nun harfi konur. Halk harflerinden önce de sükun konur. Sükun, idgam ve ihfada okunur. Her sakin harfe sükun konulur, idgam edilen harften sükun kaldırılır. تا dan önceki طا harfi hariç, sonraki harf şeddelenir. فرطت kelimesinde olduğu gibi طا harfine sükun konulur.

Harbi, «G a r î b u' l - H a d i s» adlı eserinde, İbnu Mesud'un: 'Kur'an'ı tecrid ediniz' sözünü iki mânaya gelidiğini açıklar: Birincisi; tilaveti sırasında başka bir söz karıştırmayınız. İkincisi ise, yazısına nokta veya aşir işaretleri koymayınız, olduğunu söyler. Beyhaki, İbnu Mesud'un kastettiği mâna şudur der: Kur'an'a diğer kitaplardan bir şey karıştırmayanız, çünkü Kur'an'ın dışındaki

kitaplar bize Yahudi ve Hiristiyanlar tarafından ulaştırılmaktadır; onlarınsa güvenilir kimseler olmadığı aşikardır.

4- Mushafın Ücretle Yazılması, Satılıp Alınması

İbnu Ebi Davud, «K i t a b u' l - M e s a h i f»inde, İbnu Abbas'ın Mushaf yazmadan dolayı ücret almayı kerih gördüğünü nakleder. Aynı rivayeti, Eyyub es-Sahtiyani'den nakleder. Hz. Ömer ve İbnu Mesud'dan yaptığı rivayete göre, Mushafın alınıp satılmasını, yazma ücreti alınmasını kerih görmüşlerdir. Muhammed b. Sirin'den de aynı rivayette bulunmuştur. Mücahid, İbnu'l-Müseyyeb ve Hasan-i Basri'den yaptığı rivayete göre bunlar, yukarıdaki üç şeyin yapılmasında beis görmediklerini, nakleder. Said b. Cübeyr'den yaptığı rivayete göre, Mushafların satılması konusunda bir soruya, beis yoktur, şeklinde cevap verdiğini, Mushaf yazanların el emeklerini aldığını, nakletmiştir. İbnu'l-Hanefiyye'den yaptığı rivayette, Mushaf satma konusunda bir soruya, satmasında beis olmadığını, satılanın kağıt olduğunu nakletmiştir. Abdullah b. Şakik'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakletmiştir: Sahabe-i Kiram, Mushaf'ın satılışı konusunda cevaz vermezlerdi. Nahai'nin; 'Mushaf ne satılır, ne de miras bırakılır' sözünü de rivayet etmiştir. İbnu Müseyyeb'den yaptığı rivayete göre, bu zat Mushaf satışını hoş karşılamaz, kardeşine Mushafı yazmada yardım et, veya ona hibe et, dediğini nakleder. Ata tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Mushafları satın al, fakat satma. Mücahid'den yaptığı rivayette ise Mücahid, Mushafların satılmasını nehyetmiş, fakat alınmasına ruhsat vermiştir.

Buraya kadar yapılan nakillerde, selefin şu üç görüşte toplandığı ortaya çıkmıştır; Mushafın satılması kerih, alınması ise kerih değildir. Bize göre en doğru olan da budur. Nevevi, «Ş e r h u' l - M ü h e z z e b»inde bunu doğrulamış, bu görüşü Şafii hazretlerinin sözüyle, İbnu'l-Enbari'nin «Z e v a i d u' r-R a v d a» adlı eserinden nakletmiştir.

Rafii şöyle der: Denildiğine göre, Mushaf yazmadan dolayı alınan ücret, kağıdına ödenen ücrettir. Çünkü Allah kelamı alınıp satılmaz. Bir rivayete göre de alınan ücret, istinsah ücretidir.

Yukarıdaki iki sözün isnadı, İbnu'l-Hanefiyye ile İbnu Cübeyr'e dayanır. Burada üçüncü bir görüş daha vardır ki o da, hem yazma ücreti, hem de kağıt bedelidir. İbnu Ebi Davud, Şabi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Mushafın satılmasında bir beis yoktur. Çünkü satan, kağıt ile el emeğini satmaktadır.

5- Mushafa Layık Olan Hürmet Şekilleri

Şeyh İzzeddin b. Abdisselam, «K a v a i d» adlı eserinde şöyle der: Mushaf huzurunda ayakta durmak, Sahabe devrinde görülmese bile, bidati ha-

sene'dir. Bu konuda en doğru söz, Nevevi'nin «e t - T i b y a n» adlı eserinde ifade ettiği sözüdür. Nevevi, bu hareketin Kur'an'a tazim ve değer verme bakımından müstehap olduğunu kabul etmiştir.

Kur'an'ı öpmek müstehaptır. Çünkü İkrime b. Ebi Cehl Mushafı öperdi. Bazı ulema da Mushafın öpülmesini Haceru'l-Esved'in öpülmesiyle kıyaslamışlardır. Çünkü Mushaf, Allah'ın kullarına bir hediyesidir. Küçük çocuğun öpülmesi nasıl müstehapsa, Mushafın öpülmesi de meşrudur.

Ahmed b. Hanbel'den şu üç rivayet nakledilmiştir; Mushafı öpmek caizdir, müstehaptır. Mushafın öpülmesinde, hürmet ve ikram olsa bile, bu mevzuda kıyas yapmak doğru değildir. Bu yüzden Hz. Ömer, Haceru'l-Esved hakkında şöyle demiştir: Eğer seni Resûlüllah'ın öptüğünü görmeseydim, ben de öpmezdim.

Mushafa güzel koku sürülmesi, yüksek bir yere konması müstehaptır. Mushafın yastık yapılıp üzerinde uyunması haramdır. Çünkü bu hareket, Mushafı küçük düşürmek veya ihanet etmektir. Zerkeşi, Mushafa doğru ayak uzatmayı da haram sayar. İbnu Ebi Davud Sufyan'dan, Mushafın duvara asılmasının mekruh olduğunu nakleder. Ayrıca Dahhak'dan şöyle dediğini rivayet eder: Hadis-i Nebevi'ye, Mushafa ayırdığınız yüksek yer gibi bir yer ayırmayınız.

Sahih bir kavle göre Mushafı gümüşle süslemek caizdir. Beyhaki, Velid b. Müslim'in şöyle dediğini rivayet eder: Malik b. Enes'e Mushaf'ın gümüşle süslenip süslenemeyeceğini sordum; o da bize bir Mushaf getirerek şöyle dedi: Babamın bana, dedemden naklettiğine göre Sahabe-i Kiram, Hz. Osman zamanında Kur'an-ı cemettiler ve elindeki Mushafı göstererek, bu şekilde yaldızladılar, dedi. Sahih olan kavle göre, altın suyu ile yaldızlanmış Mushafı okumak, kadınlara caiz, erkeklere ise değildir. Bazı ulema yaldızlamanın, kabında değil, Mushafın kendisinde yapılacağına cevaz vermiştir. Doğru olan, hem kabının, hem de Mushafın yaldızlanmasındadır.

Mushafın yırtılan veya eskiyen yapraklarının değiştirme ihtiyacı duyulduğunda, bu yaprakların düşüp üzerine basılma endişesi olduğundan, bir kovuğa veya benzeri yerlere konulması caiz değildir. Harflerini kesmek, kelimelerini bölmek olacağından, Mushafı yırtmak caiz değildir; çünkü bu hareket yazılı âyetleri küçümsemek demektir. Halimi de bu görüştedir.

Halimi ayrıca şöyle demiştir: Mushafın kirlenen yapraklarını su ile yıkamak, veya bunları yakmakta beis yoktur. Çünkü Hz. Osman, içinde âyetler ve mensuh kıraatlar bulunan Mushafları yakmış, kimse buna karşı çıkmamıştır. Bazı ulema yıkamanın, yırtmaktan daha uygun olduğu görüşündedirler. Çünkü yıkanan yaprakların suyu, yere dökülmüş olur.

Kadı Hüseyin, «T a l i k»inde Mushafın yakılmasını kesinlikle yasaklamış-

tır. Çünkü yakmak, Mushafa karşı saygısızlıktır. Nevevi de bunun mekruh olduğunu söyler.

Bazı Hanefi fukahasına göre, eskiyen Mushaf yaprakları yakılmaz, bir yere çukur kazılıp gömülür. Üzerine basma ihtimali olduğundan, bu konuda iyi düşünmek gerekir.

İbnu Ebi Davud, İbnu Müseyyeb'in şöyle dediğini rivayet eder: Siz, mushafcık ve mescitcik demeyin; çünkü Allah'a ait olan her şey, büyüktür.

Şafii ve cumhur ulemaya göre; ister küçük, ister büyük olsun, abdestsiz iken Mushaf'a dokunmak haramdır. Çünkü Cenab-ı Hak, لايمسه الا المطهرون (Vakıa, 79.) buyurmuştur. Tirmizi ve diğer muhaddisler: "Kur'an'a temiz olmayan el sürmesin", hadisini rivayet etmişlerdir.

İbnu Mâce ve diğer muhaddisler, Enes'den merfuan şu rivayette bulunurlar: Bir kul öldükten sonra, kabrinde faydalandığı yedi şey vardır: Bunlar; ilim öğretmek, su akıtmak, kuyu kazdırmak, hurmalık yetiştirmek, mescid inşa etmek, ölümünden sonra kendisine istiğfar edecek evlad yetiştirmek veya bir Mushaf miras bırakmaktır.

YETMİŞ YEDİNCİ BÖLÜM

TEVİL VE TEFSİRİN MÂNASI, TEFSİRİN ŞEREFİ VE ONA DUYULAN İHTİYAÇ

Tefsir kelimesi, beyan ve keşf mânasına gelen الفسر masdarından tefil babında bir kelimedir. Gün aydınlandığında أسفر الصبح denildiği gibi, aydınlanma mânasına gelen السفر kelimesinden kalbedilmiştir. التفسرة kelimesinden olduğu da söylenir. Bu kelime, doktorun idrar tahlilinde, hastalığı keşfetmede kullandığı cam tüp mânasındadır.

Tevil, rucu mânasında, الاول masdarından alınan bir kelimedir. Tevil; âyeti muhtemel mânalarından birine tevcih etmektir. Tevil kelimesinin, siyaset mânasında olan الايالة masdarından geldiği de söylenir. Bir sözü tevil eden, o sözün inceliğine inen, taşıdığı mânayı yerinde kullanan kimse demektir.

Ulema, tefsir ve tevil kelimeleri hakkında farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Ebu Ubeyd ve bazı ulema, her iki kelimenin aynı mânada olduğu görüşündedir. Bazı ulema, tefsirle tevilin aynı mânada olduğu görüşüne katılmamışlar, hatta İbnu Habib en-Neysabüri: Zamanımızda o kadar çok müfessir ortaya çıktı ki onlara, tefsir ile tevil arasındaki fark sorulsa, buna cevap vermede aciz kalırlar, demiştir.

Ragıb İsfehani şöyle der: Tefsir, tevilden daha umumi mânadadır. tefsir; ekseriyetle kelimeler ve müfred mânalarında; tevil ise daha çok, kelimelerin mânası ve cümlelerde kullanılır. Tevil deyimi, daha ziyade ilahi kitaplarda, tefsir ise hem ilahi, hem de bunun dışındaki kitaplarda kullanılır. Bazıları tefsiri, kelimenin sadece bir mânasını açıklama; tevili de, bazı delillere dayanarak kelimeyi, muhtelif mânalarından birine tevcih etmektir, şeklinde tarif etmişlerdir.

Maturidi, bu kelimeleri şöyle tarif eder: Tefsir, şu kelimeden murad edilen kesin mâna şudur, Allahu Taâlâ bununla şunu kastetmiştir, şeklinde, şehadette bulunmaktır. Şayet bu mânaya geldiğini gösteren kesin bir delil varsa, bu tefsir, sahih bir tefsirdir. Tevil ise, kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın muradı budur, şeklinde şehadette bulunmadan, kelimenin muhtemel mânalarından birini tercih etmektir.

Ebu Talib Taglebi de bunları şöyle tarif eder: Tefsir; bir kelimeyi, hakiki

veya mecazi mânasiyle açıklamaya denir. Mesela صراط kelimesinin طريق kelimesiyle, الصيب kelimesinin المطر kelimesiyle tefsiri, buna misaldir. Tevil ise; kelimenin batını mânasının tefsiridir. Kelime, الاول masdarından alınmıştır; bir şeyin neticesine ulaşmak için aslına dönme mânasındadır. Tevil, murad edilen gerçek mânayı bildirmektir. Tefsir ise, murad edilen mânanın delilini bildirmektir. Kelime, murad edilen mânayı ortaya çıkarır, mânayı ortaya çıkaran da, tefsire işaret eden delildir. Buna örnek, ان ربك لبالمرصاد (Fecr, 14.) âyetidir. Âyetteki المرصاد kelimesi, bu kelimenin masdarından alınmış, murakaba mânasında tefsir edilmiştir. المرصاد kelimesi, mifal veznindedir. Bu âyetin tevili ise; Allah'ın emirlerini küçümsememek, bu emirleri yerine getirmede gaflete düşmekten sakınmak şeklindedir. Kelimenin lügat mânası dışında, kati delillerin bulunması, kelimede murad edilen mânanın açıklanmasını gerektirir.

İsbahani «T e f s i r»inde şöyle der: **Ulemaya göre, âyetin mânasını keşf ve muradını beyan etme demek olan tefsir,** bir kelimenin müşkil ve zahiri mânasına nazaran, daha umumi bir mânadadır. **Tevil, ekseriyetle cümlelerde yapılır.** Tefsir ise, ya السائبة ، البحيرة ve الوصيلة gibi garip kelimelerde veya اقيموا الصلاة واتوا الزكاة âyetinde olduğu gibi, izahı gerektiren veciz sözlerde veya انما النسيئ زيادة في الكفر **«(haram ayı) ertelemek küfürde daha ileri gitmektir.»** (Tevbe, 37.) ile البيوت من ظهورها (Bakara, 189.) âyetlerinde olduğu gibi, âyetin nüzulüne sebep olan olayı bilmek suretiyle bu olaydan dolayı âyetin ihtiva ettiği mânayı tasvir eden cümlelerde yapılır. Kelimenin tevili, bazen umumi, bazen de hususi mânada yapılır. Mesela, الكفر kelimesi, bazı âyetlerde mutlak inkar olarak umumi, bazı âyetlerde ise Allah'ı inkar olarak hususi mâna ifade eder. İman kelimesi de böyledir. Bazı âyetlerde mutlak mânada inanmak, bazı âyetlerde ise Allah'a inanmak mânasına gelir. Tevil ayrıca, müşterek mâna taşıyan kelimelerde yapılır. Mesela, وجد kelimesi الجدة ، الوجد ve الوجود mânasında kullanılmıştır.

Bazı ulema tefsirin rivayete; tevilin dirayete, dayanarak yapıldığını söyler.

Ebu Nasr el-Kuşeyri şöyle demiştir: Tefsir; tevile nazaran, rivayetlere uymak, onları duymak veya istinbata bağlı kalmak suretiyle yapılır.

Bir kısım ulema tefsiri şöyle tarif eder: Mânası Allah'ın kitabıyla açıklanan sahih sünnetle tayin edilen şeye, tefsir adı verilir. Böylece âyetin mânası kendiliğinden ortaya çıkmış, vuzuha kavuşmuş olur. Bu durumda âyeti tefsir edenin şahsi görüşüne veya bir başka mâna aramasına ihtiyaç kalmaz, âyetin mânasını olduğu şekilde kabul ederek, mânayı aşmaz. Tevil de, ilmiyle amil, edebî ilimlerde mahir olan bilginlerin, âyetlerdeki incelikleri bulup çıkarmalarıdır.

Aralarında Begavi ve Kevaşi'nin de bulunduğu bazı ulema şöyle der: Tevil; istinbat yoluyla, kitab ve sünnet'e muhalif olmadan, âyetteki mevcut mânayı,

bir önceki ve bir sonraki âyetin mânasına uyacak şekilde, mâna vermektir.

Bazı ulema da şöyle der: Istılahta tefsir; **âyetlerin nüzulü, bunların ihtiva ettiği çeşitli yönler ve olaylar, iniş sebeplerini bilmek, Mekki-Medeni, muhkem müteşabih, nâsih-mensuh, hususi-umumi, mutlak-mukayyed, mücmel-müfesser mânaları tesbit etmek, helal ve haram, vaad ve vaid, emir ve nehiy, ibretli ifade ve emsalu'l-Kur'an'a uymaktır.**

Ebu Hayyan bu konuda şöyle der: Tefsir; âyetlerdeki kelimelerin telaffuzu, işaret ettikleri mânalar, müfret ve terkip halindeki hükümleri, terkip halinde taşıdığı mânaları, bu mânalarla ilgili olan yönleri araştıran bir ilimdir. Tarifteki ilim kelimesinden kastımız, umumi mânada kastedilen ilimdir. Âyetlerdeki kelimelerin telaffuzu sözünden kastımız, kıraat ilmidir. İşaret ettikleri mânalar sözünden kastımız, bu kelimelerin delalet ettiği mânalardır. Bu husus müfessirin, tefsir ilminde muhtaç olduğu lügat ilmidir. Müfred ve terkip halindeki hükümleri sözünden kastımız; sarf, beyan ve bedi ilimleridir. Terkip halindeki hükümleri sözünden kastımız; kelimelerin hakiki ve mecazi mânalarıdır. Çünkü terkiplerindeki ifadenin zahiri, belli bir mânaya işaret ettiği halde, bu mânaya hamli mümkün olmadığından, mecazi mânaya hamledilir. Bu mânalarla ilgili yönleri sözünden kastımız; neshin, sebeb-i nüzûlün, mübhematı açıklayan kıssaların bilinmesidir.

Zerkeşi ise şöyle der: Resûlüllah'a nâzil olan Kur'an'ın mânalarını açıklamak, ihtiva ettiği hükümleri çıkarmaktır. Bunu yapabilmek için; lügat, nahiv, sarf, ilmi-i beyan, usül-i fıkıh ve kıraat ilmine müracaat edilir, ayrıca sebeb-i nüzul ile nâsih-mensuh'a ihtiyaç duyulur.

1- Tefsire Duyulan İthiyaç

Tefsire duyulan ihtiyaç konusunda bazı ulema şöyle der: Şurası bilinen bir gerçektir ki Allah kullarına, anladıkları dille hitap etmiştir. Bu yüzden her resûlü, içinde bulunduğu milletin diliyle göndermiş, Kitabını onların diliyle indirmiştir. Tefsire duyulan ihtiyaç konusu, bazı kaideler verildikten sonra ele alınacaktır. Bu kaideler şunlardır: Kitap yazan herkes, şerhe ihtiyaç duyulmaksızın bizatihi anlaşılması için yazar. Bir kitabın şerhinde, şu üç yönde ihtiyaç duyulur:

1- Müellifin geniş bir bilgiye sahip olmasıdır. Müellif, bu geniş ilminden dolayı, veciz bir kelimede dakik mânaları toplar. Belki bu yüzden murad ettiği mânanın anlaşılması güçleşir. Cümlelerindeki bu güç mânayı ortaya çıkarmak için şerhi gerekir. Bu bakımdan müellifin, eserini bizzat şerhetmesi, murad ettiği mânanın anlaşılması bakımından, bir başkasının şerhinden daha açık olur.

2- Müellif, bir meselenin bazı yönlerini veya ona bağlı sebeplerde açıklık olduğu düşüncesiyle, bunlara fazla dikkat etmeyebilir. Veya, üzerinde dur-

duğu mesele, ayrı bir ilim konusu olabilir. Bu durumda eserin kapalı yönlerini açıklamak üzere, şarihe ihtiyaç duyulur.

3- Bir kelimenin mecazi, lafzan müşterek veya iltizami mânaları gibi, farklı mânaya gelme ihtimalinin bulunmasıdır. Bu durumda eser, müellifin gayesini ve tercihini açıklamak üzere şarihe ihtiyaç duyar. Bir eserde; müellifin unuttuğu, hataya düştüğü, bir şeyi tekrar ettiği veya müphem bıraktığı mânalar her zaman görülebilir. Bu yüzden eser, bu gibi hususlara açıklık getirmek üzere, şarihe ihtiyaç duyar.

Bu hususu açıkladıktan sonra şunları söyleyebiliriz: Kur'an, Arapça'nın en fasih olduğu bir zamanda nâzil olmuştur. Bu dili konuşanlar, Kur'an'ın zahiri manası ve ahkamını kolayca anlıyordu. Fakat batıni mânasındaki incelikleri ise, Resülülllah'dan sorup öğrenmekle anlayabiliyorladı. Mesela Sahabe; ولم يلبسوا ايمانهم بظلم **«..imanlarına zulüm karıştırmayanlar..»** (Enam, 82.) âyeti nâzil olduğunda, âyetin zahiri mânasına kapılarak: Hangimiz, nefsimize zulmetmiyoruz?» dediler. Resülüllah (s.a.v.) sordukları bu âyeti, ان الشرك لظلم عظيم **«..şirk elbette büyük bir zulümdür.»** (Lokman, 13.) âyetini delil getirerek tefsir etmiştir. Ayrıca Hz. Âişe Resûlüllah'a (İnşikak, 7-8.) âyetlerindeki kolay hesabın ne olduğunu sorduğunda Resülüllah: Bu bir arzdır, buyurmuştur. Başka bir misal de, Adiyy b. Ebi Hâtim'in Resûlüllah'a sorduğu beyaz, siyah iplik meselesidir. Sahabe-i Kiram, Kur'an'ın mânasını anlamada Resûlüllah'ın tefsirine muhtaç oldukları gibi, aynı ihtiyacı biz de duymaktayız. Buna ilaveten Sahabe'nin, zahiri hükümlerde ihtiyaç duymadıkları tefsire, bizler ihtiyaç duymaktayız. Bu noktada eksikliğimiz, Arap dilinin hususiyetlerini iyice öğrenmeden, Kur'an'ı anlamadaki acizliğimizdir. Bu bakımdan bizler, tefsire en çok muhtaç olan kimseleriz. Şurası bilinen bir gerçektir ki, bazı âyetlerin tefsiri; veciz ifadeleri genişletmek, mânalarını açıklamakla yapıldığı gibi, bazılarının tefsiri de, muhtemel mânalardan birini tercih etmekle yapılır.

Huveyyi şöyle der: Tefsir ilmi, hem zor, hem de kolay bir ilimdir. Tefsirin zorluğu, değişik yönlerden kendini gösterir. Burada en önemli zorluk, Kur'an'ın Allah kelamı olmasıdır. İnsan, Allah'ın muradına, Kur'an'ı dinlemekle ulaşamaz. Ayrıca muradını anlamak için, Allah'a vasıl imkanı da yoktur. Halbuki, darb-ı mesel veya şiirler böyle değildir. İnsanın bunları, sahibinin ağzından duyup öğrenmesi veya bunları duyan birinden duyması mümkündür. Kur'an'ın tefsiri ise kesindir; ancak Resûlüllah'tan duymakla bilinir. Kur'an'ın az sayıdaki âyetleri hariç, Allah'ın muradını anlamak zordur. Allah'ın murad ettiği mânayı bilmek, bazı emare ve delillere muhtaçtır. Bundaki hikmet Allah'ın kullarını Kitabı üzerinde düşünmeye sevketmek istemesidir. Bu yüzden Resûlüne, her âyetteki muradını açıklamayı emretmemiştir.

2- Tefsir İlminin Şerefi

Tefsir ilminin şerefi, bilinen bir gerçektir. Cenab-ı Hak: يؤتي الحكمة من يشاء، ومن يؤت الحكمة فقد أوتي خيرا كثيرا **«Dilediğine hikmeti verir. Hikmet verilen kimseye çok hayır verilmiştir.»** (Bakara, 269.) buyurmuştur.

İbnu Ebi Hâtim ve diğer muhaddisler, İbnu Ebi Talha tarikıyle İbnu Abbas'ın يؤتي الحكمة âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: Âyetteki hikmet kelimesi, Kur'an'ın nâsihi-mensuhunu, muhkem ve müteşabihini, ilk ve son inen âyetlerini, helal ve haram ile emsalini bilmek mânasındadır.

İbnu Merdevyh, Cuveybir tarikıyle, Dahhak'ın İbnu Abbas'dan merfuan yaptığı rivayette يؤتي الحكمة âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: Âyetteki hikmet, Kur'an'dır. İbnu Abbas bunun, Kur'an'ın tefsiri olduğunu söyler. Çünkü bu tefsiri iyiler de, facirler de okur.

İbnu Ebi Hatim, Ebu'd-Derda'nın يؤتي الحكمة âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: Âyetteki hikmet, Kur'an'ı okumak üzerinde düşünmek mânasındadır. Bu rivayetin bir benzerini İbnu Cerir, Mücahid, Ebu'l-Âliye ve Katade'den rivayet etmiştir.

وتلك الأمثال نضربها للناس وما يعقلها إلا العالمون **«Biz bu misalleri insanlara anlatıyoruz ama; onları bilenlerden başkası düşünüp anlamaz.»** (Ankebut, 43.) âyeti hakkında İbnu Ebi Hâtim, Amr b. Mürre'nin şöyle dediğini nakleder: Kur'an-da bu âyet kadar beni hüzünlendiren bir âyete rastlamadım; çünkü mânasını bilmediğim âyetler vardır.

Ebu Ubeyd, Hasan-i Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Allah, indirdiği her âyetin, kimin hakkında indiğini ve âyetten murad ettiği mânanın bilinmesini ister.

Ebu Zerri'l-Herevi, «F e d a i l u' l - K u r' a n» adlı eserinde Said b. Cübeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ı okuyup da tefsirini bilmeyen, şiiri hızlıca okuyan Arabi gibidir. Beyhaki ve diğer muhaddisler, Ebu Hüreyre'den merfuan şu rivayette bulunmuşlardır: Kur'an'ın irabını yapınız, garip kelimelerini öğreniniz. İbnu'l-Enbari, Hz. Ebubekr'in şöyle dediğini nakleder: Kur'an'dan bir âyetin irabını yapmam, o âyeti ezberlememden daha iyidir. Yine Abdullah b. Bureyde'den yaptığı rivayette, Ashab'dan birinin şöyle dediğini nakleder: Bir âyetin irabını yapmak için kırk gün yolculuk yapacagımı bilsem, bu yolculuğa katlanırdım. Ayrıca, Şabi tarikıyle şöyle dediğini rivayet eder; Hz. Omer: Kur'an'ı okuyup irabını yapan kimse, Allah katında şehidlik mertebesine nail olur, buyurmuştur.

Bu rivayetlerden sonra şunu ilave etmek isterim: Bana göre rivayetler, Kur'an'ın tefsirini ve açıklamasını teşvik eden âyetlerdir. İrab, nahiv ilminde sonradan çıkan bir ıstılahtır. Çünkü Sahabe-i Kiram konuştukları dili çok iyi bil-

diklerinden, irab bilmelerine ihtiyaç yoktu. İbnu Nakib'in de aynı görüşte olduğunu gördüm. İbnu Nakib, bunun sınai irab olduğunu söylerse de, bu görüşü yerinde değildir. Kur'an'ın irabına dair Silefi, «e t - T u y u r a t»ında İbnu Ömer' den merfuan şu rivayeti nakleder: Kur'an'ın irabını yapınız, size tefsirini öğretir.

Ulemanın icmaına göre tefsir, farz-ı kifayedir, şeri ilimlerden üçünün en önemlisidir.

İsbahani şöyle der: İnsanın yapacağı en şerefli hizmet, Kur'an'ı tefsir etmektir. Bu sözü şöyle açıklayabiliriz: Bir sanatın değeri, kuyumculukta oluduğu gibi, o sanatın kendisindedir. Çünkü kuyumculuk, deri tabaklama mesleğinden daha üstündür. Kuyumcu altın ve gümüşle uğraşırken, tabakçı ölü hayvan derileriyle uğraşır. Bir sanatın değeri; tıp ilminde olduğu gibi, sanatın gayesine bağlıdır. Mesela tıp ilmi, çöpçülükten daha şereflidir. Çünkü gayesi, insanın sıhhatiyle uğraşmaktır. Çöpçunün gayesi temizliği sağlamaktır. Sanatın değeri ayrıca, fıkıh ilminde olduğu gibi, duyulan ihtiyacın derecesine göre olur. Tıbba nazaran fıkıh ilmi, çok ihtiyaç duyulan bir ilimdir. İnsan her hal ü karda fıkıh ilmine muhtaçtır. Çünkü din ve dünya hayatını ıslah ederek nizama koyan, tıp ilmi değil, fıkıh ilmidir. Tıbba ancak, bazı anlarda, bazı kimseler muhtaçtır.

Bu husus anlaşılınca tefsir ilmi hakkında şunları söyleyebiliriz: Tefsir ilmi, şu üç yonden şerefe sahiptir:

a– Mevzuu yönüyledir; tefsirin mevzuu, her hikmetin kaynağı, her faziletin aslı olan, Allah kelamıdır. Kur'an'da önceki milletler kadar, sizden sonrakilerin de haberleri, aranızda cari olan hükümler vardır. Kur'an ne kadar okunsa bıkılmaz, hikmetleri tükenmek bilmez.

b– Gayesi yönüyledir; tefsirin gayesi, Allah'ın emirlerine sımsıkı sarılmak ebedi saadete ermektir.

c- Duyulan ihtiyaçtır; çünkü dünya ve ahiretle ilgili her türlü olgunluk, dini ve dünyevi ilimlerle sağlanır. Bütün bunlar, Kur'an'da mevcut ilme dayanır.

YETMİŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM

MÜFESSİRDE ARANAN ŞARTLAR
VE
UYMASI GEREKEN ESASLAR

Bu konuda ulema şöyle der: Kur'an-ı Kerimi tefsir etmek isteyen kimse, âyetlerinin tefsirini önce Kur'an'da arar. Çünkü Kur'an'ın bir yerinde mücmel olarak geçen bir âyet, başka bir yerde tefsir edilmiştir. Keza bir sûrede muhtasar olarak geçen bir âyet, Kur'an'ın bir başka sûresinde genişçe anlatılmıştır.

İbnu'l-Cevzi, Kur'an'ın bir suresinde mücmel olan âyetin, diğer bir sürede açıklandığına dair bir kitab telif etmiştir. Mücmel bahsinde bu kitab'dan bazı misaller vermiştim. Eğer müfessir tefsirini Kur'an-ı Kerimde bulamazsa, sünnette arar. Çünkü sünnet, Kur'an'ın tefsiri ve izahıdır. Nitekim İmam Şafiı şöyle demiştir: Resûlüllah'ın verdiği her hukum, Kur'an'dan aldığı mânadır. Çünkü Allahu Taâlâ انا انزلنا اليك الكتاب بالحق لتحكم بين الناس بما أراك الله «**Biz kitabı sana hak olarak indirdik ki insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin**» (Nisâ, 105.) buyurmuştur. Resülüllah (s.a.v.) ise: Şunu iyice bilin ki bana, Kur'an'la birlikte bir benzeri verilmiştir; o da sünnettir, buyurmuştur. Eğer müfessır, âyetin tefsirini sünnette de bulamazsa, Sahabe'nin sözlerine müracaat eder Çünkü Sahabe, Kur'an-ı Kerimin nüzulü esnasında geçen olaylara ve sebeplere şahid oldukları, Arap diline hakimiyetleri, gerçek ilim ve amel-i salih üzere olmaları sebebiyle, tefsirini en iyi bilenlerdir. Hakim «M ü s t e d r e k»inde bu hususu şöyle açıklar: Vahyin nüzulüne şahid olan Sahabe'nin tefsiri, merfu haber hükmündedir.

İmam Ebu Talib et-Taberi «T e f s i r»inin mukaddimesinde müfessirde aranan şartlar hakkında şöyle der: Müfessirde aranan ilk şart, inancının saglam olması ve dinin esaslarına bağlı kalmasıdır. İnancı hususunda tenkide uğrayan bir kimseye dünya işlerinde güven duyulmazken, din hususunda nasıl güven duyulur? Ayrıca dünya işleri hakkında verdiği bilgilere, dinen güven duyulmazken Allah'ın kelamı hakkında verdiği bilgilere nasıl güven duyulur? Eğer bu kimse ilhad ile itham olunmuş ise, fitne çıkarmasından, ardniyeti ve hilesinden emin olunamaz. Rafizi'lerin aşırıları ile Batınilerin durumu aynen böyledir. Eğer

o, nefsani arzularına kapılmış ise, bu arzuları istikametinde hareket etmeyeceğinden kimse emin olamaz. Bu aynen, Kaderiyye'nin durumu gibidir. Onlardan biri tefsir sahasında bir eser yazdığında gayesi; bu konuda yeterli bilgisi olmayan kimseleri, selefe tabi olmaktan ve hidayet yolunu tutmaktan alıkoymaktır. Bu durumda müfessirin, Hz. Peygamber'den, Ashab'ından ve tabiundan yapılan nakillere dayanması, sonradan ortaya çıkan uydurma haberlerden de uzak durması gerekir.

Bir âyetin tefsirinde Sahabe kavlinin birbirinden farklı olduğu görülürse, aralarını telif etmek de mümkün ise, bu kaviller telif edilir. Mesela Sahabenin Fatiha sûresinde geçen الصراط المستقيم âyeti hakkındaki kavilleri aynı noktada toplanmaktadır. Müfessir bu kavillerden, diğerini de içine alan bir kavli seçer. Böylece, Kur'an'ın ifadesi ile Enbiyanın tabi olduğu hidayet arasındaki zahiri fark, ortadan kalkmış olur.

Müfessir; ister Resûlüllah'ın ister Hz. Ebubekir veya Hz. Ömer'in tefsire dair sözlerini alsın, âyeti Allah'ın muradına uygun bir şekilde tefsir etmiş olur. Eğer kaviller arasında farklılık olur, bunların telafisi de mümkün olmazsa müfessir, hakkında bir haber sabit olan görüşü tercih eder. Eğer nakli bir haber bulunamazsa, istidlal yoluyla bir görüş çıkabilirse, bu görüşü tercih eder. Mesela; huruf-i mukatta'nın mânası hakkında ileri sürülen görüşlerden, bu harflerin kasem harfi olduğunu söyleyenin görüşü, tercih edilir.

Şayet, murad edilen mânaya ait deliller arasında bir fark olursa müfessir, bu konuda bir karışıklık olduğunu bilir. Allah'ın bu harflerden murad ettiği mânaya inanır, bu mânayı kendine göre tayin etmeğe çalışmadan, mücmel mâna veya müteşabih âyet olarak kabul eder.

Müfessirde olması gereken şartlardan biri de, doğru bir tefsir yapabilmesi için, kullandığı ifadelerin âyetin tefsirine uygun ifadeler olmasıdır. Çünkü Cenab-ı Hak, والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا **«Ama bizim uğrumuza cihad edenlere biz yollarımızı açarız..»** (Ankebût, 69.) buyurmuştur. Müfessirin gayesi, dünya menfaatlarından uzak olduğu sürece, halisane olur. Şayet dünyaya rağbet edecek olursa, yaptığı tefsir kendisini istediği gayeye ulaştıramayacağı gibi, yanlış bir amelde de bulunmuş olur.

Bütün bu şartlara ilaveten müfessir, âyetlerdeki muhtelif mânalara dikkat etmek suretiyle, irab kaidelerini de iyice bilmesi gerekir. Yaptığı tefsire uyarak, ister hakikat, ister mecaz olsun, dilin asli yapısından uzaklaşırsa, tefsiri geçersiz olur. Bazı müfessirler قل الله ثم ذرهم (Enam, 91.) âyetini **Allah de, onları kendi haline bırakıver,** şeklinde tefsir etmiş, âyetteki haber cümlesinin mahzuf olduğunu düşünememiştir. Halbuki âyetin takdiri, **Kur'an'ı Allah indirdi de, sonra onları kendi haline bırakıver,** şeklindedir. Buraya kadar verilen bilgiler, Ebu

Talib'den alınmıştır.

İbnu Teymiyye, Usul-i Tefsire dair yazdığı kitabında şöyle der: Resûlüllahın Sahabe'ye, Kur'an'ın kelimelerini açıkladığı gibi, mânasını da açıkladığının bilinmesi gerekir. لتبين للناس ما نزل اليهم «..kendilerine indirileni açıklayasın diye.» (Nahl, 44.) âyeti bunu ifade etmektedir.

Ebu Abdirrahman es-Sülemi şöyle der: Osman b. Affan, Abdullah b. Mesud gibi bize Kur'an okumasını öğreten Sahabiler, Resûlüllah'dan on âyetin mânasını öğrenip amel etmedikçe, başka âyetlere geçmezler; **Biz Kur'anı, ilmi ve ameliyle birlikte öğrendik,** derlerdı. Bu yüzden bir sûrenin ezberlenmesi, uzun bir zaman alırdı. Ahmed b. Hanbel, «M ü s n e d»inde rivayet ettiğine göre, Enes şöyle demiştir: Sahabe'den biri Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini ezberlediğinde, onların bu ezberi gözümüzde büyürdü. Ahmed b. Hanbel, «M u v a t- t a»ında, İbnu Ömer'in Bakara sûresini sekiz senede ezberlediğini rivayet etmiştir. Sahabe'nin bu davranışı, كتاب انزلناه اليك مبارك ليدبروا اياته **«(Bu Kur'an), çok mübarek bir kitap'tır. Onu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler..»** (Sâd, 29.), افلا يتدبرون القرآن **«Kur'an'ı dünmüyorlar mı?..»** (Nisâ, 82.) âyetlerine dayanır. Çünkü mânasını anlamadan âyetler üzerinde düşünmek, mümkün değildir.

Tıb veya matematik gibi belli bir ilim dalında yazılan kitapları okuyanların, bu kitablara ait şerhlerden istifade etmeden okumaları mümkün değilken, Mü-minlerin temel kitabı olan, kurtuluş ve saadetlerini sağlayan, dünyevi ve uhrevi işlerinde kendilerine destek olan Allah kelamı, nasıl olur da tefsire muhtaç olmaz! Kur'an'ın tefsiri hususunda, Sahabe-i Kiram arasında, gerçekten az denecek kadar ihtilaf mevcuttu
Tabiun arasında bu ihtilaf, Sahabeye nazaran biraz daha fazla olmuşsa da bu, daha sonrakilerin yanında gene de az sayılır.

1– Tabiun Tefsiri

Tabiun müfessirleri, tefsire dair bilgilerin tamamını, Sahabe'den öğrenmişler, sadece âyetler hakkında istidlal ve istinbatta bulunmuşlardır. Selef uleması arasında, tefsire dair ihtilaflar çok azdır. Aralarındaki ihtilafın çoğu, birbirine zıt mânada olan ihtilaf değil, nevi ihtilafına dayanır. Bu ihtilaf ta ikiye ayrılır:

a– Tabiun'dan birinin, âyetten anladığı mânayı, hocasınınkinden farklı olarak ifade etmesidir. Bu da farklı bir mâna vermekten ziyade, kelimeleri değişik şekilde açıkladıklarını gösterir. Mesela; الصراط المستقيم âyetini bazıları, Kurana ittiba, bazıları da İslama ittiba mânasını vermişlerdir. Netice itibariyle her iki tefsir, aynıdır. Çünkü İslam dinine ittiba demek, Kur'an'a ittiba demektir. Fakat bu tefsiri yapanlar, birbirinden farklı vasıflarda bulunmuşlardır. الصراط kelimesi-

nin ayrıca, uçüncü bir vasfı da bulunmaktadır. Bazıları صراط kelimesinin; ehli sünnet ve'l-cemaat, ubudiyyetin, Allah'a ve Resûlüne itaat olduğunu, söylemişlerdir. Bunların hepsi, aynı gerçeği ifade etmiş, fakat her müfessir, kelimeyi değişik sıfatlarla vasıflandırmıştır.

b– Her müfessirin, umumi mânadaki kelimenin temsil yoluyla bir yönünü açıklaması, umumi veya hususi mânasında bir tahdide gitmeksizin, muhataba bu kelimenin sadece mânasını hatırlatmasıdır. Mesela; ثم اورثنا الكتاب الذين اصطفينا **«Sonra Kitab'ı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik..»** (Fâtır, 32.) âyeti bu nevi tefsire bir misaldir. Şurası bir gerçektir ki, nefsine zülmeden kimse, dini vecibeleri yerine getirmeyen, yasakları çiğneyen kimse demektir. Muktesid ise, dini vecibeleri yerine getiren, haramdan uzaklaşan mânasındadır. Sâbık ise, dini vecibelerle birlikte hasenatı da yaparak, bu yolda daima yarışan kimse demektir. Muktesid olanlar, ashab-ı yemin, sabıklar ise, Allah'ın emirlerini yerine getirmede yarışanlardır.

Bu âyeti tefsir edenler, Allah'a itaat nevilerinden birini zikrederler. Mesela bir müfessir sabık kelimesini, namazı ilk vaktinde kılan, muktesidi, namazı vaktinde kılan, nefsine zulmedeni ise, ikindi namazını güneşin batışı sırasında kılan şeklinde tefsir etmiştir. Bir başka müfessir de, sabık kelimesini zekatıyla birlikte sadaka veren, muktesid kelimesini, sadece zekatını veren, nefsine zülmedeni ise, zekatını vermeyen şeklinde tefsir etmiştir.

2– Selef Tefsirinde İhtilaf

Tefsirin nevileri konusunda zikrettiğimiz bu iki husus, bazen isim ve sıfatların nevilerini, bazen de kelimedeki mânaların bir kısmını ifade eder. Görünürde ihtilaf gibi kabul edilen selef ulemasının tefsiri, umumiyetle böyledir.

Selef arasında görülen ihtilaf, kelimenin iki mânaya muhtemel olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ihtilaf, kelimenin lügat yönünden birkaç mâna ifade etmesinde görülür. Mesela; قسورة kelimesi, hem bir şey atan, hem de arslan mânasında, عسعس kelimesi, hem gecenin başlaması, hem de bitmesi mânasındadır. Ya da, ikimânaya uygun düşmesinde görülür. Fakat bununla, iki neviden veya iki şahıstan biri murad edilir; ثم دنى فتدلى (Necm, 8.) âyetindeki zamirlerle, الفجر . الشفع . الوتر . ليال عشر ve benzeri kelimeler, buna misaldir. Bu gibi kelimelerde, selef ulemasının verdiği mânalar doğru olabileceği gibi, olmayabilir de.

Verilen mânanın doğru olması, ya âyetin iki kere nâzil olmasındandır. Bu durumda bazen biri, bazen de diğeri kastedilir. Ya da, kelimenin müşterek mânalı olmasındandır. Bu kelimede, her iki mânanın murad edilmesi mümkündür. Veyahut, kelimenin her iki mânaya uygun düşmesindendir. Bu takdirde, tahsisi-

ni gerektiren bir sebep yoksa, umumi mânada olur. Bu üçüncü neve göre, kelimenin iki mânası da sahih olursa, bu kelime ikinci neve girmiş olur.

Selef ulemasından rivayet edilen, bazı ulema tarafından ihtilaflı görülen kaviller, bir mânanın birbirine yakın kelimelerle anlatılmasından ileri gelmektedir. Mesela bazı müfessirler تبسل kelimesini تحبس şeklinde tefsir ederken, bazıları da ترتهن kelimesiyle tefsir etmişlerdir. Her iki kelime, mâna bakımından birbirine yakın kelimelerdir.

İbnu Teymiyye, tefsirdeki ihtilaf iki nevidir, şeklinde bir başlık açarak şöyle demiştir: Birincisi; sadece nakle dayanan ihtilaftır. bu da Resûlüllah'dan, Sahabe veya tabiun'dan gelen haberlerde görülür. Bunlar arasında, sahih olanla olmayanın bilinmesi mümkün olduğu gibi, mümkün olmayan rivayetler de mevcuttur. Sahih rivayetlerin zayıf rivayetlerden ayrılması mümkün olmayan bu son kısmın çoğunu, bilinmesinde fayda olmayan rivayetler teşkil eder. Bunlar; Ashab-ı Kehf'in köpeğinin rengi ve ismi; kesilen inekten öldürülene dokundurmak üzere alınan parçanın ne olduğu, Nuh'un inşa ettiği geminin eni-boyu ve kullanılan kerestenin cinsi, Hızır'ın öldürdüğü çocuğun ismi gibi hususlardır. Bu gibi rivayetler, nakille bilinen rivayetlerdir. Resûlüllah'dan sahih olarak nakledilen rivayetler kabul edilir, sahih olmayanlar kabul edilmez. Ka'b ve Vehb b. Münebbih gibi ehl-i kitab ulemasından yapılan rivayetler, ne tasdik ne de tekzib edilir. Çünkü Resûlüllah bu hususta şöyle buyurmuştur: Ehl-i kitab, size bir şeyden bahsederse onları ne tasdik edin, ne de yalanlayın.

Tabiun müfessirlerinden nakledilen bazı rivayetler, ehl-i kitap'tan aldıklarını zikretmeseler bile, aynen ehl-i kitab'ın nakilleri gibidir. Tabiun kavillerinde ihtilaf mevcutsa, bu kaviller hüccet sayılmaz. Şayet aynı konuda Sahabe'den sahih bir rivayet mevcutsa, tabiundan nakledilen rivayete nazaran, Sahabe kavli tercih edilir. Çünkü Sahabenin bunu ya Resûlüllah'dan bizzat veya Resûlüllah'dan bizzat duyan birinden duyma ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü Sahabenin tabiun'a nazaran ehl-i kitab'dan yaptığı nakiller, çok azdır. Bu durumda Sahabenin kendisine ait sözünü nasıl olur da ehli kitab'dan almıştır, denilir? Halbuki Sahabe, ehli kitabı tasdikten menedilmiştir.

3– Batıl Tefsir Şekilleri

Sahih olduğu bilinen rivayetler, Allaha şükür pek çoktur. İmam Ahmed; Tefsir, destan ve savaş hikayelerinin aslı yoktur, demiş olsa bile, tefsire dair haberlerin çoğu mürseldir, şeklinde ifade etmiştir.

Nakille değil, istidlal yoluyla bilinen rivayetlerin çoğu, iki yönden hatalıdır. bu hata; Sahabe, tabiun ve tebeitabiun tefsirlerinden sonra yapılmağa başlanmıştır. Bu üç neslin sözleriyle yapılana tefsirlerde, şu iki hususla ilgili rivayetler

bulmak hemen hemen mümkün değildir. Mesela: Abdurrazzak, Firyabi, Vaki b. Cerrah, Abd b. Humeyd, İshak b. Rahaveyh ve benzeri müfessirlerin tefsirleri, bu kabil tefsirlerdendir. Bu iki husustan biri, müfessirin kendine göre bir mâna bulup âyetleri buna göre tefsir etmesidir. İkincisi de, Kur'an-ı Resûlüllah'ın sözlerini dikkate almadan, muradını desteklemek üzere Arapça bilen herhangi kimsenin sözüyle tefsir etmesidir. Birinci kısımdaki müfessirler, âyetlerin ifade ettiği mânayı dikkate almaksızın, kendi görüşlerine uygun mânaya değer vermişlerdir. Diğerleri ise, sadece lafza bağlı kalmışlar, Resûlüllah'ın sözlerine ve âyetin siyakına bakmaksızın, Arap diline uygun olan mânaya yönelmişlerdir. Bunların yaptığı çoğu hatalar, kelimenin lügat mânasına bağlı kalmalarındandır. Nitekim önceki müfessirler de aynı hataya düşmüşlerdir. Mânaya önem vererek Kur'an-ı tefsir eden müfessirlerin yaptığı çoğu hatalar, diğer kısımdaki müfessirlerin düştüğü hata gibi, tefsir ettikleri mânanın doğruluğuna güvenmelerinden zuhur etmiştir. Birinciler mânayane kadar önem vermişlerse, ikinciler de o nisbette lafza önem vermişlerdir. Birinciler, iki grupta toplanır; bir kısmı âyetleri ifade ettikleri mânadan ayırarak tefsir ederler, diğer kısmı ise, âyette bulunmayan veya murad edilmeyen mânaya hamlederek tefsir ederler. Her iki durumda vermek istedikleri müsbet veya menfi mâna batıl olabilir, hem delilleri, hem de verdikleri mâna hatalı olur; veya gerçek olabilir. Bu durumda hatalar, verdikleri mânada değil, kullandıkları delillerde görülür.

Her iki durumda hata edenler, bidat ehlinden olanlardır. Bunlar kendi batıl mezheplerine inanmışlar, bunu Kur'an'a aktarmışlar, kendi görüşlerine göre Kur'an'ı tefsir etmişlerdir. Halbuki ne Sahabe, ne de tabiun'dan kendi görüş ve tefsirlerini destekleyen bir müfessir yoktur. Bunlar, mezheplerinin görüşleri istikametinde tefsirler yazmışlardır. Abdurrahman b. Keysan, Cubbaî, Abdulcebbar, Rummani, Zemahşeri ve benzerleri, bu nevi tefsir yazanlardandır.

Bu müfessirler arasında, Zemahşeri gibi, ifadesi güzel, pek çok kimsenin fark edemiyeceği şekilde cümleleri arasına sinsice bidatlerini yerleştirenler de vardır. Zemahşeri, ehli sünnet müfessirlerinin çoğuna, mezhebinin batıl tefsirlerini kabul ettirmiştir. Fakat İbnu Atıyye ve benzeri müfessirler, bidatten uzak, ehli sünnete bağlı tefsir yazmışlardır. Şayet İbnu Atıyye tefsirinde selef'den yaptığı rivayetleri, usulüne uygun olarak zikretseydi, tefsiri daha mükemmel olurdu. İbnu Atıyye nakillerin çoğunu, tefsirlerin en mükemmel ve en değerlisi olan İbnu Cerir et-Taberi'nin tefsirinden almıştır. İbnu Atıyye, selef'den naklettiği rivayetler üzerinde fazla durmadan, kelam ulemasının sözlerini zikretmiştir. Oysa kelam uleması, ehli sünnete Mutezile'den daha yakın olmakla beraber, Mutezile mezhebine yakın bir usul seçmişlerdir. Kelamcılar her ne kadar bu usulü benimsemişlerse de, Mutezile ile aynı fikirde olmadıklarını da kabul etmek

gerekir. Sahabe ve tabiun müfessirleri âyetin tefsirini verdikleri halde, sonradan gelen bazı müfessirler, inandıkları mezhebe göre, farklı sözlerle âyeti tefsir etmişlerdir. Âyetlerin bu şekilde tefsiri, Sahabe ve tabiun'un tefsir usulü değildir. Sahabenin usulüne uymadan tefsir edenler, Mutezile gibi bidat ehlinin tefsirine ortak olmuşlardır.

Özet olarak diyebiliriz ki, Sahabe ve tabiun'un tefsir şeklinden ayrılıp, eserlerini buna muhalif olarak yazanlar, hataya düştükleri kadar, bidate de saplanmışlardır. Zira, Sahabe-i Kiram, Kur'an'ın mânasını ve tefsirini en iyi bilen kimseler olduğu gibi, Resûlüllah'ın hak olarak getirdiklerini de en iyi bilenlerdi. Âyetin mânasında değil, delilde hata edenlerin çoğu; sûfiler, vaizler ve fukahadır. Bunlar Kur'an'ı, aslında sahih mânalarla tefsir etmişlerse de Kur'an, onların işaret ettiği mânada değildir. Mesela Sülemi'nin «H a k a i k»ı bu gibi tefsirlerle doludur. Eğer verdikleri mâna, batıl mânalar ise, tefsirleri birinci kısım tefsirler arasına girer. Bunlar İbnu Teymiyye'den özet olarak nakledilen bilgilerdir. Bu görüşler, gerçekten nefis görüşlerdir.

4- Tefsirin Ana Kaynakları

Zerkeşi, «B u r h a n»ında şöyle der: Kur'an'ı tefsir etmek isteyenin istifade edeceği pek çok kaynak vardır. Bunların en önemlisi, şu dört ana kaynaktır:

a- İlk kaynak, Resûlüllah'ın sünnetidir. Resûlüllah'dan nakil, herkesçe bilinen makbul tefsirdir. Fakat, Sünnete karışmış çok sayıdaki zayıf veya mevzu hadislerden sakınmak gerekir. Bu bakımdan İmam Ahmed: Tefsir, destan ve savaş hikayeleri gibi üç nevi kitabın aslı yoktur, demiştir. Talebelerinden bazıları bu sözünü şöyle açıklamışlardır: Üstadın bundan gayesi, bu kitaplardaki nakillerin çoğu, muttasıl sahih senedlerle rivayet edilmemiş olmasındandır. Bununla beraber tefsire ait pek çok sahih rivayetler mevcuttur. Mesela Enam sûresindeki zulüm kelimesinin şirk ile tefsiri, ayrıca İnşikak sûresi 8. âyetteki kolay hesabın, hemen biten hesap ile tefsiri, Enfâl sûresi 60. âyetteki kuvvet kelimesinin atmak ile tefsiri bu kabildendir.

Derim ki: Bu gibi tefsirler, gerçekten azdır. Hele merfu senedle rivayet edilenler azdır. Kitabın sonunda, inşaallah bunları ayrıca zikredeceğim.

b- İkinci kaynak, Sahabe'nin sözüdür. Hakim «M ü s t e d r e k»inde zikrettiği gibi, Sahabe kavli, merfu hadis hükmündedir. Hanbeli ulemasından Ebu'l-Hattab şöyle der: Sahabe kavli hüccet değildir dersek, merfu hadis hükmünde olmama ihtimali mevcuttur. Doğru olan, merfu hadis hükmünde olmasıdır. Çünkü Sahabe kavli rey değil, rivayetten ibarettir.

Burada şunu ilave etmek isterim: Hakim'in sözüne, müteahhirundan İbnu

Salah ve diğer muhaddisler, Sahabe'nin merfu sözleri, sebebi nüzul ve benzeri hususlarla ilgilidir. Bu gibi konulara rey dahil değildir. Hakim'in bunu «U l u m-u l - H a d i s»inde bizzat zikrettiğini ve şöyle dediğini gördüm: Sahabe tefsiri, mevkuf hadis nevindendir. Sahabe tefsirinin müsned haber olduğunu söyleyenler, bunların sebebi nüzulle ilgili rivayetler olduğunu belirtmişlerdir. Hakim burada Sahabe tefsirini sebebi nüzule tahsis etmiş, «M ü s t e d r e k»inde ise umumi mânada kullanmıştır. Ben, birinci görüşün doğruluğuna inanıyorum.

Zerkeşi şöyle der: Tabiun kavlinin tefsirdeki değeri hakkında imam Ahmed'den iki rivayet vardır. İbnu Akil, Şube'den yapılan rivayete dayanarak, bunu kabul etmiştir. Fakat müfessirler, tabiun kavlini kullanmışlardır. Çünkü tabiun, sözlerinin çoğunu Sahabe'den almışlardır. Tabiun'dan nakiller, muhtemelen değişik lafızlarla rivayet edildiğinden, bu konuda bilgisi olmayanlar bunu hakiki bir ihtilaf zannederek, değişik kaviller şeklinde naklederler. Fakat gerçek bu değildir. Tabiun, kendisine göre en açık veya soru soranın durumuna en uygun olan mânayı, âyetten çıkarmaya çalışmışlardır. Bazıları, âyete uygun veya benzeri bir mâna verirken, bazıları da âyette kastedilen veya neticede aynı mânaya gelen bir mâna vermişlerdir. Tabiun'dan gelen bütün rivayetlerin arasını cemetmek mümkün olmasa bile, hepsi de umumi olarak aynı mânada birleşmektedir. Tabiundan birinin iki rivayeti varsa, sıhhat dereceleri aynı ise, sonradan söylediği söz, daha muteberdir. Şayet aynı değilse, ilk sözü daha muteberdir.

c– Üçüncü kaynak; mutlak olarak Arap diline dayanmaktır. Çünkü Kur'an, bu dille nâzil olmuştur. Pek çok ulema, bu görüştedir. İmam Ahmed bunu bazı eserlerinde zikretmiştir. Fakat Fadl b. Ziyad, İmam Ahmed'den Kur'an'ı şiirle açıklanması hoşuma gitmez. Kur'an'ın şiirle açıklanması doğru değildir şeklinde ayrı bir görüş mevcuttur. Bazı ulema, Arap diline uyarak yapılan tefsirin cevazı hakkında İmam Ahmed'den iki rivayet olduğunu söylemişlerdir. Kur'an'ın şiirle tefsiri bir rivayete göre mekruhtur. Bu kerahet, âyetin zahiri mânasını, Arap dilinde kısmen delalet eden veya sadece şiirde kullanılan, muhtemel harici bir mânaya hamletmekten ileri gelir. Fakat tefsirlerde görülen, bunun aksidir.

Beyhaki, İmam Malik'in şöyle dediğini rivayet eder: Arapçayı bilmeden Kur'an'ı tefsir eden bir kimse yanıma geldiğinde, kendisini şiddetle azarladım

d– Dördüncü kaynak, âyetin mânasına bağlı kalmak suretiyle dini bilgilerden faydalanarak yapılan tefsirdir. Resûlüllah'ın İbnu Abbas hakkındaki şu duası, bunu göstermektedir. **Ya Rabbi, onu dinde fakih kıl, ona tevili öğret.** Hz. Ali Resûlüllah'ın kendisi hakkında, İbnu Abbas'a yaptığı gibi bir duası olup olmadığı sorulduğunda şöyle demiştir: Allah kimseye Kur'an'ı tam anlayacak bir ilim vermemiştir. Bu bakımdan Sahabe-i Kiram âyetlerin mânası hakkında farklı

görüşlere sahip olmuş, her biri anlayabildiği mânayı vermiştir. Kur'an'ın bir esasa dayanmadan, şahsi rey ve içtihada göre tefsir edilmesi caiz değildir. Çünkü Allah, ولا تقف ما ليس لك به علم **«Bilmediğin bir şeyin ardına düşme..»** (İsrâ, 36), وان تقولوا على الله ما لا تعلمون **«..bilmediğiniz şeyler söylemenizi emreder.»** (Bakara, 169), لتبين للناس ما نزل اليهم **«..kendilerine indirileni insanlara açıklayasın..»** (Nahl, 44.) buyurmuş, Kur'an'ın tefsirini ancak, Resûlüne bırakmıştır. Ebu Davud, Tirmizi ve Nesei'nin rivayetine göre Resûlüllah (s.a.) da: Kur'an'ı kendi reyi ile tefsir eden, isabet etse bile, bu tefsir hatalıdır buyurmuş, ayrıca Ebu Davud' un rivayet ettiği bir hadis'inde: Bilgisi olmadan Kur'an'ı tefsir eden bir kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın, demiştir.

Beyhaki, birinci hadis hakkında şunları söylemiştir: Şayet bu hadis sahihse, Resûlüllah bununla sağlam bir delile dayanmayan reyi kastetmiştir. Fakat bir delile dayanan rey ile tefsir etmek, caizdir.

Beyhaki, «M e d h a l»inde şöyle der: Bu hadis hakkında düşünmek gerekir. Şayet sahih ise, Resülüllah bununla, tefsir etme usulü; kelimelerin lügat mânalarını, nasih-mensuhu, sebebi nüzulü, âyetlerin nüzulüne şahid olan Sahabenin tefsirini, Kur'an'ı tefsir eden hadisleri bilmekle olur. Çünkü Kur'an: وانزلنا اليك الذكر لتبين للناس ما نزل اليهم ولعلهم يتفكرون **«..sana da bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın..»** (Nahl, 44.) buyurmuştur. Resûlüllahdan Kur'an'ı tefsir eden bir rivayet gelmişse, bununla kifayet edilir, başka bir söze ihtiyaç kalmaz. Şayet Resûlüllah'dan bir rivayet gelmemişse, bu durumda Resûlüllah'ın tefsir etmediği âyetleri istidlal yoluyla tefsir eden ilim ehlinin fikrine müracaat edilir.

Beyhaki, reye dayalı tefsirin isabetli olsa bile, hatalı olacağını ifade eden hadis hakkında ayrıca şöyle der: Resûlüllah bu sözüyle şunu murad etmiştir: Kur'an'ı, ilmin usul ve furuunu bilmeden, kendi reyi ile tefsir eden kimse, isabetli tefsirde bulunsa bile, bunu bilmeden yaptığından, tefsiri makbul sayılmaz.

Maverdi şöyle der: Bazı ilim erbabı bu hadisi, zahirine hamletmişler, delil bulunsa bu delile açık bir nas muarız olmasa bile, kendi içtihadıyla Kur'an'a mâna vermekten kaçınmışlardır. Bu tutum, Kur'an'ı tefsir edip, hükümler çıkarma emrinden uzaklaşmamız sayılır. Çünkü Allahu Taâlâ: لعلمه الذين يستنبطونه منهم **«..içlerinden işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu bilirlerdi.»** (Nisâ, 83.) buyurmuştur. Şayet ilim erbabının dediği doğru olsaydı, Kur'an'dan istinbat yoluyla hiçbir şey öğrenilemez, pek çok kimse de, Allah'ın kitabından bir şey anlamazdı. Şayet hadis sahih ise, tevili şu olur: Kur'an'ı kendi görüşü ile tefsir eden, lafzından başka bir şeye müracaat etmese, doğru bir tefsir yapmış olsa bile, bu tefsiri tesadüfi olacağından, tefsir etme usulü hatalı olur. Çünkü yaptığı bu tefsirden gayesi, verdiği mânaya şahid göstermeden şahsi

görüşüne göre tefsir etmektir. Ebu Nuaym ve diğer muhaddislerin İbnu Abbas'dan rivayet ettikleri hadisde şöyle ifade edilir: Kur'an, muti bir kitaptır. Değişik mânaları vardır. Tefsirini, bunların en güzeliyle yapınız.

Bu hadisdeki **zelul** kelimesinin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi; okuyup ezberleyene karşı, muti'dir. İkincisi; müçtehid'in anlayabileceği şekilde, açık mânaları bulunur.

Hadisdeki **zu vucuh** da iki mânaya muhtemeldir. Birincisi; Kur'an'ın âyetleri, birkaç şekilde tefsir edilebilir. Ikincisi de; Kur'an, emir, nehiy, tergib ve terhib, helal ve haram gibi çeşitli vecihleri cemeden mânasındadır.

Hadisteki **tefsirini bunların en güzeli ile yapınız,** ifadesinde de iki mâna muhtemeldir. Birincisi; âyeti en güzel mânaya hamlediniz. İkincisi de; müsamahalı değil teşvik edici, intikam alıcı değil, affedici mânaların en güzeli ile tefsir ediniz, demektir.

Bu hadisde, Kur'an'da istinbat ve ictihada cevaz olduğuna dair açık bir delil vardır.

Ebu'l-Leys Semerkandi şöyle der: Cenab-ı Hak, فاماالذين فى قلوبهم زيغ فيتبعون ماتشابه منه **«..kalplerinde eğrilik olanlar müteşabihlerin ardına düşerler.»** (Âl-i İmrân, 7.) âyetinde ifade ettiği gibi, tefsiri menedilen âyetler, müteşabih âyetlerdir. Kur'an'ın tamamı değildir. Çünkü Kur'an, insanlara hüccet olarak indirilmiştir. Şayet tefsiri caiz olmasaydı, Kur'an sağlam bir hüccet olmazdı. Durum böyle olunca, Arap dilini, sebebi nüzulü bilen, Kur'an'ı tefsir edebilir. Bunları bilmeyen, bilgisi nisbetinde tefsirini yaparsa bu, tefsir değil, başkasının dediğini aktarmak olur. Eğer Kur'an'ı tefsir edecek olan, tefsirini biliyor, âyetten hüküm veya bu hükme bir delil çıkarmak istiyorsa, bunu yapmasında bir beis yoktur. Şayet bu kimse, âyet hakkında bir bilgisi olmadan, âyetten murad şudur demesi caiz değildir. İşte menedilen tefsir, bu şekil tefsirdir.

İbnu'l-Enbari hadis hakkında şöyle der: Bazı ilim erbabı bu hadis'deki reyden murad, kendi arzusuna göre âyetleri tefsir etmektir, demiştir. Selef ulemasından nakilde bulunmadan, Kur'an'ı kendi arzusuna göre tefsir eden kimse, tefsirinde isabet etse bile, aslını bilmediği, Sahabe ve tabiun mezhebine dayanmayan bir sözle Kur'an'a mâna verdiğinden, hataya düşmüş olur.

İbnu'l-Enbari, ikinci hadisi şöyle açıklar: Bu hadisin iki mânası vardır: Birincisi; Müşkilü'l-Kur'an hakkında Sahabe ve tabiun görüşlerini bilmeden âyetleri tefsir eden Allah'ın gazabına uğrar. İkincisi ki (doğru olan da budur) Kur'an'ı doğru olmadığını bildiği bir mâna ile tefsir eden, cehennemdeki yerine hazırlansın, şeklindedir.

Begavi ve Kevaşi şöyle der: Tevil; bir âyeti muhtemel mânalarını dikkate alarak, müfessirlerin tefsirine ters düşmeden, Kitap ve Sünnet'e uygun bir şe-

kilde istinbatta bulunarak, önceki ve sonraki âyetin mânasına göre, tefsir etmektir.. انفروا خفافا وثقالا «Gerek hafif, gerek ağır olarak..» (Tevbe, 41.) âyetinin tevili şöyle yapılmıştır: Gençler-ihtiyarlar, zenginler-fakirler, Bekarlar-evliler, neşeli olanlar-olmayanlar veya sıhhatli olanlar-hasta olanlar, sefere çıkınız, şeklindedir. Bu tevillerin hepsi mümkündür, âyet bu mânalara muhtemeldir.

Âyete ve şeriata muhalif olan tevil, cahillerin tevili olduğundan, tehlikelidir. Mesela, Râfizilerin, مرج البحرين يلتقيان «**İki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar..**» (Rahmân, 19.) âyetini Hz. Ali ve Fâtıma olarak, يخرج منهما اللؤلؤ والمرجان «**İkisinden de inci ve mercan çıkar.**» (Rahmân, 22.) âyetini Hz. Hasan ve Hüseyin ile tevil etmeleri, bu kabil tevile misaldir.

5- Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler

Kur'an'ın tefsiri hakkında, ulema arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Herkes, Kur'an'ı tefsir edebilir mi? Buna verilen cevap şudur: Bir kimse alim veya edip olsa fıkıh, nahiv, tarih ve rivayetler hakkında geniş bilgiye sahip olsa Resûlüllah'dan rivayet edilen hadislere dayanmadıkça, Kur'an'ı tefsir edemez. Bu soruya verilen bir başka cevap da şudur: Müfessirin muhtaç olduğu ilimleri bilen kimsenin, Kur'an'ı tefsir etmesi caizdir. Bu ilimler de, aşağıda zikredilen on beş ilimdir.

a- Lügat ilmi: Bu ilimle, kelimenin o dilde ifade ettiği mânalar bilinir. Mücahid: Allah'a ve kıyamet gününe inanan, Arapça'yı bilmeyen kimsenin Kur'an'ı tefsir etmesi haramdır, der. İmam Malik'in bu husustaki sözünü, daha önce nakletmiştik. Arapça'yı biraz bilmek, bu konuda kafi değildir. Mesela bir kelimenin, birkaç mânası olabilir. Tefsir edecek kimse, bunlardan sadece birini bilir. Halbuki murad edilen diğer mânasıdır.

b- Nahiv ilmi: Cümlenin mânası, irab'a göre değişeceğinden, bu ilmin muhakkak bilinmesi gerekir. Ebu Ubeyd, Hasani Basri'den yaptığı rivayette kendisine, Arapça'yı öğrenmeğe, mükemmel bir şekilde konuşmağa çalışan, Kur'an'ı en güzel şekilde okuyan birinden söz edildi. Cevaben: Çok güzel, sen de öğren. Çünkü Kur'an'ı okuyan, mânasını bilmiyorsa, kendisini helak eder, dedi.

c- Sarf ilmi: kelimenin türeyişi ve sigaları, sarf ilmini bilmekle olur. İbnu Faris: Bu ilmi bilmeyen, ilminin büyük kısmını yitirmiş sayılır. Mesela وجد kelimesi, müphem bir kelimedir. Bu kelimenin çekimini yaparsak, masdarıyla hangi mânaya geldiğini anlarız, der. Zemahşeri şöyle der: يوم ندعو كل اناس بامامهم «**Her milletin önderini çağırdığımız gün..**» (İsrâ, 71.) âyetindeki imam kelimesini, anne mânasındaki اُمّ kelimesinin cemi şeklinde tefsir eden kimsenin tefsiri bid-attir. Bu mânaya göre âyetin tefsiri, babalarının adıyla değil, annelerinin adıyla

çağırılır, şeklinde olacaktır. Böyle bir mâna, yanlıştır. Bu yanlışlığa, sarf ilmini bilmemesi sebep olmuştur. Çünkü أمّ un cemii إمام şeklinde gelmez.

d– İştikak ilmi: Bir isim, iki ayrı kökten geliyorsa, mânası bu köklere göre değişir. Mesela مسيح kelimesi, سياحه masdarından mı, yoksa مسح masdarından mı geldiğini bilmek gerekir.

e,f,g– Maâni, Beyan ve Bedi ilimleridir. Maâni ilmi, cümleye güzel bir mâna kazandırmak gayesiyle, cümle kuruluşunun inceliklerini öğretir. Beyan ilmi, cümlenin ifade ettiği açık veya gizli mânaları, değişik ifadelerle kullanmadaki incelikleri öğretir. Bu üç ilim, müfessirin bilmesi gereken ilimdir. Müfessir, Kur'an'ın icaziyle ilgili hususlara riayet etmesi gerekir. Bu ise, belagatı bilmekle olur.

Sekkaki şöyle der: İcazın, akılları hayrette bırakacak şekilde incelikleri vardır. İcazın değeri, görülüp anlaşılır, fakat vasfı mümkün olmaz. Bu durum aynen, terazideki ölçünün eşitliği gibidir. Bu eşitlik görülür, fakat vasfı yapılamaz. İcazın inceliklerini, fıtratında bir kabiliyeti olanlar bilir. Bu fıtrata sahip olmayanlar, maâni ve beyan ilmiyle çokça uğraşarak icazın inceliklerini kavrayabilirler.

İbnu Ebi'l-Hadid şöyle der: Bir dilde cümlenin, fasihi ile en fasihi, güzeli ile en güzeli, ancak zevk ile bilinir. Bunu bir delille ispatlamak mümkün değildir. Bu aynen, güzellikte farklı iki genç kıza benzer. Bu kızlardan birisi; pembe tenli, ince dudaklı, inci dişli sürme gözlü, tombul yanaklı, ince burunlu ve orta boyludur. Diğerinde ise, bu vasıf ve güzellik yoktur. Fakat, gözleri ve kalbi diğerinden daha güzel, daha yumuşaktır. Bunun sebebi, bir türlü bilinmez. Bunu, herkese göre değişen zevk ve müşahede tayin eder. Cümle de aynen böyledir. Evet, bu iki genç kız arasında yapılan tavsif farkı, açıkça ortadadır. Yüzdeki güzellik, zarafet ile birinin diğerinden üstünlüğü, herkesin görebildiği vasıftır. Cümledeki incelikleri ise ancak özel bir zevkle bilinir. Lügat, nahiv ve fıkıh ilmiyle uğraşan herkes, zevk sahibi olamaz, cümledeki incelikleri tenkid edemez. Beyan ilmiyle uğraşanlar, zevk ehli olanlardır. Bunlar, kendilerini risale, hitap, kitabet ve şiirle tatmin ederler. Bunlarla uğraşmaları kendilerine, maharet ve meleke kazandırır. Cümledeki incelikleri, birbirine nazaran üstünlüklerini kavramak için bu zevke sahip olanlara danışmak gerekir.

Zemahşeri şöyle der: Allah'ın kitabını ve muciz kelamını tefsir eden, nazmındaki güzelliğe, belagatındaki olgunluğa bağlı kalarak tehaddide bulunmak isteyene fırsat vermeğe dikkat etmelidir.

İcazı bütün yönleriyle bilmek, Allah kelamındaki inceliklere muttali olarak tefsir etmektir. Bu da fesahatın temel kaidesi, belagatın ana unusurudur.

h– Kıraat ilmi: Bu ilim sayesinde, Kur'an'ın kıraat incelikleri bilinir, muhtemel kıraat vecihleri arasında tercih yapılır.

ı– Kelam ilmi: Bu ilim, Allah'a isnadı caiz olmayan sıfatlar ihtiva eden âyetleri, zahiri mânadan ayırarak tefsir etmeyi öğretir. Kelam uleması bu gibi âyetleri tevil eder, Allah'a isnadı mümkün olmayan, vacip veya caiz olan mânalara delil getirir.

k– Usulü Fıkıh ilmi: Âyetlerden hüküm çıkarmak ve istinbatta bulunmak üzere, delil getirmeyi öğretir.

l– Sebebi nüzul ve kıssalar ilmi: Sebebi nüzulla, âyetin hangi konuda ve kimin hakkında nâzil olduğu bilinir.

m– Nâsih ve mensuh ilmi: Muhkem âyetlerle muhkem olmayan âyetlerin bilinmesini sağlar.

n– Fıkıh ilmidir.

o– Mücmel ve müphem âyetleri açıklayan hadislerdir.

p– İlmi mevhibe: Bu, bilgisi ile amel edene Allah tarfından verilen ilimdir. **İlmiyle amel edene Allah bilmediğini öğretir,** hadisi, buna işarettir.

İbnu Ebi'd-Dünya şöyle der: Tefsir ilmi, sahili olmayan uçsuz-bucaksız bir deniz gibidir. Müfessir âleti olan bu ilimler bilinmedikçe, müfessir olunamaz. Bu ilimleri bilmeden Kur'an'ı tefsir edenler, menhi tefsir olan, rey tefsirine göre müfessir olurlar. Bu ilimleri öğrenerek tefsir ederse, menhi tefsir olan, rey müfessiri sayılmaz. Sahabe ve tabiun Arap dilini öğrenerek değil, tabiatlarında mevcut meleke ile bilirlerdi. Diğer ilimleri ise, Resûlüllah'dan almışlardı.

Burada, şu açıklamada bulunmak isterim: Mevhibe ilmini kavramada belki güçlük çekilir. Bunun, insanın kudreti dışında bir ilim olduğu düşünülür. Aslında, bunu kavramak zor değildir. Bu ilme sahip olmanın yolu, amelde olduğu kakadar, zühd ve takva hayatı yaşamaktır.

Zerkeşi «B u r h a n»ında şöyle der: Kur'an'ı tefsir edecek, vahyin sırlarını çözecek kimsenin kalbinde bidat, kibir, heva, dünya sevgisi gibi vasıflar bulunması, günah işlemede ısrarlı olmaması, imanının zayıf düşmemesi, aklına gelen her söze uymaması gerekir. Bütün bunlar, birbirine bağlı engellerdir.

Bu mânada, Allah'ın şu âyetini hatırlatmak isterim: سأصرف عن آياتي الذين يتكبرون في الارض **«Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım.»** (Araf, 146.). İbnu Ebi Hatim, bu âyet hakkında Sufyan b. Uyeyne'nin şöyle dediğini nakleder: Onlardan, Kur'an'ın idrakini çekip alacağım, demiştir.

İbnu Cerir ve diğer ulema, değişik tariklerle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Tefsir dört kısımdır. Birincisi; kendi dili olduğundan Arapların bildiği tefsir. İkincisi; herkesin bilmesi gereken tefsir. Üçüncüsü; ulemanın bildiği tefsir. Dördüncüsü; Allah'dan başka kimsenin bilmeyeceği tefsir. İbnu Cerir zayıf bir senedle merfuan İbnu Abbas'ın sözünü şu lafızla nakleder: Kur'an dört

vecih üzere nâzil olmuştur. Bunlar; herkesin bilmesi gereken helal-haram, Arapların bildiği tefsir, ulemanın bildiği tefsir, Allah'dan başka kimsenin bilemiyeceği müteşabihlerdir. Bu âyetlerin tefsirini bildiğini iddia eden, yalancıdır.

Zerkeşi, «B u r h a n»ında şöyle der: İbnu Abbas'ın bu sözünde doğru bir taksim mevcuttur. Arapların bildiği tefsir, Arap dilindeki bilgilerine dayanır. Bu da lügat ve irab bilgileridir. Müfessir, kelimelerin taşıdığı mânaları bilme zorundadır. Bu durum, Kur'an'ı okuyan için geçerli değildir. Şayet kelimelerin mânaları, bilgiden çok ameli gerektiriyorsa, bu durumda bir veya iki haber, bir veya iki beyitlik istişhad yeterli olur. Eğer mânalar bilgiyi gerektiriyorsa, bunlar kafi gelmez, aksine daha geniş deliller ve şiirden şahidler gerekir.

İrab, mâna değişikliğine sebep oluyorsa, müfessirin ve Kur'an'ı okuyanın bunu bilmesi gerekir. Çünkü müfessir, irabı bilmekle isabetli hüküm çıkarır. Kari de hata yapmaktan kurtulur. Eğer irab, mâna değişikliğine sebep olmuyorsa, kariin hatadan kurtulması için irabı bilmesi gerekir. Müfessir ise irab yapmadan da gayesine ulaşacağından, bir mecburiyeti olmaz.

Herkesin bilmesi gereken tefsir, dini hükümleri ithiva eden âyetle, tevhide delalet eden âyetlerin mânasını, kolayca anladığı tefsirdir. Açık bir mâna ifade eden her kelime, Allah'ın murad ettiği mânayı taşır. Bu gibi âyetlerin tefsiri kolayca anlaşılır; herkes, فاعلمانه لا اله الا الله **«Bil ki, Allah'tan başka (gerçek) tanrı yoktur..»** (Muhammed, 19.) âyetinde, tevhid mânası bulunduğunu idrak eder. Şayet âyetteki لا nın nefiy, الا nın da isbat mânasında olduğunu bunun tahsis ifade ettiğini bilmese bile, âyetten uluhiyette Allah'ın şeriki olmadığını anlar. Herkes, ...الصلاةوانوا الزكاة **«..namazı kılın, zekatı verin..»** (Bakara, 43.) âyetinin mânasını kolayca bilir. Şayet أفعل ismi tafdilinin tercih ifade ettiğini bilmese bile bu nevi âyetlerde emredileni yerine getirme talebi bulunduğunu anlar. Bu gibi âyetlerin mânasını bilmediğini iddia edenin mazereti, haklı bir mazeret olamaz. Çünkü bu âyetler, herkesin bilmesi gereken âyetlerdir.

Tefsirini ancak Allah'ın bildiği âyetler, gaybi haberler ihtiva eden âyetlerdir. Bunlar; kıyametin vukuu, ruhun mahiyeti, hurufu mukattanın mânası ile müteşabih âyetlerdir. Bu gibi âyetlerin tefsirinde reyin yeri yoktur, bunlar ancak âyet, hadis veya icmai ümmetten gelen naslarla tefsir edilir.

Ulemanın bildiği tefsir, içtihadlarına dayanan, umumiyetle tevil şeklinde olan tefsirdir. Ulema, bu şekil tefsirle, âyetlerden hükümler çıkarır, mücmel âyetleri beyan eder, umum mânadaki âyetleri hususi mânaya hamleder. İki veya daha çok mâna ihtiva eden kelimeler hakkında fikir beyan etmek, ulemaya düşen bir iştir. Âyet hakkında sadece rey izhar etmek değil, mânaya şahid ve deliller getirmek de ulemanın vazifesidir. Eğer kelimenin iki mânasından biri açıksa, âyet bu mânaya hamledilir. Eğer kapalı olan mânası murad ediliyorsa,

buna delil gerekir. Eğer her iki mâna eşit ise, her ikisi de hakiki mânada kullanılır. Şayet bunlardan biri, lügat veya örfde hakiki mânasında, diğeri de şeri mânasında kullanılıyorsa, âyetin şeri mânaya hamli daha uygundur. Ancak و صلّ عليهم ان صلاتك سكن لهم **«Senin onlara duan onları yatıştırır..»** (Tevbe, 103.) âyetinde olduğu gibi, lügavi mânasında kullanıldığına dair, delil gerekır. Şayet bu iki mânadan biri örfe, diğeri lügata dayanıyorsa, âyetin örf mânasına hamli, daha uygundur. Kelimenin bu iki mânası birbirine zıd düşüyor, hayız ve temizlenme mânasına gelen . القر kelimesi gibi tek kelime ile ifadesi mümkun değilse bu iki mânadan murad edilenin, delillerle isbatı gerekir. Şayet buna işaret eden açık bir delil yoksa, âyette Allah'ın murad ettiği mânanın bu olduğunu nasıl anlayacaktır? Bu iki mânadan, istediğini seçmede veya hükmen galiz olanı mı yoksa hafif olanı mı alacağı hususunda muhayyer midir? Bu hususta, değişik görüşler ileri sürülmüştür. Şayet kelimenin mânası birbirine zıt değilse, belağat ulemasına göre, âyetin her iki mânaya hamli gerekir, fesahat ve belagat bakımından daha beliğ olur. Ancak, bunlardan birine delalet eden delil varsa, mânanın hamli buna göre yapılır.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler anlaşılmışsa, **Bilgisi olmadan Kur'an'ı tefsir eden kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın** hadisi, İbnu Abbas'ın ayırdığı dört tefsir şeklini iki kısma indirir. Birincisi: Müfessirin Arap dilini mükemmelen bilmesini gerektiren, kelime tefsiridir. İkincisi: Müfessirin, iki mânası olan kelimenin, muhtemel mânalarından birine hamledılmesi için, muhtelif ilimleri bilmesi, Arap dili ve lügatına mükemmelen vakıf olması gerekir. Ayrıca, usul ilmini ilgilendiren konuları emir, nehiy ve sıgalarını, mücmel ve mübeyyeni, umum ve hususu, mutlak ve mukayyedi, muhkem ve müteşabihi, zahiri veya tevili mânayı, hakikat veya mecazi, sarihi veya kinayeyi bilmelidir. İstinbat yoluyla bilinen furu ilmi de, müfessirin çok az ihtiyaç duyduğu bir husus olsa bile, dikkatten uzak tutmaması gerekir. Bu durumda müfessirin âyet, şu veya bu mânaya muhtemeldir demesi, bir hüküm fetvasına mecbur kalmadıkça kesin hüküm vermemesi, şayet mecburiyet varsa bu konuda ictihadda bulunması, yaptığı ictihadın hilafı mümkün olmakla birlikte, kendi içtihadına göre âyete mâna vermesi, yerinde olur.

İbnu Nakip şöyle der: Hadisin mânasında mevcut ifadeye göre rey tefsiri beş kısımdır:

1– Müfessirin ihtiyaç duyduğu ilimler bilinmeden yapılan tefsirdir.

2– Allah'tan başkasının bilmediği müteşabihlerin tefsiridir.

3– Batıl mezhebe göre yapılan tefsirdir. Bu tefsirde mezheb görüşü asıl kabul edilir, tefsir buna tabi olur. Mezhebi tefsir zayıf olsa bile, mümkün olan her yolla, âyetleri kendi görüşü açısından tefsir etmesidir.

4- Bir delil olmadan Allah'ın muradı budur diye âyetin kesin tefsirini vermesidir.

5- Kendi arzu ve zevkine göre âyetleri tefsir etmesidir.

İbnu Nakib şöyle devam eder: Kur'an ilimleri üç kısımdır:

a- Allah'ın hiçbir kula bahşetmediği ilimdir. Cenab-ı Hak Kur'an'ında, Kendi Zatı ve gaybe ait bilgilerdeki esrarı, kendisine has kılmıştır. Bu gibi hususlarda söz söylemek, icmaen caiz değildir.

b- Kur'an'daki bazı sırları çözmek üzere sadece Resûlüne verdiği ilimdir. Bu gibi konularda görüş beyan etmek ancak, Resûle veya Allah'ın izin verdiği kimseye aittir. İbnu Nakib, hurufu mukattaanın bu kısma dahil olduğunu söylerse de, birinci kısımdan olduğu da söylenmiştir.

c- Allah'ın, Resûlüne Kur'an'ın açık veya gizli mânalarını öğrettiği ilimlerle, Resûlüne öğretmesini istediği ilimlerdir. Bu kısım kendi arasında ikiye ayrılır.

Birincisi: Nakil yoluyla sağlanan bilgilerdir. Bunlar: Sebebi nüzul, nâsih mensuh, kıraat, lügat, önceki milletlere ait kıssalar, yer ve göğün yaratılışı, kıyamet günü ve haşirle ilgili bilgilerdir. İkinci kısım: Kelimelerden nazari olarak yapılan istidlal, istinbat ve istihraçtır. Bu da ayrıca iki kısma ayrılır. Birincisi; cevazında ihtilaf edilen, sıfatlarla ilgili müteşabih âyetlerin tevilidir. İkincisi; hakkında ittifak edilen, asli ve feri hükümlerin istinbatı ile irab esaslarıdır. Bunların aslı, kıyasa dayanır. Belagat, vaaz ve hikemle ilgili hususlar da bu nevidendir. Ehli olduğu takdirde, Kur'an'dan işari mânaların istihrac ve istinbatı mümkündür. Özet olarak, İbnu Nakib'in sözleri bundan ibarettir.

Ebu Hayyan şöyle der: Asrımızdaki bazı ulema tefsirin Kur'an'daki mânaları anlamada; Mücahid, İkrime, Tavus ve benzeri müfessirlerin nakline muhtaç olduğu kanaatındadırlar. Çünkü âyetleri anlamak, bunlardan gelen rivayetlere bağlıdır. Fakat bu görüş doğru değildir.

Zerkeşi bu ibareyi naklettikten sonra şöyle der: Kur'an'ın tefsiri bir bakıma, sebebi nüzul, nâsih-mensuh, müphemin tayini ile mücmelin beyanı gibi hususlar, nakle dayanır. Diğer kısmında buna ihtiyaç duyulmaz. Usulüne uygun olarak, tefsirle ilgili sağlam bilgileri toplamak, bu konuda yeterli olur. Tefsir ve tevil kelimeleri arasındaki farkı gösteren bazı ıstılahi tabirler, nakil ve istinbat yoluyla elde edilen bilgileri birbirinden temyiz etmenin sebebi, belki de, nakledilen rivayetlere, istinbat edilen görüşlere dayanmaktadır.

Zerkeşi, eserinde şunları da ilave eder:

Kur'an'ın tefsiri, iki kısımdır: Biri nakli, diğeri nakli değildir. Nakli olmayan tefsir Resûlüllah, Sahabe ve tabiundan ileri gelen müfessirlerden yapılan rivayetlerdir. Resûlüllah'dan gelen rivayetlerde, senedin sıhhatı aranır. Sahabeden gelen rivayetlerde ise, âyetleri tefsir edişlerine bakılır. Şayet âyeti, lügat yö-

nüyle tefsir etmişlerse, lügatta ehil olduklarından, tefsirleri itimada şayandır. Şayet, âyetlerin nüzulü ve buna bağlı hususları, müşahede yoluyla nakletmişlerse, bu gibi rivayetleri de makbuldür. Bu durumda Sahabe kavli arasında bazı farklar görülürse, cemi mümkün olanlar cem edilir, mümkün değilse, İbnu Abbas'ın sözü tercih edilir. Çünkü Resûlüllah kendisine: **Ya Rabbi, ona tevili öğret** şeklinde duada bulunmuştur. İmam Şafii, feraiz konusunda Zeyd'in kavlini tercih etmiştir. Çünkü Resûlüllah onun hakkında: **Zeyd, feraizde en bilgili olanınızdır,** buyurmuştur. Tabiundan gelen rivayetler, Sahabe kavlinde olduğu gibi, merfu hükmünde ise, tefsirleri naklidir, değilse müfessirin bu kaviller arasında tercih yapması gerekir.

Az görülmesine rağmen, âyet hakkında herhangi bir nakil gelmemişse, kelimenin Arap dilindeki mânası, medlulü, siyak-sibak'a göre kullanılışına bakılarak tefsir edilir. Ragıb, «M ü f r e d a t» adlı eserinde, bu nevi tefsire çokça önem vermiş, kelimenin delalet ettiği mânayı tefsir ederken, lügat ehlinin verdiği mânaya ilavede bulunmuş, siyak mânasının gereğini de dikkate almıştır. Zerkeşi'den yapılan nakil burada bitmiştir.

Ben, Resûlüllah ve Sahabenin kavillerini ihtiva eden bir kitab yazdım. Kitabımda on binden fazla, merfu ve mevkuf rivayetleri biraraya getirip dört ciltte topladım. Kitabıma «T e r c ü m a n u' l - K u r' a n» adını verdim. Eserin tasnifi sırasında, rüyamda Resûlüllah'ı gördüm, uzun uzadıya beraberinde kalarak müjde ve bereketli dualarını aldım.

6- Kıraata Göre Sahabe Tefsiri

Sahabeden gelen rivayetlerin önemli yönlerinden biri, kıraata göre yaptıkları tefsiri bilmektir. Bir âyet hakkında Sahabe'den farklı iki tefsir mevcut olduğunda, bunun ihtilaf olduğu sanılır. Halbuki bu aslında ihtilaf değil, kıraata göre yapılan tefsirdir. Selef uleması bu nevi tefsire çokça önem vermiştir.

İbnu Cerir, çeşitli tarikle İbnu Abbas ve diğer Sahabe'den: لقالوا انما سكرت أبصارنا «**Herhalde gözlerimiz döndürüldü..**» (Hicr, 15.) âyeti hakkında şu rivayette bulunmuştur. Âyetteki سكرت kelimesi, سدت mânasındadır. Başka bir tarikle yapılan rivayete göre kelime, اخذت mânasındadır.

Katade'nin şöyle dediğini de rivayet eder: سكرت kelimesini şeddeli olarak okuyan, سدت mânasını, şeddesiz okuyan ise سحرت mânasını verir.

Katade'nin bu iki mânayı cem edişi, gerçekten mükemmeldir. İbnu Cerir-in Hasenu'l-Basri'den سرابيلهم من قطران (İbrahim, 50.) âyeti hakkında yaptığı rivayet, bunun bir benzeridir. Deveye sürülen katran mânasındadır.

İbnu Cerir, İbnu Abbas ve diğer Sahabe'den değişik tariklerle yaptığı rivayete göre katran kelimesi, eritilmiş bakırdır. Bu iki mâna ayrı kaviller değildir.

Eritilmiş bakır mânası, âyetin قطر آن kıraatına göredir. Bu kıraata göre tenvinle okunan قطر kelimesi bakır, آن şiddetli hararet mânasındadır. Aynı rivayeti İbnu Ebi Hatim, Said b. Cubeyr'den de nakletmiştir.

Bu gibi rivayetlerin, pek çok misali vardır. «E s r a r u' t - T e n z i l» adlı kitabımızda bunları, yeterince naklettik. Daha önce أو لامستم âyetinin tefsiri hakkında, İbnu Abbas ve diğer Sahabe'nin, farklı tefsir etmelerini nakletmiş, bu kelimenin cima mı yoksa elle dokunma mânasına mı geldiğini açıklamış, birinci mânanın لامستم kıraatına, ikinci mânanın لمستم kıraatına göre verildiğini söylemiştim. Görüldüğü gibi, Sahabe'den gelen bu rivayetlerde, temelde bir farklılık mevcut değildir.

«M u h t a s a r u' l - B u v e y t i» adlı eserde, İmam Şafii'nin şöyle dediği nakledilir: Resûlüllah'ın sünneti, Sahabe kavli veya ulemanın icmaı olmadıkça, müteşabih âyetlerin tefsiri caiz değildir.

7- Tasavvufi Tefsir

Mutasavvıfenin Kur'an hakkındaki sözleri, tefsir değildir. İbnu Salah, «F e t a v i»sinde şöyle der: Müfessir, Ebu'l-Hasan el-Vahidi'inin şu sözünü okudum: Ebu Abdirrahman es-Sülemi, «H a k a i k u' t - T e f s i r» adında bir eser yazmıştır. Şayet Sülemi bunun bir tefsir olduğuna inanmışsa, kafir olur. İbnu Salah şöyle der: Mutasavvifeden güvenilir bir alim Kur'an'ı tefsir eder, bunun tefsir olduğunu zikretmez, kelimenin izahına gitmezse, kafir olacağını zannetmem. Şayet bunu tefsir olarak kabul ederse, batıni tefsir mezhebine girmiş olurlar. Tasavvuf erbabının bu tefsiri, Kur'an'da mevcut olan bazı âyetlerin benzeridir. Bir şeyin benzeri, gene benzeriyle zikredilir. Buna rağmen yaptıkları tefsirde bir müphemlik ve karışıklık olduğundan, böyle bir tefsire müsamaha göstermemeleri gerekirdi.

Nesefi, «A k a i d»inde şöyle der: Âyetler, zahiri mânalarına göre tefsir edilir. Zahiri mânadan uzaklaşarak âyetleri, Batınilerin iddia ettikleri mânada tefsir etmek, ilhaddır.

Taftazani, «Ş e r h u' l - A k a i d»inde şöyle der: Batınilere mülhid denilmesi, âyetlerin zahiri mânalarına göre değil, muallimin bileceği batıni mânaya tefsir edileleceği iddiasında bulunmalarından dolayıdır. Böyle bir tefsirden gayeleri, şeriatı bütünüyle reddetmektir. Bazı tasavvuf erbabının âyetler zahirine göre tefsir edilir, fakat bunlarda süluk erbabının keşfedeceği bazı işari mânalar mevcuttur, âyetin zahir mânası ile işari mânayı birleştirmek mümkündür, şeklindeki görüşleri, gerçek iman ve ilim ifade eden bir görüştür.

Şuyhulislam Siracuddin el-Bulkini'ye, bir kimsenin, من ذا الذى يشفع عنده الا باذنه «..**O'nun izni olmadan kendi katında kim şefaat edebilir?..**» (Bakara,

255.) âyetini şöyle tefsir ettiği anlatıldı. Bu kimse âyetteki ذاالذى kelimesini zül mânasında ذل fiili, ذى yi de nefse işaret eden, işaret zamiri, يشفع fiilini, şifa mânasına gelen يشف şeklinde kabul etmiş, يشفع fiilindeki ع harfini, وعى fiilinin emir sigası olarak kabul edip, âyete mâna vermiştir. Bulkini, böyle bir tefsirden dolayı, bu kimsenin mülhid olduğuna dair fetva vermiştir. Çünkü Allahu Taâlâ bu mânada, ان الذين يلحدون فى آياتنا لايخفون علينا **«Âyetlerimiz hakkında doğruluktan sapanlar bize gizli kalmaz..»** (Fussilet, 40.) buyurmuştur. İbnu Ebi Hatim'in rivayetine göre İbnu Abbas, âyetteki ilhad mânasını; kelimelerin yerini değiştirmek şeklinde tefsir etmiştir.

Firyabi şöyle der: Bize Sufyan nakletti, o Yunus b. Ubeyd'den, o da Hasan-ı Basri'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini söyledi: Her âyetin açık veya gizli bir mânası vardır. Âyetteki her harfin de bir son mânası, her son mânanın da bir ilk mânası vardır.

Deylemi, Abdurrahman b. Avf'dan, merfuan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kur'an, Arş'ın altındadır. Kulların üzerinde tartıştıkları, açık veya gizli mânaları vardır.

Taberani, Ebu Yala, Bezzar ve diğer muhaddislerin İbnu Abbas'dan mevkufen şöyle dediğini naklederler: Kur'an'da mevcut her harfin bir son mânası, her son mânanın da ilk manası mevcuttur, şeklindeki rivayetler hakkında sorulacak olursa, şöyle derim: Kur'an'ın açık veya gizli mânası vardır sözü, şöyle açıklanabilir:

a- Ayetin gizli mânası araştırılıp, açık mânası ile kıyaslanırsa, gerçek mânası ortaya çıkar.

b- İbnu Ebi Hatim, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da her âyetle amel eden Müslümanlar vardır. İlerde bu âyetlerle amel edecek Müslamanlar olacaktır.

c- Âyetin açık mânası lafzında, gizli mânası da tevilindedir.

d- Ebu Ubeyd şöyle der (bu yapılan açıklamaların en doğrusudur): Allah'ın, önceki milletlere verdiği azabı anlatan âyetlerin zahiri mânası, bu milletlerin nasıl helak olduğunu bildirmek, sadece onların durumunu ifade etmektir. Batıni mânası ise, sonradan geleceklere öğüt vermek, öncekilerin yaptıklarını tekrarlayacak olurlarsa, uğrayacakları aynı akıbetten sakındırmaktır.

e- İbnu Nakib, bu konuda beşinci bir görüş iler sürer: Âyetin zahiri mânası, zahiri ulemasının anladığı mânalardır. Batıni mânası ise, Allah'ın hakikat erbabına lutfettiği işari mânalardır.

Hadisteki **Her harfin, bir son mânası vardır** sözü, Allah'ın murad ettiği, en son mâna demektir. Hadis'deki bu mânanın; **Her hükmün, sevap veya günah yönünden bir miktarı vardır,** mânasında olduğu söylenir. Hadisdeki: **Her**

son mânanın, ilk mânası mevcuttur sözü, kapalı her mâna veya hükmü bilmenin bir yolu vardır, bu yolla murad edilen mâna elde edilir, demektir. Ayrıca buna: Kul, müstehak olduğu sevap veya cezayı, ahirette hesap verirken muttali olacaktır, mânası da verilir.

Bazı ulema da bunu şöyle açıklar: Âyetin zahiri tilaveti, batını da ifade ettiği mânadır. Haddi ise, helal ve haramla ilgli hükümleridir. Matla' da, ameli karşılığı göreceği mükafat ve cezadır.

Burada şunu ilave etmek isterim: İbnu Ebi Hatim'in Dahhak tarikıyle İbnu Abbas'dan naklettiği şu söz bunu teyid eder: Kur'an; birçok ihtiyaçlara cevap veren, ilimleri bitip tükenmeyen ve gayesine ulaşılmayan bir kitaptır. Kur'an'ı inanarak tetkik eden kurtulur, nefretle tetkik eden de dalalete düşer. Kur'an'da kıssalar, emsal, helal, haram, nasih, mensuh, muhkem, müteşabih, zahiri ve batıni mânalar vardır. Kur'an'ın zahiri, tilaveti, batını tevilidir. Kur'an'ı bilginlerden öğrenin, bilgisizlerden uzaklaşın.

İbnu Sebu, «Ş i f a u' s - S u d u r» adlı eserinde, Ebu'd-Derda'nın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ı bütün yönleriyle bilmeyen kimse, onu tam mânasıyle anlayamaz.

İbnu Mesud şöyle der: Önceki ve sonraki milletlerin ilmini öğrenmek isteyen, Kur'an'ı okuyup mânaları üzerinde düşünsün. İbnu Sebu, Dahhak ve İbnu Mesud'un bu sözleri, Kur'an'ın sadece zahiri tefsirini bilmekle hasıl olmayacağını söyler.

Bazı ulema şöyle der: Her âyetin altmış bin mânası vardır. Bu sözün ifade ettiği mâna şudur: Kur'an'ın mânasını anlamada, son derece geniş bilgiler gerekir. Kur'an'ın zahiri tefsirini veren nakiller, idrakine yeterli değildir. Hatadan sakınmak için bu tefsire, duyarak nakledilen haberlerin de girmesi gerekir. İşte bu suretle, anlaşılması ve istinbatta bulunması kolayca mümkün olur. Kur'an'ın zahiri tefsiri mutlaka dikkate alınmalıdır. Yoksa zahiri hükümleri kavramadan, bâtıni mânasına ulaşılmaz. Kur'an'ın zahiri tefsirini mükemmelen bilmeden, inceliklerini anladığını iddia eden kimse, aynen, kapıdan girmeden evin içinde olduğunu iddia eden kimse gibidir.

Tacuddîn b. Ataullah, «L e t â i f u' l - M i n e n» adlı eserinde şöyle der: Verdikleri garip mânalarla, Allah ve Resûlünün kelamını tefsir eden zahiri ulemasının tefsiri, Kur'an'ın zahiri tefsiri değildir. Fakat âyetin zahiri mânası, âyetin açık ifadelerinden ve dilin özelliklerinden anlaşılır. Bunun yanında, batıni mânaları da vardır ki bunları ancak, Allah'ın, kalplerini açtığı tasavvuf ehli anlayabilir. Hadis'de varid olduğuna göre her âyetin zahiri ve batini mânası mevcuttur. Cedel ve münazarada bulunan kimselerin; **Bu, Allah ve Resûlünün kelamını tahrif etmektir** sözü, tasavvuf ehlinden bu mânaları öğrenmeden seni alıkoymasın

Tasavvuf erbabının tefsiri, aslında bir tahrif değildir. Şayet âyetin mânası, ancak bizim verdiğimiz mânadır deselerdi, tahrif olurdu. Halbuki onların böyle bir iddiaları yoktur. Bilâkis, Kur'an'ı zahiri mânalarına göre okuyup anlarlar, âyetlerdeki muradın bu olduğunu bilirler, ayrıca Allah'ın kendilerine nasip ettiği iş'arî mânaları da kavramaya çalışırlar.

8- Müfessirin Uyması Gereken Şartlar

Bazı Ulema şöyle der: Müfessirin tefsirde, tefsir edilen mânada uygunluk araması, mânayı izah ederken muhtaç olduğu konularda, noksanlık veya gayeye uymayan ziyadelikten sakınması veya verdiği mânadan veya tefsir şeklinden sapmaması gerekir. Ayrıca âyetin hakiki veya mecazi mânasına, ifadedeki düzgünlüğe, âyetin nüzul gayesine, müfred kelilmeler arasındaki yakınlığa uyması gerekir. Müfessir, âyetleri tefsir ederken, sarf ve nahiv gibi lafzi ilimlerle başlaması gerekir. Bu konuda ilk olarak kelimelerin müfred mânaları üzerinde durması, lügat mânalarını araştırması, sarf ve iştikak yönüyle tahkik etmesi, cümle terkibini incelemesi gerekir. Bundan sonra âyetin irabına geçer, âyetin mânasıyla ilgili hususları araştırır, beyan bedi sanatlarını gösterir, âyetten murad edilen mânayı tayin eder, istinbatta bulunur, daha sonra da işari mânalarını verir.

Zerkeşi, «B u r h a n» adlı eserinin baş taraflarında şöyle der: Âdet olduğu üzere müfessirler, sebebi nüzulla tefsire başlarlar. Bu noktada şu görüş ileri sürülmüştür. Âyetin nüzul sebebi, müsebbebe tekaddüm ettiğinden, tefsire bununla mı başlamalı, yoksa âyetler arasındaki münasebetle mi başlamalıdır? Âyetler arasındaki münasebet, Kur'an'ın nazmını tashih eder ve nüzulünden önce gelir. Şayet, ان الله يأمركم أن تؤدوا الامانات الى اهلها **«Allah, size emanetleri ehline vermenizi emreder..»** (Nisâ, 58.) âyetinde olduğu gibi münasebet, sebebi nüzule bağlıysa, önce sebebi nüzulü zikretmek gerekir. Bu durumda vasıta, gayeye tekaddüm etmiş olur. Şayet münasebet sebebi nüzule bağlı değilse, münasebetin sebebi nüzule takdimi evla olur.

Zerkeşi, eserin başka bir yerinde şöyle der: Âdet olduğu üzere müfessirler, her sürenin başında o sürenin hıfzını teşvik ve tergib bakımından faziletle ilgili hadisleri zikrederler. Fakat Zemahşeri, faziletle igili hadisleri sûrenin sonunda verir.

Abdurrahim b. Ömer el-Kirmani şöyle der: Zemahşeri'ye niçin böyle yaptığını sordum. Bana şu cevabı verdi: Faziletle ilgili haberler, o sûrenin sıfatlarıdır. Sıfat, mevsuftan sonra gelir. Umumiyetle tefsırlerde **Allah bunu söyle hikaye etti** şeklinde bir söze rastlanır. Bundan kaçınmmak gerekir.

Ebu'n-Nasr el-Kuşeyri, «e l - M ü r ş i d» adlı eserinde şöyle der: Şafii

ulemasının önde gelenleri şöyle der: Allah kelamı hikaye edildi veya Allah hikaye etti, denilmez. Çünkü hikaye etmek, bir sözü benzeri bir sözle ifade etmektir. Halbuki Allah kelamına benzer bir kelam yoktur. Bazı ulema bu hususta müsamahalı davranarak hikaye etme sözünü, haber verme mânasında kullanmışlardır. Çokça kullandıkları bir diğer husus, bazı harfleri ziyade kabul etmeleridir. Buna dair misalleri, irab bahsinde vermiştik.

. Müfessir mümkün mertebe, âyetlerde tekrar olduğu iddiasından sakınmalıdır. Bazı ulema şöyle der: Kur'an'da tekrar olduğu vehmine götüren husus, müteradif kelimelerin birbirine atıf edilmesidir. لاتبقى ولا تذر «**(Geride) Bir şey koymaz, bırakmaz.**» (Müddessir, 28.), صلوات من ربهم و رحمة «**..Rablerinden bağışlamalar ve Rahmet onlaradır..**» (Bakara, 157.) âyetleri buna misaldir. Müfessir şuna inanmalıdır ki, müteradif kelimelerin bir arada zikredilmesiyle hasıl olan mâna, ayrı olduklarında hasıl olmaz. Çünkü terkip halindeki ifade, ziyade bir mâna ortaya çıkarır. Ziyade harfler, ziyade mâna ifade ettiğinden, ziyade kelimeler de ziyade mâna ifade etmiş olur.

Zerkeşi, «B u r h a n»ında şöyle der: Müfessir, âyetin ihtiva ettiği mânaya riayet ederek, bütün dikkatini nazmında toplamalıdır. Âyet nazmında, mecazi mânada kelime bulunması halinde bu kelimenin, âyetteki mânayı aşacağından, dikkatli olması gerekir. Zerkeşi eserin başka bir yerinde şöyle der: Müfessir, müteradif zannedilen kelimelerdeki mecazi mânalara riayet ederek mümkün mertebe müteradif olmadıklarını kesin bir ifade ile belirtmelidir. Müteradif kelimelerin terkip halinde ifade ettikleri mâna müfred halindeki mânadan farklıdır. Bu yüzden pek çok usul uleması, müteradif kelimelerden birinin cümlede, müfred olarak kullanılmasında ittifak ettikleri halde, diğeri yerine kullanılmasını menetmişlerdir.

Ebu Hayyan şöyle der: Müfessirler tefsirlerinde çoğu kez, irabı ele alırken nahiv tahlilleri, usulü fıkıh ve kelami meseleleri de beraberinde zikrederler. Bu gibi meseleler, ait oldukları eserlerde uzun uzadıya anlatılmıştır. Bu ilimler, delil göstermeden tefsirde kullanılabilir. Ayrıca müfessirler, sahih olmayan sebebi nüzul, fedail hadisleri, yerinde olmayan hikayeleri ve israiliyatı zikrederler ki, bunların tefsirde olmaması gerekir.

İbnu Ebi Cemre, Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakleder: Fatiha sûresine yetmiş deve yükü tutarında tefsir yazmak istesem, yazabilirim. Hz. Ali'nin bu sözü şöyle açıklanabilir: الحمد لله رب العالمين âyetinde, hamd kelimesi ile Allah lafzındaki mânaların, Allah'ı tenzih eden sıfatların ayrı ayrı tefsiri gerekir. Sonra, âyetteki âlemi ve durumlarını, dört yüzü karada altı yüzü denizde olmak üzere bin âlemin nevilerini müfessir ayrı ayrı açıklayabilir. الرحمن الرحيم âyetindeki iki sıfatın mânalarını, bunların azametle ilgili yönlerini, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını, di-

ğerleri dışında, bu iki ismin âyette zikredilmesinin hikmetini de açıklar. مالك يوم الدين âyetinde, bu günü ve bu günde gidilecek yeri, yaşanacak korkuları, her nefsin nerede ve nasıl karar bulacağını da açıklar. اياك نعبدو اياك نستعين âyetinde, Mabud'un yüceliğini, kendisine yapılan ibadet ve keyfiyetini ve nevilerini edasını, ibadet eden kulun vasfı, Allah'dan yardım dilemesinin nasıl ve ne şekilde olacağını genişçe anlatabilir. اهدنا الصراط المستقيم âyetinden sûrenin sonuna kadar olan tefsirinde hidayeti, mahiyetini, doğru yol ile buna zıd yolları, gazaba uğrayanları, dalalette olanları, bunların sıfatlarını, bu âyetle ilgili yönleri, Allah'ın razı olduğu kimseleri, sıfatlarını, bunların ibadet usullerini de gösterebilir.

Hz. Ali'nin bu sözü, Fatiha tefsirinde bulunması gereken bütün yönleri içine alan bir sözdür.

YETMİŞ DOKUZUNCU BÖLÜM

GARAİBU'T-TEFSİR

Mahmud b. Hamza el-Kirmani bu sahada «e l - A c a i b v e' l - G a r a - i b» adlı iki ciltlik bir eser telif etmiş, kitabında âyetlerin mânaları hakkında bir takım asılsız sözler nakletmiştir. Bunlara güvenmek doğru değildir, ancak tehlikesini göstermek gayesiyle zikredilebilir.

Mesela حمعسق âyetini, biri şöyle tefsir etmiştir. Âyetteki ha harfi, Hz. Ali ile muaviye arasındaki harbe, mim harfi, Mervan'ın iktidarına, ayn harfi, Abbasi'lere, sin harfi, Sufyan'ın iktidarına delalet eder. Kaf harfi de Mehdi'nin yoluna uyulacağına işaret eder. Bunu Ebu Müslim İsfahani nakletmiş, şu ilavede bulunmuştur: Bunları rivayet etmedeki gaye, bu gibi rivayetleri verenlerin ahmak olduğunu göstermektir.

الم hakkında da biri şöyle demiştir: Elif'in mânası, Allah Muhammed'i sevdi, Onu elçi olarak gönderdi. Lam'ın mânası, Hz. Muhammed'i inkar edip kınayanlar, mim'in mânası da, inkar edenlerin Hz. Muhammed'i deliliğe benzeyen bir nevi hastalıkla itham etmeleridir.

ولكم في القصاص حياة يا أولي الألباب **«Ey akıl sahipleri kısasta sizin için hayat vardır..»** (Bakara, 179.) âyetini de biri, şöyle tefsir etmiştir: Âyetteki kıssa, Kur' an'ın kıssalarıdır. Bu mânaya Ebu'l-Cevza'nın ولكم في القصص şeklindeki kıraatını delil getirmiştir; ki, uydurma bir mânadır. Bu kıraatın ifade ettiği mâna, meşhur kıraatın mânasından tamamen farklıdır. Bu âyeti, «E s r a r u' t - T e n z i l» adlı eserimde Kur'an'daki icaz âyetlerinden biri olarak gösterdim.

İbnu Furek «T e f s i r»inde, ولكن ليطمئن قلبي **«..Fakat kalbim kuvvet bulsun..»** (Bakara, 260.) âyeti hakkında şöyle demiştir: Hz. İbrahim'in kalbim dediği, kendine dost edindiği bir arkadaşı vardı. Bu arkadaşı, Hz. İbrahim'in müşahede ettiği olayı gördüğünde, ürkmemesi için sükunet talebinde bulunmuştur. Kirmani bunu da saçma bir tefsir kabul etmiştir.

Kevaşi «T e f s i r»inde: ربنا ولا تحملنا ما لا طاقة لنا به **«..Rabbimiz, bize gücümüzün yetmeyeceği şeyleri yükleme..»** (Bakara, 286.) âyetinin tefsirinde, insanın takat ve güç yetiremeyeceği şeyi, muhabbet ve aşk olarak tefsir eden kimsenin sözünü nakleder. (......)

Ebu Muaz en-Nahvi, الذى جعل لكم من الشجر الأخضر نارا **«O ki size yeşil ağaçtan ateş yaptı..»** (Yâsin, 80.) âyetindeki الشجر الأخضر ifadesinden Hz. İbrahim, نارا ni, nur olan Hz. Muhammed, فاذا أنتم منه توقدون **«..ve siz ondan yakıyorsunuz..»** âyetini de, iktibas ettiğiniz din şeklinde, tamamen uydurma bir tefsir şekli ile mâna vermiştir.

SEKSENİNCİ BÖLÜM

TABAKATU'L-MÜFESSİRİN

1- Sahabe Müfessirleri

Sahabe'den tefsirde şöhrete ulaşan müfessirler on tanedir. Bunlar: Dört halife, İbnu Mesud, İbnu Abbas, Ubeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa el-Eşari ve Abdullah b. Zübeyr'dir.

a- Hz. Ali ve Tefsirdeki Yeri

Dört halife içinde, kendisinden en çok rivayet edilen, Ali b. Ebu Talib-dir. Diğer üçünden gelen rivayetler çok azdır. Bunun sebebi, önceden vefat etmiş olmalarıdır. Hz. Ebubekr'den az sayıda hadis rivayet edilmesinin sebebi de buna bağlıdır. Tefsirlerde Hz. Ebubekr'den yapılan rivayet sayısı on'dan fazla olduğunu görmedim. Hz. Ali'den rivayet ise oldukça kabarıktır.

Mamer, Vehb b. Abdullah'dan o da Ebu't-Tufeyl'den şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ali bir konuşmasında şöyle diyordu: Bana istediğinizi sorun, cevap vereyim. Hangi âyetin gece, hangi âyetin gündüz, hangi âyetin yerde hangi âyetin dağda indiğini bilirim.

Ebu Nuaym, «e l - H i l y e» adlı eserinde İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bu harflerden her birinin zahiri ve batını mânası vardır. Hz. Ali, bu harflerin her iki mânasını bilirdi. Ebubekr b. Ayyaş tarikıyle, Nusayr b. Süleyman el-Ahmesi'den, o da babasından, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Yemin ederim ki her âyetin, kimin hakkında, nerede nâzil olduğunu bilirim. Allah bana herşeyi kavrayan bir akıl, herşeyi cevaplandıran bir dil vermiştir.

b- İbnu Mesud ve Tefsirdeki Yeri

İbnu Mesud'dan yapılan rivayetlerin sayısı, Hz. Ali'den yapılan rivayetlere nazaran daha çoktur. İbnu Cerir ve diğer muhaddisler, İbnu Mesud'un şu sözünü rivayet ederler: Allah'a yemin ederim ki, nâzil olan her âyetin, kimin hakkında, nerede nâzil olduğunu bilirim. Kur'an'ı benden daha iyi bilen birini duyup bulunduğu yeri öğrensem, her türlü zahmete katlanarak gider, bilmedik-

lerimi öğrenirim.

Ebu Nuaym, Ebu Buhturi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bir gün Hz. Ali-ye, İbnu Mesud hakkında sordum. Kur'an ve Sünneti çok iyi bilirdi. Aramızdan ayrılırken bize zengin bir ilim hazinesi bıraktı, cevabını verdi.

c– İbnu Abbas ve Tefsirdeki Yeri

Tercümanu'l-Kur'an olarak bilinen İbnu Abbas, Resûlüllah'ın: **'Allahım, onu dinde fakih kıl, tevili öğret' 'Allahım, ona hikmet ver' 'Allahım, ona hikmeti öğret'** şeklinde dualarına mazhar olmuştur.

Ebu Nuaym, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah (s.a.v.) Abdullah b. Abbas'a: **Allahım, onu mübarek kıl, dini onunla neşret,** şeklinde duada bulunmuştur. Abdulmu'min b. Halid tarikıyle, Abdullah b. Bureyde'den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'ı ziyaret ettiğimde Cebrail yanındaydı. Cebrail, Resûlüllah'a: İbnu Abbas, bu ümmetin alimi olacaktır. Ona hayırlı duada bulun, şeklinde tavsiyede bulundu. Abdullah b. Hiraş tarikıyle, Avvam b. Huşeb'den, Mücahid'in İbnu Abbas'dan naklen şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah (s.a.v.) bana: Kur'an'ın tercümanı olarak, sen ne güzel kulsun, dedi.

Beyhaki, «D e l a i l u' l - K u r' a n»ında İbnu Mesud'un şu sözünü nakleder: Kur'an'ın en güzel tercümanı, Abdullah b. Abbas'tır.

Ebu Nuyam, Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Geniş bilgiye sahip olduğundan İbnu Abbas'a Bahr adı verilmiştir. İbnu Hanefiyye'den de şu nakilde bulunur: İbnu Abbas, bu ümmetin büyük bir alimi idi. Ayrıca el-Hasan'ın şöyle dediğini nakleder: İbnu Abbas, Kur'an'ı anlamada ayrı bir yeri olan kimsedir. Hz. Ömer: İşte, ihtiyarların genci budur. Allah ona herşeyi cevaplandıran bir dil, herşeyi kavrayan bir akıl vermiştir. Abdullah b. Dinar tarikıyle İbnu Ömer'den rivayette bulunmuştur; Sahabeden biri İbnu ömer'e gelerek: ان السموات والأرض كانتار تقافقتناهما **«..ki göklerle yer bitişik idi, biz onları ayırdık..»** (Enbiya, 30.) âyetinin tefsirini sorduğunda; İbnu Abbas'a git, ondan öğren, bana gelip bilgi ver, dedi. Bu kimse İbnu Abbas'a giderek sorusunu tekrarladı. İbnu Abbas kendisine şu cevabı verdi: Yer ve gökler bitişik idi, ne yağmur yağıyor, ne de bitkiler yeşeriyordu. Cenab-ı Hak yağmurla gökleri, bitkilerle de yeri ayırdı. Soru sahibi İbnu Ömer'e gelerek duyduklarını anlattı. İbnu Ömer: İbnu Abbas'ın Kur'an'ı tefsir etme cüreti hoşuma gitmiyordu, fakat şimdi anladım ki, ona geniş bir ilim verilmiş, dedi.

Buhari, Said b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer beni, Bedir savaşına katılan yaşlılarla eşit tutardı. Bazıları bunu hoş karşılamaz, bu genci aramıza niye alıyorsun, bizim, onun yaşında çocukla-

rımız var diyordu. Hz. Ömer: O, bildiğiniz bir kimsedir deyip, İbnu Abbas'la birlikte onları yanına çağırdı. Hz. Ömer'in o gün beni de davet etmesinin gayesi, beni onlara tanıtmak olduğunu anladım. Hz. Ömer hepimize hitaben: اذاجاء نصر الله والفتح **«Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman..»** âyetinden ne anladığımızı sordu. Kimisi; Allah'ın yardım ve fethine mazhar olduğumuzda, O'na hamd ve istigfarla emrolunduk, cevabını verirken kimisi de; susup cevap vermediler. Hz. Ömer bana dönerek: Sen de aynı görüşte misin diye sordu. Ben hayır deyince, o halde neler söylemek istersin dedi. Âyet, Resülüllah'ın ömrünü bildirir, güya kendisine ömrünün sonuna geldin, Rabbine hamd ile istiğfar et, Allah tevbeleri kabul edendir, şeklinde tefsir edince, Hz. Ömer: Âyetin bunun dışında bir mânası olduğunu bilmiyorum cevabını verdi.

Buhari, İbnu Muleyke tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer bir gün Ashab'a şöyle bir soru sordu: أيود أحدكم أن تكون له جنة من نخيل وأعناب **«Biriniz ister mi ki içinde hurmalardan ve üzümlerden oluşmuş bir bahçesi olsun..»** (Bakara, 266.) âyetinin kimin hakkında nâzil olduğunu bileniniz var mı? Sahabe: Allah bilir deyince, Hz. Ömer öfkelenerek: Ya biliyoruz, veya bilmiyoruz deyin, şeklinde mukabelede bulundu. Bunun üzerine İbnu Abbas: Âyet hakkında aklımda kalan bazı bilgiler var dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: Yeğenim, kendini küçük görme, bildiğini söyle diye teşvik etti. İbnu Abbas: Âyette, yapılan iş hususunda darb-ı mesel vardır. Zengin bir kimse, Allah yolunda gayret gösterirken, Allah şeytanı kendisine musallat kıldı; böylece malı mülkü tükeninceye kadar masiyette bulundu.

Ebu Nuaym, Muhammed b. Kabi'l-Kurazi'nin İbnu Abbas'dan yaptığı şu rivayeti nakleder: Hz. Ömer, Muhacirlerden bir grup Sahabe ile oturuyordu. kadir gecesi hakkında konuşuyorlardı. Bu konuda herkes, bildiğini söylüyordu. Hz. Ömer İbnu Abbas'a: Niye sususyor, bir şey söylemiyorsun! Bir şeyler söyle yaşının küçük olması, konuşmana mâni olmasın! diye teşvikte bulundu. Bunun üzerine İbnu Abbas: Allah tekdir, teki sever. Haftanın günlerini yedi yaptı, rızkımızı yedi şeyden yarattı, insanı yedi şeyden halketti, gökleri yedi, altımızdaki toprağı da yedi kat yarattı, fatihayı yedi âyet yaptı, Kitabında yedi akraba ile evlenmeyi yasakladı, mirası yedi kısma böldü, secdede yedi aza üzerinde olmamız emredildi, Resülüllah Kabe'yi yedi defa tavaf etti, Safa ile Merve arasında yedi kere say etti, yedi kere şeytan taşladı. Bütün bunlara dayanarak Kadir gecesi bana göre, Ramazanın son yedi günündedir, cevabını verdi. Hz. Ömer bunları memmun kalarak dinledi; bu konuda düşünceme uygun bir cevabı, küçük yaşına rağmen bu gençten başka veren olmadı. Sonra Sahabeye dönüp: Arkadaşlar, İbnu Abbas gibi, beni tatmin edecek biriniz var mı? diye sordu.

d– İbnu Abbas'a Ait Tefsir ve Ravileri

İbnu Abbas'ın, tefsire dair, sayılmayacak kadar rivayetleri vardır. Bu rivayetler,değişik tarikla gelmiştir. Bunların en sağlam olanı, Ali b. Ebi Talha'nın kendisinden yaptığı rivayet tarikıdır. Ahmed b. Hanbel, Mısır'da Ali b. Ebi Talha'nın rivayet ettiği İbnu Abbas'a ait bir tefsir nüshası bulunduğunu, bir kimse bu nüshayı görmek üzere gitse, bu yolculuğun herşeye bedel olacağını söyler. Ebu Cafer en-Nahhas, «Nâsih ve Mensuh» adlı eserinde bu tefsirin İbnu Abbas'a ait olduğunu söyler.

İbnu Hacer şöyle der: Bu nüsha, Leys'in katibi, Ebu Salih'de bulunuyordu. Ebu Salih bunu; Muaviye b. Salih'den o, Ali b. Ebi Talha'dan rivayet etmiştir. Buhari'nin istifade ettiği nüshadaki rivayetler, Ebu Salih'den gelmektedir. Buhari, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayetlerin çoğunu «Sahih»inde, bu nüshadan nakletmiştir. İbnu Cerir, İbnu Ebi Hatim ve İbnu'l-Münzir, çoğu rivayetleri bu nüshadan, Ebu Salih ve diğer tariklerle nakletmişlerdir. Bazı ulema; İbnu Ebi Talha'nın, İbnu Abbas'dan tefsire dair bilgi almadığını, bunları Mücahid ve Said b. Cübeyr'den naklettiğini söyler. İbnu Hacer; seneddeki ravi'lerin sika olduğu bilindikten sonra, bunlardan herhangi biriyle rivayette bulunmanın mahzuru olmadığını belirtir.

el-Halili, «İrşad» adlı eserinde şöyle der: Endülüs kadısı Muaviye b. Salih'in tefsiri, Ali b. Ebi Talha tarikıyle İbnu Abbas'dan yapılan tefsirdir. Ulemanın önde gelenleri bu tefsiri, Leys'in katibi Ebu Salih tarikıyle Muaviye'den nakletmişlerdir.

Hadis ravilerinin icmaına göre Ali b. Ebi Talha, tefsiri İbnu Abbas'dan dinlememiştir. el-Halili, İbnu Abbas'a isnad edilen tefsir rivayetleri, sağlam rivayetler olmadığı gibi, ravileri de meçhul kimselerdir. Bu tefsir aynen Cuveybir'in Dahhak tarikıyle İbnu Abbas'dan rivayet ettiği tefsir gibidir, der.

Bazı müfessirlerin İbnu Cüreyc tarikıyle, İbnu Abbas'dan rivayet ettikleri tefsir de böyledir. Bu senedlerin en uzun olanı; Bekr b. Sehl ed-Dimyati'nin Abdulgani b. Said'den, o da Musa b. Muhammed'den o da İbnu Cüreyc'den gelen tariktir. Bu tarik, sağlam bir tarik değildir.

Muhammed b. Sevri'nin, İbnu Cüreyc'den naklen İbnu Abbas'a ait üç büyük cüz halideki tefsirini ulema, sahih kabul etmişlerdir. Ayrıca Haccac b. Muhammed'in İbnu Cureyc'den naklettiğine göre, İbnu Abbas'a ait bir cüzlük tefsir, ittifakla sahih kabul edilmiştir.

Şibl b. Abbad el-Mekki'nin İbnu Ebi Necih tarikıyle Mücahid'in İbnu Abbas'dan rivayet ettiği haberler, bu sahih tefsire yakındır.

Ata b. Dinar'ın tefsiri, talebeleri tarafından yazılmış ve delil olarak kullanılmıştır.

Ebu Ravk'ın tefsiri bir cüzdür ve Sahih kabul edilmiştir.

İsmail es-Süddi'nin tefsirindeki senedler, İbnu Mesud ve İbnu Abbas'a dayanır. Sevri ve Şu'be gibi bazı imamlar Süddi'den rivayette bulunmuşlardır. Fakat Süddi'nin cemettiği tefsiri, Esbat b. Nasr rivayet etmiştir. Cerh ve tadil uleması Esbat üzerinde ittifak etmemişlerdir. Şu kadar var ki Süddi'nin tefsiri, benzeri tefsirler arasında gerçeğe en yakın olan tefsirdir.

İbnu Cüreyc, tefsirinde rivayetlerin sıhhat derecelerine önem vermemiş, her âyet hakkında zikredilen sahih veya zayıf her rivayeti nakletmiştir.

Mukatil b. Süleyman'ın tefsirinde, ulema bizzat Süleyman'ı zayıf kabul etmişlerdir. Süleyman, tabiun ileri gelen zevatından bilgi almış, İmam Şafii de tefsirini faydalı bulmuştur. el-Halili'nin sözü burada bitmektedir.

İbnu Cerir, çeşitli tariklerle Süddi'den rivayette bulunmuştur. Bunlardan biri şudur: Süddi, Ebu Malik'den o Ebu Salih tarikıyle İbnu Abbas'dan; Mürre tarikıyle de İbnu Mesud ve bazı Sahabe'den gelen tariktır. İbnu Ebi Hatim daha ziyade, sahih hadisleri rivayet etmiştir. Hakim «M ü s t e d r e k»inde Süddiden sadece Mürre tarikıyle İbnu Mesud'dan gelen rivayetleri sahih kabul ederek almış, birinci tarikle nakilde bulunmamıştır. İbnu Kesir, Süddi'nin rivayet ettiği isnad'da bazı garip raviler olduğunu söylemiştir.

İbnu Abbas'dan gelen rivayet tarikının en sağlam olanı, Kays'in Ata b. Saib'den, onun da Said b. Cübeyr'den yaptığı rivayet tarikıdır. Buhari ve Müslim'in şartlarına göre bu tarik, sahihtir. Firyabi ve Hakim'in daha çok rivayette bulundukları tarik, bu tariktir.

İbnu Abbas'dan gelen rivayet tariklerinden bir diğeri de, İbnu İshak tarikıyle, Zeyd b. Sabit'in kölesi Muhammed b. Ebi Muhammed'in, İkrime veya Said b. Cübeyr'den yaptığı rivayettir. Bu tarik da sağlamdır, isnadı hasendir. Bu tarikle, İbnu Ebi Hatim, çokça rivayette bulunmuşlardır. Taberani «M u c e m u-l - K e b i r»inde aynı tarikten rivayette bulunmuştur.

İbnu Ababas'dan yapılan rivayet tariklerinin en zayıfı, Kelbi'nin Ebu Salih'den rivayet ettiği tariktır. Bu tarik, Muhammed b. Mervan es-Süddi es-Sağir' in rivayeti de katılırsa, rivayet silsilesi tamamıyle kizb olur. Salebi ve Vakidi'nin çoğu rivayetleri bu tarikledir. Fakat İbnu Adiyy, «e l - K a m i l» adlı eserinde şöyle der: Kelbi'nin özellikle Ebu Salih'den yaptığı rivayetlerde pek çok sahih hadisler mevcuttur ve tefsirde kullanılmıştır. Kelbi'nin tefsirinden daha uzun, daha doyurucu bir tefsir yoktur. Bundan sonraki sırayı, Mukatil b. Süleyman'ın tefsiri alsa da, Mukatil'in itikaden bozuk mezheplere meyli olduğundan Kelbinin tefsiri, daha ziyade tercih edilir. Dahhak b. Müzahim tarikıyle İbnu Abbasdan yapılan rivayetlerin senedi, munkatidir. Çünkü Dahhak, İbnu Abbas'la karşılaşmamıştır. Dahhak tarıkına, Bişr b. Ammare'nin Ebu Ravk'dan rivayeti ilave

edilirse, Bişr'in zayıf ravi olmasından dolayı sened, zayıf senedlerden sayılır.

İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hatim, Kelbi'nin bu nüshasından çokça rivayette bulunmuşlardır. Fakat bu rivayet zincirine Cuveybir'in Dahhak'dan yaptığı rivayetler dahil olursa, bu tarik daha zayıf bir tarik olur. Çünkü Cüveybir, çok zayıf ve metruk bir ravidir. Ne İbnu Cerir, ne de İbnu Ebi Hatim bu tarikle rivayette bulunmuşlardır. Fakat İbnu Merdeveyh ve İbnu Hibban bu tarikle yapılan rivayetleri almışlardır.

Avfi tarikıyle İbnu Abbas'dan yapılan rivayetleri, İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hatim bolca kullanmışlardır. Avfi, zayıf bir ravi olmakla beraber, aciz değildir. Tirmizi, bazı rivayetlerini hasen kabul etmiştir.

Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Şakir el-Kattan'ın «F e d a i l u İ-m a m i' ş - Ş a f i i» adlı eserinde, Avfi'den yaptığı rivayette İbnu Abdilhakem-in şöyle dediğini rivayet ederler: İmam Şafii'nin, İbnu Abbas'dan tefsire dair yüze yakın hadis'den başka bir rivayet gelmemiştir, dediğini duydum.

Ubeyy b. Ka'b'ın büyük bir tefsiri mevcuttur. Bunu Ebu Cafer er - Razi, Rabi' b. Enes tarikıyle Ebu'l-Âliye'den rivayet etmiştir. Bu sened, sahih bir seneddir. İbnu Cerir, İbnu Ebi Hatim, «M ü s t e d r e k»inde Hakim, «M ü s n e d» inde Ahmed b. Hanbel, bu tarikle çokça rivayette bulunmuşlardır.

Buraya kadar zikri geçen Sahabe dışında, Enes b. Malik, Ebu Hüreyre, İbnu Ömer, Cabir ve Ebu Musa'l-Eşari gibi Sahabe'den de tefsire dair rivayetler nakledilmiştir. Ayrıca, Abdullah b. Amr b. Âs'dan da kıssalar, dahili fitneler ve ahiretle ilgili rivayetler gelmiştir. Bu ve benzeri rivayetler, ehli kitaptan alınmıştır. Bu ravinin في ظلل من الغمام (Bakara, 210.) âyetinin tefsiri ile ilgili rivayetine, Sahabe'nin bu konuda bütün rivayetlerini içine alan «T e r c ü m a n ü' l - K u r' a n» adlı eserimizde işaret ettik

2- Tabiun Müfessirleri

İbnu Teymiyye şöyle der: Tabiun içinde tefsirde en çok bilgi sahibi olan, Mekke'lilerdir. Bunlar; İbnu Abbas'ın talebeleri olan Mücahid, Ata b. Ebi Rabah, İbnu Abbas'ın mevlası İkrime, Said b. Cübyer, Tavus ve diğerleridir. Kufe'de ise; İbnu Mesud'un talebeleridir. Medine'de yetişen tefsir uleması içinde Zeyd b. Eslemi sayabiliriz. Oğlu Abdurrahman b. Zeyd ile Malik b. Enes, tefsiri Zeyd-den öğrenmişlerdir.

Mücahid, Tabiun'un ileri gelen müfessirlerindendir. Fadl b. Meymun şöyle der: Mücahid'in şöyle dediğini duydum: Kur'an'ın tefsirini İbnu Abbas'dan otuz kere tekrarladım. Fadl b. Meymun, başka bir rivayette şöyle dediğini nakleder: İbnu Abbas'dan mushafı üç kere okudum. Her defasında âyetler üzerinde ayrı ayrı durup, kimin hakkında ve hangi gaye ile nazil olduğunu sorardım. Hu-

sayf şöyle der: Mücahid, Tabiun arasında tefsiri en iyi bilendi. Sevri şöyle der: Mücahid'den gelen tefsir, sağlam ve yeterli bir tefsirdir. İbnu Teymiyye şöyle der: Mücahid'in tefsirdeki bu şöhretinden dolayı Şafii, Buhari ve diğer ulema, Mücahid tefsirine itimad etmişlerdir.

Derim ki: Firyabi, Mücahid'den çokça rivayette bulunurken, İbnu Abbas veya diğer Sahabe'den pek az nakilde bulunmuştur.

Said b. Cübeyr, tabiun müfessirlerinin ileri gelenlerindendir. Süfyanu's-Sevri şöyle der: Tefsiri şu dört müfessirden alınız. Bunlar; Said b. Cübeyr, Mücahid, İkrime ve Dahhak'dır. Katade şöyle der: Tabiun'dan tefsiri en iyi bilenler şu dört kişidir: Menasiki hac'da Ata b. Ebi Rabah, Tefsirde Said b. Cübeyr, Siyerde İkrime, helal ve haramı bilmede Hasanu'l-Basri.

İbnu Abbas'ın mevlası İkrime, tabiun'un ileri gelen müfessirlerindendir. Şa'bi şöyle der: Kur'an'ı, İkrime'den başka iyi bilenler kalmadı. Simak b. Harb, İkrime'nin şöyle dediğini nakleder: Kur'an'ın tamamını tefsir ettim. Hocam İbnu Abbas ayaklarımı iple bağlar, bana Kur'an ve Sünneti böyle öğretirdi, der. İbnu Ebi Hatim, Simak tarikıyle İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'dan size söylediğim her şeyi, İbnu Abbas'dan öğrendim.

Tabiun'dan ayrıca: Hasanı Basri, Ata b. Ebi Rabah, Ata b. Ebi Seleme el-Horasani, Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazi, Ebu'l-Âliye, Dahhak b. Müzahim, Âtıyye el-Avfi, Katade, Zeyd b. Eslem, Mürretu'l-Hemedani ve Ebu Malik bulunmaktadır. Bunlardan sonra da Rabi b. Enes, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem ve diğerleri gelmektedir. Saydığımız bu zevat, tabiun müfessirlerinin meşhurlarındandır. Bunlar, tefsire dair rivayetlerinin çoğunu Sahabe'den almışlardır.

Tabiun'dan sonra, Sahabe ve tabiun kavillerini içine alan bazı tefsirler telif edilmiştir. Bunlar: Sufyan b. Uyeyne, Veki b. Cerrah, Şu'be b. Haccac, Yezid b. Harun, Abdurrazzak, Adem b. Ebi İlyas, İshak b. Rahaveyh, Ravh b. Ubade, Abd b. Humeyd, Suneyd, Ebubekr b. Ebi Şeybe gibi müfessirlerdir.

3- Taberi ve Gelişen Tefsir Nevileri

Etbauttabiun'dan sonra gelen İbnu Cerir et-Taberi'nin tefsiri, tefsirlerin en büyüğü ve en değerlisidir. Bunun yanı sıra İbnu Ebi Hatim, İbnu Mace, Hakim, İbnu Merdeveyh, Ebu'ş-Şeyh İbnu Hibban ve Münzir'in eserleri gelmektedir. İbnu Cerir'in tefsiri hariç, bütün tefsirler Sahabe, tabiun ve etbauttabiun kavillerine dayanır. İbnu Cerir tefsirinde naklettiği kavillerin tercihini yapar, aralarında tercihde bulunur, irabını yapar, ahkamla ilgili istinbatta bulunur. Bu yönleri ile tefsirlerden üstünlüğünü ortaya koyar.

Bundan sonra bir çok ulema, tefsirler yazdılar. Rivayet ettikleri kavillerde, senedleri kısalttılar, sözleri eksik naklettiler. Bu yüzden tefsire zayıf riva-

yetler girdi, sahih olanlarla zayıflar birbirine karıştı. Her müfessir bulduğu her sözü tefsirine aldı, hatırladığı her sözü nakletti. Sonradan gelenler bunları sahih zannederek, Sahabe veya tabiuna ait olup olmadığını araştırmadan, yazılan tefsirlere müracaat etmeden, naklettiler. Öyle ki غير المغضوب عليهم ولا الضالين tefsiri, Yahudi ve Hıristiyanlar olması gerekirken, on ayrı görüşle tefsir eden müfessire rastladım. Halbuki âyetin bu tefsiri; Resûlüllah, Sahabe, tabiun ve tebe-i tabiundan, Yahudi ve Hıristiyanlar şeklinde gelmiştir. Bu bakımdan İbnu Ebi Hatim, âyetin bu şekildeki tefsirinde, müfessirler arasında herhangi bir ihtilaf olduğunu bilmiyorum, demiştir.

Bundan sonra, bazı ulema tefsirlerini, bir ilme ağırlık vererek yazmağa başladılar. Nahivci, tefsirinde iraba ve irabda muhtemel değişik vecihlere önem vermiş, nahiv kaideleri, buna ait meseleleri ve ihtilafları nakletmiştir. Zeccac'ın, «e l - B a s i t»de, Vahidi'nin «e l - B a h r u' l - M u h i t v e' n - N e h r» adlı eserlerinde Ebu Hayyan'ın tefsirleri, buna misaldir.

Haberlerle uğraşan müfessirin, ister sahih, ister gayri sahih olsun, kıssalar ve önceki milletlere ait haberleri toplamaktan başka bir meşguliyeti yoktur. Sa'lebi bu nevi müfessirlerden biridir.

Fakih tefsirinde, taharetten başlayıp çocuklu kadınlara kadar bütün fıkhi hükümleri serdeder, bazen daha ileri giderek âyetle ilgisi bulunmayan bir takım fıkhi deliller getirerek muhalif olanlara cevap vermeğe çalışır. Mesela Kurtubinin tefsiri, bu gibi konularla dolu bir tefsirdir.

Fahruddin Razi gibi, akli ilimlerle uğraşan müfessirler tefsirlerini, kelami ve felsefi meselelerle doldurur, birinden diğerine geçerler. Öyle ki bu tefsiri okuyan, âyetle verilen bilgiler arasında bir mutabakat bulamaz. Ebu Hayyan «e l - B a h r u' l - M u h i t»inde buna temas ederek şöyle der: İmam Razi tefsirinde, âyetle doğrudan ilgisi bulunmayan uzun nakiller yapmıştır. Bu yüzden bazı ulema, «M e f a t i h u' l - G a y b»ında, tefsirden başka her şey mevcuttur, demişlerdir.

Bidat ehlinden tefsir yazanların gayesi, âyetleri tahrif etmek, batıl mezheplerine delil aramaktır. Mesela âyetin uzak bir mânası, görüşünü desteklemiş olsa onu hemen alır veya lehinde olan en küçük bilgiyi hemen değerlendirmeye çalışır. Bu konuda Bulkini şöyle der: Zemehşeri, فمن زحزح عن النار وادخل الجنة فقد فاز «..**Kim ki hemen ateşin elinden kurtarılır da cennete sokulursa şüphesiz o kurtulmuştur.**» (Âl-i İmrân, 185.) âyetinin tefsirinde kullandığı: Cennete girmekten daha büyük bir kurtuluş var mıdır? şeklindeki adem-i rüyete işaret eden tefsirini gördüğümde, onun Mutezilî fikirleri savunduğunu anladım.

Mulhidin, âyetlerin tefsirinde gösterdiği ilhad, küfür ve Allah'a karşı iftira-

larından söz etmeğe lüzum bile yoktur. Bazıları ان هى الا فتنتك **«Bu iş Senin imtihanından başka birşey değildir..»** (Araf, 155.) âyetini: Kullara, Allah'dan daha çok zarar veren yoktur, şeklinde tefsiri ile, sihirbazların Musa hakkında söyle diklerine dair tefsirleri buna misaldir. Rafizilerin ان الله يأمركم أن تذبحوا بقرة **«..Allah, size bir inek kesmenizi emrediyor..»** (Bakara, 67.) âyeti hakkındaki sözleri de ilhadi tefsire dair misallerdir. Bu ve benzeri ilhadi tefsirler, Ebu Yala ve diğer muhaddislerin Huzeyfe tarikıyle Resûlüllah'dan rivayet ettikleri şu hadis'e hamledilir: Ümmetim içinde öyleleri vardır ki Kur'an'ı okurlar, ona atılıp çiğnenen çürük hurma kadar değer vermezler, gerçek tefsiri dışında tefsir etmeğe çalışırlar.

Hangi tefsirin okunması tavsiye edilir, nakil yapılması uygun görülür? sorusuna, şu cevabı vermek mümkündür. Muteber ulemanın müşterek kanaatlerine göre tefsirde benzeri telif edilmeyen, Ebu Cafer b. Cerir et-Taberi'nin tefsiridir. Nevevi «T e h z i b» adlı eserinde: İbnu Cerir'in tefsiri, sahasında bir benzeri olmayan bir tefsirdir, der.

Bir tefsirde bulunması gereken nakli kavilleri istinbat, işaret, irab, icaz belagat ve lügat gibi, bir başka tefsire müracaata ihtiyaç bırakmayan tefsirle ilgili bütün konuları içine alan bir eser yazmağa başladım, «M e c m e u' l - B a h r e y n v e M a t l a u' l - B e d r e y n» adını verdim. «İ t k a n» adlı bu kitabımı ona mukaddime yaptım. Allahu Taâlâ'dan hayırlısı ile ikmalini dilerim.

İtkan adlı eserimizde vermek istediğimiz bilgileri, taşıdıkları önemden dolayı istifade edilmek üzere Resûlüllah'ın tefsiri ile ilgili merfu haberle bitirmeyi arzuluyoruz.

4- Resûlüllah'ın Tefsiri

Resûlüllah'ın Kur'an'ı tefsirine örnek olan merfu haberleri ihtiva eden sûreler sırasıyla şöyledir:

Fatiha

İmam Ahmed, Tirmizi'nin hasen kabul ettiği ve İbnu Hibban'ın Adiyy b. Hayyan'dan rivayetle, Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Allah'ın kendilerine gazab ettiği kimseler Yahudiler, dalâlete düşenler de Hiristiyanlardır. İbnu Merdeveyh, Ebu Zer'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah'a gazaba uğrayanların kimler olduğunu sorduğumda: Yahudiler, dalalete düşenlerin de Hiristiyanlar olduğunu söyledi.

Bakara

İbnu Merdeveyh ve Hakim «M ü s t e d r e k»inde, sahih senedle Ebu

Nadra tarikıyle Ebu Said el-Hudri'den و لهم فيها أزواج مطهرة **«Onlar için orada temiz zevceler vardır..»** (Bakara, 25.) âyetinde Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hayızdan, büyük abdest bozmaktan, sümük ve tükürukten temizlenmiş zevcelerdir. İbnu kesir, tefsirinde bu hadisin ravileri arasında el-Bezzi olduğunu söyler. İbnu Hibban da el-Bezzi'nin rivayetini hüccet olarak nakletmenin caiz olmadığını söyler. Şu halde Hakim'in bu rivayetinin sahih kabul etmesi, münakaşalıdır. Hakim'in «T a r i h»inde, bu hadis'in hasen olduğunu gördüm.

İbnu Cerir, senedinde sika raviler bulunan, Amr b. Kaysi'l-Melai tarikıyle, Şamda herkesce iyi tanınan, Emevilerden birinin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a Bakara 48. ve 123. âyetlerinde geçen العدل kelimesinin mânası sorulduğunda bunu, fidye şeklinde tefsir etmiştir. Bu rivayet, mürsel ve ceyyiddir. İbnu Abbas'dan mevkufen yapılan, muttasıl bir senedle gelen rivayet, bunu kuvvetlendirmektedir.

Buhari ve Müslim, Ebu Hüreyre'den yaptıkları rivayette Resûlüllah şöyle buyurmuştur: İsrail oğullarına: و ادخلوا الباب سجدا و قولوا حطة **«..secde ederek kapıdan girin ve 'hitta' deyin..»** (Bakara, 58.) denildiği halde onlar, kıçüstü sürünerek girdiler, Allah'ın حطة sözünü arpa tanesi şeklinde habbe dediler. Bu hadisde قولا غير الذى قيل لهم **«..kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler.»** (Bakara, 59.) âyetinin tefsiri vardır.

Tirmizi ve diğer muhaddisler, hasen bir senedle, Ebu Said el-Hudri'den rivayetle, Resûlüllah'ın şöyle dediğini naklederler: Veyl, cehennemde bir vadinin adıdır. Kafirler bu vadiye atılırlar, tabanına varmaları kırk sene sürer.

Ahmed b. Hanbel aynı şekilde, Ebu Said'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da geçen her kunut kelimesi, itaat mânasındadır.

Hatib, başka bir rivayette aralarında meçhul ravilerin bulunduğu bir senedle Malik'den, o Nafi'den, o İbnu Ömer'den o da Resûlüllah'dan rivayet ettiğine göre Resûlüllah يتلونه حق تلاوته **«..onu gereğince okuyanlar..»** (Bakara, 121.) âyetini **Kur'an'a hakkıyla uyanlar** şeklinde tefsir etmiştir.

İbnu Merdeveyh zayıf bir senedle, Ali b. Ebi Talib'den rivayetle Resûlüllah'ın لا ينال عهدى الظالمين **«..Zalimlere ahdim ermez..»** (Bakara, 124.) âyetini şöyle tefsir ettiğini nakleder: **Ancak, doğru olana itaat edilir.** Bu rivayeti destekleyen, İbnu Ebi Hatim'in: **Zalimin Allah'a karşı isyanında ona yardım edemezsin,** ibaresiyle İbnu Abbas'dan merfu olarak yaptığı, nakildir.

Ahmed b. Hanbel ile, Ebu Saidi'l-Hudri'den sahih olarak rivayet eden Tirmizi ve Hakim, Resûlüllah'ın و كذلك جعلناكم أمة وسطا **«Böylece sizi orta bir ümmet yaptık..»** (Bakara, 143.) âyetindeki وسطا kelimesini adil şeklinde tefsir ettiğini nakleder.

Buhari ve Müslim, Ebu Saidi'l-Hudri'den Resûlüllah'ın şöyle buyurduğunu

rivayet eder: Kıyamet günü Nuh (a.s.) çağrılarak, risaletini tebliğ ettin mi denilir. Evet, tebliğ ettim cevabını verir. Ardından kavmi çağrılır. Onlara da Nuh size risaletini tebliğ etti mi diye sorulur. Onlar: Bize hiçbir resûl gelmedi cevabını verirler. Bunun üzerine Nuh (a.s.) tekrar çağrılır, kendisine risaleti tebliğ ettiğine dair şahidin var mıdır diye sorulur. Nuh (a.s.) şahidim: Muhammed ve ümmetidir cevabını verir. Resûlüllah işte, Allah'ın وكذلك جعلناكم أمة وسطا **«Böylece sizi orta bir ümmet yaptık..»** âyeti buna şahittir. Âyetteki وسطا kelimesi âdil mânasındadır. Sizler kıyamet gününde çağrılıp Nuh'un risaletini tebliğ ettiğine şahitlik yapacaksınız, o da size şahitlik edecektir. Resûlüllah'ın وسطا kelimesine verdiği **âdil** sözü, mudrec değil, merfu rivayettir. Bunu, «Ş e r h u' l B u h a r i»de İbnu Hacer haber vermiştir.

Ebu'ş-Şeyh ve Deylemi, «M ü s n e d ü' l - F i r d e v s» adlı eserinde Cuveybir tarikıyle Dahhak'ın İbnu Abbas'dan şöyle dediğini nakleder: Resûlüllah فاذكروني اذكركم **«..beni anın ki ben de sizi anayım..»** (Bakara, 152.) âyetinde şöyle buyurmuştur: Kullarım, bana itaatta bulunarak, beni anınız, ben de sizi mağfiretimle anayım.

Taberani, Ebu Umame'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah ayakkabısının bağı kopunca, biz ancak Allah'dan geldik, gene Allah'a döneceğiz mealindeki (Bakara, 156.) âyetini okudu. Sahabe: Bu bir musibet midir ya Resûlallah, diye sorduklarında: Müminin başına gelen her sevmediği şey, musibettir, buyurdular. Bu hadisin pek çok şahidi vardır.

İbnu Mace ve İbnu Ebi Hatim, Bera b. Azib'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'la birlikte bir cenazede bulunuyorduk. Resûlüllah şöyle buyurdular: Kafirin gözleri üzerine şiddetli bir darbe indirilir; sesini ins ve cinler dışında yeryüzündeki bütün mahlukat duyar. Sesini duyan her hayvan, kafiri lanetler. İşte ويلعنهم اللاعنون **«..lanet edebilenler de lanet eder.»** (Bakara, 159.) âyetindeki mâna budur.

Taberani, Ebu Umame'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah (s.a.v.) الحج أشهر معلومات **«Hac bilinen aylardadır..»**(Bakara, 197.)âyetini Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları olarak tefsir etmiştir.

Taberani, rivayetinde beis olmayan bir senedle İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın: فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج **«..Hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak, kavga etmek yoktur..»** (Bakara, 197.)âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Âyetteki رفث kelimesi cima gayesiyle kadına yaklaşmak, فسوق kelimesi masiyet, جدال kelimesi ise, bir kimsenin arkadaşıyla tartışmasıdır.

Ebu Davud'un Ata'dan yaptığı bir rivayete göre: Ata'ya yeminde lagvın mânası sorulmuştu. Hz. Aişe'nin Resûlüllah'dan şu sözü duyduğunu söyledi: Yemindeki lagv, bir kimsenin evinde, asla, vallahi, evet gibi kelimeleri kullanma-

sıdır. Buhari bu hadisi, Hz. Âişe'den mevkuf olarak rivayet etmiştir.

Ahmed b. Hanbel ve diğer muhaddisler, Ebu Zer b. Esedi'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Sahabe'den biri; ya Resûlallah, الطلاق مرتان **«..boşanma iki defadadır..»** (Bakara, 229.) âyetindeki üçüncü talak nerededir? diye sorunca, Resûlüllah: Güzellikle bırakmak üçüncüsüdür, cevabını verdi.

İbnu Merdeveyh, Enes b. Malik'in şöyle dediğini rivayet eder: Sahabeden biri Resûlüllah'a gelerek: Ya Resûlallah, Allah iki talakı zikretti, üçünücüsü hangisidir? diye sordu. Resûlüllah: Ya iyilikle alıkoymak veya iyilikle bırakmaktır. Cevabını verdi.

Taberani, rivayetinde beis olmayan bir senedle, Ebu Lehia tarikıyle, Amr b. Şuayb babasından, o da dedesinden rivayetle Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Nikahı elinde tutan, kocadır

Tirmizi ve İbnu Hibban, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah; orta namazın, ikindi namazı olduğunu söylemiştir.

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, sahih bir senedle Semura'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Orta namazı, ikindi namazıdır.

İbnu Cerir, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Orta namaz, ikindi namazıdır. Ayrıca, Ebu Malik el-Eşari'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Orta namaz, ikindi namazıdır. Bu hadis'in değişik tarik ve şahidleri vardır.

Taberani, Hz. Ali'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Âyetteki (Bakara, 248.) sekinet, fırtına mânasındadır.

İbnu Merdeveyh, Cuveybir tarikıyle Dahhak'ın İbnu Abbas'dan merfuan yaptığı يؤتى الحكمة من يشاء **«Dilediğine hikmeti verir..»** (Bakara, 269.) âyeti hakkındaki şu rivayeti nakleder: Hikmet, Kur'an'dır. İbnu Abbas bunun Kur'an tefsiri olduğunu söyler. Çünkü tefsiri, salih kullar okuduğu kadar, facirler de okur.

Âl-i İmrân

Ahmed b. Hanbel ve diğer muhaddisler Ebu Umame'den فأما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه **«..Kalplerinde eğrilik olanlar kendilerine göre yorumlamak için müteşabihlerin ardına düşerler..»** (âyet, 7.) hakkında Resûlüllah'ın şöyle buyurduğunu rivayet ederler: Âyette geçen bu vasıftaki kimseler, haricilerdir. يوم تبيض وجوه وتسود وجوه **«O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır..»** (106.) âyetindekiler gene haricilerdir.

Taberani ve diğer muhaddisler, Ebudderda'dan rivayetle Resûlüllah'ın: İlimde rasih olanlar, sorulduğunda şu cevabı verdiğini naklederler: Sözünde duran, doğruyu söyleyen, kalbi istikamette bulunan, iffet ve namusunu koruyan haram lokma yemeyen kimseler, ilimde rasih olan kimselerdir.

Hakim sahih bir senedle Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllaha والقناطير المقنطرة **«..kantarlarca yığılmış..»** (14.) âyetindeki kıntarın miktarı sorulduğunda, bin ukiyye olduğunu söyler. Ahmed b. Hanbel ve İbnu Mace, Ebu Hüreyre'den yaptıkları rivayette Resûlüllah, kıntarın on iki bin ukiyye olduğunu söylemiştir.

Tirmizi, zayıf bir senedle, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette Resûlüllah'ın وله اسلم من فى السموات والأرض طوعا وكرها **«..Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi ister istemez O'na teslim olmuştur..»** (83.) âyetinde şöyle buyurmuştur: Göktekiler meleklerdir. Yerde olanlar da, İslam üzere doğanlardır. Kerhen ise, boyunlarına zincir ve halkalarla değişik milletlerden esirlerin, istemeyerek cehennemde sürüklenmeleridir.

Hakim, sahih bir senedle Enes'den yaptığı rivayette şöyle der: Resûlüllah'a من استطاع اليه سبيلا **«..yoluna gücü yeten herkesin..»** (97.) âyetindeki sebilden sorulduğunda şöyle buyurdu: Sebil, yiyecek şeyler ve binek hayvanlarıdır, cevabını verdi.

Tirmizi aynı hadisi, İbnu Ömer'den hasen senedle rivayet etmiştir.

Abdubnu Humeyd «T e f s i r»inde, Nüfeyl'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا ومن كفر فان الله غنى عن العالمين **«yoluna gücü yeten herkesin, O eve (gidip) haccetmesi insanlar üzerinde Allahın bir hakkıdır. Kim inkar ederse şüphesiz Allah, bütün alemlerden zengindir.** (97.) âyeti hakkında Huzeyl'den biri şu soruyu sordu: Ya Resûlallah, haccı terkeden, kafir olur mu? Resûlüllah: Haccı terkeden ukubetinden korkmayan, sevabını beklemeyen kimse kafirdir, buyurdu. Seneddeki Nüfeyl, tabiundandır. Sened mürseldir. Hadisin İbnu Abbas'a dayanan, mevkuf bir şahidi vardır.

Hakim, sahih bir senedle İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah اتقوا الله حق تقاته **«(Tevhid konusunda) Allah'tan ona yaraşır biçimde korkun..»** (102.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Allah'a isyan etmeden itaat etmek, unutmadan zikirde bulunmaktır.

İbnu Merdeveyh, Ebu Cafer el-Bakır'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; ولتكن منكم أمة يدعون الى الخير **«İçinizden hayra çağıran bir topluluk olsun..»** (104.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Âyetteki hayr, Kur'an'a ve sünnetime uymaktır. Bu hadis, mu'dal'dır.

Deylemi, «M ü s n e d u' l - F i r d e v s»de, zayıf bir senedle İbnu Ömer'in يوم تبيض وجوه وتسود وجوه âyetinde, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Ehli sünnetin yüzleri nurlanacak, bidat ehlinin yüzleri de kararacaktır.

Taberani ve İbnu Merdeveyh, zayıf bir senedle, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah: مسوّمين (125.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: İşaretlenmiş meleklerdir. Bedir muharebesindeki melekler, başlarında siyah sa-

rık, Uhud muharebesine katılanlar ise kırmızı sarıkla nişanelenmişlerdi.

Buhari, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder; Resûlüllah şöyle buyurur: Allah'ın kendisine mal verip zekatını ödemeyen kimselerin malı, gözlerinin üstünde iki siyah nokta bulunan, başında saçı olmayan bir ejderha şeklinde görünür. Kıyamette ejderha o kimseyi sımsıkı sararak dişleri arasına alır ve ona şöyle der: Ben senin malın ve hazinenim. Sonra şu âyeti okur: ولا يحسبن الذين يبخلون بما آتاهم الله من فضله هو خيرا لهم **«Allah'ın kereminden kendilerine verdiğine cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar..»** (180.)

Nisâ

İbnu Ebi Hatim, «S a h i h»inde İbnu Hibban, Hz. Âişe'den şu rivayette bulunurlar: Resûlüllah ذلك أدنى ألا تعولوا **«..Adaletten ayrılmamanız için en uygun olanı budur.»** (3.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Adaletten uzaklaşmamanıza daha yakındır. İbnu Ebi Hatim, Ubeyy'in, bu hadis hatalıdır, dediğini söyler. Hz. Âişe'den sahih olarak rivayet edilen bu hadis, mevkuftur.

Taberani, zayıf bir senedle İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer'in huzurunda كلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غيرها **«(öyle ki) derileri piştikçe azabı tatsınlar diye onlara başka deriler vereceğiz!..»** (56.) âyeti okunduğunda Muaz şöyle dedi: Bana göre âyetin tefsiri şöyledir; kafirin derisi, kıyamet gününün bir saatında yüz kere değiştirilir. Hz. Ömer ise şöyle dedi: Ben de Resûlüllah'dan aynı şekilde duymuştum.

Taberani, zayıf bir senedle Ebu Hüreyre'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah ومن يقتل مؤمنا متعمدا فجزاؤه جهنم **«Her kim bir Mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere (gideceği) cehennemdir..»** (93.) âyetini, şayet onu cezalandırırsa, gideceği yer cehennemdir, şeklinde tefsir etmiştir.

Taberani, zayıf bir senedle İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; فيوفيهم أجورهم ويزيدهم من فضله **«..mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha fazlasını verecektir..»** (172.) âyetini şöyle açıklamıştır: Cehennemde olanlara yapılan şefaat, dünyada kendilerine iyilik yaptıkları kimselerden gelen şefaattır.

Ebu Davud, Ebu Seleme b. Abdirrahman'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bir Sahabi Resûlüllah'a gelerek, kelale'nin ne olduğunu sordu. Resûlüllah ona; yazın inen يستفتونك قل الله يفتيكم في الكلالة **«Senden fetva istiyorlar. De ki Allah size babasız ve çocuksuz kişinin..»** (176.) âyetini duymadın mı? diye sordu. Oğlu olmayan, babası bulunmayan kimsenin malına, kelale varis olur. Bu hadis mürseldir.

Ebu'ş-Şeyh «K i t a b u' l - F e r â i z»inde Berâ'dan şu nakilde bulunur;

Resûlüllah'a kelale kimdir diye sordum. Bana: Babası ve oğlu olmayan kimsedir diye cevap verdi.

Maide

İbnu Ebi Hatim, Ebu Saidi'l-Hudri'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: İsrail oğullarından birinin bir hizmetçisi, binek hayvanı ve karısı varsa, o kimse melik sayılır. Bu hadisin İbnu Cerir'e göre, Zeyd b. Eslem'den gelen mürsel bir şahidi vardır.

Hakim, sahih bir senedle, İyadu'l-Eşari'nin şöyle dediğini rivayet eder: فسوف يأتي الله بقوم يحبهم و يحبونه **«..Allah yakında öyle bir toplum getirir ki (O) onları sever, onlar da Onu severler..»** (54.) âyeti nâzil olduğunda Resûlüllah Ebu Musa'l-Eşari'ye: Bu kavim, benim ümmetimdir buyurdu.

Taberani, Hz. Aişe'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah او كسوتهم (54.) âyetindeki kelimeyi; her fakire bir elbise giydirmektir, şeklinde açıklamıştır.

Tirmizi, sahih bir senedle, Ebu Umeyye eş-Şabani'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ebu Salebe el-Haseni'ye gelerek şöyle dedim: Bu âyeti nasıl anlıyorsun? O da: Hangi âyeti diye sordu. Kendisine: يا ايها الذين آمنوا عليكم انفسكم لا يضركم من ضل اذا اهتديتم **«Ey inananlar, siz kendinize bakın,siz doğru yolda olduğunuz sürece sapan kimse size zarar vermez..»** (105.) âyeti olduğunu söyledim. Bana şöyle dedi: Bu âyeti iyi bilen birine sordum. Ben de onu Resûlüllaha sormuştum. Bana şöyle dedi: İyiliği işleyin, birbirinize kötülük etmeyin. Hatta itaat edilen bir cimriyi, arzusuna bağlı yaşayan birini, dünyayı tercih eden zevk sahibini, kendini beğenen birini gördüğünüzde, kendini bunlara kaptırmadan nefsine hakim ol, avamdan uzaklaş.

Ahmed b. Hanbel ve Taberani, Ebu Amri'l-Eşari'den şu rivayette bulunurlar: Resûlüllah'a Maide (105.) âyetini sordum. Bana şu cevabı verdi: Hidayete ermişseniz, kafirlerin daleleti, size hiçbir şekilde zarar veremez.

Enam

İbnu Merdeveyh ve Ebu'ş-Şeyh, Neşhel tarikıyle Dahhak'ın, İbnu Abbasdan rivayetle, Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Her insanın bir meleği vardır. Uyuduğunda nefsine bekçilik eder. Allah, ruhunu kabzetmesini emrederse kabzeder, emretmezse o kulu serbest bırakır. Bu yüzden Allah, يتوفيكم بالليل **«..geceleyin sizi öldürür..»** (60.) buyurmuştur. Hadisdeki ravi **Nehşel** kezzab (yalancı) olarak tanınmıştır.

Ahmed b. Hanbel, Buhari ve Müslim, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet ederler: الذين آمنوا ولم يلبسوا ايمانهم بظلم **«İnananlar ve imanlarına zulüm karıştırmayanlar..»** (82.) âyeti nazil olduğunda, mânası Müslümanlara çok ağır geldi.

Ya Resûlallah, hangimiz nefsimize zulmetmiyoruz, dediler. Resûlüllah: Bu sizin anladığınız şekilde zulüm değildir. Allah'ın kulu Lokman'ın şu sözünü duymadınız mı? ان الشرك لظلم عظيم **«Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür..»** (Lokman, 13.). İşte zulüm, şirk demektir.

İbnu Ebi Hatim, zayıf bir senedle, Ebu Saidi'l-Hudri'nin Resûlüllah'dan rivayet ettiği şu hadisi nakleder: Resûlüllah; لا تدركه الأبصار **«..gözler O'nu göremez..»** (103.) âyeti hakkında şöyle demiştir: Şayet insanlar, cinler, şeytanlar, melekler, yaratıldıkları günden kıyamete kadar saf saf toplansalar, Allah'ı asla ihata edip göremezler.

Firyabi, Amr b. Murra tarikıyle Ebu Cafer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a: فمن يرد الله أن يهديه يشرح صدره للاسلام **«Allah, kimi doğru yola iletmek isterse onun göğüsünü İslam'a açar..»** (125.) âyetindeki **göğüsün açılmasından** sorulduğunda şu cevabı vermiştir: Kalbe bir nur akıtılır, bununla kalp İslama karşı bir genişlik ve rahatlık hisseder. Bunun, bilinen bir emmaresi var mıdır? diye sorduklarında Resûlüllah şu cevabı vermiştir: Ahirete sığınıp dünyadaki zevklerden uzaklaşmak, ölmeden önce ölüme hazırlanmaktır. Hadis, mürseldir; muttasıl ve mürsel olarak, sahih veya hasen derecesine ulaştıracak pek çok şahidi bulunmaktadır.

İbnu Merdeveyh, «e n - N a s i h v e' l - M e n s u h» adlı eserinde Nahhas, Ebu Saidi'l-Hudri'den, Resûlüllah'ın وآتوا حقه يوم حصاده **«..hasat günü hakkını verin..»** (141.) âyetinin tefsirinde şöyle dediğini rivayet ederler: Verilen hak, başaktan yere düşen tanelerdir.

İbnu Merdeveyh, zayıf bir senedle, mürsel olarak Said b. Müseyyeb'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah وأوفوا الكيل والميزان بالقسط لا نكلف نفسا الا وسعها **«..Ölçüyü ve tartıyı tam adaletle yapın. Biz kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz..»** (152.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Ölçüde ve tartıda elini düzgün tutan kimsenin niyetini, Allah çok iyi bilir, hakkaniyete uyduğundan dolayı kusurlarını bağışlar. Resûlüllah'ın bu tefsiri, âyetteki وسعها nın tefsiridir.

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Ebu Said tarikıyle Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler, Resulüllah يوم يأتي بعض آيات ربك لا ينفع نفسا ايمانها لم تكن آمنت من قبل او كسبت في ايمانها خيرا **«Rabbi'nin bazı (kıyamet) işaretleri geldiği gün daha önce inanmamış, ya da imanından bir hayır kazanamamış kimseye.»** (158.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: "Bu gün, güneşin batıdan doğduğu gündür." Bu hadisin, Buhari ve Müslim'de Ebu Hüreyre ve diğer Sahabe'den gelen pek çok rivayet tarikleri vardır.

Taberanı, sağlam bir senedle, Hz. Ömer'den Resûlüllah'ın Hz. Aişe'ye ان الذين فرقوا دينهم وكانوا شيعا **«Dinlerini parça parça edip, grup grup olanlar var ya»**

(159.) âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Bunlar; bidat ve heva ehli kimselerdir.

Taberani, sahih bir senedle, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Resûlüllah; ان الذين فرقوا دينهم وكانوا شيعا (159.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Âyetteki bu kimseler, ümmetimden bidata düşen, nefsani arzularına uyan kimselerdir.

Araf

İbnu Merdeveyh, zayıf bir senedle, Resûlüllah'ın خذوا زينتكم عند كل مسجد **«Ey Ademoğulları! Mescidlere güzel elbiselerinizi giyinerek gidin..»** (31.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Namazı, ayağınızdaki nalinle kılınız. Bu hadisin, Ebu'ş-Şeyh'in Ebu Hüreyre'den yaptığı bir rivayetle şahidi vardır.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Davud ve Hakim, Bera b. Âzib'den şunu rivayet eder: Resûlüllah'a, ölen bir kâfirden söz edildi. Resûlüllah şöyle buyurdu: Ruhu âlemi ervah'a çıkarılırken, dünya semasının sonuna ulaşıncaya kadar melekler: Bu habis ruh da kimdir? diye sorarlar. Semanın kapıları herkese açılır, fakat ona açılmaz. Resûlüllah bunun üzerine لا تفتح لهم أبواب السما، **«Onlara gök kapıları açılmaz..»** (40.) âyetini okur. Allahu Taâlâ: Bu kâfirin kitabını, arzın en derin yerindeki sahifelere yazar, buyurur. Melekler kâfirin ruhunu bir yere fırlatıp atarlar. Resûlüllah sonunda; ومن يشرك بالله فكأنما خر من السما، فتخطفه الطير أو تهوى به الريح فى مكان سحيق **«Kim Allah'a ortak koşarsa o, sanki gökten düşmüş de kendisini kuş kapıyor veya rüzgar onu, uzak bir yere sürüklüyor gibidir.»** (Hac, 31.) âyetini okur.

İbnu Merdeveyh, Cabir b. Abdillah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a, iyi ve kötü amelleri müsavi olanların durumu sorulduğunda şu cevapta bulunmuştur: Bunlar, cennetle cehennem arasında bir yerde bekleyip, cennete en son girecek kullardır.

Taberani, Beyhaki ve Said b. Mansur, Abdullah b. Müzeni'nin şöyle dediğini naklederler: Resûlüllah'a Araf'da olanlardan soruldu, şöyle buyurdular: Onlar, atalarının masiyetinden dolayı Allah yolunda öldürülen kimselerdir. Atalarının masiyeti, onların cennete girmelerini, Allah yolunda öldürülmeleri de cehenneme girmelerini engeller. Bu rivayetin Beyhaki'de Ebu Hüreyre'nin hadisiyle bir şahidi, Taberani'de ise Ebu Said'den ayrı bir şahidi mevcuttur.

Beyhaki, zayıf bir senedle Enes'den merfu olarak yaptığı rivayete göre Araf'da olanlar, cinlerin iman edenleridir.

İbnu Cerir, Hz. Aişe'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah tufanı ölüm şeklinde tefsir etmiştir.

Ahmet b. Hanbel, Tirmizi ve Hakim, Enes'den Sahih olarak yaptıkları ri-

vayete göre Resûlüllah فلما تجلى ربه للجبل جعله دكا «..**Rabbi dağa görününce onu darmadağınık etti..»** (143.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Resûlüllah; İşte diyerek, sağ elinin parmak uçlarını birleştirip, sol elinin işaret parmağı üzerine koydu. Cenab-ı Hak, dağ üzerine tecelli edince dağ yerinden oynadı; Musa (a.s) da korkudan bayılarak yere düştü.

Ebu'ş-Şeyh bu hadisi, **Resûlüllah küçük parmağıyla işaret etti, Allah'ın nuru, dağı yerinden oynattı,** lafzıyla nakleder.

Ebu'ş-Şeyh, Cafer b. Muhammed tarikıyle, babasından ve dedesinden yaptığı rivayette, Resûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Hz. Musa'ya indirilen levhalar, cennetteki sedir ağacındandır. Her levhanın uzunluğu on iki kulaçtır.

Ahmed b. Hanbel, Nesei ve Hakim, İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunurlar: Resûlüllah söyle demiştir; Allahu Taâlâ, Arafe günü Na'man deresinde, âdemoğlunun zürriyetinden söz aldı. Bütün zürriyeti huzurunda toplayıp onlara: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye sordu. Onlar da: Evet, Rabbı'mızsın cevabını verdiler.

İbnu Cerir, zayıf bir senedle, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah Araf (172.) âyetinin tefsirinde şöyle buyurur: Saçları tarakla tarar gibi, Hz. Adem'in zürriyetini çıkardı. Onlara: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye sordu. Onlar: Evet, Rabbımızsın dediler, melekler de: Bizler buna şahidiz, dediler.

Ahmed b. Hanbel, hasen bir senedle Tirmizi, sahih senedle Hakim, Semure'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Havva, her evlad dünyaya getirdiğinde şeytan etrafında döner, çocuk yaşamazdı, Şeytan Havva'ya: Doğan çocuğa Abdulharis adını ver, yaşasın dedi. Havva, doğan çocuğuna bu adı verdi ve çocuk yaşadı. Bu durum, şeytanın Hz. Havva'ya vesvesesi ve emridir.

İbnu Ebi Hatim ve Ebu'ş-Şeyh, Şabi'den şöyle dediğini rivayet ederler: خذ العفو «**..af yolunu tut..»** (199.) âyeti nâzil olunca Resûlüllah şöyle buyurdu: Ey Cebrail, bunun mânası nedir? Cebrail: Bunu bilene soruncaya kadar cevap vermiyeyim deyip gitti; döndüğünde şöyle dedi: Allah sana, zulümde bulunanı bağışlamanı, vermeyene vermeni, akraba ziyaretini yapmayana ziyarette bulunmanı emreder, dedi. Hadis, mürseldir.

Enfâl

Ebu'ş-Şeyh, İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın واذكروا اذ أنتم قليل مستضعفون في الأرض تخافون أن يتخطفكم الناس «**Düşünün ki bir zaman siz azdınız, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsaların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz..»** (26.) âyetinin tefsirinde şöyle dediğini nakleder: Resûlüllah'a âyetteki insanlar

kimlerdir? diye sorulduğunda şu cevabı verdi: Bunlar, İranlılardır.

Tirmizi, zayıf bir senedle Ebu Musa'nın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; Allah bana, ümmetim için iki emanet indirdi deyip, وماكان الله ليعذبهم وانت فيهم وماكان الله معذبهم وهم يستغفرون «**Oysa sen onların içinde bulundukça, Allah onlara azap edecek değildi; onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.**» (33.) âyetini okudu ve şunu ilave etti: Öldükten sonra bile, kıyamete kadar istiğfarı, kendilerine emanet olarak bırakıyorum.

Müslim ve diğer muhaddisler, Ukbe b. Âmir'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah minberde hitap ederken; و أعدوا لهم ما استطعتم من قوة «**..onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet .. hazırlayın..**» (60.) âyetini okuyup şöyle dediğini duydum: Şurasını iyi bilin ki kuvvet, atmaktır. Bu hadis'in mânası; düşmana karşı büyük kuvvet biriktirmek ve caydırmak üzere, atma gücüne hazırlanmaktır.

Ebu'ş-Şeyh, Ebu'l-Mehdi tarikıyle babasından, o da babasına rivayet edenden naklettiğine göre Resûlüllah و آخرين من دونهم لاتعلمونهم «**Onlardan başka sizin bilmediğiniz..**» (60.) âyetindeki kimseleri, cinler olarak tefsir etmiştir.

Taberani bu hadisin bir benzerini, Yezid b. Abdillah b. Garib tarikıyle, babası ve dedesinden merfuan rivayet etmiştir.

Tevbe

Tirmizi, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a haccı ekberin vaktini sorduğunda: Kurban Bayramı günüdür, cevabını verdi. İbnu Cerir'in, İbnu Ömer'den rivayet ettiği hadis, bunun şahididir.

İbnu Ebi Hatim, Misver b. Mahreme'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Arefe günü, haccı ekber günüdür.

Ahmed b. Hanbel, Tirmizi, İbni Hibban ve Hakim, Ebu Said'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Cami veya mescide gitmeyi alışkanlık haline getirenleri gördüğünüzde, onların imanlı kimseler olduğunu kabul ediniz. Çünkü Allah انما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم الآخر «**Allah'ın mescidlerini onaranlar; Allah'a ve ahiret gününe inananlar..(...)dır.**» (18.) buyurmuştur.

«Z ü h d» adlı eserinde İbnu Mubarek, Taberani ve Beyhaki, İmran b. Husayn ve Ebu Hüreyre'den şöyle dediklerini rivayet ederler: Resûlüllah'a و مساكن طيبة في جنات عدن «**..Adn cennetlerinde güzel meskenler..**» (72.) âyetinin tefsirinden sorulduğunda şöyle buyururlar: Âyetteki temiz yerler, inciden saraydır. Bu sarayda, kırmızı yakuttan yapılmış yetmiş ev, her evde yeşil zümrütten yapılmış yetmiş oda, her odada bir karyola, her karyolada değişik renklerden yetmiş döşek, her döşekte hurilerden bir zevce, ayrıca her odada yetmiş sofra, her sofrada yetmiş çeşit yemek, her odada erkek-kadın yetmiş hiz-

metçi bulunur. Allah her gün hurilerin hakkını verecek şekilde Mümin kuluna kuvvet bahşeder.

Müslim ve diğer muhaddisler, Ebu Said'in şöyle dediğini rivayet ederler: Takva üzere inşa edilen mescid hakkında iki Sahabe, aralarında ihtilaf ettiler: Birisi, Resûlüllah'ın mescididir; diğeri de, Kuba mescididir dedi. Beraberce Resûlüllah'a gelip sordular. Resûlüllah: Bu mescid, benim mescidimdir cevabını verdi.

Ahmed b. Hanbel, hadisin bir benzerini Sehl b. Sa'd ve Ubeyy b. Ka'b-dan rivayet etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, İbnu Mace ve İbnu Huzeyme, Uveym b. Saideti'l-Ensari'den yaptıkları rivayette Resûlüllah (s.a.v.) Kuba mescidine gelerek şöyle buyurdu: Allah sizlere, temiz olarak bu mescidi inşa ettiğinizden dolayı en güzel şekilde ihsanda bulundu. Yaptığınız bu temizlik nedir? Sahabe-i Kiram: Biz, su ile temizlikten başka bir şey bilmiyoruz, cevabını verdiler. Bunun üzerine Resûlüllah: Evet, temizlik budur. Buna devam edin, buyurdu.

İbnu Cerir, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah, âyetteki السائحون mânası, oruç tutanlardır, buyurdu.

Yunus

Müslim, Suheyb'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah (s.a.v.) للذين أحسنوا الحسنى وزيادة **«Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var..»** (26.) âyetini şöyle tefsir etti: İyilik, cennettir. Ziyadelik de kulların, Rablerini görmeleridir.

Bu hadis hakkında ayrıca, Ubeyy b. Ka'b, Ebu Musa el-Eşari, Ka'b b. Ucre, Enes ve Ebu Hüreyre'den rivayetler mevcuttur.

İbnu Merdeveyh, İbnu Ömer'den yaptığı rivayette Resûlüllah (s.a.v.) للذين أحسنوا الحسنى âyetini şöyle tefsir ettiğini söyler: İyilikte bulunanlar, kelime-i şehadet getirenlerdir. Âyetteki iyilik cennet, ziyadelik de Allahu Taâlâ'yı görmektir.

Ebu'ş-Şeyh ve diğer muhaddisler Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah قل بفضل الله **«De ki: Allah'ın lütfuyla, rahmetiyle..»** (58.) âyetindeki fadlı Kur'an, rahmeti de Kur'an ehli olarak tefsir etmiştir.

İbnu Merdeveyh, Ebu Said el-Hudri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Sahabe'den biri Resûlüllah'a gelerek: İçimde devamlı bir sıkıntı hissediyorum, dedi. Resûlüllah ona: Devamlı Kur'an oku diyerek وشفاء لما فى الصدور **«..göğüslerde olana bir şifa..»** (57.) âyetini hatırlattı. Bu hadis'in, Beyhaki'nin rivayetine göre, Vâsıle b. Eksa'dan bir şahidi vardır.

Ebu Davud ve diğer muhaddisler, Hz. Ömer'den Resûlüllah'ın şöyle de-

diğini rivayet ederler:Allah'ın kullarından öyleleri vardır ki, peygamberler ve şehitler, bunlara gıbta ederler. Bunlar kimdir ya Resûlallah? diye sorulduğunda: Araya mal ve neseb bağı girmeden, Allah rızası için birbirini sevenler, başkaları korkarken korkmayanlar, başkaları üzülürken üzülmeyenlerdir, cevabını verir ve ألا ان أولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون **«İyi bil ki Allah'ın velilerine korku yoktur; onlar mahzun da olmayacaklardır..»** (62.) âyetini onlara okur.

İbnu Merdeveyh, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllaha ألا ان أولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون (62.) âyetinin tefsiri sorulduğunda: Bunlar; Allah rızası için birbirini seven kimselerdir, buyurdu. İbnu Merdeveyh'in bir başka rivayetine göre aynı hadisi, Cabir b. Abdullah da nakletmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Said b. Mansur ve Tirmizi, Ebu'd-Derda'dan şu rivayette bulunmuşlardır: Ebu'd-Derda'ya لهم البشرى فى الحياة الدنيا وفى الآخرة **«Dünya hayatında da ahiret hayatında da müjde onlara..»** (64.) âyetinin tefsiri sorulduğunda şöyle demiştir: Resûlüllah'a bu âyetin tefsirini sorduğum günden beri, bu âyetin mânasını bana kimse sormadı. Resûlüllah da bana: Âyetin nüzulünden bu yana, senden başka, bana bu âyet hakkında soran olmadı buyurmuş ve âyeti şöyle tefsir etmişti: Âyetteki müjde Müslümanın gördüğü salih rüyadır. Bu rüya, dünya hayatında iman müjdesi, ahirette ise gireceği cennettir. Bu hadis'in çeşitli tarikleri vardır.

İbnu Merdeveyh, Hz. Âişe'den Resûlüllah'ın الا قوم يونس لما آمنوا **«..yalnız Yunus'un Kavmi inanınca..»** (98.) âyetindeki iman ettiler ifadesini, dua ettiler mânasında tefsir ettiğini nakleder.

Hud

İbnu Merdeveyh, zayıf bir senedle, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; ليبلوكم ايكم احسن عملا **«..hanginizin daha güzel iş yaptığını denesin..»** (7.) âyetini okuyordu. Kendisine; bunun mânası nedir diye sordum. Bana: Hanginiz daha akıllıdır. Akıllı olanınız, Allah'ın haram kıldığı şeylerden en çok sakınanız, Allah'a itaatta daha çok amelde bulunanızdır, cevabını verdi.

Taberani, zayıf bir senedle, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Yapılan kötülüğe karşılık, gösterilen ilginin daha iyisini, daha süratlisini görmedim, deyip ان الحسنات يذهبن السيئات **«..iyilikler kötülükleri örter..»** (114.) âyetini okudu.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Zerr'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a; bana bir tavsiyede bulunun dediğimde şu cevabı verdi: Bir kötülük yaptığında, hemen onu giderecek bir iyilikte bulun. Kendilerine: لا اله الا الله **Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur,** demek iyilikten midir? diye sorduğumda: Evet, iyiliklerin en faziletlisidir, buyurdu.

Taberani ve Ebu'ş-Şeyh, Cerir b. Adillah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: وماكان ربك ليهلك القرى بظلم وأهلها مصلحون **«Rabbın, kasabaların halkı ıslah olmuşken, haksız yere onları yok etmez.»** (117.) âyeti nâzil olduğunda Resûlüllah şöyle buyurdu: O şehir halkı birbirine acıyarak, yardımda bulunurlar.

Yûsuf

Said b. Mansur, Ebu Ya'la, sahih bir senedle hakim, «D e l a i l»inde Beyhaki, Cabir b. Adillah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Yahudinin biri Resûlüllah'a gelerek şöle dedi: Ya Muhammed: Hz. Yusuf'a secde eden hangi yıldızlardır, isimleri nedir? Resûlüllah, Cebrail gelinceye kadar bu soruya bir cevap vermedi. Cebrail (a.s.)dan cevabı öğrenince, Yahudiyi çağırtarak şöyle dedi: Yıldızların isimlerini sana söylesem inanır mısın? Yahudi: Evet, inanırım dedi. Resûlüllah bu isimleri şöyle sıraladı: Harsan, Tarık, Zeyyal, Zu'l-Ketefeyn, Zu'l-ferg, Vessab, Amudan, Kâbis, Daruh, Musabbih, Feylak, Ziya ve Nur (Yusuf a.s.'ın anası ve babası). Yusuf (a.s.) dünya semasının ufkunda bunların kendisine secde ettiğini görmüştür. Rüyasını babasına anlatınca; birbirimizden kopacağımız bir durum seziyorum. Allah bu kopukluğu, sonradan bir arada toplayacaktır, şeklinde rüyasını tabir etti.

İbnu Merdeveyh, Enes b. Malik'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Yusuf (a.s.) ذلك ليعلم أنى لم اخنه بالغيب **«Bu benim, arkadan hainlik etmediğimi bilsin..»** (52.) buyurunca Cebrail kendisine: Yusuf, seni üzen nedir? O da وماأبرئ نفسى (53.) şeklinde cevap verdi.

Ra'd

Hasen bir senedle Tirmizi, sahih bir senedle Hakim, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın; ونفضل بعضها على بعض فى الاكل **«..ürünlerde bunları birbirinden üstün yapıyoruz..»** (4.) âyetini şöyle tefsir ettiğini naklederler: Bu yiyecekler; âdi hurma, fârisi adlı bir yiyecek ile, tatlı-ekşi bütün yiyeceklerdir.

Ahmed b. Hanbel sahih bir senedle Tirmizi ve Nesei, İbnu Abbas'dan şöyle dediğini rivayet ederler: Bir grup Yahudi Resûlüllah'a gelerek: Bize, gök gürültüsü nedir? anlatır mısın dediler. Resûlüllah şöyle buyurdu: Bulutları taşımakla görevli bir meleğin çıkardığı gürültüdür. Melek, ateş yüklü bir şeyi bulutlara dokundurur, onları Allah'ın emrettiği şekilde sevkeder. İşittiğimiz o ses nedir? diye sorduklarında; bulutun çıkardığı sestir, cevabını verir.

İbnu Merdeveyh, Amr b. Nicadi'l-Eşari'den şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Gök gürultüsü, bulutlara dokunan melektir. Şimşek ise, Rûfil adlı meleğin kanad ucundan çıkan parıltıdır.

İbnu Merdeveyh, Cabir b. Abdillah'dan Resûlüllah'ın şöyle dediğini riva-

yet eder: Bulutları sevketmekle vazifeli bir melek, dağınık bulutları bir araya getirir, birbirine kaynaştırır. Elindeki ateş yüklü bir şeyi kaldırdığında şimşek çakar, bulutlara dokunduğunda gökgürültüsü meydana gelir, vurduğunda ise yıldırım düşer.

Ahmed b. Hanbel ve İbnu Hibban, Said b. Hudri'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Tûba; yüz sene uzaklıkta bulunan cennetteki bir ağaçtır.

Taberani, zayıf bir senedle, İbnu Ömer'den şu rivayette bulunmuştur: Resûlüllah; يمحو الله ما يشاء ويثبت **«Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır;..»** (39.) şeklinde tefsir etmiştir.

İbnu Merdeveyh, Cabir b. Abdillah b. Vessab'dan, Resûlüllah'ın يمحو الله ما يشاء ويثبت âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Rızkı azaltır veya artırır, ömrü azaltır veya çoğaltır.

İbnu Merdeveyh, İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın aynı âyeti şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Allah, her kadir gecesinde istediğini ortadan kaldırır, istediğini eksiltir, istediğine de rızık verir. Ancak; hayat, ölüm, şekavet ve saadet bundan müstesnadır. Çünkü, bunlarda bir değişiklik olmaz.

İbnu Merdeveyh, Hz. Ali'nin Resûlüllah'a bu âyetin tefsirini sorduğunda şöyle dediğini rivayet eder: Bu âyeti tefsir etmekle, seni ve benden sonraki ümmetimi sevindireceğim. Layıkı vechile sadaka vermek, ana-babaya iyilikte bulunmak, her türülü iyiliği yapmak, şekaveti saadete çevirir, ömrü uzatır.

İbrahim

İbnu Merdeveyh, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Allah'a şükreden bir kimse bereketten mahrum olmaz. Çünkü Allahu Taâlâ لئن شكرتم لأزيدنكم **«..Şükrederseniz size (nimetimi) artırırım..»** (7.) buyurmuştur.

Ahmed b. Hanbel, Tirmizi, Nesei sahih bir senedle Hakim, Ebu Umame'den Resûlüllah'ın: ويسقى من ماء صديد يتجرعه **«..irin suyundan sulanır..»** (16, 17.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Cehennemdeki bu suya yaklaşıldığında şiddetli bir tiksinme duyulur. Daha da yaklaşılırsa suyun alevi yüzünü dağlar, başındaki deriyi sıyırır. Bu sudan içtiğinde barsakları parçalanıp vücudundan çıkıp gider. Çünkü Allah, وسقوا ماء حميما فقطع أمعاءهم **«..barsaklarını parça parça kesen sıcak suyun içirildiği kimseler..»** (Muhammed, 15), وان يستغيثوا يغاثوا بماء كالمهل يشوى الوجوه **«..Eğer feryad edip yardım isteseler, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile..»** (Kehf, 29.) buyurur.

İbnu Ebi Hatim, Taberani ve İbnu Merdeveyh, Ka'b b. Malik'ten merfuan şöyle dediğini bildirirler: Yanılmıyorsam سواء علينا أجزعنا أم صبرنا ما لنا من محيص **«Artık**

biz sızlansak da sabretsek de birdir; kaçıp sığınılacak bir yerimiz yoktur..» (21.) âyetinin tefsirinde Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Cehennemde olanlar; gelin sabredelim derler, beş yüz sene sabrederler. Bunun fayda vermediğini görünce, gelin sızlanalım derler ve beş yüz sene ağlarlar. Bunun da fayda vermediğini görünce: Şimdi sızlansak da sabretsek de, bizim için farketmez. Bize hiç kurtuluş yoktur, derler.

Tirmizî, Nesei, Hakim ve İbnu Hibban, Enes'den Resûlüllah'ın مثل كلمة طيبة كشجرة طيبة **«..güzel söz (...) güzel bir ağaç gibidir..»** (24.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Bu ağaç, hurma ağacıdır. و مثل كلمة خبيثة كشجرة خبيثة **«kötü söz, kötü ağaç gibidir..»** âyetindeki ağacı da, hind karpuzuna benzeyen acı meyvesi olan bitkidir.

Ahmed b. Hanbel ve İbnu Merdeveyh sağlam bir senedle İbnu Ömer'den Resûlüllah'ın كشجرة طيبة âyetini, yaprağı dökülmeyen hurma ağacı olarak tefsir ettiğini rivayet ederler.

Kütübü sitte imamları Bera b. Âzib'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Bir Müslüman kabir suali sırasında, kelime-i şehadet getirir. يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت فى الحياة الدنيا و فى الآخرة **«Allah, inananları dünya hayatında da, ahirette de sağlam sözle tesbit eder..»** (27.) âyeti, buna işaret eder.

Müslim, Sevban'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bir Yahudi alimi Resûlüllaha gelerek şöyle dedi: Yeryüzü, başka yeryüzüne tebdil olunduğunda, insanlar nerede bulunacaktır? Resûlüllah ona: Yeni bir aleme geçmeden önce, karanlık bir yerde bulunacaklardır, cevabını verdi.

Müslim, Tirmizi ve İbnu Mace, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet ederler: يوم تبدل الأرض غير الأرض **«O gün yer başka yer haline dönüştürülür..»** (48.) âyeti nâzil olduğunda, Resûlüllah'a ilk soruyu soran ben oldum. O anda insanlar nerede olacaktır? diye sorduğumda: Sırat üzerinde olacaklar, buyurdular.

«M u c e m u' l - E v s a t»ında Taberani, Bezzar, İbnu Merdeveyh ve Beyhaki, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah يوم تبدل الأرض âyetinin tefsirinde şöyle buyurmuştur: Değiştirilen bu arz, gümüş gibi bembeyaz bir arzdır. Burada, ne haksız yere kan akıtılır, ne de günah işlenir.

Hicr

Taberani, İbnu Merdeveyh ve İbnu Hibban, Ebu Saidi'l-Hudri'den ربما يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين **«Bir zaman gelir ki inkar edenler, 'Keşke Müslüman olsaydık' diye arzu ederler..»** (2.) âyeti hakkında Resûlüllah'dan bir şey duydun mu diye sorulduğunda, şöyle cevap verdiğini rivayet eder: Evet, duydum. Allahu Taâlâ Müminlerden bir kısmını, cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkaracaktır. Onlar, müşriklerle birlikte cehenneme girdiklerinde müşrikler: Siz

dünyada iken Allah'ın sevgili kulları olduğunuzu söylerdiniz. Neden şimdi bizlerle berabersiniz? Allah, müşriklerin bu sözlerini duyunca, Müminlere şefaat edilme izni verir. Bunun üzerine melekler, peygamberler ve bütün Müminler Allah-ın izniyle, cehennemden çıkıncaya kadar bunlara şefaatçı olurlar. Bunu gören müşrikler: Keşke biz de onlar gibi olsaydık da, şefaata uğrayıp buradan çıksaydık derler. İşte ربما يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين **«Bir zaman gelir ki inkar edenler, 'keşke Müslüman olsaydık' diye arzu ederler.»** âyeti, onların bu durumuna işaret etmektedir. Hadisin; Ebu Musa'l-Eşari, Cabir b. Abdillah ve Ali b. Ebi Talib'den gelen, ayrı şahidleri vardır.

İbnu Merdeveyh, Enes'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlüllah, لكل باب منهم جزء مقسوم **«..Her kapıya onlardan bir bölüm ayrılmıştır.»** (44.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Bunların bir kısmı Allah'a şirk koştu, bir kısmı Allah hakkında şüpheye düştü, bir kısmı da Allah'a imandan gafil oldular.

Buhari ve Tirmizi, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Ummu'l-Kur'an; Sebu'l-Mesani ve Kur'an'ı Azim'dir.

Taberani, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Sahabe'den biri Resûlüllah'a كما انزلنا على المقتسمين **«Tıpkı o bölücülere indirdiğimiz (azab) gibi..»** (90.) âyetinin tefsirini sorduğunda şöyle buyurdu: Bunlar; Yahudi ve Hıristiyanlardır. الذين جعلوا القرآن عضين **«Onlar ki Kur'an'ı bölük pörçük ettiler.»** (91.) âyetindeki عضين kelimesinin tefsirini sorunca: Bunlar, Kur'an'ın bir kısmına inanıp, bir kısmını inkar edenlerdir, cevabını vermiştir.

Tirmizi, İbnu Cerir, İbnu Ebi Hatim ve İbnu Merdeveyh, Enes'den Resûlüllah'ın, فوربك لنسئلنهم أجمعين عمّا كانوا يعملون **«Rabbın hakkı için biz onların hepsine yaptıklarının hesabını soracağız.»** (92-93.) âyetlerinin tefsiri hakkında şöyle dediğini rivayet ederler: Herkes, kelime-i tevhidi getirip getirmediklerinden sorulacaktır.

Nahl

İbnu Merdeveyh, Bera'dan şöyle rivayet etmiştir: Resûlüllah'a زدناهم عذابا فوق العذاب **«..Onlara azab üstüne azab artırdık..»** (88.) âyetinden sorulduğunda şöyle buyurmuştur: Uzun hurma ağaçları büyüklüğündeki akrepler, cehennemde onları sokacaktır.

İsrâ

Beyhaki, «D e l a i l»inde, Said b. Mukberi'den şu rivayette bulunur: Abdullah b. Selam Resûlüllah'a, ay'da görülen siyah lekelerden sordu. Resûlüllah: Ay da aslında güneşti. Bu yüzden Allahu Taâlâ: وجعلنا الليل والنهار آيتين فمحونا آية الليل **«Biz gece ve gündüzü iki âyet yaptık. Gecenin âyetini sildik.»** (12.) buyurdu.

Ay'da gördüğün siyahlık, âyette belirtilen gece alametinin giderilmesiyle kalan izlerdir.

«T a r i h» adlı eserinde Hakim, ayrıca Deylemi, Cabir b. Abdillah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah (s.a.v.) ولقدكرمنابنيآدم **«Andolsun biz Ademoğullarına çok ikram ettik..»** (70.) âyetinin tefsirinde şöyle buyurur: Âyette insanın üstün kılınması, diğer mahlukatın aksine, yiyeceğini eliyle yemesidir. İbnu Merdeveyh, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah: يوم ندعو اكل اناس بامامهم **«Her milleti önderiyle çağırdığımız gün..»** (71.) âyetini şöyle tefsir etmiştir; her kavim, peygamberleri ve kendilerine gönderilen kitab'la çağrılacaktır.

İbnu Merdeveyh, Ömer b. Hattab'dan Resûlüllah'ın, أقم الصلاة لدلوك الشمس الى غسق الليل **«Güneşin kaymasından, gecenin kararmasına (yatsı vaktine) kadar namaz kıl..»** (78.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Güneşin tam öğle vaktinde bulunmasıdır. Bezzar ve zayıf bir senedle İbnu Merdeveyh, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah دلوك الشمس kelimesini, güneşin tam öğle vaktinde olması şeklinde tefsir etmiştir.

Sahih bir senedle Tirmizi, Nesei, Ebu Hüreyre'den, Resûlüllah'ın ان قران الفجر كان مشهودا **«Çünkü sabah (namazı) Kur'an'ı şahitlidir.»** (78.) âyetini şöyle tefsir ettiğini naklederler: Sabah namazına, gece ve gündüz melekleri şahid olur.

Ahmed b. Hanbel ve diğer muhaddisler, Ebu Hüreyre'den yaptıkları rivayette Resûlüllah'ın: عسى ان يبعثك ربك مقاما محمودا **«..belki böylece Rabbin seni övülmüş bir makama ulaştırır..»** (79.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Âyette zikredilen makam, ümmetime şefaat edeceğim makamdır. Hadis'in bir başka rivayetinde makam, şefaat olarak geçmektedir. Hadis'in, uzun veya kısa olmak üzere pek çok tarikle sahih hadis mecmualarında şahidi mevcuttur.

Buhari ve Müslim, Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'a; insanlar yüzleri üzerinde yürüyecek şekilde nasıl dirilirler? diye sorulduğunda şöyle cevaplandırdı: Onları ayakları üzerinde yürütmeğe kadir olan Allah, yüzleri üzerinde yürütmeğe de kadirdir.

Kehf

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Ebu Saidi'l-Hudri'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Sûrenin 29. âyetinde geçen السرادق kelimesini, cehennemin dört duvarı olarak tefsir etmiştir. Her duvarın kalınlığı kırk senelik mesafe genişliğindedir.

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Ebu Saidi'l-Hudri'den, Resûlüllah'ın بماء كالمهل **«..erimiş maden gibi..»** (29.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Bu su,

zeytinyağı tortusu gibidir. Kafir, içmek üzere yaklaştığında yüzünün derisi soyularak, suyun içine dökülür.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Saidi'l-Hudri'den Resûlüllah'ın, الباقيات الصالحات «..baki kalacak güzel işler..» (46.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Baki kalan salih ameller; **tekbir, tehlil, tesbih, hamd, lâhavle velâ kuvvete illa billah**'tır.

Ahmed b. Hanbel, Numan b. Beşir'den merfuan şöyle dediğini rivayet eder: Baki kalan salih amel; **subhanallahi velhamdulillahi velâ ilahe illellahu vallahu ekber,** demektir. Taberani bunun bir benzerini, Said b. Cunade'den rivayet eder.

İbnu Cerir, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah, baki kalan salih amelin: **Sübhanallahi velhamdulillahi velâ ilahe illellahu vellahu ekber,** olduğunu söylemiştir.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Said'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Dünyada amel etmeyen kafir, kıyamet günü elli bin sene bekleyecektir. Beklediği bu yerden cehennemi görecek, gideceği yerin kırk senelik mesafede olduğunu anlayacaktır.

Bezzar, zayıf bir senedle, Ebu Zerr'in merfuan şöyle dediğini rivayet eder: Allah'ın Kur'an'da zikrettiği hazine, altından yapılmış bir levhadır. Kadere inanıp da ona göre amel etmeyene, cehennemi hatırlayanın nasıl gülebildiğine, ölümü hatırlayıp kelime-i şehadet getirmekten nasıl gafil olduğuna, şaşarım.

Buhari ve Müslim, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Allah'dan bir talebde bulunduğunuzda, Firdevs cennetini isteyin. Çünkü Firdevs, cennetin hem ortası, hem de yükseğidir. Cennetin nehirleri, oradan fışkırır.

Meryem

Taberani, zayıf bir senedle, İbnu Ömer'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: قد جعل ربك تحتك سريا **«..üzülme, Rabbin altında bir su arkı meydana getirmiştir..»** (24.) âyetinde, Allahu Taâlâ'nın Hz. Meryem'e verdiği su arığı, Hz. Meryem'in içmesi için Allah'ın halkettiği bir nehirdir.

Müslim ve diğer muhaddisler, Mugire b. Şu'be'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah beni, Necran'a gönderdi. Oranın ahalisi bana: يا أخت هرون (28.) âyetini okuyarak, Hz. Musa, İsa'dan şu kadar sene önce yaşamış olmasına rağmen, bu farka ne dersin diye sordular. Döndüğümde bunu Resûlüllah'a anlattım. Bana: Onların, kendilerinden önceki peygamberler ve salih kimselere, böyle hitap ettiklerini söylemedin mi? buyurdu.

Ahmed b. Hanbel, Buhari ve Müslim, Ebu Said'in şöyle dediğini rivayet

ederler: Resûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme girdiklerinde ölüm, bir koç şeklinde getirilir, cennetle cehennem arasına konulur. Cennet ehline, bunu tanıyor musunuz? diye, sorulur. Onlar, başlarını kaldırıp dikkatle bakar: Evet bu ölümdür, derler. Allah'ın emriyle bu koç kesilir. Cennet ehline: Burada ölüm yok, ebedilik vardır, denilir. Cehennem ehline de; ölüm yok, ebedi azab vardır, denilir. Resûlüllah bundan sonra: وأنذرهم يوم الحسرة إذ قضي الأمر وهم في غفلة وهم لا يؤمنون «**Onlan hasret gününe karşı uyar ki, o zaman kendileri (her şeyden) habersiz bir halde inanmamakta ısrar ederlerken iş bitirilmiş olur.**» (39.) âyetini okudu, eliyle işaret ederek bu dünyada yaşayanlar gaflettedir, buyurdu.

İbnu Cerir, Ebu Umame'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Gay ve Esâm, cehennemin alt tabakasında bulunan iki kuyudur. Buraya, cehennemliklerin irinleri akar. İbnu Kesir, bu hadis'in münker olduğunu söyler.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Sümeyye'nin şöyle dediğini rivayet eder: Müminlerin cehenneme girip girmeyecekleri hususunda, görüş birliğine varamadık. Bir kısmımız, Müminler cehenneme girmeyecek derken, bir kısmımız herkes girecek, sonra Allah mutlaka sakınan kullarını kurtaracaktır, dedi. Bir gün Cabir b. Abdullah'la karşılaştım. Ona, bu meseleyi açtım. Bana, Resûlüllah'dan şöyle duyduğunu söyledi: İyi ve kötü herkes cehenneme girecektir. Fakat cehennem Müminlere, Hz. İbrahim'e olduğu gibi, serin ve kurtarıcı olacak, hatta ateş, içinde bulundukları serinden dolayı yakamayıp bir hışırtı çıkaracaktır. Sora Allah muttakileri kurtaracak, zalimleri de toptan orada bırakacaktır.

Müslim ve Tirimizi, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Allah bir kulunu sevdiğinde Cebraili çağırır: Ben bu kulumu sevdim, herkes onu sevsin diye emreder. Cebrail bu heberi gökyüzüne yayar, Allah'ın bu sevgisi yeryüzünde yaşayanlara ulaşır. سيجعل لهم الرحمن ودا «**..Rahman (gönüllerde) bir sevgi yaratacak.**» (96.) âyeti bunu ifade etmektedir.

Tâhâ

İbnu Ebi Hatim ve Tirmizi, Cundeb b. Abdillah el-Beceli'nin şöyle dediğini rivayet ederler; Resûlüllah: Sihir yapanı bulduğunuz yerde öldürünüz, dedikten sonra ولا يفلح الساحر حيث أتى «**..Büyücü nereye varsa iflah olmaz..**» (69.) âyetini okudu; nerede bulunursa bulunsun, sihir yapana eman verilmez, buyurdu. Bezzar, sağlam bir senedle, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın فإن له معيشة ضنكا «**..onun için dar bir geçim vardır..**» (124.) âyetindeki sıkıntıyı, kabir azabı şeklinde tefsir ettiğini rivayet eder.

Enbiya

Ahmed b. Hanbel, Ebu Hüreyre'den şöyle dediğini rivayet eder: Resûlül-

lah'a وجعلنا من الماء كل شيء حي «..her canlıyı sudan yarattık..» (30.) âyetindeki **her şeyin** ne olduğunu sordum. Bana: Herşeyin sudan yaratıldığı, cevabını verdi.

Hac

İbnu Ebi Hatim, Yala b. Umeyye'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Mekke'de yiyecek maddelerini saklayıp piyasaya sürmemek, ilhaddır.

Hasen bir senedle Tirmizi, İbnu Zübeyr'den şöyle dediğini rivayet eder; Resûlüllah: Kabe'ye Beyti Atik adı verilmesi, zorbaların orada barınmamasındandır," buyurmuştur.

Ahmed b. Hanbel, Huraym b. Falik el-Esedi'den, Resûlüllah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: Yalancı şahitlikte bulunmak, Allah'a şirk koşmakla aynı derecededir. Çünkü Allah, فاجتنبوا الرجس من الأوثان واجتنبوا قول الزور «..**Artık o pis putlardan ve yalan sözlerden kaçının..**» (30.) buyurmuştur.

Mü'minûn

İbnu Ebi Hatim, Murretu'l-Behzi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'ın bir Sahabiye şöyle dediğini işittim: Sen, Şam'da öleceksin. o kimse Şam'da öldü. İbnu Kesir bu hadisi, cidden garip sayar.

Ahmed b. Hanbel, Hz. Aişe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a, والذين يؤتون ما آتوا وقلوبهم وجلة أنهم الى ربهم راجعون «**Verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekler diye kalbleri korku ile ürpererek verirler..**» (60.) âyetinden murad edilen mâna: Hırsızlık yapan, zina işleyen, içki içen ve aynı zamanda Allah'dan korkan mânasında mıdır? diye sorduğumda şu cevabı verdi: Hayır, böyle değildir. Âyetin mânası; oruç tutan, namaz kılan, sadaka veren, aynı zamanda Allah'dan korkan kimsedir.

Ahmed b. Hanbel, Tirmizi, Ebu Said'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah, تلفح وجوههم النار وهم فيها كالحون «**yüzlerini ateş yalar. Öyle ki (ateşin) içinde dişleri açıkta kalır..**» (104.) âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: Cehennem ateşi günahkarı yakar. Üst dudağından itibaren yüzü, başının ortasına kadar uzayıp katlanır, alt dudağı da göbeğine kadar sarkar.

Nûr

İbnu Ebi Hatim, Ebu Sevre b. Ehi Ebi Eyyub'un, 27. âyetin tefsirinde şöyle dediğini rivayet eder: Ya Resûlallah, selam vermeyi biliyoruz. Fakat ev sahibiyle ünsiyetin mânası nedir? Resûlüllah bunu: Kapıya gelen kimse ya subhanellah, ya Allahu ekber, ya elhamdulillah der, ya da öksürür. Bundan sonra ev sahibi girmesine izin verir, şeklinde cevaplandırmıştır.

Furkân

İbnu Ebi Hatim, Yahya b. Ebi Esid'den merfuan, Resûlüllah'ın, وإذا ألقوا منها مكانا ضيقا مقرنين دعوا هنالك ثبورا **«Elleri ayaklarına zincirlerle bağlı olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman orada ölümü çağırırlar..»** (13.) âyeti hakkında: Allah'a yemin ederim ki duvara çakılan çivinin çirkin görünüşü gibi, cehennemdeki günahkarlar da çirkin görüneceklerdir.

Kasas

Bezzar, Ebu Zerr'den şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a Hz. Musa'nın; 27. âyetteki iki müddetten hangisinin yerine getirdiği sorulduğunda şöyle cevap verdi: En çoğunu ve iyisini yerine getirdi. İki kızdan hangisiyle evlendi sorusuna ise, küçüğüyle evlendi cevabını verdi. Bu hadisin senedi zayıftır. Fakat mevsul ve mürsel şâhitleri vardır.

Ankebût

Ahmed b. Hanbel ve hasen senedle Tirmizi, Ummu Hâni'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'a, وتأتون في ناديكم المنكر **«..toplantınızda edepsizce şeyler yapıyorsunuz ha..»** (29.) âyetinin tefsirini sorduğumda şöyle buyurdu: Lût kavmi yolda gidenlerin önünü keserler, yaklayıp alay ederlerdi. İşte onların yaptıkları kötü işler budur.

Lokmân

Tirmizi ve diğer muhaddisler, Ebu Umame'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Köle kadınları ne alın, ne satın, ne de onlara bir şeyler öğretin. Çünkü onların ticaretinden hayır olmadığı gibi, alınan para da haramdır. ومن الناس من يشتري لهو الحديث ليضل عن سبيل الله بغير علم ويتخذها هزوا **«İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce (insanları) Allah yolundan saptırmak ve onunla eğlence sözleri satın alırlar..»** (6.) âyeti, bu ve benzeri durumlar için nâzil olmuştur. Fakat bu hadisin senedi zayıftır.

Secde

İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'dan, Resûlüllah'ın أحسن كل شيء خلقه **«..herşeyin yaratılışını güzel yaptı..» (7.) âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Maymunun insan gibi oturmasında, bir güzellik olmasa da, Allah** onu, en mükemmel bir şekilde yaratmıştır.

İbnu Cerir, Muaz b. Cebel'den Resûlüllah'ın تتجافى جنوبهم عن المضاجع **«Yanları yataklarından uzaklaştıkça..»** (16.) âyetinin tefsirinde şöyle dediğini rivayet eder: Kulun geceleyin kalkıp, ibadet etmesidir.

Taberani, İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın وجعلناه هدى لبنى اسرائيل **«Onu İsrail oğullarına yol gösterici yapmıştık..»** (23.) âyetini, şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Allah, Hz. Musa'yı İsrail oğullarına bir hidayet rehberi yapmıştır. فلاتكن فى مرية من لقائه **«..Sakın onun kavuşması hakkında şüpheye düşme..»** (23.) âyetini de: Hz. Musa'nın Rabbine mülaki olması şeklinde tefsir etmiştir.

Ahzab

Tirmizi, Muaviye'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah'dan işittiğime göre: Talha, savaş'da şehid olanlardan biridir, demiştir. Tirmizi ve diğer muhaddisler, Amr b. Ebi Seleme'den, İbnu Cerir de, Ummu Seleme'den yaptıkları rivayete göre: انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهركم تطهيرا **«Ey Ehli Beyt, Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor..»** (33.) âyeti nâzil olduğunda Resûlüllah: Hz. Fâtıma, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'i çağırarak ridasını üzerlerine bürüyüp: Ehli Beytim bunlardır. Allah sizden kötülüğü kaldırdı ve sizleri tertemiz yaptı, buyurmuştur.

Sebe

Ahmed b. Hanbel, İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunmuştur: Sahabeden biri Resûlüllah'a gelerek Sebe; erkek mi, kadın mı yoksa bir yer adı mıdır? diye sordu. Resûlüllah ona: Erkek adıdır, on çocuğu vardı, altısı Yemen'de dördü de Şam'da otururdu, cevabını verdi.

Buhari, Ebu Hüreyre'nin merfu bir senedle Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Allah meleklere bir şeyi emrettiğinde, saf hâlinde bekleyerek, emrine boyun eğerler. Kalplerinden korku giderilince: Rabbimiz ne buyurdu diye birbirlerine sorarlar. Allah, hakkı söyledi, bize şefaat izni verdi, çünkü O herşeyden yücedir, herşeyden büyüktür, derler.

Fâtır

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Ebu Saidi'l-Hudri'den Resûlüllah'ın, ثم أورثنا الكتاب الذين اصطفينا من عبادنا فمنهم ظالم لنفسه ومنهم مقتصد ومنهم سابق بالخيرات باذن الله **«Sonra kitabı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefislerine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırda öne geçenlerdir..»** (32.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Bunların hepsi, birbirinden farksızdır, hepsi de cennete gireceklerdir.

Ahmed b. Hanbel, Ebu'd-Derda'nın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah sûrenin 34. âyetini şöyle tefsir ettiğini işittim: Hayırlı işlerde öne geçenler, hesap vermeden cennete gireceklerdir. Orta yolu tutanlar, kolay bir hesaptan sonra cennete gireceklerdir. Kendilerine kötülük yapanlar ise, mahşerde uzun

uzadıya hesaba çekileceklerdir. Sonra bunlar, Allah'ın merhametine kavuşacak ve geçim derdini bizden gideren Allah'a şükürler olsun diyeceklerdir.

Taberani, İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kıyamet günü, altmış yaşını dolduranlar neredededir?" diye sorulacaktır. اولم نعمركم مايتذكر فيه من تذكر **«..öğüt alanın öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı sizi?..»** (37.) âyetinde ifade edilen ömür, budur.

Yâsin

Buhâri ve Müslim, Ebu Zerr'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'a والشمس تجرى لمستقر لها **«..güneş de müstekarrına doğru akıp gider..»** (38.) âyetinin mânasını sordum, bana; güneşin istikrar bulduğu yer, arşın altındadır, cevabını verdi. Gene Ebu Zerr'den rivayetlerine göre: Güneşin batışı sırasında mescidde Resûlüllah'la beraberdim. Bana: Güneş battığında nereye gider biliyor musun? diye sordu. Ben: Allah ve Resûlü daha iyi bilir deyince: Secde etmek üzere arşın altına gider, buyurdu ve والشمس تجرى لمستقر لها âyeti buna işarettir, cevabını verdi.

Sâffât

İbnu Cerir, Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a حور عين (Vâkıa, 22.) âyetinin mânasını sordum. Bana şöyle dedi: İri gözlü, kıvrık uzun kirpikli hurilerdir. كأنهن بيض مكنون **«Saklı yumurta gibi bembeyaz eşler.»** (49.) âyetinin mânasını sorduğumda: "Ciltleri, yumurta zarı kadar ince ve yumuşaktır" cevabını verdi.

Hadis'de geçen شفر kelimesi, الحوراء kelimesine muzaftır, göz halkası mânasındadır. Kelimeyi burada açıklayışımın sebebi, zamanımızda bazı ihmalkarların Fâ harfini Kâf'a çevirmeleri, الحوراء kelimesini, sürat ve hafiflikte kerkes kuşunun kanadına benzeterek, mübteda-haber yapmışlardır. Bu, büyük bir hatadır, dinde ilhad, Allah ve Resûlüne karşı suç işlemektir.

Tirmizi ve diğer muhaddisler, Semure'den naklen, Resûlüllah'ın, وجعلنا ذريته هم الباقين **«Yalnız onun zürriyetini kalıcılar yaptık.»** (77.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Bunlar; Hâm, Sâm ve Yâfes'tir. Tirmizi başka bir tarikle şu rivayeti nakleder: Sâm, Arapların aslı; Hâm, Habeşlerin; Yâfes de Bizansların aslıdır. Ubeyy b. Ka'b'dan da şu rivayette bulunur: Resûlüllah'a وارسلناه الى مائة الف او يزيدون **«Onu yüz bin insana, ya da daha fazla olanlara peygamber gönderdik.»** (147.) âyetinin tefsirini sordum: Ziyade olanın sayısı, yirmi bindir, dedi.

İbnu Asakir, A'la b. Sa'dan'dan şu rivayeti nakleder: Resûlüllah bir gün meclisinde bulunanlara şöyle dedi: "Gökler inledi, inlemekte de haklıdır. Çünkü

göğün her noktası rükû veya secdede bulunan meleklerle doludur, dedikten sonra وانالنحن الصافون وانالنحن المسبحون «**Biziz o saf saf dizilenler biz; biziz o tesbih edenler biz.**» (165-166.) âyetlerini okudu.

Zümer

Ebu Ya'la ve İbnu Ebi Hatim, Hz. Osman'dan şu rivayette bulunurlar: Hz. Osman Resûlüllah'a له مقاليد السموات والأرض «**Göklerin ve yerin anahtarı onundur.**» (63.) âyetinin tefsirini sordu. Resûlüllah bu âyeti şöyle tefsir etti: لااله الاالله والله أكبر وسبحان الله وبحمده استغفر الله ولاحول ولاقوة الابالله هو الاول والاخر والظاهر والباطن بيده الخير يحيى ويميت Hadis gariptir, senedi sıhhatli görülmemiştir.

İbnu Ebi'd-Dünya, cennetin vasfı hakkında, Ebu Hüreyre'den yaptığı bir rivayette Resülüllah, Cebrail'e; فصعق من فى السموات ومن فى الأرض الا من شاء الله «**..göklerde ve yerde olanlar düşüp bayıldılar, ancak Allah'ın dilediği kaldı..**» (68.) âyetinde: Allah'ın korkutmak istemediği kimlerdir, diye sorduğunda şu cevabı aldı: Bunlar, şehidlerdir.

Mü'min

Ahmed b. Hanbel, Sünen müellifleri, Hatim ve İbnu Hibban, Numan b. Beşir'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah; dua ibadettir buyurdu ve أدعونى أستجب لكم ان الذين يستكبرون عن عبادتى سيدخلون جهنم داخرين «**Bana dua edin duanıza icabet edeyim. Bana kulluk etmeye tenezzül etmeyenler, aşağılık olarak cehenneme gireceklerdir..**» (60.) âyetini okudu.

Fussilet

Nesei, Bezzar ve Ebu Ya'la, Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah bize; ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا تتنزل عليهم الملائكة «**Rabbımız Allahtır deyip, sonra doğru olanların üzerlerine melekler iner..**» (30.) âyetini okudu. Bu sözü insanların büyük bir kısmı söyledi; ancak sonra bu inançlarından dönüp küfre saptılar. Bir kısmı da ölene kadar bu inanç üzere kaldılar. İşte âyet bu olayı anlatıyor.

Şûrâ

Ahmed b. Hanbel ve diğer muhaddisler, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Size, Kur'an'ın en faziletli âyetlerinin hangisi olduğunu haber vereyim mi? Resûlüllah bunu bize hatırlatıp ما أصابكم من مصيبة فبما كسبت أيديكم ويعفو عن كثير «**Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizin yaptığı yüzündendir. (Allah) bir çoğunu da affeder.**» (30.) âyetini okudu. Bana dönerek: Bu âyeti sana tefsir edeyim; ey Ali, diyerek şu tefsirde bulundu: Başınıza gelen

hastalık, musibet veya bela, yaptıklarınızın karşılığıdır. Allah ahirette bunlardan dolayı tekrar muaheze etmeyecek kadar merhametlidir. Allah, dünyada bağışladığı suçları, ahirette bundan dönmeyecek kadar kerimdir.

Zuhruf

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi ile diğer muhaddisler, Ebu Umame'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah, hidayet üzere olan bir millet ancak birbirleriyle mücadele ettiklerinde hidayetten ayrılırlar, buyurdu ve ماضربوه لك الاجدلا بل هم قوم خصمون **«Bunu sadece tartışma için ortaya attılar. Doğrusu onlar kavgacı bir millettir.»** (58.) âyetini okudu.

İbnu Ebi Hatim, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah: Cehennemde olanların hepsi, cennetteki yerlerini hasretle görüp; Allah bana hidayet nasip etseydi, ben de muttakilerden olurdum, derler. Cennettekiler ise, cehennemdeki yerlerini görür: Allah bize hidayeti nasib etmeseydi, hidayete eremezdik, derler. Böylece şükürde bulunurlar. Resûlüllah ayrıca: Herkesin cennette ve cehennemde yeri vardır; kafir, Mümin'in cehennemdeki yerine, Mümin de kâfirin cenneteki yerine varis olur. وتلك الجنة التي اورثتموها بماكنتم تعملون **«İşte yapktıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur.»** (72.) âyeti buna işaret etmektedir.

Duhân

Taberani ve İbnu Cerir, sağlam bir senedle, Ebu Malik el-Eşari'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah şöyle buyurmuştur; Allah sizi şu üç şeyle korkutur: Birincisi dumandır; Mümin'i nezleye yakalanmış gibi sarsar. Kafiri ise, kulaklarından çıkıncaya kadar şişirir. İkincisi, kıyametin vukuu sırasında çıkacak olan Dâbbetu'l-Arz'dır. Üçüncüsü de, Deccal'dır. Bu hadis'in çeşitli şahidleri vardır.

İbnu Cerir, Şurayh b. Ubeydi'l-Hadrami'nin mürsel bir senedle şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; gurbette ölen bir Mümin'in ağlayanı yoksa, yer ve gökler onun için ağlar dedikten sonra, فمابكت عليهم السماء والارض **«..onlara ne gök, ne de yer ağlamadı..»** (29.) âyetini okudu ve yer ile göğün kafire ağlamadığını söyledi.

Ahkâf

Ahmed b. Hanbel, İbnu Abbas'dan rivayetle, Resûlüllah'ın أو اثارة من علم **«..yahut bir bilgi kırıntısı..»** (4.) âyetini, yazılı bir eser şeklinde tefsir ettiğini nakleder.

Fetih

Tirmizi ve İbnu Cerir, Ubeyy b. Ka'b'ın, Resûlüllah'dan وألزمهم كلمة التقوى **«..onları takva kelimesine bağladı..»** (26.) âyetinin tefsirini şöyle işittiğini nakledederler: Resûlüllah takva kelimesini, لا اله الا الله **Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur,** şeklinde mâna vermiştir.

Hucurat

Ebu Davut ve Tirmizi, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'a gıybet nedir diye soruldu. Gıybet, din kardeşinin hoşuna gitmeyeceği bir şeyi söylemektir, buyurdu. Şayet bu söz o kimsede mevcutsa, gene gıybet mi olur? denildiğinde: Resûlüllah; şayet bu söz o kimsede mevcutsa gıybet, değilse iftira olur, buyurdu.

Kâf

Buhâri, Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: Resülüllah şöyle buyurur: Kafir cehenneme atılınca,cehennem daha varmı diye sorar. Allah kudret ayağını koyunca cehennem: Yeter yeter, der.

Zâriyât

Bezzar, Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: والذاريات ذروا âyeti rüzgar, فالجاريات يسرا gemiler, فالمقسمات أمرا ise meleklerdir. Eğer Resûlüllah'ın böyle tefsir ettiğini işitmeseydim, bunları söylemezdim.

Tûr

Abdullah b. Ahmed «Z e v â i d u' l - M ü s n e d»inde, Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakleder: Resûlüllah; Müminler ve çocukları cennette, müşrikler ve çocukları cehennemdedir buyurduktan sonra والذين آمنوا واتبعتهم ذريتهم بايمان ألحقنا بهم ذريتهم **«Onlar ki inandılar, zürriyetleri de imanda kendilerine uydu; zürriyetlerini de kendilerine katmışızdır..»** (21.) âyetini okudu.

Necm

İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hatim, zayıf senedle Ebu Umame'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resülüllah, وابراهيم الذى وفى **«Çok vefalı İbrahim.»** (37.) âyetini okuduktan sonra: Çok vefakar kimdir? bilir misin diye sordu. Allah ve Resûlü daha iyi bilir deyince bana: Bu çok vefakar, her sabah dört rekat namazını kılandır, cevabını verdi. Muaz b. Enes'den yaptıkları rivayette, Resûlüllah'ın şöyle dediğini naklederler: Allah, sevgili kulu İbrahim'e niçin الذى وفى dediğini söyleyeyim mi? Hz. İbrahim, sabah-akşam, فسبحان الله حين تمسون وحين

تصبحون **«Öyle ise akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı tesbih (etmeniz gerekir).»** (Rûm, 17.) âyetini okuduğundan çok vefakar kul diye vasıflandırılmıştır.

Begavi, Ebu'l-Âliye tarikıyle, Ubeyy b. Ka'b'dan yaptığı rivayette, Resûlüllah'ın وان الى ربك المنتهى **«Sonunda senin Rabbine varılacaktır..»** (42.) âyetini şöyle tefsir ettiğini naklederler: Allah'ın Zatı hakkında fikir yürütmeyin. Beğavi, bu hadisin benzeri olan şu hadisi de nakleder: Allah'ın mahlukatı hakkında tefekkürde bulunun, fakat Allah'ın Zatı hakkında düşünmeyin.

Rahmân

İbnu Ebi Hatim, Ebu'd-Derda'dan yaptığı rivayete göre Resûlüllah, كل يوم هو فى شان **«..O hergün yeni bir iştedir.»** (29.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Allah-ın hergün bir icraatta bulunması, günahları bağışlaması, üzüntüyü gidermesi, bir kavmi yok edip, yerine bir diğerini getirmesidir.

İbnu Cerir aynı hadisi Abdullah b. Munib'den, Bezzar da İbnu Ömer'den rivayet ederler.

Buhari ve Müslim, Ebu Musa'l-Eşari'den yaptıkları rivayete göre Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Herşeyi gümüşten olan iki cennet, herşeyi altından olan iki cennet vardır.

Begavi, Enes b. Malik'den şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; هل جزاء الاحسان الا الاحسان **«İyiliğin karşılığı iyilik değil midir?»** (60.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Allah'ın bu âyetini anladınız mı? Sahabe: Allah ve Resûlü daha iyi bilir, dediler. Bunun üzerine: Kendisine tevhid nimetini verdiğim kulun mükafatı, ancak cennettir, buyurdular.

Vakıa

Ebubekr'n-Necud, Selim b. Amr'in şöyle dediğini rivayet eder: Bir arabi Resûlüllah'a gelerek şöyle dedi: Allah Kur'an'da, cennette eziyet veren bir ağaçtan söz eder. Bu ne ağacıdır?. Resûlüllah: Bu, sedir ağacıdır, dikeni insana batar şeklinde cevap verdi ve Allah: فى سدر مخضود **«Dikensiz kirazlar.»** (28.) buyurmamış mıdır, diyerek: Allah, ağacın dikenlerini alıp, her birinin yerine bir meyve halketmiştir, buyurdu. İbnu Ebi Dâvud'un, Utbe b. Abdussülemi'den yaptığı bir rivayet, bu hadisin şahididir.

Buhari ve Müslim, Ebu Hüreyre'den yaptıkları rivayete göre Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Cennette bir ağaç vardır ki, at üzerinde giden yolcu yüz sene gölgesinde yürürse, gölgesi bitmez. İsterseniz Allah'ın وظل ممدود **«Uzamış gölgeler.»** (30.) âyetini okuyun.

Tirmizi, Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah انا انشأناهن انشاء

«Biz, kadınları yeniden inşa ettik.» (35.) âyetini: Dünyada iken gözleri zayıflamış, çapaklanmış yaşlı kadınları, ahirette tekrar genç kız haline getiririz, şeklin, de tefsir etmiştir.

Tirmizi **Şemail** bahsinde, Hasen-i Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Yaşlı bir kadın Resûlüllah'a gelerek: Allah'a dua et de beni cennetine alsın, dedi Resûlüllah kadına: Cennete ihtiyar kadınlar giremez deyince kadın ağlayarak geri döndü. Resûlüllah: Gidin ona söyleyin, ihtiyar olarak cennete girmeyecek, buyurdu ve انا أنشأناهن انشاء فجعلناهن أبكارا عربا أترابا **«Biz kadınları yeniden inşa ettik. Onları bakireler yaptık. Hep yaşıt sevgililer.»** âyetini okudu.

İbnu Ebi Hatim, Cafer b. Muhammed'den, babası tarikıyle dedesinin şöyle dediğini nakleder: Resûlüllah âyetteki عربا kelimesini, Arapça konuşan kadınlar şeklinde açıklamıştır.

Taberani, Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ya Resûlallah, حور عين (22.) âyetinin mânası nedir? Resûlüllah: Hûri, beyaz tenli, **în** ise, iri gözlü olup, kerkes kuşu kanadına benzer uzun kiprikli kadınlardır, buyurdu. كأمثال اللؤلؤ المكنون **«Saklı inciler gibi.»** (23.) âyetinin mânasını sorduğumda: Tenlerinin beyazlığı, el değmemiş incinin beyazlığı gibidir. فيهن خيرات حسان **«Oralarda iyi huylu, güzel kadınlar var..»** (Rahmân,70.) âyetinin mânasını sorduğumda: **Hayrât** kelimesi ahlak, **hisan** kelimesi de yüz mânasındadır, buyurdu. كأنهن بيض مكنون **«Saklı yumurta gibi bembeyaz eşler.»** (Sâffât, 49.) âyetinin mânasını sorduğumda: Tenlerinin yumuşaklığı, yumurta zarının yumuşaklığı gibidir, buyurdu. عربا أترابا **«Hep yaşıt sevgililer.»** (37.) âyetinin mânasını sorduğumda: Dünyada iken gözleri zayıflamış ve çapaklanmış yaşlı kadınları Allah, ahirette genç bakireler olarak yaratacak, kocalarına aşk ve muhabbetle bakacaklar, hepsi de aynı yaşta olacaklardır.

İbnu Cerir, İbnu Abbas'ın ثلة من الأولين وثلة من الآخرين **«Birçoğu öncekilerden, birçoğu da sonrakilerden.»** (39-40.) âyetleri hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; öncekilerin ve sonrakilerin hepsi, benim ümmetimdir.

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah; وتجعلون رزقكم cümlesini **şükrünüz,** انكم تكذبون cümlesini de, kafirlerin şu veya bu yıldızla yağmura kavuşturulduk, dedikleri şeklinde tefsir eder.

Mümtehine

Hasen bir senedle Tirmizi, İbnu Mace ve İbnu Cerir, Ümmü Seleme'den yaptıkları rivayette Resûlüllah, ولا يعصينك فى معروف **«..iyi işte sana karşı gelmemeleri hususunda..»** (12.) âyetini **ağlayıp sızlamakla** şeklinde tefsir etmiştir.

Talak

Buhâri ve Müslim, İbnu Ömer'den şu rivayette bulunurlar: İbnu Ömer, hayız halinde iken karısını boşar. Babası Hz. Ömer, bu durumu Resûlüllah'a iletir. Resûlüllah öfkelenerek Hz. Ömer'e: Oğluna söyle, karısını geri çağırıp temizleninceye kadar evinde bıraksın. İkinci hayzı görüp temizleninceye kadar beklesin. Bundan sonrabosamadakararlı ise, kendisiyle temas etmeden, temiz halde boşasın. Allah'ın, kadınları boşamada emrettiği iddet budur. Bu sözünden sonra Resûlüllah; اذاطلقتم النساء فطلقوهن لعدتهن **«..kadınları boşadığınızda iddetleri içinde boşayın..»** (1.) âyetini okudu.

Nûn

Taberani, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah şöyle buyurdu: Allah'ın ilk yarattığı şey kalem ve balıktır. Allah kaleme, kıyamete kadar olacak herşeyi yaz, dedi. Resûlüllah ن والقلم âyetini okudu. Âyetteki **nun** balık, **kalem** de kalemdir, dedi.

İbnu Cerir, Muaviye b. Kurra'dan, babasının şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; ن والقلم وما يسطرون **«Nûn, Kalem'e ve yazdıklarına andolsun ki.»** âyetini şöyle tefsir etti: Yazı, nurdan bir levha üzerine, nurdan bir kalemle, kıyamete kadar olacak şeylere dair yazılan yazıdır. İbnu Kesir bu haberi, mürsel ve garip haber kabul etmiştir.

İbnu Cerir ayrıca, Zeyd b. Eslem'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; gökler Allah'ın, vücuduna sıhhat verdiği halde, insanlara zulmeden kimseye ağlar. 13. âyetteki zalim ve yardakçı olan işte budur. Haber mürseldir, bazı şahidleri vardır. Ebu Ya'la ve İbnu Cerir, aralarında müphem kimseler olan senedle Ebu Musa'dan Resûlüllah'ın يوم يكشف عن ساق **«Bacakların açıldığı gün.»** (42.) âyetini: Önünde secdeye kapanacakları büyük bir nur kendilerine görünür şeklinde tefsir ettiğini rivayet eder.

Meâric

Ahmed b. Hanbel, Ebu Said'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a في يوم كان مقداره خمسين الف سنة **«..mikdarı elli bin sene süren bir gün içinde.»** (4.) âyeti hakkında: Bu, ne uzun günmüş diye sordular. Cevaben: Allah'a yemin ederim ki, bu uzun gün Mümin'e göre dünyada kaldığı bir vakit farz namazı kadar kısa bir zamandır, buyurdu.

Müzzemmil

Taberani, İbnu Abbas'dan, Resûlüllah'ın فاقرؤا ما تيسر من القران **«O halde Kur'and'an kolayınıza geleni okuyun.»** (20.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet

eder: Kolayınıza gelen yüz âyetin okunmasıdır. İbnu Kesir bu haberi, gerçekten garip bir haber kabul eder.

Müddessir

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Ebu Said'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: 17. âyetteki صعودا kelimesini, yetmiş sene tırmanıp içine düştüğü, ateşten bir dağdır, şeklinde tefsir etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, hasen bir senedle Tirmizi ve Nesei, Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah هو اهل التقوى و أهل المغفرة **«..O takva ve mağfiret ehlidir»** (56.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Rabbiniz; korkulması gereken Ben'im. Benimle birlikte ilah edinilmesin. Bana başka bir ilah ortak etmekten sakınan, mağfiretime kavuşur.

Nebe'

Bezzâr, İbnu Ömer'den rivayetle Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Yemin ederim ki cehenneme giren bir kimse, yıllar boyu kalmadıkça oradan çıkmayacaktır. Âyetteki أحقاب kelimesi, seksen küsur senedir. Her sene, dünya günleri gibi üç yüz altmış gündür.

Tekvir

İbnu Ebi Hatim, Ebu Yezid b. Ebi Meryem'in babasından yaptığı rivayete göre Resûlüllah'ın اذا الشمس كورت **«Güneş dürüldüğü zaman.»** (1.) âyetini şöyle tefsir ettiğini nakleder: Güneş, cehennemde dürülecek, و اذا النجوم انكدرت **«Yıldızlar kararıp döküldüğü zaman.»** yıldızlar cehennemde düşüp kaybolacaktır.

İbnu Ebi Hatim, Numan b. Beşir'den Resûlüllah: و اذا النفوس زوجت **«Canlar bedenlerle birleştiği zaman.»** (7.) âyetinin tefsirinde şöyle dediğini rivayet eder: Âyetteki kimseler sözü, aynı ameli işleyen her milletten aynı yaştan kimseler mânasındadır.

İnfitâr

İbnu Cerir, zayıf bir senedle Taberani, Musa b. Ali b. Rabah'ın babası ve dedesinden rivayetine göre Resûlüllah, dedesine şöyle demiştir: Neyin dünyaya geldi? Dedesi: Kız veya erkekten başka neyim dünyaya gelebilir ki dedi. Resûlüllah kime benziyor, diye sordu. Dedesi: Ya babasına, ya anasına benzeyecektir, dedi. Bunun üzerine Resûlüllah: Sus, böyle deme. Nutfe, rahimdeki yerine yerleştiği zaman Allah ona, Hz. Adem'e kadar bütün nesilleri hazırlar. Sen Allah'ın فى أى صورة ماشاء ركبك **«Dilediği surette seni terkip etti..»** (8.) âyeti-

ni hiç okumadın mı? Seni de bu şekle sokan Allah'tır, dedi

İbnu Asakir, «T a r i h»inde, İbnu Ömer'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Onlara ebrar adı verilmesi, baba ve çocuklarına iyilik yapmalarındandır.

Mutaffifin

Buhari ve Müslim, İbnu Ömer'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: يوم يقوم الناس لرب العالمين **«O gün insanlar, âlemlerin Rabbi huzurunda dururlar.»** (6.) âyetinin mânası: Her biri, kulaklarına kadar ter içinde kalacaklardır, demektir.

Ahmed b. Hanbel, Tirmizi sahih bir senedle Hakim ve Nesei, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah, kul bir günah işlediğinde, kalbinde siyah bir nokta kalır. Tevbe ettiğinde bu nokta silinir. Günah işlemekte devam ederse, bu nokta bütün kalbini kaplayacak şekilde büyür. İşte Allah'ın كلا بل ران على قلوبهم ما كانوا يكسبون **«Hayır, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalplerinin üzerinde pas olmuştur.»** (14.) âyetinde ifade ettiği, kalbin günahla kaplanması budur.

İnşikak

Ahmed b. Hanbel, Buhari ve Müslim, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Her hesaba çekilen azap görür. İbnu Cerir'in rivayetinde bu hadis: Her hesaba çekilen kul, mutlaka azab görecektir, lafzıyla gelmiştir. Hz. Âişe: Allah فسوف يحاسب حسابا يسيرا **«O, kolay bir hesaba çekilecek.»** (8.) buyurmamış mıydı? diye sorunca Resûlüllah: Âyetteki hesab, bir arzdır, buyurdu. Ahmed b. Hanbel, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a kolay hesabın ne olduğunu sorduğumda bana: Amel defterine bakıldıktan sonra, serbest bırakılmasıdır. Kıyamet günü hesaba çekilen, helak olur, dedi.

Burûc

İbnu Cerir, Ebu Malik el-Eşari'nin şöyle dediğini rivayet eder: Vadedilen gün kıyamet günü, şehid ise cuma günü, meşhud ise arafe günüdür, buyurmuştur. Bu haberin, çeşitli tarikle gelen şahidleri mevcuttur.

Taberani, İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Allah beyaz inciden Levh-i Mahfuzu halketmiştir. Bunun sahifeleri yakuttan, kalemi nurdan, yazısı da nurdandır. Allah hergün, üç yüz altmış kere bu kitaba bakar; yaratır, rızık verir, öldürür, diriltir, yüceltir, zillete düşürür; istediği herşeyi yapar.

A'lâ

Bezzar, Cabir b. Abdullah'dan Resûlüllah'ın قد أفلح من تزكى **«Doğrusu mutluluğa ermiştir arınan..»** (14.) âyetinin tefsirinde şöyle dediğini rivayet e-der: Kelime-i şahadeti getiren, Allah'a şirk koşmayan, benim Allah'ın Resûlü olduğuma şehadet eden kimsedir. وذكر اسم ربه فصلى **«Rabbinin adını anıp na-maz kılan..»** (15.) âyetini de şöyle tefsir etmiştir: Bu namaz, beş vakit namaz-dır, bunları muhafaza etmek, namazı ihtimamla kılmak demektir.

Bezzar, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: ان هذا لفى الصحف الاولى **«Bu hüküm elbette ilk sahifelerde de vardır.»** (18.) âyeti nâzil olduğunda Re-sûlüllah şöyle buyurdu: Bu ve bütün haberler, Hz. İbrahim ile Hz. Musa'nın kita-bında yazılıdır.

Fecr

Ahmed b. Hanbel ve Nesei, Cabir'den Resûlülah'ın şöyle dediğini riva-yet ederler: Âyetteki on gün, Kurban'ın on günüdür. Vetr, arafe günü, şef' ise, kurban kesme günüdür. İbnu Kesir, ricali sikadır fakat merfu değildir, der.

İbnu Cerir, Cabir'den merfu olarak şu rivayeti nakleder: Kurban kesme günü, bayramın ilk iki günüdür. Vetr ise, üçüncü günüdür. Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, İmran b. Husayn'dan şu rivayeti nakletmişlerdir: Resûlüllah'a şef' ve vetr kelimeleri sorulduğunda şöyle demiştir: Bazı namazlar çift, bazıları da tek rekatlidir.

Beled

Ahmed b. Hanbel, Bera'nın şöyle dediğini rivayet eder: Bir a'rabi Resû-lüllah'a gelerek; beni cennete girdirecek bir amel öğretir misiniz, dedi. Resûlül-lah; birini serbest bırak, köle azat et buyurdu. Adam: Bunlar aynı şeyler değil mi? diye sorunca Resûlüllah: Birini serbest bırakmak, bizzat kendi yapacağın iştir. Köle azat etmek de onun salıverilmesine yardımcı olmandır, dedi.

Şems

İbnu Ebi Hatim, Cuveybir tarikıyle Dahhak'dan İbnu Abbas'ın şöyle dedi-ğini rivayet eder: Resûlüllah'ın قد أفلح من زكاها **«Nefsini temizleyen iflah olmuş.»** (9.) âyetini şöyle tefsir ettiğini işittim: Kişinin kurtulması, Allah'ın onu temize çı-karması demektir.

İnşirah

Ebu Yala ve İbnu Hibban, Ebu Said'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini riva-yet eder: Cebaril bana gelerek şöyle dedi: Rabbin, adını nasıl yücelttiğini bili-

yor musun? diye sordu. Ben de: Allah daha iyi bilir deyince, Rabbin şöyle buyuruyor: **Zikredildiğimde, sen de zikredilirsin** cevabını verdi.

Zilzal

Ahmed b. Hanbel, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; يومئذ تحدث أخبارها **«İşte o gün yer haberlerini söyler.»** âyetini okuyarak şöyle dedi: Yerin bu haberleri nedir biliyor musun? diye sordu. Sahabeler de: Allah ve Resûlü daha iyi bilir dediler. Bunun üzerine Resûlüllah: Yeryüzü şu gün şu amelde bulundu diye, her kadın ve erkeğin yaptıklarına şahidlik edecektir, buyurdu.

Âdiyât

İbnu Ebi Hatim zayıf bir senedle, Ebu Umame'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah, ان الانسان لربه لكنود **«İnsan Rabbine karşı çok nankördür.»** âyetini okudu. Kenud, yemeği yalnız yiyen, kölesini döven, başkalarına yardımı engelleyen kimsedir, buyurdu.

Tekâsür

İbnu Ebi Hatim, mürsel bir senedle, Zeyd b. Eslem'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; **malın çokluğu sizi taattan alıkoydu, kabirleri ziyaret edinceye kadar,** âyetini de ölüm gelinceye kadar, şeklinde tefsir etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Cabir b. Abdillah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah, Hz. Ebubekr ve Hz. Ömer, hurma yiyip su içtiler. Resûlüllah: Sorulacağınız nimetlerden biri de budur cevabını verdi.

İbnu Ebi Hatim, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: ثم لتسألن يومئذ عن النعيم **«Sonra o gün size verilen nimetten sorulacaksınız..»** âyetini Resûlüllah; emniyet ve sıhhatınızdan sorulacaksınız, buyurdu.

İbnu Merdeveyh, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: انها عليهم مؤصدة **«Bu ateş ki gönüllere işler.»** âyetindeki **mu'sade** kelimesine Resûlüllah yapıştırılmışlar, mânasını vermiştir.

Mâûn

İbnu Cerir ve Ebu Yala, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'a الذين هم عن صلاتهم ساهون **«Ki onlar namazlarından yanılmaktadırlar.»** âyetini sordum. Bana: Onlar, namazın vaktini geçirenlerdir, buyurdu.

Kevser

Ahmed b. Hanbel ve Müslim, Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resülüllah: Kevseri, Allah'ın bana cennette verdiği bir nehir adıdır, şeklinde tefsir etmiştir. Bu hadisin çeşitli tarikleri vardır.

Nasr

Ahmed b. Hanbel, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: اذاجاء نصر الله والفتح **«Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman.»** âyeti nâzil olunca Resûlüllah: Bana ölüm haberim verildi, buyurdu.

İhlas

İbnu Cerir, Bureyde'den merfu olarak yaptığı rivayete göre Resûlüllah; الصمد kelimesini, karnı olmayan kimse şeklinde tefsir etmiştir.

Felak

İbnu Cerir, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Felak, cehennemde kapalı bir kuyudur. İbnu Kesir, bu haberi garip kabul eder, merfu olmadığını söyler. Ahmed b. Hanbel, Tirmizi ve sahih bir senedle Nesei Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah elimden tuttu, yeni doğan ayı göstererek: Bu ay battıktan sonra gelecek karanlığın şerrinden Allah'a sığın, buyurdular.

İbnu Cerir, Ebu Hüreyre'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah, ومن شر غاسق اذا وقب **«Karanlık çöktüğü zaman gecenin şerrinden.»** âyetindeki gâsik kelimesini, yıldız olarak tefsir etmiştir. İbnu Kesir, bu haberin sahih olmadığını söyler.

Nâs

Ebu Ya'la, Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; şeytan vesvesesini, insanın kalbine koyar. Allah'ı anmağa başlayınca olduğu yerde kalır. İnsan Allah'ı unutacak olursa, kalbine vesvese verir. İşte insanların kalbine verdiği vesvese bunlardır.

Buraya kadar verdiğim sûrelerin tefsiri ile ilgili haberlerin bazısı merfu, bazısı sahih, bazısı hasen, bazısı zayıf, bazısı mürsel, bazısı da mu'dal'dir. Bu arada mevzu ve batıl rivayetlere yer vermedim. Tefsirle ilgili, merfu olarak gelen üç uzun hadisi de bahisler arasına almadım. Bunlar:

1- Hz. Musa ile Hızır (a.s.) arasındaki hadise ile ilgili hadistir. Buhari ve diğer hadis mecmualarında nakledilen bu hadis, Kehf sûresindeki bazı âyetlerin tefsiridir.

2- Fitnelerle ilgili, gerçekten uzun, yarım defter tutarında bir hadistir. Bu hadisi, Nesei ve diğerleri rivayet etmiştir. Fakat, aralarında Mezzi ve İbnu Kesir olmak üzere bazı muhaddisler, İbnu Abbas'dan merfu olarak geldiğine dair tenbihde bulunmuşlardır. Çünkü İbnu Abbas'ın Resûlüllah'dan doğrudan alındığı açıklanan merfu hadisler, pek azdır. İbnu Kesir; İbnu Abbas bunları belki İsraili haberlerden almıştır, der.

3- Sûrla ilgili hadistir. Bu, fitne hadisinden daha da uzundur. Kıyametle ilgili çeşitli sûrelerdeki âyetlerin tefsirini içine almaktadır. İbnu Cerir, ba's bahsinde Beyhaki ve Ebu Yala'nın rivayet ettikleri bu hadisi, Medine kadısı İsmail b. Rafi nakletmiş, hadisin senediyle ilgili bazı açıklamalarda bulunmuş, siyakında münker haberler olduğunu belirtmiştir. Bir rivayete göre İbnu Rafi bu hadisi, çeşitli tarik ve değişik yerlerden toplamış, kendine has bir üslubla ifade etmiştir.

İbnu Teymiyye ve diğer ulemaya göre Resûlüllah, Kur'an'ın tamamını veya büyük bir kısmını Ashabına açıklamıştır. Bu görüşü, Ahmed b. Hanbel ve İbnu Mâce'nin Hz. Ömer'den yapktıkları şu rivayet teyid etmektedir: Kur'an'ın en son nâzil olan âyeti, riba âyetidir. Resûlüllah bu âyeti tefsir etmeden vefat etmiştir. Bu da gösteriyor ki Resûlüllah, her âyeti Ashabına tefsir etmiş, ancak bu âyetin nüzulünden hemen sonra vefat ettiğinden, tefsirini yapamamıştır.Yoksa Hz. Ömer'in bu âyeti tefsir etmemiştir, sözünün mânası kalmazdı.

Bezzar'ın Hz. Âişe'den yaptığı rivayete göre Hz. Âişe şöyle demiştir: Resûlüllah, Cebrail'in kendisine öğrettiği âyetlerin tefsirini yapardı. Bu hadis, İbnu Kesir'in ifadesine göre münker hadistir. İbnu Cerir ve diğer ulema, bu hadisi şöyle tevil etmişlerdir: Resûlüllah'ın tefsir ettiği âyetler, anlamakta güçlük çektiği müşkil âyetlerdir. Bu yüzden mânalarını Allah'tan öğrenmek istemiş, Allah da ona, Cebrail'in lisanıyle bu mânaları öğretmiştir.

5- Hâtime

Allah'a şükürler olsun ki, bugüne kadar telif edilmeyen, içinde Kur'an'la ilgili değerli bilgileri toplayan, üstün bir üslupla yazılan, emsali bulunmayan bu kitabı tamamlamak nasib oldu. Bu eserde, Kur'an'ın anlaşılmasını kolaylaştıran muayyen kaideler verdim, tefsiriyle ilgili bütün yönlerini açıkladım, âyetlerde kapalı olan zengin mânayı kavramada yardımcı olacak esasları bir arada topladım. Bu kitab'da; özlü, makul ifadeler, doğru ve makbul nakilleri verdim. Kur-an'ın tefsir ve usûlüyle ilgili bütün eserleri tetkik ederek, değerli ve önemli o-lanlarını aldım, başlıca tefsirlere müracaatta bulundum, bunlardan pek çok bil-giler aktardım, Kur'ani ilimlerin kaynağına daldım, cevher ve incilerini çıkardım, bilinmeyen yönlerini bulup anlaşılır hale getirdim.

Bu bakımdan, ulemayı zor durumda bırakan meseleler bu kitab'da ele a-lındı, değişik eserlerde bulunan dağınık bilgiler, bir araya getirildi.

Buna rağmen kendimi hatasız görmüyor, her meseleyi tamamıyle açık-ladığımı iddia etmiyorum. Şüphesiz her insan, hata ve noksanlıkla doludur. Gerçek bu iken, öyle bir zamanda yaşıyorum ki, insanların kalbi hasetle dol-muş kin ve nefret, damarlarına kadar işleyerek, bütün vücudunu karartmıştır. İnsanların bu halini şair aşağıdaki mısralarda ne güzel dile getirmiştir:

Allah, gizli kalan bir fazileti yaymak istediğinde,
Bu fazileti, hased edenin diline düşürür.
Şayet, yanan ateş etrafa sıçramasaydı,
Ud ağacının güzel kokusu farkedilmezdi.

Günümüz insanı cehalet ve tamaha kapılmış, kendini üstün görme hırsı onları kör ve sağır yapmış, böylece dini ilimlerden uzaklaşmış, felsefi ilimlerin tedrisine dalmışlardır. Onlar her şeyde öne geçmek isterken, Allah onları hep geride bırakmıştır. İzzet ve şeref sahibi olmak isterler ama, ilimden nasibleri yoktur. Bunlar kendilerine ne bir himaye, ne de yardım eden birini bulabilirler. Şair şöyle terennüm eder:

İlim talibinin konak yeri bizler olduğu halde,
Sancağımızı bırakıp, niye başkalarına uyarlar!

Bu eksikliklerine rağmen, burunları havada, kalplerinde Hak'ka karşı ki-bir, ağızlarında yalan ve iftiradan başka bir şey görülmez. Ne zaman Hak'ka davet edecek olsan, sağır ve kör kesilirler. Sanki Allah, sözlerini ve amellerini yazan melekleri onlara vekil kılmamıştır. Aralarına bir alim girmeyedursun!.. Cahil-cühela onu oyuncak yaparlar. Onlara göre kamil insan, insanların en kö-tüsü, noksanlıklarla dolu bir kuldur.

Yemin ederim ki bu zaman, sükut edilecek, oturup evden dışarı çıkılma-yacak bir zamandır. Şayet: **Bir şeyi bilip de söylemeyene Allah, cehennem**

ateşinden bir gem vuracaktır, hadisi olmasaydı, ilim sadece amelden ibaret kalacaktı. Şair bunu ne güzel dile getirmiştir:

Bütün gayretinle fazilet sahibi olmağa çalış.
Canla başla, bunları elde etmeğe uğraş,
Bu uğurda Allah'ın rızasını kazanmaya bak.
Gayret gösterene faydalı olmaktan kaçma.
Hased edenlerin, söz ve heveslerini kendilerine bırak.
Çünkü ölümden sonra hased, kendileriyle kaybolup gider.

Ben; saltanatı büyük, şanı yüce Allah'a sığınarak, bu kitabı tamamlamamı nasib ettiği gibi, hizmetimi kabul ederek nimetini tamamlamasını, Resûlüne tabi olan selef-i salihinden eylemesini, amellerimi boşa çıkarmamasını niyaz ederim. Allah, kulun emelini boşa çıkarmayan cömerttir. Allah'dan başkasına itibar etmeyip, O'na uyan, hüsrana uğramaz.

Salat ve selam, son peygamber, Efendimiz Hz. Muhammed'e, aline ve Ashabına olsun.

EL-İTKAN Fİ ULÛMİ'L KUR'AN'DA GEÇEN MÜELLİFLER FİHRİSTİ.

İTKAN'DA GEÇEN MÜELLİFLER FİHRİSTİ

1- Abdulkâhir el-Curcânî

Abdulkâhir b. Abdirrahman b. Muhammed Ebu Bekr (v. 471/1078).

Nahiv, icaz ve belâgat ilminin tanınmış simalarındandır. Curcân kasabasında dünyaya gelmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Nahiv ilmini Ebu Ali el-Fârisi'nin kızkardeşinin oğlu Muhammed b. Huseyn'den öğrenmiş, bu sahada imam derecesine ulaşmıştır. Şafii ulemasındandır. Eşari mezhebinde tanınmış bir şahsiyettir.

Önemli eserleri şunlardır: Esraru'l-Belâga, Delâilu'l-İcaz, el-Mugnî fî İcâzi'l-Kur'an, Şerhu'l-İdah, eş-Şâfî, Kinâyetu'l-Umde, el-Avâmilu'l-Mie, el-Farku beyne'l-Fırak.

A'lam, IV, 174; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 340-41; Keşfu'z-Zunûn, I, 120, Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 330-31.

2- Abdulkâhir et-Temimî

Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed b. Abdillah et-Temimi Ebu Mansur (v. 429/1037).

Çeşitli ilimlerde zamanın önde gelen âlimlerindendi. Horasan ulemasının çoğu, ilmini Abdulkâhir'den almıştır. Tahsilini Bağdat'ta tamamlamış, sonra Horasan'a yerleşmiştir. Ebu Amr b. Nuceyd, Ebu Amr Muhammed b. Cafer b. Matar, Ebu Bekr el-İsmâilî ve Ebu Ahmed b. Adiyy gibi ulemadan ders almış, Beyhakî, Kuşayrî ve Abdulgafir b. Muhammed b. Şiruveyh gibi âlimler yetiştirmiştir. Tedris hayatı boyunca, on yedi ayrı ilimde ders vermiştir. Çok zengin ve şahsiyet sahibiydi.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nâsih ve'l-Mensuh, Fedâihu'l-Mu'tezile, el-Farku beyne'l-Fırak, et-Tahsil fî Usûliddin, Tevilu'l-Muteşâbihât fi'l-Ahbâr ve'l-Âyât, el-Milel ve'n-Nihal, et-Tekmile fi'l-Hisab, Bulûgu'l-Medâ fî Usûli'l-Huda.

A'lam, IV, 173; Keşfu'z-Zunûn, II, 1921; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 227-30.

3- Abdullatif el-Bağdâdî

Abdullatif b. Yûsuf b. Muhammed b. Ali Muvaffakuddin Ebu Muhammed. (v. 629/1231)

İslâm filozoflarındandır. Hikmet, ilmu'n-nefs, tıp, tarih ve edebiyat sahasında şöhret bulmuştur. Bir müddet Haleb'de ikamet ettikten sonra Mısır, Kudüs, Malta ve Hicaz'da bulunmuştur. Devlet ricali nezdinde saygı görmüştür. İbnu Batti ve Ebu Zu'ra gibi ulemadan hadis dinlemiş, Ebulkasem b. Fadlan'dan fıkıh dersi almıştır. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Kavanînu'l-Belâga, el-Kıyas, Garibu'l-Hadis, et-Tecrid, Zeylu'l-Fasih, el-Câmi'u'l-Kebir, en-Nefs, el-'İlmu'l-İlahi, Hakaiktu't-Devâ'î ve'l-Giza, el-Havass, el-Medinetu'l-Fâdıla.

A'lâm, 14/183-84; Keşfu'z-Zunûn, 11/1361; Şezerâtu'z-Zeheb, V/132.

4- Abdurrazzak

Abdurrazzak b. Hemmâm b. Nâfi', Ebu Bekr es-San'ânî. (v. 211/828)

Yemen'de tahsilini yapmıştır. Tefsir ve hadis sahasında şöhret bulmuştur. Tefsire dair eseri, ilk kaynaklardan sayıldığı için ayrı bir öneme sahiptir. İbnu Cureyc, sevr b. Yezid, Mamer, Evzaî ve Sevri gibi zevattan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden; İmam Ahmed, İbnu Main yedi sene müddetle istifade etmişler, Tefsir'ini bu tarikle tâbiundan almıştır. Hadis'de Buhâri'nin şeyhidir.

Tefsir'inden başka, günümüze intikal eden eseri bilinmemektedir.

A'lâm, 1V/126; Keşfu'z-Zunûn, 1/452; Şezerâtu'z-Zeheb, 11/27; Tabakâtu'l-Müfessirin, 1/296.

5- Acurrî

Muhammed b. Huseyn b. Abdillah Ebu Bekr. (v. 360/970)

Şâfii fakihlerindendir. Hadis sahasındaki şöhretiyle tanındığı için, kaynaklarca muhaddis olduğu ifade edilir. Bağdat'ın köylerinden Accur'da dünyaya gelmiştir. Hicri 330 yılından önce Mekke'ye yerleşmiş, vafatına kadar burada kalmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Ahlâku Hameleti'l-Kur'an, Ahlaku'l-Ulema, Ahbâru Ömer b. Abdilaziz, et-Teferrudu ve 'Uzletu, eş-Şubuhât, Tahrimu'n-Nerd ve'ş-Şatranc ve'l-Melahî.

A'lâm, V1/328; Keşfu'z-Zunun, 1/37; Şezerâtu'z-Zeheb, 111/35.

6- Ahfeş (el-Evsat)

Said b. Mes'ade Ebu'l-Hasen. (v. 215/830)

Basra'da ikamet etmiş, ilk tahsilini burada tamamlamıştır. Lügat ilmini Sibeveyh'den almış, el-Halil'den okumuştur. Kelbi, Nehaî, Hişam b. Urve'den

hadis rivayetinde bulunmuştur. Ebu Hâtim es-Sicistânî, kendisinden rivayet etmiştir. Bir müddet Bağdat'ta kalmış, eserlerinin bir kısmını burada yazmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Me'âni'l-Kur'an, el-Evsat fin'n-Nahv, el-Mekayis fi'n-Nahv, el-İştikak, el-'Arud, el-Kavâfi, Kitâbu'l-Mülûk, Kitabu Vakfı't-Tâm.

A'lâm, 111/154-55; Şezerâtu'z-Zeheb, 11/36; Keşfu'z-Zunûn, 11/170, Tabakatu'l-Müfessirin, 1/185-86.

7- Ahmed b. Hanbel

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî Ebu Abdillah. (v.241/855)

Hanbeli mezhebenin kurucusu ve imamıdır. Aslen Mervli'dir. Bağdat'a yerleşmiş, ilmini burada almış, burada tedriste bulunmuştur. Hayatını ilim tahsiliyle geçirmiş, Kufe, Basra, Mekke, Medine, Yemen ve Şam gibi beldeleri dolaşmış, gördüğü ilim erbabından bilgi almıştır. Şöhreti, hadis sahasında yayılmıştır. Sağlam bir akideye sahip olduğundan, mu'tezili görüşleri benimseyen Abbasi halifelerine karşı mücadeleye girişmiş, değişik şekillerde zulme uğramıştır. Zamanında şöhret bulan Halku'l-Kur'an meselesinde Mutasımbillah tarafından yürütülen davaya, tek başına muhalefet etmiş, uzun süre hapseldilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: 300.000 hadis'i ihtiva eden el-Müsned, et-Tarih, et-Tefsir, en-Nasih ve'l-Mensuh, el-Mukaddem ve'l-Muahhar fi'l-Kur'an, Fedâilu's-Sahabe, 'İlelu'l-Hadis, er-Raddu 'alâ'l-Cehmiyye.

'Alam, 1/192-93; Keşfu'z-Zunûn, 11/1680; Şezerâtu'z-Zeheb, 11/96; Tabakâtu'l-Müfessirin, 1/70-72.

8- Ali b. el-Medenî

Ali b. Abdillah b. Cafer el-Basri Ebu'l-Hasen. (v. 234/849)

Basra'da doğmuştur. Hadis ve tarih ilminde şöhret bulmuştur. Hadis ihtilafları konusunda İmam Ahmed'den daha geniş bilgiye sahipti. Buhâri'nin hocalarındandır. İki yüze yakın kitap telif etmiştir. Samarra'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Esbâbu'n-Nüzûl, el-Esâmî ve'l-Kunâ, et-Tabakât, Kabâilu'l-Arab, et-Târih, İhtilafu'l-Hadis, Mezahibu'l-Muhaddisin.

A'lâm, V/118; Keşfu'z-Zunûn, 1/76; Şezerâtu'z-Zeheb..

9- Ali b. Sehl en-Nisabûri

Ali b. Sehl b. Abbas b. Sehl, Ebu'l-Hasen. (v. 491/1098)

Nisâbur ulemasındandır. Sem'ani'nin verdiği bilgiye göre tefsirde imam-derecesine ulaşmıştır. Tasavvuf ehlindendir. Ebu Osman es-Sabuni, Ebu

Osman el-Bahiri ve Ebu'l-Kâsım el-Kuşayrî'den ilim öğrenmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kur'an, Zâdu'l-Hâdır ve'l-Bâdır, Mekârimu'l-Ahlak.

Subki, Tabakatu'ş-Şâfiiyye, v, 258; Tabakâtu'l-Mufessirin, 1, 404 (dipnot 1)

10– Askerî

Hasen b. Abdillah b. Sa'id b. İsmâil Ebu Ahmed (382/993)

Ehvaz'a bağlı Askermuhkem şehrinde doğduğundan Askeri lakabını almıştır. Zamanın meşhur edip ve fukahasındadır. Bağdat'a yerleşmiş, ayrıca Basra ve Isfahan gibi ilim merkezlerini dolaşmış, sahip olduğu geniş ilmiyle kendini tanıtmış, birçok ulema tarafından ziyaret edilerek kendisinden istifade etmişlerdir. Ebu Hilal Askeri'nin dayısıdır.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tashif ve't-Tahrif, ez-Zevacir ve'l-Mevâi'iz, el-Hikem ve'l-Emsal, Rahatu'l-Ervah, Tashihu'l-Vucuh ve'n-Nezair, Sına'atu'ş-Şi'ir.

Alam, II, 211; Keşfu'z-Zunun I, 411, 675; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 102-103.

11– Bâkıllanî

Muhaammed b. Tayyib b. Muhammed b. Cafer Ebu Bekr (v. 403/1013).

Kelam ulemasının ileri gelenlerindendir. Basra'da doğmuş, tahsiline burada başlmış, Bağdat'a giderek çeşitli ulemanın derslerine katılmış, kendini yetiştirmiştir. Buraya yerleşen Bâkillani, özellikle kelamî meselelerdeki münakaşalarıyla tanınmıştır. Bizans imparatorluğu zamanında İstanbul'da, Hıristiyan ulemasıyla münakaşalara iştirak etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: İ'cazu'l-Kur'an, el-İnsaf, el-İntisâr li Sıhhatı Nakli'l-Kur'an, et-Temhid, Hidayetu'l-Murşidin, Keşfu'l-Esrar ve Hetku'l-Estar, Kitabu'r-Raddi ale'l-Mu'tezile, et-Takrib ve'l-İrşad.

Alam, VII, 46; Keşfu'z-Zunun, I, 120, 173; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 168-170.

12– Bedruddin b. Mâlik

Muhammed b. Muhammed b. Abdillah b. Mâlik et-Tâ'i, Ebu Abdillah (v. 686/287).

Nahiv, maâni ve beyan ilimlerinde şöhret bulmuş, tahsilini babasından almıştır. Bir müddet Balebek'de bulunduktan sonra Şam'a dönmüş, babasının vefatı üzerine tedris vazifesini yürütmüştür. İbnu Zemelkâni gibi ilim erbabı yetiştiren Bedruddin, Şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Misbah fi'l-Maânî ve'l-Beyan, Ravdu'l-Ezher,

Şerhu Lâmiyeti'l-Ef'al, el-Arud, Tasrifu İbnu Hâcib.

A'lam, VII, 260; Keşfu'z-Zunun, II, 1710; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 398-99.

13- Behâuddin es-Subkî

Ahmed b. Ali b. Abdilkâfi Ebu Hâmid (v. 763/1362).

Takıyyuddin es-Subkî'nin büyük oğludur. Faziletli bir kişiliğe sahiptir. Hayatının sonlarında Şam kadılığı ve kazaskerliğinde bulunmuştur. Mekke'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Arusu'l-Efrah fi Şerhi Telhisi'l-Miftah.

A'lam, I, 171; Keşfu'z-Zünun, I, 477.

14- Begavî

Huseyn b. Mesud b. Muhammed Muhyissunne Ruknuddin. (v. 516/1122).

Tefsir, hadis ve fıkıhta imam derecesine ulaşmış âlimlerdendir. Kadı Huseyn'in en kuvvetli talebesiydi. Kendisinden hadis ve fıkıh ilmini almıştır. Ayrıca Ebu'l-Hasen ed-Dâvudi, Sayrafî, Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Cuveynî gibi âlimlerden tahsil görmüştür. Son derece müttaki olduğundan, verdiği derslerde daima abdestli bulunmuştur. Merverûz'da yaşamış, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Meâlimu't-Tenzil, Şerhu's-Sunne, Mesâbihu's-Sunne, el-Cem'u Beyne's-Sahihayn, et-Tehzib fi'l-Fıkh.

A'lam, II, 248; Keşfu'z-Zunun, II, 1726; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 48-49; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 157-59.

15- Bekr b. Alâ

Bekr b. Muhammed b. Alâ b. Muhammed b. Ziyad, Ebu Fadl (v. 344/955).

Basra ulemasındandır. Mısır'a yerleşmiş, Mâliki mezhebinin ileri gelen ulemasından biri olarak burada ders vermiştir. Kendisinden pek çok zevat hadis rivayet etmiştir. Bir ara Irak'ta kadılık yapmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkamu'l-Kur'an, Kitabu Usuli'l-Fıkh, Kitabu Mesâili'l-Hilâf, Kitabu Reddi ale'l-Kaderiyye.

Şezerâtu'z-Zeheb, II, 366; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 118-120.

16- Bekrî

Abdullah b. Abdilaziz b. Muhammed el-Endülüsî, Ebu Ubeyd (v. 487/1094).

Tarih ve coğrafya sahasındaki bilgisiyle tanınmıştır. Hadis ilminde de sika olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda edebiyatla da ilgilenmiş, bu sahadaki bilgisiyle tanınmıştır. Sülalesi, Bekr b. Vâil'e dayanır. İşbiliye'nin batısındaki bir

şehirde dunyaya gelmiş, Kurtuba'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Mu'cemu Mestu'cime, A'lamu'n-Nubuvve, Şerhu Emâli'l-Kâlî, Faslu'l-Makâl fi Şerhi Kıtabi'l-Emsâl li'bn Sellâm.

A'lam, IV, 233; Keşfu'z-Zunûn, II, 1737.

17- Beydâvî

Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali Nâsıruddin Ebu'l-Hayr (v. 685/ 1286).

Şiraz'da yetişen ilim erbabındandır. Şafii fıkhında olduğu kadar, tefsir kelam ve mantık ilmindeki şöhretiyle de tanınmıştır. Uzun müddet Şiraz kadılığını yapmış, Tebriz'de bulunmuş, burada ilmi münazaralara katılmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevil, Minhacu'l-Vusûl ilâ ilmi'l-Usûl, Tavâli'u'l-Envâr, Lubbu'l-Lubab fi ilmi'l-İ'rab, Şerhu'l-Matali' fi'l-Mantık, el-Gâyetu'l-Kusva fi Dirayeti'l-Fetva.

A'lam, IV, 248-49; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 392-93; Keşfu'z-Zunûn, I, 186-87; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 242-43.

18- Beyhakî

Ahmed b. Huseyn b. Ali Ebu Bekr (v. 458/1066)

Meşhur hadis ulemasındandır. Nisabur'a bağlı Beyhak kasabasında dunyaya gelmiş, ilk tahsilini burada yaparak Bağdat, Kufe, Mekke ve diğer ilim merkezlerinde bulunmuş, ilim ve irfanıyla kendini tanıtmıştır. Hayatının sonlarında Nisabur'a yerleşmiş, burada vefat ederek cenazesi doğduğu yere nakledilmiştir. Şafii mezhebinin fikirlerini yaymada büyük rol oynamıştır. Zehebi'nin ifadesine göre Beyhaki, müstakil bir mezheb kuracak kadar ilmi hüviyet ve şahsiyete sahiptir. Çok sayıda eser telif etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Delâilu'n-Nubuvve, el-Esmâ ve's-Sıfât, et-Tergib ve't-Terhib, el-Mebsut, el-Kıraatu Halfe'l-İmam, el-Maarif, el-Adâbu fi'l-Hadis.

A'lam, I, 113; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 304; Keşfu'z-Zunûn, I, 760; Tabakâtu'ş-Şafiyye, III, 3.

19- Bezzâr

Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık Ebu Bekr (v. 292/905).

Basra'lıdır. Hadis ilminde geniş bilgisiyle tanınmıştır. Isfahan, Bağdat ve Şam'da hadis rivayet etmiştir. Ramle şehrinde hakkın rahmetine kavuşmuştur.

Kebir ve Sagir olmak üzere iki Müsned'i vardır.

A'lam, I, 182; Keşfu'z-Zunûn, II, 1682; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 209.

20- Bika'î

İbrahim b. Ömer b. Haseni'r-Rubat b. Ali b. Ebi Bekr Burhanuddin Ebu'l-Hasen (v. 885/1480).

Bugün Lübnan topraklarında bulunan Bika'a kasabasında dünyaya gelmiştir. Çocukluğunu Hırba köyünde geçiren Bika'î, Şam'a gelerek tahsiline başlamıştır. Hıfzını burada tamamlamış, Şâtibiye'nin yarısını ezberlemiş, kıraat-ı seb'ayı öğrenmiştir. İbnu Cezerî Şam'a geldiğinde, aşere usulünü öğrenmiş, kıraat sahasında kendisinden icazet almıştır. Yirmi yaşlarında Kudüs'e gelmiş, tekrar Şam'a dönerek matematik ve cebir dersleri almış, ilminin büyük kısmını, İbnu Bahâdır'ın yanında kalarak İbnu Hacer'den okumuş, hadis ilmindeki bilgilerini tamamlamıştır. Şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Nazmu'du-Durer fi Tenâsubi'l-Âyi ve's-Suver, Unvânu'z-Zaman fi terâcumi'ş-Şuyûhi ve'l-Akran, Şerhu Cem'i'l-Cevâmi', Tenbihu'l-Gabiyy ala Tekfiri İbn Arabi, Mesâ'idu'n-Nazar li İşrafi ala Makâsıdı's-Suver.

A'lam, I, 50; Keşfu'z-Zunûn, II, 1961-62; Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 339-340.

21- Ca'berî

İbrahim b. Ömer b. İbrahim b. Halil Burhanuddin Ebu İshak (v. 732/1332).

Fırat nehri üzerinde Ca'ber kalesinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaştan itibaren kıraatla meşgul olmuş, Ebu'l-Hasen el-Vucûhi'den kıraat-ı seb'a, Muntehabu't-Tekrîtî'den kıraat-ı aşara'yı okumuş, tahsilini Şam ve Bağdat'ta tamamlamıştır. Sonra Filistin'e dönerek uzun müddet burada kalmış, burada vefat etmiştir. Takıyyüddin Subkî ve Zehebî, kendisinden rivayette bulunmuşlardır.

Önemli eserleri şunlardır: Takrîbu'l-Me'mul fi Tertıbi'n-Nuzûl, Şerhu'ş-Şâtıbiyye, Mukaddimetu fi'n- Nahv, Nüzhetu'l-Berara fi'l-Kıraati'l-Aşara, Ukudu'l-Cuman fi Tecvidi'l-Kur'an, er-Ravda

A'lam, I, 49; Keşfu'z-Zunûn, I, 464-65; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 97-98.

22- Cafer b. Şemsi'l-Hilâfe

Cafer b. Muhammed b. Muhtar el-Afdalî Ebu'l-Fadl (v. 622/1225).

Şâir ve edip bir zattır. Güzel hattı vardır. Bu yüzden pek çok eseri istinsah etmiş, yazısının güzelliği ve doğruluğundan, herkesin itibarını kazanmıştır. Şiire karşı aşırı sevgisinden pek çok seçme şiirlerini bir Divan'da toplamıştır. Kahire'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Âdâbu'n-Nâfi'a bi'l-Elfâzi'l-Muhtâra el-Câmi'a,

Divânu'ş-Şiir.

A'lam, 11, 14; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 1000.

23- Celâluddin Bulkînî

Abdurrahman b. Ömer b. Raslan b. Nâsır b. Sâlih Ebu'l-Fadl (v. 824/ 1421).

Kahire'de doğmuş, tahsilini babası Sirâcuddin'in yanında tamamlamıştır. Ondan önce Kur'an'ı hıfzetmiş, Tedrib adlı eserini okumuş, el-Hâvi'yi ezberlemiştir. Aşırı bir zeka ve ezberleme gücüne sahip olan Celâluddin fıkıh, usul, Arap dili, tefsir, maâni ve beyan ilimlerinde şöhret bulmuştur. Babası hayatta iken ders vermeğe başlamış, ayrıca Mısır'da kazaskerlik yapmış, ölümüne kadar bu vazifeyi devam ettirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Mevâkı'u'l-Ulum min Mevâkı'i'n-Nucum, el-İfham li mâ fî Sahihi'l-Buharî mine'l-İbham, Ma'rifetu'l-Kebâir ve's-Sagair.

A'lam, IV, 93; Keşfu'z-Zunûn, II, 2890; Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 166-67, Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 276-78.

24- Cessâs

Ahmed b. ali er-Râzi Ebu Bekr (v. 370/980).

Yaşadığı asırda Henefi mezhebinin imamı ve müçtehidi olarak tanınmıştır. Hicri 350'de Bağdat'ta dünyaya gelmiş, Ali b. Ebi Sehl'z-Zeccâc, Ebu'l-Hasen el-Kerhî'den fıkıh, Abdulbaki b. Kâni'den de hadis ilmini almıştır. Bir ara Ehvaz'a gitmiş, hocası Kerhî burada iken ölmüştür. Sonunda Bağdat'a yerleşmiş, derslerinden pek çok ulema istifadede bulunmuş, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkâmu'l-Kur'an, Şerhu Muhtasari'l-Kerhî, Şerhu Câmi'u'l-Kebir, Şerhu Esmâi'l-Husna, Kitabun fî Edebi'l-Kada.

A'lam, I, 165; Keşfu'z-Zunûn, I, 20; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 71; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 55, Miftâhu's-Seâde, II, 183.

25- Cevâlikî

Mevhub b. Ahmed b. Muhammed b. Hıdır b. Hasen Ebu Mansur (v. 540/ 1145).

Bağdat'ta doğmuştur. Edebiyat ve lügat ilmindeki bilgisiyle tanınmıştır. Hadis ilmini el-Busrî, Ebu Tâhir b. Ebi's-Sakr ve İbnu't-Tuyûrî'den almıştır. Hocası Ebu Zekeriya'dan sonra Nizamiye medresesinde tedriste bulunmuştur. Geniş bilgisinden dolayı Abbasî halifesi Muktedi liemrillah, onu yanına almış, huzurunda ders okutmuştur. Bu arada İbnu Nâsır, İbnu's-Sem'âni, İbnu'l-Cevzi ve el-Kindî gibi değerli ilim erbabı yetiştirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu Edebi'l-Kâtip, el-Arud, Tekmiletu İslâhu mâ Teglâtu fihi el-Ammetu, Esmâu Hayli'l-Arap ve Fursaniha.

A'lam, VIII, 292; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 127; Keşfu'z-Zunûn, II, 1739.

26- Cevherî

İsmâil b. Hammad et-Türkî Ebu Mansur (v. 393/1003).

Fârab kasabasında yaşayan Türklerdendir. Küçük yaşta Bağdat'a gelmiş, Ebu Ali el-Fârisi ve Sîrâfî gibi ulemadan Arap dilini okumuştur. Pek çok beldeyi dolaşmış, kabileler içinde yaşayarak lehçelerini öğrenmiştir. Hayatının sonlarında Horasan'a gelmiş, Nisabur'a yerleşmiştir. Burada hem tedriste bulunmuş, hem de eserlerini yazmıştır.

Dünyada ilk defa yüksekten uçmayı deneyen, fakat başaramayıp çıktığı caminin üstünden atlayıp düşen ve hayatını kaybeden kimsedir.

Önemli eserleri şunlardır: es-Sahah fi'l-Lüga, el-Arud, en-Nahv.

A'lam, I, 309-10; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 142-43; Keşfu'z-Zunûn II, 1071.

27- Curcânî

Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Abbas (v. 482/1089).

Basra kadılığı yapmıştır. Şafii uleması arasında, zamanın tanınmış simalarındandı.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tahrir, eş-Şafiî, el-Bulga, Kinayetu'l-Udeba ve İşârâtu'l-Bulega, el-Mu'âyât.

A'lam, I, 207; Keşfu'z-Zunûn, II, 1023.

28- Cuveynî

Abdulmelik b. Abdillah b. Yusuf b. Muhammed, Ebu'l-Meâlî (v. 478/1085).

Nisabur yakınlarındaki Cuveyn Kasabasında dünyaya gelmiştir. İlim tahsili için Bağdat'a gitmiş, Mekke'de dört sene bulunmuş, Medine'ye geçerek ders vermiştir. Sonra Nisabur'a dönmüş, Nizamulmülk, Meşhur Nizamiye medresesini inşa ettirdikten sonra derslerine burada devam etmiştir. Başta Gazali olmak üzere, pek değerli ilim erbabına hocalık yapmıştır. Müteahhirun ulemasının meşhurlarındandır. Mekke ve Medine'de kaldığından, İmâmul'l-Harameyn lakabını almıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Cuveyni, el-Burhan, el-İrşad el-Akidetu'n-Nizamiyye, Nihayetu'l-Matlab fi Dirayeti'l-Mezheb.

A'lam, IV, 306; Miftâhu's-Seâde, I, 440; Keşfu'z-Zunûn, I, 445-46.

29- Dâmegânî

Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hasen b. Abdilmelik Ebu Abdillah (v. 478/1085).

Nisabur'a yakın Dâmegan kasabasında doğmuş, tahsiline burada başladıktan sonra Nisabur'a gitmiş, pek çok ulemadan ders almış, sonra Bağdat'a geçmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Hicri 447 de Bağdat kadılığına getirilmiş, uzun müddet bu hizmeti yürütmüştür. Hanefi uleması arasında, İmam Ebu Yusuf seviyesinde bir âlim olarak tanınmıştır. Kabri, Ebu Hanife hazretlerinin yanındadır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Vucuh ve'n-Nezâir, Mesâilu'l-Hitan ve't-Turuk

A'lam, VII, 163; Keşfu'z-Zunûn, II, 2000; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 362.

30- Dânî

Ebu Amr Osman b. Said ed-Dânî (v. 444/1053)

Kurtuba'nın Dâniye kasabasında dünyaya gelmiş, tahsiline burada başlamıştır. Sonra Kayravan'a geçmiş, Mısır'da bir sene tahsil görmüş, hac farizasını tamamladıktan sonra Endülüs'e gelmiş, sonunda Dâniye kasabasına yerleşerek burada vefat etmiştir. Kıraat ve hadis ilmini, zamanının çeşitli âlimlerinden almıştır. Tefsir ve hadis, özellikle kıraatta imam mertebesine ulaşmıştır. Maliki mezhebindendir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mukni' fi Resmi'l-Mushaf, et-Teysir fi Kıraatı's-Seb'i, el-Vakf ve'l-İbtida, Câmi'u'l-Beyân fi Kıraati's-Seb'i, Tabakâtu'l-Kurra.

A'lam, IV, 366-67; Keşfu'z-Zunûn, I, 520; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 272; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 374-77.

31- Dârimî

Abdullah b. Abdirrahman b. Fadl b. Behram, Ebu Muhammed (v. 255/869).

Aslen Semerkantlıdır. Harameyn, Mısır, Şam, Irak ve Horasan ulemasından hadis dinlemiştir. Zamanın pek çok muhaddisinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden, Muslim, Ebu Dâvud, Tirmizi, Ebu Zur'a gibi muhaddisler rivayet etmişlerdir. Hadis sahası yanında, tefsir ve fıkıhta geniş bilgiye sahipti.

Önemli eserleri şunlardır: el-Musned, et-Tefsir, el-Câmi'u's-Sahih.

A'lam, IV, 230; Keşfu'z-Zunûn, II, 1682; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 130; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 235-37.

32- Deyrâkûlî

Abdulkerim b. Heysem b. Ziyad b. İmrân Ebu Yahya (v. 278/891).

Bağdat'ın doğusunda, Dicle kenarında bulunan Deyr âkul şehrinde dünyaya gelmiştir. Ebû'l-Yemân el-Hımsî, Fadl b. Dukeyn ve Museddid gibi muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. Sika muhaddisler arasında zikredilmiştir. Tirmizî, Abdullah el-Beğavi ve diğer muhaddisler, kendisinden rivayette bulunmuşlardır.

Meşhur eseri, hadis'le ilgili Fev'aid adlı eseridir.

Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb, I, 523, Keşfu'z-Zunûn, II, 1297, Hediyyetu'l-Arifîn, I, 607.

33-Dîneverî

Ahmed b. Mervân el-Mâlikî, Ebû Bekr. (v. 333/915)

Yaşadığı devrin önde gelen hadis ulemasındandır. Bazı muhaddislerce hadis uyduran bir kişi olarak tanınır. Bir müddet Asvan kadılığında bulunmuş, Kahire'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mucâlese, er-Raddu 'ala'ş-Şâfi'î, Menâkıbu İmam Malik.

A'lâm, I, 241, Keşfu'z-Zunûn, II, 1591

34- Ebu Ali el-Fârisî

Hasen b. Ahmed b. Abdilğaffâr. (v. 377/987)

Yaşadığı devrin ileri gelen dil alimlerinden biriydi. Bazı ulemaya göre, meşhur Müberrid'den daha bilgiliydi. İran topraklarında bulunan Fesâ'da dünyaya gelmiştir. Genç yaşta Bağdat'a gelmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Ebû't-Tayyib el-Mutenebbî ile ilmi münakaşalar yapmış, Adududdevle zamanında Fâris'e dönmüş, kendisiyle nahvi konularda görüş alışverişinde bulunmuş, el-Îdah ve Tekmile adlı eserlerini ona ithâfen yazmıştır. Hayatının sonlarında Bağdat'a yerleşerek, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Îdah fî'n-Nahv, et-Tezkira, Teâlîku Sîbeveyh, el-Hucce, Cevâhiru'n-Nahv, el-Maksûr ve'l-Memdûd, el-Avâmil fî'n-Nahv, el-Mesâilu'ş-Şirâziyye.

A'lâm, II, 193-94, Keşfu'z-Zunûn, I, 211-12, Şezerâtu'z-Zeheb, III, 88-89

35- Ebû Dâvud

Süleyman b. Eş'as b. İshâk b. Beşîr es-Sicistânî. (v. 275/889)

Kütüb-i sitte imamlarındandır. Aslen Sicistanlıdır. Hadis ilmini Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'den almış, Sünen'inde, beşyüzbin hadisden dörtbin sekizyüz hadisi zikretmiştir. Hadis toplamak gayesiyle çeşitli beldeleri dolaşmış, Basra'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: es-Sünen, el-Merâsil, el-Ba's, Tesmiyetu'l-Ihva en-Nâsih ve'l-Mensûh.

A'lam, III, 182; Keşfu'z-Zunûn, II, 1004; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 167; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 201-202.

36- Ebu Fadl er-Râzi

Fadl b. Şâzân b. Halil Ebu Muhammed (v. 260/874).

Nisaburlu'dur. Çeşitli ilim dallarında kendini yetiştirmiştir. Hayatı hakkında istifade ettiğimiz kaynaklarda fazla bilgi bulunmamıştır. Şia veya Haşeviyye taraftarı olduğu iddia edilmiştir. Yüz seksene yakın eseri vardır. Özellikle tefsir, kelam, kıraat ve fıkıh sahasındaki eserleriyle tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Levâih, et-Tevhid, er-Reddu ala'l-Gulât, Mihnetu'l-İslâm.

A'lam, V, 355; Takakâtu'l-Müfessirin, II, 30.

37- Ebu Hafs Nesefi

Ömer b. Ali b. İsmâil b. Muhammed, Necmuddin Ebu Hafs. (v. 537/1142).

Nesef'de doğmuştur. Tahsiline burada başlamış, zamanın ilim ehlinden ders almıştır. Hanefi fukahasındandır. Tefsir, hadis, edebiyat ve tarih ilimlerinde geniş bilgiye sahiptir. Meşhur Müfessir Zemahşerî ile aynı zamanda yaşamışlar, Mekke'de bir araya gelip sohbette bulunmuşlardır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Yâkûte, el-Ekmel el-Etval, et-Teysir fi't-Tefsir, Ta'dadu Şuyûhu Ömer, Nazmu Câmi'u's-Sagir, el-Kant fî Ulemâi's-Semerkant, Târihu Buhâra, el-Akâid.

A'lam, V, 222; Keşfu'z-Zunûn, II, 2048; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 115; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 5-7.

38- Ebu Hâtim

Ahmed b. Hamdân b. Ahmed el-Leysî er-Râzî (v. 322/934).

Isfahan bölgesindeki bir kasabada dünyaya gelmiştir. İsmâilî mezhebinin önde gelen müelliflerindendir. İbnu Bâbeveyh, Târihu'r-Rey adlı eserinde zikrettiğine göre, faziletli ve edebiyle tanınan, Arap diline hakimiyeti bulunan, pek çok ulemanın derslerine katılan, onları dinleyen bir kimseydi. Sonradan, mezhebinde aşın giderek ilhad derecesine varmış, pek çok kimsenin dalâletine sebeb olmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'z-Zîne, el-Islah, A'lâmu'n-Nubuvve.

A'lam, I, 1116.

39- Ebu Hayyân

Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endülüsî Esiruddin (v. 745/1344).

Endülüs'te yetişen ulemanın önde gelen simalarındandır. İlminin büyük kısmını Gırnata'da aldıktan sonra Mısır'a gitmiş, şark ve garp İslâm ulemasından icazet almıştır. Başta nahiv olmak üzere; tefsir, hadis, lügat, tarih ve edebiyat sahalarında şöhrete ulaşmıştır. Sahip olduğu bu ilimlerde akranlarını geçmiştir. Mâliki mezhebinden olup Mâlikî fıkhında çok sayıda talebe yetiştirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fi Münasebeti Suveri'l-Kur'an, el-Bahru'l-Muhit, en-Nehr, İthâfu'l-Erîb bi mâ fi'l-Kur'ân'i mine'l-Garib (Garibu'l-Kur'an), et-Tezyil ve't-Tekmil fi Şerhi't-Teshil, et-Tecrid li Ahkâmi Kitabi sibeveyh, et-Takrib, el-İdrak fi Lisâni'l-Etrâk, İrtişâfu'd-Darb fi Lisâni'l-Arab.

A'lam, VIII, 26; Keşfu'z-Zunûn, I, 61; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 145-46, Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 286-290.

40- Ebu'l-Kerem eş-Şehrezûrî

Mubârek b. Hasen b. Ahmed (v. 550/1156).

Meşhur kıraat âlimidir. Ebu'l-Ganâim b. Me'mun'dan icazet almış, İsmâil b. Mes'ade, Rızkullah Temimi'den hadis dinlemiş, Abdusseyyit b. Attab ve Abdulkahir Abbasi'den kıraat öğrenmiştir. Âlî senetle nakledilen kıraat, Ebu'l-Kerem'le son bulmuştur.

Önemli eseri: el-Mısbahu'z-Zâhir fi'l-Kıraati'l-Aşri'l-Bevahir'dir.

A'lam, IV, 149; Keşfu'z-Zunûn, II, 1706; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 157.

41- Ebu'l-Leys Semerkandî

Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (v. 375/985).

Semerkant'ta doğmuş, tahsilini bu bölgede tamamlamıştır. İlminin büyük kısmını, Ebu Cafer Hinduvânî'den almış, başta fıkıh olmak üzere tefsir, hadis gibi ilimlerde kendini yetiştirmiştir. Tasavuffa karşı yakın ilgi duymuş, zühd ve takva içinde yaşamıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, en-Nevâzil fi'l-Fıkh, Hızânetu'l-Fıkıh, Tenbihu'l-Gâfilîn, Bustânu'l-Arifin.

A'lam, VIII, 348-49; Keşfu'z-Zunûn, I, 243; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 354.

42- Ebu'l-Ma'âlî

Uzeyzî b. Abdilmelik b. Mansur el-Cîlî (v. 494/1100).

Şeyzele adıyla tanınır. Şafii fukahasındandır. Bağdat'ta verdiği vaazlarla şöhret bulmuştur. Fıkıh bilgisi yanında, edebiyatla da meşgul olmuştur. Bağdat kadılığı yapmış, burada vefat etmiştir. Fıkıh, usul ve vaaz ile ilgili eserler yaz-

mış, Arap şiirini çokça ezberlemiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fi Müşkilâti'l-Kur'an, Divanu'l-Uns, Levâmi'u Envâri'l-Kulub, Garibu'l-Kur'an.

A'lam, V, 25; Keşfu'z-Zunûn, I, 241; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 401.

43- Ebu Musa

Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. Ömer b. Muhammed, Isbahânî, Medeni (v. 581/1185)

Hadis âlimi ve musannifidir. Isbahan'da doğmuş, büyümüş, burada vefat etmiştir. Bağdat ve Hemedan şehirlerine gitmiş, buranın ilim ehliyle sohbetlerde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mugis, el-Letâif, Tetimmetu Marifeti's-Sahabe, Avâli't-Tâbi'în, ez-Ziyâdât.

A'lam, VII, 202-203; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 273.

44- Ebu'l-Mutarrif b. Umeyra

Ahmed b. Abdillah b. Muhammed b. Husayn el-Mahzumî (v. 658/1360).

Endülüs Müslümanlarındandır. Şiir ve edebiyat sahasındaki kabiliyeti ile tınınmıştır. Şakûra kasabasında doğmuş, Gımata'ya yerleşmiştir. Bu bölgenin değişik şehirlerinde kadılık yapmış, sonradan Tunus'a geçerek burada vefat etmiştir. Şiir ve nesirleri, Bugyetu'l-Mustatrif ve Gunyetu'l-Mutetarrif min kelâmi İmâmi'l-Kitabeti İbn Umeyra Ebi'l-Mutarrif adı altında toplanmıştır.

Önemli eserı: et-Tembîhât ale't-Tıbyân Li'bni Zemelkânî'dir.

A'lam, I, 152-53; Keşfu'z-Zunûn, I, 341.

45- Ebu Nu'aym

Ahmed b. Abdillah b. Ahmed el-Isbahânî (v. 430/1038).

Isbahân'da doğmuştur. Hadis ezber ve rivayetinde sika olarak tanınmıştır. Tahsilini, babasından büyük destek görerek tamamlamıştır. Hadis âlimleri içinde, âlî senetler hakkındaki geniş bilgisiyle temayüz etmiştir. İbnu Fâris, Assâ, Ebu Ali b. Şavvaf ve Ebubekr b. Hallad gibi ulemadan rivayette bulunmuştur. Hilyetu'l-Evliya adlı eseri, o gün için en yüksek fiyatla satılmıştır. Isbahân'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Delâilu'n-Nubuvve, el-Hilye, Târihu ısfahân, Kitabu'ş-Şuarâ.

A'lam, I, 150; Keşfu'z-Zunûn, I, 689; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 245.

46- Ebu Ravk

Atıyye b. Hâris (v. ?)

Tâbiûn müfessirlerindendir. Tefsir ilminin tedvini sırasında yazdığı Sahifesiyle tanınır. Sahabeden yaptığı rivayetleri, sika rivayetlerdir. Geniş bir hadis bilgisine sahiptir. Kendisinden; Ebu Dâvud, Neseî ve İbnu Mâce rivayet etmişlerdir.

Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 380.

47- Ebu Şâme

Abdurrahman b. İsmail b. Osman, Şihabuddin Ebu'l-Kasım (v.665/1267)

Aslen Makdis'lidir. Sol kaşı üzerinde bulunan ben'den dolayı, Ebu Şâme denilmiştir. Şam'da doğup büyümüş, burada vefat etmiştir. On yaşında hıfzını tamamlamış, Alemuddin Sehavi'den bütün kıraatları öğrenmiştir. Tahsiline İskendireye'de devam etmiş, Buharî'yi, Müsned-i Şâfii'yi okumuş, Izzüddin b. Abdisselam'dan ders almıştır. Otuz yaşlarında kendini hadis ilmine vermiş,' bu sahada geniş bir hadis bilgisine sahip olmuştur. Çocuklarını da, bizzat kendisi yetiştirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Murşidu'l-Veciz fî Ulumin Tete'allaku bi Kitabi'l-Aziz, İbrâzu'l-Meânî, el-Bâ'is alâ İnkâri'l-Bide'i ve'l-Havâdis, el-Vusul fi'l-Usûl, Müfredâtu'l-Kurra, Târihu Dımaşk.

A'lam, IV, 70; Keşfu'z-Zunûn, II, 1655; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 318-19; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 263-65.

48- Ebu'ş-Şehy (b. Hibban)

Abdullah b. Muhammed b. Cafer el-Isbahanî Ebu Muhammed (v. 369/ 979).

Isfahan'da yetişen hadis ulemasındandır. On yaşından itibaren ilimle meşgul olmuş, dedesi Mahmud b. Ferac, İbrahim b. Sa'dân, Muhammed b. Abdillah el-Hemedânî gibi zevatttan okumuştur. Kendisinden İbn Merdeveyh, Ahmed b. Abdirrahman Şirâzi, Ebu Nuaym, torunu Muhammed b. Abdurrezzak, hadis rivayet etmişlerdir. Sika ravilerdendir.

Tefsir ve el-Ahkâm adlı eserleri bilinmektedir.

A'lam, IV, 264; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 69; Keşfu'z-Zunûn, I, 437; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 240-41. (Not: Ebu'ş-Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Cafer el-Bustî adlı 354 de vefat eden başka bir İbn Hibbân mevcuttur. Bkz. A'lam, IV, 306).

49- Ebu Ubeyd

Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm et-Türkî (v. 224/838)

Horasan Türklerindendir. Tahsilini burada tamamlamıştır. Bağdat'a yerleşmiş, Yahya b. Main'le birlikte Mısır'a gitmiştir. Bir ara Şam'da bulunmuş, buranın ulemasından istifade etmiştir. Bağdat'taki ikameti sırasında hadis ve nahiv ilmiyle uğraşmış, kıraat ve lügat'ta, zamanın önde gelen meşhur âlimlerinden olmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Garibu'l-Musannef, Garîbu'l-Kur'an, Edebu'l-Kâdî, Fedâilu'l-Kur'an, el-Emsâl, Garibu'l-Hadis, el-Müzekker ve'l-Müennes, el-Maksur ve'l-Memdud, Meâni'l-Kur'an, Kitabu'l-Kıraat.

A'lam, IV, 10; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 54; Keşfu'z-Zunûn, II, 1204-1207; Tabakâtu'l-Kurrâ, II, 32-37.

50- Ebu Ubeyde

Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (v. 209/824).

Basra uleması arasında, Arap dili ve edebiyatı sahasındaki bilgisiyle tanınmıştır. Garîbu'l-Hadis adıyla eser telif eden ilk müelliftir. Ebu Ebeyd Kasım b. Sellâm, Ebu Hâtim ve Mâzenî gibi zevat, kendisinden ilim almışlardır. Hârun Reşid, kendisini Bağdat'a davet ederek, eserlerinin çoğunu dinlemiştir. Haricilerin, Ibadiyye görüşüne taraftar olmakla tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Gârîbu'l-Kur'an, Mecâzu'l-Kur'an, Meâni'l-Kur'an, el-Emsâl fi Gârîbi'l-Hadis, el-Hayl, Tabakâtu'l-Fursan.

A'lam, VIII, 191; Keşfu'z-Zunûn, II, 1203; Şezerâtu'z-Zeheb, 11, 24; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 326-28.

51- Ebu Ya'lâ

Ahmed b. Ali b. el-Müsenna el-Mevsılî (v. 307/919).

Hadis ulemasındandır. Sika ve udûl vasfıyla meşhurdur. İlminden pek çok kimse istifade etmiştir. Musul'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Musnedu'l-Kebir, Musnedu's-Sagir, el-Mu'cem.

A'lam, I, 164.

52- Ebu Zerri'l-Heravî

Abd b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillah b. Gufeyr el-Ensârî (v. 434/1043).

Herat'ta doğmuştur. İlk tahsiline burada başlamış, sıra ile Belh, Merv, Basra, Bağdat, Şam, Mısır ve Mekke'de okumuş, çeşitli ulemadan ders almıştır. Mâliki fukahasındandır. Hadis hıfzında zamanın tanınmış simalarındandı.

Bağdat'a yerleşip hayatı boyunca burada kalmıştır. Şevval ayında vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Musnedu's-Sahihi'l-Mucerred alâ'l-Buhari ve'l-Müslim, Müstedrek, Kitabu's-Sunne ve's-Sıfat, Tefsiru'l-Kur'an, Fedâilu'l-Kur'an, Fedâilu'l-Ideyn.

A'lam, IV, 41; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 254; Keşfu'z-Zunûn, II, 1672-73; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 366-68.

53- Ebu Zeyd

Said b. Evs b. Sâbit b. Beşir b. Kays el-Ensârî (v. 215/830).

Basra'da dünyaya gelmiştir. Nahiv, edebiyat ve lügatta şöhrete sahip olmuştur. Tefsir ve hadis'e dair haberleri Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebu Amr b. Alâ, Ebu Hâtim es-Sicistânî, Ömer b. Şeybe gibi ulemadan rivayet etmiş, kendisinden Ebu Dâvud ve Tirmizi nakillerde bulunmuşlardır. Dedesi Sabit, Resûllüllah zamanında Kur'an'ı cemedenlerden biriydi.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nevâdir, Lügatu'l-Kur'an, Halku'l-İnsân, Garibu'l-Esmâ, el-Cem'u ve't-Tesniye, Kıraatu Ebi Amr.

A'lam, III, 144; Keşfu'z-Zunûn, II, 1203; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 34; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 179-180.

54- Ezherî

Muhammed b. Ahmed b. Ezher b. Talha el-Hervî Ebu Mansur (v. 370/981).

Lügat sahasında tanınmış simalardandır. Ayrıca fıkıhta da bilgi sahibi idi. Şâfii fıkhına hakimdi. Dil çalışmalarını, kabileler arasına girerek tamamlamış, Karmatiler tarafından esir edilerek bir müddet aralarında kalmış, onların fasih konuşmalarından çokça istifade etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Tehzibu'l-Lüga, et-Takrib fi't-Tefsir, İlelu'l-Kıraat, Tefsiru Seb'ı't-Tıvâl, Tefsiru Esmâi'l-Husna.

A'lam, IV, 202; Keşfu'z-Zunûn, I, 515; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 72-73; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 61-63.

55- Fahruddin Râzi

Muhammed b. Ömer b. Huseyn b. Hasen b. Ali Ebu Abdillah (v. 606/12010).

Taberistan'ın Rey şehrinde dünyaya gelmiştir. Hz. Ebu Bekr'in soyundandır. Nakli ve akli ilimlerde zamanın imamı sayılmıştır. Dini ilimlerdeki geniş bilgisinden dolayı Fahruddin lakabını almıştır. İlk tahsilini babası Ziyauddin'den almış, çeşitli ilim merkezlerini dolaşarak zamanın ulemasından istifade etmiştir. Tefsir ve Kelam'da, sahip olduğu ilim sayesinde, müfessirler arasında el-İmam

ünvanıyla tanınır. Arapça ve Farçayı mükemmelen bildiğinden, halka verdiği vaazları, son derece müessir olmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Mefâtihu'l-Gayb, İcazu'l-Kur'an, el-Mahsul, el-Mulahhas, el-Meâlim fi Usûli'd-Din, Nihâyetu'l-İcaz fi Dirâyeti'l-İ'caz, el-Matâlibu'l-Âliye, Durretu't-Tenzil ve Gurratu't-Tevil.

A'lam, VII, 203; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 21-22; Keşfu'z-Zunûn, II, 1614 ve 1756; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 215-17.

56- Fergânî

Cemâleddin Ebu Sa'd, Ali b. Mesud b. Mesud b. Mahmud b. Ahmed b. Hâkim (v. ?). Kaynaklarımızda, müellif hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. İtkan'da geçen eseri, el-Mustevfâ fi'n-Nahv'dır.

Keşfu'z-Zunûn, II, 1675.

57- Ferrâ

Yahya b. Ziyad b. Abdillah b. Mervan ed-Deylemi Ebu Zekeriyya (v. 207 /822).

Kufe nahiv medresesinin Kisâ'i'den sonra en meşhur simasıdır. İlmini hocası Kisâ'i'den almıştır. Kelam ilmine karşı fazla ilgi duymuş, Mutezileye bazı noktalarda meyletmiştir. Nahivde Sibeveyh'in görüşlerine son derece bağlı kalmıştır. Tefsir, hadis ve Kur'an ilimlerinde kuvvetli bilgiye sahiptir.

Önemli eserleri şunlardır: Me'ani'l-Kur'an, el-Masâdır fi'l-Kur'an, Garîbu'l-Hadis, el-Cem'u ve't-Tesniye fi'l-Kur'an, el-Müzekker ve'l-Müennes, el-Kâfi fin-Nahv, el-Kaksur ve'l-Memdud.

A'lam, IX, 178; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 19; Keşfu'z-Zunûn, II, 1730;Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 366-67.

58- Firyâbî

Muhammed b. Yûsuf b. Vâkıd b. Osmân Ebu Abdillah (v. 212/827).

Türk asıllıdır. Şam'da ikamet etmiştir. Sika râvilerdendir. Hadis hıfzındaki şöhretiyle tanınmıştır. Ömer b. Zerr, Evzâî, Sevrî ve Cerir b. Hâzim'den rivayette bulunmuşlardır. Hatta Buhâri, Firyâbî için: "Zamanın en faziletli ilim ehlidir" demiştir. Ahmed b. Hanbel, kendisini ziyaret etmek üzere çıktığı yolculukta, vefatını duyunca Humus'dan geri dönmüştür.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kur'an, Kitabu's-Salât, Kitbu's-Sıyam, Kitbu'z-Zekât, Kitabu'l-Menâsik, Terku'l-Mirâ'ani'l-Kur'an.

A'lam, VIII, 20-21; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 28; Keşfu'z-Zunûn, I, 456; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 292-93.

59- Gazâlî

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî Ebû Hâmid (v. 505/1111).

Horasan'ın Tus kasabasında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta babasını kaybetmiş, babasının vasiyeti üzerine kardeşi Ahmed'le birlikte mutasavvıf bir yakınına emanet edilmiş, onun nezaretinde tahsillerini sürdürmüşlerdir. Emanet edildikleri bu kişi, iki kardeşin geçimini sağlayamadığından, bir medresede okuma zorunda kaldılar. İslam fikir tarihinde müstesna bir yeri olan Gazalî, özellikle felsefe, mantık, tasavvuf, fıkıh ve tefsir sahasındaki eserleriyle tanınmıştır. Bu büyük âlim, doğduğu yer olan Tûs'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Havassu'l-Kur'an, Cevahiru'l-Kur'an, el-Mustasfa min İlmi'l-Usul, Yâkut't-Tevil fi Tefsiri't-Tenzil, İhya'u Ulumi'd-Din, İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm, Minhâcu'l-Abidin, Fedâihu'l-Mutezile, Akidetu Ehli's-Sünne..

A'lam, VII, 247-48; Keşfu'z-Zunûn, I, 23; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 10-13.

60- Hafacî

Abdullah b. Muhammed b. Said b. Sinan el-Halebi Ebu Muhammed (v. 466/1073)

Zamanın tanınmış şâir ve ediplerindendi. Edebiyat ilmini Maarrî ve diğer ulemadan almıştır. Halep kalesinde vazifeli iken, zehirli yemek yedirilerek öldürülmüştür. Cenazesi Haleb'e getirilmiş, burada defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Sirru'l-Fesâha, Divanu'ş-Şi'r.

A'lam, IV, 266-67; Keşfu'z-Zunûn, II, 988.

61- Hâkim

Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Hamdun b. Naim en-Nisâburî Ebu Abdillah (v. 405/1014)

Hadis ezberinde şöhrete ulaşmış, bu sahadaki eserleriyle tanınmıştır. Doğduğu ve vefat ettiği yer Nisabur'dur. Horasan ve Mâveraunnehr'i dolaşmış, iki binden fazla muhaddisten hadis toplamıştır. Bir ara Nisabur kadılığında bulunmuştur. Zayıf ve sahih hadisleri iyi bilenlerdendir.

Önemli eserleri şunlardır: Mustedrek, ale's-Sahihayn, el-İklil fi't-Tefsir, el-Medhal, Terâcimu'ş-Şuyuh, Marifetu Ulumi'l-Hadis, Târihu Nisâbur.

A'lam, VII, 101; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 176-77; Keşfu'z-Zunûn, I, 144, II, 1672.

62- el-Halîlî

Halîl b. Abdillah b. Ahmed b. İbrahim b. el-Halîl el-Kazvinî Ebu Y'alâ (v. 446/1045).

Hadis ilmine vâkıf, ricali hakkında geniş bilgiye sahip olan el-Halîlî'nin hayatı hakkında istifade ettiğimiz kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir. En önemli eseri, el-İrşad fî Ulemai'l-Bilâd'dır. Bu eserde, zamanına kadar gelen muhaddis ve diğer ulemayı, beldelere göre tertip ederek hayatlarını vermiştir.

A'lam, II, 368; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 274; Keşfu'z-Zunûn, I, 70; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 74 dipnot 1.

63- Halîmî

Huseyn b. Hasen b. Muhammed b. Halim el-Buharî Ebu Abdillah (v. 403/1012).

Curcan'da doğmuştur. Ebu Bekr Kaffâl eş-Şâsî'den ilim almıştır. Şâfii fukasının ileri gelen alimlerindendir. Aynı zamanda, hadis sahasında, Mâveraunnehr uleması arasında tanınmış bir simadır. Beyhakî başta olmak üzere, eserlerinden pek çok ulema nakilde bulunmuştur. Buhârada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Minhac fî Şuabi'l-İman, Âyâtu's-Sâ'a ve Ahvalu'l-Kıyame.

A'lam, II, 253; Keşfu'z-Zunûn, II, 1871; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 167-68.

64- Harbî

İbrâhim b. İshak b. Beşir b. Abdillah el-Bağdadî Ebu İshâk (v. 285/898).

Merv asıllıdır. Hadis ulemasının ileri gelenlerindendir. Fıkıhta sahip olduğu geniş bilgiden dolayı hüküm çıkarmada mâhir bir zattı. Edebiyat sahasında kuvvetli bir kaleme sahipti. Fıkıh sahasındaki bilgilerini İmam Ahmed'den almıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Fevâid fi'l-Hadis, Garîbu'l-Hadis, Menasiku'l-Hac, Sucûdu'l-Kur'an, Delâilu'n-Nubüvve.

A'lam, I, 24-25; Keşfu'z-Zunûn, II, 1205; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 190; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 5.

65- Harîrî

Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Basrî Ebu Muhammed (v. 516/1122).

Basra'ya yakın küçük bir kasabada dünyaya gelmiştir. Edebiyat, lügat, belâgât ilminde üstün bir kabiliyete sahipti. Nesir ve nazımda kalemi oldukça kuvvetliydi. Hadis'i, Ebu temmâm Muhammed b. Huseyn ve diğer muhaddisler-

den rivayet etmiştir. Yazdığı Makâmât adlı eserinde Arap diline ait bütün konuları ve darb-ı meselleri toplamış, kendini bu eseriyle tanıtmıştır. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Makâmât, Durratu'l-Gavvas fi Evhâmi'l-Havâss, Mulihhatu'l-İrab, Sudüru Zamâni'l-Futur ve Futûru Zamâni's-Sudûr, Tevşihu'l-Beyân, Divanu Resâil.

A'lam, VI, 12; Keşfu'z-Zunûn, II, 1789-91; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 50-53.

66- Hattâbî

Hamd b. Muhammed b. İbrahim Ebu Süleyman (v. 388/998).

Bust şehrinde dünyaya gelen Hattâbî, küçük yaştan itibaren kendini ilme vermiş, tahsilini tamamlamak için çeşitli ilim merkezlerini dolaşmıştır. Basra ve Bağdat'ta yaptığı tahsilinden sonra Hicaz'a gitmiş, oradan Mekke'ye geçerek ders almıştır. Daha sonra Horasan'a gitmiş, iki seneden fazla Nısabur'da kalmış, bazı önemli eserlerini burada yazmıştır. Hayatının sonlarına doğru, doğduğu şehir olan Bust'a yerleşmiş, burada vefat etmiştir. Edebiyat, lügat, hadis ve fıkıh sahasında şöhret bulmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: İ'cazu'l-Kur'an, Meâlimu's-Sünen, Garîbu'l-Hadis, Şehru'l-Buharî, Şerhu Esmâi Husna, Islâhu Galatı'l-Muhaddisîn.

A'lam, II, 304; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 127-28.

67- Havfî

Ali b. İbrahim b. Said b. Yusuf b. Said Ebu'l-Hasen (v. 430/1039).

Mısır'da yetişen tefsir ulemasındandır. Nahiv bilgisiyle de şöhret bulduğundan en-Nahvî denilmiştir. Ayrıca, kıraat ilmine de vakıftır. Mısır'da pek çok talebe yetiştirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an, İ'rabu'l-Kur'an, Muhtasaru Kitabi'l-Ayn, el-Muvaddah fi'n-Nahv.

A'lam, V, 53; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 247; Keşfu'z-Zunûn, I, 241; Tabakatu'l-Müfessirîn, I, 381-82.

68- Hâzim (el-Kartacennî)

Hâzim b. Muhammed b. Hasen Ebu'l-Hasen (v. 684/1285).

Endülüs'ün Kartaca şehrinde dünyaya gelmiştir. Belâgat ve edebiyat ilminde şöhrete ulaşmış ulemadandır. Bir ara Tunus'a gelmiş, Sultan Muhammed b. Emir'in iltifatına mazhar olmuştur. Burada yerleşmiş ve vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Minhâcu'l-Bulega, el-Kavâfî.

A'lam, II, 163; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 387-88; Keşfu'z-Zunûn, II, 1879.

69- Hıla'î

Ali b. Hasen b. Huseyn b. Muhammed el-Mısrî eş-Şâfii Ebu'l-Hasen (v. 492/1099).

Aslen Musul'ludur. Mısır'da dünyaya gelmiştir. Hadis ilmini Abdurrahman b. Ömer en-Nahhas ve Ebu Said el-Mâlîn'i ve diğer ulemadan almıştır. Zamanında Mısır'ın, hadislerin senedle rivayeti konusunda şöhrete ulaşmış bir muhaddisiydi. Fıkıh sahasında da geniş bilgiye sahipti. Kadılık görevine tayininden bir süre sonra azledilmiş, Kahire'nin Karâfe Mevkiinde inzivaya çekilmiş, dini meseleler ve ibadetle meşgul olmuştur. İbnu Kâdî Şuhbe'nin ifadesine göre, fazilet ve keramet sahibi olduğu söylenir. Kahire'de vefat etmiş, Karâfe kabristanına defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Fevâidu'l-Hıla'î, el-Mugnî fi'l-Fıkh.

A'lam, V, 82; Keşfu'z-Zunûn, I, 722, II, 1297; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 398.

70- Huveyyi

Muhammed b. Ahmed b. Halil b. Se'âde Şihabuddin Ebu Abdillah (v. 693/1294)

Şam'da dünyaya gelmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Kudüs, Haleb ve Mısır kadılığında bulunmuş, sonra Şam kadılığı yapmıştır. Şafii fukahasındandır. Hadis, tefsir, fıkıh başta olmak üzere, değişik sahalardakı bilgisiyle tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kur'an, Şehru'l-Fusul, el-Ferâid, el-Arud, el-Beyân, el-Hey'e, el-Cebr ve'l-Mukabele.

A'lam, VI, 219-20; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 243.

71- Huzelî

Yusuf b. Ali b. Cibâra Ebu'l-Kâsım (v. 465/1073).

Selçuklu Sultanı Alpaslan zamanında yaşamış, Başkara şehrinde doğmuş, Isfahan ve Badat'a giderek tahsilini tamamlamıştır. A'ma ulemadandı. Sonunda Nisabur'a yerleşmiş, Nizamulmülk, kendi medresesine kurra olarak tayin etmiştir. Vazifesini, ölünceye kadar burada devam ettirmiştir. Önemli eseri olan el-Kâmil fi'l-Kıraat'ı tamamlamak için Türk beldelerini dolaşmış, tanıştığı bazı kimselerden meşhur ve Şâz kıraatları toplamıştır.

Önemli eseri; el-Kâmil fi'l-Kıraat'tır.

A'lam, IX, 319; Keşfu'z-Zunûn, II, 1381; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 342.

72- İbnu Abdi'l-Berr

Yusuf b. Abdillah b. Muhammed b. Asım Ebu Ömer (v. 463/1071)

Kurtuba'da doğmuştur. Tahsilini burada tamamlamıştır. Ahmed b. Abdilmelik İşbilî'den fıkıh, Ebu'l-Velid b. Faradî'den hadis ilmini almıştır. Hayatının çoğunu ilim tahsiline ayırmış, muhtelif sahalarda kendini yetiştirmiştir. Said b. Nasr, Abdullah b. Esed ve İbn Sayfun'dan rivayette bulunmuştur. Mısır'a giderek Ebu'l-Feth b. Sibat'tan icazet almıştır Çeşitli beldeleri dolaştıktan sonra tekrar Kurtuba'ya dönmüş, Şatıbe şehrinde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Temhid limâ fi'l-Muvatta'ı mine'l-Ma'âni ve'l-Esânid, el-Medhal fi'l-Kıraat, el-İsti'âb, el-İstizkar fi Şerhi Ulemâi'l-Emsâr, el-İmbâh alâ Kabâ'ili'l-Ruvâh.

A'lam, IX, 216-17; Keşfu'z-Zunûn, I, 81, 448, II, 1644; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 314-16.

73- İbnu Adiyy

Abdullah b. Adiyy b. Abdillah b. Muhammed b. Mübarek b. kattân el-Curcânî Ebu Ahmed (v. 365/976).

Küçük yaşta ilim tahsiline başlamış, çeşitli beldelere giderek tanınmış ulemanın ders halkalarına katılmış, kendini mükemmel bir şekilde yetiştirmiştir. Arapçası zayıf olmakla beraber, sika ulemadandı. Curcan'da İbn kattân adıyla bilindiği halde, hadis uleması arasında İbn Adiyy adıyla şöhret bulmuştur.

Cerh ve ta'dil ilminde yazdığı el-Kâmil'i, bu sahada yazılmış eserlerin en değerlisidir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Kâmil fî Ma'rifeti'd-Du'afâ'i ve'l-Metrûkîn mine'r-Ruvât, el-İntisâr, İlelu'l-Hadis, Mu'cem.

A'lam, IV, 239; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 51; Keşfu'z-Zunûn, II, 1382.

74- İbnu Akîl

Abdullah b. Abdurrahman b. Abdillah b. Muhammed Bahâuddin (v. 769/1367).

Aslen Hemedan'lıdır. Kahire'de dünyaya gelmiştir. Tahsiline küçük yaşta başlamış, kıraat ilmini Takıyyu's-Sâig, fıkhı Zeynu'l-Kettânî ve Alâu'l-Konevî'den almıştır. Usul, maâni ve tefsirde olduğu kadar, aruzda kandini tanıtmıştır. Celâluddin Kazvini ve Ebu Hayyan'dan okumuştur. Verdiği dersler yanında, kâdılkudât olarak resmi görevde bulunmuştur. Üstün zekası ve mücadele azmiyle tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: et-Ta'lîku'l-Vecîz ale'l-Kitâbi'l-Aziz fi't-Tefsir,el-Câmi'u'n-Nefîs,el-Musâ'id fi Şerhi't-Teshil, ŞerhuElfiyetu'l-Mufessirîn, I,233-35.

75- İbnu'l-Arabî

Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Abdillah b. Ahmed Ebu Bekr (v. 543/1148).

Endülüs'de yetişen fıkıh ve hadis imamlarının sonuncusudur. Babası Ebu Muhammed, İşbiliyye'nin ileri gelen Mâliki fukahasındandı. Gençliğini burada geçiren İbnu'l-Arabî, pek çok kimseden ders almıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, tarih ve edebiyat sahasında kendini tanıtmıştır. Endülüs'de İslam hükümranlığı çökünce Mısır'a gitmiş, oradan Bağdat'a geçmiş, hac farizası için Mekke'de bulunmuş, gittiği yerlerde ilim erbabından istifade etmiştir. Sonra tekrar memleketine dönerek bir müddet kadılık görevinde bulunmuş, sahip olduğu üstün zeka ve ilmiyle hayatının sonuna kadar hizmet etmiş, Merâkeş'e giderken vefat ederek cenazesi Fas'a götürülmüş, burada defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkamu'l-Kur'an, el-Avâsım mine'l-Kavâsım, el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf, A'yânu'l-A'yan, Kânûnu't-Tevil, en-Nâsih ve'l-Mensuh, el-Mahsul, Sirâcu'l-Muridîn.

A'lam, VII, 106; Keşfu'z-Zunûn, I, 20; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 162-66.

76– İbnu Asâkir

Ali b. Hasen b. Hibetullah Takıyyuddin Ebu'l-Kâsım (v. 571/1176).

Şam'da doğmuştur. Yaklaşık, bin üç erkek ve seksen kadın muhaddisten hadis dinlemiş, Şam'da ve Bağdat'ta fıkıh dersi almıştır. Hadis sahasında sahip olduğu geniş bilgiden dolayı Şam muhaddislerinin imamı idi. Tarih sahasındaki bilgisine dayanarak, meşhur eseri olan Târih-i Dımaş'ı seksen cilt halinde kaleme almıştır. Sağlam bir karaktere sahipti. Devlet ricaline iltifat etmez, dünyevî makamlara değer vermezdi. Ramazan ayı dışında, her hafta bir hatim, Ramazanda ise her gün bir hatim yapardı. Recep ayında Şam'da vefat etmiş, Muaviye'nin yanında, Bâbussagir kabristanına defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Târih-i Dımaşk, Zeylu't-Tarif ve'l-İ'lam, et-Tekmil ve'l-İtmâm, el-İşrâf Alâ Marifeti'l-Etrâf, Keşfu'l-Mugatâ fi Fadli'l-Muvatta.

A'lam, V, 82-83; Keşfu'z-Zunûn, I, 294; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 239-40.

77– İbnu Atâillah İskenderî

Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerim Tâcuddin Ebu'l-Fadl (v. 709/1309).

Tasavvuf sahasında olduğu kadar mütekellim ve vaiz olarak tanınmış, çevresinde pek çok kimse toplanmıştır. Şâzeli tarikatının ileri gelen mensuplarındandır. Kâhire'ye gelmiş, Ezher Câmiinde vaazlar vermiştir. Manusriyye medresesisinde vefat etmiş, Karâfe mezarlığına defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tenvir fi Iskâtı't-Tedbir, el-Hikemu'l-Ataiyye, Letâifu'l-Minen, Tâcu'l-Arus.

A'lam, I, 212; Keşfu'z-Zunûn, II, 1554; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 19-20.

78- İbnu Atıyye

Abdulhak b. Gâlib b. Abdirrahman el-Gırantâî Ebu Muhammed (v. 542/ 1148).

Endülüs'de yetişen ulemanın meşhurlarındandır. Tahsilini, yaşadığı bölgede tamamlamıştır. Başta tefsir olmak üzere, kıraat, hadis, fıkıh, lügat, edebiyat sahasında şöhrete ulaşmıştır. Tahsiline önce babasıyla başlamış, daha sonra Ebu Ali el-Gassânî ve İbnu Bâzeş'den ders almıştır. İlmi faaliyetleri yanında, bazı savaşlara katılmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsiri Kitabi'l-Aziz, Bernânec.

A'lam, IVI, 53; Keşfu'z-Zunûn, I, 439; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 260-61.

79- İbnu Berracân

Abdisselam b. Abdirrahman b. Muhammed, Ebu'l-Hakem (v. 536/1141).

Tefsir, kıraat, hadis, kelam ve tasavvuf sahasında geniş bilgiye sahiptir. Endülüs'de yetişen ulemadandır.

A'lam, IV, 129; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 113; Keşfu'z-Zunûn, I, 69; Tababakâtu'l-Müfessirin, I, 300.

80- İbnu Cemâ'a

Muhammed b. İbrahim b. Sa'dullah Bedreddin Ebu Abdillah (v. 733/ 1333).

Suriye'nin Hamâ şehrinde dünyaya gelen İbnu Cemâ'a, küçük yaşta ailesiyle birlikte Şam'a gitmiş, ilk tahsilini babası ve amcasından almıştır. Bu arada Mısır'a gitmiş, zamanın ulemasından ilim almıştır. Hadis'i kendi gayretleriyle kırk yaşlarında öğrenmeğe başlamış, daha ziyade Mezzî ve Zehebi'nin derslerinden istifade etmiştir. Bir ara Salâhiyeye medresesinde ders vermiş, babasının vefatı üzerine Kudüs'de hatiplik yapmıştır. Mısır ve Şam kadılığında bulunmuş, Şâfii ulemasının en tanınan isimlerinden olmuştur. Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Menhelu'r-Raviyy fi'l-Hadisi'n-Nebiyy, Keşfu'l-Meânî fi'l-Müteşâbihi mine'l-Mesânî, Gurratu'l-Beyân li Mubhemâti'l-Kur'an, Gurratu't-Tıbyân fî Mubhemâti'l-Kur'an, Tahriru'l-Ahkâm fî Tedbiri Ehli'l-İslam.

A'lam, VI, 188-89; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 105-106; Keşfu'z-Zunûn, II, 1884; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 12-13.

81- İbnu'l-Cevzî

Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebu'l-Ferac (v. 597/1201).

Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Sadece dedesinin evinde bulunan ceviz

ağacından dolayı Cevzî adıyla anılmışlardır. Tefsir, hadis, fıkıh, tarih ve tıp sahasında şöhrete ulaşmıştır. Pek çok ulemadan ders aldığı gibi, çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Zühd ve takva sahibidir. Verdiği vaazlarla tanınmıştır. Üç yüze yakın eser telif ettiği söylenir.

Önemli eserleri şunlardır: Zâdul'l-Mesîr, el-Mugnî fî Ulumi'l-Kur'an, Fununu'l-Efnân, el-Vucuh ve'n-Nezâir, en-Nefis, Telbisu İblis, Tezkiratu'l-Erib fi'l-Lüga, el-İntisâr fî Mesâili'l-Hılaf, Safvetu't-Tasavvuf, Menâfiu't-Tıb.

A'lam, IV, 89-90; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 329-30; Keşfu'z-Zunûn, II, 1292; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 280-84.

82- İbnu'l-Cezerî

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf Şemsuddin Ebu'l-Hayr (v. 833/1429).

Şam'da doğup büyümüştür. Kıraat ilmindeki bilgisiyle şöhret bulmuştur. Bu Sahadaki hocaları; Ebu Muhammed Abdulvehhab, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Sâig'dir. Hadis bilgisini Dimyâtî'nin talebelerinden fıkıh ilmini de el-Isnevî' den almıştır. Usul, Maânî ve beyan ilimlerini Zıyauddin Sadullah el-Kazvinî'den öğrenmiştir. İmâduddin b. Kesir, geniş bilgisinden dolayı fetva izni vermiş, Siracuddin Bulkinî de kendisini meşihatu'l-Kurrâ makamına getirmiştir.

Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'ya gelmiş, Osmanlılarda, kıraat sahasında çokça talebe yetiştirmiştir. Timurlenk'in istilasından sonra Şiraz'a yerleşmiş, kadılık vazifesinde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: en-Neşr fi Kıraatil'l-Aşr, Takribu'n-Neşr, Tahbiru't-Teysir fî Kıraati'l-Aşara, Tabakatu'l-Kurra, Tayyibetu'n-Neşr fi Kıraati'l-Aşr.

A'lam, VII, 274-75; Keşfu'z-Zunûn, II, 1952-53; Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 204-206; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 59-60.

83- İbnu Cibrâra

Ahmed b. Muhammed b. Abdilveliyy el-Makdisi Şihabuddin (v. 728/ 1328).

Hicrî 648 yılında dünyaya gelmiş, küçük yaşta ilim tahsiline başlamıştır. Önce Merdâ hatibi İbnu Hasûra ve İbnu Abdiddâim'den hadis dinlemiş, sonra Mısır'a gitmiş, şeyh Hasenu'r-Râşidi'den kıraat, Şihabuddin el-Karafi'den usul, Bahauddin b. Nahhas'dan Arapça dersleri almıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra Şam'a geçmiş, Halep Şehrinde kıraat dersleri okutmuş, Beytu'l-Makdis'e gelerek burada yerleşmiştir. İkameti sırasında kıraat ve Arapça okutmuş, bu arada pek çok eser telif etmiştir. Kudüs'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'r-Râiyye, Şerhu'ş-Şâtıbiyye, Tefsiru'l-

Kur'an, Şerhu Elfiyeti İbn Mu'tî.

A'lam, I, 214; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 87.

84- İbnu Cinnî

Osman b. Cinni el-Mevsılî Ebu'l-Feth (v. 392/1002).

Musul'da dünyaya gelmiştir. Babası, Süleyman b. Fehd b. Ahmed el-Ezdi'nin kölesiydi. Ebu Ali el-Fârisi'den nahiv ilmini almış, uzun zaman talebesi olmuş, feyzinden istifade etmiştir. Nahiv ve edebiyat sahasında yazdığı eserleriyle şöhret bulmuş, şiirleriyle de tanınmış, altmış beş yaşında iken Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Muhtesib fi Tevcihi Kıraati'ş-Şâzze, Hâtıriyyat, el-Hasâis, Zel'l-Kadd, Şerhu Divani Mütenebbi, Sırru's-Sına'a, el-Kâfi fi Şerhi'l-Kavafî, el-Müzekker ve'l-Müennes, el-Maksur ve'l-Memdud.

A'lam, IVI, 264; Keşfu'z-Zunûn, II, 1612; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 140-141.

85- İbnu Durayd

Muhammed b. Hasen Ebu Bekr el-Ezdî (v. 321/933).

Basra'da doğmuş, tahsilini burada tamamlayıp Umman'a gitmiş, on iki sene ikamet ettikten sonra tekrar Basra'ya dönmüş, sonunda Bağdat'a yerleşerek burada vefat etmiştir. el-Asmai, Ebu Hâtim es-Sicistânî ve er-Riyâşi'den rivayette bulunmuştur. Çok sayıda ilim ehli, kendisinden istifade etmiştir. Ebu Said es-Sirâfi, el-Merzubânî, Ebu'l-Ferac el-Isfahânî bunlardan bazılarıdır. Lügat, şiir ve edebiyatta şöhrete ulaşmış, bu sahada verdiği eserleriyle tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-İştikak, el-Maksur ve'l-Medud, el-Cevhera, Garibu'l-Kur'an, Edebu'l-Kâtib, Takvimu'l-Lisân, el-Muktebes.

A'lam, VI, 310; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 289; Keşfu'z-Zunûn, I, 609; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 118-125.

86- İbnu Durays

Muhammed b. Eyyub b. Yahya el-Becelî Ebu Abdillah (v. 294/906).

Hadis âlimi ve hâfızlarındandır. Rey şehrinde vefat etmiştir. İstifade ettiğimiz kaynaklar, hakkında fazla bilgi vermemektedirler.

Önemli eseri: Fedâilu'l-Kur'an'dır.

A'lam, VI, 270; Keşfu'z-Zunûn, II, 1277.

87- İbnu Ebi Dâvud

Abdullah b. Süleyman b. Eşas es-Sicistânî Ebu Bekr (v. 316/929).

Sicistan'da dünyaya gelmiştir. Tahsiline babasının himayesinde başlamış henüz on yaşında iken, sahip olduğu üstün zeka sayasinde Horasan, Isfahan, Fâris, Basra, Bağdat, Kufe, Mekke, Şam, Mısır ve el-Cezîre'de tahsilini tamamlamış, babası gibi Kur'an ve hadis sahasında kendini yetiştirmiştir. Uzun müddet ders vermiş, pek çok kimseyi yetiştirmiştir. Ömrünün büyük kısmını Bağdat'ta geçirmiş, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'l-Mesâhif, el-Musned, es-Sunen, en-Nâsih ve'l-Mensuh, el-Kıraat.

A'lam, VI, 224; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 273; Keşfu'z-Zunûn, II, 1459; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 229-32.

88– İbnu Ebi'd-Dünya

Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Sufyan Ebu Bekr (v. 281/894.)

Bağdat ulemasındandır. Hadis ilminde şöhrete ulaşmış, pek çok hadis ezberlemiştir. Genç yaşta iken Abbasi Halifesi Mu'tedd ve oğlu el-Muktefi'nin yetişmesinde emeği geçmiş, kendilerine hocalık yapmıştır. Kuvvetli bir hitabete sahipti. Kendini dinleyenleri âdeta büyüler, istediği zaman güldürür, istediği zaman ağlatırdı. Doğduğu yer olan Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nevâdir, el-Feracu ba'de'ş-Şidde, eş-Şükr, el-Yakin, Karyu'd-Dayf, el-Aklu ve Fadluh, el-İşrâf fi menâzili'l-Eşraf, el-Azame.

A'lam, IVI, 260; Keşfu'z-Zunûn, II, 1810.

89– İbnu Ebi'l-Hadid

Abdulhamid b. Hibetullah b. Muhammed b. Huseyn İzzuddin Ebu Hâmid (v. 655/1257).

Medâin şehrinde dünyaya gelmiştir. Mutezile ulemasının ileri gelen isimlerindendir. Edebi değeri olan şiirleri mevcuttur. Tarih ilminde geniş bilgiye sahiptir. Zamanındaki sultanlar nezdinde rağbet görmüş, toplantılarına katılarak ilminden istifade edilmiştir. Vezir İbnu'l-Alkamî'nin şahsi teveccühünü kazanmıştır. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Feleku'd-Dâir ale'l-Meseli's-Sâir, Şerhu Nehci'l-Belâga, el-Abkariyyu'l-Hisân, Dîvânu'ş-Şi'r.

A'lam, IV, 60; Keşfu'z-Zunûn, II, 2291.

90– İbnu Ebî Hâtim

Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Munzir et-Temimî Ebu Muhammed (v. 327/938).

Rey şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini babasından almış, daha

sonra Ebu Zur'a, Hasen b. Arafe, Ebu Saîd'l-Eşecc ve Yunus b. Abdi La'l'den okumuş, Hicaz, Şam, Mısır, Irak ve el-Cezire ulemasından da istifade etmiştir. Daha ziyade tefsir, hadis ve fıkıh sahasında şöhret bulmuştur. Kendisinden Ebu'ş-Şeyh İbn Hibban gibi ulema ders almıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Musned, el-Cerhu ve't-Ta'dil, ilelu'l-Hadis, er-Raddu ale'l-Cehmiyye, el-Kunâ, el-Fevâidu'l-Kubrâ.

A'lam, IV, 99; Keşfu'z-Zunûn, I, 436, 582; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 308; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 279-80.

91– İbnu Ebi'l-Isba'

Abdulazim b. Abdihvâhid b. Zâfir el-Mısrî (v. 654/1256).

Mısır'da doğup büyümüş, tahsilini burada tamamlamıştır. Edebiyat ve Kur'an ilimlerine karşı yakın ilgisinden dolayı, eserlerini umumiyetle bu mevzuda kaleme almıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi mevcut değildir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fî İ'cazi'l-Kur'an, Tahriru't-Tahbir, Bedâiu'l-Kur'an, Cevâhuru's-Sevânih fî Serâiri'l-Karâih.

A'lam, IV, 156.

92– İbnu Ebi's-Sayf

Muhammed b. İsmâil b. Ali Ebu Abdillah (v. 609/1213).

Aslen Yemenli'dir. Şafii fukahasındandır. Hayatının büyük kısmını Mekke'de geçirmiştir. Hadis sahasındaki bilgisiyle de şöhret bulmuştur. Mekke'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nuketu ale't-Tenbih el-Erbe'une Hadisen, Ziyâratu't-Tâif.

A'lam, VI, 261; Keşfu'z-Zunûn, II, 964.

93– İbnu Ebi Şeybe

Muhammed b. Osman b. Muhammed Ebu Bekr le-Kûfî (v. 297/909).

Hadis ve ricali hakkında geniş bilgiye sahip olan müellif, babasından, İbnu Medenî ve Ahmed b. Yunus'dan ders almıştır. Geniş bilgisinden özellikle İmam Şafii, Bezzar ve Taberânî'den istifade etmiştir. Bazı cerh ve tadil uleması, sika olmadığını ifade ederler.

Önemli eserleri şunlardır: Fedâilu'l- Kur'an, Târihu'l-Kurrâ.

A'lam, VII, 142; Keşfu'z-Zunûn, I, 276; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 192-93.

94– İbnu Ehî Mîmî

Muhammed b. Huseyn le-Bağdadî Ebu'l-Huseyn (v. 390/1000).

İstifade ettiğimiz kaynaklarda, hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır. Beğavî ve diğer ulemadan hadis öğrendiği kaydedilir.

İtkân'da geçen eserinin adı, el-Fevâid'dir.

Şezerâtu'z-Zeheb, III, 134.

95- İbnu'l-Enbârî

Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr Ebu Bekr (v. 328/940).

Enbâr kasabasında dünyaya gelmiştir. Babasından ve Bağdat ulemasından ilim tahsil etmiştir. Tefsir, hadis, kıraat Arap dili ve edebiyatı sahasında kendini yetiştirmiştir. Şiire karşı büyük meyli vardı. Üç bin beyti ezberden bildiği ve yazdırdığı söylenir. Yüz yirmi tefsiri, senetleri ile birlikte ezberlemiştir. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Beyânu'd-Damâir fi'l-Kur'an, Garibu'l-Hadis, el-Ezdâd, el-Muzekker ve'l-Muennes, el-Emâlî el-Vâdih fi'n-Nahv, er-Raddu alâ men Hâlefe Mushafe Osman, el-Vakf ve'l-İbtida, el-Muvaddah fi'n-Nahv, el-Kâfi fi'n-Nahv, ez-Zâhir.

A'lam, VII, 226-27; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 315; Keşfu'z-Zunûn, II, 1205; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 226-30.

96- İbnu'l-Esir (el-Kâtib)

Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim eş-Şeybânî Dıyâuddin Ebu'l-Feth (v. 637/12239).

Cezireti İbnu Ömer'de dünyaya gelmiştir. Gençliğini bu bölgede geçirmiş, üstün zekası sayesinde Musul'da tahsilini, kardeşleri muhaddis Ali, tarihçi Mübarek ile tamamlamıştır. Ebyyubi Sultanı Salahuddin'in hizmetine girmiş, oğlu zamanında vezir olmuştur. Sultanın durumu kötüye gidince kapalı bir sandık içinde gizlice Haleb'e kaçmıştır. Melik Zâhir'in hizmetinde bulunmuş, bir müddet sonra Musul'a dönerek, sarayda hizmet almıştır. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Meselu's-Sagir fî Edebi'l-Kâtib ve'ş-Şâir, el-Maânî'l-Muhtara'a, el-Câmi'u'l-Kebir, el-Burhân fî İlmi'l-Beyân, Divanu'r-Resâil.

A'lam, VIII, 354; Keşfu'z-Zunûn, II, 1586; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 187-189.

97- İbnu Eşte

Muhammed b. Abdillah el-Isbahânî Ebu Bekr (v. 360/971).

Aslen Isbahanlıdır. İlimde büyük şöhrete sahiptir. Mısır'da ikamet etmiştir. Arap dili ve edebiyatına vâkıftır. Tahsilinin bir kısmını Ebu Bekr b. Mücahid

ve Ebu Bekr'in-Nakkâş gibi zevat yanında tamamlamıştır. Kıraatta geniş bilgiye sahiptir. Kendisinden Halef b. İbrahim, Halef b. Kâsım İbn Galbûn gibi zevat kıraat talim etmişlerdir.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'l-Mesâhif, Riyâdu'l-Elsine fî İ'râbi'l-Kur'an, Tabakâtu'l-Kurra, Kitâbu'l-Mufid fi'ş-Şazz, el-Muhabir.

A'lam, VII, 97; Keşfu'z-Zunûn, II, 1459; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 157.

98- İbnu Fâris

Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya b. Muhammed b. Habib Ebu Huseyn (v. 395/1004).

Aslen Kazvin'lidir. Hemedan'da ikamet etmiş, burada kendini yetiştirdikten sonra Rey şehrine gitmiş, vefatına kadar burada kalmıştır. Hayatının bir kısmını Şâfii mezhebine göre amel ederek geçirdiği halde, sonradan Mâliki mezhebine intisab etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-İfrâd ve'l-Cem, Mekâyîsu'l-Lüga, el-Mucmel, Câmiu't-Te'vil fî Tefsîri'l-Kur'an, Fıkhu'l-Lüga, Kitabu Garibi İ'rabi'l-Kur'an, Kitabu Halkı'l-İnsân.

A'lam, I, 184; Tabakatu'l-Müfessirin, I, 59-61; Keşfu'z-Zunûn, II, 1604-1605.

99- İbnu'l-Feres

Abdulmu'min b. Muhammed b. Abdirrahman el-Hazrecî Ebu Abdillah (v. 599/1203).

Endülüs'ün Gırnata şehrinde doğup büyümüş, tahsilini dedesi ve babasının yanında tamamlamıştır. Özellikle fıkıh ve hadis sahasında kendini yetiştirmiş, kıraat ilmini de Ebu'l-Hasen b. Huzeyl'den almıştır. Gırnata ulemasının pek çoğundan icazet almıştır. Bunlar arasında; Ebu'l-Hasen b. Şurayh ile Ebu Bekr b. Arabi'yi de sayabiliriz. Fıkhî meselelerde gösterdiği ciddiyet ile Mâlikî fukahası arasında ayrı bir yer işgal etmiştir. Sülalece ilim ehli olduklarından evleri, ilim meclisi haline gelmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkâmu'l-Kur'an.

A'lam, IV, 317-18; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 356-58; Keşfu'z-Zunûn, I, 20.

100- İbnu Firkâh

Abdurrahman b. İbrahim b. Siba el-Fezzarî Ebu Muhammed (v. 690/ 1291).

Şâfii ulemasından, içtihat derecesine ulaşmış, bir âlimdir. Aslen Mısır'lı-

dır. Şam'a yerleşmiş, burada şöhret bulmuş ve ders vermiştir. İbnu'z-Zebîdî, İbnu's-Salâh ve Sehâvî gibi ulemadan ders almış, genç yaşında mezhebinin meşhur simalarından olmuştur. Fıkıh ilminde geniş bilgiye sahip olduğundan, İslam âleminden kendisine pek çok fetva sorulmuştur. Şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Talik ale'l-Merzûkî, el-İklid li Zevi't-Taklid, Şerhu'l-Varakât, Keşfu'-Kına' fi Hılli's-Semâ.

A'lam, IV, 64; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 413-14; Keşfu'z-Zunûn, II, 1493.

101- İbnu Fûrak

Abdullah b. Muhammed b. Muhammed Ebu Bekr (v. 370/981).

Kıraat ve Tefsir sahasındaki eserleriyle tanınmıştır. Ebu Bekr ed-Dâcûnî, İbn Şenebûz ve Cafer b. Sabah'dan kıraat öğrenmiş, kıraatlar arasından belirli kıraatları seçmiştir. Bu yönüyle Isfahan kurrası arasında büyük bir mevkiye ulaşmış, tefsir ve hadis sahasında da kendini tanıtmıştır.

Önemli eserleri arasında Tefsir'i bilinmektedir.

Şezerâtu'z-Zeheb, III, 72; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 251-52.

102- İbnu Galbûn

Abdulmu'min b. Abdillah el-Halebî eş-Şâfii Ebu't-Tayyib (v. 389/999).

Haleb'de doğmuştur. Tahsilini pek çok ulema yanında tamamlamıştır. Kıraat ilmindeki geniş bilgisi ve yazdığı eserleriyle tanınmıştır. Kıraat bilgisi yanında, hadisle de meşgul olmuş, zamanın muhaddislerinden, hadis rivyet etmiştir. Oğlu, Bekr b. Ebi Tâlib ve Ebu Ömer et-Talemnedikî gibi âlimler yetiştirmiştir. Cemâzie'l-ûl'da Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: eş-Şâzzi fi'l-Kıraat, el-İrşad fi'l-Kıraati's-Sebi'.

A'lam, IVI, 316; Keşfu'z-Zunûn, I, 66; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 131.

103- İbnu Habib en-Nisaburî

Hasen b. Muhammed b. Hasen b. Eyyub Ebu'l-Kâsım (v. 406/1016).

Nisbur'da yetişen ulemadandır. Kur'an ilimlerinde geniş bilgiye sahip olduğu kadar, Arap dili ve nahivde, tarih ve siyerde de bilgi sahibidir. Tasavvufla yakından ilgilenmiş, bu sahada ders vererek zikri meclisler tertip etmiştir. Nisabur'da verdiği vaazlarla tanınmıştır. Hadis sahasında olduğu kadar, müfessir olarak da şöhrete ulaşmıştır. Kerrâmiye mezhebine mensup iken, bu görüşünden rucu etmiş, Şafii mezhebine göre amele başlamıştır.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tenbih alâ Fadli Ulumi'l-Kur'an, Tefsiru'n-Nisaburî, el-Vucuh ve'n-Nezâir.

Keşfu'z-Zunûn, I, 60, 489, II, 2000; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 181; Tabaka-

tu'l-Müfessirîn, I, 140-42.

104- İbnu Hacer

Aslen Filistin'in Askalan kasabasındandır. Kahire'de dünyaya gelmiş, aynı şehirde vefat etmiştir. Tahsilini Kâhire'de tamamlamıştır. Önceleri edebiyat ve şiirle uğraşmış, sonra hadis ilmine ilgi duymuş, bu sahada kendini yetiştirerek, usul ve hıfz yönüyle bu ilmde zirveye çıkmıştır. Hadis ricali hakkındaki geniş bilgisi, onu tarih sahasına itmiş, çeşitli beldeleri dolaşarak yeterli bilgiler edinmiştir. Eserleri ve şöhreti, sağlığında İslam âlemine yayılmış, pek çok ulema, kendisinden icazet almıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Esbabu'n-Nuzûl, Fethu'l-Bârî fî Şerhi Sahihi'l-Buharî, el-İsâbe fî Temyizi Esmâi's-Sahabe, el-İhkâm li Beyâni mâ fi'l-Kur'ani mine'l-Ahkâm, Lisânu'l-Mîzân, Tehzibu't-Tehzib, Takribu't-Tehzib.

A'lam, I, 173-74; Keşfu'z-Zunûn, I, 106; Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 270-73.

105- İbnu'l-Hâcib

Osman b. Ömer b. Ebi Bekr b. Yunus Cemâluddin Ebu Amr (v. 646/ 1249).

Mâlikî fukahasından olmakla beraber, sarf-nahiv ve edebiyat sahasında yazdığı eserlerle tanınmıştır. Yukarı Mısır'da dünyaya gelmiş, Kahire'de ilim tahsilinde bulunmuştur. Bir ara Şam'da ikamet etmiş, İskenderiye'de ölmüştür.

Önemli eserleri şunlardır: el-Kâfiye, eş-Şâfiye, Mustasaru'l-Fıkh, el,Emâli'n-Nahviyye, el-İdah, Câmiu'l-Ummehat.

A'lam, IV, 374; Keşfu'z-Zunûn, II, 1370-71; Miftâhu's-Seâde, I, 117.

106- İbnu Halef

Muhammed b. Halef b. Musa el-Evsî Ebu Abdillah (v. 537/1142).

Endülüs'lüdür, aslen İlbira şehrindendir. Kurtuba'da yerleşmiştir. Tahsilini burada tamamlamıştır. Eşarî görüşüne sahip kelam ulemasındandır. Usul ve akaid kitaplarını okuyarak yetişmiştir. Edebiyat sahasında olduğu kadar, tıp ilmindeki şöhretiyle de tanınmıştır. İbnu Ferec, Ebu Ali el-Gassanî'den rivayette bulunmuş, kelam ilmini Ebu Bekr b. Hasen el-Murâdî'den öğrenmiştir.

Suyutî, itkan'ında Sahibu'l-İfsah adını verdiğinden, bu konuda en yakın eser sahibi olduğu için, bu şahsı tercih ettik.

Önemli eserleri şunlardır: el-İfsah ve'l-Beyân fi'l-Kelâmi ale'l-Kur'an, el-Vusul ilâ Marifetillah ve Nubuvveti'r-Resul, Risâletu'l-Beyan fi Hakikati'l-İman, Şerhu Müşkileti mâ Vaka'a fi'l-Muvvatta' ve Sahihu'l-Buharî.

A'lam, VI, 348-49; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 142.

107- İbnu Hâleveyh

Huseyn b. Ahmed b. Hâmdan Ebu Abdillah (v. 370/980).

Hemedan'da doğmuştur. İlim tahsili için Bağdat'a gitmiş, Kur'an Kıraatını İbnu Mucahid'den, nahiv ve edebî bilgileri İbnu Durayd, Miftaveyh Mahled el-Attar'dan öğrenmiştir. Bağdat merkez camilerinde bir müddet hadis imla ettirmiş sonra Haleb'e geçmiş, burada yerleşerek Seyfuddevle ve çocuklarına özel dersler vermiştir. Sahip olduğu ilim ve irfanını burada yaymış, meşhur şair Mütenebbi ile münazaralarda bulunmuştur. Çeşitli ilim merkezlerini dolaşmış, zamanın önde gelen âlimlerinden sayılmıştır. Halep'te vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu Leyse, el-Cumel, el-Maksur ve'l-Memdud, Muhtasar fi Şevâzzi'l-Kur'an, el-İştikak, el-Bedi' fi'l-Kıraati's-Seb'i, İ'râbu Selâsîne Sûra..

A'lam, II, 248-49; Keşfu'z-Zunûn, II, 1461; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 71-72; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 148-49.

108- İbnu Hazm

Ali b. Ahmed b. Said ez-Zâhiri Ebu Muhammed (v. 456/1064).

Kurtuba'da doğmuştur. Tahsilini buranın uleması yanında tamamlamıştır. Babasıyla birlikte devlet hizmetinde bulunmuştur. Dini ilimler yanında edebiyat, mantık ve şiirde şöhret kazanmıştır. Mâliki fakihlerindendir. Endülüs'de Zâhiriyye mezhebini kurmuş, mensuplarına Hazmiyye adı vermiştir. Fukaha ve ulema tarafından sahip olduğu görüşlerinden dolayı şiddetli tenkitlere uğramıştır. Zamanın idarecilerine tehlikeli olduğu bildirilmiş, halkın kendisinden uzak kalması istenmiştir. Sürgüne gönderilerek Leble vâdisinde iken vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Muhallâ, el-Faslu fi'l-Milel ve Envâi ve'n-Nihel, Cemhertu'l-Ensab, en-Nâsih ve'l-Mensuh, el-İhkam li Usuli'l-Ahkam, el-Mufâdala Beyne's-Sahabe, İbtâlu'l-Kıyas ve'r-Ra'y.

A'lam, v, 59; Keşfu'z-Zunûn, II, 1617; Şezerâtu'z-Zeheb,III, 299-300.

109- İbnu Hicce

Ebu Ebu Bekr b. Ali b. Abdillah el-Hamevî Takiyyuddin (v. 837/1433).

Suriye'nin Hama şehrinde dünyaya gelmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Kahire'ye giderek çeşitli ilim erbabı ile ilmî sohbetlerde bulunmuş, ileri elen devlet ricali yanında itibar görmüştür. Nazım ve nesirde son derece kabiliyetli, kuvvetli kaleme sahip bir ilim adamıydı. Doğduğu şehirde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Bedi'iyye, Şehru'l-Bedi'iyye, Semeratu'l-Evrak, Hızânetu'l-Edeb, Hadikatu'z-Zuheyr..

A'lam, II, 43; Keşfu'z-Zunûn, I, 233-34, II, 1366; Şezerâtu'z-Zeheb, VII,

219-220.

110- İbnu Hişâm

Abdullah b. Yusuf b. Abdillah b. Yusuf Cemaluddin Ebu Muhammed (v. 761/1360).

Mısır'da dünyaya gelmiştir. Tahsilini burda tamamlamış, Nahiv sahasında zamanın en güzide âlimleri arasına girmiştir. Şöhreti, Sibeveyh'den daha ileri olduğu ifade edilir. Muasırı meşhur müfessir Ebu Hayyan'a Zuheyr b. Sulmâ'nın Divan'ını dinletmiş, Tâcuddin et-Tebrizi'nin derslerine devam etmiştir. önce Şafii fıkhını tahsil ettiği halde, sonradan Hanbeli fıkhını öğrenmiş, çok kısa zamanda bu sahada kendini yetiştirmiştir. Mısır'da pek çok talebe yetiştirmiştir. Vefatı Mısır'dadır.

Önemli eserleri şunlardır: Mugni'l-Lebib an Kutubi'l-Eârib, Rafu'l-Hasâsa an Kurrâi'l-Hulâsa, el-Câmi'u'l-Kebir, el-Câmi'u-Sagir, Katru'n-Neda, Şuzûru'z-Zeheb, Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyetibni Mâlik, et-Tezkira.

A'lam, IV, 291; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 191-192; Keşfu'z-Zunûn, II, 1751.

111- İbnu Huveyz Mindâd

Muhammed b. Ahmed b. Abdillah Ebu Abdillah (v. ?)

İbnu Ferhun, müellifin kitaplarında: Muhammed b. Ahmed b. Ishâh Ebu Abdillah, şeklinde isim kullandığını kaydeder. İbnu Huveyz ilmini, Ebheri'den almıştır. Mâlik'in Şevazzı'nı toplamıştır. Irak uleması arasında pek tanınmış değildir, ilmine pek itimat edilmemiştir. Kelam ilminde kendine has görüşlere sahiptir. Ehli Sünnet kelamcılarına karşı sert tutumları ile tanınmıştır.

Vefat tarihi hakkında bilgi edinilmediği gibi, hayatı hakkında da çoğu kaynaklarda malumat yoktur.

Bilinen eserleri şunlardır: Kitabun fi Ahkâmi'l-Kur'an, Kitabun fi Usûli'l-Fıkh.

Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 68.

112- İbnu Kassa'

Muhammed b. İsrail b. Ebibekr Ebu Abdillah es-Sulemî (v. 671/1272).

Şam ulemasındandır. Kıraat ilminde şöhret bulmuştur. el-İstibsar ve el-Mugnî gibi iki önemli eseri mevcuttur.

A'lam, VI, 255; Tabakatu'l-Kurra, II, 100.

113- İbnu Kâsıh

Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Beka (v. 801/1399).

Bağdat'ta doğmuş, ilmini bu çevredeki âlimlerden almıştır. Şöhreti daha ziyade kıraat sahasında yayılmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Kurratu'l-Ayn fi'l-Fethi ve'l-İmaleti Beyne'l-Lafzayn, Siracu'l-Kâri, el-Mubtedi ve Tezkiretu'l-Mukri, el-Muntehi, Telhisu'l-Fevâid, Tefsiru't-Tullab fi'l-Ameli bi Rabbi'l-Usturlab

A'lam, V, 172; Keşfu'z-Zunûn, II, 1159, 1325.

114- İbnu'l-Katta

Ali b. Cafer b. Ali es-Sa'di Ebu'l-Kâsım (v. 515/1121).

Fas ulemasındandır. Sakalliye kasabasında dünyaya gelmiştir. Frenklerin, ülkesini istila etmesinden sonra Mısır'a gitmiş, burada tedrisatta bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'l-Efal, Ebniyetu'l-Esmâ, ed-Durratu'l-Hatira fi'l-Muhtar min Şi'ri Şuarâi'l-Cezira, el-Arudu'l-Bâri, eş-Şâfi fi'l-Kâfi, Ferâidu'ş-Şuzûr ve Kalâidu'n-Nuhur.

115-İbnu Kayyim el-Cevziyye

Muhammed b. Ebibekr b. Eyyub b. Sa'd ed-Dimaşkî Şemsuddin Ebu Abdillah (v 751/1350).

Şamda doğmuş, tahsilini burada tamamlamıştır. İbnu Teymiyye başta olmak üzere, zamanın meşhur ulemasından ders almıştır. İbnu Teymiyye'nin eserlerini ve fikirilerini en iyi tanıtan talebesiydi. Fikirlerinden dolayı hocasıyla birlikte Şam kalesinde ayrı ayrı odalarda hapsedilmiş, hocasının ölümü üzerine serbest bırakılmıştır. Hapis hayatında tasavvufa karşı, Kur'an üzerinde derin tefekkürden dolayı büyük bir yakınlık duymuştur. Tefsirde büyük bir şöhrete ulaşan İbnu Kesir gibi talebeler yetiştirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Zâdu'l-Maâd, et-Tibyan fî Aksâmi'l-Kur'an, İ'lamu'l-Muvakkı'in, Şifau'l-Alil, el-İcaz fi'l-Mecaz, Emsâlu'l-Kur'an, Eymânu'l-Kur'an, Kitabu'r-Ruh, Ahbâru'n-Nisa.

A'lam, VI, 280-81; Keşfu'z-Zunûn, II, 947; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 168; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 90-93.

116- İbnu Kesîr

İsmâil b. Ömer b. Kesir b. Dav' İmâduddin Ebu'l-Fidâ (v. 774/1372).

Şam'ın Busra kasabasının doğusundaki bir köyde dünyaya gelmiştir. ilmini Burhanuddin el-Fezârî ile Kemâluddin b. Kâdi Şuhbe'den almış, sonra Ebu'l-Haccâc el-Mizzi'ye intisap etmiş, ona damat olmuş, uzun süre yanından ayrılmamıştır. Daha sonra İbnu Teymiyye'nin talebesi olmuş, ilmini onun yanın-

da tamamlamıştır. Usul-i Fıkıh derslerini de Isfehani'den almıştır. Tefsir-Hadis ve tarih sahasındaki şöhretiyle tanınmıştır. Özellikle hadis sahasında bilgisi, cerh ve ta'dile vafık oluşuyla da ün yapmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Ahkam ala Ebvâbi't-Tenbih, el-Bıdâye ve'n-Nihâye, Tezhibu'l-Kemâl, et-Tekmil, Tabakâtu'ş-Şâfiyye, Tefsıru'l-Kur'ani'l-Azim.

A'lam, I, 317-18; Şezerâtu'z-Zeheb,VI, 231-32; Keşfu'z-Zunûn, I, 439; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 110-112.

117- İbnu Kuteybe

Abdullah b. Muslim ed-Dineveri Ebu Muhammed (v. 276/889).

Bağdat'ta doğmuş, ilk tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli ilim merkezlerini dolaşmış başta edebiyat olmak üzere Tefsir ve Hadis sahasında kendini yetiştirmiştir. Uzun müddet Dinever kadılığında bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Muşkilu'l-Kur'an, maâni el-Kuran, Garibu'l-Hadis, Muhtelefu'l-Hadis, Edebu'l-Katib, eş-Şi'r ve'ş-Şura, el-Maârif, Uyunu'l-Ahbar.

A'lam, IV, 280; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 169; Keşfu'z-Zunûn, II, 1204; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 245-46.

118- İbnu Lebbân

Muhammed b. Ahmed b. Abdilmu'min ed-Dimeşki Şemsuddin (v. 749/ 1348).

Şam'da doğup büyümüştür. Tahsili sırasında hadis'e karşı ilgi duymuş, pek çok Şam ve Mısır ulemasından hadis dinlemiştir. Bu arada Fıkıh sahasında kendini yetiştirmiş, Şeyhulkurra olan babasından kıraat ilmini almış, Şatıbiyye'yi okumuştur. Geniş ilmi faaliyetleri yanında tasavvufa karşı meyli dolayısıyla, Ebu'l-Abbas el-Mursi'den istifade etmiştir. Uzun süre kaldığı Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu Âyâti's-Sıfat, Raddu Maâni'l-Ayati'l,Muteşâbihât ila Maânı'l-Âyâti'l-Mubhemât, İzâletu'ş-Şubuhât ani'l-âyâti ve'l-Ehâdisi'l-Muteşbihât, Tertıbu'l-Umm.

A'lam, VI, 223; Keşfu'z-Zunûn, I, 837-38; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 163-64; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 76-78.

119- İbnu Mâce

Muhammed b. Yezid Ebu Abdillah el-Kazvini (v. 273/887).

Hicri 209 senesinde doğmuştur. Kütüb-i Sitte Imamlarındandır. Hadis

tahsili için Irak, Basra, Rey, Kûfe, Bağdat, Şam, Mısır ve Hicaz'a gitmiştir. memleketi olan Kazvin'de vefat etmiştir. Hadis dışında, tefsir ve tarih sahasında eserleri vardır.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu's-Sunen, Tefsiru'l-Kur'an, Târihi Kazvin.

A'lam, III, 15; Keşfu'z-Zunûn, II, 1004; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 164; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 272-73.

120- İbnu Mâlik

Muhammed b. Abdillah b. Abdillah b. Mâlik et-Tâî Cemâluddin Ebu Abdillah (v. 672/1274).

Endülüs'ün Ceyyân şehrinde doğmuş, Şam'a gelerek buraya yerleşmiştir. Zamanın pek çok ulemasından ders almış, bir ara Haleb'e gelerek İbnu Amrûn ve diğer ulemanın ilim meclislerine katılmıştır. Arapça okutarak ders vermeğe başlamış, nahiv, maânî ve beyan ilimlerini okutmuştur. Sonra tekrar Şam'a dönmüş, burada pek çok kimseye ders vermiştir. Burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Kâfiye, el-Elfiyye, Teshilu'l-Fevâid, el-Kâfiye eş-Şâfiye, Lâmiyetu'l-Efâl, İdetu'l-Hâfız, Sebku'l-Menzum ve Fekku'l-Mahtum.

A'lam, VII, 111; Keşfu'z-Zunûn, II, 1369; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 339.

121- İbnu Merdeveyh

Ahmed b. Musa el-Isfehanî Ebu Bekr (v. 410/1019).

Isfehan'da yetişen hadis ulemasındandır. Zamanın pek çok muhaddisinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de çok kimseler hadis rivayet etmiştir. Geniş hadis bilgisi yanında, tefsir ve tarihte de şöhrete ulaşmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mustahrec ala Sahihi'l-Buhari, el-Musned, Tefsiru'l-Kur'an, et-Târih.

A'lam, I, 246; Keşfu'z-Zunûn, I, 439; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 190; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 93-94.

122- İbnu Miskeveyeh

Ahmed b. Muhammed b. Yakub Ebu Ali (v. 421/1030).

İsfahan'ın Rey şehrinde doğmuş, İsfahan'da tahsilini tamamlamıştır. Hayatı boyunca burada ikamet etmiştir. Bir müddet felsefe, kimya ve mantık ilimleri üzerinde tahsilini sürdürmüş, sonra da tarih, edebiyat ilmine karşı ilgi duymuş, bu sahada kendini, verdiği eserlerle tanıtmıştır. Bu ilmî kabiliyetleri yanında, zamanın sultanlarına kâtiplik yapmış, Buveyhî sultanı Adududdevle kendisine «Hâzin» lakabı vermiştir. Bir süre de Behâuddevle yanında hususi kâtip ola-

rak bulunmuş, yanında oldukça itibar görmüştür. İsfahan'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Nedimu'l-Ferîd, Tecârubu'l-Umem ve Teâkubu'l-Himem, Tehzibu'l-Ahlak ve Tathiru'l-Arâk, Tahâratu'n-Nefs, Âdâbu'l-Arap vel-Furs, Tertibu's-Sâdât, el-Eşribe.

A'lam, I, 204-205; Keşfu'z-Zunûn, II, 1937.

123– İbnu Mucahid

Ahmed b. Musa b. Abbas et-Temimi Ebu Bekr (v. 324/936).

Bağdat'ta yetişen ulemadandır. Şöhret bulduğu saha, kıraat sahasıdır. Asrında bu özelliği ile tanınmıştır. Kıraat-ı Seb'ayı ilk tesbit eden ve bu adı ilk kullanan kimsedir. Bu sahadaki şöhreti yanında mutezili görüşlere sahip olduğu da bilinmektedir.

Önemli eserleri şunlardır: Kıraatu's-Seb'a, kitabu'l-Yâât, Kitabu'l-Hâât.

A'lam, I, 246; Keşfu'z-Zunûn, II, 1449.

124– İbnu Muneyyir

Ahmed b. Muhammed b. Mansur b. Ebi'l-Kâsım Ebu'l-Abbas (v. 683/ 1284).

İskenderiye ulemasındandır. Fıkıh, Usul-i Fıkıh, din, tefsir, kıraat ve Belagat ilimlerinde zamanın ileri gelen simalarındandır. Bir müddet İskenderiye kadılığında bulunmuş, sonra bu vazifeden alınmıştır. Hitabeti ile şöhret bulmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-İntisaf min Tefsiri'l-Keşşaf, el-Bahru'l-Kebir fi Nuhabit't-Tefsir, el-Muktefa fi Âyati'l-İsrâ, İhtisâru't-Tehzib, Ukudu'l-Cevâhir ala Ecyâdi'l-Menâbir.

A'lam, I, 212; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 381; Keşfu'z-Zunûn, II, 1477; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 88-89.

125– İbnu Munzir

Muhammed b. İbrahim en-Neysaburi Ebu Bekr (v. 319/931).

Müçtehid imamlardan olup fıkıh ve hadis sahasında şöhret bulmuştur. Hadisi, Muahmmed b. Meymun, Muhammed b. İsmail es-Saig, Muhammed b. Abdilhakem ve Rabi b. Süleyman gibi muhaddislerden okumuştur. Kendisinden de Ebu Bekr b. el-Mukri, Muhammed b. Yahya ed-Dimyâti gibi pek çok kimse rivayette bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mebsut, Kitabu'l-İşraf fi Marifeti'l-Hilaf, Kitabu'l-İcmâ, Kitabu'l-İkna, Kitabu't-Tefsir.

A'lam, VI, 184; Keşfu'z-Zunûn, I, 4440; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 280; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 50-51

126– İbnu Mu'tezz

Abdullah b. Muhammed el-Mu'tezz billah b. Mutevekkil b. Mu'tasım b. Raşid Ebu'l-Abbas (v. 296/909).

Abbasî Halifesi Harun Reşid soyundandır. Bağdat'ta doğmuştur. Sadece bir gün bir gece halifelik yapmıştır. Edebiyata karşı son derece ilgi duymuş, Arapçayı fasih konuşanları arayıp bulmuş, kendilerinden bilgi toplamıştır. Şiirde son derece kabiliyetli ve başarılı olmuştur. Halife Muktedir kendisini yakalatıp, hizmetçisine teslim ederek boğdurmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Bedi, ez-Zehru ve'r-Riyad, el-Âdab, el-Câmi fi'l-Ginâ, Fusulu't-Temsil, Eşâru'l-Mulûk, Tabakâtu'ş-Şuarâ, Divanu'ş-Şi'r.

A'lam, IV, 261-62; Keşfu'z-Zunûn, I, 104.

127– İbnu Nakib

Muhammed b. Süleyman b. Hasen b. Huseyn Cemâluddin Ebu Abdillah (v. 698/1298).

Kudüs'de dünyaya gelmiştir. Zühd ve takvasıyle tanınmıştır. Ömrünün büyük kısmını tefsire adamıştır. Tasavvuf sahasında yazdığı uzun şiirleri vardır. Bir ara Kahire'de ikamet etmiş, Âsuriye medresesinde ders vermiştir. Cesareti sayesinde devrin ilerli gelen idarecilerine boyun eğmemiş, onları tenkitten kaçınmamıştır. Kahire'den ayrılarak Kudüs'e gitmiş, burada vefat etmiştir.

Yüz cilde yakın tefsiri yanında «Mihacu'l-Ârifi'l-Muttakî ve Mi'râcu's-Sâliki'l-Murtaki» adlı manzum bir eseri mevcuttur.

A'lam, VII, 21; Keşfu'z-Zunûn, I, 4440; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 442; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 144-45.

128– İbnu'n-Nikzâvî

Abdullah b. Muhammed b. Ömer Mu'inuddin Ebu Muhammed (v. 683/1284).

Aslen Medine'dir, İskenderiye'de yaşamıştır. Kıraat ilmine vakıf olan kurradandır.

Önemli eserleri şunlardır: eş-Şâmil fî Kıraati's-Seb'a, el-İktidâ fî Marifeti'l-Vakfi ve'l-İbtida

A'lam, IV, 270.

129– İbnu Râheveyh

İshak b. İbrahim b. Mahled el-Mervezi Ebu Yakub (v. 238/853).

Zamanında Horasan'ın âlimiydi. Merv şehrinde ikamet etmiştir. Hadis toplamak üzere çeşitli beldelere seyahatte bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel,

Buhari, Müslim, Tirmizi, Nesei ve diğer muhaddisler kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Sika ve udûl olarak tanınır.

Önemli eseri Müsnedi'dir.

A'lam, I, 248; Keşfu'z-Zunûn, II, 1678; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 102-104.

130- İbnu Razin

Muhammed b. Huseyn b. Musa b. İsa Takiyyuddin Ebu Abdillah (v. 680/1281).

Hama şehrinde dünyaya gelmiştir. Zamanın meşhur ulemasından ders almış, hadis bilgisini İbnu Salah'dan, kıraat'ı Sevhâvi'den, Arapçayı da İbnu Yaîş'den öğrenmiştir. Küçük yaşta Gazzali'nin el-Mustasfa, el-Vasit'i ile İbnu Hacib'in fıkıh ve usûl'e dair iki kitabını ezberlemiştir. Şam'a gittiğinde Salahuddin Eyyubi'nin Mâliye nazırlığını yapmış, daha sonra Mısır'da Kâdı'l-Kudât makamında bulunmuştur. Tefsir, fıkıh, hadis ve mantık sahasında geniş bilgiye sahiptir.

Bilinen önemli eseri tefsiridir.

Keşfu'z-Zunûn, I, 438; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 368-69; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 133-36.

131- İbnu Sâig

Şemseddin Muhammed b. Abdirrahman b. Ali b. Ebi'l-Hasen (v. 776/1375).

Kaynaklara göre 708 veya 710 hicride doğmuştur. Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlamış, lügat, nahiv fıkıh ve tefsir sahasında kendini yetiştirmiştir. Ebu Hayyan, Fahru'z-Zeyle'î ve Debbusî gibi âlimlerden ders almıştır. Devrinin ilerli gelen devlet ricaliyle yakınlık kurmuş, ilmi sohbetlerine katılmıştır. Bir ara devlet idaresinde vazife almış, ifta makamında bulunmuştur. Tulûn camiinde ders vermiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Meşârik, Şerhu Elfiye İbnu Malik, İkâmetu'z-Zâhir Makâme'd-Damir, et-Tezkira, el-Mebani fi'l-Maânî, el-Gamzu ale'l-Kenz, el-Menhecu'l-Kavim fi'l-Kur'ani'l-Azim, Ahkmu'r-Ray fî Ahkâmi'l-Ây, Ravdu'l-Efham fî Aksâmi'l-İstifham.

A'lam, VII, 66; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 248; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 182-183.

132- İbnu Salah

Osman b. Abdirrahman b. Osman b. Musa Takiyyuddin Ebu Amr (v. 643

1245).

Şehrezur'a yakın bir köyde doğmuştur. Tahsilini Şehrezur'da tamamlamış, fıkıh ilmini babasından okumuştur. Tahsiline devam etmek üzere bir müddet Musul'da bulunmuş, İmad b. Yunus'un derslerinde yardımcı olmuştur. Bağdat, Hemedân, Horasan, Merv, Şam, Haleb ve Harran'da zamanın ulemasından fıkıh, hadis, tefsir ve dille ilgili dersler almıştır. Kudüs'de Salâhiyye medresesinde ders vermeğe başlamış, bir müddet sonra Şam'a geçerek İbnu Ravâha'nın inşa ettirdiği Ravâhiyye Medresesinde hocalık yapmış, daha sonra Şam'daki Dâru'l-Hadis'de tedrisine devam etmiştir. Hadis uleması arasında eş-Şeyh lakabıyla tanınmıştır. Seksen altı yaşında iken Şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Fevâid, Fetâvâ, Ulumu'l-Hadis, Şerhu'l-Vasit, Siletu'n-Nâsik fi Sifâti'l-Menâsik, Edebu'l-Muftî ve'l-Mustefriti.

A'lam, IV, 369; Keşfu'z-Zunûn, II, 1218-19; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 221-22; Tabakâtu'l-Mufessirîn, I, 377-78.

133- İbnu's-Semîn

Ahmed b. Yusuf b. Muhammed b. Abdiddâim Şihabuddin Ebu'l-Abbas (v. 756/1355).

Haleb'de dünyaya gelmiş, Kahire'de yerleşmiş, bu şehirde vefat etmiştir. Nahiv ilmini Ebu Hayyan'dan, kıraatı İbnu's-Sâig'dan, hadis'i Yunus ed-Debbusi'den almıştır. Tulun camiinde kıraat ve nahiv dersleri vermiştir. Kahire kadılığı ve evkaf nezaretinde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kur'an, el-Kavlu'l-Veciz fi Akhami'l-Kitâbi'l-Aziz, Şerhu'ş-Şâtibiyye, şerhu't-Teshil, İrabu'l-Kur'an.

A'lam, I, 260; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 179; Keşfu'z-Zunûn, II, 1366; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 100-101.

134- İbnu Sufyân

Muhammed b. Sufyan el-Kayrvânî Ebu Abdillah (v. 415/1024).

Kayravan asıllıdır. Kıraat sahasında sahip olduğu şöhretle tanınmıştır. Ayrıca Ebu'l-Hasen el-Kâbisî'nin fıkıh derslerine devam etmiştir. Medine'de vefat etmiş, el-Baki' kabristanına defnedilmiştir.

Önemli eseri: el-Hâdî fi'l-Kıraat'tır.

A'lam, VII, 16; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 203-204; Keşfu'z-Zunûn, II, 2027.

135- İbnu's-Sîd

Abdullah b. Muhammed el-Batalyevsî Ebu Muhammed (v. 521/1127).

Endülüs'ün bir şehri olan Batalyevs'de doğmuştur. Tahsiline burada başlamış, Belensiye şehrine yerleşmiş, burada dersler vererek hizmette bulun-

muştur. Edebiyat, şiir ve Belâgat'ta üstün bir kabiliyete sahipti. Kendisinden pek çok kimse istifade etmiştir. Doğduğu şehirde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Emâlî ale'l-Muvatta, el-İktidâb fî Şerhi Edebi'l-Kâtip, el-İnsâf fi't-Tenbih ale'l-Esbab, el-Hadâik fî Usûlu'd-Din, el-Muselles fi'l-Lüga, Şerhu Sekati'z-Zend, el-Hulel fî Şerhi Ebyâti'l-Cumel.

A'lam, IV, 268; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 64-65; Keşfu'z-Zunûn, II, 1587.

136- İbnu Sîde

Ali b. İsmail Ebu'l-Hasen (v. 458/1066).

Endülüs'ün doğusunda Mursiye şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini lügat âlimi olan babasından almıştır. Her ikisi de doğuştan âma idiler. Ebu'l-Alâ ve Telemenkî'den Dâniye'de ders almıştır. Daha ziyade Arap şiiriyle meşgul olmuş, kendini bu sahada yetiştirmiştir. Bir ara Emir Ebu'l-Ceyş Mucahid el-Âmiri'nin hizmetinde bulunmuştur. Dâniye'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-Azam, el-Muhassis, Şerhu mâ Eşkele min Şi'ri'l-Mutenebbi, el-Enîk.

A'lam, V, 69; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 305; Keşfu'z-Zunûn II, 1639.

137- İbnu Surâka

Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Ensârî Muhyiddin Ebu Bekr (v. 662/1264).

Aslen Endülüslüdür. Ebu'l-Hasen Ahmed b. Bekkî Ebu Ali el-Cavâlikî ve diğer muhaddislerden ders almıştır. Kahire'deki Kâmiliye Dâru'l-Hadis'inde ders vermiştir. Tasavvufa karşı meyilli olduğundan, zühd ve takva içinde yaşamıştır. Kahire'de vefat etmiştir.

Önemli eseri, İcazu'l-Kur'an'dır.

A'lam, VI, 217; Keşfu'z-Zunûn, I, 120; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 310-11

138- İbnu Şurayh

Muhammed b. Şurayh b. Ahmed er-Ruyânî Ebu Abdillah (v. 476/1084).

Endülüs'ün İşbiliye şehrindendir. Kıraat sahasındaki bilgisiyle meşhur olmuştur. Ebu Zerri'l-Herâvî ve diğer ulemadan ders okumuştur.

Önemli eseri, el-Kâfi fi'l-Kıraat'tır.

A'lam, VII, 28; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 354; Keşfu'z-Zunûn, II, 1379.

139- İbnu Teymiyye

Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselam b. Abdillah b. Ebi'l-Kâsım el-Harrânî Takiyyuddin Ebu'l-Abbas (v. 728/1328).

Harran'da dünyaya gelmiştir. Babası ve kardeşleriyle Şam'a yerleşmişlerdir. Tahsiline burada başlamış ve ilk bilgilerini babasından almıştır. Arapçayı İbnu Abdilkavî'den, fıkıh ve usûlünü babası Şemsuddin İbnu Ebi Ömer'den ve Zeynuddin b. Munecca'dan almıştır. Ayrıca hadis, tefsir, feraiz, kelam, felsefe hesab, cebir ve münazara ilimlerinde kendini yetiştirmiştir. Yirmi yaşına gelmeden fetva ve ders vermeğe başlamıştır. Son derece kuvvetli zeka ve ezberleme gücüne sahipti, okuduğu her kitabı ezberler ve unutmazdı. Babasının vefatından sonra yerine geçmiş uzun yıllar, Cuma günleri, Kur'an'ı tefsir ederek cemaata hitab etmiştir. Bazı görüşlerinden dolayı muhalefetle karşılanmış, yapılan şikayetlerin çoğalması neticesinde Şam kalesine hapsedilmiş, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Kavâid fî Usûli't-Tefsir, Kitabu's-Siyâsiyyeti'-ş-Şeriyye, Kitabu Rafu'l-Melâm ani'l-Eimmeti'l-A'lam, Kitabu'l-Kelimuttayyib, el-Fetâvâ, Minhâcu's-Sunne, er-Raddu ala Tavâifi'ş-Şia, et-Tevvessul ve'l-Vesile.

A'lam, I, 140-41; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 80-86; Keşfu'z-Zunûn, II, 1358; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 45-49.

140- İbnu Usfur

Ali b. Mu'min b. Muhammed el-İşbilî Ebu'l-Hasen (v. 669/1271).

Endülüs'ün İşbiliye şehrinde dünyaya gelmiştir. Tahsilini burada tamamlamış, Arap dili ve edebiyatı sahasındaki geniş bilgisiyle tanınmıştır. Debbâc ve Şelûbîn'den ders almıştır. Nahiv dışında başka bir ilimle meşgul olmamıştır. Tunus'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu Ebyâti'l-İdâh, el-Mukarrib, el-Miftah, Şerhu'l-Cumel, Şerhu'l-Mutenebbi, Şerhu'l-Hamâse.

A'lam, V, 179-80; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 330-31; Keşfu'z-Zunûn, II, 1805.

141- İbnu Vehb

Abdullah b. Muslim el-Mısrî Ebu Muhammed (v. 197/813).

Mısır'da yetişen etbâu't-Tâbiî'nin son halkasındandır. Fıkıh ve hadis ilminde imam mertebesine ulaşmıştır. Tahsiline hicri 140'dan sonra 16-17 yaşlarında başlamış, ilminin çoğunu İmam Mâlik ve Leys b. Sâbit'ten almış, İbnu Curyec ve Amr b. Hars'den de hadis rivayet etmiştir. Kendisine kadılık görevi teklif edildiği halde, vazife almaktan çekinmiştir. Bu tekliften sonra evinde inzivaya çekilmiş, ibadet ve taatle meşgul olmuştur. Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Câmi fi'l-Hadis, el-Muvatta.

A'lam, IV, 289; Şezerâtu'z-Zeheb, I, 347-48; Keşfu'z-Zunûn, II, 1907.

142- İbnu Zemelkânî

Muhammed b. Ali b. Abdilvâhid b. Abdilkerim b. Halef Kemaluddin Ebu'l-Maâlî (v. 727/1327).

Şafiî fukahasındandır. Şam'da doğmuş, tahsilini burada yapmıştır. Fıkıh ve Usûl ilimlerini zamanın değerli ulemasından tahsil etmiş, devlet hizmetinde vazife alarak Maliye Nezaretinde bulunmuştur. Şam'daki Âdiliyye ve Zâhiriyye Medreselerinde ders vermiştir. Bir ara istemediği halde Halep Kadılığı yapmış, buradaki Sultaniye, Asruniyye ve Esediyye Medreselerinde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fî İcâzi'l-Kur'an, el-Mecid, et-Târih, Tahkiku'l-Evlâ min Ehli Rafîki'l-A'lâ, Nihâyetu't-Te'mil fi Esrâri't-Tenzil.

A'lam, VII, 175; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 78-79; Keşfu'z-Zunûn, I, 241.

143- İbnu Zubeyr

Ahmed b. İbrahim b. Zubeyr el-Ginâtî Ebu Cafer (v. 708/1308).

Endülüs'e hicret eden Araplardandır. Tefsir, hadis, kıraat, tarih, ve nahiv sahasında şöhrete ulaşmıştır. Zamanında, Endülüs ve Kuzey Afrika'nın muhaddisi olmuştur. Devlet ricali ile araları açıldığından, evinde göz hapsine alınmış, sadece cuma namazı için çıkma müsaadesi verilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fî Tertibi Suveri'l-Kur'an, Melâku't-Tevil fî Muteşâbihi'l-Lafz mine't-Tenzil, Sebilu'r-Reşâd fî Fadli'l-Cihad.

A'lam, I, 83-84; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 16; Keşfu'z-Zunûn, I, 241; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 26-27.

144- İsmail b. İshak

İsmail b. Hammad b. Zeyd Ebu İshak (v. 282/896).

Aslen Basra'lıdır. Çocukluğunda ve ilk tahsili burada geçmiştir. Sonra Bağdat'a gitmiş, Muhammed b. Abdillah el-Ensârî, Süleyman b. Harb, Haccâc b. Minhal, Ebu'l-Velid et-Tayâlisi, Ali b. Medeni'den ders almış, ayrıca babasından da okumuştur. Fıkıh derslerini İbnu Muazzel, hadisi de Ali b. Medenî'den almıştır. Kendisinden Musa b. Hârûn, Ahmed b. Hanbel, amcasının oğlu ile oğlu Ebu Ömer ve kardeşi ders almıştır. Mâliki mezhebindendir. Bidat ehline karşı aşırı bir düşmanlığı vardı. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkamu'l-Kur'an, Maâni'l-Kur'an ve İ'rabuh, Muvatta, el-Mebsut fi'l-Fıkh, el-Emvâl ve'l-Megâzî.

A'lam, I, 305; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 178; Keşfu'z-Zunûn, II, 1370; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 105-107.

145- İsmâil b. Mukrî

İsmail b. Ebibekr b. Abdillah b. İbrahim el-Yemenî Şerefuddin Ebu Muhammed (v. 837/1433).

Yemen'de doğmuştur. Tahsilini burada tamamlamıştır. Zebid'e giderek ulemanın sohbetlerine katılmış, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh sahasında çalışmış, nazım ve nesirde muvaffak olmuştur. Yemen melikleri nezdinde itibar görmüş, Mucâhidiyye ve Nizamiyye medreselerinde tedrisde bulunmuştur. Fîruzâbâdî' nin vefatıyla boşalan kadılık vazifesine tayinin istemişse de, bu arzusu yerine getirilmemiştir. Sefer ayının son günlerinde Zebîd'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Muhtasru'r-Ravda, Unvânu'ş-Şerefu'l-Vâfî fi'l-Fıkhı ve'n-Nahvi ve't-Târihi ve'l-Arûdi ve'l-Kavâfî, el-İrşad, Divânu Şi'r.

A'lam, I, 306; Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 220-22; Keşfu'z-Zunûn, I, 69.

146- İsmail ed-Darîr

İsmail b. Ahmed b. Abdillah el-Hîrî en-Nisaburî Ebu Abdirrahman (v.430/ 1039).

Nisabur'da yetişen ulemadandır. Başta tefsir olmak üzere kıraat ve hadis sahasında isim yapmıştır. Hadis toplamak üzere çeşitli ilim merkezlerini dolaşmış, Zâhiru's-Serahsi'den, Ebu'l-Huseyn el-Haffâf'dan hadis dinlemiştir. Kuvvetli bir hitabete sahip olduğundan, halk istifade etmiş, ilmine ve şahsına karşı hürmet beslemiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Esmâu men Nezele fîhimu'l-Kur'an, el-Kifâye fi't-Tefsir.

A'lam, I, 303; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 245; Keşfu'z-Zunûn, I, 89, II, 1498; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 104-105.

147- İzzuddin b. Abdisselâm

Abdul'aziz b. Abdisselam b. Ebi'l-Kâsım b. Hasen (v. 660/1262).

Aslen Mağrib'lidir. Şam'da doğmuş, ilk tahsilini burada tamamlamıştır. Zamanın pek çok ulemasından ilim almıştır. Sahip olduğu üstün zeka sayesinde çeşitli ilimlerde imam mertebesine ulaşmış, talebeliği sırasında kendisine sultanul'l-ulemâ adı verilmiştir. Zamanında Şafiî ulemasının önde gelen âlimi olmuştur. İlminden aldığı cesareti ile, devlet ricali arasında hürmetle anılmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-İmâm fî Edilleti'l-Ahkâm, Tefsiru'l-Kur'an, Muhtasaru Müslim, Kitabu'l-Mecâz, Kavâidu'l-Ahkam fî İslâhi'l-Enâm, Kavâidu'l-İslam, el-Emâlî, Makâsidu's-Salât, Kenzu'l-Fevâid.

A'lam, IV, 144-45; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 301-302; Keşfu'z-Zunûn, I, 166; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 309-323.

148- Kadı İsmail

İsmail b. İshak b. İsmail b. Hammâd el-Ezdî (v. 282/896).

Mâliki mezhebi fukahasındandır. Basra'da doğmuş, ilk tahsilini burada almıştır. Sonradan Bağdad'a giderek, Muhammed b. Abdillah el-Ensâri, Ebu'l-Velid et-Tayâlisi, Ebubekr b. Ebi Şeybe gibi zamanın ulemasından ilim tahsil etmiş, fıkıh ilmini İbnu'l-Muazzel'den hadis'i de Alâ b. Medeni'den almıştır. Kendisinden, Musa b. Harun, Ahmed b. Hanbel, İbnu'l-Enbâri el-Mahâmilî gibi zevat rivayette bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkamu'l-Kur'an, Kitabu'l-Kıraat, Maâni'l-Kur'an ve İ'rabuh, er-Raddu ale'ş-Şâfii, er-Raddu ala Ebî Hanife, Şevâhidu'l-Muvatta, es-Sunen, el-Mebsut, el-İhticacu bi'l-Kur'an.

A'lam, I, 305; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 178; Keşfu'z-Zunûn, I, 20; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 105-106.

149- Kadı İyâd

İyâd b. Musa b. Amr b. Musa b. İyâd b. Abdillah Ebu'l-Fadl (v. 544/1149.

Endülüs asıllıdır. Dedeleri buradan Fas'a yerleşmiş, sonunda Kayruvan'da karar kılmışlardır. Kadı İyâd tahsiline Endülüs'de yapmış, Kurtuba'ya geçmiş, buranın ulemasından ders almıştır. Zamanın hadis ve usûlü, tefsir ve buna bağlı bütün ilimleri, fıkıh ve usûlünü, Arap dili ve edebiyatı, tarih ve ensab'ı iyi bilirdi. Tahsilini tamamlayıp otuz yaşında Endülüs'e döndükten sonra zamanın ulemasıyle ilmi münazaralarda bulunmuş, kendini burada tanıtmıştır. Gırnata şehrinin kadılığına getirilmiş, bir müddet sonra Sebte kadılığı verilmiştir. Merakeş'te vafat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: eş-Şifa bi Ta'rifi Hukûki'l-Mustafa, Tertibu'l-Medarik ve Takribu'l-Mesâlik, el-Gunye, Meşâriku'l-Envâr, el-İlmâ fi Dabti'r-Rivâyeti ve Takyidi's-Semâ.

A'lam, V, 282; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 138-39; Keşfu'z-Zunûn, II, 1052-55; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 18-23.

150- Karâfî

Ahmed b. İdris b. Abdirrahman Şihabuddin Ebu'l-Abbas (v. 684/1285).

Mâlikî ulemasındandır. Senhâce kabilesine nisbetle Senhâci lakabıyla tanınır. Karâfî nisbeti ise, Kahire'deki Karâfe mevkiine göre verilmiştir. Doğup büyüdüğü yer Kahire'dir.

Önemli eserleri şunlardır: Envâru'l-Burûk fi Envâi'l-Furuk, el-İhkâm fi Temyizi'l-Fetva, ez-Zehira fi'l-Fıkhi'l-Mâlikî, el-Yevâkit fi Ahkâmi'l-Mevakit.

A'lam, I, 90; Keşfu'z-Zunûn, I, 186.

151- Kevâşî

Ahmed b. Yusuf b. Hasen b. Râfi b. Huseyn Muvaffakuddin Ebu'l-Abbas (v. 680/1281).

Musul'un Kevâşe kasabasında dünyaya gelmiştir. Tahsiline babasıyla başlamış, Şam'a giderek Sehâvi ve diğer ulemadan kıraat, tefsir ve Arap dilini öğrenmiştir. Kuvvetli bir ilmî şahsiyete sahipti. Kendisini ziyarete gelen devlet ricali karşısında küçülmez, verilen hiçbir hediyeyi kabul etmezdi. Manevi yönden de kuvvetli idi, keşif ve kerametleriyle tanınırdı. Hayatının son on senesinde gözlerdi görmedi.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kebir, Tefsiru's-Sagir, Keşfu'l-Hakaik, Tebsiru'l-Mutezekkir.

A'lam, I, 259-60; Keşfu'z-Zunûn, I, 457; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 365-66; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 98-100.

152- Kazvinî

Muhammed b. Abdirrahman b. Ömer Ebu'l-Meâlî (v. 739/1338).

Aslen Kazvin'lidir. Musul'da doğmuştur. Zamanın edip ve fakihlerindendi. Şam'da ve Mısır'da kadılık vazifesinde bulunmuştur. Arapça, Türkçe ve Farçayı çok iyi bilirdi.

Önemli eserleri şunlardır: Telhisu'l-Miftah, el-İdah fi'l-Meânî ve'l-Beyân.

A'lam, VII, 66; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 123-24; Keşfu'z-Zunûn, I, 210.

153- Kirmânî

Mahmud b. Hamza b. Nasr Ebu'l-Kasım (v. 505/1110).

Kirman'da yetişen ulemadandır. Özellikle nahiv ve kıraat sahasında şöhret bulmuş, tâcu'l-Kurra adıyla tanınmıştır. Doğup büyüdüğü Kirman'dan ayrılmamıştır. Son derece kuvvetli bir zeka ve hükümleri istinbat gücüne sahiptir. Tefsirde yersiz görüşler ileri sürdüğünden Suyûtî başta olmak üzere, ulemanın şıddetli tenkitlerine maruz kalmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Acâib ve'l-Garaib fi't-Tefsir, el-Burhân fi Tevcihi Muteşâbihi'l-Kur'an, Kitabu Hatti'l-Mesâhif, Şerhu'l-Luma, el-İfâde fi'n-Nahv.

A'lam, VIII, 44; Keşfu'z-Zunûn, I, 131; Miftahu's-Saâde, I, 421; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 312.

154- Kisâî

Ali b. Hamza b. Abdillah b. Osman b. el-Esedî Ebu'l-Hasen (v. 189/805).

İran asıllı olan Behmen b. Firuz'un oğludur. Kûfe'de dünyaya gelmiş, Bağdad'a yerleşmiştir. Kur'an kıraatını İmam Hamza'dan almış, sonra kendisi de kıraat İmamı olmuştur. Tahsilini Kufe'de Caferi's-Sâdık, Ameş, Süleyman b. Ekram ve Ebubekr b. Ayyaş gibi ulemadan almış, nahiv ilmini, meşhur el-Halil'in yanında ileri yaşta tamamlamıştır. Zamanın tanınmış simalarından olan Yezidi ve Sibeveyh ile ilmi münazarada bulunmuş, yedi kıraat imamından biridir. Rey şehrinde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Maâni'l-Kur'an, el-Mesâdir, el-Kıraat, Nevâdiru'l-Kebir, Maktû'u'l-Kur'an ve mevsuluhu, el-Huruf.

A'lam, V, 93-94; Keşfu'z-Zunûn, II, 1730; Şezerâtu'z-Zeheb, I, 321; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 399-403.

155- Kiyelherrâsî

Ali b. Muhammed b. Ali el-Bağdadî Ebu'l-Hasen (v. 504/1110).

Şâfiî fukahasındandır. Taberistan'da doğmuş, Bağdat'ta yerleşmiş, Nizamiyye medresesinde ders vermiştir. Fıkıhda olduğu kadar, tefsir ve hadis ilmiyle de meşgul olmuştur. Bâtinî görüşlere sahip olduğu ileri sürülerek recm edilmiştir.

Önemli eserleri arasında "Ahkâmu'l-Kur'an," eseri de mevcuttur.

A'lam, V, 149; Keşfu'z-Zunûn, I, 20.

156- Kurtubî

Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr b. Ferh Ebu Abdillah (v. 671/1273).

Kurtuba'nın yetiştirdiği değerli ulemadan biridir. Tefsir, hadis, fıkıh, kıraat ilimlerinde geniş bilgiye sahiptir. Ömrünü ibadet ve telifle geçirmiştir. Kurtuba'da ilim tahsilini tamamladıktan sonra Mısır'a gelmiş, Asyut'un kuzeyindeki Munyatu Beni Hasib kasabasına yerleşmiş, burada vefat etmiştir. Oğlu Şihabuddin Ahmed de ilim ehli olduğundan, çoğu meselelerde babasından nakillerde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an, Kitabu'l-Esmâ fî Şerhi Esmâi'l-Husna, et-Tezkâr fî Efdali'l-Ezkar, et-Tezkir fî Ahvâli'l-Mevta ve Umuri'l-Âhira, Şerhu't-Tekassi, Kem'u-Hirsi bi'z-Zuhd ve'l-Kanâ'a, Urcuze.

A'lam, VI, 217-18; Keşfu'z-Zunûn, I, 534; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 335; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 65-66.

157- Kuşeyrî

Abdurrahim b. Ebi'l-Kâsım Abdulkerim b. Hevâzin Ebu Nasr (v. 514/1120).

Nisabur'da doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra babasından hadis dinlemiştir. İmamu'l-Harameyn'den ders almış, özellikle akaid konusunda kendini yetiştirmiştir. Tasavvufta önde gelen isimlerdendir. Zâhiri ilimlere vukufu kadar tasavvufta da geniş bilgiye sahiptir. Nisabur'da uzun yıllar vaaz ve tedriste bulunmuştur. Hayatının sonlarına doğru dili tutularak konuşamaz olmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: er-Risâle, Letâifu'l-İşârât, el-Murşid, et-Teysir fi't-Tefsir, el-Makâmât ve'l-Âdâb.

A'lam, IV, 120; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 45; Keşfu'z-Zunûn, I, 520, II, 1551; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 291-93.

158- Kutbu'r-Râzî

Muhammed b. Muhammed Kutbuddin Ebu Abdillah (v. 766/1365).

Rey şehrinde doğmuştur. Tahsilini bulunduğu bölgede yapmıştır. Tefsir, hadis, maânî, beyan ve felsefede geniş bilgiye sahiptir. Hayatının sonlarında Şam'a gelmiş, buradaki ikameti sırasında vefat etmiştir. Şam'daki Zâhiriye medresesinde ders vermiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Hâvî, Havâşî ale'l-Keşşâf, Şerhu'l-İşârât li İbni Sina.

A'lam, VII, 268; Şezerâtu'z-Zeheb,VI, 207; Keşfu'z-Zunûn, II, 1478, 1610; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 253-54.

159- el-Lâlikâî

Hibetullah b. Hasen b. Mansur et-Taberî Ebu'l-Kasım (v. 418/1027).

Aslen Taberistanlıdır. Bağdad'a yerleşmiştir. Hadis hıfzındaki şöhretinin yanı sıra, Şâfiî fukahası arasında da şöhrete sahiptir. Son günlerini Dinever'de geçirmiş, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: es-Sunen, Şerhu's-Sunne, Esmâu Ricâli's-Sahihayn, Kerâmetu'l-Evliya, Lügâtu'l-Kur'an.

A'lam, IX, 57; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 211; Keşfu'z-Zunûn, I, 88.

160- İmam Mâlik

Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Himyerî Ebu Abdillah (v. 179/795).

Mâlikî mezhebinin imamıdır. Medine'de doğmuş, bütün ilmini bu bölge ulemasından almıştır. Etbâuttâbiin içinde hadis sahasında geniş bilgiye sahip olan İmam Mâlik, hadisleri tasnif ederek istinbatta bulunmuştur. Bu eseri Abba-

sî halifesi Mansur'un teşvikiyle yazılmış bir eserdir. İmam Mâlik, ilmi şahsiyetini korumasını gayet iyi bilmiş; Harun Reşid bizzat ayağına gelmiştir. Medine'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Muvatta, Tefsiru Garîbi'l-Kur'an.

A'lam, VI, 128; Şezerâtu'z-Zeheb, I, 289-92; Keşfu'z-Zunûn, II, 1907.

161- Mâverdî

Ali b. Muhammed b. Habib Ebu'l-Hasen (v. 450/1058).

Şâfiî fukahasının önde gelen imamlarındandır. Basra'da Ebu'l-Kasım es-Saymerî'den fıkıh dersleri almış, Şam'a giderek Ebu Hamid el-İsferâyî'nin derslerine devam etmiştir. Uzun yıllar Bağdat ve Basra'da ders vermiştir. Sahip olduğu geniş ilmi sayesinde devrin sultanı nezdinde büyük itibar görmüştür. Mezhebiyle ilgili bütün meselelere vakıf, güvenilir bir âlimdi. Yalnız kader konusunda Mutezileye yakın görüşlere sahip olduğundan, bu noktada itham edilmiştir. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Hâvî, en-Nuket ve'l-Uyûn fî Tefsiri'l-Kur'an, el-Ahkâmu's-Sultâniyye, Edebu'd-Dünya ve'd-Din, A'lâmu'n-Nübüvve, el-İknâ, Esâsu'l-Kur'an, Kânunu'l-Vüzerâ, Nasihatu'l-Mülûk.

A'lam, V, 146-47; Keşfu'z-Zunûn, I, 19, II, 1978; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 285-86; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 423-25.

162- Mâzenî

Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temimî Ebu Abdillah (v. 536/1141).

Mâlikî fukahasındandır. Zamanın büyük âlimlerindendir. Sicilya adasında Mâzin veya Mâzen şeklinde okunan bir kabilede dünyaya gelmiştir. Kadı İyad'ın, şerhu'l-İkmâl'i kendisinden okuduğunu kaynaklar haber verir. Seksen üç yaşında iken Mehdiye şehrinde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Buhârî, el-Muallimu bi Fevâidi'l-Muslim, et-Telkin, el-Keşfu ve'l-İnba, İdahu'l-Mahsul fi'l-Usûl.

A'lam, VII, 164; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 114.

163- Mehâmilî

Huseyin b. İsmail b. Muhammed b. İsmail Ebu Abdillah (v. 330/941).

Bağdat ulemasındandır. Hadis sahasında sahip olduğu geniş bilgisi yanında, hadis ezberinde müksirûndan sayılmıştır. Kûfe ve Fâris kadılıklarında, altmış seneye yakın hizmet yapmıştır. Bu vazifesindeki üstün kabiliyet ve başarısı ile tanınmıştır. Sonunda kadılıktan alınma teklifinde bulunmuş, bu teklifi kabul edilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Emâlî, el-Fevâid.
A'lam, II, 251.

164- Mehdevî

Ahmed b. Ammar Ebu'l-Abbas (v. 430/1030).

Mağrib'de Mehdiyye şehrine nisbetle tanınır. Kıraat ve tefsir sahasında sahip olduğu geniş bilgisiyle şöhrete ulaşmıştır. Tahsil için bazı ilim merkezlerini dolaşmış, Muhammed b. Sufyan'dan ve dedesinden okumuş, Mekke'de Ahmed b. Muhammed el-Kantarî'den ders almıştır. Vefat tarihi kesin olarak bilinmemekte, Zehebi'nin ifadesine göre h. 430'dan sonra vefat ettiği kaydedilmektedir.

Önemli eseri, el-Hidaye fi'l-Kıraati's-Seb ile Tefsir'idir.
Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 56.

165- Mekkî b. Ebî Talib

Aslen Kayravanlı'dır. İlk tahsilini burada yapmış, sonra Kurtuba'ya yerleşmiştir. Bir ara Mekke ve Mısır'a gitmiş, Kur'an ilimleri üzerinde kendini yetiştirmiştir. Geniş ilmi ve tesirli hitabetiyle tanınmıştır. Seksene yakın eser yazmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tabsıra fi'l-Kıraati's-Seb'a, et-Tezkira, el-Îdah fi'n-Nâsihi ve'l-Mensuhi, el-Mucez, el-Vakfu ve'l-İbtida, Garibu'l-Kur'an.

A'lam, VIII, 214; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 260-61; Keşfu'z-Zunûn, I, 339; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 337-38.

166- Moğoltâyî

Moğoltâyi b. Kılıç b. Abdillah Alauddin Ebu Abdillah (v. 762/1361).

Türk asıllıdır. Ensab ilmindeki geniş bilgisi ve hadis ezberiyle tanınmış, Mısır'a yerleşerek ilim ve irfanını orada kazanmış, muzafferiyye medresesinde hadis dersleri vermiştir. Bu dersler, dinleyenlerin tepkisiyle karşılanmış, aleyhinde bazı faaliyetlere yol açmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Buhari, Şerhu Suneni İbnu Mâce, Ez-Zuhru'l-Bâsim fi Sırâti Ebi'l-Kâsım, el-İşâre fi's-Sîra, el-Vâdihu'l-Mubin.

A'lam, VIII, 196-97; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 197.

167- Muberrid

Muhammed b. Yezid b. Abdilekber b. Umeyr b. Hassan el-Ezdî Ebu'l-Abbas (v. 286/899).

Basra'da dünyaya gelmiştir. Tahsil için Bağdat'a gelerek, Ebu Osman

el-Mâzenî, Ebu Hâtim es-Sicistânî gibi ulemadan ders almıştır

el-Mâzenî, Ebu Hâtim es-Sicistânî gibi ulemadan ders almıştır. Nahivde ve lügatta zamanın şeyhi mertebesine yakselmiş bu şöhreti günümüze kadar devam etmiştir. İsmi, iki türlü okunmaktadır. Aslında Müberrid şeklindeki ifade Küfe uleması tarafından değiştirilmiş, Müberred şeklinde okunmuştur. Zamanın uleması arasında, sika rivayetleriyle tanınmıştır. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Kâmil fi'l-Lüga, Maani'l-Kur'an, İrabu'l-Kur'an İhticacu'l-Kıraat, el-Muktadab, Kitabu'l-İştikak.

A'lam, VIII, 15; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 190; Keşfu'z-Zunûn, II, 1382; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 267-270.

168– Muhammed b. Ahmed b. Şâkir el-Kattan Ebu Abdillah (v. 407/1016).

Şâfiî ulemasındandır. Hadisi, Abdullah b. Verd ve diğer muhaddislerden rivayet etmiştir. Mısır'da doğup büyümüş, ilmini burada elde etmiştir.

Önemli eseri, Fedâilu İmam Şâfiî'sidir.

Şezerâtu'z-Zeheb, III, 385; Keşfu'z-Zunûn, II, 1275.

169– Muhammed b. Sufyan el-Kayravânî Ebu Abdillah (v. 415/ 1024).

Kıraat âlimidir. Aslen Kayravanlıdır. Fıkıh dersini Ebu'l-Hasen el-Kâbisi'den, kıraatı da İbnu Galbun'dan almıştır. Dâni'nin ifadesine göre kuvvetli hıfza ve zekaya sahipti.

Önemli eseri, el-Hâdî fi'l-Kıraat'tır.

A'lam, VII, 16; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 203-204; Keşfu'z-Zunûn, II, 2027.

170– Muhasibî

Hâris b. Esed Ebu Abdillah (v. 243/857).

Tasavvuf ehli arasında isim yapmış önemli bir şahsiyettir. Usul ve muâmelat sahasındaki şöhretiyle de tanınmıştır. Basra'da doğmuş, burada ilim ve irfanını tamamlamıştır. Zamanında pek çok Bağdat ulemasına hocalık etmiş, kelâm ilmine vâkıf olduğundan Mutezile'ye karşı tutumuyla bilinir. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Fehmu's-Sunen, Âdâbu'n-Nufûs, Şerhu'l-Ma'rife, el-Ba'su ve'n-Nuşûr, er-Riâye li Hukukillah, Kitabu'l-Vesâyâ, Kitabu't-Tevehhüm.

A'lam, II, 153-54; Keşfu'z-Zunûn, I, 908.

171- Mukâtil

Mukâtil b. Süleyman b. Kesir el-Ezdî Ebu'l-Hasen (v. 150/767).

Etbauttâbiûn müfessirlerindendir. Mucâhid, Ata b. Ebi Rabah, Ebu İshak, Dahhâk b. Muzahim, Muhammed b. Müslim'den hadis rivayet etmiş, ilmini bunlardan almıştır. İmam Şâfiî'den yapılan bir rivayette, tefsir'de Mukâtil b. Süleyman, Şiirde Zeheyr b. Ebî Sulmâ, kelâmda ise Ebu Hanife'den daha geniş bilgiye sahip bir kimse olmadığı, müracaat edilecek yegane kişilerin bunlar olduğu söylenir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Vucûh ve'n-Nezâir, et-Tefsiru'l-Kebir, en-Nâsih ve'l-Mensuh, Kitabu'l-kıraat, Muteşâbihu'l-Kur'an, er-Raddu ale'l-Kaderiyye.

A'lam, VIII, 206; Keşfu'z-Zunûn, I, 469; Şezerâtu'z-Zeheb, I, 227; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 330-31.

172- Muntecebuddin

Huseyin b. Ebi'l-İzz Raşid Ebu Yusuf el-Hemedânî (v. 643/1245).

Aslen Hemedanlıdır. Tahsilini Mısır ve Şam'da tamamlamıştır. Kıraat ve Arap dilinde geniş bilgiye sahip olmuştur. Kur'an'ı dört vecih üzere okumuştur. Cemâlu'l-Kurra sahibi Sehâvî'nin verdiği dersler yanında Muntecebuddin'in dersleri sönük kalmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: İrabu'l-Kur'an, Şerhu'l-Mufassal, Şerhu'ş-Şatıbiyye.

A'lam, VIII, 222; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 227; Keşfu'z-Zunûn, I, 123; Tabakâtu'l-Mufessirîn, II, 333-34.

173- Mursî

Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Ebi'l-Fadl Şerefuddin Ebu Abdillah (v. 655/1257).

Nahiv, edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh ve usulünde geniş bilgiye sahip olan el-Mursî, tahsiline Horasan'dan başlamış, bir müddet Halep ve Şam'da bulunmuş, Musul'a geçerek buradan hacca gitmiş, dönüşünde Şam'da kıraat dersi vermiş, hicri 624'de Mısır'a gelmiştir. Kıraatı İbnu Glabun, Nahvi Ebu'l-Hasen ed-Dânî, Tayyib b. Muhammed, Şeûbinî, Tâcuddin el-Kindî, usul ilmini de İbrahim b. Tokmak ve Âmidî'den almıştır. Hadisi İbnu Abdissemi ve İbnu Mânidânî'den dinlemiştir. Sahihu'l-Müslim'i senedsiz olarak ezberlemiştir. Şam'a giderken Arîş ile Za'ka arasında, yolda vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tefsiru'l-Kebir, et-Tefsiru'l-Evsat, Muhtasaru'l-Müslim, el-Kâfî, ed-Davâbitu'n-Nahviyye fi İlmi'l-Arabiyye, el-İmlau ale'l-Mu-

fassal.

A'lam, VII, 110; Keşfu'z-Zunûn, I, 455; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 269; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 168-172.

174- Musa b. Ukbe

Musa b. Ukbe b. Ebi Ayyâş el-Esedî Ebu Muhammed (v. 141/758).

Medine'de doğup büyüyen, tabiûn içinde sîretu'n-Nebi'yi en iyi bilen, hadis rivayetinde sika olarak tanınan bir âlimdir. Urve ve Ummu Hald'den rivayet ettiği gibi, gördüğü bazı Sahabeden de ilim almıştır. Medine'de vefat etmiştir.

Önemli eseri, Kitabu'l-Megazi'dir.

A'lam, VIII, 276; Şezerâtu'z-Zeheb, I, 209-210; Keşfu'z-Zunûn, II, 1747.

175- Muzafferî

İbrahim b. Abdillah b. Abdilmun'im el-Hamevi Şihabuddin Ebu İshak (v. 642/1244).

Şam'ın Hama şehrinde doğmuştur. İbnu Ebi'd-Dem adıyla da meşhurdur. Tahsiline doğduğu şehirde başlamış, Bağdat'a giderek fıkıh derslerine devam etmiş, Mısır'da hadis ilmiyle uğraşmış, daha sonra ders vermeğe başlamış, hadis rivayet etmiştir. Şâfiî ulemasından olan Muzafferi tarih ilmiyle de meşgul olmuştur. Birkaç defa kadılık yapmıştır. Doğduğu şehir olan Hama'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Tarihu'l-Muzafferi, et-Tarih, Tedkiku'l-İnaye fi Tahkiki'r-Rivaye, Edebu'l-Kâdî.

A'lam, I, 42; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 213; Keşfu'z-Zunûn, I, 305.

176- Nahhas

Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Yunus Ebu Cafer (v. 338/950).

Mısır'da doğmuştur. Tahsil için Irak'a gitmiş, Zeccac'dan nahiv dersleri almıştır. İbnu Ebi Gaylân el-Begavî, İbnu Ebi Ahvas gibi ulemadan ilim tahsil etmiştir. Buradan Ramle'ye geçmiş, Ubeydullah b. İbrahim el-Bağdadî, İbnu'l-Enbârî ve Ahfeş'den okumuştur. Mısır'da Ebu Cafer et-Tahavi, Nesei ve Bekr b. Sehl ed-Dimyâtî'den ders almıştır. Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nasih ve'l-Mensuh, Maani'l-Kur'an, İrabu'l-Kur'an, Tefsiru'l-Kur'an, el-Kâfi fi İlmi'l-Arabiyye, Kitabu'l-İştikak, Edebu'l-Kuttab.

A'lam, I, 199; Keşfu'z-Zunûn, II, 1921; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 346; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 67-70.

177– Necmuddin Tûfî

Süleyman b. Abdilkaviyy b. Abdilkerim es-Sarsarî Ebu'r-Rabi (v. 716/ 1316).

Hanbelî fukasındandır. Irak'daki Sarsar şehrinde dünyaya gelmiştir. Bağdat'a gelerek tahsilini burada tamamlamıştır. Şam ve Mısır'a gitmiş, buranın ilim erbabıyla temasta bulunmuş, kendilerinden istifada etmiştir. Daha sonra Mekke ve Medine'ye giderek bir müddet kalmıştır. Filistin'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Fevâsil'l-Âyât, Bugyetu's-Sâil, el-İksir fî Kavâidi't-Tefsir, el-İşârâtu'l-İlahiyye, Mi'racu'l-Vusul, Tuhfetu ehli'l-Ebeb.

A'lam, III, 189-190; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 39-40; Keşfu'z-Zunûn, 1293.

178– Nesefî

Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Ebu'l-Berekât (v. 701-710/1302/1310).

Hanefî fukahasındandır. Başta fıkıh olmak üzere tefsir, hadis ve usul ilminde zamanın önde gelen şahsiyetlerindendir. Ceyhun ile Semerkant arasında bulunan Nesef şehrine nisbetiyle tanınmıştır. İsbahan'a bağlı İzeş kasabasındandır. Burada vefat etmiştir. Vefat tarihi hakkında 701 veya 710 olmak üzere farklı görüşler mevcuttur.

Tefsirini, Zemahşerî ve Begavî tefsirlerinden büyük çapta istifade ederek yazmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Tevil, Kenzu'd-Dekâik, el-Menar, Keşfu'l-Esrar fî Şerhi'l-Menâr, el-Vâfî, el-Kâfî fî Şerhi'l-Vâfî, Umdetu'l-Akâid.

A'lam, IV, 192; Keşfu'z-Zunûn, II, 1640-41.

179– Neseî

Ahmed b. Ali b. Şuayb b. Ali b. Sinan Ebu Abdirrahman (v. 303/915).

Kutub-i sitte imamlarındandır. Aslen Horasan'a bağlı Nesâ kasabasındandır. Hadis toplamak için çeşitli beldelere gitmiş, sonunda Mısır'a yerleşmiştir. Mısır uleması kendisini çekemediğinden buradan ayrılıp Filistin'in bir kasabası olan Ramle'ye gelmiş, burada vefat etmiş, Beytu'l-Makdis'de defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: es-Sunenu'l-Kubra, el-Muctebâ, ed-Duafâ, Musned-i Malik.

A'lam, I, 164; Keşfu'z-Zunûn, II, 1006; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 239.

180– Nevevî

Yahya b. Şeref b. Murrî b. Hasen Muhyiddin Ebu Zekeriyya (v. 676/

1277).

Şam'da Nevâ denilen yerde dünyaya gelmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Hadis ve fıkıhda şöhret sahibi ulemadandır.

Önemli eserleri şunlardır: er-Ravda, Şerhu'l-Muhezzeb, Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Lüga, et-Takrib ve't-Teysir, el-İdah, et-Tibyan fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'an, Menâru'l-Huda fi'l-Vakfi ve'l-İbtida, el-Ezkar, el-Mubhemat min Ricali'l-Hadis, Menâkıbu'ş-Şâfii.

A'lam, IX 184-85; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 354-56; Keşfu'z-Zunûn, I, 688-89).

181- Râfiî

Abdulkerim b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Fadl Ebu'l-Kâsım İmaduddin (v. 623/1226).

Kazvin'e bağlı Râfi şehrinde dünyaya gelmiştir. Şâfii fıkhında şohret bulmuştur. Zamanın bütün Şâfii uleması, kendisine müracaatta bulunmuştur. Fıkıhdaki şöhreti kadar, tefsir, hadis ve usul ilminde de şöhrete ulaşmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu Musnedi'ş-Şâfii, el-Aziz fî Şerhi'l-Veciz, el-Emâlî eş-Şâriha ala Mufredâti'l-Fâtiha, el-İcaz fi Ahtâri'l-Hicaz.

A'lam, IV, 179; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 108-109; Keşfu'z-Zunûn, I, 164, 205; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 235-37.

182- Râgıb el-İsbahânî

el-Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal Ebu'l-Kâsım (v. 502/1108).

İsfahân'da yetişen ulemadandır. Bağdat'a yerleşmiştir. Ehl-i Sünnet uleması arasında Gazzâlî derecesinde şöhrete ulaşmıştır. Kaynaklarda hayatı hakkındaki bilgi oldukça azdır. Vefat tarihi hakkında da değişik rakamlar verilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Mufredâtu'l-Kur'an, Câmiu't-Tefsir, ez-Zeri'a ila Mekârimi'ş-Şeri'a, el-Alak, Efânînu'l-Belâga, el-Muhadarât.

A'lam, II, 279; Keşfu'z-Zunûn, II, 1773; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 329.

183- Ruayhî

Ahmed b. Yusuf b. Mâlik Ebu Cafer (v. 779/1378).

Endülüs'de yetişen ulemadandır. Âmâ İbnu Cabir'le birlikte hac farizası için yola çıkmışlar seferde Ebu Hayyan, Ahmed b. Ali el-Cezerî, Hâfız el-Mezzi gibi ulemadan ilim tahsilinde bulunmuştur. Arap dili ve şiirine vukufiyeti ile şöhret bulmuştur. Otuz sene Haleb'de kalmış, pek çok ulema kendisinden istifade etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Tuhfetu'l-Akrân fî Ma Kurie bi't-Teslisi min Hurufi'l-Kur'an, Şerhu'l-Bediiyye.

A'lam, I, 260; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 260-61.

184- Rummânî

Ali b. İsa b. Ali b. Abdillah Ebu'l-Hasen (v. 384/994).

Sâmerrâ veya Bağdat'ta dünyaya gelmiş, fakirlik içinde büyümüş olmasına rağmen ilim tahsilini bırakmamış, lügat ve nahivde kendini yetiştirmiştir. Bunun yanı sıra mantık, felsefe ve astronomi ile uğraşmıştır. Ayrıca Kur'an ilimleri ve tefsirle de meşgul olmuştur. İtizalî görüşleriyle şöhret bulmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kebir, el-Camiu fî Ulumi'l-Kur'an, en-Nuketu fî İcazi'l-Kur'an, el-Ekvan, Maâni'l-Huruf, Şerhu Kitabi Sibeveyh, el-Esmâu ve's-Sıfat.

A'lam, V, 134; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 109; Keşfu'z-Zunûn, II, 1729; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 419-421.

185- Sâgânî

Hasen b. Muhammed b. Hasen b. Haydar el-Adevî Radiyuddin (v. 650/1252).

Lahor'da dünyaya gelmiş, Gazne'ye yerleşerek tahsiline burada başlamış, Bağdat'a gitmiş, Ebu'l-Futuh b. Husarî ve Said b. Razzaz gibi ulemadan ders almış, bir ara Yemen'de bulunmuş, Bağdat'ta iken vefat etmiş, cenazesi Mekke'ye getirilerek buraya defnedilmiştir. Sâgânî, Gazneliler devrinde yaşamış büyük bir Türk âlimi olmakla beraber aynı zamanda devrinin de en büyük dil âlimidir. Bunun yanı sıra, fıkıh ve hadis sahalarındaki geniş bilgisiyle de tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Mecmeu'l-Bahreyn fi'l-Lüga, et-Tekmile, el-Lubab, eş-Şevârid fi'l-Lügât, el-Eddâd, Meşâriku'l-Envâr, Şerhu'l-Buharî.

A'lam, II, 232; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 250; Keşfu'z-Zunûn, II, 1599.

186- Saîdî

Muhammed b. Berekât b. Hilal b. Abdilvâhid el-Mısrî Ebu Abdillah (v. 520/1126).

Yaşadığı devrin en büyük dil âlimi idi. Abdulaziz ed-Darrab ve el-Kudâî'den hadis rivayet etmiştir. Bir asırlık ömür sürdükten sonra vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nâsih ve'l-Mensuh, Hitâtu Mısır.

A'lam, VI, 276; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 62; Keşfu'z-Zunûn, I, 715-16.

187- Sa'lebî

Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nısaburi Ebu İshak (v. 427/1035).

Nısabur'da doğmuş, tahsilini burada tamamlamış, Kur'an ilimleri sahasında zamanın önde gelen müfessiridir. Tasavvufta üstün mertebeye ulaşmış, taraf-ı ilahiden bir çok keşiflere mazhar olmuştur. Ayrıca tarih ilmiyle de meşgul olmuştur. İbnu Huzeyme, Ebu Muhammed el-Mahledî, Ebubekr b. Hânî ve Ebu bekr b. Mihran el-Mukri gibi zevattan istifade etmiş, meşhur müfessir el-Vâhidi' nin hocası olmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Keşf ve'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, el-Arâis fi Kısası'l-Enbiya, Rabiu'l-Muzekkirin.

A'lam, I, 205-206; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 230-31; Keşfu'z-Zunûn, II, 1488; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 66.

188- Seâlibî

Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil Ebu Mansur (v. 426/138).

Nisabur ulemasındandır. Arap dili ve edebiyatında yazdığı eserleriyle meşhurdur. Mesleği dericilik olduğu, daha ziyade tilki derisi alıp sattığı için bu lakabı almıştır. Tarih sahasındaki bilgisiyle de tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Fıkhu'l-Lüga, Yetimetu'd-Dehr, el-İcaz ve'l-icâz, Mekârimu'l-Ahlak, el-Maksur ve'l-Memdud.

A'lam, IV, 311; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 246-47; Keşfu'z-Zunûn, II, 1288.

189- Secâvendî

Muhammed b. Tayfur el-Gaznevî Ebu Abdillah (v. 560/1165).

Gazneliler devrinin yetiştirdiği müfessir ve kıraat âlimidir. Hakkında, kaynaklardan yeterli bilgi sağlamamız mümkün olmadı, pek az bilgi verilmiştir. Vefat tarihi bile ihtilaflı olup, altıncı hicri asrının ortalarında vefat ettiği söylenir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Vakfu ve'l-İbtida, ilelu'l-Kıraat, el-İdah fi'l-Vakfi ve'l-İbtida, Kitabu't-Tefsir.

A'lam, VII, 48; Keşfu'z-Zunûn, II, 1471; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 155-56.

190- Sehâvî

Ali b. Muhammed b. Abdissamed b. Abdilehad el-Hemedânî Alemuddin Ebu'l-Hasen (v. 643/1245).

Mısır'ın batısındaki Sehâ köyünde dünyaya gelmiştir. Tahsiline Kahire' de başlamış, değişik ulemadan ders okumuştur. Kıraat ilmini bizzat Şâtibi'den okumuştur. Sonra Şam'a yerleşmiş, Umeyye camiinde kırk seneden fazla ted-

nste bulunmuş, tefsır, hadis ve kıraat sahasında pek çok talebe yetiştirmiş, şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Cemâlu'l-Kurra ve Kemâlu'l-İkra, Şerhu'r-Raiyye, hidayetu'l-Murtab, Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşeri, Şerhu'ş-Şâtibiyye, el-Kevkebu'l-Vakkad.

A'lam, V, 154; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 222-23; Keşfu'z-Zunûn, I, 593; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 425-428.

191– Sefâkusî

İbrahim b. Muhammed Burhanuddin Ebu İshak (v. 742/1342).

Malıki fukahasındandır. Tahsilini Mısır ve Şam'da yapmış, buradaki ulemadan istifade etmiştir. Uzun yıllar ders vermiş, bu arada fetva makamında da bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mucid fi İrabi'l-Kur'ani'l-Mecid, Şerhu İbni'l-Hacib.

A'lam, I, 61; Keşfu'z-Zunûn, I, 122.

192– Sekkâkî

Yusuf b. Ebibekr b. Muhammed b. Ali el-Havârzimî Siracuddin Ebu Yakub (v. 626/1229).

Havârzim'de doğmuştur. Tahsiline burada başlamış, Şeyhulislam Mahmud b. Said el-Hârisî ve Sedid b. Muhammed Hannâtî gibi ulemadan ders almıştır. Hanefî mezhebine mensup olan Sekkâki, sarf-nahiv, maâni-beyan ve aruzda geniş bilgi ve kabiliyete sahipti. Aynı zamanda kelam ilminde de geniş bilgiye sahip olduğundan, yetiştirdiği talebelere, bu sahada bilgi vermiştir. Doğduğu şehirde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Miftâhu'l-Ulûm, Risâle fi ilmi'l-Munazara.

A'lam, IX, 294; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 122; Keşfu'z-Zunûn, II, 1762-68.

193– Silefî

Ahmed b. Muhammed b. Silefe el-İsfahânî Sadruddin Ebu Tahir (v. 576/1180).

İsfahan'da yetişen ulemadandır. Ebu Abdillah es-Sakafi, Ahmed b. Ahmed b. Abdilgaffar b. Eşte gibi pek çok İsfahan ulemasından ders almıştır. Bir ara Bağdat'a gitmiş, buranın ulemasıyla tanışmış, Kiyelherasi ve Ebu Bekr eş-Şaşi'den fıkıh dersleri almıştır. Pek çok beldeyi dolaşmış, hadis dinlemiştir. Sonunda İskendireye'ye yerleşerek Vezir Zâhir el-Ubeydi'nin inşa ettirdiği medresede otuz seneye yakın ders okutmuştur. İskenderiye'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Tuyûriyyât fi'l-Hadis, Mu'cemu Meşihatı İsfahan, Mu'cemu Şuyuhi Bağadad, Mu'cemu's-Sefer.

A'lam, I, 209; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 255.

194- Subkî

Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmam b. Yusuf Takiyyuddin Ebu'l-Hasen (v. 756/1355).

Mısır'da Munufiyye'ye bağlı Subk köyünde dünyaya gelmiştir. İlim tahsilinde bulunmak üzere Kahire'ye gitmiş, kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve usulü üzerinde devrin ulemasından ders almış, nahiv ilmini de Ebu Hayyan'dan öğrenmiştir. Tasavvufa yakın ilgi duyan Subkî, Atâullah el-İskenderi'nin sohbetinde bulunmuştur. Mısır ve Şam'da kadılık yapmış, çeşitli medreselerde ders vermiştir. Şam'da bulunduğu sırada hastalanmış, Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-İgrid fi'l-Hakikati ve'l-Mecaz ve'l-Kinaye ve't-Tariz, el-İktinas fi'l-Farki Beyne'l-Hasr ve'l-İhtisas, es-Seyfu'l-Meslul ala Men Sebbe'r-Resûl, Tefsiru'l-Kur'an, el-İbtihac fi Şerhi'l-Minhac.

A'lam, V, 116; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 180-181; Keşfu'z-Zunûn, I, 130; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 412-16.

195- Suddî

İsmail b. Abdirrahman b. Ebi Kerime Ebu Muhammed (v. 127/744).

Aslen Hicaz'lıdır. İbnu Abbas, Enes gibi Sahabe'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebu Avane, es-Sevrî, Hasen b. Salıh, Ebubekr b. Ayyaş gibi zevat rivayet etmişlerdir. Tefsire dair zayıf rivayetleriyle tanınır. Şia'ya mensub olmakla itham edilmiştir.

Bir tefsiri olduğu bilinmektedir. Buhari, kendisinden rivayette bulunmuştur.

A'lam, I, 313; el-Lubab, I, 537; Keşfu'z-Zunûn, I, 448; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 109.

196- Suheylî

Abdurrahman b. Abdillah b. Ahmed b. Esbağ Ebu'l-Kâsım (v 581/1185).

Endülüs ulemasındandır. Gırnata'nın Mâleka kasabasında dünyaya gelmiştir. Tahsilini yaşadığı bölgede tamamlamış, zamanın meşhur uleması Süleyman b. Yahya ve Ebu Mansur b. Hayr'dan kıraat ilmini almış, İbnu Arabi, İbnu Tahir ve İbnu't-Tarâve gibi fakihlerden nakillerde bulunmuştur. Başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere, kıraat, tefsir, hadis, tarih ve ensab ilmi ile, kelam ve usul sahalarında şöhrete ulaşmıştır. Şevval ayında Merakeş'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tarif ve'l-İlam fi Mâ Vakaa fi'l-Kur'an mine'l-Esmâi ve'l-A'lam, er-Ravdu'l-Unuf, el-İdah ve't-Tebyin, Meseletu's-Sırr fi Avâri-di'-Deccal, Neticetu'l-Fikr.

A'lam, IV, 86; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 271-72; Keşfu'z-Zunûn, I, 421-22; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 266-68.

197– Süleymu'r-Râzî

Süleym b. Eyyub b. Süleym Ebu'l-Feth er-Râzî (v. 447/1055).

Şam ulemasındandır. Tahsiline burada devam etmiş, genç yaşında lügat, nahiv, tefsir ve maânî ilimlerini öğrenmiş,kırk yaşında Ebu Hâmid el-İsferâyî'nin talebesi olmuş, kendisinden fıkıh ilmini almıştır. Hocası vefat edince yerine geçmiş, derslerini yürütmüştür. Sonra Şama'a giderek tedrise başlamış, pek çok kimseyi okutmuştur. Bunlar arasında Şeyh Nasru'l-Maksî'yi sayabiliriz. Nahiv ilmini İbnu Fâris, el-Cûfî gibi üstatlardan öğrenmiştir. Hac farizasından dönerken Cidde sahilinde denizde boğulmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Diyâu'l-Kulûb, Garibu'l-Hadis, el-Mucerred, Kitabu Ruûsi'l-Mesâil fi'l-Hilaf, Kitabu'l-İşâra, Kitabu'l-Furu'.

A'lam, III, 176; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 275-76; Keşfu'z-Zunûn, II, 1091; Tabakâtu'l-Müfessirin, 196-97.

198– Suneyd

Suneyd b. Dâvud Ebu Ali el-Mıssîsî (v. 226/840).

Tefsir ve hadis sahasında geniş bigiye sahipti. Hammad b. Zeyd, Cafer b. Süleyman, Abdullah b. Mubarek ve Ebubekr b. Ayyaş'dan hadis rivayet etmiş, kendisinden de Ebubekr el-Asram, Ebu Zur'a, Ahmed b. Ebi Hayseme ve Abdulkerim ed-Deyrâkulî gibi muhaddisler rivayette bulunmuştur. Ebu Hatim, sika olduğunu ifade ederken, Nesei sika olmadığını söyler.

Eser olarak, Muhammed b. İsmail es-Sâig'den rivayet ettiği tefsiri bilinmektedir.

Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 20 9.

199– İmam Şâfiî

Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şâfii, Ebu Abdillah (v. 204/820).

Gazze'de doğmuştur. Mekke'ye gitmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Fıkıh ilmini, Müslim b. Hâlid ez-Zencî ve diğer ulemadan almıştır. Amcası Muhammed b. Ali'den, İmam Mâlik'den, İsmail b. Cafer'den hadis öğrenmiştir. Kurayş içinde ok atmada mahirdi, her atışta yüzde yüz isabet ettirirdi. Ayrıca şiir,

lügat ve tarih bilgisine sahipti. Bu arada her ramazan altmış kere hatim yapardı. Muvaata'ı ezberlemiş, müellifine okumuştur. Henüz yirmi yaşında iken, hocası Müslim b. Hâlid fetvâ vermesine müsaade etmiştir. Dört hak mezheb imamından biridir. Mısır'da elli dört yaşında iken vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'l-Umm, er-Risâle, İhtilafu'l-Hadis, el-Mevâris, es-Sebku ve'r-Ramyu, Fedâilu Kurayş, Ahkamu'l-Kur'an, es-Sunen, Edebu'l-Kadı.

A'lam, VI, 249-50; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 143; Keşfu'z-Zunûn, I, 164, II, 1397; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 98-100.

200– Şerefu'l-Bârizî

Hibetullah b. Abdirrahim b. İbrahim el-Hamevî Şerefuddin Ebu'l-Kasım (v. 738/1338).

Şam'ın Hamâ şehrinde doğmuştur. İlk tahsilini babası ve dedesinden almıştır. Daha sonra değişik ulemadan ders almış, kıraat-ı seb'ayı okumuş, İbnu Malik'den nahiv öğrenmiştir. Uzun senler ders vermiş, Hama kadılığında bulunmuştur. Hayatının sonlarında gözleri görmez olmuştur. Hama'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Esrâru't-Tenzil, Teysiru'l-Fetâvî fî Tahriri'l-Hâvî, Ravdâtu'l-Cinân fî Tefsiri'l-Kur'an, el-Vefâ fî Ehâdisi'l-Mustafa, Dabtu Garibi'l-Hadis, Bediu'l-Kur'an, en-Nâsih ve'l-Mensuh.

A'lam, IX, 60; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 119; Keşfu'z-Zunûn, I, 83; Tabakâtu'l-Müfessirîn, 250-51.

201– Şerifu'l-Murteda

Ali b. Huseyn b. Musa b. Muhammed b. İbrahim Ebu'l-Kasım (v. 436/1044).

Hz. Ali'nin soyundandır. Bağdat'ta doğmuş ve orada vefat etmiştir. Şia mezhebinin ileri gelenlerindendir. Kelam, şiir ve lügat sahasında şöhret bulmuştur. Kizb'le tanınan kimselerden hadis rivayet etmiştir. Eserlerinin çoğu Şia mezhebi ile ilgilidir.

Önemli eserleri şunlardır: Emâli'l-Murtedâ adı ile tanınan ed-Durar ve'l-Gurar fi'l-Muhâdarât, eş-Şâfii fi'l-İmame, et-İntisar, Tenzihu'l-Enbiya, el-Mesailu'n-Nahviyye, İnkâzu'l-Beşer mine'l-Cebri ve'l-Kader.

A'lam, V, 89; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 256-58; Keşfu'z-Zunûn, I, 749.

202– Tabarânî

Süleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutayr Ebu'l-Kâsım (v. 360/971).

Şam'ın Taberiyye kasabasında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda tahsiline başlamış, Şam, Mekke-Medine, Yemen, Mısır, Bağdad, Kufe, Basra ve İsfahan şehirlerinde ilim meclislerine katılmış, binden fazla şeyhden rivayette bulunmuştur. Şöhreti özellikle hadis sahasında yapmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Mu'cemu'l-Kebir, Mu'cemu'l-Evsat, Mu'cemu's-Sagir, Delâilu'n-Nübüvve, el-Evâıl.

A'lam, III, 181; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 30; Keşfu'z-Zunûn, II, 1727; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 198-201.

203- Taberî

Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir Ebu Cafer (v. 310/923).

Taberistan'ın Âmil kasabasında dünyaya gelmiştir. Tahsiline küçük yaşta başlamış, yedi yaşında iken hıfzını tamamlayıp, Irak, Şam ve Mısır'a giderek, Zamanın pek çok ilim erbabından ders almıştır. Başta tefsir olmak üzere hadis, kıraat, tarih, fıkıh gibi sahalarda kendini yetiştirmiştir. Her biri ayrı önem taşıyan değerli eserler bırakmıştır. Bağdad'a yerleşerek burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Câmiu'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an, İhtilâfu'l-Fukaha, el-Kıraat, Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk, İhtilâfu Ulemâi'l-Emsar, et-Tebsir fî Usuliddin.

A'lam, VI, 294; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 260; Keşfu'z-Zunûn, I, 33, 437; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 106-116.

204- Tâcuddin İbnu's-Subkî

Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi Ebu Nasr (v. 771/1370).

Kahire'de doğmuştur. Babası Takiyyuddin ile birlikte Şam'a yerleşmiştir. Burada kadılık vazifesinde bulunmuş, bir takım yanlış fetvaları yüzünden, hiçbir kadı'nın görmediği işkenceye maruz kalmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Tabakâtu'ş-Şafiiyyeti'l-Kubra, Cemu'l-Cevâmi', Men'ul-Mevânî, Tevşihu't-Tashih, el-Eşbah ve'n-Nezâir, Tabakâtu'l-Vusta ve's-Sugra.

A'lam, IV, 335; Keşfu'z-Zunûn, II, 1099; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 221-22.

205- Telemnekî

Ahmed b. Muhammed b. Abdillah Ebu Ömer el-Meâfirî (v. 429/1038).

Endülüs'ün doğusunda bulunan Telemneke şehrinde doğmuş, tahsili için Kurtuba'ya gelmiş, sonra Şam'a giderek Dimyâtî ve İbnu Galbûn gibi kurra'dan ders almış, daha sonra Tunus'a geçerek İbnu Ebi Zeyd'den okumuştur. Kur'an ilimleri, kıraat ve irab mevzuunda geniş bilgiye sahipti. Kurtuba'ya yerleşti, bu-

rada tedrise başladı, oradan Meriyye'ye, Mursiye'ye ve Serakusta'ya gitti, sonunda Talemenke dönerek burada vefat etti.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'r-Ravda, el-Vusul ila Marifeti'l-Usul, el-Beyan fi İrabi'l-Kur'an, Tefsiru'l-Kur'an, ed-Delil ila Marifeti'l-Celil.

A'lam, I, 206; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 243-44; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 77-79.

206- Tayâlisî

Süleyman b. Davud b. Cârud Ebu Dâvud (v. 204/819).

Hadis âlimlerindendir, aslen İranlıdır, Basra'ya yerleşmiş, burada vefat etmiştir. Şu'be, Seri, Ebu Avane gibi muhaddislerden hadis dinlemiştir. Ahmed b. Hanbel, İbnu'l-Medeni ve Ebu Şeybe gibi muhaddisler de kendisinden rivayet etmişlerdir. 30 000 hadisi ezberden okuyacak kadar üstün zekaya sahipti.

Önemli eseri, Musnedi'dir.

A'lam, III, 187; el-Lubâb, III, 293.

207- Teftezânî

Mesud b. Ömer b. Abdillah Sa'duddin (v. 791/1389).

Horasan beldesindeki Teftâzân şehrinde doğmuş, tahsilini burada tamamlamıştır. Zamanın meşhur âlimlerinden ders almıştır. Kendini daha ziyade maânî-beyan, usul ve mantık sahasında yetiştirmiştir. Aynı zamanda Şafii fıkhına hakmidi. Sahip olduğu bilgi sayesinde şöhreti bütün İslam âlemine yayılmış, verdiği eserlerle hizmette bulunmuştur. Timurlenk kendisini Semerkant'e sürmüş, burada vefat etmiş, cenazesi tekrar Serahs'e getirilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu Akâidi'n-Nesefi, Şerhu'l-Adud, Şerhu't-Telhis, et-Telvih ale't-Tenkih, el-Mutavvel, Şerhu'l-Keşşaf.

A'lam, VIII, 113-14; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 319-20; Keşfu'z-Zunûn, II, 1722; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 319.

208- Temimî

Muhammed b. Ahmed b. Sa'id Ebu Abdillah (v. 380/990).

Küdüs'de dünyaya gelmiştir. Tahsili için Mısır'a gitmiş, burada yerleşmiştir. Kur'an ilimleri dışında, tabâbetle de uğraşmış, çeşitli bitki ve otlar üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Kahire'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Havassu'l-Kur'an, el-Murşid ila Cevheri'l-Egziye, Mâddetu'l-Beka fi İslâhi Fesâdi'l-Hevâ ve't-Taharruz min Darari'l-Evba.

A'lam, VI, 203; Keşfu'z-Zunûn, I, 727.

209- Tennîhî

Munecca b. Osman b. Esad b. Munecca Zeynuddin Ebu'l-Berekât (v. 695/1296).

Aslen Şam'lıdır. Hanbelî fukahasındandır. Tefsir, fıkıh ilimleri yanında nahivdeki bilgisiyle tanınmıştır. Sehâvi, Muvaffakuddin, İbnu Mâlik gibi âlimlerden ders almıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Mukni', el-Aksa'l-Karib, Şerhu'l-Mahsul fi İlmi'l-Usul, Tefsiru'l-Kur'an.

A'lam, VIII, 224; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 433; Hediyetu'l-Ârifin, II, 472; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 334-336.

210- et-Tîbî

el-Hasen b. Muhammed b. Abdillah Şerefuddin (v. 743/1342).

Tefsir, hadis, maâni ve beyan ilimlerinde şöhrete ulaşmış, Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarmadaki kabiliyeti ve bidata karşı reddi ile tanınmıştır. Maddi menfaat gözetmeksizin durmadan talebe yetiştirmiş, her türlü ihtiyaçlarını bizzat karşılamıştır. Ölünceye kadar günün bir vaktini tefsir, bir vaktini de hadis tedrisine ayırmıştır. Şöhreti, Keşşaf'a yazdığı şerhle yayılmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Keşşaf, et-Tibyan fi'l-Meâni ve'l-Beyan Tefsiru'l-Kur'an, Şerhu Misbâhu'l-Mesâbih, el-Hulâsa fi Marifeti'l-Hadis.

A'lam, II, 280; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 137-38; Keşfu'z-Zunûn, I, 720; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 143-144.

211- Ukberî

Abdullah b. Husyeyn b. Abdillah b. Huseyn Ebu'l-Beka (v. 616/1219).

Bağdat'ta doğmuştur. Aslen Dicle nehri kıyısındaki Ukberâ kasbasındandır. Tahsilini bulunduğu bölgede tamamlayan Ukberi; kıraat, tafsir, hadis ve Arap dili sahasında kendini yetiştirdi. Ebu'l-Ferec b. Cevzi'nin, medresesinde verdiği derslerinde yardımcı oldu. Zamanın ilimlerini çok iyi kavradığından, her dalda imam derecesine ulaşmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tibyan fi İrabi'l-Kur'an, el-Lubab fi İleli'l-Binai ve'l-İrab, el-Meram fi Hikayeti'l-Ahkam, İrabu'l-Hadis, Mazâhibu'l-Fukaha, el-İstiâb fi İlmi'l-Hisab.

A'lam, IV, 208-209; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 67; Keşfu'z-Zunûn, I, 341; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 224-27.

212- Ummânî

Hasen b. Ali b. Said Ebu Muhammed (v. 400/1009 civarındadır).

Keşfu'z-Zunûn'un ifadesine göre hicrî 400 civarında vefat etmiştir. Elimizdeki kaynaklarda hayatı hakkında bilgi bulamadık. Müellifin, vakf ve ibtida hakkında iki eseri vardır. Bunlardan el-Murşid fi'l-Vakfi ve'l-İbtida'sını Keşfu'z-Zunûn zikreder.

Keşfu'z-Zunûn, II, 1654.

213- Vâhidî

Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hasen (v. 468/1076).

Nisabur'da doğup büyüyen Vâhidî, tefsirde, yaşadığı devrin güzide şahsiyetlerinden biridir. Büyük Türk hükümdarı Nizamulmülk'ün takdirini kazanmış, meclislerinde sık sık bulunmuş, ikramını görmüştür. Üstün şahsiyeti, ahlak ve meziyetleriyle kendini kabul ettirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Basit, Vasit ve Veciz adlı üç tefsiri, Esbâbu'n-Nuzûl, Şerhu Esmâi'l-Husna ve Nefyu't-Tahrif ani'l-Kur'ani'ş-Şerif, Kitabu'd-Deavât.

A'lam, V, 59-60; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 330; Keşfu'z-Zunûn, I, 76; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 387-90.

214- Yâfiî

Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleyman Arifuddin Ebu Muhammed (v. 768/1367).

Aden'de dünyaya gelmiştir Küçük yaştan itibaren kendini ilim ve zühde vermiş, Ebu Abdillah el-Bessâl ve diğer ulemadan ders almıştır. Kendini Kur'an ilimleri, tarih ve tasavvuf sahasında yetiştirmiştir. Bir ara ziyaret kasdiyle Mekke'ye gitmiş, burada evlenmiştir. Vefatı da Mekke'dedir.

Önemli eserleri şunlardır: Havâssu'l-Kur'an, ed-Durru'n-Nazim fî Menâfi'l-Kur'ani'l-Azim, Mirâtu'l-Cinan, Neşru'l-Mehâsini'l-Gâliye.

A'lam, IV, 198; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 210-12; Keşfu'z-Zunûn, I, 736.

215- Zeccâc

İbrahim b. Sırrî b. Sehl Ebu İshak (v. 311/923).

Bağdat'ta doğmuştur. Küçüklüğünde züccâciye ile meşgul olmuşsa da bu işlerden vazgeçmiş, ücretle Muberrid'den ders almağa başlamıştır. Kendini nahiv sahasında mükemmelen yetiştirmiş, Abbasî halifesi, oğlu Kâsım'ın terbiyesini Zeccâc'a bırakmış, sarayda ikamet ederek özel hizmetinde bulunmuştur. Muberrid'in dersleri dışında, Sa'leb gibi ulemadan Kur'an ilimlerini öğrenmiştir. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Maâni'l-Kur'an, el-İştikak, Halku'l-İnsan, el-Emâ-

li, Fe'altu ve Ef'altu, en-Nevâdir.

A'lam, I, 33; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 259; Keşfu'z-Zunûn, II, 1730; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 7-10.

216- Zemahşerî

Muhmud b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Kasım (v. 538/1144).

Havârzim'in Zemahşer şehrinde dünyaya gelmiştir. Tahsili için Bağdat'a gelmiş, değişik ulemadan ders almıştır. Yetişmesi sırasında Mu'tezilî görüşlere önem vermiş, tefsir, edebiyat, icaz, maânî ve beyân ilimlerinde söz sahibi olmuştur. Mekke'de uzun süre kaldığından, Câıullah lakabını almıştır. Memleketine dönerek orada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil, el-Fâik, Esâsu'l-Belâga, el,Mufassal, el-Makâmât, el-Etvâku'z-Zeheb.

A'lam, VIII, 55; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 118-121; Keşfu'z-Zunûn, II, 1175-1184; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 314-316.

217- Zemelkânî

Abdulvâhid b. Abdilkerim b. Halef el-Ensâri Kemâluddin Ebu'l-Mekârim (v. 651/1253).

İbnu Hatib Zemelkî adıyla tanınır, ediptir, kadılık görevinde bulunmuştur. Güzel şiirleri vardır. Bu arada tefsir ilmiyle de uğraşmıştır. bir müddet Ba'lebek'de ders vermiştir. Şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tibyan fî İcâzi'l-Kur'an, el-Hasâisu'n-Nebeviyye, Minhâlu'l-Mufid fî Ahkami't-Tevhid.

A'lam, IV, 325; Keşfu'z-Zunûn, I, 241; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 254.

218- Zencânî

Abdulvehhâb b. İbrahim b. Abdilvehhâb el-Hazreci İzzuddin (v. 655/1257).

Arap dilinde verdiği eserlerle tanınmış bir âlimdir. Elimizdeki kaynaklarda, hakkında bilgi bulamadık. Hayatı Bağdat'ta geçmiş, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Mi'yâru'n-Nuzzar fî Ulûmi'l-Eş'ar, el-Hâdî, Şerhu'l-Hâdî, el-Maznûnu bih ala Gayri Ehlih.

A'lam, IV, 330; Keşfu'z-Zunûn, II, 1139, 1743.

219- Zerkeşî

Muhammed b. Abdillah b. Bahâdır Bedruddin Ebu Abdillah (v. 794/1392).

Aslen Türk'dür. Mısır'da doğup büyümüş, tahsiline burada başladıktan sonra tefsir, hadis, fıkıh ve usul ilimlerinde yetişmek üzere, Şam'da müfessir İbnu Kesir'den, Haleb'de el-Ezrâî'den, hadis ve fıkıh öğrenmiş, Kahire'ye dönerek bitmek bilmeyen bir azimle yaşadığı kısa ömür içinde, herkese nasib olmayacak şekilde eser telifinde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, el-Bahru'l-Muhit fi Usuli'l-Fıkh, et-Tenkih li Elfâzi'l-Câmiu's-Sahih, el-Kavâidu fi'l-Furu', ed-Dibac fi Tevhidi'l-Minhac, Şerhu Cemi'l-Cevâmi.

A'lam, VI, 286; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 335; Keşfu'z-Zunûn, I, 125, 226, 240, II, 1359, 1874; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 157-159.

****
*****
***
*

İKİNCİ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

Konu **Sahife**

KIRKDOKUZUNCU BÖLÜM

ELLİNCİ BÖLÜM

ELLİBİRİNCİ BÖLÜM

ELLİKİNCİ BÖLÜM

ELLİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELLİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ELLİBEŞİNCİ BÖLÜM

ELLİALTINCI BÖLÜM

ELLİYEDİNCİ BÖLÜM

ELLİSEKİZİNCİ BÖLÜM

ELLİDOKUZUNCU BÖLÜM

ALTMIŞINCI BÖLÜM

ALTMIŞBİRİNCİ BÖLÜM

ALTMIŞİKİNCİ BÖLÜM

ALTMIŞÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALTMIŞDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALTMIŞBEŞİNCİ BÖLÜM

ALTMIŞALTINCI BÖLÜM

ALTMIŞYEDİNCİ BÖLÜM

ALTMIŞSEKİZİNCİ BÖLÜM

ALTMIŞDOKUZUNCU BÖLÜM

YETMİŞİNCİ BÖLÜM

YETMİŞBİRİNCİ BÖLÜM

YETMİŞİKİNCİ BÖLÜM

YETMİŞÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YETMİŞDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YETMİŞBEŞİNCİ BÖLÜM

YETMİŞALTINCI BÖLÜM

YETMİŞYEDİNCİ BÖLÜM

YETMİŞSEKİZİNCİ BÖLÜM

YETMİŞDOKUZUNCU BÖLÜM

SEKSENİNCİ BÖLÜM

TBMM KUTUPHANESI